ئۇيغۇر تىلىنغا چېتىشلىق گېرمان سۆزلىرىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئۇيغۇر تىلىنى چەتتىن كىرگەن سۆزلەردىن ساقلاش

ئۇزاھلىق لوغىتى

ھەمدۇللا ئابدۇراخمان

تۈزگۈچىلەر : ئەسقەر ئابدۇقادىر

ئابدۇزاھىر تاھىر

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

维吾尔语外来词详解词典/海木都拉.艾斯卡尔编写。
—乌鲁木齐:新疆人民出版社,2001.4
ISBN7—228—06388—0

1.维... Ⅱ.艾... Ⅲ.维吾尔语(中国少数民族语言)—外来语—词典 Ⅳ.H215.3

中国版本图书馆CIP数据核字(2001)第21077号

维吾尔语外来词详解词典 (维吾尔文)

海木都拉.阿布都热合曼
艾斯卡尔.阿布都哈德尔
阿布都扎伊尔.塔伊尔 编著

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码830001)
新疆新华书店发行
新疆工人时报印刷厂印刷
850×1168毫米 1/32开本 23.125印张
2001年5月第1版 2001年5月第1次印刷
印数:1—5,000

ISBN7—228—06388—0/H·205
定价:30.00元

مەسئۇل مۇھەررىرى : ئەكبەر ئىلى ، مىھرىگۈل ئوبۇلقاسىم
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى : ئابدۇۋۇھلى

ئۇيغۇر تىلىغا چەتئىل كىرگەن سۆزلەرنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

ھەمدۇللا ئابدۇراخمان
تۈزگۈچىلەر : ئەسقەر ئابدۇقادىر
ئابدۇزاھىر تاھىر

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى : 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى : 23.125
2001 ـ يىل 5 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2001 ـ يىل 5 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى : 1 — 5,000
ISBN7—228—06388—0/H • 205
باھاسى : 30.00 يۈەن

كىرىش سۆز

«ئۇيغۇر تىلىغا چەتئەل كىرگەن سۆزلەر لۇغىتى» ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى ساھەسىدىكى كەسىپداشلارنىڭ جىددىي تەلىپىگە ئاساسەن ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپلەر ۋە تېخنىكوملاردىكى ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار، ئاخبارات، نەشرىيات خادىملىرى، شۇنداقلا ئۇيغۇر تىلىغا قىزىققۇچى ھەر ساھە زاتلىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلى لېكسىكىسىغا بولغان چۈشەنچىسىنى تېخمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇشىغا يارىدىم بېرىش مەقسىتىدە تۈزۈلدى.

مەزكۇر لۇغەتكە ئۇيغۇر تىلىغا چەت ئەل تىلىدىن كىرگەن تۈپ ۋە ھەر ئىككىلا تەرەكىبىي چەت ئەل تىلىغا تەۋە بولغان ياسالما سۆزلەردىن بولۇپ 10 مىڭچە سۆز كىرگۈزۈلدى.

«ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»نىڭ ئاخىرقى تومىلىرىنىڭ نەشر قىلىنىشىغا ئەگىشىپ جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە زاتلىرىدىن «ئۇيغۇر تىلىغا چەتتىن كىرگەن سۆزلەر لۇغىتى»نى ئىشلەش ھەققىدىكى تەكلىپلەر كۆپ بولدى. بىز مۇشۇ تەكلىپلەرنىڭ ئىلھامى بىلەن مەزكۇر لۇغەتنى ئىشلەپ نەشرگە تەييارلىدۇق.

قولىمىزدىكى بۇ لۇغەت ئەنە شۇ ئەمگەكنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، لۇغەتكە چەتئەل تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا كىرگەن سۆزلەرنىڭ ئۇيغۇرچە شەكلى، قايسى تىلدىن كىرگەنلىكى، سۆز تۈركۈمى، ئۇيغۇر تىلىدىكى مەنىسى ۋە ئۇنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلىق جۈملە مىسالى قاتارلىقلار بېرىلدى. دەسلەپكى قەدەمدىكى ئەمگەك بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇ سۆزلەرنىڭ ئەسلى تىلدىكى يېزىلىشى، ئوقۇلۇشى، مەنىسى قاتارلىقلارغا ئوخشاش مەلۇماتلارنى بەرمىدۇق. بۇ ھەقتە كىتابخانىلارنىڭ پىكىر-تەلەپلىرىنى ئاڭلاپ، كېيىنكى تۈزىتىشتە تولۇقلاش ئويىمىز بار.

مەزكۇر لۇغەتنى دەسلەپكى قەدەمدە سىناق سۈپىتىدە ئوقۇرمەنلەرگە سۇندۇق. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىزگە ئىلھام بەرگەن ھەر ساھەدىكى زاتلارغا، مۇناسىۋەتلىك نەشرىيات خادىملىرىغا، شۇنداقلا كەڭ كىتابخانىلارغا قىزغىن رەھمەت ئېيتىمىز، شۇنىڭ بىلەن بىللە، بۇ لۇغەتنىڭ كېيىنكى نەشرىدە تېخمۇ سۈپەتلىك، توغرا بولۇشى ئۈچۈن كەڭ پايدىلانغۇچىلارنىڭ بۇ سىناق نۇسخىدا ساقلانغان تۈرلۈك مەسىلىلەر ۋە بۇ ھەقتىكى پىكىچە پىكىر-تەكلىپلىرىنى بېرىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمىز.

تۈزگۈچىلەردىن

2000-يىل 3-ئاي

لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە

1. مەزكۇر لۇغەتكە كىرگۈزۈلگەن بارلىق سۆزلەر باش ماددا قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى. باش ماددىلار قۇر بېشى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، قارا ھەرپ بىلەن بېرىلدى.

2. باش ماددا قىلىنغان ھەرقايسى سۆزلەر ئىنچكە ئېلىپبە تەرتىپىدە تىزىلدى.

3. ئاھانگداش سۆزلەر ئايرىم ماددا قىلىپ ئېلىنىپ، رىم رەقەملىرى بىلەن ئايرىپ كۆرسىتىلدى. مەسىلەن:

پىستە I ئى [پ] < بوت> ① سىر دەرىخى ئاتالمىسىدىكى ئېگىز ئۆسىدىغان چوڭ دەرەخ.
② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

پىستە II ئى [پ] < زىتۇل > ئىتنىڭ بىر سورتى. تېنى كىچىك، تۈكلىرى ئۇزۇن، پۇتى قىسقا بولىدۇ.

خور I ئى [ر< گرىك] < مۇز > كوللېكتىپ ئېيتىلغان ناخشا.

خور II سۈپ [پ] ھېچ كىشى نەزەرىگە ئىلمايدىغان، كەمسىتىلگەن، ئېتىبارسىز، خار.

4. يېزىلىشى ئوخشاش، ئەمما ئوقۇلۇشى مەلۇم سوزۇق تاۋۇشنى سوزۇپ ئوقۇش ئارقىلىق پەرقلەندۈرۈلىدىغان سۆزلەر ئايرىم-ئايرىم ماددا قىلىپ ئېلىندى. تىرناق ئىچىگە شۇ ماددا ئېلىنىپ ئوقۇلىدىغان تاۋۇشتىن كېيىن سوزۇلما سوزۇق بەلگىسى (:) قويۇلدى. مەسىلەن:

چازا I (چا : زا) ئى [خەن] تەكشۈرۈش ئورنى، قاراۋۇلخانا؛ توسۇق: چازا قۇرماق.

چازا II (چا : زا) ئى [خەن] چاچ قاتارلىقلارنى قىسىپ قويىدىغان تۆمۈر ياكى سۈلياۋ بۇيۇم، قىسقۇچ: چازا قىستۇرناق.

چازا III ئى [پ] ئىككى پۇتنى بىر-بىرىگە ئالماشتۇرۇپ، ئىككى تېقىمغا چاپلاپ ئولتۇرۇش ھالىتى: چازا قۇرماق.

5. بىر قىسىم ئىككى بوغۇملۇق سۆزلەرنىڭ ئىككىنچى بوغۇمىدىكى ئېگىز سوزۇق تاۋۇش شۇ سۆزگە قوشۇمچە قوشۇلغاندا تەلەپپۇزدا چۈشۈپ قالىدۇ. شۇنداق سۆزلەرنىڭ چۈشۈپ قالغاندىن كېيىنكى شەكلى تىرناق ئىچىگە III شەخس بىلەن كۆرسىتىپ قويۇلدى. مەسىلەن:

شەكىل (شەكلى)
نەسىل (نەسلى)
جىسىم (جسمى)
قىسىم (قسمى)

6. بىر ۋە كۆپ بوغۇملۇق سۆزلەرنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدىكى «ئا، ئە» تاۋۇشلىرى قوشۇمچىلار قوشۇلغاندا ئاجىزلاشمىسا، تىرناق ئىچىگە ئاجىزلاشمىغان شەكلى I شەخس بىلەن كۆرسىتىپ قويۇلدى. مەسىلەن:

بالا (بالاسى)
رام (رامى)
ھاتا (ھاتاسى)
نام (نامى)
ئەدىنا (ئەدناسى)
ئەسلىھە (ئەسلىھەسى)
خۇدا (خۇداسى)

7. تــۈپ ســۆزلەرنىڭ قايسى سۆز تۈركۈمىگە تەۋە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدىغان قىسقارتىلما سۆزلەر بېرىلدى. مەسىلەن:

ئال	ئالماش
باغل	باغلىغۇچى
تىر	تىركەلمە
رەۋ	رەۋىش
سان	سان
سۈپ	سۈپەت
مىق	مىقدار سۆز
ئى	ئىسىم
ئىم	ئىملىق سۆز
يۈك	يۈكلىمە

8. سۆز تۈركۈملىرىنى بىلدۈرىدىغان قىسقارتىلما سۆزلەر ھەممە مەنە تۈرلىرىگە خاس بولسا، بىرىنچى مەنە تۈرىنى بىلدۈرىدىغان رەقەمنىڭ ئالدىغا قويۇلدى. خاس بولمىسا، تېگىشلىك مەنە تۈرلىرىنىڭ ئالدىغا قويۇلدى.

9. لۇغەتكە كىرگۈزۈلگەن سۆزلەرنىڭ ئېتىمولوگىيىسى بېرىلدى. ئېتىمولوگىيىلىك قىسقارتىلما سۆزلەر ئوتتۇرا تىرناق ([ ]) ئىچىگە ئېلىندى. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

[ئە] ئەرەبچە
[پ] پارسچە
[خەن] خەنزۇچە
[ر] رۇسچە
[گرېك] گرېكچە
[گول] گوللاندچە
[لات] لاتىنچە
[نېم] نېمىسچە
[فران] فرانسۇزچە
[ھىند] ھىندىچە
[ئىتال] ئىتالىيانچە
[ئىنگ] ئىنگلىزچە
[ئىسپان] ئىسپانچە
[ياپون] ياپونچە
[سانس] سانسكرىتچە

10. مەلۇم بىر تىلدىن كىرگەن سۆزنىڭ ئەسلىسى يەنە باشقا بىر تىلدىن كىرىپ ئۆزلەشكەن بولسا، كېلىپ چىقىش بەلگىسى (<) ئارقىلىق كۆرسىتىپ قويۇلدى. مەسىلەن:

ئامبۇلاتورىيە ئى [ر< لات]
باندىت ئى [ر< ئىتال]

11. مەلۇم ئىلىم-پەن ياكى مەلۇم بىر ساھەگە خاس بولغان سۆزلەرگە زۆرۈر تېپىلغاندا، قىسقارتىلما سۆز بىلەن قايسى پەن ياكى ساھەگە تەۋە ئىكەنلىكى كۆرسىتىپ قويۇلدى. لۇغەتتە ئىشلىتىلگەن قىسقارتىلما تۆۋەندىكىچە:

1. < ئارخېئول > ئارخېئولوگىيە
2. < ئاناتومىيە > ئاناتومىيە
3. < ئاستر > ئاسترونومىيە

4. < ئەد > ئەدەبىيات
5. < بوت > بوتانىكا
6. < بىئول > بىئولوگىيە
7. < بىن > بىناكارلىق
8. < پەلس > پەلسەپە
9. < پسخول > پسخولوگىيە
10. < تارىخ > تارىخ
11. < تەن > تەنتەربىيە
12. < تېب > تېببىي ئىلىم
13. < تىل > تىل-يېزىق، تىلشۇناسلىق
14. < تىيا > تىياتىر
15. < جۇغ > جۇغراپىيە
16. < چار > چارلاش-قېدىرىش
17. < خىم > خىمىيە
18. < دىن > دىن
19. < سودا > ئىچكى-تاشقى سودا
20. < سۇ > سۇ ئىشلىرى
21. < س ئىق > سىياسىي ئىقتىساد
22. < فىز > فىزىكا
23. < قاتن > قاتناش-تىرانسپورت
24. < قا > قانۇن ئىشلىرى
25. < كىنو > كىنو ۋە فوتوگرافىيە
26. < گ سەن > گۇزەل سەنئەت
27. < گېئول > گېئولوگىيە
28. < لوگ > لوگىكا
29. < مائار > مائارىپ يەنى مائارىپ ئىشلىرى
30. < مات > ماتېماتىكا
31. < ماشىن > ماشىنىسازلىق

32. < مەت > مەتبۇئاتچىلىق
33. < مۇز > مۇزبكا، ناخشا
34. < مېتېئور > مېتېئورولوگىيە
35. < مەرب > مەربىي ئىشلار
36. < ئورم > ئورمانچىلىق
37. < ئۇس > ئۇسسۇل
38. < ئۆلچ > ئۆلچەش ئىشلىرى
39. < ئىر > ئىرسىيەتشۇناسلىق
40. < ئىرق > ئىرقشۇناسلىق

12. ئىلىم-پەن ياكى مەلۇم ساھەگە خاس قىسقارتىلما سۆزلەر ھەممە مەنە تۇرىگە خاس بولسا، بىرىنچى مەنە تۇرىنى كۆرسىتىدىغان رەقەمنىڭ ئالدىغا قويىۇلدى، پەقەت ئايرىم مەنە تۇرىگە خاس بولسا، شۇ مەنە تۇرىنى كۆرسىتىدىغان رەقەمدىن كېيىن قويىۇلدى.

13. لۇغەتتە ئىستېمال دائىرىسى، زۆرۈر تېپىلغاندا قىسقارتىلما سۆز بىلەن ئېنىقلاپ قويىۇلدى. مەسىلەن:

ئايال ئاياللارغا خاس سۆزلەر
جان ت جانلىق تىل
دىئال دىئالېكت سۆزى
سەلب سەلبىي مەنىدىكى سۆز
يېز ت يېزىق تىلى، كىتابىي سۆز
تىل ھا تىل-ھاقارەت، قارغىش سۆزى
كونا كونىرىغان سۆز
تار س تارىخىي سۆز
بال س بالىلار سۆزى

14. مەزكۇر لۇغەتكە كىرگۈزۈلگەن ھەربىر سۆزنىڭ مەنىسى قىسقا ۋە ئېنىق قىلىپ ئىزاھلاندى. سۆز مەنىلىرىنى ئىزاھلىغاندا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا كەڭ قوللىنىلۇاتقان مەنىلىرى ئاساس قىلىندى.

15. لۇغەتتە بىردىن ئوشۇق مەنىگە ئىگە بولغان سۆزلەرنىڭ ھەربىر مەنىسى رەت تەرتىپى بويىچە «①، ②، ③، ... ... » دېگەن رەقەملەر بىلەن ئايرىلدى.

16. سۆزلەرنىڭ كۆچمە مەنە بۆلەكلىرىگە قويۇلغان رەقەمدىن كېيىن «كۆچمە» دەپ ئەسكەرتىپ قويۇلدى. مەسىلەن:

ئاسمان ئى [پ] < ئىستر > ① يەر ئۈستىدە گۈمبەز شەكلىدە كۆرۈنۈپ تۇرغان ھاۋا رەڭ بوشلۇق؛ پەلەك، كۆك: ئاسمان يېراق، يەر قانتتىق. ② كۆچمە. ناھايىتى يۇقىرى، ئېگىز: سۇلتاننىڭ ئۈچۈرغان ئايروپىلانى تېزلا ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، موللاق ئېتىشقا باشلىدى.

بىخ [پ] ئى ① ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يىلتىز، غول ۋە شاخلىرىدىن بېگى ئۆسۈپ چىققان قىسمى، تېرىلغان ئۇرۇقلاردىن چىققان ئۇندۇرمە: بىخ چىقارماق. بىخ سۈرمەك. ② سۈپ < بىئول > بىخ ھالەتتىكى، بېگى: بىخ سپورا. ③ ئى. كۆچمە. مەيدانغا كەلگەن يېڭى يۈزلىنىش، خاھىش: بۇ زىددىيەت ھازىرقى زامانىدىكى بارلىق توقۇنۇشلارنىڭ بىخلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

داۋا ئى [ئە] ① كېسەلنى ساقايتىش چارىسى، دورا-دەرمەك. ② پايدىلىق ۋاستە، شىپا: ساپ ھاۋا تەڭگە داۋا (ماقال).

17. ئۇيغۇشاش مەنىلىك سۆزنىڭ ئاز قوللىنىلىدىغىنى كۆپ قوللىنىلىدىغىنىغا؛ كونىرىغان سۆز ھازىر قوللىنىلۋاتقىنىغا ھاۋاله قىلىنىپ ئىستېرىلكا (←) بەلگىسى بىلەن كۆرسىتىپ قويۇلدى. مەسىلەن:

باكتېرىن ئى [ر] < بىئول > ← **ۋاكسىنا.**

دېبەن ئى [خەن] < خم > ← **نېگاتىپ.**

دىنام ئى [ر] < ماشىن > ← **گېنېراتور.**

دىۋان ئى [ر < پ] < بىن > ← **ساپا.**

ئىشتەي ئى [ئە] جاپ ت ← **ئىشتىھا.**

ئىلمىنۇجۇم ئى [ئە] ← **ئاسترونومىيە.**

داشۇ ئى [خەن] ← **ئۇنۇمۇپرىستېت.**

18. سۆزلەرنى ئىزاھلىغاندا مەنە دائىرىسىنى ياكى ئۇلارنىڭ سىنتاكسىسلىق مۇناسىۋىتىنى چەكلەشكە توغرا كەلسە، ئىزاھتىن بۇرۇن ياكى ئىزاھتىن كېيىن تىرناق ئىچىدە ئېنىقلىما بېرىلدى. مەسىلەن.

بەندە ئى [پ] ① ..... ② (جانلىقلارغا نىسبەتەن) ئادەم، كىشى: مۆمىن بەندە. ③ كۆچمە. مەستانە، ئاشىق: كىتاب بەندىسى.

خلۇەت سۈپ [ئە] كۆپ كىشى بارمايدىغان؛ ئادەملەردىن، كۆزدىن يىراق؛ ھېچ كىم

كۆرمەيدىغان، خالىي؛ چەت، ياقا (يەر-جاي ھەققىدە) : خىلۋەت جاي. خىلۋەت ماكان.

خىزمەتداش ئى[ئە+پ] بىرگە خىزمەت قىلىدىغان كىشىلەر (بىر-بىرىگە نىسبەتەن) : مېنىڭ بىر خىزمەتدىشىم بار ئىدى، ئۆزى بەكمۇ ۋىجدانلىق يىگىت ئىدى.

شەھلا سۈپ[ئە] پىز ت. نۇرلۇق، قارىغا مايىل كۆك ۋە چوڭ-چوڭ (كۆز ھەققىدە) : شەھلا كۆز. * نەزمىلەر پۈتتۈم كۆزى شەھلاغا، چىقمىدى ياريم ئۆيىدىن تالاغا.

شەيتان I ① ئى ..... ② سۈپ. كۆچمە. شوخ، چاققان، ھەربىكەت ۋە قىلىقلىرى ئادەمنىي مەھلىيا قىلىدىغان (باللار ھەققىدە) : — ھەي شەيتان قىز، مېنى ئالداپسىز-دە، — دېدى نۇرۇم. ③ ئى ..... ④ ئى .....

شوخ سۈپ[پ] ① ..... ② ..... ③ كۆچمە. ئويناق، چاققان، ئەركىن (تۇرلۇك نەرسىلەرنىڭ ھەربىكتى توغرىسىدا) : ئاسىيەنىڭ زىلۇا قامىتى، شوخ ئۇسسۇلى، يېقىملىق تەبەسسۇمگە تولغان چېھرى كۆز ئالدىمدىن كەتمەيتتى. ④ كۆچمە. كىشىگە شادلىق تۇيغۇسى ۋە ھۇزۇر بېغىشلايدىغان، يېقىملىق، جۇشقۇن (ناخشا-مۇزىكا، قوشاق، شامال قاتارلىقلار ھەققىدە) : شوخ كۈي. شوخ ناخشا. شوخ پەدە. شوخ شامال.

19. كونىرىغان شەيئىلەرنىڭ ئىسمىنى بىلدۇرىدىغان سۆزلەردىن باشقا، لۇغەتكە ئېلىنغان ھەربىر كونكرېت مەنىلەرنى ئىسپاتلايدىغان ئەركىن سۆز بىرىكمىسى ياكى جۇملە مىسالى بېرىلدى. بىر سۆزنىڭ مەنىسىدە ئۆزگىرىش بولماي، سۆز تۇركۈمىدىلا ئۆزگىرىش بولسا، ئىككى خىل سۆز تۇركۈمى ۋەزنىپىسىدە كەلگەن ئەركىن سۆز بىرىكمىسى ياكى جۇملە مىساللىرى ئېلىنىدى. جۇملە مىساللىرى ئارىسىغا قوش يانتۇ سىزىق (//) قويۇلدى.

تۈزگۈچىلەردىن

2000-يىل 4-ئاي

ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبە تەرتىپى

ئا	ئە	ب	پ	ت	ج	چ	خ
د	ر	ز	ژ	س	ش	غ	ف
ق	ك	گ	ڭ	ل	م	ن	ھ
ئو	ئۇ	ئۆ	ئۈ	ۋ	ئې	ئى	ي

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە 2
لۇغەت تېكىستى ..... 1 — 722
ئا 1
ئە 30
ب 51
پ 85
ت 131
ج 172
چ 189
خ 199
د 226
ر 263
ز 286
ژ 304
س 305
ش 353
غ 380
ف 388
ق 400
ك 418
گ 464
ل 492
م 508
ن 585
ھ 614
ئو 640
ئۇ 647
ئۆ 652
ئۈ 653
ۋ 654
ئې 672
ئى 690
ي 722

ئا

ئابدال ئى [ئە] قەلەندەر، دىۋانە، تىلەمچى.

ئابدەملىك ئى [ئە] <بوت> سۇتلۇك ئوت ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر يىللىق ياكى كۆپ يىللىق شادا غوللۇق ئۆسۈملۈك. «ئىنەكپىتى» مۇ دېيىلىدۇ.

ئابروي ئى [پ] جامائىت ئىچىدە ئىگە بولغان ھۆرمەت؛ ئىناۋەت، نوپۇز: ئابروينى تۆكمەك. ★ ئۇ دائىم ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتقانلىقى ئۈچۈن، ئابروىي بىر پۇل بولدى.

ئابروپەرەس سۈپ [پ] نام-شۆھرەت، ئابروي قوغلىشىدىغان: ئۇ ئىنتايىن ئابروپەرەس پادىشاھ ئىدى.

ئابزاس ئى [ر < نېم] مەلۇم مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىككى باش قۇر ئارىسىدىكى تېكىست: بىر ئابزاس. ئاخىرقى ئابزاس.

ئابستراكت سۈپ [ر] پىكىر قىلىش ئارقىلىق تەسەۋۋۇر قىلىنغان، كونكرېت تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈلمىگەن؛ ئىنىق بولمىغان، مەۋھۇم: ئابستراكت ئۇقۇم. ئابستراكت تەبىر. ئابستراكت تەپەككۇر.

ئابستراكسىيە ئى [ر < لات] < لوگ > ① نۇرغۇن شەيئىنىڭ ئايرىم، ماھىيەتسىز بەلگىلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ، ئورتاق، ماھىيەتلىك بەلگىلىرىنى ئايرىۋېلىپ يۈرگۈزۈش. ② مەۋھۇم چۈشەنچە، ئابستراكسىيىلەشتۈرۈش يولى بىلەن ھاسىل قىلىنغان نەزەرىيىۋى ئۇقۇملۇق ئۆملاشتۇرما، نەزەرىيىۋى خۇلاسە.

ئابسېسا (ئابسېساسى) ئى [ر<لات]<ملت> تەكشىلىكتىكى خالىغان بىر نۇقتىدىن كوردىنات ئوقىغىچە بولغان ئارىلىق بۇ نۇقتىنىڭ ئابسېسا سى دېيىلىدۇ.

ئابھاۋا ئى [پ+ئە] سۇ ۋە ھاۋا، ھاۋا رايى، كىلىمات.

ئابۇنە ئى [پ < فران] < مت > گېزىت، ژۇرنال ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارغا ئالدىن ھەق تۆلەپ يېزىلىش: ھازىردىن باشلاپ بىزگە بەزىبىر ئۇيغۇشمىلار ئابۇنە بولىنى ئۆتىنىۋاتىدۇ.

ئابچەشمە ئى [پ] يېزا ① بۇلاق سۈيى. ② ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقامنىڭ» بىرىنىڭ نامى. ئۇ 15 نەغمە ـــ ئاھاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئابدە ئى [ئە] <ئارخېئول> قەدىمكى شەھەر، مەھەللە، مۇنارلار ۋە قەبرە، قەبرىگاھلارنىڭ يولىغا ياڭى ئۇنۇڭ ئالدىغا تىكلەپ قويۇلغان، ئۇستىگە ئىستىلىك خەت ـ ئىبارىلەر ياكى سۈرەتلەر چېكىلگەن چوڭ

خاتىرە تاشلار.

ئابراۋان ئى [پ] پېرىت. ئاقار سۇ.

ئابزەمزەم ئى [پ+ئە] پېرىت ① زەمزەم سۇيى. ② شىپالىق سۇ.

ئابكەۋسەر ئى [پ+ئە] پېرىت ① دىنىي رىۋايەتلەردە ئېيتىلغان جەننەتتىكى كەۋسەر بۇلىقىنىڭ سۇيى. ② كۆچمە. شىپالىق سۇ: ئانا ئوغلىنىڭ بېشىنى يۇيۇپ، ئاغزىغا ئابكەۋسەر تېمىتىپ هوشىغا كەلتۈرۈپتۇ.

ئابناۋات ئى [پ+ئە] ① پېرىت. ناۋات سۇيى، شېكەر شەربىتى. ② سېرىق ئالا پوستلۇق، شېرىن تەملىك بىرخىل قوغۇن.

ئابھايات ئى [پ+ئە] پېرىت. رىۋايەتلەردىكى تىرىكلىك بېغىشلىغۇچى سۇ، هاياتلىق سۇيى.

ئاپەت ئى [ئە] ① تەبىئەت هادىسلىرى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئېغىر زىيان-زەخمەت: ئوت ئاپىتى. قۇرغاقچىلىق ئاپىتى. سۇ ئاپىتى. ② باشقا كەلگەن ئوڭۇشسىزلىق، ئېغىر بەختسىزلىك؛ زور بالا-قازا: ئاپەت كۆرمەي دېسەڭ هوشيار بول (ماقال). * بۇ بالا بىزگە بىر ئاپەت بولدى.

ئاپپارات ئى [ر< لات] ① مەلۇم بىر ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئەسۋاب، مېخانىزم: فوتو ئاپپارات. تېلېفون ئاپپاراتى. ② ئىدارە، جەمئىيەت، تەشكىلات قاتارلىق خىزمەت ئورگانلىرى: ئاپپاراتلارنى ئىسلاھ قىلىش خىزمىتى ئو-ئۇشلۇق ئېلىپ بېرىلماقتا.

ئاپتاپ ئى [پ] ① قۇياش، كۈن: ئاپتاپ چىقتى. * بىر كىشى ئەپەندىمدىن: «ئەپەندىم، ئاپتاپ ياخشىمۇ، ئايمۇ» دەپ سوراپتۇ. ② قۇياش تارقاتقان نۇر، ئىسسىقلىق: ئاپتاپ چاقتى. * ۋۇي، ساۋۇت قارىي، يەنە مەيدەڭنى ئاپتاپقا قاقلاپ ئولتۇرۇپسەنغۇ ③ قۇياش نۇرى چۈشۈپ تۇرغان، قۇياش نۇرى ئىسسىتىپ تۇرغان جاي: مەن ئاپتاپتا ئولتۇرۇپ دەرس تەكرارلىدىم.

ئاپتاپپەرەس [پ] < بوت > ① ئى. بىر يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى يۇرەكسىمان، سېرىق چېچەكلەيدۇ، دائىم قۇياشقا باقىدۇ، ئۇرۇقىدىن ياغ تارتىلىدۇ. ② سۈپ. ئاپتاپنى ياخشى كۆرىدىغان: ئاپتاپپەرەس ئۆسۈملۈكلەر.

ئاپتوبۇس ئى [ر< گرېك+لات] < ماشىن > يولۇچىلارنى توشۇيدىغان، كۆپ ئورۇندۇقلۇق، ئۇستى يېپىق ئاپتوموبىل.

ئاپتور ئى [ر< لات] ئەدەبىي ياكى ئىلمىي ئەسەر يازغان كىشى؛ مۇئەللىپ: رومان ئاپتورى. ماقالە ئاپتورى.

ئاپتول ئى [ر< گرېك+لات] ئاپتوموبىل، تراكتور ۋە باشقا ماشىنىلارنىڭ ئايلىنىدىغان قىسىملىرىنى مايلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، نېفتتىن ئېلىنىدىغان بىر خىل مايى.

ئاپتومات ئى [ر < گرېك] < ھەرب > بيقىن ئارىلىقتا جەڭ قىلىش ۋە ھۇجۇمغا ئۆتۈشتە ئىشلىتىلىدىغان، تېز ئېتىلىدىغان قورال.

ئاپتوماتىك سۈپ [ر] بەلگىلەنگەن ئىشنى ئىچكى مېخانىزم يارىدىمىدە ئۆزى بېجىرىدىغان، ئۆز-ئۆزىدىن ئىشلەيدىغان: ئاپتوماتىك تېلېفون. ئاپتوماتىك قەلەم. * ئېلېكتر قوغۇرغىنىڭ ئاپتوماتىك باشقۇرۇلۇش قۇرۇلمىسى مۇۋاپىقلاشتۇرۇلۇپ ياسالدى.

ئاپتوموبىل ئى [ر < گرېك+لات] < ملشن > دۆنگاتېل ئورنىتىلغان، ئادەم ۋە يۈك توشۇيدىغان، تۆت ۋە ئۇنىڭدىن ئارتۇق چاقلىق ترانسپورت ۋاستىسى.

ئاپتونوم سۈپ [ر] ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ئىگە بولغان، ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدىغان، ئاپتونومىيىلىك: ئاپتونوم يېزا. ئاپتونوم رايون.

ئاپتونومىيە ئى [ر < گرېك] مىللەت، تەشكىلات، رايون قاتارلىقلارنىڭ ئۆزى قارارلىق دۆلەت، ھۆكۈمەت ياكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇننىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلماغاندىن تاشقىرى، ئۆز ئىشىدا مەلۇم ھوقۇقنى يۈرگۈزۈشى: مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە.

ئاپتوۋا ئى [پ] يۇز، پۈت-قول يۇيۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ئۆزۈن ۋە ئىنچىكە جۇمەكلىك، بوغۇزى تار، مىس ۋە تۆچ قاتارلىقلاردىن ياسالغان بۇيۇم.

ئاپېل ئى [ر < لات] < ئىستر > ① بۇقەدىمكى رىم خرىستىئانچىلىرىنىڭ كاتتا-ۋاشلىرىدىن بىرىنىڭ ئىسمى. ئۇ مىلادىيە كالېندارىنى تۈزۈشكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن بۇ ئاي شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان. ② مىلادىيە كالېندارى بويىچە 4-ئاي.

ئاپشاركا ئى [ر] ئىتنىڭ بىر خىلى، ھەربىي ئىشلار ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكىنى قوغداش قاتارلىق خىزمەتلەردە تۇرلۇك ئەندىزىلەرنى پاش قىلىش، ئېنىقلاشتا پايدىلىنىدۇ.

ئاپقۇر ئى [پ] چىننىڭ چوڭراق بىر تۈرى: ئۇ ئۆچكىسىدىن كۈنىگە بىر ئاپقۇر سۈت سېغىۋالىدىكەن.

ئاپورت سۈپ [ر] ئالمىنىڭ بىر تۈرى، رەڭگى قىزىل ياكى تاغىل بولۇپ، ئادەتتىكى ئالمىلاردىن چوڭراق، تەمى چۈچۈمەل بولىدۇ.

ئاپىلسىن ئى [ر < گول] < بوت > ① رۇتا ئائىلىسىگە كىرىدىغان كىچىك دەرەخ. يالغۇز ياكى توپ ھالەتتە ئاق چېچەكلەيدۇ، پىشقان مېۋىسى قىزغۇچ سېرىق رەڭلىك بولىدۇ. ② شۇ دەرەخنىڭ مېۋىسى.

ئاپىردە ئى [پ] «بولماق، قىلماق» يارىدەمچى پېئىللار بىلەن كېلىپ «تۇرەلمەك، پەيدا بولماق؛ تۇرەلدۇرمەك، پەيدا قىلـ

ماق» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: مەن بىلەن مەن مۇشۇ ئالەم ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ، بىر-بىرىمىزنى يېتەرلىك بىلىشىمىز. * ئەي بەختلىك يىگىت، سېنى بۇ ئالەمگە ئاپىرىدە قىلغان ئاتاڭ كىم ئاناڭ كىم دەپ سوراپتۇ بوۋاي.

ئاپىرىن ئۈ [پ] بىرەر ئىشنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك بولغانلىقى، بېجىرىلگەنلىكى ئۈچۈن رازى، مەمنۇن، قايىل بولغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان ئالقىش سۆزى: ئاپىرىن ئېيتىماق. ئاپىرىن ئوقۇماق. * سىزنىڭ كېڭ قورساقلىقىڭىزغا ئاپىرىن خوش، ئەمدى قانداق قىلماقچىمىز

ئاتا ئى [ئە] «قىلماق» پېئىلى بىلەن كېلىپ «نېسىپ قىلماق، بەخش ئەتمەك، ئىنئام قىلماق، بەرمەك» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: بەڭۈاشىلىقىمنىڭ ئاخىرىدا ماڭا ئاتا قىلغان يۈرىكىمنى زىدە قىلغۇچى ھەدىيىلەرنى كۆرۈپ، ئۆتكەن ھاياتىمغا ئۆكۈنۈشكە باشلىدىم.

ئاتاكا ئى [ر < فران] شىددەتلىك ھۇجۇم، قايتۇرما ھۇجۇم.

ئاتايىن رەۋ [ئە] ① مەخسۇس، ئالاھىدە بىر مەقسەتنى كۆزلەپ، ئەتەيلەپ: مەن ئاتايىن كونىشەھەرگە كىرىپ، بىلال ئەزىزىنگە ئاكامنىڭ سالامىنى يەتكۈزۈپ قويۇلتىم. ② مەقسەتلىك؛ قەستەن: كېنىزەكنىڭ سېنىڭ ئىكەنلىكىنى ۋەزىر بىلگەن بولسا كېرەك. ئۇ ئاتايىن قىستاۋاتىدۇ.

ئاتەش ئى [پ] ئوت، يالقۇن؛ نۇر: «يېڭىئا-ۋات» نىڭ قوم بارخانلىرى ئاتەشتەك قىزىق ئىدى.

ئاتەشپەرەس ئى [پ] ئوتقا تاۋاپ قىلغۇچى، ئوتقا چوقۇنغۇچى: ئاتەشپەرەس ئادەم.

ئاتەشدان ئى [پ] ئوتدان.

ئاتەشكۇ ئى [پ] تۆمۈرچىلىك دۇكانلىرىدىكى ئوچاقنىڭ شامال كۆزنىنى ئاچىدىغان ئىلمەك تۆمۈر.

ئاتەشىن سۈپ [پ] ئاتەشكە ئوخشاش، ئوتەتەك؛ يالقۇنلۇق، قىزغىن، جۇشقۇن: ئاتەشىن سالام.

ئاتىتاشي ئى [ر < فران] ئەلچىخانىنىڭ بىرەر ساھە بويىچە مەخسۇس بەلگىلەنگەن مەسلىھەتچىسى.

ئاتروپىن ئى [ر < لات] < تىب > رەڭسىز، پۇراقسىز كرىستال پاراشوك دورا. سانجىق ۋە ھەزىم قىلىش يوللىرىدىكى يارىلىنىشنى داۋالاشقا قېلىپ چىقىدىغان ئاغرىقلارنى پەسەيتىدۇ.

ئاتومىا ئى [لات] < زوئولوگىيە > يۇمشاق تەنلىك ھايۋان. قېپى ئۇچ بۇرجەك، قارا كۆك رەڭلىك كېلىدۇ، دېڭىز قىرغاقلىرىدىكى لاتقا ئارىسىدا ياشايدۇ.

ئاتسىل ئى [ر] < خىم > نىئورگانىك ياكى ئورگانىك ئوكسىگېنلىق كىسلاتاتەركىبىدىن گىدروكسىل (—HO) گۇرۇپپىسىنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىنكى قېلىپ

قالغان ئاتوملار توپى.

ئاتكوس ئى [ر] < سۇ > ① ئېگىزلىك دەرىجىسى بارا-بارا تۆۋەنلىگەن يانتۇ يۈز: ئاتكوس تاپىنى. ئاتكوس چوققىسى. * ② يانتۇ يۈزنىڭ باشلىنىش ۋە ئاخىرلىشىش نۇقتىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئېگىزلىك پەرقىنىڭ گورىزونتال ئارىلىقتا بولغان نىسبىتى.

بۇ يەردە ئىشلەۋاتقان 200 دەك كىشى قارا تەرگە چۆمۈلۈپ تۇزلىش، خاكداش، ئاتكوس چىقىرىش ئىشىنى ئىشلەۋاتاتتى.

ئاتكېرىتكا ئى [ر] بىر تەرىپىگە سۇرمەت چۈشۈرۈلگەن، سالام خەت، تەكلىپ ۋە تەبرىكنامىلەر يېزىشقا ئىشلىتىلىدىغان كارتا.

ئاتلاس ئى [ر] بىرەر جايىنىڭ ئالبوم ياكى كىتاب شەكلىدە تۈزۈلگەن مەمۇرىي ياكى جۇغراپىيىلىك خەرىتىسى.

ئاتلانتىك سۈپ [ر < لات] < جۇغ > ئاتلانتىك ئokيان.

ئاتلېتىكا ئى [ر < گرېك] < تەن > كۈچ ۋە چاققانلىق تەلەپ قىلىدىغان ھەم ئۇلارنى كامالىغا يەتكۈزىدىغان ئىسپورت مەشقلىرىنىڭ يىغىندىسى: 1986-يىلى مەملىكەت بويىچە يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى.

ئاتموسفېرا ئى [ر < گرېك] يەر ۋە باشقا بەزى پىلانېتىلارنى ئوراپ تۇرغان گازسىمان جىسىم.

ئاتېمتكا ئى [ر] < سۇ > دېڭىز يۈزى تەكشىلىكىدىن ياكى باشقا نورمال تەكشىلىكتىن بىر نۇقتىغا ياكى جىسىمغىچە بولغان تىك ئارىلىق.

ئاتوم ئى [ر < گرېك] ① < فىز > خىمىيىلىك ئېلېمېنتنىڭ ھاسىل قىلغۇچى ئەڭ كىچىك زەررىچە، شۇنداقلا ماددىلارنىڭ خىمىيىلىك رېئاكسىيىگە كىرىشتىكى ئەڭ تۆپكى زەررىچە بولۇپ، ئۇ مۇسبەت زەرەتلىك ئاتوم يادروسى ۋە ئاتوم يادروسىنى ئايلىنىپ ھەرىكەتلىنىدىغان ئېلېكترونلاردىن تەشكىل تاپىدۇ؛ ھەر خىل ئاتوملارنىڭ ماسسىسى، چوڭ-كىچىكلىكى ۋە باشقا خۇسۇسىيەتلىرى ئۆزئارا ئوخشاشمايدۇ. ② < مەرب > يادرو قورالىرىنىڭ بىر خىلى. ئۇران، پلۇتونىي قاتارلىقلارنىڭ ئاتوم يادروسى پارچىلانغاندا ھاسىل بولىدىغان ئاتوم ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىپ قىرىش، خاراب قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قورال، پارتلىغاندا زەربە دولقۇنى نۇر رادىئاتسىيىسى ۋە رادىئوئاكتىپلىق بولغىنىش پەيدا قىلىدۇ: ئاتوم پارتلاتماق.

ئاتېبۇرۇن ئى [گرېك < نېم] < تېب > كۇينىاكرىن گىدرۇخلورىدنىڭ دورىلىق نامى. بەزگەككە داۋا بولىدىغان، تەمى ئاچچىق؛ سېرىق رەڭلىك كرىستال پاراشوك.

ئاتېئىزم ئى [ر < فران] < پەلس > دىنىي ئېتىقادلارنى رەت قىلىش كۆزقارىشى؛ خۇداسىزلىق: ئاتېئىزم تەرىپىسى.

ئاتېئىست ئى [ر] ئاتېئىزم تەرەپدارى؛ دەھـ
ـرىي، دىنسىز كىشى.

ئاجايىبات ئى [ئە] كىشىلەرنى ھەيران قالـ
ـدۇرىدىغان، غەيرىـي كۆرۈنىدىغان نەر-
سىلەر ياكى ۋەقەـھادىسىلەر.

ئـاجايىپ [ئە] ① سۈپ. ناھايىتى قىزىق،
كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان، تەسەۋ-
ۋۇرغا سىغمايدىغان، قىزىقارلىق: ئوغلىدىن
بۇ ئاجايىپ ۋەقەنى ئاڭلىغان قاسىمئاخۇن
ئۇستامنىڭ شادلىقىدىن ئۇدا بىرقانچە كە-
ـچىگىچە ئۇيقۇسى كەلمىدى. ② سۈپ.
غـەيـرىي، غەلىتە، باشقىچە: مانا ئەمدى
سىزنى ئويلىساملا ئاجايىپ بولۇپ قالـ
ـمەن، دېدى زەينەپ كامىلنىڭ كۆزىنىڭ
ئىچىگە قاراپ. ③ سۈپ. ناھايىتى ياخشى،
قالتىس، پەيزى: بىلەمسەن، ھەي ئاداش،
شۇ تۇرقىدا بىر ئاجايىپ قىز سېنىڭ ئۈ-
چۈن تولغىنىپ ئۇخلىيالمايۋاتىدۇ. ④
رەۋ. ناھايىتى، ئىنتايىن، تولىمۇ، خويىمۇ،
بەك: ئۇنىڭ ساڭا ئاجايىپ ھەۋىسى كېلەد-
ىتى.

ئاجايىپخانا ئى [ئە+پ] ھەر خىل ھايۋانلار،
بولۇپمۇ تەتقىقات قىممىتى يۇقىرى بول-
غان، بەزىبىر ئاز ئۇچرايدىغان ھايۋانلارنى
بېقىپ، كىشىلەرنىڭ ئېكسكۇرسىيە قىلـ
ـىشى ئۈچۈن تەييارلانغان ئورۇن.

ئاجىز سۈپ [ئە] ① جىسمانىي جەھەتتىن
كۈچسىز، زىئىپ، قۇۋۋەتسىز: ئاجىز ئا-
يال. تېنى ئاجىز. ② ئامالسىز، ئىلاج-
سىز، نائىلاج، يار-يۆلەكسىز: خوش، ھەق
سـۆزىنى قىلدىم بېگىم، ئاجىز پۇقرانىڭ
تەلىپىنى يەتكۈزدۈم، ئويلاپ كۆرسىلە،
قۇرۇق تاغار ئۆزە تۇرمايدۇ-دە ③ پەس،
بوش، كۈچسىز (ئاۋاز ھەققىدە): قاياق-
تىندۇر، ناھايىتى ئاجىز يىغا ئاۋازى ئاڭ-
لاندى. ④ خىرە، نۇرسىز: ئاينىڭ ئاجىز
نـۇرى ئۆي ئىچىگە تۆكۈلۈكتىن چۈشۈپ
تۇراتتى. ⑤ مەلۇم جەھەتلەردە ئىقتىدا-
رىنى قىسمەن ياكى پۈتۈنلەي يوقاتقان،
تۆۋەنلىگەن: ئېلىشانىڭ كۆزى ئاجىز ئە-
دى. ⑥ مادىدي كۈچ ۋە مالىيە كۈچى
يـېتەرسىز، كەم: ئۇ ئاجىز دۆلەت. ⑦
ئارقىدا قالغان، ناچار، تۆۋەن، يېتەرسىز:
دەرسته ئاجىز ئوقۇغۇچىلارغا ھەركۈنى بە-
ـرەر سائەت قوشۇمچە ئۆگىنىش قىلىپ
بېرىۋاتىمەن.

ئـاخبارات ئى [ئە] ① خەۋەر، مەلۇمات:
ئاخبارات ئېلان قىلىـش يىغـىنـى. ②
< ھەرب > مەلۇم ئەھۋال توغرىسىدىكى
مـەخپىي خەۋەر ياكى دوكلات: ھەربىي
ئاخبارات.

ئاخۇن ئى [پ] ① < دىن > ئىسلام دىنـ
ـىدىكى ئۇقۇمۇشلۇق كىشى، دىنىي زىيا-
لىي، موللا: ۋاڭىنىڭ ئەتراپىدا يەتتە-سەك-
كىزدەك ئاخۇن قوللىرىدا قۇرئان تۇتۇپ
تۇراتتى. ② ئەرلەر ئىسمىنىڭ كەينىگە
قوشۇلۇپ ئېيتىلىدىغان ھۆرمەت سۆزى:
مۇسىئاخۇن. جاپپارئاخۇن.

ئاخىر [ئە] ① ئى. نەرسە، ئىش-ھەرىكەت، ۋەقە-ھادىسە ۋە ۋاقىت قاتارلىقلارنىڭ تۈگەنچىسى، ئەكسى: ئاينىڭ ئاخىرى. ② يۇك. زادى: ئاخىر سەن نېمە-دېمەكچى ئىدىڭ ③ رەۋ. بەربىر، ھامان، قاچانلا بولمىسۇن، قانداقلا بولمىسۇن؛ نەتىجىدە: بېلىقچىنىڭ كىچىك ئوغلى كۆنلەپ، ئايلاپ، يىللاپ يېغلاپتۇ. يېغلا-يېغلا ئاخىر قۇشقاچقا ئايلىنىپ قاپتۇ.

ئاخىرەت ئى [ئە] < دىن > ئۇ دۇنيا، باقي ئالەم؛ قىيامەت: شاھ قۇرۇق دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ ئاخىرەتكە سەپەر قىلىپتۇ.

ئادا [ئە] ①ئى. ئىش-ھەرىكەت، ۋەقە-ھادىسىنىڭ ئاخىرى، تاماملىنىش ئىجراسى: ۋەزىپە ئادا بولماق. * بىز بۇرچىمىزنى ئادا قىلدۇق. ② سۈپ. پاكىز، تازا: ناھەيلىك ئاشلىق ئىدارىسىدىكىلەر: «بۇغدىيىڭ تازا ئەمەسكەن» دەپ باشقىدىن ئادا قىلدۇردى.

ئاداپ ئى [پ] ئۇن، كېپەك قاتارلىقلاردىن مەخسۇس ئۆي ھايۋانلىرىغا ئېتىپ بېرىلىدىغان مەخسۇس سۇيۇق ئوماچ.

ئادالەت ئى [ئە] ① ئادىل، خالىس ۋە توغرا ئىش تۇتۇش، ھەققانىيەتلىك؛ ھەققانىيەت، ئادىللىق: ئادالەت زوراۋانلىق ئۈستىدىن غەلبە قىلىدۇ. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ئادالەتپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] ئادالەت تەرەپدارى، ئادالەتنى ياقلايدىغان، ھەققانىيەت ئۇچۇن كۈرەش قىلىدىغان، ھەققانىيەتچى: ئادالەتپەرۋەر ئادەم. ئادالەتپەرۋەر خەلق.

ئاداۋەت ئى [ئە] ئۆزئارا چىقىشالماسلىق ياكى قارىمۇ قارشىلىق، دۈشمەنلىك مۇناسىۋىتى؛ گىنە، خۇسۇمەت، ئۆچمەنلىك: ئاداۋەت تۇتماق. ئاداۋەت ساقلىماق. * مەن شەخسىي ئاداۋەت بىلەن زادىلا ھېسابلاشمايمەن.

ئاداۋەتخور سۈپ [ئە+پ] ئاداۋەت ساقلايدىغان، ئاداۋەت تۇتىدىغان: ئاداۋەتخور ئادەم.

ئادەت ئى [ئە] ① ئۆگىنىپ قالغان ھەرىكەت؛ قىلىق: ياخشى ئادەت. ياماق ئادەت، ئادەت بولۇپ قالماق. * ئادەتتىنىڭ دورىسى يوق. مەسچىتتىنىڭ موربىسى يوق (ماقال). ② ئاتا-بوۋىسىدىن قالغان ۋە كىشىلەرگە سىڭىپ كەتكەن تەرتىپ؛ قائىدە-يوسۇن، ئەنئەنە، ئۇدۇم: ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندوستلۇق ئادىتى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. ③ < فىزئول > ئاياللاردا ھەر ئايدا بىر قېتىم دەۋر قىلىدىغان بالىياتقۇدا قان ھاسىل بولۇشتىن ئىبارەت فىزئولوگىيىلىك ھادىسە (قاناش ۋاقتى ئۇچ كۈندىن يەتتە كۈنگىچە داۋاملىشىدۇ): ئادەت كۆرمەك.

ئادەم ئى [ئە] ① پىكىر قىلىش، سۆزلەش ۋە ئەمگەك قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە بولغان ھەم ئىشلەپچىقىرىش قورالىنى يا-

سيالايدىغان، ھەم ئىشلىتەلەيدىغان، شۇ سەۋەبلىك باشقا ھەممە مەخلۇقاتتىن ئۈستۈن تۇرغۇچى جانلىق؛ كىشى، ئىنسان: ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە، ھايۋانىنىڭ ئالىسى تېشىدا (ماقال). ② كىشىلىك جەمئىيىتىنىڭ ئايرىم ئەزاسى، شەخس: ياخشى ئادەم. ئەخلاقلىق ئادەم. ناچار ئادەم. ③ كوللېكتىپ ئىگىلىك يا-كى ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ھەربىرى؛ جان: ئادەم بېشىغا 30 مىڭدىن نورما بەلگىلەن-دى. ④ بىراۋنىڭ خىزمەتكارى ياكى تە-رىپىدارى: زوردۇن باي ئادەملىرى بىلەن باستۇرۇپ كىرىپ «ئىرىڭنىڭ قەرزىنى تۆ-لە» دەپ بىچارە ئايالنىڭ ئاخىرقى بىر ئە-نىكىنىمۇ ئاچمقىپ كەتتى.

ئادەمخور سۈپ [ئەدەم+پ] ئادەم گۆشىنى يەي-دىغان، ۋەھشىي: ئادەمخور جاللاتلار ياغ-ىنى قىزدۇرۇپ، ئوسمانلىنىڭ بەدىنىگە چاچقاندا، ئۇ يەقىلىپ ھوشىدىن كەتتى.

ئادەمزات ئى [ئەدەم+پ] ئادەم بالىسى، ئىن-سان، ئىنسانىيەت؛ كىشى: ئادەمزات ئايە-غى تەگمىگەن جاي.

ئادەمىي سۈپ [ئە] يېزىت. ئادەمگە، چىن ئىن-سانغا خاس: ئادەمىي خىسلەت.

ئاددىي سۈپ [ئە] ① ئادەتتىكى، باشقىلار-دىن ئانچە كۆپ پەرق قىلمايدىغان؛ ھەر ۋاقىت بولۇپ، ئۇچراپ تۇرىدىغان، ئانچە مۇرەككەپ بولمىغان: ئاددىي گەپ. ئاد-دىي ئۆي. ② ئاڭلاشقا، چۈشىنىشكە، ھەل قىلىشقا ئاسان، ئۇڭاي بولغان: ئاد-دىي سوئال. ئاددىي ئىش. * مۇددىر مۇرا-سىم باشلانغانلىقىنى جاكارلىدى ۋە ئاددىي سۆز قىلدى. ③ لايىقىدا ئەمەس، ئاز ئەرسە بىلەن: ئاياللار ئۆز ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ: مۇشۇنداق ئاددىي كىيىنىپ قال-دۇق، ئۆزلىرىنىڭ لايىقىدا بولماي قال-دى، دېيىشتى ۋە قوللىرىنى كۆكسىگە جۈپلەپ ئۆي ئىگىسىگە سالام بېرىشتى. ④ سەل، بوش، مۇرەككەپ ئەمەس: ئاد-دىي قارىماق. ئاددىي چاغلىماق. ئاددىي ئاتالغۇلۇق سان. ⑤ سۈپەت جەھەتتىن يېتەرلىك بولمىغان، ئانچە ياخشى ئە-مەس: ئاددىي رەختتىن كىيىم كىيىۋال-غان بۇ جۈۋان 48 ياشلارغا كىرگەنىدى.

ئادرېس ئى [ر < فران] ① بىرەر كىشى ياكى تەشكىلات تۇرىدىغان جاينىڭ تەپ-سىلىي نامى: مەن شۇ چاغدا ئادرېسىمنى توغرا ئېيتىپ بەرگەن بولسام، ئىخلاس بۈۋى مېنى، ھېچ بولمىسا، ئانامنى ئىز-دەپ تاپقان بولاركەن. ② پوچتا ئارقە-لىق ئەۋەتىلىدىغان ئەرسىلەرنىڭ ئۇستە-ىدىكى شۇ ئەرسىنى تاپشۇرۇۋالغۇچىنىڭ تۇرىدىغان جايى بېيزىلغان بېيزىق: خەت يازسىڭىز تۆۋەندىكى ئادرېسقا ئەۋەتىڭ.

ئادۇۋۇكات ئى [ر < لات] < قا < دەۋالاش-قۇچىلارنىڭ ھاۋالىسى ياكى سوت مەھ-كىمىسىنىڭ بەلگىلىشى بىلەن قانۇنىي ھالدا دەۋالاشقۇچىلارغا ھەمكارلىشىپ ش-

كايەت قىلىدىغان ياكى باشقا قانۇنىي ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدىغان مەخسۇس خادىم.

ئادېنوزىن ئ [ر] خىمىيىۋى بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_{10}H_{13}O_4N_5$. ئادېنىن ئىشقارى بىلەن d نوكلېئوزىدىن شەكىللىنىدۇ، نوكلېئىن كىسلاتاسىدىن ھاسىل بولىدۇ، سۇدا ئېرىيدۇ، ئېرىش نۇقتىسى 229 ℃.

ئادىناباتلىك سۈپ [ر < گرېك] < فز < ھەرقانداق ۋاقىتتا ئىسسىقلىق مىقدارى ئۆزگەرمەيدىغان؛ ئىسسىقلىق ئۆتكۈزمەيدىغان، ئىسسىقلىق تەسىرىگە ئۇچرىمايدىغان: ئادىناباتلىك جەريان. ئادىناباتلىك دەستىلەش.

ئادىل سۈپ [ئە] ① بىرەر تەرەپكە يان باسمايى، ئادالەت، ھەققانىيەت بىلەن خالىسانە ۋە ھەققانىي ئىش قىلىدىغان، ھەققانىي يول تۇتىدىغان؛ لىللا، توغرا: ئادىل ئادەم. ئادىل ھۆكۈمەت. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئادىلانە رەۋ [ئە+پ] ئادىللىق بىلەن، ھەققانىي: ئالىي سوت مەھكىمىسى ئەركىننىڭ جىنايى قىلمىشلىرىغا ئادىلانە ھۆكۈم چىقاردى.

ئادەمىي سۈپ [ئە] ئادەمگە، ئىنسانغا خاس، تەئەللۇق: ئادەمىي پەزىلەت. ئادەمىي شەيتان.

ئار I ئ [ئە] ئۆزىگە مۇناسىپ، ئەپ كۆرمەسلەن ئىشتىن، نەرسىدىن خجالەت بولۇش، ئۇيلىش تۇيغۇسى؛ ئۇيات، نومۇس: ئار ئالماق. ئار كەلمەك. * ئۆز ئاتام مالدەك سېتىپ، قىلماقچى قەستى پۇل مېنى. پۇل ئۈچۈن ئارنى سېتىپ، قىلماچى ئەسلى قۇل مېنى.

ئار II مق [ر < فران < لات] مېتىر سىستېمىسىدىكى 100 كۋادرات مېترغا ياكى 0.15 موغا تەڭ بولغان ئۇلچەم بىرلىكى. بىر گېكتارنىڭ يۈزىدىن بىر قىسمى.

ئاراتۇر ئ [ر < لات] تارس. ناتىق.

ئاراز ئ [ئە] بىراۋنى ئەيىبلەپ، گۇدۇمات سالغان، گەپلەشمەي يۈرۈش ھالىتى: بۇ قېتىم ھەتتا ئاراز بولۇپ قالغانلار بىلەنمۇ خۇش چىراي ئۇچراشتىم.

ئارام ئ [پ] ① ھاردۇق، دەم: ئارام ئالماق. ئارام بەرمەك. * پالتا چوشكۈچە كۆتەك ئارام ئاپىتۇ (ماقال). ② خاتىرجەملىك، راھەت، ھۇزۇر: لېكىن ئانا يالغۇز قىزىنىڭ ئالمقانلىرىدىن جېنىغا ئارام سېزىدۇ. ③ كۆچمە. ئايلىش، ساقلىنىش: مېۋە-چېۋە ئاشلىققا ئارام بېرىدۇ.

ئارامبەخش سۈپ [پ] ئارام بېرىدىغان؛ راھەت، ھۇزۇر ۋە ئاسايىشلىق بېغىشلايدىغان: كەچىنىڭ نەم، پاكىز، ئارامبەخش ھاۋاسى تەنگە ھۇزۇر بېغىشلايتتى.

ئارامگاھ ئ [پ] دەم ئالىدىغان، راھەتلىنىدىغان جاي: ئارمانسىز ئاشىق-مەشۇقلارنىڭ ئارامگاھلىرى خاراپلىككە ئايلا-

ماقتا ...

ئـارەسـتە سۆپ [پ] بېزت. سەرەمجانلاش-
تۇرۇلغان، تەرتىپلىك، بېزەلگەن: ھەممە
ياق ئارەستە قىلىنغان، كىشىلەر بايرام-
لىق كىيىملىرىنى كىيگەن داغدۇغىلىق
مەنزىرە كۆز ئالدىمدا گەۋدىلەندى.

ئـارتېرىيە ئى [ر] < ئاتاك > ئوكسىگېنغا
توپۇنۇپ يۈرەكتىن چىققان ساپ قاننى
پۈتۈن بەدەنگە يەتكۈزىدىغان قان تو-
مۇرلارنىڭ ئومۇمىي نامى.

ئـارتېزيان سۆپ [ر < فران] < گېئول >
بۇرغىلاپ كولانغان ۋە سۇيى ئېتىلىپ
چىقىدىغان چوڭقۇر قۇدۇق.

ئارتىس ئى [ر] كىنو، تىياتىر، سېرىك قاتارلىق
سەنئەت ئەسەرلىرىدە، رول ئالغۇچى
شەخس.

ئارخائىزم ئى [ر < گرېك] كونىرىغان، ئىستې-
مالدىن قالغان سۆز، ئىبارە ياكى گرامما-
تىكىلىق فورما.

ئارخېئولوگ ئى [ر < گرېك] ئارخېئولوگىيە
بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئالىم، مۇتەخەسـ-
سىس.

ئارخېئولوگىيە ئى [ر < گرېك] قېزىۋېلىنغان
ياكى قەدىمدىن ساقلىنىپ قالغان يادە-
كارلىقلار ۋە ئىزلارغا ئاساسەن، دەۋرلەر
تارىخىنى، يەنى خەلقلەرنىڭ تارىخىي ئۆتـ-
مۈشىنى، تۇرمۇش ۋە مەدەنىيىتىنى تەتـ-
قىق قىلىدىغان پەن.

ئارخىپ ئى [ر < لات] بىرەر ئىدارە، تەشكـ-
لات ۋە شەخسلەرنىڭ ئىش-پائالىيىتى ۋە
ئومۇمىي ئەھۋالغا ئالاقىدار بولغان، تۇر-
گە ئايرىلىپ ۋە سىستېمىلاشتۇرۇلۇپ ساق-
لىنىدىغان ھۆججەت، خەت-چەك ۋەقە-
تو-سۇرەت قاتارلىق ماتېرىياللار: رازۋېدكا
ئەمەلدارى ئارخىپ ئىچىدىن لۇتپۇللا بە-
لەن گۈلباھار يېزىشقان خەتلەرنى سۈغۈ-
رۇۋېلىپ سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى.

ئارخىتېكتور ئى [ر < گرېك] ھەر خىل ئىما-
رەت، قۇرۇلۇشلىرىنى لايىھىلەپ، ئۇنىڭ
سخېمىسىنى سىزغۇچى ۋە شۇنداق قۇرۇ-
لۇشقا قوماندانلىق قىلغۇچى كىشى، قۇ-
رۇلۇش مۇتەخەسسىسى.

ئارزۇ ئى [پ] دىلدىكى ئىستەك؛ ئۇمىد،
ئىنتىلىش، ھەۋەس: ئارزۇ قىلماق. *
بىر ئارزۇ ئون ئارزۇنى تۇغدۇ (ماقال).

ئارزۇمەن سۆپ [پ] ئارزۇ قىلغۇچى، ئىستە-
كچى، ئىنتىزار: مەن خېلىدىن بېرى ئۇ-
نى بىر كۆرۈشكە ئارزۇمەن بولۇپ يۈرەت-
تىم.

ئارسىفېنامىن ئې [ئىنگ] < خم > بىر خىل
ئورگانىك بىرىكمە دورا. ئۇ سۇس سېرىق
رەڭلىك پاراشوك بولۇپ، ئېرىتمىسى تەم-
يارلانغاندىن كېيىن، ئالكاگۇل، سىفىلىس
ۋە قايتىلانما كېزىك قاتارلىق كېسەللەرنى
داۋالاشتا ئوكۇل ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

ئـاركتىكا ئى [ر < گرېك] < جۇغ > يەر
شارىنىڭ شىمالىي قۇتۇپ رايونى.

ئارگون ئى [ر < گرېك] < خم > گاز ئېلې-

ھېننت؛ بەلگىسى A يېكى (Argonium)Ra . رەڭسىز ۋە پۇراقسىز كېلىدۇ. ئارگون قاچىلانغان ۋاكۇئۇم لامپىدىن توك ئۆتكۈزگەندە، رەڭلىك نۇر تارقىتىدۇ. ئۇ ئاتموسفېرا تەركىبىدە ئەڭ كۆپ بولغان ئىنېرتسىيلىك گاز ھېسابلىنىدۇ.

ئارمان ئى [پ] ① ئەمەلگە ئاشمىغان ئارزۇ-ئىستەك ياكى ۋاقتىدا قىلىنمىغان ئىش-لار توپەيلىدىن كۆڭۈلدە قالغان ئۆكۈنچ، پۇشايمان، ھەسرەت، نادامەت: قىزىم ھاياتلا بولسا، ئۇنىڭ بىلەن دىدارلىشىپ ئۆلۈپ كەتسەم ئارمىنىم يوق ئىدى، دېدى ئۇ ئېزىلىپ. ② ئارزۇ، ئۇمىد: كۆزۈمىنىڭ ئوچۇقىدا دادامنى ۋە قوۋمىدىشىلىرىنى بىر كۆرسەم دېگەن ئارمىنىم بار، دېدى ئۇنىڭ خوتۇنى.

ئارمىيە ئى [ر < فرانسۇز < لات] < ھەربىي > ① دۆلەتنى قوغداشنى زىممىسىگە ئالغان قورالليق قوشۇن: خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى. ② بىر ياكى بىرنەچچە قوشۇن تۈرلىرىنىڭ قوشۇلمىسى: 1-يۆنىلىش ئارمىيە. يېڭى 4-ئارمىيە.

ئاروز ئى [ئە] < ئىد > شېئىر تۈزۈلۈشىدە، ئۇزۇن ۋە قىسقا بوغۇملارنىڭ مەلۇم تەرتىپتە ئالمىشىپ كېلىشىگە ئاساسلانغان ۋە ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرىيىتىدە كەڭ قوللىنىلىدىغان ۋەزىن سىستېمىسى: ئاروز ۋەزنىدە يېزىلغان شېئىر.

ئاروماتىك ئى [ل] <خىم> ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ چوڭ بىر تۈرى. ئۇ بېنزول ۋە ئۇنىڭ تۈغۈندىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ تۈردىكى بىرىكمىلەرنىڭ مولېكۇلىسىدا بىر ياكى بىر نەچچە بېنزول يادروسى بولىدۇ. ئۇ «ئاروماتىك بىرىكمىلەر» مۇ دېيىلىدۇ.

ئارىفمېتىكا ئى [ر < گرېك] ماتېماتىكىنىڭ سانلار ئۈستىدىكى ئاددىي ھېسابلارنى ھەمدە ئۇلار ئۈستىدە بېجىرىلگەن ئەمەلىي-لەرنى ئۆگىنىدىغان قىسمى؛ ھېساب.

ئاريە ئى [ر < ئىتال] < مۇز > ئوپېرا ياكى ئومۇمىي خورلاردا، ئوركېستىرنىڭ تەڭكەش قىلىپ بېرىشى بىلەن ئېيتىلىدىغان يالغۇز كىشىلىك ناخشا.

ئاريېت ئى [ئە] ئۆتنە، قەرز: ئۇلارغا باشقىلارنىڭ ئۆيىنى ۋاقىتلىق ئاريېتكە ئېلىپ ئولتۇراستىن باشقا ئامال قالمىدى.

ئازاب (ئازابى) ئى [ئە] ① جىسمانىي ياكى روھىي جەھەتتىكى قىينىلىش؛ ئېغىرچىلىق: تۇغۇت ئازابىنى ئانا بىلەر (ماقال). * ئورۇنسىز غەزەپ-ئۆزۈڭگە ئازاب (ماقال). ② جاپا-مۇشەققەت؛ مۇشكۈلۈك، قىينىچىلىق: يول ئازابى-گۆر ئازابى (ماقال). * مەن بۇ مۇساپىنى سەۋىر ئازابىتا بېسىپ تۈگەتتىم.

ئازاد سۇپ [پ] ① ئۆز ئەركىنلىكى، ھوقۇقى ئۆز قولىدا بولغان، ئەركىنلىككە ئېرىشكەن، قوللۇقتىن، ئاسارەتتىن قۇتۇلغان

غان؛ هۆر، ئەركىن: ئازاد ۋەتەن. ئازاد زامان. ئازاد بولماق. ئازاد قىلماق. ② ئۆز هالىغا، مەيلىگە قويۇلغان، هېچقانداق مەجبۇرىيەت بىلەن باغلانمىغان؛ بوش: «ئون ئىككى مۇقام» ئۆزىنى مەلۇم هېكا-يىلىق تارىخىي داستان ياكى قەهرىمانغا باغلاپ، چېتىپ قويىدىغان تارىخىي چەك-لىمىدىن ئازاد. ③ تۇتقۇنلۇقتىن چىقق-ىرىلغان، قاماقتىن بوشىتىلغان: تۇرمىدىن ئازاد قىلىنغان باتۇر تۇرمە ئىشىكىدىن چىقىپ، ساپ هاۋادىن ئاچ كۆزلۈك بىلەن قانغۇچە نەپەس ئالدى. ④ ئەرلەر ئىسمى.

ئازادە سۈپ [ئە] ① كەڭ، كەڭتاشا: ئازادە ئۆينىڭ دەرىزىسىگە قويۇلغان يوغان بىر تەشتەكتىكى ئەتىرگۈل ئاجايىپ چىرايلىق ئېچىلىپ كېتىپتۇ. ② ئەركىن، ئېچە-لىپ-يېيىلىپ، بەھۇزۇر؛ خاتىرجەم: يا ئال-لا قىزىم، دېدى ئۇ چىرايىغا زورلاپ كۈل-كە تۇسىنى بېرىپ، هەپتىدە بىر كېلىدە-غان يەكشەنبىدە بىزمۇ سەن بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ، ئازادە مۇڭدىشىد-غان ۋاقىت بولمىدىكەن. ③ خالىي، ئايە-رىم: ئۇ: مېنىڭ سىز بىلەن ئازادىرەك سۆزلەشكۈم كېلىدۇ، دېدى. ④ خوتۇن-قىزلار ئىسمى.

ئازار ئى [پ] جىسمانىي هەم روهىي جەهەت-تىكى ئازاب؛ جەبر-جاپا: ئازار بەرمەك. ئازار يەتمەك.

ئازازۇل ئى [ئە] ① جىن-ئالۋاستى: قانچە جان، قانچە كىمە يەم بولمىغان دولقۇنلار-غا، ئۆتكەن كېچە تۇن ئازازۇلى چىرقىرد-غان چاغدا ② كۆچمە. هېيلىگەر هەم ئۇ-چىغا چىققان بىشەم، ئۇششۇق، ئۇرۇش-قاق، ئۇكتەم: ئازازۇل خوتۇن. * ۋاييەي پاتمە هەدە، جاڭزىلارغا بېرىش ما-ياقتا تۇرسۇن، باغقا چىقىپ سەل يوقاپ كەتسەم، كەينىمدىن بۆجىلەردەك مارد-شىپ يۈرىدىغان بولدى، بۇ ئازازۇللار.

ئازنا ئى [پ] هەپتىنىك بەشىنچى كۈنى؛ جۈمە: تەسىر، پېقىرلىرى ئاخشام ئۇلۇغ ئازنا ئاخشىمى ئاجايىپ بىر سىرلىق چۈش كۆرۈپتىمەن، دەپ بوياقچى كۆز يېشى قە-لىپتۇ.

ئازوت ئى [ر < گرېك] < خم > گاز ئېلە-مېنت، خىمىيەۋى بەلگىسى N. رەڭسىز، پۇراقسىز كېلىدۇ، يانمايدۇ هەم بېنىشقا يارىدەم بەرمەيدۇ؛ خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتى ئاكتىپ ئەمەس، هاۋانىڭ تەخمىنەن تۆتە-تىن ئۈچ قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ؛ ئۇ-سۇملۇك ئوزۇقلىنىدىغان مۇهىم تەركىب-لەرنىڭ بىرى.

ئاساتىر ئى [ئە] قەدىمكى ئاجايىپ-غارايىپ هېكايە-چۆچەكلەر، ئەپسانىلەر.

ئاسارەت I ئى [ئە] ① چەكلىمە، بويۇنتۇ-رۇق: گەرچە ئۇنىڭ «ئاساسى» بولسىمۇ، بىراق ئۇ بۇ يەردە يەنىلا ئەنئەنىۋى ئىدىئا-لىزمنىڭ ئاسارىتىدە ئىدى. ② ئازادلىقتىن، ئەركىنلىكتىن مەهرۇملۇق؛

ئەسرلىك، تۇنقۇنلۇق: ئىسكەندەر قاتتىق ئۇيقۇنىڭ ئاسارىتىدە ھېچنېمىنى سەزمەي يېتىۋېرىپتۇ.

ئاسارەت Ⅱ ئى [ئە] ① تەسىر؛ ئەسەر، ئىز، بەلگە. ② < تب > بىرەر كېسەللىكتىن قالغان ئېغىر ئىز، ئاقىۋەت.

ئاسارەتتە ئى [ئە] قەدىمكى دۇنيا ئىنشائاتـ لىرى، قەدىمدىن قالغان مەدەنىيەت، تەـ رەققيات تارىخىدا مەلۇم قىممەتكە ئىگە يادىكارلىقلار يەنى قۇرۇلۇش، مەڭگۈتاش، قـورال-يـاراغ، تـۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە سەنئەت بۇيۇملىرى قاتارلىقلار.

ئاسارۇن ئى [پ] <بوت> زىراۋەندە ئائىلـ ـسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى يۈرەك شەكىللىك، گۈلى تۈتۈق سۆسۈن، يىلتىزى ناھايىتى ئىنچىكە، تەمى ئاچچىق بولۇپ، دورا قـ لىنىدۇ؛ باش ئاغرىقى، چىش ئاغرىقىنى پەسەيتىش رولى بار.

ئاساس ئى [ئە] ①نەرسىنىڭ ھەممە تەرەپـ لىرىنى تۈتۈپ ياكى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان قىسمى، ئۇل. ② ئىجتىمائىي ھايات ياكى تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ نېگىزىنى تەشـ كىل قىلغان نەرسە، تايانچ، نېگىز، بازا: سـوتسىيالىزمنى پەنگە ئايلاندۇرۇش ئۇـ چۇن، ئەڭ ئاۋۋال ئۇنى رېئال ئاساسقا قويۇش كېرەك. ③ باش قائىدىلەر، ئا ساسلىرى. ④ سادىر بولغان ياكى قىلىنـ غان ئىش-ھەرىكەت ۋە گەپ-سۆز قاتارـ لىقلارغا خىزمەت قىلىدىغان دەلىل، ئىسـ ـپات، سەۋەب: ھازىر قاسىم توغرۇلۇق بىرنەرسە دېيىشكە تېخى ئاساس يوق. ⑤ < ملك > گېئۇمېترىيىلىك شەكىلنىڭ، چېرتيوژنىڭ ئاستى تەرىپىگە پارالـلـېل بولغان تەرىپى. ⑥ < ملك > دەرىجىگە كۆتۈرۈلىدىغان ئەسلىدىكى سان. ⑦ < خم > كىسلاتالار بىلەن ئۆزئارا بىرىكىپ، تۇز ھاسىل قىلىدىغان بىرىكمە يەنى گىدروكسىل گۇرۇپپىسى بولغان بىـ رىكمىلەرنىڭ ئومۇمىي نامى.

ئاساسەن [ئە] ① رەۋ. ئاساسىي جەھەتتىن: غۇلجا شەھرى موڭغۇلكۆرە ناھىيىسى تەيـ يارلىقنى ئاساسەن پۈتتۈرۈپ بولدى. ② تىر. بىنائەن، بويىچە: دادائ ئالدىنقى سەپـ تە ئۇرۇشتا قۇربان بولدى. سەن تۇغۇل ـدۇڭ. دادائىڭنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن ئىسمىڭنى جاسارەت قويدۇم، دېدى ئانا ئوغلىغا.

ئاساسىي سۈپ [ئە] ① ئەڭ مۇھىم، نېگىز لىك، ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغان، ئال ـدىنقى قاتاردىكى، ئەھمىيەتلىكى؛ تۈپ، باش: ئاساسىي زىددىيەت. ئاساسىي قا نۇن. ② دەسلەپكى، ئەڭگەللىي؛ ئومۇمىي: ئاساسىي بىلىم. ئاساسىي ماھارەت. ئاسا سىي چۈشەنچە.

ئاسان سۈپ [پ] ئىشلىنىشى، ئورۇندىلىشى جەھەتتىن ئانچە قىيىن، مۇرەككەپ بول-

ىمغان ھەم ئانچە كۆپ مېھنەت، كۆچ ۋە بىلىم تەلەپ قىلمايدىغان؛ بوش، يەڭگىل: ئىشىنىك ئاسىنى، يوق، قىلالمىسلىك قىيىنى يوق (ماقال).

ئاسايىش ئى [پ] ئۇرۇش-تالاش، جەڭ-گى-جېدەلدىن، غوۋغا-تەشۋىشتىن خالىلىق؛ تىنچ-ئامانلىق، خاتىرجەملىك: ئەل-يۇرت پادىشاھنىڭ ئورنىغا ھەمرانى شاھ قىلدى. ھەمرا بىلەن ھۆرلىقا بىر ئۆمۈر بىرگە ياشاپ، ئەلگە ئاسايىش بەردى.

ئاسايىشتە سۈپ [پ] ئۇرۇش-تالاش، جەڭ-گى-جېدەلدىن، غوۋغا-تەشۋىشتىن خالىي؛ تىنچ، بىخەتەر، خاتىرجەم: بىر قېتىم، بىر ياش ئالىم ئۇنىڭ بەھۇزۇر، ئوڭۇشلۇق، ئاسايىشتە تۇرمۇشىغا ئىنتايىن زوقلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەنىدى.

ئاسپىرانت ئى [ر < لات] < ماتار < ئالىي مەكتەپ ياكى تەتقىقات ئورۇنلىرىغا ئىمتىھان ئارقىلىق قوبۇل قىلىنغان، تەتقىقات خىزمىتى ئارقىلىق بىلىم ئاشۇرغۇچى.

ئاسپىرانتۇرا ئى [ر < لات] < ماتار < ئالىي مەكتەپ، تەتقىقات ئورۇنلىرىغا ئاسپىرانت ياكى پراكتىكانت تەتقىقاتچىلارنى تەربىيىلەيدىغان جاي.

ئاسپىرىن ئى [ر < نېم] < نېب < دورا نامى، ئورگانىك بىرىكمە بولۇپ، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_9H_8O_4$. ئاق رەڭلىك كرىستال، تەمى ئاچچىق - چۈچۈك، قىزىتمىنى ياندۇرۇش ھەم ئاغرىق توختىتىش رولى بار؛ باش ئاغرىقى، نېرۋا ئاغرىقى قاتارلىقلارغا ئىشلىتىلىدۇ.

ئاستاتىن ئى [ئىنگ] < خم > مېتاللوئىد ئېلېمېنت، بەلگىسى At (Astatium). مېدىتسىنادا قالقان بەز خىزمىتى كۈچەيتىپ كېتىش كېسىلىنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

ئاستانە ئى [پ] ① بىرەر يەرگە كىرىشتىكى بېسىپ ئۆتىدىغان جاي، ئورۇن؛ بوسۇغا: سېرىق يۈزۈمنى ئاستانىڭگە قويماقتىن مۇرادىم شۇ، بولاي دەيمەن گۈزەل بويىنىڭغا سالغان كەھرىۋايىڭمەن. ② پايتەخت: گەرچە ئېرىپ تۇرسىمۇ ئارىمىزنى تاغ-دەريا، ئاستاندا تۇرغاندەك ھېس قىلمەن ئۆزۈمنى. ③ ئۆي، دەرگاھ، قارارگاھ: جاھانغا كۆز ئېچىپ سەندە تۆغۇلدۇم، بۇ مېنىڭ بەختىم، تېپىلماس مەن ئۈچۈن سەندەك ھايات ئاستانىسى يەكەن. ④ تۇرپاندىكى بىر جاينىڭ ۋە قۇمۇلدىكى يەنە بىر جاينىڭ نامى.

ئاستروبىئولوگىيە ئى [گرېك] < ئىستر > ئاستروئوميىنىڭ بىر تارمىقى. ئۇ ئاسمان جىسىملىرىدا جانلىقلارنىڭ مەۋجۇت بولۇش شارائىتىنى تەتقىق قىلىپ، مەلۇم ئاسمان جىسمىدا جانلىقلارنىڭ مەۋجۇت ياكى مەۋجۇت ئەمەسلىكىنى بېكىتىدۇ، شۇنداقلا شۇ خىل جانلىقلارنىڭ ھالىتىنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئاستروخىمىيە ئى [ر< گرېك] < ئىستر>

ئاسترونومىيىنىڭ بىر تارمىقى، ئۇ ئاسمان جىسىملىرىنىڭ خىمىيىلىك تۈزۈلۈشى، فىزىكىلىق خۇسۇسىيىتى، قۇرۇلمىسى، پەيدا بولۇشى، يورۇقلۇق، ماسسىسى، چوڭ-كىچىكلىكى، خىمىيىلىك تەركىبى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئاستروفىزىكا ئى [ر< گرىك] < ئاستر > ئاسترونومىيىنىڭ بىر تارمىقى. ئۇ فىزىكا-لىق تۈرلۈك ئۇسۇللار ۋە نەزەريىلەر ئار-قىلىق ئاسمان جىسىملىرىنىڭ فىزىكىلىق خۇسۇسىيىتى، خىمىيىلىك تۈزۈلۈشى، قۇرۇلمىسى، پەيدا بولۇشى، يورۇقلۇقى، ماسسىسى، چوڭ - كىچىكلىكى، تېمپېرا-تۇرىسى، ماگنىت مەيدانى، زىچلىقى، قۇ-رۇلمىسى، خىمىيىلىك تەركىبى، قۇياش ۋە تۇرغۇن يۇلتۇزلارنىڭ ئېنېرگىيە مەنبەسى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئاسترومېخانىكا ئى [ر< گرىك] < ئاستر > ئاسترونومىيىنىڭ بىر تارمىقى، مېخانىكا قائىدىلىرىگە ئاساسلىنىپ ئاسمان جىسىم-لىرىنىڭ ھەرىكىتى، شەكلى، ماسسىسى ۋە سۈنئىي ھەمراھلارنىڭ ھەرىكىتىنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئاسترونوم ئى [ر] < ئاستر > ئاسترونومىيە ئالىمى، مۇتەخەسسىسى.

ئاسترونومىيە ئى [ر < گرىك] < ئاستر> ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ئورنى، تارىلىشى، ھەرىكىتى، شەكلى، قۇرۇلمىسى، خىمى-يىلىك تەركىبى، فىزىكىلىق ھالىتى ۋە ئۆزگىرىشى، تەرەققىي قىلىشى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئاستما ئى [ر< گرىك] <تېب> يۇرەك ياكى نەپەس يوللىرى كېسەللىكى سەۋەبىدىن نەپەسنىڭ بوغۇلۇشى؛ زىققىنەپەس.

ئاسوتسىئاتسىيە ئى [ر< لات] < پسخول > نېرۋا-مېڭە پائالىيىتى بىلەن باغلىق بول-غان ئالاھىدە پسىخىك تەسەۋۋۇرلار، پە-كىرلەر، ھېس-تۇيغۇلار ئارىسىدىكى باغ-لىنىش ۋە شۇ باغلىنىشقا ئاساسلانغان ئەقلىي خۇلاسە.

ئاسسىستېنت ئى [ر< لات] < ملتار> ئالىي مەكتەپلەردىكى ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك ئىلمىي ئۇنۋان ئالغان ئوقۇتقۇچى.

ئاسسىمىلياتسىيە ئى [ر<لات] ① < بىئول > تۆسۈملۈك ياكى جانلىق ئورگانىزم پائالە-يىتى جەريانىدا سىرتتىن قوبۇل قىلىنغان ماددىلارنىڭ ئۆزلىشىشى، سىڭىشى، ھەزىم بولۇشى، ئۆزلەشتۈرۈلۈشى، سىڭدۈرۈلۈ-شى. ② بىر مىللەتنىڭ ئىككىنچى بىر مىللەت ئۆرپ-ئادەتلىرىنى، مەدەنىيىتىنى ۋە تىلىنى ئۆزلەشتۈرۈشى نەتىجىسىدە ئۇ-نىڭغا قوشۇلۇپ بىر بولۇپ كېتىشى. ③ < تل > تىلدا ئوخشايدىغان، ئەما ئۆزئارا بېقىن ئىككى تاۋۇشنىڭ بىر-بىرىگە تەسىر قىلىشى نەتىجىسىدە، بىرىنچىسى ئىككىنچىسىگە ياكى ئىككىنچىسى بىرىن-

ـچىسىگە ئوخشاپ كېتىشى. مەسىلەن: ئۇيغۇر تىلىدىكى «تۇزسىز» سۆزىنىڭ «تۈسسىز»، «ئاتسا» سۆزىنىڭ «ئاسسا» تەلەپپۇز قىلىنىشىغا ئوخشاش.

ئاسفالت ئ[ر< گرېك] <خم> ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ ئارىلاشمىسى، قارا رەڭلىك ياكى قوڭۇر رەڭلىك ۋە يېلىمسىمان بولىدۇ؛ تەبىئىي چىقىدىغانلىرى ھەم نېفىت ياكى كۆمۈر مېيىنى دىستىللاش ئارقىلىق ئېلىنىدىغانلىرى بولىدۇ؛ تەركىبى ئوخشاپ كەتمەيدۇ، يول ياساشتا يولغا ياتقۇزۇلىدۇ؛ بىناكارلىقتا سۇدىن ھىمايە قىلىش ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

ئاسمان ئ[پ] <ئىستر> ① يەر ئۈستىدە گۈمبەز شەكلىدە كۆرۈنۈپ تۇرغان ھاۋا رەڭ بوشلۇق؛ پەلەك، كۆك: ئاسمان يېراق، يەر قاتتىق (ماقال). ② كۆچمە. ناھايىتى يۇقىرى، ئېگىز: ئوسمانىڭ ئۇچۇرغان ئايروپىلانى تېزلا ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، موللاق ئېتىشقا باشلىدى.

ئاسىي سۈپ[ئە] ①گۇناھكار، گۇناھ قىلغۇچى: ئاسىي بەندە. ② خائىن، سانقۇن: ئاسىيلارنى تارىخ ھامان بىر كۈنى جازالايدۇ.

ئاسىيا ئ[ئە] <جۇغ> ئاسىيا قىتئەسى. دۇنيادىكى يەتتە قىتئەنىڭ ئىچىدە ئەڭ چوڭ قىتئە بولۇپ، شەرقى ۋە جەنۇب تەرىپى ئايرىم-ئايرىم ھالدا شىمالىي مۇز ئوكيان، تىنچ ئوكيان ۋە ھىندى ئوكيان، غەربىي تەرىپى تېمو ئارىلى بىلەن ئاۋسترالىيە ئوتتۇرىسىدىكى دېڭىز ئارقىلىق ئوكيانىيە بىلەن چېگرىلىنىدۇ.

ئاش ئ[پ] ① قازاندا پىشۇرۇلغان تاماق؛ غىزا، يېمەكلىك: ئىش بار يەردە ئاش بار (ماقال). ② پولۇ، قويۇقئاش: ھىز ئاش دەم يېگۈچە، باغقا كىرىپ ئايلىنىپ چىقتۇق. ③ ئۇن چىقىرىلىدىغان دانلىق زىرائەت: بەشىنچى ئايدا بېشىنى كۆردۈم، ئالتىنچى ئايدا ئېشىنى (ماقال).

ئاشپەز ئ[پ] ئاشخانىلاردا تاماق ئېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، تاماق ئېتىشنى كەسىپ قىلغان ئادەم: قاسساپ ماي چايناىدۇ، ئاشپەز گۆش چاينايدۇ (ماقال).

ئاشخانا ئ[پ] ① تاماق تەييارلاش، تاماق ئېتىش ئۈچۈن مەخسۇس ھازىرلانغان ئۆي. ② ئىدارە، ئورگانلاردىكى خادىملار، مەكتەپلەردە بولسا ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار تاماق يەيدىغان ئورۇن: ئاشخانا خىزمىتى قارىماققا ئاددىي بولغان بىلەن كۆپچىلىكنى رازى قىلىپ كېتىش تەس ئوخشىمايدۇ

ئاشكارا [پ] ① سۈپ. ھەممىگە مەلۇم، ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرغان، يوشۇرۇنمىغان، ئوچۇق: ئاغرىقنى يوشۇرساڭ، ئۆلۈم ئاشكارا (ماقال). ② رەۋ. يوشۇرماستىن، ئەينەن، ئوپئوچۇق: ئۇنىڭ خاتالاشقانلىقى ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇرمامدۇ

ئاشنا ئ[پ] ① دوست، يار-بۇرادەر؛ تو-

نۇش-بىلىش: مەن ئۇ كۆنلەرنى كىتابنى يار، تەتقىقاتنى ئاشنا تۇتۇپ ئۆتكۈزمىگەن بولسام، بىر مىنۇتمۇ ياشىيالمىغان بولاتتىم. ② ئادىشى، ئويىنىشى: ئاشناڭغا ئىشىنىپ ئەرسىز قالما (ماقال).

ئاشپەت سۈپ [پ] يېزىت. مەپتۇن بولۇپ قالغان، ئەس-ھوشىدىن ئاداشقان ئاشىق، شەيدا؛ پەرىشان: ساڭا ئاشپەت بولدۇم بىر كۆرۈپ ھەم ئەقىلدىن ئازدىم، مۇھەببەتتىن خەۋەرسىزلەر «سارالڭ» دەپ ئېيتتى. مىدى بىكار.

ئاشىق ئى [ئە] ① بىراۋنى ئىنتايىن ياخشى كۆرۈپ ئۇنىڭغا خۇشتار بولۇپ قالغان، مۇھەببەت قويغان كىشى: ئاشىققا باغدات يىراق ئەمەس (ماقال). ② كۆچمە. بىرەر نەرسىنى ياخشى كۆرۈپ قالغان، ئۇنىڭغا بېرىلگەن كىشى: گۈلگە ئاشىق بولغىنىم ئۈچۈن، گۈل تېرىدىم كۆڭلۈم بېغىغا. ③ ئۆزۈدۈمنى ئەيلىدىم تۆپراق، تومۇرۇمنى چېتىپ شېخىغا. ③ تەرىكىدۈنيا ھالىدا بارلىقىنى خۇداغا بېغىشلىغان، كۆپىنچە ئىبادەتخانىلاردا يېتىپ-قوپىدىغان، چاچ-ساقاللىرى ئۆستۈرۈلگەن كىشى، دەرۋىش: «يەتتە ئاشىق» بەلكى بىلمەس ئىبرىكى بىر ئوت مەندە بار، مۇنچە سەن ھۆسنۈڭگە مەغرۇر... مۇنچە كىبرىڭ سەندە بار.

ئاشقانە رەۋ [ئە+پ] ئاشىقلارغا ئوخشاش، ئاشىقلاردەك، ئاشىقلارچە: كىنىزەك بۇ ئىشقانە ناخشىسىنى ئېيتىپ بولۇشى بىلەن لا ئەلى ئىبنى بەككار «ئاھ» ئۇرۇپ يىغلاپتۇ.

ئافرىقا ئى [ئە] < جۇغ > ئافرىقا قىتئەسى. يەر شارىدىكى يەتتە قىتئەنىڭ بىرى، ئاسىيا قىتئەسى بىلەن ياۋروپا قىتئەسىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە جايلاشقان؛ شىمالىي تەرىپى ئوتتۇرا دېڭىز، جەبەلتارىق بوغۇزى ئارقىلىق ياۋروپاغا، شەرقىي شىمالىي قىزىل دېڭىز، سۇۋەيىش قانىلى ئارقىلىق ئاسىياغا تۇتىشىدۇ؛ غەربىي تەرىپى ئاتلانتىك ئوكيان-ىيان، شەرقىي تەرىپى ھىندى ئوكيانىغا تۇتىشىدۇ؛ پۈتۈن قىتئەنىڭ ئومۇمىي يەر مەيدانى 30 مىليون كۋادرات كىلومېتىر-دىن ئارتۇق، دۇنيادا ئاسىيادىن قالسا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان چوڭ قۇرۇقلۇق ھېسابلىنىدۇ.

ئافىي ئى [ئىڭ] غەلىتە، ئۆزگىچە كىيىنگەن، يۈرۈش-تۇرۇشلىرى باشقىچە ئادەم؛ لوكىچەك.

ئاقىرقەرھا ئى [پ < ھىندى] < بوت > مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى ئىنچىكە، گۈلى ئاق ياكى قىزىل بولىدۇ؛ قۇرۇتۇلغان گۈلىدىن قىلىنغان پاراشوك بىلەن پاشا، چۈتىن قاتارلىق زىياندىش ھاشاراتلارنى يوقاتقىلى بولىدۇ.

ئاقىل سۈپ [ئە] ئەقىللىق، دانا: ئاقىل ئۆزىنى ئايايدۇ (ماقال).

ئاقلانە رەۋ [ئە+پ] ئەقىل ئىشلەتكەن ھالـدا، ئەقىللىق كىشىلەرگە ئوخشاش، ئە-قىل بىلەن: **ئاقىلانە** ئىش قىلماق. // **ئاقىلانە** مەسلىمەت.

ئاقىن ئى [پ] خەلق شائىرى، خەلق داستا-چىسى، داستانلارنى ئېغىزچە ناخشا قە-لىپ ئېيتقۇچى.

ئاقىۋەت ئى [ئە] ئاخىرقى يەكۈن، نەتىجە: ئىشنىڭ ئاقىۋىتى.

ئاكاتسىيە ئى [ر< گرېك] < بوت > پوڭچاق ئـائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشـلايدىغان غوللۇق دەرەخ. شېخـى تىكەنلىك، پەي-ـسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماقلىق، گۈلى ئـاق، پۇراقلىق، مېۋىسى يايلاق تاشما شەكىللىك بولىدۇ.

ئاكادېمىك ئى [ر] پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ رەسمىي ئەزاسى ياكى شۇ ئەزانىڭ ئۇنۋا-نى.

ئاكادېمىيە ئى [ر< گرېك] دائىرىسى نىسبە-تەن چوڭ بولغان، ئىلمىي تەتقىقات بە-لەن شۇغۇللىنىدىغان ئورگان: **شىنجاڭ** ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى.

ئاكت ئى [ر< لات] بىرەر ئىشنى تەستىقلاش ئۈچۈن بېزىلغان ھۆججەت: **ئاكت** يا-ماق. **ئاكتقا** قول قويماق.

ئاكتۇئال سۈپ [ر] ھازىرقى ۋاقىت ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم، ئەلا، زۆرۈر: **ئاكتۇئال** مەسـە-لە. **ئاكتۇئال** پروگراممـا. **ئاكتۇئال** تېما.

ئاكتىپ [ر] ① سۈپ. ھەرىكەتچان، ئىلغار، ئىجابىي: **ئاكتىپ** ئامىل. **ئاكتىپ** تەد-بىرلەر. ② رەۋ. پائال، قىزغىن، ئىجابىي يوسۇندا: **ئۇلار كۆچەت تىكىشكە ئاكتىپ** قاتناشتى. ③ ئى. بىرەر تەشكىلات ياكى كوللېكتىپنىڭ ئىلغار، تەشەببۇسكار ئەزا-سى: **ئاكتىپلار** يىغىنى. **ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپى**.

ئاكتىنىي ئى [ر< گرېك] < خىم > ئۇراننىڭ يېمىرلىشىدىن ھاسىل بولىدىغان رادىئو-ئاكتىپلىق ئېلېمېنت. خىمىيىلىك بەلگىسى Ac . ئۇ يەنە يېمىرلىپ بىر قاتار رادىئو-ئاكتىپ ئېلېمېنتلارنى ھاسىل قىلىدۇ، يې-مىرىلىش دەۋرى 22 يىل.

ئاكسىئوما ئى [ر< گرېك] ①< ماك > ئىنسانلارنىڭ ئۈزاق مۇددەتلىك تەكرار ئەمەلىيىتىنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن، قايتا ئىسپاتلاش ھاجەتسىز بولغان ھۆكۈم. ② < لوگ > جەمئىيەتتە كۆپ سانلىق كە-شىلەر ئېتىراپ قىلغان توغرا قائىدە.

ئاكسىئونېر ئى [ر] پاي چېكى سودىگىرى.

ئاكسىيە ئى [ر] ئاكسىئونېرلار جەمئىيىتى تەرىپىدىن كاپىتالغا ئۆز ھەسسىسىنى قوشقان پايچىكلارغا جەمئىيەت پائالىيىتى-گە قاتنىشىش، ئۇنىڭ دارامەتلىرىدىن پايدىلىنىش ھوقۇقىنى بېرىدىغان ھۆ-ججەت ياكى شۇ خىلدىكى ئىسپات.

ئاككورد ئى [ر< ئىتال] < مۇز > مۇزنىكىدا ھەر خىل ئېگىزلىكتىكى بىر-بىرىگە ئاھاڭ-

داش بىر قانچه تاۋۇشنىڭ بىر يولى چې-
لىنىشى.

ئاككوردىيون ئى [ر< فران] < مۇز> پىرىم ئاۋازلىق گارمون. تىترىگۈچى مېتال پلاس-
تىنكا، قاتلىنىدىغان تېرە شامال ساندۇقى ۋە بىر قاتار تللاردىن تەركىب تاپىدۇ؛ چالغان چاغدا سول قول بىلەن شامال تارتىلىدۇ، ئوڭ قول بارماقلىرى بىلەن تللار بېسىلىدۇ.

ئاككۇمۇلياتسىيە ئى [لات] چۆكۈندۈرۈنىڭ توپلىنىشى، يەنى يەر يۈزىدىكى ئاقار سۇ، مۇزلۇق، شامال ۋە باشقا گېئولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلەر تەسىرىدە مېنىرال ھەم ئور-
گانىك چۆكۈندىلەرنىڭ توپلىنىش ھا-
دىسىسى.

ئاككۇمۇلياتور ئى [ر< لات] <فز> ئېلېكتر ئېنېرگىيىسىنى خىمىيىلىك ئېنېرگىيىگە ئايلاندۇرۇپ ساقلاپ قويىدىغان قۇرۇلما. توك ئىشلەتمەكچى بولغاندا، يەنە خىمە-
يىلىك ئۆزگىرىش ئارقىلىق ئېلېكتر ئېنېر-
گىيىسى چىقىرىلىدۇ.

ئاكوپ ئى [ر] < ھەرب > ئۇرۇشتا ئوقتىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن قېزىلغان خەندەك ۋە ئالدىغا توپا قاتارلىقلارنى دۆۋىلەپ تو-
سۇلغان چوڭقۇرلۇق، ئورەك.

ئاكۇستىكا ئى [ر< گرېك] < فز > فىزىكىنىڭ بىر تارمىقى، ئاۋاز دولقۇنىنىڭ ھاسىل بولۇشى، تارقىلىشى، رولى ۋە ئۇ-
نى قوبۇل قىلىش قاتارلىق بىر قاتار مەسە-
لىلەرنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئاكۇشېر ئى [ر< فران] < تېب > مۇستەقىل ھالدا تۇغۇت قوبۇل قىلالايدىغان ۋە كۆ-
تەلەيدىغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېببىي خادىم.

ئاكۇشېركا ئى [ر] < تېب > ئايال ئاكۇشېر.

ئاكۇلا ئى [ر] بىر خىل بېلىق. تۇرى كۆپ، دېڭىز، ئوكيانلاردا ياشايدۇ؛ تېنى ئۇرچۇق شەكلىدە بولۇپ سەل ياپىلاق كېلىدۇ. ھەرىكىتى چاققان بولۇپ يىرتقۇچ كېلە-
دۇ، باشقا خىلدىكى بېلىقلار بىلەن ئو-
زۇقلىنىدۇ؛ ئىقتىسادىي قىممىتى يۇقىرى.

ئاكىلە ئى [ئە] < تېب > ئۆتكۈر باللار كېسەللىكى، كۆپىنچە قىزىل ۋە سكارلاتىنا قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر تۈپەيلە-
دىن پەيدا بولىدۇ.

ئاگاھ سۈپ [پ] خەۋىرى بار، دىققىتى قوزغالغان؛ ھوشيار: ئاگاھ بولماق.

ئاگروتېخنىك ئى [ر] ئاگروتېخنىكا مۇتەخەسە-
سىسى.

ئاگروتېخنىكا ئى [ر< گرېك] يېزا ئىگىلىك زىرائەتچىلىرىنى تېرىپ-يېغىۋېچە بولغان جەريانىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىشلارنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسى ۋە بۇ جەريانىدىكى تېخنىكىلىق پائالىيەتلەر سىستېمىسى.

ئاگروخىمىيە ئى [ر] ئۆسۈملۈكلەرنى ئوزۇقلاندۇرۇش، يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش مەق-

ستىده ئۇلارنى ئوغۇتلاش، خىمىيىۋى ئۇسۇللار ئارقىلىق زىيان-زەخمەتتىن ساقلاش توغرىسىدىكى پەن.

ئاگرونوم ئى [ر] ئاگرونومىيە ئىلمىنىڭ مۇتەخەسىسى.

ئاگرونومىيە ئى [ر < گرىك] دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئاگگلىيوتناتىپ سۈپ [ر] يېپىشقاق، تۇرلىنىشچان: ئاگگلىيوتناتىپ تىللار.

ئاگېنت ئى [ر < لات] ① بىرەر تەشكىلات، مۇئەسسەسە قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ مەلۇم ۋەزىپىنى ئۆتەش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ۋەكىلى. ② باشقىلار تەرىپىدىن قويۇلغان، شۇلارنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان شەخس: بۇرژۇئازىيە ئاگېنتلىرى. ③ بىرەر دۆلەت رازۋېدكىسىنىڭ مەخپىي خادىمى، جاسۇس، ئايغاقچى.

ئالاقە ئى [ئە] ① ئۆزئارا مۇناسىۋەت مۇئامىلە، باردى-كەلدى، ئېچىكى-تاشقى باغلىنىش: دوستلۇق ئالاقىسى. سودا ئالاقىلىرى. ئالاقە باغلىماق. ئالاقە قىلماق. ② ئىككى نۇقتا ياكى ئىككى ئارىلىقتا تۇرۇپ خەۋەرلىشىش، باغلىنىش ۋاستىسى: تېلېفون ئالاقىسى. ئالاقە يوللىرى. ③ يېگىت، قىز ياكى ئەر-خوتۇن ئوتتۇرىسىدىكى قەلبداشلىق تۇيغۇ، كەيپىيات؛ ئىشق-مۇھەببەت؛ جىنسىي مۇناسىۋەت: بۇ ئۆزئارا ئالاقىلىرىنى ئۆزىدى سەلەر-گە ئوخشاش مەن بىلەن ئالاقىدە بولغان، دەپتۇ ھېلىقى ئايال. ④ بىرەر ئىدارە، تەشكىلاتنىڭ تونۇشتۇرۇش ياكى ئىسپات خېتى: سەن كەنتنىڭ ئالاقىسىنى ئېلىپ يېزىغا بارغىن.

ئالاقىدار سۈپ [ئە+پ] مۇناسىۋەتلى، ئالاقىسى بار: ھۆكۈمەت خىزمىتى ۋە ئىقتىسادىي خىزمەتكە ئالاقىدار چوڭ-چوڭ مەسىلىلەرگە دائىر سىياسەتلەرنى يەنىلا پارتىيە بەلگىلىشى لازىم.

ئالامەت [ئە] ① ئى. بەلگە، نىشانە، ئىپادە، ئىشارە: ئېلىش ئالامىتى. كۆپەيتىش ئالامىتى. ★ زۇنۇن قادىر ھېكايىلىرىدا پىيرسوناژ خاراكتېرىنىڭ بىر ئېيتقان بۇ مۇھىم ئالامەتلىرىنىڭ ھەممىسى تېپىلىدۇ. ② سۈپ. ناھايىتى ئاجايىپ: بۇگۈن ناھايىتى ئازادە كېينىگەن بىر شاھزادە، ئالامەت كىلىشكەن بىر زور ئارغىماق ئاتنى مىنىپ كېلىپ، چاپقانچە 20-پەلەمپەيگىچە چىقتى.

ئالاھازەل رەۋ [ئە] («ئالاھازەلقىياس» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى) تەخمىنەن، قىياس قىلىنىشچە، مۆلچەرلىنىشچە: ئاددىي ئالاھازەل ئىككى ئاي ئۆتكەندە، سايلانغانلار رەسمىي ئېلان قىلىنىدۇ.

ئالاھازەلقىياس رەۋ [ئە] مۆلچەرلىنىشچە، قىياس قىلىنىشچە، تەخمىنەن: ئالاھازەل-قىياس بۇ يەردە جىق ماجىرا بولىدۇ.

ئالاھىدە سۈپ [ئە] ① باشقىلاردىن پەرق-

ئالەم ئى [ئە] ① پۈتۈن مەۋجۇدات، بارلىق كائىنات، دۇنيا، پۈتۈن جاھان: كوڭكا خالىغان جايدا ئوتلىشى شەرت ئەمەس. ② ئۆزىگە خاس، مەخسۇس: ژۇرنالنىڭ ئالا-ھىدە سانى. // ئۇكام غالىبجان، مەن سىزنى ئالاھىدە يوقلاپ كەلدىم.

ئالەت ئى [ئە] ① جابدۇق، قورال، سايمان. ② ئەرلەرنىڭ جىنسى ئەزاسى.

ئالەم ئى [ئە] ① پۈتۈن مەۋجۇدات، بارلىق كائىنات، دۇنيا، پۈتۈن جاھان: كوڭكا توۋا ئالەم پەيدا بولغاندىن بۇيان بۇ يەرگە كوڭكىنىڭ بىرىنچى قېتىم كېلىشىغۇ بۇ ② بۇ دۇنيا: ئالەمدىن ئۆتمەك. ئالەمدىن كەتمەك. ③ ۋەزىيەت، ھالەت: ئەجەبمۇ زامان بولدى، ئالەم چۆرگىلەپ دەيدۇ، يـــۇرەكتىكى زەردار سۇ قانغا ئۆرگىلەپ دەيدۇ (قوشاق). ④ كۆچمە. ۋاقىت، زامان: ئەخمەت بۇ يەردىن كەتكىلى نە ئالەم بولدى.

ئالەمشۇمۇل سۈپ [ئە+پ] خەلقنىڭ ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان، ئەھمىيەتلى ئىنتايىن چوڭ: جاھانشۇمۇل: تارىخىمىزدا ئالەمشۇمۇل داستانلارنىڭ ئالتۇن بەتلىرىگە پۈتۈلگەن قىزىقىتلەر ئاز ئەمەس.

ئالەمشۇناس ئى [ئە+پ] ئالەمشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

ئالەمي سۈپ [ئە] دۇنياۋى، پۈتۈن ئالەمگە تەئەللۇق: قۇشنى ئەگىشىپ يۈرگەن كىشىلەر يۈگۈرۈپ كېلىپ: — ۋاي ئالەمي

ئالپىنست ئى [ر] < تەن > تاغ چوققىلىرىغا ۋە مۇز تاغلارغا چىقىش سپورتى بىلەن

ئالبوم ئى [ر< فران] خاتىرە ئۇچۇن چۈشكەن فوتو سۈرەتلەر، ئاتكىرىتكىلار ياكى ھەر خىل ماركىلار توپلام قىلىپ چاپلانغان قېلىن مۇقاۋىلىق دەپتەر.

ئالپىنزم ئى [ر] < تەن > تاغ چوققىلىرىغا، مۇز تاغلارغا چىقىش سپورتى.

ئالپىنست ئى [ر] < تەن > تاغ چوققىلىرىغا ۋە مۇز تاغلارغا چىقىش سپورتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تەنھەرىكەتچى.

ئالدىڭقا ئى [ر] ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ

ئالفاۋىت ئى [ر< گرېك] ← **ئېلىپبە**.

ئالكوگول ئى [ر< ئە] < خىم > ① مولېكۇللىرى تەركىبىگە كىسلورود ۋە ۋودورود ئاتومىلىرى گۇرۇپپىسى كىرىدىغان بىرىكمىلەر؛ ئىسپىرتلار. ② ھاراق، ۋىنو قاتارلىق ئىسپىرتلىق ئىچىملىكلەر.

ئالكوگولىزم ئى [ر] ئىسپىرتلىق ئىچىملىكلەرگە، ھاراقخورلۇققا بېرىلىش نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدىغان، ئېغىر ئاقىۋەتلەرگە ئېلىپ بارىدىغان كېسەللىك.

ئالگرات (ئالگراتى) ئى [ر< پ] ① ئەينۈلا تېپىدىكى بىر خىل ئۆسۈملۈك. مېۋىسىنىڭ تەمى چۈچۈمەل، ئاچچىق: بىزنىڭ باغدا ئالگرات بار. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

ئالگېبرا ئى [ر< ئە. ئىسلى: ئەل جەبر] ماتېماتىكىنىڭ مىقدارلار ئۈستىدە (ئۇلار-

نـسك سان قىممەتلىرىدىن قەتئىينەزەر) بـىجبرىلىدىغان ئالامەتلەرنىڭ ئومۇمىي قائىدىلىرى ھەققىدىكى بۆلۈمى.

ئـاللا ئى [ئە] < دىن > خۇدا، تەڭرى، پەرۋەردىگار: ئاللا، ئۆزۈڭ بار، دەپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى بوۋاي.

ئاللاتائالا ئى [ئە] ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئاللا.

ئاللاھۇئەكبەر ئى [ئە] بىرەر نەرسىنى ئۆلتۈرۈشتىن بۇرۇن، دۇئادىن كېيىن ئېيتىلىدىغان ئادەت سۆزى.

ئاللېگورىيە ئى [گرېك] مەۋھۇم چۈشەنچىلەرنى كونكرېت ئوبراز ۋاستىسى بىلەن ئىپادىلەش؛ كىنايە.

ئـالماناخ ئى [ئىنگ] < ئىد > بىر ياكى بىرنەچچە كىشىنىڭ تاللانغان ئەسەرلىرى ياكى شۇ ئەسەرلەردىن تۈزۈلگەن توپلام. «تاللانما ئەسەر» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئالۋي ئى [ر < گرېك] < بوت > ← **سەبزە**.

ئالۇچا ئى [پ] < بوت > ① ئەتىرگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان مېۋىلىك دەرەخ. گۈلى قىزغۇچ، قىزىل كېلىدۇ، مېۋىسى يۇمىلاق بولۇپ پىشقاندا قىزىرىدۇ. ② شۇ خىل دەرەخنىڭ مېۋىسى.

ئـالۇدە ئى [پ] ئىچ ئىلىشىش، كۆڭۈل ئېغىش: ئالۇدە بولماق.

ئالىزارىن ئى [ر < فران < ئە] ئوردان ئۆسۈمـلـۈكى يىلتىزىدىن ئېلىنىدىغان ياكى سۈنئىي يول بىلەن تەييارلىنىدىغان بوياق مادداسى.

ئالىم ئى [ئە] ① پەننىڭ بىرەر ساھەسى بويىچە مەخسۇس يۇقىرى بىلىمگە ئىگە بولغان كىشى: ماتېماتىكا ئالىمى. فىزىكا ئالىمى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئالىي سۈپ [ئە] ئەڭ يۇقىرى، ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدىكى، يۇكسەك: ئالىي سوت. ئالىي باش قوماندان. ئالىي سۈپەت. ئالىي مەقسەت. ئالىي نىشان.

ئالىيۇمىن ئى [ر < لات] < خىم > مېتاللوئىد ئېلېمېنت، بەلگىسى Al(Aluminu) . كۈمۈشسىمان ئاق، يەڭگىل، ئېلاستىكلىقى كۈچلۈك، ئاسان توك ئۆتىدۇ.

ئـامال ئى [ئە] چارە-تەدبىر، ئىلاج، ئۇسۇل-چارە: ئاستا سۆزلىگەن كىشىنىڭ ئامالى كۆپ (ماقال). ★ سەۋەب قىلساڭ زاۋال يوق، قىلالمىساڭ ئامال يوق (ماقال).

ئامان سۈپ [ئە] ① ساق-سالامەت، خەيىم-خەتەرسىز: باش ئامان بولسا، دوپپا تېپىلار (ماقال). ★ ئەل ئامان — شەھىرىڭ ئامان (ماقال). ② تىنچ، ئاسايىشلىق، غەم-ئەندىشسىز: ئانا يۈرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگىرويۇڭ سامان بولماس (ماقال). ③ ئەرلەر ئىسمى.

ئامانەت سۈپ [ئە] ساقلاپ بېرىش، ۋاقتىنچە پايدىلىنىش ئۈچۈن تاپشۇرۇلغان ياكى

بـرەر كىشىگە ئەۋەتىپ بېرىش ئۇچۇن تاپشۇرۇلغان: ئامانەت خەت. ئامانەت پۇل. // ئامانەتنى تۇتماق، يوقالسا تۆلەرسىز، تام تۆۋىدە ئولتۇرماق، يىقىلسا ئۆلەرسىز (ماقال).

ئامەت ئى [پ] ئىشىنىك ئوگدىن كېلىشى، ئىلگىرى بېسىشى؛ بەخت، تەلەي: ئامەت كەلسە قوش كېلەر، كەلمىسە مۇشت كېلەر (ماقال). * ئامەت كەلسە ئىشىك، تۆكۈلۈكتىن كىرەر (ماقال).

ئامبار ئى [پ] جىق نەرسىنى ساقلىغىلى بولىدىغان قۇرۇلۇش؛ ئۆي، خانا: ئاشلىق ئامبىرى. سۇ ئامبىرى.

ئامبۇر ئى [پ] مېتاللارنى قىسىش، سۇغۇرۇش، سۇندۇرۇش، ئېگىش ۋە ئاجرىتىش قاتارلىق ئىشلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قىسقۇچ ئەسۋاب: ئاغرىغان چىشنىڭ دوختۇرى ئامبۇر (ماقال).

ئامبۇلاتورىيە ئى [ر < لات] < تېب > قاتناپ داۋالىنىدىغان ياكى ئۆيدە يېتىپ داۋالىنىدىغان بىمارلارنى ھېدىتسىنا ياردىمى بىلەن داۋالايدىغان شىپاخانا: شەھەر ئامبۇلاتورىيىسى. زاۋۇت ئامبۇلاتورىيىسى. ئامبۇلاتورىيە ۋراچى.

ئامپۇل ئى [ر < لات] < تېب > ئىچىگە ئوكۇل دورىسى سېلىنىپ ئاغزى ھىم ئېتىلگەن نەيچىسىمان كىچىك شىشە.

ئامپېر ئى [ر < فران] < فىز > توك كۈچىنىڭ بىرلىكى، ئۆتكۈزگۈچتىن ھەر سېكۇنتتا ئۆتكەن زەرەت مىقدارى بىر كولون بولغاندا، توك كۈچى بىر ئامپېر بولىدۇ.

ئامپېرمېتر ئى [ر] < فىز > ئېلېكتىر زەنجىرىدىكى توك كۈچىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

ئامپلىتۇدا ئى [ر < لات] < فىز > توغرا دولقۇنىدىكى دولقۇن چوققىسىدىن ياكى دولقۇن ئازگىلىدىن ئايرىسىدا ئوقىغىچە بولغان ئارىلىق.

ئامفىبول ئى [ر] < گرېكچە > مىنېرال نامى، تەركىبىدە ماگنىي، تۆمۇر، كالتسىينىك سىلكاتى بار؛ تۇتۇق يېشىل، قارا قاتارلىق رەڭلەردىكى كرىستاللاشقان جىسىم.

ئاما ئى [ئە] ① بىرەر ئىجتىمائىي گۇرۇھنىڭ زور كۆپچىلىكى؛ ئومۇم، كۆپچىلىك، خەلق: دېھقانلار ئاممىسى. ئىشچىلار ئاممىسى. زىيالىيلار ئاممىسى. * ئاما ھەققىي قەھرىمان. ② كومپارتىيىگە، يېشىلار ئىتتىپاقىغا ئەزا بولمىغان ياكى رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۆتىمىگەن كىشىلەر: يۇقىرىغا ئىككى ۋەكىل سايلاپ بەرىدۇق، بىرى پارتىيە ئەزالىرىدىن، بىرى ئاممىدىن بولدى.

ئاممونىي ئى [ر < لات] < خىم > ئامياك تۇغۇندىلىرىدىن ئېلىنىدىغان مۇسبەت زەرەتلىك رادىكال. ئۇ يەنە ئاممونىي ئىونى ياكى ئاممونىي رادىكالى دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئاممۇي سۈپ [ئە] ئاممىغا، كۆپچىلىككە ئائىت؛ ئاما، كۆپچىلىك تەرىپىدىن ياكى ئاما ئارىسىدا بېجىرىلىدىغان: ئاممۇي ئىش. ئاممۇي خىزمەت. ئاممۇي ھەرىكەت.

ئاممىياك ئى [ر < گرېك] < خم > ئازوت بىلەن ھىدروگېننىڭ بىرىكمىسى ھولىكۇلا فورمۇلىسى NH_3. رەڭسىز، سېسىق پۇراقلىق گاز، سۇدا ئاسان ئېرىيدۇ.

ئامورتىزاتسىيە ئى [ر < لات] < س ئىق > خورىغان مۇقىم مۇلۇكلەرنىڭ تولدۇرۇلغان قىممىتى.

ئامورق سۈپ [ر < گرېك] ① تۈزۈلۈشى كرىستال شەكلىدە بولمىغان، كرىستاللانمىغان: ئامورق ماددىلار. ② شەكىلسىز، فورمىسىز، ئۆيۈشمىغان: ئامورق ھالەت. ئامورق تىللار.

ئامپىرىتسىي ئى [ر < لات] < خم > رادىئوئاكتىپ مېتال ئېلېمېنت، خىمىيەلىك بەلگىسى Am. كۈمۈش رەڭلىك، پارقىراق-يۇمشاق ھەم سوزۇلۇشچان كېلىدۇ؛ ئەڭ تۇراقلىق ئىزوتوپىنىڭ يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى تەخمىنەن 8 مىڭ يىل.

ئامپېركان سۈپ [ر] ئامپېرىكىچە: ئامپېركان ئۇنۇك. ئامپېركان مەسە.

ئامخاس ئى [ئە] كۆپچىلىك ۋە شەخس، ھەممە كىشى، خالايىق: نېچۈن قەشقەر ۋە يەكەندە ئامخاس، ئۇنىڭغا بۇ قەدەر باغلانغان ئىخلاس

ئامىل ئى [ئە] سەۋەب: ھەل قىلغۇچى ئامىل.

ئاملە ئى [پ] < بوت > ① يوپۇرماق تاشلايدىغان كىچىك غوللۇق دەرەخ. مېۋىسىنى پىيىشكە ھەم بوياق ماتېرىيالى قىلىشقا بولىدۇ. ياغچى قىزىل ۋە چىگ بولغاچقا ئۇنىڭدىن ئۇي سايمانلىرى ياسىغاقا بولىدۇ. ② مۇشۇ خىل دەرەخنىڭ مېۋىسى.

ئامىن ئم [ئە] پاتىھەدە «ئىلاھى شۇنداق بولسۇن، ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن» دېگەن مەنىدە ئىشلىتىلىدىغان سۆز: ئابدۇللا ئىختىيارسىز دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ: شۇنداق بولغاي ئامىن، ئاللا مەدەت قىلسۇن، ئامىن. . . ، دېدى.

ئامىيوبا ئى [ر < گرېك] < بىئول > تاق ھۈجەيرىلىك ئەڭ كىچىك بىر خىل ھايۋان. ھەربىر ھەت قىلغاندا تەن ھالىتىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ. ئادەتتە سۇدا ياشايدۇ. پۇتى بىلەن ھەربىر ھەت قىلىدۇ ۋە ئوزۇقلۇق تېپىپ يەيدۇ.

ئان ئى [ئە] قىسقا بىر زامان، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئۆتكەن ۋاقىت، پەيت: شۇئان.

ئاناتومىيە ئى [ر < گرېك] تىرىك ئورگانىزملارنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى تۈزۈلۈشى توغرىسىدىكى پەن: ئادەم ئاناتومىيىسى.

ئانار ئى [پ] < بوت > ئانار ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال

ياكى كىچىك دەرەخ. يوپۇرمىقى ئۇزۇن ھەم يۇمىلاق؛ گۈلى قىزىل، ئاق ياكى سېرىق رەڭدە؛ مېۋىسى شارسىمان بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ئانارخىزم ئى [ر< گرېك] ① دۆلەت ھاكىمىيىتىنى ئىنكار قىلىپ، ھەرقانداق تەشكىلات، ئىنتىزام ۋە نوپۇزغا قارشى تۇرۇش. ② تەشكىلىي ئىنتىزامغا بويسۇنماسلىق، ھۆكۈمەتسىزلىك.

ئانارخىست ئى [ر] ئانارخىزم (ھۆكۈمەتسىزلىك) تەرەپدارى.

ئانارخىيە ئى [ر< گرېك] ① ھەرقانداق دۆلەت ھاكىمىيىتىنى، ھەممە ئۇچۇن مەجبۇر بولغان قانۇن-قائىدىلەرنى، ئەدەپ-ئېخلاق پرىنسىپلىرىنى ئىنكار قىلىش، ھۆكۈمەتسىزلىك. ② كۆچمە. باشباشتاقلىق، قانۇنسىزلىق، تەرتىپسىزلىك.

ئانالىتىك سۈپ [ر] ئانالىز ئۇسۇلىغا ئاساسلانغان؛ تەھلىلىي: ئانالىتىك مېتود. ئانالىتىك تىل. ئانالىتىك مورفولوگىيە.

ئانالىز ئى [ر< گرېك] ① تەكشۈرۈش ئوبيېكتىنى تۈرلەرگە ئاجرىتىپ تەتقىق قىلىش ئۇسۇلى، تەھلىل؛ ھەر تەرەپلىمە تەھلىل قىلىش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش: ئوبيېكتنى ئۆزگەرتىشتە سۆز ئازقىلىق كۆرسىتىش بىلەن ئانالىز قىلىشنى بىر-لەشتۈرۈش كېرەك. ② ماددىنىڭ تەركىبىنى ئېنىقلاش: خىمىيىۋى ئانالىز. ماتېماتىكىلىق ئانالىز.

ئاناناس ئى [ر< ئىسپان] < بوت > كۆپ يىللىق، دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسىنى بېيىشكە ۋە ئۇنىڭدىن كونسېرۋا يېمەكلىكلەرنى ياساشقا بولىدۇ. يوپۇرماق تالالىرى ئازغىمچا ئېشىشكە

ئانتانتا ئى [ر< فران] ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر، بىرلەشمە دۆلەتلەر.

ئانتاركتىكا ئى [ر < گرېك] < جۇغ > يەر شارىنىڭ جەنۇبىي قۇتۇپى، يەنى يەر شارىدىكى يەتتە قىتئەنىڭ بىرى.

ئانتاگونىزم ئى [ر < گرېك] < پەلس > كېلىشتۇرۇپ بولمايدىغان قارىمۇقارشىلىق، زىددىيەت.

ئانتاگونىيە ئى [ر < گرېك] < پەلس > كەسكىن توقۇنۇش بولۇپ ئىپادىلەنگەن كۇرەش شەكلى، ئۇ زىددىيەتلەرنىڭ كۈرىشىنىڭ ھەممە شەكلى ئەمەس، ئۇنىڭ بىر خىلى.

ئانتراتسىت ئى [ر < گرېك] تۇم قارا، زىچ، كۇچلۇك ئىسسىق بېرىدىغان يۇقىرى ھارارەتلىك بىرخىل يېقىلغۇ؛ تاشكۆمۈر.

ئانتولوگىيە ئى [ر< گرېك] ئەسەرلەر توپلىمى.

ئانتېننا ئى [ر < لات] رادىئو، تېلېۋىزىيە دولقۇنلىرىنى تارقىتىش ياكى ئۆزىگە تار-

تۇبلىش ئۇچۇن ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ ئۈستىگە ئورنىتىلغان سىملىق قۇرۇلما: را-دىئو ئانتېننىسى. تېلېۋىزورنىڭ ئانتېننىسى. ئانتېننا ئورناتماق.

ئانتىگېن ئى [ر < گرېك] ① <بىئول> ئورگانىك مادىدا. ئۇ ئادەم ياكى ھايۋانلارنىڭ قان سۈيۈقلۇقى ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن قان زەردىبىدە ئانتىتېلنى ھاسىل قىلىدۇ، شۇنىڭدەك ئانتىتېل بىلەن خىمىيىۋى رېئاكسىيىگە كىرىشىدۇ. ② <تېب> ئورگانىزمدا ئىمۇنىتېتلىق رېئاكسىيە قوزغىيالايدىغان ماددىلارنىڭ ھەممىسى «ئانتىگېن» دېيىلىدۇ.

ئانچىنان رەۋ [پ] شۇنچە، خېلى بەك، شۇقەدەر: قەلەندەر پادىشاھنى ئەتىسى ئانچىنان ئىزدەپ تاپالمىدى.

ئانسامبل ئى [ر< فران] بىر پۈتۈن بەدىئىي كوللېكتىپ بولۇپ ئويۇن كۆرسىتىدىغان ئارتىسلار كوللېكتىپى: ناخشا-ئۇسسۇل ئانسامبلى.

ئانكىت ئى [ر< فران] تېگىشلىك مەلۇمات ئېلىش ۋە توپلاش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن سوراق خاراكتېرلىك جەدۋەل، ۋاراق: ئانكىت تولدۇرماق.

ئانئورگانىك سۈپ [ر] ئۆسۈملۈك ياكى ھايۋانات دۇنياسىغا مەنسۇپ بولمىغان: ئانئورگانىك ماددىلار. ئانئورگانىك خىمىيە.

ئانىمومېتر ئى [ر< گرېك] ھاۋا، شامال ھەرىكىتىنىڭ تېزلىكىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

ئانىلىن ئى [ر< ئە] < خىم > ئورگانىك بىرىكمە. ئۇ ياغلىق، زەھەرلىك سۈيۈقلۇق بولۇپ، بويىاق ۋە دورا ياساش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ يەنە «فېنىلئامىن» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئانىي سۈپ [ئە] بوزەك؛ ياۋاش: ئانىينى تاپسام، شىللىسىگە مىنىپ چاپسام (ماقال).

ئاھا ئى [پ] گىلەمچىلىك كەسپىدە ئۆرۈشكە سۈركەش ئۈچۈن تەييارلانغان سۈيۈق ئۇماچ، شىلىم.

ئاھاك I ئى [پ] ← **ھاك.**

ئاھاك II ئى [پ] ① بىر-بىرىگە ئۇلانغان، ئۇيغۇنلاشقان تاۋۇشلار ئېقىمى: پاتمىنىڭ قۇلىقىغا بىر خىل ئاھاڭدا گۈركىرەش ئاڭلىنىاتتى. ② < مۇز > تۇرلۇك تاۋۇشلارنىڭ مەلۇم تەرتىپتە ئۇيغۇنلىشىپ، مۇزنىكا پۈتۈنلۈكىنى تەشكىل قىلغان بىرىكمىسىدىن ئىبارەت مۇزنىكا ئەسىرى، كۇي: بىرىنچى مۇقام يىگىرمە ئىككى ئاھاڭ ئېيتىلغاندىن كېيىن توگىدى. ③ نۇتۇقتا مەنىگە قاراپ ئاۋازنىڭ كۆتۈرۈلۈشى ۋە پەسىيىشى، كۇچلۇك ياكى ئاجىز ئېيتىلىشى؛ ئىنتوناتسىيە: مەن بۇ ۋاقىيا: سىز دەرھال بېرىپ ئادىل شۇجىنى چاقىرىپ كېلىڭ دېدىم بۇيرۇق ئاھاڭىدا. ④ سۆزلىگۈچىنىڭ ھېس-تۇيغۇسىنى

ئىپادىلەيدىغان تەلەپپۇز ئۇسلۇبى: يەغلا-مسىرىغان ئاھاڭدا سۆزلىمەك.

ئاھاڭدار سۈپ [پ] ① قۇلاقتا خۇشياقىدى-غان، ھۇزۇر بېغىشلايدىغان، يېقىملىق: ناخشىچى سايرامنىڭ سۆيگىنى ھۆرنىڭ ئا-ۋازى بىلەن بىرلەشكەندە ئاھاڭدار ئىكەن. ② مەلۇم ئاھاڭغا ئىگە بولغان؛ ئاھاڭلىق، جارانگلىق: بۇ شېئىر نېمىدېگەن ئاھاڭ-دار-ھە.

ئاھاڭداش سۈپ [پ] ① ئېيتىلىشى ئوخ-شاش، تەلەپپۇزدىكى ئاھاڭى بىر خىل: ئاھاڭداش سۆز. ② مەلۇم ئاھاڭغا، مەلۇم كۈيگە ماس كېلىدىغان: ئاھاڭداش ناخ-شا. ئاھاڭداش شېئىر. * شاۋقۇنلىرىڭغا ئاھاڭداش ئۈيغۇر، ئېيتىدۇ ساڭا دىلدىن تەشەككۈر.

ئاھالە ئى [ئە] مەلۇم بىر ئورۇندا، مەملىكەت-تە ئولتۇراقلىشىپ ياشىغۇچى ئادەملەر توپى؛ خەلق: مەملىكىتىمىز دۇنيا بويىچە ئاھالىسى ئەڭ كۆپ مەملىكەت.

ئاھانەت ئى [ئە] ① ھاقارەت، تۆھمەت، بوھتان: ئۆمرۈمدە ئاڭلاپ باقمىغان بۇ ئاھانەتكە چىداپ تۇرالماي ئىتتىك تالاغا چىقتىم. ② خورلۇق، ناھەقچىلىك، ئۇ-ۋاللىق: نومۇس ۋە ئاھانەتكە چىدىمىغان بەختكۇلنىڭ دادىسى بىر كۈنى كەچقۇ-رۇن غەزەپ بىلەن قۇددۇسنىڭكىگە بې-رىپ، بەختكۇلنىڭ ئۆيگە كىردى. ③ نومۇس، ئىزا، ئۇيات: چىقىرار ئادەمنى كاردىن ياراماس ئەخلەت قىلىپ، قەلبى ساپ ئىنسان ئۆچۈن قاتتىق ئاھانەتتۇر تە-مە.

ئاھۇ ئى [پ] كېيىك.

ئائورتا ئى [ر] < ئاغات > ئادەم بەدىنىدىكى چوڭ ئارتېرىيە بولۇپ، ئۇ سول يۈرەك دالانچىسىدىن چىقىپ يۇقىرىغا سوزۇلۇپ، ئوڭغا قايرىلىپ، ئاندىن تۆۋەنگە ساڭ-گىلاپ ياي شەكلىنى ھاسىل قىلىدۇ. ئان-دىن ئومۇرتقا بويلاپ تۆۋەنگە ساڭگى-لايدۇ، كۆكرەك، قورساق قاتارلىقلاردا كۆپلىگەن كىچىك ئارتېرىيىلەرگە بۆلۈ-نىدۇ. ئۇ پۈتۈن بەدەننىڭ ھەرقايسى ئو-رۇنلىرىغا قان يەتكۈزۈپ بېرىدىغان ئا-ساسلىق تومۇر. ئۇ يەنە «چوڭ ئارتېرىيە» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئاۋات سۈپ [پ] ① گۈللەپ ياشنىغان، راۋاج تاپقان: ئاۋات شەھەر. ② ئادەم كۆپ يىغىلىدىغان؛ ئادەم زىچ ياشايدى-غان؛ قاينام-تاشقىنلىقتا چۆمگەن، قاينىق، قىزىق: داستىخان مېھمان بىلەن ئاۋات (ماقال). ③ بەزى ئىسىم ياكى ئايرىم سۆپەتلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ، شەھەر، قىشلاق ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ خاس ئى-سىملىرىنى ياسايدۇ: قوشئاۋات. يېڭىئا-ۋات. . . ④ ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قاراشلىق بىر ناھىيىنىڭ نامى.

ئاۋارە سۈپ [پ] ① بىرەر جايدا تىنىم

تاپالمىغان؛ سەرسان-سەرگەردان: باقساڭ مېنىڭدەك دىۋانىلەرگە، ئىسيان چۈلىدە ئاۋارىلەرگە. ② بىرەرئىش-ھەرىكەت بىلەن بەند، مەشغۇل: ھازىر ھەر ئادەم ئۆز ئىشى بىلەن ئاۋارە. ③ ئامالسىز، بىچارە؛ قىينالمىغان: ۋە يا داچەن دەردىدىن ئاۋارە-مۇسەن ياكى ئوغرى، بۇلاڭچى قاراقچىمۇ سەن. ④ ئاجىز، ئورۇق، جۈدەڭگۇ: ئاۋا-رە قوي. ئاۋارە ئات.

ئاۋاز ئى [پ] ① ماددىلارنىڭ تەۋرىنىشى، نەرسىلەرنىڭ ئۇرۇلۇشىدىن پەيدا بولغان تاۋۇش: سائەتنىڭ ئاۋازى. يامغۇر ئاۋا-زى. دۇمباق ئاۋازى. ★ قەيەردىندۇر نەي بىلەن راۋابنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ② ئۆپكىدىن چىققان ھاۋانىڭ ئۇرۇلۇشى بى-لەن تاۋۇش پەردىلىرىنىڭ تەۋرىنىشىدىن چىققان تاۋۇش؛ سادا: ئەي ئوغلۇم، دېدى ئۇ يېقىملىق ئاۋاز بىلەن، نېمە سىرىڭ بار، ماڭا ئېيت. ③ پىكىر-تەلەپ، ناله: ئاممىنىڭ ئاۋازى. ④ مۇزاكىرە ياكى سايلامدا ئۆز پىكرىنى بايان قىلىش ھوقۇ-قى، ئىختىيارلىق، راي: يوشۇرۇن ئاۋاز. بىر ئاۋازدىن ماقۇللىماق.

ئاۋام [ئە] ① سۆپ. ئاممىۋى، ئومۇمىي: ئاۋام خەلق. ② ئى. ئاددىي خەلق، ئامما، پۇقرا: بەگدە بارى ئاۋامدىمۇ بار.

ئاۋانس ئى [ر < فران] قەرز: ئۇ «پۇلنى ئاۋانس ئالدىم» دەپ ئېيتتى.

ئاۋانگارت [ر < فران] ①ئى. ھەربىي كۆچە-لەرنىڭ ياكى ھەربىي پاراخوتنىڭ دۈشە-مەنگە قارشى يۈرۈشتە ئالدىنقى سەپكە بارىدىغان ئىلغار قىسمى. ② سۆپ. كۆچمە. ئىلغار: ئوقۇتقۇچى ئوقۇتۇشنىڭ بىرىنچى سەپىدە كۆرەش قىلىۋاتقان ئاۋانگارت جەڭچى.

ئاۋغۇست ئى [ر < لات] ① قەدىمكى رىم پادىشاھلىرىدىن (پاپالىرىدىن) بىرىنىڭ نامى. ئۇ مىلادىيە كالېندارىنى تۈزۈشكە باشلامچىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن 8-ئاينى شۇنىڭ نامىدا ئاتىغان. ② مىلادىيىنىڭ 8-ئېيى.

ئاۋۇال رەۋ [ئە] ① باشلىنىش پەيتى، ۋاقتى؛ دەسلەپكى پەيت: ئاۋۇال-ئاخىر. ئاۋۇال ئاخشام. ② ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا؛ ئىلگە-رى، بۇرۇن: ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى ئاۋۇال قانداق بولسا، ھازىرمۇ شۇنداق ئىكەن. ③ ھەممىدىن ئالدىن، ئالدىن، دەسلەپ: كىرىشتىن ئاۋۇال چىقىشنى ئويلا (ماقال).

ئاۋئاتسىيە ئى [ر < لات] ① ھاۋادا ئۇچۇش تېخنىكىسىدىكى نەزەرىيە ياكى ئۇچۇش ئىشلىرى: ئاۋئاتسىيە تېخنىكىسى. ② ئۇچۇش ئىپپاراتلىرىنىڭ ئومۇمىي يىغىن-دىسى.

ئاۋئاماتكا ئى [ر] دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ ئايـ-روپىلانلىرى دېڭىزدا ھەرىكەت بازىسى قـ-ىلىدىغان چوڭ تىپتىكى ھەربىي پاراخوت.

ئائىت تر [ئە] تېگىشلىك، تەئەللۇق، دائىر،

مۇناسىۋەتلىك: راستىنى ئىپتقاندا، شۇ تاپتا مېنى ئىككىمىزنىڭ چوڭقۇرراق تونۇ-شۇشىمىزغا ئائىت پاراڭلار بەكرەك قىزىق-تۇرىدۇ.

ئائىلە ئى [ئە] ① ئەر-خوتۇن ۋە ئۇلارنىڭ بالا-چاقىلىرى ھەم ئەڭ يېقىن تۇغقانلە-رىدىن ئىبارەت بىرگە ياشىغۇچى كىشىلەر توپى: ئۇ شۇ يول بىلەن بۇ ئائىلىنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈشكە كىرە-شىپتۇ. ② بىر مەقسەت، بىر مەسلەك بىلەن بىرلەشكەن كۆپ كىشىلەر: جۇڭ-گودىن ئىبارەت بۇ چوڭ ئائىلىدە ئەللىك نەچچە مىللەت ياشايدۇ. ③ < بىئول > جانلىقلار سىستېمىسىدىكى تۈزۈلۈش جە-ھەتتىن بىر-بىرىگە ئوخشاش، كېلىپ چىقىش جەھەتتىن ئۆزئارا يېقىن بولغان ھەمدە بىرنەچچە ئۇرۇقنى ئۆز ئىچىگە ئالـ-غان گۇرۇپپا.

ئائىلىۋى سۈپ [ئە] ئائىلىگە مەنسۇپ، ئائىلە-گە تېگىشلىك؛ ئائىلىدە بولىدىغان: ئۇ كىشىنى ئىشخانىدا خىزمەت ۋە ئائىلىۋى تۇرمۇش توغرۇلۇق سۆزلەر بولدى.

ئايا ئم [پ] يېزا. ھەي: ئايا دوستلار، بىر سۆزۈم بار قۇلاق سېلىڭ، ۋەتەن مېھرى جاندىن ئەزىز بىلدىڭىزمۇ؟

ئاياز ئى [پ] قەھرىتان قىش پەسلى، قىش: ئاقتى ئەگىز، كەلدى كۆكلەم، كەتتى ئا-ياز، تۇرنىلارمۇ توي تارتىشىپ قىلدى پەر-ۋاز.

ئايال ئى [ئە] ① خوتۇن-قىزلارنىڭ ئو-مۇمىي نامى، خوتۇن كىشى: ئاياللار بايـ-رىمى. ئاياللار بۆلۈمى. ئاياللار كېسىلى. ② ئېرى بار خوتۇن، رەپىقە (ئۆز ئېرىگە نىسبەتەن): ھەي مەخلۇق، قانداق يۈزۈڭ بىلەن مېنىڭ ئېرىم ئۈستىدە گەپ قىلىۋا-تىسەن، دەپتۇ كەمەك ھەيرانلىق ئايالى.

ئايان سۈپ [ئە] ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان، روشەن، مەلۇم، ئېنىق: يېڭىيەرنىڭ تارىخى تۆمۈر بوۋامغا بەش قولدەك ئايان ئىدى.

ئايەت ئى [ئە] < دىن > قۇرئاندا توختاپ ئوقۇلىدىغان بىر ۋە بىرقانچە جۈملىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بۆلەك.

ئـايەم ئى [ئە] ① بارات ئېيىنىڭ ئون بەشىدىكى تۇنەيدىغان كۈن، تۇنەك كې-چىسى. ② ھېيت كۈنى، ھېيت: ئۇ مۇشۇ ئايەم كۈنلەردە ئۆز يېزىسىنى، يېزى-دا ئۆتكۈزگەن ھېيتلىرىنى سېغىنىپ خە-يالغا چۆكتى.

ئايروپىلان ئى [ر < گرېك+فران] ماتور، قانات ۋە تەندىن تەركىب تاپقان، ھاۋادا قاتنايـ-دىغان قاتناش ۋاستىسى.

ئايرودروم ئى [ر] ئايروپىلاننىڭ تۇرۇشى، ئۇچۇشى ۋە قونۇشى ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان شارائىتقا ئىگە كەڭ مەيدان.

ئـايرودىنامىكا ئى [ر] ھاۋا ۋە گازلارنىڭ ھەرىكىتىنى ھەم ئۇلارنىڭ قاتتىق جە-سىملار ھەرىكىتىگە كۆرسىتىدىغان تەسـ-رىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئايروستات (ئايرۇستاتى) ئى [ر<گرېك] ھاۋادا يەڭگىل ئۇچۇش ۋاستىسى.

ئايۇۋان ئى [ئە] ھويلىنىڭ ئۈستى يېپىلغان قىسمى، پېشايۋان: پادىشاھ «بۇ ئادەمنى ئايۇۋاننىڭ تېمىغا شوتا بىلەن چىقىرىڭلار» دەپ بۇيرۇپتۇ.

ئە

ئەبەد [ئە] بېرت ① ئى. ئاخىر، پايانى يوق كېلەچەك زامان؛ مەڭگۈلۈك، ھەمىشە، دائىمىلىق: ئانا ۋەتەن ساقلا سادىق قىزىل قانىدىن ئىبارەت ئەبەد ئىسىملىك ھەيكەل. ② رەۋ. مەڭگۈ، ئەبەدىي؛ ئۆمۈرۋايەت: ئۇنتۇماسلىق ئەبەد ساقلايدۇ نامىڭنى.

ئەبەدىلئەبەد رەۋ [ئە] بېرت. ئەبەدىي، مەڭگۈ، ئۆمۈرۋايەت، ھەمىشە: مەن ئەمدى ئائىلەمىزنىڭ بەخت گۈلىنىڭ ئەبەدىلئەبەد تۇرۇپ كېتىشىگە چىداپ تۇرالمايمەن.

ئەبەدىي سۈپ [ئە] دائىمىي؛ مەڭگۈ: ئەبەدىي خاتىرە. // ئەبەدىي ساقلانماق.

ئەبەدىيەت ئى [ئە] بېرت. ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك.

ئەبجەت ئى [ئە] بېرت. ئەرەب ھەرپلىرىدىن تۇرغۇلغان ۋە ھەرقايسى ھەرپىنىڭ سان قىممىتىنى ئەستە ساقلاش ئۈچۈن ئويلاپ چىقىرىلغان سەككىز سۆزنىڭ بىرىنچىسى. بۇ سەككىز سۆز «ئەبجەت، ھەۋەز، ھۇتتي، كەلەمەن، سەئۇفەس، قەرەشەت، سەخەز، زەزەغ» لارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئەبگار سۈپ [پ] ① ھال-ئەھۋالى ناچار، يامان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان؛ خاراب: بۇ جاراھەتلەر ئۇنى تولىمۇ كۆرۈمسىز، ئەبگار كۆرسىتىپ تۇراتتى. ② ئورۇق، زەئىپ، جۇدەڭگۇ؛ ئاجىز: ئەتىياز كۈنى تاغدىن ھەيدەپ كېلىنگەن قويلارنىڭ ھەممىسى ئەبگار ئىكەن.

ئەبلەخ سۈپ [ئە] قىلمىشى، ھەرىكىتى چېكىدىن ئاشقان، ئۆتۈپ كەتكەن قەبىھ؛ يارىماس، رەزىل: ئۇزۇم ئۈچۈن قېچىشقا ئەپلىك بىر يەرنى تاللاپ، بۇ ئەبلەخنى يەغىشتۇرۇپ قاچمىسام بولمايتتى.

ئەبنۇس ئى [ئە < گرېك] < بوت > يەر شارىنىڭ ئىسسىق بەلۋاغ رايونلىرىدا ئۆسىدىغان، ياغچى قاتتىق، قارامتۇل بىر خىل دەرەخ.

ئەپەندى ئى [گرېك] ① جاناب. ② ئۇقۇمۇشلۇق كىشىلەرنىڭ ئىسمىغا قوشۇلۇپ ھۆرمەت مەنىسىنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ. ③ ئوقۇتقۇچى، مۇئەللىم: مەن ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئۇرۇمچى شەھەرلىك تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتىپىدە بەش يىل ئەپەندى بولدۇم. ④ خوجا نەسرەددىننىڭ سۆيۈتى ياكى لەقىمى: ئەپەندى لەتىپىلىرى.

ئەپسانە ئى [پ] ① ئىغىزدىن ئىغىزغا، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا كۆچۈپ كېلىۋاتقان سىر-لىقلاشتۇرۇلغان ھېكايە؛ رىۋايەت، داستان: يۇنان ئەپسانىلىرى. ② كۆچمە. ئاساسسىز گەپ، ئويدۇرما: مۇراتبەك تاغدىنىڭ ئېيتىپ بەرگەنلىرى بىر ئەپسانە ئە-

دى. ③ كۆچمە. ئەقلىگە سىغمايدىغان، مۇبالىغلىشتۇرۇلگەن، مىسلى كۆرۈلمىگەن نەرسە، ئىش: ھازىرقى زامان پەنئىلمىقا تەرەققىياتى ئەپسانىلەرنى رېئاللىققا ئايلاندۇردى.

ئەپسانىشۇناس ئى [پ] ئەپسانە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇتەخەسسىس، ئالىم.

ئەپسانىۋى سۈپ [پ] ① ئەپسانىلەشتۇرۇلگەن، ئەپسانىگە ئائىت: ئەپسانىۋى ھېكايە. ئەپسانىۋى گەپ. ② پەقەت ئەپسانىلەردىلا مەۋجۇت بولغان، ئالەمدە يوق، خىيالىي: «ئىراق مۇقامىنىڭ باشلىنىش مۇزىكىسى» نىڭ تېكىستىدا مۇھەممەت سىدىق زەلىلىنىڭ ئەپسانىۋى جەننەتنى رەت قىلىدىغان، ئالەمگە تەبەئەت كۆزقارىشى بىلەن نەزەر تاشلايدىغان شېئىرىي جۈملىلىرىنى ئۇچرىتىمىز. ③ كۆچمە. ئەقلىگە سىغمايدىغان، مىسلى كۆرۈلمىگەن، ئويدۇرما، توقۇلما: ئەپسانىۋى گەپ.

ئەپسۇس ئم [پ] ئۆكۈنۈش، ئېچىنىش، پۇشايمانىنى بىلدۈرىدۇ: ئىستە: ئۆتتى، ئەپسۇس، كۆپ كېچە يۇلتۇز ساناپ، ئايغا قاراپ. ھېلىمۇ بەك كەچ ئەمەس، ماڭسام ھامان ئالغا قاراپ.

ئەپسۇن ئى [پ] جادۇ، سېھىر قىلىش مەقسىتىدە ئوقۇلىدىغان ھەر خىل دۇئا: ئۇ بۇ يەردىن بىرئاز توپا ئېلىپ كىشى چۈشەندىمەيدىغان ئەپسۇنلارنى ئوقۇدى.

ئەپغان ئى [پ] يېزىت. پىغان، نالە-پەريات، نالە-زار: شەمسى جانان ئەي نىگارا قايدا-سەن، ۋىسالىڭغا ئەمدى قاچان يېتەرمەن، قاي تامانغا باشىم ئېلىپ يۈرەرمەن، مەن نەيلىيىن ياردىن ئەپغان بولمىسا.

ئەپكار ئى [ئە] يېزىت. پىكىر؛ پىكىرلەر.

ئەپكەش ئى [پ] چېلەك، سېۋەت ۋە باشقا يۇڭ-تاقلارنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، بالداق ياغاچنىڭ ئىككى ئۇچىغا ئىلمەك تۆمۈر ياكى ياغاچ ئىلمەك بېكىتىلگەن سايمان.

ئەپلاتون ئى [ئە < گرېك] قەدىمكى گرېك ئالىمى پلاتوننىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى

ئەپۇ ئى [ئە] كەچۈرۈم، ئۆزرە: ئەپۇ سورىماق. ئەپۇ قىلماق.

ئەپيۇن ئى [ئە] ئەپيۇنگۈلنىڭ تولۇق پىشمىغان ياكى پىشىش ئالدىدا تۈرغان غوزىسىنىڭ شىرنىسىدىن تەييارلىنىدىغان قاتتىق مەست قىلىدىغان بىر خىل زەھەرلىك چېكىملىك.

ئەپيۇنكەش ئى [ئە+پ] داۋاملىق ئەپيۇن چېكىدىغان، ئەپيۇنخورمار ئادەم: خەلقنىڭ كۆز يېشى، نالىسى ئەپيۇنكەشلەرنىڭ ئىسلاشقان دىلىنى ئېرىتەلمەيدۇ.

ئەتتار ئى [ئە] يېزىت. ئەتىر، ئۇپا-ئەڭلىك قاتارلىق خۇشبۇي زىننەت بۇيۇملىرىنى ساتىدىغان كىشى؛ ئەتىرچى.

ئەتراپ (ئەترابى) ئى [ئە] ① تۆت تەرەپ، پەرق ئەتكەن ھەممە ياق: كۈندۈزى گەپ قىلساڭ، ئەتراپىڭغا باق، كېچىسى گەپ قىلساڭ، قۇلاقنى قۇلاققا ياق (ماقال).

② كۆزەتكۈچىگە نىسبەتەن يېقىن جاي: يېـېرىم سائەتتىن كېيىن يېقىن ئەتراپتا زەمبىرەكلەر گۈلدۈرلەشكە باشلىدى. ③ مەلۇم نەرسىنىڭ چۆرىسى: ھازىر كەلگەن مېـھـمانلار ئۈستەل ئەتراپىغا توپلىشىپ ئولتۇردى.

ئەترەت ئى [ر] ① ھەربىي گۇرۇپپا: بىز بەشىمىز رەتلىك تىزىلىپ، ھەربىي قائىدە بويىچە يېڭى ئەترەت باشلىقىمىزنى قارشى ئالدۇق. ② بىرەر ئىش، پائالىيەت، خىزـمەت ئۈچۈن ئۈيۇشتۇرۇلغان كىشىلەر توپى، گۇرۇپپا: ئۇ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئو-قۇۋاتقان چېغىدا، سىنىپ بويىچە بىرىنچى تۇركۈمدە قىزىل گالستۇك تاقاپ ئوتتۇرا ئەترەت باشلىقى بولغان. ③ < بىئول > بىئولوگىيىدىكى بىر سىنىپقا ياتىدىغان ۋە بـەـلـگىلىرىنىڭ ئوخشاشلىقىغا ئاساسەن ئـايـرىلغان جانلىقلار توپى. مەسىلەن: قۇشلار سىنىپى، توخۇ شەكىللىكلەر ئەتـ ـــرىتى، قارىغاي سىنىپى، كۈمۈشئۆرۈك ئەترىتى دېگەنلەرگە ئوخشاش.

ئەتلەس سۇپ [ر] دۆلەت تېلىپـسېتىشنى مەنئى قىلغان، دۆلەت سودا سىياسىتىگە، باج تۈزۈمىگە خىلاپ، قانۇنسىز، چەكلەنـ گەن: ئەتلەس مال.

ئەتلەس ئى [ئە] بىر يۈزى يالتىراق ھەم گۈلى ئۈچۈق كۆرۈنىدىغان، يەنە بىر يۈـ زىنىڭ گۈلى سۇس يەرلىك بىيەك رەخت.

ئەتۈركە ئى [ر] ھەر خىل ماشىنا ئۈسكۈنـ لىرىنى قۇراشتۇرۇپ ياساشتا، قالپاقلىق بۇرما مىخلارنى بۇراپ چىڭىتىش، بوشـ ـتىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان قول سايمـ ـنى.

ئەتىر ئى [ئە] خۇشبۇي ماددىلارنىڭ ئىسـ پىرتتىكى ئېرىتمىسىدىن ئىبارەت سۇيۇقـ لۇق، پەرداز بۇيۇمى.

ئەتىۋار [ئە] ① ئى. ئاھا ئارىسىدا قازانغان نـام، ئابرۇي، ئىشەنچ، نوپۇز، ئىناۋەت، ھۆرمەت: ئاق ساراي بولغان بىلەن، زەدـ ۋالى يوق ئىكەن. ئالدىراپ بەرگەن كۆـ ڭۈلنىڭ ئەتىۋارى يوق ئىكەن. ② سۇپ. يۇقىرى باھالىق، قىممەت، ئاز ئۈچرايدىـ غان، ئېسىل، قىممەتلىك: بۇ تاش دۇنيا-دىكى يەتمىش ئىككى خىل ئەتىۋار دورىلا-رىنىڭ زەررىلىرىدىن ياسالغان. ③ سۇپ. ئـەزىز، ئەركە: كىچىكىدە ئەتىۋار بولۇپ ئۆسكەن ساۋۇنتاجانىنىڭ مەسۇم قەلبىگە بۇ دەشنەلەر نەشتەر بولۇپ سانجىلىپ، يـ گىنى گېيلىدا قالاتتى.

ئەجەب رەۋ [ئە] ① ھەيران قالارلىق، قىزىق، غەلىتە: ئەپەندىم ھەيران بولۇپ، خوتۇنـ دىن: خوتۇن، ئەجەب سەن ئۇچ ئايدىلا تۇغدۇڭغۇ دەپ سوراپتۇ. ② جۇملىدە ئىنقىلغۇچى رولىدا كېلىپ، «ئىنتايىن، ناھايىتى، تازا، بەك، نېمىدېگەن » لەرگە ئوخشاش كۆچەيتىش، ئاشۇرۇش مەنىلـ رىنى بىلدۈرىدۇ: يارنىڭ ئېتى رەيھانمۇ، چېچى سۇمبۇل بوستانمۇ، سۆزلىرى ئە-جەب تاتلىق، ھەسەل-ناۋات قوشقانمۇ

ئەجەبا ئەم [ئە] تەئەججۇپ، قىزىق، ھەيران

قالارلىق، غەلىتە: — مېنى تېخىچىلا چۈشەنمەيدىكەنسىز-دە، — دېدى تۇرغۇن رەزجىپ، — ئەجەبا، مەن پۇل ئۈچۈن شۇنداق قىلىۋاتىمەنمۇ ياق خەلقىمىزنىڭ پايدا-مەنپەئىتى ئۈچۈن!

ئەجەل ئى [ئە] كىشىنىڭ ھاياتى ئاخىرلاشقان پەيت، ئۆلۈم، قازا: ئەجەل يەتمەي جان چىقماس، بېخىل بايدىن نان چىقماس(ماقال) . ئەجىلى مۇئەللەق ئۈشتۈمتۈت كەلگەن قازا، ۋاقىتسىز يەتكەن ئەجەل، تاسادىپىي ئۆلۈم. ئەجىلى مۇتلەق مۇقەررەر ئۆلۈم، قۇتۇلغىلى بولمايدىغان ئۆلۈم.

ئەجەم ئىم [ئە] ① پىزت. ئەرەبلەردىن باشقا خەلقلەر، خۇسۇسەن پارسلار: كۆرمىگەن ئەرمەن-ئەجەمدە سىز كەبى باتۇرنى بىز، رۇمى، يۇنان، كوھىقاپ شەھسۋالار ئۇ-چىدە. ② < مۇز > ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ يەتتىنچىسىنىڭ نامى.

ئەجداد (ئەجدادى) ئى [ئە] بۇرۇن ئۆتكەن ئەسىل-ئەسەب، ئاتا-بوۋىلار: ئۇلار ئەجدادلار يارلىقان كۆرەش مېۋىلىرىنى تېتىغانسېرى، ئاشۇ ئەجدادلارنى تېخىمۇ سۆيۈملۈك ھېس قىلىدۇ.

ئەجدىھا (ئەجدىھاسى) ئى [پ] ① ئەپسانىۋى چوڭ يىلان. ② كۆچمە. قاندخور، يالۋۇز، زالىم: سەن بولسالا بىر ئادەم، بەگ بولسا ئەجدىھا، ئۇنىڭ ئېزىق گۆشىي بولاي دەمسەن ③ < ئاستر > دېھقانلار كالېندارىدىكى ئون ئىككى مۇچەلنىڭ بەشىنچىسىنىڭ نامى.

ئەجنەبي [ئە] ① سۈپ. چەت ئەللىك، چەت ئەللىككە ئوخشاش: يۇرتداشلار سۆز ئاچقىنىڭ توغرالىقىدا، كەپتۇ بىر ئەجنەبي بالا. ئوخشىمايلا قاپتۇ ئۇ يېزا ئوغلىغا، سەسكەندى يېزىمىز، بۇ سەھرا-دالا. ② ئى. چەت ئەل پۇقراسى، چەت مەملىكەت ئادىمى: چېكىلىۋاتقان بۇ تاماكىنى يېقىنىدا ئاقسۇنى زىيارەت قىلغان غەربلىك ئەجنەبىلەر تەقدىم قىلغانىدى.

ئەجىر (ئەجرى) ئى [پ] ① ئىشلەنگەن ئىش، ئەمگەك، خىزمەت: ئەگەر ھارام مال يەيدىغان بولساڭ، قىلغان ئەجرىڭ بىكار بولىدۇ. ② غەمخورلۇق، كۆيۈنۈش، كۆڭۈل بۆلۈش، تەلىم-تەربىيە: تىكەندە گۈل ئېچىلغاندەك، ئاسمانغا پىچاق ئاتقاندىغان ئويۇن قېپىدىن خېلىلا ئۇمىدلىك ئوقۇغۇچى يېتىلىپ كېلىۋاتىدۇ، بۇنىڭ ھەممىسى سىلىنىڭ ئەجرلىرى.

ئەختەر ئى [پ] پىزت ① زۇھەل يۇلتۇزىنىڭ نامى؛ يۇلتۇز: قانائەت كۆكسىنى تىلغان شىجائەت قەلىمى بىرلە، بىلمەنلىك كاندىنى ئىزدە ۋەتەن بەختىگە ئەختەر تاپ. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ئەخلاق (ئەخلاقى) ئى [ئە] كىشىلەرنىڭ ھەربىر جەمئىيەتتىكە خاس بولغان پائالىيەت مىزانى؛ ئەدەپ، خۇلق، پەزىلەت: مەدەنىيەتلىك، ئەدەپلىك بولۇشقا ئەھمىيەت بېرىش ۋە ئىجتىمائىي ئەخلاقنى قوغداشتا ھەممە كىشىنىڭ مەسئۇلىيىتى بار.

ئەخلاقشۇناس ئى [ئە+پ] كىشىلەردىكى ئەخلاق - پەزىلەت، تەرتىپ-ئىنتىزام ۋە ئەدەپ - قائىدىلەرنى تەتقىق قىلغۇچى كىشى.

ئەخلاقي سۈپ [ئە] ئەدەپ-ئەخلاققا ئائىت، ئەخلاق-پەزىلەتكە خاس: ئەخلاقي پەزىلەت. ئەخلاقي تەربىيە.

ئەخلەت ئى [ئە] تاشلاندۇق، مەينەت، ئەسكى-توسكى نەرسىلەر؛ سۈپۈرۈندى: ئەخلەت ساندۇقى.

ئەخلەتخانا ئى [ئە+پ] ئەخلەت، توكۇش ئۈچۈن مەخسۇس ئاجرىتىلغان، تەيبار-لانغان جاي، ئورۇن.

ئەخمەق سۈپ [ئە] ئەقىل ئىشلەتمەيدىغان، نادان، ھاماقەت، ئەقىلسىز: ئەخمەقنىڭ چوڭ-كىچىكى يوق (ماقال).

ئەخمىقانە رەۋ [ئە+پ] ئەخمەقلەرگە خاس، ئەخمەقلەرچە: ھازىرقى جەمئىيەتتە غايە بەلەن ئەخمىقانە خىيالنىڭ پەرقىنى ئايرىغىلى بولمايدۇ.

ئەدەبي سۈپ [ئە] بەدىئىي ئەدەبىياتقا، بېزەقچىلىق ئىشلىرىغا، يازغۇچى، ئەدىبلەرگە دائىر، ئائىت؛ ئەدەبىيات تەلەپلىرىگە جاۋاب بېرىدىغان: ئەدەبي ئەسەر. * ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبي تىلىنىڭ ئىملا قائىدىلىرى كەڭ جامائەتچىلىك بەلەن يۈز كۆرۈشتى.

ئەدەبيات ئى [ئە] ① تىل ۋاستىسى ئارقىلىق ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى كۆرەشلەرنى ئوبرازلىق ئىپادىلەيدىغان سەنئەت. ئۇ، سەھنە ئەسىرى، شېئىر، ھېكايە، نەسرىي ئەسەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ② بىرەر خەلق ۋە بىر دەۋرنىڭ بەدىئىي، ئىلمىي، پەيلاسوپلۇق ۋە باشقا ئەسەرلەرنىڭ يىغىندىسى. ③ مۇئەييەن بىر پەن ياكى ساھەگە، مەسلىگە ئائىت ئەسەرلەر، كىتابلار.

ئەدەبىياتشۇناس ئى [ئە+پ] ئەدەبىيات كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇتەخەسىس، ئەدەبىياتچى.

ئەدەپ ئى [ئە] كىشىلەرنىڭ ئۆزئارا مۇئامىلىدە ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىشى؛ ئەخلاق، تەربىيە ۋە ئۇنىڭ ئۆلچەملىرى: ئۇ شۇ كۈنى كەچتە زاۋۇت ئامبىرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ياش ئامبارچىغا ئەدەپ بىلەن سالام قىلدى.

ئەدەس ئى [ئە] <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پاكار ئۆسىدۇ، يوپۇرمىقى جۇپ سانلىق پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق، كىچىك يوپۇرماقلىرى تۆت جۈپتىن يەتتە جۈپكىچە بولىدۇ؛ گۈلى ياز مەۋسۇمىدە ئېچىلىدۇ. ئۇرۇقى بىر-ئىككى تال بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇرۇقىدا لەگمۈك ئۇنى ياكى يەم-خەشەك ئىشلەشكە بولىدۇ.

ئەدىرەك ئى [ئە] يەرلىك ئۇسۇل بىلەن شېكەر قىيامىغا دورا-دەرمان ئارىلاشتۇرۇپ ياسىلىدىغان بىر خىل تاتلىق بىيمەكلىك.

ئەدلىيە ئى [ئە] < قا > خەلق سوت ئىشلىرىدا قانۇننى ئىجرا قىلىش جەھەتتىكى

تۇرغۇزۇلغان ئەنزە دېلولىرى، ھۆكۈم ما-
تېريياللىرىنى بىۋاستە تەكشۈرۈپ كۆزدىن
كەچۈرىدىغان تەپتىش ئورگىنى.

ئەدنا (ئەدناسى) سۈپ [ئە] جان ت. ئەڭ
تۆۋەن، ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك، ئەقەللىيە-
سى، ئاددىيسى: بىرەر يېڭى ئىش قىلماق-
چى ئىكەنمىز، چوقۇم ئۇنىڭغا مەلۇم ئىق-
تىساد كېتىدۇ. ئەدناسى، قۇشقاچ تۇ-
تۇش ئۇچۇنمۇ بىر سىقىم تېرىق بولمىسا
بولمايدۇ.

ئەدەب ئى [ئە] ئەدەبىي ئەسەرلەرنى يېزىش
بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى؛ يازغۇچى،
شائىر، قەلەمكەش: ئۇ داڭلىق ئالىملار،
ئەدىبلەر توغرىسىدا قىزغارلىق ھېكايىلەر-
نى سۆزلەپ بەردى.

ئەدىيال ئى [ر] يوتقان-كۆرپە ئورنىدا ئىش-
لىتىلىدىغان ھەم ئورۇن-كۆرپە ئۈستىگە
يېپىلىدىغان، يۇڭ ۋە پاختا يېپتىن توقۇل-
غان يالاڭ قەۋەت يېپىنچا، ياپقۇچ.

ئەرەب ئى [ئە] < ئىرق > مۇشۇ نام بىلەن
ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ
كىشى.

ئەرەبشۇناس ئى [ئە+پ] ئەرەب تىلى، يېزى-
قى، مەدەنىيىتى، تارىخى بويىچە مۇتە-
خەسسىس كىشى؛ ئالىم.

ئەرەبچە سۈپ [ئە] ئەرەب تىلىدا ئېيتىلغان
ياكى ئەرەب يېزىقىدا يېزىلغان؛ ئەرەبچە:
مەخسۇم پارسىي ۋە ئەرەبچە كىتابلارغا تو-
لۇق مەنە ئېيتالايتتى.

ئەرەپات ئى [ئە] ① مەككىگە يېقىن، ھا-
جىلار زۇلھەججىنىڭ توققۇزىنچى كۈنى
ھەج ئەركانلىرىنى تاماملاش ئۈچۈن تۇ-
رىدىغان بىر تاغ. ② ھاجىلار ئەرەپات
تېغىدا تۇرغان ۋاقىت: ئەرەپات كۈنى، ئە-
رەپات ئېيى. ③ ئەرەپات تېغىدا ھەج
ئەركانلىرىنى ئادا قىلىش پائالىيىتى: ئەرە-
پات قىلماق. ئەرەپاتتا بولماق. ④
ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئەرباب (ئەربابى) ئى [ئە] ①پەن، مەدەنە-
يەت، سەنئەت ساھەلىرىدە ياكى دۆلەت-
نىڭ سىياسىي ئىشلىرىدا ئۆز پائالىيىتى
بىلەن تونۇلغان، شۇ ساھەلەردە ئۆزىنى
كۆرسەتكەن شەخس: خىزمىتىمىزگە پۈ-
تۈن مەملىكەت خەلقى كۆڭۈل بۆلۈپلا قال-
ماستىن، بەلكى دۇنيادىكى ئەربابلارمۇ
دىققەت قىلماقتا. ② باشلىق، ئەمەلدار:
ئويناشماڭ ئەرباب بىلەن، ئەپلەپ سالار
ھەر باب بىلەن (ماقال).

ئەرز ئى [ئە] ئاغزاكى ۋە يازما بايان قىلىنغان
شىكايەت، دەرد تۆكۈش، ئىلتىماس: ئاب-
دۇرەھىمقارى ئاق رەختكە يېزىلغان ئەرز
خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى.

ئەرزان سۈپ [پ] ① باھاسى، نەرخى تۆ-
ۋەن، قىممەت ئەمەس: ئەرزان مال. ئەر-
زان ساتماق. ئەرزان بەرمەك. * ئەرزان
گۆشنىڭ شورپىسى يوق (ماقال). //
ئەرزان بىلەن قىممەتنىڭ بازاردا چىققان
نەرخى بار (ماقال). ② كۆچمە. ئەتىۋارى
يوق، ئەتىۋارسىز قارىلىدىغان، تايىنى
يوق، تۇتۇرۇقسىز: يۇرتقا كەلگەن بۆز ئەر-

زان، ئېغىزغا كەلگەن سۆز ئەرزان (ما-قال).

ئەرزىيەت ئى [ئە] ئەرز سۇنۇش ۋە ئۇنى ھەل قىلىش ئىشلىرى: ئەرزىيەت خىزمىتى.

ئەرسات ئى [ئە] يېزا ① مەيدان، سەھنە. ② غوۋغا، ئالتېپىلاك؛ قىيامەت: يامۇل ئىچى بىر ئەرسات، شەھەرنىڭ قازىكالانلىرى ئامبالدىن ھەبىبۇللا مۇپتىماجىنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى تىلىدى.

ئەرش ئى [ئە] دىنىي چۈشەنچىلەردە پەلەكنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىسمى، ئەڭ يۇقىرى ئاسمان: ئەرشكە چىقماق.

ئەرشئەلا ئى [ئە] دىنىي چۈشەنچىلەردە ئاسماننىڭ ئەڭ يۇقىرى قىسمىدىكى ساراي، تەخت: بارات مەزمۇن: — بالا دېگەن ئەرشئەلاغا چىقىپ كەتسىمۇ بالا دە، ھەممە ئىشتا ئاتا-ئانىنىڭ گېپىنى ئاڭلىماق بار، — دېدى.

ئەركان ئى [ئە] يېزا ① ئۇلۇغ مەرتىۋە ئىگىسى، كاتتا ئەمەلدار، مەنسەپدار، ئەرباب: شەھەر تەرەپتىن بىر توپ ئوردا ئەركانلىرى ئاتلارغا مىنىپ ھەيۋەت بىلەن چىقىپ كەلدى. ② دىنىي قائىدە-مىزان، تەرتىپنىڭ ئەڭ مۇھىم قىسمى، ئەڭ ئاساسلىق تەرىپى: ئەگەر بىر كىشى ئۆزىنى پەرىشتە، خىزىر قىلىپ كۆرسىتىپ، ئالدامچىلىق قىلسا، بۇ ھۆكۈمەت سىياسىتىگىمۇ، دىنىمىزنىڭ ئەركانلىرىغىمۇ توغرا ئەمەس.

ئەرۋاھ (ئەرۋاھى) ئى [ئە] <دىن> ① روھ: ئاتا-ئانىسىنىڭ ئەرۋاھىغا دۇئا قىلماق. ② ئۆلگەن كىشىنىڭ ھايات ئادەم خىيالىدا ياكى چۈشىدە كۆرگەن كۆلەڭگىسى: يارىم بەرگەن ئۆزۈكنى ئوڭ قولۇمدا ساقلايمەن، يارىمىمەن ئۆلۈپ كەتسەڭ، ئەرۋاھىڭنى يوقلايمەن. ③ كۆچە. ئادەمنىڭ جانسىز، گۆشسىز ئىسكىلىتى: بۇ ئادەم شۇنچىلىك ئورۇق ۋە ھالسىز ئىدىكى، بەئەينى ئەرۋاھقا ئوخشايتتى.

ئەزا (ئەزاسى) ئى [ئە] ① <ئانات> ئادەم ياكى ھايۋان ئورگانىزمىنىڭ مۇئەييەن ياكى مەلۇم بىر ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان قىسمى: باش ئەزا. سەزگۈ ئەزالىرى. ئادەمنىڭ ئىچكى ئەزالىرى. ② كىشىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى؛ جىسمى، تېنى: كۆزلىرىم ئۇ قىزنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا نېمە ئۈچۈندۇر پۈتۈن ئەزايىم تىكەنلىشىپ، تىترەك ئولىشىپ كەتتى. ③ بىرەر ئىجتىمائىي گۇرۇھ، كوللېكتىپ ياكى جەمئىيەتكە مەنسۇپ بولغان ھەربىر كىشى، شەخس: پارتىيە ئەزاسى. سىياسىي كېڭەش ئەزاسى. ④ < ملك > تەڭلىمىدە تەڭلىمنى تەشكىل قىلغۇچى ياكى تەڭلىمگە قاتناشقۇچى ھەربىر بۆلەك: ئەزا يۆتكىمەك. ئەزالارنى ئىخچاملىماق.

ئەزان ئى [ئە] <دىن> مەزىنىنىڭ مەسچىتتە جامائەت بولۇشۇپ نامازغا ئوقۇش ئۈچۈن قىلغان چاقىرىقى: ئەزان ئېيتماق. ئەزان ۋاقتى.

ئەزەل ئى [ئە] باشلىنىشى نامەلۇم بولغان

ۋاقىت، قەدىمكى زامان؛ قەدىم: شۇ كەمـ
گىچە كۆرمىدىم كۆندۈز-تۈننىڭ پەرقىنى.
ئەزەل قارا قىلغانىمۇ خوتەنلىكنىڭ بەختـ
نى

ئەزەلىي سۈپ[ئە] ئەزەلدىن تارتىپ مەۋجۇت
بولۇپ كەلگەن، ئەزەلدىنلا بار؛ تۇغما،
قەدىمىي.

ئەزەلىيەت ئى[ئە] < پەلس > ئىدىيالىزملىق
بىلىش نەزەريىسى. ئۇ بىلىش ئوبيېكتىپ
شەيئىدى، ئىجتىمائىي ئەمەلىيەتتىن،
ھېسىـتۇيغۇدىن بۇرۇن بولىدىغان نەرسە،
ئۇ تۇغما (ئەزەلىي) بولىدۇ. كاللىدا ئەـ
زەلدىن بار بولىدۇ، دەپ ھېسابلايدۇ.

ئەزەلىيچىلىك ئى[ئە] < پەلس > ئەزەلدىن
تارتىپ بار، مەۋجۇت دەپ ھېسابلىنىدىغان
كۆز قاراش، ئىدىيە، چۈشەنچە.

ئەزەم ئى[ئە] يېزا. ئەلگە ئۇلۇغ، ئەلگە بۇيۇك،
ئەلگە زور؛ كاتتا: شاھى ئەزەم بىر كېچىسى
ئاجايىپ قورقۇنچلۇق چۈش كۆرۈپتۇ.

ئەزىبرايى تىر[پ] راستتىنلا، جەزمەن، قەسەم
شۇكى، خۇدا ھەققى: ئەزىبرايى مەن بۇ
سۆزنى قىلمىدىم.

ئەزرائىل ئى[ئە] < دىن > ئىسلام دىنىنىڭ
دىنىي ئەقىدىلىرىگە ئاساسلانغاندا، ئادەمـ
لەرنىڭ جېنىنى ئالىدىغان ئەجەل پەرىشـ
تىسى: بىز بەگنى ئەزرائىلدەك ئۆچ كۆرـ
ىدىغان بولۇپ قالدۇق.

ئەزىز[ئە] ① سۈپ. ئىززەتـھۆرمەتكە ئىگە،
قەدىرلىك، سۆيۈملۈك: ئەزىز مېھمان. ئەـ
زىز دوست. ئەزىز ئوغلۇم. ② سۈپ. ئۇـ
لۇغ، سۆيۈملۈك، ببباھا: ئەي ئەزىز ئانا
دىيارىم ياشىنىدىغان بوستان بولۇپ، كۆيلەـ
نەر ئىشقىلىك تۈمەن دىلدا غەزەل-داستان
بولۇپ. ③ ئەر ۋە ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ئەزىزانە سۈپ[ئە+پ] يېزا. ھۆرمەت، ئېتىبار
ۋە ياخشى كۆرۈشكە ئېرىشكەن: ئەزىزانە
قەشقەرنىڭ شەربەت سۈيى بار، ھاـ
يات بىلەن قوشكېزەك ياڭراق ناخشا كۆيى
بار.

ئەزىم سۈپ[ئە] ئۇلۇغ، بۇيۇك، چوڭ، زور؛
كاتتا: ئادەمنىڭ كۆڭلى ئەزىم دەريا بو-
لۇپ، ئۇنىڭغا ھەممە نەرسە سىغىدۇ.

ئەزىمەت[ئە] ① سۈپ. كاتتا، بۇيۇك، زور:
ئىلىخو ... ئىلىخو... ئەزىمەت شەھەر، تاغـ
لاردىن قوش قانات ئاچقان ئىشكسەن.
بىـاغرىڭدىن باتۇرلۇق ئوغۇزىنى ئېمىپ،
پالۋانلار ئويغانغان ئالتۇن بۆشۈكسەن.
② سۈپ. ھەر ئىشنى قىلىشقا جۇرئەتلىك،
قۇدرەتلىك، مەرد: كۆردۈڭلارمۇ بۇ ئەزـ
مەتنى، ئۇ يالغۇز ئەمەلدارلىق قىلىشىنلا
ئەمەس يەنە تراكتور ھەيدەشنىمۇ بىلىدـ
كەن، يېزا كادىرى دېگەن شۇنداق بولـ
سۇن-دە ③ سۈپ. مەرد، باتۇر، پالۋان،
قەيسەر: دوستۇم كامال، گەپ قىلساڭچۇ،
سەن باتۇر-ئەزىمەت ئىدىڭغۇ ④ ئەرلەرنىڭ
ئىسمى.

ئەزىيەت ئى[ئە] ①رەنج، ئازار، زىيان-زەخـ
مەت: ئەزىيەت تارتماق. ئەزىيەت چەكـ
مەك. ② قىيىنچىلىق، جاپا-مۇشەققەت،
ئازاب: چۈشۈمدە بىر يۇرتتا بىر توپ خەلق
قوللىرى باغلىنىپ، يۈرەك-باغرى داغلـ

ىنىپ ئەزىيەت ئىچىدە قاپتۇ.

ئەسەپ ئى [ئە] نېرۋا ۋە نېرۋا تومۇرلىرى سىستېمىسى: ئايۇپ ئاكىنىڭ ھېلىقى زەھەرلىك سۆزلىرى ئۇنىڭ ئەسەبلىرىنى قوزغايتتى.

ئەسەبىي سۈپ [ئە] ① ئاچچىقى، غەزىپى، زەردىسى تېز كېلىدىغان: ئەسەبىي كىشى. ئەسەبىي بالا. * ئەزەلدىن تەمكىن ۋە خۇش چىراي بۇ ھاكىم تاقەت قىلالماي ئەسەبىي ئادەمدەك ۋارقىراپ تاشلىدى. ② ياماق خاراكتېرلىك، غەلىتە مىجەزلىك: سوتلار قانلىق ۋە ھەيران قالارلىق ۋەقەلەرنى مەززە قىلىپ ئاڭلىغۇچى ئەسەبىي خوتۇنلارغا تولۇپ كېتەتتى. ③ قاتتىق ئاچچىق: ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قانداق بىر خىل ئەسەبىي قەھەر ۋۇغزەپ چىرمىۋالغانىدى.

ئەسەد ئى [ئە] <ئىسىر> ① ئەسەد بۇرچى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئەسەر I ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىدىن قالغان ياكى ئۇنىڭدىن دېرەك بېرىدىغان بەلگە، ئىز؛ ئالامەت: تېۋىپ ئۇنىڭ تومۇرىنى ھەرقانچە تۇتۇپ باققان بولسىمۇ، ھېچقانداق كېسەللىكنىڭ ئەسىرىنى سېزەلمەپتۇ. ② تەسىر: سېنىڭ سۆزۈڭ مانىڭا ئەسەر قىلدى. ③ كىشىلەردە كۆرۈلىدىغان نېرۋا ئاجىزلىق ئالامىتى: ئەسىرى بار ئادەم. ئەسىرى تۇتماق.

ئەسەر II ئى [ئە] <ئىد> ئىجادىي مېھنەت مەھسۇلى: ئىلمىي ئەسەر يازماق. ئەسەر ياراتماق. * ئۇنىڭ دوستلۇقىدىن ئىلھىغا ئائىت ئۇچ پارچە ئەسىرى نەشر قىلىندى.

ئەستاغپۇرۇللا ئىم [ئە] ① ئەجەللىنىش، ھەيران قېلىش، تەئەججۇبلىنىش مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: ئەستاغپۇرۇللا، ئەستاغپۇرۇللا، نېمە بولۇپ كەتتى بۇ ئىش، بۇ جاھان. ② غەزەبلىنىش، ئاچچىقلىنىشنى بىلدۈرىدۇ: ئالغاندا بىسمىللا، بەرگەندە ئەستاغپۇرۇللا (ماقال). * ئۇ: ئەستاغپۇرۇللا، بۇ بەكمۇ نەگە كەتكەندۇ دەپ بالىسىنى تىللىدى. ③ ئەپسۇسلىنىش، پۇشايمانىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ ئۆيىگە بېرىپ چېينى ئېچە-ئىچمەيلا، ئەستاغپۇرۇللا ھېلىقى ئىشنى ئونتۇپتىمەن ئەمەسمۇ، دەپ ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

ئەستايىدىل رەۋ [پ] ① چىن كۆڭلىدىن، كۆڭۈل قويۇپ، قېتىرقىنىپ: ئوسمان دوختۇر بالىنىڭ كېسىلىنى ئەستايىدىل تەكشۈردى. ② ھەممە تەرەپنى ھېسابقا ئېلىپ، ئەتراپلىق: ئۇ ئەستايىدىل ئويلاماقتا ئىدى.

ئەستەر ئى [پ] كىيىم-كېچەك ياكى كۆرپىگە ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ ئىچكى قەۋىتى، ئىچكى تەرىپىگە تىكىلگەن ماتېرىيال، رەخت: چاپاننىڭ ئەستىرى. كۆرپىنىڭ ئەستىرى. يوتقانىنىڭ ئەستىرى.

ئەسرا ئى [ئە] سىر، سىرداش، ھەمسۆھبەت، ھەمراھ: ئەسرا بولماق.

ئەسسالام ئى [ئە] سالاملاشقاندا ئېيتىلىدىغان

غان، «سالامەت، ئامان بولۇڭ» مەنىسىدىكى ئادەت سۆزى:— ئەسسالام، — دەپ ئېگىشىپ سالام بېرىپتۇ قىز بوۋىسىغا.

ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئى [ئە] ① كىشىلەرنىڭ بىر-بىرى بىلەن ئۇچراشقاندا تىنچلىق-ئامانلىق سورىشىپ ئېيتىدىغان سۆز: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دېسە، «بەش تەڭ-گەمنى بەر»، دەپتۇ (ماقال). ② كۆچمە. قانداق، مەن دېگەندەك بولدىمۇ... غا ئوخشاش قارشى تەرەپنى ئۇيالدۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سۆز: ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئۇنىماي كېتىۋېدىڭىز، قايتىپ كەپسىزغۇ.

ئەسكەر ئى [ئە] ① ھەربىي خىزمەت ئۆتەۋاتقان كىشى، ھەربىي قوشۇن ئىچىدىكى ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك جەڭچى: پىيادە ئەسكەر. ئاتلىق ئەسكەر. ② دۆلەتنىڭ قوراللىق كۈچلىرى ياكى ئۇلارنىڭ بىر قىسمى؛ قوشۇن، ئارمىيە: مۇنتىزىم ئەسكەر. خەلق ئەسكىرى.

ئەسكەرخانا ئى [ئە+پ] < ھەرب > ئەسكەرلەر تۇرىدىغان جاي: دادام ئەسكەرخانىدا ھەربىي خىزمەت ئىشلەيتتى.

ئەسل ئى [ئە] ① دەسلەپكى، ئاۋۋالقى، ھەقىقىي ھالەت، نېگىز: سىزنىڭ كېسىلىڭىزگە زۇپا شەربىتى مەنپەئەت قىلىدۇ، بۇنى تەييارلاشقا زۇپانىڭ ئەسلىسى بولسا ناھايىتى ياخشى. ② كېلىپ چىقىش، نەسەب: چىرايىڭغا قارىسام، خېلى ئىمانى بار مۇسۇلمانىنىڭ بالىسىدەك قىلىسەن، سېنىڭ ئەسل-زاتىڭ ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئەمەس. ③ ئاۋۋالقى نۇسخا: تەرجىمان بولغان كىشى ھەم ئەسلىگە سادىق بولۇشى ۋە ئىجادىي تەرجىمە قىلىشى لازىم.

ئەسلا رەۋ [ئە] ① پەقەت، ھېچقاچان؛ زادى: بۇ گەپنى مەن ئەسلا دېمىدىم. ② ئەسلىدە، بۇرۇنسىدا: بۇ تاغلار ئېگىز تاغلار، تېشى بار، توپىسى يوق، ئەسلا كۆيمىگەن يارنىڭ، دەردى بار ۋاپاسى يوق.

ئەسلىھە (ئەسلىھەسى) ئى [ئە] ① ئۇرۇش، جەڭ ئۈچۈن كېرەكلىك قورال-ياراغ ۋە ئوق-دورا ماتېرىياللار: دۆلەت مۇداپىئە قوۋرۇلۇش ئەسلىھەلىرى. ② ئۇسكۇنە، جاھاز: ئوقۇتۇش ئەسلىھەلىرى. قۇرۇلۇش ئەسلىھەلىرى.

ئەسلي سۈپ [ئە] دەسلەپكى، ئەسلىدىكى، باشتىكى: ئەسلي نۇسخا. * ئۇلار ئەسلي پىلان بويىچە سىزنى بەش يىل زەربىدارلىق بىلەن تەربىيىلەپ باقماقچى ئىكەن.

ئەسنا ئى [ئە] بىرمەر ئىش-ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە سادىر بولۇپ تۇرغان پەيت، پۇرسەت، چاغ: شۇ ئەسنادا ئىچكىرىدىن سوغا ئارتقان ئېشىكىنى ھەيدەپ بالىنىڭ دوستى چىقتى.

ئەسۋاب (ئەسۋابى) ئى [ئە] بىرمەر ھۈنەر، كەسىپ ۋە مەلۇم بىر ئىشنى قىلىشتا ئىشلىتىدىغان قورال، سايمان، جابدۇق.

ئەسۋە ئى [ئە] بەدەننىڭ دۈمبە، غول قىسمى

مىدا يېڭىنىڭ ئۇچىدەك قىزغۇچ چېكىت پەيدا بولىدىغان بىر خىل كېسەللىك، ئۇلغا: كىرپىكىمنى شۇ يار ئۇچۇن يېگەنە قىلىمەن، شۇ ئەسۇبنى توختاتقىلار ئۇزۇم ئىلىمەن.

ئەسىر I ئى [ئە] ① < تارىخ > يۇز يىل بىر دەۋر قىلىنغان ۋاقىت بىرلىكى: ئەبۇنا-سىر فارابى X ئەسىردە «ئۇدە» مۇزىكىسە-نى تىلغا ئالغان. ② دەۋر، زامان: ئوتتۇرا ئەسىر. * بىلىمدىن ھەممە ئىش مەيدانغا چىققان ئەسىردۇر بۇ، بىلىش لازىم بە-لىمىسزلەرگە بۇ ئەسىردە خېرىدار يوق.

ئەسىر II ئى [ئە] ① ئۇرۇش ۋاقتىدا دۈش-مەن قولغا چۈشۈپ، ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلىنغان كىشى، تۇتقۇن: ئەسىر-گە ئالماق. ئەسىرگە چۈشمەك. ② كۆچمە. بىرەر كىشى، ئىش ياكى نەرسىگە بېرىلىپ كەتكەن، شەيدا بولغان كىشى؛ مەپتۇن، مەھلىيا، بەند، قۇل: سازەندە ئۇزىنى توخ-تىتمۇيلىپ، ئالدىرىماستىن خەلق ناخشە-لىرىدىن باشلىۋەتتى. مېھمانلار بىردىنلا جىم بولۇشۇپ دۇتارغا ئەسىر بولۇشتى.

ئەسىر II ئى [ئە] ① كۇن پېتىشتىن بىر سائەت ئىلگىرىكى ۋاقىت: ئەسىر ۋاقتى. ② ئەسىر ۋاقتىدا ئوقۇلىدىغان نامار: ئە-سىر ئوقۇماق.

ئەشئار ئى [ئە] بېرت. شېئىر؛ شېئىرلار: ھەر كىچە-كۇندۇز يارنى كۇتىمەن، يارغا مۇنا-سىپ ئەشئار پۇتىمەن.

ئەشەددي سۈپ [ئە] ئۇچىغا چىققان، ئۇتۇپ كەتكەن، ئەڭ ياماق، ئەڭ قەبىھ، ئەڭ يامان، ئەڭ يامۇز (پەقەت سەلبىي مەنىدە قوللىنىلى-دۇ): بىلىمسىزلىك يېڭىلىقنىڭ ئەشەد-دي دۇشمىنى.

ئەشيا (ئەشياسى) ئى [ئە] بۇيۇم، نەرسە؛ ماتېرىيال: خام ئەشيا. ماددىي ئەشيا.

ئەقەللي [ئە] ① سۈپ. ئەڭ ئاددىي، ھەممە بىلىدىغان: ئەقەللي چۈشەنچە. ئەقەللي بىلىم. ئەقەللي ساۋات. ② رەۋ. ھەتتا، ھېچبولمىغاندا: راستىنى ئېيت. شۇ بو-يۇڭ بىلەن مۇشۇ كىچىككىنە كۇپكە قاز-داق سىغدىڭ بۇنىڭغا سېنىڭ بىر پۇتۇڭ ئەمەس، ئەقەللي بىر قولۇڭمۇ سىغمايدۇ.

ئەقدە ئى [ئە] توي ياكى نىكاھ قىلىشقا پۇتۇشۇش: ئەقدە قىلماق.

ئەقرەب ئى [ئە] < ئاستر > 12 بۇرجىنىڭ بىرىنىڭ نامى بولۇپ، «چايان» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

ئەقرىبا ئى [ئە] بېرت. يېقىن يار-بۇرادەر، قېرىنداش: باغ-ئېتىزلاردا ئېچىلغان گۈل-گىياھلارنى كۆرۈڭ، مېھنىتىدىن باغ يارانقان ئەقرىبالارنى كۆرۈڭ.

ئەقلي سۈپ [ئە] ئەقىل ئىشلىتىشنى تەلەپ قىلىدىغان، پىكىر يۈرگۈزۈشكە ئائىت: ئەقلي قابىلىيەت. ئەقلي ئەمگەك.

ئەقلىيە سۈپ [ئە] ئەمەلىيەت ۋاقىمدا ئەقىل ئىشلىتىش ۋە پىكىر يۈرگۈزۈش ئارقىلىق خۇلاسىلانغان: ئەقلىيە سۆز.

ئەقىدە ئى [ئە] ①چىن كۆڭۈلدىن مۇئمە-يەنلەشتۇرۇلگەن پىكىر، ئىشەنچ: رەيھان

سادەنەسلىك ئۆز ئەقىدىسى يولىدا جان پىدا قىلىشتىن يانمايدىغان قەتئىي، تەلەپچان، يۈكسەك غايىلىك ئەر ئىكەنلىكىدىن كۆڭـ لى ئەمىن ئىدى. ② بىرەر نەرسە توغرـ سىدا شەكىللەنگەن ھۆرمەتلەش ۋە ياخـ شى كۆرۈش ئادىتى، ئېتىقاد: ئايرىلغانغا ئـۆلمەيمەن. ئەقىدەمگە يىغلايمەن. ③ ئىشەنچ ۋە ئېتىقادقا ئاساسەن شەك يوق دەپ قارالغان قائىدە ۋە ھۆكۈملەر: رەيھان ئورنىدىن تۇرۇپ، خۇددى دىنىي ئەقىدىنى يادلاۋاتقاندەك، سالماقلىق بىلەن جاۋاب بەردى.

ئەقل (ئەقلى) ئى [ئە] ① ئىنسانىنىڭ بەـ لىش، پىكىر قىلىش قابىلىيىتى: ئەقىل ئىگىسى. ★ تۆگىدەك بويۇك بولغۇچە، تـۆگىمىدەك ئەقىلىك بولسۇن (ماقال). ② پىكىر يۈرگۈزۈش، چۈشىنىش؛ پەم، ئىدراك: دېمەك بىز ئەقىل ئىشلەتسەكلا، ئۆز ئانىلىرىمىزنى خۇشال قىلالايدىكەنـ مىز. ③ ئەس-ھوش، ھېگە: ئەقلىڭ جايىدىمۇ ④ مەسلىھەت، پايدىلىق چارەـ تەدبىر: مۇھەممەت ئاكىسىغا بىر ئەقىل كۆرسەتتى.

ئەقلدار ئى [ئە+پ] ئەقىللىق، دانىشمەن ئادەم: نادانلار ئۆزىچە بولۇپ «ئەقىلدار»، «كونىلىق» ئۈستىدىن كۆتۈردى «ئىسـ يان». پېيشقەدەم كادىرلار «جاھىل ھوـ قۇقدار»، مۇئەللىم-ئۇستازلار بولدى «جىن-شەيتان».

ئەكابىر ئى [ئە] يىزت. چوڭ، ئۇلۇغ، ئەڭ چوڭ: ئۇلۇغلار، كاتتىلار، چوڭ ئەمەلدارـ لار.

ئەكس [ئە] ① ئى. بىرەر نەرسىنىڭ سىلىق، يالتىراق يۈزىدە كۆرۈنگەن باشقا بىر نەرـ سىنىڭ تەسۋىرى، شەكلى: ئەكس ئەتـ مەك. * قىز ئاستا-ئاستا مېڭىپ دەريـ نىڭ ئىچىگە كىرىپتۇ-دە، ئېڭىشىپ تۇـ رۇپ، ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ئۆزىنىڭ چـ راينىنىڭ سۇدىكى ئەكسىنى كۆرۈپتۇ. ② سـۆپ. زىت، تەتۇر، قارىمۇقارشى: ئەكس تەسىر. * زىددىيەتلەرنىڭ ھەممىسى مۇـ ئەييەن شارائىتقا ئاساسەن، ئۆزلىرىنىڭ ئـەكس تەرىپىگە ئايلىنىپ تۇرىدۇ. ③ سـۆپ. قـايىتىلانغان، قايتا ئايان بولغان: ئەكس سادا.

ئەكسىلھەرىكەت ئى [ئە] ئىنقىلابقا قارشى ئېلىپ بېرىلغان بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتى.

ئەكسىلئىنقىلاب ئى [ئە] ئىنقىلابقا، ئىنقىلابىي ھاكىمىيەتكە قارشى، ئەكسىيەتچىل ھەرـ كەت.

ئەگەر باغ [پ] شەرت بېقىندى جۈملىنىڭ بېشىدا كېلىپ «سا، سە» ۋە باشقا شەرت قـوشۇمچىلىرى بىلدۈرگەن مەنىنى كۆـ چەيتىپ كېلىدۇ: ئەگەر سەن كەلمىگەن بولساڭ، بۇ چاتاق ئۈزۈلمەيتتى.

ئەگىۋىشتەر ئى [پ] ① ئالتۇن، ياقۇت قاـ تارلىق قىممەت باھالىق مېتال ۋە تاش-لاردىن ياسالغان ئۈزۈك. ② كۆچمە. خاـ سـىيەتلىك، نۇرغۇن نەرسىنى قىلىشتا قۇدرەتلىك نەرسە، يول، نىشاننى كۆرـ سەتكۈچى: بوۋاي كۆزلىرىنى يىراقلارغا

تىكىپ: — يېزا ئىگىلىك پەن-تېخنىكىسى بىزنىڭ ئەڭگۈشتىرىمىز، — دېدى ئۇ.

ئەلا (ئەلاسى) سۈپ[ئە] ①سۈپىتى، پەزىلىتى جەھەتتىن ئەڭ ياخشى، ئەڭ يۇقىرى؛ ئىسىل: ئەلا سۈپەت. ئەلا سورت. ★ يۇز ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا (ماقال). ② مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىلمىي نەتىجىسىنى كۆرسىتىدىغان ئەڭ يۇقىرى باھا: ئەلا نەتىجە. ئەلا ئوقۇغۇچى. ③ ئەر ۋە ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ئەلەم I (ئە:لەم) ئى [ئە] < دىن > شەرئىەت يولى بىلەن چىقىرىلغان پەتىۋا-نى تەستىقلايدىغان ياكى رەت قىلىدىغان دىنىي زات؛ باش مۇپتى، دىنىي ئۆلما: ئەلەم ئاخۇنۇم.

ئەلەم II ئى [ئە] ① جىسمانىي ئازاب، ئاغرىق: ئەلەم كۆرىشى. ★ نىياز ئۆزاق يىلغىچە كېسەل ئازابىنى تارتىپ ئۆمرى ئەلەم بىلەن ئۆتتى. ② روھىي ئازاب، دەرد-ھەسرەت: ئەلەم بولماق. ئەلەم تارتماق. ئەلەم چەكمەك. ③ قەست، ئۆچ، قىساس: سىز بىكاردىن-بىكار شۇنچە ئاچچىقلاپ كېتىپسىز، ئۇنىڭدىن ئالالمىغان ئەلەملىرىڭىزنى مەندىن ئالماقچىمۇ؟

ئەلەم III ئى [ئە] ① بايراق، تۇغ: ئەلەملەر كۆرۈنۈپ، دۈمباق ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ② مازارلارنى تاۋاپ قىلغۇچىلار تەرىپىدىن شۇ مازارلارغا ئېسىلغان لاتا.

ئەلەمدار ئى[ئە+پ] <ھەرب> بايراق، تۇغ كۆتۈرگۈچى؛ بايراقدار: جەڭ مەيدانىدا ئەلەمدارلار ئەلەملىرىنى كۆتۈرۈپ سەپنىڭ ئالدىدا ماڭدى.

ئەلەمزادە سۈپ[ئە+پ] يېزا. يۇرىكى دەردلىك ئەلەمگە توشقان، ئەلەم چەككەن، دەرد-ئەلەم تارتقان: ئېرىپان سۈيى ئەلەمزادىلەر قەلبىگە يەتسۇن، ئوقۇش ئۇچۇن كەتكەن ئىنىم مۇرادىغا يەتسۇن.

ئەلەيھىسسالام ئى [ئە] پەيغەمبەرلەرنىڭ ناملىغا ئۇلىنىپ كېلىپ «ئاللانىڭ رەھمىتى ئۇنىڭغىمۇ بولسۇن» دېگەن مەنىدىكى سۆز.

ئەلپاز (ئەلپازى) ئى [ئە] ھالەت، قىياپەت، تۇرقى، ئەپتى: ئەلپازى ياخشى. ئەلپازى يامان.

ئەلقىسسۇمنەلھەق ئىم[ئە] قىساس ئېلىش ھەق ۋە قىلىشقا تېگىشلىك ئىش دېگەن مەنىدىكى بىرىكمە.

ئەلقىسسە باغ[ئە] «ھېلىقى قىسسىنىڭ ئۆزىگە كەلسەك؛ شۇنداق قىلىپ» دېگەن مەنىدىكى باغلىغۇچى رولىدىكى سۆز: ئەلقىسسە، شۇنىڭدىن كېيىن، شاھ خىسراۋ شەھەرگە قايتىپ، ئىككى ئاغىچىسىنى قويۇپ بەردى.

ئەللامە ئى [ئە] يېزا ① ئىلىم-پەننىڭ بىر ياكى بىرنەچچە ساھەسىنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن بىلىملىك ئادەم. ② مەلۇم ئىش، مەلۇم ساھەنىڭ ئەڭ ئالدىنقى قاتارىدا تۇرىدىغىنى: بۇ پالۋانغا بۇ شەھەردىكى چېلىشچىلارنىڭ ئەللامىسىمۇ تەڭ

كېلەلمەيدۇ.

ئەلمساق ئى [ئە] ناۋس. ئىنتايىن قەدىم زامان، ئەڭ بۇرۇنقى ۋاقىت: بۇ ... بىزنىڭ مىللىتىمىز ئىچىدە ئەلمساقتىن تارتىپ بار ئادەت.

ئەلھاسل باغل [ئە] پېرىز. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، يىغىپ ئېيتقاندا، قىسقىسى، ئومۇمەن دېگەن مەنىدە قىستۇرما سۆز رولىدا كېلىدۇ: ئەلھاسىل، ئۆلكىمىزنىڭ ئىقتىسادىنىڭ كۆتۈرۈلۈشى بىلەن خەلق تۇرمۇشى كۆندىن-كۈنگە ياخشىلىنىپ كېـ-تىپ باردۇ.

ئەلھال رەۋ [ئە] پېرىز. ھازىر، مۇشۇ پەيتتە، ئەينى ۋاقىتتا: ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلار-غا ئەلھال بار بولغان بىلىمنى نەزەردە تۇتـ-قان ھالدا جانلىق، قىزغىنارلىق قىلىپ سۆزلىشى كېرەك.

ئەلھايا ئى [ئە] ھايا قىلىش.

ئەلھەزەر ئى [ئە] پېرىز. ھەزەر قىلىڭلار، ساقـ-لىنىڭلار: كۆرمىگەن ئوڭ-سولدا دۇنيا بولسىمۇ زىرۋۈزەۋەر، دەر ئىدى خەلقىم زۇ-لۇمدىن «ئەلھەزەر، مىڭ ئەلھەزەر»، پەيـ-سىرىخۇندەك ئەللە ئوينىاپ كەلسە جىنىدار ئالدىدا.

ئەلھەق يۈك [ئە] راست، شۇنداق، ھەقىقەـ-تەن: «ئالىم بولسىاڭ، ئالەم سېنىڭكى» دېگەن سۆز ئەلھەق راست ئىكەن.

ئەلھەمدۇلىللا ئىم [ئە] < دىن > ئاللاغا شۈكۈر، خۇداغا شۈكۈر دېگەن مەنىلەردە خـاتىرجەملىنىش تۇيغۇسىنى بىلدۈرىدۇ: ئەلھەمدۇلىللا، مىڭ مەرتە شۈكۈر، لې-كىن ئولتۇرسام-قوپسام ئەس-يادىمسىلـ-دە، تاق قوپۇپ كېلەي دېسەم ئىشلار ئۆز-دەرەش.

ئەلھۆكمىللا ئىم [ئە] < دىن > تەقدىرنىڭ ھـۆكمى شۇ، باشقا كەلگەننى كۆرمەي ئىلاج يوق، دېگەن مەنىلەردە تەن بېرىش تۇيغۇسىنى بىلدۈرىدۇ: بىزدە نېمە ئامال بار كەلگەن بالا-قازاغا ئەلھۆكمىللا دې-مەستىن باشقا چارىمىز يوق.

ئەلۋەتتە [ئە] ① رەۋ پىكرىنىڭ ياكى ئىش-ھـەرىكەتنىڭ قەتئىيلىكىنى، مۇقەررەرلـ-كىنى، شۇبھىسىز، سۆزسىز بېجىرىلىشىنى بىلدۈرىدۇ: مېنىڭ بارماي قالارمىكەن دەپ ئەندىشە قىلماڭ، مەن ئەلۋەتتە بارىمەن. ② يۈك. شۇبھىسىز، تۇرغان گەپ، تەبىئىي دېگەن مەنىدە: ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ دەرھال باردىغانلىقى بىزگە ئېنىق.

ئەلۋىدا ئىم [ئە] پېرىز. مەڭگۈلۈك خوشلـ-شىش، ئاخىرقى خوشلىشىشقا ئېيتىلىدۇ: دېدى خەلقىم شۇڭا چوڭقۇر يۈرەكتىن: «ئەلۋىدا ئوغلۇم ياشايدۇ بىز بىلەن رو-ھىڭ، ئەمەس بىزدىن جۇدا ئوغلۇم»

ئەما (ئەماسى) سۆپ [ئە] كۆزى كۆرمەس؛ قارىغۇ: خۇرشىدە مومايىنىڭ نېمە ئۈچۈن ئەما بولۇپ قالغانلىقىنى ئىنچىكىلەپ سو-رىدىم.

ئەمەل I ئى [ئە] < مك > ماتېماتىكىلىق ھېسابنىڭ ھەربىر تۈرى: تۆت ئەمەل. قو-شۇش ئەمىلى. بۆلۈش ئەمىلى.

ئەمەل II ئى [ئە] مەنسەپ، ھوقۇق، ۋەزىپە: ئەمەل تۇتماق. ئەمىلى ئۆسمەك.

ئەمەل Ⅲ ئى [ئە] كۈندىلىك ئىش، پائالىيەت، ئەمەلىيەت: ئەمەلدە كۆرسەتمەك. ئەمەلگە ئاشۇرماق. * ئېغىزدا بار، ئەمەلدە يوق (ماقال). * ئەملى يوق سوپىدىن تۈخۈمى يوق توخۇ ياخشى (ماقال). ئەمەل قىلماق رىئايە قىلماق، ئىجرا قىلماق، ئاساسلانماق: سەلىم راست سۆزلۈك ئادەم. ئۇ لەۋزىگە چوقۇم ئەمەل قىلىدۇ.

ئەمەلپەرەس سۈپ [ئە+پ] ئەمەلنى ياخشى كۆرىدىغان، ئەمەلگە ئامراق، ئەمەلنىڭلا كويىدا يۈرىدىغان، مەنسەپپەرەس: ئەمەلپەرەس ئادەم.

ئەمەلدار (ئەمەلدارى) ئى [ئە+پ] مەنسەپ ئىگىسى، مەنسەپدار: پاراخور ئەمەلدار.

ئەمەلي سۈپ [ئە] ① كىشىلەرنىڭ كۈندىلىك پائالىيىتىگە، تۇرمۇشىغا ئائىت بولغان، هايات بىلەن باغلىنىشى بار: دېھقانچىلىق ئىشلىرى دېھقانلارنىڭ كۈندىلىك ئەمەلي ئىشىدۇر. ② ئەمەلىيەتكە تەتبىق قىلىنغان، تەجرىبە-سىناقلاردىن ئۆتكەن، تەجرىبە ئارقىلىق ئىسپاتلانغان، هەقىقىي: ئەمەلي تېخنىكا. ئەمەلي بىلىم.

ئەمەلىيەت ئى [ئە] ئىجتىمائىي پائالىيەت، ئەمەلي پائالىيەت، رىئاللىق: بىلىش ئەمەلىيىتىنى كېلىدۇ.

ئەمبال ئى [خن] خېمىرنى زۇۋۇلا قىلىش، ئېچىش هەم گۆش، سەي توغراش ئۇچۇن ئىشلىتىدىغان شال تاختا.

ئەمر ئى [ئە] ① بۇيرۇق، پەرمان، يارلىق: ئەمر قىلماق. ② ئىختىيار، ئىختىيارلىق؛ ئىلىك؛ نىكاه: ئەمرىگە ئالماق. ئەمرىدە ساقلىماق.

ئەمرىمەرۇپ ئى [ئە] <دىن> دىنىي تەشۋىقات، پەندـنەسىهەت: موللام يەنە بىرمۇنچە ئەمرىمەرۇپ قىلدى.

ئەمرىمەھەل ئى [ئە] ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى دەرگۇمان، ناتايىن بولغان مۇشكۈل ئىش.

ئەمما بلغ [ئە] قارىمۇقارشى باغلىغۇچى بولۇپ كېلىدۇ. مەنە جەهەتتىن «لېكىن»، «بىراق» سۆزلىرى بىلەن ئوخشاش: مەن كۆزلىرىدىن كىشىنى ئو-ڭايسىزلاندۇرغۇچى بىر خىل نۇر چاقناپ تۇرىدىغان بۇ ئادەمنىڭ يۈزىگە قارىدىمىدۇ، ئەما ئىشقا بەلگىلەشكە تىلىم بارماي، ياغاچ چېلەكنى ئالدىم-دە، سىرتقا قاراپ ماڭدىم.

ئەمىر ئى [ئە] <تارىخ> خان، پادىشاه، باش سەركەردە: ئۇ چوڭ بىر ئەمىرنىڭ قىزى ئىكەن.

ئەمىرزادە ئى [ئە+پ] ئەمىرنىڭ ئوغلى: هەي يىگىت راستىنى ئېيتقىن، پادىشاهزادەمۇسەن، يا ئەمىرزادىمۇسەن، يا بەگزادەمۇسەن ياكى بايزادىمۇسەن دەپتۇ مەلىكە.

ئەمىن سۈپ [ئە] ① ئامان-ئېسەن؛ خاتىرجەم: ئەمىن تاپماق. ② ئىشەنگەن: بىز پادىشاهىمىزنىڭ پۇقرالارغا بۇنداق غەمخورلۇق قىلىدىغانلىقىغا ئەزەلدىنلا ئەمىن ئىدۇق.

ئەنئەنە ئى [ئە] كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشتىكى

ئۆرپ-ئادەت، ئەخلاق، ئىدىيە، ئىستىل، سەنئەت، تۈزۈم قاتارلىق تەرىپلەردە ئۆزلادقا، ئاتىدىن بالىغا قېلىپ كېلىۋاتقان، ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە بىر خىل ئىجتىمائىي ئامىل: مېھماندوست ئۇيغۇر بوۋاي ئۆز ئەنئەنىسى بويىچە ئاتىنى ئېغىلغا باغلاپ، يېمەك سەللىلىك يولۇچىنى ئۈيگە باشلىدى.

ئەنئەنىۋى سۈپ [ئە] ئۆزاق زامانلاردىن بېرى ئىجرا قىلىنىپ كەلگەن، ئەنئەنە بويىچە داۋاملىشىپ كەلگەن، ئەنئەنە بولۇپ قالغان، ئەنئەنىگە ئايلانغان، ئەنئەنىلىك: ئەنئەنىۋى بايرام. ئەنئەنىۋى ئادەت.

ئەنبەر ئى [ئە] كىت ئۆچىيىدىن ئاجرىتىۋېلىنىدىغان مومسىمان ئۆتكۈر خۇش پۇراقلىق مادداً، رەڭگى كۈل رەڭ ياكى قارا بولىدۇ. بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ھەر خىل خۇش پۇراقلىق ماتېرىياللار تەييارلىنىدۇ: دىلرەبانلىك قولى ھىجران ياقىسىنى قىلدى چاك، لالە-ئەنبەر ھىدىغا تولدى ھاۋا، تۇپراقۇخاك.

ئەنبەھ ئى [پ < ھند] < بوت > سىر دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، مېۋىسى بۆرەك شەكلىدە بولىدۇ، پىشقاندا سارغىيىدۇ، ئۇچىكسىز چوڭ، تالالىرى بار، مېۋە گۆشى سېرىق، يېيىشكە بولىدۇ، شىرنىلىك، تەمى مەززىلىك بولۇپ «مانگو» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئەنبىيا ئى [ئە] < دىن > پەيغەمبەرلەر: ئۇ پۈتۈن ئۆڭلىيا، ئەنبىيالارنى شېپى كەلتۈرۈپ قەسەم ئىچىپ قوزغالماسقا ۋەدە بەردى.

ئەنجام ئى [پ] پېرت. ئائىلە سەرەمجانلىرى: زۆرۈر نەرسە-كېرەكلەر: سەيدىخان ئاچىمۇ ئۇنىڭ سەپەر ئەنجاملىرىنى خۇرجۇنغا قاچىلاپ، پىشايۇاندا ھازىر بولدى.

ئەنجۇر ئى [پ] < بوت > ئۇجمە ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، مېۋىسى گۆشلۈك بولۇپ، خام چېغىدا يېشىل، پىشقاندا سارغۇچ قوڭۇر ياكى سۆسۈن قوڭۇر رەڭگە كىرىدۇ. ئۇنىڭ مېۋىسى، شېخى، يوپۇرمىقى ۋە يىلتىزىمۇ دورا قىلىنىدۇ؛ تەمى تاتلىق بولۇپ، تەبىئىتى مۆتىدىل، زەھەرسىز؛ بەدەنگە قۇۋۋەت بېرىپ، تالنى ياخشىلايدۇ، ئۇچەينى سىيلىقلاشتۇرىدۇ. رېماتىزمنى يوقىتىدۇ، قان توختىتىدۇ، سۈت ماڭدۇرىدۇ.

ئەنجىبار ئى [پ] <بوت> قامچىئوت ئائىلىسىگە كىرىدىغان كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۇسۇملۇك. غولى يىلتىزسىمان توم، تىك، يەككە ئۆسىدۇ؛ يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ ۋە ساپاقسىز، مېۋىسى ئۇچ قىرلىق، قارا، پارقىراق كېلىدۇ؛ يىلتىزسىمان غولى دورا بولىدۇ؛ ئىسسىق قايتۇرۇش، زەھەرنى تارقىتىش، ئىششىق ياندۇرۇش رولىغا ئىگە.

ئەندۇزا ئى [پ] < بىن > سۇزاقچىلىقتا تامنى سۇزاش، سىلىقلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئالاھىدە قورال.

ـلىتىلىدىغان دەستىلىك، تېگى سىلىق مېتال ئەسۋاب.

ئەندىزە ئى [پ] ① كىيىم-كېچەك ياكى بـەرەر باشقا نەرسە پېچىش، تەيياراشتا ئۆلچەم قىلىدىغان ئۇرنەك، ئۇلگە: كىيىم ئەندىزىسى. گۈل ئەندىزىسى. ② كۆچمە. ئۆرنەك؛ نەمۇنە: ئەندىزە قىلماق.

ئەندىشە ئى [پ] غەم، تەشۋىش، خاتىرجەمـسـىزلىك: ئەندىشە قىلماق. ئەندىشىگە چۈشمەك.

ئەنزار ئى [ئە] < مت > دەسلەپكى پىكىر، دەسلەپكى مۇلاھىزە، دەسلەپكى قاراش.

ئـەنزە ئى [خەن] < قا > جەمئىيەتتىكى تەپتىش ئورۇنلىرىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشى ۋە دەۋا ئـىشلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان قانۇنغا خىلاپ ئىش-ھەرىكەت، ۋەقـە، ھادىسە: ئەنزە ئاغدۇرماق. ئەنزە تۇغدۇرماق.

ئەنقا ئى [ئە] پىزت. رېۋايەتلەردە ئېيتىلىشچە نـاھايىتى چوڭ، ھەيۋەتلىك ئەپسانىۋى قۇش.

ئەنگىلىشىم ئى [ئىنگ] يىپەكتىن توقۇلىدىغان تېگى قېلىن، يۈزىگە ھەر خىل گۈل نۇسـخىلىرى چۈشۈرۈلگەن، گۈلى پارقىراق بىر خىل رەخت، رەڭگى ھەر خىل بولىدۇ.

ئەھدە ئى [ئە] پۈتۈشكەن، بىرلىككە كەلـگەن قەتئىي سۆز، ۋەدە، لەۋز؛ قارار: ئەھدە قىلماق. ئەھدىسىدىن چىقماق.

ئەھدۇپەيمان ئى [ئە+پ] پىزت. قەتئىي ۋەدە: يوق ساڭا بۇندا ئورۇن، سەن ئەھدۇپەيمان بـۇلغىمدىڭ، چىن مۇھەببەت يولىدا بىر سۆز ۋە بىر جان بولىمدىڭ.

ئەھدىنامە ئى [ئە+پ] پىزىلغان ھۆججەت، شەرتنامە، كېلىشىم: ئەھدىنامە تۈزمەك.

ئەھكام ئى [ئە] پىزت. ھۆكۈم، ئەمر-پەرمان، يوليورۇق: دىنىي ئەھكام.

ئەھل ئى [ئە] ① بىرەر ساھە، كەسىپ ياكى دائىرە كىشىلىرى: كەسىپ ئەھلى. بىلىم ئەھلى. ② مەلۇم بىر جايدا ياشايدىغان، توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر، ئاھالـە: يۇرت ئەھلى. شەھەر ئەھلى. ③ بىرەر ئـىـش-ھەرىكەتكە قاتناشقۇچى، داخىل بـولغۇچى كىشىلەر، جامائەت: مەجلىس ئەھلى.

ئـەھلىسەلىپ ئى [ئە] < تارىخ > ئوتتۇرا ئەسىردە مۇقەددەس زېمىننى ئىستىلا قـىلىش ئۈچۈن غەربتىكى خرىستىئانلارنىڭ قىلغان ھەربىي يۈرۈشىگە قاتناشقۇچىلار. ئۇلار كىيىملىرىگە ۋە قوراللىرىغا سەلىپ (كرېست) بەلگىسىنى قادىۋالغان، شۇڭا ئەھلىسەلىپ دېيىلگەن.

ئەھلىمەھەللە ئى [ئە] بىر مەھەللىدە ياشاۋاتقان كىشىلەر، بىر مەھەللىنىڭ ئادەملىرى، ئەل-جامائەت: توختى كۆپچىلىككە: قېنى، جامائەت، ئەھلىمەھەللە مۇشۇ يەردە ئىكەنمىز، بۇ توغرىدا مەسلىھەتلىشىپ باقايلى. دېدى.

ئەھمىيەت ئى [ئە] ① بىرەر نەرسە ياكى ئىشنىڭ كىشىلىك ھاياتىدا، جەمئىيەتتە، ۋەقەلىكتە تۇتقان ئورنى؛ قىممىتى؛ مۇـ

هىملىقى؛ رولى: ئەھمىيەتلى بار. ئەھمىيەتلى زور. ② ئېتىبار؛ دىققەت-ئېتىبار: ئەھمىيەت بەرمەك.

ئەھۋال ئى [ئە] ① مەۋجۇت بولغان ياكى يۈز بەرگەن ھالەت، پەيدا بولغان كەيپىيات، ۋەزىيەت: ئىنقىلاب دەۋرىدە ئەھۋالىنىك ئۆزگىرىشى ناھايىتى تېز بولىدۇ. ② تۇرمۇش شارائىتى، ھال-ئەھۋالى، كۈنى: ئۇي ئەھۋالى. * ئۆيۈڭدىكى ئەھۋالنى قوشنالاردىن سورا (ماقال).

ئەھۋالات ئى [ئە] ھال-ئەھۋاللار، ۋەزىيەت، شارائىت: تەرجىمان ھىندىستانغا خېلى كۆپ قېتىم كەلگەن بولغاچقا، بۇ يەرنىك ئەھۋالاتى بىلەن پىششىق تونۇش ئىدى.

ئەھيا ئى [ئە] پېزت. بەرپا، بىنا: ئەھيا قىلماق.

ئەھيان رەۋ [ئە] پېزت. ھەر زامان، بىر زامان، بەزىدە: سەبرى گۆھەر، سىر ئالتۇن، سەبرى ئەھيان ئۆزگىدۇر. سىرى ئايان ئەھلىمگە، ئۆمرى گەريان ئۆزگىدۇر.

ئەۋپارىقۇن ئى [ئە] < بوت > سېرىق چاي ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى غوزا شەكلىدە، ئۇرۇقى كۆپ، قارامتۇل پور رەڭدە بولىدۇ؛ پۇتۇن تېنى دورا قىلىنىدۇ. ئۇنىك ئىسسىقنى تارقىتىش، زەھەرنى قايتۇرۇش، ئىششقنى يانىدۇرۇش، قاننى ماڭغۇزۇش رولى بار. ئۇ يەنە «سېرىق چاي ۋە دالا چاي» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئەۋج ئى [ئە] ① كۆچىيىش، زورىيىش، يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش: ئەۋج ئالماق. ② يۇقىرى پەللە: ناخشىنىك يۇقىرى ئەۋجى. // ئەۋجىگە چىقماق.

ئەۋرەت ئى [ئە] < ئس > ① شەرئىەت بويىچە تەنىنىك كىشىگە كۆرسىتىشكە بولمايدىغان يېرى، يەنى ئەرلەرنىك كىندىكتىن تىزغىچە، ئاياللارنىك بىلەكتىن بويۇنغىچە، بويۇندىن ئوشۇقتىچە بولغان قىسمى. ② جىنسى ئەزا: ئەۋرىتىنى ياپماق.

ئەۋرەز ئى [پ] ئۆينىك ئىچىگە يۇيۇنۇش ئۈچۈن ياسالغان ئۇستى يېپىق ئورا: ھەسسىدىن دامولىنىك ئەۋرىزى ئۇستىگە كۆك رەڭلىك سىدام پىششىق خىش يانقۇزۇلغاندى.

ئەۋرىشىم [پ] ① ئى. يىپەك، مەشۇت. ② سۇپ. كۆچمە. ئېگىلىشچان، نازۇك، زىلۋا: ئەۋرىشىم بوي. * ئەرنىك كۆڭلى ئەۋرەشسىم (ماقال).

ئەۋزەل I سۇپ [ئە] ياخشى، ئەلا، ئوبدان، ئارتۇق: مىلك ئالغىلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەۋزەل (ماقال).

ئەۋزەل II ئى [ئە] ① لاي ھەم گەجدىن كېچىك ھەم نازۇك قىلىپ ئىشلەنگەن يېاكى ئىشىك-دېرىزىلەرنىك كېشىكىنىك يۈزى تەرىپىگە چىقىرىلغان پىلتا-ناۋا. ② پىلتا-ناۋا قاقىدىغان ئەسۋاب.

ئەۋقاپ ئى [ئە] <دىن> جامائەت ئىختىيارىغا ئۆتكەن، مەسچىت، مەدرىسىلەرگە ۋەخپە قىلىنغان مال-مۈلۈك، يەر-زېمىن

ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەر: بىر ئاي دېگەن ئوتتۇز كۈن، بىر يىل دېگەن ئوچ يۈز ئاتمىش بەش كۈن، كۈنىگە بولمىدى دېگەندە ئوچ-توت سەر تەڭگە تاپسا، جەملەپ كۆرۈڭلار، قانچە بولۇپ كەتتى؟ بۇنىڭدىن باشقا توي-تۆكۈن، نەزىر-چىراغ، ئەۋقاپ كىرىمى قانچە بولىدۇ؟

ئەۋلاد (ئەۋلادى) ئى [ئە] ① بىر ئاتا-بوۋىدىن تارقالغان ئۇرۇق-جەمەت، نەسىل: بىاسىت بوۋاينىڭ يۈزدىن ئارتۇق نەۋرە-چەۋرىسى ئۆلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ تۆت ئەۋلادى ئىككى يۈز يەتمىشتىن ئاشىدۇ. ② بىر دەۋردە ياشىغان كىشىلەرنىڭ نەسلى: بۇگۈن چۈشەنمىسە ئەتە چۈشىنىدۇ. بۇگۈنكىلەر چۈشەنمىسە، كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلار چوقۇم چۈشىنىدۇ ... ③ بىر دەۋردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن كىشىلەر: ياش ئەۋلاد. بىرىنچى ئەۋلاد.

ئەۋلىيا (ئەۋلىياسى) ئى [ئە] < دىن > ① ئېتىقادلىق، دىندار كىشىلەر نەزىرىدە گويا ئاجايىپ كارامەتلەرگە ئىگە، كارامەت كۆرسىتەلەيدىغان، مۆجىزە يارىتالايدىغان مۇقەددەس، ئەزىز ئادەم: ئۇ دەرھەتتىن چۈشۈپ سەپەرگە قارايدۇ: مەن بۇگۈنگىچە ئەۋلىيالارنىڭ بۇنداق كارامەتلىرىنى كۆرگەن ئەمەس ئىدىم، دەپتۇ. ② كۆچمە. گەپ، ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ مەنبەسىگە چۈشىنىپ يەتكەن؛ دانىشمەن، ئۇلۇغ ئادەم: مەھمۇت قەشقەرى تارىختا ئۆتكەن ئۇلۇغ ئەۋلىيا، ئۇلۇغ شەخس. ③ كۆچمە. مۇبالىغە، مەسخىرە قىلىشتا كىنايە ئۇچۇن قوللىنىلىدۇ: بەللى، پاسارئاخۇن تازا ئەۋلىيا ئىكەنسىلە چۈشۈڭلىگە نېمە كىرسە شۇنى دەمسىلە دەپ ھېكىم.

ئەيان (ئە: يان) ئى [ئە] پېرىت. يۇقىرى مەنسەپلىك، مەرتىۋىلىكىكىشىلەر: مەمەلدار-لار، خوجايىنلار: ماڭا ئېگىلىپ توققۇز تەزىم قىلىدىغان، ئەجرى ئۇچۇن ئىنئام-مۇكاپاتقا غەرق بولغان ئوردا ئەيانلىرىم مەندىن يۈز ئۆرىدى.

ئەيش ئى [ئە] ① ھۇزۇر-ھالاۋەت، پاراغەت، لەززەت: كەلدى نوروز، كەلدى بۇگۈن، ئەيش بىنا ئەتكىلى، بارچە ئادەم كۆڭلىنى، شادۇخۇرام ئەتكىلى. ② كەيپ-ساپا، مەيخورلۇق، ئىشرەت: ئەي پەلەك، چەرخى بۇزۇق، قىلغان ئىشلىرىڭ ئېيتسام ئەگەر، بىۋاپا ئالەمدە ئىشرەت ئەيشىنى نادان سۈرەر.

ئەينەك ئى [پ] ① قاتتىق ۋە چۈرۈك بولغان بىر خىل سۈزۈك جىسىم، ئۇ ئاددەتتە كۆارتسلىق قۇم، ھاك تاش، ساپ ئىشقار قاتارلىقلار ئارىلاشتۇرۇلۇپ، يۇقىرى تېمپېراتۇرا ئاستىدا ئېرىتىلگەندىن كېيىن ياسىلىدۇ. ② قارىشىدىكى نەرسىلەرنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئادەتتە كىشىلەر ئۆز ئەكسىنى كۆرىدىغان، ئارقىسى سىرلانغان مەخسۇس شىشە: مەلىكە ئۇنى كۆرۈپ ئورنىدىن قوپۇپتۇ، يانچۇقىدىن ئەينەكنى ئېلىپ، ئاۋۋال ئەينەكنىڭ ئالدىنى، كېيىن ئارقىسىنى كۆرستىپتۇ. ③ يىراقتىكى نەرسىلەرنى يېقىنلاشتۇرۇپ

كۆرسىتىدىغان، كىچىك نەرسىلەرنى چو-
گايتىپ كۆرسىتىدىغان، كۆزنەك كۆرۈش
ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇپ بېرىدىغان مەخ-
سۇس شېشە ئەسۋاب: بۇگۈنكى ئالىملار
ئاسمانىنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئاستىرونومە-
يە ئەينىكى ئىجاد قىلدى. ④ كۆچمە. بىرەر
ھالەتنى، ھادىسىنى كۆز ئالدىدا ئەكس
ئەتتۈرۈپ ياكى يورۇتۇپ تۇرغان نەرسە؛
ئۇلۇغ، نەمۇنە: تۇرغۇن ھەقىقەتەن قەيسەر
جەڭچى. ئۇنىڭ پەزىلىتى مەن ئۈچۈن
ئەينەك. ⑤ كۆزگە تاقايدىغان ئەينەك
(كۆزەينەك): ئۇ ئەينەكسىز خەت كۆرەل-
مەيدىغان بولۇپ قالدى.

ئەينەن رەۋ [ئە] ① ھېچقانداق ئۆزگىرىشسىز،
ئۆز پېتىچە، ئەينى بىلەن: ھايال ئۆتمەي
ھېلىقى ئەقىللىق ئادەم دوستى بىلەن بىل-
لە بېرىپ، بۇ ئىشنى قازىغا ئەينەن مەلۇم
قىلدى. ② دەل، نەق: بۇ ئادەم ئورۇق،
يىرگىنچلىك روزەك بەزنىڭ ئەينەن ئۆزى.

ئەينۇلا ئى [پ] < بوت > ① ئەتىرگۈل
ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دە-
رەخ. سورتلىرى كۆپ بولۇپ، سوغۇققا
چىداملىق؛ يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكىللىك؛
باھاردا چېچەكلەيدۇ، خۇشبۇي پۇرايدۇ؛
مېۋىسى شار شەكىلدە، رەڭگى بېشىل،
پىشقاندا سېرىققا ئۆزگىرىدۇ، تەمى چۈچۈ-
مەل بولىدۇ: ئەينۇلا مۇرابباسى. ② شۇ
ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

ئەينى [ئە] سۈپ ① دەل ئۆزى، ئەسلىسى،
نەق ئۆزى، ئەسلىي: ئەينى ئەھۋال. ئەي-
ىنى ھالەت. ② شۇ، ئۆتكەن: ئەينى
چاغ. ئەينى ۋاقىت. ئەينى زامان. ئەينى
يىل.

ئەينىيەت ئى [ئە] ① بىزت. ئەينەن، ئوخ-
شاشلىق، بىر خىللىق، بىردەكلىك: ئەينە-
ىيەت قانۇنىيىتى. ② < ملت >
تەركىبىدىكى بارلىق ھەرپ بەلگىلىرىنىڭ
ھەممە قىممەتلىرىدىن ھۆتلەق ئۆزگەرمەيدە-
غان تەڭلىك، ئوخشاشلىق.

ئەيب ئى [ئە] ① قائىدە-يوسۇنغا، تەر-
تىپ-ئىنتىزامغا، ئەدەب-ئەخلاققا خىلاپ
ئىش؛ كەمچىلىك، سەۋەنلىك: بىلمەسلىك
ئەيب ئەمەس. تىرىشماسلىق ئەيب (ما-
قال). * ئۆزىنىڭ ئەيبى ئۆزگە كۆرۈنە-
مەس، كۆزىنىڭ ئەيبى كۆزگە كۆرۈنە-
مەس (ماقال). ② كەمتى ئۇيىلىدىغان،
نومۇس قىلىدىغان، خىجالەت تارتىدىغان
خاتا ھەرىكەت؛ ناچار قىلىق، بولمىغۇر
ئادەت: سىز دەرسىز، يىگىتكە ياش تۆك-
مەك ئەيب، بىلمەن نومۇسى كۆز ياش
يىگىتنىڭ، ئېسىمدە ئاتامنۇ ئېيتقان ئۆ-
لۈمگە رازى بول ۋە ئەمما تۆكمە كۆز يە-
شىڭ ③ نۇقسان، قۇسۇر، ئىللەت،
جىسمانىي كەمتۈكلۈك: غېمى يوق ئىن-
سان بولماس، ئەيبى يوق ھايۋان بول-
ماس (ماقال).

ئەيىبدار [ئە+پ] ① ئى. ئەيبى، نۇقسانى
بار، ئەيىبلەنگۈچى، گۇناھكار شەخس:
ساقچى ئەيىبدارنى سوت مەيدانغا ئېلىپ
بارىدى. ② سۈپ. جىسمانىي جەھەتتىن

بىرەر كەمچىلىك، نۇقسانى، ئىللىتى بولـ
غان، ئەيىبناق، ئەيىبلىك: ئەيىبدار بالا.

ئـەيىبكار ئى [ئە+پ] خاتالىق ئۆتكۈزۈپ
جىنايەت سادىر قىلغان، قانۇن ئالدىدا
ئەيىبلەنگەن كىشى؛ گۇناھكار، جاۋابكار:
ئـەسقەر شوخلۇق قىلىپ بىكاردىن-بىكار
ئەيىبكار بولۇپ قالدى.

ئـەييام ئى [ئە] ① پېرت. كۈن، كۈنلەر،
ۋاقىت، ۋاقىتلار: ئارچىلار شىلدىرلىدى،
قـۇشقاچلار كۆككە ئۇرلىدى، قوشۇلۇش
ئەييامىنى تورغايلار خەندان كۆيلىدى. ②
بايرام، بايرام كۈنلىرى: ئەي ۋەتەن پەر-
زەنتلىرى، بايرىمىڭىز مۇبارەك، خۇشال-
شاد ئۆتۈۋاتقان ئەييامىڭىز مۇبارەك.

ب

باب (بابى) I ئى [ئە] ① كتاب، ئەسەر، ماقاله قاتارلىقلارنىڭ ھەربىر ئايرىم بۆلۈكى؛ قىسمى: كىتابنىڭ بىرىنچى بابى. ② كۆچمە. دەۋر، سەھىپە: ئىسلاھات شىنجاڭ تارىخىدا يېڭى باب ئاچتى. ③ ئامال، چارە: ئويناشماڭ ھەرباب بىلەن، جايلايدۇ ھەر باب بىلەن (ماقال)

باب II سۈپ [پ] ماس، مۇناسىپ، توغرا، مۇۋاپىق؛ لايىق: باب كەلمەك. * ئاشپەز ئۇستىلار قازانغا باب ساپلانغان يوغان كەپ-كۆرلەر بىلەن شويلىنىڭ ئوبدان بولۇشى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ خىزمەت قىلماقتا.

بابىت ئى [ر < ئىنگ] < خم > قەلەي، قوغۇشۇن ياكى ئاز مىقداردىكى باشقا مېتاللاردىن پايدىلىنىپ ياسالغان، سۇركەلمىشكە ئىنتايىن چىداملىق ھەمدە كۆزەينەكنىڭ مۇھىم ماتېريالى قىلىنىدىغان بىر خىل قېتىشما.

بابۇنە ئى [پ] < بوت > مۇرەككەپ گۈلۈمۈكلەر ئائىلىسىگە تەۋە كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. خۇشبۇي پۇرايدۇ؛ گۈلى تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ، ئېچىنى يۇمشىتىش، يەلنى تارقىتىش، مېڭە ۋە پەينى قۇۋۋەتلەندۈرۈش، سۈيدۈك، ھەيزلەرنى ماگدۇرۇش، سۈت كۆپەيتىش قاتارلىق روللىرى بار.

بابۇئىن ئى [ر] < زوئول > سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. تېنى مايمۇنغا، بېشى ئىتنىڭ بېشىغا ئوخشايدۇ، تۆكلىرى كۈل رەڭ قوڭۇر كېلىدۇ، تۆت پۇتى توم، قۇيرۇقى ئۇزۇن ھەم بويى ئىنچىكە بولىدۇ. توپلىشىپ ياشايدۇ. ئۇزۇقلۇق تاللىمايدۇ. ئاغرىقا قىتئەسسە كۆپرەك ئۇچرايدۇ.

باپكار (باپكارى) ئى [پ] قول دەستگاھىدا پاختا يېپتىن بۆز (ماتا) توقۇغۇچى كاسىپ، ھۈنەرۋەن: ياشاپ ئۆتكەن ئاشۇ شەھەردە، قولى گۈل بىر باپكار ئۇستا. توقۇغان ئۇ كۆنە ئون گەز رەخت، كېچىك-تۆرمەي يېڭى ئىش تۇتسا.

باتارىيە ئى [ر < فران] < ئېل > خمىيىلىك ئېنېرگىيە ياكى يورۇقلۇق ئېنېرگىيىسىغا-تارلىقلارنى ئېلېكتر ئېنېرگىيىسىگە ئايلاندۇرۇپ بېرىدىغان قۇرۇلما.

باتالیون ئى [ر < فران] كونا. يىگىت: بىز مۇزاكىرىلىشىپ، ئۇ يەرگە سىزنىڭ باتالىيونىڭىزدىن بىر روتا ئەسكەر ئەۋەتىشنى مۇۋاپىق تاپتۇق.

باتىراتسىن ئى [ر] < بىئول > ئانتىبىئوتىكلارنىڭ بىرى، سۈس سېرىق رەڭدىكى پاراشوك ھالىتىدە بولىدۇ. ئۇزۇمسىمان شارچە باكتېرىيىسى ياكى زەڭ-

جىرسىمان باكتېرىيىلەردىن بولغان يۇ-
قۇملىنىشلارنى داۋالاشتا كۆپ ئىشلىتىلە-
دۇ.

باتىل سۈپ [ئە] يېزىت ① ئىناۋەتسىز؛ يالغان:
مۇبادا بۇنىڭغا پېقىر ۋە مېنىڭ ئەۋلادىم
نارازى بولۇپ دەۋا قىلسا، يۇرت شەرئى
ئالدىدا دەۋاسى باتىل بولغاي، دېگەن گەپ-
لەر يېزىلمېتۇ. ② قۇۋۇ، ھېيلىگەر: سا-
يىت ئاشۇنداق بىر تۇرلۇك ھىجايغىنىدا
ئۇنىڭ ئىگىسىنى ئالدىغان قۇشنىڭكە-
دەك باتىل كۆزلىرى ئەجەب بىر ياڭزا چە-
مىرلايتتى.

باتىن ئى [ئە] يېزىت. ئىچ؛ كۆڭۈل، ئىچكى
دۇنيا: باتىنى زەققۇم بىلەن تولغان يىلاڭ-
ئىنىمۇ بەتتەر، شەپشەكى جادۇ كەبى شۇ-
لۇقتا شەيتاندىن ئۆتەر.

باج ئى [ئە] دۆلەت ھەر خىل تاۋارلار ئۈ-
چۈن نىسبەت بويىچە يىغىۋالىدىغان پۇل:
باج تۆلىمەك. باج ئالماق.

باجخانا ئى [ئە+پ] باج ئالىدىغان جاي،
ئىدارە.

باجگىر ئى [ئە+پ] باج ئالغۇچى كىشى،
باج يىغقۇچى خادىم.

باجگىگر ئى [خەن< ر] كۆن، خۇرۇم قاتار-
لىق رەختلەردىن تىكىلگەن كالتە قونچە-
لۇق، بوغقۇچلۇق ئاياغ كىيىمى، قونچە-
لۇق توپلەي: ئابلىكىمنىڭ ئالدىدا با-
جىگىر كىيىۋالغان تەمبەل بىر يىگىت
مەزمۇت قەدەملەر بىلەن كېتىپ بارااتتى.

باجىياۋ ئى [خەن] < بوت > ① باغان
ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، ساماندا ئول-
لۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ناھايىتى
چوڭ، گۈلى ئاق كېلىدۇ، مېۋىسى باغانغا
ئوخشايدۇ ھەم يېگىلى بولىدۇ، ئەسلىي
ماكانى ئىسسىق بەلۋاغ. ② شۇ خىل
ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

باد ئى [پ] يېزىت. شامال.

بادام ئى [پ] < بوت > ① ئەتىرگۈل
ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دە-
رەخ. ئۇرۇقى ئاچچىق بولىدىغانلىرى ئاچ-
چىق بادام، تاتلىق بولىدىغانلىرى تاتلىق
بادام دېيىلىدۇ. ② شۇ دەرەخنىڭ مېۋە-
سى.

بادە ئى [پ] يېزىت. مەي، ئىچىملىك: تا
قىيامەت چىقمىغاي كەيپى مۇھەببەت بادە-
سى، يارىنىڭ شەۋقى جامالى شەمئىغە
پەرۋانە گۈل.

بادەنجبۇيا ئى [پ] <بوت> كالپۇكسىمان
گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سا-
مان غولۇق ئۆسۈملۈك. پۇتۇن تېنى دورا
قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن يەنە پۇراقلىق ماي
ئېلىشقىمۇ بولىدۇ.

بادىسابا ئى [پ+ئە] يېزىت. تاڭ شامىلى،
سەھەر شامىلى: ئەي بادىسابا پەيام يەت-
كۈز، مېنىڭ يارىمغا سالام يەتكۈز.

بار مق [ر< لات] < فز > ئاتوموسفېرانىڭ
بېسىم بىرلىكى، بىر بار ھەربىر كۋادرات
سانتىمېتىر يۈزگە چۈشكەن بىر مىليون

دىنا تەسىر كۆچمنىڭ بېسىمىغا تەڭ بولـ
ـدۇ. دېڭىز يۈزىدىكى ئاتموسفېرا بېسىمىمۇ
تەخمىنەن بىر بارغا تەڭ.

بـــاراباڼ (بارابانى) ئى [ر < پ] ئىككى
يۈزىگە تېرە تارتىلغان، يۇمىلاق قاسقانـ
ـــلىق، چوكا بىلەن چالىدىغان مۇزىكا
ئەسۋابى.

بارات ئى [ئە] ① ھەجىرىيە ھېسابىدا سەكـ
ـكىزىنچى ئاينىڭ نامى؛ شەبان: بارات
ئايى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

باراۋەر [پ] ① سۈپ. ئوڭلۇقسىز، سانى،
ھەجمى، مىقدارى، قىممىتى، چوڭ-كىـ
چىكلىكى، ئەھمىيىتى، مەنىسى قاتارلىق
جەھەتلەردە بىر خىل، تەڭ؛ پەرقى يوق،
بىردەك: بۇ ئۆز ئىشىمىز، ھازىر سۇ دېگەن
قان بىلەن باراۋەر، توسۇۋالغىنىمىز ئوبـ
ـــدان بولدى. ② رەۋ. بىرمەزگىلدە، بىر
پەيتتە، بىر ۋاقىتتا: باراۋەر يۈگۈرمەك.
باراۋەر تۇرماق. باراۋەر ئىشلىمەك.

باربەت ئى [ئە] <مۇز> يۈزلۈكىنىڭ يۇقىرى
تەرىپىدە بىر تۆشۈكى، بويۇن پەدىسى
بىلەن قوشۇلۇپ 30 پەدىسى بار، تۆت
تارلىق، بارماق بىلەن چېكىپ چېلىنىدىـ
غان چالغۇ ئەسۋابى.

بارۇا ئى [ر < فران] بىرمەر نەرسىگە سۆرىتىپ
ماڭىدىغان ياكى ئۆزى يۈرىدىغان يۈك
كېمىسى.

بارگاھ ئى [پ] ھەربىي قوشۇن، پادىشاھ،
خان، ۋالاق، بەگ قاتارلىق ئەمەلدارلارنىڭ
تۇرار جايى؛ دەرگاھى: مەخسۇت بەگ بۇ
چاغدا، چېدىر بارگاھتا قوللىرىنى شىلـ
ـتىپ، ھە دەپ ئىمام خاتىپقا كايىۋاتاتتى.

باروتېرموگراف ئى [ر] <مېتېئور> ئاتموسفېرا
بېسىمى ۋە تېمپېراتۇرىنى ئۆلچەيدىغان
ئەسۋاب. ھاۋا بېسىمى ۋە تېمپېراتۇرىنى
ئۆلچەپ ھەم خاتىرىلەپ تۇرىدىغان ھاۋاـ
رايى ئەسۋابى.

بـــاروگـــراف ئى [ر < گرېك] < مېتېئور >
ئاتموسفېرا بېسىمىنى شەرتلىك بەلگىلەر
بىلەن يېزىپ بېرىدىغان ئاپتوماتىك بارو-
مېتىر.

بـــاروھـــېتىر ئى [ر < گرېك] < مېتېئور >
ئاتموسفېرا بېسىمىنى، ھاۋا رايىنى ئۆلـ
چەيدىغان ئەسۋاب. ھاۋا رايىنىك ئۆزگەـ
رىشىگە قاراپ، باروھېتىردىكى سىماب يۇـ
قىرى كۆتۈرۈلىدۇ ياكى تۆۋەنلەيدۇ.

بارون ئى [ر< فران] <تارىخ> غەربىي ياۋروپا
دۆلەتلىرىنىڭ رۇسىيىدە يولغا قويغان
گرافدىن بىر دەرىجە تۆۋەن ئۇنۋانى ۋە
شۇنداق ئۇنۋان ئالغان شەخس.

باربت ئى [ر < گرېك] < گېئول > بىر خىل
مىنېرال، ساپلىرى رەڭسىز ھەم سۈزۈك،
ساپ بولمىغانلىرى كۈل رەڭ، ئاق، قىزىل
رەڭلەردە ئۇچرايدۇ؛ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى
چوڭراق، سانائەتتە نۇرغۇن نەرسىلەرنى
ئىشلەشتە پايدىلىنىلىدۇ.

باربكادا ئى [ر < فران] كوچا جەڭلىرىدە

دۇشمەن ئوقىدىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن پايدىلىنىدىغان توساق؛ توسما: ئۇ باركا-دىلار ئالدىدا جەڭ قىلىدۇ.

باركاللا ئم [ئە] بىرەر سۆز، بىرەر ئىش-ھەرىكەتنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك قىلىنغانلىقىغا، بېجىرىلگەنلىكىگە ئېيتىلغان سۆز؛ تەشەككۈر: باركاللا ئوقۇماق. باركاللا ئېيتماق.

بارئون ئى [ر < گرېك] < خم > ماسسىسى پروتوندىن چوڭ بولغان (پروتونىنمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئاساسىي زەررىچىلەر. بۇ زەررىچىلەر ئىچىدە، پروتوندىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسى بىر دانە نۇكلېئون ۋە بىرنەچچە دانە مېزونلارغا ياكى ناھايىتى يېنىك بولغان زەررىچىلەرگە بۆلۈنەلەيدۇ.

بارىي ئى [ر < گرېك] < خم > مېتال ئېلېمېنتى، خىمىيىلىك بەلگىسى (Baryum)Ba . ئۇ بىر خىل ئىشقارىي يەر مېتالى بولۇپ، كۈمۈش رەڭدە كېلىدۇ؛ ئاسان ئوكسىدلىنىدۇ.

باريېر ئى [ر < فران] < تەن > يۇگۇرۇش مۇسابىقىسىنىڭ توسۇق ئاتلاپ يۇگۇرۇش تۈرىدە ئىشلىتىلىدىغان، مەخسۇس ياغاچ-تېمىر ياسالغان جازا شەكلىلىك توسۇق.

باز باغل [پ] يېزا. يەنە، شۇنىڭدەك: شۇم پەلەك كەم بولسا باز ئال، ئاشۇ ۋەجدانىنى بىراق، ئالمىقاق تەستۈر گويا كۆننى ئۆز-چۈرمەكتىن ساقلا.

بازا ئى [ر < فران] ① ئاساس، نېگىز، تايانچ: ئىقتىسادىي بازا. ھەربىي بازا. ② دەرۋازا ئورنىتىش ئۈچۈن دەرۋازىنىڭ ئىكى تەرىپىگە خىش ياكى كېسەكتىن قو-يۇرۇلغان تۇۋرۇك.

بازار ئى [پ] ① ئاھالە سودا-سېتىق قىلىدىغان مەخسۇس جاي: مال بازىرى. ئاشلىق بازىرى. ② ئاھالە سودا-سېتىق قىلىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن مەخسۇس كۈن: شەنبە بازار، يەكشەنبە بازار. بازار كۈنى. ③ دۆلەتنىڭ ئىچى ۋە سىرتىغا قارىتا تاۋار ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن بەلگە-لەنگەن ئورۇن: ئىچكى بازار. تاشقى بازار. ④ كۆچمە. بىرەر جايدىكى ۋاراڭ-چۇ-رۇڭ، سۇرەن-چۇقان، تەرتىپسىز ھالەت: بالىلىق ئۆيى — بازار، بالىسىز ئۆيى — مازار (ماقال). ⑤ ناھىيە مەركىزىدىكى ناھىيىدىن تۆۋەن مەمۇرىي بۆلۈنمە.

بازالت ئى [ر < لات] < گېئول > ماگما جىنسلارنىڭ بىر خىلى، يەر شارىنىڭ سىرتقى يۈزىگە كۆپ تارقالغان.

بازىس ئى [ر < گرېك] < س ئق > جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ بەلگىلىك باسقۇچىدىكى سىياسىي-ئىقتىسادىي تۈزۈم، يەنى جەمئى-يەتنىڭ ئىقتىسادىي، ھوقۇق تۈزۈلۈشى ئاساسىنى تەشكىل قىلغۇچى ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ يىغىن-دىسى.

بازمەن ئى [خەن] لەڭمەن خېمىرىنى سو-

زۇشنىڭ بىر خىلى، پۇتۇن خېمىر ئىككى بۆلەككە بۆلۈنۈپ، ھەربىر بۆلەك ئايرىم-ئايرىم بىر قېتىم ئوڭ، بىر قېتىم تەتۈر ئېشىلىدۇ؛ تومۇ-ئىنچىكىلىكى بىردەك تەڭشى ھالغا كەلگەندە، ئىككى بېشىدىن تۇتۇپ غۇلاچلاپ سوزۇلىدۇ؛ ئاخىرىدا ئىككى بېشىدىكى توم خېمىر كېسىۋېتىلىپ قاينىۋاتقان سۇغا سېلىپ پىشۇرۇلىدۇ.

باس سۆپ [ر < ئىنگ] < مۇز > پەس، تۆۋەن، بوم (ئاۋازا ھەققىدە) : باس ئاۋاز.

باستون ئى [ر < ئىنگ] ئەلا سۈپەتلىك بىر خىل يۇڭ رەخت، سارجىنىڭ بىر خىلى.

باسنوشكا ئى [ر] پۇتنى سالقىن تۇتۇش ئۈچۈن تەكلىگەن ئايالارنىڭ بىر خىل يازلىق ئاياغ كىيىمى.

باشى ئى [خەن] ئۇستا، ماھىر.

باغ ئى [پ] مېۋىلىك دەرەخ، تەڭ ۋە گۈل-گىياھ ئۆستۈرۈلگەن يەر، مېۋىزارلىق: ئال-مىلىق باغ. * بېغى بارنىڭ تېغى بار (ماقال).

باغۋەن ئى [پ] باغنى پەرۋىش قىلغۇچى كىشى: سېنىڭدەك بىر ياخشى گۈل، باغدا ياتامدۇ، سورايمۇ مەن باغۋەنلەردىن پۇلغا ساتامدۇ.

باقالى ئى [پ] ئۇن، قوي بېغى، سۈت، شېكەر، ھەسەل، ياڭاق، ئۈزۈم، تۇخۇم، سودا، قەھۋە قاتارلىقلارنى سېلىپ خېمىرنى سۈيۈق قىلىپ يۇغۇرۇپ، دۇخوپكىدا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل يېمەكلىك.

باققال ئى [ئە] قوغۇن-تاۋۇز، مېۋە-چېۋە بىلەن تىجارەت قىلغۇچى: ئۇ مەبلىغى ساقچىنىڭ قاسىم باققال بىلەن كاۋاپخانىدا ھاراق ئىچىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى.

باقلە ئى [ئە] < بوت > ① پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى چاسا شەكىلدە ئىچى كاۋاك؛ گۈلى ئاق، يۇزىدە سۆسۈن رەڭلىك دېغى بار؛ قاسىراقلىق مېۋە تۇتىدۇ؛ ئۇرۇقىنى بېگىلى بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكىنىڭ مېۋىسى ياكى ئۇرۇقى؛ دادۇر.

باقمەندە ئى [ئە+پ] مەڭگۈلۈك، ئەبەدىيلىك، دائىمىيلىق: بۇ دۇنيا ھېچكىمگە باقمەندە ئەمەس.

باقي [ئە] ① سۆپ. دائىمي، ئەبەدىي، مەڭگۈ، مەڭگۈلۈك، ئۆلمەس: باقي ئالەم. * مەن ساڭا باقي ئەمەس، كىمنىڭ قولىدا بولسام، شۇنىڭغا ئىشلەيمەن. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

باك ئى [ر < فرن] سۇ ۋە ماي قاتارلىق سۈيۈقلۇق قاچىلىنىدىغان مېتال ياكى يالتىراق تۆك.

باكالاۋر ئى [ر] بەزى دۆلەتلەردە ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارغا بېرىلىدىغان ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك ئىلمىي ئۇنۋان.

باكتېرىن ئى [ر] < بىئول > ← **ۋاكسىنا**.

باكتېرىئوفاگ ئى [ر] < بىئول > مىكرو ئور-گانىزملارنىڭ بىر خىلى، شەكلى قوۋچاققا ئوخشايدۇ، باكتېرىيىلەرنى ئېرىتەلەيدۇ.

باكتېرىئولوگ ئى [ر] < بىئول > باكتېرىئولوگىيە ئىلمى بىلەن شۇغۇللان-غۇچى كىشى، باكتېرىئولوگىيە مۇتە-خەسسىسى، باكتېرىئولوگ.

باكتېرىئولوگىيە ئى [ر < گرېك]< بىئول > باكتېرىيىلەرنىڭ ھالىتى، تۇزۇلۇشى، تۇرى ۋە ھاياتىي پائالىيەت قانۇنىيىتىنى؛ باكتې-رىيىلەرنىڭ سانائەتتىكى ئېچىتىش ھەم ئىنسان ۋە جانلىقلاردا بولىدىغان كېسەل-لىكلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تەت-قىق قىلىدىغان ئىلىم؛ باكتېرىئولوگىيە.

باكتېرىيە ئى [ر < گرېك] < بىئول > مىكرو ئورگانىزملارنىڭ چوڭ بىر تۈرى، تېنى ئىنتايىن كىچىك بولۇپ، پەقەت مىكروس-كوپلار ئارقىلىقلا كۆرۈشكە بولىدۇ. ئۇ-نىڭ شارسىمان، تاياقسىمان، بۇرمىسىمان، يايىسىمان ۋە يېپىسىمان قاتارلىق كۆپ خىل شەكىللەر بولىدۇ.

باكېلىت ئى [ر] < خم > فېنول بىلەن فورمالدېگىتنى سىنتېز قىلىش ئارقىلىق يا-سالغان بىر خىل يالتىراق. قاتتىق ۋە يۇڭى سىلىق كېلىدۇ، ئاساسەن توك ئىزولياتور ماتېرىيالى قىلىنىدۇ. ئۇ يەنە «فېنول-فورمالدېگىت يالتىراق» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

باگۇ ئى [خمن] < تىل > ماقالە يېزىش، نۇتۇق سۆزلەش قاتارلىقلاردا قوللىنىدىغان بىر خىل مەنىسىز، قېتىپ قالغان، ئۆلۈك، ناچار ئىستىل: پارتىيە باگۇسى.

باڭ I ئى [خمن] ① ئېلان قىلىنغان تە-زىملىك. ② يازما چوڭ خەتلىك ئېلان.

باڭ II ئى [خمن] جلن ت. قاداق.

باڭ III ئى [پ] بېرىم ھېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى قۇرۇق ياغاچتىن ئىچى كاۋاك قىلىپ ئو-يۇلغان، چوڭ ئىككى چوكا بىلەن ئۇرۇ-لىدىغان يەرلىك ياغاچ ناغرا: باڭ چالماق.

بال مق [ر < فرانـ] < ھېتېئور > يەر تەۋرەش ۋە شامال قاتارلىق تەبىئىي ھادىسىلەرنىڭ كۈچىنى بىلدۈرىدىغان ئۆلچەم بىرلىكى: بەش بال شامال. ئالتە بال يەر تەۋرەش.

بالا I (بالاسى) [ئە] ① ئى. باشقا كەلگەن ئاپەت؛ پالاكەت؛ خەۋپ-خەتەر: ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي داۋاغا (ماقال) ② ئى. ئاپەت، خەۋپنىڭ سەۋەبى؛ ئىللە-تى: بىر بالاسى بولمىسا، قۇيرۇق ياتامدۇ تاشتا (ماقال) . ③ سۈپ. قولىدىن ھەممە ئىش كېلىدىغان؛ ئۇستا، چېۋەر، ماھىر: قاسىم دوستىنىڭ دولىسىغا قېقىپ تۇ-رۇپ: سۆزگە بالا نېمە ئىكەنسەن، دەپ ماختاپ قويدى. ④ ئى. ناھايىتى زور، ھېچ نەرسە كار قىلمايدىغان نەرسە.

بالا II (بالاسى) ئى [پ] < بىن > ئۆينىڭ ئۇستىنى يېپىشتا سىنجى ياغاچ ئۇستىگە

توغرىسىغا قويۇلىدىغان ۋە ئۇستىگە ۋاسا ئورنىتىلىدىغان ياغاچ؛ جەگە.

بالاخور سۈپ [ئە + پ] ① باشقىلارنىڭ ھەققىنى يەۋالىدىغان، ھارام تاماق: ئۇ غەزەپىنى زورىغا بېسىپ، كۆزلىرىگە غىل-پال ياش ئالغان ھالدا: ھۇ، تويماس بالاخور دەۋەتتى. ② بالايىئاپەت، خەۋپ-خەتەر پەيدا قىلىدىغان؛ جېدەل-خور: نادىر: — بۇ بالاخور ئايروپىلانلارنى يوقاتماي تۇرۇپ، قايسى يۈزۈم بىلەن قەسىمغا قايتىمەن، — دېدى ئۇ.

بالاغەت ئى [ئە] قىز-ئوغۇللارنىڭ جىسمانى جەھەتتىن يېتىلىشى: بالاغەتكە يەتمەك.

بالالايكا ئى [ر] < مۇز > رۇسلارنىڭ ئۇچ تارلىق چېكىپ چالىدىغان چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى، ئۇچ بۇلۇڭ شەكلىدە بولۇپ، دەستىسىگە پەدە باغلانغان؛ ئۇرۇپ چېلىشقىمۇ، چېكىپ چېلىشقىمۇ ياكى بارماقلارنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ مەرغۇلىتىشقىمۇ بولىدۇ.

بالانس ئى [ر < فران] ① بەلگىلىك بىر مۇددەت ئۆچىدىكى كىرىم بىلەن چىقىم بىر-بىرىگە سېلىشتۇرۇلۇپ ۋەنسىبەتلەشتۈرۈلۈپ چىقىرىلغان يەكۈن: ئاكتىپ بالانس. پاسسىپ بالانس. بىر ئايلىق بالانس. ② تەڭپۇڭ ھالەت: بالانس بولماق. بالانس قىلماق.

بالكون ئى [ر < ئىتال] < بىن > بىنانىڭ ھەربىر قەۋەتلىرىدىكى، دېرىزىسى كوچا، ھويلا ياكى ھاۋالىق تەرەپكە قارىغان، ئۆيلەرگە بىرىكتۈرۈپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان پېشايۋان ياكى بىنانىڭ ئۆگزىسىدىكى ھاۋالىنىدىغان جاي.

باللادا ئى [ر < فران] < ئەد > شېئىر بىلەن بېزىلغان لىرىك قىسسە، ئېپىك داستان، سۈژېتلىق شېئىر.

باللستكا ئى [ر < گرېك] < فز > ئوق يولىنىڭ ھەرىكەت قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن، ئۇ ئادەتتە ئېچكى بالىستىكا ۋە تاشقى باللستىكا دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

بالنست ئى [ر] < تېب > ← **كېسەلخانا**. كېسەللەر داۋالىنىش ئۈچۈن ياتىدىغان ئۆي، جاي.

بالون ئى [ر < فران] < ملشن > ماشىنا، تراكتور، ۋېلىسىپىت قاتارلىق قاتناش قوراللىرىدىكى چاقنىڭ سىرتقى قەۋىتىدىكى ھالقا شەكىللىك رېزىنكە بۇيۇم.

بالېت ئى [ر < فران] < ئوس > ئىتالىيىدە ۋۇجۇدقا كەلگەن بىر خىل ئۇسسۇللۇق دراما. ئۇنىڭدا ۋەقەلىك تەڭكەش قىلىنغان مۇزىكا ئاساسىدىكى بەدەن ۋە يۈز ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. ئايال ئۇسسۇلچىلار كۆپىنچە بۇ ئۇسسۇلنى پۇتنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ يۈرۈپ ئويناىدۇ.

بالىخانا ئى [پ] يەرلىك ئۇسۇلدا سېلىنغان ئىمارەتلەرنىڭ ئىككىنچى قەۋىتى ۋە شۇ

ئىككىنچى قەۋەتتىكى ئۆي، ئۆگزىنگە سېـ
لىنغان كىچىك ئۆي: چۆرە خەۋەر ئېلىش
ئۈچۈن بالىخانىغا چىقىپ كېتىپتۇ.

بالىغ سۈپ[ئە] پېزت. بالاغەتكە، ۋايىغا يەتـ
كەن: بالىغ بولماق.

بامەسلىھەت رەۋ[پ+ئە] مەسلىھەت بىلەن،
مەسلىھەتلىشىپ، كېڭىشىپ، باش قو-
شۇپ، بىرلىككەكىلىپ: بامەسلىھەت ئىش
قىلماق. * ئۇچەيلەن بامەسلىھەت بۇ
يەردە بىر كۈننى ئۆتكۈزۈپ، ئەتىسى يولغا
چىقىپتۇ.

بامبۇك ئى[ر< فرا] < بوت > باشاقلىقلار
ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق ئۆسۈملۈك.
دائىم كۆكىرىپ تۇرىدۇ؛ غولى سىلىندىر
شەكلىدە، ئوتتۇرىسى كاۋاك ۋە بوغۇملۇق
كېلىدۇ؛ يوپۇرمىقىدا پارالىل كەتكەن
تومۇرلىرى بولىدۇ. غولىنى قۇرۇلۇشلارغا،
جابدۇق ياساشقا ئىشلىتىشكە، نوتىسىنى
ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ.

بامدات ئى[پ] <دىن> ① تاڭ سەھەردە،
كۆن چىقىشتىن بۇرۇن ئوقۇلىدىغان بە-
رىنچى نامаз: بامدات ئوقۇماق. ② تاڭ
سەھەر پەيتى، بامدات نامىزى ئوقۇلىدى-
غان پەيت، قاق سەھەر: سايىت: - ئەتە
بامدات بىلەن يولغا چىقىپ كەتسەكمـ
كىن، - دېدى داۋۇتقا.

بانان (بانانى) ئى[ر] < بوت > بانان
ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولـ
لۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى ئۇزۇن، سەل
ئەگرى كېلىدۇ، خۇشبۇي پۇرايدۇ، تەمى
تاتلىق؛ تروپىك بەلۋاغ ۋە سۇبتروپىك
بەلۋاغدىن چىقىدۇ.

بانتىك ئى[ر] كۆڭلەك ياقىسى ياكى ئايالـ
رنىڭ چېچىغا تاقايدىغان كېپىنەك شە-
كىلدىكى لېنتا ۋە شۇ خىلدا چىگىلگەن
بوغقۇچ قاتارلىقلار.

باناۋ ئى[ر< فرا] ئارتىسلار ياكى بەزى
سەمرىپ كەتكەن ئايالارغا بەدەن مۇسكۇلـ
لىرىنى نورمال ھالەتتە تۇتۇپ تۇرۇش
ئۈچۈن، ئادەتتىكىدىن چىگىراق تارتىپ
باغلىۋالىدىغان بەلۋاغ؛ تارتقۇ.

بانىدۇرا ئى[پولىك < يۇنان] < مۇز >
ئوكرائىنا خەلقىنىڭ بىر خىل ئۇچ تارلىق
مۇزىكا ئەسۋابى. شەكلى قووۇزۇغا ئوخشاپ
كېتىدۇ. ئۇ ئاساسەن خەلق ئىچىگە تار-
قالغان چالغۇ ئەسۋابى بولۇپ، سوۋېت
دەۋرىدە ئوركېسترلارغىمۇ كىرگەن.

باندىت ئى[ر< ئىتال] قوراللانغان ئوغرى،
باسقۇنچى، كاللا كېسەر: ئۇ ئالتايدا ئوسـ
مان باندىتنى يوقىتىشقا قاتناشقان.

بانكا I ئى[ر< فرا] پۇل ئامانەت قويۇش،
پۇل قەرز بېرىش، پۇل پېرېۋوت قىلىش
قاتارلىق كەسىپلەر ئارقىلىق ئامانەت،
قەرزنىڭ ۋاستىلىك ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە
ئالغان ئامانەت، قەرز ئىپارىتى.

بانكا II ئى[ر] شېشە ياكى مېتالدىن ياسالـ
غان سىلىندىر شەكىللىك ئىدىش.

بانكىر ئى[ر] زور كاپىتالغا ئىگە بولغان بانكا ئىگىسى.

باھا (باھاسى) ئى[پ] ① نەرسىنىڭ، مالنىڭ پۇل بىلەن ئىپادىلەنگەن قىممىتى؛ نەرخى: يۇقىرى باھا. بازار باھاسى. ② كۆچمە. ئادەم، نەرسە ياكى قىلىنغان ئىش-ھەرىكەتنىڭ ياخشى-يامانلىقى، سۈپىتى، دەرىجىسى، ئەھمىيىتى ۋە قەدىر-قىممىتى قاتارلىقلار ھەققىدە بېرىلگەن پىكىر ياكى چىقىرىلغان يەكۈن: باھا بەرمەك. ياخشى باھاغا ئېرىشمەك.

باھار (باھارى) ئى[پ] ① تۆت پەسىلنىڭ بىرىنچىسى، قىشتىن كېيىن يازدىن بۇرۇن كېلىدىغان پەسىل؛ كۆكلەم، ئەتىياز: قىشتىن كېيىن باھار كېلىدۇ. ② كۆچمە. تۇرلۇك نەرسىلەرنىڭ يەنى ھايات، ئۆمۈر، ياشلىق، ئىلىم-پەن ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ گۈللەپ-ياشنىغان، راۋاجلانغان چاغلىرى ۋە شۇنداق چاغلارنىڭ سىمۋولى: ياشلىق باھار. ئىلىم-پەن باھارى. * «ئون ئىككى مۇقام» مۇزىكىلىرىنىڭمۇ يېڭى باھارى بولدى. ③ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

باھانە ئى[پ] ① بىرەر ئىشتىن باش تارتىش مەقسىتىدە كۆرسىتىلگەن ئورۇنسىز سەۋەب، ئۆزرە: ئادىل ھەر خىل باھانىلارنى كۆرسىتىپ، مەندىن ئۆزىنى ئەپ-قاچتى. ② باشلانغۇچ سەۋەب: توي باھانىسىدا تون پوتتى (ماقال).

باھىس ئى[ئە] پېرت. سەۋەب، ۋەج: ئۇ پادىشاھنىڭ ئالدىغا كېلىپ تەزىم قىلدى-دە: شاھىنشاھ. ساتىراشنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشنىڭ باھىسى نېمىدۇر دەپ سورىدى.

بايات ئى[پ] < مۇز > بايات مۇقامى. ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى ئون ئىككى مۇقامنىڭ 9-مۇقامى.

بايان I [ئە] ① ئى. ۋەقە، ھادىسە، پىكىر ۋە مۇلاھىزىلەرنىڭ ئاغزاكى ياكى يازما ئىپادىسى؛ ئىزھار، چۈشەندۈرۈش: ئاغزاكى بايان. پىكىر بايان قىلماق. ② ئى < ئىد > ئەدەبىي ئەسەرنىڭ سادىر بولۇۋاتقان ۋەقەلەر ھەمدە ۋەقەنىڭ تەرەققىياتى ھەققىدە ھېكايە قىلىنىۋاتقان قىسمى: بايان خاراكتېرلىك ماقالە. ③ سۈپ. خەۋەر تەرىقىسىدە ئىپادىلەنگەن، ئېيتىلغان: بايان جۈملە.

بايان II ئى[ر] < مۇز > رۇسلارنىڭ ئوك قول ھېلودىيىلىك تاۋۇش قىسمىلىرىنى ئىھاگىغا كەلتۈرۈپ، سول تەرەپتىكى كلاۋىئاتورىنى تەڭكەش قىلىپ تۇرۇپ چالىدىغان چوك تىپتىكى بىرىم ئاۋازلىق گارمونى: بايان چالماق.

بايانات (بايانائى) ئى[ئە] ① بايان قىلىۋاتقان بىرەر ئىش، ۋەقە ۋە ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ تەپسىلاتى، بايانى؛ بايانىنامە: ئۇخىزمەتتىكى ئارتۇقچىلىق ۋە كەمچىلىكلەر ئۈستىدىن خېلى ئوبدان بايانات بېرىپ ئۆتتى. ② دىپلوماتىك مۇناسىۋەتلەر،

مۇزاكىرىلەر، خەلقنىڭ ئەھۋال ۋە شۇ قاتارلىقلار ھەققىدە مەنپەئەتدار تەرەپلەر ھەم ئومۇمىي ئاخبارات ئۇچۇن ئاغزاكى ياكى يازما شەكىلدە ئېلان قىلىدىغان ئۇقتۇرۇش ۋە ياكى شۇ ھەقتىكى ھۆججەت: بايانات ئېلان قىلماق.

بايانناما ئى [ئە+پ] بىرەر مەسىلە ئۇستىدە بېيزىلغان يازما بايانات.

بايباۋان (بايباۋانى) ئى [پ] مەھەللە-يۇرتتىن يىراق بولغان ۋە ئادەم ياشىمايدىغان سۇسىز چۆل؛ سەھرا، دەشت: پادىشاھ بىلەن خوتۇنى ئىككىسى ئارانلا جېنىنى ئېلىپ بايباۋان تەرەپكە قېچىپتۇ.

بايقۇت ئى [ر< ئىنگ] رەت قىلىش، قوبۇل قىلماسلىق يولى بىلەن بىرەر كىشىگە، نەرسە، تەشكىلات ۋە شۇ قاتارلىقلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلىدىغان ئاممىۋى، سىياسىي ياكى ئىقتىسادىي كۆرەش: بايقۇت قىلماق.

بەئەينى رەۋ [پ+ئە] پەرق ئېتكىلى، ئاجراتقىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئوخشاش؛ خۇددى، ئەينەن، ئۆزى: باتۇرنىڭ چەرايى-شەكلى بەئەينى دادىسىغا ئوخشايتتى.

بەتئەخلاق سۈپ [پ+ئە] يېرىم. ئەخلاقى ناچار؛ ئەخلاقسىز، قىلىقسىز: بەتئەخلاق ئادەم.

بەتئەھقق رەۋ [پ+ئە] يېرىم. ھەقىقەتەن، ئەمەلىيەتتە، جەزمەن، چوقۇم: كىمىكى ھۆكمىگە كۆندۈرسە گەر قۇدرەت ۋە دەرمانىنى، ئاشۇ ئۇزگەي بەتھەقىق روھىي مەھكۇملۇق ئاسارەتنى.

بەتبەخت سۈپ [پ] تىل ھا. بەختسىز، تەلەيسىز كاج؛ بۇزۇق، پەس، ئەبلەخ: بوۋاي دەرغەزەپ بولۇپ: ئەي لەنەتى بەتبەخت شاھزادىگە قىلمىغان زىيانكەشلىكىڭ قالمىدى، دېدى.

بەتبەشىرە [پ+ئە] ① سۈپ. ئەلپازى، ئېپتىنى، چىرايى بۇزۇق؛ كۆرۈمسىز؛ سەت: ئۇ پاكار ۋە بەتبەشىرە بىر دوك كىشى ئىدىكەن. // ئۆينىڭ ئىچىدىن پېشانىسىدا پەقەتلا بىر كۆزى بولغان ئالامەت قورقۇنچلۇق بىر بەتبەشىرە چىقىپتۇ. ② ئى. يامان قىياپەت، ماھىيەت: — ئۇنداقلارنىڭ بەتبەشىرىسىنى مەن بىر قاراپلا بىلىۋالمەن، — دېدى بوۋاي ئورنىدىن تۇرۇپ.

بەتبۇي سۈپ [پ] پۇرىقى، ھىدى يېقىمسىز؛ سېسىق پۇرايدىغان: بەتبۇي نەرسە. * ئىرغىتىپ تاشلاپ يىراق لاي-لاتقا بەتبۇي لۆجىنى، كۆلىسە كاككۇك دىلئارامىدىن مادام يايراپ جېنى.

بەتتەر سۈپ [پ] يامان، ئەسكى، ناچار (سەلبىي مەنىدە قوللىنىلىدۇ): مەسلىھەتىنى ئالغاشنى خالىمىغان كىشى گاستىنىمۇ بەتتەر گاس بولۇۋالىدۇ.

بەتتەم سۈپ [پ+ئە] تەمى يوق، تەمسىز؛ لاۋزا: بەتتەم قوغۇنىنىڭ ئۇرۇقى تولا دەپ، بىز كەمبەغەللەرنىڭ بالىمىز تولا بولىدۇ.

بەتتەجج سۈپ [پ+ئە] ئورۇنسىز پۇل خەجلەش.

ـلەيدىغان، ئىسراپخور: كىچىك بالىغا كۈندە پۇل بېرىپ ئۆگىتىپ قويسا، چوڭ بولغاندا بەتخەج ئادەم بولۇپ قالىدۇ.

بەتخۇي سۈپ [پ] خۇيى، قىلىقى يامان؛ مىجەزى ئەسكى: بەتخۇي بالا. * بەتخۇيىنىڭ بېتى قارا (ماقال).

بەتەڭ سۈپ [پ] رەڭگى سەت، كۆرۈمسىز، خۇنۇك.

بەتكەردە سۈپ [پ] ① كارغا كەلمەيدىغان، ئىشتىن چىققان، كېرەكسىز: دېھقان خىجا- لەت ئىچىدە: تەقدىرنى تەكبىر بۇزدى، دېگەندەك، مېنىڭ پىلانىمنى بالام بەتكەر- دە قىلىۋەتتى. ② يامان ئىشلارنى قىلىش- تىن يانمايدىغان، قەبىھ، ئىپلاس: يوقال بۇ يەردىن بەتكەردە دەپ قوغلىدى ئاخۇ- نۇم.

بەنگۇپا سۈپ [پ] دىئال. ۋاپا قىلمايدىغان، بىۋاپا، ۋاپاسىز.

بەنگۇمان سۈپ [پ] ھەركىمدىن، ھەربىر ئىشتىن گۇمان قىلىدىغان، ھەركىمگە، ھەر نەرسىگە شۇبھە بىلەن قارايدىغان؛ گۇمانخور: گەر مېنى «ئوغرى» دېسە پۈت- كۈل جاھان، پاكلىقىمدىن قىلچە قىلمايـ- مەن گۇمان. بەنگۇمانلار تۈتسا مېنى «ئوغرى» دەپ، بۇندىن ئارتۇق دەردەمۇ بولمايدۇ ماڭا.

بەتمۇقام سۈپ [پ+ئە] قائىدە-يوسۇن بىل- مەيدىغان، تەرتىپسىز، ئەدەپسىز، قوپال: بۇ خوتۇن بالىلارنى بەك بەتمۇقام چوڭ قىلىپ قويدى.

بەتنام (بەتنامى) ئى [پ] يامان نام، يامان ئات، تۆھمەت: بەتنام چاپلىماق. * تۇرسۇنئىنىڭ دادىسى تۆگىمەس يوقىلاڭ بەتنامىلار بىلەن روھىي ۋە جىسمانىي ئازابـ تىن ئۆلۈپ كەتتى.

بەتنىيەت سۈپ [پ+ئە] يامانلىقنى ئويلايدىـ غان، نىيىتى بۇزۇق، نىيىتى يامان: بەتـ نىيەتنىڭ يولى تار (ماقال). * دېھقانىنىڭ كىچىك ئوغلىنىڭ خۇي-پەيلى ئەسكى، ئۆزى مەككار، ئالدامچى، بەتنىـ يەت ئىكەن.

بەتھەيۋەت سۈپ [پ+ئە] ھەيۋىتى يامان، كۆرۈنۈشى سەت، كىشىنىڭ قورقۇسى كېلىدىغان؛ ۋەھىمىلىك، قورقۇنچلۇق: بەتھەيۋەت دېۋە.

بەتىس ئى [ر< فرا] پاختا يېپىتا توقۇلغان نېپىز ئاق رەخت.

بەتىنكە ئى [ر] كۆن ياكى خۇرۇمدىن تىـ كىلگەن قىسقا قونچلۇق بىر خىل ئاياغ كىيىمى.

بەجا رەۋ [پ] بېزىت. كۆپىنچە «كەلتۈرمەك، ئەيلىمەك» قاتارلىق پېئىللار بىلەن كېلىپ «جايىدا ئورۇنلىماق، ئىجرا قىلماق، ئە- مەلگە ئاشۇرماق، ئادا قىلماق» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: مەشۇر بۇ ۋەزىپە- لەرنىڭ ھېچقايسىسىنى كېچىكتۈرمەي ۋاقتىدا بەجا كەلتۈردى.

بەجانىدىل رەۋ [پ] جان-دىل بىلەن، خۇـ

شاللىق بىلەن، جان دەپ: — مەن بۇ ۋەزىپىنى بەجاندىل قوبۇل قىلىمەن، — دېدى قۇربان قىلىچ قىزغىنلىق بىلەن.

بەجايىكى رەۋ [پ] يېزىت. گويا، ئوخشاش، خۇددى: ئەل بىلەن ئۆلۈم — بەجايىكى توي (ماقال).

بەچچە ئى [پ] ① گۆدەك ئوغۇل؛ خىزمەتكار بالا: ئۇنىڭ يېنىدا شاھزادە سۈيەت ئىككى بەچچە، بىر مەلىكە ئولتۇرۇپتۇ. ② ئەرلىك جىنسىي خۇسۇسىيىتىنى يوقاتقان، ئاياللاردەك مىجەز-خۇلققا ئىگە بولۇپ قالغان ئوغۇل بالا: ھەي سىيىت نوچى-سىيىت گاڭگۇك، ئالدىدىكى ئاتلىق ما بايۇەچچىدۇر، خۇنسىلىقتا ئۆتۈپ كەتكەن بىر بەچچىدۇر، ئاتارمەن-چاپارمەنلىرى قىرىق نەچچىدۇر.

بەچچىخەر ئى [پ] تىل ھا. نەپرەت، غەزەپ بىلەن قاتتىق كايىشنى ئىپادىلەيدۇ: ئاچ بەچچىخەردىن قاچ بەچچىخەر (ماقال).

بەچچىۋاز ئى [پ] گۆدەك ئوغۇللارغا بەتقىلىقلىق قىلىدىغان ۋە شۇنىڭغا ئادەتلەنگەن كىشى: بەچچىۋاز ئادەم.

بەخت ئى [پ] ① كىشىنىڭ ئۆز تۇرمۇشىدىن رازى بولغانلىق، ئارمانسىزلىق، خۇرسەنلىك ھالىتى: دوستىنىڭ بەختى ئۇ-چۇن ئازاب چېكىشمۇ بىر بەخت. ② ئامەت، تەلەي، ئىقبال: ۋاقتىڭ كەتتى-بەختىڭ كەتتى (ماقال).

بەختيار [پ] ① سۈپ. بەختكە تولغان، ئامەت، تەلىيى كەلگەن، پاراۋان، تەلەيلىك: بەختيار بالىلار. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

بەخش ئى [پ] يېزىت. كۆپىنچە «ئەتمەك» پېئىلى بىلەن كېلىپ «ئاتا قىلماق، ئاتاماق، بېغىشلىماق، بەرمەك» دېگەندەك مەنىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ ماڭا يېڭى ھايات بەخش ئەتتى.

بەخشەندە سۈپ [پ] مىراس قالغان، ئاتا قىلىنغان، بەخش ئېتىلگەن: بۇ ئۆيلەر ماڭا ئۆمۈرۈزايەت بەخشەندە ئەمەس.

بەخىرامان رەۋ [پ] غەم-ئەندىشىسىز، خاتىرجەم، بىمالال، بىخۇدۇك: بۇ چاغدا قولى بوشاغلانغان شانىياز بەخىرامان ئولتۇرغان ئەسكەرنىڭ بېشىغا كەينىچە بىر كاللا قويۇپ، ئوڭدىسىغا چۈشۈردى.

بەداز رەۋ [ئەپ] يېزىت. ئاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىن كېيىن: ئاۋۋال تاماق، بەداز كالام (ماقال).

بەدەر رەۋ [پ] دەرھال، تېز: بەدەر قاچماق. بەدەر تىكىۋەتمەك.

بەدەل ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىنىڭ ئورنىغا بېرىلگەن ھەق، بىرەر نەرسىنىڭ ئورنىنى باسىدىغان باشقا بىر نەرسە: بۇ ئىشقا ئاز بەدەل تۆلىمىدۇق. ② بىرەر تەشكىلات ياكى پارتىيە-گۇرۇھ ئەزالىرى قەرەللىك تۆلەپ تۇرىدىغان پۇل: پارتىيە ئەزالىق بەدىلى. ئىتتىپاق ئەزالىق بەدىلى.

بەدەن ئى [ئە] ① ئادەملەرنىڭ فىزىئولو-

گىبىلىك تۇزۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان بىر پۈتۈن گەۋدىسى. ② ۋۇجۇد تەننىڭ سىرتقى قىسمى، سىرتى: بەدىنى قارا ئا-دەم.

بەدەۋى سۈپ [ئە] ① كۆچمەنچى ۋە بېيرىم كۆچمەنچى ئەرەب قەبىلىلىرىگە تەۋە كە-شى. ② كۆچمە. مەدەنىيەتسىز، ياۋايى: بىز بەدەۋى ئەمەس.

بەدرەڭ سۈپ [پ] تىل ھا. نەسلى پەس، پەسكەش، رەزىل، ئىپلاس: زەۋقى دەر-ھال: ھۆ بەدرەڭ، پوق چاينىما، دەپ ۋارقىرىدى.

بەدۋلەت سۈپ [پ+ئە] ① كاتتا دۆلەتكە، بايلىققا ئىگە بولغان؛ دۆلەتمەن، باي: بەدۆلەت ئادەم. ② تار س. 1865 — 1877-يىللىرىدىكى قەشقەرىيە خانلىقىنىڭ خانى ياقۇپ بەگنىڭ يەنە بىر نامى.

بەدىئي سۈپ [ئە] < ئد > ۋەقەلىكنى نە-پەس سەنئەت ۋاستىلىرى، ئوبرازلار ئار-قىلىق ئىپادىلەيدىغان، ئەدەبىيلىككە ئىگە: بەدىئي ئەسەر. بەدىئي ئامىل.

بەرەس ئى [ئە] < تبر > تېرە كېسەللىكى، كۆپرەڭ تېرىدە قارا پىگمېنت شەكىللىنەل-مەسلىك سەۋەبىدىن پەيدا بولىدۇ، كې-سەللىك ئالامىتى — تېرىدە پارچە — پارچە ئاق داغلار پەيدا بولىدۇ، ئاغرىمايدۇ ھەم قىچىشمايدۇ، «پىسە» ، «ئاقكېسەل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

بەرەھنە سۈپ [پ] بېزت ① كىيىمى تېنىنى يېپالمايدىغان. ② قىپيالىڭاچ، ئاندىن تۇغما: شۇ جايدا 14 يىل تۇردى. ئېگىن-ئايالىرى چىرىپ بەرەھنە قالدى.

بەربات سۈپ [پ] بېزت. خاراب، ۋەيران، سورۇلغان، بۇزۇلغان، تۇگەشكەن: ھەممە ئىشىمىز بەربات بولدى. * نېمە قىل-سۇن، كىمگە ئېيلسۇن داد، جىمى كۆڭ-كەن ئۈمىدى بولدى بەربات.

بەرپا سۈپ [پ] بارلىققا كەلگەن، ۋۇجۇدقا كەلگەن: بەرپا قىلماق. بەرپا بولماق.

بەرجەس سۈپ [پ] بېزت ① زور كۈچ-قۇۋۋە-ۋەتكە تولغان: جوتۇ-كەتمەنلەر بەرجەس مۇرىلەردە پارقىرايتتى. ② ساغلام؛ روھ-لۇق؛ تېتىك: بۇ ئۇنىڭ ئاپەتلىك يىللار-دىمۇ ئۆزىنى تاشلىۋەتمەي، روھسىزلان-ماي، بەرجەس تۇرغانلىقىدىن بېشارەت بېرەتتى. ③ سالماق، تەمكىن، مەزمۇت: ئالىم يېشى 50 تىن ئېشىپ قالغىنىغا قارىماي، ياشلار ئارىسىدا بەرجەس قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتاتتى.

بەرداش ئى [پ] چىدام، سەۋر-تاقەت: ئاند-جان كۆتۈر باشىڭنى، تۆكمە ئەمدى كۆز ياشىڭنى، قالدۇرغاچ كۆرەي بەرداشىڭنى، يۇسۇپ ئەھمەد ئوغلانىڭ كەلدى.

بەردەم سۈپ [پ] كۆچ-قۇۋۋەتكە تولغان، چىداملىق، مەزمۇت: ئۇ ئۆزىنى ئىشەنچە-لىك، بەردەم سانايتتى.

بەردەنكە ئى [ر] يالغۇز ئاتار ملتىق: سادىر-

نى ئاتار بولسا، بەردەنكە بىلەن ئاتسۇن. مەن جاڭجۇنگە خەت يازدىم، كاللامنى كېـسۈەتسۇن.

بـــەررە ئى [پ] پېرت. قوزا، پاقلان: بەررە كاۋاپ.

بەرغەموت ئى [لات] < بوت > ① سۇزاپ ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان كـــچىك دەرەخ. يوپۇرمىقى ئۇزۇنچاق، گۈلى ئاق، مېۋىسى توق سېرىق رەڭدە، خـــۇشبۇي پۇرايدۇ، تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

بەرق ئى [ئە] چاقماق، چېقىن، يېشىن.

بـــەرقارار سۈپ [پ+ئە] ① قارار تاپقان، قەتئىي، ئۇزۇل-كېسىل: **قەدىرگە يەتمەك** ئۈچۈن قىينالما ئۇنىڭ دەردىدە، بەرقارار تۇر بىر ئۆمۈر بەخت ئەيلىگەن ئەھدىدە سەن ② مۇستەھكەم، تۇرغۇن، مۇقىم: تارازا بولمىغۇنچە ھەق ۋە ناھەق ئاشكارا بولماس، تارازا يۈلتۈزسىز كۆكتە تەڭپۇڭ بەرقارار بولماس.

بەرگ ئى [پ] ① پېرت. يوپۇرماق: ئاينۇر دەيدىغان گېپىنى توختىتىپ، ئولتۇرغان پېتى سېكىلەك گۈلنىڭ بەرگلىرىنى پار-چىلاپ يۇلۇشقا باشلىدى. ② ساپاق: يار-نىڭ بېغىدا ئالما پىشىپتۇ، بەرگى ئۇزۇ-لۇپ يەرگە چۈشۈپتۇ.

بەرنا سۈپ [پ] پېرت. ياش، ئەۋقىران؛ گۈ-زەل، قەددى-قامىتى كېلىشكەن: بۇگۈن ئالدىمغا ھەممە بەرنا يىگىتلەر يىغىلىدىغاندا غا ئوخشايدۇغۇ.

بـــەرھەق سۈپ [پ+ئە] ھەقىقەت؛ ھەق، چىن، ھەقىقىي: بەرھەق، بەرھەق، كېـ-ئۆرۈگاخۇن ئىمامنىڭ سۆزىنى تەستىقلـ-دى.

بەرھەم ئى [پ] دەخلى، توسالغۇ، زىيان: بەرھەم بەرمەك، بەرھەم يەتمەك. بەرھەم يېمەك.

بەربكات ئى [ئە] ئىلتىپات، مەدەت: ـ مانا شۇ دۇئانىڭ بەربكاتى بىلەن خۇداغا شۈ-كۈر، كۈنىمىز ياخشى، ـ دېدى ئۇ.

بەربكە ئى [ئە] بەربكەت: بەربكە تاپماق.

بەربكەت ئى [ئە] ① جىق نەرسىنىڭ ئور-نىنى باسىدىغان، ئۇزۇلۇكسىز كۆپىيىدى-غان ئۇنۇم: بەربكەت بەرمەك. * خۇدا ساڭا بەربكەت بەرسۇن ياخشى ئىشلە، دې-دىم مەن ئۇنىڭغا. ② موللۇق، كەڭ-كۈشادىلىق، بايلىشاتلىق: ئۇنتى چاغ ھەر كـــۈنلۈكى بەربكەت بىلەن، ئەر-ئايالنىڭ ھـــەمـــىسى ئەمگەك بىلەن. ③ پايدا، مەھسۇلات، ھوسۇل، مېۋە، نەپ، نەتىجە: ئەمگەك بىلەن ھەربكەت ئالتۇن بىلەن بە-ربكەت (ماقال).

بەريان سۈپ [پ] پېرت. كاۋاپ، كاۋاپ بول-غان، ئۆرتەنگەن، كۆيگەن: نەرگىسى كۆزلىرىڭ ياشقا تولۇپتۇ، شىكەستە دىلىڭ بەريان بولۇپتۇ.

بەزەن ئال [ئە] بەزى: بەزەن كۆكتىن ئۇچار

ئىكەنسەن، يەرگە ئاققان يۇلتۇزدەك گو-
يا. بەزەن چەكسىز ئۇپۇق قوينىدا، ئېچە-
لمىسەن ئاق‌گۈلدەك گويا.

بەزمە ئى [پ] دوستلار، يار-بۇرادەرلەر ياكى
قۇرداشلارنىڭ نۆۋەت بىلەن بىر يەرگە
جەم بولۇپ، يەپ-ئىچىپ، ناخشا، ساز
بىلەن قىلغان ئويۇن تاماشىسى: بەزمە
قىلماق.

بەزى ئال [ئە] بىر قىسىم، ئايرىم: مەن ئۇ
خەتنىڭ بەزى جايلىرىنى ئىككى قېتىمدىن
ئوقۇپ بەردىم.

بەس I ئى [ئە] ① بىرەر مەسىلە ھەققە-
دىكى تالاش-تارتىش؛ رىقابەت، مۇنازىرە:
بەس تالاشماق. بەس قىلماق. ②
بىر-بىرىگە نىسبەتەن ھەركىم پىكرىدە تۇ-
رۇش، ئۆز پىكرىنى باراۋەر، ئوخشاش ئو-
رۇنغا قويۇش: بەس كەلمەك.

بەس II ئم [پ] «بولدى، يېتەر، يېتەرلىك؛
قوي، توختات» مەنىسىدىكى ئۈندەش
رولىدا كېلىدۇ: بەس بولدى، بۇ يەر قالاي-
مىقان تاكاللىشىدىغان ئورۇن ئەمەس دې-
دى سودىيە قۇلان ئۇلارنى ئاگاھلاندۇ-
رۇپ.

بەسەي ئى [خەن] <بوت> كرىست گۈللۈك-
لەر ئائىلىسىگە تەۋە ئىككى يىللىق، سا-
مان غولۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى
چوڭ؛ گۈلى ئاچ سېرىق؛ سورتى كۆپ
بولىدۇ. ئادەتتە كۆكتات ھېسابلىنىدۇ.
«بېسۈملەكمۇ» دېيىلىدۇ.

بەست ئى [پ] قەددى-قامەت، تەقى-تۇرق،
گەۋدە: ئۇنىڭ بەستىدىن ياشلىقنىڭ ئاجا-
يىپ كۆچى تېمىپ تۇراتتى.

بەشئاتار ئى [بەش+ئاتار] بەش تال ئوق
قاچىلىنىدىغان ۋە بىر-بىرلەپ ئېتىلىدىغان
ملتىق.

بەشىرە ئى [ئە] ① يۈز، چىراي، قىياپەت:
كۆلگەندە ئۇلارنىڭ بەشىرىسى ئاشۇنداق
بولۇپ كېتىدۇ. ② كىشىنىڭ روھىي ھا-
لىتى، تەبىئىتى ۋە ئىچكى قىياپىتىنى ئىپا-
دىلەيدىغان سىرتقى كۆرۈنۈش: كۆزلىرى
نېمىدېگەن كۆك، چېچىر كۆز، دەپ يې-
قىمسىز ئويلىدى مەتقۇربانباي، چېچىر
كۆزلۈك شەيتانىنىڭ بەشىرىسى دەيدىغان.
③ ياماق خاراكتېر، يامان نىيەت: ئۇنىڭ
بۇ قىلمىقدىن ھەقىقي بەشىرىسىنى بىلە-
ۋالغىلى بولىدۇ.

بەقەم ئى [پ < ئە] < بوت > ① قىزىل
رەڭ ماتېرىياللىرىنى ئايرىۋېلىشقا بولىدىغان
بىر خىل ياغاچ. ② يۇلغۇننىڭ قۇرۇم ئىلە-
تىدىن كولىۋېلىنىدىغان قىزىل يىلتىزى،
قىزىل كۆتىكى.

بەقەۋەت سۈپ [پ+ئە] زور جىسمانىي
كۈچكە ئىگە بولغان، جىسمانىي جەھەتتە
ساغلام ھەم كۈچلۈك: بەقەۋەت ئادەم.

بەك ئى [پ] ← **نەشە**.

بەكگى ئى [پ] ① نەشە چېكىدىغان ئادەم:
ئۇ خۇددى مەجنۇن شوراپ، توختىماي كۆ-
لىدىغان قوتۇر چىراي بەكگى قىياپىتىگە

كىرگەنىدى. ② كۆچمە. تاماكا، ناس قاتارلىق نەرسىلەرنى كۆپ چېكىشكە ئادەتلەنگەن كىشى.

بەلەن سۈپ [پ] ئوبدان، ياخشى، ئېسىل: بەلەن ئادەم.

بەلغەم ئى [ئە] < تىب > ئۆپكە ۋە نەپەس يوللىرىدىن ئاجرىلىپ چىققان شىلىمشىلىمان سۈيۈقلۇق بولۇپ، نورمال ئەھۋال ئاستىدا ئاجرىلىپ چىقىشى ئازراق بولىدۇ؛ ئۆپكە ياكى نەپەس يولى ياللۇغلانغاندا كۆپىيىدۇ.

بەلكى باغل [پ] ① بۇرۇلۇش مەنىسىدە كەلگەن جۈملە بىلەن جۈملىنى ۋە جۈملە بۆلەكلىرىنى باغلاش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ: ئۇنىڭ دادىسى ئوقۇتقۇچى ئەمەس، بەلكى ئىشچى. ② «ئېھتىمال» دېگەن مەنىدە يۈكلىمە رولىدا كېلىدۇ: بەلكى ئۇ مېنىڭ كەلگىنىمنى ئاڭلىمىغان بولسا كېرەك.

بەلكىم باغل [پ] ← **بەلكى**: ئۇنىڭ كەلتۈرگەن مىسالى ئۆز پىكرىنى ئىسپاتلىمىدى. بەلكىم رەت قىلدى. ★ بەلكىم ئۇ يېپەك كىيىملىرىنى كىيمەپ كەلگەن بولسا ئۇنىڭ ئەكسىچە بولغان بولاتتى.

بەللۇت ئى [ئە] < بوت > دۇب دەرىخىنىڭ مېۋىسى، ئۇزۇن ۋە يۇمىلاق كېلىدۇ، ئۇ-رۇقى دورا قىلىنىدۇ، ئۇرۇقىنىڭ ئۇچەينى قورۇپ ئىچ سۈرۈشنى توختىتىش رولى بار.

بەللى ئم [پ] ماختاش، ماقۇللاش، مەدھىيە، ئالقىشنى بىلدۈرىدۇ: بەللى، شۇنداق قىل ئوغلۇم!

بەن (بەنى) ئى [خەن] < ھەرب > پەيدىن كېچىك بولغان ھەربىي بۆلۈنمە؛ تەشكىل: بىر بەن ئەسكەر.

بەند I [پ] ① ئى. بېكىتىلگەن، مەخلاغان جاي: چىن ئاشقىلار چاقار قەپەس بەندىنى، ئىشەنگەن ئەي قەمەرشاھ دەردىڭ تۈگەيدۇ. ② ئى. باغلاق، سولاق، تۈگۈن، تۈزاق، قاپقان: يا بىر ياماڭ دەردكە قالدى، ياكى ئۇنى بەندكە سالدى، يا زىندانغا سولاپ ئالدى، نە بولدى يارىم كەلمىدى. ③ ئى. ئېسىرلىك، تۇتقۇنلۇق ھالىتى: مەن پۈت-قولۇم ئازادە بولغىنى بىلەن قەلبىم بەند قىلىنغان، كىشىنلەر-گەن ئادەممەن. . . ④ سۈپ. بىرەر ئىش بىلەن مەشغۇل، بوش ئەمەس: ئۇ جىددي ئىش بىلەن بەند ئىدى. ⑤ ئى. بىرەر نەرسگە بېرىلگەنلىك، مەپتۇنلۇق ياكى ئۇنىڭ تەسىرىگە ئېلىنغانلىق: تەسىرلىك ئىسكىرىپكا كۈيلىرى يەنىلا مېنى بەندقىلالمىدى. ⑥ سۈپ. باغلانغان، مۇپتىلا بولغان: ئەي جاپا دەستىدە سەرگەردان يەنگىت، نەدىسەن، تۆھمەتكە بەند، قۇربان يېگىت؟

بەند II ئى [پ] ① <ئىد> قاپىيە، رىتىم ۋە مەزمۇن جەھەتتىن ئۆزئارا باغلانغان

شېئىرىي پارچە: بىر بەند شېئىر. ② <مۇز> مۇزىكا ئەسىرى ياكى ئۇلارنىڭ مەلۇم بىر قىسمى.

بەندە ئى [پ] ① <دىن> دىنىي ئېتىقاد بويىچە خۇداغا ئىشەنگەن ۋە ئۆز ئىختىيارى ھەم تەقدىرى خۇدانىڭ ئىلكىدە بولغان ئادەم، خۇدانىڭ قۇلى: ئاغىنىلەر، خۇدايىم بەندەمنى كەچ قويسام قويارمەن، ئاچ قويماسمەن دەپتىكەن، قانداقلا بولمىسۇن قونالغۇغا كېلىۋالدۇق. ② (جانلىقلارغا نىسبەتەن) ئادەم، كىشى: مۆمىن بەندە. ③ كۆچمە. مەستانە، ئاشىق: كىتاب بەندىسى.

بەندەر ئى [پ] ① سودا بازارلىرىدىكى كوچىلارنىڭ كېسىشكەن دوقمۇشى. ② يول ئۈستىدىكى ئاچال ۋە قونالغۇ ئورۇنلاشقان جاي: ئۇلار پاراخىلىشىپ، ئاچا يولىنىڭ بەندىرىگە كېلىپ قالدى.

بەندەرگاھ ئى [پ] ① كوچا-رەستىلەردىكى سودا-تىجارەت ئورۇنلىرى. ② يول ئۈستىدىكى ئۆتەڭ-قونالغۇلار جايلاشقان ئاچال.

بەندىك ئى [خەن] ئورۇندۇق.

بەنزە ئى [خەن] مەلۇم بىر ۋەزنىنى ئورۇندىغان ئۇچۇن قۇرۇلغان تەشكىل: رەھبەرلىك بەنزە.

بەھر ئى [ئە] <ئىد> ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى ئاروز ۋەزنىنىڭ ھەربىر تۈرى.

بەھەيۋەت سۈپ [پ+ئە] ① ناھايىتى كاتتا، زور، چوڭ: بەھەيۋەت تاغلار. ② ھەيۋەتلىك، ھەيۋەتلى قالتىس: بەھەيۋەت دېۋە.

بەھرە ئى [پ] ① پايدا، مەنپەئەت، نەپ: بەھرە بەرمەك. ② لەززەت، مەززە، ھۇزۇر: بەھرە ئالماق.

بەھرىمەن سۈپ [پ] بەھرە ئالغان. بەھرە ئالغۇچى: مانا بۇگۈن بۇ يەردىن كەنت ئەزالىرى بەھرىمەن.

بەھەمەن ئى [پ] <بوت> بەھمەن ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ قان توختىتىش، تۇرۇپ قالغان قاننى تارقىتىش رولى بار.

بەھۇزۇر رەۋ [پ+ئە] ① ھۇزۇرلىنىپ، راھەتلىنىپ، بىمالال: ئۇ كېچىچە دادىسى بىلەن بەھۇزۇر مۇڭدىشىدۇ. ② توسقۇنسىز، پەرۋا قىلماي، خاتىرجەم: بەھۇزۇر ئويناماق.

بەۋا رەۋ [پ] مۇۋاپىق، لايىق، تەڭ: بەۋا كەلمەك.

بەيئەت ئى [ئە] ۋەدە بېرىپ ئەل بولۇش، تەۋەلىكىگە ئۆتۈش: بەيئەتنى قوبۇل قىلماق. بەيئەت قىلماق.

بەيتۇللا ئى [ئە] «ئاللانىڭ ئۆيى» دېگەن مەنىدە بولۇپ، مەككە ئىسلام دىنىنىڭ مەركىزىگە ئايلانغاندىن كېيىن كەبىگە بېرىلگەن نام، يەنى كەبە.

بەيتۇلمال ئى [ئە] بېزت. دۆلەت خەزىنىسى، خەزىنە.

بەيتۇلمۇقەددەس ئى [ئە] ① سۆز مەنىسى «مۇقەددەس ئۆي» بولۇپ، قۇددۇس (ئېرۇسالىم) شەھىرىنىڭ شۇ نام بىلەن ئاتالغان. ② مۇسۇلمانلارنىڭ قۇددۇس شەھىرىدىكى مەشھۇر مەسچىتى، يەنى ئاقسا مەسچىتى.

بەينەلمىلەل ئى [ئە] تارس. خەلقئارا، ئىنتېرناتسىئونال.

براخمانىزم ئى [سانس+ر] براخمان دىنى.

براشۇرا ئى [ر] < مت > كىچىك كىتاب، كىتابچە؛ رىسالە.

بروم ئى [ر < گرېك] < خم > مېتاللوئىد ئېلېمېنت، بەلگىسى Br (Bromium). توق قوڭۇر رەڭدىكى توتۇنلۇك سۇيۇقلۇق؛ تەسىر قىلغۇچى ئوتكۇر پۇراقتا ئىگە؛ خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى بىر قەدەر ئاكتىپ بولۇپ، كۆپ ئېلېمېنتلار بىلەن بىۋاستە بىرىكەلەيدۇ؛ تېبرىنى قاتتىق چېرىتىش رولىنى ئوينايدۇ؛ سانائەتتە بوياق ئىشلەپچىقىرىشتا قوللىنىلىدۇ؛ خىمىيىۋى بىرىكمىسى تىنچلاندۇرۇش دورىسى يەنە ساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

برونزا [ر < فران] ① ئى. مىسنىڭ قوغۇشۇن، قەلەي، ئاليۇمىن قاتارلىقلار بىلەن ئارىلاشتۇرۇلغان قېتىشمىسى. ② ئى. شۇ قېتىشمىدىن ياسالغان تۇرلۇك قورال-جابدۇقلار. ③ سۈپ (ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تارىخىدىكى) كىشىلەر برونزدىن ياسالغان قورال-جابدۇقلارنى ئىشلىتىشنى بىلگەن ھەم برونزا قوراللارنى ئىشلەتكەن: برونزا دەۋرى.

برونى ئى [ر] < ھەرب > ھەربىي پاراخوت ياكى برونېۋىكلارغا ئوق ئوتمەسلىك ئۈچۈن سىرتىدىن قاپلىنىدىغان پولات ياكى باشقا قاتتىق مېتال.

برونېۋىك ئى [ر] برونى بىلەن قاپلانغان ھەربىي ئاپتوموبىل ياكى پويىز.

برۇتسىللىيۇز ئى [ئىنگ] < زوئول > بىر خىل يۇقۇملۇق كېسەل، كېسەل قوزغاتقۇچىسى برۇتسىللىيۇز تاياقچە باكتېرىيىسى. ئۇ ئوچۇقە، كالا، قوي، چوشقا قاتارلىق ئۆي ھايۋانلىرىنىڭ بالا تاشلاش كېسىلى بولۇپ، نەسىللىنىش ئەزالىرىنىڭ ياللۇغلىنىشى، بالا تاشلاش، تۇغماسلىق ۋە باشقا ئەزالارنىڭ ياللۇغلىنىشى قاتارلىق ئالامەتلەر بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

بريزبېنت ئى [ر < گول] سۇ ئوتكۇزمەيدىغان، كەندىر ياكى پاختا تالاسىنى پىششىقلاش ئارقىلىق توقۇلغان قېلىن بىر خىل ماتا. كۆپىنچە بىر نەرسىلەرنىڭ ئۈستىگە يېپىش ياكى ئاشلىق قاچىلايدىغان قاپ-تاغار تەييارلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

بىرىلىيانت ئى [ر < فران] < گېئول > كېسىلىپ، تاراچلىنىپ، ھەر خىل شەكىل-

. گه كەلتۇرۇلگەن، ئۇستىگە ھەل بېرىلـ
گەن ئالماس.

بلىنداژ ئى [ر < پ] < ھەرب > ئۇرۇش مەيـدانلىرىدا يەرنى قېزىپ تەييارلىغان ھەربىي ئىستېھكام ياكى گازارما.

بوتانكا ئى [ر < گرېك] ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تۈزۈلۈشى، ئۆسۈشى ۋە ھايـاتىي رولىنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى، ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تۈر-لەرگە بۆلۈنۈشى، تەدرىجىي تەرەققىياتى، تارقىلىشى ۋە ئۆسۈملۈكلەردىن پايدىلـ-نىش قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

بـونكا ئى [ر] ① ياغاچ، تاختاي ياكى قاغالتىردىن ۋاقتىلىق ئىشلىتىشكە ياسالـ-غان يۆتكەشكە بولىدىغان كىچىك ئۆي: تامنىڭ بىر چېتىدە قاراۋۇل بوتكىسى كۆ-رۈنـۈپ تـۇراتتى. ② كىچىك دۇكان: جۇرئەت گېزىت ساتىدىغان بوتكىدىن بىر نۇسخا «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى» سېـ-تىۋالدى. ③ مېتېئورولوگىيە ئورۇنلىرىدا مـەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان، پرىبورلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان ساندۇق: بوتكا تېرمو-مېتىرى. بوتكا پىسخرومېتىرى.

بـوتـۇك ئى [خەن] ① كونا جەمئىيەتتە ئېكسپىلاتاتسىيەچىلەر تەرىپىدىن ئىشچىلار ۋە ئەمگەكچىلەرنى باشقۇرۇپ ئىشقا سېـ-لىشقا بەلگىلەنگەن كىشى. ② مەلۇم بىر ئىشنى كۆتۈرە ئېلىپ ئەمگەك كۈچى يالـ-لىغۇچى شەخس.

بوتۇلكا ئى [ر] ئەينەكتىن ياسالغان بوغۇزى تار شىشە.

بوتى ئى [ر] ئاياللار ۋە بالىلار كىيىدىغان قىسقا قونچلۇق، قونچىنىڭ ئۇستى تەرە-پىگە ۋە بوغقۇچلايدىغان جايىغا تېرە تۇـ-تۇلغان قىشلىق بەتتىكە.

بوجاك ئى [خەن] <تارىخ> كونا جەمئىيەتـ-تىكى يەرلىك مەمۇرىي ئەمەل ۋە شۇ ئەمەلگە ئىگە بولغان ئادەم. ئادەتتە يۇز ئۆيلۈك ئادەملەرنى باشقۇرىدۇ. شۇڭا ئۇ «يۇزبېشى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

بـور ئى [ر < لات] < خىم > مېتاللوئىد ئېلېمېنت. كرىستال ئەمەسلىرى يۇمشاق ۋە پاراشوكقا ئوخشاشراق بولۇپ، بېشىل قو-ڭۇر رەڭدە، كرىستال ھالەتتىكىلىرى ناھا-يىتى قاتتىق بولۇپ، پارقىراق كېلىدۇ.

بورات ئى [ر < لات] <خىم> بورات كىسلا-تا. ئىئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇ-لىسى H_3BO_3. ئاق رەڭلىك كرىستال؛ بېلىق قاسىرىقى شەكلىدە بولىدۇ؛ سۇدا-كى ئېرىتمىسى ئاجىز كىسلاتالىق خۇسۇ-سىيەتكە ئىگە؛ ئەينەك ۋە فارفور قاتارلىق-لارغا ئىشلىتىلىدۇ؛ دورىگەرلىكتە دېزىنـ-فېكسىيلىگۇچى ۋە چېرىشتىن ساقلىغۇ-چى دورا ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

بوردۇ ئى [فران] < دە > مىس سۇلفات، ھاك ۋە سۇ بىلەن ياسالغان دېھقانچىلىق

دوربـــسی، زىرائەتلەرگە پۇركەلگەندە بىر قەۋەت نېپىز پەردە شەكلىدە قېتىۋېلىپ كېسەل مىكروبلىرىنىڭ ئۆسۈملۈك تېنىگە كىرىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

بورۇن ئى [خەن] جان ت. باشقا بىرىگە ۋاكالـەتەن مەسئۇلىيەتنى ۋاقىتلىق ئۆز ئۈستىگە ئالغۇچى؛ كېپىل: ئۇلار قىزنى ئالماس ئۇچۇن بورۇنغا ئالماقچى بولۇشتى.

بوربيا ئى [ئە < پ] بيزت. ئاقلاپ بېرىلغان قومۇش ياكى چىغدىن توقۇلغان توقۇلما بۇيۇم، بورا: ماڭغان دەريا، يانقان بوربيا (ماقال).

بوزۇن ئى [ھند] <فز> ئۆز ئوقى ئەتراپىدا ئايلىنىشتىكى ھەرىكەت مقدارى مومېنتى $\frac{1}{2}, \frac{h}{2n}$ نىڭ جۇپ ھەسسىسىگە باراۋەر بولغان مىكرو زەررىچە.

بوسە ئى [پ] بيزت. سۆيۈش: خوددى يارى پەرىزاتنى كۆرگەندەك ئوڭى بوسە قىلىپ كۇچ-مادار تاپقاندەك بوپتۇ.

بوستان ئى [پ] دەل-دەرەخ ۋە بېشىللىققا تولغان جاي، باغ: ئىچكىلى مېھرىبانىڭ سۇيىنى سەن تامان ئۆچقاندا مەن، ئۆز ئانام قوينىنى تاپتىم بۇ گۈزەل بوستاندا مەن.

بوسو ئى [خەن] ← **سومەن.**

بوغالتىر ئى [ر < تېم] < مل < ئىدارە-جەمئىيەت، كارخانا قاتارلىقلارنىڭ ھېساب-كىتاب ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغۇچى خادىم، ھېسابچى.

بوغالتىريە ئى [ر] ھېساب-كىتاب نەزەرىيىسى ۋە ئىلمى.

بوكس ئى [ر < ئىنگ] < تەن > مەخسۇس قولقاپ كىيىپ، مەلۇم قائىدىلەرگە ئاساسەن مۇشتلىشىش ھەرىكىتى.

بولا ئى [خەن] بەشلەك ۋە قارتا ئويۇنلىرىدا ئويۇن قائىدىسىگە خىلاپ ھەرىكەت ۋە ئۇنىڭغا بېرىلگەن جازا: بولا بولماق. بولا قىلماق.

بولاڭخوي [خەن] ① رەۋ. سۆيىتىگە ھۆددە قىلغان ھالدا: بولاڭخوي ساتماق. بولاڭخوي ئالماق. ② بۇك. ھۆددە قىلمەن، چاتاق يوق: بۇ تاۋۇزنىڭ قىزىل چىقىشىدا گەپ يوق، بولاڭخوي.

بولتا ئى [ر] بىر ئۇچىدا كاللىكى، يەنە بىر ئۇچىدا رەزبىسى بولغان چىڭىتىش دېتالى.

بولشېۋىزم ئى [ر] <پەلس> ئىشچىلار ھەرىكىتىنىڭ ئىنقلابى ئارقىلىق كاپىتالىستىك جەمئىيەتنى ئاغدۇرۇپ، كوممۇنىستىك جەمئىيەتنى قۇرۇشتا رۇسىيە ۋە خەلقئارا ئىشچىلار ھەرىكىتى تەجرىبىسىنى ئۆگىنىش ئاساسىدا لېنىن تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان نەزەرىيە ۋە تاكتىكا.

بولشېۋىزملىق سۆپ [ر] < پەلس > بولشېۋىزم نەزەرىيىسى ۋە تاكتىكىسىغا ئىگە.

بولشېۋىك ئى [ر] < پەلس > لېنىن قۇرغان سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيىسىـ

سى ئىشلەتكەن ئاتالغۇ بولۇپ، «كۆپ سانلىقلار» دېگەن مەنىدە. بۇ ئىسىم بولـ
ـشـبـۇـك پـارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ـــ
كومموئىنست دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

بـولكا ئى [ر] ئاق ئۇننىڭ بولدۇرۇلغان خېمىرىدىن دۇخوپكىدا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل نان. ئۆزى ئۇزۇنچاق، ئىچى ھەرە كۆنكىدەك كاۋاكچە بولىدۇ، تەمى تاتـ
لىق.

بومبا ئى [ر < فران] < ھەرب > بىر خىل پارتلايدىغان قورال. ئادەتتە ئۇنىڭ تاشقى قېپى پولاتتىن ياسالىدۇ، ئىچىگە پارتلاتـ
قۇچى دورا قاچىلىنىدۇ، پىلتىگە تېگىپ كەتسىلا پارتلايدۇ: ئاتوم بومبىسى. قول بومبا.

بومباردىمان ئى [ر < فران] < ھەرب > بومبا تاشلاش، بومبا ياغدۇرۇش، بومبا تاشلاپ قىرىش: بومباردىمان قىلماق.

بوھتان (بوھتانى) ئى [ئە] ئاساسىي بولمـ
غان پىكىر؛ تۆھمەت، يالا: بوھتان قىلـ
ماق. بوھتان چاپلىماق.

بـوھران (بوھرانى) ئى [پ] ← **كرىزىس:** ئىقتىسادىي بوھران. سىياسىي بوھران.

بوۋاسىر ئى [ئۆ] < تىب > مەقئەت بىلەن تۇز ئۇچەينىڭ ئاخىرقى ئۇچلىرىدىكى كۆك تـومۇر قان ئۇيۇپ قېلىش نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدىغان بىر خىل كېسەللىك. ئالامتى: قىچىشىدۇ، قاتتىق قىزىرىدۇ، ئاغرىيدۇ، چوڭ تەرەت قان ئارىلاش كېلـ
ىدۇ.

بۇت ئى [پ] < دىن > بۇددا دىنى ۋە بەزى دىـن مـۇرتىلىرىنىڭ خۇدا دەپ بىلىپ سەجدە قىلىش ئۈچۈن تاش، ياغاچ، لاي، گەج ياكى مېتال قاتارلىقلاردىن ياسالغان ئادەم ۋە ھايۋانات قاتارلىقلارنىڭ شەكلى، ھەيكەل.

بۇتادىئېن ئى [رگرېك] < خىم > ئورگانىك بـىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى C_4H_6. رەڭسىز گاز، ئاسان ئۇيۇشىدۇ ۋە سۇيۇقـ
لىنىدۇ.

بۇتان ئى [ر < گرېك] < خىم > ئالكانلارنىڭ بىر خىلى، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_4H_{10}O$. رەڭسىز بېنىشچان گاز، نېفىت ۋە تەبىئىي گازلاردا بولىدۇ.

بۇتخانا ئى [پ] < دىن > بۇت ئۇرۇنلاشتۇـ
رۇلغان جاي يەنى بۇددا دىنىنىڭ ئىبادەتـ
خانىسى.

بـۇددا ئـى [سانس] ① < دىن > بۇددا (BUDDNA) قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «بۇرھان» (BURHAN) دېيىلىدۇ. بۇ سۆزنىڭ مەنىسى «ئەس-ھوش» بولۇپ، «بـۇددا» (ئەس-ھـوش) سەدىغارتىنىڭ (ساـكـيـامـۇـنـىنىڭ) سېزىمگە كىرىپ، ئەس-ھوشىنى تېپىپ ئەۋلىيا بولغاندىن كېيىنكى ھۆرمەت نامى. ② بۇددا دىنى.

بۇددىزم ئى [سانس+ر] بۇددا دىنى.

بۇددىست ئى [سانس+ر] بۇددا دىنىغا ئېتىقاد

قىلغۇچى شەخس؛ بۇتقا چوقۇنىدىغان ئادەم.

بۇدساتۋا ئ [سانس] بۇددا دىنى مۇرىتلىرى-نىڭ ساكياموۇنىنى ھۆرمەتلەپ ئاتىشى، شۇنداقلا ئۇ يەنە بۇددا دىنىدىكى ئىلاھ-لىق كۆرسىتىدۇ.

بۇدۇڭتەي رەۋ [خەن] جان ت ① تەۋرەنمەي، مەزمۇت: ئۇ بۇدۇڭتەي تۇراتتى. ② كۆچمە. ھېچنېمىنى غەم قىلماي، خاتىرجەم، غەمسىز: ئۇ، ئاكاڭ قارىغاي ئابلەق بۇ-دۇڭتەي ھارىقىنى ئىچىپ ئويناۋاتىدۇ، دەپ خىيال سۈردى.

بۇرادەر ئ [پ] ئاكا-ئۇكا، ئاغا-ئىنىلەردەك بىيقىن دوست؛ ئاغىنە، يولداش: بىر كۈنى «ئىتتىپاق» ژۇرنىلىغا بىر بۇرادەر مەسىل يېزىپ كەپتۇ.

بۇرج ئ [ئە] < ئىستر > قۇياشنىڭ يىللىق ھەرىكەت يولىنى بويلاپ جايلاشقان ئون ئىككى يۇلتۇزلار تۈركۈمىنىڭ جەمئىسى ۋە ئۇلارنىڭ ھەربىرى.

بۇردا سۆپ [پ] كىچىك، پارچە، بۆلەك: بىر بۇردا نان.

بۇرژۇئا ئ [ر < فران] ← **بۇرژۇئازىيە**.

بۇرژۇئاز ئ [ر < فران] بۇرژۇئازىيە سىنىپىغا مەنسۇپ كىشى، بۇرژۇئازىيە سىنىپىنىڭ ۋەكىلى.

بۇرژۇئازىيە ئ [ر < فران] < پەلس > ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرىگە ئىگە بولغان ھەمدە يالالانما ئەمگەكنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىپ، قوشۇمچە قىممەت شورىۋالىدىغان كىشىلەر توپى.

بۇروۋاي ئ [ر] < ملشن > كانچىلىق، نەپ-مەت، خىمىيە سانائىتى، گىئولوگىيىلىك قىدىرىش ۋە شۇ قاتارلىق ئىشلاردا قېزىش، كولاش، تېشىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان ئۇسكىنە، بۇرغا.

بۇرۇلكا ئ [ر] ئىشتان، شىم، شالۋۇر.

بۇرۇمبت ئ [ر < فران] پىچىنە-پىرمىنىك، قەنت-گېزمەك، تاماكا ۋە ھەر خىل ئىچىم-لىك قاتارلىقلارنى ساتىدىغان كىچىك ما-گىزىن، دۇكان.

بۇلبۇل ئ [ئە] ① < زوئول > بىر خىل قۇش، تېنىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكى قۇشۇ-قاچچىلىك كېلىدۇ، چىرايلىق سايرايدۇ: بۇلبۇلغا باغ ياخشى، كەكلىككە تاغ (ما-قال). ② ئەر-ئايالالار ئىسمى.

بۇمازى ئ [ر] بىر تەرىپى تۇتىتلىق رەخت.

بۇنيات سۆپ [پ] پىز ت «قىلماق» پېئىلى بىلەن كېلىپ «پەيدا قىلماق، ۋۇجۇدقا چىقارماق» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۇرىدۇ: يەنە ھىجران، جۇدالىق داغى پەرياد، پە-لەك قىلدى يەنە زۇلمىنى بۇنيات.

بۇي ئ [پ] پۇراق، ھىد: زېمىنغا تۆكۈلگەن ئېسىل ياپراقنىڭ قېتىدىن كېلىدۇ ئاجا-يىپ بىر بۇي.

بۇز [ئە] ① سۆپ. پاختىدىن ئىشلەنگەن: بۇز يىپ. بۇز تاغار. ② ئ. قول دۇكىنى-دا پاختا بىيىدىن توقۇلغان رەخت، ماتا:

بۆزچى بۆز توقۇيدىغان موكىسىنى چاشقان-
غا بىر ئانقانىكەن، چاشقان ئۆلۈپ قاپتۇ.
بۇزرۇك سۈپ [پ] پىزت. كاتتا، چوڭ، ئۇلۇغ:
بۇزرۇك ئانا.
بۇزرۇككاھ ئى [پ] <دىن> ئۇلۇغلار، ئەۋ-
لىيالار تۇرىدىغان ياكى تۇرغان جاي؛ مۇ-
قەددەس ئورۇن.
بۇزرۇكئار سۈپ [پ] پىزت. ئۇلۇغ، ئۇلۇغۋار؛
ھۆرمەتكە لايىق؛ مەرتىۋىلىك: ئەي بۇز-
رۇكئار ئانا، ئەي مېھرىبان ئانا، ماڭا
رۇخسەت بېرىڭلار دەپ بالا ئاتا-ئانىسىغا
يالۇرۇرۇپتۇ.
بېتون ئى [ر <فران < لات] < بىن >
سېمونت، قۇم، سۇ ۋە شېغىل قاتارلىقلار
مەلۇم نىسبەتتە ئارىلاشتۇرۇلۇپ تەييارلا-
غان قۇرۇلۇش ماتېرىيالى.
بېخى ئى [پ] ئىياغ كىيىملەردىكى چاكنىك
ئىككى تەرىپىگە تىكىلگەن ئىنچىكە تە-
كىش: بېخى سالماق.
بېخىل سۈپ [ئە] باشقىلارغا بىرەر نەرسە
بېرىشنى خالىمايدىغان؛ پىخسىق: بېخىل
ئادەم. * پېخىل بايدىن سېخى گادای
ياخشى (ماقال).
بېركېلىي ئى [ر < لات] < خىم >
رادىئوئاكتىپلىق مېتال ئېلىمنت. بەلگە-
سى BK(Berkelium). زەررىسى بىلەن
ساماريىنى بومبارداىمان قىلىش ئارقىلىق
ئېلىندىۇ. ماسسا سانى 249، ئىزوتوپىنىك
يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى 314 كۈن بولـ-
ىدۇ.
بېرىللىي ئى [ر < گرېك] < خىم > مېتال
ئېلېمېنت. بەلگىسى Be(Beryllium).
رەڭگى سۇس كۇل رەڭ كېلىدۇ، ئەڭ
يېنىك مېتاللارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ،
ئۇنىڭ بىلەن x تۇرۇپكىسىنى ياسىغىلى
بولىدۇ. بېرىللىي بىلەن ئالىيۇمىنىڭ قې-
تىشمىسى ئىنتايىن قاتتىق ھەم يېنىك
بولغاچقا ئايروپىلان، راكېتا ياساشتا ئىنتا-
يىن كەڭ قوللىنىلىدۇ. بېرىللىي ئاتوم
ئېنېرگىيىسى سانائىتىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.
بېزەپ سۈپ [پ+ئە] ① ئىسراپ، زايە:
توخۇلار قوناقنى بېزەپ قىلىۋەتتى. ②
پاسكىنا، كىر: بۇ قورۇنىڭ ئىچى بەك بې-
زەپ ئىكەن.
بېشارەت ئى [ئە] پىزت ① ئالدىن بېرىلگەن
خەۋەر، بەلگە، ئۇچۇر: قارىنىڭ مۇنداق
كۆپ ياغقىنى مول ھوسۇلنىڭ بېشارىتى
② ئىپادە، ئىنكاس، ئىشارەت: باشلىقنىڭ
سۆزىدىن ئۇ ئاللىقانداق بىر ھېكمەتنىڭ
بېشارىتىنى سەزگەنىدى.
بېككېرىل ئى [ر < ئىنگ] رادىئوئاكتىپلىق
كۇچىنىش بىرلىكى SI نىڭ كەسپىي ئا-
تىلىشى. بەلگىسى Bq.
بېگېموت ئى [ر] <زوئول > سۇت ئەمگۈچى
ھايۋان. ئۇنىڭ تېنى چوڭ، بېشى يوغان
ۋە تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىلدە كېلىدۇ؛
كۆپ ۋاقىتلاردا سۇدا ياشايدۇ، ئادەتتە

بېشىنى سۇ يۇزىگە چىقىرىپ تۇرىدىغان ئاپپاراتقا دېتېكتور دەيدۇ.

بېل ئا [ر] < ئېل > ئېلېكتر ئىلمى ۋە ئاكوستىكىدا قۇۋۋەتنى يەكلى قۇۋۋەت زىچلىقىنىڭ نىسبەت قىممىتىنى ئۆلچەيدىغان بىر خىل بىرلىك. بۇ نام تېلېفوننى ئىختىرا قىلغۇچى بېل (A.G.BELL) نى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن بېرىلگەن.

بېلەت ئا [ر] بىرەر نەرسىدىن قانۇنىي پايدىلىنىش ھوقۇقىغا ئىگە، مەتبەئىدە بېسىلغان يەكى بېزىلغان قەغەز: كىنو بېلىتى. ماشىنا بېلىتى.

بېنەپتە ئا [ئەپ] جان ت.ھەپتىنىڭ بازار بولمايدىغان كۈنى، بازار كۈنىنىڭ ئەكسى.

بېنزول ئا [ر< لات] <خم> ھىدروكاربون بىرىكمىسى، مولېكۇلا فورمۇلىسى C_6H_6. رەڭسىز خۇش پۇراقلىق سۇيۇقلۇق؛ تاشكۆمۈر مېيى ھەم نېفتتىن ئاجرىتىۋېلىندۇ.

بېنزوي ئا [ر < لات] < خم >ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_7H_6O_2$. ئاق رەڭلىك كرىستال. ھىدىتسىنادا تەمرىتكە، يۇتقۇنچاق ياللۇغى ۋە بۇرۇن يالمۇغى قاتارلىقلارنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

بېنزىل ئا [ل <خم> ھىدروكاربون بىرىكمىسىنىڭ بىر خىلى، ئورگانىك خېمىيىدە بىرىكىش بىرلىكى دەپ قارىلىدۇ.

بېنزىن ئا [ل <خم> ھىدروكاربون بىرىكمىسىنىڭ ئارىلاشما سۇيۇقلۇقى، نېفتتىن ئايرىتىۋېلىنىدۇ، ئاسان پارغا ئايلىنىدۇ.

بېھى ئا [پ] < بوت> ① ئازغان ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چانقال يەكى كىچىك دەرەخ. مېۋىسى خۇش پۇراقلىق، تەمى چۈچۈمەل بولۇپ، مۇرابباغا قاينىتىشقا يەكى دورا ياساشقا بولىدۇ. ② مۇشۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

بېھىش ئا [پ] < دىن > ← **جەننەت.**

بېيىت ئا [ئە] < ئد > ① ئارۇز ۋەزنىدە بېزىلغان يەكى ئېيتىلغان ئىككى مىسرالىق نەزمە. ② شۇ ژانىردا بېزىلغان شېئىرىي پارچە.

بېئارام رەۋ [پ] ئارامى، خاتىرجەملىكى يوق، ئەنسىز، تىنچ، خاتىرجەم ئەمەس: بېئارام بولماق، بېئارام قىلماق.

بېئارمان [پ] ① سۈپ. ئارمانى يوق، ئارمانى قالمىغان؛ ئارمانسىز كۈنلەر. ② رەۋ. ئۆكۈنمەي، پۇشايمان قىلماي: ھەسرەت-ئامەت چەكمەي: گۈل - چېچەكلىك يېيىلىدىغان دۇنيا، بەخت ئەتكەن ئېلىمگە باھار. ئېچىلغان گۈل باغدا بېئارمان، تاغ-دالىلار تۈس ئالغان رەڭدار.

بېئەجەل سۈپ [پ+ئە] ئەجەل يەتمەستىن، ۋاقتى توشماي، ۋاقتسىز: بېئەجەل ئۆلۈم.

بېئەدەپ سۈپ [پ+ئە] ئەدەپ-ئەخلاققا، تەرتىپ-ئىنتىزامغا رىئايە قىلمايدىغان؛

تەرتىپسىز، ئەدەپسىز: مەندۇرمەن سېنىڭ چوڭ پادىشاھىڭ، سەن بىئەدەپنىڭ كۆپ-تۇر گۇناھىڭ.

بىئەقىل سۈپ[پ+ئە] ئەقلى يوق، ئەقلسىز، ئەخمەق: بىئەقىل دوستتىن، ئەقىللىق دۈشمەن ياخشى (ماقال) . * ئەي بىئەقىل خەير. ئۆزۈڭگىمۇ قىلدىڭ، ماڭىمۇ قىلدىڭ.

ببباھا سۈپ[پ] ناھايىتى قىممەتلىك، تەڭداشسىز قىممەتكە ئىگە؛ تېپىلمايدىغان، باھاسىز، ئەزىز: ببباھا ئەمگەك.

ببلىئوگراف ئى [ر] ببلىئوگرافىيە مۇتەخەسسىسى، ببلىئوگرافىيە ساھەسىدە نەزەرىيىۋى ۋە ئەمەلىي جەھەتتىن يېتىلگەن ئالىم.

ببلىئوگرافىيە ئى [ر] ① ئېنىق قائىدە-تەرتىپلەر بويىچە كىتابلارنىڭ كاتولوگىنى ئىشلەش ۋە كىتابلارنى بەلگىلىك قانۇنىيەتلەر بويىچە تۈرلەرگە ئايرىش ئىلمى. ② مەلۇم بىر ساھە ياكى مەلۇم بىر ئاپتورنىڭ كىتاب ياكى ماقالە-ئەسەرلىرىنىڭ تۈرلەر بويىچە ئايرىلغان كاتولوگى. ③ (گېزىت-ژۇرناللاردا بېرىلگەن) كىتاب-ژۇرنال ياكى ماقالە-ئەسەرلەرنىڭ قىسقىچە تونۇشتۇرۇلۇشى.

بىپايان سۈپ[پ] پايانسىز.

بىپەرداز سۈپ[پ] پەردازسىز: ئاناڭنى داداڭغا بىپەرداز كۆرسەتمە (ماقال) .

بىپەرۋا سۈپ[پ] پەرۋاسىز، بىغەم: بىپەرۋا قىياپەت. بىپەرۋا بالا.

بىپەم سۈپ[پ+ئە] پەمى يوق، بىرەر ئىشقا پەم ئىشلىتەلمەيدىغان، پەمسىز: ئۇنىڭ بۇنداق بىپەم گۆدەكلەرچە قىلىقىغا ھەممە ئادەم غەزەپلەندى.

بىپەيز سۈپ[پ+ئە] پەيزى يوق، پەيزسىز: ئۇ يەر جىمجىت، بىپەيزى بولۇپ، ھاۋاڭمۇ ياخشى ئەمەس، يامغۇر ياغىدىغاندەك تۇرانتى.

بىتاب سۈپ[پ] بىرەر كىسەللىك بىلەن ئاغرىغان؛ ئاغرىق، كېسەل: بىتاب بولماق.

بىتاقەت سۈپ[پ+ئە]تاقىتى يوق، تاقەت قىلالمايدىغان، چىدامسىز، ئالدىراڭغۇ، تاقەتسىز: بىتاقەت بولماق.

بىتەرەپ سۈپ[پ+ئە] ھېچقايسى تەرەپكە يان باسمايدىغان، ھېچقايسى تەرەپكە قوشۇلمايدىغان؛ ئىككى ئوتتۇرىدا: بىتەرەپ پوزىتسىيە. بىتەرەپ دۆلەت.

بىتەرەت سۈپ[پ+ئە] ① تەرتىپسىز، تەرتىپسۈنغان: قېيۇمنىڭ دادىسى بىتەرەت يەرگە دەسسىمەيدىغان ئادەم ئىدى. ② كۆچمە. بويى پاكلانمىغان، پاسكىنا.

بىتەلەي سۈپ[پ+ئە]تەلىيى يوق، تەلىيى كەلمىگەن، تەلەيسىز: بىتەلەي ئادەم. * بىتەلەيگە سۇ كەلسە، ئاللاكۆدەن يار كېتىپتۇ (ماقال) .

بىچارە سۈپ[پ] ① چارىسىز، ئامالسىز، ئىلاجسىز: دادىسىنىڭ مۇبارەك يۈزىنى

كۆرۈشكه نىسىپ بولمىغان بىچاره ئوغۇل راست غېرىپ بولۇپ قالدى. ② ماددىي ئەھۋالى ئېغىر، موھتاجلىقتا، قىينىچىلىقتا كۈن كەچۈرىدىغان، كەمبەغەل: بىراق ئۇ ئاھايىتى كەمبەغەل ئىكەن، كەمبەغەل بولغاندىمۇ ھېچ نەرسىسى يوق بىچاره ئىكەن. ③ «بەختسىز»، «بىتەلەي» دېگەن مەنىده، ئايانچ ۋە ئېچىنىشنى بىلدۈرىدۇ: ۋاي بىچاره. * ياماں بوپتۇغۇ، بۇ بىچاره ئايالىنىڭ پۈتۈن بەدىنى قانغا بويىلىپتۇ.

بىخ [پ] ① ئى. ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يىلتىز، غول ۋە شاخلىرىدىن بېيگى ئۆسۈپ چىققان قىسمى، تېرىلغان ئۇرۇقلاردىن چىققان ئۇندۈرمە: بىخ سۈرمەك. بىخ چىقار. ② سۈپ < بىئول > بىخ ھالەتتىكى، بېيگى: بىخ سېپورا. ③ ئى. كۆچمە. مەيدانغا كەلگەن بېيگى يۈزلىنىش، خاھىش: بۇ زىددىيەت ھازىرقى زامانىدىكى بارلىق توقۇنۇشلارنىڭ بىخلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

بىخانىمان سۈپ [پ] يېزا. ئۆي-ماكانىدىن ئائىلىسىدىن ئايرىلغان؛ ئۆي-ماكانسىز: ھالقا-ھالقا زۇلپىنى بوينۇمغا ئېلىپ كەمەن، ئاقىۋەت بىخانىمان ئېلىپ گادا ئۆلتۈرگۈدەك.

بىخەتەر سۈپ [پ+ئە] خەۋپ-خەتەردىن خالىي، زىيان-زەخمەت يەتكۈزمەيدىغان، قورقۇنچسىز، خەتەرسىز: بىخەتەر ساندۇق. * ئاپتوموبىل بىخەتەر يول يۈرۈۋاتىدۇ.

بىخەستە سۈپ [پ] دىققەتسىز، بىپەرۋا، پەرۋاسىز: ئۇ ئېغىنىڭ بىخەستە تۇرغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، تۈيدۈرماي ئۆيدىكى نەرسىلەرنى ئۆز ئاپىسىنىڭ ئۆيىگە توشۇپ كېتىپتۇ.

بىخەۋەر سۈپ [پ+ئە] خەۋىرى يوق، خەۋەرسىز: ئۇ زىنۋىرشانىڭ ھازىرقى ھالىدىن بىخەۋەر ئىدى.

بىخۇد سۈپ [پ] خۇدى يوق، ھوشيار ئەمەس، بىپەرۋا، بىخەستە: بىخۇد يۈرمەك. * بىز ھەر دائىم دۈشمەننى بىخۇد دەپ ھېسابلىماسلىقىمىز لازىم.

بىخۇدۇك رەۋ [پ] خۇدۇكسىرىمەي، خۇدۇكسىزلىق: مېھمانلىرىمىزنىڭ بىخۇدۇك ئولتۇرۇپ بېرىشىنى ئىلتىماس قىلىمىز.

بىداد رەۋ [پ] يېزا. دادلانماي، ئەرز، شىكايەت قىلماي: دادام كونا جەمئىيەتتە تولىمۇ بىداد بولۇپ ھەممە دەردىنى ئۆزىگە يۈتۈپ ئۆلگەنىكەن. بىز ئەقلىمىزگە كېلىپ ئاندىن بۇنى بىلدۇق.

بىدار سۈپ [پ] يېزا ① ئۇيقۇغا كەتمىگەن، ئويغۇسىز، ئويغاق: بىدار بولماق. ② كۆچمە. ھوشيار، سەگەك، زېرەك: مەرىپەتنىڭ نۇرىمۇ ھۇزۇقۇش ئۈچۈن جان قايغۇسى، مەرىپەتسىز دىلدا غەپلەت ھۇزۇقۇشى بىدارلىدۇر.

بىدانە ئى [پ] < بوت > ئۇرۇقسىز قارا كىشمىش ئۇزۇم: باغدا مەن، مىلك چۆرۈلۈپ چۇشتى شېخى بىدانە دەپ، سىز مېنى

ئى يار ئەتمەدىگىز ئەقلى كىچىك نادانى دەپ.

بداۋا سۈپ [پ+ئە] داۋاسى يوق، داۋاسىز، ساقايمايدىغان: بىداۋا ئاغرىق. بىداۋا كەشى.

بدىئەت ئى [ئە] < دىن > دىنغا خىلاپ بېگىلىق، دىندا كېيىن پەيدا بولغان نەرسە: موللام مۇنداق بىدئەت سوئاللارنى سورىغۇچىلارغا ئىبرەت قىلىش غەرىزىدە غەزەپلىك ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى.

بىرەھەم سۈپ [پ+ئە] سۈپ. رەھىمى يوق، كىشىگە رەھىم قىلمايدىغان، شەپقەتسىز، رەھىمسىز: ھوي بىرەھەم، قىلغۇلۇقىنى قىلىپ يەنە كۆلىسەنغۇ؟ ② رەۋ. رەھىم قىلماي، رەھىم قىلمىغان ھالدا، رەھىمسىزلەرچە: سېغىنىش ۋە ئۈمىد قامچىسى مەنى بىرەھەم قامچىلىماقتا ئىدى.

بىرنىۋا ئى [ر] ساقال ئالغۇچقا بېكىتىدىغان يۇپقا مېتال پىچاق، تىغ.

بىزار سۈپ [پ] بەزگەن، تويغان، زېرىككەن: بىكاردىن خۇدا بىزار (ماقال). // ئاكا-ئۇكىنىڭ ئازارى بولسىمۇ، بىزارى يوق (ماقال).

بىسات ئى [ئە] ① ئۆي سەرەمجانلىرى: ئۇلار قانتىق قىشتا ئۆي بىساتى بېسىلغان ئۈستى ئوچۇق ماشىنىغا ئولتۇرۇپ كەلگەندى. ② كىشىدە بولغان ھەممە نەرسە، بايلىق: مېنىڭ بارلىق بىساتىم مانا مۇشۇ بىر ساندۇق كىتاب.

بىسەرەمجان رەۋ [پ] ① سەرەمجانلاشتۇرۇلمىغان؛ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى تەرتىپسىز، رەتسىز: ئۆي ئىچى تولىمۇ بىسەرەمجاندى. ② بىئارام، تەشۋىشلىك، خاتىرجەم ئەمەس: بىسەرەمجان بولماق. بىسەرەمجان قىلماق. * سىز مۇنداق يىغلىسىڭىز، ئۇنىڭ كۆڭلى بىسەرەمجان بولۇپ كېتىدۇ.

بىستەر ئى [ئە] ئەينەك، تۆمۈر، ياغاچ ياكى شۇ قاتارلىق نەرسىلەردىن تۈپتۈز ھەم بەلگىلىك ئۇزۇنلۇقتا ياسالغان، سىزىق سىزغاندا پايدىلىنىدىغان بۇيۇم، سىزغۇچ.

بىسمۇت ئى [ئىنگ] < خەم > مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Bi_1(Bismuthum). رەڭگى ئاق ياكى قىزغۇچ كېلىدۇ، يۇمشاق بولۇپ، كۆپىنچە ئارىلاشما ھالەتتە ئۇچرايدۇ، ساپلىقى تۆۋەن، قانداندا كۆپىيىدۇ. ئۇنىڭدىن ئاسان ئېرىمەيدىغان قېتىشمىلارنى ياساشقا بولىدۇ. ئۇنى بىخەتەرلىك سىمى، بىخەتەرلىك قاپقىقى ئورنىدا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

بىسمىللا ئى [ئە] ① < دىن > قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ ۋە ئۇمۇمەن كونا كىتاب، كونا خەت-چەك قاتارلىقلارنىڭ باشلىنىش فورمۇسى. ② بىرەر ئىشقا كىرىشكەندە، خۇسۇسەن تاماق يېيىشتىن ئىلگىرى ئىشلىتىلىدىغان باشلىنىش سۆزى: بوۋاي «بىسمىللا» دەپ يولغا چۈشتى. ③

كۆچمە. بىرەر ئىشنىڭ باشلىنىشى، مۇقەددىمىسى: تېخى سۆزۈمنىڭ بىسمىللاسىنى ئېيتمايلا تۇرۇپ، تېلېفون يەنە جىرىڭلاپ كەتتى.

بسيار رەۋ [پ] پېرەت. كۆپ، زور، تولا: ئاتام ئىدى بىزگە غەمخار، ئانام يېغلاپ دائىم بىسيار، ئاغام ئىدى ماھى رۇخسار، تەقدىردىن كەلسە نەيلەردۇق.

بىشەكشورن ئى [پ+ئە+پ] < بوت >
قوغۇنىڭ بىر تۈرى. بۇ خىل قوغۇننىڭ پوستى تالالىق، ئېتى قېلىن، سۇلۇق ھەم ناھايىتى تاتلىق بولىدۇ.

بشەم سۆپ [پ] ئىزا تارتمايدىغان، بەتخۇي؛ قىلىقسىز: يۇنۇس ئەسلىدىمۇ كالتە پەم، بىشەمرەك ئادەم ئىدى.

بغەرەز سۆپ [پ+ئە] غەرەز ئۇقمايدىغان، غەرەز بىلمەيدىغان، ئۇششۇق: بىغەرەزدىن دوزاخ قېچىپتۇ (ماقال).

بغەم سۆپ [پ+ئە] غېمى يوق، غەمسىز: بىغەم ئادەم. * ئۇ، بىغەم ئولتۇرۇپ تۆمۈر سىملارنى كېسىۋاتاتتى.

بغۇبار سۆپ [پ+ئە] ① چاڭ-توزانسىز، چاڭ-توزان بولمىغان، قونمىغان، غۇبارسىز: ئانا بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ بىغۇبار كۆكتە ئەركىن پەرۋاز قىلىۋاتقان قارلىغاچلارغا قاريدى. ② ساپ، پاك: بىلدىم ئەمدى، قەلبىڭلار ئىكەن سۈتتەك بىغۇبار. ۋەتەن ئىشقى، ئەل مېھرى، ئىكەن ئانا ھەمراھ — يار.

بقارار [پ+ئە] ① سۆپ. بىر خىل تۈرمايدىغان، تۇراقسىز، ئۆزگىرىشچان: ئۇ پۈتۈنلەي بىقارار بىر ھالەتتە ئىدى. ② رەۋ. بىر قارار، بىر پىكىرگە كېلەلمىگەن؛ قارارسىز، ئىككىلەنگەن: ئۇ تېخى بۇ ئىشتا بىقارار ئىدى. ③ رەۋ. كۇتۇپ تۇرالمايدىغان، ئىنتىزار، بىتاقەت: بۇ يىگىت مەلەكىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ دىدارىنى كۆرمەستىن ئاشىق بىقارار بولغانىكەن.

بقۇۋۇەت سۆپ [پ+ئە] پېرەت ① قۇۋۇتىنى، ماغدۇرى، مادارى يوق؛ كۈچسىز، قۇۋۇەتسىز: شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنى ئاجىز، بىقۇۋۇەت ھېس قىلدى. ② قۇۋۇەت قىلمايدىغان، ئۇزۇقلۇق قىممىتى تۆۋەن: بىقۇۋۇەت تاماق.

بىكار [پ] ① سۆپ. ئىشتىن خالي، بوش، ئىشى يوق، ئىشسىز: بىر بىكار ئوننى بىكار قىلىپتۇ (ماقال). ② سۆپ. ئەھمىيەتسىز، پايدىسىز، كېرەكسىز: بۇ يەرلەرنى ئاغدۇرۇشقا تراكتور دېگەن جانىۋاردىن باشقىسى بىكار-دە ③ رەۋ. ئورۇنسىز، سەۋەبسىز: مەن ئەھۋالنى ھەقىقىي بىلگەندىن كېيىنلا، ئۇنى بىكار ئەيىبلىگەندىلىكىمنى بىلدىم. ④ سۆپ. ئىگىلەنمىگەن، بوش، قۇرۇق: شۇنچە چوڭ، ئازادە زالدا بىكار ئورۇندۇق كۆرۈنمەيتتى. ⑤ رەۋ. ھەقسىز، پۇلسىز؛ ئەجىرسىز («-غا، -قا، -گە، -كە؛ -دىن، -تىن» قوشۇمچىلىرى بىلەن ئىشلىتىلىدۇ).

چىلىرى ئۇلىنىپ كېلىپ) : كىيىم بىكار-غا كەلمەيدۇ، ئۇنى ئاسراپ، ئايلاپ كىيىش كېرەك.

بىگانە سۈپ [پ] پېرەت ① يات، ناتونۇش: نېمە ئۈچۈن بۇنداق بىگانە كىشىنى ئۆيۈمگە يېقىن كەلتۈرۈسىلەر دەپ توۋلاپتۇ ئايخان. ② مۇساپىر؛ غېرىب: يارنىڭ كو-يىدا مەن دىۋانە بولدۇم ئاقىۋەت، خەلق ئارىسىدىن چىقىپ بىگانە بولدۇم ئاقىۋەت. ③ ئايرىلغان، جۇدا بولغان: ئانار يۈزۈڭگە، مەستانە بولدۇم، ئەقلى ھوشۇمدىن بىگانە بولدۇم. . .

بىگۇمان سۈپ [پ] پېرەت. گۇمانسىز، ئىشەنچىلىك: بىگۇمان ئالغانىدىم تاتلىق مېغىز، ئارىدىن قالدى چىقىپ ئاچچىق مېغىز.

بىگۇناھ سۈپ [پ] گۇناھى يوق، گۇناھ قىلمىغان، گۇناھسىز: بىگۇناھ ئادەم.

بىختىيار ئى [خەن] <ھەرب> ئارمىيە ئىچىدىكى بىر دەرىجىلىك تەشكىل. ئۇ بىر-قانچە كورپۇس ياكى دىۋىزىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىكىس ئى [خەن] كۈچ-قۇۋۋەت، ئىقتىدار، قابىلىيەت، كارامەت، ماھارەت، گۈمپا: بىكىسسىز بار كىشى.

بىكىگۆر ئى [خەن] بىر خىل سوغۇق بېيىمەك-لىك. ئۇ سوغا، ئالما شەربىتى ۋە شېكەر قاتارلىقلارنى ئارىلاشتۇرۇپ مۇزلىتىش ئار-قىلىق ياسىلىدۇ، ھەربىرىگە بىر تالدىن چوكا ياغاچ ئىشلىتىلىدۇ.

بىللاھىئەزىم تىر [ئە] ئۇلۇغ خۇدا ھەققى، ئۇلۇغ ئاللانىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى: — بىللاھىئەزىم، ھازىر ئەق پۈ-لۈم يوق، — دېدى تۇرسۇن.

بىللۇر ئى [ئە] رەڭسىز ھەم سۈزۈك ھالەتتىكى كۇارتس. ئۇ قىممەت باھالىق بىر خىل رودا.

بىلىۋېردىن ئى [ر < لات] < بىئول > ئۆت سۈيۇقلۇقى تەركىبىدىكى بىر خىل پېگ-مېنت يەنى بىلىرۇبىننىڭ ئوكسىدلىنىشىدىن كېيىنكى ھاسىلات. قۇشلارنىڭ ئۆت پېگمېنتى بىلىۋېردىننى ئاساس قىلىدۇ، ئادەمنىڭ ئۆت سۈيۇقلۇقى تەركىبىدە ئۇ ناھايىتى ئاز مىقداردا بولىدۇ.

بىلىيارت ئى [ر < فران] < تەن > ① مەخسۇس ياسالغان ئۇستەلدە شارلارنى مەخسۇس تاياق بىلەن ئۇرۇپ ئۇستەلنىڭ يېنى ۋە بۇرجەكلىرىدىكى تۆشۈكچىگە چۈشۈرۈش ئويۇنى: بىلىيارت ئوينىماق. ② شۇ ئويۇنىنىڭ ئۇستەل ۋە تاياق-شارچىلىرى.

بىمار سۈپ [پ] بەرەر كېسەللىك بىلەن ئاغرىغان، كېسەل، ئاغرىق: بىمار ئادەم.

بىماس سۈپ [پ+ئە] پېرەت. ماس ئەمەس، ماس بولمىغان.

بىمالال رەۋ [پ+ئە] ① ئوڭايسىزلىق ھېس قىلماي، تارتىنماي، ئەركىن، بەھۇزۇر: بى-مالال سۆزلەشمەك. ② خاتىرجەم: مۇ-

هـەممەت دوختۇر بولسا نېمىدېگەن ياخـ
شى-ھە بىمالال كېسەل كۆرسىتىپ داۋا-
لىنىدىغان بولدۇق. ③ توسقۇنسىز، قار-
شـىلىقسىز؛ قېينالماي، ئاسان: پاتەمخان
خەنزۇچە ماتېرىياللاردىن بىمالال پايدىلە-
نالايتتى. ④ كاملىق قىلماي، تولۇق: بۇ
بىر باك ماي ئاپتوموبىلىمىز خوتەنگە بار-
غۇچە بىمالال يېتىدۇ.

بىمەزىزە سۈپ [پ+ئە] ① مەززىسىز. ②
تەمسىز، لەززەتسىز: بىمەززە قوغۇن. ③
قاملاشمىغان، مەنىسىز: شۇنداق بولسىمۇ،
سىزگە ئېيتىپ قويايكى، بۇ كېچە بىمەز-
زە، كۆڭۈلسىز ئۆتىدۇ. چۈنكى قىزىقچى
دوستلارنىڭ يېرىمى بارمايدۇ.

بىمەسەل سۈپ [پ+ئە] ھېكمىتى يوق سۆز؛
مەنىسىز، تېتىقسىز: ئېزى ھەسەل، تولـ
ـسى بىمەسەل (ماقال).

بىمەنە سۈپ [پ+ئە] ① مەنىسىز: بىمەنە
سۆز. بىمەنە ئىبارە. ② كۆچمە. قۇرۇق
سەپسەتىدىن ئىبارەت بولغان، تېتىقسىز،
بـولمىغۇر، ئورۇنسىز: بىمەنە گەپ. ③
ئەقىلغە سىغمايدىغان، ئەمەلىيەتكە ئۇيـ
غۇن ئەمەس؛ ئاساسسىز: ئادەملەر ئۇ يەر،
بۇ يەردىن ئاكىلىغان بىمەنە خەۋەرلەرنى
كۆتۈرۈپ يۈرمىتى. ④ ئىنسانغا مۇناسىپ
بولمىغان، ئەخلاقسىز، ئەرزىمەس، بولمـ
ـىغۇر، يارىماس: بىمەنە قىلىق. بىمەنە
ئىش. ⑤ لەززىتى يوق، لەززەتسىز: ئۇ-
نىڭ كۆز ئالدىدا كېچە-كۈندۈز بىر خىل
تۇرمۇشتىن، زېرىكەرلىك، بىمەنە تۇرمۇش
مەنزىرىسى ئېچىلدى.

بىمەھەل رەۋ [پ+ئە] ① ۋاقتى كەلمەستىن،
ۋاقـتسىز؛ بالدۇر: ئىشكىنىڭ بىمەھەل
چېكىلىشى شەمەرنىڭ چوشلۇك ئۇيقۇسـ
ـىنى بۇزۇۋەتتى. ② تاسادىپىي، ئويلىمـ
ـىغان يەردىن: ئۇ ئۆز سىرىنى بىمەھەل
ئېيتىپ قويغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى ئۆزى
ئەيىبلىمەكتە.

بـىمىننەت سۈپ [پ+ئە] مىننەت قىلماي،
مىننەتسىز؛ مىننەتدارلىق تەلەپ قىلماي:
بۇنىڭغا مەن بىمىننەت رازى، لېكىن ھالا
بۇگۈنگىچە سەن مېنىڭ ئانىلىق نەسىھەتـ
ـلىرىڭنى بىر پۇلغا ئالمىدىڭ.

بىنا (بىناسى) [ئە] ① ئى. بىرقانچە بۆلمە
ياكى كۆپ قەۋەتلەردىن تەركىب تاپقان
چوڭ ئۆي؛ ئىمارەت: كۆپ قەۋەتلىك بـ
ـىنا. ② سۈپ. كۆچمە. بەرپا، پەيدا، مەۋ-
جۇت: بىنا بولماق. بىنا قىلماق.

بىناەن تىر [ئە] يۆنىلىش كېلىش بىلەن
تۈرلەنگەن ئىسىملارنىڭ كەينىگە ياندـ
ـشىپ كېلىپ، «بويىچە»، «ئاساسەن»
دېگەن مەنىدە كېلىدۇ: بۇڭاينىڭ ئىلتىما-
سىغا بىناەن، كېلىن نان-چاي تەييارلـ
ـىدى.

بىناكار ئى [ئە] بىنا، ئۆي-ئىمارەتلەرنى سېـ
ـلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى، مەخسۇس
قۇرۇلۇش ئۇستىسى.

بىنامار سۈپ [پ] نامار ئوقۇتمەيدىغان، نامار

ئوقۇشقا ئادەتلەنمىگەن: ـــ ھەي، بىنامازبۇندىن كېيىن نامازغا كەلمىسەڭ، يېزىدىن كۆچۈپ كەت، ـــ دەپتۇ ئىمام ئەپەندىمگە.

بىناھايەت سۈپ [پ+ئە] يېزا. ئاخىرى، چېكى يوق؛ چەكسىز: ئۇ قەدىرلىك ئاچا، غايەت شاد ۋە بىناھايەت مىننەتدارمەن، دېدى ۋە يېنىمغا كېلىپ ئولتۇردى.

بىناۋا سۈپ [پ] يېزا ① كۆيلىمەيدىغان، ناخشا ئېيتمايدىغان: ھەمىشە مەن ناۋا قىلسام، يەنە «سەن بىناۋا» دەرلەر. ② بىچارە؛ بەختسىز؛ نائۇمىد: نېچۈك قىسمەتكى بۇ دوستلار، ئەجەب بەختى قارا بولدۇم، تۇغۇلغان ئۆز دىيارىمدا مۇساپىر، بىناۋا بولدۇم.

بىنەپ سۈپ [پ+ئە] نەپسىز، پايدىسىز: كەلىتسىز قۇلۇپ ئەمەس شېئىر ئاچقىلى بولمايدىغان، ھەم ئەمەس سىرلىق تېپىشماق تاپقىلى بولمايدىغان. گەر ئاشۇنداق بولسا ئۇ تەڭ ئىچى بوش لاي توپ بىلەن، نېمە ھەددىڭ ئۇ بىنەپنى ئەلگە سوۋغام دەيدىغان.

بىنەپشە [پ] ① ئى < بوت > بىنەپشە ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئوسۇملۇك. بىنەپشىگۈل. ② سۈپ. رەڭگى بىنەپشىگە ئوخشايدىغان، بىنەپشە رەڭگىدىكى، سۇس سۆسۈن: بىنەپشە بىللۇر. بىنەپشە پىروكسىن.

بىنەزەر [پ+ئە] ① سۈپ. نەزەرگە ئالغۇسىز، نەزەر سالغۇسىز، ئەرزىمەس: ئادەم مەيلى ئالىيجاناب، ئۇلۇغ بولسۇن، ياكى يار-ماس بىنەزەر بولسۇن، ھامان بىركۈنى قارا توپىغا كۆمۈلۈپ كېتىدىكەن. ② رەۋ. نەزەر سالماستىن، پەرۋاسىز: ھېلىقى كىشى گىدىيىپ؛ بىنەزەر ئۆتۈپ كەتتى.

بىنەم [پ] ① سۈپ. پەقەت يامغۇرنىڭ يارىدىمگە يۆلىنىپ تېرىلىدىغان: بىنەم يەر. ② ئى. پەقەت يامغۇرنىڭ يارىدىمگە يۆلىنىپ تېرىلىدىغان يەر: بولسا سۇلۇق، بولمىسا بىنەم (ماقال).

بىنومۇس سۈپ [پ] نومۇسى يوق، نومۇس قىلىشنى بىلمەيدىغان، يۈزسىز، ۋىجدانسىز؛ نومۇسسىز: بىنومۇس ئادەم.

بىنۇقسان سۈپ [پ+ئە] يېزا كەمچىلىكى، ئەيبى، ئىللىتى يوق، نۇقسانسىز: بىنۇقسان كىشى بولمىلى.

بىنىپسىپ سۈپ [پ+ئە] يېزا. تېگىشلىك نەپسى-ئۈسىدىن، ھەققىدىن مەھرۇم قالغان؛ بەھرىمەن بولالمىغان: بىنىپسىپ بولماق.

بىنىت ئى [ر] ئۈستىگە چاپلىشىدىغان كاۋۇچۇك سۇرۇلگەن، جاراھەت تاڭىدىغان رەخت.

بىھاجەت سۈپ [پ+ئە] ھاجىتى، كېرىكى يوق، ئوشۇقچە، ھاجەتسىز: زىيادە باشلاندى، ھاراق ۋە قورۇمىلارنىڭ مول ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ئولتۇرۇش بىھاجەت.

بىھايا سۈپ [پ+ئە] ھاياسى يوق، ھايانى، نومۇسنى بىلمەيدىغان، ئۇيالمايدىغان؛

ئۇياتسىز، ھاياسىز، قېلىن: بەھايا ئادەم.
* ئەخلاقسىز كىشىدە يۇقتۇر پەزىلەت، ئۇندا قالار بەدىنى يەردىكى ئەخلەت، سەنمۇ شۇ ئەخلەتكە قالىسەن ئوخشاپ، بەھايا ئا-دەمدىن ئالمىساق ئىبرەت.

بەھوش سۈپ[پ] ھوشىدىن كەتكەن، ھوش-سىز: بەھوش بولماق. بەھوش بالا.

بەھۇدە سۈپ [پ] ① پايدىسىز، مەنپەئەت-سىز، بىكار: مەن بەھۇدە زايە بولغان ئاشۇ ئون يىلغا ئېچىنىمەن. ② ئورۇنسىز، نا-ھەق: ئۇ ئۆزىنىڭ بەھۇدە ئۆلۈپ كېتىشى-دىن قاتتىق ئەنسىرەپتۇ. ③ مەززىسىز، كېلىشمىگەن، ئاساسسىز، بولمىغۇر: ئالىم بەھۇدە گەپلەرنى كۆپ قىلىپ كەتتى.

بىھۆرمەت سۈپ [پ+ئە] ھۆرمىتى يوق، كىشىنى ھۆرمەتلىمەيدىغان، ھۆرمەتلەشنى بىلمەيدىغان؛ ھۆرمەتسىز: ھەي، بەھۆر-مەت، ئەدەپسىز، سېنىڭ ئېشەكتىن پەر-قىڭ قانچىلىك زادى دەپتۇ باي ئەپەندىمگە زەردە بىلەن ژارقىراپ.

بىھېساب سۈپ [پ+ئە] ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان، ناھايىتى نۇرغۇن، سانسىز، ھېسابسىز: ئاسماندىكى بىھېساب يۇلتۇزلار 14 كۈنلۈك تولۇن ئاي ۋە يوللارغا نۇرنى-تىلغان ئېلېكتر لامپىلىرى يېزا كېچىسى-نى ئالتۇن نۇرغا پۈركىگەنىدى.

بىئۇاسترونومىيە ئى [ر] < بىئول > ئالەم قاتتىشىدىكى بىئولوگىيىلىك، ھېدىتسىنا-لىق مەسىلىلەر ۋە ھەربىكەت مەسىلىلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان تارماق پەن.

بىئوپىگمېنت ئى [ر] < بىئول > تەبىئەتتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئۆسۈملۈك ياكى ھايۋانلارنىڭ ھەرقانداق بىر پىگمېنتى.

بىئوتىن ئى [ر] < بىئول > ۋىتامىن «B» گۇرۇپپىسىغا تەۋە بىرىكمە ئىچىدە بولىدى-غان رەڭسىز ۋە كرىستال ھالەتتىكى بىر خىل ۋىتامىن.

بىئوخىمىيە ئى [ر< گرېك] جانلىقلارنى خىمى-يىنىڭ نەزەرىيە ۋە ئۇسۇللىرى ئارقىلىق تەتقىق قىلىدىغان ئاربلىق پەن.

بىئوستاتىستىكا ئى [ر] < بىئول > ماتېماتىكىلىق ۋە فىزىكىلىق ستاتىستىكا قائىدىلىرى ئارقىلىق بىئولوگىيە ئىلمىدى-كى سان ئۆزگىرىشلىرىنى ئانالىز قىلىدى-غان ۋە بېشىپ، شەرھلەپ بېرىدىغان بىر خىل تارماق پەن.

بىئوسفېرا ئى [ر] < گېئول > يەر شارىنىڭ جانلىقلار تارقالغان بەلۋېغى. ئۇ ئاتموسفېرا قەۋىتىنىڭ تۆۋەن قىسمى، گىدروسفېرا، تۇپراق ۋە چوڭقۇرلۇقى تەخمىنەن ئىككى كىلومېتر كېلىدىغان لىتوسفېرا قاتارلىق-لارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىئوفىزىكا ئى [ر < گرېك] < بىئول > فىزىكىلىق پرىنسىپ ۋە ئۇسۇللار ئارقىلىق جانلىق ئورگانىزملارنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە ئۇلارنىڭ ھاياتلىق پائالىيىتى جەريانىدە-كى مېخانىكىسىنى تەتقىق قىلىدىغان ئا-

رىلىق پەن.

بىئوكلىماتولوگىيە ئى [ر] <بىئول> تەبىئىي مۇھىتتىكى ھاۋا كىلىماتىنىڭ ئورگانىزملارغا بولغان رولىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

بىئوگراف ئى [ر < گرېك] بىئوگرافىيە يەنى تەرجىمھال يازغۇچى، بىئوگرافىيىلىك ئەسەرلەرنى يازىدىغان يازغۇچى.

بىئوگرافىيە ئى [ر < گرېك] بىرمۇر كىشىنىڭ ھايات يولى ۋە ئۇنىڭ كەچۈرمىشلىرى؛ تەرجىمھال.

بىئوگېئېتىكا ئى [ر] جانلىقلار (ئادەم، ھايۋانات ۋە تۆرلۈك ئۆسۈملۈكلەر) نىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانى ۋە گېنىنى مەخسۇس تەتقىق قىلىدىغان ھەم بۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئەلا سورتلىرىنى يېتىشتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان ئىلىم.

بىئولوگ ئى [ر] بىئولوگىيە ئالىمى، بىئولوگىيە مۇتەخەسسىسى.

بىئولوگىيە ئى [ر] جانلىقلارنىڭ تۈزۈلۈشى، خىزمىتى، پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن. ئۇ زوئولوگىيە، بوتانىكا، مىكروبىئولوگىيە، پالېئونتولوگىيە قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىئومېتېئورولوگىيە ئى [ر<گرېك] <بىئول> جانلىقلار بىلەن ھاۋا كىلىماتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

بىئومېتىر ئى [ر] < بىئول > نەپەسلىنىش رولى جەھەتتىكى مۆلچەر ئارقىلىق ئۆمۈر چېكىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

بىۋاپا سۈپ [پ+ئە] ۋاپاسى يوق، ۋاپا قىلمايدىغان، كۆيۈمسىز، ۋاپاسىز: بىۋاپا يار.

بىۋاقىت رەۋ [پ+ئە] بەلگىلەنگەن ۋاقىتتىن ئىلگىرى، ۋاقتى-سائىتى كەلمەستىن، ۋاقتىسىز: ئۇ بىز بىلەن بىۋاقىت مەڭگۈگە خوشلاشتى.

بىۋاسىتە رەۋ [پ+ئە] ① توغرىدىن-توغرا؛ ۋاستىسىز: مەن ئۇنىڭ ئۆزى بىلەن بىۋاسىتە كۆرۈشۈپ ئەھۋالىنى ئېيتتىم. ② توپتوغرا، ئۇتتۇر، ئۇدۇل: بۇ يول بىۋاسىتە يېڭىيەر يېزىسىغا بارىدۇ.

بىۋاك سۈپ [پ] گەپكە كىرمەيدىغان، ھېيىقمايدىغان، كەپسىز: ئاتا-ئانىسىنى جەنىدىن جاق تويدۇرغان بىۋاك، كەپسىز بالىمۇ ئايشەم مۇئەللىمنىڭ قولىدا يىكىتەك تۇزلىپ، ئەقىللىق، ئەدەپلىك بولۇپ ئۆزگىرىدۇ.

بىۋەتەن سۈپ [پ+ئە] يېرت ① ۋەتىنى، يۇرتى يوق؛ ئۆز جايىدىن ئايرىلغان؛ ۋەتەنسىز: بىۋەتەن ئاققۇن. ② ئۆي-جايسىز، باشپاناھسىز: سەمەت ئۇچ يىل قېچىپ يۈرۈپ بالىلىرىنى بىۋەتەن قىلدى.

بىئختىيار سۈپ [پ+ئە] ئىختىيارىغا باغلىق

بولمىغان، ئىختىيارسىز: بىئىختىيار كې-
لىپ قالماق.

بىئىتىبار سۈپ [پ+ئە] پېزت. ئېتىبارى يوق، ئېتىبارسىز.

بيۇرو ئى [ر< فران] سىياسىي پارتىيىلەر ۋە تەشكىلاتلاردىكى ئىجرائىي رەھبەرلىك ئورگىنى: بيۇرو ئەزالىرى.

بيۇروكرات سۈپ [ر< فران+گرېك] ئۆز ۋەزىپە-
سىگە رەسمىيەتچىلىك بىلەن قارايدىغان، رەسمىيەتنى دەستەك قىلغان ھالدا ئىش بېجىرىدىغان: بيۇروكرات رەھبەر.

بيۇروكراتىزم ئى [ر] ئىجتىمائىي تۈزۈلۈشتىن، رېئال جەمئىيەتتىن ۋە جەمئىيەت مەنپە-
ئەتلىرىدىن ئايرىلغان ھالدا قۇرۇق رەسمە-
يەتچىلىك بىلەن ئىش تۇتۇش.

پ

پائال رەۋ [ئە] بىرەر نەرسە غەيرەت بىلەن كىرىشكەن ھالدا، ئەستايىدىل، ئىزچىل، ئاكتىپ: پائال قاتناشماق. پائال ئىشلەمەك.

پائالىيەت ئى [ئە] بىرەر ساھەدە ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىش، مەشغۇلات، ھەرىكەت: تازىلىق پائالىيىتى.

پائالىيەتچان ئى [ئە+چ] پائالىيەت قىلىشقا، پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا ماھىر شەخس؛ پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم؛ پائالىيەتچى: پائالىيەتچان سايىم ئۇنىڭ ئورنىنىڭ ئۆزىشىدە چوڭ رول ئوينىدى.

پاپا (پاپاسى) ئى [ر <گرېك]<دىن> كاتولىك دىنىي جەمئىيىتىنىڭ ئەڭ ئالىي ھۆكۈمرانى.

پاپورتنىك ئى [ر <بوت> گۈلسىز، سپورىلىق، بەرگلىرى چوڭ ئۆسۈملۈك.

پات ئى [ر< لات] (شاھماتتا) قارىمۇقارشى ئىككى تەرەپنىڭ كۆچى ئاساسەن ئوخشاش كېلىپ قېلىپ، شۇ قېتىمقى ئويۇنىڭ غەلىبىسىز تاماملانغانلىقىنى ھېسابلاشنىڭ بىر تۈرى: ئويۇن پات بولدى.

پاترون ئى [ر<فران]<ملىشن> ① ئوشكە، ئىستانوك قاتارلىقلارنىڭ تىغ ياكى دېتالارنى قىسىپ، مۇقىم تۇتۇپ تۇرىدىغان قىسمى، قىسقۇچى. ② < ئىل > ئېلىكتر سىملىرىنىڭ ئاخىرقى ئۇچىغا ئورنىتىلىدىغان ۋە لامپۇچكىنى تۇتۇپ تۇرۇش رولىنى ئوينايدىغان قۇرۇلما.

پاتىرىئارخ ئى [ر < گرېك] < تارىخ > ئۇرۇقداشلىق جەمئىيىتىدىكى ئۇرۇق باشلىقى.

پاتىرناركال سۈپ [ر] <تارىخ> ئەرلەر ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردىكى ئاتىلىق ئۇرۇقداشلىقىغا ئائىت بولغان.

پاتمان [پ] ① مق < تارىخ > 180 كىلوگرامدىن 300 كىلوگرامغىچە ياكى بىر پۇتتىن 11 پۇتقىچە بولغان ئېغىرلىق ئۆلچىمى. ② سۈپ. كۆچمە. بىر تالاي، ھېسابسىز، نۇرغۇن، تولا، كۆپ، جىق: بىر پاتمان ئىش. بىر پاتمان گەپ.

پاتولوگ ئى [ر] پاتولوگىيە مۇتەخەسسىسى، ئالىمى.

پاتولوگىيە ئى [ر < گرېك] ئورگانىزمدىكى كېسەللىكلەرنىڭ پەيدا بولۇش، تەرەققىي قىلىش جەريانى ۋە قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

پاتېفون ئى [ر < فران] پلاستىنكىغا ئېلىنغان ھەر خىل مۇزىكا، نۇتۇق ۋە شۇنىڭغا

ئوخشاشلارنى ئاڭلىتىپ بېرىدىغان ئۇسۇلكۇنە.

پاتپىت ئى [ر] ئىجادىيەتچىلەر ۋە كەشپىياتچىلارنىڭ ئۆزلىرى كەشپ قىلغان مەھسۇلاتلارنىڭ پايدىسىدىن بەلگىلىك ۋاقىت ئىچىدە مۇستەقىل مەنپەئەتلىنىشى، ئادەتتە ئۇ قانۇن تەرىپىدىن قوغدىلىدۇ: پاتېنت ھوقۇقى.

پاتمە (پاتمەسى) ئى [ئە] ① < دىن > قۇرئاننىڭ بىرىنچى سۈرىسى، باشلىنىشى. ② بىراۋنى يوقلاپ ياكى زىيارەت قىلىپ ھۇزۇرىغا ۋە ئۆيىگە بارغاندا ئەھۋاللىشىش ئىتىن ئىلگىرى ياخشىلىق تىلەپ ئېيتىلىدىغان دۇئا: پاتمە قىلماق. * تېرىمدىن كەلگىنىڭنى ئاڭلاپ «پاتمە ئوقۇپ كېلەي» دەپ كېلىۋىدىم. ③ بىرەر ئىشنى باشلىغان كىشىگە ياخشىلىقنى تىلىگەن ھالدا بېرىلگەن رۇخسەت، ئىجازەت: سودىگەرلەر ئۇنىڭغا ھەر كۈنى سالام بېرىپ ئۇنىڭدىن پاتمە ئالغاندىن كېيىن، ئۆز تىجارەت ئورنىغا بېرىپ دۇكىنىنى ئاچىدىكەن. ④ ئۆلۈم ئۇزىتىلغان ئۆيدە ئۇلۇمدىن كېيىن بىرقانچە كۈن ئىچىدە ياكى ھېيت كۈنلىرى مەرھۇمنىڭ روھىغا ئاتاپ قىلىنغان دۇئا ۋە تەزىيىلەر: ئەپەندىم باينىڭ ئۆيىگە پاتمەگە بېرىپ «مەرھۇمنىڭ گۆرى چوڭقۇر بولسۇن» دەپ دۇئا قىلىپتۇ. ⑤ قىز بىلەن يىگىت تۇرمۇش قۇرۇشنى ماقۇل كۆرگەندىن كېيىن ئوغۇل تەرەپنىڭ قىز تەرەپ ئائىلىسىگە بارىدىغان ئىپتىپ بەرگەن تەشەككۈر دۇئاسى: پاتمەدىن كېيىن ئابدۇزۇارىس مۇپتى توي ۋاقتىنى سورىدى. ⑥ نىكاھ مۇراسىمىدا ئوقۇلغان خۇتبە دۇئاسى: ھاجى ئىشان ئالدىراپ - تېنەپ نىكاھ پاتمەسىنى ئوقۇدى.

پاجىئە (پاجىئەسى) ئى [ئە] ئۈچىنىشلىق ۋەقە؛ ھالاكەت؛ مۇسىبەت؛ بەختسىزلىك: بۇ بىر پاجىئە.

پاچاق (پا: چاق) ئى [پ] ① پۇتنىڭ تىزدىن تۆۋەنكى قىسمى؛ شىراق: ئۇزۇن پاچاق ئايال. پاچىقىنى چاقماق. ② شىمنىڭ (ئىشتاننىڭ) تىزدىن پەستكى قىسمى: ئىشتاننىڭ پاچىقى. پاچىقى تار ئىشتان. ③ ئورۇندۇق، شىرە، كارىۋات قاتارلىق بۇيۇملارنىڭ يەرگە تايىنىپ تۇرىدىغان قىسمى: كارىۋاتنىڭ پاچىقى. شىمنىڭ پاچىقى.

پاچكا ئى [ر] كېسىپ مەلۇم شەكىلگە كەلتۈرۈپ قەغەزگە ئورالغان، قاپقا ياكى قۇتىغا قاچىلانغان بىر تۈردىكى نەرسە، قاپ، بولاق: بىر پاچكا تاماكا.

پاخشە سۈپ [پ] ① كارىدىن چىققان، چېقىلغان، بۇزۇلغان، سۇنۇق: پاخشە تۇخۇم. پاخشە كېسەك. ② كۆچمە. ئەرگە تەگكەن، ئەر يۇزىنى كۆرگەن؛ پېچىتى بۇزۇلغان: بىرگە تەگكەن ياخشى، ئىككىگە تەگكەن پاخشە، ئۇچكە تەگكەن باخشى

(ماقال) . ③ كۆچمە. مەغلۇپ بولغان، ۋەتۇەرىكى چىققان، بېگىلگەن: ئۇ خوددى سوقۇشۇپ پاخشە بولغان خورازلارغا ئوخشاپ قالغاندى.

پاخمل ئ [ر] ھاراقنىڭ تەسرىنى ھاراق ئىچىش ئارقىلىق قايتۇرۇش: پاخمىل قىلماق.

پادا ئ [پ] چارۋا ماللارنىڭ بىرگە ھەيدەپ بېقىلىدىغان توپى: كالا پادىسى. * پادا باققاندا دوست ئىدۇق، يامىشى چاققاندا ئايرىلدۇق (ماقال) .

پادىشاھ (پادشاھى) ئ [پ] بەزى دۆلەتلەرنىڭ دۆلەت باشلىقلىرىنىڭ ئەمەل نامى.

پادىشاھىنالەم ئ [پ+ئە] «ئالەمنىڭ پادىشاھى» دېگەن مەنىدىكى ھۆرمەت سۆزى: ۋەزىر پادىشاھقا: ـــ خوش پادىشاھىمىز ئالەم، سىلىنىڭ بۇ خىزمەتلىرىگە بىز بەك شۈمىز بىلەن تەبىرىمىز، ـــ دەپتۇ.

پار I سۈپ [ر] ① بىر يۈرۈش، بىر قۇر (كېيىم ـ كېچەك ھەققىدە) : بىر پار كىيىم. ② جۈپ: بىر پار پاپياق. بىر پار ئايىغ. بىر پار ياغلىق. ③ بىر-بىرىگە ماس، تەڭ: قانداق خانىملار، بىزنىڭ سەنۇبەر ھەربىرلىرىگە پار كېلىدىكەن

پار II ئ [ر] ① سۇنىڭ گاز ھالىتى؛ ھور: پار قازىنى. پار تۇرۇبىسى. پارغا ئايلانماق. ② <بىن> پار قازىنىدا قىزدۇرۇپ ئۆي-ئىمارەتلەرنى ئىسسىتىش ئۇچۇن تۇرۇبا ئارقىلىق كەلتۈرۈلگەن ھور ياكى ئىسسىق سۇ. ③ <بىن> ئۆي ئىچىگە ئورنىتىلغان رادىئاتور ۋە پار تۇرۇبىلىرىنىڭ ئومۇمىي نامى: ئۆيگە پار ئورناتماق.

پارا ئ [پ] مەلۇم بىر مۇددىئا ياكى مەسىلىنى ھەل قىلىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن شۇ ئىش بىلەن ئالاقىدار ئورۇن ياكى شەخسكە قانۇندىن تاشقىرى بېرىلگەن پۇل ياكى ماددىي نەرسە؛ ئارىلىق: پارا بەرمەك. پارا ئالماق. پارا يېمەك.

پارات (پاراتى) ئ [ر< فران] ① قوشۇنلار ۋە پائالىيەت دۈيلىرىنىڭ ھەربىكەت تەبيارلىقىنى كۆزدىن كەچۈرۈش مەقسىتىدە ئۆتكۈزۈلگەن تەنتەنىلىك كۆرۈك: ھەربىي پارات. ② كۆرەكتە بەلگىلىك ھەربىكەت ۋە كىينىش بىلەن مەيداندىن تەنتەنە قىلىپ ئۆتۈش ھەربىكتى: تەنھەربىكەتچىلەر پاراتتىن ئۆتتى.

پاراتىق ئ [ر< گرېك] < تېب > ئۇچەي يولىدىكى تېز خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەل. پاراتىق تاياقچە باكتېرىيىسى تەرىپىدىن قوزغىلىدۇ، تولىراق باللاردا بولىدۇ.

پاراخوت ئ [ر] پار دۈڭگاتىلى ئورنىتىلغان، سۇدا يۈرىدىغان قاتناش قورالى؛ چوڭ كېمە.

پارازىت [ر< گرېك] ① ئ < بىئول > باشقا بىر خىل جانلىق تېنىنىڭ ئىچى ياكى

سرتىدا ياشاپ، شۇ خىلدىكى جانلىق تېنىدىن ئۇزۇقلۇقتا ئېرىشىش ئارقىلىق ئۆز هاياتىنى كاپالەتلەندۈرگۈچى قۇرت ياكى ئۆسۈملۈك. ② سۈپ. كۆچمە. باشقىلارنىڭ مېھنىتى ھېسابىغا ياشىغۇچى، تەبىيارتاپ: پارازىت تۈرمۇش كەچۈرمەك.

پاراسەت ئى [ئە] تېز ۋە توغرا چۈشىنىش، توغرا پەرق ئېتىش قابىلىيىتى؛ ئىدراك، ئەقىل، دىت: پاراسەت ئىگىسى.

پاراسىمپاتىك سۈپ [ر< گرېك] نېرۋا سىستېمىسىنىڭ بىر قىسمى. يۇقىرى قىسمى ئوتتۇرا مېڭە بىلەن ئۇزۇنچاق مېڭىدىن، تۆۋەنكى قىسمى يۇلۇننىڭ ئەڭ تۆۋەنكى قىسمىدىن باشلىنىپ، بەدەندىكى ھەرقايسى ئورگانلارغا تارقىلىدۇ. ئۇنىڭ رولى سىمپاتىك نېرۋىنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، يۈرەك قىسقىرىشنى تورمۇزلايدۇ، ياكى ئاستىلىتىدۇ، كۆز قارىچۇقىنى تارايتىدۇ، ئۇچەي ھەرىكىتىنى كۈچەيتىدۇ.

پاراشوك ئى [ر] ① تالقان ھالىتىدىكى قاتتىق ماددا: چىش پاراشوكى. سوپۇن پاراشوكى. ② تالقان قىلىنغان دورا: دوختۇر ماڭا زۇكامنىڭ تابلېتكىسىنى، پاراشوكىلىرىنى يېزىپ بەردى.

پاراشۇت ئى [ر< فران] < مەرب > ھاۋانىڭ قارشىلىق كۈچىدىن پايدىلىنىپ، ئادەم ياكى نەرسىلەرنى ھاۋا بوشلۇقىدىن يەرگە ئاستا قوندۇرۇش ياكى سەكرەش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان كۈنلۈكسىمان ئەسۋاب.

پاراغەت ئى [ئە] ① كىشى ئارام ئالىدىغان ئەھۋال، شارائىت، تىنچلىق؛ راھەت: پەمىسىزلىكنىڭ پاراسىتى يوق، غەمسىزلىكنىڭ پاراغىتى يوق (ماقال). ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

پارافىن ئى [ر< لات] < خىم > نېفىتتىن چىقىرىلىدىغان ئارقىلىق ئايرىتۇبلىنىدىغان ئاق ياكى سارغۇچ رەڭلىك مومسىمان ماددا.

پاراكەندە [پ] ① رەۋ. تەرتىپسىزلىكە تالىغان، چۈۋۈلغان ھالدا، تىرىپسىرەن، پاتپارات: پاراكەندە بولماق. ② سۈپ. پەرىشان، دېلىغۇل، دەككە ـ دۈككە، خاتىرجەمسىز: ئۇ ئۆيگە كىرىپ كەلگەندىمۇ پاراكەندە كۆڭلى تىنچ بېسىلمىغاندى.

پاراگراف ئى [ر< گرېك] كىتاب، ماقالە ۋە شۇ قاتارلىق تېكىستنىڭ مەنە جەھەتتىن مۇستەقىللىققا ئىگە بولغان، ئادەتتە « § » ئارقىلىق ياكى تەرتىپ سان بىلەن كۆرسىتىلىدىغان قىسمى ھەم « § » بەلگىسىنىڭ ئۆزى.

پارالىل [ر] < مات > ① سۈپ. بىر تەكشىلىكتە ياتقان ۋە ئۆز ئارا كېسىشمەيدىغان؛ يانداش: پارالىل تۈز سىزىق. پارالىل تۆت تەرەپلىك. ② سۈپ. ئەينى ۋاقىتتا تەڭ بىللە تۇرغان؛ تەڭ دەرىجىدىكى: پارالىل سىنىپ. ③ ئى < جۇغ > دۇنيا

خەرىتىسىدىكى ئېكۇاتور سىزىقىغا يانداش قىلىپ سىزىلغان سىزىقلار.

پاراللېزم ئى [ر] ① <مات> توغرا سىزىقلارنىڭ ئۆزئارا پاراللېللىقى. ② كۆچمە. ئوخشاش بىر ئىشنىڭ ئىككى كىشى ياكى ئىككى تەشكىلات تەرىپىدىن ئۆزئارا كېلىشمەستىن بىر ۋاقىتتا بېجىرىلىشى، تەكرارلىنىش.

پاراماق ئى [پ] < بن > ئۆي قۇرۇلۇشىدا جەگىلەرنىڭ تامغا چىشلەپ تۇرغان ئىككى بېشىغا (ئىككى جەگنىڭ ئارىلىقىغا) قويۇلىدىغان ياغاچ تاختا.

پارامۇش رەۋ [پ] ① ئۇنتۇغان، ئېسىدىن چىقارغان ھالدا: پارامۇش بولۇپ قالماق. ② سەزگۈر بولمىغان، دېلىغۇل ھالەتتە: قادىر شۇ پېتى ساقچىلارغا پارامۇش قاراپ تۇردى.

پارامېتىر ئى [ر < گرېك] < مات > تەكشىلىدىكى مەلۇم بىر دائىرە ئىچىدە ئۆزگىرىدىغان تۇراقلىق سان. بۇ تۇراقلىق سان بەلگىلىك قىممەتنى ئالغاندا، شۇ تەكشىلمە ۋەكىللىك قىلىدىغان شەكىلگە ئىگە بولغىلى بولا دۇ. مەسىلەن: تەكشىلمە $x^2+y^2=R^2$ تېكى R بەلگىلىك قىممەتنى ئالغاندا، تەكشىلمە ۋەكىللىك قىلىدىغان چەمبەرنى سىزغىلى بولىدۇ، R بولسا چەمبەرنىڭ پاراممېتىرى بولىدۇ.

پاراۋان سۈپ [پ] ھەممە جەھەتتىن تولۇق؛ پېتىرىلىك؛ كۆپ؛ مول؛ بايىشات: پاراۋان تۇرمۇش. پاراۋان ئائىلە.

پاراۋوز ئى [ر] <قاتن> پويىزنىڭ ۋاگونلارنى سۆرەپ ماڭىدىغان قىسمى، بۇقسى. ئۇنىڭ پار، ئېلېكتر كۇچى، ئىچىدىن يانىدىغان دۆنگاتېل قاتارلىقلار ئارقىلىق ماڭىدىغان بىر نەچچە خىللىرى بولىدۇ.

پارە ئى [پ] ① پارچىلانغان نەرسىنىڭ بىر قىسمى؛ بۆلەك، پارچە: پارە بولماق. پارە قىلماق. ② قۇرئاننىڭ 30 بۆلۈكىنىڭ ھەربىر بۆلۈمى: 30 پارە قۇرئاننى يادا ئالماق.

پارتا ئى [ر] مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئولتۇرۇپ دەرس ئاڭلاش ۋە خەت يېزىشى ئۈچۈن مەخسۇس ياسىتىلغان ئۇستەل.

پارتكوم ئى [ر] ① پارتىيە كومىتېتى. ② پارتىيە كومىتېتى ئورۇنلاشقان جاي؛ بىنا.

پارتكۇرۇپىيا ئى [ر] پارتىيە گۇرۇپپىسى.

پارتىزان ئى [ر < فران] دۈشمەن ېيسىۋالغان جايلاردا دۈشمەنگە قارشى ياكى بىرەر دۆلەتتە ھاكىمىيەتكە قارشى ئۆز ئىختىيارى بىلەن قوراللىق كۈرەش ئېلىپ بارغۇچىلار ئەترىتىنىڭ ئەزاسى: دادام پارتىزانلار سېپىدە دۈشمەنلەر بىلەن سوقۇشۇپ قۇربان بولغانىكەن.

پارتىيە ئى [ر < نېم] < پەلس > مەلۇم سىنىپ، تەبىقە ياكى مەلۇم گۇرۇھقا ۋەكىللىك قىلىدىغان ۋە مەلۇم مەقسەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغان سىياسىي تەشـ

كىلات: كومموٴنستىك پارتىيە.

پارچە [پ] ئى ① بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە نەرسىلەرنىڭ بىر بۆلىكى؛ پۈتۈن نەرسىدىن كېسىپ، سۇندۇرۇلۇپ ئېلىنغان يا-كى ئۆزى ئاجراپ چىققان قىسمى؛ بۆلەك: قەغەز پارچىسى. ② سۈپ. ئۆلچەم قىلىنغان مەلۇم بىرلىككە توشماي قالغان؛ پۈ-تۈن ساننىڭ ئەكسى (پارچىسى): پارچە پۇل. پارچە سان. ③ مق. نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدىغان سۆز: بىر پارچە خەت. بىر پارچە گىلەم. بىر پارچە ماقا-لىە. ④ ئى < ئەد < رومان، پوۋېست قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ مەلۇم بىرقىسمى، ئۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان باب، بۆلەكلەر: روماد-دىن پارچە. ⑤ ئى < ئەد < ئاياغلاشقان، يەكۈنلەنگەن ئوي-پىكىرنى بىلدۈرگەن ماۋزۇسىز بىر كۈبلېت شېئىر.

پارسي سۈپ [پ] پارس تىلىدا ئېيتىلغان ياكى يېزىلغان؛ پارسچە: ئابلىز مەخسۇم ئەرەبىي ۋە پارسىي كىتابلارغا مۇكەممەل تەبىر بېرەتتى.

پارك ئى [ر < ئىنگ] گۈل ۋە بېشاللىق بىلەن قاپلانغان، سەيلە قىلىش، دەم ئې-لىش، كۆڭۈل ئېچىش ئۈسكۈنىلىرى بار چوڭ باغ: بىز ئەتە دېڭىز بويلىرىغا بارا-مىز، پاركلاردا سايا‌ھەت قىلىمىز.

پارلامېنت ئى [ر < فران] كاپىتالىستىك دۆ-لەتلەردە قانۇن تۈزىدىغان ئەڭ يۇقىرى ئورگان. پارلامېنت ئادەتتە يۇقىرى-تۆۋەن ئىككى پالاتادىن تۈزۈلىدۇ؛ بەزى دۆلەت-لەردە بىرلا پالاتا بولىدۇ. ئۇنىڭ ئەزالىرى ئادەتتە سايلام ئارقىلىق بارلىققا كېلىدۇ.

پارنىك ئى [ر] ھەر خىل گۈل-گىياھ، كۆك-تات، مايسا قاتارلىقلارنى تېز ئۆستۈرۈش، بېتىلدۈرۈش ئۈچۈن قۇرۇلغان ئۆستى يې-پىق ئەينەكلىك جاھاز؛ خانا؛ بۇ يەردە كۆن نۇرىنىڭ چۈشۈشى ۋە سۇنئىي ئۇ-سۇلدا ئىسسىقلىق بېرىش ئارقىلىق ئۆ-سۈملۈكنىڭ ئۆسۈشىدىكى مۇۋاپىق تېم-پېراتۇرا ساقلاپ قېلىنىدۇ: پارنىكتا كۆك-تات ئۆستۈرىمەك.

پارول ئى [ر < فران] < ھەرب < ھەربىي خىزمەتتە ياكى يوشۇرۇن تەشكىلاتلاردا ئۆز كىشىلىرىنى تونۇش ئۈچۈن، ئۇچ-راشقاندا ئېيتىلىدىغان ۋە ئالدىن بەلگە-للەپ قويۇلىدىغان شەرتلىك مەخپىي سۆز.

پارۋاي ئى [ر] ئۆي-ئىمارەتلەرنى پار ئارقىلىق ئىسسىتىش ئۈچۈن ئورنىتىلىدىغان، تۆ-رۇبا ۋە پولات نەيچىلەردىن تۈزۈلگەن ئەسلىھە: ئەسقەر بالىنى پارۋاينىڭ قېشى-دىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇرغۇزۇپ ئىسسىتى-تى.

پارىخور سۈپ [پ] پارا ئالىدىغان، پارا يەيدى-غان، پارا بېيىشكە ئادەتلەنگەن: پارىخور ئادەم.

پازىل [ئە] ①سۈپ. يېزىت. پەزىلەتلىك، ياخشى

خۇلق ۋە خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە: بۇ شەھەر پادىشاھى ئادىل ۋە خەلقى پازىل بىر شەھەر ئىكەن. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

پاس ئى [ئىنگ] < تەن > توپ ئويۇنلىرىدا توپنى تۆۋ كاماندىسىنىڭ بىرەر ئەزاسىغا قارىتىپ تاشلاش، ئېتىش ھەرىكىتى: پاس بەرمەك. پاس چىقارماق.

پاسات ئى [ئە] قەستەن، مەقسەتلىك ھالدا قىلىنغان پىتنە-ئىغۋا، ئويدۇرما: بۇ ئىشلار كىشىنى تولىمۇ بىئارام قىلىدۇ ۋە تۇر-لۇك پاسات خىيالىلار كوچىسىغا باشلايدۇ.

پاساھەت ئى [ئە] يېزىت. چىرايلىق ۋە يېقىملىق سۆزلەش قابىلىيىتى؛ نۇتۇقنىڭ ئېنىق، چۈشىنىشلىك ھەم گۈزەللىكى: — ئوغلۇم، ئىلىم-ئەدەپتە كامىل، پاساھەت ۋە گۈزەللىك ئىگىسى ئىكەنسەن، — دەپتۇ بوۋاي مەردانغا.

پاسپورت ئى [ر< فران] چەت ئەلگە چىقىدىغان پۇقرالارنىڭ سالاھىيىتىنى ئىسپاتلايدىغان دۆلەت تەۋەلىك گۇۋاھنامىسى؛ ئۇ ئۆز دۆلىتىنىڭ ئاساسلىق دىپلوماتىيە ئورگىنى تەرىپىدىن بېرىلىدۇ.

پاستا ئى [ر< ئىتال] ھىدىتسىنا، گىرىمچەلىك، رەسسامىلىق ۋە شۇ قاتارلىقلاردا ئىشلىتىلىدىغان خىمىرسىمان ماددا.

پاسخا ئى [ر] <دىن> ① خرىستىئانلارنىڭ، ئەيسانىڭ قايتا تىرىلىشىگە ئاتاپ ئۆتكۈزىدىغان دىنىي بايرىمى. بۇ بايرام ئەتىيازدا كۈن-تۈن تەڭلىشىپ، بىرىنچى قېتىم ئاي تولغاندىن كېيىن كېلىدىغان دەسلەپكى يەكشەنبە كۈنى ئۆتكۈزۈلىدۇ. ② يەھۇدىيلارنىڭ باھار پەسلى ئۆتكۈزۈلىدىغان دىنىي بايرىمى.

پاسسات ئى [ر< نېم] < مېتېئور > ئېكۋاتورنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تۆۋەن ئاتموسفېرا قەۋىتىدە، شىمالىي يېرىم شارىدىن جەنۇبىي يېرىم شارىدىن چىقىدىغان شەرقىي جەنۇب شامىلى. بۇ خىل شامالنىڭ يۆنىلىشى ناھايىتى ئاز بىر قىسىم ۋاقىتلاردا ئۆزگىرىدۇ.

پاسسىپ سۈپ [ر< لات] ① بىرەر ئىش-ھەرىكەتكە ئېتىبارسىز قارايدىغان، قىزىقمايدىغان، سۇس، «ئاكتىپ» نىڭ ئەكسى: پاسسىپ ئادەم. پاسسىپ ئوقۇغۇچى. ② توغرا بولمىغان، ناتوغرا؛ ناچار، سەلبىي: پاسسىپ ئامىل.

پاسون [ر< فران] ① ئى. ھەر خىل كىيىم-كېچەكلەرنىڭ پېچىمى، تىكىلىشى ۋە شۇ خىلدىكى نەرسىلەرنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى، شەكلى، مودېلى: كوچىدا ھەر خىل پاسوندا كىيىنگەن ئون نەچچە كىشى ئالدىرىماي قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتاتتى. ② سۈپ. بېگى مودا بىلەن ياسىنىپ يۈرىدىغان؛ چىرايلىق: پاسون قىز. پاسون بولۇپ كەتمەك.

پاسبان ئى [پ] يېزىت ① بىرەر كىشى ياكى

نەرسىنىڭ خەۋپسىزلىكىنى، ئامانلىقىنى، دەخلىسىزلىكىنى قوغداش ئۈچۈن كۆزىتىدىغان كىشى: قاراۋۇل، ساقچى: پادىشاھ دەررۇ پاسىبانلىرىنى نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى بىلىپ كېرىشكە بۇيرۇدى. ② كۆچمە. ھىمايە قىلغۇچى، مۇھاپىزەت قىلغۇچى، ساقلىغۇچى؛ غەمخور؛ باشپاناھ: سەپ بېشىدا پاسىبانىمىز، چېگىرىمىز رولچىمىز بولغاچقا بۇ غايە چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدۇ.

پاسىق سۈپ [ئە] ① بۇزۇلغان، چېرىگەن، سېسىغان: پاسىق سۆڭەكلەر ئاستىدىن جىنلار سەكرەپ چىقتى. ② كۆچمە. يامان، ئەخلاقسىز: مەن كەچۈرگۈسىز گۇناھقا گىرىپتار بولغان پاسىق ئادەم. ③ پاسكىنا، ئېپلاس: شاھزادە ئورنىدىن تۇرۇپ، بۇ پاسىق جادۇگەردىن ئۆچ ئالماقچى بولدى.

پاسىل ئى [ئە] ئىككى دۆلەت، ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى چېگرا، چەك، ئايرىما: پاسىل قوزۇقى. دېگىز پاسىلى. // پاسىل تام.

پاش سۈپ [پ< ئە] ھەممىگە مەلۇم، ئاشكارا، ئايان: پاش بولماق. پاش قىلماق.

پاشا ئى [پ] <زەمۇل> ھاشارات، بېتىلگىنىنىڭ تېنى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن گەۋدىسىدە بىر جۈپ قانات ۋە ئۇچ جۈپ ئۇزۇن، ئىنچىكە پۇتلىرى بولىدۇ؛ لېچىنكا ۋە قورچاقلىرى سۈدا بېتىلىدۇ؛ ئەركىكى ئۆسۈملۈك شىرنىسى بىلەن، چىشىسى ئادەم ۋە ھايۋان قېنىنى شوراش بىلەن ھايات كەچۈرىدۇ؛ بەزگەك، يۇقۇملۇق مېڭە يالىلۇغى قاتارلىق كېسەللەرنى تارقىتىدۇ.

پاششاپ ئى [پ] تارس ① ۋاڭ ئوردىسىنىڭ كېچىلىرى كۆزەت قىلىدىغان، جىڭ قاقىدىغان ساقچى ئەمەلدارى. ② ئۆتمۈشتە مەھەللە ياكى كوچىلارنىڭ ئامانلىقىغا مەسئۇل يەرلىك ئەمەلدار.

پاشنا ئى [پ] ئاياغ كىيىمنىڭ تاپىنىغا قويۇلىدىغان، چەم ياكى باشقا نەرسىلەردىن ياسالغان قاتۇرما؛ ئۆكچە: ئۆتۈكنىڭ پاشنىسى.

پاك سۈپ [پ] ① چاڭ - توزان، كىر قاتارلىقلاردىن خالىي، پاسكىنا بولمىغان، پاكىز: ئاق بولسۇن، پاك بولسۇن (ماقال). ② تەركىبى ساپ، بۇلغانمىغان، تازا: پاك سۇ. ③ باشقا بىرىنىڭ ئەجرى ئازىلاشمىغان، ئۆزىگە خاس بولغان؛ ھالال: تاپقىنىم پاك، قۇلقىم ساق (ماقال). ④ كۆچمە. نامىغا داغ تەگمىگەن، يامان ئىللەت، يامان ئىشلاردىن خالىي، ساپ ۋىجدانلىق، ساپ: پاك دىل. پاك قىز. تارىخى پاك. پاك ئادەم.

پاكىت ئى [ر< لات] ① ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغان، رېئال، بار نەرسە؛ ھەقىقىي ۋەقە، ھادىسە ۋە شۇلار ھەققىدىكى مەلۇمات: پاكىت ئالدىدا پىل ئوسۇرۇپتۇ (ما-

قال) . ② بىرەر ئىش، نەرسە ھەققىدە خۇلاسە چىقىرىش، قەتئىي بىر پىكىرگە كېلىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئا-سـاس، دەلىل، ھۆججەت: تارىخىي پا-كـىت. * پاكىت مۇنازىرىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

پاكىز سۈپ [پ] ① تازا، پاك، ئېرىنچ، مەي-نەت ئەمەس: پاكىز سۇ. پاكىز چىنە. ② تـازىلىققا رىئايە قىلىدىغان، ئۆزىنى پاكىز تۇتىدىغان: پاكىز بالا. پاكىز ئا-يال. ③ كۆچمە. ۋىجدانلىق؛ پاك؛ توغرا؛ ئادىل: قىز دېمەك بولۇر پاكىز، پاكىزلىق دېمەككىم قىز. ④ رەۋ. قالدۇرماي، پۈ-تـۈنلەي، تامامەن، تولۇق، تەلتۆكۈس: يولدىكى قارلار پاكىز سۈپۈرۈۋېتىلدى.

پـاگـون ئى [ر] < ھەرب > ئوفىتسېر ۋە پاراخوت كاپىتانلىرىنىڭ مۇرىسىگە تاقىلى-دىغان ھەم ئۇلارنىڭ دەرىجىسىنى بىلدۈ-رىدىغان بەلگە: پاگون تاقىماق.

پاك ئى [خەن] قاتار ئويۇنلىرىنىڭ بىر خىلى. پاك ئادەمتە تاختاي ۋە شۇنىڭدەك نەرسە-لەرنىڭ يۈزىگە چاقماق شەكلىدە سىزىلى-دۇ. ئۇنىڭ سىزىلغان يوللىرىدا پاك ئۈ-رۈقلىرىنى يۈرگۈزۈش ئارقىلىق ئوينىلىدۇ: پاك ئوينىماق. پاك سىزماق.

پاكچۇ ئى [خەن] < كې > ئارىلاشما يېمەك يېپتىن توقۇلىدىغان توز يوللۇق رەخت. ئۇ نېپىز ۋە يۇمشاق بولۇپ، يازلىق كىيىم تىكىشكە باب كېلىدۇ.

پـال (پالى) ئى [ئە] كىشىنىڭ ئالقىنىغا قاراش، كىتاب ۋاراقلاش، قارتا ئېچىش، تاش ۋە مايماقلارنى يۆتكەش قاتارلىق ئۈ-سۇللار بىلەن كىشىلەرنىڭ كەلگۈسىنى، شـۇنىڭدەك كىشىلەر بىلىشكە قىزىققان نەرسە ياكى ھادىسىلەرنى ئالدىن ئېيتىپ بېرىدىغان ساختا بېشارەت: پال باقماق. پال سالماق.

پالاتا ئى [ر < لات] بەزى كاپىتالىستىك مەملىكەتلەردىكى پارلامېنت.

پالاس ئى [پ] ئۇموۋمەن يەرگە، كارىۋاتقا سېلىنىدىغان، يۇڭ ياكى پاختا يېپلىرىدىن توقۇلغان، گىلەم ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان بۇيۇم.

پالاق ئى [ئە] ① دىنىي مەكتەپلەردە ئو-قۇغۇچىلارنى ئەدەپلەيدىغان ياكى سوراق-خانىلاردا گۇناھكارنى ئۇرىدىغان جازا قو-رالى؛ بېسسى تاياق: پالاق بىلەن ئۇرماق. ② كېمە، قېيىق، قولۇاقلارنى سۇدا ھەي-دەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، سۇغاكـ-رىپ تۇرىدىغان، ئۇچى بېسسى قىلىپ يـاسـالـغان ياغاچ: قېيىق پالىقى. ③ چۆچۈن ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن سىم ياكى يالـ-تىراق توردىن ياسالغان ساپلىق ئىسۋاب: چۆچۈن پالىقى. ④ < تەن > تىكتاك توپ قاتارلىقلارنى ئۇرۇش ئۈچۈن ياغاچ ياكى بـاشقا نەرسىلەردىن مەخسۇس ياسالغان

تەنتەربىيە سايمىنى: تىكتاك توپ پالىقى.

پالاكەت [ئە] ① ئى. كىشىلەرنىڭ ئىختىيارىدىن، ئىرادىسىدىن تاشقىرى؛ ئۇشتۇمتۇت، كۈتۈلمىگەندە يۈز بېرىدىغان كۈچ‌كۈلسىز ھادىسە؛ بەختسىزلىك؛ بالا - قازا؛ ئاپەت: پالاكەت باسماق. * خۇشال بولغاندا كۆزگە پالاكەت كۆرۈنمەس (ماقال). ② سۈپ. كۆچمە. چاقماق ئەمەس، لەقۋا، لايغەزەل، ئېپسىز يوق؛ كىبىرگىسىز: ئايۇپ ئاكىنىڭ ئوغۇللىرى پالاكەترەك يىگىتلەردىن ئىدى.

پالان ئال [ئە] سۆزلىگۈچىگە نامەلۇم بولغان ئادەم، نەرسىلەرنىڭ ئېنىقسىزلىقىنى بىلدۈرىدۇ: پالان ئادەم. پالان كۈن. پالان ۋاقىتتا.

پالەچ ئى [ئە] ① < تېپ > بىر خىل كېسەللىك. بۇنىڭدا، نېرۋا خىزمىتى توسقۇنلۇققا ئۇچراپ بەدەننىڭ بىر قىسمى ھەرىكەت ئىقتىدارىدىن پۈتۈنلەي ياكى قىسمەن ھالدا مەھرۇم بولىدۇ. ② كۆچمە. بىرەر ئىش، خىزمەت يۈرۈشمىگەن، توختاپ قالغان؛ پاسسىپ ھالەتكە چۈشۈپ قالغان، ئاقساپ قالغان ھالەت: خىزمەت پالەچ ھالەتكە چۈ شۈپ قالماق.

پاللادىي ئى [ر < گرېك] < خىم > مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى (Palladium)Pd. كۈمۈشتەك ئاق، گازلارنى سۈمۈرۈش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە، بولۇپمۇ ھىدروگېننى سۈمۈرىدۇ، ساپ ھىدروگېن ئېلىشتا سۈمۈرگۈچى قىلىنىدۇ؛ يەنە «كاتالىزاتور» مۇقىلىنىدۇ. پاللادىي قېتىشمىسى چىشنى داۋالاش ماتېرىيالى ۋە زىننەت بۇيۇملىرى قىلىنىدۇ.

پالما ئى [ر < ئىنگ] < بوت > پالما ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. غولى سىلىندىر شەكلىدە بولۇپ شاخلانمايدۇ؛ يوپۇرمىقى چوڭ، ئۇزۇن ساپاقلىق، ئالقانسىمان چوگقۇر بېرىلغان، ياپراقلىرى تۆمۈنە شەكلىدە كېلىدۇ؛ گۈلى سېرىق، ئاتلىق، ئانىلىقلىرى ئايرىم تۇپتە بولىدۇ؛ ئۇچكىلىك مېۋىسى ئۇزۇن ۋە يۇمىلاق كېلىدۇ؛ ياغىچىدىن سايمان ياساشقا بولىدۇ.

پالنامە ئى [ئە+پ] پال سېلىش، پال ئېچىش قائىدىلىرى بېزىلغان مەخسۇس قوللانما، كىتاب.

پالۋان [پ] ① ئى. جىسمانىي جەھەتتىن كۈچلۈك، بەقۇۋۋەت، جەسۇر؛ باتۇر كىشى: يۈگەنسىز ئاتنى پالۋان مىنسۇن (ماقال). ② سۈپ. جەڭدە، چېلىشتا زور كۈچ كۆرسىتىپ باتۇر دەپ ئاتالغان: پالۋان يىگىت. ③ سۈپ. قارىغا ئېتىشقا، چىنىلەشكە ماھىر؛ مەرگەن: خوجىنىياز پالۋان ياقۇپ ياساۋۇلنى قوغلىدى. ئۇ قېچىپ كېتىۋېتىپ، ھە دەپ ئوق چىقىراتتى.

پالېئونتولوگىيە ئى [ر < گرېك] < بىئول < گىئولوگىيىلىك تارىخىي دەۋرلەردىكى جانلىقلارنىڭ پەيدا بولۇش، تەرەققىي قىلىش، تۈرلەرگە بۆلۈنۈش، ئۆزگىرىش ۋە تارقىلىش قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم. ئۇنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى جانلىقلارنىڭ يەر قاتلاملىرىدا، ساقلىنىپ قالغان ئىز، جەسەتلىرى ۋە تاشقا ئايلانغان قالدۇقلىرىدىن ئىبارەت.

پالېئولوگىيە ئى [ر < گرېك] < بوت < بوتانىكىنىڭ بىر تارمىقى، قەدىمكى ۋە ھازىرقى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ سپورىسى ۋە گۈل چېڭنىڭ ھالىتى، بېرىلىشى، تۈرگە بۆلۈنۈشى، ئۆزگىرىشى، گېئولوگىيىلىك ۋە جۇغراپىيىلىك تارقىلىشى جەھەتلەردىكى قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ.

پانار ئى [ر] يورۇتۇش نۇقتىسى يەنى ئوتى، شېشە بىلەن ئورالغان چىراغ: ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزىتىپ قويۇپ، لۇتپۇللا يەنە پانار يورۇقىدا يېزىشنى داۋاملاشتۇردى.

پاناھ (پاناھى) [پ] ① ئى. ئۆز ھىمايىسىدە ساقلىغۇچى، قوغدىغۇچى، ھىمايە قىلغۇچى: ئەزالار بىزنى ئۆزلىرىگە پاناھ بولىدۇ دەپ ئۈمىد كۈتمەكتە. ② ئى. كۆچمە. ھىمايە، ھامىيلىق: ئى ئاللا، ئوغلۇمنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن ③ سۈپ. ساقلىنىشقا بولىدىغان، خالىي: پاناھ جاي. ④ ئى. ھىمايە، پاناھ تېپىش مۇمكىن بولغان جاي: پاناھ تاپماق.

پاناھگاھ ئى [پ] پېرت. پاناھ بولىدىغان جاي: ئۇلار دېھقانلىقنى پاناھگاھ قىلغانىدى.

پانىگامېرىكانىزم ئى [ر < گرېك + ئىنگ] ئامېرىكا قىتئەسىدىكى دۆلەتلەرنىڭ بىرلىشىشىنى تەرغىب قىلىدىغان تەشەببۇس بۇيۇنى ئەسلى XIX ئەسىردىكى لاتىن ئامېرىكىسى مىللىي ئىنقىلابىنىڭ رەھبەرلىرى ئىسپانىيە، پورتۇگالىيەنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىغا بىرلىكتە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا قويغان.

پانتوتېن ئى [گرېك] < خىم > ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلاسى $C_9H_{17}O_5N$. ۋىتامىن B نىڭ بىر خىلى، يەنى رەڭسىز يېپىشقاق سۇيۇقلۇق؛ جىگەر، فېرمېنت ۋە تۇخۇم سېرىقىدا بولىدۇ؛ ئادەم تېنىدە پانتوتېن كىسلاتاسى كەم بولسا تېرە كېسەللىكى، بۆرەك ئۇستى بېزىدىن قان چىقىش قاتارلىق كېسەللەر كېلىپ چىقىدۇ.

پانتوگراف ئى [ر < گرېك] < ماتېماتىكا ھەرقانداق بىر شەكىلگە ئوخشاش شەكىلنى بەلگىلىك چوڭايتىش ياكى كىچىكلىتىش نىسبىتى بويىچە سىزىشتا قوللىنىلىدىغان بىر خىل ئەسۋاب.

پانتۈركىزم ئى [ر] تۈرك بۇرژۇئازلىرى ۋە پومېشچىكلىرى ئارىسىدا XX ئەسىرنىڭ

باشلىردا پەيدا بولغان ۋە تۇركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان بارلىق خەلقلەرنى تۇركىيە ھۆكۈمرانلىقىغا بويسۇندۇرۇش، تۇرك دۆلىتىگە بىرلەشتۈرۈش ئىدىيىسىنى تەرغىب قىلىدىغان بىر خىل نەزەرىيە.

پانتۈركىست ئى [ر] پانتۈركىزمنى ھىمايە قىلغۇچى، پانتۈركىزم تەرمپدارى.

پانتېئىزم ئى [ر < گرېك] < پلس > خۇدانى تەبىئەت بىلەن بىر دەپ ھېسابلايدىغان ۋە «تەبىئەت - خۇدانىڭ مۇجەسسەملەنگەن ھالىتى» دەپ قارايدىغان دىنىي پەلسەپىۋى تەلىمات.

پانۇس ئى [ئە < گرېك] ئادەتتە قولدا كۆتۈرىدىغان ياكى بىرەر جايغا ئېسىپ قويۇلىدىغان، شامال ۋە ھۆل -يېغىندىن ساقلىنىش ئۈچۈن سىرتى قەغەز ياكى ئەينەك بىلەن قاپلانغان، ئىچىگە شام ياكى كىرسىن يېقىلىدىغان بىر خىل چىراغ: دەرۋەلەر ئارىسىغا خىلمۇخىل رەڭلىك پانۇسلار ئېسىلغانىدى.

پانئىسلامىزم ئى [ر < گرېك+ئە] ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا يېقىن شەرقتە پەيدا بولغان پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ مىللەت ئايرىماي ئىتتىپاقلىشىپ، دۆلەتتىن، مىللەتتىن، رايوندىن ھالقىغان، بىرلىككە كەلگەن ئىسلام ئىمپېرىيىسى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدىغان بىر خىل دىنىي ۋە سىياسىي پىكىر ئېقىمى.

پانئىسلامىست ئى [ر < گرېك+ئە] پانئىسلامىزمنى تەرغىب قىلىدىغان شەخس، پانئىسلامىزم تەرمپدارى.

پانى سۇپ [ئە] تېز ئۆتۈپ كېتىدىغان؛ ۋاقىتلىق، ئۆتكۈنچى، ئامانەت:پانى ئالەم. پانى دۇنيا.

پاھشە [ئە] ① ئى. نىكاھلانمىغان ئەر - ئاياللار ئوتتۇرىسىدىكى بۇزۇقچىلىق، زىنا: پاھشە قىلماق. پاھشە ئۆتكۈزمەك. ② سۇپ. زىنا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان؛ ئەخلاقى بۇزۇق (ئاياللار ھەققىدە): پاھشە خوتۇنلار كۆپ ۋاقىتتا سىزلام كەلسىنىڭ ئاساسىي مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ.

پاھىشخانا ئى [ئە+پ] پاھىشىلەر تۇرىدىغان، پاھىشۋازلارنى قوبۇل قىلىدىغان جاي.

پاھىشۋاز ئى [ئە+پ] پاھىشىلەر بىلەن جىنسىي مۇناسىۋەت قىلىشقا بېرىلگەن، ئەخلاقى بۇزۇق ئەر؛ زىناخور.

پائۇزا ئى [ر < لات] < مۇز > ① كۇي، شېئىر-قوشاقلاردىكى ئۇزۇلۇش، توختاش ۋە ئۇنىڭ بەلگىسى. ② ئوپېرا، بالېتلاردا پەردە ئارىلىقىدا چېلىنىدىغان ۋە ناخشا باشلىنىش ئالدىدا چېلىنىدىغان ئۇششاق مۇزىكا؛ مەرغۇل.

پاۋلونىيە ئى [لات] <بوت> چوقا ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ياغىچى يۇمشاق بولۇپ مۇزىكا ئەسۋابلىرى،

مودېل قاتارلىقلارنى ياساشقا بولىدۇ.

پاۋمىتان ئى [د < نېم] تۆمشۇقى ئۇزۇن، بىر خىل چوڭ مايمۇن. ئۇ ئافرىقا ۋە ئەرەب بىستاندا ياشايدۇ.

پائىلاتۇن ئى [ئە] < ئىد > ئەرەب تىلى مورفولوگىيىسىدىكى ئىككىنچى بوغۇمى قىسقا سوزۇق تاۋۇش، قالغانلىرى ئۇزۇن سوزۇق تاۋۇش بولغان تۆت بوغۇملۇق سۆز فورمۇلىسى بولۇپ، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئاروز ۋەزنىدىكى بەھرى تەۋىل تۈركۈمىنىڭ ھەجەز بەھرى (ـv--) فورمۇلىسىنى كۆرسىتىدۇ.

پائىلۇن ئى [ئە] ئاروز ۋەزنىدىكى بىر روكن يەنى ئاساسلاردىن بىرى.

پاي I ئى [پ] بىرەر تىجارەت ياكى كەسىپنى يولغا قويۇش ئۈچۈن شېرىكچىلىك ئاساسىدا قوشۇلغان ھەسسە؛ ئۇلۇش، دەسمايە: پاي پۇلى. پاي قوشماق.

پاي II [پ] ① ئى. پۇت، ئاياغ؛ تاپان: كۆرسەتكەن نىزارىنىڭ خانىسىنى، مەن ئۇنىڭ ئىز - پايىنى قىلاي تاۋاپ. ② ئى. بىر جۈپ ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەرنىڭ ھەربىرى: سىگار پاي ئاياغ. ③ مق. نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ؛ دانە، تال: ئون ئىككى پاي ئوق. تۆت پاي قاسقان. ④ ئى. ئاياغ ئىزى كۆپ تەگكەن؛ كۆپ دەسسەلگەن يەر ياكى نەرسە: جۇۋازنىڭ پېيى.

پايان (پايانى) ئى [پ] ① جاي، مۇساپە، يول قاتارلىقلارنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى؛ چېگرىسى: زەپ ئوخشىغان بۇغداينىڭ پايانى ھېچ كۆرۈنمەس؛ كېچەكۈندۈز قۇدۇسۇزلۇقنىڭ ھارغىنلىقى بىلىنمەس. ② ئىش-ھەرىكەت، گەپ-سۆز، ۋەقە-ھادىسىلەرنىڭ ئاخىرى؛ داۋامى: بىلمىدىم كۆلپەتنىڭ بارمۇ پايانى، ئالەمگە ھەمراھ-سىكەن ئادەم پىغانى. ③ كۆچمە. ھېس-تۇيغۇ، كەچۈرمىش قاتارلىقلارنىڭ چېكى؛ ئاخىرى: تارقىلىپتۇ ئاخشامقى تۇن تۇمانى، ئېقىن بىلەن بىللە ئۇزدۇم باھاردا، بۇ ئېقىنغا ئىشقىمنىڭ يوق پايانى، ئۇ ئاققان جاي بولغاچ قەلبىم ماكانى.

پاياننداز ئى [پ] ئىنتايىن ھۆرمەتلىك بولغان مېھمانلارنىڭ يولغا سېلىنىدىغان گىلەم؛ پالاس: پاپانداز سالماق.

پايە ئى [پ] يېزىت ① ئېگىزلىككە چىقىپ چۈشۈشتە ئىشلىتىلىدىغان شوتا، پەلەمپەي؛ باسقۇچ: ھاتەم ئورنىدىن تۇرۇپ، تەختىنىڭ بىرىنچى پايىسىگە قەدەم قويدى. ② پۇت، ئاياغ: ئەتىرگۈلدەك چىرايىڭغا بېقىپ، رەڭگىم چىلان بولدى، تىكەن پايەڭ تۆپەيلىدىن مېنىڭ كۆكسۈمۈمۇ قان بولدى. ③ ياغاچ ياكى ساپالدىن ياسالغان چىراغ قويىدىغان جاھاز: ئالدىڭ ئۇچ ئامىلدىن «چىراغ» دېگەن نام، بىرى ياغ، پىلىكۇ، بىرىدۇر پايە. ④ ئۆسۈملۈكلەرنىڭ شېخى، يوپۇرمىقى،

گۈلى ۋە مېۋىلىرىنى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان يەر ئۈستى قىسمى؛ غولى، تۈپى: ئەتراپتا كۆرۈنمەيدۇ ئىنسان سايىسى، باغلاردا زەپىران گۈللەر پايىسى.

پايپاس تق [پ] تەمتىرەپ ھولۇقۇپ، بىر پۇتىنى ئېگىز، بىر پۇتىنى پەس كۆتۈرگەن ھالدا مېڭىش ھالىتى.

پايەخت ئى [پ] بىرەر دۆلەتنىڭ ئەڭ يۇقىرى ھاكىمىيەت ئورگانلىرى ئورۇنلاشقان شەھەر ۋە شۇ دۆلەتنىڭ سىياسىي مەركىزى.

پايتما ئى [پ] قونچلۇق ئاياغ كىيگەندە پۇتقا ئورىلىدىغان رەخت؛ ماتا، كىگىز پارچىسى.

پايدا ئى [پ] ① بىرەر كىشى ياكى نەرسىگە يېتىدىغان مەنپەئەت، نەپ: قىلىدىغان ئىش بولمىسا، ئۆيگە بىرىپ ئۆز ئىشىمىزنى قىلساق شۇ پايدا ئەمەسمۇ؟ ② <س ئق> ئىشلەپچىقىرىش، سودا-سېتىق ۋە تۇرلۇك تىجارەت يوللىرى ئارقىلىق كىرگۈزگەن كىرىمىدىن، تەننەرخى ياكى دەسمايىنى ۋە باجنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىنكى ئاشقان سوممىا، نەپ: پايدا بەرمەك. پايدا چىقماق. پايدا قىلماق.

پايدىكەش سۈپ [ئە+پ] يېزىت. دائىم پايدا ئېلىش كويىدا بولىدىغان، ھايانكەش.

پايمال ئى [پ] يېزىت. كۆپىنچە «قىلماق»، «قىلىنماق» پېئىللىرى بىلەن بىللە كېلىپ «1) ئاياغ ئاستىدا بېسىلماق، يانجىلماق، چەيلەنمەك. 2) كۆچمە. ئاياغ ئاستى قىلماق، خورلىماق، دەپسەندە قىلماق » دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: پايمال قىلماق. پايمال قىلىنماق.

پاينەك ئى [پ] ① تۇخۇمنىڭ توم، يوغان تەرىپى (ئۇچىغا قارىمۇقارشى تەرىپى): سىيەت، مەشرەپكە كۆرەڭلەپ: — مۇشۇنداق تۇخۇمدىن ئىككى يۈزنىڭ ئۇچ-پاينىكىنى ئورۇڭلىمەن، دېسىمۇ قورقماي چېكىشۈبرىمەن، — دېدى. ② مىلتىق، ئاپتومات، قىلىچ قاتارلىق قوراللارنىڭ تۇتىدىغان سېپى، دەستىسى: جاڭ-بېك، كەلگەن پېتى مىلتىقىنىڭ پاينىكى بىلەن ھېلىقى كىشىگە يامىشۇاتقان بوزەنىڭ بېشىغا بىرنى سالدى. ③ باشنىڭ چاچ ئۇنمىگەن ۋە چاچ چۈشۈپ كەتكەن غىلتاڭ قىسمى، پارقىراق چوققىسى: يەگىت ئۇنىڭ بېشىدىن دوپپىسىنى يۇلۇۋېلىپ، قىپقىزىل پاينەك چوققىسىغا شاپىلاقلىدى.

پەتە ئى [ئە] ① ئۆلۈم ئۈزىتىلغان ئۆيدىكى ھازىدارلارنى يوقلاپ قايغۇ بىلدۈرۈش؛ تەسەللى: ئۆلۈم پەتىسىگە بارماق. ② ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلەرنى يوقلاپ قىلىنغان زىيارەت: پەتە قىلماق. * ئۇنىڭ نەزىرىدە ئەتىسى ئەتىگەندە چوقۇم بۇ ئۆيگە پەتىگە كېلىشى كېرەك ئىدى.

پەتنۇس ئى [ر] ئۇستىگە چىنە ـ قاچا، قەنت ـ گىزەك قاتارلىق بىمەكلىكلەرنى سېلىپ توشۇشقا ياكى داستىخانغا قويۇشقا ئىشلىتىلىدىغان تەخسە شەكىللىك مېتال بۇيۇم.

پەتىۋا ئى [ئە] < دىن > بىرەر چىگىش، مۇشكۈل مەسىلىلەرگە قارىتا شەرئىەت ۋە قانۇنغا ئاساسەن دىنىي ئۆلىمالار تەرىپىدىن چىقىرىلىدىغان خۇلاسە؛ قارار، ھۆكۈم: پەتىۋا چىقارماق.

پەجمۇردە سۈپ [پ] ① غەمكىن، سۇلغۇن: پەجمۇردە بولغان بالا. ② تىتىلغان، زەخىملەنگەن، بۇزۇلغان:ـــ بۇنىڭغىمۇ شۇكۈر، تېرەڭدە كېلىشتۇرۇپ بىر جۈۋا كەيە، پەجمۇردە قىلماي سويۇڭلار، ـــ دەپتۇ پادىشاھ.

پەچىم [پ] ① سۈپ. يېرىق، چاك قاتارلىقلارنى قاداىدىغان، ھىملاشتۇرىدىغان؛ چىڭتىدىغان: پەچىم مىخ. پەچىم ياغاچ. ② ئى. چىڭغان، ھىملاشتۇرۇلغان ھالەت: ئاغزىنىڭ پەچىمى يوق.

پەخەس رەۋ [پ] ھوشيار، دىققەت، ئاگاھ: پەخەس بولماق.

پەخرىي سۈپ [ئە] كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى ئۈچۈن ھۆرمەت يۈزىسىدىن سايلانغان ياكى مەرتىۋىسى ساقلاپ قېلىنغان: پەخرىي رەئىس. پەخرىي ئەزا، پەخرىي ئۇيغۇر.

پەخىر (پەخرى) ئى [ئە] ① مەنمۇنىيەتلىك ھېس ـ تۇيغۇ، مەنمۇنىيەت؛ غۇرۇر: ئېھ شۇ كۈن جانلاندى چەكسىز دىيارىم، كېچىلەپ كەلمىدى ئەلنىڭ ئۇيقۇسى. ئېھ سېنى ئۆستۈرگەن ئۇلۇغ ۋەتەننىڭ، ئۇرغىدى قەلبىمدىن پەخىر تۇيغۇسى. ② ماختىنىشقا، غۇرۇرلىنىشقا ئەرزىيدىغان ئادەم ۋە نەرسە، ئەڭ ياخشى نەمۇنە، نامايەندە: ئېپتىخار: ئېلىپ پارتىيەدىن قۇۋۋەت، ۋەتەندە تاپقى تەربىيەت، جاھاندا تاپقى شان ـ شۆھرەت، ۋەتەننىڭ پەخرى ئارمىيە.

پەدە ئى [پ] ① تۇرلۇك چالغۇ ئەسۋابلارنىڭ دەستىسىدىكى تاۋۇش نوتىلىرىنى بەلگىلەيدىغان بوغۇملار: پەدە باسماق. پەدە باغلىماق. ② ئاھاڭ: تالىپ دۇتارنى باشقىدىن ساز قىلىپ شوخ پەدىلەرگە باشلىمۇەتتى.

پەدەر ئى [پ] پىزت ① ئاتا، دادا. ② مۇتەسىۋىر، ئۇلۇغ، بىتەكچى كىشىلەرنى ھۆرمەتلەش يۈزىسىدىن قوللىنىلىدىغان ھۆرمەت سۆزى: بۇ يۇرتتا كۆپ ئەسىرلەر ئىلگىرى بولغان ھۇنەر پەيدا، فارابى ھەم يۇسۇپ ئوخشاش ئۇلۇغ ئۇستاز، پەدەر پەيدا.

پەرەز ئى [ئە] ① بىرەر نەرسە ھەققىدە ئالدىنئالا قىلىنغان تەخمىنىي مۇلاھىزە؛ قىياس: مېنىڭ پەرىزىمچە، سىلە تونۇشتۇرغۇچى بولۇشنى رەت قىلغانلىرى بىلەن ئۇنى تونۇشتۇرغۇچىلار يەنە چىقىدۇ. ②

< پەلس > تېخى بىلىنمىگەن شەيئى ياكى قانۇنىيەت توغرىسىدا بار دەلىل ـ ماتېرىيال ـ لارغا ھەم ئىلىم ـ پەن قائىدىلىرىگە ئا ـ ساسلىنىپ قىياسەن قىلىنغان چۈشەندۈ ـ رۈش، تەسەۋۋۇر.

پەرەزلى سۈپ [ـ ئە] يېزىت. پەرەزگە ئاساسلانغان؛ تەخمىنى، خىيالى.

پـەرەڭ [پ + ـ ئە] ① ئى. فرانسىيىلىك؛ فرانسۇز؛ غەربىلىك: بۇ ۋاي: ـــ بۇ مېھمان ـ لار ئامېرىكىدىن كېلىدۇ، پەرەڭدىن كې ـ لىدۇ بىزنىڭ كارىمىز يوق، لېكىن ئۇلار ئۇيغۇرنىڭ ناخشىنى قانداق پەيزى ئېيتى ـ دىغانلىقىنى ئاڭلاپ قالسۇن، ـــ دېدى. ② سۈپ. فرانسىيىدە ياكى ياۋروپادا، غەربتە تەييارلانغان ياكى كەلتۈرۈلگەن: پەرەڭ مىلتىق. ③ سۈپ. كۆچمە. ھەرقانداق ئىش قولىدىن كېلىدىغان؛ چېۋەر، ماھىر، ئۇس ـ تا: ئۇ قولى گۈل، پەرەڭ ئادەم. ④ سۈپ. كۆچمە. قىپقىزىل، قېنىق قىزىل: پە ـ رەڭ ياغلىق.

پەرەنجە ئى [پ] ئازادلىقتىن ئىلگىرى ئايالنىڭ باشقا ئەر كىشىلەرگە يۈزىنى كۆرسىتىمەس ـ لىك ئۈچۈن بېشىنى پۈركۈۋالىدىغان، تونىسىمان ئۈزۈن بېيىنچا.

پەربۇن ئى [پ] < بوت > كۈنلۈكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ؛ ئىسسىقنى تارقىتىش، توسالغۇ ـ لارنى ئېچىپ ھەيزىنى تەڭشەش؛ ئاشقا ـ زان، تاللارنىڭ پائالىيىتىنى كۈچەيتىش رولى بار.

پەرت [ـ ئە] ① سۈپ. يەككە، يالغۇز؛ تەنھا: شەرتى كېتىپ، پەرتى قالدى (ماقال). ② ئى < ـ ئىد > كلاسسىك لىرىكىدا بىر بېيىتتىن ئىبارەت كىچىك مۇستەقىل شې ـ ئىر.

پەرتۇق ئى [ر < نېم] ← **پەشتاما**: پەرتۇق تارتماق.

پەردا ئى [پ] ① نەرسىلەرنىڭ سىرتىنى بويىاش، سىلىقلاش يوللىرى بىلەن چىرايـ ـلىق، كۆركەم قىلىش: پەردا قىلماق. پەردا بەرمەك. پەردىنى ياخشى بۇيۇم. ② ھۆسن تۈزىمى ياكى سۈنئىي گۈزەل ـ لىك ھاسىل قىلىش ئۇچۇن ئوسما، خې ـ نە، ئۇپا ـ ئەڭلىك سۈرتۈش ئىشى: ئۇ ئـۆزى كىچىك بولسىمۇ داۋاملىق پەردا قىلىپ يۈرىدىغان بالا بوپتۇ. ③ گىرىم ۋە شۇنداق زىبۇ زىننەتنىڭ ئۆزى: شەرپە بۇگۈن ئۇنىڭدىن ھاراقتىن باشقا ئاياللار ـ نىڭ پەردا مېيىنىڭ پۈرىقىمۇ كېلىۋاتقـ ـىنى سېزىپ گۈمانلاندى.

پەردازخور سۈپ [پ] داۋاملىق پەردا قىلىپ يۈرۈشكە ئادەتلەنگەن: پەردازخور ئايال.

پەردە ئى [پ] ① دېرىزە، ئىشىك، سەھنە قاتارلىقلارغا زىننەت بېرىش ياكى توسۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان رەخت: دۇخاۋا پەردە. چىت پەردە. پەردە ئاچماق. ② < ئا > ئورگانىزمدا ئايرىم ئورگانلارنى

قاپلاپ، ئوراپ یاکی بىر - بىرىدىن ئاجـ
رىتىپ تۇرىدىغان نەرسە؛ يۇپقا توقۇلما: قىزىلىق پەردىسى. قۇلاق پەردىسى. ③ < تىيا > سەھنە ئەسىرـ
ىنىڭ، فىلىمنىڭ مۇستەقىل ۋەقەلىكتىن ئىبارەت بولغان تولۇق بىر قىسمى: بۇ دراما ئۇچ پەردە، ئىككى كۆرۈنۈشلۈك ئىكەن. ④ كۆچمە. ئاتا-بالا ۋە چوڭـ
كىچىكلەر ئارا قىلىنىدىغان ھايا: پەردە ساقلىماق.

پەردىشەپ ئى [پ] ①تۇن قاراڭغۇسى. ② تـۇرمۇشتا بىر-بىرىدىن ھايا قىلىدىغان، ئۆزئارا شەخسىيەتسىگە تەئەللۇق ئىش ۋە قىلمىقلار: قاسىمجان بىلەن ئۆزۈندىن بېرى بىر پەردە ئىشلەپ كېلىۋاتىمىز، ئارىمىزدا ئاز- تولا پەردىشەپمۇ بار.

پەرز ئى [ئا] ① <فىن> ئاللانىڭ بەندىـ
لەرىنىڭ ئادا قىلىشىغا ۋە ساقلىنىشىغا بۇيـ
رۇغان ۋەزىپىلىرى: پەرزنى ئادا قىلماق.
② چوقۇم ئورۇندىشى زۆرۈر بولغان ۋەزىـ
پـە؛ مەجبۇرىيەت: پەرزەنتلەرنى ياخشى تەربىيىلەش، ئۆي-ئوچاقلىق قىلىش ئاتا - ئانىلار ئۈچۈن پەرز.

پەرزەنت ئى [پ] ①ئاتا - ئانىغا نىسبەتەن ئوغۇل ياكى قىز بالا؛ ئەۋلاد: پەرزەنت كۆرمەك. پەرزەنتكە تەشنا بولماق. ② كۆچمە. ئۆز ۋەتىنى ياكى خەلقىگە مەنپىـ
ئەت كەلتۈرىدىغان، ۋەتەن، خەلق ئۈـ
چۈن جان پىدالىق بىلەن خىزمەت قىلـ
ـىدىغان كىشى: خەلق پەرزەنتى. // پەرزەنت قوشۇن.

پەرزەن ئى [پ] شاھمات ئويۇنىدا ئەڭ كۈچـ
لۈك ئۇرۇق يەنى ۋەزىرنى كۆرسىتىدىغان ئۇرۇق.

پـەرق ئى [ئە] ئىش-ھەرىكەت، نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشماسلىق، ئۆزگـ
چىلىكنى ئايرىپ تۇرىدىغان بەلگە، ئايرـ
ما: پەرق قىلماق. پەرق ئەتمەك. * پەرق پەقەت بىلىۋېلىنغان نەرسىلەر بىلەن بىلـ
ـۋېلىنمىغان نەرسە ئوتتۇرىسىدىلا مەۋـ
جۇت.

پەرمان ئى [پ] ① ھاكىمىيەت ئورگانلىرى ئېلان قىلغان بۇيرۇق، يولىيورۇق، قارار قـاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھۆجـ
جەت: ئۇ بۇ پەرماننى ئالغىلاپ، شەھەر سىرتىغا چىقىپ بىر چوڭ تاغنىڭ ئۈستىدە ماراپ تۇردى. ② بەرەر ئىشنى ئورۇنلاش ھـەقـقـىدىكى بۇيرۇق، ئۇقتۇرۇش: — ئاتىسىنىڭ پەرمانىغا قۇلاق سالمىغان باـ
لىنى بالا دېگىلى بولامدۇ، — دېدى سالى قاسىماپ.

پەرمانبەردار ئى [پ] بېزت. پەرمانغا، بۇيرۇقتا ھـەمىشە تەييار تۇرىدىغان؛ ئىتائەتمەن: پەرمانبەردار بولماق.

پەرمۇدە ئى [پ] خېمىرى تۇخۇم بىلەن يـۇغۇرۇلۇپ بولدۇرۇلىدىغان، قېيمىسىغا دورا-دەرمەكـلەر ئارىلاشتۇرۇلىدىغان بىر خىل سامسا، مانتىغا ئوخشاش تۇگۇلىدۇ.

پەرمۇق ئى [پ] <بوت> چىنگۈل ئائىلە-سىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇ تاغلىق جايلاردا كۆپ ئۇچرايدۇ.

پەرھىز ئى [پ] سالامەتلىككە تەسىر كۆرسىتىدىغان، زىيان قىلىدىغان يېمەك - ئىچىمەكلەرنى يېيىش - ئىچىشتىن ساقلىنىش ۋە ۋاقتىنچە ئۆزىنى تارتىش: پەرھىز تۇتماق. پەرھىز قىلماق. * بۇرۇن پەرھىز قائىدىلىرىگە قاتتىق ئەمەل قىلىدىغان بىر ئادەم ئۆتكەنىكەن.

پەرھىزكار سۈپ [پ] نەپسىنى يىغقۇچى، تەقۋادار: دادام پەرھىزكار، پاك كىشىلەردىن ئىدى.

پەرۋا (پەرۋايى) ئى [پ] ئادەم ۋە نەرسىلەرگە بولغان دىققەت - ئېتىبار؛ قىزىقىش، كۆز سېلىش: پەرۋا قىلماسلىق.

پەرۋاز (پەرۋازى) ئى [پ] قانات كېرىپ ھەرىكەت قىلىش، ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈش؛ ئۇچۇش: پەرۋاز قىلماق. * ئاڭلىنىدۇ ئاشۇ خاڭدىن ناخشا ئاۋازى، ناخشىكى ئىشچىلارنىڭ ھايات پەرۋازى.

پەرۋانە ئى [پ] ① < زەنبۇل > بىر خىل ھاشارات. بۇنىڭ كۆپ تۈرىدىكىلىرى دېھقانچىلىققا زىيان سالىدۇ. ② كۆچمە. مەھلىيا، ئاشىق؛ مەپتۇن: - قىزىم، سېنىڭ ئىشقىڭدا كۆيگەن يەنە بىر پەرۋانە سېنى ئىزدەپ كەپتۇ.

پەرۋەردىگار ئى [پ] < دىن > بارلىقنى ياراتقۇچى؛ خۇدا.

پەرۋىش ئى [پ] ئاسراش، ئۆستۈرۈش، ۋايىغا يەتكۈزۈش مەقسىتىدە قىلىنىدىغان ھەرىكەت؛ قاراش، بېقىش، تەربىيە: پەرۋىش قىلماق.

پەرۋىشكار سۈپ [پ] پەرۋىش قىلىدىغان، تەربىيىلەيدىغان، ئاسرايدىغان: پەرۋىشكار باغۋەن.

پەرى ئى [پ] ① ئەپسانىلاردىكى ئىنتايىن گۈزەل قىز قىياپەتلىك، پەرىشتىلەرگە ئوخشىتىلغان ئايال. ② كۆچمە. ئىنتايىن گۈزەل، ساھىبجامال قىز؛ نازىنىن: قىز ھېيتلىق كىيىملەر بىلەن تېخىمۇ ئېچىلىپ پەرىلەردەك بولۇپ كەتكەنىدى.

پەرىزات ئى [پ] ①پەرى نەسلىدىن تۆرەلگەن ئايال؛ پەرىلەر ئەۋلادى. ② كۆچمە. خوتۇن - قىزلار ئىچىدىكى ئەڭ چىرايلىق، گۈزەل قىز: ئۇ بىر پەرىزات ئىدى.

پەرىشان [پ] ① سۈپ. ھەر تەرەپكە چېچىلغان، بىسەرەمجان، تەرتىپسىز: لەيلە-گۈل دۈشمەنلەرنىڭ يارەمسىز، پەرىشان ۋەزىيىتىدىن پايدىلانماقچى بولدى. ② رەۋ. پىكىر - خىيالى، دىققەت - ئېتىبارى (زېھنى) بىر نۇقتىغا مەركەزلەشمىگەن، ھەر تەرەپكە بۆلۈنگەن، چېچىلغان، يىغىنچاق ئەمەس، تارقاق: ئەتە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتۇم بىلەن خوشلىشىدىغانلىقىم ئۈچۈنمىكىن، نېمىشقىدۇر

كۆڭلۈم پەرىشان ئىدى.

پەرىشتە ئى [پ] < دىن> ① دىنىي چۈشەنچە بويىچە ئاللانىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى ئىجرا قىلىدىغان، جەننەت ۋە دوزاخنى باشقۇرىدىغان، قاناتلىق، غەيرىي تەبىئىي مەخلۇق؛ مالائىكە. ② كۆچمە. ياخشى خۇلق ـ مىجەز، ئەقىل-پاراسەتكە ئىگە بولغان ۋە گۈزەللىكتە كامالەتكە يەتكەن كىشى.

پەرياد (پەريادى) ئى [پ] دۇچ كەلگەن قاتتىق خاپىلىق، دەرد ـ ئەلەم، روھىي ئازاب تۇيغۇسىدىن كېلىپ چىققان نالە ـ زار؛ يىغا: پەرياد چەكمەك. پەرياد قىلماق.

پەزا ئى [ئە] پىرىت ① كەلگە ماكان؛ بىپايان زېمىن: بۇ سۇزۇق گوياكى سىگنالدەك جاراڭلايدۇ پەزا بويلاپ. كومانىدىر قەلبى دولقۇنلاپ، تولار كۆچكە ئۇنى ئويلاپ. ② ھەممە تەرىپى چەكسىز كەتكەن بوشلۇق، ئاسمان، كائىنات: قۇياش بار ئىكەن كۆك-تە ئەزەلدىن، ئۆتۈپتۇ ئالدىن ساناقسىز ئەسىر، قىلىپتۇ ئۇ ئالەمنىڭ سۈلتانى بولۇپ، قىلىپ كەلگە پەزانى مۇقەددەس قەسىر.

پەزل ئى [ئە] پىرىت. ئىجابىي خىسلەت؛ ئېسىل ئەخلاق، پەزىلەت.

پەزىلەت ئى [ئە] ① كىشىلەردە بولىدىغان ئىجابىي خىسلەت، ياخشى سۈيەت، ياخشى خۇسۇسىيەت: تۇز ھەققىنى ئاقلىماق ئىنسانىنىڭ ئالىي پەزىلىتىدۇر. ② ئايالالار ئىسمى.

پەس سۈپ [پ] ① بىرەر ئېگىزلىك ياكى مەلۇم تەكشىلىككە نىسبەتەن تۆۋەن: پەس تام، پەس دەرەخ. ② بويى ئۇزۇن-گەن، پاكىنەك، پاكار (ئادەملەرگە نىسبەتەن): ئېگىلدىڭ تولىمۇ بۇرادەر-دوستۇم، تېخىمۇ پەسلىدى سېنىڭ پەس بو-يۇڭ. ئېگىلىش ئارقىلىق بىرەر مەنسەپكە، ئىبرىشىش ئىكەنغۇ نېمىتىڭ، ئو-يۇڭ. ③ كۆچسىز، بوش، تۆۋەن (تاۋۇش، ئاۋاز ھەققىدە): «بۇ مۇھەببەتمەسكەن» دەپ پەس ئاۋازدا ئۇز ـ ئۆزىگە سوئال قويدى تەلئەت. ④ كۆچمە. ئادەمگەرچىلىكىنى يوقاتقان، ھەرقانداق ئىسكىلىكتىن يانمايدىغان؛ يۇزسىز، رەسۋا: پەس ئادەم. پەس قىلىق. ⑤ كۆچمە. قەدىرسىز، خار: قەست قىلغانىنى پەس قىل (ماقال). ⑥ كۆچمە. سىنىپىي جەمئىيەتتە، يۇقىرى تەبىقىنىڭ چۈشەنچىسى بويىچە ئېسىلي زاتى يۇقىرى بولمىغان (كەمسىتىش مەنىسىدە): تېگى پەس. نەسلى پەس.

پەسەندە سۈپ [پ] پەس، ئېپلاس، رەزىل: گېزەندىلەر قۇرتلاپ، چېكەتكىلەر كۆپەيدى، ھارام تاماق تىرىكتاپ پەسەندىلەر كۆپەيدى.

پەسكەش سۈپ [پ] ئىززەت-ھۆرمەتنى، نومۇسنى تۆكىدىغان، نەزىرى پەس، رەزىل، ئېپلاس: پەسكەش ئادەم.

پەسل ئى [ئە] <ئىستر> بىر يىلنى تەشكىل قىلىدىغان تۆت مەۋسۇمنىڭ ھەربىرى (ئەتىياز، ياز، كۈز، قىش)؛ مەزگىل: بىر يىل دېگەن تۆت پەسىل، ھەر بىر پەسىل ئۈچ ئايدىن، ئۆتەر ئۆمرۈم يىل بىلەن، تۆتالماسمەن ھېچ قايدىن.

پەش I ئى [پ] < تىل > جۈملىدىكى تەڭداش تەركىبلەر ۋە قوشما جۈملىدىكى تارماق جۈملىلەرنى ئايرىش ئۈچۈن قوللىنىدىغان تىنىش بەلگىسى (،).

پەش II ئى [پ] ① چاپان، كۆڭلەك قاتارلىق كىيىملەرنىڭ ئالدى تەرىپى؛ ئېتەك قىسمى: چاپاننىڭ پېشى. ② دۆمبە ئېتراپىدىكى ماي ئارىلاش جاي: پەش گۆش.

پەشتاق ئى [پ] ① بىنالارنىڭ ئالدى تەرىپىگە، ئالدى كۆرۈنۈشىگە چىقىرىلغان ھەشەمەتلىك قۇرۇلما. ② خانىقا ۋە مەسچىتلەردىكى مەزىن ئەزان ئېيتىدىغان، ھېيت - ئايەم، مۇراسىم كۈنلىرى ناغرا سۇنايى چالىدىغان جاي. ③ ئېگىز كۆتۈرۈلگەن پەلەمپەيلىك سۇپا؛ پەلەمپەينىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتى: پەشتاق ياسىماق. پەشتاق سالماق. ④ ئايرودرومدىكى ئايروپىلان بىلەن ئالاقىلىشىدىغان خەۋەرلىشىش ئورنى. شەكلى مۇنارغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭغا رادىئو خەۋەرلىشىش ئاپپاراتلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولىدۇ.

پەشتاما ئى [پ+ئە] تاماق ئەتكەندە ئالدىغا تارتىۋالىدىغان بوغۇچلۇق لاتا، پەرتۇق: پەشتاما تارتماق.

پەشخۇن ئى [پ] خېمىرنى چەيلەپ يۇغۇرۇش، زۇۋۇلا قىلىپ نان راسلاش ۋە سېتىلىدىغان نانلارنى تېزىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ياغلىچتىن ياسالغان تاختا.

پەشمەت I ئى [پ] توغرا ياقىلىق، تىزنى بېسىپ تۇرىدىغان ئىچ پەتلىلىك چاپان.

پەشمەت II ئى [پ] ياغدا قورۇلغان ئۇن ۋە قېيمىدىن تەييارلانغان، تالا-تالا يېپىسمان يەرلىك تاتلىق يېمەكلىك: ھالۋايى پەشمەت.

پەشۇا ئى [پ] ① پۇت پەنجىسىنىڭ دۆمبىسى، ئالدى تەرىپى: پەشۇا ئاتماق. پەشۇا ئۇرماق. ② تېپىك: ئۇ بىر پەشۇاغا يارمايمۇ موللاق ئېتىپ چۈشكەنچە، بىر سائەت قوپالمايمۇ يانتى. ③ كۆچە. زەربە، دەشنەم؛ دەككە: پەشۇا بەرمەك. پەشۇا يېمەك.

پەقەت يۈك [ئە] ① «يالغۇز» دېگەن مەنىدە چەكلىنىشنى بىلدۈرىدۇ: مەن پەقەت مۇشۇ ئىشنى ئۈچۈن كەلدىم. ② بولۇشسىز جۈملىدە «ھەرگىز» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ: مەن بۇ يەرگە پەقەت كەلمىگەن.

پەگاھ ئى [پ] ئۆينىڭ ئىشككە يېقىن يېرى، تۆرنىڭ قارىمۇقارشىسى: پەگاھتا ئولتۇرماق. پەگاھتا قالماق.

پەلەك ئى [ئە] ① يەردىن گۈمبەز، قازان شەكلىدە بولۇپ كۆرۈنىدىغان ھاۋا بوشلۇقى: پەلەكتە ئۇچۇپ يۈرگەن قۇشلار. ② ئاسمان: پەلەك ئۇنىڭ ئۈستىدە. ③ ئاسمان جىسمى: كۈن پەلەكنىڭ بىر ئەزاسى. ④ ئاسمان جىسمىنىڭ ھەرىكىتى: پەلەك ئۇنى ئۇرۇپ كەتتى. ⑤ تەقدىر: پەلەك ئۇنى ئۇرۇپ كەتتى.

پەلەمپەي ئى [ئە] ئېگىز جايغا چىقىدىغان ئۈچ ياكى ئۈچتىن ئارتۇق پەلەمپەيدىن تەشكىل تاپقان قۇرۇلما.

پەلەمۇن ئى [ئە] ① ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىنىڭ ئۈستىدىكى ئاق پەردە. ② ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىنىڭ ئىچىدىكى ئاق يادرو.

پەلەمۇن ئۇرۇق ئى [ئە] ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىنىڭ ئىچىدىكى ئاق يادرو.

پەلەمۇن پەردە ئى [ئە] ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىنىڭ ئۈستىدىكى ئاق پەردە.

پەلەمۇن يادرو ئى [ئە] ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىنىڭ ئىچىدىكى ئاق يادرو.

پەلەي ئى [ئە] ① ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىنىڭ ئۈستىدىكى ئاق پەردە. ② ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىنىڭ ئىچىدىكى ئاق يادرو.

پەلەي ئۇرۇق ئى [ئە] ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىنىڭ ئىچىدىكى ئاق يادرو.

پەلەي پەردە ئى [ئە] ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىنىڭ ئۈستىدىكى ئاق پەردە.

پەلەي يادرو ئى [ئە] ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىنىڭ ئىچىدىكى ئاق يادرو.

لۇقى؛ ئاسمان، كۆك: پەلەككە تۇتاش-
ماق. پەلەككە يەتمەك. ② كۆچمە. تەق-
سدىر، قىسمەت: شۇم پەلەك. * ھەي
ۋاپاسىز پەلەك دەپ خىتاب قىلغاندىدى
مەھمۇت.

پەلتو ئى [ر< فران] بىر خىل سىرتقى كىيىم،
ئادەتتە قايرىما ياقلىق بولۇپ تىزدىن ئېـ
شىپ تۇرىدۇ، يۇڭ رەخت ۋە ھەر خىل
ئالىي سورتلۇق رەختلەردىن تىكىلىدۇ:
سارجا پەلتو.

پەلسەپە ئى [ئە < گرېك] ① دۇنيا قاراش
ھەققىدىكى تەلىمات، كىشىلەرنىڭ پۈت-
كۈل دۇنيا (تەبىئەت دۇنياسى، جەمئى-
يەت ۋە تەپەككۇر) توغرىسىدىكى تۈپ
كۆز قاراشلىرىنىڭ سىستېمىسى، تەبىئەت
بىلىملىرى بىلەن جەمئىيەت توغرىسىدىكى
بىلىملەرنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشى ۋە يە-
كۈنى. ② كۆچمە. ئاڭلىغاندىن كېيىن مۇ-
لاھىزە قىلىشقا ئەرزىمەيدىغان، پاكىتسىز،
ئاساسسىز پىكىر، سەپسەتە، قۇرۇق گەپ:
روزى سادىقنىڭ گېپىنى كېسىپ: —
پەلسەپە ساتمىساڭچۇ، ھويلىغا نەدىن
كىردىڭ؟ — دېدى.

پەلسەپۋاز سۈپ [ئە+پ] پەلسەپىگە بېرىلـ
گەن، پەلسەپىگە ئىشتىياق باغلىغان؛ ھە
دىسە پەلسەپە سۆزلەيدىغان.

پەلسەپۋى سۈپ [ئە] پەلسەپە ئاساسىدىكى،
پەلسەپىگە دائىر، پەلسەپىگە ئالاقىدار بولـ
غان: پەلسەپۋى ئەسەر. پەلسەپۋى مە-
سىلە.

پەللە ئى [ئە] ① پەلەمپەي، شوتا قاتارلىق-
لارنىڭ ھەر بىر باسقۇچى،بالدىقى: ئۇ
شوتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىققاندا
زادىلا بولالماي قالدى. ② بىرەر ئىش،
ھېرىكەت، ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ
راۋاجلىنىش جەريانىدىكى ئايرىم پەيتى،
دەۋرى؛ باسقۇچى، دەرىجىسى: پەن مەلۇم
پەللىگە يەتكەندە، يېڭى يول نامايان بولـ
دۇ. ③ < تەن > يۈگۈرۈش مۇسابىقـ
سىدا، تەييارلىق ھالىتىدە تۇرىدىغان يا-
كى بېتىپ باردىغان ئورۇن؛ سىزىق،
چەك: پەللىدىن چىقماق. پەللىگە بېتىپ
بارماق. ④ بەلگىلەنگەن نۇقتا، نىشان،
مەنزىل: موللا زەيدىن تەمتىرىمەستىن دې-
مىنى رۇسلاپ، ئەڭ يۇقىرى پەللىگە
چىقتى. ⑤ < تېب > ئادەم بەدىنىنىڭ
يېگىنە سانجىشقا بولىدىغان يېرى، بەدەنـ
دىكى نېرۋىلارنىڭ ئاخىرقى ئۇچلىرى زىچ
توپلاشقان جايلىرى ياكى تومراق نېرۋا
تالالىرى ئۇتتىدىغان جايلار پەللە بولىدۇ.
ئۇنىڭدىن باشقا تېرە كېسەللىكلىرىدىكى
داۋالىنىدىغان جايمۇ پەللە ھېسابلىنىدۇ.
⑥ تارازىنىڭ نەرسە قويۇلىدىغان تەخـ
سىسى. ⑦ < بوت > ئۇرۇقنىڭ مۇستەقىل
ئاجرالغان ھەربىر بۆلىكى.

پەم (پەمى) ئى [ئە] ① ئەقىل، ئىدراك،

پاراسەت: پەم بىلەن ئىش قىلماق. * ھەر ئىشقا پەم كىرەك، ئۆتۈككە چەم كىرەك (ماقال). ② كىشىلەر بىرەر ئىشنى بېجىرىشتە قوللىنىلغان ئەپ؛ چارە، ئامال، تەدبىر: پەم ئىشلەتمەك. پەمى بار. پەمى يوق. ③ كىشىلەرنىڭ بىرەر ئىشقا نىسبەتەن قىلغان ئۇيى، قىياسى، مۆلچەرى: — ئاكا، سېنىڭ پەمىڭچە، مۇشۇ كارخانىنى كۆتۈرە ئالساق، كېيىن «ئىسسەت» دەپ قالماسمىزمۇ؟ — دېدى ئابدۇغېنى. ④ دىققەت، ئېھتىيات: ئالماس مەشرەپنىڭ قولىدىن تۇتۇپ پەم بىلەن ھويلىغا كىرىدى.

پەمدۇر ئى [ر < ئىتال] ① چەيزە ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى ياپىلاق يا كى شار شەكلىدە بولۇپ، ئاساسەن كۆكتات قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى. ئۇ يەنە «شوخلا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

پەن ئى [ئە] <پەلس> تەبىئەت ۋە جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىنى ئېچىپ بېرىدىغان ھەمدە ئەتراپتىكى مۇھىتقا تەسىر كۆرسىتىدىغان بىلىملەر سىستېمىسى: پەن تەتقىقاتى.

پەنەركە ئى [ر < نېم] < بن > ياغاچ قىرىندىلىرىنى تېخنىكىلىق يول بىلەن ماشىنىڭ بېسىم كۈچىدە يۇغۇرۇپ، ئۇزۇن، ئەنىلىك، سىلىق ھەم پارقىراق قىلىپ ئىشلەنگەن كۆپ قەۋەت ياكى يالاڭ قەۋەتلىك بىر خىل نېپىز تاختاي.

پەنت ئى [پ] ئادەم ۋە نەرسە ئۈستىدىن غالىب كېلىش ئۈچۈن قوللىنىلغان تەدبىر؛ ھىيلە، ئالدام: پەنت قىلماق. پەنت ئۇرماق.

پەنجە I ئى [پ] ① قولنىڭ بارماقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قىسمى، بارماق: قولىنىڭ پەنجىسى. ② بەزى ھايۋان ۋە قۇشلار ئايىغىنىڭ ئۇچ قىسمى؛ چاڭگال، تىرناق: بۈركۈت تۇلكىنى پەنجىسى بىلەن قارماپ مىنىۋالدى. ③ گىلەم توقۇشتا ئارقاقتا ئۆتكۈزۈلگەن يۇڭ يېپنى چىگىدىغان تۇنتۇچلۇق، تارغاقسىمان تۆمۈر ئەسۋاب؛ دەستگاھ.

پەنجە II ئى [پ] < بوت > تۇغمىگۈل ئائىلىسىگە مەنسۇپ يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. غولىنىڭ ئەۋرىشىم قىسمىدىن تالا چىقىرىشقا بولىدۇ. قەغەز ئىشلەشكە خام ئەشيا ۋە تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

پەنجىرە ئى [پ] <بن> ①ئۆي-ئىمارەتلەرنىڭ يورۇق بولۇشى ۋە ھاۋا ئۆتۈشۈپ تۇرۇشى ئۈچۈن ياغاچ ياكى تۆمۈردىن تارغاقسىمان ياكى ئۇششاق كاتەكچە چىقىرىپ ياسالغان جاھاز؛ روجەك، دېرىزە. ② ياغاچ ۋە تۆمۈردىن يانمۇيان قىلىپ تارغاقتا ئوخشاش ياسالغان توسۇق؛ شادا.

پەنجىگاھ ئى [پ] <مۇز> ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ 5-سى. ئۇ 25 نەغمە، 240 مىسرا بولۇپ، چوڭ نەغمە 174 مىسرادىن؛ 3 داستان 6 نەغمە 24 مىسرادىن، 5 مەشرەپ 5 نەغمە 42 مىسرادىن تەركىب تاپقان: پەنجىگاھ مۇقامى. * «پەنجىگاھ» مۇقامىنىڭ بىر قىسمى جانابىي ئۆمەر سازەندە باشچىلىقىدا ئورۇندىلىدۇ.

پەند ئى [پ] پېزت. ئۇگۈت، نەسىھەت.

پەندنامە ئى [پ] كىشىلەرنى ياماندىن يولدىن قايتىشقا، ياخشىلىقنى ئۆگىنىشكە دەۋەت قىلىدىغان، ئەدەپ - ئەخلاقنى تەشەببۇس قىلىدىغان نەسىھەت خېتى: پەندنامە يازماق.

پەندىيات ئم [پ] قاتتىق بىزار بولغان، تويغانلىقنى بىلدۈرىدىغان، «ئەستە ساقلاشقا تېگىشلىك نەسىھەت، ساۋاق» دېگەن مەندىكى پۇشايمان، ئەپسۇس سۆزى: — بولدى، پەندىيات، ئەگەر خوتۇن مۇشۇنداق بولسا، ئىككىنچى ئۆيلەنمەپتىمەن، — دېدى ئۇ.

پەنساد ئى [پ] <تارس> خائىلىق دەۋرلىرىدە ئەسكەر باشلىقلىرىغا بېرىلىدىغان ئۇنۋانلارنىڭ بىر تۈرى ۋە شۇ ئۇنۋانغا ئىگە بولغان شەخس.

پەننى سۆپ [ئە] پەنگە، ئىلمىگە ئاساسلانغان؛ ئىلمىي: پەننى بىلىم. پەننى مەكتەپ. پەننى ساۋات.

پەۋاز ئى [پ] ① چاپان، كۆڭلەك قاتارلىق كىيىم - كېچەكلەرنىڭ پەش، ئېتەك قىسمىدىكى پۈكۈلگەن جايى؛ قىرغاق: پەۋزىنى تىكمەك. * ئەستىرىدىن پەۋزى چوڭ (ماقال). ② جۈۋا پەۋزىنىڭ ئۈستىگە قوندۇرۇلغان تۈكى پەس، ياغاق تېرە؛ جىيەك: پەۋاز تۈتماق. پەۋاز چاتماق. پەۋاز قوندۇرماق.

پەۋقۇلئاددە [ئە] ① سۆپ. باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان، ئادەتتە ئۈچرىمايدىغان؛ كۈتۈلمىگەن، تاسادىپىي: پەۋقۇلئاددە ئەھۋال. پەۋقۇلئاددە ھادىسە. ② رەۋ. ئادەتتىن تاشقىرى، ھەددىدىن زىيادە، غەيەت، ئىنتايىن: ئۇ ئۆز سىنىپىنىڭ بىر مەۋسۇم ئىچىدە پەۋقۇلئاددە ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىگە ھەيران بولدى. ③ سۆپ. ئالاھىدە ۋەقەلەر، ھادىسىلەر ياكى مەخسۇس شارائىت تەلىپى بىلەن بەلگىلىنىدىغان، سادىر بولىدىغان؛ نۆۋەتتىن تاشقىرى: پەۋقۇلئاددە ۋەزىپە. پەۋقۇلئاددە ئىلچى. * ئۇ ساقچى ئەمەلدارى بىلەن يېپەك سەللىلىك ئاخۇنىنىڭ سۆزىدىن پەۋقۇلئاددە بىر پېئىلىقنى سەزدى.

پەي I ئى [پ] قۇش تېنىنى قاپلاپ تۇرىدىغان مۇڭگۈزسىمان نەيچىلەر ۋە شۇ نەيچىلەرنىڭ ئىككى يېنىدىن ئۆسۈپ چىقىدىغان يۇمشاق تۈك؛ موي: توخو پېيى. // پەي ياستۇق. پەي يوتقان. پەي كۆرپە. پەي قەلەم.

پەي II [پ] ① ئ. بەدەندىكى مۇسكۇلـ لارنى سۆڭەككە بىرلەشتۇرۇپ تۇرىدىغان ئاق رەڭلىك مۇستەھكەم، ئەۋرىشم تو- قۇلما؛ سىڭىر: پەيى تارتىشماق. // پەي تـار. پەي تارتىشماق. ② سۈپ. كۆچمە. چاك، مەزمۇت، پۇختا: پەي ئادەم.

پەي III ئ [خەن] <ھەب> ئارمىيە قۇرۇلمـ سىنىڭ شتات بىرلىكى، ئۇ لەيەندىن تۆ- ۋەن، بەندىن يۇقىرى بولىدۇ.

پەيتۇن ئ [ر] كۆتۈرمە سايىۋەنلىك قىلىپ ياسالغان تۆت چاقلىق ھارۋا.

پەيجاك ئ [خەن] < ھەب > ئارمىيەنىڭ ئاساسىي قاتلىمىدا بىر ئەترەت جەڭچىگە رەھبەرلىك قىلغۇچى شەخس ۋە شۇ شەخسكە بېرىلگەن ھەربىي ئەمەل نامى.

پەيجۇ ئ [خەن] < سودا > ① ماشىنا (ئاپتوموبىل) ، ھارۋىلارنىڭ قاتنىشى ئۈ- چۈن ھۆكۈمەتتىن تارقىتىپ بېرىلگەن ھۆججەت؛ نومۇرلۇق تاختا، قاتناش گۈ- ۋاھنامىسى. ② كونا جەمئىيەتتە تىجارەت- چى سودىگەرلەر ئۈچۈن ھۆكۈمەت تە- رەپتىن تارقىتىپ بېرىلىدىغان رۇخسەت خېتى؛ تىجارەت كىنىشكىسى.

پەيچۈسو ئ [خەن] < قا > ئىلىمىزنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىك ئورۇنلىرىنىڭ ئاساـ سىي قاتلام ئورگىنى. ئاھالىلەرنىڭ ئىشـ لىرىنى بېجىرىش ھەم ئاساسىي قاتلامنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش خىزمەتلىرىنى ئۆتەيـ دۇ. ئۇ «ساقچىخانا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

پەيدا رەۋ [پ] ھاسىل، مەۋجۇت: پەيدا بولماق. پەيدا قىلماق.

پەيز [ئە] ① ئ. باشقىلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان، زوق - شوق بېغىشلايدىغان، كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان خۇسۇسىيەت، ئالاھىدىلىك: — پەيزىگە بار يىگىت، — دېدى توختىكام نىجات دۇتارنى توختاتقاـ دىن كېيىن. ② سۈپ. گۈزەل، چىرايلىق، ياخشى: ئۇ: — چاپسانراق بولساڭچۇ، ئاداش، بۇ قالتىس پەيز يەر ئىكەن، بىنا بىلەن قوشۇپ بىرنى تارتقىنا، — دەپ يەھيانى ئالدىراتتى. ③ ئ. ھۆزۈر، راـ ھەت: ئۇ ناخشىنىڭ ئاخىرىدىكى «ئامان بول، مىڭ - مىڭ ياشا» دېگەن جۈملىنى شۇنداق كېلىشتۇرۇپ ئېيتتىكى، ئۇنىڭ پەيزىدىن ئۆزمۇ ھەيران قالدى.

پەيشەنبە ئ [پ] ھەپتىنىڭ چارشەنبىدىن كېيىن جۈمەدىن ئىلگىرى كېلىدىغان تۆـ تىنچى كۈنى.

پەيغەمبەر ئ [پ] < دىن > دىنىي ئېتىقاد بويىچە ئاللانىڭ ئىرادىسى ۋە ئەمرـپەرماـ لىرىنى بەندىلەرگە يەتكۈزگۈچى ئىلاھى ۋەكىل؛ نەبى.

پەيل (پەيلى) ئ [ئە] ① كىشى خاراكتېرـ نى، خۇلقىنى ئىپادىلەيدىغان روھى خۇـ سۇسـيەتلەر. ئەلپاز، تۇرق: «تەلەپمۇ قىل، سەۋەبمۇ قىل» دەپتىكەن، ھاكىمـ نىڭ پەيلىدىن ئەزرائىلمۇ قورقىدۇ. ②

كىشىنىڭ مەلۇم پەيتتىكى روھىي ھالىنى، كەيپىياتى، مىجەز، خۇلق، قىلىق، خۇي: ئۇنىڭ سارالڭ كالىدىن بەتتەر يامان پەيلى ئاستا-ئاستا نامايان بولۇشقا باشلىدى. ③ مۇراد، مەقسەت، نىيەت: پەيلى يامانىنىڭ خۇبى يامان (ماقال).

پەيلاسوپ ئى [ئە < گرېك] ① پەلسەپە ئالىمى، مۇتەخەسسىسى؛ پەلسەپە بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى. ② كۆچمە. دانالار-چە مۇھاكىمە يۈرگۈزىدىغان كىشى: ئۇ بۇگۈن كىشىنى ھاڭتاڭ قالدۇرغۇدەك دە-رىجىدە پەيلاسوپ بولۇپ كەتكەنىدى.

پەيمان (پەيمانى) ئى [پ] يېزىت. بىرەر مەق-سەت، نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قىلىنغان سۆز؛ قەسەم، ئەھدە، ۋەدە: پەي-مان ئەيلىمەك. پەيمان قىلماق. ★ ئاجرىمايى كەلدۇق ئىككىيلەن نەچچە ئون يىلدىن بۇيان، دوست بولۇپ پەيمانغا سا-دىق، چىن ۋاپادار ئى قەلەم!

پەيمانە ئى [پ] يېزىت. قەدەھ، شاراب قاچ-سى، پىيالە: چېچەكلەر بەرگىدە شەبنەم قۇيىاشتا يالتىرار ھەر دەم، ئېچىلغان گۈل، قىزىل مەيگە تولۇر پەيمانە-پەيمانە.

پتېروكارىيە ئى [لات] <بوت> ياڭاق ئائىلە-سىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ياغىچىدىن سەرەڭگە تېلى ۋە ئوي جاھاز-لىرىنى ياساشقا، قوۋزاق تالاسىدىن ئار-غامچا ئېشىشكە، ئورۇقىدىن ياغ چىقىرىشقا، يوپۇرمىقىدىن دېھقانچىلىق دورىسى ئې-لىشقا، كۆچىتىنى ياڭاقنىڭ ئۇلاق تۇپى قىلىشقا بولىدۇ.

پراكتىكا ئى [ر < گرېك] خىزمەت ئىقتىدارىنى بېتىلدۇرۇش ئۇچۇن، ئۆگەنگەن نەزەر-يىۋى بىلىمنى ئەمەلىي خىزمەتتە ئىشلە-تىش ۋە سىناش جەريانى: پراكتىكا قىلە-ماق. پراكتىكا جەريانى.

پراكتىكانت سۆپ [ر] پراكتىكا قىلىۋاتقان: پراكتىكانت ئوقۇغۇچى. پراكتىكانت دوختۇر.

پراگماتىزم ئى [ر < گرېك] ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسىدىكى سۇبيېكتىپ ئې-دىئالىزملىق ئىدىيىۋى ئېقىم، ئامېرىكىدا مەيدانغا كەلگەن. ئۇنىڭ ئاساسىي مەز-مۇنى دۇنيانىڭ ماددىيلىقىنى، ھەقىقەتنىڭ ئوبيېكتىپلىقىنى ئىنكار قىلىشتىن ئىبارەت.

پراۋدا ئى [ر] ئاپتوموبىل، ماشىنا، موتسىكە-لىت قاتارلىق ھەر خىل ماتورلۇق قاتناش قوراللىرىنى ھەيدەش ھوقۇقى بېرىلگەن گۇۋاھنامە: شوپۇرلۇق پراۋىسى.

پروبىركا ئى [ر] < خم > لابوراتورىيە ئىش-لىرىدا قوللىنىدىغان بىر تەرىپى پۇتۇك نەيچىسىمان شىشە.

پروپورتسىيە ئى [ر < لات] <مات> ① ئىككى نىسبەتنىڭ تەڭلىكى؛ تاناسىپ: تەتۇر پرو-پورتسىيە. ئوك پروپورتسىيە. ② قىسىملارنىڭ، ئۆلچەملەرنىڭ ئۆز ئارا نىسبىتى، ئومۇمەن نەرسىلەر ئوتتۇرىسى-

دىكى مقدارلىق مۇناسىۋەت.

پروتاكتىنىي ئى [لات] < خم > رادىئوئاكتىپلىق مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Pa(Prtactinium)· ئاق كۇل رەڭ بولۇپ پارقىرايدۇ. ئۇ ئەڭ تۇراقلىق ئىزاتوپ ھېسابلىنىدۇ؛ يېرىم يىمرىلىش دەۋرى تەخمىنەن ئوتتۇز ئىككى مىڭ يىل.

پروتوپلازما ئى [ر < گرېك] < ىسئول > ھۈجەيرىنىڭ ھاياتىي كۆچكە ئىگە تەركىبى قىسمى. ئۇ ھاياتىنىڭ ماددىي ئاساسى بولۇپ ئاقسىل، يادرو كىسلاتاسى، مايى، كاربون سۇ بىرىكمىلىرى، ئانئورگانىك تۇز، سۇ قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپىدۇ.

پروتوزوئا ئى [لات+گرېك] < زوئول > ئەڭ ئېپتىدائىي، ئەڭ ئاددىي ھايۋانلار. سۇدا ياكى باشقا جانلىقلارنىڭ تېنى ئىچىدە ياشايدۇ، ھەممىسى دېگۈدەك بىر ھۈجەيرىلىك ھايۋانلاردۇر، بەزىلىرى كۆپ سانىدىكى يەككە تەنلەرنىڭ بىرلىشىشى ئارقىلىق توپلىشىپ ياشايدۇ.

پروتون ئى [ر < گرېك] < فىز > ئاتوم يادروسىنى تەشكىل قىلغۇچى ئاساسىي زەررىچىلەرنىڭ بىرى، مۇسبەت زەرەتلىك، ئۇنىڭ زەرەت مىقدارى ئېلېكترونىنىڭكىدىن 1836 ھەسسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ. ھەر خىل ئاتوملارنىڭ تەركىبىدىكى پروتونلار سانى ئوخشاش بولمايدۇ.

پروتېئازا ئى [ر < گرېك] < ىسئول > ئورگانىك بىرىكمە، ئاساسەن ھايۋانلار تېنىدە بولىدۇ. تۇرى كۆپ بولۇپ، ئاشقازان، ئۇچەي، ئاشقازان ئاستى بېزى قاتارلىق ھەزىم قىلىش ئەزالىرىنىڭ ھەممىسىدە بار. ئۇنىڭ رولى مۇرەككەپ ئاقسىلنى پارچىلاپ، ئاددىي، ئاسان قوبۇل قىلغىلى بولىدىغان ئامىنو كىسلاتاسىغا ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت.

پروتىي ئى [گرېك] <خم> ھىدروگېن ئىزاتوپلىرىنىڭ بىرى. بەلگىسى ^{1}H(Protium). ماسسا سانى 1. ئۇنىڭ ئاتومى بىر دانە پروتون بىلەن بىردانە ئېلېكترونىدىن تەركىب تاپقان. ئۇ ھىدروگېنىنىڭ مۇھىم تەركىبى بولۇپ، ئادەتتىكى ھىدروگېندا 99.98 پىرسەنت پروتىي بولىدۇ.

پروزا ئى [ر < لات] < ئەد > نەسر بىلەن يېزىلغان بەدىئىي ئەسەر (ھېكايە، ئوچېرك، پوۋېست، رومان قاتارلىقلار).

پروفېسسور ئى [ر < لات] < ماتار > ئالىي مەكتەپلەردىكى ئالىي دەرىجىلىك ئىلمىي ئۇنۋان ئالغان ئوقۇتقۇچى.

پروكات ئى [ر] ئىككى ئايلانما غالتەكسىمان ئوق ئارسىدىن سقىپ ئوتكۈزۈش ئارقىلىق ھەر خىل شەكىللەرگە كەلتۈرۈلگەن دېتال، مەھسۇلات.

پروكائىن ئى [ر] < تىب > دورا ئىسمى، ئورگانىك خىمىيىۋى بىرىكمە، خىمىيىلىك

فورمۇلسى $C_{13}H_{20}O_2H_2$. ئاق رەڭلىك يىگنىسمان كرىستال ياكى كرىستاللىق پاراشوك؛ تەمى قىرتاق، زەھەرلىك خۇسۇسىيىتى ئاجىزراق؛ بەزىدە ھوشسىزلاندۇرۇش دورىسى ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

پروگراممىا ئى [ر < گرىك] ① قىلىنىدىغان ئىش-ھەرىكەتنىڭ پىلانى. ② سىياسىي پارتىيە، ھۆكۈمەت، جامائەت تەشكىلاتى ياكى ئايرىم دۆلەت، جامائەت ئەربابلىرىنىڭ دۇنيا قاراشلىرى، ۋەزىپە ۋە مەقسەتلىرى بايان قىلىنغان ھۆججەت. ③ رادىئو، تېلېۋىزىيە، كونسېرت، تىياتىر، سېرىك قاتارلىقلارنىڭ مەزمۇنى، ئۇنى ئورۇندىغۇچىلارنىڭ ئىسمىلىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئېلان، چۈشەندۈرمە: ئاخىلىتىش پروگراممىسى. ④ مەكتەپ ۋە بىلىم يۇرتلىرىدىكى ئۆتۈلىدىغان دەرس يەكى ئوقۇتۇشنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى: ئوقۇتۇش پروگراممىسى. تىل دەرسلىكى پروگراممىسى.

پروگرېسسىيە ئى [ر < لات] < مك > ھەرىرى ئالدىنقى سانغا بەلگىلىك سانىنى قوشۇش ياكى كۆپەيتىش نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان سانلار تەرتىپى: گېئومېترىيىلىك پروگرېسسىيە. ئالگېبرالىق پروگرېسسىيە.

پرولېتار ئى [ر] < س ئق > ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرىدىن مەھرۇم بولغان يوللانما ئىشچى، يوقسۇل.

پرولېتاريات ئى [ر < نېم] < پەلس > ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرىدىن مەھرۇم بولغان يوللانما ئىشچىلار توپى: پرولېتارلار سىنىپى.

پرومېتي ئى [گرىك] < خم > رادىئوئاكتىپلىق مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Pm (Promethium) . ئۇراننىڭ يېمىرىلىشىدىن ھاسىل بولىدۇ، يېرىم يېمىرىلىش دەۋرى 2.64 يىل، پرومېتىينىڭ نۇرى فوسفورنى نۇرلاندۇرىدۇ. ئۇ يالتىراق پاراشوك ۋە پاراخوت مايلىرى ياساشتا قوللىنىلىدۇ.

پرويېكتور ئى [ر < لات] يورۇقلۇقتىن پايدىلىنىپ دېتاللارنىڭ پروېيېكسىيىسىنى ئېكرانغا چوڭايتىپ چۈشۈرۈش ئارقىلىق، ئۇنىڭ ئۆزۈنلۇقى، بولۇڭ گرادۇسى ۋە شەكلى قاتارلىقلارنىڭ توغرىلىق دەرىجىسى ئۇستىدە تەھلىل يۈرگۈزۈشتە ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئۆلچەش ئەسۋابى.

پروېيېكسىيە ئى [ر < لات] < فز > ① يورۇقلۇق تەسىرىدە بىر جىسىمنىڭ باشقا بىر جىسىم يۈزىگە چۈشۈرۈلگەن كۆلەڭگىسى؛ ئەكسى. ② < مك > بىر نۇقتىدىن بىر تۈز سىزىققا ياكى بىر تەكشىلىككە تىك ئۆتۈزۈلگەندە ئىگە بولغان تىك ئاساسىي نۇقتىنىڭ ئاشۇ تۈز سىزىق ياكى تەكشىلىكتىكى پروېيېكسىيىسى دېيىلىدۇ؛

بىر كىسىك ئۇستىدىكى ھەرقايسى نۇقتىلارنىڭ بىر تۈز سىزىق ياكى بىر تەكشىلىكتىكى پروېكسىيىلىرىنى تۇتاشتۇرغۇچى سىزىق، بۇ كېسىكنىڭ ئاشۇ تۈز سىزىق ياكى تەكشىلىكتىكى پروېكسىيىسى بولىدۇ.

پرېزىدېنت ئى [ر < لات] رىسپۇبلىكا تۈزۈمىدە ئىدارە قىلىنىدىغان بەزى مەملىكەتلەرنىڭ دۆلەت باشلىقى؛ رەئىسى.

پرېس ئى [ر < لات] ماتېرىياللارنى ماشىنا ياكى باشقا بەلگىلىك ئېغىرلىقتىكى نەرسىلەر بىلەن بېسىش، قىسىش.

پرېستان ئى [ر] < قاتن > كېمە، پاراخوت توختايدىغان جاي؛ پورت.

پرېستېپ ئى [ر] پاراۋۇز ياكى ئاپتوموبىلغا چېتىلىدىغان، ئۆزىدە ھەرىكەتلەندۈرۈش قۇرۇلمىلىرى بولمايدىغان قاتناش قوراللىرى؛ كوزۇپ، ۋاگون.

پرېتسېل ئى [ر] < ھەرب > مىلتىق، زەمبىرەكلەرنىڭ قارىغا ئېلىش قىسمى. نىشانلىنىش ئارىلىقىغا قاراپ پرېتسېلىنى تەڭشىگەندە دەل تەگكۈزۈش ئۈنۈمىنى ئۆستۈرگىلى بولىدۇ.

پرېدىن ئى [ئىنگ] <خم> ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى C_5H_5N. رەڭسىز، سېسىق پۇراقلىق سۇيۇقلۇق، ئېرىتكۈچى ۋە خميېلىك تەجرىبە دورىسى قىلىنىدۇ.

پرېزما ئى [ر < گرېك] ① < مك > كۆپ تەرەپلىكلەرنىڭ بىر خىلى. ئىككى ئاسىسى پارالىلىل بولغان تەڭ كۆپ تەرەپلىكتىن، يان ياقلىرى پارالىلىل تۆت تەرەپلىكتىن ئىبارەت بولىدۇ؛ ھەجمى ئاساسىنىڭ يۇزىنى ئېگىزلىكىگە كۆپەيتكەنگە تەڭ. ② < فىز> خۇددى شۇنداق شەكىلگە ئىگە بولغان ۋە سۇزۇك جىسىمدىن ياسالغان ئۇپتىك ئەسۋاب. ئۇ نۇرنىڭ يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىش، مۇرەككەپ نۇرنى سپېكترغا ئاجرىتىشتا ئىشلىتىلىدۇ.

پرېمىدىن ئى [لات] < خم > ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_4H_4N_2$. رەڭسىز كرىستال، غىدىقلىغۇچى پۇراقتا ئىگە، خميېۋى دورا ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ.

پرېنسىپ ئى [ر < لات] سۆز ۋە ھەرىكەتتە ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك بولغان قانۇن، نىزام: پرېنسىپتا چەك تۇرماق. پرېنسىپ بويىچە ئىش قىلماق.

پرېنسىپال سۈپ [ر] ① پرېنسىپتىن كېلىپ چىقىدىغان، پرېنسىپقا ياتىدىغان، ئەھمىيىتكە ئىگە بولغان؛ مۇھىم، جىددىي: پرېنسىپال مەسىلە. پرېنسىپال كۆرۈش. ② پرېنسىپقا قاتتىق رىئايە قىلىدىغان، پرېنسىپتا چەك تۇرىدىغان: پرېنسىپال بولماق. پرېنسىپال ئادەم.

پرېسخولوگ ئى [ر] < پسخول > ①

پسخولوگىيە ئالىمى، پسخولوگىيە مۇتە-
خەسسىسى. ② كۆچمە. كىشىنىڭ پسخو-
لوگىيىسى، مەجەز - خۇلقى، روھىي ھالـ-
تىنى ياخشى بىلدىغان، شۇنىڭغا قاراپ
مۇئامىلە قىلىدىغان سەزگۈر ئادەم.

پسخولوگىيە ئى [ر < گرېك] ① پسخىكىلىق ھادىسىلەرنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن. ئۇ تەتقىقات دا-ئىرىسى ۋە تەتقىقات ۋەزىپىسىنىڭ ئوخ-شاشماسلىقىغا قاراپ ئومۇمىي پسخولو-گىيە، بالىلار پسخولوگىيىسى، مائارىپ پسخولوگىيىسى قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ. ② كىشىنىڭ ئىچكى دۇنياسى، روھىي ھالىتى.

پسىخىكا ئى [ر < گرېك] < پەلس > ئوبيېكتىپ ۋەقەلىكنىڭ ئاڭغا تەسىر قىلـ-شىدىن ھاسىل بولغان روھىي ھالەت.

پلاتىنا ئى [ر < ئىسپان] < خىم > مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Pt (Platinum). كۈمۈشتەك ئاق، پارقىرايدۇ، سوزۇلىدۇ؛ توك ۋە ئىسسىقلىق ئۆتكۈزۈش خۇسۇسـ-يىتى ياخشى، خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى تۇراقلىق كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن تېگىل ۋە ئېلېكتر قۇتۇپى ياساشقا بولىدۇ؛ ئۇنى يەنە كاتالىزاتور قىلىشقا بولىدۇ.

پلازما ئى [ر < گرېك] ① < بىئول > ئورگانىزم ئىچىدىكى شىللىق پەردە تەر-پىدىن ئاجرىلىپ چىققان بىر خىل سۇ-يۇقلۇق. ئۇ رەڭسىز ۋە سۈزۈك بولۇپ، سىلىقلاشتۇرۇش رولىنى ئويـنـايدۇ. ② < فىز > مۇسبەت ئىئون ۋە ئىئونلاشقان ئېلېكترونلاردىن تەركىب تاپقان جىسىم، شۇنىڭدەك ماددىنىڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرـ-دا ئىئونلاشقان ھالىتى.

پلازمىت ئى [ر < گرېك] < بىئول > ستوپلازما ئىچىدىكى ئۆزلۈكسىز كۆپىيەلەيدىغان بىر خىل تۈزۈلۈش. مەسىلەن: خونىدرـ-ئوسوم.

پلاستىنكا ئى [ر] ① پاتېفون تەخسىسى. ② نېپىز تاختىسىمان مېتال، سۈلياۋ.

پلاكات ئى [ر < نېم] تەشۋىقات، ئاخبارات ئىشلىرىنى كەڭ ئاممىغا بىلدۈرۈش يۈزـ-سىدىن قىسقا تېكىستلىك قىلىپ بېزىپ چاپلانغان، ئېسىلغان چاقىرىق، شوئار يا-كى شوئارلار بېزىلغان رەخت، تاختا: پلا-كات ئاسماق. پلاكات چاپلىماق. پلاكات كۆتۈرمەك.

پلانېتا ئى [ر < گرېك] قۇياش ئەتراپىدا ئايلىنىپ تۇرىدىغان ۋە ئۆزىدىن چۈشـ-كەن يورۇقلۇقنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئاسمان جىسىملىرى؛ سەييارە.

پلانىر ئى [ر < فىرن] < تەن > ھەربىكەتلەندۈرگۈچى قۇرۇلمىلىرى يوق، تۈزۈلۈشى ئاددىي ۋە يېنىك بولغان بىر خىل ئۇچۇش ئەسۋابى. ئۇنىڭ قانىتى بولىدۇ، ئۇچۇش مەشقى ۋە ئاۋىئاتسىيە

تەنھەرىكەتلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ؛ ئادەتتە ئايروپىلان، ئاپتوموبىل ياكى ئېلاستىك ئارقانلار ئارقىلىق يەردىن كۆتۈرۈلىدۇ ۋە يۇقىرى ئۆرلىگەن ھاۋا ئېقىمىدىن پايدىلىنىپ بوشلۇقتا لەيلەپ ئۇچىدۇ.

پلانىمېتىرىيە ئى < [لات+گرېك] < مات < ماتېماتىكىنىڭ بىر تارمىقى. ئۇ تەكشىلىكتىكى گېئومېتىرىيلىك شەكىللەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى (كۆرۈنۈشى، چوڭ-كىچىكلىكى، ئورنى قاتارلىقلار)نى تەتقىق قىلىدۇ.

پلاتۇن ئى [ئا] <بوت> پلاتۇن ئالىلىسىدىكى كۆپ يېللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ياتما غولى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن بولۇپ كۆپ يېرىدىن شاخلايدۇ؛ يوپۇرماق شەكلى تەڭگىچىگە ئوخشايدۇ؛ تاغلىق رايونلاردا ئۆسىدۇ.

پلۇتون ئى [گرېك] <ئاستر> قۇياش سىستېمىسىدىكى توققۇز چوڭ پلانېتىنىڭ بىرى. ئۇ توققۇز پلانېتىنىڭ قۇياشقا بولغان يېراق-يېقىنلىق رەت تەرتىپىدىن سانىغاندا توققۇزىنچى، شۇنىڭدەك قۇياشقا ئەڭ يېراق ۋە ئەڭ كىچىك پلانېتا ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ قۇياشنى ئايلىنىش ئۇمۇمىي دەۋرىي 248 يىل؛ سىرتقى يۈزىنىڭ تېمپېراتۇرىسى ℃220؛ بىر دانە سەبىيارە يەنە ئۇنى ئايلىنىپ ھەرىكەت قىلىپ تۇرىدۇ.

پلۇتونىي ئى [ر < لات] < خىم > رادىئوئاكتىپلىق ئېلېمېنت. بەلگىسى Pu(Plutonium) . سۇس كۈمۈش رەڭدە پارقىرايدۇ، ھاۋادا ئوكسىدلىنىدۇ. ھازىرغىچە ئۇنىڭ 12 خىل ئىزاتوپى بايقالدى، بېرىم يېمىرىلىش دەۋرى ئەڭ ئۇزۇن بولغانلىرىنىڭ 500 مىڭ يىل، خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى ئۇران بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئۇ ئاتوم بومبىسى ياساشنىڭ مۇھىم ماتېرىياللىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

پولىونكا ئى [ر] < گ سەن > يورۇقلۇق سەزگۈچى دورا سۈرتۈلگەن يالتىراق لېنتا. ئادەتتە فوتو سۈرەت ئىشلىتىلىدۇ.

پو [خەن] ① ئى. ئۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل قورال: چېرىكلەر بىرنەچچە بۆلەككە بۆلۈنۈپ، ئاۋۇال پو ئاتقۇچى چېرىكلەرگە يول بەردى. ② سۈپ. كۆچمە. ئارتۇقچە مۇبالىغە قىلىنغان، ئاشۇرۇلغان؛ قۇرۇق، يالغان (گەپ-سۆز ھەققىدە): ئۇنىڭ گەپلىرىنىڭ ھەممىسى پو.

پوپ ئى [ر< گرېك] <دىن> كاتولىك دىنى ۋە پراۋوسلاۋىيە دىنىنىڭ روھانىيسى، ئادەتتە بىرەر چېركاۋغا باشچىلىق قىلىدۇ.

پوپايكا ئى [ر] < كې > ھەر خىل يۇڭ يىپ ۋە سۈنئىي تالالىق يىپلاردىن توقۇلىدىغان ئۇست كىيىم.

پوتا ئى [پ] بەلگە باغلىنىدىغان رەخت؛ بەلۋاغ: پوتا باغلىماق. * يېتىمنىڭ ئا-تىسى يوق، بېلىدە پوتىسى يوق (ماقال).

پوتېنسىئال ئى [ر < لات] < فىز > ئېلېكتر ياكى ماگنىت مەيدانىنىڭ مەلۇم نۇقتىدە-كى ھالىتىنى خاراكتېرلەيدىغان مىقدار.

پوتېنسىئومېتر ئى [لات+گرېك] < فىز > ئۆزلۈكسىز تەڭشىگىلى بولىدىغان بېسىم بۆلۈگۈچتە ئىشلىتىدىغان ئۆزگىرىشچان قارشىلىق. تەركىب تاپقان ماتېرىيالىرى بويىچە «ئورالمىلىق» ۋە «ئورالمىسىز» دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ.

پوجاگزا ئى [خەن] پارتلىغۇچ دورىنى قەغەزگە ئورىلىپ، ئۇچىغا ئوت تۇتاشتۇرىدىغان پە-لىك بېكىتىپ ياسالغان پارتلاتقۇچ: پو-جاگزا ئاتماق.

پوچتا ئى [ر < پولك] ① پوسۇلكا، ھۆج-جەت، پۇل ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىپ، كۆرسىتىلگەن كىشى ياكى جايغا يەتكۈزۈپ بېرىدىغان ئالاقە ئورنى ۋە شۇ ئورۇن جايلاشقان بىنا: شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى. ② پوچتىخانىلار تەرە-پىدىن تېگىشلىك ئورۇن ياكى شەخ-سىگە يەتكۈزۈپ بېرىلىدىغان خەت، پۇل، پوسۇلكا قاتارلىق نەرسىلەر: بۈگۈن پوچتا كەلدى ③ پوچتىخانا: مەن بۈگۈن پوچ-تىغا باردىم.

پوچتىخانا ئى [ر+پ] پوچتا ۋە تېلېگراف ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئىدارە.

پوچتكەش ئى [ر+پ] پوچتىخانىنىڭ خەت-ئالاقە، گېزىت-ژۇرنال قاتارلىق نەر-سىلىرىنى توشۇغۇچى خادىمى: دەرۋازا غىچىلداپ ئېچىلىپ، پوچتكەش كىرىپ كەلدى.

پوچېركا ئى [ر] بىر كىشىنىڭ ئۆزىگە خاس خەت يېزىش ئۇسلۇبى؛ خەت شەكلى: مەن ھېلىقى كونۇپرتنى ئېچىپ، ئىچىدە-كى خەتكە قارىپلا ئۇنىڭ ئەيسانىڭ پوچېر-كىسى ئىكەنلىكىنى تونۇدۇم.

پودوكارپۇس ئى [لات] < بوت > پودوكارپۇس قارىغىيى ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخ. ياغىچى قۇ-رۇلۇشقا ۋە ئۆي جاھازلىرىنى ياساشقا ئىش-لىتىلىدۇ.

پورت ئى [ر < فران] < قاتن > سۇ يوللىرىدا كېمە، پاراخوتلار توختايدىغان؛ يۈك بې-سىش، يۈك چۈشۈرۈش ئۇچۇن مەخ-سۇس تەييارلانغان جاي.

پورتربت ئى [ر] < گ سەن > كونكرېت ئادەملەرنىڭ ئوبرازى تەسۋىرلەنگەن رە-سىم.

پورشىن ئى [ر] < ملشن > سىلىندىر ياكى ناسوس ئىچىدە تەكرار ھەرىكەتلىنىدىغان بىر خىل دېتال. يۇمىلاق كېلىدۇ. ئۇ ماتور سىلىندىرى ئىچىدە پار ياكى بېنزىل-غۇنىڭ پارتلىشى نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان بېسىمنى مېخانىك ئېنېرگىيىگە

ئايلاندۇرۇپ بېرىدۇ.

پورفىر ئى [ر < گرېك] < گېئول > بىر خىل ئۇرتا كىسلاتالىق ئېتىلما جىنس ياكى كىسلاتالىق داغلىق تېبىز جىنس.

پورفىن ئى [ر < گرېك] < خم > بىر خىل ئۇرگانىنىك ماددا بولۇپ، خلوروفىل، قانغا قىزىللىق بەرگۈچى ئاقسىل قاتارلىقلارنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى ھېسابلىنىدۇ. بۇ- لار ئوكسىگېن مولېكۇلىسىغا ئوخشاش كىچىك مولېكۇللارنى ئۆزلىرىگە بىرىكتۈ- رۈۋالىدۇ.

پوزىترون ئى [ر < لات] < فىز > ئاساسىي زەررىچىلەرنىڭ بىر خىلى، مۇسبەت زەرەت- لىك، ماسسىسى ئېلېكترونىنىڭ ماسسىسى بىلەن تەڭ. ئۇ ئېلېكترونىنىڭ ئانتى زەررە- چىسى.

پوزىتسىيە ئى [ر < لات] ① ئادەم ۋە نەر- سىلەرنىڭ تۇتقان ئورنى، ئىشغال قىلىپ تۇرغان جايى، مەۋقەسى، ۋەزىيىتى: تالاڭ بىلەن بىزنىڭ قىسىملىرىمىز دۈشمەن پو- زىتسىيىلىرىگە ھۇجۇم باشلىدى. ② كۆچمە. بىرەر مەسىلىگە قارىتا تۇتۇلغان يول، نۇقتىئىنەزەر: ئۇنىڭ ئىشتىكى ئاڭلىق- لىق ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆگىنىشتىكى ئاك- تىپ پوزىتسىيىسى بىلەن ھەرىكىتىنى كۆرسىتىدۇ.

پوست I ئى [پ] ① دەرەخ، مېۋە، كۆك- ئات، دان قاتارلىقلارنىڭ سىرتىنى ئوراپ تۇرغان قەۋىتى: ئەخمەقنىڭ دوستى تولا، پىيازنىڭ پوستى تولا (ماقال). ② ئادەم ۋە جانىۋارلارنىڭ بەدىنىنى ئوراپ تورغان نېپىز توقۇلما، تېرە ئۈستىدىكى يۇپۇنا پەر- دە: ئىشەنمىگەن دوستۇڭغا، سامان تىقار پوستۇڭغا (ماقال). ③ يەرنىڭ ئۈستكى قەۋىتى: يەر پوستى.

پوست II ئى [ر < فران] < ھەرب > ھەربىي قىسىم ئورۇنلاشقان جاي، ئىدارە-جەم- ئىيەت ۋە باشقا مۇھىم جايلارنى مۇھاپە- زەت قىلىدىغان ئەسكەر، قاراۋۇل: پوستتا تۇرماق.

پوستەك ئى [پ] تۇگمەن خامپىسىدىكى ئۇننى سۈپۈرۈشكە ئىشلىتىلىدىغان يۇڭ- لۇق تېرە پارچىسى؛ تېرە سۈپۈرگە.

پوسۇلكا ئى [ر] ساندۇق، تاغار، خالتىغا ئوخشاش نەرسىگە ئوراپ بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا پوچتا ئارقىلىق ئەۋەت- تىلگەن نەرسە: بىز بىر - بىرىمىزگە داۋاملىق خەت ۋە پوسۇلكىلار ئەۋەتىشىپ تۇ- رۇۋاتىمىز.

پول ئى [ر] كارىدور ۋە ئۆينىڭ تاختاي ئورنىتىلغان ئاستى يۈزى: مۇختەر ئىچكى كېسەللەر بۆلۈمىدە پول سۈرەتتى.

پولات ئى [ئە] ① تۆمۈر بىلەن ئۇگلېرود (كاربون)نىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان بىر خىل قېتىشما مېتال. ئۇنىڭ تەركىبىدە 1.7 پىرسەنتتىن تۆۋەن ئۇگلە- رود (كاربون)دىن باشقا، يەنە ئاز مىق-

ـداردا مـانـگان، كرىمنىي، گۈڭگۈرت، فوسفور قاتارلىق ئېلېمېنتلار بار. ئۇ تۆ-مۈرگە نىسبەتەن يۇقىرى بولغان فىزىك-لىق ۋە مېخانىكلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە. سانائەتتە ئۇ ناھايىتى زۆرۈر ماتېرىيال ھې-سابلىنىدۇ. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

پولكا ئى [ر < چېخ] < ئۇس > بىر خىل ئۇسسۇل، ئەسلىدە چېخلاردىن تارقالغان. ئۇنى ئىككى سەپكە تىزىلىپ، جۈپ-جۈپ بولۇپ ئويناىدۇ: ناخشا ئورنىنى شوق، جۈشقۇن پولكا ئالدى. ماموت ھەممە نەر-سىنى ئۇنتۇدى.

پولونىي ئى [لات] < خم > رادىئوئاكتىپلىق ھېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى (Polonium)Po . يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى تەخمىنەن 138 كۈن.

پولىتسېرىن ئى [گرېك] <خم> فېنىل ئېتە-لىنىنىڭ پولىمېرلىنىشىدىن ھاسىل بولغان يالتىراق، ئىزولياتورلۇقى ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ، ئېلېكتر سانائىتىدە كەڭ قوللىنى-لىدۇ، ئۇلترا قىسقا دولقۇن، رادار ۋە تېلې-ۋىزور قاتارلىقلار ئۈسكۈنلىرىنىڭ ئىزولىيا-تور ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

پولىتېخنىكا سۆز [ر] تېخنىكا تارماقلىرى، بۆلەكلىرى؛ تېخنىكا ساھەسى.

پولىمېر ئى [ر < گرېك] < خم > خىمىيىۋى تە-ركىبىي بىر خىل، ئەمما مالېكۇلىلە-رىدىكى ئاتوملار مىقدارى بىلەن بىر-بە-رىدىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ماددىلارنى كۆرسىتىدۇ.

پولىياركسوپ ئى [ر] < فىز > قۇتۇپلانغان ۋە يورۇقلۇق ھاسىل قىلالايدىغان لىنزا (ئەينەك) . سۈزۈك كالتىست قاتارلىقلار-دىن ياسىلىدۇ.

پومپا ئى [ر < فران] < سانا > سۇيۇقلۇقنى سۈمۈرۈپ، تارتىپ چىقىرىدىغان بىر خىل ئۇسكۇنە. ئۇ ئارقىلىق سۇيۇقلۇقنى بىر ئورۇندىن يەنە بىر ئورۇنغا ياكى تۆۋەندىن يۇقىرى ئورۇنغا تارتىپ چىقارغىلى بولىدۇ.

پومپىچك ئى [ر] كۆپ يەر ئىگىلىگەن كىشى، يەر ئىگىسى.

پونكت ئى [ر < لات] ① يەر يۈزى ياكى بوشلۇقتىكى ئالاھىدە بەلگە ۋە خۇسۇسىيىتى بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدىغان نۇقتا، مەلۇم بىر جاي: ئاھالە ياشايدىغان پۇنكت. ② بىرەر ئىش، پائالىيەت، تەدبىر ئۇچۇن بېرىلگەن، مەخسۇس ئۇسكۇنە-لەنگەن بىنا ياكى جاي: تېلېفون ئىستانسىسىنىڭ سۆزلىشىش پونكتى.

پوۋۇسكا ئى [ر] < قاتن > بىر ياكى ئىككى ئات قوشۇلىدىغان، چاقى ئېگىزرەك مەپە شەكىللىك ھارۋا.

پوۋېست ئى [ر] < ئىد > رومانغا نىسبەتەن كىچىكرەك، سۈژىتى ئاددىيراق بەدىئىي ئەسىرىي ئەسەر، قىسسە.

پوئېما ئى [ر < گرېك] < ئىد > ← **داستان.**

پويراربيه ئى [لات] <بوت> پۇرچاق ئائىلىـ
ـسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق
ئۆسۈملۈك. ئۇ تەرلىتىش، قىزىتمىنى قايـ
تۇرۇش رولىغا ئىگە.

پويىز ئى [ر] < قاتن > بىر خىل قاتناش
قورالى، ۋاگونلىرى بىر - بىرىگە ئارقىمۇ
ئارقا چېتىلغان بولۇپ، تۆمۈرىيول ئۈستـ
ىدە ئوت كۆچى ياكى توك كۈچى ئارقـ
لىق ھەرىكەتلىنىدۇ.

پـۇبـلـمـستىكا ئى [ر < لات] < ئىد >
ئىجتىمائىي، سىياسىي مەسىلىلەرگە بېـ
غىشلانغان ۋاقىت خاراكتېرلىك سىياسىي
ماقالە، ئۇبزور قاتارلىق ئەسەرلەر.

پوت مق [ر] ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى، بىر
پوت 16.38 كىلوگرامغا تەڭ بولىدۇ.

پۇتبول ئى [ر < ئىنگ] < تەن > ئىككى
كامانداننىڭ ئۆزئارا قارىمۇقارشى تەرىپلىرىـ
ىدىكى ۋاراتاغا ئاياغ بىلەن تېپىش يولى
باش بىلەن ئۇسۇش ئارقىلىق كۆپرەك
توپ كىرگۈزۈش مەقسىتىدە ئۆتكۈزۈلىدىـ
غان تەنتەربىيە ئويۇنى ۋە شۇ ئويۇنىدا
ئويىنىلىدىغان توپ.

پۇجۇڭ ئى [خەن] تاۋ. ۋاڭنىڭ ئاياللىرىنىڭ
پەخرىي نامى؛ ۋاڭنىڭ خوتۇنى: پۇجۇڭ
خـېنىم. چوڭ پۇجۇڭ ئاغىچا. كىچىك
پۇجۇڭ ئاغىچا.

پۇخا ئى [پ] جان ت. پىغان: پۇخادىن چىقـ
ماق.

پـۇختا سۈپ [پ] ① چىداملىق، چىڭ،
مـۇستـەھكەم، پىششىق: پۇختا رەخت.
پۇختا توقۇلغان پايپاق. ② بىرەر ئىش،
كـەسىپ ۋە ئىلمىدە ياخشى، پىششىق،
مۇكەممەل: تاھىر رۇس تىلىغا پۇختا ئا-
ساس سالدى.

پۇر ھۆ [پ] تولغان، تارقالغان، يېيىلغان،
بىركەلگەن ھالەت: ئالەمگە پۇر كەتمەك.

پۇرۇنا ئى [ر] ھەر خىل ماشىنا ۋە مېخانىزمـ
لارغا ئورنىتىلغان، سىرتقى كۈچىنىڭ تە-
سىرىگە ئۈچرىشى بىلەن يىغىلىپ قىسقـ
رايدىغان ياكى ئۇزىرايدىغان ھەمدە ئۇزـ
رىغاندىن كېيىنمۇ ئەسلىي ھالىتىگە قايـ
تالايدىغان بۇرىما شەكىللىك قاتتىق جـ
سىم. ئۇ ئادەتتە قېتىشما پولاتتىن ياسـ
لىدۇ.

پـۇرسەت ئى [ئە] بىرەر ئىشنى بېجىرىش
ئۈچۈن ئەڭ قولاي بولغان ۋاقىت، پەيت:
پۇرسەت كەلمەك. پۇرسەت كۈتمەك. پۇر-
سەتنى قولدىن بېرىپ قويماق.

پۇرسەتپەرەس سۈپ [ئە+پ] بىرەر مەقسەتنى
ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا ھەرقانداق پۇر-
سـەتنى قولدىن بەرمەيدىغان، پۇرسەت
كـۈتۈپ يۈرىدىغان، پۇرسەتنىڭ كويىغا
چـۈشـكـەن: پـۇرسەتپەرەس ئادەم. *
ھۇشۇر گەپدان، ئىنتايىن پۇرسەتپەرەس
بىرنېمە ئىدى.

پۇرقەت ئى [ئە] ① بېزىت. ئۆزىگە ئەزىز ۋە
سۆيۈملۈك دەپ ھېسابلانغان كىشى ياكى

نەرسىدىن ئايرىلىش؛ جۇدالىق، ھىجران: نىگارىم خاكىپايى دەپ كۆزۈمگە تۇتىيا قىلدىم، بويۇم يادەك ئېگىلدى پۈرقىتىڭ. دىن جان بولۇپ بىمار. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

پىۋرۇپىكا ئى [ر] ① < بوت > ئۆسۈملۈكلەرنىڭ غولى ۋە يىلتىزى چو- ڭايغاندىن كېيىن تېنىنىڭ سىرتىدا ھا- سىل بولىدىغان قوغدىغۇچى توقۇلما. ئۇ پارقىراق ۋە يېنىك بولىدۇ، سۇ ئۆتكۈز- مەيدۇ، ئېلاستىكلىقى يۇقىرى بولىدۇ؛ توك، ئىسسىقلىق ۋە ئاۋاز قاتارلىقلارنى ياخشى ئۆتكۈزمەيدۇ. سانائەتتە ئۇنىڭ ئىشلىتىلىشى ناھايىتى كەڭ. ② بوتۇلكا، شېشە ۋە ئىدىش قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ئاغزىنى ئېتىش ئۈچۈن پۈرۈپكا دەرىخە- دىن ياسالغان قاپقاق، ياپقۇچ.

پۇرىن ئى [لات] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_5H_4N_4$. رەڭسىز كرىستال، ئادەم بەدىنىدە ئوكسىدلىنىپ سۈيدۈك كىسلاتاسىغا ئايلىنىدۇ.

پۇشايمان ئى [پ] ئۆز قىلمىشى ئۈچۈن روھىي جەھەتتىن ئازابلىنىش، ئەپسۇسلە- نىش، ئۆكۈنچ؛ ھەسرەت، نادامەت: كې- يىنكى پۇشايمان ئۆزنىگە دۇشمەن (ما- قال).

پۇشت ئى [پ] ① ئادەم ياكى نەرسىلەرنىڭ ئورۇقى ياكى توخۇمدا بولىدىغان، مەلۇم شارائىتتا راۋاجلىنىپ تۆرەلمىگەئايلىنىدە- غان، ئۆز راۋاجلىنىشىنىڭ باشلانغۇچ باسقۇچىدىكى ھۈجەيرىسى: مەن ئۆز پۇشتۇمدىن تاپقان بالىنىڭ خۇي - پەيلە- نى بۇگۈن بىلىۋالدىم. ② ھەرقانداق بىر ئائىلىنىڭ ئۆزىدىن ئاۋۋالقى ئەجدادى ۋە كېيىنكى ئەۋلادى، نەسلى: ھاكىم ھەر- قانچە ئەرشىئىلاغا چىقىپ كەتسىمۇ يەنە شۇ بوۋاينىڭ پۇشتىغۇ

پۇشىگەردان ئى [پ] نەقاشلارنىڭ نەقىش ئويۇشتا ئىشلىتىدىغان ئەگرى پىچقى.

پۇقرا ئى [ئە] ①بىرمۇ دۆلەتنىڭ تەۋەلىكە- دىكى ۋە شۇ دۆلەتنىڭ قانۇنىدا بەلگە- لەنگەن ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيەتتىن بەھە- رىمەن بولىدىغان كىشى. ② ئاددىي ئا- ۋام خەلق: ئوت قويسا ئامبال يوق سو- راق، پۇقرا ياقالمايدۇ چىراغ (ماقال).

پۇقراپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] پۇقرالارنىڭ تەلەپ - ئېھتىياجىنى، ئارزۇ-ھەۋەسلىرىنى ھىمايە قىلىدىغان ۋە ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلىدە- غان ھەمدە ھەرتەرەپلىمە ياردەم بېرىدە- غان؛ پۇقرالارنى ياقلايدىغان، پۇقرا تەرەپ- دارى: پۇقراپەرۋەر رەھبەر. پۇقراپەرۋەر بولماق.

پۇك I مق [خەن] يەر يۈزى ئۆلچەم بىرلە- كى، كۆلەمى تەخمىنەن 66 كۋادرات مە- تىرغا تەڭ بولىدۇ.

پۇك II مق [خەن] ئەڭ كىچىك پارچە پۇل بىرلىكى، بىر پۇك ئون لىغا تەڭ بولىدۇ.

پۇڭمەنزە ئى [خەن] ماش ئۇنى. ئۇنىڭدىن لەگمۇڭ ۋە پىنتوزا ئىشلىنىدۇ.

پۇل ئى [پ > گرېك] ① سودا مۇئامىلىلىرىدە ئىقتىساد ئالماشتۇرۇشتا ۋاستىلىك رول ئويناپدىغان، دۆلەت مالىيىسىگە ئاساسەن دۆلەت تەرىپىدىن مەلۇم دەرىجىدە مۇقىم ۋە بەلگىلىك ئىقتىسادىي قىممەتكە ئىگە قىلىپ تۇراقلاشتۇرۇلغان، مېتال يا-كى قەغەزدىن ياسالغان بەلگە؛ ئاتىچا: قەغەز پۇل. ★ پۇل دېگەن قولنىڭ كىرى (ماقال). ② كاپىتال، مەبلەغ: قۇرۇلۇشقا پۇل ئاجراتماق.

پۇلپەرەس سۈپ [پ] پۇلغا ئامراق، دائىم پۇلنىڭ غېمىدە بولىدىغان: ئۇ دۇنياغا تويمايدىغان پۇلپەرەس ئادەملەرنىڭ بىرى.

پۇلدار سۈپ [پ] كۆپ پۇلغا ئىگە بولغان، پۇلى كۆپ: پۇلدار ئادەم. پۇلدار ئائىلە.

پۇلدان ئى [پ] مەخسۇس پۇل سېلىپ يۈرۈش ئۈچۈن ئىشلەنگەن قاپچۇق.

پۇلسىرات ئى [پ+ئە] < دىن > دىنىي ئەقىدىلەرگە كۆرە، دوزاخ ئۈستىدىكى سا-ۋابلىق ئىش قىلغان كىشىلەرلا ئۆتەلەيدىغان كۆۋرۈكنىڭ نامى: پۇلسىرات كۆۋرۈكى. پۇلسىراتتىن ئۆتمەك.

پىپتىد ئى [ر < گرېك] < خىم > ئورگانىك بىرىكمە، ئامىنو كىسلاتاسى سۇسىزلانغان-دىن كېيىن ھاسىل بولىدۇ، تەركىبىدە گىدروكسىل بىلەن ئامىنو رادىكالى بولى-دۇ، ئۇ بىر خىل ئىككى ياقلىملىق بى-رىكمە ھېسابلىنىدۇ.

پىپسىن ئى [ر < گرېك] < خىم > ئاشقازان سۈيۇقلۇقىنىڭ تەركىبىي قىسمىلىرىنىڭ بىرى، ئاشقازان كىسلاتاسىنىڭ يارىدىمىدە ئاقسىلىنى ھەزىم قىلىدۇ.

پېترولخىمىيە ئى [گرېك+لات] < گېئول > پېترولوگىيىنىڭ بىر تارمىقى، تەتقىقات مەزمۇنى: ئۇ ئايرىم تاغ جىنسلىرىنىڭ خى-مىيىۋى تەركىبى، ئۇنىڭ ھاسىل بولۇ-شىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان تۈرلۈك تاغ جىنسلىرىنىڭ خىمىيىۋى تەركىب جەھەت-تىكى ئۆزگىرىشلارنى مۇناسىۋەتنى، تاغ جىنسلىرى-نىڭ خىمىيىۋى تەركىبىنى ھېسابلاش ئۇسۇلى ۋە مىنېرالارنىڭ تەركىبلىرى ئا-رىسىدىكى قانۇنىيەت قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

پېترولوگرافىيە ئى [ر+گرېك] < گېئول > پېترولوگىيىنىڭ بىر تارمىقى. ئۇ ئەمەلىي ماتېرىياللارغا ئاساسەن تاغ جىنسلىرىنىڭ مىنېرال تەركىبى، خىمىيىۋى تەركىبى، قۇرۇلمىسى ۋە تۈرلەرگە ئايرىپ نام بېرىش قاتارلىق بىر قاتار مەسىلىلەرنى تەتقىق قى-لىپ، تاغ جىنسلىرىنىڭ ھاسىل بولۇش سەۋەبلىرى، ھەر خىل تاغ جىنسلىرى ئوت-تۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزگىرىش ھادىسىلىرىنى بېشىپ بېرىدۇ.

پېترولوگىيە ئى [ر < گرېك] < گېئول > تاغ جىنسلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم، ئۇ

تاغ جنسلىرىنىڭ خىمىيىلىك تەركىبى، مىنېرال تەركىبى، توزۇلۇشى، تۈرى، پەيدا بولۇش ھالىتى ۋە سەۋەبلىرى توغرىسىدا كى قانۇنىيەتلەرنى، ھەمدە تاغ جنسلىرىنىڭ مىنېراللىنىشى، خۇسۇسىيتى ۋە پەيدا بولۇش ۋاقتىدىكى گېئولوگىيىلىك شارائىتىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە تەرەققىياتى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدۇ.

پېتر سۈپ [ئە] بولدۇرۇلمىغان، ئۆرلىمىگەن (خېمىر ھەققىدە) : پېتر نان، پېتر مانتا.

پېچەت ئى [ر] پايدىلىنىشنى توسۇش ياكى باشقىلارنىڭ ئاچماسلىقى ئۈچۈن قويۇلغان بەلگە ياكى ئۇرۇلغان تامغا: پېچەت سالماق. پېچەت چاپلىماق.

پېچىنە ئى [ر] قەنت، توخۇم، ياغ ۋە سۈت قاتارلىقلار بىلەن يۇغۇرۇلغان خېمىردىن دوخۇپكىدا پىشۇرۇلىدىغان تاتلىق بىمەلەك.

پېداگوگ ئى [ر < گرېك] < ماتار < ئوقۇتقۇچىلىق، مائارىپ، تەلىم-تەربىيە ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى؛ مائارىپچى، پېداگوگىكا مۇتەخەسسىسى.

پېداگوگىكا ئى [ر < گرېك] < ماتار < مائارىپنى تەتقىق قىلىش، مائارىپنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى ئېچىپ بېرىشنى مەقسەت قىلىدىغان پەن.

پېرە ئى [پ] < دىن > تۇغ باغلاپ، داپ چېلىپ ئايەتلەرنى ئوقۇش ئارقىلىق كېسەل كىشىنى داۋالايدىغان بىر خىل دىنىي پائالىيەت: پېرە ئويناتماق.

پېرسوناژ ئى [ر < فران] < ئىد > بەدىئىي ئەسەرلەردە (يەنى ھېكايە، پوۋېست، رومان، كىنو سىناريىسى، دراما ۋە قىسسە قاتارلىقلاردا) يارىتىلغان شەخس.

پېرېۋوت ئى [ر] < سودا > بانكا ياكى پوچتا-تېلېگراف ئىدارىلىرى ئارقىلىق پۇل ئەۋەتىش ھەمدە شۇ يول بىلەن ئەۋەتىلگەن ياكى تاپشۇرۇۋېلىنغان پۇل: تاشقى پېرېۋوت. پېرېۋوت چېكى.

پېرىخون ئى [پ] تۇغ باغلاپ، پېرى ئوينىغۇچى كىشى، باخشى.

پېرىسكوپ ئى [ر < گرېك] <فىز> سۇ ئاستى كېمىسى ياكى يەر ئاستىدىكى يوشۇرۇن ئاكوپ ئىچىدىن سۇ ئۈستى ياكى يەر ئۈستىدىكى دۇشمەن ئەھۋالىنى كۆزىتىش-تە ئىشلىتىلىدىغان ئۇپتىك ئەسۋاب.

پېرىمېتىر ئى [ر < گرېك] < ملت > گېئوميتىرىيىلىك شەكىللىكلەرنىڭ ھەممىتەرەپ-لىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى قوشقاندىكى يىغىندىسى.

پېسە ئى [پ] < تىب > ئاقكېسەل، تېرىدە پەيدا بولىدۇ. كېسەللىك ئالامىتى — تېرىدە پارچە-پارچە ئاق داغلار پەيدا بولىدۇ، ئاغرىمايدۇ ھەم قىچىشمايدۇ. ئۇ «ئاقكېسەل»، «بەرەس» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

پېسەندە سۈپ [پ] پەسكەش، ئىپلاس.

پېسسىمزم ئى [ر] <پلس> روھىي چۈشكۈنلۈك؛ ھاياتقا، كىلەچەككە ئۈمىدسىزلىك بىلەن قاراش، چۈشكۈنلىشىش.

پېشاب (پېشابى) ئى [پ] چوڭ-كىچىك تەرەت: ئالدى پېشاب. ئارقا پېشاب.

پېشانە ئى [پ] ① يۈزنىڭ قاشتىن چاچقىچە بولغان قىسمى؛ ماڭلاي: كەڭ پېشانە. پېشانىسى كەڭ. پېشانىسى تار. * ئەخمەقنى نامراز ئوقۇ دېسە، پېشانىسىنى يېرىۋالار (ماقال). ② كۆچە (خۇراپاتلىقتا) تەقدىر، قىسمەت: پېشانىسى ئوڭ. پېشانىسى تەتۈر. شور پېشانە. ئۆز پېشانىسىدىن كۆرمەك.

پېشايۋان ئى [پ] ئۆينىڭ ئالدى تەرىپىگە چىقىرىلغان ئايۇان: پېشايۋان چىقارماق. پېشايۋان ياسىماق.

پېشقەدەم سۈپ [پ+ئە] مەلۇم بىر ئىش ياكى ساھە، كەسىپ بويىچە باشقىلاردىن بۇرۇن ئىش باشلىغان، شۇ ساھەدە ئۆرنەك كۆرسەتكەن: پېشقەدەم ئوقۇتقۇچى. پېشقەدەم كادىر.

پېشكا ئى [ر] شاھماتنىڭ ئەڭ كىچىك ئۇرۇقىنىڭ نامى: پېشكا يۈرمەك.

پېشكەل سۈپ [پ] پالاكەت باسقان، نەس باسقان، نەس؛ بەتەلەي: پېشكەل خوتۇن.

پېشۋا (پېشۋاسى) ئى [پ] مەلۇم بىر ساھە ياكى ئىشتا يولباشچى، بېتەكچى شەخس: مەھمۇد قەشقەرى ئۇيغۇر لۇغەتچىلىكنىڭ پېشۋاسى.

پېشىن ئى [پ] ① كۈن چۈشتىن سەل قايرىلغان ۋاقىت: ئۇلار بېتىپ كەلگەندە، كۈن ئاللىقاچان پېشىندىن قايرىلغانىدى. ② <دىن> پېشىن ۋاقتىدا ئوقۇلىدىغان نامراز: — مەن پېشىننى ئوقۇۋالاي، ئاندىن مەن بىلەن كەت، — دېدى موللام.

پېقىر [ئە] ① سۈپ. كەمبەغەل، نامرات، يوقسۇل: پېقىر ئادەم. * بۇلۇتنىڭ قەدىرى يوق ئاي يېنىدا. پېقىرنىڭ قەدىرى يوق باي يېنىدا (ماقال). ② ئال. «كەمىنە، مەن» مەنسىدىكى ئۆزىنى كىچىك پېئىل ۋە كەمتەر تۇتۇشنى بىلدۈرىدىغان سۆز: ئەمەت ئۇستا بايىقى خۇشاللىق ھېسسىياتى بىلەن: — ئەپەندىم، بايا قوشنىلارغىمۇ خەۋەر قىلىپ قويدۇم. بۇگۈن پېقىرنىڭ خانىسىغا مېھمان كەلمەكچى، چەت ئەللىك دوستلار، — دېدى.

پېقىرانە رەۋ [ئە+پ] پېقىرلەرگە خاس، پېقىرلەرچە: ئەمەت پېقىرانە تۇرمۇش كەچۈرمەكتە ئىدى.

پېقىرپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] پېقىرلەرنى ياخشى كۆرىدىغان، پېقىرلەرنى ياقلايدىغان، پېقىر تەرەپدار: ئەلۇەتتە، پېقىرپەرۋەر بولغان ياخشى.

پېگاس ئى [گرېك] <ئىستر> شىمالىي ئاسمان يۈلتۈز تۈركۈملىرىنىڭ بىرى. مەركىزىي ئورنى: ئېكۋاتور ئۇزۇنلىقى 22 سائەت 40 مىنۇت، ئېكۋاتور كەڭلىكى °21، ئاندرومېدا يۈلتۈز تۈركۈمىنىڭ غەربىي

جەنۇبىغا، دەلۇە يۇلتۇز تۇركۈمىنىڭ شىمالىغا توغرا كېلىدۇ.

پىلەك ئ [پ] < بوت > قوغۇن، تاۋۇز قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يەر بېغىرلاپ ئۆسىدىغان غول، شاخ ۋە بەرگلىرى: قوغۇن پىلىكى.

پىلۇپتسىيە ئ [ر] < بوت > پىلۇپتسىيە ئوتى ئائىلىسىدىكى دېڭىز يۇسۇنلىرىنىڭ بىر تۈرى. دېڭىز ساھىلىدىكى قورام تاشلار ئارىسىدا ئۇنىدۇ، ئۇنى ئىستېمال قىلىشقا ياكى بېيىشقاق ماتېرىياللارنى ئىشلەشتە خام ئەشيا قىلىشقا بولىدۇ.

پىنتادا ئ [گرېك] < ئاستر > بۇ گىرىكچە «ئۇدا بەش كۇن» دېگەن سۆز. چۇنكى بەش كۇن بىر يىلدىكى 365 كۇننىڭ بىر پاكتورى بولغانلىقتىن كىلىماتولوگىيىدە ھەپتە قوللىنىلماي بەش كۇن قوللىنىلىدۇ: پىنتادىلىق تېمپېراتۇرا.

پېنسىلىن ئ [ر < گرېك] < تېب > ئانتىبىئوتىكلارنىڭ بىر خىلى، يەنى پېنسىلىن زەمبۇرۇغىنى ئۆستۈرگۈچى سۇيۇقلۇق ئىچىدىن ئاجرىتىۋېلىنىدىغان بىر خىل دورا. ئۇزۇمسىمان شارچە باكتېرىيە، زەنجىرسىمان شارچە باكتېرىيە، لېمپا شارچە باكتېرىيىسى ۋە ئۆپكە ياللۇغىنىڭ قوش شارچە باكتېرىيىسى قاتارلىقلارنى چەكلەش رولىنى ئويناپىدۇ.

پىنسىيە ئ [ر < لات] گرامماتىكىلارنىڭ دۆلەتكە خىزمەت قىلىش ۋاقتى توشقانلىقى، قېرىپ قالغانلىقى ۋە شۇ قاتارلىقلار تۈپەيلىدىن خىزمەتتىن ئايرىلىپ دەم ئېلىشى: پېنسىيە پۇلى. پېنسىيىگە چىقماق.

پىشىل I ئ [ئە] < تىل > شەيئىلەرنىڭ ئىش-ھەرىكىتى، ھالىتى، ئۆزگىرىشى، ئىپادىسى ۋە سېزىمى قاتارلىقلارنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى: ئۆتۈملۈك پېئىل. ئۆتۈمسىز پېئىل. يارەمچى پېئىل. پەئىل زامانلىرى.

پىشىل II ئ [ئە] كىشى خاراكتېرىنى تەشكىل قىلغۇچى روھىي خۇسۇسىيەتلەر يىغىندىسى، روھىي ھالەت، كەيپىيات؛ خاراكتېر، خۇلق: كىچىك پېئىل. * ئۇ كىشىلەر بىلەن ئاسان چىقىشىپ كېتەلەيدىغان خۇش پېئىل، ئەمگەكچان ئادەم ئىدى.

پىتانسو ئ [ر < ئىتال] < مۇز > كۇنۇپكىلىق بىر خىل مۇزلىكا ئەسۋابى. ئىچكى قىسمىغا ئۇرغۇنلىغان مېتال تارلار ۋە تۈتۇنلىق رەخت ئورالغان بولۇپ، تىلى بارماق بىلەن بېسىلغان ھامان تاياقچىلار تارغا ئۇرۇلۇپ، ئاۋاز چىقىرىدۇ.

پىتە ئ [ئە] غەرەزلىك ھالدا بىراۋنى قارىلاش ئۇچۇن ئويدۇرۇپ چىقىرىلغان يالغان سۆز، تۆھمەت: ئابلا خۇددى بىراۋنى بوغۇزلاۋاتقاندەك چىرقىرىدى، شۇنىڭدىن كېيىن، زاۋۇتتا «ئادەم ئۆلتۈرۈلدى» دېگەن پىتە تارقالدى.

گەن پىتنە تارقالدى.

پىتسخور سۈپ [ئە+پ] پىتنە قىلىشقا ئادەتلەنـ گەن، پىتنە پەيدا قىلغۇچى؛ پىتنە تارقاتـ قۇچى: پىتسخورنىڭ سۆزى يامان، سۆزىدىنمۇ ئۆزى يامان (ماقال).

پىتىر ئى [ئە] <دىن> ئىسلام دىنى قائىدىـ لىرى بويىچە روزا ئېيى ئاخىرلاشقاندا كەمبەغەللەرگە بېرىدىغان سەدىقە، زاكات: پىتىر بەرمەك.

پىدا ئى [ئە] ① بىرەر شەخس، ئىش-ھەـ رىكەت ياكى ئىدىيە ئۇچۇن ئۆزىنى بېـ غىشلاش؛ قۇربان بېرىش: «ئانا يۇرتۇم بـولسا ئامان، رەڭگىرويىم بولماس سا-مان» ، قەلبىم سۆزى شۇكى مېنىڭ: ۋە-تەن ئۇچۇن پىدا بۇ جان ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

پىداكار سۈپ [ئە+پ] بىرەر شەخس، ئىش-ھەرىكەت ياكى ئىدىيە يولىدا جېنىنى پې-دا قىلىدىغان، ئۆزىنى ئاتايدىغان؛ چەكـ سىز ساداقەتمەن: پىداكار جەڭچى. پىدا-كار كىشى.

پىدائى سۈپ [ئە] بىرەر كىشى، ئىش - ھەرىكەت ياكى ئىدىيىگە سادىقلىق بىلەن بېرىلگەن، ئۇنىڭ ئۇچۇن جاندىن كې-چىشكە تەييار بولغان، پىداكار، سادىق: دىلىمىز يەرلىك پارتىزان پىدائىي يىگىتلەر بىلەن بىللە ياتالماسقا قاراپ ماڭدى.

پىدىگەن ئى [پ] < بوت > ← **چەيزە**.

پىر ئى [پ] ① ئۇزاق ئۆمۈر كۆرگەن ئادەم، قېرى كىشى: مەن چۇشۇمدە پىردەك چاچ ساقىلى ئاقارغان بىر كىشىنى كۆرۈپتە-مەن. ② < دىن > تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ بېتەكچىسى، رەھبىرى: ئابدۇرىشىتخان: — ھەزرىتى پىرىمنىڭ خەيرىخاھلىقىغا تەشەككۇر، — دېدى. ③ بىرەر كەسىپ-نىڭ ئاساسچىسى ۋە ئۇنى ۋۇجۇدقا چە-قارغۇچى دەپ قارىلىدىغان كىشى: ياغاچ-چىنىڭ پىرى. ④ كۆچمە. بىرەر ئىش، كەسىپ ياكى ساھەنى ياخشى ئىگىلىگەن كىشى، شۇ ساھەدە ئەڭ ماھىر، ئۇستا ئادەم؛ ئۇستاز: — ئوينىماي ئولتۇرسام بىلمەمدىكىن دېمەك، تانسا دېگەننىڭ پې-رى ئەمىز، — دېدى نامەت.

پىراق ئى [ئە] يىرت. ئەڭ يىقىن، سۆيۈملۈك كىشى ۋە ئۆزى ئۇچۇن قەدىرلىك بولغان نەرسىدىن ئايرىلىش، ھىجران: مەڭ پىرا-قىدىن بىر ئەلىمەڭ يامان (ماقال) . ★ غۇلام كۇندۇزى پادىشاھقا خىزمەت قىلـ دى، كېچىسى ئاتا - ئانىسى ۋە قېرىنىدە-شىنىڭ پىراقىدا يىغلاپ بىر يىلنى ئۆتـ كۈزدى.

پىرامىدا ئى [ر< گرېك] ① <مىك > كۆپ ياقلىقنىڭ بىر خىلى. ئۇ بىر دانە كۆپ تەرەپلىك بىلەن بىر چوققىغا ئىگە بولغان بىرقانچە ئۇچ بۇلۇڭلارنىڭ ئورىشى ئارقـ لىق تۇزۇلىدۇ. ھەجمى، ئاساسىنىڭ يۈزى بىلەن ئېگىزلىكى كۆپەيتمىسىنىڭ ئۇچتىن بىرىگە تەڭ كېلىدۇ.② شۇ خىل شەكىلـ

ـدىكى جىسىم. ③ قەدىمكى مىسىردا، پىرئونلارنىڭ شۇ خىل شەكىلدە ياسالغان تاش مەقبەرىسى؛ ئېھرام.

پىرەنىك ئى [ر] ئاق ئۇنغا ياغ، سۈت، تۇخۇم، ھەسەل ۋە شېكەر قاتارلىقلار ئارىلاشتۇرۇلۇپ يۇغۇرۇلغان خېمىردىن ھەر خىل شەكىلدە تەييارلانغان، دۇخوپكىدا پىشۇرۇلىدىغان بىمەكلىك.

پىرروتىت ئى [گرېك] < گېئول > بىر خىل مىنېرال. خىمىيىۋى تەركىبى Fe_1-X_s ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ، $X=2.0-0.1$ ئالتە يانلىق كرىستال سىستېمىسىدا بولىدۇ. رەڭگى سېرىق، يوللىرى توق كۈل رەڭ، مېتال پارقىراقلىقىدا بولىدۇ؛ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 4.5 — 4.6، قاتتىقلىقى 3.5 — 4.5 بولۇپ، چۇرۇك كېلىدۇ. توكنى ياخشى ئۆتكۈزىدۇ. ئۇ ھەر خىل تېپتىكى ئىچكى قىسىمدا ھاسىل بولىدىغان كان ياتمىلىرىدا كۆپ ئۇچرايدۇ؛ گۈگۈرت تاۋلاشتا خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

پىررول ئى [ر < گرېك] < خم > ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى C_4H_5N. رەڭسىز سۇيۇقلۇق، دورا ئىشلەشتە قوللىنىلىدۇ.

پىرسەنت ئى [ر < لات] ① < مك > 100 نى مەخرەج قىلغان كەسىر. ئادەتتە «٪» بەلگىسى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ، مەسىلەن: $\frac{11}{100}$ ئادەتتە 11٪ قىلىپ بېزىلىدۇ. ② قەرز ـ ئامانەت ئىشلىرىدىكى ئۆسۈم: ـــ بۇ يىل دېھقانلارغا تارقىتىلغان چارۋا سېتىۋېلىش قەرز پۇلىنىڭ پىرسەنتى بارمىكەن؟ ـــ دەپ سوراپتى رېشىت ئا. كام.

پىرقە ئى [ئە] تارىس ① كىشىلەر توپى، گۇرۇھ، گۇرۇپپا: ـــ ئورۇس دېگەن بىر پىرقە بار ئوخشايدۇ، شۇ خەلق ئىلىخونى بىسۇاپىتۇ، دەپ ئاڭلىدىم، ـــ دېدى بوۋاي. ② پارتىيە: مەن بارلىق پىرقە ئەزالىرىنى يېغىپ، جاھانىڭ دۆلەت ـ چوڭ قۇرۇلىرىنى تېڭ تىڭلاشتىن دوكلات ئالىدىم.

پىركامپل ئى [پ+ئە] < دىن > دىنىي جەھەتتە كامالەتكە يەتكەن، بېتىشكەن، تولىغان، پىر، ئۇستاز: كەمپىر ئەسمىنىڭ ئانىسىغا يېلىنىپ «قىزىڭغا ئۇلۇغلارنىڭ، پىركامىللارنىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ بېرەي دەيمەن» دەپ ئانىسىنى ئالداپ قىزنى ئا. چىقىپ كېتىپتۇ.

پىرئون ئى [ئە] قەدىمكى مىسىر پادىشاھلىرىنىڭ نامى ۋە شاھلىق ئۇنۋانى.

پىروزا [پ] ① ئى. ھاۋا رەڭلىك، قىممەت باھالىق زىننەت بويۇمغا ئىشلىتىلىدىغان تاش. ② سۈپ. ھاۋا رەڭ: پىروزا كۆز.

پىسەنت ئى [پ] دىققەت، ئېتىبار، نەزەر، پەرۋا: جاسارەتلىك ئەزىمەتلەر نە سوغۇق، نە ئۇيقۇسىزلىققا پىسەنت قىلمايتتى.

پىستان ئى [ر < فران] ① < مەرب > ئوق

مشكىنىڭ كەينى قىسمىدىكى ئوت ئېـ
لىش قۇرۇلمىسى: پىستان چاقماق. * ئۇ
ساقچىلار ئىشلىتىدىغان «54» تىپلىق
يان قورال ئوقىنىڭ پىستىنى ئىدى. ②
بەتىنكە قاتارلىق ئايال كىيىمنىڭ بوغۇچ
ئۆتكۈزىدىغان توشۇكىگە بېكىتىلىدىغان
يۇمىلاق توشۇكلۇك بۇيۇم: بەتىنكىگە
پىستان بېكىتمەك. ③ كۆڭلەك، چاپان
قاتارلىق كىيىملەرگە قادىلىپ تۇگمە ۋە
پەتلە رولىنى ئويناىدىغان ئەركەك-چىشـ
لىق بۇيۇم.

پىستە I ئى [پ] < بوت > ① سىر دەرىخى
ئائىلىسىدىكى ئېگىز ئۆسىدىغان چوڭ دە-
رەخ. مېغىزى دورا قىلىنىدۇ؛ بۆرەكنى
ئىسسىتىپ، مۇسبەتلىككە يارىدەم بېرىدۇ؛
ئىشتىھانى ئېچىپ ئىچ سۇرۇشنى توختـ
تىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋـ
سى.

پىستە II ئى [پ] < زەئول > ئىتنىڭ بىر
سورتى، تېنى كىچىك، تۈكلىرى ئۇزۇن،
پۇتى قىسقا بولىدۇ، كىشىلەر تاماشا قە-
لىش ئۈچۈن باقىدۇ. «خورخور» دەپمۇ
ئاتىلىدۇ.

پىسق ئى [ئە] كىشىلەرنىڭ ئارقىسىدا قىلىنـ
غان غەيۋەت.

پىغان ئى [پ] يېرت. قاتتىق خاپا بولۇش ۋە
ئىچ پۇشۇقتىن كېلىپ چىققان ناله -
پەريات، ھەسرەت، دەرد-ئەلەم، يىغا: پىغان
چەكمەك. * تۆكۈلۈپتۇ يامغۇردەك ئۇ
كىشىنىڭ ياشلىرى. پىغاندىن ئېرىپتۇ
ھەتتا تاغنىڭ تاشلىرى.

پىكاپ ئى [ر < ئىنگ] كىچىك ئاپتوموبىلـ
لارنىڭ ئومۇمىي نامى. ئۇ مەخسۇس ئا-
دەم ئولتۇرۇش ئۆچۈن لايىھىلەنگەن بو-
لۇپ، يۈرۈشكە قولايلىق، يەڭگىل ۋە يا-
سلىشى سىپتا كېلىدۇ.

پىكرات ئى [ر < گرېك] < خىم > ئورگانىك
بىرىكمە، تەركىبى ئۆچ نىترووفىنول؛ مولې-
كۇلا فورمۇلىسى $C_6H_2(NO_2)_3OH$.
سېرىق رەڭلىك كرىستال؛ زەھەرلىك؛ قو-
رۇتۇلغاندا ئاسانلا پارتلايدۇ، پارتلىغۇچى
دورا ياكى سېرىق رەڭلىك بوياق ياساشتا
قوللىنىلىدۇ، كۆپىنچە سېرىق رەڭلىك
پارتلىغۇچى دورا دېيىلىدۇ.

پىكۇس ئى [لات] <بوت> ئۇجمە ئائىلىسىـ
دىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخ.
تېنىدە سۇتى بولۇپ، كاۋچۇك ئېلىنىدۇ؛
ئەسلىي ماكانى ھىندىستان؛ ئادەتتە تەشـ
تەكتە بېقىلىدۇ.

پىكىر ئى [ئە] ① بىرەر نەرسە ياكى كىشى
ھەققىدىكى ئوي-خىيال، مۇلاھىزە: لەيـ
لىگۈلىنىڭ مېڭىسىدە «ئۆلتۇرۇۋېتىدۇ»
دېگەن دەھشەتلىك پىكىر لاۋۇلداپ يېنىپ
كەتتى. ② بىرەر ئىش ھەققىدە قىلىنـ
غان تەكلىب؛ مەسلىھەت: رۇستەم
دوستىنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى، لېكىن
شائىرنى بۇنىڭغا كۆندۈرۈش ئاسانغا چوشـ

مەيتتى. ③ بىرەر نەرسىگە ئېرىشىش، بىرەر ئىشنى ئەملىگە ئاشۇرۇش مەقسەد-كى نىيەت، مەقسەت: ئەركىن خەلقىمىنىڭ كۆزىدىن چىققان ئىككى تامچە ياشنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنى يەنە ئەيىبلەش پىكرىدىن قايتتى. ④ بىرەر نەرسە ئۈسىتىدە يۈرگۈزۈلگەن مۇلاھىزە نەتىجىسى؛ يەكۈن، خۇلاسە: ئۇلار ئۇزۇن مۇزاكىرە-لىشىپ ئاخىرى بىر پىكىرگە كەپتۇ. ⑤ چۈشەنچە، بىلىم؛ ئاڭ، ئەقىل: پىكرى ئوچۇق. * ھەرقانداق ئادەم ئەقىل بىلەن پىكىرنى كىتابتىن، شۇنداقلا ئەمەلىي تۇرمۇشتىن قوبۇل قىلىدۇ. ⑥ دۇنيا قا-راش، مەسلەك: — نېمە ئۈچۈن، ئەزە-زىم، ئادەملەرگە يامان پىكىرده بولۇۋېرە-سىز، — دېدى سادىر ھەيران بولۇپ.

پىكمىنت ئى [لات] < بىئول > ھەر خىل جانلىق ئورگانىزملارنى تۈرلۈك رەڭگە كىرگۈزىدىغان ماددىلار. مەسىلەن: قىزىل-گۈلنىڭ قىزىل بويىقىغا ئوخشاش. بەزى پىگمېنتلار ھاياتلىق پائالىيىتىدە مۇھىم رول ئويناىدۇ. مەسىلەن: قاندىكى ھې-موگلوبىن بەدەندە ئوكسىگېن توشۇش رو-لىنى ئويناىدۇ؛ ئۆسۈملۈكلەر تېنىدىكى خلوروفىل نۇر سىنتېزلەش رولىنى ئوي-ناىدۇ.

پىل ئى [ئە < پ] < رۇئول > قۇرۇقلۇقتىكى ئەڭ چوڭ سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. مەم-لىكىتىمىزنىڭ يۇننەن ئۆلكىسىنىڭ جە-نۇبى، ھىندىستان، ئافرىقا قاتارلىق ئىس-سىق بەلۋاغ يەرلىرىدە ياشايدۇ.

پىلاتى ئى [ر] بەدەننىڭ يۇقىرى قىسمىغا كىيىلىدىغان ئەستەرسىز يازلىق چاپان.

پىلان ئى [ر < لات] خىزمەت ياكى ئىش-ھەرىكەتنىڭ ئالدىن بېكىتىلگەن مەزمۇ-نى ۋە ئۇنى ئەملىگە ئاشۇرۇشنىڭ قەدەم-باسقۇچلىرى: تاغام ئۈنىڭ ئون يىللىق پىلانى ھەققىدىكى دوكلاتىنى ئاخلاپ خۇ-شاللىق كۆلكىسىنى باسالماي قالدى.

پىلە ئى [پ] پىلە قۇرتى چىقارغان مەھسۇ-لات يەنى مەشۇت.

پىلىپل ئى [پ] < بوت > قارىمۇچ ئائىلىسى-دىكى كۆپ يىللىق پىلەك غوللۇق ئۆ-سۈملۈك. مېۋە باشىقى تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىپ، سوغۇقتىن بولغان قورساق ئاغ-رىش، قۇسۇش، ئىچ سۈرۈشنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

پىلتا ئى [پ] ① دوپپىنىڭ تۆپىلىكى بىلەن ئەستىرى ئارىسىغا ياكى تونلارنىڭ قىرىغا پىلىك شەكلىدە قىلىپ بېرىلىدىغان پاختا ياكى قەغەز. ② پارتلىتىش بومبىلىرىنىڭ ئوت ئېلىش نۇقتىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىنچىكە بوغقۇچ، يىپ: پىلتىغا ئوت ياق-ماق. ③ سۈيۇقئاش، لەڭمەنگە ئوخ-شاش غىزالاردا، ئاۋۋال يوغانلىقى تەخمە-نەن بارماقتەك قىلىپ، سىرتىغا سۇ مېيى سۈركەپ راسلىنىدىغان خېمىر: خېمىرنى

پىلتا قىلماق.

پىلخانا ئى [ئە+پ] پىل بېقىشقا تەييارلانغان ئۆي: پىل بىلەن دوست بولسا‌ڭ، پىلخانىڭنى راسلا (ماقال).

پىلۇس ئى [ر < لات] < ملت > قوشۇش بەلگىسى (+) نىڭ نامى.

پىلىتا ئى [ر] كۆمۈر قالايدىغان ئوچاقلارنىڭ ئۈستىدىكى قىسمىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان، كۆپ ئېغىزلىق چويۇن قاپاق: ئۇ پىلىتىنىڭ كىچىك كۆزىنى ئېچىپ ئوچاققا كۆمۈر سېلىۋەتتى.

پىلىموت ئى [ر] < ھەرب > ئاپتوماتنىڭ ھالدا تېز ئېتىلىدىغان قوراللارنىڭ ئومۇمىي نامى.

پىنان I ئى [ئىنگ] < خم > ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_{10}H_{18}$. خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى تۇراقلىق، نەمۇرگانىك كىسلاتا ۋە ئوكسىدلىغۇچىلار تەرىپىدىن ئاسانلىقچە پارچىلانمايدۇ.

پىنان II ئى [ئىنگ] < بوت > پاپورتنىكلارنىڭ بىر تۈرى، تېبىز سۇدا ئۆسىدۇ.

پىنتاك ئى [خمن] گۆشنى سۇڭىيىاز قاتارلىق سەيلەر بىلەن قوشۇپ، سۇ قويۇلغاندىن كېيىن پىنتوزا سېلىپ پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل سۇيۇق تاماق.

پىنتوزا ئى [خمن] ماش، تاتلىقياڭيۇ قاتارلىق كراخمالالاردىن سىمدەك ئىنچىكە قىلىپ تەييارلىنىدىغان، سەي قىلىپ ئىشلىتىلىدىغان خام بېمەكلىك.

پىنگۋىن ئى [فران < لات] < زۇئول > سۇ قۇشى. ئانتاركتىكا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئاراللاردا توپلىشىپ ياشايدۇ.

پىنھان سۈپ [پ] ① كىشىنىڭ نەزىرىدىن خالىي، كىشى نەزىرى ئاسان چۈشمەيدىغان، خىلۋەت، خالىي: پىنھان جاي. ② يوشۇرۇن، مەخپىي: قىز ماڭا قاراپ: — سەن بۇ يەردە كۆرگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى كىشىلەرگە ئېيتىپ يۈرمە، — دېدى. مەن: — ئەلۋەتتە پىنھان تۇتىمەن دېدىم.

پىيۇنېر ئى [ر < فران] < ماتار > سوتسىيالىستىك مەملىكەتلەردە كومۇنىستىك پارتىيە رەھبەرلىكىدىكى ئۆسمۈرلەر تەشكىلاتىنىڭ ھەربىر ئەزاسى.

پىۋا ئى [ر] ئارپىغا ياۋا قولماق ياكى قولماق قوشۇپ، ئېچىتىپ ئىشلىنىدىغان بىر خىل ئىچىملىك. ئۇنىڭ كۆپۈكى ۋە ئۆزىگە خاس ئالاھىدە بىر خىل پۇرىقى بولىدۇ؛ تەمى سەل قىرتاق، ئىسپىرت مىقدارى نىسبەتەن ئاز بولىدۇ: پىۋا ئىچمەك.

پىۋىخانا ئى [ر+پ] مەخسۇس پىۋا ساتىدىغان ۋە كىشىلەر سېتىۋالغان پىۋىسىنى ئىچىدىغان دۇكان.

پىيادە [پ] ① رۇ. قاتناش قوراللىرى، ئولاغسىز، ئۆز ئايىغى بىلەن، ياياق: پىيادە يۈرمەك. ★ ئاتلىق يالغۇز ماڭغۇچە، پىيادە بىللە ماڭ (ماقال). ② ئى. كۆپ‌لۈك قوشۇمچىسى بىلەن كېلىپ قاتناش قوراللىرى، ئولاغسىز يول يۈرىدىغان كىـ

شنى بلدۇرىدۇ: پىيادىلەر تېخى كېلىپ بولالمىدى.

پىياز ئى [پ] <بوت> يوپۇرمىقى نەيچىسىمان ئۇزۇن ئۆسىدىغان، ئاساسلىق مېۋىسى يەر ئاستىدا قات-قات تۇگۈنەك بولىدىغان، تۇگۈنىكى ۋە ياش يوپۇرمىقى كۆكتات قىلىنىدىغان ئۆسۈملۈك.

پىيالە ئى [پ < گرېك] تۇۋىدىن يۇقىرىغا قاراپ كېڭەيگەن، قورسىقى كىچىك بولىدىغان كىچىك چىنە؛ چاي چىنىسى (ئاساسەن چاي ئىچىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ).

پىيما ئى [ر] قوي يۇڭىدىن بېسىپ تەييارلىنىدىغان قونچلۇق قىشلىق ئىياغ كىيىمى: پىيما باسماق. ★ مەن پۈتۈمدا يوغان پىيما، ئۇچامدا ئۇزۇن جۇۋا، يوتامغىچە قار كەچكەن هالدا ئېغىر-ئېغىر قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتىمەن.

ت

تا يۈك [پ] ① ئورۇن ياكى ۋاقىت چېكنى بىلدۈرىدىغان رەۋىش ۋە رەۋىشداشلار (كۆپىنچە «چە» لىك قوراللار) نىڭ ئالدىدا كېلىپ، چەك ئۇقۇمىنى كۈچەيتىش رولىنى ئويناپدۇ: ئۇ ۋەزىپە تەلەپ قىلىپ، تا شەھەرلىك پارتكومغىچە بار-دى. ② باش جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئەگەشمە جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئىش - ھەرىكەتتىن بۇرۇن سادىر بولغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: پاتەمخان ھەر كۈنى تاماقنى پىشۇرۇپ، قىزى گۈلشەن تا مەكتەپتىن كەلگىچە يېمەي ساقلاپ تۇراتتى.

تائام ئى [ئە] پىشۇرۇپ تەييارلانغان ھەر خىل يېمەكلىك؛ تاماق، غىزا: ئاۋۇال تائام، ئاندىن كالام (ماقال).

تائەبەد رەۋ [پ+ئە] ئاخىرغىچە، مەڭگۈ: ۋەتىنىم، سۆيگەن ئانام سەن، بارلىقىم قۇربان ساڭا، تائەبەد سادىق بولۇشتۇر مەندىكى ئارمان ساڭا.

تائەت ئى [ئە] دىنىي ئەمەللەرنى ئىتائەتمەنلىك بىلەن بېجىرىش.

تابلېتكا ئى [ر<فران] <تېب>تۇغما شەكىللىدە ياسالغان دورا.

تابىئ سۈپ [ئە] يېزىت ← **تەۋە**.

تاپ ئى [پ] چىدام، تاقەت، بەرداش: تاپ كېلەلمەسلىك.

تاپانچا ئى [پ] <ھەرب>بىر قول بىلەن ئاتىدىغان قىسقا يان قورال.

تاپاۋەت ئى [ئە] پايدا، كىرىم: تاپاۋەت قىلماق.

تاپىر ئى [ر<ئىسپان]< زەئول>سۈت ئەمگۈچى ھايۋان، قۇيرۇقى قىسقا كېلىدۇ؛ بۇرنى ئۇزۇن بولۇپ ئالدىغا چىقىپ تۇرىدۇ، ئالدى پۇتى تۆت بارماقلىق، كەينى پۇتى ئۈچ بارماقلىق كېلىدۇ؛ تروپىك بەلۋاغدا ياشايدۇ.

تاتارا مق [خەن]باغلام، پېچەت: بىر تاتارا پۇل.

تاج ئى [ئە] ① پادىشاھلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئىپادە قىلىپ تۇرىدىغان ۋە قىممەت باھالىق زىننەت بويۇملىرىدىن ئىشلەنگەن باش كىيىم. ② بەزى قۇشلارنىڭ بېشىدىكى قىزىل گۆشسىمان ئۆسمە: خوراز-نىڭ تاجى. ③ < بوت>گۈل كاسىسىغا ئورۇنلاشقان بىر قانچە گۈل ياپراقچىلىرى: گۈل تاجى.

تاجاۋۇز ئى [ئە]قورال كۈچى بىلەن باشقىلارنىڭ زېمىنىگە باستۇرۇپ كىرىش: تاجاۋۇز قىلماق.

تاجدار [ئە + پ] ① سۈپ. تاج كىيگەن،

تاجلىق: ئايا، تاجدار ئادىل جاناب، ماڭا قىلدىڭ ياخشىلىق بەھىساب. ② ئى. پادىشاھ: بۇ ھوقۇق، ئەركىنى سەن بەردىڭ بەنزگە، ۋە ئۇنى ھېچكىمنۇ تارتىپ ئالالماس. تاجدارلار ھەممىگە قىلىچ سالسىمۇ، ۋە لېكىن بىر ساڭا قىلىچ سالالماس.

تاختا ئى [پ] ① دەرەخ غولىدىن ئۇزۇنىسىغا تىلىنغان يېسسى ياغاچ؛ شال: قارىغاي تاختا. // تاختا كۆۋرۈك. ② خېمىر يېيىشتا ئىشلىتىلىدىغان ئۇزۇن، ياپىلاق شال، ئاشتاختا: ئاشنى تاختىغا ئالغۇچە چاپاننى پاختىغا ئالغۇچە (ماقال). ③ ھەر خىل چوڭلۇقتىكى تۆت بۇرجەك، يۇزى تەكشى نەرسىلەر: بالام، قارىچاينىڭ كىچىك تاختىسى بولسا شۇنىڭدىن ئال. ④ قوغۇن ئېتىزىنىڭ پىلەك ئۆسۈپ، قوغۇن چۈشىدىغان جايى: ھەر خىل تۇرۇلغان قوغۇنىنىڭ چۆنەك، تاختىلىرى ئايرىم ئىدى. ⑤ كونا مەكتەپلەردە بالىلارغا ئۆگىتىش ئۈچۈن ئۇستىگە ھەرپ يېزىلغان، سىلىق ۋە كىچىك تۇنقۇچلۇق تاختاي. ⑥ ساناق سانلار بىلەن كېلىپ مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: بىر تاختا قەغەز. بىر تاختا چاي.

تاختاي ئى [پ] ① ئۇزۇنىغا تىلىنغان يېسسى ياغاچ تاختا؛ شال: تاختاي ئورناتماق. ② بور بىلەن خەت يېزىش ئۈچۈن ياغاچ ياكى باشقا نەرسىدىن ياسالغان دوسكا: تاختايغا خەت يازماق.

تاختىپەر ئى [پ] ① شاھ، خانلارنى قارشى ئېلىش، دەم ئالدۇرۇش ئۈچۈن ۋاقتىلىق ياسىغان سەھنە ۋە شۇ سەھنىدىكى تەخت شەكىللىك ئورۇندۇق: تاختىپەردە ئولتۇرماق. تاختىپەرگە چىقماق. ② كۆندىلىك گېزىت، ئېلان، ئۇقتۇرۇش قاتارلىقلارنى چاپلاش ئۈچۈن، تاختايدىن ياسالغان جاھاز: يەغلىپتۇ قانچە ئادەم تاختىپەرنىڭ ئالدىغا، ئاستا كەلدىم يېنىغا، ئۆزۈمنى ئالدىم دالدىغا. ③ دارۋاز باغلىغان دارنىڭ ئەڭ ئۈستىگە تاختايدىن ياسالغان ئورۇندۇق: دارۋاز تاختىپەرگە چىقىپ بىردەم تۇردى. دە، ئاندىن دار ئۈستىدە موللاق ئېتىشقا باشلىدى. ④ <بەن> تام تامچىلارنىڭ ئېگىزلىكتە تۆرۈپ مەشغۇلات ئېلىپ بېرىشى ئۈچۈن قۇرۇلغان جاھاز، لەيلىمە تاختا.

تاختىئومپىتر ئى [<گېرمك] <سۇ> ئارىلىق ئۆلچەيدىغان شكالىلىق دۇربۇن.

تار ئى [پ] چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ تەۋرىنىپ تاۋۇش چىقىرىدىغان يىپى: ئۇچەي تار. يىپەك تار.

تارازا ئى [پ] ئېغىرلىق ئۆلچەش ئەسۋابىنىڭ بىر خىلى.

تاراش ئى [پ] نەرسىلەرنىڭ ياكى تەكشىلىكنىڭ ئۈستىدىكى يونۇپ، قىرىپ سىلىقلاشقا ئېگىلىدىغان پەسلىك: ئۈستەڭنىڭ تارىشىنى ئالماق.

تاراۋى ئى [ئە] روزا كۈنلىرى خۇپتەن نامىزدىن كېيىن جامائەت بىلەن ئوقۇلىدىغان يىگىرمە رەكەتلىك نامازنى.

تارمار رەۋ [پ] «بولماق، قىلماق، ئېيلىمەك» پېئىللىرى بىلەن بىللە كېلىپ «مەغلۇپ، ھالاك» مەنىلىرىنى بېرىدۇ: تارمار قىلماق. تارمار بولماق. تارمار ئېيلىمەك.

تارىخ ئى [ئە] ① تەبىئەت ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات جەريانى ۋە بۇ جەريانىدا بارلىققا كەلگەن ۋەقەلىك، ئەمەلىيەت، پاكىت: ئۆز ۋاقتىدىكى ئاشۇنداق ئاددىي نەرسىلەر زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قىممەتلىك تارىخ بولۇپ قالىدۇ. ② بىرەر ۋەقەنىڭ ھادىسىلەرنىڭ، نەرسىلەرنىڭ ئىزچىل تەرەققىيات يولى: ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تارىخى. سەنئەت تارىخى. ③ جەمئىيەت تەرەققىياتى ھەققىدىكى پەن: سوتسىيالىزم تارىخى. ④ شەخسلەرنىڭ سەرگۈزەشتىسى، تەرجىمھالى: مېنىڭ تارىخىم ئاساسەن ئەنە شۇلاردىن ئىبارەت.

تارىخشۇناس ئى [ئە+پ] <تارىخ>تارىخ ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇتەخەسسىس؛ تارىخچى.

تارىخىي سۈپ [ئە] ① تارىختا ساقلىنىدىغان، تارىخقا كىرگۈزۈلگەن: تارىخىي ۋەقە. تارىخىي پاكىت. ② تارىخ پېنىگە ئائىت، بىرەر ساھەنىڭ تارىخىنى ئۆگىنىدىغان: تارىخىي گرامماتىكا. ③ ئۆتمۈشكە، تارىخقا ئائىت، قەدىمكى، كونا: تارىخىي كىتاب. تارىخىي يادىكارلىق.

تارىشا ئى [پ] ① ياغاچ قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ نېپىز قىلىپ تىلىنغان، يونۇلغان پارچىلىرى: تارىشا قىلماق. ② سۈپ. كۆچمە. ئورۇق، جۈدەڭگۈ: ئەمەت تارىشا.

تازا سۈپ [پ] ① كىر ئەمەس، چاڭ قونمىغان، كىر ۋە توپا-تۇماندىن خالىي؛ پاكىز: تازا كىيىم. تازا رەخت. ② ئەسلىسى بويىچە، ئارىلاشما ئەمەس؛ ساپ: تازا مال. تازا ئالتۇن. ③ كۆچمە. بۇلغانمىغان، داغ چۈشمىگەن؛ ساپ، پاك: يىگىتنىڭ كۆز قىرىدا مۇنداقلا قاراپ قويۇشى بۇ سەبىي قىزنىڭ تازا قەلبىنى دولقۇنلىتىۋەتتى.

تاسادىپ رەۋ [ئە] ئۇشتۇمتۇت، ئويلىمىغان يەردىن، تاسادىپىي: شەمشەرخان ئاچا ھازىرغىچە مۇشۇنداق تاسادىپ كەلگەن كىشىلەردىن نەچچە ئوننى كۆتۈۋالغان.

تاسادىپەن رەۋ [ئە] كۈتۈلمىگەن ھالدا، بىردىنلا، قەستەن، تاسادىپىي رەۋىشتە: تاسادىپەن ئۇچرىشىپ قالماق.

تاسادىپىي [ئە] ① سۈپ. كۈتۈلمىگەن، توساتتىن يۈز بەرگەن؛ ئۇشتۇمتۇت: تاسادىپىي ھادىسە. تاسادىپىي ۋەقە. ② رەۋ. سەۋەبى نامەلۇم، سەۋەبسىز: تاسادىپىي ئۆزگىرىش.

تاق I سۈپ [ئە] ① ئىككىگە پۈتۈن بۆلۈنمەيدىغان، جۈپى بولمىغان: تاق

سان. ★ دەرد كەلسە جۇپ، دۆلەت كەلسە تاق (ماقال). ② جۇپى، شېرىكى بولـمىغان؛ جۇپسىز، يالغۇز: ئۇ ئۆمۈر بويى ئۆيلەنمەي تاق ئۆتكەن ئادەم.

تاق I سۈپ[ئە]«بولماق، قىلماق» پىئىلـىرى بىلەن كېلىپ تاقەتسىزلىكنى بىلدۈرىدۇ: تاقىتى تاق بولماق. تاقىتىنى تاق قىلماق.

تاقا ئى [ئە]بىر جۇپ ئەتلەس ياكى بەقەسمىنىڭ ھەربىر بۆلىكى: سىيىت خوجا پەتنۇستىكى بىر جۇپ تاقا بەقەسمىنى كۆرۈپ خۇش بولۇپ كەتتى.

تاقابل رەۋ [ئە]ئۆزئارا باراۋەر، دەلمۇدەل: تاقابىل تۇرماق. تاقابىل كەلمەك.

تاقەت ئى [ئە]چىداشلىق، بەرداشلىق بېرىش قابىلىيىتى؛ چىدام، غەيرەت: تاقىتى بار. تاقەت قىلماق. ★ شەرىخاننىڭ ئۇلارنىڭ سـۆزلىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇۋېرىشكە تاقىتى قالمىغانىدى.

تاكامۇل سۈپ[ئە]كەم-كۇتىسىز، بېتىشكەن، مـۇكەممەل؛ تولۇق: ئادەمنىڭ تاكامۇل بولۇشى تەس.

تاكت ئى[ر<نېم] ① <مۇز>مۇزلىكنىڭ ئۈدار بىرلىكى، يەنى تەكرارلىنىدىغان قاتـتىق بىر ئۈداردىن يەنە بىر قاتتىق ئۈدارغا يەتكۈچە بولغان ئارىلىقتىكى باسقۇچ. ② <ملىن>ئېچىدىن يانىدىغان دۆڭگاتېل ئىشلەۋاتقاندا، پورشېننىڭ سىلىندىر ئىچىدىكى ئۇ باشتىن بۇ باشقا بولغان بىر قېتىملىق ھەرىكىتى بىر تاكت بولىدۇ.

تاكتىكا ئى [ر<گرېك] ① <ھەرب>ئۇرۇش قىلىشتىكى پرىنسىپ ۋە ئۇسۇل: ئـۇرۇش تاكتىكىسىنى ياخشى بىلمىگەن كىشى ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلالمايدۇ. ② <پەلس>كۆزلىگەن مەقسەتكە يېـتىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان كۆرەشـىنىڭ كونكرېت شارائىتىغا ماس ھالدىكى يولى، فورمىسى ۋە ئۇسۇلى، چارە - تەدـبىرلىرى.

تاكسى ئى [ر<فرن]كىشىلەر ۋاقىتلىق كىرا قىلىپ ئىشلىتىدىغان كىچىك ئاپتوموبىل، ۋاقىت ياكى مۇساپىگە ئاساسەن ھەق ئېـلىنىدۇ: تاكسىغا چۈشمەك. تاكسىدا ئولـتۇرماق.

تاكىسىي ئى [خەن]<بوت>كرىست گۈللۈك-لەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق، سامان غـولـلۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە كۆكتات ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

تاكى يۈك [پ] ← تا: ئۇ شۇ كەتكىنىچە تاكى ئازادلىققا قەدەر قەشقەرگە ئايىغ باسـمىدى.

تاكىجاك ئى [خەن]ئاشخانىلاردىكى خېرىدار-نىڭ تاماق زاكازىنى قوبۇل قىلىپ ئالغۇ-چى خادىم.

تاگزۇگزا ئى [خەن]< يېم>بىر خىل يېمەك-لىك. نومى گۈرۈچى بامبۇك، قومۇش قاتارلىقلارنىڭ يوپۇرمىقىدا كونۇس ياكى باشقا شەكىلدە ئورىلىپ، دۇملەپ پىشۇ-

رۇلدۇ.

تاشقىر ئى [خەن] گۈرۈچ، سۆك، تېرىق قاتار- لىقلارنى دۆملەش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان ھەسەلگە ئوخشاپراق كېتىدىغان تاتلىق سۈيۇقلۇق.

تاشگا ئى [خەن] <يېم > ← **تاشگازا**.

تاشگازا ئى [خەن] <يېم>ئارپا، تېرىق شىر- نىسى ئارقىلىق ئىشلىنىدىغان بىر خىل تاتلىق يېمەكلىك.

تال ئى [ئە] ئادەم ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلارنىڭ ئېچكى ئەزالىرىنىڭ بىرى. ئاشقازان ۋە قېرىنلارنىڭ سول تەرىپىدە بولىدۇ. ئۇ قان دانچىلىرىنى ئىشلەش ۋە بۆزۈش، تۆمۈر ماددىسىنى زاپاس ساق- لاش، ماي ۋە ئاقسىللارنىڭ ماددا ئالما- شىشىنى تەڭشەش قاتارلىق روللارنى ئويە- نايدۇ.

تالاپەت ئى [ئە] ① ئۇرۇشتىكى چىقىم، ئۆلۈم: تالاپەت بەرمەك. ② زىيان- زەخ- مەت، زەرەر: تالاپەت يەتمەك.

تالاق ئى [ئە] كونا ئادەت بويىچە ئايالغا نىسبەتەن ئەر تەرىپىدىن نىكاھنى بۇ- زۇش، ئاجرىشىپ كېتىش ھەققىدە ئېيتىل- غان سۆز: خوتۇنىنى تالاق قىلماق.

تالانت ئى [<گرېك] زور قابىلىيەت، ئىقتى- دار، ئىستېداد: تالانت- چىدامليق بولۇش دېمەكتۇر.

تالستوپكا ئى [ر] يەڭ ۋە ئېتىكى بوغما كالتا چاپان.

تالك ئى [<نېم] <گېئول > بىر خىل مىنې- رال. يەنى تەركىبىدە سۇ بولغان ماگنې سلىكات بولۇپ ئاق، ئاچ يېشىل، ئاچ سېرىق رەڭلەردە ئۇچرايدۇ.

تاللي ئى [<گرېك] <خىم > ھېتال ئېلې- مېنت. بەلگىسى Tl (Thallium). ئاق رەڭدە بولۇپ، ھاۋادا تۇتۇق رەڭگە ئۆز- گىرىدۇ.

تالون ئى [<فران] سېتىۋېلىنغان نەرسە- كېرەك ئۇچۇن بېرىپ بېرىلگەن ئىسپات قەغىزى؛ ھۆججەت.

تالمۇد ئى [ر] < دىن > يەھۇدىيلارنىڭ مۇ- قەددەس كىتابلىرىنىڭ بىرى. «تالمۇد» سۆزى ئەسلىدە قەدىمكى يەھۇدىيچە سۆز بولۇپ، كېيىن رۇس تىلىغا كىرگەن.

تالىپ ئى [ئە] ① مەدرىسلەردە ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچى: دورسخاندا 30 چە تالىپ ئولتۇراتتى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

تاماشا ئى [ئە] ① كىشىلەرگە زوق بېغىش- لايدىغان كۆرۈنۈشلەر ۋە ئۇنى كۆرۈش ھەم ئۇنىڭغا قاتنىشىش؛ ئويۇن- كۈلكە، كۆڭۈل ئېچىش. ② قىزىق، كۈلكىلىك، ئادەمنىڭ كۈلكىسىنى كەلتۈرىدىغان ئىش، ئويۇن: تاماشا بولماق.

تاماشىبىن ئى [ئە+پ] بەرەر تاماشا (ئويۇن) نى كۆرۈش ئۇچۇن كەلگەن كىشى، تاما- شا كۆرگۈچى؛ تاماشىچى: زال تاماشىبىن-

لار بىلەن لىقمۇلىق تولغانىكەن.

تاماكا ئ[پ] ① <بوت>چەيزە ئائىلە-سىدىكى بىر يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى چوڭ بولۇپ، تۆمۈنە شەكلىدە كېلىدۇ. ② شۇ ئۆسۈملۈكنىڭ يوپۇرمىقى ۋە غولىدىن تەييارلانغان ھەر خىل چېكىملىكلەر.

تامام [ئە] ① ئ. ھەرقانداق نەرسىنىڭ تۈگەنچىسى، ئاخىرى، سوڭگى: مۇنۇ رودۇ-پاينى ئۇجۇقتۇرۇۋەتسەكلا، ئىش تامام. ② رەۋ. ھەممە، جەمئى؛ تولۇق، بىرىمۇ قالماي: يىغىنغا چاقىرىلغانلار تامام كېلىپ بولدى.

تامامەن رەۋ [ئە] ① پۈتۈنلەي، بىرىمۇ قالماي، ئۈزۈل-كېسىل: غەم-ئەندىشە تامامەن تۈگىدى. ② ئەسلا، زادى، ھېچ، مۇتلەق: بۈگۈن بولسا، بۇ شەھەردە ئۇ چاغدىكىگە تامامەن ئوخشىمايدىغان قىز-غىن ۋە ئاۋات مەنزىرىنى كۆردۈم.

تامامي سۈپ [ئە]ھەممە، بارلىق، جەمئى: تاغلىرىنىڭ گۈلزارلىقتۇر سۈلىرى زۈمرەت مىسال، خۇش ھاۋالىقتۇر تامامي جايلە-رىنىڭ نۇرلۇق ۋەتەن.

تامبال ئ[پ]پۈتنىڭ ئوشۇقتىن تارتىپ بىلەكچە بولغان قىسمىغا كىيىلىدىغان كىيىم؛ ئىشتان.

تاموزنا ئ[ر] <سودا>دۆلەت چېگرىسىدىن كىرىپ - چىقىۋاتقان بارلىق تاۋار ۋە مال-دىي بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش، تەكشۈ-رۈش ۋە ئۇلاردىن قائىدە- تەرتىپ بويىچە باج ئېلىش ئۈچۈن قۇرۇلغان دۆلەت ئورگىنى.

تاناب ئ[ئە]يەر ئۆلچەش، قىر-ئېرىقلارنى رۇسلاش، سىزىق چۈشۈرۈش ئۈچۈن تار-تىلىدىغان، پاختا ياكى چېگىدىن ئىنچىكە ئېشىلگەن تانا.

تاناسىپ ئ[ئە] <ماتەماتىكا>ئىككى نىسبەتنىڭ تەڭلىكىنى ئىپادىلەيدىغان ئىپادە.

تاناسىل سۈپ [ئە] <بىئولوگىيە>بىئولوگىيىلىك جىنسقا ئائىت، جىنسىي: تاناسىل ئەزا.

تانتال ئ[ر<گرېك] <خىمىيە>مېتال ئېلېمېنتى. بەلگىسى Ta (Tantalum). كۈمۈش رەڭدە بولىدۇ، ئۈلترا ئېلېكتر ئۆتكۈزۈشچانلىقتا (−268.862℃ تا) ۋە سوزۇلۇشچانلىقتا ئىگە. تانتالنىڭ ئادەم تېنىدىكى توقۇلمىلارغا نىسبەتەن قوزغىتىش تەسىرى يوق، شۇڭا مېدىتسىنادا بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، نېپىز پاپراق ياكى ئىنچىكە يىپ ئىشلىنىپ، بۇزۇلغان توقۇلمىلار يامىلىدۇ.

تانسا ئ[ر]① ياۋروپاچە بىر خىل ئاممىۋى ئۇسسۇل. ئەر-ئايال بىرگە ئويناىدۇ. ② شۇ خىل ئۇسسۇل ئويناش ئۇچۇن ئۇ-يۇشتۇرۇلغان يىغىلىش: تانسىغا بارماق. تانسىغا قاتناشماق.

تانكا ئ[ر<ئىنگ]زەمبىرەك، پىلىموت ۋە ئايلانما توپ مۇنارىسى ئورنىتىلغان زەنجىر

تاپانلىق برونېۋىك ئاپتوموبىل. مەخسۇس ئۇرۇشقا ئىشلىتىلىدۇ.

تانگو ئ [ر<ئىسپان]< مۇز> ① تانسىنىڭ بىر خىلى. ② شۇ خىل تانسا مۇزىكىسى.

تانگېنىس ئ [ر<لات> <مك>تېنىك بۇلۇڭ-سلۇق ئۇچ بۇلۇڭدا، خالىغان بىر تال بۇلۇڭنىڭ قارشىسىدىكى تەرەپنىڭ قوشنا تەرەپكە بولغان نىسبىتى شۇ تار بۇلۇڭ-نىڭ تانگېنىسى دېيىلىدۇ ئۇ tg بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

تاۋ I (تاۋى) ئ[پ] ① كىشى ئورگانىز-مىنىڭ نورمال ھالىتى، ساقلىق؛ مىجەز: ئاپامنىڭ خېلىدىن بېرى تاۋى يوق. ② كۆچمە. قۇۋۋەت، كۈچ، مادار: بۇ ئىشنى قىلىشقا تاۋۇم يەتمەيدۇ.

تاۋ II (تاۋى) ئ [پ]قىزىقلىق، ھارارەت: ناننى تونۇرنىڭ سەل تاۋى قايتقاندا، يې-گىلى.

تاۋا ئ [پ]نان ۋە شۇ خىلدىكى يېمەكلىك-لەرنى پىشۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدى-غان، مېتالدىن ياسالغان ۋە تېگى تۆز، يېنى گىرۋەكلىك نەرسە: تاۋا كاۋاپ تاۋىدا پىشۇرۇلىدۇ.

تاۋابىتات ئ [ئە]بىر ئائىلىگە تەۋە بولغان بارلىق كىشىلەر: ئائىلە تاۋابىتاتلىرى.

تاۋاپ ئ[ئە]مۇقەددەس ئورۇنلارغا قىلىنغان زىيارەت: تاۋاپ قىلماق.

تاۋاپگاھ ئ [ئە+پ]تاۋاپ قىلىنىدىغان، تەۋەررۈك ھېسابلانغان ئورۇن، جاي.

تاۋاق I ئ [ئە] ① ياغاچتىن ئويۇپ، قىرىپ ياسالغان تەخسە شەكىللىك قاچا، ئاياق. ② ھەر خىل لېگەنلەر: چىنە تا-ۋاق. تونىكە تاۋاق.

تاۋاق II ئ [ئە]تاختا: باسما تاۋاق.

تاۋۇت ئ [ئە]ئۆلگەن ئادەمنى دەپنە قى-لىشتا، يەرلىككە قويۇشتا، جەسەتنى سې-لىپ كۆتۈرىدىغان ياغاچ ياكى تۆمۈردىن ياسالغان قۇرۇلما؛ جىنازا.

تائىپە ئ [ئە]ئاھالە تەبىقىسى، گۇرۇپپىسى: قول ھۈنەرۋەنلەر تائىپىسى. سودىگەرلەر تائىپىسى.

تاي ئ [پ]چوڭ-چوڭ باغلام قىلىپ، چىگداپ تېڭىلغان مال: بىر تاي پاختا.

تايىن رەۋ [ئە]① ئېنىق، مۇئەييەن، مۇقىم: ئىشتىنىڭ چىققان كۆڭۈلگە تايىن (ماقال). ② تەييار، ھازىر، تەخ: تايىن بولماق.

تەڭجۇپ [ئە] ①ئ. ئەجەللىنىش، ھەيران-لىق: تەڭجۇپتە قالماق. * ئۇ تەڭجۇپ-جۇپ گىچىدە بېشىنى ئالىقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ قاتتىق قىستى. ② بۆك. قىزىق، ئەجەب: تەڭجۇپ، ھازىرلا بار نەرسە بىردەمدىلا يوقالدى- ھە!

تەددى ئ [ئە]ئاچچىق، دوق، ھەيۋە؛ زەھەرخەندىلىك: بۇ ئاچچىق كىنايە ۋە تەددىدىن ئابدۇراخمان دامۇللامنىڭ قو-يۇق قاشلىرى تۆرۈلۈپ كەتتى.

تەسۋۇپ ئ [ئە]ئېچىنىش؛ ئەپسۇس:

ئەسلىدە قامغاق ئىكەن، ھەي، مەن كۆ-
كۈل بەرگەن ئۇ گۈل. مىڭ تەئەسسۇپ،
گۈل كۆرۈپ قامغاققا بەرگەنگە كۆكۈل.

تەئەللۇق تر [ئە] ① تر. تەۋە، مەنسۇپ، ئىگىدارچىلىقىدا؛ قاراشلىق: بۇ ئىشلار بىزگە تەئەللۇق ئەمەس. ② ئى. بىركىمگە مەنسۇپ، تەۋە بولغان مال-مۈلۈك، نەرسە- كېرەك: بىز مۇنچىلىك ئىشنى ئەپلەيدىغان، شۇنچە تەئەللۇقنى قانداق تاپتۇق.

تەئەللۇقات ئى [ئە]بىركىمگە مەنسۇپ، قاراشلىق، تېگىشلىك بولغان مال- مۈلۈك، نەرسە-كېرەك: خالقىنىڭ ئەكىبىر بىلەن بارلىق تەئەللۇقاتىنى دو چىقىپ ئېلىشقان چاغلىرىمۇ بولغان.

تەبەر ئى [پ]تارس. ئايپالتىغا ئوخشايدىغان قەدىمكى ئۇرۇش قوراللىرىنىڭ بىر خىلى.

تەبەسسۇم ئى [ئە]كۈلۈمسىرىگەن ھالەت؛ كۈلۈمسىرەش: تەبەسسۇم قىلماق.

تەبرىك ئى [ئە]قۇتلۇقلاش، مۇبارەكلەش: قەھرىمانلار سەھنىگە چىققاندىن كېيىن، ئولتۇرغانلار قىزغىن ئالقىش ئارقىلىق تەبرىك ۋە ئېھتىراملىرىنى ئىپادىلىدى. // تەبرىك خەت. تەبرىك سۆز.

تەبرىكنامە ئى [ئە+پ]تەبرىك سۆزلىرى بې-
زىلغان مەكتۇپ، تەبرىك خېتى: تەبرىكنا-
مە يازماق.

تەبئەت ئى [ئە] ① ئالەمدىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى، بارلىق مەۋجۇدات: تەبئەت دۇنياسى. تەبئەت ھادىسىلىرى. ② تەبئەتتىكى يەر، سۇ، تاغ، ئورمان ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ مەنزىرىسى: تەبئەت ھۆسنىگە جان كىرگۈزگەن يامغۇر تامچىلىرى گويا ئاسما ئوكۇلىنىڭ ئەينەك نەيچىسىدەكى تامچىغا ئوخشايتتى. ③ < تب > مادداننىڭ تىرىك ئورگانىزمغا كىرگەندىن كېيىنكى ئىسسىقلىق ياكى سوغۇقلۇق، ھۆللۈك ياكى قۇرۇقلۇق تەسىرى: بۇ دو-
رىنىڭ تەبئىتى ئىسسىققا مايىل. ④ روھىي ھالەت، تۇرق، كەيپىيات، مىجەز: ئۇلارنىڭ تەبئەتلىرى بىرئاز قوپال بولسىمۇ، لېكىن ئەزىمەت يىگىتلەر.

تەبەشتاش ئى [ئە+پ]تەبئەت مۇتەخەسسىسى، تەبئەتنى تەتقىق قىلغۇچى ئالىم.

تەبىر ئى [ئە] ① شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتى ياكى بىرەر ئۇقۇمغا بېرىلگەن چۈشەنچە، ئىزاھ. ② مەلۇم بىر تەسىرگە ئاساسەن بېرىلگەن خەۋەر، بېشارەت: چۈشكە تەبىر بەرمەك.

تەبىرنامە ئى [ئە+پ]چۈشلەرگە بېرىلگەن تەبىر ھەققىدىكى كىتاب: تەبىرنامە يازماق.

تەبىقە ئى [ئە]جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئورۇنلىرىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى ئارقىسىدا بۆلۈنگەن قاتلام، جەمئىيەتنىڭ بىر قىسمى، بىر بۆ-
لىكى: پارتىيەمىز ھەر تەبىقە خەلقى بىلەن

بولغان زىچ ئالاقسىنى ھەقىقىي كۆچەيتىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

تەبئىي سۈپ [ئە] ① تەبىئەتكە، ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەتكە ئائىت، تەبىئەتتە بار بولغان؛ ئەسلىدىن بار، ھەقىقىي: تەبئىي پەن. تەبئىي ئورمان. ② كىشىلەرنىڭ تەبىئىتىگە خاس، ياسالما ئەمەس؛ ئەينى، چىن: سەن ھاشۇر تارتىنما، مېنىڭ ئۆيۈمدە ئۆزۈڭنى ئازادە تۇت، ئەلا تەبئىي ئولتۇرۇۋاتىدۇ، سەن نېمىشقىدۇر قورۇنۇۋاتىسەن. ③ مۇقەررەر، جەزمەن، شۇبھىسىز: بۇ مەزگىلدە ئۇ باشقىلارغا زىيان سېلىپلا يۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇمۇ باشقىلارنىڭ جازاسىغا ئۇچرىشى تەبئىي ئىدى.

تەپ ئى [پ]ئادەملەردە بولىدىغان تۇرلۇك قىزىتمىلارنىڭ ئومۇمىي نامى.

تەپەككۇر ئى [ئە] ① ئادەم مېڭىسىنىڭ رېئاللىقنى ئومۇملاشتۇرۇپ ئىنكاس قىلىشى؛ ئوبيېكتىپ ۋەقەلىك ھەققىدىكى چۈشەنچە، تەسەۋۋۇر: سىلەر ئوبرازلىق تەپەككۇر بىلەن شۇغۇللىنىسىلەر، بىز مەنتىقىي تەپەككۇر بىلەن شۇغۇللىنىمىز. ② پىكىر يۈرگۈزۈش، مۇھاكىمە؛ ئويلاش، خىيال: مېڭىنىڭ ئوتتۇرا، يۇقىرى قىسمى زەخمىلەنسە، تەپەككۇر قۇۋۋىتىمۇ ئوخشىمىغان دەرىجىدە بۇزۇلىدۇ.

تەپت ئى [پ]ئىسسىق، ھارارەت: قۇياشنىڭ تەپتى. * لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان ئوتنىڭ تەپتى قىزنىڭ بەدىنىگە راھەت بېغىشلىدى.

تەپتىش ئى [ئە] ① تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش، تەكشۈرۈش، تەرگەۋ: تەپتىش قىلماق. ② تەپتىش خىزمىتىنى ئىشلىگۈچى خادىم: باش تەپتىش دەررۇ قوشۇلۇپ ئەسلەش خاتىرىسىگە ئىمزاسىنى قويدى.

تەپرىقە ئى [ئە]بۆلۈنۈش، پارچىلىنىش، ئىتتىپاقسىزلىق؛ ئاداۋەت، مەزھەپچىلىك: ئۇنىڭ ئويلايدىغىنى ــ يۇرت ئىچىدە تەپرىقە پەيدا قىلىش، شۇنىڭ بىلەن توپلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاش ئىدى.

تەپرىقىۋاز ئى [ئە+پ]تەپرىقە پەيدا قىلغۇچى، تەپرىقىچى: ئىتتىپاقلىق كۆچەيسە، تەپرىقىچىلەرگە ئورۇن قالمايدۇ.

تەپسىر ئى [ئە] ① مەنىسىنى بېشىپ چۈشەندۈرۈش؛ ئىزاھ، شەرھ. ② تارىس. قۇرئان ئايەتلىرىنىڭ مەنىلىرى چۈشەندۈرۈلگەن كىتاب ۋە چۈشەندۈرۈش ئۇسۇللىرىنى تەتقىق قىلغان ئىلىم: ئۇ ئىمامنىڭ تەپسىرىگە مەھلىيا بولۇپ، خېلىغىچە جىمجىت ئولتۇردى.

تەپسىلات ئى [ئە]تولۇق، مۇكەممەل ۋە تەپسىلىي چۈشەنچە، مەلۇمات: سورىسىڭىز بۇ قىزنى ئەگەر، سۆزلەپ بېرەي تەپسىلاتىنى. ئۇنىڭ ئىلغار ئىش-ئىزلىرىدىن، بىلىۋېلىڭ ئەسلى زاتىنى.

تەپسىلىي سۈپ [ئە]ئومۇمىيۈزلۈك، بىر-بىر-لەپ، ئەتراپلىق چۈشەندۈرۈلگەن: تەپسى-

ـلـــي بايان. تەپسلي مەلۇمات. // مۇھىممەت ئۆزىنىڭ بارلىق پىلانلىرىنى تەپسلي چۈشەندۈردى.

تەتەي ئى [خەن] كونا. خەنزۇ ئەمەلدارلىرىنىڭ خوتۇنى.

تەتبىق ئى [ئە] ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈش، ئەمەلىيەتتە قوللىنىش، ئىشلىتىش: تەتبىق قىلماق.

تەتقىق ئى [ئە] ئىنچىكە كۆزىتىپ تەكشۈرۈش، ئىزدىنىش، ئۆگىنىش: تەتقىق قىلماق.

تەتقىقات ئى [ئە] تەتقىق قىلىش ئىشلىرى.

تەتىل ئى [ئە] ئوقۇغۇچىلارغا ئوقۇشنى توختىتىپ دەم ئېلىش ئۈچۈن بېرىلىدىغان ۋاقىت: تەتىل قىلماق. يازلىق تەتىل.

تەجرىبە ئى [ئە] ئىجتىمائىي تۈرمۇش جەريانىدا ئۆزلەشتۈرۈلگەن بىلىم، ئىقتىدار، قابىلىيەت: تەجرىبىسى مول.

تەخەللۇس ئى [ئە] يازغۇچى، رەسسام، ئارتىس قاتارلىقلار ئەنئەنىگە ئاساسەن، ئۆزئۆزىگە قويىۋالغان باشقا نام، ئەدەبىي لەقەم.

تەخەي ئى [پ] ئېشەكنىڭ بالىسى.

تەخت ئى [پ] ① پادىشاھ، خان ۋە دۆلەت باشلىقلىرىنىڭ ئولتۇرۇشى ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان، ئالاھىدە بېزەلگەن ھەشەمەتلىك ئورۇن، ئورۇندۇق. ② كۆچمە ئەمەل، مەنسەپ، ھوقۇق: تەختتىن چۈشمەك. تەختكە چىقماق.

تەختىراۋان ئى [پ] ① مەرتىۋىلىك شەخسلەرنى سېلىپ يەلكىدە كۆتۈرىدىغان، ئۈستۈبۈشى ھەشەمەتلىك بېزەلگەن، زەمبىل شەكىللىك جاھاز. ② جەسەتنى كۆمۈشتىن بۇرۇن جەسەتنى يۇيىدىغان تاختاي.

تەخسىرات ئى [ئە] يىز ت. باشقىلار تەرىپىدىن يۈكلەنگەن گۇناھ، كەمچىلىك، سەۋەنلىك.

تەخمىس ئى [ئە] يىزت ① بەشكە بۆلۈش، بەشلەشتۈرۈش، مۇخەممەسلەشتۈرۈش. ② بىر شائىر يازغان غەزەلگە يەنە بىر شائىر تەرىپىدىن مەزمۇنى، شەكلى ماس ئۇچ مىسرا قوشۇلۇپ بېزىلغان مۇخەممەس.

تەخمىن ئى [ئە] پەرەز، گۇمان، قىياس: تەخمىن قىلماق.

تەخمىنەن رەۋ [ئە] پەرەز، قىياسقا ئاساسەن؛ تەخمىن قىلىپ ئېيتقاندا؛ مۆلچەرچە: بۇ سۆزلەرنىڭ ھەممىسى تەخمىنەن يېرىم ئەسىر بۇرۇن يېزىلغان.

تەخمىنىي سۈپ [ئە] تەخمىن قىلىنغان، تەخمىنىگە ئاساسلانغان؛ گۇمانىي: ـــ ھېچبولمىغاندا تۆمۈر خەلپىنىڭ تەخمىنىي سۈرىتىنى سىزىپ چىقتىلار، ـــ دېدى باشلىق.

تەخىر ئى [ئە] كېچىكتۈرۈش، ساقلاش، ھالياڭ: تەخىر قىلماق.

تەدبىر ئى [ئە] چارە، ئامال، ئىلاج: تەدبىرىنى

قانداق بولسا، تەقدىرىدە شۇنداق بولار (ماقال).

تەدرىجىي سۈپ [ئە]ئاستا-ئاستا، بىر-بىر-لەپ، ئارقىمۇئارقا، دەرىجىمۇدەرىجە: تەدرىجىي تەرەققىيات. // ئۇلار خىزمەتلەرنى تەدرىجىي قانات يايدۇردى.

تەر (تەرى) ئى [پ]① ئادەم ۋە باشقا جانلىقلارنىڭ تېرىسى ئاستىدىكى مەخسۇس بەزلەر تەرىپىدىن ئاجرىتىلغان سۇيۇقلۇق: تەر باسماق. ② كۆچمە. ئەجىر، ئەمگەك: ئالتۇن چىقىدۇ يەردىن، بەخت كېلىدۇ تەردىن (ماقال).

تەرەپ ئى [ئە] ① نەرسىلەرنىڭ ئەتراپىدىكى جاي، يان، ياق: سول تەرەپ. ② بىر-بىرىگە قارىمۇقارشى بولغان ۋە ئوخشاشمىغان مەيدان، ئوخشاشمىغان پىكىر ئېقىمىدىكىلەرنىڭ بىرى؛ بىر ياقتىكىلىرى: بىز هامان پۈتۈن دۇنيادىكى ئېزىلگۈچى خەلق تەرەپتە تۇرىمىز. ③ بىرەر ئىش توغرىسىدا تۈزۈلگەن توختام ياكى كېلىشىمگە قاتناشقان ۋە ئۇنىڭغا ئىمزا قويغان تەشكىلات ياكى شەخسنىڭ بىرى ياكى بىر ياقتىكىسى: يېزىلاردىكى هەر خىل توختاملار ئىككى تەرەپنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق تۈزۈلگەنىكەن. ④ < ملت > گېئوميتىرىيىلىك شەكىلدىكى بۇلۇڭنى هاسىل قىلغۇچى تۈز سىزىقلار ياكى كۆپ تەرەپلىكنى هاسىل قىلغۇچى كېسىكلەر. ⑤ جەهەت، قىسىم: بۇ خىزمەت ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈشنىڭ مۇهىم بىر تەرىپى.

تەرەپباز سۈپ [ئە+پ]قارىمۇقارشى تەرەپ پەيدا قىلىدىغان، گۇرۇهۋازلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان.

تەرەپدار ئى [ئە+پ]بىر-بىرىگە قارىمۇقارشى بولغان مەلۇم بىر تەرەپ، گۇرۇهى، شەخس، ئىدىيىنى قوللايدىغان، هىمايە قىلىدىغان شەخس.

تەرەت ئى [ئە] ① <ئە> ئىبادەت قىلىش، ناماز ئوقۇش، قۇرئان ئوقۇش ئالدىدىكى يۇز-كۆز، پۇت-قول ۋە باشقا ئەزالارنى يۇيۇپ پاكلىنىش: تەرەت ئالماق. ② چوڭ-كىچىك هاجەت.

تەرەتخانا ئى [ئە+پ]تەرەت قىلىش ئۈچۈن ياسالغان مەخسۇس جاي، خانا؛ خالا.

تەرەددۇت ئى [ئە]تەبىيارلىق، هازىرلىق: هازىرلىق جىددىي تەرەددۇت قىلىپ، بۇ كىشىلەرنى ئىزدەۋاتىدۇ.

تەرەققي ئى [ئە]راۋاجلىنىش، ئىلگىرىلەش، يۇكسىلىش: تەرەققي قىلماق.

تەرەققىيات ئى [ئە]تەرەققي قىلىش جەريانى ۋە بۇنىڭدا بارلىققا كەلگەن ئىشلار.

تەرەققىيپەرۋەر سۈپ [ئە+پ]تەرەققىيات تەرەپدارى، تەرەققىياتنى خالايدىغان: شېڭ شىسەي شىنجاڭغا هۆكۈمرانلىق قىلغان 11 يىل ئىچىدە 70 — 80 مىڭدىن ئارتۇق تەرەققىيپەرۋەر، ئىلغار كىشىلەرنىڭ قاتىلى بولغانىدى.

تەرەك سۈپ [پ]قاتتىق تارتىلغان؛ پۈرلەشتۈرۈلگەن: تەرەك ئىپ، تەرەك ئىشتان.

كەن ياكى بوش جايلىرى قالدۇرۇلماستىن كېرىلگەن.

تەربىيە ئى [ئە] ① باللارنى بېقىپ ۋە ئۇلارغا تەلىم بېرىپ چوڭ قىلىش: ئۇ تاغىسىنىڭ تەربىيىسىدە چوڭ بولدى. ② ئىش- ھۈنەر، ئەدەپ- ئەخلاق، ئىلىم ئۆگىتىش، تەلىم: تەربىيە بەرمەك. تەربىيە ئالماق.

تەربىيىۋى سۈپ [ئە] تەربىيىگە ئائىت، تەربىيە ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان: خىزمەتتىكى بۇ ئۇسۇل ناھايىتى زور تەربىيىۋى ئەھمىيەتكە ئىگە.

تەرتىپ ئى [ئە] ① شەيئىلەرنىڭ مەلۇم ھالەتتە جايلاشتۇرۇلۇشى، تىزىلىشى؛ رەت، قاتار: ئىلىپبە تەرتىپى. // تەرتىپ سان. ② ئىش- ھەرىكەتنىڭ ئۇ- رۇندىلىش جەريانىدىكى ئىزچىللىق: ئۆيدە سائەتنىڭ بىر تەرتىپتە چىكىلدىشىدىن باشقا ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. ③ شەكىللەنگەن، ئۇرغۇزۇلغان قائىدە-ئۇ- زۇم؛ ئىنتىزام: قاتناش تەرتىپى. دەرس تەرتىپىنى ساقلىماق. ④ مەلۇم قائىدە- ئۇزۇم، قانۇنلارغا ئۇيغۇن ھالەت: تەرتىپكە سالماق.

تەرجىمان ئى [ئە] تەرجىمە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

تەرجىمە ئى [ئە] بىر تىلدىن ئىككىنچى بىر تىلغا ئاغدۇرۇش: تەرجىمە قىلماق.

تەرجىمىشۇناس ئى [ئە+پ] تەرجىمە نەزەرىيىسىنى، ئۇنىڭ قانۇن - قائىدىلىرىنى تەتقىق قىلغۇچى مۇتەخەسسىس.

تەرجىمىھال ئى [ئە+پ]< ئەد > شېئىر شەكىللىرىنىڭ بىر خىلى. بۇ خىل شېئىر شەكىلدە ۋەزنى بىر خىل، قافىيىسى ھەر- خىل بولغان بىرنەچچە كۇپلېتلىق شېئىر- نىڭ ھەر بەندى(بۆلىكى، قىسمى) ئاپتورنىڭ مەلۇم بىر پېئىت تەكرار يېزىلىدۇ؛ تەكرار- لانغان پېئىت ھەر بەند ئاخىرىدىكى پې- ئىت بىلەن باغلىنىپ بارىدۇ.

تەرخەمەك ئى [پ]< بوت > كاۋا ئائىلىسىدە- كى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈم- لۈك. پېلەك ئاشلاپ ئۆسىدۇ، سلىندىر شەكىلدە، تىكەنلىك بولۇپ، پىشقاندا سارغىيىدۇ؛ ئادەتتە كۆكتات قاتاردا ئىسـ- تېمال قىلىنىدۇ.

تەرز ئى [ئە] ھالەت، شەكىل، يوسۇن، تەرە- قە.

تەرسا سۈپ [پ] گەپ پېمەيدىغان؛ جاھىل، كاج: تەرسا بالا. تەرسا ئادەم.

تەرغىب ئى [ئە] تەشۋىق، رىغبەت، دەۋەت: تەرغىب قىلماق.

تەرغىبات ئى [ئە] رىغبەتلەندۇرۇش؛ تەشۋە- قات، ئۇندەش، دەۋەت.

تەرك ئى [ئە] تاشلاش: تەرك ئەتمەك. تەرك- قىلماق. * ئۇ ئۇيالغىنىدىن دۆكىنىغا بېرىشنىمۇ تەرك قىلىش پىكرىگە كېلىشكە ئاز قالغانىدى.

تەركىب ئ [ئە] ① بىر پۈتۈنلۈكنى تەشـ كىل قىلغۇچى بۆلەكلەر، قىسىملار يىغىنـ دىسى: جۈملىنىڭ تەركىبى. خىمىيىۋى بىرىكمىلەرنىڭ تەركىبى. ② شەخسنىڭ ئائىلە كىلىپ چىقىشى: ئائىلە تەركىبى.

تەركىبباز سۈپ [ئە+پ] تەركىبكىلا ئېسىلىۋالـ لىدىغان، تەركىبىنلا ئاساس قىلىدىغان: تەركىبباز ئادەم.

تەركىبي سۈپ [ئە] مەلۇم بىر پۈتۈنلۈكنى تەشكىل قىلغۇچى، تەركىبىگە كىرگۈچى: «بەشتە ياخشى ئائىلە» پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەـ نىيەت يارىتىشنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسـ مى.

تەرىپ ئ [ئە] ① تونۇشتۇرۇلغان ياخشى تـەرەپ: تـەرىپـىـنـى قـىـلماق. ② چۈشەندۈرۈش، ئىزاھ: تەرىپ بەرمەك.

تەرىقە ئ [ئە] يول، ئۇسۇل، تەرز؛ شەكىل.

تەرىقەت ئ [ئە] < دىن > ① ئومۇمەن سوپىلىق يولى. ② سوپىلىقنىڭ بىر تارـ ماق باسقۇچى، مۇئەييەن بىر ئېقىمى. تەـ رىقەت يولىغا كىرگەنلەر بۇ دۇنيالىقتىن پـۈتـۈنلەي ۋاز كېچىپ، زاھىد بولۇپ ھەممىدە خۇداغىلا ئىلتىجا قىلىش، كەمـ بەغەل ياشاش، باشقىلارنىڭ خەيرـ ئېھـ سانلىرى بىلەن پەقىرلەرچە تۇرمۇش كەـ چۈرۈشنى ئاساس قىلىدۇ ۋە ئۇنى تەشەبـ بۇس قىلىدۇ.

تەزكىرە ئ [ئە] مەلۇم تارىخىي شارائىتتىكى مۇھىم شەخسلەرنىڭ تەرجىمىھالى ۋە مەـ لۇم جايدا يۈز بەرگەن مۇھىم ۋەقە، ھادـ سىلەر خاتىرىلەنگەن ئەسەر؛ يازما خاتىرە: ھـازىـر مەملىكىتىمىزنىڭ ھەممە يېرىدە جايلار تەزكىرىسى جىددىي ئىشلەنمەكتە.

تەزىم ئ [ئە] ① باشنى ئېگىپ، قولنى كۆكسىگە ئېلىپ بېرىلگەن سالام: تەزىم قىلماق. ② كۆچمە. يۈكسەك ھۆرمەت، مىننەتدارلىق، رازىمەنلىك: ئۇ كۈلىدۇ، يىغلاشنىمۇ بىلىدۇ، قۇللۇق ئەمەس ئا ـ دەملەرگە تەزىمى. جەننەت كەبى ياشايلى بـىـز دۇنيادا، پەقەت جەننەت پەرىشتىگە لازىمى.

تەزىيە ئ [ئە] بىركىمنىڭ ئۆلۈمى مۇناسىۋـ تى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىم، سۈـ كۈتتە تۇرۇش؛ ماتەم: تەزىيە سۆزى. تەزـ يە بىلدۈرمەك.

تەزىيەنامە ئ [ئە+پ] < ئىد > ژاپات بولغۇـ چىنىڭ ھاياتى ۋە پائالىيىتىگە بېغىشلاپ يېزىلغان خەت، ئەسەر.

تەسەددۇق ئ [ئە] تەقدىم، قۇربان، پىدا، سەدىقە، ئاتاش: تەسەددۇق قىلماق. * يا ئاللا بېگىم سىلى ئۈچۈن بىر جان ئە ـ مەس، مىڭ جان بولسىمۇ تەسەددۇق دې ـ سىلە.

تەسەررۇپ ئ [ئە] يېزا. پايدىلىنىش، ئىشلـ تىش: تەسەررۇپ قىلماق.

تەسەللا رەۋ [ئە] غەم تارتماي، ئىككىلەنمەي، قارىسىغلا، تەۋەككۈل قىلىپ: ئەكىبەر تە ـ

سەللاسىغلا ئېتىۋىدى، ئوق جان كېسىپ تېگىپتۇ.

تەسەللايى رەۋ [ئە]مۇنداقلا بىر، قارىسىغلا، تەۋەككۇل قىلىپ: تەسەللايى بېرىپ قويدۇم، ئۇلار بار ئىكەن، ھەممىسى ماڭا ھەيرانلىق بىلەن قارىشىپ كەتتى.

تەسەللى ئى [ئە]قاتتىق خاپىلىق، ئىچ پۇشۇقى قاتارلىقلارنى پەسەيتىش، كۆڭۈلدىن چىقىرىۋېتىش يۇزىسىدىن بىركىمگە ياكى ئۆزىگە ئۆزىنىڭ بېرىلگەن مەسلىھەت، نەسىھەت؛ راي ئېيتىش: تەسەللىي بەرمەك. تەسەللىي ئېيتماق.

تەسەۋۋۇپ ئى [ئە]< دىن >ئىلاھ ۋە ئىلاھىي كۆچلەرگە، ئادەمنىڭ ئىلاھ بىلەن بولغان ئالاقىلىشىشىغا ئىشىنىشتىن ئىبارەت دىنىي ئېتىقاد؛ مىستىكا.

تەسەۋۋۇر ئى [ئە] ① كۆز ئالدىدا مەۋجۇت بولمىغان شەيئىلەرنىڭ كونكرېت ئوبرازىنى ئويلاپ چىقىش: تەسەۋۋۇر قىلماق. ② <ئىد>سەزگۈ ماتېرىياللىرى ئاساسىدا بېكىدىن ماسلاشتۇرۇش ئارقىلىق، بېكى ئوبراز يارىتىشنىڭ پسىخولوگىيىلىك جەريانى. ③ <لوگ>ھېسسىي بىلىش باسقۇچىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە تەۋە بىلىش جەريانى. ئىدراك ئاساسىدا ھاسىل بولىدۇ، ئىدراكتىن يۇقىرى تۇرىدۇ. بىلىش نەزەريىسىدە بەزىدە «ئوبراز» دەپمۇ ئېيتىلىدۇ.

تەستەك ئى [پ] ① قولنىڭ سالالىرى بىلەن ئالقان قوشۇلغان قىسمى، شاپىلاق: تەستەك سالماق. ② كۆچمە. شاپىلاق بىلەن بېرىلگەن زەربە: تەستەك يېمەك. ③ كۆچمە. كاچات: ئۇ تەستەكمگە بىرنى سالدى.

تەستىق ئى [ئە] ① قارار قىلىپ قول قويۇش ياكى تامغا بېسىپ قانۇنىي كۈچكە ئىگە قىلىش: تەستىق سالماق. ② بىرەر نەرسىنىڭ توغرىلىقى، ھەقلىقى، راستلىقىنى دەللىلەپ بېرىدىغان پاكىت، ئىسپات؛ ماقۇللۇق: تەستىق سۆزى. * رەھبەرلىكنىڭ تەستىقىنى ئالماي، بۇ ئىشنى قىلىشقا بولمايدۇ.

تەستىقي سۆپ [ئە]تەستىقلانغان، توغرا دەپ قارالغان، توغرىلىقى ئىسپاتلانغان: تەستىقىي ئۇقۇم.

تەسكىن ئى [ئە]تىنچلاندۇرۇش، تەسەللىي: تەسكىن بەرمەك. تەسكىن تاپماق.

تەسلىم ئى [ئە]بېيگىلىپ قارشىلىق كۆرسەتمەستىن توختاش، باش ئېگىش، بويسۇنۇش: تەسلىم بولماق. تەسلىم قىلماق.

تەسلىمنامە ئى [ئە+پ]مەغلۇپ بولغان تەرەپنىڭ غالىب كەلگەن تەرەپنىڭ شەرتلىرىنى قوبۇل قىلىپ، قارشىلىق كۆرسەتمەستىن توختىتىپ، تەسلىم بولغانلىقىنى ئىزھارلاپ يازغان خېتى، توختامى.

تەسۋى ئى [ئە]خۇدانىڭ نامىنى زىكىر قىلىپ سانىلىدىغان مارجان تاش ۋە شۇ خىلدىكى نەرسىدىن قىلىنغان تىزىقچە: تەسۋى

تارتماق. تەسۋى سىيرىماق.

تەسۋىر ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىنىڭ يازما، ئويما، قۇيما ياكى سىزما شەكلى؛ رەسىم، سۈرەت: گرافىك تەسۋىر. ② < ئەد > نەرسە، ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ بەدىئىي ئىپادىسى: مەنزىرە تەسۋىرى. روھىي ھالەت تەسۋىرى.

تەسۋىرىي سۈپ [ئە] تەسۋىر تۈسىنى ئالغان، بەدىئىي، تەسۋىر شەكلىدىكى: سىزاي لەيلى ئۇچۇن تەسۋىرىي سۈرەت، ئەگەر ئىلھام بەرسە قولۇمغا قۇۋۋەت.

تەسىر ئى [ئە] ① تاشقى ئامىللارنىڭ كىشى يېكى نەرسە ھالىتىنى، خۇسۇسىيىتىنى ئۆزگەرتىش پائالىيىتى؛ تاشقى ئامىللارنىڭ ئادەم ھېسسىدە قالدۇرغان ئىنكاسى: قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭنىڭ تەسىرى بىلەن تۇرپان ئىستانە ۋە قارىغوجىدىكى دېھقانلار لۇكچۇن ۋاڭغا قارشى قوزغالىدى. ② ئابروي، ئىناۋەت، ئەتىۋار، نوپۇز: نىياز دامولىنىڭ بۇ يەردىكى تەسىرى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى.

تەسىرات ئى [ئە] ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنىڭ ئادەم ھېسسىدە پەيدا قىلغان ئىنكاسى، ئالامىتى: ئۇ مەندە ناھايىتى ئوبدان تەسىرات قالدۇردى.

تەسىس ئى [ئە] بەرپا، تەشكىل: تەسىس قىلماق. * ئۇچتۇرپاندا تۇنجى پەننىي مەكتەپلەرنى تەسىس قىلغۇچىلارنىڭ بىرى مەن.

تەشەببۇس ئى [ئە] بىرەر ئىشقا باشلاش؛ دالالەت، ئۇندەش، دەۋەت: تەشەببۇس قىلماق.

تەشەببۇسكار سۈپ [ئە+پ] بىرەر تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا قويغۇچى، تەشەببۇس قىلغۇچى: ئۇ دەۋرنىڭ ئېغىر يۈكىنى كۆتۈرۈشتە تەشەببۇسكار بولدى.

تەشەببۇسنامە ئى [ئە+پ] بىرەر ئىش-ھەرىكەت، پائالىيەت، كۆرمىش قاتارلىقلارغا ئۇندەپ، دالالەت قىلىپ يېزىلغان خەت: تەشەببۇسنامە ئەۋەتمەك.

تەشەككۇر ئى [ئە] مىننەتدارلىق، رەھمەت، مەمنۇنىيەت: تەشەككۇر بىلدۈرمەك. تەشەككۇر ئېيتماق.

تەشەككۇرنامە ئى [ئە+پ] بىراۋ ياكى بىرەر كوللېكتىپنىڭ قىلغان ياخشى خىزمەتلىرىنى تەبرىكلەپ بېرىلگەن يازما تەشەككۇر، تەقدىرنامە.

تەشۋىش ئى [ئە] ① ئۇلۇغلاش، ھۆرمەت قىلىش، ئالدىغا بېرىش. ② «قەدەم» سۆزى بىلەن كېلىپ «بارماق، كەلمەك، قاتناشماق، داخىل بولماق» مەنىلەردە تەكەللۇپنى بىلدۈرىدۇ: قېنى، ئۆيىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلىشقايلا.

تەشكىل ئى [ئە] ئۇيۇشۇش؛ ئورگان، تەشكىلات: پارتىيە تەشكىلى. تەشكىل بولماق. تەشكىل قىلماق.

تەشكىلات ئى [ئە] ① ئىجتىمائىي ئىگىلىك بىرلەشمىسى ياكى دۆلەت مۇئەسسەسىسى: ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى بۇنىڭغا ئا-ربلىشىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ② بىرەر

مەقسەت- مۇددىئا ۋە ياكى بىرەر مەسلەك يولىدا ئۈيۈشقان بىرلىك، بىرلەشمە: سا- ۋۇتجان بۇ تەشكىلاتنىڭ ئىككىنچى نو- مۇرلۇق سىلىگى بولۇپ كۆتۈرۈلدى.

تەشكىلي سۈپ [ئە]تەشكىلگە ئائىت؛ تەش- كىللەش، تۈزۈلۈش بىلەن باغلىنىشلىق بولغان: ئىدارىنىڭ تەشكىلي خىزمەتلە- رىگە مەسئۇلمەن.

تەشنا سۈپ [پ] ① سۇسىرىغان، چاڭقىغان؛ سۇغا زار: بىلىق دەريادا سۇغا تەشنا (ما- قال) . ② كۆچە. موھتاج، ئىنتىزار: تەشنا بولماق.

تەشۋىش ئى [ئە]قايغۇ، غەم- ئەندىشە، ئىلا رامسىزلىق: تەشۋىش قىلماق. تەشۋىشتە ئولتۇرماق.

تەشۋىق ئى [ئە]بىرەر ئىشقا سەپەرۋەر قىلىش ياكى بىرەر نەرسىنى چۈشەندۈرۈش يۈزە- سىدىن ئاغزاكى ياكى يازما رەۋىشتە ئېلىپ بېرىلىدىغان پائالىيەت؛ تەشۋىقات:تەشۋىق قىلماق.

تەشۋىقات ئى[ئە]تەشۋىق- تەرغىب پائالىيە- تى:تەشۋىقات بۆلۈمى.

تەشۋىقي سۈپ [ئە]تەشۋىقاتقا، تەشۋىقات يۈرگۈزۈشكە ئائىت: تەشۋىقي ماتېريال- لار.

تەۋزا ئى [ئە] ① بىرەر ۋەزىيەت ياكى ھالەتتىن كېلىپ چىقىدىغان تەلەپ، ئېھ- تىياج، زۆرۈرىيەت: رەھبەرلىك قاتلىمىنى تەڭشەش ۋەزىيەتنىڭ تەۋزاسى. ② تەشنا، ئىنتىزار: تەۋزا بولماق.

تەۋدىر I ئى [ئە] ① <دىن>دىنىي چۈ- شەنچە بويىچە، ئالدىن بەلگىلەپ قويۇل- غان، پىشانىگە پۈتۈلگەن كۆرگۈلۈك؛ قىسمەت: تەقدىرگە تەن بەرمەك. ② كېلەچەك، ئاقىۋەت، ئىستىقبال: بۇ يىغىن لەنگەر خەلقىنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك جىددىي يىغىن.

تەۋدىر II ئى [ئە]ماددىي ۋە مەنىۋى مۇكاپات: تەقدىرگە ئېرىشمەك.

تەقدىرنامە ئى [ئە+پ]ئالاھىدە ياخشى نە- تىجە يارانقانلارنىڭ تەقدىرلەنگەنلىكى ھەققىدە بېرىلگەن ئىسپات قەغىزى.

تەقدىم ئى [ئە]بېرىش، ئىنئام؛ ھەدىيە: تەق- دىم قىلماق.

تەقرىبي سۈپ [ئە]پىز ت. بەكمۇ ئېنىق ئە- مەس، لېكىن ھەقىقىي قىممەتكە يېقىن: تەقرىبي سان. تەقرىبي قىممەت.

تەقرىز ئى [ئە]< ئەد >بىرەر كىتاب ياكى ماقالە ھەققىدە يېزىلغان ئوبزور ۋە ياكى كىتاب تونۇشتۇرۇلغان ماقالە.

تەقسىر ئى [ئە]« جانابلىرى، ئۆزلىرى، ئە- پەندىم » قاتارلىق مەنىلەردىكى ھۆرمەت سۆزى: بۇنىڭ تېگىدە بىر گەپ بار، تەق- سىر.

تەقسىم ئى [ئە]تېگىشلىكى بويىچە بۆلۈش، ئايرىش:تەقسىم قىلماق. تەقسىم بولماق.

تەقسىمات ئى [ئە]ئۆز ئۇلۇشىنى، تېگىشلە- كىنى ئاجرىتىپ بېرىش، تەقسىم قىلىش؛

بۆلۈش: ئىش تەقسىماتى. دارامەت تەق-
سىماتى.

تەققاس ئى [ئە]ئۆزئارا سېلىشتۇرۇش: تەق-
قاس قىلماق.

تـەقلىد ئى [ئە]① باشقىلارغا ئەگىشىش،
ئوخشىتىش، دوراش، ئوخشاتما: تەقلىد
قىلماق. ② < تل >ئۇيغۇر تىلى سۆز-
تـۈركۈملىرىنىڭ بىرى، يەنى كىشىنىڭ
ئـاڭلاش سېزىمى، كۆرۈش سېزىمى ۋە
ھېسسىي سېزىمىگە تەقلىد قىلىنغان سۆز-
لـەرنـى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، ۋاراڭ-
چۇرۇڭ، ئىمىر- چىمىر، جىغ، پىچىر- پە-
چىر دېگەنگە ئوخشاشلار. ③ < ئىد >
ئـەمەلىي ئېھتىياجغا ئاساسەن ئادەم ۋە
جانلىق، جانسىز نەرسىلەرنىڭ ئاۋازىنى،
ھالىتىنى ئۆز پېتىچە ئىپادىلەش ئۇسۇلى.

تەقلىدىي سۆپ [ئە]تەقلىد قىلىنغان، تەقلىد
نـەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن: تەقلىدىي
ئەسەر. تەقلىدىي شېئىر.

تەقۋا ئى [ئە] <دىن >يېز ت. ئۆزىنى يامان
ئىشلاردىن يىراق تۇتۇپ، ئىبادەت بىلەن
مەشغۇل بولۇش: ئەھلى تەقۋا. // تەقۋا
ئايال.

تەقۋادار سۆپ [ئەپ]< دىن > يامان ئىش-
لاردىن ئۆزىنى يىراق تۇتۇپ، ئىبادەت
بـىلەن مەشغۇل بولىدىغان، پەرھىزكار،
خۇداگۇي، دىندار: ئۇنىڭ خوتۇنى تولىمۇ
تەقۋادار، خۇداگۇي مەزلۇمە.

تەقىب ئى [ئە]ئەركىن ھەرىكەت قىلىشقا ھەر
خىل يول بىلەن قىلىنغان توسقۇنلۇق،
نازارەت: تەقىب قىلماق.

تەقىيە ئى [ئە]تۆپە قىسمى سىدام، جىيىكى
كالۇۋۇتۇندىن تىكىلگەن باش كىيىم؛ بۆك:
تاز باشقا يېشىل تەقىيە (ماقال).

تەكەببۇر سۆپ [ئە]ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان،
كىبىرلىك: بۇ قەدەر تەكەببۇر ئايالنى كۆ-
رۈشۈم تېخى تۇنجى قېتىم ئىدى.

تەكەببۇرانە رەۋ [ئە+پ]تەكەببۇرلۇق بىلەن،
كىبىر بىلەن: ئارزۇگۈل مۇشۇلارنى ئويلاپ تەكەب-
بۇرانە كۈلۈمسىرەپ قويدى.

تەكەللۇپ ئى [ئە]كىشىلەرگە ھۆرمەت- ئېھ-
تىرام بىلەن قىلىنغان مۇئامىلە: تەكەللۇپ
قىلماق. * ئۇلار قازىنى تەكەللۇپ بىلەن
قارشى ئالدى.

تەكەللۇم ئى [ئە]يېز ت. سۆھبەت، گەپ-
سۆز: تۇرىدۇ تۇرقىڭ غەزەلدەك كۆزۈكۆڭ-
لۈڭ ئالدىدا، مەن تېخى لال سەن كەبى
شېئىرنى تەكەللۇم ئالدىدا.

تەكىبر ئى [ئە]< دىن >ئاللاھۇ ئەكبەر (ئاللا
ئەڭ ئۇلۇغدۇر) دېگەن ئىبارىنى ئېيتىش:
تەكبىر ئېيتماق.

تـەكچە ئى [پ]ئۆي ۋە ھويلا تاملىرىغا
چىقىرىلغان قىرماق، ئويۇق.

تەكرار [ئە] ① رەۋ. ئىككىنچى ياكى كۆپ
قېتىم؛ ياندۇرمىلاپ، قايتا- قايتا: سۆزۈڭ
تـاتلىق بولسىمۇ، تەكرار سۆزلىمە (ما-
قال). ② ئى. ئۆگەنگەننى پۇختىلاش،

مۇستەھكەملەش ئۇچۇن ئېلىپ بېرىلغان قايتا ئۆگىنىش، مۇزاكىرە: بىر كۈنى كەچ-قۇرۇن ئۇ كەچلىك تەكرارغا چىقماي ياتاق-تا ئولتۇرغاندا، ئىشىك يېنىك چېكىل-دى.

تەكرارەن رەۋ [ئە] ئىككىنچى ياكى كۆپ قېتىم؛ يەنە، باشقىدىن، قايتىدىن: تەكرا-رەن ئېيتىلغان سۆز.

تەكلىپ ئى [ئە] ① پىكىر، مەسلىھەت: تەكلىپ بەرمەك. ② بىركىمنى ياكى كوللېكتىپنى چاقىرىش ھەققىدىكى ئىلتى-ماس، چاقىرىق، دالالەت: تويغا تەكلىپ قىلماق.

تەكلىپنامە ئى [ئە+پ] يېغىن، توي، چاي ۋە شۇ قاتارلىقلارغا تەكلىپ قىلىپ بېرىلغان خەت؛ چاقىرىق قەغىزى، باغاق: تەكلىپنا-مە يازماق. تەكلىپنامە ئەۋەتمەك.

تەكىت ئى [ئە] ئالاھىدە ئۇقتۇرۇپ ئېيتىش، قايتىلاپ، جېكىلەپ ئېيتىش.

تەكىيە ئى [ئە] ئىچىگە توزغاق قاتارلىق يۇم-شاق نەرسە سېلىنىپ تەييارلانغان، تۇلۇق شەكىللىك ياستۇق.

تەگ ئى [پ] ① نەرسىنىڭ ئاستى؛ نەرسە ئىگىلەپ، ئىشغال قىلىپ تۇرغان جاي: بارالمۇ تېگىدىكى سۇيىغا گۈل بېسىلغان يېڭى كىگىز سېلىنغاندى. ②نەرسىنىڭ ئۈچ پەستىكى قىسمى، تۆۋى: رەسىمنىڭ تېگىگە: «ئەلاچى ئوقۇغۇچىلار» دېگەن سۆز يېزىلغاندى. ③نەرسىلەرنىڭ ئىچ-كى پەس قىسمى، ئارىسى، ئىچى: ساماۋ-نىڭ تېگىدە نېمە قىلىۋاتىسىلەر، قاراڭلار سىلەرنى، ئويۇن تېپىلمىغاندەك قىلىپ يۈرگەن ئىشىكلارنى. ④ قازان ۋە قاچا-قۇمۇچتىكى ئاش قاتارلىقلارنىڭ ئاستى قىسمى: ئاشنىڭ تېگى كۆيدى. ⑤ رەخت قاتارلىقلارنىڭ گۈل بېسىلىشتىن بۇرۇنقى پېتى، ئەسلى ھالىتى: ۋىۋىسكىلارنىڭ تە-گى سېرىق، خېتى يېشىل ئىدى. ⑥ بىرەر ئىش- ھەرىكەت، گەپ- سۆز قاتار-لىقلارنىڭ نېگىزى، يوشۇرۇن مەنىسى، ما-ھىيەت: گەپنىڭ تېگىدە گەپ بار، ساقال-سىنىڭ تۈۋىدە خەپ بار (ماقال). ⑦ بىركىمنىڭ ئەسلىسى، زاتى، كېلىپ چىقە-شى: تېگى پەس. ⑧ئاساس، ئۇل: تېگى يوق خىيال. تېگى بوش.

تەگپۇڭ سۈپ [خەن] باراۋەر، ئوخشاش: تەڭ-پۇڭ بولماق.

تەگتەس سۈپ [ئە] ئوڭايسىزلانغان، تەگلىكتە قالغان: تەگتەس بولماق.

تەلە ئى [ئە] <دىن> دەپنە مۇراسىمى ۋە باشقا دىنىي پائالىيەتلەردە بىرقانچە كىشى يىغىلىپ ئولتۇرۇپ، نۆۋەت بىلەن ئوقۇ-لىدىغان دۇئا- تىلاۋەت: تەلە ئوقۇماق.

تەلەپ ئى [ئە]① ئۇمىد، ئارزۇ؛ ئىلتىماس: ئۇ دەرھال قۇتقۇزۇشقا قوشۇن ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلغان. ②بېجىرىلىشى زۆرۈر بولـ-غان قائىدە-تەرتىپ، شەرت: ئۇلاغ ئىش-لەتكۈچىلەرگە ئوچ تۇرلۇك تەلەپ قوي-

دۇم. مېنىڭ بۇ تەلەپلىرىمنى كۆپچىلىك ئەزالار قارشى ئالدى. ③ئېھتىياج: — بۇ بىلىمگە بىزنىڭ يېرىمىزدە تەلەپ يوق، دېدى ئۇ.

تەلەپپۇز ئى [ئە]< تل>تاۋۇش ياكى سۆز-نىڭ ئېيتىلىشى، ئېيتىلىش خۇسۇسىيىتى: تەلەپپۇز قىلماق. تەلەپپۇز قائىدىسى.

تەلەپكار سۈپ [ئە+پ]تەلەپ قىلغۇچى: ئا-لىم ئاھايىتى تەلەپكار يىگىت ئىدى. // شتاب ئىچى ھەش- پەش دېگۈچە يۈزلىگەن تەلەپكارلار بىلەن تولۇپ تاشتى.

تەلەپنامە ئى [ئە+پ]بىرەر نەرسىنى تەلەپ قىلىپ يېزىلغان خەت، ھۆججەت.

تەلەت ئى [ئە]چىراي، يۈز، تۇرۇق، ئەلپاز: تەلەتى يامان. تەلەتى بۇزۇق. * بۇ ئا-دەمنىڭ تەلەتىگە قاراشقىمۇ رايىم قالمى-دى.

تەلەي ئى [ئە] ① ئامەت، بەخت: تەلىيى تەتۈر. تەلىيى ئوڭ. * ئۇنىڭ تەلىيى كەلدى. ② تەقدىر، قىسمەت، پىشانە: بىزگە يولۇقۇپ قېلىشىڭىزمۇ سىزنىڭ تە-لىيىڭىز.

تەلقىن ئى [ئە]① دىنىي ۋەز، نەسىھەت، تەلىم: تەلقىن قىلماق. ②ئاشقىلار ئا-ھاڭلىق ئوقۇيدىغان نەزم، ھۆكمەت: تەل-قىن ئوقۇماق. ③ چۈشەندۈرۈش، ئىزاھ: بەگ ھاجىمۇ روبىرتنىڭ سۆزلىرىگە قىلدى تەھسىن، قوشۇپ بەزىن سۆزگە يېڭى تەل-قىن.

تەلىق ئى [ئە]ئۇيغۇر خەتتاتلىقىدىكى بىر تۈر. ئۇنىڭدا ھەرپلەر دولقۇنسىمان يېزى-لىپ كىشىگە بىر خىل ستېرىئولۇق تۇيغۇ بېرىلىدۇ: تەلىق نۇسخا.

تەلىم ئى [ئە] ①پەننىڭ مەلۇم بىر ساھەسى بويىچە ئىگىلەشكە تېگىشلىك مەلۇمات، بىلىم: ئۇ يەردە ئاپىسى ئۇنىڭغا ئەخلاقي تەلىم بەردى. ② ئەدەپ- ئەخلاق: — سىلەر تەلىم ئۆگىتەلمىگەن بۇزۇققا، ئۆ-زۇم ئۆگەتكىلى كەلدىم، — دېدى پاسار قولىدىكى كۆسەينى يەرگە دوككىدە ساز-جىپ. ③ تەلىمات، نەزەرىيە: بۇ ئابدۇقا-دىر دامواللىنىڭ تەلىمى. ④كۆرسەتمە، يوليورۇق، تەرىبىيە: تەلىم بېرىش ئۈچۈن تەلىم ئال (ماقال).

تەلىمات ئى [ئە]ئىلىم- پەن جەھەتتىكى سىستېمىلىق تەشەببۇس ياكى كۆزقاراش، نەزەرىيە: ئۇنىڭ تەلىماتى پۈتۈن دۇنيانىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشتى.

تەم (تەمى) ئى [ئە] ① تېتىش ئارقىلىق بىلىنىدىغان خۇسۇسىيەت؛ لەززەت، تە-تىق: مۇھاجىر قېرىنداشلىرىمىز تۇرپان ئۇزۇمىنىڭ تەمى ۋە خىسلىتىگە ئالاھىدە قىزىقتى. ②كۆچمە. باشتىن ئۆتكەن تە-سىرات، تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق- چۈچۈكى: ئەجىرسىز ھاياتنىڭ تەمى يوق بىلىڭ، مېھنەتلىك ھاياتنىڭ تەمى ھەسەل- بال. ③كۆچمە. مەنە، ئەھمىيەت: سۆزلىرىمنىڭ تەمى يوق نادان ئالدىدا، نەيزە- قىلىچ تۇ-رىدۇ سادىر يادىدا.

تەمە (تەمەبى) ئى [ئە] ① باشقىلارنىڭ بىرەر نەرسە ئىنئام قىلىشنى كۆتۈش، مەنپەئەتكە ئېرىشىشكە ئىنتىلىش: ھۆپۈپ كاماردا، موللام تەمەدە (ماقال). ② ئارزۇ، ئىلتىماس، ئۈمىد: بۇ گەپ ئۇلارنىڭ قوللاپ- قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشەر دەپ تاتىلىق تەمەدە بوپتىمەن.

تەمەخور سۈپ [ئە+پ] تەمەگە ئادەتلەنگەن، تەمە قىلىدىغان: موللا تەمەخور كېلىدۇ، ئوغرى گۇمانخور كېلىدۇ (ماقال).

تەمەگەر سۈپ [ئە] ← **تەمەخور.**

تەمەننا ئى [ئە] ئۆزىچە ماختىنىپ قىلغان قىلىق، ھەرىكەت؛ ماختىنىش، پەخىرلىنىش: تەمەننا قىلماق. تەمەننا قويماق.

تەمبەل سۈپ [پ] ئۇستىخانلىق، بەستىلىك: تەمبەل يىگىت.

تەمبۇر ئى [پ] < مۇز > ئۇيغۇرلارنىڭ چېكىپ چالىدىغان مۇزىكا ئەسۋابى. دەستىسى ئۇزۇن، ئون ئالتە پىردە پەدىسى بولىدۇ؛ بەش تال سىم تار ئىشلىتىلىپ، g g g g d¹ ياكى gd¹d¹ gd¹d¹ دا سازلىنىدۇ؛ ئاۋاز دائىرىسى ئۇچ ئوكتاۋا، سىرتقى ئىككى تارى ئاساسلىق تار، قالغان ئۇچ تارى تەڭكەش تار ھېسابلىنىدۇ؛ يەككە ياكى باشقا سازلار بىلەن تەڭكەش قىلىپ چېلىشقا بولىدۇ.

تەمسىل ئى [ئە] ① بىر نەرسىنى يەنە بىرنەرسىگە ئوخشىتىش: تەمسىل قىلماق. ② < ئەد > تۈرمۇشتىكى تۈرلۈك ھادىسىلەرنى، كىشىلەرنىڭ ياخشى-يامان خۇسۇسىيەتلىرىنى ھايۋان ۋە نەرسىلەرنىڭ قىلقىلىرى، تەبىئىتى ۋە ھالىتىگە سېلىشتۇرغان ھېكمەتلىك سۆزلەر.

تەمكىن سۈپ [ئە] ئۆزىنى تۇتۇۋالغان، ئېغىر-بېسىق، پۇختا: ئانام ناھايىتى تەمكىن ئېغىر-بېسىق تەمكىن ئايال ئىدى.

تەمىر ئى [ئە] يېزىت. قۇرۇش، بىنا قىلىش: تەمىر قىلماق.

تەمىن ئى [ئە] «ئەتمەك، قىلماق» پىئىللىرى بىلەن كېلىپ، تۆۋەندىكىدەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: 1) لازىملىق نەرسىلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىش، تەمىنلىمەك: ئۇلار بىزنى قورال- ياراغ بىلەن تەمىن ئەتتى. 2) بىرەر ئىشنىڭ ئەمەلگە ئېشىش شارائىتىنى ھازىرلىماق، كاپالەتلەندۈرمەك: مەن ئۇلارنىڭ ئىشىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشىنى تەمىن ئېتىش مەقسىتىدە ئۇچ كېچە ئۇخلىمىدىم. 3) قانائەتلەندۈرمەك: بۇ تىجارەت ئانا- بالا ئىككىيلەنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىنى تەمىن ئېتەلمەيتتى.

تەمىنات ئى [ئە] ① كۈندىلىك تۇرمۇشقا ئېھتىياجلىق ئاشلىق، ماي قاتارلىق ئوزۇق-لۇق: تەمىنات ئامبىرى. تەمىنات ئالماق. * ھازىر بىزنىڭ بەش كۈنلۈكلا تەمىناتىمىز قالدى. ② ياشاش ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان پۇل، ئوزۇقلۇق، كىيىم- كېچەك قاتارلىق نەرسىلەر: ئالاھىدە تەمىناتتىن بەھرىمەن بولماسلىق كېرەك.

③ كۆندىلىك لازىمەتلىكلەرنى تەبيارلاپ يەتكۈزۈپ بېرىش: تەمىنات بۆلۈمى. تەمىنات ئىشلىرى. ④ كۆچمە. مەنىۋى، روھي ئوزۇق: ئاتىسىنىڭ بۇ سۆزلىرى ئۇنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن ياخشى تەمىناتلارنى بېرەتتى.

تەن I ئى [پ] ① بەدەن، گەۋدە: تەن بىر، جان بىر (ماقال). * تىتىلغان تەن، تۇڭۇلغان مۇشت، كىرىشكەن چىش، پۈتمەس غەزەپ ئىزى بولۇپ چىقتى بۇ جان ② كىشىنىڭ پۈتۈن بارلىقى، ۋۇجۇدى: تەنىنىڭ ساقلىقى — جانىنىڭ راھىتى (ماقال). ③ گەۋدىنىڭ باشتىن باشقا قىسمى: بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلماق. ④ ئۆسۈملۈكنىڭ يىلتىز ۋە غول قىسمى: ئادراسمان ئۆسۈملۈكىنىڭ تېنى ئىسرىققا ۋە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ.

تەن II ئى [پ] ① مەلۇم بىر ئىشنىڭ ئۆز زىممىسىدە ئىكەنلىكىدىن قىلىنغان ئىقرار: تەن ئالماق. تەن بەرمەك. * مەن تۇنۇگۈن كېچىكىپ قالغانلىقىمغا سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا تەن. ② «تېگىشلىك، مەنسۈپ» دېگەن مەنىدە كېسىم رولىدا كېلىدۇ: ھارماي ئىشلەيمىز ئەمدى، ھوسۇل بىزگە تەن. كىم ئەمگەك سۆيسە، تىرىشسا، شۇنىڭ تۇرمۇشى قەن.

تەنە I (**تەـ:نە**) ئى [ئە] ① باشقىلارنى كەمسىتىپ ئېيتىلغان دارتما، ئەگىتمە سۆز: ئەكىبەر ئۇنىڭ سۆزلىرىدىكى ئۇتكۇر تەنە، ئاچچىق مەسخىرىنى سەزمىگەندەك، تۇزلا گەپ قىلدى. ② نارازى بولۇپ، مىنىمەت بىلەن دوق قىلىنغان ھەرىكەت: ئايالى ئۇنىڭغا تەنە ۋە يۇشۇرۇن ئازاب ئېچىدە قاراپ كۈلۈمسىرىدى. ③ ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ بىرى، يەنى بىرەر سۆزنى ئەكس مەنىدە قوللىنىش ئارقىلىق مەسخىرە قىلىش ئاساسىدا، ئەسلىدە ئىپادىلىمەكچى بولغان ئۇقۇمنى تېخىمۇ ئوبرازلىق، تەسىرلىك قىلىپ ئىپادىلەش ئۇسۇلى.

تەنە II ئى [پ] ئۆسۈملۈكنىڭ غول ۋە يىلتىز قىسمى: يەككە تەنە. تەنە قويۇپ يوغىنىماق.

تەنەپپۇس ئى [ئە] دەرس، ئەمگەك ۋە باشقا پائالىيەتلەر ئارىلىقىدىكى ئارام، قىسقا دەم ئېلىش: قوڭغۇراق چېلىنىدى، ئوقۇغۇچىلار تەنەپپۇسكە چىقىپ كەتتى.

تەنبىھ ئى [ئە] ناچار، يامان سۆز- ھەرىكەتلەر ئۈچۈن بېرىلگەن تەنقىد، دەككە، كايىش، ئاگاھلاندۇرۇش ياكى يېنىك جازا: تەنبىھ بەرمەك. تەنبىھ قىلماق.

تەنتەنە ئى [ئە] ① بىرەر مۇھىم ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنى تەبرىكلەپ، ئالقىشلاپ، ئويۇن- تاماشا بىلەن شاد- خۇراملىق ئېچىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇراسىم، پائالىيەت: گېزىتخانا ئەترايى بايرام تەنتەنىسىگە چۆمگەنىدى. ② ئۇچرىشىش، يەغلىش ۋە مەرىكىلەردە خۇشاللىقنى ئىپادە

دىلەپ ئېلىپ بېرىلغان ھەربىكەت ۋە كۆي: سىلەر ئۇزۇن يول بېسىپ قىزىل ئالمىغا مەربىكسىگە كېلىپ، تەنتەنىنى ئا- شۇردۇڭلار ③ غەلبىە، شادلىق تۇيغۇسى، كەيپىياتى؛ داغدۇغا: تەنتەنە قىلماق. * — ياق، — دېدى لىتسې گويا بىر ئەقىل تاپقاندەك تەنتەنە بىلەن.

تەندۇرۇس سۆپ [پ]تېنى ساق، ساغلام: تەندۇرۇس كىشى.

تەنزە ئى [خەن] ① مىلىچماللارنى تىزىپ، بويىنغا ئېسىۋېلىپ، ئايلىنىپ يۇرۇپ سا- تىدىغان ساندۇقچە ياكى مىلىچمال تىزىل- غان قول غالتەك: **ئۇنىڭ كىچىكىدىنلا بويىنىغا تەنزە ئېسىپ، كوچىمۇكوچا ئاي- لىنىپ يۇرۇپ قەنت**- ناۋات ساتىدىغانلە- قىنى **ھەممە** بىلەتتى. ② يول ياقىلىرىدا سېتىش ئۈچۈن تىزىلغان مال يايمىلىرى؛ بوتكا، كەپە: **ھېلىقى كۈنلەردە، رىشت ھاجىمنىڭ تەنزىسى قۇرۇپ قالدى.** ③ كۆچمە. تەشكىلىي قۇرۇلما: **بىز بىر ئائىلە ئاخىرى شېھىت قۇمغا قايتىپ كېلىپ، ۋەيران بولغان بۇ تەنزىنى تاپشۇرۇۋال- دۇق.**

تەنقىد ئى [ئە]كەمچىلىك ۋە بېتەرسىزلىكلەر كۆرسىتىپ بېرىلگەن پىكىر: تەنقىد بەر- مەك. تەنقىد قىلماق. * سۆلايمانەكلەرگە تەنقىد كار قىلامدۇ!

تەنقىدىي سۆپ [ئە]تەنقىدكە ئائىت، تەنقىد قىلىش مەزمۇنىدىكى: تەنقىدىي ماقالە. تەنقىدىي مۇئامىلە.

تەننازى سۆپ [ئە]پېرىت. تەنقى - تۇرقى كېلىشە- كەن، ئۆزىگە زىننەت بەرگەن: **چىھرىسە- دىن بېغىشلاپ ھايات، دەپتۇ بېقىپ تەننازى پەرىزات.**

تەننەرخ ئى [پ]< س ئىق >مەلۇم بىر خىل مەھسۇلاتنى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن كې- تىدىغان بارلىق خىراجەت.

تەنھا سۆپ [پ]يەككە، يالغۇز: **مەن تەنھا كىشى، ماڭا ئېغىر چۈشمەيدۇ. // ئۇ ئۆ-** زى يالغۇز بىر ياتاقتا **تەنھا ياشايتتى.**

تەھتسارا ئى [ئە]تۇيۇقسىز ئاستى، يەر تەكتى.

تەھدىت ئى [ئە] ① قورقۇتۇش، پوپوزا: **توختى مۇدىرنىڭ سۆزىدىن ئۇ ئۆزىگە تەھ- دىت سەزگەنىدى.** ② بىرەر ئايەت، پالا- كەتنىڭ يۈز بېرىش خەۋپى، خەۋىرى: **جۇ- مە ئۇنى بىر خىل تەھدىت دەپ بىلەتتى.**

تەھرىر ئى [ئە]يېزىلغان ئەسەرنى تۈزىتىش، ياخشىلاش ئىشى: **تەھرىر ھەيئىتى.** * ئەسەر تەھرىردىن چىقتى.

تەھسىل ئى [ئە]ئۆگىنىش، ئوقۇش: **تەھسىل ئالماق. تەھسىل قىلماق.**

تەھسىن [ئە]پېرىت ①ئى. ياخشى تەرىپلەش، ماختاش: **تەھسىن قىلماق. تەھسىن ئو-** قۇماق. * — ئاپىرىن قەھرىمان شېھىرى- گە، لايمقتۇر ئاپىرىن تەھسىنگە، — دېدى پەرھات. ② يۈك. بەللى، ئاپىرىن: — **تەھسىن ساڭا، — دېدى شىرۇيە.**

تەھقىر ئى [ئە]خورلاش، كەمسىتىش:**تەھقىر**

قىلماق.

تەھقىق [ئە] ① ئى. ئەھۋالنى ئىشتۇرۇش، تەكشۈرۈش- ئېنىقلاش: ئەرزلەرنى تەھقىق قىلىش. ② تر «ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن، مۇقەررەر، جەزمەن» دېگەن مەنىدە قىستۇرما رولدا كېلىدۇ: ئەنە شۇ دەرەخنى ئۆز مەيلىگە تاشلىۋەتسە، تەھقىق قۇرۇپ تۆگەيدۇ.

تەھلىكە ئى [ئە]ھالاكەت، خەۋپ- خەتەر، بەختسىزلىك بىلەن ئاخىرلىشىدىغانلىقى ئېنىق بولغان ۋەھىمە؛ تەشۋىش: ئۇلار ئۆزلۈم تەھلىكىسىنى سەزگەن ھالدا ئۇ ياق- بۇ ياققا قېچىشقا باشلىدى.

تەھلىل ئى [ئە] ①بىرەر ئىش ياكى مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش، ھەل قىلىش ئۇسۇلى، چۈن، ھەر تەرەپلىمە ئويلىنىلغان پىكىر، ئانالىز: بىرەر يېڭى خەۋەر ئاڭلاپ قالسا، دەرھال ئىككىسى بېشىنى بىر يەرگە قىلىپ، بۇ ھەقتە تەھلىل يۈرگۈزەتتى. ② < پەلس >بىرەر شەيئى، ھادىسە ياكى ئۇقۇمنى بىرقەدەر ئاددىي تەركىبىي قىسىملارغا ئايرىپ، شۇ قىسىملار ئوتتۇرىسىدىكى ماھىيەتلىك خۇسۇسىيەتلەرنى ۋە ئۆلار ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشلارنى تېپىپ چىقىش.

تەھلىلگارانە ئى [ئە+ر]تەھلىل قىلىشقا ھازىرلانغان ياكى تەھلىل نەتىجىسى بويىچە سىزىپ چىقىلغان چىرتيوژ، خەرىتە، ئەگرى سىزىق قاتارلىقلار.

تەھلىلي سۈپ [ئە]تەھلىل قىلىش ئاساسىدىكى، تەھلىل قىلىنغان: مانا ئۇلار مۇقام تېكىستلىرىگە تەھلىلي، تەنقىدي مۇئامىلە قىلىشنى زۆرۈر قىلىدىغان سەۋەبلەر.

تەۋازۇ ئى [ئە] ① ئۆزئارا پەس تۇتۇش، كەمتەرلىك: كەلگەن كىشى قۇربېشىنىڭ ئۇدۇلىدا تەۋازۇ بىلەن ئولتۇردى. ② ھۆرمەت- ئېھتىرام: ئۇ ئاجايىپ خۇش تەۋازۇلار بىلەن سامۇقاخۇننى كۈتمەكتە ئىدى.

تەۋە تر [ئە]مەلۇم بىرىگە قارىشلىق، مەنسۇپ: — توغرا، ئۇ قوراللار ھاجىغا تەۋە، ئەمما ھازىر ماڭا لازىم، — دېدى ماجۇڭىمىڭ پەرۋاسىزلىق بىلەن.

تەۋەر ئى [پ]يەرلىك توقۇمىچىلىقتا، يىپ يۆگەلگەن بىرقانچە قومۇشتىكى يىپنى بىرلەشتۈرۈش ئۇچۇن ئىشلىتىدىغان جاھاز.

تەۋەررۈك [ئە] ① سۈپ. ئۇلۇغ، ھۆرمەتكە لايىق، ئەزىز: بۇ زېمىن بىز ئۈچۈن تەۋەررۈك. ② ئى. ئۇلۇغ، ھۆرمەتكە لايىق دەپ ئەتىۋارلانغان نەرسە، يادنامە: خوجىنىياز مەككە تەۋەررۈكى بولغان بىر تال ئالتۇن ئۈزۈكنى چىمچىلاق قولىدىن چىقىرىپ، ئېھرىدىنباتقا قارىدى. ③ سۈپ. يېقىن، مۆتىۋەر كىشىلەردىن خاتىرە، يادىكارلىق بولۇپ قالغان: ئۇلۇغلىنىپ ساقلانغان: بالام، بۇ پىچاقنى چىلاڭ ساقلا، بۇ تەۋەررۈك پىچاق. ④ ئى. يېقىن، مۆتىۋەر

كىشىلەردىن خاتىرە، يادكارلىق بولۇپ ساقلانغان نەرسە؛ ئەستىلىك: بۇ بىلەزۈك ئاناڭنىڭ تەۋەررۈكى ئىدى.

تەۋەككۈل [ئە] ①ئى. كۆپ ئويلىمايلا، نېمە بولسا بولار دەپ قىلىنغان ھەرىكەت: ئەمدى تەۋەككۈل، تەۋەككۈل تېگىرقاشـ تىن مىلـ مىلـ ئەۋزەل. // ياق، ئاسىم بۇ تەۋەككۈل ئىشقا يول قويمايدۇ. ② تر «نېمە بولسا بولسۇن، مەيلى» دېگەن مەنىدە قىستۇرما رولىدا كېلىدۇ: بوپتۇ، تەۋەككۈل، باشقا كەلگەننى كۆرمەمدۇق. ③ ئى. خوتەن ناھىيىسىدىكى بىر يېزىنىڭ ئىسمى. ④ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

تەۋەك ئى [پ]نان، مېۋە قاتارلىقلارنى تـ زىپ، باشتا كۆتۈرىدىغان چوڭ يۇمىلاق ياغاچ تاۋاق ياكى شۇ شەكىلدە توقۇلغان سېۋەت: پارقىراپ تۇرغان ياغلىق سامسا، گۆشگىردىلەر تەۋەكلەردە دۆۋىلىنىپ تۇـ راتتى.

تەۋەللۇت ئى [ئە]تۇغۇلۇش؛تۇغۇت: ئۇ تە ۋەللۇتتىكى خوتۇنغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئالدىرىدى.

تـەۋپىق ئى [ئە]بىراۋنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى، بەختى ئۈچۈن قىلىنغان مەدەت، ياردەم: ھەدەمنىڭ بۇ يالقۇنلۇق سۆزلىرى بىرئاز تەسىر قىلىپ، مەلىكە تەۋپىق، ھىدايەت تاپتى.

تەۋرات ئى [ئە] <دىن > يەھۇدىي دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى.

تەۋسىپ ئى [ئە]يېزا. سۇپەت بەلگىلىرىنىڭ بايانى ۋە تەرىپى: بۇ ئوغۇللار ئىشتا بـ تۇر، ئاڭلىق ئىدى، تەۋسىپى ئەل- يۇرت ئىچىدە داڭلىق ئىدى.

تـەۋسىيە ئى [ئە]① بىراۋنى بىرەر ئىشقا لايىق، مۇۋاپىق دەپ كۆرسىتىش: قاسىم مۇدىر ئۆز ئورنىغا يېقىن ئادەمنى سايىمنى تەۋسىيە قىلدى. ②مەسلىھەت، تەكلىپ: بۇ ياغلىقنى كىچە رۇستەمنىڭ تەۋسىيىسى بىلەن، يۇنۇس كامبر ئىچىگە تاشلىۋەتكە- نىدى.

تەيەممۇم ئى [ئە]سۇ يوق يەردە، تۇپراق، لاتا قاتارلىق نەرسىلەرگە ئالقاننى ئۇرۇپ، قول-يۈزنى سلاپ ئېلىنغان شەرتلىك تە- رەت: سۇ يوق يەردە تەيەممۇم (ماقال).

تەيجى ئى [خەن]ۋاڭلىق تۇزۇمىدە، خان تەرىپىدىن بەلگىلىنىدىغان ۋاڭدىن كې- يىنكى ئەمەل. تەيجى ۋاڭ ئەۋلادىدىن بولىدۇ، ۋاڭنىڭ ئىككى تەيجىسى بولىدۇ.

تەيجىچۈەن ئى [خەن] <خەن > كەڭ تارقال- غان بىر خىل چامباشچىلىق ھۈنىرى. ھەرىكىتى ئاستا ۋە ئەۋرىشىم بولۇپ، تېخـ نىكىلىق ئېلىشىشتا قوللىنىشقا بولىدۇ. ئۇ يەنە ساغلاملىقنى ئاشۇرۇش ۋە كېسەللىكـ نىڭ ئالدىنى ئېلىشتا مۇھىم رول ئويناي- دۇ.

تەيفىك ئى [خەن]< ھېتىئور > تەيفىك شامـ لى. تىنچ ئوكيانىنىڭ غەربىدىكى دېڭىز- لاردا ۋە جـەنۇبىي دېڭىز يۈزىدە پەيدا

بولمدىغان ئىسسىق بەلۋاغ ھاۋا قاينىمى. ئۇ بىر خىل ئىنتايىن شىددەتلىك بوران بولۇپ، دەرىجىسى ئادەتتە ئون بالدىن ئېشىپ كېتىدۇ، قارا يامغۇرمۇ ئارىلاش ياغىدۇ.

تەيىن ئى [ئە]ئېنىق قىلىش، بەلگىلەش: تەيىن قىلماق.

تەييار سۈپ [ئە]① بىرەر ئىشقا ھازىرلىنىپ تۇرغان، ھازىر: مەن خىزمىتىمگە ھەرقاچان تەييار. // بۇ‌ۋاي ئاتلىنىشقا تەييار تۇرغان يەتتە يىگىتكە قارىدى. ② بىرەر ئىشقا مايىل، رازى بولغان: - ئەمرىگە بويسۇنۇشقا تەييارمىز، - دېدى ئىككىسى. ③ ھازىرلاپ، پۈتكۈزۈپ قويۇلغان، ئىشلىتىشكە بولىدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن، تەخ قىلىپ قويۇلغان: تەييار ئۇرۇقلۇق قوناق بولغاندىكىن جىقراق تېگىشۈالاي دەيمەن، ئۇكام. ④ كۆچمە. ئۆزى ئەجىر، ئەمگەك سىڭدۈرمىگەن: تەييار گۆشنى يېگەن يولۇاس ئەمەس (ماقال). // دادام مازارغا شەيخ، مەن تەييارغا شەيخ (ماقال).

تراپېتسىيە ئى [رۇسچە]<مىلىت>بىر جۈپ قارىمۇقارشى تەرەپلىرى پاراللېل بولغان تۆت تەرەپلىك. پاراللېل بولغان ئىككى تەرەپى ئاساسلىرى، پاراللېل بولمىغان ئىككى تەرەپى يانلىرى، ئىككى ئاساسى ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىق ئېگىزلىكى دېيىلىدۇ.

تراخوما ئى [رۇسچە]<تېب>كۆزدىكى سوزۇلما خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەل. ئالامەتلىرى: بىرىنكتۇرگۈچى پەردە يۇزىدە كۈل رەڭ دانچىلەر شەكىللىنىپ، تەدرىجىي تاتۇق ھاسىل قىلىپ، مۇڭگۈز پەردىسىنى غىدىقلاپ، ئۇنى يارىلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. ئېغىر بولغاندا قارىغۇ قىلىپ قويىدۇ.

تراكت ئى [رۇسچە]<گېئول>تەركىبى توغرا شېپات جىنسقا ئوخشاش بولغان ئېتىلما جىنس. ئاچ كۈل رەڭ، ئاچ سېرىق ۋە ئاچ قىزىل قاتارلىق رەڭلەردە بولىدۇ.

تراكتور ئى [رۇسچە]ېيزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ ماشىنا. تۆرلىرى كۆپ بولۇپ، كىچىك تېپتىكىلىرىگە زەنجىر تاپان ئورنىتىلىدۇ.

تراگېدىيە ئى [رۇسچە] ① <ئىد>باش قەھرىمان بىلەن رېئال مۇھىت ئوتتۇرىسىدىكى مۇقەررەر توقۇنۇشتا، باش قەھرىمان بەختسىزلىككە ئۇچراپ، پاجىئە بىلەن ئاخىرلىشىدىغان بىر خىل تېياتىر تۈرى. ② دەھشەتلىك ۋەقە، ھادىسە؛ پاجىئە: مانا شۇنداق شارائىتتا، بۇ تراگېدىيە يۈز بەردى.

تراگېكومېدىيە ئى [رۇسچە]تېياتىرنىڭ ھەم تراگېدىيىلىك ئامىللارغا ھەم كومېدىيىلىك ئامىللارغا ئىگە بولغان بىر تۈرى.

تراللبۇس ئ [ر<ئىنگ]ئېلېكتر كۈچى بىلەن يۈرىدىغان ئاپتوبۇس.

تـــراموَاي ئ [ر<ئىنگ]شەھەر ئىچى تۆمۈر يوللىرىدا ئېلېكتر كۈچى بىلەن قاتنايدىغان پويىز شەكلىدىكى قاتناش قورالى.

ترانسپورت ئ [ر<لات]مەلۇم قاتناش لىنىيىسى ئارقىلىق يۈك ۋە يولۇچىلارنى توشۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ساھە ياكى قاتناش ۋاستىلىرى.

تـرانـســفـورمـاتـور ئ [ر<لات] <ئېل > ئېلېكتروماگنىتلىق ئىندۇكسىيە قائىدىسىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزگىرىشچان توك بىسىمىنى ئۆزگەرتىدىغان قۇرۇلما.

تـرانسكرىپسيە ئ [ر<لات] <تىل > بىرەر تىلدىكى تىل تاۋۇشلىرىنى تاۋۇش ئېلىپ مېنىتى نۇقتىسىدىن ئېنىق خاتىرىلەشتە قوللىنىلىدىغان شەرتلىك بەلگىلەر سىستېمىسى.

ترايېكتورىيە ئ [ر<لات]< ملت>مەلۇم نۇقتىنىڭ بوشلۇقتىكى يۆتكىلىش جەريانىدا بېسىپ ئۆتكەن پۈتۈن يولى.

تـروپيك [ر<گرېك]< جۇغ > ① ئ. يەر شارىدىكى جەنۇبىي كەڭلىك بىلەن شىمالىي كەڭلىكنىڭ 27° 32' لۇق ئىككى كەڭلىك چەمبىرىدىكى كۈن نۇرى ئەڭ تىك چۈشىدىغان رايونلار: تروپىكتىن ئۆتمەك. ② سۈپ. بۇ رايونغا خاس بولغان، ئۇ يەرگە جايلاشقان ۋە ئۇ يەردە ئۇچرايدىغان: تروپىك بەلۋاغ.

تروتىل ئ [ئىنگ]<خىم > كۈچلۈك پارتلاش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە، سېرىق كرىستال شەكلىدىكى بىر خىل كىسلاتا ـــ پىكرىن كىسلاتاسى.

تروميون ئ [ر<ئىتال] <مۇز>تۈچتا ياسالغان ئۇزۇن سوزما كاناي. گەۋدىسى تاقا شەكلىدىكى ئىككى پارچە نەيچىنىڭ تۈتاشتۇرۇلۇشىدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، سوزغىلى، ھەم يىغقىلى بولىدۇ. نەيچىنىڭ سوزۇلۇشى ۋە يىغىلىشى ئوخشاش بولمىغان يەتتە خىل ئاۋاز باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن يەنە بېرىم ۋە سىيرىلما ئاۋازلارنىمۇ ئورۇنلىغىلى بولىدۇ.

تربنېر ئ [ر <لات]< تەن > تەنھەرىكەتچىلەرنى تەربىيىلەشكە ۋە مەشىق قىلدۇرۇشقا بۇاستە مەسئۇل خادىم.

تـــربيسن ئ [ر<گرېك]< تېب >ئاشقازان ئاستى بېزى سۇيۇقلۇقى تەركىبىدە بولىدىغان بىر خىل ھەزىم قىلدۇرۇش فېرمېنتى. ئۇ ئاقسىل ماددىسىنى ئامىنو كىسلاتاسىغا پارچىلايدۇ.

تربتي ئ [ر <گرېك]< خىم >ھىدروگېن ئىزوتوپلىرىنىڭ بىرى. خىمىيىۋى بەلگىسى T (Tritium). رادىئوئاكتىپلىق خۇسۇسىيىتىگە ئىگە، بېرىم يېمىرىلىش دەۋرى 12.46 يىل. ئاتوم يادروسىدا بىر دانە پروتون بىلەن ئىككى دانە نېيترون بولىدۇ.

دۇ، ئىسسىق يادرو رېئاكسىيىسىدە ئىشلەتىلىدۇ.

تۇرىگلا ئى [ر<گرېك]< زەمۇل >بىر خىل بېلىق. تەن شەكلى تاپانبېلىققا ئوخشاپ كېتىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن سەل كېچىكرەك كېلىدۇ، قورساق تەرىپى كۈمۈش رەڭدە كېلىدۇ، تاتلىق سۈدا ياشايدۇ.

تۇرىگونومېترىيە ئى [ر<گرېك]< ملك > ماتېماتىكىنىڭ بىر تارمىقى. ئاساسەن تۇرگونومېتىرىيىلىك فۇنكسىيىنىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە ئۇنىڭ قوللىنىلىشىنى تەتقىق قىلىدۇ.

تۇرلوگىيە ئى [ر<گرېك]< ئىد >بىر- بىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئەمما ئۆز ئالدىغا تۇرغاندا مۇستەقىل بىر ئاساسىي ئىدىيىنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان ئۇچ تومۇقى ئەسەر.

تۇپ I [پ] ① ئى. ئوراپ تېڭىلغان، ئۆلچەملىك قاتلانغان ياكى تىزىپ دەستىلەنگەن گەزلىمە، قەغەز قاتارلىقلارنىڭ ھەربىر بولىقى ۋە دۆۋىسى: فابرىكا ئۇزۇنغا بارمايلا پۇتۇپ، ئۆزىنىڭ بىرىنچى توپ رەختىنى ئىشلەپچىقاردى. ②ئى. بىر يەرگە يىغىلغان كىشىلەر، ھايۋانلار، قۇشلار ۋە ئۇلارنىڭ ئايرىم - ئايرىم ئويۇشقان بۆلەكى: يىراقتىن باغقا قاراپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن چاڭ. توزان بىلەن كىشىلەر توپى كېلەتتى. ③ئى. بىرەر مەسىلە بىلەن ئۇيۇشقان كىشىلەر گۇرۇپپىسى: مەخسۇت بەگنىڭ كىچىككىنە باندىتلىق توپى قۇر- غانلىقى ئۇلارغا ئايان ئىدى. ④ سۆپ. يىغىلغان، ئۇيۇشقان: توپ بۆلۈت.

توپ II ئى[پ]① شار شەكلىدىكى تەنتەر- بىيە قورالى: ۋالىبول توپى. پۇتبول توپى. چوڭ توپ. چويلا توپ. ②توپ ئويۇنلىرىدىكى نەتىجىنى ھېسابلاشتا قوللىنىلىدىغان بىرلىك: 1- مايدا، ياشلار كوماندىسى تۆت توپ ئوتتى.

توپ III ئى [پ]چوڭ كالىبرلىق زەمبىرەك: ئۇلارنىڭ قوشۇنىدا ئات سۆرەيدىغان چوڭ توپلار ناھايىتى كۆپ ئىدى.

توپاز ئى [ر< گرېك]< گېئول > بىر خىل مىنېرال. خىمىيىۋى تەركىبى $Al_2(FOH)_2SiO_4$. ئۇ ئادەتتە سېرىق، ئاچ زەڭگەر، ئاچ بېشىل، ئاچ كۈل رەڭ ياكى ئاق رەڭلەردە بولىدۇ؛ سۈزۈكلىرى بىر خىل گۆھەر ھېسابلىنىدۇ.

توپان ئى [ئە]①دىنىي رىۋايەتلەردە ئېيتىلە- دىغان نۆھ پەيغەمبەر زامانىسىدىكى ئا- دەملەرنىڭ گۇناھلىرى ئۈچۈن، پۈتۈن دۇنيانى باسقان سۇ تاشقىنى. ② كۆچمە. كۈچلۈك دولقۇن، تاشقىن، ئېقىن: قالدى بىر قامغاق كەبى بوران ئارا، يا قېيىقسىز بەندىدەك توپان ئارا. ③ كۆچمە. زور بالايە- ئاپەت: قانچە توپانلار، بورانلار ئۆچرىدى، ئەمما باش ئەگمىدۇق.

توپەلەي ئى [ر]ئەر- ئايالالارنىڭ يازلىق ئايا- غ كىيىملىرىنىڭ ئومۇمىي نامى: ئېگىز پاش-

ىنىلىق توپلەي. ئارا پاشنىلىق توپلەي.

توپوگراف ئى [ن] <ۆتۈلچ>توپوگرافىيە مۇتە-خەسىسى.

توپوگرافىيە ئى [ر<گرېك]< ئۆتۈلچ > گېئودېزىيىنىڭ بىر تارمىقى. يەر يۈزىنى ئۆلچەش، پىلان، خەرىتىگە چۈشۈرۈش قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

توپوگېئولوگىيە ئى [ر<گرېك]< گېئول > گېئولوگىيىنىڭ يەر شەكلىنى تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىدىغان قىسمى.

توپولوگىيە ئى [ر<گرېك]<ملك > ماتېماتىكىنىڭ بىر تارمىقى. گېئومېتىر-يىلىك شەكىللەرنىڭ ئۆز شەكلىنى ئۆزگۈلۈكسىز ئۆزگەرتكەندە يەنە ساقلاپ قالا-لايدىغان يەزى ئالاھىدىلىكلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ.

توتېم ئى [ر<ئىنگ]ئېپتىدائىي جەمئىيەتتە، بىر ئۇرۇق كىشىلىرى ئۆزلىرى بىلەن قان-داشلىق ياكى باشقا ئالاھىدە مۇناسىۋەتكە ئىگە دەپ قارىغان ۋە قوغدىغۇچىسى سۈ-پىتىدە چوقۇنغان جانلىقلار ھەم تەبىئىي نەرسىلەر.

توتېمىزم ئى [ر]ئېپتىدائىي جەمئىيەتتىكى ئەڭ دەسلەپكى بىر خىل دىنىي ئېتىقاد. ئۇ تەخمىنەن ئۇرۇق جامائەسى بىلەن بىللە پەيدا بولغان. قەدىمكى ھەربىر ئۇ-رۇق كىشىلىرى ئۆزلىرىنى مەلۇم ھايۋان، ئۆسۈملۈك ياكى جانسىز ماددىلار بىلەن قانداشلىق ياكى باشقا ئالاھىدە مۇناسە-ۋەتكە ئىگە دەپ قارىغان ۋە ئۇلارغا شۇ ئىشۇرۇقنىڭ قوغدىغۇچىسى ۋە سىمۋولى سۈپىتىدە چوقۇنغان. بۇ خىل ئېتىقاد ئەينى ۋاقىتتا دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە ساقلانغان بولۇپ، ھازىرمۇ بەزى قەبىلە ۋە مىللەتلەر ئارىسىدا ئۇچرايدۇ.

توچكا ئى [ن] ①بىرەر جاي ياكى بوشلۇق-تىكى مەلۇم بىر دائىرىنى كۆرسىتىدىغان بەلگە، نۇقتا. ②نۇقتا، چېكىت: ئۇ قارا-غا ئېتىش مۇسابىقىسىدا يەتتە توچكىغا تولۇق تەگكۈزۈپ، ئەلا نەتىجە بىلەن تەق-دىرلەنگەن.

تورت ئى [ر<ئىنال]خېمىرغا قوي مېيى، سېرىق ماي، شېكەر، تۇخۇم قاتارلىقلار قوشۇلۇپ تەييارلىنىدىغان، بېزەلگەن تاتـ لىق يېمەكلىك.

تورف ئى [ر<نېم] كۆمۈرگە ئايلىنىش دەرىجە-سى ئەڭ تۆۋەن بولغان يېقىلغۇ. رەڭگى پاتقاقتا ئوخشاش قارا، قوڭۇر ياكى قىز-غۇچ كېلىدۇ؛ يېزا ئىگىلىكىدە ئوغۇت قـ لىپ ئىشلىتىلىدۇ، سانائەتتە كۆمۈر گازى، پاتقاق گازى، ياغاچ ئىسپىرتى ياساش ئۈ-چۈن قوللىنىلىدۇ ھەم يېقىلغۇ ماتېريالى قىلىنىدۇ.

تورموز ئى [ر<گرېك]ئاپتوموبىل ۋە باشقا مې-خانىزملارنىڭ ھەرىكىتىنى ئاستىلىتىش ياكى توختىتىش ئۈچۈن خىزمەت قىلـ-دىغان قۇرۇلما.

تورنك ئى [ر<فران] ئۇستى ئىككى بېشىغا توغرا تۆمۈر بېكىتىلگەن بىر خىل تەنتەربىيە ئۇسكۇنىسى. ئۇنىڭ يالاڭ تورنىك ۋە قوش تورنىك دېگەن تۈرلىرىمۇ بار: تورنىك ئويىنماق.

توريت ئى [ر]< گېئول >بىر خىل مىنېرال. خىمىيىۋى تەركىبى $TH(SiO_4)$. كۆپىنچە ئۇششاق دانىچە ھالەتتە ئۇچرايدۇ، رەڭگى قارا، قوڭۇر، سېرىق كېلىدۇ؛ ئەينەك ياكى ماي پارقىراقلىقىغا ۋە كۈچلۈك رادىئوئاكتىپلىققا ئىگە گرانىت جىنس، توغرا شپات جىنس ۋە پېگماتىت قاتارلىقلار ئارىسىدا ئۇچرايدۇ. ئۇ تورىي تاۋلاشنىڭ مۇھىم خام ئەشياسىدۇر.

توري ئى [ر <لات]< خىم >رادىئوئاكتىپ مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Th(Thorium). كۈل رەڭ پاراشوك ھالەتتە بولىدۇ، يالتىراق ۋە يۇمشاق كېلىدۇ، ئۇنىڭدىن U_{233}نى ئېلىشقا ھەم ئوتقا چىداملىق ماتېرىيال ۋە ئېلېكتر قوتۇپى قاتارلىقلارنى ئىشلەشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ تېببىي دورىگەرلىكتىكى رولى رادىيغا ئوخشايدۇ.

توز ئى [ئە] < زەئول > بىر خىل قۇش. بېشى ئۇستىدە تاجسى بولىدۇ، ئەركىكىنىڭ قۇيرۇقى ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ، كەرگەندە خۇددى يەلپۇگۈچكە ئوخشاپ قالىدۇ؛ مېۋە ۋە دانلىق ئۆسۈملۈكلەر بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، ھايۋانات باغچىلىرىدا كۆپرەك بېقىلىدۇ، پېيىدىن زىننەت بۇيۇملىرىنى ياساشقا بولىدۇ.

توشۇك ئى [خەن]چىگە، يۇك، پاختا قاتارلىقلاردىن ئېشىلگەن يوغان ئۇرغامچا.

تـوك ئى [ر]< ئېل >ئېلېكتر زەرىتىنىڭ ئېقىمى. توك ئۆتكۈزگۈچتىن ئۆتكەندە ئىسسىقلىق ئېففېكتى، خىمىيىلىك ئېففېكتى، يورۇقلۇق چىقىرىش ئېففېكتى قاتارلىقلارنى ھاسىل قىلىدۇ.

توكاك ئى [خەن]ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلارغا ئارتىشقا مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ، ئىككى بېشى تـۆتاش خۇرجۇنغا ئوخشاش توقۇلغان چوڭ سېۋەت.

توكسكولوگىيە ئى [ر<گرېك]< بىئول >بەزى مىكرو ئورگانىزملار، شۇنىڭدەك بەزى ھايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەر چىقىرىدىغان زەھەرلىك ماددىلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

توكسىن ئى [ر <گرېك]< بىئول >بەزى مىكرو ئورگانىزملار، شۇنىڭدەك بەزى ھايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەر چىقىرىدىغان زەھەرلىك ماددىلار.

تـولۇئول ئى [ر<لات]< خىم >ئورگانىك بىرىكمە. ئۇنىڭ مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_6H_5CH_3$. رەڭسىزسۇيۇقلۇق تاشكۆمۈر مېيىدىن ئاجرىتىپ ئېلىنىدۇ. پارتلىغۇچ دورا، بوياق، پۈراقلىق ماتېرىيال ۋە

ساخارىن قاتارلىقلارنى ئىشلەشكە ماتېرىيال قىلىنىدۇ. ئۇ مېتال بېنزول دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

توم ئى [ر<گرىك]بىرقانچە كىتاب قىلىپ تۇپلەنگەن ئەسەر، ھۆججەت، ماتېرىياللار-نىڭ ھەربىر كىتابى، جىلد.

تومپۇچكا ئى [ر]كىچىك، پەس ئىشكاپ.

تومۇز ئى [ئە] ① ئەڭ ئىسسىق بولغان 6-ۋە 8-ئاي ئارىلىقىدىكى مەزگىل. ② < مېتېئور>24 مەۋسۇمنىڭ بىرى بولۇپ، 7-ئاينىڭ 22-، 23-ياكى 24-كۈنلىرى.

تون ئى [ر<گرىك] ①<مۇز > تاۋۇشنىڭ ئېگىز ياكى پەسلىكى.② <تىل>خەنزۇ يېزىقىدىكى ھەربىر خەتنىڭ ئوقۇلۇشىدىكى ئاھاڭنىڭ يۇقىرى-تۆۋەنلىكى.

تونا ئى [ئىنگ<لات]< بوت>ئازادى دەرىخى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى خۇشبۇي پۇرايدۇ، بېگىلى بولىدۇ.

تونىا مق [ر<فران]مىڭ كىلوگرامغا تەڭ ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى: ئۇ ھېسابلاپ كۆردى. ھەرقانچە قىلىپمۇ تۆت-بەش تونىا چويۇن يىغقىلى بولمايتتى.

تونناژ ئى [ر<فران] پاراخوت، كېمە قاتارلىق قاتناش قوراللىرىنىڭ تونىا بىلەن ئېپادىلەنگەن يۈك كۆتۈرۈش ئىقتىدارى.

تونۇر ئى [ئە] ئىچىگە ئوت يېقىپ قىزدۇرۇپ، نان ياقىدىغان، شور ياكى ئوتقا چىداملىق سېغىز، خىشتىن بېرىم شار شەكلىدە ياسالغان ئوچاق.

تونىل ئى [ر<ئىنگ]تاغ ئىچىدىن ياكى يەر ئاستىدىن تېشىپ ئېلىنغان يول، تەشمە؛ ئۆتۈشمە.

توۋا [ئە] ① ئى. قىلمىشىغا پۇشايمان قىلىپ، ئۇنى تەكرارلىماسلىق ئۈچۈن بېرىلگەن ۋەدە ياكى سوراللغان ئۆزرە: سەدىقە بالانى يەر، توۋا گۇناھنى يەر. (ماقال) . ② ئىم. تەئەججۇپلىنىش، ھەيران قېلىشنى ئىپادىلەيدۇ: توۋا، ــ دېدى خەلچەم غۇدۇراپ، ــ نېمانچە خۇيلىنىش، بىر ئۆي دېگەندە ھەركۈنى بەتتە پولۇ قاينىۋەرمەيدۇ.

توۋەن ئى [خەن]ئارمىيىدىكى شتات بىرلىكى. شىگە قارايدۇ، تەركىبىدە بىرقانچە يېڭ بولىدۇ.

توۋەنجاڭ ئى [خەن]توۋەن كوماندىرى.

توۋا ئى [ر<ئىنگ]< مۇز>مىستىن ياسالغان دۇخوۋۇي چالغۇ. ئېغىزى چىنە شەكلىدە، قالغان بېرى تۇم ۋە يوغان كېلىدۇ؛ ئۇنىڭغا تۆت ياكى بەش دانە پورشىن ئور-نىتىلغان بولىدۇ. ئادەتتە دۇخوۋۇي ئور-كېستر ياكى ھەربىي ئورکېسترلاردا ئىشلىتىلىدۇ.

توۋېركۇليوز ئى [ر<لات]< تېب >سوزۇلما خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەل. ئۇنى سىل تاياقچە باكتېرىيىسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئۇ پۈتۈن بەدەن خاراكتېرلىك

كېسەللىك بولۇپ، ھەممە ئەزا بۇ خىل كېسەل بىلەن ئاغرىيدۇ. تېبابەتتە «سىل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تۇت ئى [پ]يېزا. ئۇجمە.

تۇتى [پ] ① ئى. شاتۇتى، تۇتى قۇش. ② ئى. ئاتنىڭ تېنى كىچىك، پاكار بىر خىلى، ئادەتتە بويى بىر مېتىردىن ئېگىز بولمايدۇ. ③ سۈپ. كۆچە. پاكار، پەس.

تۇتيا ئى [پ] ① كۆز ئاغرىقىنى ساقايتىش يېاكى كۆزنى روشەنلەشتۈرۈش ئۈچۈن كۆزگە سۈرتىدىغان، بۇرۇن ئىشلىتىلگەن بىر خىل دورا. ② كۆچە. تېپىلمايدىغان، قىممەت باھالىق نەرسە: ئۇ نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇلار ئۈچۈن ئەمدى زادىلا قول يەتمەس تۇتىياغا ئايلىنىپ قالدى.

تۇجۇركا ئى [ر]كاسىنى بېسىپ تۇرىدىغان، تۇگمىلىرى پۇتۇن ئېتىلىدىغان ئۆرە ياقا-لىق كالتە چاپانلارنىڭ ئورتاق نامى.

تۇخاۋ ئى [خەن]تاۋس. يېزىلاردىكى پۇل ۋە كۆچى بولغان پومېشچىك ياكى زومىگەر.

تۇخۇم ئى [پ]① چىشى قۇشلار ۋە بەزى ھايۋانلارنىڭ بالا چىقىرىش ئۈچۈن تۇغ-دىغان، ئۇستى شاكال بىلەن ئورالغان جىنسىي ئۈرۈقى. ② يېمەكلىك سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدىغان، توخۇ، ئۆردەك قاتارلىق قۇشلارنىڭ تۇخۇمى. ③ < بىئول > ھايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئانىلىق ھۈ-جەيرىسى. ئۇ ئۇرۇق بىلەن قوشۇلغاندىن كېيىن ئىككىنچى ئەۋلادنى ھاسىل قىلى-دۇ. ④ <بىئول>ھاشاراتشۇناسلىق ئىل-مىدە، ئۇرۇقلانغان تۇخۇمغا قارىتىلغان بولۇپ، ھاشاراتلار ھاياتلىق دەۋرىنىڭ بە-رىنچى بېتىلىش باسقۇچى كۆزدە تۇتىلى-دۇ. ⑤ كۆچمە. نەسىل، ئەۋلاد: تۇخۇمىنى قۇرۇتماق.

تۇخۇمدان ئى [پ]① <بىئول>ئاياللارنىڭ ۋە چىشى ھايۋانلارنىڭ كۆپەيىش بېزى. ئادەملەرنىڭ تۇخۇمدېنى قورساق بوشلۇ-قىنىڭ ئاستىنقى قىسمىدىكى داس سۆڭە-كىنىڭ ئىچكى تەرىپىگە جايلاشقان بولى-دۇ. ② < دېھ >مۇخلار، پاپورتنىكلار ۋە يالىڭاچ ئۇرۇقلۇق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئانا-لىق كۆپەيىش ئەزاسى. كۆپ ھۈجەيرە-دىن تۇزۇلىدۇ، شەكلى بوتۇلكىغا ئوخ-شايدۇ، قورساق قىسمى ۋە بويۇن قىسمى دەپ ئىككى قىسمىغا بۆلۈنىدۇ. قورساق قىسمىدا بىر دانە تۇخۇم ھۈجەيرىسى بو-لىدۇ.

تۇربىنا ئى [ر<لات]سۇ، پار ياكى گاز كۆچى بىلەن ئىشلەيدىغان دۆنگاتېل.

تۇرمالىن ئى [ر<نېم] < گېئول >بىر خىل مىنېرال، يەنى تەركىبى مۇرەككەپ بولغان بورلۇق سىلىكات بولۇپ، قارا، پېشىل، كۆك، قىزىل قاتارلىق رەڭلەردە ۋە ئىنەك پارچىراقلىقىدا بولىدۇ. ئۇ رەڭگى چىرايلىق سۈزۈك كرىستال بولۇپ، ئادەتتە ئۇنىڭ

ـدىن زىننەت بۇيۇملىرى ياسىلىدۇ. ئۇ يەنە فىزىئوتېلېكتىرىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە بـولغاچقا، سىمسىز رادىئو سانائىتىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

تۇرۇبا ئى [ر] ①< سلا >سۇيۇقلۇق، گاز، پار ۋە شۇ قاتارلىقلارنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، مېتال ياكى ساپالدىن ياسالغان نور. ② شۇ خىل نور ئارقىلىق كەلتۈرۈلگەن سۇ بىلەن كىشىلەرنى تەمىنلەش مەقسىتىدە ئىشلەتكە، زاۋۇت، كان-كارخانا قاتارلىق ئورۇنلارغا ئورنىتىلغان قۇرۇلما: تۇرۇبا سۇيىـ. تۇرۇبا ئورناتـماق. ③ < مۇز >مىستىن ياسالغان دۇخوۋوي چالغۇ. ئېغىزى چىنە شەكلىدە بولىدۇ. ئادەتتە پورشىن ئورنىتىلغان بولۇپ، چالغاندا ياگىراق ئاۋاز چىقىرىدۇ.

تۇرۇپ ئى [پ] ①< بوت> كرېست گۈلـلۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق،سالماق غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە كۆكتات ھېسابلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئوق يىلتىزى.

تۇرۇپكا ئى [ر]تېلېفوننىڭ ئاڭلاش ۋە سۆزلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قىسمى.

تۇرۇنج ئى [پ]< بوت> ①سۇزاپ ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخ ياكى چاتقال. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ؛ مېۋە شۆپۈكى دورا قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

تۇغيان ئى [ئە] ① تاشقىن: شىئېر- گۈل- چەمبىرەك خۇددى، كىشىلەر ئېقىنى تۇغيان. يۇرەكنىڭ ساپ قېنى رەڭدار، گويا قەغەز بۇ كەڭ مەيدان. ② كۆچمە. ئىچكى تۇيغۇ دولقۇنلىرى، ھاياجان. ③ ئىسيان: تۇغيان كۆتۈرمەك.

تۇق ئى [ر<لات]< گېئول >يانار تاغدىن ئېتىلىپ چىققان چاڭ-توزان قاتارلىق ماددىلارنىڭ قېتىشىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن تاغ جىنسى. كۆپىنچە بېغىر ياكى كۇل رەڭ ھالەتتە ئۇچرايدۇ.

تۇقپلاكا ئى [ر]< زوئول > ئاددىي ھايۋان. تەن شەكلى پاخال كەشنىڭ تېگىگە ئوخشايدۇ. توختام سۈدا ياشايدۇ، باكتېرىيە ۋە سۇ ئوتلىرى بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، تېنىنىڭ چۆرىسىدە كىرپىكسىمان تۇكچىلىرى بولىدۇ.

تۇلۇك ئى [خەن]سۈيۇق نەرسىلەرنى قاچىلايدىغان، ياغاچ، قاغالتىر، سۇلياۋ قاتارلىقلاردىن ياسالغان قاچا: ماي تۇلۇكى.

تۇلۇكاۋ ئى [خەن]< بوت>مۇرەككەپ گۈلـلۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ياش غولى ۋە يوپۇرمىقى ئالاھىدە خۇشبۇي پۇرايدۇ، ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭ يەنە بەلغەم بوشتىش رولى بار.

تۇلگو ئى [خەن]< بوت > سۈتلۈك ئوت

ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. مېۋىسى بېشىل، سوقچاق ۋە ئۇچۇق لۇق كېلىدۇ، ئۇرۇقىدىن ماي ئېلىنىدۇ؛ ياغچى يۇمشاق ۋە يەڭگىل بولۇپ، ئۇي جابدۇقلىرىنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

تۇلي ئى [ر<لات]< خم>مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Tu(Thulium) . سىرەك يەر مېتاللىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

تۇندرا ئى [ر]< جۇغ>شىمالىي مۇز ئوكيان قىرغىقىدىكى جايلار. كىلىماتى يىل بويى سوغۇق بولىدۇ، ياز پەسلىدە يەر يۈزىدىكى مۇزلار ئېرىگەن ۋاقتىتا مۇخ، لىشاينىك قاتارلىق تۆۋەن دەرىجىلىك ئۆسۈملۈكلەر ئونۇپ چىقىدۇ، باشقا ئۆسۈملۈكلەر ئۆسمەيدۇ.

تۇنۇس ئى [لات]< زۇئول>بىر خىل بېلىق. تېنى ئۇرچۇق شەكلىدە، ئۇزۇنلۇقى بىر مېتىر ئەتراپىدا كېلىدۇ؛ بېشى ئۇچلۇق، قاسىرىقى ئىنچىكەبولىدۇ؛دېڭىز-ئوكيانلاردا ياشايدۇ؛ گۆشىنى ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ.

تۆرىيە سۈپ [ئە]ئاجايىپ ئەتىۋارلىق: 40 مىڭ ئات بېرىمەن تىللا ئېگەرلىك، 40 مىڭ قوزا بېرىمەن زەرىن كەمەرلىك، 40 قۇش بېرىمەن تۆرىيە جىگەرلىك، بۇگۈن بىزگە نىكاھ بولسۇن دېگەيسەن.

تۆھپە ئى [ئە]ۋەتەن ۋە خەلق ئۈچۈن كۆرسەتكەن، ماختاشقا لايىق، پەخرلىنەرلىك ئىش؛ سىڭدۈرگەن ئەجىر، خىزمەت ۋە شۇ خىزمەتتە كۆرۈلگەن نەتىجە: تۆھپە قوشماق. تۆھپە ياراتماق.

تۆھپىكار ئى [ئە+پ]تۆھپىسى بار، تۆھپە يارىتىۋچى كىشى: پاختىدىن مول ھوسۇل ئالغان تۆھپىكارلار تەقدىرلەندى. // تۆھپىكار قىز.

تۆھمەت ئى [ئە]باشقىلارنى قارىلاش، ئەيىبلەش مەقسىتىدە ئويلاپ چىقىرىلغان ئاساسسىز گەپ-سۆز؛ بەتنام، بوھتان، يالا: تۆھمەت قىلماق. * تۆھمەت تاش يارىدۇ، بايقىمىساڭ باش يارىدۇ (ماقال).

تۇپەيلى تر [ئە]سەۋەبلىك، سەۋەبى بىلەن، ئارقىسىدا: — مەن تۇپەيلى ساڭا بىرەر زىيان-زەخمەت يېتىپ قالماسمۇ؟ — دەپ سوربىدى ئىنىسى.

تۇركولوگ ئى [ر] تۇركىي خەلقلەرنىڭ تىلى، يېزىقى ۋە مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلغۇچى مۇتەخەسسىس، ئالىم، تۇركشۇناس.

تۇركولوگىيە ئى [ر] تۇركىي خەلقلەرنىڭ تىلى ۋە مەدەنىيىتىنى ئۆگىنىدىغان پەنلەر مەجمۇئەسى، تۇركشۇناسلىق.

تۇرمە ئى [ر]گۇناھكارلارنى سولايدىغان جاي، سولاقخانا: تۇرمىگە ئالماق. تۇرمىگە سالماق. تۇرمىگە قامىماق.

تېبابەت ئى [ئە]مىزاجقا ئاساسەن دورا ماتېرىيالىرى ئارقىلىق داۋالاش ۋە كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇسۇلى ۋە ۋاستىلىرى.

تېبابەتخانا ئى [ئە+پ]تېبابەت ئۇسۇلى ۋە ۋاستىلىرى ئارقىلىق داۋالاش ئورنى،

شپاخانا.

تېببي سۈپ [ئە] كېسەللىكلەرنى داۋالاش ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇسۇللىرى ۋە ۋاسىتىلىرىغا باغلىق بولغان: يارىدارلارغا باشتالیون ھەمشىرىسى قەمەرنىسا تېببي يار-دەم كۆرسەتتى.

تېترىل ئى [ئىنگ]< خىم >ئورگانىك بىرىكمە، سېرىق رەڭلىك پاراشوك. مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_6H_2(NO_2)_3N(CH_3)$. شىددەتلىك پارتلىغۇچى بولۇپ، ھەربىي ئىشلارداپارتلىغۇچى دورا سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ.

تېخنولوگ ئى [ر<گرېك]تېخنولوگىيە ئالىمى، تېخنولوگىيە مۇتەخەسسىسى.

تېخنولوگىيە ئى [ر <گرېك] ① ئىشلەپچىقىرىش جەريانى، ئۇسۇل ۋە ۋاسىتىلەر ھەققىدىكى بىلىملەر يىغىندىسى. ② ھۈنەر، تېخنىكا.

تېخنېتسىي ئى [ر<گرېك]< خىم > رادىئوئاكتىپلىق ئېلېمېنت. بەلگىسى Tc (Technetium). دېيتېرىيىنىڭ ئاتوم يادروسى بىلەن مولبىدېننى بومبارىدىمان قىلىش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ. ئادەتتە پولات-تۆمۈرنىڭ چىرىشىنىڭ ئالدىنى ئالغۇچى ماتېرىيال سۈپىتىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

تېخنىك ئى [ر] ① تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئومۇمىي نامى. ② ئىنژېنېرلارنىڭ ياردەمچىسى، بەرلىكىدە، بەلگىلىك بىر تېخنىكا ۋەزىپىسىنى بېجىرىش ئۈچۈن ئاددىي بىلىم ۋە ئاساسىي ماھارەتكە ئىگە خادىم: ئۇ ناھىيىلىك سۇ ئىشلار ئىدارىسىنىڭ تېخنىكى بولۇپ، دېھقانلار ئۈنى «قادىر تېخنىك» دەپ ئاتىشاتتى.

تېخنىكا ئى [ر<گرېك] ①ئىنسانلارنىڭ ھۈنەر-سەنئىتى، ئىلىم-پەن پائالىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك تەجرىبە ۋە بىلىملەر. ② مەخسۇس ھۈنەر-سەنئەت ياكى ئىلىم-پەن بىلەن شۇغۇللىنىش يوللىرىنىڭ يىغىندىسى ۋە ئۇلارنى ئىگىلەش ماھارىتى.

تېخنىكوم ئى [ر]ئالىي ۋە ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىك كادىرلارنى تەربىيىلەيدىغان مەخسۇس ئوقۇتۇش ئورنى. بۇ ئالىي تېخنىكوم، ئوتتۇرا تېخنىكوم دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

تېخنىكۇي سۈپ [ر+ئە]تېخنىكا ئىشلىرىغا مەنسۇپ بولغان، تېخنىكىلىق: ئەگەر ئۇنىڭدا نەتىجىسى سىز كۈتكەندەك چىقسا، بۇ ھەقتەتەنمۇ چوڭ بىر تېخنىكۇي قىيىنچىلىقنى ھەل قىلغان بولىدۇ.

تېربي ئى [ر]< خىم >مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Tb (Terbium). رەڭسىز كرىستاللىق پاراشوك بولۇپ، زەھەرلىك. بىرىكمىلىرى ھاشاراتلارنى ئۆلتۈرگۈچى دورا قىلىنىدۇ ۋە بەزى تېرە كېسەللىرىنى داۋالاشتا قوللىنىلىدۇ.

تېرراسا ئى [ر<فران]يەر ئۈستىنىڭ يانپاش تۈرغان جايى.

تەررامەتسىز ئى [لات]< بىئول < ئانتىبىئوتىكلارنىڭ بىرى. كۆپ خىل شارچە باكتېرىيە ياكى تاياقچە باكتېرىيە- لەرگە قارىتا قارشى رول ئوينايدۇ. ئادەتتە يۇقىرىقى نەپەس يولىنىڭ يۇقۇملىنىشى، ئاشقازان-ئۇچەي يوللىرىنىڭ يۇقۇملىنە- شى، قارا كېزىك ۋە چوڭ ئورمان سالجە- سىدىن بولىدىغان كېزىك قاتارلىقلارنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

تەررور ئى [ر<لات]زورلۇق بىلەن ياكى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش، قىرىش: تېررور قىلماق.

تېررىتورىيە ئى [ر<لات]بىر دۆلەتنىڭ ئىگە- لىك ھوقۇقى تەۋەلىكىدىكى رايونلار. ئۇ قۇرۇقلۇق، سۇ ۋە ھاۋا تەۋەلىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

تېرمو ئى [ر<گرېك]سۆز بىرىكمىلىرى ۋە بىرىككەن سۆزلەرنىڭ 1-تەركىبىدە كېلە- دىغان «ئىسسىقلىق، تېمپېراتۇرا» مەنە- سىدىكى يارىمچە سۆز: تېرمو قارشە- لىق.

تېرمودىناميكا ئى [ر<گرېك]ئىسسىقلىق ئېنە- رگىيىسى بىلەن باشقا ئېنېرگىيىلەرنىڭ بىر-بىرىگە ئايلىنىشىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن. ئىسسىقلىقنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن ماددىلارنىڭ خىمىيىۋى ئۆزگىرىشى- نۇر- لىنىش ۋە باشقا فىزىكىلىق ھادىسىلەرگە مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، تېرمودىنامە- كىنىڭ مەزمۇنى فىزىكىلىق ۋە خىمىيىلىك ھادىسىلەرگە چېتىلىدۇ.

تېرموستات ئى [ر<گرېك]< بىئول > تېمپېراتۇرىنى كونترول قىلالايدىغان بىر خىل تەجرىبىخانا ئەسۋابى. ئۇ ئادەتتىكى بىئولوگىيە تەجرىبىلىرى ياكى باكتېرىيە- لەرنى تەربىيىلەش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ.

تېرموماگنىت ئى [ر<گرېك]< گىئول > ماگما ھەرىكىتى بوشمە گەۋدە بىلەن قورشالما جىنسلار تېگىشكەن جايدا كەلتۈرۈپ چە- قارغان بىر خىل ئۆزگىرىش.

تېرمومېتىر ئى [ر<گرېك]تېمپېراتۇرىنىڭ ئىسـ- ـسىقلىق ياكى سوغۇقلۇق دەرىجىسىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

تېرموئېلېمېنت ئى [ر<گرېك]< ئېل > ئىككى خىل ئوخشىمايدىغان مېتالنى كەپشەرلەپ ياسالغان دېتال. ئۇ تېرمومېتىر ۋە سېزىمـ- ـچانلىقى يۇقىرى گالۋانومېتىر ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ.

تېرمىن ئى [ر<لات]ئاتالغۇ.

تېرمىنولوگىيە ئى [ر<لات+گرېك] ① مەلۇم بىر پەن- تېخنىكا ساھەسىگە مەنسۇپ بولغان ئاتالغۇلار يىغىندىسى، توپلىمى. ② تىلشۇناسلىقنىڭ ئاتالغۇلارنى ئۆگە- نىش، يىغىش، رەتلەش بىلەن شۇغۇللـ-

نىدىغان ساھەسى.

تېز [پ] ① رەۋ. ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە: ماموت ئاپتوموبىل ھەيدەشنى تېز ئۆگىنىۋالدى. ② رەۋ. ھازىرنىڭ ئۆزىدە، شۇ تاپتا، چاپسان، دەرھال: — قاسىم ئاكام سىزنى تېز كەلسۇن، دەيدۇ، - دېدى ئۇ ھاسراپ. ③ سۈپ. چاپسان، چاققان، ئىتتىك: تېز قەدەم. تېز ھەرىكەت. تېز سۈرئەت.

تېزەك ئى [پ] ھايۋانلارنىڭ گەندىسى: كالا تېزىكى. تېزەك تەرمەك. * يازنىڭ تېزىكى قىشتا دورا (ماقال).

تېزىس ئى [ر<گرېك] يازمانچى بولغان ئىلمىي ئەسەر، ماقالە ۋە سۆزلىمەكچى بولغان دوكلات ياكى نوتۇق قاتارلىقلارنىڭ ئاساسىي نۇقتىلىرى: ئۇ بىرنەچچە ۋاراق قەغەزگە يېزىلغان تېزىس بويىچە، رەيھاننىڭ «مەسىلە» لىرىنى بىر-بىرلەپ ئوقۇپ چىقتى.

تېكتونا ئى [لات]< بوت > دورىلىق تىزمىگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى چوڭ بولىدۇ. ياغچى تۈتۈق قوڭۇر، قاتتىق ۋە چىرىتىشكە چىداملىق كېلىدۇ. ياغچىنى كېمىسازلىق، بىناكارلىق قۇرۇلۇشغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

تېكتونىكا ئى [ر<گرېك] يەر پوستىنىڭ ھەرىكىتى، ئۆزگىرىشى ۋە ئۇنىڭ جەريانىنى ئۆگىنىدىغان، تەتقىق قىلىدىغان پەن.

تېكست ئى [ر<لات] ① يېزىلغان، كۆچۈرۈلگەن، بېسىلغان ئەسەر ياكى ھۆججەتنىڭ ئەسلىسى: ھەرقانداق ياخشى تەرجىمىمۇ ئەسلىي تېكستنى تولۇق ئىپادىلەپ كېتەلمەيدۇ. ② نۇتۇق، دوكلات قاتارلىقلارنىڭ يازما نۇسخىسى، ئورىگىنالى: ئۇ دوكلات تېكستىنى ئىككى- ئۈچ كۈندىن بېرى ئىشخانىدىمۇ، ئۆيىدىمۇ بوشلا ۋاقتى بولسا، يېزىۋاتىدۇ. ③ مۇزىكا ئەسىرى، ناخشا قاتارلىقلارنىڭ شېئىرى ۋە سۆزلىرى: لوتېۋللا مۇتەللىپ بولسا ئەينى زامانداا مەكتەپ ناخشىسى تېكستىنى كۆپ يازغان ۋە كۆپ ئاھانگ ئىجاد قىلىپ، ئۆسمۈرلەرگە ئۆزى بىۋاستە ئۆگەتكەنىدى. ④ سۆزلەر قىسمى؛ ئەسلىي ئىبارىسى، مەزمۇنى (لۇغەتتە) : لۇغەت تېكستى. ⑤ < تىل > قۇرۇلما جەھەتتىن بىر جۈملىدىن ئوشۇق بولغان، مەنە جەھەتتىن نىسپىي ھالدا تولۇق بولغان ئوي-پىكىر ياكى ئىدىيىنى ئىپادىلىگۈچى تىل بىرلىكى. ئۇ تېكست تىلشۇناسلىقىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى.

تېكستولوگىيە ئى [ر<لات+گرېك] تىل- ئەدەبىيات پەنلىرىنىڭ بىر تارمىقى. ئۇ يازما يادىكارلىق، بەدىئىي، تارىخىي ئەسەر، ھۆججەت قاتارلىقلارنىڭ ئەسلىي تېكستىنى بەلگىلەش ياكى ئەسلىي نۇسخىسىغا ئەڭ يېقىن كېلىدىغان تېكستنى تەييارلاش ۋە تەتقىق قىلىش قاتارلىق مەزمۇن-

لارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

تېللور ئى [ر<لات]< خىم>مېتاللوئىد ئېلېمېنت. بەلگىسى Te (Tellurium) . كۈمۈشتەك ئاپئاق كرىستال ياكى قوگۈر رەڭلىك پاراشوك. مېتال ياكى قېتىشما قوشقاندا، ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيىتىنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ.

تېلېسكوپ ئى [ر<گرېك]< ئاستر >ئاسمان جىسىملىرىنى كۆزىتىش، سۈرەتكە ئېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئوپتىكىلىق ئەسۋاب.

تېلېفون ئى [ر<گرېك]توكتىن پايدىلىنىپ، ئىككى جايدىكى كىشىلەرنى ئۆزئارا سۆزلەشتۈرىدىغان قۇرۇلما. ئاساسەن سۆز تارقاتقۇچ، سۆز قوبۇللىغۇچ ۋە ئۆتكۈزگۈچ سىمدىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمدىن تەركىب تاپىدۇ.

تېلېگراف ئى [ر<گرېك]تېلېفون، تېلېگراممىياكى رادىئو ئۇسكۇنىلىرىدىن پايدىلىنىپ مەخسۇس خەۋەر يەتكۈزىدىغان ئالاقە ۋاستىسى.

تېلېگرامما ئى [ر<گرېك] ① شىفىر ئارقىلىق يېزىق، سۈرەت، گرافىكنى يەتكۈزۈش ئۇسۇلى. ئۇنىڭ سىمسىز تېلېگراف ۋە سىملىق تېلېگراف تۈرى بار. ② تېلېگراممىئارقىلىق يەتكۈزۈلگەن، خەۋەر يېزىلغان قەغەز: تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالماق.

تېلېمېتر ئى [ر<گرېك]< ئېل >زامانىۋى ئېلېكترونلۇق ھەم ئوپتىكىلىق ئەسۋابلارنى ئىشلىتىپ، يىراقتىكى جىسىملارنى ئۆلچەيدىغان قۇرۇلما.

تېلېۋىزور ئى [ر<گرېك]< ئېل >تېلېۋىزىيە سىگناللىرىنى سۈرەت ۋە ئاۋاز تەرزىدە قوبۇل قىلىۋېلىپ، كۆرسىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئاپپارات. سۈرەت قوبۇلىغۇچ ۋە ئاۋاز قوبۇللىغۇچتىن ئىبارەت ئىككى قىسىمدىن تەركىب تاپىدۇ.

تېلېۋىزىيە ئى [گرېك+لات]< ئېل >رادىئو دولقۇنلىرىدىن پايدىلىنىپ، جىسىمنىڭ سۈرىتىنى تارقىتىدىغان قۇرۇلما. تارقىتىش ئىستانسىسىدىن جىسىم (ياكى ئادەم)نىڭ سۈرىتى ئېلېكتر ئېنېرگىيە سىگناللىغا ئايلاندۇرۇلۇپ تارقىتىلىدۇ. تېلېۋىزور قوبۇل قىلغان سىگنالنى قايتا سۈرەتكە ئايلاندۇرۇپ، يالتىراق ئېكراندا كۆرسىتىدۇ. تېلېۋىزىيە مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش ۋە ئوقۇتۇشتا ئىشلىتىلگەندىن سىرت، يەنە تېخنىكا ۋە ھەربىي جەھەتتە كەڭ تۈردە ئىشلىتىلىدۇ.

تېما ئى [ر<گرېك] ① ئىلمىي تەكشۈرۈش، سۆھبەت، پىكىر، مۇلاھىزە قاتارلىقلاردا مۇھىم نۇقتا قىلىنغان مەسىلە، ئوبيېكت: ئولتۇرۇش قىزغىنلىشىرى سۆھبەتنىڭ تېمىسى تېز-تېز ئالماشتى. ② بەدىئىي ئەسەر، ماقالە، نۇتۇقلارنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن، ئومۇملاشتۇرۇپ تاللانغان ماۋزۇ،

سەرلەۋھە: ئورنىدىن تۇردى ئۇ، دولقۇن-لاپ كۆكسى، خىيالچان ئولتۇردى رويال ئالدىدا. قەلەمنى ئالدى-دە، كەلدى ئېسىگە، جەڭگىۋار بىر تېما «كارۋان يولىدا» . ③ < ئىد > يازغۇچى تاللىغان ۋە تەسۋىرلىگەن تۇرمۇش ۋەقەلىرى، ئەسەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ۋە يورۇتۇلغان مەسىلىلەر: مۇزەپپەرنىڭ ئۆتمۈشى بىلەن ھازىرى ھەمدە يەردە ھېكايە قىلىنىپ، يېڭى-يېڭى تېمىلارغا ماۋزۇ بولدى. ④<مۇز> مۇزىكا ئەسەرلىرى ياكى ئۇنىڭ بىرەر قىسمىغا ئاساس بولغان ئاھاڭ؛ كۇي.

تېماتىكا ئى [ر]تاللاپ ئېلىنغان ۋە ئىشلەنگەن ياكى ئىشلىنىدىغان تېمىلار يىغىندىسى.

تېمبىر ئى [<فران]< فز>ئاۋازنىڭ دولقۇن تىپى ۋە ئوبىرتوننىڭ ئوخشىماسلىقى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيىتى، ھەر خىل ئاۋازلارنىڭ ئوخشىماسلىقىنى تېمبىرنىڭ ئوخشىماسلىقى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

تېمپا ئى [<لات]< مۇز>مۇزىكا ئەسەرلىرىنى ئىجرا قىلىشنىڭ تېزلىك دەرىجىسى.

تېمپېراتۇرا ئى [<لات]< مېتىئور > نەرسىلەرنىڭ ئىسسىق-سوغۇقلۇق دەرىجىسى.

تېمپېراتسىيە ئى [<لات]< مۇز>مۇقىم ئاۋاز ئېگىزلىكىگە ئىگە بىرمۇنچە ئاۋازلارنىڭ رەتلىنىش قانۇنىيىتى.

تېمىسپېرامېنت ئى [<لات]< پسخول > ئادەمنىڭ پسىخىكا ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ بىرى. ئاساسەن مىجەزنىڭ ئاستا-تېز، كۈچلۈك-ئاجىز، ئېپادىسىنىڭ ئوچۇق ياكى يوچۇن بولۇشى ۋە ھەرىكىتىنىڭ تېز-ئاستا بولۇشى جەھەتلەردە كۆرۈلىدۇ. ئۇ ئادەمنىڭ جىسمانىي تەبىئىتى ئاساسىدا، تۇرمۇش ئەمەلىيىتى ئارقىلىق شەكىللىنىدۇ.

تېمىدا ئى [لات]< بوت > باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى، كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئىنچىكە، ئۇزۇن ھەم ئۇچلۇق؛ گۈلى بېشىل كېلىدۇ؛ مېۋىسى قاسراقلىق مېۋە بولۇپ، رەڭگى قوڭۇر بولىدۇ.

تېنور ئى [<ئىتال]< مۇز > بىر خىل يەللىك چالغۇ. مىستىن ياسىلىدۇ، ئېغىزى چوڭ، ئادەتتە دۇخوۋوي ئورکېستىرلىرىدا ئىشلىتىلىدۇ.

تېئودولىت ئى [<گرېك]بۇلۇڭ ئۆلچەيدىغان گرادۇسلۇق ئەسۋاب.

تېئورېما ئى [<گرېك]< لوگ >توغرىلىقى ئىسپاتلانغان، پرىنسىپ ياكى قانۇنىيەت ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان ھۆكۈم ياكى فورمۇلا. مەسىلەن، گېئومېتريە تېئورېمىلىرى.

تېئورىيە ئى [<گرېك] ← **نەزەرىيە**.

تېئوفللىن ئى [<لات]< خىم>چاينىڭ يوـ

پۈرسەتدا بولىدىغان بىر خىل ئورگانىك ماددا، يەنى ئاق رەڭلىك كرىستال ھالەتـ تىكى پاراشوك. چاينى پۈراقلىق تەمگە كىرگۈزىدۇ، ئادەتتە دورا قىلىپ ئىشلىتـ لىدۇ.

تېۋىپ ئى [ئە] تومۇر تۇتۇپ بىمارلارنى تەكـ شۈرىدىغان، ئۆزىگە خاس دورىلىرى ۋە داۋالاش ئۇسۇللىرى بولغان تېببىي مۇتەـ خەسسىس، مىللىي تېبابەت دوختۇرى.

تېپ ئى [ر<كرىك] ① ئورتاق ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان شەيئىلەرنىڭ مەۋجۇت بوـ لۇپ تۇرغان تۈرى، نۇسخىسى: قان تەـ پى. يېڭى تىپ. * ئۇلار ھەرقانچە قارا كۆڭۈل بولسىمۇ، بەربىر ئادەم تىپىغا كىرىدىغان بولغاچقا، بىرئاز ئويلىنىدـ غاندۇر. ② ئىجتىمائىي، كەسپىي، سىياـ سىي، ئەخلاقىي ۋە باشقا جەھەتلەردىكى بەلگىلىرى ئوخشاشپ ياكى يېقىنلىشپ كېتىدىغان كىشىلەر ۋەكىلى: تېرىلغۇ تەيـ يارلىقىدا مەيدانغا كەلگەن ئىلغار تىپلارنى تۈتۈپ، ئۇلارنىڭ تەجرىبىلىرىنى كېڭەيـ تىش لازىم. ③ <ئىد>مەلۇم ئىجتىماـ ئىي گۇرۇھتىكى كىشىلەرگە خاس خاراكـ تېرلىك خۇسۇسىيەتلەرنى ئەكس ئەتتۈرـ گۈچى ئىندىۋىدۇئاللاشتۇرۇلغان بەدىئي ئوبراز. ④ ئاساسلىق، روشەن ئالاھىدـ لىكلىرى ئورتاق بولغان ئۆسۈملۈك ياكى ھايۋانلارنىڭ، بىرلەشتۈرۈپ يىغىنچاقلانـ غان بۆلۈنمىسى. مەسىلەن، ئىپتىدائىي ھايۋانلار تىپى. يالىڭاچ ئۇرۇقلۇق ئۆسۈمـ لۈكلەر تىپى قاتارلىقلار.

تىپىك سۈپ [ر] ① مەلۇم تىپتىكى شەيئىـ لەرنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكىنى ۋە خۇسۇـ سىيەتلىرىنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرگەن: ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولغان گۈزەل كۆرۈنۈش ئومۇمەن، ئۆلكە شەھەرنىڭ تىـ پىك مەنزىرىسى ئىدى. ② ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغان، خاراكتېرـ لىك: تىپىك خاراكتېرلىك. تىپىك پېرـ سۇناژ. تىپىك ئوبراز.

تىتان ئى [ر<كرىك]< خىم > مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Ti(Titanium). كۈمۈشتەك ئاپئاق، ئەۋرىشىم ھەم يېنىك، چىرىتىشكە چىداملىقى كۈچلۈكرەك ئالاھىدە قېتىشما. پولات ئىشلەشتە پايدىلىنىدۇ.

تىترات ئى [ر] چاقماق سىزىقلىق دەپتەر.

تىتول ئى [ر<لات] كىتابنىڭ ئىسمى، ئاپتو ـرى، نەشىر قىلىنغان ۋاقىت ۋە نەشىر قىلغۇچى ئورۇن كۆرسىتىلگەن بىرىنچى بەت.

تىجارەت ئى [ئە] ① سودا-سېتىق: تىجارەت دۆكىنى. تىجارەت كىنىشكىسى. ② كۆچمە. پۇل تېپىش، مەنپەئەتكە ئېرىشىش بىلەن شۇغۇللىنىش: دوختۇرلار كەچ كەـ رىشى بىلەنلا قارتا ئويناشقا چۈشۈپ كېـ تەتتى، ئاغرىقلارنى داۋالاشنى بىر خىل تىجارەت دەپ قارايتتى. ③ پۇل مۇئامىلە (بانكىدا): جىلىل بوۋاي قىستىلىپ،

مىك تەسلىكتە ئاران ئۇستەل ئالدىغا يې-
قىن بارالمدى ۋە بانكىنىڭ تىجارەت خادى-
مىگە 110 يۈەن پۇلنى شۇ پېتىچىلا تۆنتۇ-
زۇپ قويدى.

تىراژ ئى [ر<فران] كىتاب، ژۇرنال، گېزىت قاتارلىقلارنىڭ بېسىلىپ چىققان نۇسخە-
سىنىڭ سانى: «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھ-
لىق لۇغىتى» نىڭ 1-تومىنىڭ تىراژى 7000 قىلىپ بېكىتىلدى.

تىرناق ئى ① بارماق ئۇچىنىڭ ئارقا تەرىپە-
دىكى گۆشكە يېپىشقان مۇڭگۈزسىمان قىسمى: تىرناق ئالماق. تىرنىقى ئۆسە-
مەك. ② بەزى ھايۋان ۋە قۇشلارنىڭ پۇت، پەنجىلىرىنىڭ ئۇچىدىكى ئۆتكۈر مۇڭگۈزسىمان قىسمى: بۈركۈتنىڭ ئۆتكۈر تىرنىقى تۇلكىنىڭ كۆزىگە پاتتى. ③ كۆچمە. زۇلۇم، قىيىن- قىستاق: قەز شۇدە-
داق قىلىپ 60 ياشلىق پومېشچىكنىڭ تىرنىقىدا مىجىلدى. ④ < ملت > ئارىلىقىتىكىلىق ياكى ئالگىبرالىق ئىپادىدە بىرقانچە سان ياكى ئەزانىڭ بىرىكىش مۇناسىۋىتى ۋەئىلگىرى-كېيىنلىكىتەرتە-
پىنى ئىپادىلەيدىغان بەلگە. ئۇنىڭ كە-
چىك تىرناق ( )، ئوتتۇرا تىرناق [] ، چوڭ تىرناق { } دېگەن تۈرلىرى بار. ئوتتۇرا تىرناق كىچىك تىرناقنىڭ سىرتىغا، چوڭ تىرناق ئوتتۇرا تىرناقنىڭ سىرتىغا قويۇلىدۇ. ھېسابلاش ئالدى بىلەن كە-
چىك تىرناق ئىچىدىن باشلىنىدۇ. ⑤ < تل > تىنىش بەلگىسى. شەكلى ماتېما-
تىكىدىكى كىچىك تىرناق ( ) بىلەن ئوخشاش، ئاساسلىقى تېكىست ئىچىدىكى ئىزاھ قىسمىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭ يەنە يالاڭ تىرناق <>، قوش تىرناق « » تۈرلىرىمۇ بار.

تىرىبارلان ئى [پ]يېزا ① ئوق ياغدۇرۇش. ② ۋەيران، بىتېچىت: تىرىبارلان قىلماق.

تىرىپىرەن رەۋ [پ]قالايمىقانلىشىپ ھەر تە-
رەپكە چېچىلىپ كەتكەن، ۋەيران: تىرىپە-
رەن بولماق. تىرىپىرەن قىلماق.

تىرىكە ئى [ر<فران]ئۇستىگە سىزىقچىلار چە-
قىرىپ، چىك توقۇلغان پاختا رەخت.

تىرىلىيون سان [ر<فران]مىك مىليارد.

تىريا ق ئى [ئە<گرىك]يېزا. زەھەر قاينىتۇرغۇچى دورا: زەھەرلىك يىلان چاققان كېسەللىك-
لەرگە تېبابەتتىمىزدە قەدىمدىن تاتىپ تىر-
ياق بېرىلمدۇ.

تىزاپ ئى [پ]بويالغۇلارنىڭ تالالارغا يېپىشە-
شىغا ياردەم بېرىدىغان ۋاستىچى مادداء. كۆپرەك قوللىنىدىغانلىرى ئالىيۇمىن تۇزى، خروم تۇزى ۋە تانىنات كىسلاتاسى قاتارلىق-
لار.

تىزگاە ئى [پ] ھەر خىل تاۋارلار تىزىپ قويۇلىدىغان جاھاز: ھاكىم تىزگاە ئالدى-
غا كەلدى-دە، تىزگاھتىكى نەپىس بۇيۇم-
لارغا كۆز يۈگۈرتتى.

تىق ئى< تېب> ئۇچەي يوللىرىدىكى ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل. كېزىك تاياقچە باك-

تېرىيسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنىڭدا، بەدەن تېمپېراتۇرىسى تەدرىجىي ئۆرلەپ 40℃—39℃ قا چىقىدۇ، تومۇر ئاستا-لايدۇ، تال ئىششىيدۇ، ئاق قان ھۈجەيرىلىرى ئازىيىدۇ، قورساق ساھەسىگە ھال رەڭ ئەسۋە چىقىدۇ. ئېغىر بولغاندا ئۇچەي قاناش، ئۇچەي تېشىلىش سەۋەبلىك ئۆلۈم ھادىسىسى يۈز بېرىشى مۇمكىن. بۇ «كېزىك» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تىكتولوگىيە ئى [لات]< تېب > مېدىتسىنانىڭ بىر تارمىقى، يەنى ھاملدارلىق، تۇغۇت ۋە تۇغۇشتىن كېيىنكى مەزگىلدىكى مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

تىلاۋەت ئى [ئە]قۇرئان ئوقۇش، قىرائەت قىلىش: تىلاۋەت قىلماق.

تىلاۋەتخانا ئى [ئە+پ]قۇرئان ئوقۇش، قىرائەت قىلىش ئارقىلىق دۇئا- تەكبىر ئوتكۈزۈلىدىغان ئۆي.

تىلاۋەتكار ئى [ئە+پ]دائىم قۇرئان ئوقۇپ، دۇئا- تەكبىر قىلىپ تۇرغۇچى.

تىلسىم [ئە] ① ئى. سېھىر، جادۇ: ھارىس شاھنىڭ ھامامى بادگەرد تىلسىمنىڭ بۇزۇلۇشىغانلىقىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇشال بولدى. ② سۈپ. سېھىر قىلىنغان، سېھىرلىك، ئاجايىپ- غارايىپ- سىرىنى بىلگىلى بولمايدىغان: قۇلاق ئاڭلىمىغان نەدىكى بىر تىلسىم سۆزغا ـــ قارىلىق تاغقا باشلىغىلى بولامدىكەن ③ ئى. سىرى ئېچىلمىغان، سېھىرلەنگەن نەرسە ۋە شۇنداق جاي: بۇنىڭ ئىچى بەگەينى بىر تىلسىم.

تىلسىمات [ئە] ①ئى. سېھىرى جادۇ قىلىش، سېھىرى جادۇ قىلىنغان نەرسە: سەن ئاشۇ تاغقا بارالمساڭمۇ، تىلسىماتقا كۆچۈڭ يەتمەيدۇ. ② سۈپ. سىرىنى بىلگىلى بولمايدىغان، سىرلىق: بۇگۈن ئۇنىڭ چىنىسىغا چاي قۇيۇپ بېرىۋاتقان مەھبۇبى ئايىمخان دەل شۇ شائىرنى ئۆرتەندۇرگەن تىلسىمات قىزنىڭ ئۆزى ئىدى. ③ ئى. كۆچە. سىرى ئېچىلمىغان، كىشىلەر بىلىپ يەتمىگەن ئاجايىپ- غارايىپ نەرسە ۋە شۇنداق جاي: ئۇ ئورمانلىق ھەققەتەن بىر تىلسىمات ئىكەن.

تىللا ئى [پ] ① ساپ ئالتۇندىن سوقۇلغان پۇل، ئالتۇن تەڭگە. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

تىمسال ئى [ئە]يېزىت. ئوبراز، ئولگە؛ سىما: ئەسسالام ئاستانە، ئەي قەدىم قەلئە، بۇ- ۋۇلار تىمسالى، ئەي مويسىپىت چال.

تىمساھ ئى [ئە]< زوئول > سۆرەلگۈچى ھايۋانلارنىڭ بىر ئورۇقدىشى. چوڭلىرىنىڭ تەن ئۆزۈنلۇقى ئۇچتىن ئالتە مېتىرغىچە كېلىدۇ، تۆت ئايىغى قىسقا، قۇيرۇقى ئۇزۇن، پۈتۈن تېنىدە كۇل رەڭ، قوڭۇر رەڭلىك قاتتىق قاسىرىقى بولىدۇ؛ سۇ ئۈزۈشكە ماھىر، ۋەھشىي كېلىدۇ، بېلىق،

پاقا ۋە قۇشلارنى تۇتۇپ يەيدۇ. بەزىدە ئادەم، ھايۋانلارنمۇ يەيدۇ. كۆپىنچە تروپىك، سۇبتروپىك بەلۋاغلىردا ياشايدۇ.

تەموزبن ئى [لات]< تب >تۆش بېزى تەرىپىدىن ئاجرىتىپ چىقىرىدىغان ۋە غول ھۈجەيرىلەرنىڭ يېتىلىشىنى T لىمپا ھۈجەيرىلىرىگە قەدەر يېتەكلەيدىغان پولىپېپسىدلىق بىر خىل گورمون. ئۇ لىمپا سىستېمىسى، ھۈجەيرىلەرنىڭ ئىممونىتېتلىق ئىنكاسى ۋە تەن سۇيۇقلۇقىنىڭ ئانتىتېلالىق ئىنكاسى قاتارلىقلارغا قارىتا قوزغىتىش رولىنى ئويناپدۇ.

تىياتىر ئى [ر<گرېك]ئارتىسلارنىڭ رول ئېلىشى ئارقىلىق ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى تۇرلۇك زىددىيەتلەرنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىر خىل سەنئەت، يەنى ئىپادىلەش سەنئىتىنى مەركەز قىلغان ئەدەبىيات، مۇزىكا، ئۇسسۇل قاتارلىقلارنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشى. ئۇ ئادەتتە دراما، ئوپېرا، بالېت قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ.

تىيۇا ئى [خەن] جان ت. قەغەز پۇل.

ج

جا I سۈپ [خەن] ئىشەنگىلى بولمايدىغان، ئاساسسىز، ساختا، يالغان: جا گەپ، جا ئىش.

جا II ئى [پ] پېزت «بولماق، قىلماق، ئەيلەـ ـمەك» پىئىللىرى بىلەن بىللە كېلىپ «ئورۇنلاشماق، ئورۇنلاشتۇرماق» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ: كۆيۈكنى دىلغا جا ئەيلە، ساڭا دىلدار كېرەك بولسا.

جاپا ئى [ئە] جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتەـ كى ئازاب-ئوقۇبەت، كۈلپەت، مۇشەقـ قەت، قىينىچىلىق، ئېغىرچىلىق: جاپا تارتـ ماق. * ياخشىدىن جاپا كەلمەس، ياماـ ماندىن ۋاپا كەلمەس (ماقال).

جاپاكەش [ئە + پ] ① سۈپ. جاپا چەكـ كۈچى، ئازاب-ئوقۇبەت تارتقۇچى: جاپاـ كەش دېھقان. ② ئى. كۆچمە. تەر ئاققۇزۇپ مېھنەت قىلىدىغان، مېھنەت سۆيەر كىشى.

جادا ئى [خەن] ئوت-چۆپ توغراش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، جازىغا بېكىتىلگەن تىغـ لىق تۆمۈر سايمان: جادىغا باسماق.

جادۇ ئى [پ] كۆز باغلاش، سېھىر قىلىش، مەپتۇن قىلىش مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىلـ ـدىغان سېھىرلىك ھەرىكەت ۋە دۇئالار: جادۇ قىلماق.

جادۇگەر سۈپ [پ] ① جادۇ قىلغۇچى، سېھىرگەر، ئەپسۇنچى: جادۇگەر خوتۇن. ② كۆچمە. ھەييار، مەككار، ھىيلىگەر؛ ئالـ دامچى: جادۇگەر قېرى.

جار ئى [ئە] «سالماق» پىئىلى بىلەن بىللە كېلىپ تۆۋەندىكى مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. ① جارچى قويۇپ، ھەممىگە خەۋەر بەرـ ـمەك، ئېلان قىلماق: ئۇ ھاكىمغا ئېلى نۇرغۇنلىغان ئۆلۈمگە بۇيرۇلغانلىقى ھەققـ ـدە جاكارچىنىڭ كوچا-كوچىلاردا جار سېـ ـلىشى لازىملىقىنى ئۇقتۇرۇپتۇ. ② كۆچمە. گەپ تارقاتماق، ھەممىگە بىلدۈرـ مەك: ئاق ئېيىق پۈتنى تېگىۋېلىپ بارـ غانلا يەردە: مەن قوشنىلارغا ئوت ئۆچۈرۈـ شۇپ بېرىش جەريانىدا شەرەپ بىلەن ياردار بولدۇم، دەپ جار سېلىپ يۈرۈپتۇ. ③ كۆچمە. ۋارقىرىماق، غەلۋە قىلماق؛ جېدەل قىلماق: ئەزىمەت: بۇ پارقىرىمايدىكەن، ماڭا ئاۋۇ كىشىنىڭ قىلىچىدەك قىلىچنى تېپىپ بەر، دەپ تېلېۋىزىيە تېياتىرىدىكى قىلىچ تۇتقان كىشىنى كۆرسىتىپ، جار سېلىشقا باشلىدى.

جاراھەت ئى [ئە] ① <تب> يارا، چاقا؛ يارا چىققان، زەخمىلەنگەن جاي. ② كۆچمە. زەرەر، زىيان-زەخمەت، دەخلى، كەـ شىلە: زاۋۇت رەھبەرلىكى «مەدەنىيەت ئىنـ

قىلايلى» نىڭ جراھەتلىرىنى تۆگىتىشكە نا-
ھايىتى زور قەدەم تاشلىماقتا ئىدى. ③
كۆچمە. يۇرەكتىكى دەرد - ئەلەم، ئېغىر
خاپىلىق، كۆڭۈلسىزلىك: مۇبادا، شەھەر
مۇشۇ ئىش بىلەن ئۇنىڭ قەلبىگە جاراھەت
سالسا مەيلى.

جاروپ ئى [پ] سۈپۈرگە.

جاروپكەش ئى [پ] تازىلىق ئىشچىسى.

جاري سۈپ [ئە] توختاپ قالمىغان، داۋاملا-
شقان، راۋان: جاري بولماق، جاري قىل-
ماق. * بىر يىلغا تولدى ئۇنىڭ ۋاپاتى،
تىللاردا جاري تۇرلۇك سىپاتى.

جازا (جازاسى) ئى[ئە] ئەيىب ياكى جىنايە-
تنى ئۇچۇن كۆرۈلىدىغان چارە: ئۆلۈم
جازاسى بەرمەك.

جازا (جازا) ئى [خەن] ① ياغاچ ۋە تۇر-
لۇك مېتاللارنىڭ بىر-بىرىگە چېتىلىشىدىن
ھاسىل بولغان قۇرۇلما. ② كۆچمە. نەرسە-
لەرنى تىزىپ قويۇش ياكى كۆتۈرۈپ تۇ-
رۇش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان ھەر خىل
شەكىلدىكى قۇرۇلما: كىتاب جازىسى. ③
نەرسىلەرنىڭ ئەتراپىغا ھەر خىل شەكىلدە
بېكىتىلگەن گىرۋەك، رام: ئەينەك جازە-
سى. ④ كۆچمە. ئۆزۈننى باشقىلاردىن
ئۇستۇن تۇتىدىغان، ئۆزىگە تەمەننا قوبۇ-
دىغان بىر خىل ئادەت؛ كىبىر: جازا پەيدا
بولماق. جازىسى ئۇستۇن.

جازانە ئى [ئە+پ] يۇقىرى ئۆسۈم ئېلىش
شەرتى بىلەن، باشقىلارغا چەكلىك مۇد-
دەتتە قەرز بېرىلگەن پۇل ۋە ئاشلىق قا-
تارلىق نەرسىلەر: ئۇ مۇشۇ پۈرسەتتىن پاي-
دىلىنىپ، قولى قىسقا كىشىلەرگە ئۆ-
سۈمگە پۇل تارقىتىپتۇ. بوينى جازانە
سىرتمىقىغا چىگىلگەن كىشىلەر ئون نەچ-
چىگە يېتىپتۇ.

جازبە ئى [ئە] تارتىش كۈچى: يەر شارىنىڭ
جازبىسى.

جاسارەت ئى [ئە] مەردانىلەرچە ئىش-ھەرە-
كەت؛ مەردلىك، باتۇرلۇق؛ جەسۇرلۇق:
جاسارەت بىلەن ئىلگىرىلىمەك.

جاسەي ئى [خەن] ① > بوت < جاسەي
گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق
سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئىستېمال قە-
لىشقا بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكە-
نىڭ غولىغا لازا، پۇراقلىق ماتېرىياللار
قوشۇلۇپ، چىلاش ئارقىلىق تەييارلانغان
خام سەي.

جاسۇس ئى [ئە] ئايغاقچى، پايلاقچى، ئىش
پىيون: جاسۇسلارنى تازىلىماق.

جاكىت ئى [رەفران] ئايالارنىڭ كالتە
ئۇست كىيىمى.

جانجال ئى [پ] بىر-بىرى بىلەن تىللە-
شىش، ئۇرۇشۇش، ماجىرا، جېدەل: جانـ
جال قىلماق. جانجال چىقارماق.

جانلىق ئى [خەن] > بوت < ① پۇرچاق
ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق سامان غوللۇق
ئۆسۈملۈك. غولى پىلەك تارتىپ ئۆسىدۇ،
ئادەتتە كۆكتات ئورنىدا ئىستېمال قىلىنـ

دۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

جاڭزا ئى [خەن] ئۆي ـ ئىمارەتلەر سېلىنغان، دەل ـ دەرەخ ۋە باغۋارانلىرى بار بولغان دېھقانچىلىق مەيدانى، ئېكىنزار، قورۇق.

جاڭيۇ ئى [خەن] پۇرچاق، بۇغداي ۋە تۇزنى ئارىلاشتۇرۇپ، ئېچىتىش ئارقىلىق تەييار-لىنىدىغان بىر خىل سۇيۇقلۇق. ئادەتتە تاماقنىڭ تەمىنى تەڭشەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

جالاپ ئى [ئە] پاھىشە ئايال.

جاللاپ ئى [ئە] تېرە-تەرسەك ۋە يۇڭ قاتار-لىقلارنى ئېلىپ-ساتقۇچى سودىگەر، موي-چى.

جاللات ئى [ئە] ① ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلارنىڭ بېشىنى ئالغۇچى، ئۆلۈم جازاسى ھەققىدىكى ھۆكۈمنى ئىجرا قىل-ىغۇچى كىشى. ② كۆچە. كاللاكېسەر، قاتىل: تۆرمە باشلىقى قوراللىق جاللاتلار-نى باشلاپ، تۆرمە تەرەپكە قاراپ مېڭىشتى.

جام ئى [ئە] ① شاراب ئىچىلىدىغان قاچا: قەدەھ، رومكا. ② كىچىك ياغاچ قاچا. ③ ئاقسۇنىڭ كونىشەھەر ناھىيىسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

جاما ئى [ئە] ئەر-ئاياللارنىڭ بىللە بولۇشى، جىنسىي مۇناسىۋەت: جاما قىلماق.

جامائە ئى [ئە] بىر گۇرۇپپا، بىر توپ كىشىلەر؛ جامائەت.

جامائەت ئى [ئە] ① مەلۇم مەقسەت ۋە نىشان ئۈچۈن توپلانغان كىشىلەر، كۆپ-چىلىك، خالايىق، ئامما: جامائەت سورۇ-نى. جامائەت فوندى. ② بىر ئىمامنىڭ بېتەكچىلىكىدە نامازغا ئوقۇغان كىشىلەر: مەسچىتتىن يانغان جامائەت مېيىت چىقىقان ئۆيگە كىرىپ پاتىھە ئوقۇدى.

جامادىيەلئاخىر ئى [ئە] < ئىستر > ھىجرىيىنىڭ 6-ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىل ھېسابىدىكى 6-ئاي. 29 كۈن بولىدۇ.

جامادىيەلئەۋۋەل ئى [ئە] < ئىستر > ھىجرىيىنىڭ 5-ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىل ھېسابىدىكى 5-ئاي. 30 كۈن بولىدۇ.

جامال ئى [ئە] ① چىراي، يۈز. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

جامە ئى [ئە] جامائەتلەر توپلىشىپ، جۈمە نامىزى ۋە ھېيت نامازلىرىنى ئوقۇيدىغان ئەڭ چوڭ مەركىزىي مەسچىت.

جامبۇ ئى [خەن] نەرسىلەر ئۈستىدىكى كىر يېاكى توپا ـ توزانلارنى سۈرتىدىغان رەختتىن تەييارلانغان تازىلىق بۇيۇمى، دەسمال.

جان ئى [پ] ① دىنىي چۈشەنچىلەرگە كۆرە، ئىنسان ۋە ھايۋان ياشىغاندا ساقلىنىدىغان، ئۆلگەندىن كېيىن ۋۇجۇ-دىدىن ئايرىلىدىغان مادديي، غەيرىي تە-ىبئىي ئامىل: جان بار يەردە قازا بار (ما-

قال) . ② ئىنساننىڭ بارلىقى، بەدىنى، تېنى: جان ئاغرىتقان دوست ئەمەس (ماقال) . ③ هايات: جاننى پىدا قىلماق. جان تىكمەك. ④ ئائىلىنىڭ ھەربىر ئەزاسى؛ كىشى، ئادەم: بىزنىڭ ئۆيدە بەش جان بار. ⑤ كۆچە. كۇچ، قۇۋۋەت، مادار، ماغدۇر: قورساقتا نان بولسا، بىلەكتە جان بولۇر (ماقال) . ⑥ كۆچە. كىشى ۋە نەرسىلەر ئارىسىدىكى ئەڭ سۆيۈملۈك بولغىنى ۋە جاندىن ئەزىز كۆرىدىغىنى: سودىگەر دېگەن پۇلنى جان بىلىدۇ. ⑦ كۆچە. بىرەر ئىش، نەرسە ياكى ساھەنىڭ ئەڭ مۇھىم، ئەڭ ئاساسى قىسمى؛ ئاساسىي، نېگىزى، ئۇلى: سۇ قۇرۇلۇشى، يېزا ئىگىلىكىنىڭ جان تومۇرى. ⑧ مۇراجىئەت قىلغۇچىنى بىلدۈرىدىغان ئىسمىنىڭ ئالدىدا كېلىپ، ئىنتايىن يېقىنلىق، مېھرىبانلىقنى بىلدۈرىدۇ: — نېمە ئىش بۇ، خۇشال-خۇرام كۆنلەردە جېنىم بالام، — دېدى ئەزىمەت قىزى گۈلشەنگە قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ. ⑨ كىشى ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ، ئەركىلىتىش، يېقىنلىقنى بىلدۈرىدۇ: ئادىلجان. ئەخمەتجان.

جانات ئى [ئە] ① كۆپىنچە «جانابلىرى» شەكلىدە ئۇلۇغلاش، ھۆرمەتلەش مەنىسىدە كېلىدۇ؛ ئەلچى جانابلىرى. ② «ئەرباب» دېگەن مەنىدە ئىبىتىلىدۇ: چەتتىكى ئۇستەلدە، مەستۇرە بىلەن بىللە ئىسسل كىيىنگەن بىر ئېگىز بويلۇق چەت ئەللەك جاناب ئولتۇراتتى.

جانان [پ] ① ئى. قەددى - قامىتى كېلىشكەن، گۈزەل ئايال. ② سۈپ. ياخشى، گۈزەل، چىرايلىق: جانان قىز. ③ ئى. بىيقىن كىشىلەرگە نىسبەتەن مۇراجىئەت ۋە ھۆرمەت مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ. ④ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

جانانە ئى [پ] چىن كۆڭۈلدىن سۆيگەن يار، مەشۇق، مەھبۇبە: بىر قاراي يولغا چىقىپ، جانانە ياڕىم كەلدىمۇ، كۆزلىرى ئاھۇ، يۈزى پىشقان ئانارىم كەلدىمۇ

جانباز سۈپ [پ] بىرەر ئىشتا ئۆلۈشتىن-تىرىلىشكە قارمايدىغان ئەيىپ كۆرسەتكۈچى، پىداكار: جانباز دوست.
* كۆرۈڭال، قېنىڭال، ھاياجانلىرىڭنى ئەركىن بايان قىلىڭال، ئەي، مېنىڭ پىداكار، جانباز دوستۇم.

جاندار ئى [پ] جانلىق، تىرىك جانۋار: ئۇنىڭ يامانلىقىدىن ھېچبىر جاندار خاتىرجەم ئەمەسكەن.

جانجان سۈپ [پ] ① قىممەتلىك، ئەڭ سۆيۈملۈك، قەدىرلىك: جانجان ئاتا. ② تۇرمۇشقا بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك، ئەڭ مۇھىم، ئەڭ زۆرۈر: جانجان مەنپەئەت.

جانۋار ئى [پ] ① ھايۋان، ئۇچار-قانات، قۇرت-قوڭغۇز قاتارلىق پۈتۈن جانلىقلار: بىر چاغدا قارىسا، ئۇ ئورمانلىقتىن ھەر

سابسىز جانۋارلار ئىنتايىن تېز چىقىپ كېلىۋېتىپتۇ. ② ئات-ئۇلاغ ياكى قاتناش ۋاستىلىرىغا نىسبەتەن «بۇ بىچارە» دېگەن مەنىدە قوللىنىلىدۇ: ھەسەن تراكتورنى توختىتىپ، يېنىدىكى سەپداشىغا: — بىزنىڭ جانۋار بىرئاز ئۇسساپ قالغان ئوخشايدۇ، — دەپ چېلەكنى ئېلىپ يەرگە چۈشتى.

جاھات ئى [ئە] ① تا ر س. دىن يولىدىكى ئۇرۇش، غازات. ② ئۇرۇش: شېھىتلەر-نىڭ قېنى بىرلە يارالغان بۇ باھار تاڭى، يارالغان مىڭلىغان مەردلەر جاھات ئەيلەپ، غازات ئەيلەپ. ③ كۆچمە. تىرىشچانلىق، كۈرەش: ئىستىكسىزلىك ئىسكەنى بىر ئازاد ياشاش گۈلشەندە شاد، دەل شۇ مەقسەت ئۈستىدە قىلىماقتىمەن تىنماي جاھات.

جاھاز ئى [ئە] قۇراشتۇرۇپ تەييارلانغان ئائىلە ئۈسكۈنە-جابدۇقلىرى.

جاھالەت ئى [ئە] ئىلىم-مەرىپەتتىن مەھرۇم بولغان ھالەت، نادانلىق، قالاقلىق: قەشقەر شەھىرى ئەسىرلەر بويى ئۇخلاپ تۇرغان-لىقىمىزغان جاھالەت ئۇيقۇسىغا غەرق بولغانىدى.

جاھالەتپەرەس سۈپ [ئە+پ] كونىلىق، قالاقلىق تەرەققىياتى، ئىلىم-مەرىپەت، مەدەنىيەتتىن مەھرۇم ۋە ئۇنى خالىمايدىغان: مۇقام نەزم تېكىستلىرىدە ئوتتۇرا ئەسىر ئەكسىيەتچىلىكىنىڭ روھىي تىرىكى بولغان جاھالەتپەرەس روھانىيلىقنىڭ شىكايەت ئاستىغا ئېلىنىدۇ.

جاھان [پ] ① ئى. يەر يۈزى ۋە يەر يۈزىدىكى بارلىقلار؛ دۇنيا، ئالەم: جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان (ماقال). ② ئى. كۆچمە. جەمئىيەت، يۇرتنىڭ بەلگىلىك ۋەزىيىتى، ھالىتى؛ زامان، ۋەزىيەت: بۇگۈنكى جۇڭگودا جاھان ئۆزگىرىلەرنىڭ بولۇپ قالدى، ياخشى ئادەملەرگە كۈن يوق. ③ سۈپ. كۆچمە. نۇرغۇن، كۆپ؛ چوڭ؛ ئۇلۇغ: — سېنىڭ بولغىنىڭ جاھان ئىش بولدى، — دېدى نۇرئا-خۇن خالمۇرانقا قاراپ. ④ ئى. گېئولوگىيىلىك يىلنامىلەرنىڭ بۆلۈشتىكى ئەڭ چوڭ بىرلىك.

جاھانگىر ئى [پ] دۇنيانىڭ كۆپ قىسمىنى ياكى كۆپ ساندىكى دۆلەتلەرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغۇچى.

جاھاننەما ئى [پ] يىز ت. جاھاننىڭ ھەممە يېرىنى كۆرسەتكۈچى ئەينەك.

جاھىل سۈپ [ئە] ①ئۆز گېپىدە، ئۆز ئىشىدا چىڭ تۇرۇۋالىدىغان؛ گەپ بىمەيدىغان؛ كاج، تەرسا: جاھىل ئادەم. ② ئىلىم-مەرىپەتتىن مەھرۇم، بىلىمسىز: نادان-جاھىل كىشى ئۆزىگە مۇۋاپىق ئىشنى سەندە كۆرۈپ، سېنى ماختايدۇ. ③ مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمەيدىغان، تەرسا: شىخوغا قىلىنغان ھۇجۇمنىڭ تېز غەلىبىگە ئېرىشىش-ئېرىشەلمەسلىكى مۇشۇ جا-

هىل قورغاننى بۆسۈپ ئۆتۈشكە مۇناسىۋەتلىك ئىدى.

جاھىلانە رەۋ [ئە+پ] جاھىللىق قىلغان ھالدا، جاھىللارچا ئوخشاش، جاھىللىق بىلەن: جاھىلانە بىلجىرلىماق. جاھىلانە چىقىش تۇرماق.

جاۋاب ئى [ئە] ① سوئال، تەلەپ، مۇراجىئەتكە ئاغزاكى ياكى يازما قايتۇرۇلغان گەپ-سۆز ياكى ئىمزا-ئىشارەت: بۇ سوئالغا كىم جاۋاب بېرىدۇ. ② مەسىلە، تېپىشماق، ئىمتىھان قاتارلىقلارنىڭ يېشىمى: بۇ ھېساب كىتابىدىكى مەسىلە مىسالىلارنىڭ جاۋابى ئاخىرىدىكى مۇندەرىجىدىن كېيىن بېرىلگەن. ③ بىرەر ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن رۇخسەت، ئىجازەت: بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان دادام جاۋاب قىلمىغاچقا، بىز ئىشىنىڭ تۈۋىدە جىم تۇردۇق. ④ خوتۇننىى قويۇۋېتىشكە بېرىلگەن رۇخسەت، قوشۇلۇش: ئامىنە ئاچچىقىدا ئەكەرەمنىڭ پېشىنى تۆتۈپ: — جاۋابىمنى بەر، مۇنداق ياشىغۇچە ئاجراشقىنىم ياخشى، — دېدى.

جاۋابەن رەۋ [ئە] جاۋاب بېرىپ، جاۋاب بەرگەن ھالدا، جاۋاب تەرىقىسىدە: ئۇ ئۆز خېتىگە جاۋابەن بۇ خەتنى تاپشۇرۇۋالدى.

جاۋابكار [ئە+پ] ①سۆپ. زىممىسىگە بىرەر ئىشنىڭ، ساھەنىڭ مەسئۇلىيىتى يۈكلەنگەن؛ مەسئۇل: جاۋابكار خادىم، جاۋابكار مۇھەررىر. * ئىشنىڭ ئاقىۋىتىگە كىم جاۋابكار؟ ② ئى< قا > ھەق تەلەپ ۋە جىنايى ئىشلارنىڭ زىلىرىدىكى ئەيىبلەنگۈچى. كىشى: ئايالىنىڭ يۈز-كۆزىنىڭ قانغا بويالغانلىقى ئۈنىڭدا جاۋابكارغا نىسبەتەن قاتتىق غەزەپ قوزغىغانىدى.

جاۋابنامە ئى [ئە+پ] جاۋابەن يېزىلغان خەت، جاۋاب خېتى: جاۋابنامە يازماق.

جاۋاھىر ئى [ئە] قىممەت باھالىق ئېسىل تاش ۋە ئۇنچە-مارجان.

جاۋاھىرات ئى [ئە] پىرت. قىممەت باھالىق ئېسىل تاشلار؛ ئۇنچە-مارجانلار.

جاۋاھىرپۇرۇش ئى [ئە+پ] قىممەت باھالىق ئېسىل تاش، ئۇنچە-مارجان ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېلىپ-ساتقۇچىلىكى.

جاۋەن ئى [خەن] ئۇستا ۋە ئىچىدىن پايدىلانغىلى بولىدىغان، كۆپىنچە چىنە-قاچا قويىدىغان قاناتلىق كىچىك ئىشكاپ.

جاي ئى [پ] ① بىرەر كىشى ياكى نەرسە ئورۇنلىشىپ تۇرغان، ئىگىلىگەن ۋە ياكى ئورۇن ئالىدىغان يەر، ئورۇن، بوشلۇق: ئوقۇغۇچىلار تۇرغان جاي. ② بىرەر ۋەقە، ھادىسە يۈز بەرگەن يەر؛ ئىش-ھەرىكەتنىڭ بولۇپ ئۆتكەن ئورنى: سابىر نىياز قۇربانىنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلگەندە، يار ئالغان جاي ئېتىلىپ بولغانىدى. ③ بىرەر نەرسە ياكى ئىش-ھەرىكەتكە ماس، مۇۋاپىق ئورۇن: ئىقتىدارلىقلارنى ئۆز جا-

يىغا قويۇش كېرەك. ④ بىرەر خۇسۇسىي بىتى بىلەن ئاجرىلىپ تۇرىدىغان بەلگىلىك يەر: تامنىڭ تۆتاشقان جايى. ⑤ يەر يۈزىدىكى مەلۇم مەمۇرىي رايون؛ يۇرت: ئۇ بىر چوڭ سودىگەر بولۇپ، دۇنيانىڭ ھېچ يېرىدە ئۇنىڭ ئايىغى تەگمىگەن جاي يوق ئىكەن. ⑥ (كۆپلۈك ساندا) مەركەزدىن يىراق چەت يەرلەر، مەھەللە، يېزا-كەنتلەر: پاكىتلار جايلار ۋە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ بۇ جەھەتتە ئىشلىگەن خىزمەتلىرىنىڭ ئۇنۇم بېرگەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. ⑦ مەلۇم نەرسىنىڭ بىر قىسمى، بۆلۈكى: ئادىلجان دوكلاتتىكى ئاستىغا قارا سىياھدا بەلگە ئۇرۇلغان جايلارنى قايتا-قايتا ئوقۇشقا باشلىدى. ⑧ ھايات كەچۈرۈش، يېتىپ-قوپۇش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان يەر؛ ۋەتەن، ئۆي-ماكان: جايى يوقنىڭ جېنى يوق (ماقال). ⑨ يېتىپ قوپۇش، ئولتۇرۇش ئورنى؛ ئورۇن؛ ئورۇندۇق: — بىزگە بىر ياخشىلىق قىلىپ، بۇگۇن كېچە ئۆيىمىزدىن جاي بەرسىڭىز، — دېدى ئەنجەت. ⑩ ئىش، خىزمەت، ۋەزىپە، ئورۇن: دېگەندەكلا مەغپىرەت ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن، دادىسىنىڭ «ئاغزىنىڭ يېلى» بىلەن ياخشى جايغا ئورۇنلاشتى. ⑪ كېرىيە ناھىيىسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

جايناماز ئى [پ] ناماز ئوقۇش ئۈچۈن سېلىنىدىغان گىلەم، پالاس، كىگىز، رەخت ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش توقۇلمىلار: جاينامаз سالماق.

جايىز سۈپ [ئە] ئىجرا قىلىشقا رۇخسەت قىلىنغان، ئىجازەت بېرىلگەن، يول قويۇلغان؛ ئورۇنلۇق: شەرىئەتتە ھېچقاچان ئەلچىگە ئۆلۈم جايىز ئەمەستۇر.

جەبرائىل ئى [ئە] پەيغەمبەرلەرگە ۋەھىي يەتكۈزگۈچى پەرىشتە.

جەبىر (جەبرى) ئى [ئە] جىسمانىي ياكى روھىي ئازاب؛ زۇلۇم، خورلۇق: جەبىر تارتماق. جەبىر چەكمەك.

جەد (جەددى) ئى [ئە] ئاتا-بوۋا، ئەجداد، پۈشت: ئەرنىڭ جەددى تۆرده ئولتۇرۇپ ئاچ چىقار، خوتۇننىڭ جەددى پەگاھدا ئولتۇرۇپ توق چىقار (ماقال).

جەدۋەل ئى [ئە] ① لازىملىق مەلۇماتلار مەلۇم تەرتىپتە ئورۇنلاشتۇرۇلغان سىزىق ۋە گرافىلار: — ئەمەت، مەن ماۋۇ جەدۋەلنى تۇزۇپ چىقتىم، كۆرۈپ باقسىڭىز، — دېدى ئۇ. ② مەشغۇلات، دەرس، ئىش-ھەرىكەت، چارە-تەدبىر قاتارلىقلارنىڭ ئورنى ۋە ۋاقتى كۆرسىتىلگەن گرافىك: دەرس جەدۋىلى. ③ سىزغۇچ: ئۇ چاغلاردا، دوسكىغا سىزىق سىزىدىغان ئۇزۇن جەدۋەللەر بىلەن ئالىقانلارغا تاياق يەيتتۇق.

جەدى ئى [ئە] <ئىستر>جەدى بۇرجى، ئېكلىپتىكىدىكى 12 بۇرجىنىڭ ئونىنچىسى

سى. ملادىيە بويىچە ھەر يىلى 12 - ئاينىڭ 22 - كۈننىڭ ئالدى - كەينىدە، قۇياش بۇ بۇرجقا كىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتىكى مەۋسۇم قىشلىق كۈن توختىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

جەدىت ئى [ئە] بېڭىلىق تەرەپدارى؛ بېڭىلىقنى ئىنتىلگۈچى: ئۇ چاغدا بۇ جەدىتلەر ئاچقان مەكتەپتە پەننىي دەرسلەرمۇ ئوقۇتۇلاتتى.

جەرراھ ئى [ئە] ئۇيغۇر تېبابىتىدىكى تاشقى كېسەل دوختۇرى.

جەرىمانە ئى [ئە+پ] ① زىيانىنى تولدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن تۆلىتۇۋلىنىدىغان ھەق: جەرىمانە ئالماق. جەرىمانە تۆلەمەك. ② <قا>قانۇن ئورگانلىرى قانۇنغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارنى جازالاش ھېسابىغا تۆلىتىدىغان پۇل. ③ <قا> توختام تۈزۈشكۈچى بىر تەرەپ توختامغا خىلاپلىق قىلغۇچى يەنە بىر تەرەپتىن جازالاش ھېسابىغا ئالىدىغان مەلۇم ساندىكى پۇل.

جەزىان ئى [ئە] ۋەقە ۋە ھادىسىلەرنىڭ يۈز بېرىش، ئۆزگىرىش ۋە راۋاجلىنىش داۋامىدىكى مۇساپىسى.

جەزم ئى [ئە] قەتئىي، مۇقىم قارار: جەزم قىلماق.

جەزمەن رەۋ [ئە] قەتئىي، چوقۇم، سۆزسىز، شۇبھىسىز: — مەن قانداقلا بولسۇن ئۇ قىزنى جەزمەن ئىزدەپ تاپىمەن، — دەپتۇ شاھزادە بوۋايغا.

جەزىرە ئى [ئە] ① پىز ت. ئارال: ئۇچىنچى كۈنى دېڭىز تەرەپتىن ئاداشقان بىر كىمە بۆلار تۇرغان جەزىرىگە كېلىپ قاپتۇ. ② چۆل، بایاۋان، دەشت؛ ساي: ھازىر ئۇ شەھەر يولىدا ئەمەس، بەلكى قاراقۇم بەلەن قاراتاغ چېگرىسىدىكى «يۇلغۇنلۇق» دەپ ئاتىلىدىغان جەزىرىدە ئىدى. ③ ئايالارنىڭ ئىسمى.

جەسەت ئى [ئە] ئۆلۈك، مۇردا.

جەسۇر [ئە] ① سۆپ. خەۋپ-خەتەر، قىيىنچىلىقلاردىن قورقمايدىغان؛ جاسارەتلىك، قەيسەر، يۈرەكلىك، باتۇر: جەسۇر ئادەم. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

جەسۇرانە رەۋ [ئە+پ] قورقماستىن، جەسۇرلۇق بىلەن، مەردلەرچە: جەسۇرانە ھەرىكەت.

جەگە ئى [پ] <بىن >ئوي قۇرۇلۇشىدا خانىڭ ئۇستىگە توغرا سېلىنىپ، ئۇستىگە ۋاسا تىزىلىدىغان ياغاچ.

جەڭ ئى [پ] ①قورالنىڭ كۆچلەر ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش؛ ئۇرۇش: جەڭ قىلماق. جەڭگە قاتناشماق. ② قارشى تەرەپنى، قىيىنچىلىقلارنى يېڭىش ئۈچۈن قىلغان ھەرىكەت، كەسكىن كۈرەش: سۇ قۇرۇلۇش جەڭى باشلاندى.

جەڭگاھ ئى [پ] پىز ت. جەڭ مەيدانى، جەڭ بولۇۋاتقان جاي.

جەڭگۈار سۈپ [پ] ① جەڭ ۋە كۈرمش قىلىشقا ھەر دائىم تەييار تۇرىدىغان، كۈرمشكە قاتناشقۇچى؛ كۈرمشچان: جەڭگۈار ئەسكەر. جەڭگۈار قىسىم. ② جەڭ ئورنى قىلىپ بەلگىلەنگەن، جەڭ ئېلىپ بېرىلغان، جەڭ قىزغان: دوختۇرخانىلاردا يېتىپ داۋالىنىۋاتقان كېسەللەر مۇددەتتىن بۇرۇن دوختۇرخانىدىن چىقىپ، جەڭگۈار ئورۇنغا قايتىپ كەلدى. ③ جەڭگىلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن، جەڭگە ئۆزىنى ئاتىدىغان، جەڭدىن قايتمايدىغان: — توغرا، مەن جەڭگۈار دۇينىڭ دۇيجاڭى بولغان، — دېدى ئابلا ئۆپكىدەك ئېسىلىپ. ④ كۆچمە. كۈرمشكە تەييار ۋە كۈرمش روھىغا ئىگە، جەسۇر: ئۇلارمۇ قىزىل بايراق بىلەن بىللە ئورۇنلىرىدىن دەس تۇرۇشتى-دە، جەڭگۈار قىياپەتكە كېلىشتى. ⑤ كۆچمە. ئىنتايىن مۇھىم، جىددىي، كەسكىن، زۆرۈر: ئابدۇللا قوماندانلىق شتابىغا، «پوتەيگە ھۇجۇم قىلىشتەك جەڭگۈار ۋەزىپىنى ئۆز دوستىغا تاپشۇرۇش» ھەققىدە تەلەپنامە يازغانىدى.

جەڭنامە ئى [پ] ئۇرۇش ۋە جەڭلەر ھەققىدىكى قىسسە، بەدىئىي ئەسەر: جەڭنامە سۆزلىمەك.

جەلپ ئى [ئە] ئۆزىگە تارتىش، قارتىش؛ مەپتۇن قىلىش: سارايدىكى بېزەكلەر ئارسىلان بەگنىڭ دىققىتىنى ئالاھىدە جەلپ قىلدى.

جەلپكار سۈپ [ئە+پ] جەلپ قىلىدىغان، ئۆزىگە تارتىدىغان: جەلپكار كىشى.

جەم سۈپ [ئە] يىغىلغان، توپلانغان: جەم بولماق. جەم قىلماق.

جەمەت ئى [ئە] بىر نەسەبتىن بولغان كىشى، ئۇرۇق-تۇغقان، قېرىنداش: قوزىيوفنىڭ تۇرمىدىن چىقىشى ئۇنىڭ ھەممە جەمەتى ئۈچۈن زور خۇشاللىق ئەكەلدى.

جەمئي سۈپ [ئە] ① بارچە، ھەممە، پۈتۈن، تۇگەل: جەمئي ئادەم. ② ھەممىسى، بارچىسى: ئىدارەڭلەردە جەمئي قانچە ئادەم بار؟

جەمئىيەت ئى [ئە] ① <پلس> مۇئەييەن ئىقتىسادىي بازىس ۋە ئۇستقۇرۇلمىدىن تۇرۇلگەن بىر پۈتۈنلۈك. ② كىشىلەرنىڭ ئورتاق ماددىي شارائىت ئاساسىدا بىرلەشكەن توپى: جەمئىيەت كىشىلىرى. * ھېچكىم جەمئىيەتكە ئارىلاشماي، يالغۇز تۇرمۇش كەچۈرەلمەيدۇ. ③ بىرەر مەقسەتتە تۇرۇلگەن ئىختىيارىي بىرلەشمە، ئۇيۇشمىسى تەشكىلات: يازغۇچىلار جەمئىيىتى. تەرجىمانلار جەمئىيىتى.

جەمئىيەتشۇناس ئى [ئە+پ] جەمئىيەتنى تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇتەخەسسىس.

جەننەت ئى [ئە] ①<دىن> دىنىي ئېتىقاد بويىچە، گۇناھ بولمىغان ئۇشلارنى قىلماي، ياخشى ئىشلارنى قىلغۇچىلارنىڭ

ئۆلگەندىن كېيىن مەڭگۈ بەخت-سائا-دەتـكـە ئېرىشىدىغان بېرى. ② كۆچمە. ھەممە نەرسە تەل بولغان، راھەتبەخش، ئاۋات جاي.

جـەننەتي ئى [ئە] جەننەتكە كىرىدىغان، بىگۇناھ ئادەم.

جەنۇب ئى [ئە] ① تۆت ئاساسىي تەرەپنىڭ بىرى، كۈنچىقىش تەرەپكە قاراپ تۇرغاندا ئوڭ قول تەرەپ، شىمالنىڭ ئەكسى تەرەپى. ② شۇ تەرەپ ۋە شۇ تەرەپكە جايلاشقان يەرلەر، رايونلار، شەھەرلەر: مەن جەنۇبتىن كەلدىم.

جەنۇبىي سۈپ [ئە] جەنۇبقا تەۋە؛ جەنۇب تەرەپتىكى: جەنۇبىي شەھەر. جەنۇبىي قۇتۇپ.

جەنىيى ئى [خەن] ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسى، ئۇرۇش ھەرىكەتلىرى.

جەھەت ئى [ئە] تەرەپ ياكى بەرەر ئىش، مەسىلە ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ تەركىبىي قىسمى: ئۇنىڭ دوكلاتىدا تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىپ بېقىشقا تېگىشلىك خېلى كۆپ جەھەت بارلىقىنى ئېيتتى.

جەھەننەم ئى [ئە] ① دوزاخ: جاھىل چېرىك بىر پاي ئوق بىلەن جەھەننەمگە راۋان بولدى. ② كۆچمە. ئىنتايىن چوڭقۇر؛ تېگى يوق يەر: — ئەگەر ئۇ يەر جەھەننەمدە بولسىمۇ، چوقۇم تاپىمەن، دېدى رۇستەم قەتئىي ھالدا.

جەھەر [ئە] ① ئى. ئاۋاز چىقىرىپ ئوقۇلغان زىكىر-تەلقىن، ھۆكمەت: جەھەر سالماق. ② سۈپ. ئاۋازىنى چىقىرىپ ئۇنلۇك ئېيتىلغان: ھوي خوتۇن، كېكەچلىمەي، جەھەر گەپ قىلمىڭلار.

جەھرىخانا ئى [ئە+پ] كىشىلەر توپلىنىپ، ھاپىزلارغا ئەگىشىپ جەھەر سالىدىغان ئۆي؛ جاي.

جەۋزا ئى [ئە] < ئىستر > جەۋزا بۇرجى، ئېكلىپتىكىدىكى 12 بۇرجىنىڭ ئۈچىنچىسى. ملادىيە بويىچە ھەر يىلى 5-ئاينىڭ 21-كۈنى ئەتراپىدا قۇياش بۇ بۇرجقا كىرىدۇ. بۇ چاغدىكى مەۋسۇم «سەرمتان» بولىدۇ.

جەۋلان ئى [ئە] ① ھەر تەرەپكە تاشلىنىپ، ئايلىنىپ ياكى يۇقىرىغا چاپچىپ قىلىنغان يەڭگىل، چاقماق ھەرىكەت: جەۋلان قىلماق. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

جەۋھەر ئى [ئە] ① قىممەت باھا تاشلارنىڭ ئومۇمىي نامى. ② كۆچمە. بەرەر شەيئىنىڭ ئەڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى، مېغىزى، يادروسى. ③ كۆچمە. مەلۇم بىر ئىش ياكى مەسىلىنىڭ ئاساسلىق، ئەھمىيەتلىك قىسمى: سەنئەت جەۋھەرلىرى. ④ كۆچمە. مەلۇم ئەجىر، تىرىشچانلىقنىڭ مېۋىسى، نەتىجىسى: تەپەككۇرۇمنىڭ ئەڭ ئېسىل جەۋھەرلىرى شۇ كىتابنىڭ بەتلىرىدىن ئورۇن ئالماقتا ئىدى.

جوتاق [خەن] ① ئى. زاڭ: جوتاق چال-

ماق. ② سۈپ. كۆچمە. ئارىلىشىپ كەتكەن، قالايمىقان.

جوتۇ ئى [خەن] تاش-تۇپراقنى يۇمشىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان، بىر بېشى ئۇچلۇق يەنە بىر بېشى بىسلىق، ساپلىق تۆمۈر ئەسۋاب.

جور سۈپ [پ] ① ماس، ئۇيغۇن، لايىق: كۆڭۈلسىزلىك قىز-يىگىتنى بۇلبۇل بىلەن گۈل ئىكەن. باغدىمۇ ھەم تاغدىمۇ بىر-بىرىگە جور ئىكەن. ② تەڭكەش، ئاھاڭداش: مەن بۇلبۇلنى چىمەنلىك، غەزەل-ناخشام تۆمەن مىلك، مۇقامىمغا جور-تەڭكەش دۇتارىم بار چىرايلىق.

جورا ئى [پ] ① تەڭتۈش، سەپداش، دوست: ئاردىدىن بىر ئاز ۋاقىت ئۆتۈپ گۈلچىمەن، يەڭگىلەر ۋە جورا قىزلار ئارىسىدا ھۇجرىدىن چىقىپ كەلدى. ② قانۇنلۇق نىكاھتىكى ئەر ياكى ئايال: جورا بولماق. جورا تاپماق.

جوزا ئى [خەن] ئۇستى تۆز، ئاستى تۆت بۇرجىكىگە تۆت پۇت ئورنىتىلغان، ياغاچ ۋە تۆمۈر قاتارلىقلاردىن ياسالغان ئۆي جابدۇقى؛ شىرە.

جول ئى [ئىنگ] < فز > ئىشنىڭ بىرلىكى. بىر جول 10 ئېرىگگە تەڭ.

جوھۇت [ئە] ① ئى. يەھۇدىيلار. ② سۈپ. دىنسىز، كاپىر، ياۋۇز، قەبىھ.

جۇ ئى [خەن] < ئىستر > دېھقانلار كالېندارى ھېسابىدا قىشلىق كۈن-تۈن توختىشىدىن باشلانغان ھەر بىر توققۇز كۈن. بۇ ئادەتتە بىرىنچى جۇدىن توققۇزىنچى جۇغىچە داۋاملىشىدۇ.

جۇت ئى [ ] < جوت > لېپا دەرىخى ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. قووزاق تالاسى توقۇمىچىلىقتا ئىشلىتىلىدۇ، يىلتىزى بىلەن يوپۇرمىقى دورا قىلىنىدۇ. بالىياتقۇ قاناش، دوۋساقتاش چۇشۇش كېسەللىكىنى داۋالاش رولىغا ئىگە.

جۇدا سۈپ [پ] ئايرىم، خالىي، ئايرىلغان: جۇدا بولماق. جۇدا قىلماق. * ئاننىڭ كۆزلىرى ئۇيقۇدىن جۇدا، سەھەردە كېلەر دەپ كۆتەمدۇ ئۇنى.

جۇزبۇۋا ئى [پ] < بوت > ① مۇسكات دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. مېۋىسى شار شەكىلدە، ئۇرۇقى سوقىچاق كېلىدۇ؛ مېغىزى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى ياكى ئۇرۇق مېغىزى.

جۇش ئى [پ] «ئۇرماق» پىشىلى بىلەن بىرىكىپ كېلىپ تۆۋەندىكىدە مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ① دولقۇنلىماق، مەۋج ئۇرماق: كۆن ئۆتەر، ئايلار ئۆتەر، يىللار ئۆتەر ھەر تېز قوغلىشىپ، خۇددى دەريا سۈيى تېز ئاققىنىدەك جۇش ئۇرۇپ. ② كۆچمە. قاينىماق، تولۇپ تاشماق: شۇنداق قىلىپ، بۇ يەردە يېڭىلا جۇش ئۇرۇپ تۇرغان قىزغىنلىق بىردىن پەسىيىپ، شتاب

ئىچى جىمىپ قالغاندەك بولۇپ كەتتى.

جۇغراپىيە ئى [ئە<گرېك] ① پۈتۈن دۇنيا-نىڭ ياكى بىر رايوننىڭ تاغ-دەريالىرى ھاۋا كىلىماتى قاتارلىق تەبىئىي مۇھىتى ۋە ماددىي ئىشلەپچىقىرىش، قاتناش-ت-رانسپورت، ئاھالىلەرنىڭ ئولتۇراقلىششى قاتارلىق ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي ئاممىلار-نىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى. ② مۇشۇلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن: تەبىئىي جۇغراپە-يە.

جۇغراپىيەۋى سۈپ [ئە] جۇغراپىيەگە ئائىت، جۇغراپىيەلىك: جۇغراپىيەۋى شارائىت ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ.

جۇك ئى [خەن] ساپىقى يوق روماكا.

جۇكجياك ئى [خەن] <ھەرب>ھەربىي ئۇن-ۇقان. دەرىجىسى شاكجياكدىن تۆۋەن، شاۋجياكدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

جۇكخۇا ئى [خەن] قەدىمكى زامانىدا خۇاكخې ۋادىسى ئەتراپى «جۇكخۇا» دەپ ئاتالغان. بۇ جايلار خەنزۇ مىللىتىنىڭ دەسلەپكى شەكىللەنگەن جايى ئىدى. كېيىن بۇ نام جۇكگونى كۆرسىتىدىغان بولدى.

جۇكسەنفۇ ئى [خەن] <كې>بىر خىل كەيىم. چاپىنىنىڭ ئۆرە ياقىسى ۋە تۈگمىلىك تۆت دانە چاپلىما يانچۇقى بولىدۇ. ئىشتىنى غەربچە بولۇپ، ئۈزۈن كېلىدۇ. بۇ خىل كىيىمنى سۇن جۇكشەن تەشەبۇس قىلغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئىسىم ئۇ-نىڭ نامىغا بېرىلگەن.

جۇكشى ئى [خەن] <ھەرب>ھەربىي ئۇنۋان. دەرىجىسى شاكشىدىن تۆۋەن، شياشىدىن ئۇستۈن تۇرىدۇ.

جۇكشياۋ ئى [خەن] < ھەرب > ھەربىي ئۇنۋان. دەرىجىسى شاكشياۋدىن تۆۋەن، شاۋشياۋدىن يۇقىرى تۇرىدۇ.

جۇكگو ئى [خەن] <جۇغ>جۇكخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قىسقارتىلغان نامى.

جۇكۈې ئى [خەن] <ھەرب>ھەربىي ئۇنۋان. دەرىجىسى شاكۈېيدىن تۆۋەن، شاۋۈېيدىن يۇقىرى تۇرىدۇ.

جۇگىي ئى [خەن] جۇكگونىڭ قەدىمدىن تارتىپ داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئۆزىگە خاس تېبابەتچىلىك ئۇلمى. ئۇ جۇكگو تېبابىتى دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

جۇلا I (جۇلاسى) ئى [ئە] سۇزۇكلۇك ۋە سىلىقلىقتىن يالتىرىغان، پارلىغان ھەر خىل تۇسلىنىش، پارقىراقلىق.

جۇلا I (جۇلاسى) ئى [پ] <مۇز>ئەجەم، سىگاھ ۋە ئىراقتىن ئىبارەت ئۈچ قىسقا مۇقامدىن باشقا مۇقاملار تەركىبىدە كېلىدىغان ۋە ئۇسسۇللۇق پۇرىقى روشەن بولغان بىر خىل ئۇسۇللۇق مۇزىكا.

جۇمھۇرىيەت ئى [ئە] ھاكىمىيەتنىڭ ئالىي رەھبەرلىك ئورگانلىرى يەنە مەلۇم مۇد-دەتتە سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كېلىدىغان دۆلەت تۈزۈمى ھەم شۇنداق دۆلەت:

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى.

جۇنۇپ [ئە] ①سۈپ. جىنسىي مۇناسىۋەتتىن كېيىن يۇيۇنمىغان، پاسكىنا؛ نىجاسەت تەككەن: جۇنۇپ كاداەم. ② ئى. يۇيۇنمىغان، نىجاسەت تەككەن كىشى.

جۇنۇن سۈپ [ئە] ئاشقىلىققا دۇچار بولۇپ ئەقلى-ھوشىنى يوقاتقان، ئەقلىدىن ئازغان؛ مەجنۇن: نادانلىق ئىلكىدە كەتكەن جۇنۇندۇر، كى نامەرد پەنجىدە جىسمىم ئوتۇندۇر.

جۇۋاز ئى [پ] مايلىق دان ۋە چىگىت قاتارلىقلاردىن ماي چىقىرىدىغان قۇرۇلما: جۇۋاز چۈرۈمەك. * جۇۋاز كات بىلەن ياخشى، تۇڭمەن سۇ بىلەن ياخشى (ماقال).

جۇۋازخانا ئى [پ] جۇۋاز ئورنىتىلغان ئۆي، ئورۇن.

جۇۋالدۇرۇز ئى [پ] چوم، مۆلە، بوغا، توقۇم قاتارلىقلارنى تىكىشكە ئىشلىتىدىغان يوغان يىڭنە: ئاقىلغا ئىشارەت، نادانغا جۇۋالدۇرۇز (ماقال).

جۇۋان ئى [پ] توي قىلغان، ئۆيلۈك بولۇپ قالغان ياش ئايال، چوكان: جۇۋان توبى. * چېچەن جۇۋاننى ئوچاق بېشىدا سىنا (ماقال).

جۇۋاۋا ئى [خەن] <يەم>ئۇيغۇر تاماقلىرىنىڭ بىر خىلى. ئۇ پېتىر خېمىردىن كىچىك ئېچىلغان جىلىتىگە قېيما سېلىپ تۇگۈلۈپ، قاينىق سۇدا پىشۇرۇلىدۇ.

جۇۋۇنە ئى [پ] < بوت > كۆنلۈكسمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق سالماندان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى ئاق، مېۋىسى ئۇزۇنچاق تۇخۇمسمان بولۇپ، رەڭگى قارامتۇل سېرىق كېلىدۇ؛ ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ، خوتەن، قەشقەردە تېرىپ ئۆستۈرىلىدۇ.

جۇياڭا ئى [خەن] < كىي >ئۆڭە ياقىلىق پاختىلىق كالتە چاپان.

جۇپ [پ] ① سۈپ < ملت > ئىككىگە قالدۇقسىز بۆلۈنىدىغان، تاق بولمىغان؛ تاقىنىك ئەكسى (پۇتۇن سانلار ھەققىدە): جۇپ سانلار. * دەرد كەلسە جۇپ، دۆلەت كەلسە تاق (ماقال). ② سۈپ. بىر خىلدىكى ئىككى، قوش: ئىككى غېرىچەتلىك ئېگىزلىكتە ئۆسكەن گۈل شېخىدا ئېچىلىشقا تەييار تۇرغان بىر جۇپ غۇنچە يانمۇيان ئېسىلىپ تۇراتتى. ③ ئى. بىر-بىرىگە ماس، جور، دائىم بىرگە بولىدىغان ياكى بىر ئىش ئۈچۈن بىرلەشكەن ئىككى ئادەم، نەرسە ياكى جانىۋار: بىر جۇپ كۆك كەپتەر. ④ ئى. رەپىقە، جورا (بىر-بىرىگە نىسبەتەن): ھالال جۇپتۇم ۋىرانى تۆل قىلماقچى، شۇندىلا ئەمەسمۇ، مەن بۇ ئۇرۇشقا قارشى دېدى خوخۇل گىرىگورى ئەزمەتكە قاراپ غەزەپ بىلەن.

جۇرئەت ئى [ئە] ①خەۋپ-خەتەر ۋە قىيىنچىلىقلاردىن قورقماي قىلىنغان غەيرەت، جاسارەت: جۇرئەت قىلماق. ②

ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

جۈزئي سۈپ [ئە] ① ئۇنچە چوڭ، مۇھىم، جىددىي بولمىغان؛ ئەرزىمىگەن، ئەھمىيەتسىز: خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئومۇمىي ۋەزىپىتى جانلاندۇرۇلمىسا، جۈزئي تارماقلارنىڭ تەرەققىياتى چوقۇم قالتىس چەكلىنىپ قالىدۇ. ② < لوگ >قىسمەن: جۈزئي ھۆكۈم.

جۈسەي ئى [خەن] <بوت > گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولىلۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئىنچىكە، ئۇزۇن ھەم يايپلاق، گۈلى ئاق، ئادەتتىكى كۆكتاتلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئىستېمال قىلىنىدۇ. ئادەتتە «كۈدە» دېيىلىدۇ.

جۈمە ئى [ئە] ①دۇشەنبىدىن ھېسابلىغاندا ھەر ھەپتىنىڭ بەشىنچى كۈنىنىڭ نامى؛ ئازنا. ② < دىن >جۈمە كۈنى پېشىن ۋاقتىدا، جامەدە جامائەت بىلەن ئوقۇلىدىغان ناماز: جۈمەدىن يانغان جامائەت ئۆيلىرىگە قايتىشتى. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

جۈمەك ئى [پ] تۇرلۇك ئەسۋابلار ياكى سۇ تۇرۇبلىرىنىڭ سۇ چۈشۈرىدىغان ئېغىزى.

جۈملە ئى [ئە] ① <تىل> تولۇق ئايا-غلاشقان ئوي-پىكىرنى ئىپادىلىگۈچى سۆز ياكى سۆز بىرىكمىسى: سوراق جۈملە. ئۈندەش جۈملە. ② بىر تۈردىكى مەلۇم جەھەتتىن بىر خىل بولغان نەرسە، ھادىسە ياكى كىشىلەر يىغىندىسى ۋە ئۇنىڭ تەركىبىي قىسمى: تىل ئىجتىمائىي ھادىسىلەر جۈملىسىگە كىرىدۇ.

جۇن ئى [خەن] <ھەرب>ئارمىيىنىڭ شتات بىرلىكى. ئۇنىڭغا بىرقانچە دېۋىزىيە قارايدۇ.

جۇنتۇمەن ئى [خەن] < ھەرب >ئىلمىزنىڭ قىزىل ئارمىيە مەزگىلىدىكى جىتۇمنجۇنگە تەۋە بولغان شتات بىرلىكى. بەزى دۆلەتلەردىكى جۇنتۇمەن ئىلمىزنىڭ جۇنى (كورپۇس) بىلەن تەڭ.

جۇنجاڭ ئى [خەن] <ھەرب > بىرەرجۇنگە قوماندانلىق قىلغۇچى ھەربىي ئەمەلدار، كورپۇس كوماندىرى.

جۇنۇپي ئى [خەن] <ھەرب> بەزى دۆلەتلەردىكى ھەربىي ئۇنۋان. دەرىجىسى شاۋۇپىيەدىن تۆۋەن، شاگىششىدىن يۇقىرى تۇرىدۇ.

جېدەل ئى [ئە] غەلۋە، جاگجال، ماجىرا، ئۇرۇش-تالاش: كوندەشلىك ئۆيىدە كونده جېدەل (ماقال).

جېنتىيانا ئى [لات] <بوت>جېنتىيانا ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزىنى دورىغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ ئاشقازانىنى كۈچلەندۈرۈش رولى بار.

جېندەن ئى [خەن] قەدىمكى ھىندىستانلىقلارنىڭ جۇڭگونى ئاتىشى. بۇ سۆز سانسكرىتچە Cinsthana نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى.

جىمىسى: جېنىدەن دەۋرى، جېنىدەن سىـ
تېمىسى.

جېنىدى ئى [خەن] <ھەرب>ھەربىي قىسىملار ئۇرۇش قىلىش ئۇچۇن ئىگىلىگەن جاي. بۇ جايلارغا ئادەتتە ئىستېھكاملار قۇرۇلىدۇ.

جىپ ئى [ئىنگ] <ملشن >ئۆزى يېنىك، ئەمما ناھايىتى پۇختا ئىشلەنگەن ئوتتۇرا ۋە كىچىك تېپتكى بىر خىل ئاپتوموبىل. ئـۇ ئېگىز-پەس، ئوي-دوڭغۇل يوللاردا مېڭىشقىمۇ مۇۋاپىقلاشقان.

جىتۇەنجۇن ئى [خەن] <ھەرب>ئارمىيە ئىـ چىدىكى بىر گۇرۇپپا. ئۇنىڭغا بىرقانچە جۇن ياكى شى قارايدۇ.

جىددىي سۈپ [ئە] ① پۇختـا ئويـلاپ، چوڭقۇر مۇلاھىزە يۈرگۈزىدىغان؛ كەسـكـىـن، قـەتئىي: جىددىي ئادەم. ② ئەھمىيىتى چوڭ، تېز بىر تەرەپ قىلىش لازىم بولغان؛ مۇھىم، زۆرۈر: جىددىي مەسىلە. ③ قىلچە ساختا بولمىغان؛ چىن، راست، ھەقىقىي: ھەربىر ئادەم ئۆز-ئۆزىنى تەنقىد قىلىشتا ئاكتىپ، جىددىي پوزىتسىيە تۇتۇشى لازىم. ④ يامان ئاقىۋەتـلەرگە ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن بولغان؛ جاپالىق، تەس، قىيىن: جىددىي كېسەلـلىك. جىددىي ئەھۋال. ⑤ ئالدىراش، تـېز، مۇھىم: جىددىي ۋاقىت. جىددىي پـەيـت. ⑥ ناھايىتى قاتتىق، ئىنتايىن كۈچلۈك: جىددىي تەلەپ. جىددىي ئارزۇ.

جىرىم ئى [ئە] < ئورم >كۆچۈرۈپ تىكىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان دەرمخ شېخى يا-كى نوتىسى، كۆچەت: جىرىم تىكمەك.

جىزا ئى [خەن] پىلتا قىلىنغان خېمىر: راھىلە قـالغان ئىككى جىزىنى ئوغلىغا سېلىپ بەردى.

جىسا ئى [خەن] كونا جەمئىيەتتە بىرەر رايون ياكى بېزىنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاشقا مەسـئۇل يەرلىك ئەمەلدار.

جىسمانىي سۈپ [ئە] كىشىنىڭ جىسمى، ئۇۋـ جۇدى ۋە ئورگانىزمىغا ئائىت، ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىگە باغلىق بولغان: جىسمانىي ئەمگەك.

جىسمانىيەت ئى [ئە] جىسمانىي جەھەتتىكى قابىلىيەت، جىسمانىي كۈچ، جىسمانىي ئۇقتىدار.

جىسىم (جىسمى) ئى [ئە] ① <فز>مەلۇم بوشلۇقنى ئىگىلەپ، ئىشغال قىلىپ تۇرغان، ماددا: سانسىز يۇلتۇزلاردىن تەركىب تاپقان ئاسمان جىسمىلىرىمۇ مۇئەييەن قا-نۇنىيەت بويىچە ھەرىكەت قىلىدۇ. ② تەن، ۋۇجۇد، بەدەن: ئىسمى بار، جىسمى يوق (ماقال).

جىگەر ئى [پ] ① < ئانات > ئادەم ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلارنىڭ ھەزىم قـىلىش ئورگانلىرىنىڭ بىرى. ئادەمنىڭ جىگىرى قورساق بوشلۇقىنىڭ ئوڭ تەرىـپىدە بولۇپ ئىككى قاناتلىق بولىدۇ. ئۇت سۇيۇقلۇقىنى ئاجرىتىپ چىقىرىش، ھايـ

ژان كراخمالىنى زاپاس ساقلاش، ئاقسىل ماددىسىنى تەڭشەش، ماي ۋە كاربون بىرىكمىلىرىنىڭ مىتابولىزمىنى‌تەڭشەش‌قاتارلىقلاردىن ئىبارەت: جىگەر راكى. جىگەر رەڭ. جىگەر كاۋىپى. ② كۆچمە. غەيرەت، جۇرئەت: ــ يىگىتلىك جىگىرىڭ بىلەن ئادەملەر ئۆچۈن بىر ئىشلىۋەت، بۇ يەردىن تېزرەك چىقىپ كېتەيلى، ــ دېدى ئىشچى سۆيەت كىشى. ③ كۆچمە. سۆيۈملۈك، ئەزىز (كۆپىنچە I شەخس بىرلىك سان قوشۇمچىسى بىلەن كېلىدۇ): جىگىرىم، قارا سېنى، چوڭ بولۇپ كېتىپسەن، تونۇماي قاپتىمەن.

جىگەرپارە ئى [پ] بىر تۇغقان قېرىنداش؛ پەرزەنت، بالا: بالام، سەن يالغۇز ئوغلۇم، جىگەرپارەمسەن ئۇنداق گەپلەرنى ھەرگىز قىلما

جىڭ سۈپ [خەن] ① راست، يالغىنى يوق، ئىشەنچلىك: جىڭ گەپ. جىڭ ئادەم. ② باشقا نەرسە ئارىلاشمىغان، ساپ: جىڭ ئالتۇن.

جىڭجۇي ئى [خەن] بېيجىڭ ئوپېراسى: جىڭجۇي تىياتىرى.

جىڭموما ئى [خەن] قاسقانغا سېلىپ، ھورداپ پىشۇرۇلغان نان؛ ھورنان.

جىلە ئى [ئە] بىرەر ئىش تۇپەيلىدىن كۆڭلىدە پەيدا بولغان تىتىلداش، تېرىكىش، خاپىلىق: جىلە بولماق. جىلە قىلماق.

جىلتا ئى [ئە] ① ئىچىگە دەپتەر-قەلەم سالىدىغان بالىلار سومكىسى، بوغچا. ② ماتىنا، سامسا، پەرمۇدە قاتارلىقلارنى تەييارلاشتا، ئىچىگە قىيما ئېلىنىدىغان نېپىز ئېچىلغان خېمىر: جىلتا ئاچماق.

جىلد ئى [ئە] ① بىرنەچچە كىتابتىن ئىبارەت ئەسەر، مۇقاۋىلانغان ھۆججەت‌قاتارلىقلارنىڭ ھەربىر ئايرىم كىتابى، توم. ② مۇقاۋا، قاپ، تاش.

جىلۋە ئى [ئە] ① گۈزەل، نازاكەتلىك ھەركىتى. ② رەڭمۇرەڭ تاۋلىنىش، كۆركەم كۆرۈنۈش.

جىلىتكە ئى [ر] < كي > يەڭسىز، ياقىسىز كالتە چاپان.

جىلىخور سۈپ [ئە+پ] ئاسان جىلە بولىدىغان، ئوڭاي تېرىكىدىغان، تېرىككەك: جىلىخور ئادەم ئاسان قېرىيدۇ.

جىمبۇ ئى [خەن] ھارۋىغا قوشۇلىدىغان ئات ــ ئېشەكلەرنىڭ سېلىنىدىغان رەختتىن تەييارلانغان ھارۋا جابدۇقى، بوغا.

جىن ئى [ئە] ① <جن> دىنىي، خۇراپىي تەسەۋۋۇرلاردىكى خلوڭ جايلاردا كىشى كۆزىگە ئادەم ۋە باشقا ھەر خىل نەرسىلەر قىياپىتىدە كۆرۈنىدىغان ۋە ئادەمگە بىرەر بەختسىزلىك كەلتۈرىدىغان ئەپسانىۋى مەخلۇق: جىن تەگمەك. جىن چاپلاشماق. * قورقاق يەردە جىن بار (ماقال). ② كۆچمە. ناھايىتى كۆرۈمسىز بىرنېمە؛ بەتبەشىرە (كۆرۈمسىز، سەت ئا-

دەم ھەقىدە): نېمە دەيدۇ، ماڭا جىن، دېدى ئايشەمگۈل رەقىبىنى مەسخىرە قىلىپ.

جىناڭا ئى [ئە] تۆلكىنى كىشىنى دەپنە قىلىشتا، يەرلىككە قويۇشتا، جەسەتنى سېلىپ كۆتۈرىدىغان ياغاچ ياكى تۆمۈردىن ياسالغان قۇرۇلما، تاۋۇت.

جىنايەت ئى [ئە] <قا>قانۇنغا خىلاپ ۋە جازاغا تارتىشقا تېگىشلىك بولغان ھەرىكەت، قىلمىش: جىنايەت تۆتكۈزمەك.

جىنايەتكار ئى [ئە+پ] جىنايەتچى: — جىنايەتكارنى ھەرقانداق قىلىپ بولسىمۇ تېپىش كېرەك، — دېدى ساقچى باشلىقى.

جىنايەتكارانە رەۋ [ئە+پ] جىنايى يول بىلەن، جىنايەتكارلارچە: جىنايەتكارانە قىلىغان بۇزغۇنچىلىق. // جىنايەتكارانە كۆز قىلماق. جىنايەتكارانە سۆز قىلماق.

جىنايى سۈپ [ئە] <قا>جىنايەتكە دائىر، جىنايەت بىلەن باغلانغان، جىنايەت دەپ قارىلىدىغان: جىنايى قىلمىش. جىنايى جاۋابكارلىق.

جىنس ئى [ئە] ① < بىئول >جانلىق ئورگانىزملارنىڭ بىئولوگىيىلىك ۋە جىسمانىي خۇسۇسىيەتلىرىگە ئاساسەن ئايرىلىدىغان تۈرى: ئەر جىنس. ئاتلىق جىنس. ئانىلىق جىنس. ② ئۇجمىمائىي گۇرۇپپا، تەبىقە، ئۇرۇق، زات، نەسىل: — ئەي ئادەم، دېدى سەرمتان ئادەم تىلىدا سۆزلەپ، — سەن بىر لەھەدىگە ھەمايىچى بولساڭ، چۈنكى ئۇنىڭ بىلەن بىز بىر جىنس. ③ < گېئول >يەر پوستىنىڭ مەلۇم قاتلىمىنى ھاسىل قىلىدىغان مىنېرال: تاغ جىنسلىرى.

جىنسىي سۈپ [ئە] < بىئول >جىنسقا خاس، جىنسقا مۇناسىۋەتلىك، جىنسقا ئائىت: جىنسىي ئالاقە. جىنسىي بەلگە.

جىنسىيەت ئى [ئە] جىنسىي ھالەت ۋە خاراكتېر.

جىياڭجۇن ئى [خەن] يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەل ۋە شۇ ئەمەلگە ئېرىشكەن كىشى.

جىياڭگۈەن ئى [خەن] ھەربىي ئەمەلدار، قوماندان.

جىياڭلىك ئى [خەن] يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدارلار، گېنېرالار.

جىياۋيۇ ئى [خەن] جاراھەتنى تاڭغاندا ئۇسۇلىدىن چاپلاش، توك سىمنىڭ ئوچۇق يېرىنى ئوراش، يەشىك قاتارلىقنىڭ ئاغزىنى چاپلاش قاتارلىق ئىشلارغا ئىشلىتىلىدىغان بىر يۇزىگە مەلھەم، يېلىمگە ئوخشاش يېپىشقاق نەرسە سۈرتۈلگەن رەخت، سولياۋا، بېنت.

جىيەك ئى [پ] ① دوپپا، تون قاتارلىقلارنىڭ گىرۋىكىگە تۇتۇلىدىغان مەخسۇس لېنتا. ② بىرنەرسىنىڭ گىرۋىكى، چېتى، لېۋى، گەردىشى: نۇرنىسا ئۇنىڭ جىيەكلىرى قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قارىدى. ③ تارباغلىتاي ۋىلايىتىنىڭ چاغانتوقاي ناھىيىسىدىكى بىر بېزىنىڭ نامى.

چ

چاپى ئى [پ] نەشر: چاپى قىلماق.

چاجاك ئى [خەن] يۇقىرى ئورۇندىن كەلـگەن ئەمەلدار ياكى ئابروىلۇق مېھمانغا قـارشى ئېلىش، دەم ئالدۇرۇش ئۈچۈن يولنىڭ بەلگىلىك جايىغا ياسالغان ۋاقىتـلىق تۇرار جاي: چاجاك تىكمەك. چاجاك قۇرماق.

چارە ئى [پ] ① بەرمەر ئىشنى، مەقسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، ۋۇجۇدقا چىقىرىش يا-كى ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش يۈزىسىدىن قوللانغان ئۇسۇل؛ تەدبىر، ئامال: ئەمەلىي چارە. كەسكىن چارە. ② بەرمەر ئىدارە، جـەمئىيەت ۋە كوللېكتىپ ئورۇنلار ئۆز تەۋەلىكىدە يولغا قويغان قائىدە؛ تۈزۈم، بەلگىلىمە: بۇ چارە شەھەرلىك خەلق ھۆكـۈمـىـتـىـنـىـڭ تەستىقى بىلەن ئىجرا قىلىنىدۇ. ③ تەنبىە، جازا: چارە كۆر-مەك.

چارەك [پ] ① مق. ئېغىرلىق ئۆلچىمى. چارەك بەزى جايلاردا ئون كىلوگرام، بە-زى جايلاردا 15 كىلوگرام، بەزى جايلاردا سەككىز كىلوگرام ۋە بەزى جايلاردا 11 كىلوگرامغا باراۋەر كېلىدۇ. ② ئى. مۇشۇ ئۆلچەم بويىچە ئېغىرلىقنى ئۆلچەش ئەسـۋابى.

چـارەك [پ] ① سان. بەرمەر نەرسىنىڭ ئۈزۈنلۇقى ياكى ۋاقىتنىڭ تۆتتىن بىرى: چارەك سائەت. چارەك ئەسـىـر. ② ئى <ماتـ> تەكشىلىكتىكى ئۆزۈنلارا تىك بولـغان ئىككى تۈز سىزىق تەكشىلىكنى تۆت بۆلەككە بۆلىدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدىكى خالـى بىر بۆلەك «چارەك» دەپىلىدۇ. ③ ئى. بىر ئوقۇش يىلىنىڭ تۆتتىن بىرى.

چارپاڭار ئى [پ] يېزا-كەنت، رايونلاردا ھەر-تەنىڭ ھەر خىل كۇنلىرى بولىدىغان با-زار.

چارپاي ئى [پ] ← چارۋا: چارپاي يېغماق.

چارچاپ ئى [پ] ① بىر-بىرىگە چېتىلغان تـۆت ياغاچ ۋە شۇ ياغاچتىن ياسالغان قۇرۇلما، جاھاز. ② شادلىق كەچمەك كا-رىۋات. ③ ئۇستىگە كوزا ياكى تەلەڭگە، داس قويۇلىدىغان، ئۇچ ياكى تۆت پۇت-لۇق ياغاچ رامكا، جاھاز.

چارروسىيە ئى [ر] < تارىخ > چارپادىشاھى ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى روسىيە.

چارزەپ ئى [پ+ئە] <مۇز>مۇقام تەركىبـى-دىكى ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىلىرىنىڭ بىر تۈرى: چارزەپ مۇزىكىسى.

چارشەنبە ئى [پ] <ئاستر>ھەپتىنىڭ سەي-شەنبىدىن كېيىن، پەيشەنبىدىن ئىلگىرى-

كى ئۇچىنچى كۇنى.

چارگاھ ئى [پ] < مۇز > ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ 4-مۇقامىنىڭ نامى: چارگاھ مۇقامى.

چارۋا ئى [پ] ئات، كالا، قوي قاتارلىق تۆت ئاياغلىق مال.

چارۋاغ ئى [پ] ① شەھەر سىرتىدىكى تەبىئىي مەنزىرىلىك، ھاۋالىق جايغا قۇرۇلغان، ئۆي-قورۇسى بار باغ. ② قۇمۇل شەھىرىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

چارۋىدار ئى [پ] چارۋىچىلىق رايونىدىكى يايلاق ۋە چارۋا مالىلارنى ئىگىلىۋالغان ھەمدە چارۋىچىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئارقىلىق تۇرمۇش كەچۈرىدىغان كىشى.

چارىزم ئى [ر] < تارىخ > چار پادىشاھلىقىنىڭ ھاكىمىيىتىلەقلىكىگە ئاساسلانغان دۆلەت تۈزۈمى: چارىزم ھاكىمىيىتى. چارىزم ھۆكۈمرانلىقى.

چاريار ئى [پ] < دىن > مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئابابەكرى، ئۆمەر، ئوسمان، ئەلىدىن ئىبارەت تۆت ۋارىسى (تۆت خەلىپە).

چاڭ I (چا: ڭ) ئى [خەن] تەكشۈرۈش ئورنى، قاراۋۇلخانا؛ توسۇق: چاڭا قۇرماق.

چاڭ II (چا: ڭ) ئى [خەن] چاچ قاتارلىقلارنى قىسىپ قويىدىغان تۆمۈر ياكى سۇلياۋ بۇيۇم، قىسقۇچ: چاڭا قىستۇرماق.

چاڭا III ئى [پ] ئىككى پۇتنى بىر - بىرىگە ئالماشتۇرۇپ، ئىككى تەقەمغا چاپلاپ ئولتۇرۇش ھالىتى؛ چاڭا قۇرماق.

چاس I سۇ [ر] كىنو سىنارىيەسىنىڭ ھەر-بىر بۆلۈكى، قىسىم: بۇ كىنو جەمئىي 14 چاس.

چاس II ئى [ر] < ھەرب > ئورنىدا تىك تۇرۇپ، ئوق قولىنى چېكىگە تەگكۈزۈش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغان ھۆرمەت؛ ھەربىيچە سالام: چاس بەرمەك.

چاسا [پ] ① سۇپ. تۆت تەرىپى تەڭ بولغان، تۆت بۇرجەك شەكىلدىكى؛ كۆادرات: چاسا تاش. چاسا ياغاچ. ② ئى. شەھەر، جەڭلارنىڭ مەركىزىي كوچىسى، رەستە.

چاستوتا ئى [ر] < فىز > جىسىمنىڭ ھەر سېكۇنتتىكى تەۋرىنىش قېتىم سانى. بىر-لىكى گېرتس. مەسىلەن، ئادەم ئاڭلىيالايدىغان ئاۋازنىڭ چاستوتىسى 16 20000 گېرتسقىچە بولىدۇ. ئادەتتە ئۆزگىرىشچان توكنىڭ چاستوتىسى 50 گېرتس. رادىئو ئىستانسىلىرى كۇندىلىك ئاڭلىتىشىنى قايسى خىل دولقۇن ياكى چاستوتىدا تارقىتىشنى ئۆزى بەلگىلەيدۇ.

چاشكا ئى [ر] فارفور ماتېرىيالىلاردىن ياسىلىدىغان، تۇنقۇچى بار، مەخسۇس چاي ئىچىدىغان قاچا.

چاشگاھ ئى [پ] تاڭ ئېتىپ، كۇن بىرئاز

ئۆرلىگەن ۋاقىت.

چاق ئى [پ] ① قاتناش قوراللىرى، ھەر خىل ئەسۋابلار ۋە قۇرۇلمىلارنىڭ ئايلىنىدىغان دۆگىلەك قىسمى: تۆگىمەن چاقى چىشلىق چاق. ② قاناتلىق چاق ئارقىلىق يېكىنى ئايلاندۇرۇپ يېپ ئېگىرىدىغان تاۋابلىق ئېگىرىش ئەسۋابى: چاق ئېگىرىمەك. ③ كېسىدىغان ئەسۋابلارنىڭ تەغىنى ئىتتىكلىتىدىغان، ئۆتكۈر قىلىدىغان قوۋم باغلانغان، ئايلىنىدىغان غالتەك: چاقما تۆتماق. چاققا سالماق.

چاقپەلەك ئى [پ+ئە] ① سۇ ۋە شامال كۈچى بىلەن ئايلىنىپ، ماشىنىلارنى ھەرىكەتلەندۈرىدىغان قاناتلىق چاق. ② ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي كۆكۈل ئېچىش ئويۇنلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، گورىزونتال ئوق ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان قاناتلىق غالتەكسىمان قۇرۇلما.

چاك ئى [پ] ① ئاراچ؛ يېرىق، دەز: چاك كەتمەك. ② پېچىلغان كىيىمنىڭ تىكىلىدىغان جايى؛ تىكىچ ئورنى، قىرغىقى: چاك تىكمەك. چاك باستۇرماق. ③ كۆچمە. قىلىنغان ياكى قىلىنۇاتقان ئىشتىن كۆرۈلگەن نۇقسان؛ كەمچىلىك، مەسىلە: ئىشنى قىلساڭ پۇختا قىل، چاك چىقمىسۇن. ئىبادەتنى ئىچىگىدە بىل، كىشى ئۇقمىسۇن.

چاكار ئى [پ] مالاي، خىزمەتكار: چاكار بولماق. خىلقىنىڭ چاكىرى.

چاكاندا ئى [پ> <بوت>چاكاندا ئائىلىسىدىكى دائىم بېشىل تۇرىدىغان ئۇششاق چاتقال. غولى ئېغىدرىن ئېلىشنىڭ خام ئەشياسى ھېسابلىنىدۇ. چاكاندىنىڭ شىنجاڭدا توققۇز خىل تۈرى بار، ھەممىسى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ.

چاكىنا سۈپ [پ] تېتىقسىز، ئەرزىمەس: چاكىنا ئىش. چاكىنا ئادەم. چاكىنا گەپ.

چاك I ئى [پ] پەنجە؛ چاڭگال، قول: چاك سالماق.

چاك II ئى [پ] شەكلى ساندۇققا ئوخشايدىغان، ئۇستىگە نۇرغۇن سىم تارلار تارتىلغان، ئىككى تال چوكا بىلەن ئورۇپ چالىدىغان چالغۇ ئەسۋابى.

چاكپوزا ئى [خەن] ئوك ياندىن توكمىلىنىدىغان، ئىككى تەرەپتە چېكى بار ئۇزۇن چاپان.

چاكچىلە ئى [خەن] < تىبا >خەنزۇلارنىڭ ئەنئەنىۋى تېياتىرى. ئۇ بېجىك تېياتىرى ۋە ھەر خىل يەرلىك ئويۇن تۈرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ۋەقەلىك ناخشا ۋە ئۇسسۇل ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ.

چاڭگال [پ] ① ئى. پەنجە،چاك: چاڭگال سالماق. ② ئى. كۆچمە. زۇلۇم، ئاسارەت، ئۇنقۇنلۇق، نەزەربەند، رېجىم؛ ئىسكەنجە: گۇناھسىز بىر ياشنى ناھەقچىلىك چاڭگىلىدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، ئاز-تولا تەلۈكىلىك قىلسا نېمە بوپتۇ ③ مق. ساناق

سانلار بىلەن قوشۇلۇپ، چاڭگاللىغىلى بولىدىغان نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر چاڭگال كەمپۇت.

چامادان ئى [پ] كىيىم-كېچەك سالىدىغان، كۆتۈرۈپ يۈرۈشكە ئەپلىك ياسالغان سانـدۇق.

چانا ئى [ر] ياغاچ ياكى مېتالدىن ياسالغان، مەخسۇس مۇز ياكى قار يولىدا تېيىلىپ ماڭىدىغان بىر خىل قاتناش قورالى.

چاۋا ئى [پ] <ئانا>① قېرىنىڭ پەسكى قىسمى بىلەن سان ئارىلىقى. ②قېرىن مېيى.

چاۋشىيەنزۇ ئى [خەن] مۇشۇ نام بىلەن ئاتالـغان مىللەت ياكى شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن چاۋشىيەن يېرىم ئـارىلىغا ھەم مەملىكىتىمىزنىڭ جىلىن، خېيلوڭجىيانگ ۋەلياۋنىڭ قاتارلىق جايلىرىـغا ئولتۇراقلاشقان.

چاي ئى [خەن] <بوت>① چاي ئاتىلىدىغـان دەرەخ دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان چاتقال. يۇمران يوپۇرمىقى پىششىقلاپ ئىشلەنگەنـدىن كېيىن دەملەپ ئىچىدىغان چاي بـولىدۇ. ئۇ جەنۇبىي جۇڭگونىڭ ئەڭ مۇھىم ئىقتىسادىي زىرائەتلىرىنىڭ بىرى. ② شـۇ ئۆسۈملۈكنىڭ يوپۇرمىقىدىن پىششىقلاپ ئىشلەنگەن مەھسۇلات. ③ شۇ ئۆسۈملۈكنىڭ پىششىقلاپ ئىشلەنگەن مەھسۇلاتىدىن دەملەنگەن ئىچىملىك. ④ كـۆچەت. بىرمۇ سەۋەب بىلەن باشقىلارنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن بېرىلىدىغان زىياپەت؛ مېھماندارچىلىق: چاي ئۈتكۈزمەك. ⑤ كۆچەت. قۇدا بولغان ئىككى تەرەپتىن ئو-غۇل تەرەپنىڭ قىز تەرەپكە تويلۇق سوۋـغىلىرىنى ئاپىرىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتـكۈزۈلگەن زىياپەت: چولۇق چاي. كىچىك چاي.

چايشاپ ئى [پ] ئورۇن-تۆشەك ئۈستىگە يېيىلىدىغان ياپقۇچ؛ كىرلىك.

چايكا ئى [ر] < زۇۋۇل > قۇشلارنىڭ بىر ئائىلىسى. كۆپىنچە دېڭىز بويلىرىدا ياـشايدۇ، بېلىقلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ.

چەبىيات ئى [پ] <مۇز>ئۈيغۇر كلاسسىك مـۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ 2-مۇقامىنىڭ نامى. بۇ مۇقام ئاساسەن 23 نەغمە، 251 مىسرا بولۇپ، چولۇق نەغـمىگە 12 نەغمە، 137 مىسرا؛ 4 داستانغا 8 نەغمە، 76 مىسرا؛ 3 مەشرەپكە 3 نەغمە، 38 مىسرا جايلاشقان.

چەبدەس سۆپ [پ] ئىش-ھەرىكىتى تېز، چاققان، تېتىك، ئەپچىل: چەبدەس ئادەم.

چەپ سۆپ [پ] ① گەۋدىنىڭ يۈرەك جايـلاشقان تەرىپىدىكى؛ سول: چەپ كۆز. ② گەۋدىنىڭ شۇ تەرەپكە بېقىن، شۇ تەرەپنىڭ ئۇدۇلىدىكى: چەپ تەرەپ. چەپ يانچۇق. ③ كۆچەت. ئىشى ئوڭغا يۈرمەيـدىغان، نەس؛ تەتۈر: چەپ ئادەم.

چەرەندە ئى [پ] ① يۇمشاق تەنلىك جانـ لىقلار. ② كۆچمە. ئېتىبارغا ئېلىنمايدىغان، كىشىلەر كۆزگە ئىلمايدىغان بىرنېمە، پارـ چەـ پۇرات نەرسە.

چەك I ئى [ر] بانكىنىڭ پۇل ئېلىش، پۇل بېـرىـش مۇئامىلىسىدە ئىشلىتىلىدىغان ھۆججەت.

چەك II ئى [پ] ① سايلامدا، سايلىغۇچىلار سايلانغۇچىنىڭ ئىسمىنى بيزنېپ قويىدىـ غان قەغەز، بېلەت. ② لاتاربيە بېلىتى. ③ رەت تەرتىپىنى بەلگىلەش ۋە بىرمۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشتا قوللىنىدىغان بىر خىل ۋاستە: **چەك تاشلاـ ماق**.

چەلەك ئى [خەن] <بوت> كېرىست گۈللۈكـ لەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى توم ۋە يوغان بولۇپ، شارغا سەل ئوخشايدۇ، رەڭگى ئاقۇچ يېشىل ياكى سۆسۈن كېلىدۇ؛ غو- لى كۆكتات قىلىنىدۇ.

چەلپەك ئى [پ] خېمىرنى يۇپقا ئېچىپ، ياغدا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل پوشكال.

چەم ئى [پ] ① ئات، كالا قاتارلىقلارنىڭ تېرىسىدىن پىششىقلاپ ئىشلەنگەن رەخت. ② ئاياغ كىيىمىنىڭ يەرگە دەسسىلىدىغان قىسمى؛ ئۇلىناڭ: **چەم سالماق**.

چەمبەر ئى [پ] ① <مك> تەكشىلىكتىكى بىر ھەرىكەتچان نۇقتىنىڭ مەلۇم بىر نۇقـ تىنى مەركەز، مەلۇم ئۇزۇنلۇقنى ئارىلىق قىلىپ بىر قېتىم ئايلىنىشىدىن ھاسىل بولغان تراپېكتورىيە. ② مەلۇم نەرسىنى سقىپ تۇرۇش ئۈچۈن ئەتراپقا قورۇپ كىرگۈزۈلگەن ھالقىسىمان نەرسە.

چەمبەرچاس [پ] ① رەۋ. چاپراس قىلىپ، يېشىلىپ كەتمەيدىغان قىلىپ، مۇستەھـ كەم، پۇختا: **چەمبەرچاس تاڭماق**. ② سۈپ. كۆچمە. مۇستەھكەم، زىچ، چىڭ: **چەمبەرچاس مۇناسىۋەت**.

چەمبەرەك [پ] ① ئى. سىم ياكى ئىنچىكە نوتا قاتارلىق ئېگىلىشچان ماتېرىياللاردىن ياسالغان دۆگىلەك ھالقا. ② سۈپ. ئايلاـ نما، دۆگىلەك؛ يۇمىلاق: **بىر چەمبەرەك گۈل**.

چەندازا ئى [خەن] يانغا ئېسىۋالىدىغان پۇل سالغۇچ؛ پۇل خالتىسى، ھەميان.

چەندان [پ] رەۋ. ناھايىتى، ئىنتايىن، بەك، كۆپ: **ئۇلارنىڭ ھال-كۈنى بىزدىن چەندان ياخشى ئىدى**.

چەۋەندااز [پ] ① ئى. ئات مىنىش، ئات چاپتۇرۇشقا ماھىر، ئات ئۇستىدە ئويۇن كۆرسىتىش سەنئىتىنى ئىگىلىگەن ئادەم. ② سۈپ. يېتىشكەن، چاققان؛ ماھـــر، ئۇستا: **چەۋەنداز يىگىت**.

چەي ئى [خەن] خېمىرنى ئۆرۈپ، مىجىقلاپ، نـــىقتاپ پىشۇرۇش ھەرىكىتى: **خېمىرنى چېيىگە قاندۇرماق**.

چەيدو ئى [خەن] گۆش، كۆكتات قاتارلىق نەرسىلەرنى توغرايدىغان ئائىلە سايمىنى.

چەيزە ئى [خەن] ① چەيزە ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، ساماندا غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئېللىپس شەكىلدە، گۈلى سۆسۈن، مۇۋىسى شارسىمان ياكى ئۇزۇنچاق، ئادەتتە كۆكتات ھېسابلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

چەينەك ئى [ر] مېتال ياكى چاقچۇقتىن ياسالغان، تۇتقۇچلۇق، جوغا ئورنىتىلغان، چاي دەملەپ ئىچىلىدىغان ئۆي ئەسۋابى.

چىۋبەز ئى [پ] تامچىلار سۈزگاقتا تامنى تەكشىلەش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان ئۇزۇن ھەم قېلىن گەز.

چوپسا ئى [پ] نەرسە-كېرەكلەرنى سىلىقلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب؛ ئېكەك.

چوت ئى [ر] ① تۆت ئەتراپى توسۇق، ئىچىدە ئورۇقلىرى بار بىر خىل ھېسابلاش ئەسۋابى: چوت سوقماق. ②مۆلچەر، تەخمىن، چام، ھېساب: خام چوت. نەق چوت.

چونكا ئى [ر] نەرسىلەرنى يۇيۇش، تازىلاش، پەردازلاش ئۈچۈن، قىل ياكى سىمدىن مەخسۇس ياسالغان بۇيۇم.

چورنىك ئى [ر] < كې > كىيىم تىكىش ماشىنىسىنىڭ تاقىسى ئىچىدىكى بىرىم ئايلانما سايمان.

چوسۇنكا ئى [ر] قونچى كىگىز، باشلىقى خۇرۇم، تاپىنى چەمدىن ئىشلەنگەن پاشىنىلىق پىيما.

چوسپنىيە ئى [لات] < بوت > تال تېرەكلەر ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يىغىچى ئاق ۋە يۇمشاق بولۇپ، قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلىدۇ.

چويۇن ئى [ر] <سانا > تۆمۈر رودىسىنى ئېرىتىش ئارقىلىق ھاسىل بولىدىغان قېتىشما. تەركىبىدىكى كاربون مىقدارى 4.5 - 1.7 ئارىلىقىدا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە فوسفور، گۈڭگۇرت، سىلىتسىي قاتارلىقلارمۇ ئارىلاش كېلىدۇ. چۈرۈك كېلىدۇ، پرېسلىغىلى بولمايدۇ. پولات تاۋلاش ۋە قۇيمىچىلىقتا خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

چۇپان ئى [پ] پادىچى: چۇپانىنىڭ كەكە ساقىلى چارلىشىپ قالغانلىقىغا قارىماي، يۈزى ياشلارنىڭكىدەك قىپقىزىل ئىدى.

چۇخەي ئى [خەن] يۈزى بىرىزىنتتىن، ئاستى كاۋاچۇكتىن ئىشلەنگەن ئاياغ كىيىمى.

چۇسا ئى [خەن] < زوئول > بىر خىل ھاشارات. تېنى ياپىلاق، جىگەر رەڭ بولۇپ، قورسىقى چوڭ كېلىدۇ؛ تېنىدا سېسىق بېزى بولىدۇ، ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ قېنىنى شورايدۇ: چۇسا چاقماق.

چۇما ئى [ر] < تېب > جەددىي خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەل. بۇنى چۇما تاياقچە باكتېرىيىسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. چاشقان

قان، توشقان ۋە سۇغۇر قاتارلىق غاجىلـ
غۇچى ھايۋانلار بۇ كېسەل بىلەن ئاغرـ
غاندىن كېيىن، بۇرگە ئارقىلىق ئادەمگە
يۇقىدۇ. كېسەل ئالامەتلىرىنىڭ ئوخشاشـ
ماسلىقىغا ئاساسەن بەز چوماسى، ئۆپكە
چوماسى ۋە سېپىتسىمىيە تېپىدىكى چوما
دەپ ئۈچ خىلغا بۆلۈنىدۇ.

چۈپەي [خەن] ① ئى. بەشىلەك ئويۇنىدا
ئىشلىتىلىپ بولغان، رولىنى يوقاتقان،
كېرەكسىز قارتا: چۈپەي ئاتماق. ② سۈپ.
كۆچمە. چاكىنا، تېتىقسىز: چۈپەي ئادەملەر
ئاشۇنداق چۈپەي گەپلەرنى قىلمىدۇ.

چۈجە ئى [پ] توخۇ، ئۆردەك، غاز قاتارلىق
قۇشلارنىڭ بالىسى: چۈجىنى كۈزدە سانا
(ماقال).

چۈچۈنچە ئى [پ] يېپەكتىن توقۇلغان ئاق
رەخت، شايىنىڭ بىر خىلى: چۈچۈنچە
كۆڭلەك. چۈچۈنچە يەكتەك.

چۈندەيسەي ئى [خەن] <جوت>قوڭۇر رەڭـ
لىك دېڭىز يۇسۇنلىرىنىڭ بىرى. دېڭىزدا
ئۆسىدۇ. ئۇزۇنلۇقى بىر مېتىردىن ئاشىدۇ؛
رەڭگى قوڭۇر بولۇپ، تاسمىغا ئوخشايدـ
غان كۆپلىگەن پەيسمان يوپۇرماقلىرى
بولىدۇ.

چۈنكى بۇغ [پ] باش جۈملە بىلەن ئەگەشـ
ـمە جۈملىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىدىغان
سەۋەب باغلىغۇچىسى بولۇپ،
«سەۋەبى»، «سەۋەب شۇكى» دېگەن
مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: مەن جاۋاب بېرىشـ
تىن قاچتىم. چۈنكى، بوۋاي ئەھۋالنى
موماغا ئېيتسا، مېنى بالىلارغا قوشماي
قويىاتتى-دە، ئويۇنىيالمايتتىم.

چېرتيوژ ئى [ر] مەلۇم ئۆلچەم ۋە تەلەپكە
ئاساسەن سىزىلغان سخېما.

چېركاۋ ئى [ر] < دىن >خرىستىئان دىنى
مۇرىتلىرىنىڭ دىنىي پائالىيەت بىلەن شۇـ
غۇللىنىدىغان ئورنى.

چېرىپاشكا ئى [ر] <زېتول>بىر خىل ھاشا-
رات. يېتىلگىنىنىڭ تېنى ئۇزۇن ۋە ئېلـ
لىپس شەكلىدە كېلىدۇ، ئورمانلىق ۋە
ئوت-چۆپ ئارىسىدا ياشايدۇ، دەرەخ غو-
لىنىڭ ئۇزەك قىسمى ۋە دانلىق زىرائەتلەر
بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، دېھقانچىلىق ۋە ئور-
مانچىلىقتا زىيانداش ھاشارات دەپ قارىلـ
ىدۇ.

چېسلا ئى [ر] < ئاستر >① يىلنىڭ ئاي-
كۈنلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ۋاقىت
جەدۋىلى؛ كالېندار: ئۇ يەردە رەسىملىك
بىر چېسلا تۇراتتى. ② كالېندار ھېسابى؛
ئاي-كۈن: 10-چېسلا، 16-چېسلا.

چېلو [ئىنگ] <مۇز >ئىسكىرىپكىنىڭ بىر
خىلى. تۇزۇلۇشى ئىسكىرىپكىدىن تۆت-
بەش ھەسسە چوڭ، ئاۋازى ئالتقا قارىغاندا
بىر ئوكتاۋا پەس كېلىدۇ.

چېمپيون ئى [ر< ئىنگ] تەنتەربىيە مۇسابـ
قىلىرىدا، غالىب چىققان، بىرىنچى ئورۇنـ

نى ئىگىلىگەن شەخس ياكى كوماندىغا بېرىلىدىغان ئۇنۇقان ۋە شۇ ئۇنۇقانغا ئې-رىشكەن شەخس ياكى كوماندا: چېمپىيون بولماق. پۇتبول چېمپىيونى.

چېھرە ئى [پ] يۈز، چىراي، بەت، ئېپت؛ كۆرۈنۈش: ئۇ شۇ ئولتۇرۇشىدا، خىيالەن ھەۋزىنىسانى ئۆز يېنىغا ئەكىلىپ باقتى. لېكىن، ئۇنىڭ ئېنىق چېھرىسىنى كۆرەل-مىدى.

چى مق [خەن] ئېلىمىزدە قوللىنىلغان ئۇزۇن-لۇق ئۆلچەم بىرلىكى. بىر چى 10 سۇئ بولىدۇ، يەنى 33 سانتىمېتىرغا تەڭ.

چىت ئى [پ] پاختا يىپىدىن توقۇلغان گۇللۇك رەخت: چىت كۆڭلەك. چىت كۆرپە.

چىراغ ئى [پ] ①ئۆي-ئىمارەتلەرنى يورۇ-تۇش ۋە باشقا مەقسەتلەر ئۈچۈن ئىشلە-تىدىغان تۈرمۇش بۇيۇمى؛ لامپا: جىن چىراغ. قارا چىراغ. چىراغ نۇرى. ② كۆچمە. باشقىلارغا ئاتىدارچىلىق قىلغۇچى، باشپاناھ: يۇرتنىڭ چىرىغى.

چىراغپاي ئى [پ] ياغاچ ياكى مېتالدىن چىراغ قويۇش ئۈچۈن ياسالغان سايمان: چىراغپايدا چاي ئىچكەن «چېچەن» نى كۆ-رۈڭ (ماقال).

چىراغدان ئى [پ] ← **چىراغپاي.**

چىراي ئى [پ] ھۆسن، جامال، كۆرك، يۈز، بەت: چىراي كۆرۈپ ھال سورا (ماقال). * چىرايغا چاي قۇيۇپ ئىچكە-لى بولماس (ماقال).

چىركىن سۈپ [پ] ① بۇلغانغان، مەينەت، كىر: چىركىن نەرسە. چىركىن سۇ. ② كۆچمە. ئاينىغان، بۇزۇلغان، رەزىللەشكەن، قارانىيەت، ئىپلاس: چىركىن ئادەم. // تۆمۈر ئاكا، بۇ چىركىنگە مۇنداق گەپلەر-نىڭ نېمە كېرىكى بار

چىگۈڭ ئى [خەن] <تەن > مەملىكىتىمىزنىڭ ئۆزىگە خاس بىر خىل بەدەن چېنىقتۇ-رۇش ئۇسۇلى. ئاساسىي جەھەتتىن ئىك-كى خىلغا بۆلۈنىدۇ. بىرىدە جىم تۇرۇش، جىم ئولتۇرۇش ياكى جىم يېتىش ئارقىلىق دەققەتنى يىغىپ، ئالاھىدە ئۇسۇل بىلەن نەپەس ئېلىش ئارقىلىق بەدەننىڭ ئايلا-نىشى، ھەرىم قىلىش سىستېمىلىرىنىڭ خىزمىتى ئاشۇرۇلىدۇ؛ يەنە بىرىدە ئەۋرە-شىم تەنھەرىكەت گىمناستىكىسى، ئەملەش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن دائىم بەدەن چې-نىقتۇرۇپ تۇرۇش ئارقىلىق، بەدەننىڭ ساغلاملىق دەرىجىسى يۇقىرى كۆتۈرۈلە-دۇ.

چىڭسەي ئى [خەن] < بوت > كۇنلۇكسىمان گۇللۇكلەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئا-دەتتە كۆكتات قاتاردا ئىستېمال قىلىنە-دۇ.

چىڭلۇن ئى [خەن] مەملىكىتىمىزدە ئىشلە-گەن بىرىكمە تالالارنىڭ مۇھىم سورتلە-

ردىن بىرى. ھۆل ياكى قۇرۇق ئېگىرىش ئۇسۇلىدىكى ئىشلىنىدۇ. ئۇنى ساپ ياكى قوي يۇڭى ۋە باشقا تالالار بىلەن ئارىلاش ئېگىرىش ئارقىلىق، كىيىم-كېچەك، ئەدىيال ۋە سانائەت بۇيۇملىرى قاتارلىقلارنى ئىشلەشكە بولىدۇ.

چىلاپچا ئى [پ] قول يۇغاندا، ئېقىندى سۇنى چوشۇرىدىغان داس. ئادەتتە مىس، تۆچ، ئالىيۇمىن قاتارلىق مېتاللاردىن ياسىلىدۇ.

چىلان [پ] ① ئى< بوت> خوزور ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال يىلىكى دەرەخ. بېيگى شاخلىرىدا جۇپ-جۇپ تىكەنلىرى بولىدۇ، مېۋىسى ئۇچىكىلىك مېۋە بولۇپ، شارسىمان ياكى تۇخۇمسىمان كېلىدۇ، رەڭگى قىزىل تەمى تاتلىق، ئادەتتە ئىستېمال قىلىنىدۇ. ②ئى. شۇ خىل ئۆسۈملۈك مېۋىسى. ③ سۈپ. چىلانغا ئوخشاش قارا قىزىل رەڭدىكى: چىلان تۈپراق. چىلان تورۇق. ④ ئى. كەلپىن ناھىيىسىدىكى بىر يېزىنىڭ ئىسمى.

چىلپايە ئى [پ] <بوت> پاپورتنىكلارنىڭ بىر تۈرى، يەنى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزسىمان غولى دورا ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ، ئىسسىقنى تارقىتىش، زەھەر قاينىتۇرۇش رولى بار؛ جىگەرنى تىنچلاندۇرۇپ، كۆزنى روشەنلەشتۈرىدۇ؛ تەڭرىتاغ، ئالتاي تاغلىرىدىن تېپىلىدۇ.

چىلتار ئى [پ] بىر خىل كۆپ تارلىق ساز. تېنى بۇلۇڭسىز ئۇچ بۇلۇڭ شەكىلدە بولۇپ، جەمئىسىغا 46 تار ئورنىتىلغان بولىدۇ.

چىلتەن ئى [پ] <دىن> دىنىي، خۇراپىي تەسەۋۋۇرلاردىكى غەيرىي تەبىئىي كۈچ-كە ئىگە، كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان ۋە بىر-بىرىدىن ئايرىلمايدىغان ئېپسانىۋى 40 رۇھ.

چىلچۆپ ئى [پ] <يەم> نىشالا ئېتىشتە ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب. ئادەتتە سەل تۇم ۋە ئۇچى ئەگمەچ كەلگەن بىر دەستە چۆتقىنى ئايلانما ھالەتتە باغلاش ياكى پۇرژىنا سىملىرىغا تۆمۇر ساپ بېكىتىش يوللىرى بىلەن ياسىلىدۇ.

چىلغوزا ئى [پ] <بوت>قارىغايىنىڭ مەدىكى. شەكلى كۆپىنچە تۇخۇمسىمان يۇمىلاق كېلىدۇ، سىرتى ياغاچلاشقان نۇر-غۇن تەگمىچىلەردىن تۇزۇلگەن بولۇپ، ئىچىدە ئۇرۇقى بولىدۇ.

چىللە ئى [پ] ① <مېتئور>يىلنىڭ ئەڭ ئىسسىق ياكى ئەڭ سوغۇق 40 كۈنى. ياز پەسلىدىكى ئەڭ ئىسسىق 40 كۈن ياز چىللىسى بولۇپ، 25-ئىيۇندىن 5-ئاۋ-غۇستقىچە داۋاملىشىدۇ؛ قىش پەسلىدىكى ئەڭ سوغۇق 40 قىش چىللىسى بولۇپ،

25-دېكابردىن 5-فېۋرالغىچە داۋاملىشىدۇ.
② < تب>تۇغۇتلۇق ئاياللار بالىنى تۇغۇپ، ھەمراھى چۈشۈپ تاكى جىنسىي ئەزالىرى ئەسلىگە كەلگۈچە ئۆتىدىغان 40 — 42 كۈنلۈك ۋاقىت؛ قىرىقى.

چىلىنسەي ئى [خەن] <بوت>قىزىل يۇسۇنلەرنىڭ بىر خىلى. ئۆسۈملۈك تېنى سىلىندىر شەكىلدە بولۇپ، تۈتۈق سۆسۈن رەڭدە كېلىدۇ. ئىستېمال قىلىنىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن شىلىم ئىشلىنىدۇ.

چىمەن [پ] ① ئى. ئوت-چۆپ، گۈل-گىياھدىن ئىبارەت بېشىللىق: ئۇ خۇشال-لىقىدىن ئۆزىنى باغنىڭ ئىچىگە ئېلىپ، ھېچكىمگە كۆرۈنمەي چىمەنلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ، مۆكۈپ ئولتۇردى. ② ئى. بېشىللىق ياكى گۈل-گىياھلار بىلەن قاپلانغان، دەل-دەرەخ ۋە گۈل-چېچەكلەر كۆپ ئۆسكەن جاي؛ گۈلزار، گۈلشەن: بۇلبۇل چىمەننى سۆيەر، ئادەم ۋەتەننى سۆيەر(ماقال) . ③ سۈپ. بېشىللىق ياكى گۈل-گىياھلار بىلەن قاپلانغان: چىمەن باغ. چىمەن قىرغاقلار. ④ قىزلارنىڭ ئىسمى. ⑤ ئى. كۆچا ناھىيىسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

چىمەنزار ئى [پ] ھەممە يېرى ياپيېشىل ئوت-چۆپ، گۈل ـ گىياھ ۋە دەل-دەرەخلەر بىلەن تولغان جاي، چىمەنلىك: ئۇلار بىر ئامال قىلىپ بىپايان ئورمان ئوتتۇرىسىدىكى بىر چىمەنلىككە ئامان-ئېسەن چۈشۈۋالدى.

چىن ئى [پ] جۇڭگونىڭ بەزى مەملىكەتلەردە ئاتالغان نامى.

چىنار ئى [پ] < بوت > چىنار ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يول بويلىرىدا ئۆستۈرۈلىدۇ، ياغچى قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلىدۇ.

چىنە ئى [پ] فارفور ماتېرىيالىدىن ياسالىدىغان، تاماق ئۈسۈلىدىغان بىر خىل قاچا. ئاغزى كەڭ، تۆۋى كىچىك ۋە يۇمىلاق كېلىدۇ.

خ

خاپا سۈپ [پ] رەنجىگەن، تېرىككەن، ئاچچىقلانغان: بۇرۇتقا خاپا بولسام ساقال چىقتى (ماقال). * بىز يەنە كەمدىن-كەم ئۇچراشتۇق. ئۇ نېمىشقىدۇر بىرنەرسىدىن نارازىدەك، خاپا كۆرۈنەتتى.

خاپىغان [ئە] ① سۈپ. ئاسان خاپا بولىدىغان؛ ئاچچىقى يامان: خاپىغان ئادەم. ② ئى. خاپىغانىنى كېسەل: گۇل خاپىغانىنى ئالمدۇ.

خاتا سۈپ [ئە] ھەقىقەتكە، ئەھمىيەتكە ئۇيغۇن بولمىغان، ئاداشقان، بېكىلىشقان، ئاساسسىز، ناتوغرا: خاتا پىكىر. خاتا چوشەنچە. // بۇ پالتىنى پادىشاھنىڭ قىلىدىن باشقا ئادەم بىلمەيدىكەن. شۇڭا نۇرغۇن ياشلار پالتىنى خاتا تاللاپ، ئۆز جېنىدىن ئايرىلغانىكەن.

خاتىپ ئى [ئە] < دىن > ← **خەتىپ**: ھەزىم ئوتتۇرا ياشلىق ئادەم بولۇپ، كېيىنچە رەڭ نىلقىدىكى چوڭ مەسچىتكە ئىمام، خاتىپ بولغان.

خاتىرە [ئە] ① ئى. بىرەر ئادەم ياكى بىرەر نەرسە ھەققىدىكى ئىش-ھەرىكەت، ھادىسىلەرنى ئەستە ساقلاش، ئەستە قالدۇرۇش قابىلىيىتى؛ ئەس، ياد، زېھىن: خاتىرىسىدە تۇتماق. خاتىرىسىگە كەلتۈرمەك. * ئادەمنىڭ خاتىرىسى 18 ياشتىن 29 ياشقىچە تەرەققىي قىلىپ، چېكىگە يېتىدۇ. ② ئى. بېشىدىن كەچۈرگەن ياكى ئاڭلىغان ئىش، ھادىسە، ۋەقە ۋە شۇ قاتارلىقلار؛ ئەسلىمە؛ سەرگۈزەشتە؛ ئۆتمۈش: ئۇ بېشىنى لەڭشىتىپ قويۇپ، ياش يىگىتلىك چاغلىرىدىكى شېرىن خاتىرىلىرىنى زوق بىلەن سۆزلەشكە چۈشتى. ③ سۈپ. ئەسلەش، سېغىنىشنى بىلدۈرىدىغان؛ ئەسلەش، ياد قىلىشنى مەقسەت قىلىدىغان، يادىكار قىلىنغان: خاتىرە ھەيكەل. خاتىرە تاش. خاتىرە مۇنار. ④ ئى. مۇھىم ۋە زۆرۈر دەپ ھېسابلانغان ئىشلارنى يېزىپ قالدۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس تۈتۈلىدىغان دەپتەر: مەن ياتاققا كېلىپ، جوزا ئۇستىگە تىزىلغان كىتابلار ئارىسىدىن كۆندىلىك خاتىرەمنى ئالدىم. ⑤ سۈپ. مەخسۇس خاتىرىلەش ئۈچۈنلا ئىشلىتىلىدىغان، مەخسۇس تۈتۈلىدىغان: تۆرىخان يانچۇقىدىن كونا بىر خاتىرە دەپتىرنى ئېلىپ، ئۇيان-بۇيانىنى ۋاراقلاشقا باشلىدى. ⑥ ئى. ئېچىلغان يىغىنىڭ مەزمۇنى، يىغىندا ئوتتۇرىغا چۈشكەن تۆرلۈك مەسىلە ياكى بىرەر ئىش، ھادىسە، ۋەقەلەر توغرىسىدا تەپسىلىي خاتىرىلەنگەن يازما ماتېرىيال، يازما دوكلات؛ مە-

سله: يەغىن خاتىرىسى. ⑦ ئى. روھىي كەيپىيات، مەجەز: بۇ ئىشتىن پادىشاھنىڭ كۆڭلى غەمكىن، خاتىرىسى پەرىشان بو-لۇپ قالدى. ⑧ ئى. كۆچمە. ئابرۇي، ھۆر-مەت: يۈز-خاتىرە قىلماق.

خاتىرجەم سۈپ [ئە] ① بىرەر ئىشنىڭ كۆ-ڭۈلدىكىدەك بولۇشىغا ئىشەنچى كامىل؛ ئىشەنچلىك: خاتىرجەم بولماق. ② غەم-ئەندىشىلەردىن خالىي؛ خۇشال-خۇرام، كۆڭۈللۈك: ئاسىيە مۇھىم بىر ئىشنى تۈگىتىۋالغاندەك خاتىرجەم ئىدى.

خاتىمە ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىنىڭ ئاخىرى، تۈگىشى، تاماملىنىشى: گۈزەل ھاياجانلىق خاتىرىلەرگە تولغان ئوقۇغۇچىلىق ھاياتـ-نىڭ خاتىمە كۈنلىرى يېتىپ كەلگەنىدى. ② < ئد > ماقالە ياكى ئەدەبىي ئەسەر-لەرنىڭ ئەڭ ئاخىرىدىكى خۇلاسە خاراكـ-تېرلىك قىسمى. خۇلاسە قىسمى: مەن ئۇ ھېكايىنىڭ خاتىمىسىنمۇ ئوقۇدۇم. ③ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

خادا [پ] ① ئى. تۈز، ئېگىز ئۆسكەن دەرەخ شېخىنىڭ پۈتاق ۋە كىچىك شۇم-بىلىرى كېسىپ تاشلانغاندىن كېيىنكى غول قىسمى؛ ئۇزۇن ياغاچ: بايراق خادـ-ىسى. خادىغا تايىنىپ سەكرىمەك. ② سۈپ. كۆچمە. تىك، ئېگىز: خادا بويۇن. ③ ئى. ھېيىت دەپنە قىلىنغاندا تۈپراقنىڭ باش تەرىپىگە قادىلىدىغان ئۇزۇن، چوڭ شاخ: خادا قويماق.

خادانى ئى [خەن<ئىنگ]توقۇلۇشى نىسبە-تەن زىچ بولىدىغان، قىيىلىش ياكى قىيـ-ىسىق ئۆرۈش چىقىرىپ توقۇلغان يۇڭ يـاكى پاختا رەخت. بۇ خىل رەختنىڭ ئالاھىدىلىكى يۇمشاق ھەم چىداملىق بو-لۇپ، ئادەتتىكى ئاددىي كىيىم-كېچەك-لەرنى تىكىشكە مۇۋاپىق كېلىدۇ.

خادىمك ئى [ر]تۆت چاقلىق، مەخسۇس ئادەم توشۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئات ھارۋىسى. ئۇنىڭغا كۆپىنچە بىر ياكى ئىككى ئات قوشۇلىدۇ.

خادىم ئى [ئە]مەلۇم بىر ئىدارە ياكى مۇ-ئەسسەسىدە ئىشلەيدىغان كىشى، خىزمەت-چى: ئىلمىي خادىملار. ئىدارە خادىملـ-رى.

خار I ئى [پ]ئۆيى ئۆگزىسىگە سېلىنغان جـەگىلەرنى كۆتۈرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن، ئىككى ئۈچى تامنىڭ بېشىغا قويۇلىدىغان چوڭ لىم ياغاچ: ھويلاڭدىكى تاغ تېرەك، خار بولامدۇ، بولمامدۇ. باغرى قاتتىق تاش يۈرەك، يار بولامدۇ، بولمامدۇ.

خار II سۈپ [پ] ① ئېتىبارغا، ھۆرمەتكە سازاۋەر ئەمەس، ئېتىبارى يوق، ئېتىبار-سىز، ئەزىز ئەمەس؛ كەمسىتىلگەن: سۇ ئـەكەلگەن خار، كوزا سۇندۇرغان ئەزىز (ماقال). ② قىممىتى يوق، قەدىرسىز: ئاق ئالماڭنى تەرمەيمەن، ئېتىكىمنى لاي قىلىپ. سەن يارمنى سۆيمەيمەن، مەن

ئۆزۈمنى خار قىلىپ.

خاراب سۈپ [پ]① بۇزۇلغان؛ چېقىلغان؛ بۇزۇلۇپ تاشلانغان؛ ۋەيران، نابۇت: خاراب شەھەر. خاراب ئۆي. خاراب قىلماق. ② مەدەنىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن چۈشكۈنلۈككە ئۇچرىغان، زاۋاللىققا يۈز تۇتقان؛ تۇرمۇشى، كۈنى، ھال-ئەھۋالى قەيسىن: كونا جەمئىيەتتە خەلقنىڭ تۇرمۇشى خاراب ئىدى.

خارابە[ئە] ① ئى. قارايدىغان ئادەم بولمىغان، تاشلىۋېتىلگەن ئورۇن؛ بۇزۇلۇپ خاراب بولغان جاي؛ ۋەيران بولغاندىن كېيىنكى قالدۇق ئىزلار؛ ئەسكى جاي: خارابىگە ئايلانماق. ② سۈپ. خاراب قىلىنغان، ۋەيران بولغان، خاراب، ۋەيران، ۋەيرانە: خارابە شەھەر.

خاراج ئى [ئە]تارس< دىن >ئىسلام مەملىكەتلىرىدە، ھۆكۈمەتنىڭ ئۆز تەۋەسىدىكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلمايدىغانلاردىن يەنى غەيرىي دىندىكىلەردىن ئادەم بېشىغا ئېلىنىدىغان يەر بېجى.

خاراكتېر ئى [ر<گرېك] ① ئادەمنىڭ ھەجەز-خۇلقى ياكى ئەخلاقىدا نامايان بولىدىغان ۋە ئادەم پسخىكىسىدا ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان ئەڭ مۇھىم روھىي ھالەتلەر يىغىندىسى: خاراكتېرى يامان ئادەم. * ئۇ كىشىنىڭ خاراكتېرى نازۇك. ② بىرەر نەرسە ياكى ۋەقە، ھادىسىنىڭ ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيىتى؛ باشقىلاردىن ئاجرىلىپ تۇرىدىغان بەلگىسى، تۈپكى ھالىيىتى: ئىنقىلابنىڭ خاراكتېرى. خاراكتېرى ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل زىددىيەت. ③ < ئىد > ئەدەبىيات ۋەسىنئەتتە، بىرەر تېپتىكى كىشىلەرنىڭ تىپىك، ئومۇمىي خۇسۇسىيىتىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرگەن ئوبراز؛ تىپ؛ ئالاھىدىلىك: بۇ ھېكايىدە رىزۋاننىڭ تۈپ خاراكتېرى ئاددىي ۋە روشەن سۆزلەر بىلەن ئىپادىلەنگەن.

خاراكتېرىستىكا ئى [ر<گرېك]< ئىد >① بىرەر نەرسىگە مۇكەممەل رەۋىشتە بېرىلگەن تەپسىلات. ② مەلۇم ھادىسە، كىشى ياكى نەرسىلەرنىڭ خاس خۇسۇسىيىتى ۋە سۈپەتلىرىنى بەلگىلەش، ئېنىقلاش: ئاپتور خاراكتېرىستىكىسى.

خاراموش سۈپ [پ] ← **خاموش**: توختى قانداقتۇر بىر خىيال ئىچىدە، خاراموش ئولتۇراتتى.

خارتۇم ئى [ئە]پىلىنىڭ ئالدىغا ساڭگىلاپ چىقىشۇپ تۇرغان، نەرسىلەرنى ئېلىش، كۆتۈرۈش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان ھەربىكەتچان ئەزاسى، يەنى تۇمشۇقى: پىل خارتۇمى.

خارتىيە ئى [ر<گرېك]سىياسىي، ئىجتىمائىي ئەھمىيەتكە ئىگە ھۆججەت ۋە دېكلاراتسىيەلەرنىڭ نامى: جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاتالانتىك ئokيان خارتىيىسى

ۋە ھەر قېتىملىق خەلقئارالىق يىغىنلار-نىڭ قارارلىرىغا قوشۇلىدۇ.

خارجى سۈپ [ئە]كونا. تاشقى: خارجى سىيا-سەت.

خاريج سۈپ [ئە]بەرھەر نەرسىدىن ئايرىلىپ چىققان، قۇتۇلغان: خاريج بولماق.

خازان ئى [پ] يىز ت. كۆزدە سارغىيىپ تۆكۈلگەن ياكى تۆكۈلۈشكە باشلىغان دەل-دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى ۋە قو-غۇن-تاۋۇز خىلىدىكى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ پىلەكلىرى، غازاڭ: خازان بولماق. خازان قىلماق.

خاس سۈپ [ئە] ① بەرھەر كىشى ياكى شەيئىنىڭ ئۆزىدىلا بولىدىغان؛ باشقا-لاردا يوق: ئۇلار يېزا يىگىتلىرىگە خاس خىسلەت بىلەن پوكاندەك قىزىرىپ، بىلە-نەر-بىلىنمەس كۈلۈمسىرەپ قويۇشتى. ② بەرھەر كىشىگە ياكى شەيئىگە قاراش-لىق، تەۋە، تەئەللۇق؛ مەنسۇپ، مەخ-سۇس: خاس كىنىزەك. خاس مېھمانخا-نا.

خاسلىك ئى [خەن]< بوت >① پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋە مېغىزىدىن ياغ تارتىشقا-مۇ بولىدۇ، يېيىشكىمۇ بولىدۇ. ئۇ مۇھىم مايلىق زىرائەتلەرنىڭ بىرى. يەر ياڭقى. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

خاسىيەت ئى [ئە] ① ئەجايىپ خۇسۇسىيەت، خىسلەت، خاسلىق، ئالاھىدىلىك: ئۇنىڭ گاھىدا يېقىملىق تەسىرات پەيدا قىلالايدىغان خاسىيىتىگە ئىگە كۆزلىرى، ئاجايىپ بىر سېھرىي كۈچ بىلەن يالتىراپ تۇراتتى. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

خاكسار سۈپ [پ]يېزا ① ئىتائەتمەن، بويى-سۇنغۇچى. ② كۆزگە ئىلىنمايدىغان، ئابرۇيسىز، خار: — ئۆزۈڭنى تۆتۈپ يو-لۇڭنى تاپ بولمىسا ئىككى پۇتۇڭنى چې-قىۋېتىمەن، خاكسار ئىتنىڭ ئورنىدا نان تاشلاپ بېرىپ باقمەن، دېدى ئۇ.

خاك ئى [خەن]كۆمۈر قېزىلىدىغان، كۆمۈر قېزىش ئۇچۇن مەخسۇس تەييارلانغان ئورۇن؛ كان: خاك ئاچماق.

خال (خالى) ئى [پ] ① ئادەمنىڭ يۈزىدە ۋە بەدىنىدە بولىدىغان قارا نۇقتا، چې-كىت؛ مەك: ئۆستەڭ يارىشىقى تال، قىز-نىڭ يارىشىقى خال (ماقال). ② كۆچمە. بەرھەر نەرسىنىڭ ئەڭ مۇھىم يېرى؛ چىرايـ-لىق جايى؛ ھۆسۈن، لاتايىمە؛ گۈزەللىك: بىزمۇ جاھان تۆتۈپ كۆرگەنغۇ، ئەلنىڭ گۈلىگە گۈل، خالىغا خال قويغان.

خالا ئى [ئە]ھاجەت قىلىش ئۇچۇن بەلگـ-لەنگەن مەخسۇس جاي،ئۇي؛ھاجەتخا-نا.

خالات ئى [ئە]كىيىم ئۇستىدىن كىيىلىدى-غان يالاڭ قەۋەتلىك يەڭگىل ئىش كىيـ-مى.

خالاس [ئە] ① سۈپ. بەرھەر ئىش ياكى مەسىلە، ھادىسە، غەم-ئەندىشە ۋە شۇ

قـاتارلىقلاردىن قۇتۇلغان، خالىي، ئازاد: تەشۋىشتىن خالاس. غەمدىن خالاس. ② يۈك. جۇملىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ كېـلىپ، ئىشنىڭ شۇ جۇملىدە ئېيتىلغىنى بىلەنلا چەكلىنىشىنى بىلدۈرىدۇ: بۇ ئۆز پۇتىغا ئۆزى پالتا چاپقانلىق، خالاس.

خالايىق ئى [ئە] ئادەملەر توپى، كۆپچىلىك، ئاممـا، خەلق، كىشىلەر: كىچىككىنە تۇمـۇ-چۇق، باغدا ئۆزۈم پىشىپتۇ. شۇ خالايىق ئالدىدا، سىزگە كۆڭلۈم چۈشۈپتۇ.

خالتا [پ] ① ئى. ئىچىگە بىرنەرسە ئېلىش ئۈچۈن قاپ شەكلىدە تىكىلگەن بۇيۇم: قەغەز خالتا. ئۇن خالتىسى. تاماكا خالـتىسى. ② ئى. پوچتىدىن ئەۋەتىلـگەن، يوللانغان نەرسە-كېرەك، يوللانما: خالتا ئەۋەتمەك. ★ بۇگۈن ئۆيدىن خالتا كەلدى. ③ مق. ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ، مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: ئۆمـەر ئاش-لىق دۇكىنىدىن بىر خالتا گۈرۈچ سېتىـۋالدى. ④ ئى< روسچە> بەزى ھايۋانلار-نىڭ كىچىك بالىسىنى سېلىپ، كۆتۈرۈپ يۈرۈشكە ماسلاشقان، قارنى ئاستىدىكى خالتىسىمان تېرە قاتلىمى.

خالتىسمان سۈپ [پ] خالتىغا ئوخشايدىغان، خالتا شەكلىدىكى.

خالىس [ئە] ① سۈپ. ھەممىگە بىر خىل نەزەر بىلەن قارايدىغان، بىرمەر تەرەپكە يان باسمايدىغان؛ بىتەرەپ؛ ھەققانىي: خالىس ئەلچى. خالىس ئادەم. ② سۈپ. ئۆز مەنـپەئىتىنى كۆزلىمەيدىغان، تەمەقىلمايدىغان، غەرىزى يوق، سەمىمىي: ئۇ خا-لىس، توغرا شەخسىيەتسىز ئادەم ئىدى. ③ سۈپ. ھەق تەلەپ قىلمايدىغان، ھەق ئالمايدىغان، ھەقسىز؛ چىن كۆڭلىدىن: خـالـىس ئەمگەك. خالىس ياردەم. ④ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

خالىسانە رەۋ [ئە+پ] ① ئۆز مەنپەئىتىنى كۆزلىمىگەن ھالدا، بىر تەرەپكە يان باس-ماستىن، ئادىللىق بىلەن: خالىسانە قە-لىنغان ياردەم. ② ھەق تەلەپ قىلماس-تىن، تەمەسىز ھالدا، ئۆز ئىختىيارى بى-لەن: بۇگۈن ئىدارىمىزدىكى ئىتتىپاق ئە-زالىرى ۋە ياشلار ئەمگەككە خالىسانە قاتـناشتى.

خالىي [ئە] ① سۈپ. ئىچى ئادەم ياكى نەرسىلەر بىلەن بەند بولمىغان، بوش، بىكار: ئۆيدىكىلەر دىلىشاتنىڭ ئىمتىھانىغا تەييارلىق قىلىشى ئۈچۈن بىر ئۆينى خا-لىي قىلىپ بەردى. ② سۈپ. كىشى نەزـە-رىدىن، كۆزىدىن يىراق؛ چەت، خىلۋەت: قاراقچى خالىي يەردە ئالار، يانچۇقچى توپ ئىچىدە (ماقال). ③ سۈپ. ھېچكىم يوق، يالغۇز، ئايرىم: كەچقۇرۇن بەختىگۈل بىـلەن رىشىت خالىي قالدى. ④ ئى. ھېچكىم يوق جاي، يەر؛ خىلۋەت يەر، دالدا جاي: مەن سىز بىلەن خالىيدا گەپ-لىـشـمـەكچى. ⑤ سۈپ. چەتىش

كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن تۇرلەنگەن ئىسىملاردىن كېيىن كېلىپ «مۇناسىۋەتسىز، ئالاقىسىز، مۇستەسنا، ئازاد» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: تۆتىنچى قىز يۇقىرىقى ئۇچ قىزدا كۆرۈلگەن خۇسۇسىيەتلەردىن خالىي ئىدى. ⑥ سۈپ. «ئەمەس» سۆزى بىلەن بىللە قوللىنىلىپ، ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى چىقىش كىلىشتە كەلگەن سۆزنىڭ ئاگلاتقان مەنسىنىڭ بارلىقىنى، مەۋجۇتلۇقىنى بىلدۈرىدۇ: دوستۇم ماختانىدى پۇل-مۇلكىدىن، خالىي ئەمەسكەن ئويۇن-كۈلكىدىن.

خام سۈپ [پ] ①قاينىتىلمىغان، پىشۇرۇلمىغان: خام گۆش. خام سۈت. خام تۇخۇم. * ئوچاققا كىرگەن نان خام چىقماس (ماقال). ② تەبىئىي هالدا پىشىپ يېتىلمىگەن، پىشمىغان؛ غورا هالىتىدىكى: خام تاۋۇز. // خام ئورۇلغان بۇغداي. ③ قايتا پىششقلاپ ئىشلەنمىگەن؛ پىششقلاپ ئىشلەشكە تېگىشلىك بولغان؛ چالا: خام يېپەك. خام ئەشيا. خام تېرە. ④ كۆچمە. تازا ۋايىغا يەتكۈزۈلۈپ، رەتلەپ، يېزىپ چىقىلمىغان؛ قايتا ئىشلەشكە تېگىشلىك بولغان؛ چالا: خام ئەسەر. ⑤ كۆچمە. ئەمەلىيەتتىن يىراق، ئەمەلگە ئاشمايدىغان، پىشمىغان: خام خىيال. ⑥ كۆچمە. بىرەر نەرسىنى، ئىشنى، كەسپنى پىششىق هەم تولۇق ئىگىلىمىگەن، مۇكەممەل ئەمەس، چولتا: كەسپىتە خام. ئىشتا خام. ⑦ كۆچمە. تەجرىبىسى يوق، بېشىدىن تېخى جىق ئىش ئۆتۈلمىگەن، ئىش كۆرمىگەن: خام بالا. خام ئادەم. ⑧ كۆچمە. ئۆگەنگۈچىگە تېخى يات بولغان، ئۆگەنگۈچى تەرىپىدىن تېخى ئۆزلەشتۈرۈلمىگەن (ماتېرىيال هەققىدە): خام سۆز. خام خەت. ⑨ كۆچمە. ئۆزىنىڭ سۈبيېكتىپ قارىشى بويىچە سەل بوش، يۈزەكى: خام چاغلىماق. خام ئويلىماق.

خامان ئى [پ]① زىرائەتنى تېپىش ۋە تازىلاش ئۈچۈن تەييارلانغان مەيدان، جاي: سايىر ئىككىنچى ئىشلەپچىقىرىش دۆيىنىڭ خامىنىدىن كەچ قايتتى. ② شۇنداق جايغا قۇرۇتۇش، تېپىش، تازىلاش ئۈچۈن كەلتۈرۈلگەن مەھسۇلات: خامان سورۇماق. خامان تەپمەك. ③ تېپىپ، يانچىپ پاكىزلانغان تەييار چەش؛ ئاشلىق: خامان ئالماق. * ئېكىنده يوق، تېپىنده يوق، خاماندا تەييار (ماقال).

خامۇت ئى [ر]هارۋىغا قوشۇلغان ئاتنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان، ئىككى ياندىن هارۋا شوتىسى ئۈچىغا باغلىنىدىغان ياغاچ بۇيۇم، جاۋمەن: ئۇ ئاتلىرىغا ئالدىرماي خامۇت كىيدۈرۈپ، هارۋىسىنى قوشتى.

خامۇش سۈپ [پ] ① شۇك، جىم بولۇپ

قالغان؛ جىم، كەم سۆز: خاموش ئادەم. * ئالماس ئاكا خاموش كۆزىنى توروسقا تىكىلىنىچە ئۇن-تىنسىز ياتاتتى. ② غەم-غۇسسىگە پاتقان، غەمكىن، ئويچان، چۈشكۈن؛ سولغۇن: دوختۇرخانا يېنىدىكى كوچىدا ياسىن خاموش ھالدا كېتىۋېتىپ، بىردىنلا قادىرنى كۆرۈپ قالدى.

خامپايۇن ئى [ر<گرىك] < زەئول > بىر خىل سۆرەلگۈچى ھايۋان. تېنىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 25 سانتىمېتىر ئەتراپىدا كېلىدۇ، خالىغان ۋاقىتتا ئۇزىراپ، قىسقىرايدۇ ۋە رەڭگىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ؛ بېشىدا ئۇچ بۇرجەك شەكلىدە ئۆسىمسى بولىدۇ؛ تىلى ئۇزۇن بولۇپ، ئېغىز سىرتىغا سوزۇپ چىقىرىپ، ھاشارات تۇتۇپ يەيدۇ؛ تۆت ئايىغى قىسقا، دەرەخكە چىقىشقا ماھىر كېلىدۇ؛ قۇيرۇقىمۇ ئۇزۇن كېلىدۇ. ئافرىقىنىڭ شىمالى، كىچىك ئاسىيا ۋە ئىسپانىيە قاتارلىق جايلارغا تارقالغان.

خانا ئى [پ] ① ئۆي ياكى بىر پۈتۈن بىنانىڭ تام بىلەن بۆلۈنگەن ھەربىر قىسمى؛ بۆلۈم: مەلىكە خۇشال بولۇپ، ئۇنى باشلاپ كېلىشكە بۇيرۇدى. پەرى قىزلار ھاتەمنى باشلاپ، مەلىكىنىڭ خانىسىغا كىرىشتى. ② تۇرالغۇ جاي، ئائىلە، ئۆي: تاماقتىن كېيىن، شائىرمۇ كۆچىلىك بەلەن بىرلىكتە ئۇزاپ، ئۆز خانىسىغا قايتى. ③ بەزىبىر ئىسىملارنىڭ كەينىگە قوشۇلۇپ كېلىپ، «ئورۇن-جاي» مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەرنى ياسايدۇ: كارخانا. دەرسخانا. مەجلىسخانا. ھاجەتخانا. ④ < ملك > سانلارنىڭ تۈرۈش ئورنى. مەسىلەن، سانىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن باشلاپ سانىغاندا، بىرىنچى ئورۇن بىرلەر خانىسى، ئىككىنچى ئورۇن ئونلار خانىسى بولىدۇ.

خانزادە ئى [پ] ① خانىنىڭ پەرزەنتى (ئوغلى ياكى قىزى)، خان ئەۋلادى: بايىنىڭ نامى بەگزادە، خوتۇن-قىزى خانزادە، بىزنى ئاشۇ زامانداشلىرىمىز قەلەمدەر. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

خانۇمان ئى [پ] يىز ت. مال-مۈلۈك، بىسات، بايلىق؛ ئۆي-جاي، تۇرالغۇ: ئۇ: «خانۇمانىمىدىن، مېھرىبانىمدىن، روزىغارىمدىن، جاندىن ئەزىز پەرزەنتلىرىمدىن ئايرىلدىم» دەپ زار-زار يىغلاپتۇ.

خاندان ئى [پ] ① ئائىلە، جەمەت: شۇي شۇ كېلىپ، ئالدى بىلەن ۋەزىر خانىدانىدا ساۋ ساۋ بىلەن كۆرۈشتى. ② تارىخ. خانلىق، سۇلالە: ئىمپېرىيە خانى ئۇشبۇ خانىدانلىقنىڭ، ئۇنتۇلماس بۇيۇك كىشىسى زامانىنىڭ.

خانقا ئى [پ]< دىن > ① ئىشان، سوپىلارنىڭ توپلىشىپ، بىرلىكتە زىكىرگە چۈشىدىغان، زىكىر-ئىبادەت قىلىدىغان خانىسى، ئورنى. ② بىر قېتىمدا كۆپەيمەك ئادەم ناماز ئوقۇشقا بولىدىغان قىلىپ سېلىنغان چوڭ مەسچىت؛ جامە: بىركۈنى

لۇتپۇللا ئەتىگەن سەھەردە ئادەتتى بويىچە لەنگەر كوچىسىدىكى خانىقا ئالدىغا ئاستا مېڭىپ كەلدى. ③ چوڭ مەسچىتلەرنىڭ ناماز ئوقۇلىدىغان، ئادەتتە كەڭ ۋە كاتتا بولىدىغان گۈمبەزلىك خانىسى: مەسچىت-نىڭ خانىقاسى.

خانۇەيران سۈپ [پ]ئۆي-جايى ياكى ئائىلىسى بۇزۇلغان، ۋەيران بولغان؛ ھەممە نەرسىدىن ئايرىلغان، قۇرۇق قالغان؛ ۋەيرانە، خاراب: بەزى كىشىلەر ئۆلۈپ ياكى ئۆمۈرلۈك مېيىپ بولۇپ، نۇرغۇنلىغان پۇل ۋە مال-مۇلۈكلەردىن ئايرىلىپ، خانۇەيران بولۇپ كەتتى.

خاھى باغل [پ]بەزى جۈملە ياكى جۈملە بۆلەكلىرىنى ئۆزئارا باغلاپ كېلىپ، «يا-كى» ، «ياكى» ، «مەيلى» دېگەن مەنىلەردە تاللىما باغلىغۇچى رولىنى ئوينايدۇ: ئۇ خاھى كەلسۇن، خاھى كەلمىسۇن، مې-نىڭ كارىم يوق. * خاھى ئۇنى ئال، خاھى بۇنى ئال، ئۆز مەيلىڭ.

خاھىش ئى [پ] ① بەرمەر نەرسىنى، ئىشنى خالاش، ئىزدەش ۋە ئۇنىڭغا ئىنتىلىش، مايىل بولۇش؛ مايىللىق، ئىستەك، ئارزۇ: ئۆز خاھىشىنى بىلدۈرمەك. ② بەرمەر ئىش، بەرمەر مەسىلە ھەققىدە يۇز بەرگەن ھادىسە، ئەھۋال: يامان خاھىش.

خاۋاتىر ئى [ئە]تەشۋىش، ئەندىشە، قورقۇنچ.

خاۋاربىچ ئى [ئە] ① خەلىپە ئەلگە قارشى چىققان ئىسلام دىنىدىكى بىر گۇرۇھ. ② كىشىنى تىللاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

خاۋازا ئى [خەن]پىستىنىڭ كۈچۈكى.

خائىن ئى [ئە] ① ئەھدىسىنى، قەسىمىنى بۇزۇپ، خىيانەتكارانە ئىش قىلغان كىشى؛ خىيانەتكار ئادەم. ② ئۆز خەلقى، ئۆز ۋەتىنىنىڭ مەنپەئىتىگە زىت ئىش قىلغان، دۈشمەن تەرەپ بىلەن ھەمكارلاشقان، دۈشمەن تەرەپكە ئۆتكەن كىشى؛ ساتقىن: ۋەتەن خائىنى. * باشلانماستىن قوزغىلاڭ، چىقتى خائىن ئاردىدىن. بىر قىسىملار تۆتۈلدى، چىقماستىن ئىش جايىدىن.

خائىنانە رەۋ [ئە+پ]خائىنلارچە: شەرتنامىنى خائىنانە بۇزماق. خائىنانە ھۇجۇم قىلماق. خائىنانە ھەرىكەت. خائىنانە ئىش.

خايا ئى [پ]جانىت. ئەرلەرنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

خەت ئى [ئە] ① يېزىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان گرافىك بەلگىلەر، ھەرپلەر سىستېمىسى؛ يېزىق: خەت يازماق. ئەرەبچە خەت. لاتىنچە خەت. ② بەرمەر ئىش ياكى مەسىلە ھەققىدە يېزىلغان تېكىست؛ پۈتۈك: قەشقەر ئوغلى يازدىم مەن، ئۆچمەس قىلىپ خېتىمنى. ئەسلەر مۇنداق كەلگەن-لەر، ئابدۇراخمان ئېتىمنى. ③ بەرمەر ئىشنىڭ شۇنداقلىقىنى ئىسپاتلايدىغان رەسمىي ھۆججەت: بىز ئاخىرى مەڭگۈ بىرگە ھايات كەچۈرۈش ئۈچۈن توي خېتى-نىمۇ ئالدۇق. مانا، ئەتە مېنىڭ تويۇم

بولىدۇ. ④ يىراقتىكى كىشىگە بىرەر خەۋەر بېرىش ياكى ئۇنىڭ بىلەن پىكىرلەشىش مەقسىتىدە ئەۋەتىلىدىغان، بىرەر تېكىست بېزىلغان قەغەز، نامە؛ مەكتۇپ: خەت ساندۇقى. زاكاز خەت. خەت سالماق.

خەتەر [ئە] ① ئى. كىشىنى بىرەر بەختسىزلىككە، پالاكەتكە ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن بولغان شارائىت، خەۋپ: خەتەرگە ئۇچرىماق. خەتەردىن قۇتۇلماق. خەتەر چىقماق. ② سۈپ. خەتەرلىك، خەۋپلىك: قەمەر شاھىدىن بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ئانىسى زار-زار يىغلاپ ئېيتتىكى: — ئى بالام، خەتەر يولغا ئاتلىنىپسەن، قايتقىن يولۇڭدىن، — دېدى.

خەتكات ئى [ئە] خەتنى چىرايلىق يازىدىغان ئادەم، ھۆسنىخەت يازغۇچى كىشى؛ ھۆسنىخەتچى: خەتكاتلار جەمئىيىتى.

خەتكۆش ئى [ئە+پ] ئوقۇلۇۋاتقان بەتنى كېيىن ئاسان تېپىۋېلىش ئۈچۈن، بەت ئارىسىغا قىستۇرۇپ قويۇلىدىغان نەرسە: لۇغەتنىڭ بەت ئارىلىقلىرىغا ھەرپلەر يېزىلغان بىرقانچە خەتكۆشلەر قىستۇرۇلغانىدى.

خەتمە ئى [ئە] < دىن > مېيىت دەپنە قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، قەبرە بېشىدا ئوقۇلىدىغان مېيىت ئۈزىتىلغاندىن كېيىن، مېيىت چىققان ئۆيدە قۇرئان ئوقۇش.

خەتنە ئى [ئە] مۇسۇلمانلار ئوغۇل بالىلارنىڭ جىنسىي ئەزاسىنىڭ ئۇچ قىسمىدىكى تېرىسىنى قىسمەن كېسىش ياكى كەستۈرۈش: خەتنە قىلماق.

خەتنىپ ئى [ئە] < دىن > مەسچىتتە خۇتبە ئوقۇيدىغان، ۋەز ئېيتىدىغان دامولا؛ جامائەت ئالدىدا شەرئىەتتىن تەپسىر قىلغۇچى كىشى.

خەج ئى [ئە] بىرەر ئېھتىياج ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان پۇل، مەبلەغ.

خەرەك ئى [پ] ① < مۇز > دۆتار، تەمبۇر، راۋاب قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلارنىڭ تارلىرىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن، يۇزنىگە قويۇلىدىغان تىرەك: دۆتار خەرىكى. راۋاب خەرىكى. ② كىگىزچىلىكتە، دۆكان سوسىسىنى ئېگىزلىتىپ ئاجرىتىپ تۇرىدىغان قىستۇرما ياغاچ.

خەرىتە ئى [ئە] يەر شارى يۈزىدىكى نەرسىلەرنى ۋە ھادىسىلەرنىڭ تارقىلىش ئەھۋالىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان سخېما: دۇنيا خەرىتىسى. خەتسىز خەرىتە.

خەزىنە ئى [ئە] ① پۇل، ئالتۇن-كۈمۈش، تىللا ۋە باشقا قىممەت باھالىق بۇيۇملار ساقلىنىدىغان مەخسۇس جاي؛ ئامبار: بۇ ۋاي خەزىنىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئالتۇنلارنى ئېلىپ، ھەممىسىنى خەلقە بۆلۈپ بېرىپتۇ. ② بىرەر شەخس، تەشكىلات ياكى دۆلەت ئىختىيارىدىكى قىممەت باھالىق

لىق بۇيۇملار؛ مەبلەغ؛ بايلىق: توي — خۇدانىڭ خەزىنىسى (ماقال). * گۈزەلشاھ كۆپچىلىككە «ئەگەر بۇ بەسلەشىشتە يۈسۈپ غالىب كەلسە، 40 قېچىرغا خەزىنە يۈكلەپ يۈرتىغا قايتۇراي» دەپتۇ. ③ كۆچمە. مەدەنىي ۋە مەنىۋى بايلىقلار: ھەربىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئالقىشى.تۈيغۇ خەزىنىسىدىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئېلىپ چىقالايدىغان قىلىمەن.

خەس I ئى[پ] ① قۇرۇق ئۆسۈملۈكلەر، قۇرۇق ئىوت-چۆپلەر، قۇرۇپ قالغان شاخ-شۇمبىلار؛ چۆپ: ئانا يۇرتۇڭ بېزىپ سەندىن ئارىغا ئالمىسا بىر كۈن، بولۇر-سەن شۇندا بىر تال خەس، نە قالغاي سەندىكى قىممەت. ② ئىززىتى، قىممىتى يوق، ئەرزىمەس، خار نەرسە: بولسا رەھمەتلىك تىرىك، بۇنداق ئازاب چەكمەس ئىدۇق، كىشىلەرنىڭ ئالدىدا خەس بولۇپ ئۆتمەس ئىدۇق.

خەس II ئى[ئە] < بوت >مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى ۋە يوپۇرمىقى كۆكتات قىلىنىدۇ.

خەستە سۈپ[پ]يىزت ① بىرەر كېسەللىككە يولۇققان، سالامەتلىكى ياخشى ئەمەس؛ كېسەل، كېسەلمەن: ئىگارىم خەستە جارىغا ژىسالىڭدىن داۋا ئەيلە، تېنىمدە قالمىدى دەرمان، پىراقىڭدا بىمار بولدۇم. ② كۆچمە. دەرد تارتقان، ئەلەم چەككەن، ئازابلانغان، قىينالغان، دەردلىك، قايغۇلۇق، غەمكىن: سايرىغايمۇ زوق بىلەن بۇلبۇلغا گۈلزار بولمىسا، يايرىغايمۇ خەستە دىل ئاشىققا دىلدار بولمىسا.

خەسىس سۈپ[ئە]بىركىمگە بىرەر نەرسە بېرىشنى، سەرپ قىلىشنى خالىمايدىغان؛ پىخسىق، بېخىل، پىشىق: خەسىس ئادەم.

خەشەك ئى[پ] ① قۇرۇق ئوت-چۆپ. ② ياغاچنى چېپىش ۋە رەندىلەش جەريانىدا چىققان ياغاچ پارچىلىرى.

خەق ئى[ئە]جان ت ① خەلق، ئادەم، كىشىلەر:— ئورۇسمۇ، ياپونمۇ ئوخشاشلا يات خەق، دېدى ھاجى چايان ئۇنىڭغا. ② ئادەملەر؛ باشقىلار، يات كىشىلەر: قۇربان ئاقساقال: — خەق سېنى چاكار دېسە، ساڭا ھاقارەت، ماڭا ئۇۋال قىلغانلىق بو-لىدۇ، سەن ئوبدان ئويلا، — دېدى. ③ ئادەم بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ھەم جىنسىي ۋە كەسپىي ئۇقۇمنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەرنىڭ كەينىدە كېلىپ، «كىشى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: خوتۇن خەق. ئەر خەق. * — بىز بولساق يېزىدىكى دېھقان خەق، — دېدى ئۇ.

خەقىش سۈپ[پ] تولا جېدەل قىلىدىغان، جېدەلخور، قارغىش (باللار ھەققىدە): خەقىش بالا.

خەلپە ئى[ئە]ئىسلام دىنىنىڭ شەرئىئەت ئەقىدىلىرىنى ياخشى بىلىدىغان، ئۇقۇ-

مۇشلۇق دىنىي زات: لۇتپۇللا لەنگەردىكى چوڭ خانىقا ئالدىغا كەلگەندە، پېشقەدەم سەپداشلىرىدىن تۇردى خەلپە بىلەن ئۇچراشتى.

خەلپەت ئى [ئە] ① مەدرىسدە ئوقۇيدىغان تالىپلار ئارىسىدىن، تالىپلارغا باشلىق قىلىپ تەينىلەنگەن، داموللىغا ياردەملىشىدىغان ئوقۇغۇچى؛ باشقۇرغۇچى تالىپ. ② دىنىي ئىلىمدە خېلى يۇقىرى ساۋاتقا ئىگە كىشى: كۆندۈزى خەلپەتتىمدىن، ئاخشىمى دادامدىن ساۋاق ئېلىش بىلەن بولدۇم.

خەلق ئى [ئە] ① بىرمۇ مەملىكەتنىڭ ئەمگەكچى ئاممىسى گەۋدە قىلغان ئاھالىسى: جۇڭگو خەلقى. ياپونىيە خەلقى. خەلق تۇرمۇشى. ② مىللەت: ئۇيغۇر خەلقى. رۇس خەلقى. ③ بىرمۇ جايىنىڭ ئاممىسى بىلدۇرىدىغان سۆزلەر بىلەن كېلىپ، شۇ جايىنىڭ «يەرلىك ئاھالىسى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ: ئۇرۇمچى شەھەر خەلقى. يېزا خەلقى. ④ بىرمۇ كەسىپ، مەشغۇلات، ئىش قاتارلىقلارنى بىلدۇرىدىغان سۆزلەر بىلەن كېلىپ، شۇ كەسىپ، مەشغۇلات، ئىش قاتارلىقلارغا مەنسۇپ كىشىلەر گۇرۇھىنى بىلدۇرىدۇ: مېھنەتكەش خەلق. ئەمگەكچان خەلق.

خەلقپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] خەلقنى كۆيۈنىدىغان، خەلق مەنپەئىتىنى كۆزلەيدىغان؛ ھەر دائىم خەلق تەرىپىدە تۇرىدىغان، خەلقنى سۆيىدىغان، خەلقپەرۋەر. ۋەتەنپەرۋەر. خەلقپەرۋەرلىك.

خەلپە ئى [ئە] ① بەزى ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى سىياسىي-دىنىي داھىيلارنىڭ نامى، ئىمام. ② ئورۇن باسار.

خەمەك ئى [پ]يېگى چۈشكەن سويما: بىر پەلەكتە مىڭ خەمەك (ماقال).

خەمسە ئى [ئە] <ئا > بەش مۇستەقىل داستاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەسەر.

خەنجەر ئى [پ]ئىككى بىسلىق، ئۇرۇش قورالى قىلىپ ئىشلىتىشكە بولىدىغان بىر خىل چوڭ پىچاق.

خەنجەرسىمان سۈپ [پ]شەكلى خەنجەرگە ئوخشايدىغان، خەنجەر شەكىللىك: بۇيرۇسا جانىم ۋەتەن دادىل يېرىپ كەلكۈن-قىيان، چىقمەن مەغرۇر بېسىپ خەنجەرسىمان تىك تاغقا مەن.

خەنجەرۋاز ئى [پ]خەنجەر ئىشلىتىشكە، خەنجەر ئۇرۇشقا ماھىر كىشى.

خەندان ئى [پ]يېزىت. شوخ كۆلكە، قاتتىق كۆلكە: مول ھوسۇلنىڭ شادلىقىدا ئەتىگەن-ناخشا ئۆزگىچە، جۇش ئۇرۇپ ياڭراپ-دۇ دېھقان قەلبى خەندانىدىن بۇگۈن.

خەندەك ئى [ئە] ① <ھەرب > دۈشمەننىڭ ئۆتەلمەسلىكى ئۈچۈن قېزىلغان چوڭ ۋە ئۇزۇن چوڭقۇرلۇق: سېپىل خەندىكى. ② بىرمۇ نەرسىنى ئورۇنلاشتۇرۇش، ساقلاش قاتارلىقلار ئۈچۈن كولانغان ئۇزۇن چوڭقۇرلۇق: ئۇلارخالىسانە ئەمگەك قىلىپ ئۆيىنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ.

لىپ، 200 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا خەندەك كولاپ، تۇرۇبا كۆمۈپ، بالىلار يەسلىسى- نىڭ سۇ مەسلىسىنى ھەل قىلىپ بېر- دى.

خەنزۇ ئى [خەن] مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ياكى شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كە- شى. خەنزۇلار مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقاي- سى جايلىرىغا تارقالغان بولۇپ، مەملىكە- تىمىزدە شۇنداقلا دۇنيادا نوپۇسى ئەڭ كۆپ مىللەت. ئۇلار ئىرىق جەھەتتە سې- رىق تەنلىكلەرگە كىرىدۇ. تىلى خەنزۇ- زاڭزۇ تىللىرى سىستېمىسىغا كىرىدۇ.

خەۋەر ئى [ئە] ① بىرەر نەرسە ياكى ھادىسە، ئىش ۋە ياشقىلار ھەققىدىكى مە- لۇمات؛ دېرەك، ئۇچۇر، ئاخبارات: خەۋەر بەرمەك. خەۋەر تاپماق. خەۋەر قىلماق. يېڭى خەۋەر. خۇش خەۋەر. شۇم خەۋەر. * سەۋزىدىن خەۋەر يوق، گۈرۈچ دەم يەپتۇ (ماقال). ② < تل >جۇملىنىڭ ئىگە توغرىسىدىكى بايانى، يەنى جۇملە ئىگە- سىنىڭ قانداقلىقىنى ياكى نېمە ئىكەنلە- كىنى بىلدۈرگۈچى بۆلىكى: جۇملە خەۋە- رى.

خەۋەردار سۆپ [ئە+پ] ① خەۋىرى بار، ۋاقىپ: ئەنۋەر باياتىن بېرى نادەم بىلەن ۋاراسجان ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان گەپلەر- دىن خەۋەردار ئىدى. ② بىرەر ئىش ياكى ھۇنەر-كەسپنى بىلىدىغان، ئۇنى قىلىش قولىدىن كېلىدىغان: ئۇ رۇس، خەنزۇ، ئىنگلىز تىللىرىنى پۇختا بىلىدىكەن، ئە- رەب، پارس، قەدىمكى ئۇيغۇر تىللىرىدىنمۇ ياخشى خەۋەردار ئىكەن.

خەۋپ ئى [ئە] بىرەر كۆڭۈلسىزلىك، كۆڭۈل- سىز ھادىسە ياكى پالاكەتلىك يۈز بېرىش ئېھتىماللىقى: خەتەر، قورقۇنچ، تەشۋىش: خەۋپكە ئۇچرىماق. خەۋپكە دۇچ كەلمەك.

خەي ئى [خەن] پاختا رەخت ۋە ھەر خىل توقۇلمىلاردىن تىكىلگەن ئاياغ كىيىمى.

خەيدەي ئى [خەن] <ياپ>قوڭۇر يۇسۇن- لىق رەڭلىك بىر خىلى. دېڭىز ئاستىدىكى تاشلارنىڭ ئۈستىدە ئۆسىدۇ، شەكلى تاسمىغا ئوخشايدۇ، تەركىبىدە كۆپ مىق- دارداً يود ماددىسى بولىدۇ. ئۇنى ئىستې- مال قىلىش ئارقىلىق، قالقانسىمان بەز ئىششىقىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ. ئۇ- نىڭدىن يەنە يود ۋە كالىي ئېلىشقا بولى- دۇ. تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ. ئادەت- تە، سەي ئوڑىنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

خەير [ئە] ① ئى. بىركىمگە بېرىلىدىغان ياكى بېرىلگەن سەدىقە، ئېھسان: خەير قىلماق. خەير بەرمەك. ② يۆك. «ياخ- شى»، «مەيلى»، «خوپ، نېمە بولسا مەيلى» دېگەن مەنىدە قىستۇرما سۆز رو- لىدا كېلىدۇ: خەير، دېگىنىڭىز بولسۇن. * سىز ئاڑىغا چۈشۈپ قالدىڭىز، خەير، بوپتۇ. ③ ئم. خەيرلەشكەندە، «خوش» ، «يەنە كۆرۈشەرمىز» ، «خۇداغا ئامانەت» قاتارلىق مەنىلەردە ئىشلىتىلىدۇ: خەير، بىز

كەتتۇق. * خەير، ياخشى چۇش كۆرسەتمەك.

خەيرخاھ سۆپ [ئەرەپ] باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىشنى خالايدىغان، مېھرىبان: خەيرخاھ ئادەم.

خەيرىنىدى ئى [خەن] باشقىلارنى خەيلى قىلىدىغان، باشقىلارغا زىيان يەتكۈزۈشنى ئويلايدىغان ئادەم.

خەيرىيەت [ئە] ① ئى. ساۋابلىق ئىش، خەير-ساخاۋەت، خەير-ئېھسان، سەدىقە: بۇ خىل خەيرىيەت ئىشلىرىغا جان كۆيدۈرۈپ يۈرگەن يۇسۇپجان جەۋلانى ئىدى. ② يۈك. كۆپىنچە جۇملىنىڭ بېشىدا كېلىپ، «ھېلىمۇ ياخشى»، «خۇداغا شۈكۈر»، «ھەرنېمە بولسا» دېگەن مەنىلەردە قىستۇرما سۆز رولىدا كېلىدۇ: خەيرىيەت، ئامان قالدىڭ، بۇ ئالەمدە تېخى يەيدىغان رىزقىڭ بار ئىكەن.

خەيلى ئى [خەن] جا. ت. زىيانكەشلىك، قەست، بۇزغۇنچىلىق، ۋەيران: خەيلى قىلماق. خەيلى بولماق.

خروم ئى [ئەرەپ] < خەن > مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Cr(Chromium). ئۇ بىر خىل كۈمۈشكە ئوخشاش ئاق رەڭ كرىستال مادىدا بولۇپ، قاتتىق ۋە چوڑۇق كېلىدۇ. ئادەتتە داتلاشماس پولات ۋە يۇقىرى سۈرئەتلىك پولات ئىشلەشتە خام ئەشيا قىلىنىدۇ. سانائەتتە تۆمۈر، مانگان ۋە خرومىلار قارا مېتال ھېسابلىنىدۇ.

خرومات تى ئى [ئەرەپ]< گرېك]< بىئول > ئوكسىگېن ئاجراتقان يادرو قەنت كىسلاتاسى بىلەن ئاقسىلىنىڭ بىرىكمە تەنچىسى. ئۇ يادرو ماددىسى بىلەن خرومۇسومىنىڭ شەكىللىنىشىدىكى ئاساسلىق تەركىب ھېسابلىنىدۇ.

خرومۇسوما ئى [ئەرەپ]< گرېك]< بىئول > ھۈجەيرە يادروسىدا بولىدىغان ھەم بويىقلار بىلەن بويىلىدىغان يېپسىمان ياكى تاياقسىمان تەنچە. ھۈجەيرە بۆلۈنگەندە، ئۇنى كۆزەتكىلى بولىدۇ.

خرومىت ئى [ئەرەپ] < خەم > بىر خىل مىنېرال، يەنى خروم بىلەن تۆمۈرنىڭ ئوكسىدى (Cr_2O_3FeO). ئاساسلىق تەركىبى خروم بولۇپ، توق قوڭۇر كېلىدۇ. كۆپىنچە دانىچە، كاللەك ۋە پۈرچاق شەكىللىرىدە ئۇچرايدۇ، سانائەتتە مېتال لورگىيىنىڭ مۇھىم خام ئەشياسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن يەنە بويياق ئىشلەشكە بولىدۇ.

خرۇستال ئى [ئەرەپ]< گرېك]< گېئول> ← **بىللۇر.**

خرىستوماتىيە ئى [ئەرەپ]كونا < ئەدەبىي > ئورۇلۇك بەدىئىي، تارىخىي ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئەسەرلەر ياكى ئاشۇنداق ئەسەرلەردىن تاللاپ ئېلىنغان پارچىلاردىن تۈزۈلگەن ئوقۇش كىتابى، ئوقۇشلۇق.

خرىزوبېرىل ئى [ئەرەپ]< گرېك] < گېئول > بىر خىل مىنېرال. خىمىيىلىك تەركىبى

$BeA\ l_2O_4$. كۆپنچه ئاز مقداردا خروم ۋه تۆمۇر ئارىلىشىپ كېلىدۇ. ئۇ رومبىلىق كرىستال سىستېمىسىدا بولۇپ، سۇس يېـ شىل رەڭدە كېلىدۇ؛ ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە، چۇرۇك بولىدۇ. ئۇنىڭدىن ياقۇت ئىشلەشكە بولىدۇ.

خرىستوس ئى [<گرېك] <دىن>خرىستىئان دىنىدىكى نىجاتكار، يەنى ئەيسانىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى.

خرىستىئان ئى [<گرېك]< دىن >① ئەيسانىڭ ھۆرمەت نامى، خرىستوس: خرىستىئان دىنى. ② خرىستىئان دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى كىشى؛ ناسارا.

خلور ئى [<گرېك] <خىم >گاز ئېلېمېنت. بەلگىسى Cl(Chlorum). ئۇ سارغۇچ يېشىل، ھاۋادىن ئېغىر، زەھەرلىك ۋە كۈچلۈك قوزغاتقۇچى پۈراقتائىگە؛ ئاسانـ لا ئۈيۈپ، سۇيۇقلۇققا ئايلىنىدۇ؛ ئۇنىڭـ دىن پايدىلىنىپ، ئاقارتقۇچى پاراشوك، بويياق، دېھقانچىلىق دورىلىرى ۋە سۈلياۋ قاتارلىقلارنى ئىشلىگىلى بولىدۇ.

خلوروفورم ئى [<فران<گرېك] <خىم > ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى $CHCl_3$. ئۇ بىر خىل رەڭسىز، ئۇچۇشـ چان سۇيۇقلۇق بولۇپ، ئالاھىدە سېسىق پۈراقتا ئىگە. ئادەتتە ئېرىتكۈچى قىلىنىدۇ ياكى ئۇنىڭدىن بويياق ئىشلىنىدۇ. مېدىتـ سىنىدا ھوشسىزلاندۇرغۇچى دورا ئورنـ دىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

خلوروفىل ئى [<گرېك]< بىئول > ئۆسۈملۈكلەر تېنىدىكى يېشىل رەڭلىك مادىدا، يەنى بىر خىل مۇرەككەپ ئورگانىك كىسلاتا. ئۆسۈملۈكلەر ئۇنىڭدىن پايدـ لىنىپ، فوتوسىنتېز رولىنى ئۆتەش ئارقـ لىق ئوزۇقلۇق ئىشلەپچىقىرىدۇ.

خلوروھىدرىتن ئى [<گرېك] <خىم > ئانتىبىئوتىكلارنىڭ بىرى. مولېكۇلا فورـ مۇلىسى $C_{11}H_{12}O_5N_2Cl_2$. ئۇ بىر خىل ئاق ياكى سېرىق رەڭدىكى كرىستال بو- لۇپ، ناھايىتى ئاچچىق كېلىدۇ. ئادەتتە ئۇ كېزىك، ئۈرە كېزىك ۋە كۆكيۆتەل قاتارلىق كېسەللەرنى داۋالاشتا ئىشلىتىلـ ىدۇ.

خلورىد ئى [<گرېك] < گېئول >بىر خىل مىنېرال. ئاساسلىق تەركىبى ئالىيۇمىن، تۆمۈر ۋە ماگنېزىينىڭ سۇلۇق سىلىكاتلىرى بولۇپ، يېشىل ۋە پارقىراق كېلىدۇ؛ ئا- دەتتە كرىستاللاشقان تاربشا جىنسلارغا كەڭ تارقالغان بولىدۇ.

خو [خەن] ① ئى. ناپ. ئاشلىق ئۆلچەيدىـ غان ئەسۋاب. ② مق. بەش كۈرىگە تەڭ ئۆلچەم بىرلىكى: بىر خو بۇغداي.

خوت ئى [ر]ئاپتوموبىل، تراكتور قاتارلىقلارـ دىكى سۆرەش كۈچىنى ئۆزگەرتكۈچى قۇـ رۇلما. ئادەتتە ئاپتوموبىل، تراكتورلارنى كەينىگە ياندۇرۇش ۋە مېڭىش سۈرئىتىنى

ئۆزگەرتىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ.

خوتتىنىيە ئى [لات] <بوت>سائۇرۇس ئوتى ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غولـ لۇق ئۆسۈملۈك. پۇتۇن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ، قىزىتما ۋە ئىششقىنى يانـ دۇرۇش رولىغا ئىگە.

خوجا ئى [پ] ① <تارىخ>شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا، مەلۇم بىر ئىمتىيازغا ئىگە بولغان ئاقسۆڭەكلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادـ لىرى. ② «بەگ»، «باي» دېگەن مەنىدە ئۇلۇغلاپ، ھۆرمەتلەپ چاقىرىش فورمـ سى. ③ بىركىمنىڭ ياكى نەرسىنىڭ ئىـ گىسى؛ خوجايىن: خوجامنىڭ خوجىسى بار، چامغۇرنىڭ ئوربىسى بار (ماقال). ④ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

خوجايىن ئى [پ]بىرەر نەرسىگە ياكى كىشـ گە ئىگىدارچىلىق قىلغۇچى: ئۆيىنىڭ خو. جايىنى. * مەھەللىمىزدە يېرىنى تېرـ يالمايدىغان بىرنەچچە دېھقانلار بىلەن ئور. تاقلىق قىلىدىغان بىر خوجايىن بار ئىدى.

خوجىدار ئى [پ]بىرەر نەرسىگە ئىگىدارلىق قىلغۇچى، خوجايىن.

خوجىزادە ئى [پ]خوجايىننىڭ پەرزەندى، باي، بەگ بالىسى.

خوخەنزە ئى [خەن]جەن ت. باتۇر ۋە قەيسەر ئەر، يىگىت؛ ئۇغۇل بالىنىڭ ئۇغۇل بالـ سى: يامۇلنىڭ ياغاچلارى، ئېگىز قارىغاي چەنزە، يامۇلنى تېشىپ چىققان، سادىر ئۆزى خوخەنزە.

خور I ئى [<گېلىك] < مۇز >كوللېكتىپ ئېيتىلىدىغان ناخشا: ئەرلەر خورى. ئاياال. لار خورى. ئومۇمىي خور.

خـور II سۈپ [پ]ھېچ كىشى نەزىرىگە ئىلمايدىغان، كەمسىتىلگەن، ئېتىبارسىز، خار: ئىلملىك نۇر، ئىلىمسىز خور (ماـ قال).

خوراز ئى [پ]توخۇنىڭ ئەركىكى: تۇلكـ نىڭ سوئالىغا خورازنىڭ جاۋابى بار (ماـ قال).

خوردا I ئى [پ]< ئالتا > ① ئادەم ۋە كۆپ ساندىكى ھايۋانلارنىڭ تۆرەلمىلىك دەۋرىدىكى ئىچكى ئىسكىلىتى. كېيىنچە ئومۇرتقا سۆڭىكى ئۇنىڭ ئورنىنى باسـ دۇ. ② بەزى ھايۋانلارنىڭ (مەسىلەن، بېلىقنىڭ) ئاساسىي ئىسكىلىتى.

خوردا II ئى [پ] < ملت >بىر تۈز سىزىق چەمبەر بىلەن ئىككى نۇقتىدا كېسىشكەنـ سىدە، ئۇنىڭ چەمبەر ئىچىدىكى قىسمى خوردا دېيىلىدۇ.

خوردا III ئى [پ]دىئال. شوۋنگۇرۇچ.

خوردا IV ئى [پ]بىرەر ئىش-ھەرىكەتكە، قىلىققا ئادەتلىنىش، ئۆگىنىپ قېلىش: خوردا بولماق. خوردا قىلماق.

خوردان سۈپ [پ]جىق يەيدىغان، ئىشتىھاـ لىق، بىگەك: باي تولا يېسە خوردان دەر، نامرات تولا يېسە ئوپقان دەر (ماقال).

خورما ئى [پ] <بوت>① پالما ئائىلىسىـ دىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخ.

غەربىي ئاسىيا ۋە شىمالىي ئافرىقىدىن چەـ
قىدۇ. مېۋە گۆشى تاتلىق بولىدۇ. دەرەخ
غولىنى چىلاش ئارقىلىق ئېلىنغان شىرنـ
سىدىن قەنت ۋە ھاراق ئىشلەشكە بولـ
ىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋـ
سى.

خوزۇر ئى [ئە] < بوت > خوزۇر ئائىلىسىدىكى
يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى كـ
چىك دەرەخ. ئۇرۇق مېيىنى سىلىقلىغۇچى
ماي ئورنىدا ئىشلەتكىلى، مېۋە گۆشىنى
دورىغا ئىشلەتكىلى، قوۋزاق ۋە يوپۇرماقـ
لىرىدىن كاشتان بىلىمى ئالغىلى، مېۋـ
ـسى ۋە قوۋزىقىنى سىرىق بوياقتا خام
ئەشيا قىلغىلى، ياغىچىدىن ھەر خىل
سايمان ۋە ئۈسكۈنىلەرنى ياسىغىلى ھەمـ
دە نەقىش ئويغىلى بولىدۇ.

خوسا ئى [پ]تۇم تۇياق ئەركەك ھايۋانلارـ
نىڭ جىنسىي ئەزاسى.

خوستاگۆل ئى [لات+پ] < بوت >① گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇ مەشھۇر مەنزىرە ئۆسۈملۈكى بولۇپ، نەم ۋە سايە جايلاردا ئۆستۈرۈلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

خوش [پ] ①ئىم «خەير»، «يەنە كۆرۈشەرمز»، «سالامەت بولۇڭ» دېگەن مەنىلەردىكى خەيرلىشىش فورمىسى: قاچـ ئۇن بىرئاز بىتاقەت بولۇپ: — خوش، ھازىرچە خوش، مەن ئالدىرايمەن، — دېدى-دە، يولىغا راۋان بولدى. ② يۆك. ئاساسەن جۈملىنىڭ بېشىدا كېلىپ، «قېنى»، «قېنى ئەمسە»، «ئۇنداقتا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: — خوش، قانداق ياخشى خەۋەرلەر بار قادىر؟ — دەپ سورىدى باشلىق ئونىڭدىن. ③ يۆك. قارـ شى تەرەپكە قارىتىپ ئېيتىلغاندا «مەرھەـ مەت»، «قېنى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرـ ىدۇ: خوش، مېھمانلار، ئاشقا باقايلى. ④ ئىم. قارشى تەرەپنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇش پوزىتسىيەسىنى يەنى «بولىدۇ»، «ھەئە»، «شۇنداق» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرـ ىدۇ:ئۇ: — يىلىغا 360 يۈەن تاپشۇرـ سەن، — دېدى. — ماقۇل، — دېدىم. ئاشنى نەق پۇلغا ئالمسەن، — دېدى، — خوش، — دېدىم. ⑤ يۆك. سۆزلىگۈچىـ نىڭ يۈقىرىدا سۆزلەپ ئوتكەن ئۆز سۆزـ لىرىنى خۇلاسىلىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ كېـ لىپ، «گەپنىڭ قىسقىسى»، «يىغىپ ئېيتقاندا» دېگەنگەئوخشاش سۆزـ ئىبارـ لەرنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ: خوش، شۇنداق قىلىپ، ئاخىرى ئەتە ماڭىدىغان بولدۇق-دە.

خوشاك ئى [خەن] <يىم>بىر خىل يېمەكـ لىك. ئىچىگە گۆش بىلەن پىيازدىن قەـ لىنغان قېيما ئېلىنىپ، مانتىغا ئوخشاش ئوگۈلىدۇ ۋە تاۋىدا قىزدۇرۇپ پىشۇرۇلىدۇ.

خولپا ئى [ر<لات<گرېك] < تېب > ئوچەي

يوللىرىدا بولىدىغان ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل. ئۇنى خولېرا تىرناقسىمان باكتېرىيىسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنىڭدا، ئىچ سۇرۇش، قۇسۇش، چوڭ تەرەت خۇددى گۈرۈچ سۇيىگە ئوخشاش سۇيۇق كېلىش، پۇت-قول تارتىشىش ۋە مۇز-لاش، شۇڭ بولۇپ قىلىش قاتارلىق ئالا-مەتلەر كۆرۈلىدۇ.

خولېستېرىن ئى [<گرېك> < خىم > ئىسپىرتلارنىڭ بىرى، يەنى ئاق رەڭلىك كرىستال مادىدا. ئادەمنىڭ ئۆت سۇيۇقلۇ-قىدا، نېرۋا توقۇلمىلىرى ۋە قان سۇيۇقلۇ-قىدا مىقدارى ئەڭ كۆپ بولىدۇ.

خولىن ئى [<گرېك> < خىم >ئورگانىك بىرىكمە، يەنى رەڭسىز، قويۇق ھالەتتىكى سۇيۇقلۇق. كۆچلۈك ئاساسلىق خۇسۇ-سىيىتىگە ئىگە. ھايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەر تېنىدىكى مايلارنىڭ ئالمىشىشىدا مۇھىم رول ئوينايدۇ.

خولىنجان ئى [پ] <بوت>زەنجىۋىل ئائى-لىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى ئاق كېلىدۇ، تۈگۈنەك يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ،ئاشقازانلىق قۇۋۇتە-لەندۈرۈش رولىغا ئىگە.

خون [پ] ①مق. ئۇستى-ئۈستىگە تىزىل-غان، دەستە: بىر خون نان. ② ئى. گۈرۈپپا، گۇرۇھ: قەشقەر شەھىرىدىكى 20 خون ئەلنەغمىنىڭ خۇشاللىقىمۇ ئۇنىڭ-دىن قېلىشمايتتى.

خونچا ئى [پ] ① ئۇستىگە نان قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى قويىدىغان تاۋاق، پەت-نۇس: ئۇلار خونچىلاردا تاماق ئېلىپ كە-لىشىپتۇ. ② بىر خىل كىچىك چىنە تەخسە.

خۇاجەر ئى [خەن]خېمىرىغا ياغ سۈرتۈپ، تولغاپ، قاسقاندا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل ھورنان.

خۇپتەن ئى [پ]< دىن >① كۈن ئولتۇرۇپ تەخمىنەن بىر-ئىككى سائەت ئۆتكەن، يەنى ناماز شامدىن كېيىنكى ۋاقىت؛ قا-راڭغۇ چۈشكەن چاغ: شام بىلەن خۇپتەن ئارىلىقىدا، بۇ كوچىغا بىر يىگىت كېلىپ توختىدى. ② شۇ ۋاقىتتا (خۇپتەندە) ئوقۇلىدىغان ناماز: ئۇكام، سىز مېڭىپ تۇرۇڭ، مەن خۇپتەننى ئوقۇپ بولۇپ ئاد-دىن باراي، دەپ بالىنى يولغا سالدى نە-يازقاري.

خۇپسەن سۈپ [پ]بىلىپ تۇرۇپ ھېچنېمىنى ئۇقمىغان قىياپەتكە كىرىش.ئالدىغان،ھېچ-نېمىنى سەزمىگەندەك بولۇش.ئالدىغان: خۇپسەن ئادەم. * «ياردىار مەھبۇس» گاھىدا خۇپسەن بولۇپ،ئالاتتى، گاھىدا قاتـ-تىق ئىڭراپ، ناله قىلىپ ياتاتتى.

خۇپيانە رەۋ [ئە+پ]باشقىلارغا بىلدۈرمەس-تىن، يوشۇرۇن ھالدا، يوشۇرۇنچە: خۇ-پيانە ئۇچراشماق. خۇپيانە تەكشۈرمەك.

خۇتبە ئى [ئە]< دىن> ① جۈمە ۋە ھېيت

نامازلىرىدا، مەسچىت ئىمامى تەرىپىدىن پەرزىنىڭ ئالدىدا، مەسچىت مۇنبىرىدە قىلىنىدىغان دىنىي پەندى-نەسىھەت ۋە دۇئا: ئادەملەر خۇتبە مۇنبىرى دەپ ئاتالغان سۇپىدا سۆزلەۋاتقان سەللىنىڭ ئادەمگە قاراپ ئولتۇرۇشىدۇ. ② نىكاھ ۋاقتىدا ئوقۇلىدىغان دۇئا.

خۇد (خۇدى) ئى [پ] ئىس-ھوش، تۇيغۇ، سېزىم: خۇدىنى بىلمەك. خۇدىنى تاپماق. خۇدىنى يوقاتماق. * خوتۇنى يوقنىڭ خۇدى يوق (ماقال).

خۇدا (خۇداسى) ئى [پ] دىنىي چۈشەنچىدە، پۈتۈن ئالەمنى ياراتقان ۋە ئۇنى باشقۇرغۇچى ئىلاھىي كۈچ؛ تەڭرى؛ ئاللا: خۇدا ساقلىسۇن. * مەن قىلارمەن ئوتۇ، خۇدايىم قىلار توققۇز (ماقال).

خۇداگوي [پ] ① سۆپ. خۇدانى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان، دائىم تائەت-ئىبادەت قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان: خۇداگوي ئادەم. ② ئى. دائىم تائەت-ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولىدىغان ئادەم: پوپ ئاسىتا پەسكە چۈشۈشكە باشلىدى، ئەنە شۇ چاغدا خۇداگويلار ئۇنى قورشۇالدى، ھەركىم ئۇنىڭ قولىنى سۆيۈشكە تىرىشاتتى.

خۇداۋەندە ئى [پ] ئىستېمالدا «ئەي خۇدا» دېگەن مەنىدە بولۇپ، خۇداغا قىلغان مۇراجىئەتنى بىلدۈرىدۇ.

خۇدايا ئى [پ] «ئەي خۇدا» دېگەن مەنىدە، خۇداغا مۇراجىئەتنى بىلدۈرىدۇ: — خۇدايا، بۇ دوزاختىن ئۆزۈڭ قوتۇلدۇرغايسەن... ئامىن، دېدى ھېلىقى مەھبۇس.

خۇدايىتائالا ئى [پ+ئە] ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىگە ئىگە بولغان زات، خۇدا، ئاللا: پادىشاھ ئۇلارغا دۇئا قىلىپ، رۇخسەت بېرىپتۇ ۋە خۇدايىتائالاغا تاپشۇرۇپ ياخشى تىلەكلەرنى تىلەپتۇ.

خۇدايى سۆپ [پ] خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولغان، خۇدا يولىدا بولغان: خۇدايى مېھمان. خۇدايى قوناق.

خۇددى رەۋ [پ] ① ھېچبىر ئۆزگىچىلىكى يوق؛ قۇيۇپ قويغاندەك؛ بەئەينى، گويا، ئەينەن: ئۇ بالا خۇددى دادىسىغا ئوخشايتى. ② دەل: خۇددى شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە، ھېلىقى يىگىت بۇلبۇلگويا تۇرغان باغقا قاراپ مېڭىپتۇ، ③ جۇملىنىڭ ئوخشاشلىقىنى بىلدۈرىدىغان بۆلەكلىرىنىڭ ئالدىدا كېلىپ، «-دەك، -تەك»، «ئوخشاش» سۆزلىرى بىلەن ماسلىشىپ، ئوخشاشلىقنى كۈچەيتىش رولىنى ئويناپ، ئۇ خۇددى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندەك سۆزلەۋاتاتتى.

خۇدۇك ئى [پ] ئەندىشىلىك، گۇمان، شۈبھە، شەك: خۇدۇك ئالماق. * ئەزىزجان گەرچە ھازىر ئۇلارنىڭ ئۆيىدە بولمىسىمۇ بۇ ئايال بەربىر خۇدۇكتىن نېرى ئەمەس ئىدى.

خۇدۇكچان سۈپ [پ] خۇدۇكلەنگەنلىكى بەلىنىپ تۇرىدىغان خۇدۇكسىنغان ئاساسلا خۇدۇكسىنىدىغان: خۇدۇكچان ئادەم. خۇدۇكچان بالا.

خۇراپات ئى [ئە] ئاساسسىز، ئىلمىيلىكى يوق، ساختا سۆز ۋە مۇشۇ ئاساستىكى ئېتىقاد، بۇنىڭدىن شەكىللەنگەن خىلمۇخىل كونا ئۆرپ-ئادەتلەر: مەدەنىيەت دەۋرىدىن خۇراپاتنى ئىشەنمە، ئىلىم-بىلىم ۋاقتىدىن نادانلىققا ئىشەنمە.

خۇراپىي سۈپ [ئە] خۇراپاتنا ئائىت، خۇراپاتنا ئاساسلانغان؛ خۇراپاتلىق ئىدىيىسىگە ئەگەن، خۇراپاتنا ئىشىنىدىغان: خۇراپىي ئادەم. خۇراپىي چۈشەنچە.

خۇرجۇن ئى [پ] ئىچىگە نەرسە-كېرەك قاچىلىنىدىغان، ئۇلاغقا ئارتىشقا باب قىلىپ يېپ ياكى يۇگدىن توقۇلىدىغان ئىككى باشلىق قاپ: ئەخمەقنىڭ ئەقلى خۇرجۇن (ماقال).

خۇرسەن سۈپ [پ] ① مەمنۇن، روھىي كەيپىياتى بەك ياخشى، خۇشال، شاد، خۇش: مۇقامنى چۈشەنگەن، ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرگەن كىشىنى ئۇچرىتانلىقىمىز ئۈچۈن، بىزمۇ ناھايىتى خۇرسەنمىز، دېدى ئۆمەر سازەندە. ② قانائەت ھاسىل قىلغان؛ رازى بولغان، مەمنۇن، مىننەتدار: ئوغلۇم، ئۆتكەندە بۇيرۇغان خىزمەتنى ناھايىتى ياخشى ئورۇنداپ كەلگەنلىكىڭدىن مەن كۆپ خۇرسەن بولدۇم.

خۇرۇج ئى [ئە] ئېز ت ① توساتتىن ھۇجۇم قىلىش؛ ھۇجۇم: زۇلۇم، كۈلپەت باغرىغا خۇرۇج ئەنجەر ئۇرغايسەن، ئامبال-دوتەي تەختىنى گۈمران قىلىپ چاقىرايسەن. ② غەزەپ، ئاچچىق، جۇدۇن: رەئىسىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، شائىرنىڭ خۇرۇجى تۇتتى.

خۇرۇچ ئى [پ] بەرەر نەرسىنىڭ خام ئەشيالىسى، خام ماتېرىيال.

خۇرۇم ئى [ر<گرىك] كالا، ئات، قوي، چوشقا قاتارلىق ھايۋانلار تېرىسىنىڭ تۈكىنى چۇشۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، پىششىقلاپ ئىشلەنگەن بىر خىل يۇمشاق، پارقىراق كۆن. ئۇنىڭدىن ھەر خىل ئاياغ كىيىمى، چاماداندا قاتارلىق بۇيۇملارنى ئىشلەشكە بولىدۇ: خۇرۇم چاپان. خۇرۇم ئۆتۈك.

خۇسۇس ئى [ئە] ① كۆزدە تۇتۇلغان مەسىلە، ماۋزۇ (ئاساسەن ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن كېلىدۇ): سىز بۇ خۇسۇستا كىم بىلەن سۆزلەشتىڭىز ② «-تىن» قوشۇمچىسى بىلەن تۇرلىنىپ كېلىپ، «سەۋەبتىن، ۋەجىدىن» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: مەن مۇشۇ خۇسۇستىن ۋاقتىدا كېلەلمىدىم.

خۇسۇسەن رەۋ [ئە] باشقىلاردىن كۆرە، بولۇپمۇ: ئۆسمۇرلەرگە، خۇسۇسەن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا قارىتا، بەدەن چېنىقتۇرۇشنى چىڭ تۇتۇش لازىم.

خۇسۇسىي سۈپ [ئە] بەرەر شەخسنىڭ يالغۇز

ئۇزنىگە قاراشلىق، تېگىشلىك بولغان؛ شەخسىي، شەخس ئىگىدارچىلىقىدىكى: خۇسۇسىي مەكتەپ. خۇسۇسىي سودا. خۇسۇسىي مۇلۇك.

خۇسۇسىيەت ئى [ئە]بىرەر نەرسە ياكى بىر-كىمنىڭ ئۆزىگە خاس، باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان تەرىپى؛ ئۆزىگە خاس بەلگىسى، ماھىيىتى: يەرلىك خۇسۇسىيەت. تىلنىڭ خۇسۇسىيىتى. * بۇ يەردە بايان قىلىنغان، ئىنساندا بولغان ئون خىل ئامىلنىڭ خۇلاسىسى ئىنسانىنىڭ سۆزلەش خۇسۇسىيىتىدۇر.

خۇسۇمەت ئى [ئە]بىراۋغا قارىتا بولغان ئادا-ۋەت، ئۆچمەنلىك، دۇشمەنلىك، غۇم: ئۇ ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان، بۇنىڭغا ئىچىدە خۇسۇمەت ساقلاپ يۈرەتتى.

خۇش [پ] ① سۈپ. خۇشال، شاد، خۇر-سەن: بۇ ئىشتىن ئۇنىڭ كۆڭلى خۇش ئىدى. ② سۈپ. ياخشى: ھاي-ھاي ئېتىم باربدا خۇش كۆرىمەن يار سەنەم، مەن يا-رىمنى سېغىنسام چۈش كۆرىسەن يار سە-نەم. ③ سۈپ. رازى: قايغۇرماڭ، بۇ ئىشتا سىز بىزدىن چوقۇم خۇش بولىسىز. ④ ئى. كۆچمە. ئىشتىياق، زوق، مايىللىق، خا-ھىش: ئۇنىڭ ھاراققا خۇشى يوق.

خۇشامەت ئى [پ]بىرەر كىشىگە تەمەگەرلىك بىلەن خىزمەت قىلىش، غەيرىي مۇددىئا بىلەن ياخشى كۆرۈنۈشكە ئۇرۇنۇش، ماختاش ۋە شۇ خىل ئۇسۇلدا قىلىنغان مۇئامىلە: خۇشامەت قىلماق. * زېرەك-كىشى خۇشامەتنى دوست تۇتماس(ماقال).

* ئۇ مەخسۇتنىڭ خۇشامەت سۆزلىرىنى ئاڭلىماسلىققا، ئۇنىڭغا قارىماسلىققاتىرد-شانتتى.

خۇشامەتگۆي سۈپ [پ]خۇشامەت قىلىشنى ياخشى كۆرىدىغان، ئادەت قىلغان؛ خۇ-شامەت قىلىشقا ئامراق: خۇشامەتگۆي ئا-دەم.

خۇشتار [پ] ① سۈپ. بىرەر نەرسە ياكى ئىشقا خۇشى، ئىشتىياقى بار، ھەۋەس قى-لىدىغان؛ زوقمەن، ئىشقىۋاز: ئۇ ئۆز بې-شىدىن ئۆتكەن ۋەقەلەرنى ھېكايە قىلىپ بېرىشكە خۇشتار سۆھبەتداش بولۇپ چىق-تى. ② ئى. بىرەر نەرسىگە ناھايىتى قى-زىققان، بېرىلگەن ئادەم؛ ھېرىسمەن كە-شى؛ ھەۋەسكار: ئىشچانلىقىڭ دېمىسەم، يارىم، ساڭا كۆيمەسمەن. ئۆزۈم ئەمگەك خۇشتارى، ھۆرۈنلارنى سۆيمەسمەن. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

خۇشنۇد سۈپ [پ]پىز ت. خۇرسەن، شاد، مەمنۇن: سىز ئۇچۇن چەككەن جاپا ئاتا-ئانا، كۆڭلىنى خۇشنۇد قىلىپ ھۆرمەت قىلىڭ؟

خۇلاسە ئى [ئە]بىرەر مەسىلە، ئىش، نەرسە ھەققىدە يۈرگۈزۈلگەن پىكىر ياكى مۇلا-ھىزىنىڭ مەنتىقىي نەتىجىسى؛ يەكۈن: خۇلاسە قىلماق. خۇلاسە چىقارماق.

خۇلاسۇى سۈپ [ئە]خۇلاسە خاراكتېرلىك،

خۇلاسىلانغان: ئابدۇغېنى پۈتۈن سۆزدە، ئۆزىنىڭ چوڭ خەتلىك گېزىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن چىقىرىلغان خۇلاسىۋى ھېسسىياتنى ھۆكۈم سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويدى.

خۇلۇق ئى [ئە] ① كىشىنىڭ مۇئامىلىسى ۋە روھىي خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ يىغىندىسى؛ مىجەز، خاراكتېر، پېئىل: خۇلقى ياخشى ئايال. * چىراي كۆيدۈرەر، خۇلق سۆيدۈرەر (ماقال). ② كىشىگە ئادەت بولۇپ قالغان، تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان ئىش-ھەرىكەت؛ ئادەت، قىلىق: رۇستەم ئادەتتە كەم سۆز ئىدى. ئايخان ئۇنىڭ بۇ خۇلقىنى، قەلبىگە ئالەم سىغدىغان كەڭ پېكىرلىكىنى يارىتىپ قالغانىدى.

خۇلىگەن ئى [ر]قائىدە-يوسۇن ئۇقمايدىغان، يامان ئىشلاردىن باش تارتمايدىغان ئادەم؛لۇكچەك: ئاغزىڭنى يۇم نېمە بولسامۇ ساڭا ئوخشاش ئىپلاس ئەمەسمەن ياشلار ئىتتىپاقىغا سوقۇنۇپ كىرىۋالغان خۇلىگەن دېدى ئوسمان ئۇنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ.

خۇم ئى [پ]سۇيۇقلۇق، دان ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر ساقلىنىدىغان، ساپالىدىن ياسالىدىغان، ئاغزى كىچىكرەك بىر خىل ئىدىش: ئۇ كىشى ئېتىغا ئىككى خۇم مۇسەللەس ئارتىپ كەلدى.

خۇمار [ئە] ① ئى. ئادەتلىنىش تۇپەيلى بىرەر نەرسىگە قارىتا كۆڭلىدە ھاسىل بولغان كۆچلۈك بىر خىل تەشنالىق؛ زور ئىستەك: خۇمارى تۇتماق. خۇمارى يېشىلمەك. ② سۇپ. بىرەر نەرسىگە ئېرىشىشكە ئىشتىياق باغلىغان؛ياخشى كۆرىدىغان، ھەۋەس قىلىدىغان: گۈل خۇمار ئادەم. ناخشا خۇمار. گەپ خۇمار. ئادەم. خۇمار.

خۇمخانا ئى [پ]يىرت. مەي قاچىلاپ قويۇلغان خۇم، ئىدىشلار توختىلغان مەخسۇس ئۆي؛ مەيخانا: بۇ ئىشىق خۇمخانىسىدىن بەھرە ئالسۇن، خۇمارىنى كېسىپ بۇ مەيگە قانسۇن.

خۇمدان ئى [پ]كۆلالچىلىقتا، لايدىن ياسالغان ئىدىشلار ياكى خىش قاتارلىقلارنى تاۋلاپ پىشۇرىدىغان مەخسۇس ئوچاق: خىش خۇمدىنى.

خۇمرا ئى [پ]ئاغزى كىچىك، قورساق قىسمى يوغان بولىدىغان ساپال قاچا، كوزا: بىر خۇمرا قېتىق. * «نازۇ نېمەت جەم تولسۇن، خۇمرىغا مەي لىق تولسۇن».

خۇن ئى [پ] ① قان: زار-زار يىغلاپتۇمۇ ياي شۇ يوسۇن، كۆزىدىن ئاققۇزۇپ ياش ئورنىغا خۇن. ② جان: ئۇنى يوقىتىشنىڭ خۇنى يوق (ماقال). ③ كۆچمە. نۇر: ئۇ تولا يىغلاپ، كۆزىنىڭ خۇنى قالمىدى. ④ قان قەرز:— بۇ مېنىڭ ئاتامنى ئۆلتۈرۈپ قويدى. مەن بۇنىڭدىن ئامانلىق خۇنىنى تۆلىتىمەن، قانغا-قان، جانغا-جان ئالىمەن، — دېدى ئۇ.

خۇنپەر ئى [پ] ① قان تۆككۈچى، قانخور؛ جاللات: ئۇ جىددىي سۆز باشلىدى: ھېيـلىگەر، خۇنپەر زاماننىڭ ئۆز قولۇم بـلەن جايلاشقا، بۇگۈن مۇشۇ زاۋال ئاخـشامدا، سىلەرگە چىن قەلبىمدىن قەسەمـياد قىلىمەن. ② تىل ھا. ئەبلەخ، دۆيۈز: «ئەھۋالى ئېغىررراق، ساقىيىپ قالۇر، يـامانمۇ ئۇرۇۋەتتى خۇنپەر» دەپ بالىنى قۇچاقلاپ تۇرغان ئادەم ماڭا قارىدى.

خۇنپەرەس سۈپ [پ]قان تۆككۈچى، قان ئىچەر؛ قانخور: سۆكۈشتى كۆڭلى تار، نامەرد زامانىنى، نە نامەرد، خۇنپەرەس بەتـبەختە زامانىنى.

خۇنخور سۈپ [پ]قان ئىچەر، قانخور، قاتىل: شۇ تاپتا، ئۇلارنىڭ ھەمىسى گوداڭ ئالـدىدا ئادەم كاللىسىنى كېسىشكە خۇمار قىلىپ تۇرغان خۇنخور جاللاتلارغا ئوخـشايتتى.

خۇنخۇمار سۈپ [پ]قان تۆكۈشكە ئادەتلەنـگەن؛ قانخۇمار، ۋەھشىي، ياۋۇز: خۇنخۇمار ئەبلەخلەر ئاخىرى جاجىسىنى يېدى.

خۇنسا ئى [پ]< تىب >< تۆرەلمە ۋاقتىدىن تارتىپ غەيرىي تەبئىي بېتىلگەن، ھەم ئەرلىك، ھەم ئاياللىق جىنسىي بەلگىلىرى بولغان ئادەم.

خۇنۇك سۈپ [پ] ① ئوچۇق ئەمەس، سۈزۈك ئەمەس، غۇۋا، خىرە: بۇ پاجىئە قوزغىلاڭ تارىخىنىڭ بىر خۇنۇك سەھىپـىسى بولۇپ قالدى. ② كۆرۈنۈشى، سىرتقى قىياپىتى كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلمايدىغان، كۆرۈمسىز، سۆرۈن، بېقىمـسىز، سەت: خۇنۇك ھالەت. خۇنۇك قىيـاپەت. * كىشىلەر بۇزۇقلارنىڭ خۇنۇك ئەپتىگە نەپرەتلىك بېقىشلىرى بىلەن نەزەر سالماقتا. ③ كۆچمە. قۇلاقتا ياقمايدىغان، بېقىمسىز ئاڭلىنىدىغان: بېشى ياغاق، چېـچى پاخماق، جىنۇ ئالۋاستى بولۇپ ئامـراق، گاچا ھاكراپ، توكۇر قاينىاپ، خۇنۇك بەزمە قىزىپ كەتتى. ④ نۇرسىز: ئۇ كـېسەل ئازابىدىن ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن خـۇنۇك كۆزلىرىنى لۆممىدە ئاچتى-دە: «قىزىم، قىزىم» دەپ ئۇزۇپ-ئۇزۇپ توۋـلىدى.

خۇي I ئى [پ] ① كىشىدە بولىدىغان مىجەز-خۇلۇق، ئادەت: قان بىلەن كىرگەن خـۇي جان بىلەن چىقار (ماقال). ② ئەسكى مىجەز؛ يامان قىلىق: «ياۋاشنىڭ مۇڭگىزى ئېچىدە» دېگەندەك، بۇ خېنىمـغـىمۇ خۇي پەيدا بولۇپ قالدى. ③ قىلىق؛ ئادەت (ھايۋانلار ھەققىدە): ئاتـنىڭ خۇيىنى ئېگىسى بىلەر (ماقال). * خۇيىنى بىلمىگەن ئاتقا يېقىن بارما (ماقال).

خۇي II ئى [خەن] < بىن >ئاۋاز توسۇش، ئىسسىقلىق ساقلاش ۋە زىننەت بېرىش مـەقسەتلىرى ئۈچۈن، ئۆي تورۇسىنىڭ ئـاستىغا ئورنىتىلىدىغان قەۋەت. ئادەتتە ياغاچتىن جاھازىسى قۇرۇلۇپ، ئۈستىگە

قەغەز، سۈلياۋ، رەخت ۋە پەنەركە قاتارلىق-لارنى چاپلاش ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

خۇيزۇ ئى [خەن]< ئۇق >مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن ئىكشيا، گەنسۇ، خېنەن، چىڭخەي، شەندۇڭ، يۈننەن، ئەنخۇي ۋە شىنجاڭ قاتارلىق كەڭ رايون-لارغا تارقاقلىشىپ ئولتۇراقلاشقان.

خېرىت ئى [پ]ماتېرىيال: مەن شەھەر كۆ-رۈشنى ئارزۇ قىلىپ ئارزۇ قىلىپ ئاتام-دىن رۇخسەت سورىغانىدىم. ئاتام ماڭا 50 تاي مال ۋە باشقا كېرەكلىك خېرىتلار-نى تەييارلاپ بەرگەنىدى.

خېرىدار ئى [پ] ① بىرەر نەرسە سېتىۋال-غۇچى كىشى؛ ئالارمەن: خېرىدار چاقىر-ماق. خېرىدار تاپماق. ② كۆچمە. بىراۋغا (ئادەمتە بىرەر قىز ياكى ئايالنى) كۆڭۈل قويغان كىشى، خۇشتار؛ لايىق: خېرىدا-رىڭ بولمىسا، زىبالىقىڭ نە كېرەك (ماقال).

خىلى رەۋ [پ]ئانچە ئاز ئەمەس، بېتەرلىك دەرىجىدە، كۆپ: خىلى ئۇزۇن. خىلى يا-خشى. * ئالماس سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە، خىلى بىر ۋاقىتلارغىچە جىم بولۇپ قالدى.

خىمىر ئى [ئە]ئادەمتە ئۇنغا سۇ، سۈت ياكى ماي ئارىلاشتۇرۇپ يۇغۇرۇش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان يۇمشاق، ئۇزۇلۇشچان ئىل-رىلاشما: خىمىر قىلماق. خىمىر زوۋۇلە-سى.

خىمىرتۇرۇچ ئى [ئە+پ] ① خىمىرنى بول-دۇرۇش، كۆپتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلە-دىغان ئېچىتقۇ. ② كۆچمە. بىرەر ئىش ئۈچۈن ئالدىن سېلىنغان مەبلەغ، ئىقتە-ساد ياكى ئىقتىسادىي ئاساس، ئۇل: بۇ-گۈن تورپاق بىلەن ئىنەكنى ساتساق، بۇل-تۇرقى موزىيى خىمىرتۇرۇچ بولۇپ تۇرۇپ تۇرسا قانداق بولار ③ كۆچمە. بىلىم، سە-ۋىيە، مەلۇمات؛ ئۇماچ: ئۇنىڭ قورسىقىدا خىلى خىمىرتۇرۇچى بار.

خىنە ئى [ئە] ① <بوت > خىنە ئائىلە-سىدىكى بىر يېللىق سامان غوللۇق ئۆ-سۈملۈك. ئۇرۇقى، يېلتىزى ۋە غولى دورا-غا ئىشلىتىلىدۇ. غولى قانىنى جانلاندۇ-رۇش ۋە راۋان قىلىش رولىغا؛ ئۇرۇقى يەلنى ھەيدەپ، تۇرۇپ قالغان قانىنى ماڭ-دۇرۇش رولىغا؛ گۈلى قانىنى جانلاندۇرۇپ ھەيز ۋە سۈيدۈكنى راۋان قىلىش رولىغا ئىگە. قىزىل رەڭدىكى گۈل تاجى يايراق-چىسى ئادەمتە قول ۋە تىرناقنى بويايش، خىنە پېقىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈل تاجى يايراقچە-سىدىن ئېلىنغان ھەمدە تىرناقنى بويايش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بويياق.

خىنىن ئى [لات]بەزگەكنى ساقايتىش ئۈچۈن ئېچىلىدىغان دورا.

خىپچا ئى [پ] ① ئەتلەسنىڭ يېپىغا گىرە سالىدىغان ياغاچ. ② گىلەمنىڭ ئارقا تە-

رىپىدىكى يىپلارغا باغلىنىدىغان ياغاچ.

خىتاب ئى [ئە]ئۆزىنىڭ قارشى تەرەپكە بولغان بىرەر كۆچلۈك ھېس-تۇيغۇسىنى، ھاياجىنىنى ئىپادىلەيدىغان چاقىرىق، مۇراجىئەت: خىتاب قىلماق.

خىتابنامە ئى [ئە+پ]بىرەر ئىش ياكى ھەرىكەت قىلىشقا ئۇندەپ يېزىلغان مەكتۇپ، خەت؛ يازما چاقىرىق، مۇراجىئەتنامە.

خىتىن ئى [ر<گرىك] < خم >ئورگانىك بىرىكمە، يەنى رەڭسىز، قاتتىق ھالەتتىكى ئامورف ماددا. تۈزۈلۈشى مۇستەھكەم بولۇپ، ئېلاستىكلىققا ئىگە.

خىجالەت ئى [ئە] ①كىشى ئالدىدا ئۇيالغانلىقتىن، ئۆزىنى قۇلايسىز سېزىش، ئو-ڭايسىزلىق ھېس قىلىش؛ ئۇيىلىش ھېس-تۇيغۇسى: بارلىق خىجالەتتىدىن يوقىلىق خىجالىتى ياماق (ماقال). ② قىيىنچىلىق، ئېھتىياج: نېمە خىجالىتلىق بار ئېيت، قولۇمدىن كېلىشچە ياردەم قىلىمەن، دېدى ئۇ ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ.

خىجالەتچىلىك سۈپ [ئە+پ]خىجالەتتە قالغان، خىجالەت بولغان، خىجالەتلىك: ئۇ خىجالەتچىلىكىدىن قىيابەتتە گەپنىڭ راستىنى ئېيتىتى.

خىجىل سۈپ [ئە]بىرەر ئىش، مەسىلە تۇپەيلى، كىشى ئالدىدا مۇشكۈل، قىيىن ئەھۋالغا چۈشكەن، خىجالەتتە قالغان، ئىزا تارتقان: خىجىل بولماق. خىجىل قىلماق. * مەن ئۇنىڭ ئالدىدا ناھايىتى خىجىل.

خىراج ئى [ئە] ① تارىخ. كونا جەمئىيەتتە ھۆكۈمرانلار ۋە دىنىي تەبىقىدىكىلەرنىڭ دېھقانلاردىن ئالغان يەر بېجى، سېلىق. ② خىراجەت: مېنىڭ بۇ سەپىرىمدىن مەقسەت، مەخسۇس ساۋساۋغا خىراج ئا-پىرىپ بېرىش ئىدى.

خىراجەت ئى [ئە]بىرەر نەرسە ئۈچۈن قىلىنىدىغان سەرپ؛ چىقىم: خىراجەت قىلماق.

خىرامان [پ] ① سۈپ. ئالدىرمايدىغان، تەمكىن: چۈشۈڭمۇ بۈزۈلغاندۇر، يۈرۈڭمۇ تۈيغاندۇر، مەقسىتىڭ نېمە زادى باقمايسەن خىرامان قىمز. ② رەۋ. غەم-ئەندىشە قىلماي، غەمسىز، بىغەم: ئۇ ھەر خەل كىيىم-كېچەكلەرنى راسلىۋالغا-نىدى. گاھىدا ساقچى، گاھىدا يېزا قىز-لىرى سىياقىدا ياسىنىپ، خىرامان يۈرەتتى.

خىرە سۈپ [ئە] ① دېگەندەك يورۇق، روشەن ئەمەس، تۇتۇق، خۇنۇك: كۆچە-سىز، سۇس: گۈگۈم چۈشكەن چاغ، غەرب تەرەپتىكى تىك قىيالىقتىن ئەمدىلا كۆرۈنگەن كۈمۈش ئاي خىرە نۇرىنى چې-چىشقا باشلىغانىدى. ② كۆچمە. خۇرسەن ئەمەس، كۆڭۈلسىز، غەش: مۇھەممەت ئۇنىڭ بىلەن كۆڭلى سەل خىرە بولغان ھالدا سالاملاشتى.

خىروگ ئى [ر] < تېب >خىروگىيە مۇتە-

خەسسىسى، ئوپېراتسىيە دوختۇرى، جەر-
راھ.

خىرورگىيە ئى [ر<گرىك] < تېب <
كېسەللىكنى ئوپېراتسىيە قىلىش يولى بە-
لەن داۋالاش؛ ئوپېراتسىيە ئىلمى.

خىرىس ئى [ئە] بىراۋغا قەستەن ياكى كۆچە-
لۈك ئۆچلۈك بىلەن قىلىنغان ھەيۋە،
چېقىلىش: خىرىس قىلماق.

خىزمەت ئى [ئە] ① ئەقلىي ياكى جىسمانىي
يول بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئەمگەك،
ئىش: مېنىڭ ئۆيۈمدىن ئىدارىغا بېرىشىم
خىزمەت ئۈچۈن ئىدى. ② ئىدارە، ئور-
گانلاردا بېجىرىلىدىغان ۋەزىپە: قادىر مۇ-
ئەللىم بۇ يەرگە خىزمەتكە كەلگىلى ئىككى
يىلدىن ئاشقانىدى. ③ ۋەزىپە، تاپشۇرۇق:
ئەي ئانا، دېدى ھاتەم ئىنىكئانىغا، ئەگەر
باشقا خىزمەت بولمىسا، توي تەرەددۇتىنى
قىلىپ، ئىشنى باشلىساق. ④ تۆھپە،
نەتىجە: ئۇ ۋەتەننى قوغداش يولىدا خىز-
مەت كۆرسەتتى. ⑤ تەرىبىيە، نەسىھەت:
ئىدارە رەھبەرلىكى يولدىن چىققان ياشلار
ئۈچۈن خىزمەت ئىشلەپ، ئۇلارنىڭ ياخ-
شى ئادەم بولۇشىغا كۆڭۈل بۆلدى.

خىزمەتداش ئى [ئە+پ] بىرگە خىزمەت قىلە-
دىغان كىشىلەر (بىر-بىرگە نىسبەتەن):
مېنىڭ بىر خىزمەتدىشىم بار ئىدى. ئۇزى
بەكمۇ ۋىجدانلىق يىگىت ئىدى.

خىزمەتكار ئى [ئە+پ] ①بۇرۇنقى چاغلار-
دا، باي ياكى مەنسەپدارلارنىڭ شەخسىي
خىزمىتىنى، ئۆيۈ ئىشىنى قىلىدىغان كە-
ىشى؛ چاكار: باينىڭ خىزمەتكارى. ②
خەلق ياكى جەمئىيەت مەنپەئىتى ئۈچۈن
خىزمەت قىلىدىغان كىشى؛ خىزمەتچى.

خىزىر ئى [ئە]< ئىن >ئىسلام دىنى رىۋايەت-
لىرىدىكى ھايات بۇلىقىدىن «تىرىكلىك
سۈيى» ئىچكەن، مۇشۇ سەۋەبلىك مەڭ-
گۈ ھايات تۇرىدىغان، ئېغىر ئەھۋالدا قال-
ىغان كىشىلەرنىڭ مۇشكۈلاتىنى ئاسان
قىلىدىغان، ئۇچراشقانلارغا بەخت ئاتا قە-
لىدىغان شەخس: لەقمە قويۇش خىزىر-
نىڭ ئىشى (ماقال).

خىسلەت ئى [ئە] ① ئادەم ياكى نەرسىنىڭ
مۇھىم ئىجابىي بەلگىسى، تەرىپى، سۈپە-
تى؛ خۇسۇسىيەت، پەزىلەت. ②< ئە>
بىرمۇر يازغۇچىنىڭ تىل بايلىقىدىن، ئۇنىڭ
ئىپادىلەش ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىشتىكى
ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلىرى ۋە ئۇ-
سۇل، ئۇسلۇبلىرى؛ پۇراق.

خىش ئى [پ]قۇرۇلۇش ماتېرىيالى. قېلىپ
ئارقىلىق، سېغىز توپىدا ئېتىلگەن لايدىن
قۇيۇلىدۇ. ئادەتتە ئۇ ئىككى خىل بولۇپ،
خۇمدانىدا پىشۇرۇلغىنى «پىششىق
خىش»؛ خۇمدانىدا پىشۇرۇلمىغىنى «خام
خىش» دېيىلىدۇ. شەكلى ئاساسەن تىك
تۆت تەرەپلىك شەكلىدە بولىدۇ؛ ئېھتى-
ياجغا قاراپ ئۆلچىمىمۇ ھەر خىل بولىدۇ:
خىش قۇيماق. خىش بىلەن سېلىنغان

ئۆي.

خىل سۆپ [ئە] ① نەرسىلەرنىڭ ئومۇمىي بەلگىلىرى ئوخشاش بولغان تۈرى: بىر-نەچچە خىل مېۋە. ئىككى خىل دۇنيا قا-راش. ② باب، لايىق، تەڭ كېلىدىغان؛ مۇڭاپىق: خىل خىلىدا ياخشى، پىچاق قە-سىدا (ماقال). ③ ھەر جەھەتتىن شەرتكە توشىدىغان، ئەڭ ياخشى، تاللا-غان، يارىملىق، ئېسىل: خىل قوشۇن.

خىلاپ سۆپ [ئە] قارىمۇقارشى، زىت: تۈرسۇن نىكاھ قانۇنىغا خىلاپ ئىشلارنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ئاممىنى يېڭى نىكاھ قانۇنىغا ئاڭلىق رېئايە قىلىشقا يېتەكلىدى.

خىلۇس ئى [ر<گرېك]< بىئول >ئۇچەي بېغىشى لىمفا نەيچىلىرىدىكى سۇيۇقلۇقلار ئۇيۇقۇلۇق بېزى سۇيۇقلۇقى، ئۆت ۋە ئۇ-چەي سۇيۇقلۇقلىرى بىلەن ئارىلىشىپ، ئۆزىنىڭ كىسلاتالىق خۇسۇسىيىتىنى يو-قاتقاندىن كېيىن، ھاسىل بولغان سۇتسى-مان سۇيۇقلۇق.

خىلۋەت سۆپ [ئە] كۆپ كىشى بارمايدىغان؛ ئادەملەردىن، كۆزدىن يىراق؛ ھېچ كىم كۆرمەيدىغان، خالىي؛ چەت، ياقا (يەر-جاي ھەققىدە): خىلۋەت جاي. خىلۋەت ماكان.

خىلىت ئى [ئە]< تىب >ئادەم بەدىنىدىكى ھەر خىل ئوزۇقلۇق مادداىلارنىڭ ئۆزگىرە-شىدىن جىگەردە ھاسىل بولغان مۇرەككەپ سۇيۇقلۇقلارنىڭ ئومۇمىي ئاتىلى-شى. ئۇلار سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا قاتارلىقلاردىن ئىبارەت تۆت خىل بولىدۇ.

خىمىك ئى [ر]خىمىيە مۇتەخەسسىسى، خە-مىيە ئالىمى.

خىمىيە ئى [ر<ئە] < خىم >ماددىلارنىڭ تەركىبى، تۈزۈلۈشى، خۇسۇسىيىتى، ئۆز-گىرىشى ۋە شۇنىڭدەك بىر ماددىنىڭ باشقا بىر ماددىغا ئايلىنىشى قاتارلىق قانۇنىيەت-لىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ۋە ئۆگىتىدىغان پەن.

خىمىيەۋى سۆپ [ئە] ① خىمىيىگە ئائىت، خىمىيىگە تېگىشلىك: خىمىيەۋى ئانالىز. خىمىيەۋى رېئاكسىيە. خىمىيەۋى تەر-كىب. ② خىمىيە پېنىكە، ئىلمىگە ئا-ساسلانغان ياكى خىمىيە ئىلمىگە ئاساس-لىنىپ ياسالغان: خىمىيەۋى تالا. خىمە-يەۋى قوراللار. خىمىيەۋى ئەينەك.

خىنولىن ئى [ر]< خىم >ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_9H_4(CH_3)_2N$. رەڭسىز سۇيۇقلۇق. ئالاھىدە سېسىق پۇ-راقتا ئىگە. دورا ۋە بوياق ئىشلەشتە پايدا-لىنىلىدۇ.

خىيابان ئى [پ] ① ئىككى يېنىغا قاتار دەل-دەرەخ تىكىلگەن، يان ۋە ئوستى گۈل-گىياھلار بىلەن پۈركەلگەن، كىشى-لەر سەيلە-تاماشا قىلىدىغان كارىدور شە-كىللىك ئورۇن، كېچىك يول: دەل-دەرەخ ئۈسسۈلچى، كوچا خىيابان، قۇچىقلاق مەڭ جەننەت تۈسىنى ئالغان. ② كەڭ، ئازادە يول: دۆڭنىڭ كۈن چىقىش تەرىپى-دىكى يانباغرىنى بويلاپ ئىككى چاقىرىمچە سوزۇلغان، سۈلىرى كۆپكۆك، ئەتراپلى-رى خىيابان، توغراق، يۇلغۇن-قومۇشلار

بىلەن ئورالغان تەبىئىي كۆل يېپىلىپ يا-
تاتتى.

خىيال ئى [ئە] ① ئويلاش، پىكىر يۈرگۈ-
زۈش جەريانى؛ پىكىر، ئوي: نازىرئاخۇن-
نىڭ كۆڭلىدە مىرزىمەتكە نىسبەتەن يەنە
باشقىچە خىيالمۇ بولغاچ، ئۇنى بالىچىلاپ
بېقىۋاتقىدى. ② بىرەر نەرسىنى ئەسكە
چۈشۈرۈش، ئېسىدە، خاتىرىسىدە ساقلاش
قابىلىيىتى؛ ئەس، كۆڭۈل: تۆيۇقسىز ئۇ-
نىڭ خىيالىغا نېمىدۇر كەلدى. ③ كىشى
ياكى نەرسە ھەققىدىكى چۈشەنچە، تە-
سەۋۋۇر؛ نەزەر: راھىلە ئۇنىڭ خىيالىدا،
بۇ يۇرتتىكى قىزلارنىڭ ئەڭ گۈزىلىمىش.
④ بىرەر ئىش ياكى ھەرىكەتنى ئەمەلگە
ئاشۇرۇش ھەققىدىكى ئوي، نىيەت؛ ئىس-
تەك: ئالماس شۇ خىيال بىلەن سۈپىدىن
چۈشۈپ، ئاستا قەدەم بېسىپ، باغ تەرەپ-
كە قاراپ ماڭدى. ⑤ ئەمەلگە ئاشۇرۇش
قىسىمىن بولغان، رېئال بولمىغان ئارزۇ،
ئىستەك؛ فانتازىيە: بۇ خىيال ئەمەس،
ھەقىقەت. ⑥ دەققەت، نەزەر: كەنت يو-
لىدا ئاستا كېتىۋاتقان كەنت باشلىقىنىڭ
خىيالى ھامان ھاشىم بوۋايدا ئىدى.

خىيالەن رەۋ [ئە]يىز ت. خىيالدا تەسەۋۋۇر
قىلغان ھالدا، خىيال قىلغان ھالدا، خە-
يالدا، پىكرەن: سادىق خىيالەن كېتىپ
قالغان قىزنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاۋاتقاندا،
يېنىدا ئولتۇرغان ساۋاقدىشى ئۇنى جەينە-
كى بىلەن نوقۇدى.

خىيالپەرەس [ئە+پ] ① سۈپ. خىيال سۈ-
رۈشنى ياخشى كۆرىدىغان، خىيال سۈ-
رۈشنى ئادەت قىلغان، خىيالغا بېرىلگەن،
خىيالچان: خىيالپەرەس ئادەم. ② ئى.
ئەمەلگە ئاشمايدىغان، خام خىيالنى تولا
قىلىدىغان ئادەم: بىز خىيالپەرەسلەردىن
ئەمەسمىز، بىز ئالدىمىزدىكى ئەمەلىي شا-
رائىتتىن ئايرىلالمايمىز.

خىيانەت ئى [ئە] ① ھوقۇقى، ۋەزىپىسە-
دىكى قۇلايلىقتىن پايدىلىنىپ، قانۇنسىز
ھالدا تەشكىلنىڭ ئېقتىسادىغا، ئېقتىسادىي
نەرسىلىرىگە ئىگە بولۇۋېلىش: سۇلايماڭ-
نىڭ يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ كاسسىرلىقى-
نى قىلغان بەش يىل ئىچىدىكى خىيانىتى
20 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتكەنىكەن.
② ئىشەنچىنى، كۈتكەن ئارزۇسىنى يەر-
دە قويۇش؛ ئەھدىنى بۇزۇش، ئاينىش:
— تۇۋا، چەرپىن، سېنىڭ بۇ ئىشىڭ
سۈپىتاي ئۇچۇن خىيانەت ئەمەسمۇ —
دېدى ئۇ. ③ خائىنلىق، ۋاپاسىزلىق، يۈز
ئۆرۈش: قىز بىرلا سىلكىپ ئۇنىڭ قولە-
دىن چىقىپتۇ دە، بىر قەدەم نېرى قە-
چىپ، خەلپىنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ: —
ھەي، قايسى يۈزۈڭ بىلەن ماڭا خىيانەت
قىلىۋاتىسەن، قېرى دەللە، — دەپ ۋار-
قىراپتۇ.

خىيانەتكار ئى [ئە+پ] خىيانەت قىلغان
كىشى، خىيانەتچى: خەلپە ھارۇن رەشىد
تېخىمۇ غەزەپلىنىپ: — ئەي خىيانەتكار
مەن سېنى ئۆزۈمگە يېقىن قىلىشقا ھەر-
كەت قىلسام، سەن ھوشۇڭنى يوقىتىپ،
مېنى ئۆزۈڭدىن يىراقلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنۇ-
ۋاتىسەن؟ — دەپتۇ.

خىيانەتكارانە رەۋ [ئە+پ]خىيانەتچىلەرگە
خاس؛ خىيانەتكارلارچە: خىيانەتكارانە
ئىش قىلماق. خىيانەتكارانە ھۆجۇم.

د

داپ ئى [ئە] < مۇز > قول بىلەن ئۇرۇپ چېلىنىدىغان، ياغاچ قاسقانغا تېرە قاپلاپ ياسىلىدىغان چالغۇ ئەسۋابى: داپ چالماق.

داپەندە ئى [ئە+پ] داپچى.

داپخۇن ئى [پ] ئوتنىڭ ئوبدان كۆيۈشى ئۈچۈن تونۇرنىڭ ئاستى تەرىپىدىن قويۇلغان شامال توشۇكى.

داپكەش ئى [ئە+پ] داپ چالىدىغان ئادەم.

داتاك ئى [خەن] يامولنىڭ ئىچىدە ئەرز-شىكايەت ۋە ھەرخىل ماجىرالارنى تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلىدىغان زال.

داتست ئى [ر] مىنېرال ۋە خىمىيىۋى تەركىبى كۆزارتسلىق دىئورىت ھەم گرانىتلىق دىئورىتقا تەڭ كېلىدىغان ئېتىلما جىنس. ئادەتتە كۈل رەڭ، كۈل رەڭگە مايىل قىزىل قاتارلىق رەڭلەردە بولىدۇ.

داجياك ئى [خەن] < ھەرب > ھەربىي ئۇنۋان، يەنى بەزى دۆلەتلەردىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلارنىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسى.

داچا ئى [ر] شەھەر ئەتراپىغا ياكى مەنزىرىلىك جايلارغا دەم ئېلىش ئۈچۈن سېلىنغان باغۋارانلىق تۇرالغۇ.

داچەن ئى [خەن] ① بۇرۇنقى زامانداياسالغان، ئوتتۇرىسى تۆشۈك مىس پۇل. ② ئومۇمەن پۇل-پۈچەك: يېنىڭدا داچەن بولمىسا غېرىبلىق يامان ئىكەن.

داخان ئى [ئە+پ] دۆنگ ئوقۇش، ئىسسىق ئۆڭ تكۈزۈش يولى بىلەن كېسەل داۋالاشنى كەسىپ قىلغان كىشى.

داخىل ئى [ئە] بېرىش، كىرىش، قاتنىشىش: داخىل بولماق. * بېيجىڭغا قوندى كاكۇكمۇ، تويۇققا بولغىلى داخىل، يېنىدا ئاشىقى زەينەپ، بولۇپ جۇپ سۆيگۈ-يار كەلدى.

داد [پ] ① ئىم. جىسمانىي ۋە روھىي ئازاب دەستىدىن قاتتىق ۋارقىراپ قىلىنغان زار، ناله، پىغان: جاھان ھۇنەرلىرىدىن ئالغان لەززىتىم شۇ، كالتەك يەپ ئۆگەنگەن ھۇنىرىمدىن دەيمەن «داد» . ② ئىم. قورقۇپ ياكى خەۋپكە يولۇققۇپ ياردەمگە چاقىرىپ توۋلىغان قاتتىق ئاۋاز: بۇ قارىغۇلار ۋارقىرىشىپ: «ۋاي داد، ئوغرىنىڭ دەستىدىن داد» دېيىشىپتۇ. ③ ئى. دەرد-ئەلەم دەستىدىن قىلىنغان شىكايەت، ئەرز: ئادىل شاھ دىيارى بەكرىدە مەلىكىسى ۋە ئىككى پەرزەنتى بىلەن داد سوراپ ئالەمدىن ئۆتتى. ④ ئىم. بىر ئىشنى مەلۇم قىلىش يۇزىسىدىن ئىجازەت سوراش سۆزى: داد، پادىشاھىمئالەم، دەپتۇ ئوك قول

ژەزىر، بىچارە تۇلكە چارباغنىڭ ئارقىسىدىكى ئېرىقتا ياتىدۇ.

دادەن مق [خەن] تارس. ئون كۈرىگە تەڭكېلىدىغان، دانلىق ئاشلىقلارنى ئۆلچەشتە قوللىنىدىغان سىغىم بىرلىكى: جامالنىڭ ئون مولۇق بۇغدىيىدىن، بولىغاندا، توققۇز-ئون دادەن بۇغداي چىقاتتى.

دادخاھ ئى [پ] ① ئەرز-داد ئېيتقۇچى، شىكايەت قىلغۇچى: دادخاھنىڭ دەردىگە دەرمان تېپىلماس ھېچقاچان، دادگاھ ئەھلى ئۆزى دەردنى چۈشەنگەن بولمىسا. ② ئەرز-داد ئىشتىكۇچى، سودىيە: ئۇ-رۇمچىدىن كەلگەنلەر ئىچىدە ئىبراھىم دادخاھمۇ بار ئىدى.

دادخور ئى [پ] باشقىلار ئۈستىدىن داد-ئەرزىيەت ئېيتىپ، ناھە قىلىپ، رەنجىپ يۈرگۈچى: بۇ دادخور ئاغزى بېسىلماي ھەممىلا يەردە دادلاپ يۈرىدۇ. // دادخور ئادەم.

دادگاھ ئى [پ] پېزت. ئەرز-شىكايەت ۋە جىنايى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدىغان ئورۇن؛ سوت: دادلىسام دادگاھقا سۆزۈم ئۆتمەي، يۈرتۇمدا ساق قېلىشقا كۆزۈم يەتمەي، پاناھ تىلەپ كەلدىم يەنە قۇچىقىڭغا.

دادۇر ئى [خەن] < بوت > ① پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇرۇقى ئادەتتە سېرىق بولۇپ، ئۇنى ئىستېمال قىلىش، ماي تارتىش ۋە خميە سانائىتىدە خام ئەشيا قىلىشقا بولىدۇ. ②شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى.

دادۇي ئى [خەن] ① بىرقانچە جۇڭدۇي ياكى شياۋدۇيدىن تەركىب تاپقان تەشكىلي بىرلىك. ② تارس. ئىشلەپچىقىرىش دادۇيى. مەملىكىتىمىز تارىخىدىكى بېزا گۈڭشىلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش دۇيى ئارىلىقىدىكى تەشكىلي بىرلىك.

دادۇيجاڭ ئى [خەن] ① دادۇي كوماندىرى. ② ئىشلەپچىقىرىش دادۇيىنىڭ باشلىقى.

دار ئې [پ] ① ياماق ئات-ئۇلاغلارنى تاقىلاش ۋاقتىدا ئېسىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان، ئىككى تۇۋرۇك ئۇستىگە كۇندەلىكى مىخلاپ ياسالغان قۇرۇلما. ② ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان كىشىنى ئېسىپ ئۆلتۈرۈش ئۇچۇن ياسالغان قۇرۇلما. ③ يەرگە تىك ئورنىتىلغان ئېگىز ياغاچقا ئارغامچا-ئارقانلار چىگ تارتىلىپ ياسالغان، دارۋازلار ماھارەت كۆرسىتىدىغان قۇرۇلما: كەلگە مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا دار باغلاندى.

داراز سۈپ [پ] ئۇزۇن.

دارازا ئى [پ] بويى ئېگىز، قامەتلىك، ئۇزۇنتۇرا ئادەم: توپ ئىچىدىن بويى تېرەكتەك بىر دارازا چىقىپ كەلدى. // دارازا ئادەم.

دارامەت ئى [پ] كىرىم، تاپاۋەت: ئائىلىمىز-نىڭ دارامىتى يىلمۇيىل ئېشىپ بارماقتا.

دارايى ئى [پ] ئۆرۈشى خام يېپەك، ئارقىقى ئىشقارلانغان يېپەكتىن توقۇلغان يوللۇق ئاق نېپىز رەخت: دارايى كۆڭلەك. دارايى ياغلىق.

دارچىن ئى [پ] <بوت> كاھفارا ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. قوۋزىقى قوۋزاق دارچىن دېيىلدۇ، دورا قىلىشقا ياكى تەم كىرگۈزۈش ماتېرىيالى قىلىشقا بولىدۇ. يوپۇرماق، شاخ ۋە قوۋزاقلىرىدىن دارچىن مېيى ئېلىشقا بولىدۇ.

دارۋاز ئى [پ] دار ئويۇنى ئويىنغۇچى، دار ئۇستىدە ماھارەت كۆرسەتكۈچى: كىشىلەر توپى ئىچىدىن پۇتىغا پوپۇچ كىيگەن ئوتتۇرا ياشتىكى دارۋاز ئۇستا چاپسان مېڭىپ دار ئاستىغا كەلدى.

دارۋىنىزم ئى [ر< ئىنگ] <بىئول> ئەنگلىيە بىئولوگىيە ئالىمى دارۋىن (Charles Roberht Darwin) كەشىپ قىلغان، جانلىقلار دۇنياسى تارىخىي تەرەققىياتىنىڭ ئومۇمىي قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى پەن.

دارىلئاجىزىن ئى [ئە] ① ئاقساق-چولاق، مېيىپ-مەجرۇھلارنى يېغىپ كۈتۈش ئورنى: مەدەنىيەتلىك قالدۇقلىرى بولغان ساقايماس كېسەللەر دارىلئاجىزىنىدە ساقلىنىپ قالغىنىغا ئوخشاش، بۇ يەردە قويغىلى ئورۇن چىقمىغان، كۆيدۈرۈۋەتكىلى بولمايدىغان ئۆڭى جاھازلىرى تولا ئىدى. ②ياشانغانلار ساناتورىيىسى، ئىگە-چاقسىز قېرىلارنى كۈتۈش ئورنى: — ئەمما سىز ياشىنىپ قالدىڭىز، باردىغان يېرىڭىز تو-خۇ فېرمىسى ئەمەس، بەلكى دارىلئاجىزنىڭ-زىن، — دېدى شۇجى ئۇنىڭغا چاي تۇتۇپ بېرىۋېتىپ.

دارىلفۇنۇن ئى [ئە] كونا. ئىنستىتۇت.

دارىلمۇئەللىمىن ئى [ئە] كونا. مەخسۇس ئو-قۇتقۇچى تەربىيىلەيدىغان مەكتەپ. «پې-داگوگىكا مەكتىپى»، «پېداگوگىكا تېخ-نىكومى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

دارىلئۇلۇم ئى [ئە] كونا. ئۇنىۋېرسىتېت.

دارىلئېتام ئى [ئە] كونا. يېتىم باللارنى يېغىپ تەربىيىلەشنى مەقسەت قىلغان ئورۇن، بالىلار بۇ يەردە تولۇقسىز مەلۇماتقا ئىگە بولغاندىن كېيىن، تولۇق ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپلەرگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدۇ ۋە ياكى مۇۋاپىق خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ.

دارىن ئى [خەن] مەرتىۋىلىك ئەمەلدار: ھۆر-مەتلىك دارىن جانابلىرى، ئەگەر مالال كەلمىسە، ئۆزلىرىدىن بىرەر نەرسىنى سو-رىۋالغۇم كېلىدۇ.

داس I ئى [پ] قەلەيدىن ياسىلىدىغان، كىر يۇيۇش ۋە يۇيۇنۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئائىلە سايمىنى: بالىغا بىر قۇر كىيىم سېتىۋالدىم، ئىسسىق سۇ، داس، سوپۇن، لۆڭگە تەييارلاڭ، يۇيۇنۇپ، تا-زىلىنىپ بۇ كىيىملەرنى كىيىۋالسۇن، دېدىم سىڭلىمغا.

داس II ئى [پ] تۆمۈردىن ياسىلىدىغان،

ئاشلانغان تېرىنىڭ تۇكىنى قىرىش، ۋاسا ئاقلاش قاتارلىقلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تۇنقۇچى بار تىغلىق سايمان.

داستان ئى [پ] < ئەد > ① شېئىر بىلەن يېزىلغان چوڭ تېپىكى ئەسەر؛ پوئېما: داستان يازماق. ②خەلق قەھرىمانلىرى ھەققىدىكى ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرگەن ئېپىك ئەسەر: ئويغۇر خەلق داستانلىرى.

داستىخان ئى [پ] ① رەختتىن تەييارلانغان، ئوتتۇرىغا يېيىلىپ،ئۈستىگە نازۇنېمەت تىزىلىدىغان ياكى غىزالانغاندا ئوتتۇرىغا سېلىنىدىغان ئۆي بۇيۇمى:گۈلۈق داستىخان. * تاۋار داستىخان، قۇرۇق ئۈستىخان(ماقال) .② داستىخانغا تېزىلغان نازۇنېمەت ياكى ئومۇمەن غىزا-تاماق: قىزىل بۇرۇن شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەرنىڭ ئۆيىگە كۆپ بارمايدىغان، بارغاندىمۇ داستىخىنىغا يولىمايدىغان بولۇپ قاپتۇ.

داش ئى [پ] چوڭ قازان: جادۇگەرنىڭ خادىملىرى بىر چوڭ داشتا ياغنى قىزىتىپ داغلىدى.

داشتۇ ئى [خەن] ←ئۇنۇبۇرستېت.

داشياۋ ئى[خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، بەزى دۆلەتلەردىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئوفىتسېرلارنىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسى.

داغ I ئى [پ] ① نەرسىلەرنىڭ يۈزىدە باشقا رەڭدە ئايرىلىپ تۇرىدىغان كىچىك-كىنە جاي: قۇياش دېغى. ② نەرسىلەرنىڭ باشقا ماددىلار تېگىپ بۇلغانغان جايى: ياش دېغى. * قولىمىز ئاھۇزار ئىچىدىكى خەلقنىڭ قېنىغا مىلەنگەن، بىزنىڭ يەۋاتقان، كىيىۋاتقان لىرىمىزنىڭ ھەممىسىدە ئاشۇ قانىنىڭ داغلىرى بار. ③يارا ئىزى، جاراھەت ئىزى: ئايشەمنىڭ يارىسى پۈتۈنلەي ساقايدى. پەقەت پېشانىسىنىڭ سول تەرىپىدە بىلىنەرلىك بىلىنمەس داغ پەيدا بولدى. ④كۆچە. ئەيىب، نۇقسان، گۇناھ: ئۆزىدە قىلچە داغ يوق دەپ قارايدىغانلار، ئەمەلىيەتتە، ئەڭ پاسكىنا ئادەملەر بولۇشى مۇمكىن. ⑤كۆچە. ئۆتمۈشكە مەنسۇپ ئىللەتلەرنىڭ رېئاللىقتىكى قالدۇقى: كونا جەمئىيەتنىڭ داغلىرى. ⑥كۆچە. كىشىنى نومۇس-بەتنامغا قويىدىغان،نامىنى بۇلغايدىغان ئىش-ھەرىكەت ۋە گەپ-سۆز: نومۇس دېغى. * ياخشىدىن باغ قالدۇ، ياماندىن داغ قالدۇ(ماقال) . ⑦كۆچە. ئېغىر مۇسىبەت، قايغۇ-كۈلپەت، جۇدالىق-ھىجران، ئىشق-مۇھەببەتتىن كۆڭۈلدە قالغان دەرد-ئەلەم؛ ھەسرەت: سىزنىڭ چەكسىز بەختكە تەلپۈنگەن قەلبىڭىزدە ئارمان ۋە مۇھەببەتنىڭ ئۆچمەس دېغىلا قالدۇ.

داغ II سۆپ[پ] قاينىتىلغان، قاتتىق قىزدۇرۇلغان: ياخشىغا ياغ، يامانغا داغ (ماقال) . * قازاندىكى مايىنى داغ قىلىپ

قويدۇم.

داغدۇغا ئى [ئە] ھەيۋەتلىك، دەبدەبلىك كۆرۈنۈش، كەيپىيات، ۋەزىيەت: داغدۇغا، چۇقان-سۇرەن يەر-جاھاننى لەرزىگە كەل-تۈرگەندى.

داڭگال ئى ① قاتقان، قۇرۇغان لاي پارچە-سى، توپا ئۈيۈمى: توخۇ داڭگال چۇشەي-دۇ، ② كۆچە. يېزىلىق، سەھرالىق: سەن داڭگاللارنىڭ ئۆپكىسىنى ئىچىڭدىن قاماسام قارايتۇر. ③ ئەرزىمەس، پەس، قىممىتى يوق نەرسە: مۇھەببەتنىڭ مۇھىم شەرتى ئەمەسمۇ تەڭ-باراۋەرلىك، مېنى نېچۈن ساناپ داڭ-گال، ئۆزۈڭنى بىباھا قىلدىڭ.

داڭگۇي ئى [خەن] < بوت > كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئالاھىدە خۇش پۇراقلىق كېلىدۇ، يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ تېبابەتتە ھەرخىل كېسەللەرگە شىپا بولىدۇ.

دالاسى ئى. گامبىينىڭ پۇل بىرلىكى.

دالالەت ئى [ئە] ① بەرەر ئىشقا ئۈندەش يۈزىسىدىن بېرىلگەن مەسلىھەت؛ كۆر-سەتمە، تەشەببۇس: ئۇ ئۇزاق ۋە مۇرەك-كەپ تۈرمۇش تەجرىبىلىرىنىڭ دالالىتى بىلەن بۇ ئىشتىن ئارتۇقچە بىئارام بولۇپ كەتمىدى. ★ بۇلبۇلى چىللايدۇ باغقا، ئاھۇلار تاغلار تامان، پەن-بىلىم سىگنالـ-دەك شېرىن دالالەت قايىدىدۇر. ② ئىشارە، بەلگە: يامغۇرنىڭ ۋاقتىدا يېغىپ بېرىشى مول ھوسۇلدىن دالالەتتۇر.

دالان ئى [پ] ① دەرۋازىدىن كىرىپ بىر-بىرىگە ئۆتۈشىدىغان بىرنەچچە ئېغىز ئۆيـ-گە كىرىشتىكى ئارىلىق ئۆي: قېرى دوخـ-ـتـۇر ئىچكىرىدىن دالانغا چىقتى. ② ئۆگزىگە سېلىنغان ئۆي ئالدى: ئۇلار دالا-نـدىن چۈشۈپ پەلەمپەيدە كېتىۋاتقاندا، مەخسۇمنىڭ پەس ئاۋازدا دېگەن سۆزلىرى ئاڭلاندى.

دالبۇرگىيە ئى [لات] < بوت > پۇرچاق ئائىـ-لىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكلىدە، نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، گۈلى سېرىق ۋە كونۇسسىمان گۈل رېتىدە، يازدا ئېچىلىدۇ. ياغىچى قاتـ-تىق بولۇپ، ئۆي جابدۇقلىرى، يېزا ئى-گىلىك سايمانلىرى ۋە مۇزىكا ئەسۋابلىرى-نى ياساشقا مۇۋاپىق.

دام ئى [پ] ① قاپقان، تۇزاق، قىلتاق، سىرتماق: كۆككە باقسام، كۆكتە قالپاق، يەردە قاپقان-دام ئىدى، شۇ ياۋۇزلار قانچە مىڭ ئوغلانۇ قىزنى خام يېدى ② كۆچە. ئالدام، ئالدام خالتا: ئادەم ئالدايدىغان نەيـ-رەڭ پەقەت كىچىك بالىنىلا ئۆز دامىغا چۈشۈرەلەيدۇ.

داماس ئى [ر] بىرخىل گۈللۈك رەختنىڭ نامى.

دامكا ئى [ر] < تەن > ① 64 پارچە ئاق ۋە قارا كاتەكچىلىك تاختىدا 12 دانە ئاق ئۇرۇق ۋە 12 دانە قارا ئۇرۇق بىلەن مەلۇم

قائىده بويىچه ئاينىلىدىغان ئويۇن: دامكا ئوينىماق. دامكا ئۇرۇقى. ② شۇ خىل ئويۇندا قارشى تەرەپنىڭ ئەڭ ئاخىرقى رېتىگە چىقالىغان ۋە خالىغان تەرەپكە مېڭىش ھوقۇقىغا ئېرىشكەن ئۇرۇق: دامكىنى ماڭماق. دامكىنى يېمەك.

دامكرات ئى [ر < نېم] < ملشن > ئېغىر نەرسىلەرنىڭ ئاستىغا قويۇپ، ئۇلارنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان مەخسۇس ئەسۋاب. ئادەتتە سۈيۇقلۇق بېسىملىق دامكرات ۋە بۇرمىلىق دامكرات دەپ ئىككى خىل بولىدۇ.

دامۇللا ئى [ئە] <دن> ① چوڭ مەدرىسە ۋە ئالىي دەرىجىلىك دىنىي مەكتەپلەرنىڭ مۇدەررىسى، ئوقۇتقۇچىسى. ②دىنىي ئىلمىي مول ۋە چوڭقۇر كىشى.

دان ئى [پ] ① بۇغداي، قوناق قاتارلىق باشاقلىق زىرائەتلەر ۋە پۇرچاق، ماش قاتارلىق چوكا مېۋىلىك زىرائەتلەر ھوسۇلىنىڭ دانىسى: بۇغداي دېنى. ئارپا دېنى. دان ئالماق. ②ئاشلىق: ئامبارلار دانغا لىق تولدى. ③ئۇچار قاناتلارغا بېرىلىدىغان ئۇرۇق: توخۇ دېنى. كەكلىك دېنى.

دانا سۈپ [پ] ① يېراقنى كۆرەر، ئەتراپلىق ئويلايدىغان، دانىشمەن، ئاقىل: دانا ئەر. باب. دانا ئۇستاز. ★ دانا كىشى ئاز سۆزلەپ، كۆپ ئاڭلار (ماقال) . // دانا قەدىرىنى نادان بىلمەس، ئاغرىق دەردىنى ساق (ماقال) . ② ئەقىل-ئىدراك بىلەن ئېيتىلغان، ئەقىل-پاراسەتتىن دالالەتبەرىدىغان، ئاقىلانە: دانا تەدبىر.

دانە [پ] ① ئى. دانە-دانە قىلىپ ئايرىغىلى بولىدىغان دان، ئۇرۇق قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ھەربىر بۆلىكى: توخۇمنىڭ دانىسى. قارىقاتنىڭ دانىسى. ئانار دانىسى. ②مق. ساناق سانلارغا قوشۇلۇپ كېلىپ، ئاساسەن يۇمىلاق نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: ئۆتكەن يىلى ئۇرۇمچىگە بارغاندا، ئىشچى-خىزمەتچىلىرىمىزگە يەتتە دانە تېلېۋىزور ئالغاچ كەلدۇق. ③ ئى. بەزى ئايرىم-ئايرىم تۇرغان نەرسىلەرنىڭ ھەر بىرى: بۇ دورىنى كۆرسىتىلگەن مىقدارىدا يەپ بەرسە، بۇ ۋاسىرنىڭ دانىلىرىنى چۈشۈرىدۇ.

دانىش ئى [پ] پىز ت ① ئىلىم، بىلىم، مەلۇمات. ②بىلىملىك، مەلۇماتلىق كىشى؛ ئالىم، دانىشمەن.

دانىشمەن ئى [پ] چوڭقۇر بىلىملىك، كۆپ نەرسىلەرنى بىلگۈچى دانا كىشى؛ ئالىم.

داھىي ئى [ئە] دۆلەت، سىياسىي تەشكىلات، ئامما ۋى تەشكىلات قاتارلىقلارنىڭ يولباشچىسى: پرولېتارىيات داھىيسى. ئوقۇغۇچىلار ھەربىكىتىنىڭ داھىيسى.

داھىيانە رەۋ [ئە+پ] داھىيلارغا خاس دانالىق بىلەن: داھىيانە يېراقنى كۆرەرلىك. // داھىيانە كۆرسەتمە. داھىيانە تەدبىر.

داۋا ئى [ئە] ① كېسەلنى ساقايتىش چارىسى

سى، دورا-دەرمەك: ئاغرىقنىڭ سەۋەبىنى بىلمىگۈچە، داۋاسىنى تاپقىلى بولمايدۇ. ② پايدىلىق ۋاستە، شىپا: ساپ ھاۋا-تەڭ-گە داۋا (ماقال). ③كۆچمە. ئامال، ئىلاج، چارە: كۆيۈك داۋاسى. ئىشق داۋاسى.

داۋام ئى [ئە] بىرمۇ ۋەقە، ھادىسە، جەريان ۋە ئىش-ھەرىكەتنىڭ مەلۇم بىر جاي يا-كى مەلۇم بىرۋاقىتتىن كېيىنكى قىسمى: يولنىڭ داۋامى. چۆچەكنىڭ داۋامى. دا-ۋام قىلماق.

داۋامەت [ئە] ① رەۋ. دائىم، ھەمىشە، ھەر ۋاقىت، ھەر چاغ: يوقلۇقىدىن ئادالەت، كۆڭلۈمدە كۆپ ئاداۋەت، قولدا قىساس قىلىچىم، يالتىرايدۇ داۋامەت. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

داۋالى ئى [خەن] ئىشنىڭ ھەقىقىتى، قانۇنىيىتى، قائىدىسى، يولى، ھەق-ناھەقلىق ئاساسى: ئوغلىنىڭ بۇنچىلىك چوڭ داۋالىنى قويۇپ، ئاپىسىنىڭ ئاغزىنى تۇ-ۋاقلاپ قويۇشىنى كىم ئويلىغان دەيسىز.

داۋۇي ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى دۆلەتنىڭ ۋەيگۈەنلەر ئىچىدىكى ئەڭ ئالىي دەرىجە. شاكۇيىدىن ئۇستۇن تۇرىدۇ.

دائىر تر [ئە] («-غا، -قا، -گە، -كە» دىن كېيىن كېلىپ) مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىدار، ئائىت، دائىرىسىدىكى، ئالاقىسى بولغان: تارىخقا دائىر. تېخنىكىغا دائىر كىتابلار.

دائىرە ئى [ئە] ① ھالقا، ئايلانما، چەمبەر: دائىرە سىزماق. ②مۇئەييەن چېگرا، پا-سىل ئىچىدىكى زېمىن، يەر-جاي: شاڭ-خەيدىن چىقىپ ئۇچ كېچە-كۈندۈز يۈر-گەندىن كېيىن شىنجاڭ دائىرىسىگە كىر-دۇق. ③مەلۇم ئىش-ھەرىكەت ۋە پائالى-يەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ياكى بۇ ئىش-ھەرىكەت يۈز بېرىدىغان جايىنىڭ مىقياسى، كۆلىمى: ھەرىكەت دائىرىسى. * ئۇنىڭ مۇناسىۋەت دائىرىسى تولىمۇ كەڭ. ④چەك، چېگرا، چەكلىمە، رامكا: بىر ئىشچىغا رۇخسەت بېرىش كارخانا باش-لىقىنىڭ ھوقۇق دائىرىسىدىكى ئىش. ⑤ (كۆپلۈك قوشۇمچىسى «-لار،-لەر» بىلەن كېلىپ)بىرمۇ كەسىپ، ساھە ياكى تەبىقىگە مەنسۇپ كىشىلەر توپىنى بىلدۈ-رىدۇ: ھۆكۈمران دائىرىلەر. شەرىئەت دا-ئىرىلىرى. ⑥ (كۆپلۈك قوشۇمچىسى «-لار، -لەر » بىلەن)بىرمۇ دۆلەت، پايە-تەخت نامىنىڭ كەينىدە كېلىپ، شۇ دۆ-لەتنى كۆرسىتىدۇ: موسكۋا دائىرىلىرى. بېيجىڭ دائىرىلىرى. ⑦جۈملىسى، ئى-چى، تەركىبى: مۇتلەق كۆپچىلىك ئوقۇ-غۇچىلارنىڭ ئەقلى نورمال ھالەتتىكى با-لىلار دائىرىسىگە كىرىدۇ. ⑧خىل، تۈر: شەيئىلەرنىڭ دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ ۋە تەرەققىياتى چەكسىز بولىدۇ.

دائىم رەۋ [ئە] ھەمىشە، ھەرچاغ، ھەممە ۋاقىت، ھەرقانداق ۋاقىت: كىشىلەر دائىم

يىلنىڭ ئىشى باھاردىن، كۈننىڭ ئىشى سەھەردىن دەيدۇ.

دائىما رەۋ[ئە] دائىم: كاتتىپ يىغىن قارارلىرىنى دائىما خاتىرىلەپ ماڭىدۇ.

دائىمىي سۈپ[ئە] دائىم بولۇپ تۇرىدىغان، ھەممە ۋاقىت داۋام قىلىدىغان، ھەمشە مەۋجۇت بولىدىغان: ئۇلار توقۇنۇش بولۇپ قالغان تەقدىردە تۈرمۇشنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن ھەتتا دائىمىي تەشكىلاتلارنى قۇرىدۇ.

دايۇەنشۇەيي ئى[خەن] < ھەرب > يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئۇنۋان، يەنى بەزى دۆلەتلەرنىڭ قوراللىق قىسىملىرىدىكى يۇمنشۇەيلەر ئىچىدە ئەڭ ئالىي قوماندان. ئۇ يۇمنشۇەيدىن ئۇستۇن تۇرىدۇ.

دايى ئى[خەن] كونا. ئامبالنىڭ خىزمەتچىسى: ئامبال ئالدىدا دايى كەينىدە، مەن قانداق قىلاي زۇلۇم دەستىدە.

دەبدەبە ئى[ئە] ① ھاياجاننى ئۇرغۇتىدىغان، لەرزىگە كەلتۈرىدىغان كەيپىيات، قىياپەت، مەنزىرە، ھەرىكەت: كەينىدە لەشكىرى-ئالدىدا ئەلەم، قايتىپتۇ شان-شەرەپ دەبدەبە بىلەن. ②ھەددىدىن زىيادە سۆلەتۇازلىق، ھەشەمەت، تەنتەنە، داغدۇغا: ئۇ قازىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە، شەھەرگە دەبدەبە بىلەن كىرىپ كەپتۇ.

دەپتەر ئى[گىرك] خەت يېزىش خاتىرە قالدۇرۇش ئۈچۈن تۈپلەپ تەييارلانغان قەغەز: مەشىق دەپتىرى. شالاڭ سىزىقلىق دەپتەر. ھېسابات دەپتىرى. كۈندىلىك خاتىرە دەپتەر.

دەپنە ئى[ئە] ئۆلۈكنى يەرلىككە قويۇش، كۆمۈش: نۇرىدىن ۋەسىيەتنىنى تۈگىتىپلا جان ئۈزۈپتۇ. شاھمۇ، ئەمرىلەرمۇ قايغۇ-رۇشۇپتۇ. شاھ ۋەزىرلەر دەپنە رەسىمىيىتىلىرىنى ئوبدان ئۆتكۈزۈپ، كۆمۈپ قويۇپتۇ.

دەپئى ئى[ئە] پېزت. تۈگىتىش، يوقىتىش، قايتۇرۇش: بۇ مەرەز كېسەللىكى دەپئى ئۇچۈن قىلمىغان دورام قالمىدى.

دەپنە ئى[ئە] ① كۆمۈپ قويۇلغان بايلىق، خەزىنە: ئاغزىڭ قۇلىقىڭغا يېتىپتۇ-غۇ، باي غوجامنىڭ دەپنىسى ئۈچۈرىدىمۇ نېمە ساقلا. ② < ئارخېئول > قەدىمكى زامانىدا جەسەت بىلەن بىللە كۆمۈلگەن تۇرمۇش جابدۇقلىرى ۋە باشقا ئۇمۇمىي ئىقتىسادىي مۇلۇك.

دەججال ئى[ئە] < دىن > ① دىنىي ئەقىدىلەرگە كۆرە قىيامەت يېقىنلاشقاندا تۇغۇلۇپ كىشىلەرنى دىندىن ئازدۇرۇپ، ئۆز مەسلىكىگە كىرىشكە دەۋەت قىلىدىغان مەخلۇق. ②كۆچمە. ئىنتايىن ئەسكى، ئۆتۈپ كەتكەن يامان ئادەم. ئالدامچى: كۆيگىنىمنى قىلدى بۇرنۇمدىن بۇلاق، ۋاي ئىسىت، دەججالنى جانان دەپتىمەن.

دەخلى ئى[ئە] ① ئارىلىشىش، مۇناسىۋەت، ئالاقە: پۇل ۋە مۇھەببەت-بۇ ئىككىسىنىڭ بىر-بىرىگە قىلچە دەخلىسى يوق. ②

توسقۇن، ھالاقەت، كاشىلا، تەسىر: كۆ-چەتنى تىككەندىن كېيىن، ئۇنى دەخلىگە ئۇچراتماي پات-پات سۇ قۇيۇپ ئاسراش لازىم.

دەخمزە ئى [ئە] ئارتۇقچە باش ئاغرىقى، تەشۋىش، يۇك، ئېغىرچىلىق، پۇتلىكلىشاڭ: رەشك ـــ ئادەملەرنى بىر-بىرىدىن ئايرىپ تاشلايدىغان بىرخىل دەخمزە ۋە مەرەزدۇر.

دەرەخ ئى [پ] < بوت > غولى ئېگىز ۋە يوغان، ئاساسىي غولى بىلەن شاخلىرىنىڭ روشەن پەرقى بولغان، كۆپ يىللىق ياغاچ غوللۇق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئومۇمىي نامى.

دەرەش ئى [پ] مۆلە، توقۇم، چوم قاتارلىقلارنى تىكىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان، يېپىنى ئۈچىغا ئىلىپ قويۇپ تارتىدىغان چوڭ بىگىز.

دەربەدەر سۈپ [پ] يۇرت كېزىپ يۈرىدىغان، سەرسان ۋە سەرگەردان بولغان، ساياق: دەربەدەر كىشىنىڭ بارمايدىغان يېرى، كىرمەيدىغان تۆشۈكى بولمايدۇ. // بۇ ئۆلۈم يالغۇز ئۆلۈم، بارچىگە كەلگەن ئۆلۈم، ھەزرىتى ئادەم ئاتانى دەربەدەر قىلغان ئۆلۈم.

دەربەست رەۋ [پ] تەڭ، بىللە، بارا‌ۋەر: ئېرىپان بىلەن لۇتپۇللا مەغرۇر ۋە دەربەست قەدەم تاشلاپ، ھېيتگاھنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى بىر بوشلۇققا بېرىپ توختىدى.

دەرپەردە ئى [پ] ئىشىك، دېرىزىلەرنىڭ پەردىسى ياكى ئۆينىڭ مەلۇم بۆلۈكىنى ئايرىپ تۇرىدىغان پەردە.

دەرد ئى [پ] ① كېسەللىك ئازابى، ئاغرىق: دەرد قىلماق. دەردكە چىدىماق. * يۈز پىچاقنىڭ دەردىنى بىر پىچاقچە كۆرمەدىم، مىڭدىن بىرنى ئاشىق ئەتتىم، بىر-سىنىڭدەك كۆرمىدىم. ②كۆچە. روھىي ئازاب، ئەلەم، غەم-ئەندىشە، ھەسرەت-نادامەت: چوڭقۇر دەرد. ئىشىق دەردى. ھىجران دەردى. * دەردى يوققا ۋاي چىشىم دېمە(ماقال). * ھەركىمنىڭ دەردى ئۆزى ئۈچۈن تۆگىدىن يوغان (ماقال). ③ بىرەر ئېھتىياجلىق نەرسىنىڭ كەملىگى، يوقلۇقىدىن كېلىپ چىقىدىغان غەم-غۇسسە، باش قېتىمچىلىقى: سىلى ئەر، مەن خوتۇن، شۇنداق بولغاندىن كېيىن، ئۆيدە نېمە يوق بولسا، شۇنىڭ دەردى سىلىگىمۇ، ماڭىمۇ تەڭ ئەمەسمۇ.

دەردەمەن سۈپ [پ] دەردى بار، دەرد-ئەلەم چەككەن، دەردلىك: دەردەمەن قىزنىڭ بۇ بۇلاقتا پۇتكەچ ئارامى، شۇ قىسمەتتىن «دەردەمەن بۇلاق» بولغانىدى نامى. // نېچۈك داۋا بولمايدۇ دەردكە، نېچۈن دەردەمەن داۋا كۆتمەيدۇ دەردكە.

دەردىسەر ئى [پ] باش ئاغرىقى، باش ئاغرىدىغان ئىش، ئارتۇقچە تەشۋىش: مۇڭداق ئوينى ئويلىماق بىردەردىسەر، ئەمما مەندە بۇنداق ئويدىن يوق ئەسەر. // مۇشۇ دەردىسەر قىچىنى يىغىۋېلىشتىن مىلى

مەرتىۋە كەچسەم نېمە بولىدۇ.

دەررۇ رەۋ [پ] كۆپ ۋاقىت ئۆتكۈزمەي، تېزلىك بىلەن، دەرھال: بۇڭايغا رەھمەت ئېيتىشىپ يېگىت-قىز دەررۇ تارقالدى.

دەرس ئى [ئە] ① مەكتەپلەردىكى ئىلىم-پەن ئۆگىنىش ياكى ئۆگىتىش مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان مەشغۇلات، پائالىيەت: ھەممە ئوقۇغۇچى دەرسكە تولۇق قاتناش-ــتى. ②كۆچمە. مەكتەپلەردە ئوقۇتۇش ئۇچۇن تەسىس قىلىنغان پەن: بىرىنچى ســائەتتىكى دەرسىمىز ئالگېبرا، لېكىن دەرس ئــوقــۇتــقــۇچــــسى كېسەل.③ ئوقۇتۇش ماتېرىيالىنىڭ بىر بۆلىكى: «ئە-رەب تىلىدىن ئاساس» نامىك بىرىنچى قىسـمى 25 دەرستىن تەركىب تاپقان بولۇپ، 1 — 6 دەرسكىچە نۇقتىلىق فونېتىكىلىق بىلىملەر تونۇشتۇرۇلغان. ④كۆچمەتەجـرىبىلەر، ئوكۇشسىزلىقلاردىن يەكۈنلەنـگەن نەتىجە، ساۋاق، ئىبرەت: يۇقىرىقى ئېيتىلغان گەپلەر ئۇنىڭغا بىر قېتىملىق ئەمەلىي دەرس بولدى.

دەرسخانا ئى [ئە+پ] دەرس ئۆتىدىغان ئۆي، سىنىپ: باتۇر بىرىنچى مەدرىسە ئىچـىنى ئايلانغاندىن كېيىن، ئاستا دەرسخانىغا كىرىپ ئىشىك تۆۋىدە ئولتۇردى.

دەرغەزەپ ئى [پ+ئە] قاتتىق غەزەپ: قو-لۇڭدىن كەلگىنىنى قىل، بەرمەيمەن دې-ــدىم، بەرمەيمەن دەپ ئۆچكىگە تېخىمۇ مەھكەم يېپىشتى سادىرقۇل دەرغەزەپتە.

دەرقەم رەۋ [پ+ئە] روبىرو، بىرىپەردە، كۆز ئالدىدا: دەرقەم تۇرماق. دەرقەم قىلماق.

دەركار سۇپ [پ] يېزىت. كېرەك، لازىم: بىرمۇ جاۋاب بەرمىدىك، ئەۋەتكەن شۇنچە خەت-كە. ھېچ نەرسە دەركار ئەمەس، سەن ئۇ-چۇن تارتقان دەردكە.

دەرگاھ ئى [پ] ① تۇرار جاي: غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ كەتكەن ئارقار يولۇاس-ــنىڭ دەرگاھىدىن چىقىپ كەتتى. ② ئىشىك ئالدى؛ ھۇزۇر: مەن يولۇاس، تې-خىچە ھاياتمەن، مېنى سىزنىڭ ئىشقىڭىز شامىلى يەنە دەرگاھىڭىزغا ئۇچۇرۇپ كەل-دى.

دەرگۇمان رەۋ [پ] گۇمانلىنىپ، گۇمان، شۇبھە بىلەن: مەن بۇنىڭغا تازا ئىشىنەل-مەي، دەرگۇمان تۇرۇۋاتىمەن.

دەرمان ئى [پ] ① ماغدۇر، مادار، كۈچ: ھەسەن دولانمۇ ئولارنى كۆرۈپ، بېشىنى ياستۇقتىن كۆتۈرمەكچى بولدى يۇ، دەر-مانى يەتمىدى. ②كۆچمە. مەدەت، ياردەم: قىيىنچىلىق تاڭىنىڭ نۇرىغا چۆمگىنىمىدە يا-شىرىپ، كۈچكە تولدۇم ياش يېگىتتەك ئاشۇ نۇر دەرمان بولۇپ. ③چارە، ئىلاج، داۋا: ئۇ ئەمدى مەنمۇ ئاپامنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇشۇم كېرەك، يەنىلا قىڭغىر يولدا مېڭىۋەرسەم بولمايدۇ، دەپ ئويلاپ-تۇ.

دەرمەھەل رەۋ [پ+ئە] ← **دەمال**: مەن ئۇنىڭ بۇنچە خۇش پېئىل مۇئامىلىسىدىن

خىجىل بولۇپ، دەرمەھەل گەپ قىلالماي قالدىم.

دەرھال رەۋ [پ+ئە] شۇ ۋاقتىنلا ئۆزىدە، كېچىكتۈرمەي، تېزدىن: ئۇ ئاۋازىنىلا بۇ-لەكچە چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ سەز-مەي قالدى ۋە دەرھال يەرگە قارىۋالدى.

دەرھەقىقەت يۈك [پ+ئە] ھەقىقەتەن، راست-تىن، راستىنى ئېيتقاندا: دەرھەقىقەت بۇ يىل بۇغداي بالدۇر پىشىپ، قوناقلار ۋاق-تىدا تېرىلدى.

دەرۋازا ئى [پ] ھويلا، قورغان، قەلئە، زاۋۇت ۋە شۇ قاتارلىقلارغا ئورنىتىلىدىغان سىرتقى چوڭ ئىشىك: ياغاچ دەرۋازا. تۆ-مۈر دەرۋازا.

دەرۋازىۋەن ئى [پ] دەرۋازىغا قارىغۇچى كە-شى. دەرۋازا ساقچىسى: شەھەر دەرۋازىسى ئالدىدا بايراق كۆتۈرگەن دەرۋازىۋەن تۇراتـ-تى.

دەرۋازىۋەنلىك ئى. دەرۋازىنى ساقلاش ۋە ئۇ-نىڭغا قاراش ئىشى: دەرۋازىۋەن ھېيلىقى كەمپىرنى دەرۋازىدىن كىرگۈزۈۋەتكەنلىكى ئۈچۈن پادىشاھ ئۇنى دەرۋازىۋەنلىكتىن ئېلىپ تاشلىدى.

دەرۋەقە يۈك [پ+ئە] ھەقىقەتەن، راستىنلا، دېگەندەك: سىلى بۇ گەپنى قىلغاندىن كېيىن ئويلاپ باقسام دەرۋەقە شۇنداق بولغان ئوخشايدۇ. ★ دەرۋەقە، سېلىم ئاكا ئۇنچىۋالا ياش ئەمەس ئىدى.

دەرۋىش ئى [پ] ① <ئە> مال-دۇنيادىن كېچىپ خۇداگويلۇق بىلەن خانقا ياكى مەلۇم بىر ئىبادەت ئورنىدا ئىستىقامەت بىلەن ياشىغۇچى كىشى، سوپى. ② كۆچمە. تەركىدۇنيا بولۇپ يۈرت كەزگۈچى، جاھانگەشتى: شاھىزامان قايتىدىن دەر-ۋىش بولۇپ، شاھلىقتىن ۋاز كېچىپ، چۆل-باياۋانغا چىقىپ كېتىپتۇ.

دەرىجە [ئە] ① ئى. مەنسەپ، مەرتىۋە، ئورۇن: مەن سېنى بۇ دەرىجىگە كۆتۈرۈ-شۈمدىن مەقسەت باشقىچە ئىدى. ② ئى. شەيئىلەرنىڭ مەلۇم بىر جەھەتتە ئاز-كۆپلۈك، يۇقىرى-تۆۋەنلىك ياكى سۈپەت جەھەتتە تۇتقان ئورنى، چېكى: دەرىجىگە بۆلمەك. ③ ئى. تەرەققىي قىلىش، راۋاج-لىنىش پەللىسى؛ سەۋىيە: مەلۇمات دەرە-جىسى. ★ ئىشنىڭ مۇشۇ دەرىجىگە بې-رىپ يېتىشىنى كىم بىلسۇن ④ ئى. كا-دىرلار ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققىدىكى مەلۇم تەرتىپتە ئۆرلەپ ماڭ-ىدىغان ھەربىر باسقۇچ: بۇ يىل ئۇنىڭ ماڭاشى بىر دەرىجە ئۆستى. ⑤ ئى <تل> بەلگە، خۇسۇسىيەتلەرنىڭ ئارتۇق-كەم-لىكىنى، ھەربىر تەكشۈرۈش گرامماتىكىلىق ئىگە بىلەن بولغان تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنى ئىپادىلىگۈچى گرامماتىلىق فورما، كاتېگو-رىيە: سۈپەت دەرىجىلىرى. پېئىل دەرىجە-لىرى. ⑥ ئى < مات > بىر سانىنىڭ ئۆز-ئۆزىگە بىرقانچە قېتىم كۆپەيتىلىدە-غانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان شەكىل. مەسە-

لەن: Tئنگ N ننچى دەرىجىسى T^n بولىدۇ. ⑦ سۆپ. مەلۇم تەرتىپتە تىزىلغان: دەرىجە سان. ⑧ ئى. ھوقۇق دائىرىسى بويىچە چوڭ-كىچىكلىك تەرتىپىگە ئىگە جەمئىيەتتىكى ھەربىر ئورگان: دەرىجە ئاتـ لاپ ئەرز قىلماق.

دەرىخ ئم [پ] ئەپسۇس، ئىست، پۇشايـ ـمان: يانۇارنىڭ سەككىزى چۈشتى تو- لۇق، ھەر يىلى كەلسە ئاشۇ كۈن، ئاھ دەرىخ بىر ئۇلۇغ چىقمايدۇ ئەستىن، بىر بۇزۇق.

دەرىغا ئى [پ] ھەي ئىست، ئەپسۇس: دەرىغا، ئايرىلار بولدۇم مانا مەن ئەمدى يـارىمدىن، مۇھەببەت دەشتىدە يۇرگەن دەردىمەن يار زارىمدىن.

دەريا ئى [پ] ① ۋادا سىرغىمىسىدىن مەر- كەزلىشىپ قۇيۇلۇش جايىغا ئېقىپ تۇرىـ دىغان تەبئىي چوڭ سۇ ئېقىنى: دەريا بويىغا چىقسا، ئۈزۈن ساينىڭ قارىسى، نەدىنمۇ تېپىلاركىن، بۇ دەردىمنىڭ داۋا- سى. ②كۆچە. كەڭ، بەئەينى دەريادەك چوڭ: ئۇنىڭ قورسىقى دەريا، ئۇ بىرەر كىمگىمۇ يامانلىقنى ئويلىمايدۇ.

دەز [پ] ① سۆپ. يېرىلغان، چاك ھاسىل بولغان: دەز تام. دەز چىنە. ② ئى. يېـ رىلغان، چاك كەتكەن جاي، يېرىق سە- زىق: تامدا پەيدا بولغان دەز بارغانچە يوغـ ناپ كېتىۋاتىدۇ. ③ ئى < گېئول > تاغ جـىنسلىرىنىڭ قېتىشىش ياكى سۇدىن ئاجراش ۋاقتىدا ھەجمى كىچىكلەش نە- تىجىسىدە شەكىللەنگەن ياكى تاغ جىنسـ لىرى كۈچىنىشكە ئۇچراپ شەكىللەنگەن چاك.

دەزگىل ئى [پ] موزدۇزچىلىقتا تىكلىدىغان كۆن-خۇرۇم قاتارلىقلارنى قويۇپ ئۇستـ ـدىن باستۇرۇپ تۇتۇپ تۇرىدىغان تاسما.

دەزمال ئى [پ] ① ئىچىگە چوغ سېلىپ ياكى توك بىلەن قىزىتىلىدىغان تۈتەچـ لۇق، كىيىم ۋە رەختلەرنىڭ پۈرلەشكەن جايلىرىنى سىلىقلاش ئۈچۈن ئىشلىتىدىـ غان ماشىنىچىلىق ئەسۋابى: نۇرنىسا دەر- ھال بۇرۇلدى-دە، دەزمالنىڭ ئاستىدىن چـىقىۋاتقان ئىسقا كۆزى چۈشتى. ② كىيىم-كېچەك، رەختلەرگە دەزمال سېلىپ تۈز، سىلىق قىلىنغان ھالەت: تۈرسۇننىڭ ئەتىگەن دەزمالىلىغان كۆڭلىكىنىڭ چۈشكە قالماي دەزمىلى كەتتى.

دەس رەۋ [پ] كۈچ بىلەن، زور بىلەن: دەس كۆتۈرمەك.

دەست ئى [پ] قول، كېپت: بىراق ھېچ ئىشنى دەستىمگە ئالالمىدىم.

دەستار ئى [پ] بېرت ← **سەللە**: موللىنى نەدىن بىلۈرسىز، دەستاردا قەلىمى. بـ- ۋاپانىڭ دەردى يامان، تۇغىمەيدۇ ئەلـ- مى.

دەستە I ئى [پ] ① ھەرخىل ئەسۋابلارنىڭ قـول بىلەن تۇتىدىغان قىسمى؛ ساپ: كەتمەن دەستىسى. قامچا دەستىسى. پـ-

چاق دەستىسى. ②دۇتار، راۋاب، ساتار قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ تار ياكى سىم تارتىلغان، پەدە باغلىنىدىغان قىسمى. ③قول-پۇت بىلەن ھەرىكەتلەندۈرۈلىدىغان يەرلىكتوقۇمچىلىق‌دۇكىنىنىڭ تىغ ئورۇنلاشتۇرۇلغان قىسمى.

دەستە Ⅱ ئ [پ] ① بىر تۇتام قىلىپ تېرىلگەن ياكى تىزىلغان باغ؛ باغلام: كاۋىنكىغا قىزىل بايراق قادىغان، كابىنكا-نىڭ سىرتى ۋە تراكتورنىڭ تومۇقىغا ئېتىز گۈللىرىدىن چىرايلىق دەستىلەر قىستۇرۇلغان. ② ئۇستۇمۇئۇست قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان نەرسە: يول بويىدا نەچچە ئون قەۋەت، خىش-كېسەك دەستىسى پەيدا بولدى. // ئۇ ئۆيگە كىرىپ دەرھال ئارقا-ئارقىدىن ئىككى دەستە كىتابنى كۆتۈرۈپ چىقتى.

دەستەك Ⅰ ئ [پ] ① تۇتقۇچ، ساپ، دەستە. ② كۆچمە. قولدا ئاساس بولىدىغان دەلىل، سەۋەب، ۋاستە؛ باھانە: بۇنىڭ ئۈچۈن بىرمۇ دەستۈردىن دەستەك تېپىش ھاجەت ئەمەس. ③ پېرت. قولدا ئېلىپ يۈرىدىغان ياكى ئاساس قىلىپ ساقلايدىغان ھۆججەت، يارلىق، بۇيرۇق: خان ئۇنىڭغا ئۆز قولى بىلەن ئەسكەر يوللىدى-كەش دەستىكى تەقدىم قىلغان.

دەستەك Ⅱ ئ [پ] ئاياغ كىيىمنىڭ پاشنىسىغا چاپلانغان، باشلىقتا ئۇلاپ تىكىلىدىغان قىسمى: دەستەك تىكمەك.

دەستىگاھ ئ [پ] قول ھۈنەرۋەنلىرىنىڭ توقۇش دۇكىنى: دادام پەنجىنى دەستگاھىنىڭ ئۈستىگە تاشلىمىغۇچە ھېچقايسىمىز كىرىپك يۇمايمىز.

دەستۇر ئ [پ] ① ئىش-ھەرىكەت ئۇچۇن قوللانما، نىزام، كىتاب؛ قائىدە-قانۇنلار تۇپلىمى: پوتولكەن دەستۇرنى ئاۋايلاپ ئاچتىم. ② تېبابەت ريتسېپلىرى مەجمۇئەسى: سامساق مەن ئۆگەنگەن دەستۇرلاردا قورساق ساھىلىگە مۇناسىپ دورىلاردىن بىرى.

دەسمال ئ [پ] نەرسىلەرنى بولۇپمۇ ئاش-ئىچانا سايمانلىرىنى سۈرتىدىغان پارچە رەخت، لۆچەك.

دەسمالچى ئ. داستىخان يېغىش، قولغا سۇ بېرىش ئىشلىرىنى قىلغۇچى كىشى: توختى ئۇزۇن يىللاردىن بېرى قازى، ئاقسا-قاللارنىڭ تاۋىقىنى كۆتۈرۈپ، دەسمالچى بولۇپ يۈرگەنىدى.

دەسمايە ئ [پ+ئە] ① سودا-سېتىق، تىجارەت ھۈنەر-كەسىپ، قىمار قاتارلىقلاردا سېلىنغان ئاساسىي مەبلەغ: قېنى ئېيتىڭا، سىزنىڭ سودىگەرچىلىك دەسمايىڭىز نەدىن كەلگەن، بۇنىڭ ھېسابى، پايدىسى توغرىسىدا قاچان ئېغىز ئاچمىسىز ② قول ئىلكىدىكى بار نەرسىلەر: ئۇ دادىسىدىن قالغان دەسمايىنى يەپ تۈگەتكەندىلىكى ئۇچۇن تاغار، خورجۇن، پالاس دېگەندەك نەرسىلەرنىمۇ توقۇپ كۆردى. ③

كۆچمە. بىرەر ئىشنى ئېلىپ بېرىشتا پايدىلىنىدىغان قائىدىلىقلىق، ۋاستە: دەللال-سىنىڭ دەسمايىسى يالغانچىلىق (ماقال). ④ كۆچمە. ئۇستۇنلۇك، ئارتۇقچىلىق، بىكىسى: گەپنىڭ راستىنى ئېيتقاندىمۇ، بىر نەرسە سېلىپ قويغۇچىلىك دەسمايىڭ بولمىغاندىكىن كىمدىن ئاغرىنالايتتىڭ. ⑤ كۆچمە. تۆھمە، شان-شەرەپ: كونا دەسمايىنى يەپ يېتىۋەرمەي، يېڭى خىزمەت كۆرسىتىڭلار.

دەشت ئى [پ] ئۆسۈملۈك ئۇنمىگەن، سۇسىز، قاقاس يەر؛ چۆل: مەختۇمسۇلا شۇ يۇرگىنىچە دەشتلەرنى كېزىپ، تاغلاردىن ئېشىپ، بىر گۈزەل يايلاققا يېتىپ كەپتۇ.

دەشنەم ئى [پ] زەردە بىلەن قاتتىق كايىپ ئېيتىلغان سۆز؛ ئاھانەت: دېمىگىن دۈشمەنىڭ بەتتىسى ياخشى، ئۇنىڭدىن دوستۇڭنىڭ زاغرىسى ياخشى. دۈشمەنىڭ «تاتلىق سۆز» ناز كۆلكىسىدىن، دوستۇڭنىڭ دەشنىمى، تەنىسى ياخشى.

دەقىقە ئى [ئە] ① سائەتنىڭ 60 تىن بىر بۆلىكى، مىنۇت: ئاردىدىن ئۇچ يىل ئۆتكەندە، شەمشىنۇر توققۇز ئاي، توققۇز كۈن، توققۇز سائەت، توققۇز دەقىقە قورساق كۆتۈرۈپ بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ. ② كۆچمە. قىسقىغىنە ۋاقىت، پەيت: مۇشۇ قىسقىغىنە دەقىقە ئىچىدە، نېمىشقىدۇر، قەلبىمنىڭ تېگىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىقىۋاتقان يۇكسەك بىر تۇيغۇنى يوشۇرالمىدىم.

دەقىيانۇس ئى [ئە < لات] قەدىمكى رىم ئىمپېراتورى دىئاكلاتىئون(313 — 245) نىڭ نامى.

دەككە ئى [پ] دىئال. ئۇچ پۇتلۇق كىچىك قازان.

دەككە ئى [ھىند] نامۇۋاپىق ئىش، ھەرىكەت ئۇچۇن كايىپ ئېيتىلغان قاتتىق گەپ؛ تەنبىھ؛ زەربە: دەككە بەرمەك. دەككە يېمەك.

دەڭ ئى [خەن] يولۇچىلار چۈشىدىغان ۋە ئولاغلىرىنى ئاتلىنىدىغان تۇراليدىغان مۇلازىمەت خاراكتېرىدىكى قونالغۇ جايى؛ سارايى: كۆز سالسا سايغا قويىنى كەڭ ئىكەن، كارۋانلار قونغان كونا دەڭ ئىكەن.

دەڭجا ئى [خەن] دەڭنى باشقۇرغۇچى خوجايىن: قەرزگە بوغۇلۇپ قالدۇق، دەڭجا-لارغا پۇل لازىم. يېنىڭدا بولمىسا، دەڭجا بەگكە كىم لازىم.

دەللال ئى [ئە] ① سودا-سېتىقتا ئالغۇچى بىلەن ساتقۇچىنى كېلىشتۇرگۈچى، مالغا باھا قويۇپ پۇتۇشتۇرگۈچى: يېنىمدا پۇل دېدارى قالمىغاندى. ھېلىقى ئالتۇن ئەسۋابنى ئېلىپ بازارغا باردىم ۋە ئۇنى سېتىش ئۈچۈن دەللالغا بەردىم. // ئۇ مۇنداق قارىماققا شۇ ۋاقىتتىكى گەزمال بازىرىدىكى دەللال بايۇمچىلىرىگە، ئوخشاپ كېتەتتى. ② سەلب. خوتۇن-قىزلار ۋە ئاياللار بىلەن ئەرلەرنى ئۇچراشتۇرغۇ-

چى دەللە: بۇرۇنقى زامانلاردا توي ئىشى پۇتۇنلەي ئاتا-ئانىنىڭ ئىلكىدە بولۇپ، ئىككى ئوتتۇرىدا دەللالار قاتنايدىكەن.

دەللە ئى [ئە] ① سەلب. ئەر-ئايالالارنى تېپىشتۇرۇش، ئۇچراشتۇرۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئايال؛ دەللال: ھاكىم خوتۇنىنىڭ قېشىغا كىرگەنىكەن، ئۇ خوتۇن ئېرىگە دەللە ئۆگەتكەن سۆزلەرنى ئېيتىپ، ئېرىنى قېشىغا يېقىن يولاتماپتۇ. ② تل ھا. قېرى ئەبلەخ، بۇزۇق: مېنى ئاچتىن ئۆلتۈرۈشنى ئويلاۋاتامسەن، ھوي دەللە ۋاقىرىدى موللام.

دەللىك رەۋ [خەن] ① توغرا، راۋۇرۇس، دادىل: ئەل-جامائەتنىڭ ئىشى ئۇچۇن تۆت ئېغىز دەللىك گەپ قىلىپ بىر كۇن ياشىساڭمۇ ئەۋزەل. ② ئۆز ئالدىغا، ئايرىم، مۇستەقىل: دەللىك ئىش قىلماق.

دەلۋە ئى [ئە] < ئىستر > دەلۋە بۇرجى. ئېكلىپتىكىدىكى 12 بۇرجىنىڭ بىرى. ئاسترونومىيىلىك ئۇزۇنلۇقى 300° دىن 330° قىچە. ئەسلىي ئورنى دەلۋە يۇلتۇز تۇركۇمىدە بولۇپ، يىللارنىڭ ئوتۇشى بىلەن جەدى بۇرجىغا يۆتكەلگەن. ھەر يىلى 1-ئايىنىڭ 20-كۇنىنىڭ ئالدىكەينىدە قۇياش بۇ بۇرجىغا كىلىدۇ، بۇ ۋاقىتتىكى مەۋسۇم «قاپاقيارىدى» دېيىلىدۇ.

دەلىل ئى [ئە] ① مەلۇم بىر ئىش، ۋەقە، ھادىسەياكى ئوي-پىكىرنىڭ راست، توغرا ئىكەنلىكىنى چۇشەندۈرۈپ بېرىدىغان رەئال ئەھۋال ۋە ئەمەلىي نەرسە: بۇ بىچارىنىڭ روھى ۋە جىسمانىي ھالىتى ئەنە شۇنداق پىتنە-پاساتلارغا ئۇچىنىق دەلىل بولۇپ تۇرغانىدەك قىلاتتى. ② توغرا خۇلاسە، يەكۇنگە ئېرىشىش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان ئاساس، پاكىت، ئىسپات، ھۆججەت: ئۇ ئۆزىنىڭ پاك-پاكىزلىقىنى ئىسپاتلىيالمىغۇدەك دەلىلگىمۇ ئىگە ئەمەس ئىدى.

دەم [پ] ① ئى. نەپەس، تىنىق: دېمى كېسىلمەك. ★ ئۇ سەل دېمىنى ئېلىۋېلىپ تۆۋەنگە قارىدى. دادىسى كۆرۈنمەيتىتى. ② ئى. ئارام، ھاردۇق: دەم ئالماق. ★ بۇلارنىڭ ئاتلىرى دەمگە موھتاج، ئۇزىنىڭ ئاتلىرىنىڭ قارنىمۇ ئاچ. ③ ئى. بۇس، ھور: سەۋزىدىن خەۋەر يوق، گۇرۇچ دەم يەپتۇ (ماقال). ④ ئى. چاغ، ۋاقىت، پەيت: ئۇ مۇھەببەتنىڭ خۇشاللىق پەيتلىرىمۇ، قايغۇلۇق دەملىرىمۇ بولىدۇ، دېگەن چۇشەنچىلەرگە قوشۇلالمايتتى. ⑤ ئى. نان، سۇ قاتارلىق بىرەر نەرسىگە دۇنيا، ئايەتلەرنى ئوقۇپ سۇپكۇچ قىلىش؛ دەمدە: دەم سالماق. ⑥ رەۋ. تىك، ئۆرە (كەچىك باللار ھەققىدە): دەم تۇرماق. ⑦ باغ. بىردەم، بەزى، گاھى، تۇرۇپ: ئۇسۇل تىلار توقۇلۇپ بولغان گىلەمگە دەم يېراقتىن، دەم يېقىندىن زوق بىلەن تىكىلىپ

قارىشاتتى.

دەمال رەۋ [پ+ئە] قىسقا مۇددەت ئىچىدە، دەرھال: قوش قاناتلىق ئىشىك ئىككى تەرەپكە يوغان ئېچىۋېتىلدى. ئەسكەرلەر دەمال باستۇرۇپ كىرىشكە جۈرئەت قىلالمىدى.

دەمبەدەم رەۋ [پ] پىز ت. ھەردەم، دائىم؛ تېز-تېز، ئارقىمۇئارقا: نەم شېھىت، ئۆتەمۇشنى قوي، سەن دەمبەدەم ئالدىڭغا باس، ماغدۇرۇڭ بار، ئالدىدا بول كەينىدە قالما، خالاس، گەر ئېغىرلىق كەلسە ئىشتا دەۋردىن قىل ئىلتىماس، چۈنكى ھەردەم ئالغا باسماق خەلق ئۈمىدى بىرلە ماس.

دەمبەس رەۋ [پ] ① دېمىنى ئۇلاپ، دەم ئالماي، ئارقىمۇئارقا؛ ئۇزلۇكسىز: دەمبەس قەدەم. ②كۆچەپ: دەمبەس قىلماق.

دەمدان ئى [پ] زەرگەرلەر ئوتنى پۈۋلەشتە ئىشلىتىدىغان ئۇزۇن مىس نورکەش.

دەمدەر ئى [پ] ئۆي كەپتىرىنىڭ بىرخىلى. ئۇ ناھايىتى بېقىملىق، مۆكۈلۈق سايرايدۇ.

دەمساز ئى [پ] پىز ت. ھەمدەم، ئۇلپەت، ھەمسۆھبەت: كىم ئۇنىڭ بىلەن بىللە نەچچە كۈن بولۇر ھەمراھ، بولمىگىز ئاڭا دەمساز، بۇڭا ئويالغان قىز.

دەمىدە ئى [پ] نان، سۇ قاتارلىق بىرەر نەرسىگە دۇنا، ئايەت، ئەپسۇنلارنى ئوقۇپ سۇپكۆچ قىلىش؛ دەم: دەمىدە سۇيى. دەمىدە قىلماق.

دەن [خەن] ① مق. ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى، بىر دەن 50 كىلوگرام ياكى 100 جىڭغا تەڭ كېلىدۇ. ②ئى. سېلىق، باج، تۆلەم: ھەم دەن ھەم ئۆشرە ئالسا دېھقانلارغا ئېغىر بولمامدۇ، بىرىنى ئالسىمۇ بولىدۇ-غۇ.

دەند ئى [پ] < بوت > ① سۈتلۈك ئوت ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. ئۇرۇقىنىڭ تەمى ئاچچىق بولۇپ، تەبئىتى ئىسسىق، زەھەرلىك كېلىدۇ. ئۇرۇقى تېبابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ يىغىلىپ قالغان سوغۇقلۇقنى سۈرۈش، بەلغەم بوشىتىش، سۈيۇقلۇقنى ھەيدەش خۇسۇسىيەتلىرى بولىدۇ؛ ئادەتتە كۆچلۈك سۈرگە دورىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ يەنە «ھەبۇلمۇلۇك» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى.

دەندان ئى [پ] چىش: دەندان ساپلىق پىچاق.

دەندانە ئى [پ] كالىنىڭ قوۋۇرغىسى.

دەھر ئى [ئە] پىز ت. زامان، دەۋر؛ ئالەم: دۇشمەننى بۇ دەھر زەربەردەست قىلۇر، نەخۇەت مەيدىن بىرنەچچە كۈن مەست قىلۇر. غەم يېمەكى، يەتكۈزسە باشىنى كۆككە، ئاخىر يەنە يەر كەبى ئۇنى پەس قىلۇر.

دەھرىي ئى [ئە] خۇداغا ئىشەنمەيدىغان ئادەم، دىنسىز كىشى.

دەھشەت [ئە] ①ئى. قورقۇنچلۇق، ۋەھىمە-

لىك ئەھۋال، كۆرۈنۈش، ھادىسە: ئادەم-لەر بۇ دەھشەتتىن ۋەھىمىگە چۈشۈپ قا-لايمىقان چۈرقىرىشاتتى. ② ئ. قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە: ئىككىيلەن رىشتىنىك چىرايىدىكى دەھشەتنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. ③ سۈپ. يامان، قاتتىق، ئىنتايىن: ئەتراپنى قورشاپ قاتار چېرىك كېلىدۇ، قىزىل قانغا قامچىلار شېرىك كېلىدۇ، چېرىكىبشى بوغۇلۇپ چىرقىرار دەھشەت، قارا قولدا قانلىق قىلىچ پىرقىرار دەھ-شەت. ④ ئ. كۆچمە. قەھر، غەزەپ؛ شىد-دەت: ئۇ، تېخىمۇ دەھشەت بىلەن ھۆركە-رەشكە باشلىدى.

دەھلىز ئ[پ] <بن> بىر يۇرۇش ئۆيىنىك سىرتقى ئىشكى بىلەن باشقا ئۆي ئىشىك-لىرى ئارىلىقىدىكى بوشلۇق، كارىدور: بالا دەھلىز ئارقىلىق مېھمانخانىغا كىرىپ ئە-دەپ بىلەن سالام بەردى.

دەۋا ئ[ئە] ① ئۆز ئىگىلىكىدىكى مال-مۈلۈك، ھەق تەلەپنىك كاپالىتى ئۈچۈن قويۇلغان تەلەپ؛ ئەرز: ئوغرى-دەۋانىك ئىزىغا چۈشۈپ، چېچەن-دەۋانىك قويىرۇقى(ما-قال). ② <قا> تەپتىش ئورگانلىرى، سوت مەھكىمىسى ۋە ھەق تەلەپ ئەنىز-لىرىدىكى دەۋالاشقۇچىلار، جىنايى ئىشلار ئەنىزلىرىدىكى ئەرزقىلغۇچىلارنىك ئەنىز-نى بىر تەرەپ قىلىش جەريانىدا ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرى. ③باشقىلارنى ئە-يىبلەپ، قارىلاپ قىلىنغان شىكايەت، ئەرز: كۈندە نەچچە ئادەمنىك دەۋا، تەنە-تاپىلە-رىنى ئاڭلايمەن. ④ كۆچمە. ئۆزىنىڭكىنى توغرا قىلىش يولىدا ئېيتىلغان پىكىر، مۇ-لاھىزە؛ تالاش-تارتىش: چالا-پۇچۇق بىر-نەچچە كىتابنى ۋاراقلاپ چىقىپلا ئالىملىق دەۋاسىنى قىلىدىغان ئادەملەرمۇ چىقىپ تۇرىدۇ.

دەۋاگەر ئ[ئە+پ] <قا> ① سوت مەھكىمىسىگە ئەرز قىلغان كىشى، ئورگان ياكى كوللېكتىپ، يەنى «جاۋابكار» نىك قارشىسىدىكى كىشى ياكى ئورۇن: دەۋا-گەر دەۋا قىلماس، دەۋا قىلسا قورۇق قال-ماس(ماقال). ②كۆچمە. بىرەر نەرسىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىش ئۈچۈن ئورۇنغۇچى كىشى: مەنسەپ دەۋاگەرلىرى بىر-بىرىنىك قورسىقىنى يېرىۋەتكۈدەك بولۇشۇپتۇ.

دەۋەت ئ[پ] بىرەر ئىش، ئەقىدە، يول، مەسلەك قاتارلىقلارغا جەلپ قىلىش ئۈ-چۈن قىلىنغان تەكلىپ، چاقىرىق، ئۇن-دەش، تەشەببۇس: دەۋەت قىلماق. ★ نۇرئاخۇن بايۇەچچىنىك بۇ دەۋىتى ئابدۇ-سوپۇر ھاجىمنىك ياشلىق تىلەكلىرى قاي-ناپ تۇرغان كۆڭلىگە تولىمۇ ياققانىدى.

دەۋەتنامە ئ[ئە+پ] بىرەر ئىش، ئەقىدە، يول، مەسلەك قاتارلىقلارغا دەۋەت قىلىپ بېيزىلغان خەت؛ تەكلىپنامە: شاھىتىن كەل-گەن ئەلچىلەر، يۇرت كاتتىلىرىدىن كەل-گەن دەۋەتنامىلەر ئۇنىك قىزى تەرەپتە تۇ-رۇش ئىرادىسىنى تەۋرەتتى.

دەۋر I ئى [ئە] ① تارىختىكى ئىقتىسادىي سىياسىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئەھەمىيىتى ئالاھىدە بولغان مەلۇم بىر مەزگىل. مەسىلەن، تاش قورال دەۋرى، فېئودالىق دەۋر. ② كىشى ئۆمرىنىڭ مۇئەييەن مەزگىلى: ياشلىق دەۋرى، بالىلىق دەۋرى. ③ < گېئول > ئىرادىسى كۈچلۈك بولغان گېئولوگىيىلىك يىل بىر-لىكى. بىر ئىرا بىرنەچچە دەۋرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، دەۋر ئىچىدە شەكىللەنگەن يەر قاتلاملىرى بىر سىستېما دېيىلىدۇ ④ < س ئق > شەيئىلەرنىڭ ھەرىكەتلىنىشى ۋە ئۆزگىرىشى جەريانىدا ئۇنىڭ مەلۇم بەلگىلىرى كۆپ قېتىم قايتا-قايتا كۆرۈلىدۇ. بۇ خىل بەلگىلەرنىڭ ئۇزلۇكسىز ئىككى قېتىم كۆرۈلۈشىگە كەتكەن ۋاقىت. ⑤ < فز > جىسىملار تەكرار ھەرىكەت قىلغاندا ياكى فىزىكىلىق مىقدارلار دەۋرىي ھالدا ئۆزگىرىپ تۇرغاندا ئۇنىڭ بىرقېتىم تەكرارلىنىشى ئۈچۈن كەتكەن ۋاقىت بىر دەۋر ھېسابلىنىدۇ. ⑥ بىرمۇ ئىش-ھەرىكەت، ۋەقە-ھادىسە بولۇپ ئۆتكەن، بېجىرىلىدىغان بەلگىلىك ۋاقىت؛ زامان: ئويناپدىغان دەۋر يېتىپ كەلدى. ياشلىقىمىزنى خارلىمايلى. ئاھ. . . شەھەرىكى دوستلىرىم. ⑦ كىشىنىڭ ئامىتى كەلگەن چاغ، پەيت، زامان: بىز كەمبەغەللەرنىڭ دەۋرى كەلدى.

دەۋران ئى [ئە] دەۋرلەر، زامان: دەۋران ماڭا يېڭى قەلەم بەردى. ئەمدى يازمايى قاچان يازغۇلۇق

دەۋرىي سۈپ [ئە] ۋاقتى-ۋاقتىدا يۈز بېرىپ تۇرىدىغان، تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان: دەۋرىي قانۇنى. دەۋرىي ئونلۇق كەسىر.

د د ت ئى [ئىنگ] < خم > دى خلورو-دى فېنىل-تىرى خلورو ئېتاندىن تەركىب تاپقان ھاشارات ئۆلتۈرگۈچى دورا.

د د ۋ ئى [ئىنگ] دى مېتىل-دى خلورو-ۋىنىل-فوسفاتتىن تەركىب تاپقان ئورگانىك فوسفورلۇق ھاشارات ئۆلتۈرگۈچى دورا.

دراپ ئى [ر< فران] كۆپىنچە ھەر خىل پەلتو رلانى تىكىش ئۈچۈن ئىشلەنگەن قېلىن يۇڭ گەزلىمە، قېلىن موۋۇت: دراپ پەلتو. كۆل رەڭ دراپ.

درامخما ئى [گرېك] گرېتسىيىنىڭ پۇل بىرلىكى.

دراما ئى [ر< گرېك] < ئىد > ئاپتور تىلى ئارىلاشتۇرۇلمايى، دىئالوگ شەكلىدە يېزىلغان سەھنە ئەسىرى؛ ئوپېرا: دراما يازماق. دراما ئويىنماق.

دراماتۇرگ ئى [ر] < ئىد > دراما ئاپتورى يەنى سەھنە ئەسىرى يازغۇچى كىشى.

دراماتۇرگىيە ئى [ر] < ئىد > ① سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ تۈزۈلۈش پرىنسىپلىرى ۋە ئۇسۇللىرى ھەققىدىكى نەزەرىيە؛ تىياتىر سەنئىتى. ②بىرمۇ مىللەت، خەلق، دەۋر ياكى بىرمۇ يازغۇچىنىڭ دراما شەكلىدە

بيزىلغان ئەسەرلىرىنىڭ يىغىندىسى.

دو I ئى [پ] ① قىمار ئويۇنىدا ئوتتۇرىغا تاشلانغان پۇل ۋە پۇلغا يارايدىغان نەرسە: دو تىكمەك. ②نۆۋەت: دو كەلمەك.

دو II ئى [ر< ئىتال] < مۇز > مۇزنىكىدىكى بىرىنچى تاۋۇش ۋە شۇ تاۋۇشنى بىلدۈرىدىغان بەلگە.

دوتەي ئى [خەن] تاس. بۇرۇنقى چاغلاردا قوللىنىلغان ۋالىي دەرىجىلىك مەمۇرىي ئەمەلدار ۋە شۇ ئەمەلگە تەيىنلەنگەن كىشى.

دوتىپنت ئى [ر< لات] < ملتار > ئالىي مەكتەپلەردە بېرىلىدىغان ھەمدە دەرىجىسى پروفېسسوردىن تۆۋەن، لېكتوردىن يۇقىرى تۇرىدىغان ئىلمىي ئۇنۋان ۋە شۇ ئۇنۋاننى ئالغان ئوقۇتقۇچى.

دوختۇر ئى [ر< لات] < تېب > تېببىي بىلىملەرنى ئىگىلىگەن ھەمدە كېسەل داۋالاشنى كەسىپ قىلغان كىشى.

دودەن سۈپ [خەن] ئۆكتەم، زوراۋان؛ جاھىل، تەرسا، كاج: دودەن بالا. دودەن ئادەم.

دور مق [ئە] نۆۋەت، قېتىم، رەت: ماجالىڭ دېگەن مېڭىنى بەك چارچىتىدىغان نەرسە، سىزمۇ ئوخشىتىپ 12 دور ئوينىپسىز-دە، دېدى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ.

دورا ئىسىم [پ] ① < تېب > كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش ئۈچۈن پايدىلىنىدىغان ماددا: دورا ئىچمەك. دورا قاينىتىماق. ②كۆچمە. دەردكە دەرمان بولىدىغان، غەم-غۇسسىلەرنى يوقىتىدىغان نەرسە؛ داۋا: كەمبەغەللىنىڭ چېيى چىشقا دورا(ماقال). ③كۆچمە. ئۇزۇمدىن ئىشلەنگەن، مەستقىلىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە ئىچىملىك، مۇسەللەس: ئاۋاتتا ئۇزۇمدىن دورا قاينىتىمايدىغان ئائىلە يوق دېيەرلىك. ④ <ھەرب> پارتلاتقۇچ مادا: مىلىتىق دورىسى. ⑤ < خم > زىيانلىق ھاشاراتلارنى يوقىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان خىمىيىۋى ماددا: چاشقان دورىسى.

دورىپۈرۈش ئى [پ] دورا-دەرمان سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم.

دورىخانا ئى [پ] <تېب> دورا ياسايدىغان، ساقلايدىغان ۋە ساتىدىغان جاي، ئورۇن، ئاپتېكا: مەرىيەمخان ئورنىدىن تۇرۇپ، دوختۇرغا رەھمەت ئېيتتى-دە، دورىخانىدىن دورىنى ئېلىپ، ئەركىننى يېتىلەپ چىقىپ كەتتى.

دورىشۇناس ئى [پ] < تېب > دورىلارنىڭ ئورگانىزم ئىچىدە پەيدا قىلغان ئۆزگىرىشى، ئورگانىزملارغا كۆرسىتىدىغان تەسىرى ۋە كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش پرىنسىپلىرى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلغۇچى ئادەم، مۇتەخەسسىس.

دورىگەر ئى [پ] < تېب > ① فارماكوپىيە ۋە رېتسېپقا ئاساسەن دورا تەييارلايدىغان

ئـادەم. ②دوختۇرخانىلاردا، دوختۇرنىڭ بېزىپ بەرگەن رېتسېپىغا ئاساسەن دورا بېرىدىغان كىشى.

دوزاخ ئى [پ] ① دىنىي ئېتىقاد بويىچە گۇناھ ئۆتكۈزگەنلەر، يامان ئىشلارنى قىلـغانلار ئۆلگەندىن كېيىن مەڭگۈ ئازاب چېكىدىغان جاي، جەھەننەم: دوست ئايـرىغان دوزاخ تۇڭدە (ماقال). ②كۆچە. قاراڭغۇ ھەم ئېچىنىشلىق تۇرمۇش مۇھـىتى: ـــ ئاڭۇال بۇ دوزاختىن كېتىۋالايـلى، يولدا ماڭغۇچە ھەممىنى دەپ بېرىـمەن، ـــ دېدى ئۇ.

دوزىخي سۈپ [پ] دوزاختقا لايىق، دوزاختا كىرىشكە تېگىشلىك؛ ئەسكى، يامان: دېـگەنلىرىنى ئورۇندىمىسام دوزىخي بولۇپ كېتەي، دېدى ھاشىم.

دوژنا مق [ر] ① نەرسىلەرنىڭ 12 دىن قىلىنغان ھەربىر توپى: بىر دوژنا قەلەم. بىر دوژنا پايپاق. ② توپ: ئۇستى ئالـتۇن تاغ، ئاستى كۆمۈش باغ، يۇرتداش دېسەڭ ئەتراپىدا پەۋس، ئەل-ئاغىنە دېـسەڭمۇ دوژنىسى بىلەن تېپىلىدۇ، دېدى تۇراپ شەمەرنىڭ كۆڭلىنى ياساپ.

دوست ئى [پ] ① ئۆزىگە نىسبەتەن كۆڭلى يېقىن، قېرىنداشلاردەك ئۆتىدىغان ئادەم؛ ئـاغىنە، بۇرادەر: ھەقىقىي دوست. * مېھرىبان دوست. * دوست باشقا قارار، دۇشمەن ئاياغتا (ماقال). ② تەرەپدار، ھامىي: دۇشمىنىمىزنىڭ دۇشمىنى بىزنىڭ دوستىمىز. ③ ئاشنا، يار: جان دوستۇم، جېنىم دوستۇم، ئايىمخان مېنىڭ دوستۇم. ئايىمخان ئۆلۈپ كەتسە، كىم بولۇر مېـنىڭ دوستۇم.

دوستانە رەۋ [پ] دوستلارچە، دوستلاردەك، دوسـتلارغا ئوخشاش: دوستانە زىياپەت. دوستانە مەسلىھەت.

دوسكا ئى [ر] خەت يېزىشقا ماسلاشتۇرۇپ ياسالغان، قارا ۋە باشقا رەڭدە سىرلانغان تاختا ئەينەك ياكى تامدىن چىقىرىلغان سىيلىق يۈزلۈك قۇرۇلما: قارا دوسكا.

دوشـاپ ئى [پ] دىئال. تېرە ئاشلايدىغان ئاش.

دوغاپ ئى [پ] ① بەلگىلىك مىقداردىكى مۇز بىلەن قېتىقنى ئارىلاشتۇرۇپ سۇدا ئېرىتىپ تەييارلىنىدىغان سوغۇق ئىچىمـلىك. ② سۈيۇق لاي، لايقا: ئۆمۈر ئېقىپ، ئېقىن سۇدەك كېتەر ھەرقاچان، بەزى سۆزۈك، بەزى دوغاپ، ھەتتا بەك قىيىن.

دوقاق ئى [ئە] گۈرۈچ، ماش قاتارلىقلارنىڭ پـوستى: ئېكەككە دوقاقنى كەلتۈرۈپتۇ (ماقال).

دوقال ئى ① قېيىن ئۆتكەل، قېيىن پەيت؛ توسالغۇ، خەتەر: بىراق، بىر دوقالنى تاـزىلىۋەتمەي بۇ مەقسەتكە يەتكىلى بولمايـدۇ، دېدى ئۆمەر باي. ②دائىم بولۇپ تۇرىدىغان تەبىئەت ھادىسىلىرى: بۇ گۈـزەل بېغىمنىڭ گۈل-چېچەكىنى جۇدۇنـ

لۇق دوقاللار سۇندۇرالمىدى.

دوكار سۆپ [پ] بىرەر ساھەدە چو مابايي: قەشقەرنىڭ دوكار سودىگەرلىرىدىن بىرى بولغان نۇرئاخۇن بايۇەچچە كۇنلەرنىڭ بە- رىدە بۇ يىگىتنى ئۆزى بىلەن بىللە تىجا- رەت قىلىشقا دەۋەت قىلدى.

دوكتور ئى [ر < لات] ئىلمىي ئۇنۋاننىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسى ياكى شۇ دەرىجىلىك ئىلمىي ئۇنۋانغا ئېرىشكەن ئالىم.

دوكلات ئى [ر] ① بىرەر تېمىدا كۆپچىلىك ئالدىدا سۆزلەنگەن نوتۇق، سۆز ۋە شۇ نوتۇقنىڭ يازما تېكىستى: دوكلات بە- رەك. دوكلات قىلماق. دوكلات ئاڭلا- ماق. ②رەھبىرىي ئورگانلارغا ياكى باش- لىققا ئاغزاكى ۋە ياكى يازما ھالەتتە بېرىل- گەن مەلۇمات، ئاخبارات: يازما دوكلات.

دوگما ئى [ر < گرېك] كونكرېت شارائىتقا تەتبىق قىلماي، قارىغۇلارچە يولغا قويۇل- غان ياكى قوبۇل قىلىنغان قانۇن-تۈزۈم، قائىدە؛ پىكىر، ئەقىدە.

دوگماتىك سۆپ [ر] دوگمىچىلىققا ۋە دوگما ئەقىدىلەرگە ئاساسلانغان.

دولانا ئى [پ] <بوت> ① ئازغان ئائىلە- سىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى تۇخۇمغا ئوخشاشراق بولۇپ، ئۇچتىن بەشكىچە بېرىلىدۇ؛ گۈلى ئاق، مېۋىسى شار شەكلىدە، توق قىزىل كېلە- دۇ؛ يۇزىدە ئۇششاق سەپكۈنلىرى بولە- دۇ. تەمى چۈچۈمەل، ئىستېمال قىلىشقا ياكى دورىغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

دولقۇن ئى ① دېڭىز-ئوكيان، كۆل سۇلىرىدا پەيدا بولىدىغان كۆچىلۇك چايقاق. ② < فز > تەۋرىنىشنىڭ جىسمىدىكى تارقە- لىشى. ئۇ جىسمنىڭ ماددىي نۇقتىسە- نىڭ تەۋرىنىشىدۇر. دولقۇن پەقەت ھەرە- كەتنىڭ بىر خىل تارقىلىش شەكلى بو- لۇپ، ماددىي نۇقتىنىڭ ئۆزى دولقۇنغا ئەگىشىپ ئىلگىرىلىمەيدۇ. مەسىلەن، ئاۋاز دولقۇنى،③كۆچمە. كەڭ كۆلەملىك ئېلىپ بېرىلغان ئامما‌ۋى ھەرىكەت: ئىنقىلاب دولقۇنى. ④كۆچمە. ئىچكى كەچۈرمىش- نىڭ كۆچلۈك ھەرىكىتى: قەلب دولقۇ- نى. ⑤ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

دولۇمىت ئى [ر] < گرېك > بىر خىل مىنېرال. سىرتقى كۆرۈنۈشى يېرىك ياكى ئۇششاق شېغىللار ئارىلاش كەلگەن تاش پارچىلىرىغا ئوخشايدۇ. رەڭگى ئاساسەن كۇل رەڭ ياكى ئاق كېلىدۇ، يېنىك ۋە ئەينەك پارقىراقلىقىدا بولىدۇ. مېتاللورگىيە سانائىتىدە ئوتقا چىدامليق ماتېرىيال ۋە دومنىمەشنىڭ ئېرىتكۈچى رېئاكتىۋى قە- لىنىدۇ.

دومبا [خەن] ① ئى. كىشىلەرنىڭ ئىرادە- سىدىن تاشقىرى، تۇيۇقسىز يۈز بېرىدىغان كۆڭۈلسىز ھادىسە؛ بەختسىزلىك؛ بالا- قازا، نەس: دومبا باسماق. ② سۆپ.

نەس باسقان، قارا باسقان، بەختسىزلىككە دۇچار بولغان: دومىلە ئادەم.

دومىنىئون ئى [< ئىنگ] <ت ئش> ئەنگلىيە فىلوتىراتسىيىسىگە ئەزا دۆلەتلەرنىڭ بىر خىل تەشكىلىي شەكلى. ئۇنىڭدا مۇستەقىل قانۇن چىقىرىش ھوقۇقى ۋە مەمۇرىي ھوقۇق بولىدۇ، دىپلوماتىك ۋەكىل ئەۋەتەلەيدۇ، لېكىن ئەنگلىيە پادىشاھىنى دۆلەت باشلىقى دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ، ئۇنىڭ باشلىقى ـــ باش ۋالىي ئەنگلىيە پادىشاھىنىڭ شۇ دومىنىئونغا ئەۋەتكەن ۋەكىلى بولىدۇ. مەسىلەن، يېڭى زېلاندىيە، كانادا قاتارلىق دۆلەتلەر ئەنگلىيە فىلوتىراتسىيىسىدىكى دومىنىئونلاردۇر.

دوۋۇس ئى [ئە] ھاقارەتلەش، كەمسىتىش: دوۋۇس قىلماق.

دوۋا ئى [ئە] ① خۇداغا يېلىنىپ، ئۆزى ۋە باشقىلار ئۈچۈن ياخشىلىق تىلەپ قىلىنغان ئىلتىجا: دوۋا ئالماق. دوۋا قىلماق. ②ياخشى تىلەك، رازىلىق: خوجايىنىياز ماڭا: دوۋالىرىنى بەرسىلە باي دادا، مەن بۇ يەردىن كېتىمۇالاي، دېدى. ③ پاتىھە قىلغاندا ئوقۇلىدىغان قۇرئان سۈرىسى: موللانىياز پاتىھە دوۋاسىنى ئوقۇغاندىن كېيىن قويچىدىن ھال-ئەھۋال سورىدى.

دوۋاگۆي سۆپ [ئە+پ] پات-پات دوۋا قىلىدىغان؛ دوۋا-تىلاۋەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان: دوۋاگۆي ئادەم. ★ مەن ئەسلىدە دۇئاگۆي ئەمەسمەن، ئەۋلىيامۇ ئەمەسمەن، مۇشۇنداق بىر جاھان كەزگۈچى.

دوۋالىزم ئى [ر < لات] < پەلس > ① دۇنيانىڭ روھ بىلەن ماددىدىن ئىبارەت مۇستەقىل ئىككى مەنبەسى بار دېگەننى تەشەببۇس قىلىدىغان پەلسەپىۋى تەلىمات. ② ئالاھىنى مۇستەقىل ئىككى دۇنياغا بۆلۈۋېتىدىغان بارلىق دىنىي ئەقىدىلەر تەلىماتى.

دوۋايىبەت ئى [ئە+پ] بىركىمگە ياماناتلىق تىلەپ قىلىدىغان دوۋا؛ قارغىش: دوۋايىبەت قىلماق.

دوۋپ ئى [ر] <بوت> دوپ دەرىخى ئالمىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى ئۇزۇن ۋە ئىللىپس شەكىلدە، گۈلى سارغۇچ قوڭۇر، ئاتلىق گۈلى پوتىلىسىمان گۈل رېتىدە كېلىدۇ، قاتتىق پوستلۇق مېۋىسى شار شەكلىدە بولىدۇ، يوپۇرمىقى بىلەن دوپ پىلە قوۇرتى بېقىلىدۇ، ياغىچىدىن شىپال ۋە ئۆي سايمانلىرى ياسىلىدۇ، قوۋزىقى تەركىبىدە تاننات كىسلاتاسى بولۇپ، بوياق قىلىنىدۇ.

دوۋبەن ئى [خەن] كونا. شاك شىسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە ئۆزى ئۆزىنگە بەرگەن «ئەڭ چوڭ ھۆكۈمران» دېگەن مەنىدىكى ئىمەل نامى.

دوۋلىيور ئى [ر] <تىبا> ئوخشاش بىر رولنى ئىلىپ چىقىشقا تەييارلانغان ئىككىنچى بىر

ياردەمچى ئارتىس.

دۈپپى ئى [پ] موزدۇزلۇقتا ئاياغنى چەملەش، مىخلاش ئۇچۇن ئىشلىتىدىغان، شەكلى پۇنقا ئوخشايدىغان، بىر تەرىپىنى كۆتەك ياكى يەرگە قېقىپ قويىدىغان تۆمۈر ئەسۋاب.

دۈت ئى [پ] ① ئىس، تۈتۈن: دۈت ئالماق، دۈت سالماق. ②بوس، پۇراق: ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، دۇنيا كۆزۈمگە قاراڭغۇ بولۇپ كۆرۈندى. دىمىغىمدىن ئاچچىق دۈت چىقىپ كەتتى.

دۈتار ئى [پ] <مۇز> ئۇيغۇرلارنىڭ تارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى. سېپى ئۇزۇن، بېشى چوڭ، سىرتقى كۆرۈنۈشى بويىغا كېسىلگەن نەشپۈتنىڭ يېرىمىغا ئوخشايدۇ. ئىككى تال يىپەك تار ئىشلىتىلىدۇ.

دۈتخانا ئى [پ] تونۇرنىڭ ئاستىدىكى ھاۋا ئۆتۈشىدىغان تۆشۈكى.

دۈچار ئى [پ] گىرىپتار، مۇپتىلا؛ يولۇقۇش: دۈچار بولماق. دۈچار قىلماق.

دۈخوپكا ئى [ر] نان، سامسا، پېچىنە-پىرەنىك قاتارلىق ئۇن ۋە گۆشتىن قىلىنىدىغان بىمەكلىكلەرنى پىشۇرىدىغان، ئوت ياكى توك بىلەن قىزىتىلىدىغان قاڭالتىر سانداۇق.

دۈخۇۋوي ئى [ر] <مۇز> پۇڭلەپ چالىدىغان يەللىك چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ ئورتاق نامى.

دۈدۇ ئى [خەن] تار س. توتۇق، ۋالىي.

دۈر ئى [ئە] ئۇنچە-مەرۋايىت: دېسە دۈر، دۈر ئەمەس قىممەتتە شۇنچە، دېسە بال، بال ئەمەس لەززەتتە ئۇنچە.

دۈربۈن ئى [پ] <ھەرب> يىراقتىكى نەرسىنى يېقىن قىلىپ، چوڭ كۆرسىتىدىغان ئوپتىكىلىق ئەسۋاب.

دۈردانە ئى [پ] ① ئېسىل، چوڭ ئۇنچە-مەرۋايىت. ② ئېسىل، ببباھا، قىممەتلىك نەرسىلەر: ئۇنىڭ ئىچىگە كىرگەن كىشى ئۇيغۇر مىللىي مېمارچىلىق سەنئىتىنىڭ ئاجايىپ دۈردانىلىرىغا مەپتۇن بولۇپ قالاتتى.

دۈرۈت ئى [پ] پەيغەمبەرنى سېغىنىپ ۋە ئۇنىڭدىن ياخشىلىق تىلەپ ئوقۇلىدىغان ھەمدۇسانا، دۇئا: دۈرۈت ئوقۇماق.

دۈرۈس [پ] ① سۈپ. توغرا، خاتا ئەمەس: دۈرۈس قىلماق. * دوستۇڭ دوست بولۇسۇن، ھېسابىڭ دۈرۈس بولسۇن(ماقال) . ② سۈپ. توغرا، ياخشى، ئوبدان: دۈرۈس ئادەم. ③ سۈپ. ئەۋزەل، ئارتۇق: قانۇن ئالدىدا جاۋابقا تارتقاندىن ۋىجدان ئالدىدا جاۋابقا تارتقىنىم دۈرۈس، دېدى ھاشىر. ④ يۈك. يۈكلىمە رولدا كېلىپ، «توغرا، شۇنداق» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: دۈرۈس، ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى مەيلى قانداق ئېھتىياج بىلەن بولمىسۇن، ئۆز شارائىتىنى، دۇنيانى ئۆزگەرتىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

دۈريان ئى [لات] < بوت > پاختا دەرىخى

ئائىلىسىدىكى دائىم پىشىل تۇرىدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى ئۇزۇن ۋە ئېللىپس شەكلىدە، مېۋىسى شارسىمان، سىرتقى يۈزىدە نۇرغۇنلىغان قاتتىق تىكەنلىرى بولىدۇ، مېۋە گۆشى ئاق پىگىلى بولىدۇ، ئەسلىي ماكانى جەنۇبىي ئوكيان تاقىم ئاراللىرى بولۇپ، مەملىكىتىمىزنىڭ گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىدىكى خەينەنداۋ ئارىلىدىنمۇ چىقىدۇ.

دۇش ئىسىم [ر < فران] مۇنچىلاردا سۇنى يامغۇرغا ئوخشاش چۈشۈرۈپ بېرىدىغان قۇرۇلما.

دۇغ [پ] ① ئى. سۈيۇقلۇقلارنىڭ ئاستىغا چۆككەن ماددا، چۆكۈندى: ماي دۇغى. ②سۈپ. تەركىبىدە ھەر خىل ئارىلاشمىلار بولغان، ساپ بولمىغان، سۈزۈك بولمىغان: دۇغ سۇ.

دۇقۇ ئى [خەن] بىرخىل قوشۇمچە يېمەكلىك. پۇرچاق سۈتىنى قايناتقاندىن كېيىن، گەج ياكى تۇز دۇغىنى قوشۇش ئارقىلىق ئۇيۇتۇپ تەييارلىنىدۇ. ئادەتتە سەي قورۇشتا ۋە بەزى سۇيۇق تاماقلاردا ئىشلىتىلىدۇ.

دۇكات ئى [پ] دوختۇر ۋە ساتراشلار ئىشلىتىدىغان كىچىك قايچا.

دۇكان ئى [ئە] ① ھەرخىل نەرسىلەرنى سېتىش ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان ئۆي، ماگىزىن،جاي: دۇكان ئاچماق. ② ھۈنەرۋەنلەرنىڭ ئىش قىلىدىغان ئۆيى: ياغاچچىلىق دۇكىنى. كىيىم تىكىش دۇكىنى. ③گىلەمچىلىك، باپكارلىق قاتارلىقلاردا توقۇش مەشغۇلاتىنى ئېلىپ بارىدىغان جاھازلىق ئۇسكۇنە ۋە پاختا، يۇڭ قاتارلىقلارنى ئاتىدىغان يا شەكىللىك ئەسۋاب.

دۇكاندار ئى [ئە+پ] شەخسىي دۇكاندا مال ساتقۇچى سودىگەر.

دۇڭ رەۋ [خەن] توپى بىلەن، ئۇلكۇجە:دۇڭ ساتماق. دۇڭ ئالماق.

دۇلدۇل ئى [ئە] ① رىۋايەتلەردىكى ھەزرىتى ئەلى مىنگەن ئۇچار ئاتنىڭ نامى. ② كۆچمە. كېلىشكەن، ئىنتايىن تېز چاپىدىغان ئالاھىدە بىر خىل ئات: ئات سەمرىپ ئالامەت بىر دۇلدۇل بوپتۇ.

دۇنيا ئى [ئە] ① تەبىئەت ۋە ئىنسانلار جەمئىيىتىدىكى بارلىق شەيئىلەرنىڭ جۇغلانمىسى: دۇنيا چەكسىز. ئۇنىڭدا ھەممە ئاجايىپ-غارايىپ نەرسىلەر بولغىنىدەك، ئاجايىپ-غارايىپ ئىشلارمۇ بولۇپ تۇرىدۇ. ② تەبىئەتنىڭ ئايرىم بىر قىسمى: ھايۋانات دۇنياسى. يۇلتۇزلار دۇنياسى. ③ يەر شارىدىكى بارلىق جايلار: دۇنيانى ئايلانماق. دۇنيانى كەزمەك. ④ ھاياتلىق، ياشاش، تىرىكچىلىك: مەنىڭمۇ يادىمدا، شۇ ئۇچرىشىشتىن كېيىن، ئالدىمدا بىر دۇنيا ئېچىلدى. ⑤

كىشىلەر ياشاۋاتقان ئالەم، جەمئىيەت؛ ئۆلگەندىن كېيىن باردىغان جاي: بۇ دۇنيا. ئۇ دۇنيا. دۇنيادىن ئۆتمەك. ⑥ جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ مەلۇم باسقۇچى. تىكى ۋەزىيەت، تۈزۈم: كاپىتالىزم دۇنيا. سى. سوتسىيالىزم دۇنياسى. ⑦ كىشىلەرنىڭ مەلۇم پائالىيەت دائىرىسى: ئوبيېكتىپ دۇنيا. ئىچكى دۇنيا. ⑧ كۆچمە. بىر-بىرىگە مۇتلەق ئوخشىمايدى. غان، پۈتۈنلەي پەرقلىنىپ تۇرىدىغان نەرسە: مەلىكىزات بىلەن بۇ ئىككىسى تا. مامەن باشقا. باشقا دۇنيا ئىدى. ⑨ ساھە، ھۇنەر: ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جاھانشۇمۇل ئەدەبىلىرى ئەدەبىيات دۇنياسىدا ئۆچمەس نادىر ئەسەرلەرنى ياراتقانىدى. ⑩ كۆچمە. بايلىق، مال-مۇلۈك، دۆلەت: ئاتاڭدىن دۇنيا قالغۇچە ھۇنەر قالسۇن (ماقال). * ئادەم ئۆلىدۇ. دۇنيا قالىدۇ (ماقال).

دۇنياپەرەس سۈپ [ئە+پ] دۇنيا، مال-مۇ. لۈك، بايلىق توپلاشقا ئامراق؛ ئاچ كۆز: دۇنياپەرەس ئادەم.

دۇنياۋى سۈپ [ئە] دۇنياغا مۇناسىۋەتلىك، دۇنيا مىقياسىدىكى، دۇنيا ئېتىراپ قىلىدى. غان: دۇنياۋى مەسىلە. دۇنياۋى رې. كورت.

دوۋىل ئى [ر< فران] ئىلگىرى ياۋروپادا ئەۋج ئالغان بىر خىل ئادەت. ئىككى كىشى ئوتتۇرىسىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇنىڭدا ۋا. قىت، ئورۇن بەلگىلىنىپ، گۇۋاھچى چا. قىرىلىدۇ. ئىككى شەخس ياكى قىلىچ بە. لەن يەككە ئېلىشىدۇ، ياكى تاپانچا بە. لەن ئېتىشىدۇ: دوۋىلغا چاقىرماق. دو. ئىلغا چىقماق. دوۋىلغا چۈشمەك.

دۆلەت I ئى [ئە] ① <پەلس> مۇئەييەن بىر سىنپنىڭ ھۆكۈمرانلىق قورالى يەنى ھۆكۈمران سىنپنىڭ ھۆكۈمرانلىق قە. لىنغۇچى سىنپ ئۈستىدىن دىكتاتورا يۇرگۈزۈشىدىكى زوراۋانلىق تەشكىلى. ئا. ساسەن ئارمىيە، ساقچى، سوت تۈرمە قا. تارلىقلاردىن تەشكىللىنىدۇ: دۆلەت ئاپپارا. تى. دۆلەت بايرىقى. دۆلەت قۇرماق. ② بىر دۆلەتكە قاراشلىق پۈتكۈل زېمىن: دۆ. لەت تەۋەلىكى. دۆلەت چېگرىسى.

دۆلەت II ئى [ئە] ① مال-دۇنيا، بايلىق: ئوشۇق دۆلەت باشنى يارماس (ماقال). ② كۆچمە. بەخت-پاراغەت، راھەت، ھالا. ۋەت: تەن ساقلىق-دۆلەت ئىكەن. ③ ئەر-ئايالالرنىڭ ئىسمى.

دۆلەتمەن سۈپ [ئە+پ] ① مال-دۇنياغا ئىگە، پۇل-مېلى كۆپ، باي، پۇلدار: دۆ. لەتمەن ئادەم. ② يۇز-ئابرويلۇق؛ ئامەتلىك، تەلەيلىك: دۆلەتمەن بولماق.

دۆدۈيزە ئى [خەن] جۇپلەپ ئويلىنىدىغان **دۆشەنبە** ئى [پ] ھەپتىنىڭ يەكشەنبىدىن كېيىن سەيشەنبىدىن بۇرۇن كېلىدىغان، بىرىنچى كۈنى.

دۇشمەن ئى [پ] ① < ھەرب > ئۇرۇش- جەڭلەردە مەلۇم بىر تەرەپكە قارشى ئۇرۇش قىلغۇچى يەنە بىر تەرەپ؛ ياۋ: دۇشمەننى كۆندۈزى ئويلا، كېچىسى پايلا (ماقال). ② دۇنياقاراش، غايە، مەنپەئەت جەھەتتە ئۆزىگە قارىمۇقارشى بولغان كىشى ياكى گۇرۇھ؛ رەقىب: يېڭى ياندىن قوپار، دۇشمەن تاپاندىن (ماقال). ③زىيان سالىدىغان ياماناتلىق قىلىدىغان كىشى، رەقىب: كېيىنكى پۇشايمان ئۆزىگە دۇشمەن (ماقال). ④ كىشى ياكى نەرسىگە زىيان سالغۇچى نەرسە ياكى ھادىسە: چېكەتكە زىرائەتكە دۇشمەن (ماقال).

دۇۋەت ئى [ئە] سىياھ قاچىلايدىغان مەخسۇس كىچىك قۇتا، سىياھ قۇتىسى.

دۇڭ ئى [خەن] مەلۇم خاراكتېرگە ئىگە گۇرۇپپا ياكى ئەترەت: ئىشلەپچىقىرىش دۇيى. قۇرۇلۇش دۇيى.

دۇيجاڭ ئى [خەن] دۇينىك (ئەترەتنىك) باشلىقى.

دۇيزە ئى [خەن] دۇدۇيزە ئويۇنىدا ئىككى قارتىنىڭ چېكىت ۋە رەڭلىرى پارھالەتتە جۇپلىشىشى.

دۇڭگاتېل ئى [ر] باشقا ئېنېرگىيىلەرنى مېخانىكىلىق ئېنېرگىيىگە ئايلاندۇرۇپ بېرىدىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ ماشىنا: ئېلېكتر دۇڭگاتېلى. ئىچىدىن يانىدىغان دۇڭگاتېل.

دېبېت ئى [ر < لات] ھېسابات دەپتىرىنىڭ سول تەرىپى. ئۇنىڭغا ئاشقان مەبلەغ، كېمەيگەن قەرز ۋە كېمەيگەن ساپ قىممەت قاتارلىقلار خاتىرىلىنىدۇ.

دېتال ئى [ر < فران] ① < ملشن > ماشىنا، مېخانىزم قاتارلىقلارنىڭ ھەر بىر بۆلىكى، پارچە قىسمى. ② < ئىد > ئېدىبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلەنگەن بىرەر ئىش، ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ تەركىبىي قىسمى، بۆلىكى.

دېتسىيل ئى [ر < لات] < قز > ئاۋازنىڭ كۈچلۈكلۈكىنى ياكى توك قۇۋۋىتىنىڭ نىسپىي چوڭ-كىچىكلىكىنى ھېسابلاش بىرلىكى.

دېتسگرام مق [ر < لات+فران] ئوندىن بىر گرامغا تەڭ ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى.

دېتسلىتر مق [ر < لات+فران] ئوندىن بىر لىترغا تەڭ سۇيۇقلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى.

دېتسمېتر مق [ر < لات+گرېك] ئوندىن بىر مېترغا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى.

دېتسمىللىمېتر مق [ر < لات+گرېك] ئون مىڭدىن بىر مېترغا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى.

دېتېرمىنىزم ئى [ر < لات] < پەلس > تەبىئەت

دېدەك ئى [پ] ئايال ئۆي خىزمەتچىسى، ئايال چاكار.

دېدۇكسىيە ئى [ر < لات] < لوگ > ئومۇمىي ھالەتتىن خۇسۇسىي ھالەتكە ئۆتۈپ مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش؛ ئومۇمىي ھالەتتىن

جۇزئي نەتىجە چىقىرىش(يەنى ئىنداۇكسىيىنىك ئەكسى).

دېرەك ئى [ئە] ① بىرەر يەردىن بىرىكىم ياكى بىرنەرسە ھەققىدە ئېلىنغان خەۋەر؛ ئۇچۇر: ئىككى كۇنگىچە ھېچ يەردىن قىمىز-نىڭ دېرىكى چىقمىدى. ②بىرەر نەرسىدىن دالالەت بېرىدىغان ئالامەت، بەلگە، نىشان: ئۇنىڭ ھۆل ئۇتۇكى ۋە لاي يۇققان شەكىسى جاپالىق، جەڭگىۋار ئىشلىرىدىن دېرەك بېرەتتى.

دېزىنفېكسىيە ئى [ر< فران+لات]< بىئول > فىزىكىلىق ئۇسۇللار ياكى خىمىيىۋى دورىلار ئارقىلىق كېسەل پەيدا قىلىدىغان مىكرو ئورگانىزملارنى ئۆلتۈرۈش ئۇسۇلى: دېزىنفېكسىيە قىلماق.

دېفورماتسىيە ئى [ر< لات] < فىز > قاتتىق جىسىملاردا سىرتقى كۈچنىڭ تەسىرى بىلەن ھاسىل بولغان شەكىل ياكى ھەجىم جەھەتتىكى ئۆزگىرىش،ئاساسلىق دېفورماتسىيىلەر: سوزۇلۇش دېفورماتسىيىسى، بۇرۇلۇش دېفورماتسىيىسى، ئېگىلىش دېفورماتسىيىسى ۋە سلىجىش دېفورماتسىيىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

دېكابىر ئى [ر< لات] ① قەدىمكى رىم پادىشاھلىرىدىن(پاپالىرىدىن) بىرىنىڭ نامى، ئۇ ملادىيە كالېندارىنى تۈزۈشكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن ئون ئىككىنچى ئاينى شۇنىڭ نامىدا ئاتىغان. ②ملادىيە كالېندارىدا ئون ئىككىنچى ئاي.

دېكاگرام مق [ر< گرېك+لات] ئون گرامغا تەڭ ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى.

دېكالىتر مق [ر< گرېك+فران] ئون لىتىرغا تەڭ سۇيۇقلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى.

دېكامېتر مق [ر< گرېك] ئون مېتىرغا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى.

دېكلاراتسىيە ئى [ر< لات] پارتىيە ياكى ھۆكۈمەت بىرەر مۇھىم سىياسىي مەسىلە يۈزىسىدىن ئېلان قىلغان خىتابنامە، بايانات.

دېكلاماتسىيە ئى [ر< لات] <ئەد> شېئىرىي ئەسەرلەرنى چىرايلىق، تەسىرلىك قىلىپ، ئۇنلۇك يادقا ئوقۇش سەنئىتى ۋە شۇنداق ئوقۇشنىڭ ئۆزى: دېكلاماتسىيە قىلماق.

دېكوراتسىيە ئى [ر< فران] <تىيا> سەھنىدە تەسۋىرلىنىۋاتقان ۋەقەلەرنىڭ ئورنى ۋە شارائىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان رەسىم، ئارخىتېكتور ئىنشائاتلىرى، تۈرلۈك بېزەكلەر ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشى.

دېكوراتور ئى [ر] < تىيا > دېكوراتسىيە سىزغۇچى رەسسام.

دېكسترىن [ر< لات] < خىم > ئورگانىك بىرىكمە

دېلتا ئى [ر< گرېك] < جۇغ > دەريانىڭ تارماقلىنىپ، كۆل ياكى دېڭىزغا قۇيۇلىدىغان

دىغان جايى.

دېلفىن ئى [ر < گرېك] < زۇىول > سۇت ئەمگۇچى بىرخىل ھايۋان. تېنىنىڭ ئۈزۈلۈقى ئۇچ مېتىر ئەتراپىدا، بۇرۇن تۆشۈكى بېشىنىڭ ئۈستىدە، ئالدى پۈتى پالاقچىگە ئوخشاش كەڭ، دېڭىز-ئوكيانلاردا ياشايدۇ.

دېلو ئى [ر] < قا > بىرەر مەسىلە ياكى شەخسكە ئائىت ھۆججەت، ماتېرىياللار توپلىمى: دېلو ئاچماق. دېلو تۈرغۇزماق.

دېمەت ئى [ئە] ياش قۇرامى تەڭ، تەڭتۇش كىشى: دائىم ئويۇن-چاقچاق بىلەن ئۆتىدىغان قاسىم قىزنىمۇ، ئۆز دېمەتى بولغان كەم سۆزلۈك ئەنسارىنىڭ يېنىدا تۇراتتى. // نېمە گەپ دەپ سوزىدى مەڭلىك نىياز ئۆز دېمەت بىر يىگىتتىن.

دېموكرات ئى [ل] <پەلس> ① دېموكراتىيە تەرەپدارى؛ دېموكراتىيە ئۇچۇن كۈرەش قىلغۇچى. ②دېموكراتلار پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى، خەلقپەرۋەر زات.

دېموكراتىزم ئى [ل] <پەلس> دېموكراتىيىنى ئېتىراپ قىلىش ۋە ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش.

دېموكراتىك سۈپ [ل] ①دېموكراتىيە پرىنسىپلىرىغا ئاساسلانغان، دېموكراتىيىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۇچۇن كۈرەش قىلىدىغان: دېموكراتىك ئىنقىلاب. دېموكراتىك تۈزۈم. ②دېموكراتىيە پرىنسىپلىرىنى ھىمايە قىلىدىغان: دېموكراتىك زات. دېموكراتىك يازغۇچى.

دېموكراتىيە ئى [ر < گرېك] < پەلس > خەلقنىڭ دۆلەت ئىشلىرىغا قاتنىشىش يا-كى دۆلەت ئىشلىرىغا قارىتا ئەركىن پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقى.

دېنىدروبىيۇم ئى [ر < لات < گرېك] تۆلكىمايقى ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈكنىڭ بىر خىلى.

دېھقان ئى [پ] ئۇزۇن مۇددەت يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللانغان، زىرائەت تېرىش ئارقىلىق تۇرمۇش كەچۈرىدىغان كىشى.

دېيېتېرىي ئى [ر < گرېك] < خم > ھىدروگېننىڭ ئىزوتوپلىرىدىن بىرى، بەلگىسى D (Deuterium).

دىئاباز ئى [ر < فران < گرېك] < گېئول > توق بېشىل رەڭدىكى ماگما جىنس. ئاساسىي تەركىبى ئادەتتىكى پىروكسېن بىلەن پلاگىئوكلازدىن ئىبارەت. دانچە ھالەتتە بولۇپ، قۇرۇلۇشى ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

دىئابېت ئى [ر < گرېك] < تېب > سوزۇلما خاراكتېرلىك بىر خىل كېسەل. كۆپىنچە ئاشقازان ئاستى بېزى ئىچىدىكى ئىنسۇلىنىنىڭ ئاجرىلىشى بېتەرسىز بولۇشى، بېمەلكىلەردىكى كاربۇن سۇ بىرىكمىلىرىنىڭ ئالمىشىشى نورمىغا بولماسلىق نەتىجىسىدە، بەدەندە ھاسىل بولغان گلۇكوزا سەۋەبىدىن كېلىپ چىقىدۇ. بۇنىڭدا، كۆپ ئۇسساش، ئىشتىھا بەك ئېچىـ

لىپ كېتىش، سۈيدۈك كۆپىيىپ كېـ
تىش، بەدەن ئورۇقلاش قاتارلىق ئالامەتـ
لەر كۆرۈلىدۇ.

دىئاتومىت ئى [ر < گرېك] < گېئول > سىلتسىيلىق يۇسۇن بىلەن ھايۋانلار قاـ
سراقلىرىدىن تۈزۈلگەن تاغ جىنسى.

دىئافراگما ئى [ر < گرېك]① < ئالك > كېرىگەت. ② < كىنو > فوتو ئاپپارات ۋە باشقا ئوپتىكا ئەسۋابلىرىدىكى نۇرنىڭ ئۆتۈشىنى كېمەيتىدىغان ياكى كۆپەيتـ
مدىغان پەردە.

دىئاگراما ئى [ر < گرېك] تۈرلۈك مىقدارلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەسۋىرلەيـ
مدىغان سىزما كۆرسەتكۈچ ياكى گرافىك تەسۋىر.

دىئاگنوز ئى [ر < گرېك] < تېب > بىمار ھەر تەرەپلىمە تەكشۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۇـ
نىڭدا پەيدا بولغان كېسەللىك ۋە بۇ كېسەللىكنىڭ شۇ مەزگىلدىكى تەرەققيـ
قىلىش ئەھۋالى ھەققىدە چىقىرىلغان خۇـ
لاسە، يەكۈن: دىئاگنوز قويماق.

دىئاگنوستىكا ئى [ر < گرېك]< تېب > دىئاگنوز قويۇش ئۇسۇللىرى ۋە پرىنسىپـ
لىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

دىئاگونال ئى [ر < لات] < ملك> ① كۆپ تەرەپلىكتىكى ئۆزئارا قوشنا بولمىغان ئىككـ
كى چوققىنى تۇتاشتۇرغۇچى تۈز سىزىق. ② كۆپ ياقلىقتىكى ئوخشاش بولمىغان تەكشىلىكتە ياتقان ئىككى چوققىنى تۇـ
تاشتۇرغۇچى تۈز سىزىق.

دىئالوگ ئى [ر < گرېك] < ئىد >① ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى ئىككى ياكى ئۈنىڭدىن ئارتـۇق پېرسوناژ ئوتتۇرىسىدا بولغان سۆھبەت. ② ئىككى ياكى ئۈنىڭدىن ئارتۇق پېرسوناژ ئوتتۇرىسىدىكى سۆھبەت شەكىلدە يېزىلغان ئەدەبىي ئەسەر.

دىئالېكت ئى [ر < گرېك] < تىل > بىر تىلنىڭ مەلۇم دائىرىدىلا قوللىنىلىدىغان ۋە ئەدەبىي تىلدىن پەرقلىنىدىغان ئىجتـ
مائىي ۋاريانتى. ئۇ يەنە بىرقانچە شېۋىـ
لەرنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ.

دىئالېكتشۇناس ئى [ر+پ] < تىل > بىر تىلنىڭ دىئالېكت ۋە شېۋىلىرىنى تەتقىق قىلغۇچى ئالىم، مۇتەخەسسىس.

دىئالېكتىك سۈپ [ر] دىئالېكتىكىلىق.

دىئالېكتىكا ئى [ر < گرېك] < پەلس > شەيئىلەر زىددىيىتىنىڭ ھەرىكىتى، تەرەققـ
قىياتى ۋە ئۆزگىرىشىنىڭ ئومۇمىي قانۇنـ
يەتلىرى توغرىسىدىكى پەلسەپىۋى تەلـ
مات. ئۇ مېتافىزىكىغا تۈپتىن قارىمۇقارشى بولغان دۇنياقاراش ۋە مېتودولوگىيە بو.
لۇپ، شەيئىلەرنى ئۆزلۈكسىز ھەرىكەت قىلىپ، ئۆزگىرىپ ۋە تەرەققىي قىلىپ تۇـ
رىدۇ، ئۇنى شەيئىلەرنىڭ ئىچكى قىسمـ
ىدىكى زىددىيەتلەر كۈرىشى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ دەپ قارايدۇ.

دىئالېكتىكىلىق سۈپ. دىئالېكتىكىغا ئاساسلانغان، دىئالېكتىكىغا ئائىت: دىئالېكتىكىلىق ماتېرىيالىزم. دىئالېكتىكىلىق نۇقتىنەزەر.

دىئامېتر ئى [ر < گرېك] < ملت > چەمبەرياكى شارنىڭ مەركىزىدىن ئۆتۈپ، ئۇنىڭ ئىككى نۇقتىسىنى تۇتاشتۇرغۇچى توز سىزىق.

دىبەن ئى [خم] ← **نېگاتىپ.**

دىبەيچۈك ئى [خمن] < خم > ئۇنۇمى يۇقىرى ۋە زەھىرى تۆۋەن بولغان ھاشارات ئۆلتۈرگۈچى دورا.

دىپەي ئى [خمن] جان ت. بەشلەك قەغەزدىكى ئىككى خانىلىق قەغەز.

دىپلوم ئى [ر < فران] < ملتار > ← **شاھادەتنامە.**

دىپلوماتىك ئى [ر < فران] ① باشقا مەملىكەتلەر بىلەن رەسمىي ئالاقە ئورنىتىش ياكى مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىش مەقسەتلىرىدە ئۆز ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن دائىمىي ۋەكىل. ② كۆچمە.گەپ-سۆز ۋە مۇئامىلىدە ماھىر كىشى: ياسىن قالتىس دىپلومات بولۇپ كەتتىغۇ

دىپلوماتىك سۈپ [ر] دىپلوماتىيە بىلەن مۇناسىۋەتلىك؛ دىپلوماتىيىگە، دىپلوماتىيە ئىشلىرىغا ئالاقىدار بولغان: دىپلوماتىك خادىم. دىپلوماتىك مۇناسىۋەت.

دىپلوماتىيە ئى [ر] بىر دۆلەتنىڭ خەلقئارا مۇناسىۋەت جەھەتتىكى پائالىيىتى.

دىت ئى [پ] ① گۈزەللىكنى، نەپسىلىكنى ھېس قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن ئېستېتىكىلىق زوق ئېلىش قابىلىيىتى: ئۇ تۇرمۇشنى ياز-غۇچىلىق دىت بىلەن كۆزىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە. ② نىيەت، كۆڭۈل، راي: قارىيە-ساڭا بۇ گەپلىرى ئاغرىق كالىغا پىچاق سۇرگەندەك غۇلامنىڭ دىتىغا راسا ياقتى. ③ ئەقىل، ھوش، پەم، ئىدراك: دىتى بار ئادەم. دىتى يوق. دىتى يەتمەك. دىتى يەتمەك. * ھەممىمىز نامان تاغنىڭ بۇ ياشىنىپ قالغان بوۋاينىڭ دىتىغا قايىل بولۇپ، كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

دىجورنى ئى [ر] نۆۋەتچى: ئوقۇتقۇچى سىنىپقا كىرىپ: «بۈگۈن دىجورنى كىم» دەپ سورىدى. // دوختۇرخانىدا دىجۇرنى دوختۇرمۇ كۆرۈنمەيتتى.

دىچۆلياك ئى [خمن] تېرىلغىدا توقۇلغان بىرخىل رەخت. ئۇنىڭ پاختاۋە يۈڭ يېپ ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغانلىرىمۇ، ساپ توقۇلغانلىرىمۇ بولىدۇ.

دىدار ئى [پ] ① كىشىنىڭ يۈزى، رۇخسارى، تۇرقى؛ يۈز، رۇخسار، جامال: ئانامنى قەبرىگە ئېلىپ كېتەر مەزگىلدە مېنى ئاپىرىپ ئۇنىڭ دىدارىنى كۆرسەتتى، ئۇ ئۇخلىغاندەكلا ياتاتتى. ② كۆچمە. ئىز، سايە(قارا) ، بەلگە: ئوچاق ئېتراپىغا قارا-سام ئوتۇن دىدارى يوق. * كەسەلچۆكەر، لەقمەنتاقاقلار، بۇ سەھرانىڭ ھايات دىدارى. شۇڭا، قورايى، يولغۇن، يانتاقلار، جانۋارلارنىڭ

ئامراق دەداری. ③كۆچمە. يۇز كۆرۈشۈش، ئۇچرىشىش: دەم غەنىيمەت، دىدار غەنىيمەت (ماقال).

دىداكتىكا ئى [ر< لات] < ماتار > پىداگوگىكىنىڭ بىر قىسمى. ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ مەزمۇنى، مېتودى ۋە تەشكىلىي شەكىللىرىنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىدۇ.

دىرھەم ئى [ئە] ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ۋە ماراكەشنىڭ پۇل بىرلىكى.

دىرىكتور ئى [ر< لات] < سودا > مەلۇم كارخانا ياكى شىركەتنىڭ مەسئۇلى.

دىرىژابل ئى [ر< فران] بىرخىل ئۇچۇش ئۇسكۇنىسى. قانىتى بولمايدۇ، پەقەت ھىدروگېن گازى ياكى گېلىي گازى قاچىلانغان ھاۋا خالتىسى ھاسىل قىلغان لەيلىتىش كۇچى ئارقىلىقلا يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈپ، پىرقىرىغۇچىغا تايىنىپ ئالغا ئىلگىرىلەيدۇ.

دىرىژور ئى [ر< فران] < مۇز > كوللېكتىپ ئورۇندىلىدىغان بىرمۇزىكا ئەسىرى ياكى خورغا بېتەكچىلىك قىلغۇچى كىشى.

دىرىنارىيە ئى [لات] < بوت > دىرىنارىيە ئوتى.

دىزىل ئى [ر< نېم] < ملشنا> ① دىزىلنى يېقىلغۇ قىلىدىغان، ئىچىدىن يانىدىغان دۆڭگاتېل. ② شۇ خىل دۆڭگاتېلغا يېقىلغۇ قىلىنىدىغان ماي، دىزىل مېيى، دىزىلىن.

دىزىلماتور ئى [ر< نېم] < ملشن > دىزىلنى يېقىلغۇ قىلىش ئارقىلىق ھەرىكەتلىنىدىغان ماتور.

دىزىلىن ئى [ر< نېم] < ملشن > نېفتنى دىستىللاش ئارقىلىق ئېلىنىدىغان ۋە يېقىلغۇ ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان يېنىك مايى. ئۇچۇشچانلىقى سىلىقلاشتۇرۇش مېيىدىن يۇقىرى، كىرسىندىن تۆۋەن بولىدۇ.

دىزىنتېرىيە ئى [ر< گرىك] < تېب > چوڭ تەرەت قان ئارىلاش كېلىدىغان، يېرىك ئارىلاشمىغان بىر خىل تولغاق.

دىسپروزىي ئى [ر< گرىك] < خىم > مېتال ئېلېمېنتى، بەلگىسى Dy (Dysprosium). سىرەك يەر ئېلېمېنتلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

دىستىلياتسىيە ئى [ر< لات] < خىم > سۇيۇقلۇقنى قىزدۇرۇپ پارغا ئايلاندۇرۇپ، ئاندىن يەنە ئۇنى سوۋۇتۇپ سۇيۇقلۇققا ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق تەركىبىدىكى كېرەكسىز ماددىلارنى تازىلاپ چىقىرىۋېتىش.

دىسىپرتاتسىيە ئى [ر< لات] بىرەر ئىلمىي ئۇنۇقاننى ئېلىش ئۈچۈن بېزىلىپ، ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ تەكشۈرۈشى،باھالىشىئۇچۇن سۇنۇلغان ئىلمىي ماقالە: دوكتور لۇق دىسىپرتاتسىيىسى. ماگىستىرلىق دىسىپرتاتسىيىسى.

دىسسىمىلياتسىيە ئى [ر< لات] ① <بىئول>

جانلىقلارنىڭ مېتابولىزم داۋامىدا ئۆز تەر-
كىبىدىكى ماددىلارنى پارچىلاش بىلەن
بىر ۋاقىتتا ئېنېرگىيە ئاجرىتىپ چىقىرىش
جەريانى. ② <تل> بەزى تاۋۇشلارنىڭ
نۇتۇق ئېقىمىدا ئۆزگىرىپ ئۆزىنىڭ كەي-
نىدىكى تاۋۇشلارغا ئوخشاش تەلەپپۇز قە-
لىنىشى.

دىسكا ئى [ر< گرېك] ① <تەن> بېنىك
ئاتلېتىكا تەنھەرىكىتىدە قول بىلەن ئۇزاقتا
ئېتىلىدىغان ئەسۋابلارنىڭ بىرى. ② <
ماشىنا، مېخانىزم، ئېتىش قوراللىرى ۋە شۇ
قاتارلىق ئۈسكۇنىلەرنىڭ ياپىلاق، تەخسە
شەكلىدىكى قىسمى، دېتالى: سېيالكىنىڭ
دىسكىسى. تېلېفوننىڭ دىسكىسى. پىلە-
موتنىڭ دىسكىسى.

دىشۋار [پ] ① سۈپ. تەس، قىيىن، مۈش-
كۈل: دىشۋار ئىش. * ئەجەب دىشۋار
ئىكەن ياردىن جۈدالىق، ماڭا كۆن يوق
ئىكەن ئارامخۇدالىق. ② ئى. قورقۇنچ:
كۆڭۈلدە دىشۋارىم يوق، ساڭا ئاتار پەشۋا-
رىم يوق.

دىففېرېنسىئال ئى [ر< لات] < ملت >
فۇنكسىيە y=f(x) نىڭ x نۇقتىدىكى
ھاسلىنىسى y دەپ پەرەز قىلساق، ئۇ ھالدا
ئەركىن ئۆزگەرگۈچى مىقدار x بىلەن بۇ
ھاسلىنىڭ كۆپەيتمىسى، yx شۇ فۇنكـ-
سىيىنىڭ x نۇقتىدىكى دىففېرېنسىئالى
بولىدۇ. ئادەتتە ئۇنى dy=yx بىلەن ئىپا-
دىلىنىدۇ.

دىففېراكسىيە ئى [ر< لات] < فىز> ئاۋاز
دولقۇنى، يورۇقلۇق دولقۇنى قاتارلىق
دولقۇنلار تارقالغاندا، ئەگەر چوڭ-كىـ-
چىكلىكى دولقۇن ئۈزۈنلۇقىغا تەڭ ياكى
ئۇنىڭدىن كىچىك بولغان جىسىمنىڭ
توسالغۇسىغا ئۇچرىسا، بۇ جىسىمنى ئايـ-
لىنىپ ئۆتۈپ، داۋاملىق ئىلگىرىلەيدۇ.
ئەگەر چوڭ-كىچىكلىكى دولقۇن ئۈزۈن-
لۇقىغا تەڭ ياكى ئۇنىڭدىن كىچىك بول-
غان توشۇكتىن ئۆتسە، توشۇكنى مەركەز
قىلىپ، ھالقىسىمان دولقۇن شەكىللەندۇ-
رۇپ ئالغا قاراپ تارقىلىدۇ. بۇ خىل ھادە-
سە دىففراكسىيە دەپ ئاتىلىدۇ.

دىقىقەت ئى [ئە] ① پىكىر، ئەس-ياد،
ئوي-خىيال: ئېتىبار، زېھىن: ئۇ يەردە
دوختۇر-سېستىرالار، ئوقۇتقۇچى-
ئوقۇغۇچىلار ئاتا-ئانىلىز بولۇپ، ھەمـ-
مىسىنىڭلا دىققىتى سىزدە ئىدى. ②
«بىلەن» ياكى ئورۇن كېلىش قوشۇمچە-
سى «تە» بىلەن كېلىپ، «ئەستايىدىل-
لىق بىلەن» ، «ئېتىبار بىلەن» ، «پۈ-
تۈن زېھنىنى يىغقان، مەركەزلەشتۈرگەن
ھالدا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: پاتـ-
گۈل تېخىمۇ دىققەت بىلەن سەپسالدى.
③ باشقىلارنى زېھنىنى مەركەزلەشتۈرۈشكە
ئۇندەش يۈزىسىدىن قوللىنىپ «زېھـ-
نىڭ(لار)نى يىغىپ، تىنچ تۇر(ۇڭلار)»
دېگەنگە ئوخشاش مەنىنى ئىپادىلەيدۇ:

دىققەت، ھازىر دەرس باشلايمىز، دېدى مۇئەللىم دەرس مۇنبىرىگە چىقىپ. ④ «قەدىڭنى رۇسلاپ، ئېسىڭنى يىغ ھوشيار تۇر» دېگەن مەنىدىكى كوماندا بۇيرۇقى: دىققەت بەنجالىڭ سەپ- كە تىزىلغان ئەسكەرلەرگە كوماندا بېرىپ يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقىنى ئوقۇپ ئوتۇشكە باشلىدى. ⑤ < پىسخول > پسىخكىلىق ھەربىكەتنىڭ مەلۇم بىر ئوبيېكتىغا قارىتىلىشى ۋە مەركەزلەشتۈرۈلۈشى.

دىكا ئى [خەن] خىمىيىلىك سۈنئىي تالادا توقۇلغان بىرخىل سىرتلىق رەخت: مەن ئىككى مېتىر دىكا سېتىۋالدىم. دىكا چاپان. دىكا شىم.

دىكتاتور ئى [ر< لات] < پەلس > ھۆكۈمران، ھاكىملىق.

دىكتاتورا ئى [ر< لات] < پەلس > كۈچكە، زورلۇقتا تايانغان ھوقۇقى چەكلىمىگە ئۇچرىمايدىغان ھاكىمىيەت.

دىكتاتورلىق سۈپ. دىكتاتورا يۈرگۈزىدىغان، شۇنداق خۇسۇسىيەتكە ئىگە: دىكتاتورلىق خاراكتېر.

دىكتور ئى [ر< لات] رادىئو ياكى تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرىدا بېرىلىدىغان پروگراممىلارنى مىكروفون ۋە سۆزەتكە ئېلىش ئاپپاراتى ئالدىدا ئوقۇيدىغان خادىم.

دېگەر ئى [پ] ① كۇن ئولتۇرۇشتىن بىر يېكى ئىككى سائەتچە بۇرۇنقى ۋاقىت، ئەسىر: پېشىندىن كېيىن بولىدۇ دېگەر، يار ئىشقىدا كۆيىدۇ جىگەر، كۆرۈشتۇر- گىن پەرۋەردىگار، يارمىنى كۆرسەم كاش- كى. ②دېگەر ۋاقتىدا ئوقۇلىدىغان ناماز.

دېڭخۇلۇ ئى [خەن] ساپالدىن ياسالغان ياكى چويۇندىن قۇيۇلغان قاپاق شەكلىدىكى قارا چىراغ.

دېڭمۇ ئى [خەن] كونا. ۋاڭ سىرتقا چىققاندا ۋاڭنىڭ ئىسمى بار قەغەزنى كۆتۈرۈپ يول ئاچىدىغان ئادەم.

دىل ئى [پ] ① كۆڭۈل، قەلب، يۈرەك، ئىچكى، روھىي دۇنيا: دىلىمدا ئۇنىڭغا مۇھەببەت پەيدا بولدى. قىزنى نىكاھىمغا ئالدىم. ②كۆڭۈلدىكى نىيەت، مەقسەت، پىكىر، ئوي-خىيال قاتارلىق نەرسىلەر: يا- رىماس گەپنى تىلىڭدىن كۆرمە، دىلىڭدىن كۆر(ماقال) . ③كىشىنىڭ خاتىرىسى، ئەس، ياد: قولۇڭدا قارچىغاڭ بولسا، «قۇ» نىڭ نېمە ئىشى؛ دىلىڭدا ئاللا بول- سا، «ھۇ» نىڭ نېمە ئىشى.

دىلئارام ئى [پ] ① دىلنىڭ ئارامى، كۆ- كۈلنىڭ ياكى دىلنىڭ خۇشاللىقى: ناخ- شا-مۇزىكا مېنىڭ كۈچ-قۇدرىتىم، دىلئا- رامىم، مەن ئۇنىڭدىن بىر كۈنمۇ ئايرىلال - مايمەن. ② كۆڭۈلنى خۇشال قىلغۇچى، شادلاندۇرغۇچى: مەن ئۇنىڭغا مەڭگۈلۈك دىلئارامى بولۇپ قالغۇدەك ۋە مەڭگۈ ئۇ- نىڭ ئېسىدىن چىقمىغۇدەك سۆزلەرنى ئېيتماقچى بولدۇم-يۇ، ئەمما مۇۋاپىق

سۆز تاپالمىدىم. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

دىلئازار ئى [پ] ① كىشىنىڭ دىلىغا ئازار بەرگۈچى، كىشىنى رەنجىتكۈچى: دىلئازار زاردىن خۇدا بىزار(ماقال) . ②كۆڭۈل غەشلىكى، كۆڭۈل ئاغرىقى، روھىي ئازاب: ھەقىقەت خارلىنىپ، يالغان بولۇپ يول-لۇق، جەنىغا تۇشمۇتۇشتىن دىلئازار كەلدى.

دىلبەر [پ] ① سۈپ. كىشىنى مەپتۇن قى-لىدىغان، دىلنى ئۆزىگە تارتىدىغان؛ گۈ-زەل، نازىنىن: ئۇ شۇ قەدەر دىلبەر ئىدى-كى، ئاق سۇزۇك رۇخسارىغا خوپ ياراشـ-قان كۆز، بۇرۇن پېچىملىرى، كۈلۈمسـ-رىگەندە، ھاسىل بولغان غۇنچىدەك زىنـ-خى بىلەن ھەممىنى ئۆزىگە تارتالايتتى. ② ئى. گۈزەل مەھبۇبە، مەشۇقە، سۆيـ-گەن، ياخشى كۆرگەن كىشىسى: دىلبـ-رىم مەندىن يىراق، دىلبىرىمدىن مەن يـ-راق، دىلبىرىم قېشىمغاكەلسە، ياندۇرار-مەن شام چىراغ. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

دىلبەند سۈپ [پ] پېز ت. قەلبىدىن ئورۇن ئالغۇچى؛ كۆڭلىنى، دىلىنى ئۆزىگە تارتـ-قۇچى: بەس، دېدى ئۇ، شەرتلىرىمنى تو-لۇق ئورۇندىدىڭ، ماڭا كۆيئوغۇل، مەلـ-كىگە دىلبەند بولدۇڭ. // مۇھىت دېگەن كىڭ جاھاننىڭ پەرزەنتىمەن، مىليون-مىليون يۇرتداشلارنىڭ دىلبەندىمەن.

دىلپارە [پ] ① سۈپ. غەم-قايغۇ ياكى ئازاب چېكىپ كۆڭلى غەش بولغان، دىلى پارە بولغان، كۆڭلى پېرىم: نېچۈك سەۋرىڭ يېتەر دىلپارە دوستۇم، قېرىنداشتىن جۇ-دا، دىلپارە دوستۇم// ئەي خۇدا. دەرد بـ-لەن كەتكەن ئانامغا جەننەت ئاتا قىل، مەن ۋە مەندەك بەختسىز، ئاق كۆڭۈل دىلـ-پارىلەرگە بەخت يولىنى كەڭ ئاچ. ② ئى. كۆچە. سۆيۈملۈك كىشى: خۇددى شېـ-رىن چۈش كەبى يىللار ئۆتۈشتى ئارادىن، كۆز يۇمۇپ چال. . . ئايرىلىپ قالدى ئۇ-لار دىلپارەدىن.

دىلخاھ سۈپ [پ] پېز ت. دىل خالىغان، كۆڭۈل سۆيگەن، ئارزۇ قىلغان؛ ئېسىل، يارىملىق: دۇيجاڭمۇ قېشىدا ئوچ-تۆت بو-ۋاينىڭ، تاللىشار ئورۇقلۇق دىلخاھ قو-ناقنى، «بۇ ئوزى كارامەت» دېمەكتە كىمـ-دۇر، دەڭسەپلا بىلەكتەك بىر تال باشاق-نى.

دىلخەستە سۈپ [پ] دەردەمەن، دىلى پارە بولغان، ئازاب تارتىۋاتقان، كۆڭلى سۇ-نۇق: ئۇمۇ بۇ يەردىكى دىلخەستە دېھقانلار بىلەن بىللە ئوچ يىللىق غۇربەتچىلىكنى بېشىدىن كەچۈرگەن.

دىلخەنە سۈپ [پ] پېز ت. دىلنى شادلاندۇ-رىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچىدىغان، خۇشال قىلىدىغان، دىلغا ياقىدىغان: سەھەر، كەچتە راۋاب، تەمبۇر، دۇتار ئاۋازى دىل-خەنە، يېقىملىق ناخشا-كۈيىنىڭ چاربا-غىسەن. گۈزەل ھېيتىگاھ.

دىلخىراج ئى [پ] ئۆزىنىڭ خەلق مۇزىكىلىرد-نىڭ ئىچىدىكى بىرىنىڭ نامى.

دلدار [پ] ① ئى. گۈزەل يار، سۆيۈملۈك، ياخشى كۆرگەن كىشىسى، سۆيگىنى، مۇھەببىتى: توغرا ئونىڭ ئاشىقى بار، ئالەمنىڭ ئۇ چېتىدە بىر دىلدارى بار، قىزلار ئۆزىنىڭ ئاشىقىنى باشقىلارغا مەغرۇر ۋە بەختىيارلىق بىلەن، زوق-شوقى بىلەن ساختاپ بېرىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ② سۈپ. بېقىملىق، كۆڭۈلنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىدىغان، كۆڭۈلگە ياقىدىغان: ھۆركەبى زۆھرە ماڭا دىلدار يار جانان بولۇر، ھەر كېچە يورۇقلىق كۆلبەمگە ئۇ تابان بولۇر. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

دىلرەبا [پ] ① سۈپ. كۆڭۈلنى مەپتۇن قىلىدىغان، ئۆزىگە تارتىدىغان؛ كىشىنى جەلپ قىلىدىغان، يېقىملىق؛ گۈزەل، سالھەبجامال، نازىنىن، چىرايلىق: ناخشىنىڭ بۇ دىلرەبا ئاھاڭىنى زىكرى قىلىپەتتا ئىجاد قىلغان. ② ئى. گۈزەل يار، سۆيگەن، ياخشى كۆرگەن كىشى، جانان؛ سۆيۈملۈكىسى: دىلرەبا سەندىن زامان ئايرىلماقتىم دىشۋاردۇر. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

دىلشاد [پ] ① سۈپ. دىلى شاد، كۆڭلى خۇشال، غەمسىز، ئەندىشىسىز: شۇندىن كېيىنلا دىلشاد كۈنلەر ئۆزۈنغا بارمىدى. // ياكى شېرىن تاپتى نەق پەرھادىنى، مىڭ بالا-زەخمەت چېكىپ، دىلشادىنى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

دىلكەش [پ] ① سۈپ. كۆڭۈلنى تارتىدىغان، جەلپ قىلىدىغان؛ كىشىگە زوق بېرىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچىدىغان: ھۆر ۋە تەندە ياخشى دىلكەش مۇقامنىڭ ئەۋجىدە، شوخ تارمىنىڭ ئەلگە مەشھۇر راۋاۇيى-دىلتارى بار. ② سۈپ. باشقىلارغا ھېسداشلىق ۋە غەمخورلۇق قىلىدىغان، كىشىنىڭ دەردىگە دەرمان بولىدىغان، مېھرىبان، ئاق كۆڭۈل: ئۇ نامرات، قىسمىتى ئېغىر بالىلارغا ئالاھىدە دىلكەش، يېقىن ئىدى. ③ سۈپ. مۇڭدىشىدىغان، سىردىشىدىغان، دەردىگە دەرمان بولىدىغان، بېقىن، ئامراق: ئۇلار ئۆزۈندىن بېرى ھەقىقىي دىلكەش دوستلاردىن ئىدى. ④ ئى. مۇڭدىشىدىغان، سىردىشىدىغان دوست، ھەمراھ، بېقىن كىشى: ئىنسانىڭ دىلى بەھۇدە ئازار يەپ، يۇرىكى ئازابلانغان چاغدا، كىشى بىرەر دىلكەشنى تېپىپ، ئۇنىڭغا ئىچ-قارىنىنى تۆكۈپ كۆڭۈللىرىكۆكسىنى بوشىتىۋېلىشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىدىكەن.

دىلۇك ئى [خەن] خەمىيىلىك سۇنئىي تالادا توقۇلغان بىرخىل سىرتلىق رەخت: دىلۇك چاپان. دىلۇك پەلتۇ.

دىلستان [پ] ① ئى. كۆڭۈل، دىل، قەلب: قانۇقات زەنجىر قەپەسلەر كۆيدى ئوتتا ئۆرتىنىپ كۆلدى شادلىق ئىلكىدە يايراپ دىلستان باشقىچە، ② سۈپ. كۆڭۈلنى ئۆزىگە تارتىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچىدىغان: دىلستان باھارىم سالقىن-ناھارىم، گۈياھلار ئايىندى سېنىڭ مېھرىڭدىن. ③

ئى. كۆڭۈلنى ئەسىر قىلغۇچى، مەھلىيا قىلغۇچى سۆيۈملۈك يار، گۈزەل جانان، دىلبەر: كۆڭۈل شىكايىتىمدىن يۈز ئىرىسالە يازمىشىمەن، كىم ئىلىتكەي بۇ ئىرسالەتنى دىلىستانىمگە.

دىماغ ئى [ئە] < ئانك > بۇرۇن بوشلۇقى بىلەن ئېغىز بوشلۇقىنىڭ تۇتاشقان جايى: دىماغ تاڭۇشى. دىماغقا ئۇرماق.

دىن ئى [ئە] < پەلس > بىر خىل ئىجتىمائىي ئىدىئولوگىيە. ئۇ ئىلاھىي كۈچكە ئىشىنىشكە ئاساسلانغان دۇنياقاراش ۋە تەسەۋۋۇرلار: ئىسلام دىنى. بۇددا دىنى.

دىنا ئى [فز] كۈچ بىرلىكى. ماسسىسى بىر گرام بولغان ماددىنىڭ SCM/^{2} لىق تېزلىنىش ھاسىل قىلىشى ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان كۈچ بىر دىنا بولىدۇ، بىر دىنا $\frac{1}{981}$ گرام كۈچكە تەڭ.

دىنار ئى [ئە < لات] ① ئالجىرىيە، تۇنىس، ئىراق، يەمەن، كۇۋەيت، يۇگوسلاۋىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ پۇل بىرلىكى. ② چاغاتاي خانلىقىنىڭ مىلادىيە 1318-يىلىدىن 1326-يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن خانى كېپەكخان تەرىپىدىن قۇيدۇرۇلغان كۈمۈش پۇل.

دىنام ئى [ر] < ملشن > ← گېنېراتور.

دىناموممېتر ئى [ر< گرىك] < فز > كۈچنى ئۆلچەيدىغان بىر خىل ئەسۋاب.

دىنامىت ئى [ر< گرىك] <ھەرب> ئاساسلىق تەركىبى نىتروگلىتسېرىندىن ئىبارەت بولغان كۈچلۈك پارتلىغۇچى ماددا. ھەر-بىي ۋە كانچىلىق ئىشلىرىدا ئىشلىتىلىدۇ.

دىنامىكا ئى [ر < گرىك] < فز > مېخانىكىنىڭ بىرتارمىقى. نيوتوننىڭ ھەرىكەت قانۇنىنى ئاساسىي پرىنسىپ قىلىپ، جىسىمنىڭ مېخانىكىلىق ھەرىكەت ھالىتىنىڭ ئۆزگىرىش قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدۇ.

دىندار سۆپ [ئە+پ] دىنغا ئەمەل قىلىدىغان؛ خۇداغا، دىنغا ئىشىنىدىغان: دىندار كىشى.

دىنشۇناس ئى [ئە+پ] دىننى تەتقىق قىلىدىغان مۇتەخەسسىس، ئالىم.

دىنوزاۋر ئى [لات] < زوئول > قەدىمكى سۆرەلگۈچى ھايۋان. ئوتتۇرا ھايات ئېرا-سىدا ئەڭ تەرەققىي قىلىپ، زور دەرىجىدە كۆپەيگەن، تۇرلىرىمۇ ناھايىتى كۆپ بولغان، چوڭلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى ھەتتا 30 مېتىرغا يەتكەن. ئوتتۇرا ھايات ئېراسىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە نەسلى قۇرۇپ كەتكەن.

دىنىي سۆپ [ئە] دىنغا ئائىت، دىنغا ئالاقىدار، دىنغا تېگىشلىك: دىنىي ئەقىدە. دىنىي پائالىيەت.

دىئوپتىرىيە ئى [ر< گرىك] < فز > لىنزىنىڭ نۇر سۇندۇرۇش كۈچلۈكلۈك بىرلىكى. دىئوپتىرىيە 1 نى فوكۇس ئارىلىقىغا(مېتىر

بىلەن ئىپادىلىنىدۇ) بۆلگەنگە تەڭ.

دىئورىت ئى [ر < فران < گرىك]<گىئول> ئوتتۇرا تېپتىكى بىر خىل چوڭقۇرلۇق جىنسى. ئاساسلىق تەركىبى پلاگىئوكلاز بىلەن ئاۋغىبول بولۇپ، كۇل رەڭ ياكى كۇل رەڭگە مايىل پىشىل كېلىدۇ. ئادەتتە قۇرۇلۇش ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

دىۋار ئى [پ] ① ئۆي-ئىمارەتنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان، خانىلارنى ئايرىپ تۇرىدىغان تام، توسۇق: ئۆي دىۋارى. ھويلا دىۋارى. ② بىرەر نەرسىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان ياكى بۆلەكلەرگە ئايرىپ تۇرىدىغان قىسمى: ئاشقازان دىۋارى. سەلىندىر دىۋارى.

دىۋان I ئى [پ] <ئەد> شېئىرلار توپلىمى، توپلام.

دىۋان II ئى [ر < پ]<بن> ←ساپا II .

دىۋان III ئى [پ] ① خان ۋە پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتنىڭ باش مەھكىمىسى؛ ئوردا: خەلىپە رەشىت دىۋانغا كىرىپ تەخىتكە ئولتۇرغانىكەن، ئالاۋۇددىن ئەبۇ ئەششەمات دىۋانغا كىرىپ خەلىپىنى كۆرۈش بىلەنلا شېئىر ئوقۇپتۇ. ②خان، پادىشاھ تۇرىدىغان جاي؛ ئۆي، خانا: ئۇ دىۋانغا كىرىپ، ئۇنىڭ چەتتىكى يىراق بىر بۆلۈكىگا بېرىپ تۇرۇۋاپتۇ.

دىۋانە ئى [پ] كىشىلەردىن سەدىقە سوراپ، نەرسە-كېرەك تىلەپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان كىشى؛ تىلەمچى، قەلەندەر: يېقىلغان تام دىۋانىنى بېسىپتۇ (ماقال).

دىۋە ئى [پ] ① چۆچەك، رىۋايەتلەردە تەسۋىرلىنىدىغان ناھايىتى زور كۈچ-قۇدرەتكە ئىگە غەيرىي تەبىئەتلىك ھېيا-لىي مەخلۇق: ۋەزىر ساندۇقنى ئۆيگە ئېلىپ بېرىپ شۇنداق ئاغزىنى ئېچىپ قارا-سا ساندۇق ئىچىدە بىر قارا دىۋە يېتىپتۇ. ②كۆچمە. ناھايىتى قۇدرەتلىك،باشقۇرغىلى بولمايدىغان، ئادەم ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىغان نەرسە: بىز بىر دىۋىنى مەغلۇپ قىلدۇق، يا چۈشەلمەيمىز، يا ماڭالمايمىز، ئانا باش قېتىمچىلىق دېگەن!

دىيار ئى [ئە] ① مەملىكەت، ۋەتەن، يۇرت: سۆيۈملۈك دىيار. ئەزىز دىيار ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

دىيانەت ئى [ئە] ① كىشىلەردە بولۇشقا تېگىشلىك ۋىجدان، ئىنساپ، ئىشەنچ، پاكلىق: دىيانىتى بار ئادەم. دىيانەت ئەگىسى. ② دىنىي قائىدىلەرگە قاتتىق رىئايە قىلىش، دىندارلىق، تەقۋادارلىق: ئۇلار مېنى «ئادەم توپلاپ، ئەلنەغمە قىلىپ كىشىلەردىن دىيانەتنى كۆتۈردۈڭ» دەپ، مەسچىت ئالدىغا بېسىپ 40 دەررە ئۇردى.

دىيەك ئى ① دىئال. شوشاڭنىڭ تىغىنى قايچىلاشتۇرۇپ تۇتۇپ تۇرىدىغان قىسقا ياغاچ. ② تىرەك.

دىيۇگون ئى [ر< مالايچە] < زۇئول > سۇت ئەمگۈچى ھايۋان. تېنى قوڭۇر رەڭ بولۇپ، دېڭىزدا ياشايدۇ، دېڭىزدىكى ئوت-چۆپلەر بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ.

دىيۇيم ئى [ر< گول] 4 .25 مىللىمېتىرغا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى.

ر

رابات ئى [ئە] پېرت. مېھمانلا قونىدىغان جاي؛ مېھمانخانا، ساراي، چۇشكۇن، ئۆ-تەڭ، دەڭ: قارىسام كۆرۈنمەيدۇ، دۇنيا-نىڭ ئۇچى. دۇنيا دېگەن ئەسكى رابات، مەن يول ئۆتكۈنچى.

رابىتە ئى [ئە] پېرت ① بېرىش-كېلىش، ئالاقە، مۇناسىۋەت: مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن رابىتەم يوق. ② كۆچمە. ئويناش، ئاشنا: خوجا ئاكا، خېنىمنىڭ رابىتىسى قازناق-تا.

راپاۋەت ئى [ئە] پېرت. ياخشىلىق، خەيرخاھ-لىق، خەيرىيەت، ۋاپا: راپاۋىتىمىز بولۇپ قالسۇن دەپ كۈنلۈكىگە يېرىم پۇت بۇغ-داي بەرگەننى بىلمەيدۇ.

راپسودىيە ئى [ر<گرېك] <مۇز>مول تەسەۋ-ۋۇرغا ئىگە ياكى بايان خاراكتېرلىك بىر خىل چالغۇ ئاھاڭى.

راتسيونال سۈپ [ر<لات] <مەنا>يېلتىز ئالا-مەتلىرىدىن خالىي، رادىكال ئالامەتلىرى ئىچىگە ئېلىنمىغان، رادىكالسىز: راتسىئو-نال كەسىر. راتسىئونال كەسىر ئىپادە.

راتسيونالىزم ئى [ر<لات] ① تەپەككۇرنى ھېسسىي تۇيغۇدىن ئايرىپ قويىدىغان ۋە ئەقىلنى بىلىشنىڭ بىردىنبىر مەنبەسى دەپ ھېسابلايدىغان پەلسەپىۋى ئېقىم. ② ئەقىل-ئىدراك بىلەن ئىش كۆرىدىغان مۇلاھىزە.

راتسيە ئى [ر] رادىئو سىگناللىرىنى قوبۇل قىلغۇچى ۋە ئاڭلاتقۇچى كۆچمە رادىئو ئىستانسىسى.

راخاب ئى [پ] قېتىققا مۇز پارچىلىرىنى سېلىپ تەييارلىنىدىغان بىر خىل يەرلىك سوغۇق ئىچىملىك؛ دوغاب: راخاب ئىچ-مەك. راخاب ئەتمەك.

راخت ئى [ر<گرېك] < تېب > كۆپىنچە ۋىتامىن D نىڭ پېتىشمەسلىكى، ئۇچەي-يوللىرىنىڭ كالتسي بىلەن فوسفورنى قوبۇل قىلىش ئىقتىدارى تۆۋەنلەپ كې-تىش قاتارلىق سەۋەبلەردىن بولىدىغان بىر خىل ئۇستىخان بوشاش كېسىلى.

رادار ئى [ر<ئىنگ] ئىنتايىن قىسقا رادىئو دولقۇنىدىن پايدىلىنىپ تەكشۈرۈش ئې-لىپ بارىدىغان قۇرۇلما. رادىئو دولقۇنى تارقىتىلغاندا توسالغۇغا ئۇچرىسا قايتىپ كېلىدۇ.

رادون ئى [ر<لات] <خىم>رادىئوئاكتىپلىق گاز ئېلېمېنت. بەلگىسى Rn(Radon).

رادىئاتسىيە ئى [ر<لات] < فىز > ئىسسىقلىقنىڭ تارقىلىش ئۇسۇللىرىدىن بىرى. بۇنىڭدا، ئىسسىقلىق مەنبەسىدىن

چققان ئىسسىقلىق تۆز سىزىق بويىچە تۆت ئەتراپقا بىۋاسىتە تارقىلىدۇ.

رادىئاتور ئى [ر<لات] <ماشىن>رادىئاتسىيە، كونۇپكىسىيە ۋە ئۆتكۈزۈش رولىدىن پايدىلىنىپ، ئىسسىقلىق مىقدارىنى ئەتراپىدىكى بوشلۇققا تارقىتىدىغان قۇرۇلما.

رادىئان مق [ر<لات] <ماتېماتىكا>بولۇڭنى ئۆلچەشتىكى بىر خىل بىرلىك.

رادىپ ئى [ئە] <ئەدەبىيات>شېئىر مىسرالىرىدا ئاساسىي قافىيىدىن كېيىن تەكرارلىنىپ كېلىدىغان بىر خىلدىكى سۆز ياكى سۆز بىرىكمىسى.

رادىست ئى [ر] رادىئو ئاپپاراتلىرىنى باشقۇرىدىغان مۇتەخەسسىس: ئۇ پولك رادىستىنى چاقىرىپ، ئۇنىڭغا ئۇرۇمچىگە ئۆلكىلىك ساقچى باشقارمىسىغا تېلېگراممىنى ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى.

رادىكال I سۈپ [ر<لات] تۈپ ۋە كەسكىن چارە كۆرۈشنى خالايدىغان : رادىكال كۆزقاراش .

رادىكال II ئى [ر<لات] ① <ماتېماتىكا>يىلتىز چىقىرىش ئەمەلىنىڭ بەلگىسى ۋە شۇ ئەمەلنىڭ نەتىجىسى، يىلتىزى. ② <خىمىيە>مولېكۇلدا، بىر خىمىيىلىك بىرىكمىدىن ئىككىنچى بىر خىمىيىلىك بىرىكمىگە ئۆزگەرمەي تۇرۇپ ئۆتىدىغان تۇرغۇن ئاتوملار گۇرۇپپىسى.

رادىئو ئى [ر<لات] ① ئېلېكتر دولقۇنلىرىنىڭ تەۋرىنىشى ئارقىلىق سىگنال، ئاۋاز قاتارلىقلارنى يىراق مۇساپىلەرگە يوللايدىغان ۋە قوبۇل قىلىدىغان تېخنىكىلىق ئۇسكۇنىلەر. ② شۇ خىل ئۇسكۇنىلەر ئارقىلىق بېرىلگەن ئاڭلىتىش:رادىئو ئاڭلىماق. ③ رادىئو قوبۇللىغۇچ: رادىئودىن شوخ ئوسسۇل مۇزىكىسى بېرىلمۇاتاتىتى.

رادىئوئاكتىپ سۈپ [ر<لات] <خىم> رادىئوئاكتىپلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە، رادىئوئاكتىپلىققا ئائىت: رادىئوئاكتىپ ئېلېمېنت. رادىئوئاكتىپ ماددىلار.

رادىئوپروگراممىسا ئى [ر<لات+گرېك] رادىئودا ئاڭلىتىلغان نومۇر ياكى پروگراممىسا.

رادىئوتېخنىكا ئى [ر<لات+گرېك] <فىز>ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنلىرى ۋاستىسىدىن پايدىلىنىپ رادىئو سىگناللىرىنى بېرىش، رادىئو ئاڭلىتىش ۋە قوبۇل قىلىش ھەققىدىكى پەن.

رادىئوتېلېفون ئى [ر<لات+گرېك] <فىز>ئاۋازنى رادىئو دولقۇنلىرىدىن پايدىلىنىپ يەتكۈزىدىغان تېلېفون.

رادىئوتېلېگراف ئى [ر<لات+گرېك] تېلېگراف شىفىرلىرىدىن پايدىلىنىپ رادىئو ئارقىلىق خەۋەر بېرىدىغان ئالاقە سىستېمىسى.

رادىئوتېلېگراممىسا ئى [ر<لات+گرېك] <فىز>رادىئو دولقۇنىدىن پايدىلىنىپ ئەۋەتىلگەن تېلېگراممىسا.

رادىئوفوتوگرافىيە ئى [ر<لات+گرېك] <فىز>رادىئو دولقۇنلىرىدىن پايدىلىنىپ ئەۋەتىل-

گەن فوتو تېلېگراما.

رادىئوگراما ئى [<لات+گرېك] رادىئوتېلېگراف ئارقىلىق بېرىلگەن خەۋەر: رادىئوگراما بەرمەك.

رادىئولياريە ئى [<لات] <زوئول >ئاددىي ھايۋان. تېنى دۇگلەك، سوڭكى كرېمنى ئوكسىددىن تەركىب تاپقان بولىدۇ.

رادىئوئۇزۇل ئى [ر] بەرەر رايون، بيزا-قىشلاق، مەھەللە ياكى زاۋۇت، كان، كارخانا قاتارلىقلاردا ئاڭلىتىش بېرىش ياكى رادىئو ئىستانسىلىرىدىن بېرىلگەن تۇرلۇك رادىئوپروگراممىلىرىنى ئۇلاپ ئاڭلىتىش ئۇچۇن مەخسۇس تەسىس قىلىنغان سىملىق رادىئو تارمىقى ۋە ئۇنىڭ مەركىزى.

رادىئۇس ئى [<لات] <مك>چەمبەر مەركىزى بىلەن چەمبەر ئوستىدىكى خالىغان بىر نۇقتىنى تۇتاشتۇرغۇچى كېسىك چەمبەر رادىئوسى، شار مەركىزى بىلەن شار سىرتىدىكى خالىغان بىر نۇقتىنى تۇتاشتۇرغۇچى كېسىك شار رادىئوسى بولىدۇ.

رادىي ئى [<لات] <خم >رادىئوئاكتىپ مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Ra (Radium). كۈمۈش رەڭلىك كرىستال، پارقىرايدۇ. ئىنتايىن كۈچلۈك رادىئوئاكتىپلىققا ئىگە ھەمدە ئۇزلۇكسىز كۆپ مىقداردا ئىسسىقلىق چىقىرىدۇ.

رازمېر ئى [ر] ھەر خىل كىيىم-كېچەك ياكى كۇلۇچ قاتارلىق سايمان ۋە دېتاللارنىڭ چوڭ-كىچىكلىك ئۆلچىمى، نومۇرى: ئا-ياغنىڭ رازمېرى.

رازۇېدكا ئى [ر] دۇشمەن ئەھۋالىنى ئىگىلەش ۋە قانۇنغا خىلاپ ھەرىكەتلەرنى تەكشۈرۈش ئۇچۇن ئېلىپ بېرىلىدىغان ھەرىكەت: رازۇېدكا ئەترىتى. رازۇېدكا ئايروپىلانى.

رازى سۈپ [ئە] ① كۆپرەك خەۋەر ۋەزىپىسىدە كېلىپ، «مەمنۇن، خۇرسەن، شاد، قايىل» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: مەن ئۆز تۇرمۇشۇمدىن رازى. ② ماقۇل ۋە قايىل بولغانلىقنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ پەقەت دۇنياغا تۇغۇلغىنى ئۇچۇنلا ئامالسىز ياشاشقا رازى.

رازىمەن سۈپ [ئە+پ] بەرەر ئىش ياكى مەسىلىگە چىن كۆڭلىدىن رازىلىقى بولغان، قانائەت ھاسىل قىلغان؛ رازى، خۇرسەن: ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدە ئايۋپ ئاكىنىڭ سۆزىدىن رازىمەن بولغانلىق ئالامەتلىرى جىلۋىلىنەتتى.

راسا رەۋ [پ] ① ناھايىتى، تازا، بەك، ئىنتايىن، كارامەت، قاتتىق، قالتىس، ئالجايىپ: موماي ئوغلىنىڭ ئالىي مەكتەپنى ئىمتىھانىدىن ئۆتكەنلىكىنى ئاڭلاپ راسا خۇشال بولۇپ كەتتى. ② پۈتۈنلەي، تولۇق، تەلتۆكۈس: ئۇلار جەڭنى دۇشمەنلەر راسا ئۇيقۇغا كەتكەن ۋاقىتتا باشلاشنى، قارار قىلىشتى. ③ خۇماردىن چىققۇدەك دەرىجىدە، قانغۇچە، بېرىلىپ،

تازا: بىر كۈنى ئەپەندىم بىر باغقا چۈشۈپ مېۋىلەرنى راسلايۋاتقىنىدا، باغنىڭ ئىگىسى كېلىپ قاپتۇ. ④ توپتوغرا: مەن ئۇنى راسا بىر يىل كۈتتۈم.

راست [پ] ①سۈپ. يالغان، ساختا ئەمەس؛ ھەقىقىي، توغرا، جىڭ: راست گەپ. ② رەۋ. ھەقىقەتەن: مەن ئۇ ئىشنى راست بىلمەيمەن. ③ ئى. ھەقىقەت: كۆزىمىزنى روشەنلەشتۈرۈپ راست بىلەن يالغانىنى ئاجرىتايلى. ④ بۇك «توغرا، بەرھەق، دەرھەقىقەت» دېگەن مەنىدە قىستۇرما سۆز رولىدا كېلىدۇ: راست، كىم مەسئۇل بولىدۇ

راستگۆي سۈپ [پ] راست سۆزلەشكە ئادەتلەنگەن، راست سۆزلەشنى ياخشى كۆرىدىغان؛ راستچىل. راستگۆي بالا. * — ئۇ ھەقىقەتەن سەمىمىي، راستگۆي ئادەم ئىكەن، — دېدى بوۋاي تەسىرلىنىپ.

راسچوت ئى [ر] ھېساب-كىتاب، ھېساب: راسچوت قىلماق.

راسخوت ئى [ر] بىرەر ئىش ياكى نەرسىگە سەرپ قىلىش ئۇچۇن مەخسۇس ئاجرىتىلىدىغان پۇل، خراجەت، چىقىم: يول راسخوتى. ئوقۇش راسخوتى.

راسكار ئى [پ] راسلاش، تەييارلاش.

راك I **(راكى)** ئى [ر] < زەئول >بوغۇم ئىياغلىق ھايۋان. تېنى ئۇزۇن بولۇپ باش، كۆكرەك ۋە قورساقتىن ئىبارەت ئۈچ قىسمىغا بۆلۈنىدۇ، تېنىنىڭ سىرتىدا قاسراق مادداسىدىن تۇزۇلگەن يۇمشاق، نېپىز ھەم سۇزۇك قاپچۇقى بولىدۇ، قورساق قىسمى كۆپلىگەن بوغۇملاردىن قۇرۇلىدۇ.

راك II **(راكى)** ئى [ر] < تېب >ئۇستۇنكى تېرە ھۈجەيرىلىرىدىن شەكىللەنگە ياماق سۇيۇقتلىك ئۆسمە، يەنى سەرەتان كېسىلىلىكى.

راكېتا ئى [ر<نېم] <ھەرب >ئارقىغا تېپىش كۈچىدىن پايدىلىنىپ ئالغا ئىلگىرىلەيدىغان بىر خىل ئۇچۇش ئۇسكۇنىسى. سۇرئىتى ناھايىتى تېز كېلىدۇ.

رام I **(رامى)** ئى [ر] ① ئوتتۇرىسىغا ئېينەك قاتارلىقلار سېلىنىدىغان ھەمدە توتۇپ تۇرۇش، مۇھاپىزەت قىلىش رولىنى ئويناىدىغان قۇرۇلما: دېرىزە رامى. گىرىم ئەينىكىنىڭ رامى. ② ئاپتوموبىل، ۋېلسىپىت قاتارلىقلارنىڭ ئاساسىي گەۋدەقۇرۇلمىسى.

رام II سۈپ [پ] ① جەلپ قىلغان، قارىتىلغان، مايىل: بايۋەچچە ئاخىرى بۇ خوتۇننى ئۆزىگە رام قىلىۋالغاندىن كېيىن، خوتۇننى نېمە قىل دېسە، شۇنى قىلىدىغان يەرگە يەتكۈزۈپتۇ. ② سىڭگەن، ئۆزلەشكەن: بۇ سۆز ئۇنىڭ قۇلىقىغا رام ئىدى.

رامزان ئى [ئە] ① ھىجرىيىنىڭ 9-ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىل ھېسابىدىكى 9-ئاي، 30 كۈن بولىدۇ. بۇ ئايدا مۇسۇلمانلار

ئاساسەن روزا تۇتىدۇ. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رامكا ئى [ر] ① رەسىم ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنى ئىچىگە ئېلىپ قويىدىغان چاغان توت بۇرجەكلىك جازا؛ رام. ② شەكلى رامغا ئوخشىتىپ سىزىلغان كاتەكچە، رەسىم ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلار: گېزىتكە بۇ مۇراسىم توغرىسىدا رامكا ئىچىگە ئېلىنغان خەۋەر بېسىلىپتۇ. ③ ئىش-ھەرىكەت، پائالىيەت، ۋەقە-ھادىسە ۋە شۇنىڭدەكلەرنىڭ دائىرىسى؛ چەك، چېگرا، دائىرە: بۇ جەريانلار ۋە تەپەككۇر ئۇسۇللىرىنىڭ ھېچبىرى مېتافىزىكىلىق تەپەككۇر رامكىسىغا سىغمايدۇ. ④ كۆچمە. ئاسارەت، چەكلىنىش: بىز ئىدىيە-مىزنى ھەر خىل كونا رامكىلاردىن ئازاد قىلىشىمىز لازىم.

راھەت ئى [ئە] ① ئېسىتېتىكىلىق زوق يا كى ئارام بېرىدىغان نەرسىلەردىن ئېلىنىدىغان لەززەت، ھۇزۇر: ھەر ھالدا ئۆزۈڭنىڭ ئەمگىكى سىڭگەن نەرسىنى ئۆز قولۇڭ بىلەن بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ باقساڭ قانداق را-ھەت-ھە ② ھۇزۇر-ھالاۋەت، پاراغەت تىنچ ۋە پاراۋان ھايات، پاراۋان تۇرمۇش: راھەت كۆرمەك. راھەتتە ياشىماق. ★ مېھنەتنىڭ تېگى راھەت (ماقال). ③ «ئارام ئال» دېگەن مەندىكى كومانداۋىيرۇقى: بۇ چاغدا يېقىملىق كۈلۈمسىرەگەن ئەخمەتجان قاسىمى «راھەت» دەپ كوماندا بېرىپ قويۇۋىدى، ئەتراپتا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ④ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

راھەتبەخش سۈپ [ئە+پ] كىشىگە راھەت بېغىشلايدىغان، كىشىنى ھۇزۇرلاندۇرىدىغان؛ ئارامبەخش: راھەتبەخش جاي.

راھەتپەرەس سۈپ [ئە+پ] راھەتنى، ھۇزۇر-ھالاۋەتنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان؛ راھەتكە، ھۇزۇر-ھالاۋەتكە بېرىلگەن،جاپادىن قاچىدىغان: راھەتپەرەس ئادەم.

راھىب ئى [ئە] <دىن> بۇددا ۋە خرىستىئان دىنلىرىدا ئائىلىنى تەرك ئېتىپ، تەركىدۇنيا بولۇپ، ئۆمرىنى چېركاۋ ۋە ئىبادەتخانىلاردا ئىبادەت قىلىش بىلەن ئۆتكۈزىدىغان كىشى.

راھىبە ئى [ئە] <دىن >ئايال راھىب.

راۋا سۈپ [پ] ① بەرھەق ئىشقا، مەسىلىگە قارىتا يول قۇيۇلۇشى مۇمكىن بولغان؛ ئورۇنلۇق، توغرا: راۋا بولماق. ② مۇناسىپ، لايىق، ماس: راۋا كۆرمەك. ③ كۆچمە. تەئەللۇق، تەۋە، مەنسۇپ، خاس: شەرىئەت ھۆكمى بويىچە خوتۇنۇڭ ئەمدى ساڭا راۋا ئەمەس

راۋاب ئى [ئە] ئۇيغۇرلارنىڭ زەخمەكتە چالىدىغان چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى. بەش تال سىم تار ئىشلىتىلىدۇ، سىرتقى ئىككى تال تارى ئوخشاش ئاۋازدا سازلىنىپ، مېلودىيە ئورۇندىتىپ بېرىدۇ، ئوچ تال تارى تەڭكەشكە ئىشلىتىلىدۇ.

راۋاج ئى [ئە] بىرەر ھالەتنىڭ ئىككىنچى بىر يۈقىرى ياكى يۈكسەلگەن ھالەتكە ئۆتۈش؛ تەرەققىيات، ئۇلغىيىش: راۋاج تاپماق.

راۋاق ئى [ئە] كىشىلەرنىڭ ئارام ئېلىشى، ئىستىراپنى كۆزىتىشى، ياغۇر-يېشىن ۋە كۈن نۇرى قاتارلىقلاردىن دالدىلىنىشى ئۈچۈن باغ ياكى ئېگىزرەك جايلارغا ياكى بىنانىڭ ئالدى تەرىپىگە ئۇستىنى بىزەپ ياسالغان ئورۇن، پەشتاق.

راۋان [پ] ① رەۋ. ھېچقانداق توسالغۇغا ئۇچرىمايدىغان، بىر خىلدا، توختالغۇسىز: راۋان بولماق. راۋان قىلماق. ② رەۋ. چۈشىنىشلىك، ئۇقۇملۇق؛ تېز، بىمالال (نۇقتا ۋە يېزىق ھەققىدە): بۇ ئەسەرنىڭ تىلى راۋان ئىكەن. ③ سۈپ. توختىمايدىغان، ئۇزۇلۇپ قالمايدىغان؛ ئۇزلۇكسىز؛ ئوگۈشلۇق، يۇرۇشلۇك: سودىسى راۋان. ④ سۈپ. ھېچبىر توسالغۇسىز، تۇز، تەكشى، ئېپ: ئۇ يەرنىڭ يوللىرى راۋان.

راۋۇلىيە ئى [ئىنگ<لات] <بوت < سۆگەكتۇل ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان چاتقال. يىلتىزى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. يۇقىرى قان بېسىم كېسىلىنى داۋالاش رولىغا ئىگە.

راۋۇرۇس [پ] ① سۈپ. يارامليق، ياخشى، تۇزۇك، بولىدىغان: راۋۇرۇس ھۇنەرۋەن. ② رەۋ. تۇز، رۇس، توغرا: ئۇ ياش يىگىتنىڭ ئەقىل-پاراسىتى بىلىنى تىكلەپ، راۋۇرۇس ئولتۇراتتى. ③ رەۋ. كەمچىلىكسىز، پۈتۈنلەي، تولۇق؛ راسا: خۇمارقىز چاچلىرىنى راۋۇرۇس قارايتىپ، چېكىسىنى ئالدىغا تاراپ كىچىككىنە پۈپۈك چىقاردى. ④ رەۋ. قىيىنالماي، بىمالال: ئۇلار ئۆز كەسپىلىرىدە-كى خەنزۇچە كىتابلاردىن پايدىلىنىپ، گېزىتنى راۋۇرۇس كۆرەلەيدىغان بولدى. ⑤ رەۋ. پۈزۈر، قاملاشتۇرۇپ، چىرايلىق: راۋۇرۇس كىيىنمەك.

راي (رايى) ئى [ئە] ① كىشى كۆڭلىنىڭ بىرەر ئىش ياكى مەسىلە ھەققىدىكى مايىللىقى؛ مەيىل، خاھىش: رايىغا باقماق. رايى قايتماق. رايىغا قاراپ ئىش قىلماق. رايىغا قويۇپ بەرمەك. ② < تل > پىئىلنىڭ خەۋەر شەكىللىرىدە كۆرۈلۈپ، جۈملىدىكى ئىشنىڭ قانداق تەرزدە ئېيىتىلغانلىقىنى بىلدۈرۈشى؛ مەيىل: راي كاتېگورىيىسى. پىئىل رايلىرى.

رايكوم ئى [ر] «رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى» نىڭ قىسقارتىلغان نامى: رايكوم ئىشخانىسى.

رايون ئى [<فران] ① مەملىكىتىمىزدە ئۆلكە دەرىجىلىك، ئاپتونوم ىيىلىك جايلارنىڭ ۋە شۇنىڭدەك چوڭ شەھەرلەرنىڭ تەركىبىي قىسمىدىكى ناھىيە دەرىجىلىك مەمۇرىي بۆلۈنمە: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى. ② ناھىيىدىن تۆۋەن، دادۇيدىن يۇقىرى بولغان مەمۇرىي بۆلۈنمە ۋە شۇ

مەمۇرىي بۆلۈنمىنىڭ مەركىزىي ئىدارىسى: رايونلارغا بۆلمەك. رايونغا بارماق. ③ مەلۇم بىر خىل نەرسە كۆپرەك چىقىدىغان ھەم شۇ خىل ئەۋزەللىكى بىلەن باشقا يەرلەردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان جاي، تېررىتورىيە: كانچىلىق رايونى. پاختىچىلىق رايونى. ئۇزۇمچىلىك رايونى.

رايىش سۆ [پ] گەپ-سۆزگە كىرىدىغان، قۇلقى يۇمشاق، ياۋاش، مۇلايىم، مۆمىن، ئىتائەتچان: رايىش بالا. رايىش ئادەم.

رەب (رەببى) ئى [ئە] ① پەرۋىش قىلغۇچى ئاللا، خۇدا، پەرۋەردىگار: — ئەرشى ئەزىم ۋە روھىي زېمىننىڭ رەببى بولغان ئاللا-نىڭ ئىرادىسىگە، تەقدىرنىڭ قىسمىتىگە كىمىمۇ بويۇن تولغىيالمىسۇن، — دېدى ھەممەيلەن. ②غوجىدار، خوجايىن، ئىگە.

رەببىنا ئى [ئە] <دىن> رەببىمىز، پەرۋەردىگا-رىمىز: — نۇرغۇن كىشىلەر ياقىلىرىنى تۇ-تۇشۇپ: يا، رەببىنا، نېمىدېگەن قور-قۇنچلۇق مەنزىرە بۇ، — دېيىشتى ئۇلار.

رەببىلئاخىر ئى [ئە] ھەجرىيە يىل ھېسابىدا 4-ئاينىڭ ئەرەبچە نامى.

رەببىلئەۋۋەل ئى [ئە] ھەجرىيە يىل ھېساب-ىدا 3-ئاينىڭ ئەرەبچە نامى.

رەپتار ئى [پ] ۋەزىيەت، ئەھۋال، ھالەت؛ پەيل، ئەلپاز: رەپتارىغا باقماق. * — ھەي تاڭەي، بۇ جاھاننىڭ رەپتارىنى بە-لىپ بولمايدۇ ...، — دېدى ئۇ.

رەپىق ئى [ئە] ① پېرەت. بېقىن دوست، ھەمراھ، يولداش. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەپىقە ئى [ئە] خوتۇن (ئايالىغا نىسبەتەن ئېيتىلىدۇ) : ئايىمخان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر-نىڭ رەپىقىسى ئىدى.

رەت I ئى [ئە] ئىنكار، رەددىيە؛ قوبۇل قىلماسلىق، باش تارتىش: رەت قىلماق.

رەت II [ر] ① ئى. رەتلىك تىزىلغان قۇر، قاتار، سەپ: كىشىلەر خۇددى قايتىدىن ناماز ئوقۇلىدىغاندەك، رەتلىرىنى بۇزۇشماي، ئالدىغا قاراپ دىققەت بىلەن تۇرۇشاتتى. ② ئى. تەرتىپ، نۆۋەت: نەسىھەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن كىشىلەر رەت بو-يىچە پەردىشەپ ئاستىدىن ئوتۇشكە باشلىدى. ③ مق. قېتىم، مەرتەم: مەن ئوستەل سائىتىنى بىرنەچچە رەت قولۇمغا تۇتۇپ تۇرۇپ كۆشاپمۇ باقتىم. ④ ئى < گىرۇل > بوشلۇق كاتەكچىسىدىكى بىر تۇز سىزىق ئۇستىدە بىر-بىرىگە ئولىنىش ئارقىلىق تىزىلغان ئوگۇنلەردىن ھاسىل بولغان گە-ئولوگىيىلىك شەكىل.

رەجەپ ئى [ئە] ① ھەجرىيىنىڭ 7-ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىل ھېسابىدا 7-ئاي. 30 كۈن بولىدۇ. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەخت ئى [پ] ① پاختا، يوڭ، كەندىر قاتارلىقلاردىن توقۇلىدىغان، كىيىم-كې-چەك ۋە باشقا نەرسىلەرنى تىكىش ئۈ-چۈن ئىشلىتىلىدىغان بۇيۇم، توقۇلما؛ گەزمال: رەخت سېتىۋالماق. ② كۆن-خۇرۇم، قىرىم، شاۋرۇن قاتارلىق

پششقلاپ ئىشلەنگەن ھەر خىل تېرە بۇيۇملارنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى: بۇ ئۆتۈكنىڭ رەختى ياخشى ئىكەن.

رەددىيە ئى [ئە] ① بىرەر خەۋەر، مەلۇمات ۋە شۇنىڭدەكلەرنى رەت قىلىدىغان، ئىنكار قىلىدىغان، ئۇلارنىڭ ناتوغرىلىقىنى ياكى ئاساسسىزلىقىنى ئىسپاتلايدىغان جاۋاب: رەددىيە بەرمەك. ② < لوگ < تەپەككۇر شەكىللىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئىسپاتقا نىسبەتەن ئېيتىلىدۇ، ئۇ مەلۇم بىر ھۆكۈمنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاپ چىقىشتىن ئىبارەت پىكىر قىلىش جەريانى.

رەدنامە ئى [ئە+پ] <دىن>خۇراپىي ئادەت بويىچە كىشىگە روھىي ئازاب سالغان بىرەر ئاپەتنى، كېسەل ياكى قەستنى قايتۇرۇش، رەت قىلىش ئۈچۈن ئۇقۇلىدىغان دۇئا: رەدنامە ئوقۇماق.

رەزىل سۈپ [ئە] ① كىشىنى يىرگەندۈرىدىغان، پەسكەش، ئىپلاس، رەسۋا: ئۇ مېنىڭ نەزىرىمدە رەزىل بىر شەخسكە ئايلىنىپ قالدى. ② رەھىمسىز، قەبىھ، ئەشەددىي، ۋەھشىي: رەزىل دۈشمەن.

رەسەت ئى [ئە] پېرت < ئاستر>ئاسمان جىسىملىرىنى كۆزىتىش، ئاسترونومىيىلىك كۆزىتىشلەر.

رەسەتخانا ئى [ئە+پ] <ئاستر>مەخسۇس ئەسۋابلارنىڭ يارىدىمى بىلەن ئاسمان جىسىملىرى، يەر تەۋرەش ۋە ھاۋا رايى قاتارلىق ھەر خىل ھادىسىلەرنى كۆزىتىدىغان ئورۇن، ئىستانسا.

رەستە ئى [پ] شەھەر ياكى بازارنىڭ ئىككى ياقىسىغا ھەر خىل سودا دۇكانلىرى قاتار ئورۇنلاشقان ئاۋات كوچىسى: ئۇ يۇك بېسىلغان ئاپتوموبىلنى ھەيدەپ، شەھەر-نىڭ ئاۋات رەستىلىرىدىن ئۆتۈپ، چوڭ تاشيولغا بۇرۇلىدىغان دوقمۇشقا كېلىپ توختىدى.

رەسسام ئى [ئە] رەسىم سىزىشقا ماھىر ۋە شۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان سەنئەتكار.

رەسمىي سۈپ [ئە] ① ھۆكۈمەت، دۆلەت ياكى بىرەر تەشكىلگە ئائىت ۋە شۇلار تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن، ئېلان قىلىنغان، چىقىرىلغان، تارقىتىلغان: رەسمىي كادىر. رەسمىي ۋەكىل. رەسمىي ئاخبارات. ② رەسمىيەت يۈزىسىدىن ئەمەس، راستىنلا، ئەمەلىي، ھەقىقىي: نىياز پالۋان ئىشكىلىرىنى تاقاپ كىرگەندىن كېيىن ئۇلار رەسمىي گەپكە چۈشتى. ③ قانۇنىي تەستىقىتىن ئۆتكەن، رەسمىيەتلەشتۈرۈلگەن: رەسمىي ھۆججەت. رەسمىي ئەزا.

رەسمىيەت ئى [ئە] ① بىرەر ئىشنىڭ ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ياكى بىرەر تەشكىلى تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن بېجىرىلىش تەرتىپى، بېجىرىلىش رەسىم-قائىدىسى: رەسمىيەت ئۆتىمەك. ② بىرەر ئىشنىڭ ھۆ-

كۆمەت ئورگانلىرى ياكى بىرەر تەشكىل تەرىپىدىن بېجىرىلگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدىغان خەت، تونۇشتۇرۇش ۋە ئالاقە قاتارلىقلار: نېمىشقا تۇزۇمگە خىلاپلىق قىلمىسڭ قېنى، بۇ يەرگە كىرىشتىكى رەسمىيەتنىڭنى چىقىرىڭ دېدى ئۇ سىيىت ئاكىغا خاپا بولۇپ. ③ ئۇزۇندىن بېرى خەلق تۇرمۇشىغا ئۆزلىشىپ كەتكەن ئادەت، يوسۇن: ئۇ جاپاپارنى كۆرۈپ ئۆزىنى سەل تۇتۇۋالدى. ده، رەسمىيەت يۇزىسىدىنلا: باشلىق، ئاغرىپ قالدىڭىزمۇ نېمە دەپ سوراپ قويدى. ④ باشقىلارغا كۆرسىتىش مەقسىتىدە قىلىنغان شەكىلەن ئىش: ئۇ ئانىسىنىڭ زورلىشى بىلەن ياتلىق بولدى، لېكىن ئۇ پەقەت رەسمىيەتنى ئادا قىلىشلا بولدى، خالاس.

رەسۋا (رەسۋاسى) سۈپ [پ] ① ئەدەپ-ئەخلاققا زىت، يامان ئىش-ھەرىكىتى، يۈرۈش-تۇرۇشى بىلەن كىشىلەر نەزىرىدىن چۈشۈپ قالغان؛ پەس، پەسكەش، رەزىل: ھەزرىتىم مېنى ئۆچمىغا چىققان رەسۋا ئادەم دەپ ھېسابلايدۇ. // ۋاھاپ ئورنىدىن چاچراپ قوپۇپ: مەن ئەمدى ئۇ رەسۋانى ئالمايمەن، دېدى. ② كىشىنى بىزار قىلىدىغان، يىرگەندۈرىدىغان؛ ناھايىتى سەت، تېتىقسىز، يامان، ناچار: رەسۋا گەپ.

رەسىدە سۈپ [پ] بويىغا، بالاغەتكە يەتكەن؛ يېتىلگەن (قىز بالا ھەققىدە): رەسىدە بولماق.

رەسىم I ئى [ئە] كىشىلەر ئارىسىدا ئومۇملاشقان تەرتىپ-قائىدە؛ ئۆرپ-ئادەت: رەسىم بولۇپ قالماق. * قىلمىسالا گەر بۇنى رەت، قوپى بىرىكمىگە مۇھەببەت، يۈرتىمىزنىڭ رەسمى شۇ، كەتكۈلۈك كەلسە شۇ چاغ كەت.

رەسىم II ئى [ئە] سىزىلغان، بېسىلغان ياكى فوتو ئاپپاراتى ئارقىلىق تارتىلغان ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ تەسۋىرى؛ سۈرەت: رەسىم سىزماق. قىستۇرما رەسىم.

رەسىمخانا ئى [ئە+پ] ① رەسىم سىزىش ئۆگىنى: ئابدۇسەمەت بۇ بىر كۇننى سەنئەت مەكتەپنىڭ رەسىمخانىسىدا رەسىم سىزىش بىلەن ئۆتكۈزدى. ② فوتو ئاپپاراتى ئارقىلىق مەخسۇس رەسىمگە تارتىپ تىجارەت قىلىدىغان ئورۇن ۋە شۇ ئورۇننىڭ فوتو ئاپپاراتى قاتارلىق ئۈسكۈنىلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئۆي: ئوقۇغۇچىلار رەسىمگە چۈشۈش ئۈچۈن رەسىمخانىغا كىرىشتى.

رەشك ئى [پ] ① ياخشى كۆرگەن كىشىسىنى بىراۋدىن كۇنلەش، قىزغىنىش؛ كۇندىشىلىق: ئايشەم ئۇلارنىڭ بىللە تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ كۆڭلىدە رەشك قوزغالدى ۋە دېرىزىنى يېپىۋەتتى. ② كۆرەلمەسلىك، ھەسەت، ئىچى تارلىق: - قانداق ، رەشكىڭ كېلىۋاتامدۇ، - دەدى ئۇ دەرھال جاۋاب قايتۇرۇپ.

رەغد (رەغدى) ئى [ئە] راي، مەيل؛ كۆڭ-

كۆل، خۇش: رەغدى بارماسلىق. رەغدى بار. رەغدى يوق.

رەھىم ئى [ئە] يېزىقتا ساننى ئېپادىلەيدىغان بەلگە: ئەرەب رەقىمى. رىم رەقىمى.

رەقس ئى [ئە] يېز ت. ئۇسسۇل: ئالدىرايمەن خۇش كۆڭۈل ئاتا-ئاننىنى كۆرگىلى، قىز-يىگىتلەر ئويىنىغان رەقس، سامانى كۆرگىلى.

رەققاس ئى [ئە] يېز ت. ئۇسسۇل ئويىنىغۇچى كىشى، ئۇسسۇلچى: ئەنە تەسۈرىي سۈرەتتە چېلىنىۋاتقان مۇزىكىنىڭ ھەر ساز، ئۇسسۇل رەققاسلىرى قىلىپتۇ پەردىدەك كۆكتە مىلك پەرۋاز. // ئۇ رەققاس قىزلاردەك كۆلكە يېغىپ تۇرغان چىرايىنى بىر پەس-تىلا قەرز ئىگىسىنىڭ قاپىقى سېلىنغان، تېرى تۇرۇلگەن قىياپىتىگە ئۆزگەرتەلەيتتى.

رەقىب ئى [ئە] ① رىقابەتلىشىش خاراكتېرىنى ئالغان مۇسابىقە ئويۇنلىرى، تالاش-تارتىش، بەس-مۇنازىرە ۋە شۇ قاتارلىقلاردىكى قارىمۇقارشى تەرەپ، ئۆزئارا رىقابەتلەشكۈچى (بىر-بىرىگە نىسبەتەن): رەقىبىنى يەڭمەك. ② دۈشمەن، ياۋ: شامەخسۇت ئۆزرەقىبىنىڭ ئۇرۇق-ئەۋلادلىرىدىنمۇ قىساس ئالىدۇ. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەكەت ئى [ئە] <دىن > نامازنىڭ نامازباشلانغاندىن تارتىپ رۇكۇ ۋە ئىككى قېتىملىق سەجدىنىڭ تاماملىنىشى: بالا ئەتىسى ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى رەكەت نامازنى ئوقۇپ ئالتۇن شەمشەرگە ئەمر قىپتۇ.

رەگەتكە ئى [ر] ئۇششاق تاش، داڭگال ۋە شۇنىڭدەك نەرسىلەرنى ئېتىش ئۈچۈن ئاچمىاق ياغاچقا رېزىنكە بېكىتىپ ياسالغان ئاتقۇچ: رەگەتكە ياسىماق. رەگەتكە ئويىنىماق.

رەڭ ئى [پ] ① نەرسىلەرنى بويىاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان مادىدا، بويىاق. ② جىسىملاردىن چىققان، قايتقان ياكى ئۆتكەن نۇر دولقۇنلىرىنىڭ كۆزۈش سەزگۈ ئەزالىرىمىزدا قالدۇرغان تەسىرى. ③ ھىيلە-مىكىر؛ ساختىلىق، نەيرەڭ: ئۇرۇش-نىڭ بىرى جەڭ، توقۇزى رەڭ (ماقال).

رەڭدار سۈپ [پ] ① بىرەر رەڭدە بويالغان؛ رەڭلىك: رەڭدار قەغەز. ② كۆچمە. گۈزەل، چىرايلىق: ئارتىسلار بولسا، سۇ بويىلىرىدا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ رەڭدار گۈللەردىن تۇتام-تۇتام دەستىلەر تىزماقتا.

رەڭگ ئى [پ] ① بىرەر نەرسىنىڭ يۈزىدىكى بويىاق، رەڭ: ئۇستەلنىڭ رەڭگى. قاننىڭ رەڭگى. ② يۈز، چىراي، تەلەت: رەڭگى تاتارماق. رەڭگى ئۆچمەك ، رەڭگى ئۆڭمەك .

رەڭگارەڭ سۈپ [پ] ھەر خىل رەڭدىكى، رەڭمۇرەڭ: شەربىە رەڭگارەڭ گۈللەرگە كۆز تاشلىدى.

رەڭۋاز ئى [پ] كۆز بويامچى، ئالدامچى، ساختىپەز ئادەم: رەڭۋازلاردىن يىراق تۇر.

رەم ئى [ئە] خۇراپاتلىقتا بىراۋنىڭ ئۆتمۈشى ۋە كېلەچىكى، تەلىيى، تەقدىرى قاتارلىقلار ھەققىدە خەۋەر بېرىدىغان پائالىيەت؛ پال: رەم ئاچماق. رەم سالماق. رەم باقماق.

رەمال ئى [ئە] رەم سالىدىغان ئادەم، رەمدى: خالىق «باخشى» ، «رەممال» دېگەن بىرنېمىلەرگە ئىسلا ئىشەنمەيتتى.

رەنا [ئە] ① سۈپ. كېلىشكەن، گۈزەل، چىرايلىق: بۇ قىز بۇرۇنقى ئىككى قىزغا قارىغاندا رەناراق ئىكەن. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

رەنە ئى [ئە] ← **گۈرۈ**: رەنگە قويماق.

رەنج ئى [ئە] يىز ت ① كۆڭلىگە، دىلىغا يەتكەن ئازار، خاپىلىق، دەرد، ئەلەم: رەنج تارتماق. * رەھىم قولىدىن كېلىشچە، خەقنىڭ دەردىگە داۋا، رەنجىگە شىپا بولىدىغان ئادەم. ② ئازاب، جاپا، مۇشەققەت: تىكەننىڭ رەنجىدىن قورققان كىشى رەلمىس بۇ چىمەن ئىچرە، جاپانى جانغا راھەت بىل، ساڭا دىدار كېرەك بولسا.

رەندە ئى [پ] ياغاچ ماتېرىياللىرىنى قىرىپ سىلىقلاشقا ئىشلىتىلىدىغان، ئۇتتۇرىسىغا پولات تېغ ئورنىتىلغان دەستىلەك ئەسۋاب.

رەھبەر ئى [پ] ① يولباشچى، باشلىق: ئۆيدە قوزغىلاڭ رەھبەرلىرى بىلەن ھېلىقى ئىككى ئوشى قالدى. ② تەلىم-تەربىيە بەرگۈچى، يوليورۇق كۆرسەتكۈچى؛ ئۇستاز: ئەخمەتجان ئەپەندىم بىزگە رەھبەر.

رەھبەرلىك سۈپ [پ+ ئە] رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۇستىگە ئالغان، رەھبەرلىك خىزمىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، رەھبەرلىك خىزمىتىگە ئائىت: سۆھبەتكە بىر قىسىم رەھبەرلىرى يولداشلار قاتناشتى.

رەھمان ئى [ئە] ① يىز ت . شەپقەت قىلغۇچى، شەپقەتلىك ئاللا. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەھمەت ئى [ئە] ① بىركىمگە بىلدۈرگەن تەشەككۈر ۋە مىنەتدارلىقنى ئىپادىلەيدۇ: رەھمەت ئېيتماق. رەھمەت ئوقۇماق. ② مەرھەمەت، شەپقەت، ياخشىلىق: - خۇدا رەھمەت قىلسۇن بېگىم، - دېدى بوۋاي خۇشال بولغان ھالدا. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەھنەما ئى [پ] يىز ت. يول كۆرسەتكۈچى، باشچىلىق قىلغۇچى، بېتەكچى: ئۇنىڭ خىيالىچە، ئۇستازى يالڭ زىڭشىننىڭ ئا-قىلانىلىك بىلەن يۈرت سوراش تەدبىرلىرى ئۆزى ئۇچۇن بىردىنبىر رەھنەما بولۇشى لازىم ئىدى.

رەھىم ئى [ئە] ① مېھىر-شەپقەت، مەرھەمەت، كۆيۈنۈش، مېھرىبانلىق: رەھىم قىلماق. رەھمى كەلمەك. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەۋەندە ئى [پ] كونا جەمئىيەتتە دېھقانلار-دىن ئەرزان باھادا ئاشلىق سېتىۋېلىپ، باشقىلارغا يۇقىرى باھادا ساتىدىغان كەشى؛ ئاشلىق سودىگىرى: ئاتىسى ئۇنى رەۋەندىگە ئېشەك ھەيدىگىلى چاكار قىلىپ بېرىپتۇ.

رەۋىش ئى [پ] ① ھالەت، ئۇسۇل، تەرز، يوسۇن. ② <تل> شەيئىلەر ھەرىكىتىنىڭ ۋاقتى، ئورنى، ئۇسۇلى، ھالىتى، سۈپىتى ۋەشەيئىلەر بەلگىسىنىڭ دەرىجىسى قاتارلىقلارنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى: ۋاقىت رەۋىشى. ھالەت رەۋىشى.

رەۋىشداش ئى [پ] <تل> رەۋىش رولىنى ئويناىدىغان پېئىل شەكلى.

رەئىس ئى [ئە] ① بەزى دۆلەت، دۆلەت ئورگانلىرى، پارتىيە-گۇرۇھ ياكى بەزى ئىدارە، تەشكىلاتلار رەھبىرىنىڭ ۋەزىپە-سى ۋە شۇ ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن كىشى: دۆلەت رەئىسى. ئۆلكە رەئىسى. ② مەجلىسنى باشقۇرغۇچى شەخس، يىغىن رىياسەتچىسى: مەجلىس رەئىسى. رەئىس سەھنىسى. ③ كونا. دىنىي مۇراسىم ۋە ئۆرپ-ئادەتلەرنىڭ بېجىرىلىشىنى كۆزىتىپ تۇرغۇچى كىشى ۋە شۇنىڭدەك جەڭ تېشى، تارازا قاتارلىقلارنىڭ توغرىلىقىنى تەكشۈرۈپ تۇرىدىغان مەنسەپدار كىشى.

رەئىشە ئى [ئە] <تېب> ھەربىر سېكۇنتتا 3 — 8 قېتىم تىترەيدىغان كىلىنىكىلىق كېسەل ئالامىتى.

رەئىيەت ئى [ئە] بىز ت. پۇقرا، خەلق: شاھ تەلەر بولسا شاھلىق قىلماق، رەئىيەتتىن كېرەك ئەمەس ئايرىلماق.

رەيھان ئى [ئە] ① <بوت> كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى ئاق ياكى قىزغۇر ئارىلاش ئاق كېلىدۇ. غول ۋە يوپۇرماقلىرى خۇشبۇي بولۇپ، پۇراقلىق ماتېرىياللار ئىشلىنىدۇ، ئۇنىڭدىن يەنە سودا تەييارلاشقىمۇ بولىدۇ. ② ئايالىارنىڭ ئىسمى.

رو ئى [پ] <خم> جان ت. ئالىيۇمسان: بۇ چۆگۈن رودىن ئىشلەنگەن. // رو قازان. رو چۆگۈن. رو ساپلىق.

روبىرو [پ] ① ئى. مەلۇم بىرنەرسە ياكى سۆزلىگۈچىگە قارىمۇقارشى بولغان تەرەپ؛ ئالدى، ئۇدۇلى: سابىر بىلەن سەلىمە بىر-بىرىگە مەنىلىك قارىشىپ قويۇپ، گەپ-سىنىڭ روبىروسىغا كېلىپ توختىدى. ② رەۋ. يۈزتۇرانە، يۈزمۇيۈز، ئۇدۇلمۇئۇدۇل: ئۇلار شىرىلداپ سۇ ئېقىۋاتقان ئېرىق بويىغا كېلىپ روبىرو ئولتۇرۇشتى.

روپاش سۆپ [پ] يات ئەرلەرگە كۆرۈنمەيدىغان، تالا-تۇزگە چىققاندا يۈزىگە چۈمپەردە تارتىۋالىدىغان (ئايالار ھەققىدە): ئۇ يەردە پەردىنجە ئارتىۋېلىشقان روپاش ئايالار كۆپ ئىدى. // ئېشەك يوقالسا روپاشتىن سوراپتۇ (ماقال).

روتا ئى [ر] <مەرب > ← **لىيەن.**

روتور ئى [ر<لات] <فز>ئېلېكتر ماشىنىلىرى، توربىنا ياكى پومپىنىڭ ئايلىنىش قىسمى.

روتىيل ئى [ر<لات] <گېئول >بىر خىل مىنېرال، تەركىبى TiO_2.دانىچە ياكى كاللەك ھالەتتە بولۇپ، كۆپىنچە بېغىر رەڭ كېلىدۇ، پارقىرايدۇ. ئادەتتە ئۇ تىتان تاۋلاشتا خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

رودۇ سۈپ [پ] ① تېنى ناھايىتى ئورۇق، جۈرەك، كۆچسىز، ئەبگاھ؛ ئاجىز: رودۇ ئادەم. ② ھېچ نەرسىسى يوق، تۇرمۇشى قېيىن؛ گادايى، نامرات: مۇشۇنداق بىر رودۇ ئادەم تۇخۇمدەك گۆھەرنى ئېلىپ كەتمەڭلا، قاراپ تۇرامدۇق.

رودۇپاي [پ] ① ئى. ئەپسانىلەردە ئېيتىلىشچە، پۇتى ئۇچەيگە ئوخشايدىغان، كىشىلەرگە ھاياش بولۇۋالسا ئاجراتقىلى بولمايدىغان سۆگەكسىز بىر مەخلۇق: رودۇپاي كالتەكتىن قورقمىدۇ (ماقال). ② سۈپ. كۆچمە. ئاسان قۇتۇلغىلى بولمايدىغان، چېكىدىن ئاشقان ئۇششۇق، تۇخۇ پوقى: ـ نېمانچە رودۇپاي نېمە سىز ئادەممۇ شۇنداق بىزەك بولامدۇ، ـ دېدى ئۇ غەزەپ بىلەن.

رودىنېنت ئى [ر<لات] <بىئول >جانلىقلار تېنىنىڭ مەلۇم قىسىملىرى تەدرىجىي تەرەققىيات جەريانىدا كېچىكلەپ كېتىدىغان، تۇزۇلۇشى ئاددىيلىشىدىغان، رولى ئاجىزلاپ ھەتتا پۈتۈنلەي يوقلىپ كېتىدىغان بىر خىل ھادىسە. مەسىلەن، پىتەنىك قانىتى پۈتۈنلەي يوقلىپ كەتكەنگە ئوخشاش.

رودىي ئى [ر<لات<گرېك] <خم >مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Rh(Rhodium). كۈمۈش رەڭدە ياكى كۈل رەڭ ئارىلاش كۆك رەڭدە بولىدۇ، پارقىرايدۇ، قاتتىق كېلىدۇ. ئادەتتە كۆزەت چىرىغىنىڭ نۇر قايتۇرغۇچ ئەينىكىنىڭ يۈزىگە يالتىلىدۇ، قېتىشمىلىرى خىمىيىۋى ئەسۋابلار ۋە يۇقىرى تېمپېراتۇرىنى ئۆلچىگۈچى ئەسۋابلارنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

روزا ئى [پ] ① < ئىسلام >رامزان ئېيى داۋامىدا، سۈبھىدىن كۈن پاتقۇچە يەنى پۈتۈن كۈن يېيىش-ئىچىشتىن ئۆزىنى تۇتۇش ئادىتى: روزا تۇتماق. روزىنى بۇزماق. ② رامزان ئېيى.

روزانە ئى [پ] تىرىكچىلىك ۋە ئۇنىڭغا لازىملىق ئىقتىسادىۋە باشقا نەرسە-كېرەكلەر.

روزغار ئى [پ] ① كۈن كەچۈرۈش ئۇچۇن ئىستېمال قىلىنىدىغان ئوزۇق-تۇلۇك، يېمەك-ئىچمەك، ئاشلىق ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەر؛ ئوزۇقلۇق: ھەممىزللا ھاجى روزغار تەييارلاپ تەك كېچە مەھەل بىلەن ئاقىيول تىلەپ ئولارنى ئوزىتىپ قويدى. ② ئۆي-جاي، ماكان؛ مال-مۈلۈك، تە-

ئەللۇقات، ئۆڭي، بىسات: موماي ئاخىرى چوڭ ئەۋرىسى روشەنگۈلنى ئېلىپ قەدىمي روزغارىغا قايتىپ كەلگەندى. ③ تۇرمۇش، تىرىكچىلىك:— ئۇلارغا ئەلۋەتتە روزغار كېرەك، — دېدى ئىمام خاتىپ تۇزلا جاۋاب بېرىپ.

روزنامە ئى [پ] كۈندىلىك ۋەقە، ئىش ۋە خاتىرىنى ياكى كۈنلۈك چىقىمنى خاتىرىلەپ تۇرىدىغان مەخسۇس دەپتەر.

روزىتكا ئى [ر] <فز>ئېلېكتر يولىنى تۇتاشتۇرغۇچى برخىل دېتال. كۆپىنچە توك مەنبەسگە ئۇلىنىدۇ، ئۇستىدە ئىككى ياكى ئۇچ دانە تۆشۈكى بولىدۇ. ئېلېكتر ئەسۋابلىرىنىڭ سىتېپسېلى ئۇنىڭ بىلەن جۈپلەشكەندە ئېلېكتر ئەسۋابلىرىغا توك ئۆتىدۇ.

روژدېستۋو ئى [ر] خرىستىئانلارنىڭ ھەر يىلى 12-ئاينىڭ 25-كۈنى ئەيسانىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش يۇزىسىدىن ئۆتكۈزىدىغان دىنىي بايرىمى.

روسۇل ئى [ئە] ① <دىن> ئەلچى، پەيغەمبەر. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

روسۇللا ئى [ئە] <دىن>ئاللانىڭ روسۇلى (ئەلچىسى)، ئاللا تەرىپىدىن ئۇقتۇرۇلغان پەيغەمبەر.

روشەن [پ] ① رەۋ. ئېنىق، ئوچۇق، ئاشكارا: كۆزۈمگە روشەن كۆرۈنۈۋاتىدۇ. // ئىككىسىنىڭ روشەن پەرقى بار. ② سۈپ. ياخشى كۆرىدىغان، ئۆتكۈر (كۆز ھەققىدە): كۆزى روشەن. ③ ئايالارنىڭ ئىسمى.

روگۇر ئى [ئىنگ] <خم> ھاشارات ئۇلتۇرغۇچى ئورگانىنىڭ قوسۇلۇق دورا. سۈيۇق ۋە سارغۇچ قوگۇر رەڭدە بولىدۇ. ئاسلىمىقى كۆك پىت، قىزىل ئۆمۈچۈك، سالجا قاتارلىق زىياندىش ھاشاراتلارنىڭ پەيدا بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

رول ئى [ر] ① <قانۇن>قانۇنلۇق قوراللىرىنىڭ يۆنىلىشىنى باشقۇرۇپ، كونترول قىلىپ تۇرىدىغان قۇرۇلمىسى: ئاپتومۇبىلنىڭ رولى. ② <تىيا> سەھنە ئەسىرى ياكى كىنولاردا ئارتىسلار ئويناپ چىققان پېرسونا ئارلىرى ئوبرازى. ③ بىرەر شەيئىنىڭ باشقا شەيئىلەرنى تەرەققىياتىدىكى ئەھمىيىتى، تۇتقان ئورنى، خىزمىتى ياكى كۆرسىتىدىغان تەسىرى قاتارلىقلار: «يېزا قازىسى» دېگەن بۇ كونا دىنىي مەرتىۋە قاچانقى گەپ، ھازىر ئۇنىڭ رولى يوق.

رولىلېر ئى [<ئىنگ] ① تولۇق. ② توقۇمىچىلىقتا يېپنى كېرىپ چىگىتىدىغان ئەسۋاب.

روھال ئى [پ+ئە] ئايالار بېشىغا سالىدىغان چوگىراق ياغلىق: داكا روماللىرى.

روھان ئى [<فرن] <ئىد>ھەجمىي ھەككەپ سىيۇزىتلىق، ئادەتتە پروزا شەكلى بىلەن يېزىلىدىغان ئەدەبىي ئەسەر: «ئىز» رومانى بۇگۈنكى ئۇيغۇر رومانچىلىقىنىڭ مۇ-

هىم نامايەندىلىرىنىڭ بىرى.

رومانتىزم ئى [رەنسىيە] < رومان < ئىد > ئەدەبىيات-سەنئەتتىكى بىر خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلى. بۇنىڭدا مول تەسەۋۋۇرغا تايىنىپ ئوبراز يارىتىش ئارقىلىق رېئال تۇرمۇش ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ.

رومانتىكا ئى [ر] كۆتۈرەڭگۈ روھ، يۇكسەك غايە ۋە ھېس-تۇيغۇلار بىلەن سۇغىرىلغان قاراش.

رومانس ئى [رەنسىيە] ① < رومان > بىرەر شېئىرغا قارىتا ئىشلەنگەن كىچىك تېپىكى مۇزىكا ئەسىرى. ② < ئىد > ھەجمى ئانچە چوڭ بولمىغان لىرىك شېئىر.

رومانست ئى [رەنسىيە < رومان] رومانتىزم روھىغا ئىگە، رومانتىزم روھى بىلەن سۇغىرىلغان كىشى.

رومبا ئى [رەنسىيە < گرېك] < رومان > قوشنا تەرەپلىرى تەڭ بولغان پاراللېل تۆت تەرەپلىك. ئۇنىڭ ئىككى دىئاگونالى تەڭ بولۇپ، بۇلۇڭلىرىنى تەڭ ئىككىگە بۆلىدۇ.

رومكا ئى [رەنسىيە < گول] مەخسۇس ھاراق-شاراب ئىچىلىدىغان بىر خىل كىچىك قاچا؛ قەدەھ: رومكا سوقۇشتۇرماق.

روناق ئى [پ] گۈللەپ ياشناش، تەرەققىيات، راۋاج: دۆلىتىمىز رونىق تاپتى. خەلقىمىز رونىق تاپتى.

روندو ئى [رەنسىيە < رومان > ئاساسىي تېما كۆپ قېتىم تەكرارلىنىدىغان بىر خىل مۇزىكا ئەسىرى.

روھ ئى [ئە] ① دىنىي چۈشەنچىلەرگە ئاساسەن كىشى ھايات ۋاقتىدا تەندە بولىدىغان، ۋاپات بولغاندىن كېيىن، تەندىن چىقىپ مەڭگۈ ياشايدىغان بىر خىل غەيرىي تەبىئىي ئامىل: روھىغا ئاتماق. روھىنى ياد ئەتمەك. ② كۆچە. ئىدىيە، ئوي-پىكىر: ئۇنىڭ كۆڭۈل تۆرىدە بولسا بىر ئالىيجاناب روھ لاۋۇلدىماقتا ئىدى. ③ كىشىنىڭ ئىچكى ھالىتىنى، پىسخىكىسىنى، ھېس-تۇيغۇلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان كەيپىيات: كۆتۈرەڭگۈ روھ. روھى چۈشمەك. ④ كۆچمە. جانلىقلىق، جانلىنىش؛ پەيز: شۇنىڭدىن كېيىن ئولتۇرۇشقا روھ كىرىدى. ⑤ ئىش-ھەرىكەت، ۋەقە-ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ خاراكتېرلىك خۇسۇسىيىتى: دەۋر روھى. ⑥ كۆچمە. بىرەر يىغىن، قۇرۇلتاي، ھۆججەت، يوليورۇق ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ياكى ئىدىيىسى: قۇرۇلتاي روھى. يىغىن روھى.

روھانىي ئى [ئە] < دىن > مۇئەييەن بىر دىنغا چوقۇنۇر ئېتىقاد قىلغۇچى كىشى، دىنىي پېتەكچى، دىنىنىڭ پېشۋاسى.

روھانىيەت ئى [ئە] يىز ت. روھانىيلىق، روھقا مەنسۇپلۇق: بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇ دىنىي روھانىيەت ئەقىدىسىنىڭ تەسىرىدىن ئىبارەت.

روھەن رۇ [ئە] روھىي جەھەتتىن، روھىي؛ خىيالەن: تەسەۋۋۇرلىرىمدا مەن ئۇنىڭغا روھەن ئەگىشەتتىم.

روھىنات ئى [ئە] جان ت. روھ، ئەرۋاھ: شۇنداق قىلىش ئوغلۇم، — دېدى ئۇ پەس ئاۋازدا، — ئاناڭنىڭ روھىناتى قورۇنمىسۇن.

روھىي سۈپ [ئە] كىشىنىڭ روھىغا، پىسخىكىلىق كەيپىياتىغا، ئىچكى دۇنياسىغا ئائىت ھەم شۇلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان: روھىي ئازاب. روھىي كېسەل. روھىي كىشەن.

روھىيەت ئى [ئە] روھىي ھالەت، مەنىۋى كەيپىيات: ئاپتور ئەسەردە ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن ئەينى زامان ھاياتى ۋە روھىيىتىنى قايتا ئىپادىلىگەن.

روي ئى [پ] يۈز ت. بىرەر نەرسىنىڭ سىرتقى تەرىپى، يۈزى.

رويا‌پ ئى [پ] ئەمەل، ئەمەلىيەت، رېئاللىق، ۋۇجۇد: رويا‌پقا چىقماق.

رويال ئى [ر<فرن] <مۇز > ← **پىئانىنو**: رويال چالماق.

رويان ئى [پ] <بوت >رويان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزىنى قىزىل بويىقا ماتېرىيال قىلىشقا ياكى دورىغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. ئۇ قانىنى جانلاندۇرۇش ۋە توختىتىش، زەھەر قايتۇرۇش رولىغا ئىگە.

رويخەت ئى [پ+ئە] نەرسىلەر ياكى ئادەملەرنى مەلۇم تەرتىپتە يېزىپ چىقىش ۋە شۇنداق يېزىپ چىقىشتىن كېلىپ چىققان تىزىملىك، ھۆججەت: بۇ يېزىدىكى دېھقانلارنىڭ رويخەتىدە رەھمىتۇللا 65 ياش دەپ يېزىلغان.

رۇبائىي ئى [ئە] <ئىد >تۆت مىسرادىن تەركىب تاپقان، تولۇق بىر مەنە ئىپادىلەيدىغان ۋەبىرىنچى،ئىككىنچى،تۆتىنچى ياكى تۆتلا مىسراسى قافىيىداش بولغان مۇستەقىل بىر شېئىر.

رۇبائىيات ئى [پ<ئە] <ئىد >بىرەر شائىرنىڭ رۇبائىيىلىرى توپلىمى: ئۆمەر ھەييام رۇبائىياتى.

رۇبىدىي ئى [ر<لات] <خىم >مېتال ئېلېمېنتى، بەلگىسى Rb(Robidium). كۈمۈش رەڭگىدە كېلىدۇ، خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى ئاكتىپ بولۇپ، سۇ بىلەن رېئاكسىيىلىشىپ پارتلاشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

رۇتا ئى [لات] <بوت > ← **سۇزاپ**.

رۇتېنىي ئى [ر<لات] <خىم >مېتال ئېلېمېنتى Ru(Ruthenium). ئاقۇچ كۈل رەڭ، چۈرۈك بولۇپ، بەزىدە بۇلۇت شەكىلدە ياكى ئۇۋاق ھالەتتە ئۇچرايدۇ. پىلاتىنا كانلىرىدىن تېپىلىدۇ، مىقدارى ئىنتايىن ئاز. ئادەتتە ئۇنىڭدىن زىننەت بۇيۇملىرى ۋە قېتىشما تەبىيارلاشقا بولىدۇ.

رۇچكا ئى [ر] سىياھ ئىچۈرۈلمەيدىغان، پەقەت سىياھقا چىلاپلا خەت يازىدىغان

بىر خىل قەلەم.

رۇخسار ئى [پ] ① چىراي، يۈز: يېگىت مەلىكىنىڭ رۇخسارىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭغا ئاشىق بىقارار بولۇپ هوشىدىن كېتىپتۇ. ② رۇخسار مۇقامى، 1939-يىلى زىكرد-ئەلپەتتا تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان ئۇيغۇر بېكى مۇقامى. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

رۇخسەت ئى [ئە] ① قارشى تەرەپنىڭ مەلۇم بىر ئىشنى بېجىرىشىگە بېرىلگەن ئىجازەت، رازىلىق، جاۋاب: رۇخسەت ئالماق. رۇخ-سەت سورىماق. ② «مەرھەمەت، كـ-رىڭ» دېگەن مەنىلەرنى بېرىدۇ: ئامىنە ئىشىكىنى چەكتى. ئۆي ئىچىدىن «رۇخ-سەت» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

رۇدا ئى [ر] ① <گىرىك>تەركىبىدە كې-رەكلىك مىنېرالالار بولغان هەمدە قېزىش قىممىتىگە ئىگە تاغ جىنسىلىرى. ② <فـز>سىمسىز رادىئو قوبۇللىغۇچتىكى دولقۇن تاسقىغۇچنى ياسىغىلى بولىدىغان چاسا قوغۇشۇن تاش، سېرىق تۆمۈر تاش قاتارلىقلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

رۇداۋ ئـى [خـىن<يـاپـون] <تـەن> ياپونلۇقلارنىڭ چېلىشىشىغائوخشاپ كې-تىدىغان بىر خىل چامباشچىلىق. بۇنىڭدا هەر ئىككى تەرەپ قورۇق قول ئېلىشىدۇ.

رۇس سۆز [پ] تۆز، دۇرۇس، راۋۇرۇس: رۇس ياغاچ. // ئورۇندۇقتا رۇس ئولتۇ-رۇپ پېزىش ۋە ئوقۇش كېرەك.

رۇسىمك ئى [ر] <ماشىن>سىلىسارلىق ۋە شۇ خىلدىكى ئىشلارنى ئىشلىتىلىدىغان دەس-تىگاه.

رۇقىە ئى [ئە] ئۇيغۇر خەتتاتلىقىنىڭ بىر تۈرى. بۇ ئۇنچە تىزىقدەك كەلگەن كال-تە، دىقماقراق، مەزمۇت، ئېنىق تىك سى-زىقلىق نۇسخا بولۇپ، تېز يېزىلىدۇ. چې-كىتلىرى دانە-دانە قويۇلماستىن، ئاچ-ماق، يانتۇ سىزىقچە هالىتىدە قويۇلىدۇ. بەزى هەرپلەرنىڭ مەسىلەن، «ش، ن، ق» هـەرپلىرىنىڭ چېكىتلىرى قۇيرۇقىغا ئۇلاپلا تارتىپ قويۇلىدۇ.

رۇكويانكا ئى [ر] ① ئاپتوموبىل،تراكتور-لارنى ئوت ئالدۇرۇش ئۈچۈن قول بىلەن ئايلاندۇرىدىغان ئەسۋاب. ② ئاپتوموبىل، تراكتورلارنىڭ چاقلىرىنى قول بىلەن ئايە-لاندۇرۇپ هەرىكەتلەندۈرىدىغان تۈزەت-مە، دەستىسى.

رۇكۇ ئى [ئە] <ئامان>ناماز ئوقۇغاندا بەلنى ئېگىش؛ ئېگىلىش: رۇكۇ قىلماق. رۇ-كۇغا بارماق.

رۇمبا ئى [ئىسپان] <ئۇس> ① تانسىنىڭ بىر خىلى. ئەسلىدە كۇبادىكى نېگىرلار-نىڭ مىللىي ئۇسسۇلى بولۇپ، كېيىن تانسا ئۇسسۇلى سۈپىتىدە دۇنيانىڭ هەم-مە جايلىرىغا تارالغان. رىتمى $\frac{2}{4}$ تاكتتا بولىدۇ. ② شۇ خىل تانسا مۇزىكىسى.

رېئاكتور ئى [ر<لات] ① <خىم>مۇئەييەن تېمپېراتۇرا ۋە بېسىمدا خىمىيىلىك رېئاك-

سىيلەرنى ھاسىل قىلىش ئۈچۈن ئىشلەتىلىدىغان ئاپپاراتلار، ئۇسكۇنە. ②<فىز> رادىئاكتىپ رېئاكسىيەنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان قۇرۇلما.

رېئاكتىپ [ر<لات] ① ئى< خىم >باشقا ماددىلار بىلەن بىرىكىپ مەلۇم خىمىيىلىك رېئاكسىيە پەيدا قىلدۇرغان ۋە شۇ خىل رېئاكسىيىدە ئىزدىلىۋاتقان ماددىنىڭ بارلىقىنى يوقلۇقىنى ئېنىقلاپ بېرىدىغان ماددا. ② سۈپ < خىم >خىمىيىلىك ئانالىزدا شۇ خىل ماددا ئورنىدا خىزمەت قىلدۇرغان: رېئاكتىپ ماددىلار. ③ سۈپ < فىز >پار، گاز ۋە شۇ قاتارلىقلار ئېقىمىنىڭ تېپىش كۈچى نەتىجىسىدە ھەرىكەت قىلدۇرغان: رېئاكتىپ ماتور. رېئاكتىپ ئايروپىلان.

رېئاكسىئون ئى [ر] ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىن قارشى لىق كۆرسىتىدىغان مۇتەئەسسىپ، ئەكسىيەتچى.

رېئاكسىيە ئى [ر<لات] ① <خىم >ئىككى ياكى بىرنەچچە خىل ماددا ئوتتۇرىسىدا يۈز بېرىدىغان ئۆزئارا تەسىر، يەنى ماددىلارنىڭ بىرىكىشى، ئاجرىلىشى ۋە شۇ قاتارلىقلار: خىمىيىلىك رېئاكسىيە. رېئاكسىيىگە كىرمەك. ② < خىم > ئاتوم يادروسىنىڭ سىرتقى كۈچ تەسىرىدە ئۆزگىرىش پەيدا قىلىشى: ئىسسىق يادرو رېئاكسىيىسى. ③ ئورگانىزملارنىڭ تەن ئىچى ياكى سىرتىدىكى غىدىقلاشقا جاۋابەن كۆرسىتىدىغان ئەكس تەسىرى. ④ <تېب >ئادەم بەدىنىگە سىلىنغان ئوكۇل ياكى يىگەن دورىنىڭ ئادەم ئورگانىزمىغا بولغان ئەكس تەسىرى.

رېئال سۈپ [ر] ① ھەقىقىي مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان، ئەمەلىيەتتە بار، ھەقىقىي، ئەمەلىي، چىن: رېئال ئەھۋال، رېئال شەيئى. ② رېئاللىققا، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كېلىدىغان؛ ئەمەلگە ئاشىدىغان، بېجىرىلىشى مۇمكىن بولغان: رېئال پىلان. رېئال مەسىلە. رېئال ئىش.

رېئاللىزم ئى [ر<لات] ① بىرەر ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئوبيېكتىپ مەۋجۇت شەرت-شارائىت ۋە ئىمكانىيەتلەرنى ھېسابقا ئېلىپ ئىش كۆرۈش ۋە مۇشۇنداق مەسلەك. ②< ئىد >ئەدەبىيات-سەنئەتتىكى بىر خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلى. بۇنىڭدا، تىپىك پېرسوناژ ۋە تىپىك مۇھىت تەسۋىرى ئارقىلىق رېئال تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتى ئېچىپ بېرىلىدۇ.

رېئالىست ئى [ر] <ئىد >رېئاللىزم تەرەپدارى، رېئاللىزمغا ئەمەل قىلغۇچى؛ ئۆز پائالىيىتىدە رېئال ۋەقەلىكنى، شەرت-شارائىتلارنى، مەۋجۇت ئىمكانىيەتلەرنى ھېسابقا ئېلىپ ئىش كۆرگۈچى كىشى.

رېپېتىتسىيە ئى [ر<لات] <مۇز >بىرەر ئويۇننى قويۇش ئالدىدا، رېژىسسورنىڭ بېتەكلىـ

شى بىلەن قىلىنىدىغان مەشق، تەييارلىق.

رېپىدە ئى [پ] تونۇرغا نان يېقىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل بۇيۇم، گەزنە: پاتمىخان قوشنىسىنىڭكىگە رېپىدە سوراپ كىرگەنىدى.

رېپىرى ئى [ر<ئىنگ] <تەن>تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىنىڭ قائىدىلىرىگەئاساسەن تەڭ-ھەرىكەتچىلەرنىڭ مۇسابىقە نەتىجىسىنى باھالايدىغان ۋە مۇسابىقە جەريانىدا سادىر بولغان مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىدىغان كىشى.

رېتسېپ ئى [ر<لات] <تب >① دوختۇر كېسەل كىشىگە بېرىپ بەرگەن دورا قەغىزى. ② مەلۇم كېسەلنى داۋالاش ئۇچۈن تەييارلىنىدىغان دورىلارنىڭ نامى، قوشۇلۇش مىقدارى ۋە ئىشلىتىش ئۇسۇللىرى ياكى ئۇلارنىڭ خاتىرىسى.

رېتسېپتور ئى [ر<لاتچ <جسخول>نېرۋا سىستېمىسىدىكى نېرۋا ئۇچى توقۇلمىلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

رېجىم ئى [ر<فران] <قا>مەملىكىتىمىزدىكى جىنايى جازالارنىڭ بىر تۈرى. ئۇ جىنايەتچىلەرنى قامىماي، ھەرىكەت ئەركىنلىكىنى مەلۇم دەرىجىدە چەكلەيدۇ. ئۇنىڭ چېكى ئۇچ ئايدىن يۇقىرى، ئىككى يىلدىن تۆۋەن بولىدۇ؛ ئەمما بىرنەچچە خىل جىنايەتنى قوشۇپ جازالىغاندا ئۇچ يىلغا ئۇزارتىشقا بولىدۇ.

رېچىتاتىۋ ئى [ر<ئىتال] <ھۆز>بەزىبىر مۇزىكىلىق سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ دېكلاماتسىيە خاراكتېرىگە ئىگە بىر خىل ھېلودىيىسى.

رېزىۋا ئى [ر] <ملشن >دېتاللارنىڭ سىرتقى ياكى ئىچكى يۈزىگە ئايلاندۇرۇپ چىقىرىلغان چىشلىق ئېرىقچە.

رېزونانس ئى [ر<فران] <فز> ① تەۋرىنىش چاستوتىسى ئوخشاش بولغان ئىككى جىسىمنىڭ بىرى تەۋرىنىپ، يەنە بىرىنىڭمۇ تەۋرىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ھادىسە. ② رادىئو سىگنالىرىنى قوبۇل قىلىدىغان ئاپپاراتتىكى رېزونانس زەنجىرىنىڭ تەۋرىنىش چاستوتىسى بىلەن رادىئو سىگنالىرىنى تارقىتىش ئىستانسىسىنىڭ تەۋرىنىش چاستوتىسى ئوخشاش بولغاندا، قوبۇل قىلىنغان ئاپپاراتلار تارقىتىش ئىستانسىسىنىڭ رادىئو دولقۇنلىرىنى قوبۇل قىلالايدۇ. بۇ خىل ھادىسىمۇ «رېزونانس» دەپ ئاتىلىدۇ.

رېزىنكە [ر] ① ئى. كاۋچۇك دەرىخى، كۆكسىغىز قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر سۈتىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان بىر خىل ماتېرىيال. ئېلاستىكلىق ۋە ئىزولياتسىيىلىك خۇسۇسىيىتىكە ئىگە، سۇ ۋە ھاۋا ئۆتكۈزمەيدۇ. ② سۈپ. مۇشۇنداق ماتېرىيالدىن ئىشلەنگەن: رېزىنكە توپ. رېزىنكە چاق. رېزىنكە ئاياغ.

ريژىسسور ئى [ر<فران] <تىيا>سەھنە ياكى كىنو ئەسەرلىرىنى تەييارلاش، سەھنە لەشتۇرۇش جەريانىدىكى ئىجادىي ئىشلارنىڭ تەشكىلاتچىسى، بەدىئىي رەھبەر: ئۇ تالانتلىق ريژىسسور بولۇپ يېتىشتى.

ريستوران ئى [ر<فران] كۆڭۈل ئېچىش ئورنى بار چوڭ تىپتىكى ئاشپۇزۇل.

ريفراكتور ئى [ر<لات] <ئاستر>لىنزلار ۋاسىتىسى بىلەن ئاسمان جىسىملىرىنىڭ تەسۋىرىنى ھاسىل قىلىدىغان تېلېسكوپ.

ريفراكتورمېتىر ئى [ر<لات] <فىز>نۇرنىڭ تۇرلۇك جىسىملاردىكى سۇنۇش دەرىجىسىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

ريفراكسىيە ئى [ر<لات] <فىز>يورۇقلۇق ۋە ئاۋاز دولقۇنى قاتارلىقلار بىر خىل مۇھىت تىن ئىككىنچى خىل مۇھىتقا يانتۇ چۈشكەندە، ئەسلىدىكى تارقىلىش يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىش ھادىسىسى.

ريفلېكتور ئى [ر<لات] ① <فىز>يورۇقلۇق مەنبەسىدىن كەلگەن نۇرنى قايتۇرۇش رولىنى ئوينايدىغان پېتىنقى يۈزلۈك ئەسۋاب، نۇر قايتۇرغۇچ. ② شۇ خىل ئەسۋاب بىلەن ئېلېكتر لامپىسىدىن تەركىب تاپقان ياكى كۆن نۇرىدىن پايدىلىنىپ ئىسسىقلىق ھاسىل قىلىدىغان بىر خىل قۇرۇلما. ③ <ئاستر>پېتىنقى ئەينەك ۋاستىسى بىلەن ئاسمان جىسىملىرىنىڭ تەسۋىرىنى ھاسىل قىلىدىغان تېلېسكوپ.

ريفلېكس ئى [ر<لات] <بىئول>جانلىق ئورگانىزملارنىڭ ئېچكى-تاشقى غىدىقلاشلارغا نىسبەتەن نېرۋا سىستېمىسى ئارقىلىق قايتۇرىدىغان ئىنكاسى.

ريفلېكسىيە ئى [ر<لات] ① <جىسخول>پىكىر يۈرگۈزۈش، ئويلىنىش. ② <پەلس> پەلسەپىنىڭ بىلىش نەزەريىسىدىكى بىر خىل ئۇقۇم. لوك ئوتتۇرىغا قويغان.

ريكورت ئى [ر<ئىنگ] ئىشلەپچىقىرىش پىلانى ياكى بىرمۇر تاپشۇرۇقنى بېجىرىشتە ۋە ياكى تەنھەرىكەت تۇرلىرىدە ئېرىشىلگەن ئەڭ ياخشى نەتىجە، بەلگىلەنگەن ئەڭ يۇقىرى ئۆلچەم. ئادەتتە ئۇ ئۆلكىلىك (ئاپتونوم رايونلۇق) ريكورت، دۆلەتلىك ريكورت ۋە دۇنيا ريكورتى دېگەنلەرگە ئايرىلىدۇ.

ريگرېسسىيە ئى [ر<لات] <ماد> ستاتىستىكىلىق باغلىنىشقا ئىگە ئىككى تاسادىپىي ئۆزگەرگۈچى مىقدار بېرىلگەندە، ريگرېسسىيە فونكسىيە مىقدارى ئىچىدىكى بىرى يەنە بىرىگە نىسبەتەن ئوتتۇرىچە قىممەت بولىدۇ. بۇ ئوتتۇرىچە قىممەت «ريگرېسسىيە» دەپ ئاتىلىدۇ.

ريلې ئى [ر<فران] <ئېل>ئېلېكتر ماگنىت، پۈرژىنا ۋە تېگىشىش نۇقتىسى قاتارلىقلاردىن تەشكىل تاپقان ئېلېكتر زەنجىر قۇرۇلمىسى.

ريلىس ئى [ر<ئىنگ] <قاتن>پويىز، تراموۋاي،

كران قاتارلىقلارنىڭ مېڭىشى ئۇچۇن يولغا ياتقۇزۇلىدىغان پولات ماتېرىيالى.

رېماتىزم ئى [ر<گرېك] <تېب>يۇرەك، ئوگە ۋە نېرۋا سىستېمىسىدا بولىدىغان بىر خىل كېسەللىك. كۆپرەك سوغۇق ۋە نەم جايلاردا كۆرۈلىدۇ.

رېمونت ئى [ر<فران] بۇزۇلغان، ئىشتىن چىققان، سۇنغان، كونىرىغان نەرسىلەرنى تۈزەش، ئوڭشاش، ياساش: ئۆينى رېمونت قىلماق. رېمونت ئىشچىسى.

رېنتگېن ئى [ر<نېم] ① < فز > X نۇر (رېنتگېن نۇرى)، گاھىدا نۇرى قاتارلىقلارنىڭ كۈچ بىرلىكى. بىر رېنتگېن تەخمىنەن بىر كىيۇرى رادىئوئاكتىپ نۇرنىڭ بىر سائەت ئىچىدە چىقارغان مىقدارىغا تەڭ كېلىدۇ.بۇ نام گېرمانىيە فىزىكا ئالىمى رېنتگېن (Rontgen Wilhelm Konrad) نى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن بېرىلگەن. ② X نۇر ئارقىلىق بەدەن تەكشۈرىدىغان ئاپپارات: رېنتگېنگە چۈشمەك.

رېنىي ئى [ر<لات] <خم>مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Re(Rhenium). ئۇ ئەڭ شالاڭ تارقالغان، كەم ئۇچرايدىغان مېتاللار-نىڭ بىرى بولۇپ، مېخانىكىلىق كۈچىنىشچانلىقى يۇقىرى، يۇقىرى تېمپېراتۇرا ۋە چىرىتىشكە چىداملىق كېلىدۇ.

رېھەل ئى [ئە] كونا. كىتاب قويىدىغان كىچىك قاتلىما شەرە: ھەر قاتاردا سەككىز-دىن بالا، ھەممىسىنىڭ ئالدىدا رېھەل، ئۇنىڭغا كىچىكرەك كىتابلار قويۇلغانىدى.

رېئوستات ئى [ر<گرېك] <فز>قارشىلىقنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىنى تەڭشەيدىغان قۇ-رۇلما. ئۇنى ئېلېكتر زەنجىرىنىڭ ئوتتۇرى-سىغا ئولاپ توك ئېقىمىنىڭ ئاز-كۆپلۈ-كىنى تەڭشىگىلى بولىدۇ.

رېۋىزىيە ئى [ر<لات] تەپتىش قىلىش؛ تەپ-تىش.

رېيكا ئى [ر] دەرىجىلەرگە بۆلۈنگەن ۋە يەر، سۇ قاتارلىقلارنىڭ ئېگىز-پەسلىكىنى ئۆلـ-چەشتە ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل كالتەك.

رېئايە ئى [ئە] ① ھۆرمەت ياكى ئېتىبارغا ئېـ-رىشىش يۈزىسىدىن قىلىنغان مۇئامىلە، يول قويۇش؛ ھۆرمەت: چوڭ دەپ رېئايە قىلدىم، بولمىسا ماڭمۇ ئانام گەپ ئۆ-گەتكەن. ②بويسۇنۇش، ئەمەل قىلىش، ساقلاش: تەرتىپكە رېئايە قىلماق. قانۇنغا رېئايە قىلماق.

رېتورىك ئى [ر<گرېك] رېتورىكىغا (ناتىقلىق سەنئىتىگە) ئائىت، رېتورىكا قائىدىلىرىگە ئاساسلانغان.

رېتورىكا ئى [ر<گرېك] ناتىقلىق نەزەرىيىسى، نۇتۇق سۆزلەش سەنئىتى توغرىسىدىكى مەخسۇس پەن.

رېتىم ئى [ر<گرېك] ① بىرمۇ ئىش ياكى ھەرىكەتنىڭ مەلۇم ۋاقىت ئارىلىقىدا مەلۇم تەرتىپ ۋە ئۇلانمىدا بىلەن بىر خىل تەكـ-

رارلىنىپ تۇرۇشى: كىچە جىمجىتلىقىدا تام سائىتىنىڭ بىر خىل رىتمىدا چىكىلىدىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ② < مۇز > ناخشا ياكى مۇزىكا تاۋۇشلىرىنىڭ قانۇنىيەتلىك ھالدا نۆۋەت بىلەن بىر كۇچەيىپ، بىر ئاجىزلاش ياكى بىر ئۇزىرىپ، بىر قىسقىرىشى. ③< ئەدەبىيات نۇقتىسىدا بىر خىل مقداردىكى سۆز بۆلەكلىرىنىڭ ئىزچىل ۋە بىر ئۆلچەمدە تەكرارلىنىپ كېلىشى.

رىجە ئى [پ] ① بىرەر نەرسە ئۈستىدىن تارتىلغان يىپ، سىم ياكى سىزىق. ② ناۋات قاتۇرۇلغان قازانغا تارتىلغان يىپ: قازانغا رىجە باغلىماق. ③ بۇغرىسىغا كىرگەن تۆگىنىڭ ئادەم چىشلىۋالماسلىقى ئۈچۈن ئاغزىغا تارتىپ قويىدىغان بىر خىل تور. ④ بىرەر ئىشنى تەرتىپى بىلەن ۋە ئۆز ۋاقتىدا بېجىرىش ئۈچۈن ئالدىنئالا بەلگىلەپ ئېلىنغان ئېنىق ياكى تەخمىنىي مۆلچەر؛ پىلان: ئۇ خانغا سۆيىقەست قىلىش رىجىسىنى تۈزۈپ كەلگەن، ئۇنىڭ رىجىسى بىتچىت قىلىنىدى.

رىچاگ ئى [ر] ① < فز > بىرەر تايانچ نۇقتا ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان ۋە ئاز كۈچ بىلەن كۆپ كۈچنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدىغان خادا؛ پىشاڭ: سەل چېكىنىپرەك تۇرۇڭلار، رىچاگ، كۈنۈپكىلارغا چېقىلماڭلار، دېدى ئادىل ئۇلارغا. ② باشقۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان دەستىلىك پىشاڭ: ئۇ بىر قولىنى رىچاگدىن بوشاتىپ قىزىنىڭ دولقۇنلۇق چاچلىرىنى سىلىدى.

رىزا ئى [ئە] پىزت. رازىلىق جاۋابى، رازىلىق؛ رازى: رىزا قىلماق. * قازاغا رىزا، بالاغا سەۋر (ماقال).

رىزىق (رىزقى) ئى [ئە] ① < دىن > دىنىي چۈشەنچىلەرگە ئاساسلانغاندا، خۇدا ھەر بىر كىشى، ھەربىر جان ئۈچۈن ئاتىغان نېسىۋە: تۇغۇلغانىنىڭ رىزقى بىللە تۇغۇلار (ماقال). ② ھايات كەچۈرۈش، تىرىكچىلىك ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئوزۇق، ئوزۇق-تۈلۈك؛ ئوقەت: مېنىڭ قورسىقىم تازا ئاچ ئىدى، يەيدىغان رىزقى ئۈچرىغاندىلا خۇشال بولۇپ كۈلدۈم، دەپتۇ دەۋە.

رىزۋان ئى [ئە] پىزت ① جەننەت: ئەگەرچە بولسىمۇ بۇ جاي بايا‌ۋان، بۇلارغا بولدى گويا باغى رىزۋان. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

رىسالە ئى [ئە] بىرەر ساھە، بىرەر كەسىپ ۋە ئۇنىڭ تەرتىپ، قائىدە-قانۇنلىرىغا ئائىت كىتابچە، براشۇر: تۆمۈرچىلىك رىسالىسى. مىسكەرلىك رىسالىسى.

رىشتاپ ئى [پ] كىچىك ياغاچ تۇنقىغا بېكىتىلگەن ئىلمەك سىم. بۇ ئالتۇن، كۈمۈش، تۇچ، مىستىن تارتىلغان ئىنچىكە سىملارنى ئېشىشتە قوللىنىلىدۇ.

رىشتە ئى [پ] ① يىپ، شوينا، تاناب: بۇ رىشتىگە ئۆتكۈزۈلگەن مارجان ئىدى، يىپ ئۈزۈلۈپ مارجانمۇ يەرگە تۆكۈلدى. ②

كۆچمە. نەرسىلەر، كىشىلەر ۋە ھادىسە قا-
تارلىقلارنى ئۆزئارا مەھكەم باغلايدىغان ۋا-
ستە؛ باغلىنىش، مۇناسىۋەت: دوستلۇق
رىشتىسى. كۆڭۈل رىشتىسى ئۇزۇلمەك.
مۇھەببەت رىشتىسى.

رىغبەت ئى [ئە] ① بىرەر ئىشقا، مەسىلىگە
بولغان خاھىش، ئىستەك، مەيل، راي: شۇ
قولۇڭنى ھازىرمۇ مېنىڭ، قولۇم بىلەن
بىللە بىلىمەن. ئىلھام بەرگەچ رىغبىتىڭ
سېنىڭ، يالقۇنغىمۇ دادىل كىرىمەن. ②
ئىلھام، مەدەت: سېنىڭ ھەربىكىتىڭ ماڭا
نىشان، ئەينەك ۋە ھەققانىي رىغبەت بول-
دى.

رىقابەت ئى [ئە] ئىككى ياكى بىرقانچە
تەرەپ ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان پايدا-مەن-
سەپەئەت، بازار ۋە ئۇستۇنلۇك تالىشىش
كۈرىشى؛ بەسلىشىش؛ مۇسابىقە: سودا رە-
قابىتى.

رىكشا ئى [رەياپون] ئادەم ياكى مال تو-
شۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئىككى
چاقلىق ھارۋا. ئۇنى ئاساسەن ئادەم سۆ-
رەيدۇ. بەزىلىرى ئۈچ چاقلىق ۋېلىسىپىت
شەكلىدە بولىدۇ: بىز لەنجۇدا نۇرغۇن
رىكشىلارنى كۆردۇق.

رىككېتسىيە ئى [ئىنگ] <تېب> باكتېرىيە
بىلەن ۋىرۇس ئارىلىقىدىكى بىر خىل
مىكرو ئورگانىزم. باكتېرىيىلەردىن كىچىك
بولۇپ، ئادەتتىكى مىكروسكوپلاردا كۆر-
گىلى بولىدۇ، پەقەت تېرىك توقۇلما ھۈ-
جەيرىلىرىدىلا كۆپىيەلەيدۇ.

رىمفون ئى [ئىنگ] <خىم> ئورگانىك بىرىك-
مە، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_6H_7O\ H_3$.
ئاق رەڭلىك يېڭىنسىمان كرىستال بولۇپ،
تەمى دەسلەپ تاتلىق، كېيىن ئاچچىق
بىلىنىدۇ. زەھەرلىك خۇسۇسىيىتى ئاجىز.
سىلىنى داۋالاش ئۇنۇمى يۇقىرى.

رىۋايەت ئى [ئە] مەلۇم كىشى، نەرسە، ئىش
ياكى مەلۇم ۋەقە توغرىسىدا خەلق ئارىسى-
دا قەدىمدىن تارتىپ، ئېغىزدىن ئېغىزغا
كۆچۈپ كەلگەن تارقىلىپ كېلىۋاتقان ئاغزا-
كى ھېكايە؛ ئەپسانە: رىۋايەت قىلماق.

رىيا ئى [ئە] يېزىت. ئۆزىنى يالغاندىن ياخشى
قىلىپ كۆرسىتىش، ئىككى يۈزلىمىلىك:
بىرى شەخسىيەتپەرەس زالىم، بىرى قاشقىر
مەجەز ھاكىم، بىرى گال بەندىسى «ئا-
لەم»... ساداقەتتە رىيا كۆردۈم.

رىيازەت ئى [ئە] جاپا-مۇشەققەت، قىينىچە-
لىق: ئازاب، ئازاب-ئوقۇبەت: رىيازەت
چەكمەك.

رىيازىيات ئى [ئەر] كونا. ماتېماتىكا: بۇ زات
رىيازىياتتا ئىختىساس ھاسىل قىلغان.

رىياسەت ئى [ئە] مەجلىس، يىغىن قاتارلىق-
لارغا باشچىلىق قىلىش: بۇ پىكىر، رىيا-
سەت سەھنىسىدە ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممە-
سىگە يېقىپ كەتتى.

رىياكار سۈپ [ئە+پ] ساختىپەز؛ ئىككى
يۈزلىمچى، مۇناپىق: — ھەي رىياكار ئا-
لەم... — دېدى ئالىم ۋە لەسسىدە ئىزىدا
ئولتۇرۇپ قالدى.

رىياكارانە رەۋ [ئە+پ] يېزىت. رىياكارلىق
بىلەن، مۇناپىقلارچە: رىياكارانە ئىش تۇتۇ-
ماق. // رىياكارانە ئىش. رىياكارانە قە-
لىق.

ز

زابوي ئى [ر] ① <تەن>ۋالبول ئويۇندا سىزىقنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ، قارشى تەرەپ-ىنىڭ مەيدانىغا ئۇرۇلغان توپ: زابوي ئۇرماق. ② كۆچمە. دائىم ھاراق ئىچىپ مەست يۈرىدىغان كىشى، ھاراقكەش: زابوي بولماق. // زابوي بولماق.

زاپاس ئى [ر] ① كەلگۈسىدە پايدىلىنىش ئۈچۈن تەييارلاپ، غەملەپ قويۇلغان يا-كى ئاجرىتىلغان نەرسە: ئاشلىق زاپىسى. // قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ بەزى زاپاس بايلىقلىرى شۇ ئۆيدە شۇ تۇراتتى. ② قېزىلما بايلىقلىرىنىڭ يەر ئاستىدىكى تە-بىئىي مىقدارى: ئالتۇن زاپىسى. نېفىت زاپىسى.

زاپچاس ئى [ر] <ملشن>ھەر خىل ماتور-لۇق، ماتورسىز قاتناش ۋاستىلىرىنىڭ مە-لۇم بىر سايمىنى، ماتېرىيالى، دېتالى.

زاپخوز ئى [ر] ئىداره، ئورگان، مەكتەپ قاتارلىقلاردا خوجىلىق ئىشلىرىنى باشقۇ-رىدىغان؛ لېيەندۇيلەردە قورال-ياراغ، ماد-دىي ئەشيا، بېيمەك-ئىچمەك قاتارلىق ئارقا سەپ تەمىنات خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان كادىر.

زاپونكا ئى [ر] ئەر-ئاياللار كۆڭلەكلىرىنىڭ ياقىسىغا ياكى بېگىگە تاقىلىدىغان مەخ-سۇس تۇگمە.

زات ئى [ئە] ① بىر ئۇرۇق-ئەجدادتىن تارالغان نەسىل، ئەۋلاد: ياخشىدىن زات قالمىدۇ، ياماندىن داد (ماقال). ② كىلىپ چىقىش: ئەسلىي زاتىڭنىڭ دېھقان ئىكەنلىكىنى ئونتۇما. ③ بىرەر ئىش-ھەرىكىتى ۋە خۇسۇسىيىتى بىلەن باشقە-لاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ئادەم؛ شەخس: مەشھۇر زات. ئالىي زات. ④ جىنس: مەخلۇق بىرەھىم چۈشۈرۈپ پەر-مان، ئەركەك زاتىنى قويمىدى ئامان.

زاتەن رەۋ [ئە] ئەسلىنى سۈرۈشتۈرگەندە، ئەسلىدە، ئەمەلىيەتتە: ئايتىللانىڭ ئۇنى زاتەن كۆرۈشى بىرىنچى قېتىم ئىدى.

زاتور ئى [ر] ملتىق قاتارلىق ئېتىش قور

زاتىل ئى [ئە] كونا < تېب >ئۆپكە يالليۇغى.

زار (زارى) ئى [پ] ① ھەسرەتلىك يىغا؛ ناله-پەرياد، يىغان: قازاننىڭ ھورى يا-مان، يېتىمنىڭ زارى (ماقال). ② تەلەپ، ئىلتىماس، ئىلتىجا: ئاڭلىدىم يىغ-لاڭغۇ غەمكىن ناخشاڭدا، بىز بىلەن بىللە كەت، دېگەن زارىڭ بار. ③ موھتاج، ھاجەت، تەشنا: ھۇنەرلىك ئەر خار بولماس، دوست-دۇشمەنگە زار بولماس (ماقال).

زارانگاه ئى [ئە+پ] ئۆلگەن كىشىلەرنى كۆمىدىغان جاي؛ قەبرىستان، زاراتلىق: ئۇ

زاراتگاهقا قاراپ يول ئالدى.

زاراخـــەتمە ئى [ئە] <دىن > كونا ئادەت بويىچە بيزىلاردا ئەتيازلىق تېرىلغۇ باشـ لىنىشتىن بۇرۇن ئاممۇى نەزىر ئۆتكۈـ زۇش ئـارقىلىق خۇدادىن مول ھوسۇل تىلەش پائالىيىتى.

زاسۇي ئى [خەن] تازىلاپ پىشۇرۇلغان كالـ لا-پاقالچاق، ئۆپكە-قېرىن قاتارلىقلار: ئا-خىرى ئۇلار كاۋاپ، زاسۇي ۋە تونۇر كاۋۇـ پى پىيىشتى.

زاسپداتىل ئى [ر] <قا > سوتقا ياندىن قاتـ تىشپ، ئەنزىنىك بىر تەرەپ قىلىنىشىغا مەسلىھەت بېرىدىغان خادىم؛ مەسلىھەتـ چى.

زاغ ئى [پ] پېرت ① قاغا. ② دۈشمەن.

زاك ئى [پ] <خم > تۆمۇر سۇلفات، تۆمۇر سۇلفات كىسلاتا تۇزى ۋە سۇدا ئاسان ئېرىمەيدىغان ئاچ پېشىل كرىستاللىق ماد-دا.

زاكات ئى [ئە] <دىن > ئىسلام دىنىدا مال، پۇلغا ئىگە بولغانلارنىك ھەر يىلى بىر قېتىم پۇل ۋە مال-مۇلكىنىڭ 40 تىن بىرىنىـى غېرىب-غۇرۇالارغا، كەمبەغەل-مۇساپىرلارغا بېرىدىغان خەير-سەدىقىسى: زاكات بەرمەك. زاكات ئالماق.

زاكاز (زاكازى) [ر] ① ئى. بۇيرۇتما: زاكاز ئالماق. زاكاز قوبۇل قىلماق. ② سۆپ. مەخسۇس نومۇر بىلەن پوچتىغا تىزىملـ تىلغان ۋە ئادرېستىكى كىشىنىك قولىغا تېگىش شەرت قىلىنغان (خەت، پوسۇلكا ھەققىدە): زاكاز خەت.

زاكالەت ئى [ر] زاكاز قىلىنىدىغان ياكى سېتىۋىلىنىدىغان نەرسە ئۈچۈن ئالدىن تۆلىنىدىغان ھەق: زاكالەت ئالماق. زاكا-لەت بەرمەك.

زاكون ئى [ر] جان ت. قانۇن، مىزان داۋلى: — چوقۇم بويسۇنۇش كېرەك، زا-كون دېگەن زاكون! — دېدى بىرەيلەن ژارقىراپ.

زاكۇ ئى [خەن] قاپقىنى ئېچىش ئارقىلىق سۇ ئۆتكۈزۈلىدىغان سېمونت ياكى ياغاچ تا-قاق، توما: زاكۇ سالماق.

زاكۇسكا ئى [ر] ھاراق-شاراب ئىچكەندە يېيىلىدىغان قوشۇمچە يېمەكلىك: زاكۇسكا تەييارلىماق. زاكۇسكا سېتىۋالماق.

زالك ئـــى [خەن] <قا > ئۆزىنىڭ ھالال مېھنىتى ئاساسىغا كەلمىگەن، قانۇنسز يەنى ناتوغرا ۋاستىلەر ئارقىلىق ئېرىتىل-گەن: زالك مال.

زال I (زالى) ئى [ر<نېم] يىغىن، مۇراسىم، كۆڭۈل ئېچىش، توي-تۆكۈن، مېھمان كۈتۈش قاتارلىق تۇرلۇك ئاممۇى مەشـ غۇلاتلار ئېلىپ بېرىلىدىغان چوڭ تىپتـ كى ئۆي.

زال II سۆپ [پ] دىئال ① قۇۋۇ، تادان. ② گەپ ئۆتمەس، قېلىن.

زالالـــەت ئى [ئە] توغرا يولدىن ئېزىش، گۇمراھلىق؛ گاڭگىراش، قايمۇقۇش.

زالىم سۆپ [ئە] كىشىلەرگە جەبىر-زۇلۇم سا-

لىدىغان، كىشىلەرنى ئېزىدىغان، رەھىم-شەپقەت زالىم ۋەزىر. زالىم بەگ. // زالىمنىڭ زۇلمىدىن ساقلا، پادىشاھنىڭ ھۆكمىدىن (ماقال).

زاماسكا ئى [ر] ① گەج، ئەلىپماي، بېلىم قاتارلىقلارنى قوشۇپ تەييارلايدىغان، يېرىق، چاك ۋە شۇ قاتارلىقلارنى چاپلاش، يەملەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان خېمىر-سىمان قېتىشما: — مانا ماۋۇ زاماسكىنى دېرىزە ئەينەكگە بېرىڭ. ② چېشىنىڭ چىرىگەن جايلىرىنى تولدۇرۇش، ياماش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قېتىشما.

زامان ئى [ئە] ① تارىخىنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئەھۋاللارغا ئاساسەن بۆلۈنگەن، شۇنىڭدەك بىرمۇ تارىخىي ۋەقە، ھادىسە يۈز بەرگەن ياكى بىرمۇ شەخس، سىنىپ، تەبىقە قاتارلىقلار ھۆكۈمرانلىق قىلغان مۇئەييەن بۆلىكى، دەۋر: بۈرۈنقى زامان. ھازىرقى زامان. ② مەزگىل، مەھەل، مۇددەت؛ ۋاقىت، پەيت، چاغ: يېگىت تۇرمۇشى كۆيدۈرگەنىكەن، ئاغىنىخان شۇ زامان پەيدا بوپتۇ. ③ < پەلى > مادداى مەۋجۇتلۇقنىڭ بىر خىل ئوبيېكتىپ شەكلى، يەنى ماددىي مەۋجۇدىيەتنىڭ بۇرۇن، ھازىر ۋە كەلگۈسىدىن تەركىب تاپقان بىر تۇتاش سىستېمىسى، شۇنىڭدەك مادداى ھەرىكىتى ۋە ئۆزگىرىشىنىڭ داۋاملىشىدىغانلىقىنىڭ ئىپادىسى. ④ < تىل > پېئىل ئىپادىلىگەن ئىش-ھەرىكەتنىڭ نۇتۇق مومېنتى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلىگۈچى فورما. ئادەتتە ئۇ ئۆتكەن زامان، كېلەر زامان ۋە ھازىرقى زامانلارنى ئىپادىلەيدۇ. ⑤ كۆچمە. ۋەزىيەت: زامان تۈزەلسە، يامانمۇ تۈزىلەر (ماقال). ⑥ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زامانە ئى [ئە] ← **زامان**.

زامانىۋى سۈپ [ئە] ھازىرقى زامانغا خاس، ھازىرقى زامان پەن-تېخنىكا تەلىپىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان ۋە جاۋاب بېرەلەيدىغان: زامانىۋى قورۇلۇش. زامانىۋى ئۇسكۇنە.

زاموك ئى [ر] < ھەرب > ئېتىش قورالىلىرىنىڭ قوۇلۇپى: زاموكنى ئاچماق. زاموكنى ئەتمەك.

زامىن ئى [ئە] يۈز بەرگەن كۆڭۈلسىز گەپ-سۆز ياكى ئۇڭۇشسىزلىق ئىش-ھەرىكەت ئۈچۈن سەۋەبچى ياكى ئەيىبدار؛ جاۋابكار: زامىن بولماق.

زاھىت ئى [ئە] ① < دىن > تەركىدۇنيا بولۇپ، دۇنيانىڭ راھەت-پاراغەتلىرىدىن ۋاز كەچكەن، تائەت-ئىبادەتكە بېرىلگەن ئادەم. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زاھىر [ئە] ① ئى. سىرتى، سىرتقى كۆرۈنۈشى. ② سۈپ. ئوچۇق-ئاشكارا، روشەن؛ ئېنىق: زاھىر بولماق. زاھىر ئەتمەك. ③

ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زاھىرەن رەۋ [ئە] سىرتتىن، يۇزە قارىغاندا، تاشقى كۆرۈنۈشتىن: — زاھىرەن قارىغاندا، سىلەرنىڭ پىكىرلىرىڭلار توغرا، — دېدى ئەھمەد بەگ.

زاھىرىي سۈپ [ئە] سىرتقى، تاشقى؛ كۆز ئالدىدىكى، ئوبيېكتىپ: زاھىرىي دۇنيا.

زاۋال ئى [ئە] ① كۈن پاتقاندىن قاراڭغۇ چۈشكۈچە بولغان ۋاقىت: لۇتپۇللا سىرتقا چىققاندا، ئاللىقاچان زاۋال بولۇپ قالغانىدى. ② كۆچە. گۈمران بولۇش، يوقىلىش؛ ھالاكەت: زاۋال تاپماق. * كىمنىڭ زۇلمى كۆپ بولسا، زاۋالى يېقىن بولۇر (ماقال).

زاۋۇت ئى [ر] سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى ياكى قول ھۈنىرى بىلەن بۇيۇمنى شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن: پولات زاۋۇتى.

زاۋىن ئى [خەن] <ئىد > ھازىرقى نەسرىي ئەسەرلەرنىڭ بىر تۈرى. مۇقىم شەكلى بولمايدۇ، ئۇنىڭدا مۇنازىرە بولۇشمۇ، بايان بولۇشمۇ مۇمكىن.

زايە رەۋ [ئە] پايدىسىز، بىھۇدە، بىكار، زىيادە؛ ئىسراپ، ئارتۇق: زايە بولماق. زايە كەتمەك.

زايوم ئى [ر] <س ئىق >① دۆلەتنىڭ ئۆز پۇقرالىرى ياكى سىرتقى مەملىكەتلەردىن ئالغان قەرزى. ② زايوم چېكى: زايوم ئالماق. زايوم سېتىۋالماق.

زەبەردەس [پ] ① سۈپ. جىسمانىي جەھەتتىن بەقۇۋۋەت؛ كۈچلۈك، چىڭ: زەبەردەس يىگىت. زەبەردەس بالا. ② رەۋ. مۇستەھكەم، مەغرۇر، تىك: يىگىت زەبەردەس دەسسەپ ھېيتگاھقا كىرىپ توختىدى. ③ سۈپ. خەۋپ-خەتەر، قىيىنچىلىقلاردىن قورقمايدىغان؛ يۈرەكلىك، باتۇر، پالۋان، جەسۇر: ئۇلارنىڭ بەزىلىرى كۈلۈمسىرەپ تۇرىدىكەن، بەزىسى زەبەردەس، ياۋۇز ھالەتتە ئىكەن.

زەبۇر ئى [ئە] <دىن >«ئاللا تەرىپىدىن داۋۇت پەيغەمبەرگە ئەۋەتىلگەن» دەپ تونۇلغان مۇقەددەس كىتاب.

زەبۇن [پ] ①سۈپ. خاراب، ۋەيران؛ زەئىپ، نەسمجان: زەبۇن بولماق. * پىراقنىڭدا بولدى ھالىم زەبۇن، ئۆزۈم غەمنىڭ، ما-لامەتنىمەن. ② ئى. خېپىم-خەتەر، زىيان-زەخمەت؛ ئېغىرچىلىق، مۇشكۈللۈك: زەبۇن كۆرمەك.

زەپەر (زە :پەر) ئى [ئە] < بوت > ① چىغىرتماقكۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى ئاچ قوكۇر بولۇپ دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، ھەيزىنى راۋان قىلىش، ئاشقازاننى كۈچەيتىش رولىغا ئىگە. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

زەپەر ئى [ئە] ① قولغا كەلگەن نەتىجە، غەلىبە، مۇۋەپپەقىيەت: زەپەر قازانماق. زەپەر قوچماق. ② ئەرلەر ئىسمى.

زەپەرنامە ئى[ئە+پ] قولغا كەلگەن نەتىجە، غەلىبىلەر بېرىلغان قىسسە:ئەنە كۆردۈڭمۇ يازماقتا ئازاد يوقسۇل زەپەرنامە، بىراق بايلار ئۆچۈن بۇ ئىش، سۇغۇرغاندەك گو- ياكى چىش.

زەپت ئى [ئە] ① بىرەر نەرسگە قاتتىق ئۇرۇلۇش؛ كۇچ؛ شىددەت: نەيزە، قىلىچ زەپتىدىن مىڭلاپ چېرىك يىقىلدى. تىرىك- لىرى توغ تۈتۈپ، تەسلىم بولۇپ قېتىل- دى. ② كۆچمە. بىرەر ئىشنى بىرياقلىق قىلغۇدەك جاسارەت؛ زەردە، غەزەپ: زەپتى بار.

زەپىران [ئە] ① ئى< بوت >زەپەر: زەپىران نوده بولار، سۇدىن تۆۋەن لايدا بولار. ② سۆپ. ساپسېرىق: چىرايىم زەپىران بولدى، كىشى سورىمايدۇ ھالىمنى. ئاردا ئادالەت يوق، كۆرسىتىشمەيدۇ يارىمنى.

زەخمەت ئى [ئە] ئازاب، كۆلپەت، مۇشەق- قەت؛ ئازار، ئەلەم: زەخمەت چەكمەك. زەخمەت يەتمەك.

زەخمەك ئى [پ] <مۇز >راۋاب، ماندالىن قاتارلىق تارلىق سازلارنى چېلىشتا ئىشلە- تىلىدىغان تىلسىمان ئەسۋاب. ئۇ ئادەتتە ياغاچ، پىل چىشى، مۇڭگۈز، مېتال ياكى سۇلياۋ قاتارلىقلاردىن ياسىلىدۇ.

زەخم ئى[پ] ① تىغ، نەيزە قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇلۇش، مەلۇم نەرسگە سوقۇلۇش تە- سىردىن بەدەن ۋە نەرسىلەردە پەيدا بو- لىدىغان جاراھەت، يارا: زەخىم بولماق. زەخىم قىلماق. ② كۆچمە. مەنىۋى جە- ھەتتىكى دەرد-ئەلەم، ئازاب-ئوقۇبەت؛ قايغۇ: ئەركىننىڭ خېتىدىن ئازرۇگۇلنىڭ قەلبى زەخىم يېدى. ③ ۋەيران بولۇش، بۇزۇلۇش، كاردىن چىقىش: بۇ ئۇرۇش قەدىمىي قەلئە-قەسىرلەر ۋە نۇرغۇن مەدە- نىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئېغىر زەخمگە ئۇچراتتى.

زەخمدار سۆپ [پ] جاراھەتلەنگەن، يارىلان- غان، زەخمىلەنگەن: ئۇ ئاغىبەگ بىلەن قىلىچ‌ۋازلىق قىلىپ، ئۇنى زەخمدار قىل- دى.

زەخمناك سۆپ [پ] زەخمىلەنگەن، يارىلان- غان، جاراھەتلەنگەن، زەخمىلىك: بۇ جەڭگە نوزۇگۇمنۇ ئىشتىراك قىلدى، قانچىلاپ رەقىبنى ھەم زەخمناك قىلدى.

زەدە ئى [پ] <بوت > سەۋزە.

زەدىۋال ئى [پ] ئۆي تېمىنىڭ تۆۋەن تەرد- پىگە تۇتۇلىدىغان گۈللۈك رەخت.

زەر [پ] ① ئى. ئالتۇن: — ئۆزىڭىزنى قاچۇرماڭ جېنىم، ئۇستىۋېشىڭىزنى ئۇن- چە-مارجان، زەرلەرگە كۆمۈۋېتىمەن، — دېدى نەزەر قىزغا ئېسىلىپ. ② سۆپ. ئالتۇن بىلەن ھەل بېرىلگەن، ئالتۇن سۇيى بىلەن سۇغىرىلغان، ئالتۇن رەڭگە ئوخشاش: زەر يىپ.

زەرەپشان [پ] ① سۆپ. زەر چاچىدىغان؛ ئالتۇن بىلەن تاۋلانغان؛ نۇرلۇق، پارقە- راق: كى بۇ تۇپراقنىڭ زەرەپشان كۈنىمۇ،

ئاي كۆلۈپ، يۇلتۇز ئېچىلغان تۇنمۇ.
② ئ. يەكەن دەرياسىنىڭ نامى.

زەرەت ئ [ر] <فز>جىسمدا ياكى جەسمنى ھاسىل قىلغان ماددىي نۇقتىدا بار بولغان مۇسبەت ياكى مەنپىي ئېلېكتر. قارىمۇقارشى زەرەتلىك جىسىملار ئۆزئارا تارتىشىدۇ، ئوخشاش زەرەتلىك جىسىملار ئۆزئارا تېپىشىدۇ. زەرەتلەرنىڭ يۆتكىلىشى توكنى ھاسىل قىلىدۇ.

زەرەر ئ [ئە] ← **زىيان:** ئۇنىڭ سودىسى ئاقماي بىر قېتىمدىلا مىڭ يۈەن زەرەر تارتتى.

زەرب ئ [ئە] قاتتىق، شىددەت؛ زەربە: زەرب بىلەن تەپمەك. زەرب بىلەن ئۇرماق.

زەرپاپ ئ [پ] زەر يېپ قوشۇپ توقۇلغان ياكى ئالتۇن ھەل بېرىلگەنگە ئوخشاش كۆرۈنىدىغان يېپەكتىن توقۇلغان رەخت: زەرپاپ تون. زەرپاپ دوپپا.

زەربە ئ [ئە] ① يوقىتىش رولىنى ئويناىدىغان كەسكىن ھەرىكەت: بۇ قېتىمقى زەربە داۋۇت موللامغا ئالەمدىكى بارلىق زەربىلەردىن نەچچە ھەسسە ئېغىر بولدى. ② ئېغىر شىكەست، قاتتىق زىيان-زەخمەت: كالتەك زەربىسى بىلەن ئۇلاردىن ئىككىسى ئىككى ياققا يىقىلدى.

زەربىدار [ئە+پ] ① ئ. جەڭگىۋارلىق ۋە ماھىرلىق بىلەن ۋەزىپىلەرنى ئاشۇرۇپ ئورۇندايدىغان ۋە ئىجابىي جەھەتتىن باشقىلارغا نەمۇنە بولالايدىغان ئىلغار شەخس: ئىشلەپچىقىرىش زەربىدارى. ② سۆپ. كەسكىن زەربە بېرىش ئۇچۇن بەلگىلەنگەن: زەربىدار پولك.

زەرپۇرۇش ئ [پ] ئالتۇن-كۈمۈش قاتارلىق قىممەت باھالىق زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنى ئېلىپ-ساتقۇچى كىشى: رازىيە زەرپۇرۇش-نىڭ دۇكىنىدىن زىنھار كۆزىنى ئۆزمەيتتى.

زەرچىۋە ئ [پ] <بوت>زەنجىۋىل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى سېرىق كېلىدۇ. دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. تەبئىتى ئىسسىققا مايىل بولۇپ، ئۇيۇغان قانىنى تارقىتىش، يەلنى ھەيدەش رولىغا ئىگە. يەنە سېرىق بوياقتا خام ئىشيامۇ قىلىنىدۇ.

زەرداب ئ [پ] ① كۆكۈل ئېلىشقاندا ياكى قەيى قىلغاندا ئېغىزدىن يانىدىغان ئاچچىق سېرىق سۇ. ② جاراھەتلەنگەن، يارىلانغان ئورگاندىن ئاجرىلىپ چىقىدىغان يا-كى ئۇنىڭدا يىغىلىپ قالىدىغان سۇيۇقلۇق: ئەجەب بىر زامان بولدى، ئالەم چۆرگىلەي دەيدۇ. يۈرەكتىكى زەرداب سۇ، قانغا ئۆرۈلەي دەيدۇ. ③ كۆچە. دەرد-ئەلەم، ئازاب-ئوقۇبەت، خاپىلىق: زەرداب يۇتماق. زەرداب قىلماق. زەرداب بولماق.

زەردار سۆپ [پ] قول ئىلكىدە بار، بايى؛ پۇلدار؛ دۆلەتمەن: ئاي ئۆتۈپتۇ، يىل ئۆتۈپتۇ. ئوڭچى بوۋاي زەردار باي بولۇپ

كېتىپتۇ.

زەردە ئى [پ] ① ئاشقازاندىكى ئۆت سۇيۇقلۇقى، سەپرا: پېتىر ناننى كۆپرەك يەپ قويسام، زەردەمنى قاينىتىپ قويىدۇ. ② كۆچمە. كۆچلۈك غەزەپ، نەپرەت، ئاچچىق: زەردىسى ئۆرلىمەك. زەردە قىلماق. زەردىسى كۆچلۈك.

زەردىگۆش سۈپ [پ] پېزت. غەزەپتىن ئۆرتەنگەن، ئېزىلگەن: قەدىمدىن تارتىپ دەردىلەمدە زەردىگۆش بولۇپ ئۆلگەن ئادەملەر ئاز ئەمەس.

زەررە [ئە] ① ئى < خم < مادداىلارنىڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك كۆرۈنمەس ئەڭ كىچىك بىرلىكى. ② سۈپ. ئىنتايىن ئاز، بەك كىچىك، كىچىككىنە، زەررىچە: ياساۋۇللار زەررە ۋاقىتنى ئۆتكۈزمەي بوۋاينى شاھنىڭ ئالدىغا ھەيدەپ كەپتۇ.

زەرقۇن ئى [يۇ <ئوت>مۇرەككەپ گۈللۈك لەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق سامان غوللۇق مەنزىرە ئۆسۈملۈكى. گۈلى قىزىل، سېرىق ياكى ئاق رەڭلەردە.

زەرگەر ئى [پ] ئالتۇن، كۈمۈش قاتارلىق قىممەت باھالىق مېتاللاردىن ھەر خىل زىننەت بۇيۇملىرى ياسايدىغان ئۇستا: ئالتۇننىڭ قەدرىنى زەرگەر بىلەر (ماقال).

زەرنەپ ئى [پ] <بوت>زەرنەپ دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. ياغىچى قاتتىق، ئوتتۇرىسى جىگەر رەڭ بولۇپ، ئۇنىڭدىن نازۇك ئىسۇابلار ۋە قەلەم قاتارلىقلار ياسىلىدۇ.

زەرنىخ ئى [پ] <گېئول>بىر خىل مىنېرال. ئاساسلىق تەركىبى ئارسىن سۇلفىد. ئۇ كاۋا چېچىكى رەڭدە بولۇپ، پارقىرايدۇ. ئادەتتە رەڭلىك ئەينەك، دېھقانچىلىق دورىسى، بويياق ماتېرىيالى قاتارلىقلارنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن يەنە زەھەرنى ياندۇرىدىغان دورىمۇ تەييارلىنىدۇ.

زەقۇم ئى [ئە] پېزت. رېۋايەتلەردە ئېيتىلىدىغان دوزاختىكى ناھايىتى ئاچچىق مېۋە: ئاچچىق دەپ پۇشايماندىن قاچمىغۇلۇق، بىلىسەن بال قەدرىنى، يېسەڭ زەقۇم.

زەكەر ئى [ئە] <ئانات>ئەرلەر ۋە بەزى سۈت ئەمگۈچى ئەركەك ھايۋانلارنىڭ كۆپەيىش ئەزاسىنىڭ بىر قىسمى. ئىچىدە تۇخۇرۇك ھالىتىدىكى ئۇچ تال بۇلۇتسىمان نەيچە، ئوتتۇرىسىدا سۈيدۈك يولى بولىدۇ.

زەكى سۈپ [ئە] ئۆتكۈر، زېرەك، ئەقىللىق؛ ھوشيار: ئەخمەتجان قاسىمى ھەقىقەتەن چېچەن، زەكىي ئادەم ئىدى.

زەگىۋندە ئى [پ] تام ئۈلى ياكى سۇپا قىرغاقلىرىغا ئورنىتىلغان ياغاچ. ئادەتتە ئۇ تام ئۇلىنىڭ زەيلىشىشى ياكى سۇپا قىرغاقلىرىنىڭ بۇزۇلۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش رولىنى ئويناپىدۇ: يۇسۇپ چوڭ سۇپىنىڭ زەگىۋندىسىدە ئولتۇراتتى.

زەڭگەر سۈپ [پ] يېشىل بىلەن كۆك ئوتتۇرىسىدىكى، ئاچ ھاۋا رەڭ، ماۋى: زەڭگەر

رەڭ. ★ زەڭگەر ئاسماندا بۇلۇتلار ئۆز-مەكتە ئىدى.

زەڭگى ئى [پ] ئافرىقىنىڭ ئاساسىي ئاھالە-سىنى تەشكىل قىلغۇچى قارا تەنلىكلەر ئىرقىغا مەنسۇپ كىشى؛ نېگىر.

زەللە ئى [ئە] مېھماندارچىلىق، توي-تۆ-كۈن، نەزىر-چىراغلاردا كەلگەن مېھمان-لارنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرگە ياكى كېلەلمە-گەن مېھمانلارغا ئاتاپ بېرىلىدىغان يې-مەكلىك: زەللە ئالماق. زەللە قىلماق.

زەمبۇرۇغ ئى [پ] <ىئۇل>تۆۋەن دەرىجە-لىك ئۆسۈملۈكلەرنىڭ بىر تىپى.

زەمبىرەك ئى [پ] <ھەرب>دۈشمەننىڭ جانلىق كۈچلىرىگە تالاپەت يەتكۈزۈش ھەمدە مۇداپىئە ئىنشائاتلىرىنى بۇزۇش ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان ئېغىر تىپتىكى بىر خىل قورال، توپ.

زەمبىل ئى [پ] ئىككى پاراللېل دەستىنىڭ ئوتتۇرىسىغا دەرەخ نوتىسىدىن چوڭقۇرراق قىلىپ توقۇلىدىغان ياكى تاختا بېكىتىلە-دىغان، توپا، قىغ، تاش قاتارلىقلارنى تو-شۇش ئۈچۈن تەييارلانغان ئىمگەك قورا-لى: زەمبىل توقۇماق. زەمبىل كۆتۈر-مەك.

زەمچە ئى [پ] <خەم>① بەزى مېتال سۇلغاتلىرىنىڭ سۇلۇق كرىستاللىرى. مە-سىلەن، كۆكتاش، تۆمۇر (I) سۇلغات قاتارلىقلارغا ئوخشاش. ② بىر خىل ئاز-ئۇرگانىك بىرىكمە يەنى كالىي سۇلغات بىلەن ئالىيۇمىن سۇلغاتىنىڭ سۇلۇق مۇ-ھەككەپ تۇزى. ھەكسىز، سۇزۇق كرىستال.

زەمزەم ئى [ئە] مەككە شەھىرىدىكى كەب-نىڭ يېنىغا جايلاشقان مەشھۇر قۇدۇق. مۇسۇلمانلار ئۇنىڭ سۇيىنى تەۋەررۇك ھې-سابلاپ ئىچىدۇ ۋە ئۆز يۇرتلىرىغا ئەكېتە-دۇ.

زەن ئى [ئە] ئوي، پىكىر؛ خىيال، زېھىن؛ نەزەر، دىققەت: زەن سالماق. زەن قوي-ماق.

زەنجىر ئى [پ] ① مېتال ھالقىلارنىڭ رەت-لىك ھالدا بىر-بىرىگە ئۆتكۈزۈلگەن تىز-مىسى: تۆمۈر زەنجىر. سائەت زەنجىرى. ★ تەلۇە تەپسە زەنجىر ئۈزەر (ماقال). ② ئىشنىڭ ياكى دەرۋازىلارنى تاقاشتا ئىشلىتىلىدىغان ئىلگەك: ئاتلىق ئەسكەر قىلىچىنىڭ سېپىنى تاشلاپ، ئېگىردىن ئېگىشتى-دە، ئىشكىنىڭ زەنجىرىنى ئاچ-تى. ③ مەھبۇسلارنىڭ قولى، پۇتى يا-كى بوينىغا سېلىنىدىغان تۆمۈر ھالقا؛ كىشەن. ④< ملشن>ۋېلىسىپىت، موتـ-سىكلىت ۋە تۇرلۇك مېخانىزملاردىكى ھە-رىكەت ئۈزۈرتقۇچى قورۇلما. ئادەتتە كە-چىك-كىچىك بۆلەكلەرنىڭ بىر-بىرىگە تەرتىپ بويىچە چېتىلىشى ئارقىلىق تۇزۇ-لىدۇ: ۋېلىسىپىت زەنجىرى. زەنجىر تاپان تراكتور. ⑤ <فز>ئۇزلۇكسىز سىستېما

يـاكى لنيه هاسل قىلغۇچى ئېلېكتر ئەسۋابلىرى بىرىكمىسى: ئېلېكتر زەنجىرى. ⑥ <خم>خمىيۇى بىرىكمىلەر- دىكى ئېلېمېنت ئاتوملىرى بىلەن باغدىن تۇزۇلگەن ھەمدە ئۇلارنىڭ بىرىكىش ھالىتىنى كۆرسىتىدىغان سخېما. ⑦ كۆچمە. ئاسارەت، قۇللۇق: جاھالەت زەنجىرى.

زەنجۈىل ئى [ئە] <بوت >① زەنجۈىل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غولـ لۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزسىمان غولىنىڭ تەمى ئاچچىق بولۇپ، تەمرەتەڭشەش ئۇـ چۇن ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن يەنە دورىمۇ تەييارلىنىدۇ.② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ يىلتىزسىمان غولى.

زەھەر [پ] ① ئى < بىئول >ئورگانىزمـ لارنىڭ ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن ئۇلاردا خىمىيۇى ئۆزگىرىش پەيدا قىلىپ، بەدەن ئىچىدىكى توقۇلما ۋە ئۇلارنىڭ فىزىئولو- گىيىلىك فۇنكسىيىسىنى بۇزۇش رولىنى ئويناىدىغان ماددا: ئوغا: يىلاننىڭ زەھـ- رى. * سۆت-زەھەر بولسىمۇ يوت (ما- قال). ② ئى. كۆچمە. بىرەر ئىش ياكى شەيئىدىن قېلىپ قالغان ھەمدە كىشى ئىدىئولوگىيىسىگە بىۋاستە زىيان يەتكۈـ زىـدىغان نەرسە؛ يامان تەسىر: فېئودا- لىزمنىڭ زەھىرى. زەھىرىنى تازىلىماق. ③ سۇپ. ناھايىتى ئاچچىق: نېمىدېگەن زەھەر بۇ، مە، ئۆزۈڭ ئىچ ④ سۇپ. كۆچمە. كىشىگەنەشتەردەك تېگىدىغان، دىلىغا ئازار بېرىدىغان: سەن زەھەر تىلىڭنى يىغساڭ بۇلارمىكىن سىزدەك زەھەر ئادەمنى ئەزەل- دىن كۆرگىنىم يوق... ⑤ ئى. ئاچچىق، دەردـئـەلـەم، غەزەپـنەپرەت: ئۇزۇندىن بۇيان ئۇ زەھىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ يۈرەتـ تى. ⑥ ئى. كۆچمە. كىچىك تەرەت: زەھەر قىلماق.

زەھەرخەندە ئى [پ] غەزەپ ۋە ئاچچىق ئېپادىلىنىپ تۇرىدىغان كۈلكە ۋە ئاشۇنـ داق كۈلىدىغان ئادەم: بەس، ئەي، زە- ھەرخەندە دەپ ۋارقىراپتۇ جاللات تاز قۇل- غا.

زەۋەر ئى [پ] ئەرەب بېزىقىدا ھەرپلەرنىڭ ئۈستىگە قويۇلىدىغان بەلگە، ئۇ بېزىقتا «ـــ» بىلەن ئېپادىلىنىدۇ. سوزۇق تا- ۋۇش «ئە» گە ۋەكىللىك قىلىدۇ.

زەۋزەك ئى [ئە] <بوت>باشاقلىقلار ئائىلـ ـسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئەسلىي ماكانى ياۋروپانىڭ قۇرۇقلۇقى، ھەملىكىتىمىزنىڭ بەزى ئۆلـ كىلىرىدىمۇ ئۆستۈرۈلىدۇ.

زەئىپ سۇپ [ئە] ① جىسمانىي قۇۋۋىتى كەم، قۇۋۋەتسىز، ئاجىز، كۈچسىز: بۇ زە- ئىپ بەدەننىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئـۈچۈن، جـاپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈشكە توغرا كېلەتتى. ② سىياسىي، ئىقتىسا- دىي، ھەربىي ۋە باشقا جەھەتتىن كۈچى

ئاجىز: كۆچسىز: **جۇڭگو ئىلگىرى مەدەنىيەتتە قالاق، ئىقتىسادىي ئەھۋالى زەئىپ بىر دۆلەت ئىدى.** ③ پەس، بوش، سۇس، كۆچسىز، ئاجىز (ئاۋاز **ھەققىدە**): **ئانا «ئاھ بالام» دەپ زەئىپ ئاۋازدا پەرىشتىلەردى.**

زەيي ئى [پ] ① ئۆي جاھازلىرى ياكى پىچاق تىغى قاتارلىقلارنىڭ ئۈستىگە ئو-يۇپ چىقىرىلىدىغان ئېرىقچە: ئىشكاپنىڭ زەيى. پىچاقنىڭ زەيى. ② دوپپا، شەپكە قاتارلىقلارنىڭ چۆرىسىگە تۇتۇلىدىغان جىيەك. ③ جۇۋا، كۆرپە، ئۆتۈك قونچى، دۇئان قېپى قاتارلىقلارنىڭ تىكىچ ئارىلىقىغا ئېلىنىدىغان زىغزىق. ④ سىر بىلەن ئىشلەنگەن زەدىۋال ئۈستىگە سىر ياكى باشقا نەرسىنى چاپلاش ئارقىلىق چىقىرىلىدىغان سىزىقچە، يول.

زەيپانە سۈپ [ئە+پ] ① ئايالارغا خاس ئايالار كىيىدىغان، ئايالچە: زەيپانە كۆڭلەك. زەيپانە ئۆتۈك. ② مەجەز-خۇلقى ئايالارغا ئوخشايدىغان، ئايال مەجەز: زەيپانە يىگىت // ـــ ما زەيپانىنى قارا، ـــ دېدى قۇددۇس ئۇنى مەسخىرە قىلىپ.

زەيتۇن [ئە] ①ئى< بوت>زەيتۇن ئالىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. مېۋىسى ئۇزۇن ۋە ئېللىپس شەكلىدە كېلىدۇ، مېۋىسىنىڭ ئىككى ئۇچى سەل ئۇچلۇق بولۇپ، رەڭگى يېشىل، يېگىلى بولىدۇ ۋە دورا ياسىلىدۇ. ئۇ يۇتقۇنچاق ۋە كېكىردەك ئىششىقىنىڭ شىپالىق دورىسى ھېسابلىنىدۇ. ② ئى. شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.③ سۈپ. كۆچمە. دېگۈز كۆكى رەڭگىدىكى. ④ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

زەينەپ ئى [ئە] ① رېۋايەتلەردە كاككۇكنىڭ مەشۇقى سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدىغان ئەپسانىۋى قۇشنىڭ نامى. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

زو ئى [ئە] روزا كۇنلىرى سۈيىدىن ئىلگىرى تاماق يېيىش ئىشى: زوغا قوپماق. زو ۋاقتى.

زودىئاك ئى [<گرېك] <ئىستىر> ئېكلىپتىكىنىڭ ئىككى يېنىدىكى سەككىز گىرادۇسلۇق كەڭلىكلەر ئوتتۇرىسىدىكى دائىرە. ئادەتتە قۇياش، ئاي ۋە سەييارىلەر مۇشۇ دائىرە ئىچىدە ئايلىنىدۇ.

زور [پ] ① سۈپ. چوڭ، ناھايىتى چوڭ، يوغان، كاتتا، ئۇلۇغ، بۇيۇك: زور تاغ. زور ئۇمىد. ② سۈپ. ناھايىتى جىق، نۇرغۇن: بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا دۈشمەنلەر زور چىقىم تارتتى. ③ سۈپ. كۈچى بار، كۈچلۈك، قۇدرەتلىك: زور ئىرادە. زور تىرىشچانلىق. // زامانە زورنىڭ، تاماشا كورنىڭ (ماقال). ④ رەۋ. كۈچ-قۇۋۋىتى يۇقىرى، قۇدرەتلىك، زەبەر دەست: زور چىقماق. زور كەلمەك. * ئۇ ھەقىقەتەن

مەندىن زور كەلدى، ھەرقانچە قىلسامۇ ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمىدىم. ⑤ ئى. بېسىم، مەجبۇرىيەت: ئۇ چىرايىغا زور بىلەن كۈلـ كە يۈگۈرتۈپ گەپكە كىرىشتى.

زوراۋان [پ] ① سۈپ. كۈچىگە تايىنىپ، باشقىلارغا زورلۇق قىلىدىغان؛ زۇلۇم سالـ ىدىغان: تارىخ ھۆكمى شۇ ئەزەلدىن، تالـ يورۇتار زۇلمەتنى. قۇل قىلالماس زوراۋان كۈچ، ھۆرلۈك سۆيەر مىللەتنى. ② ئى. كۈچىگە تايىنىپ، باشقىلارغا زورلۇق قىلـ غۇچى، زۇلۇم سالغۇچى كىشى؛ زالىم: زوراۋانلاردىن قىساس ئالماق.

زوق ئـى [ئە] ① ئېستېتىكىلىق لەززەت بېغىشلايدىغان نەرسىلەر تەسىرىدىن كـ شىدە پەيدا بولىدىغان ياخشى كەيپىيات؛ ھۇزۇر: زوق ئالماق. ★ مەن گۈزەلئاينىڭ چالغان ساز ۋە ئاۋازىنى كۆزلىرىمنى يېرىم يـۇمـۇپ زوق بـىـلەن ئاڭلايمەن. ② ئىشتىياق، ھەۋەس، قىزىقىش: ئالتۇندەك يەرلەر ئىكەن-دە، دەۋەتتى زوقىنى باسالـ ماي قالغان رەپىق ئاكا ئېتىزغا قاراپ.

زوقمەن سۈپ [ئە+پ] زوقى بار، ئىشتىياقى بار، قىزىقىدىغان: زوقمەن ئادەم.

زوك رەۋ [پ] تىزنى پۈكۈپ ساغرىسىنى يەرگە تەگكۈزمەي: زوك ئولتۇرماق.

زولقا ئى [ئە] <بوت> كالپۇكسىمان گۈلـ لۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تۆت چاسا، يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكلىدە، گۈلى كـ چىك ۋە ئاق كېلىدۇ، يۇمۇران يوپۇرمىقـ نى ئىستېمال قىلغىلى بولىدۇ، ئۇرۇقىدىن مايى تارتىلىدۇ.

زومىگەر ئى [پ] زورلۇق كۈچىگە تايىنىپ بىرەر جايى ياكى ساھەنى چاڭگىلىغا ئېلـ ۋالغان، خەلقنى بوزەك قىلىدىغان ھەمدە باشقىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش بەدـ لىگە ھايات كەچۈرىدىغان ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلار: پۇل زومىگىرى. يەر زومىگـ رى. // زومىگەر ئۇنسۇر.

زونا ئى [ر] مەلۇم بىر بەلگىسى بىلەن پـەرقـلـنىپ تۇرىدىغان ھەم مۇئەييەن چېگرىلەر بىلەن قورشالغان يەر؛ رايون.

زونت ئى [ر<فران] ① < تېب >ئىچكى ئەزالارنى تەكشۈرۈش، داۋالاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەي شەكىللىك ئەسۋاب. ② يەر ئاستى قاتلاملىرىنى تەكشۈرۈشتە ئىـشـلـىتىلىدىغان بۇرغا ياكى شۇنداق ئەسۋاب.

زوئولوتېخنىك ئى [ر] ← **زوئولوگ.**

زوئولوگ ئى [ر] زوئولوگىيە ئالىمى، زوئولـو گىيە مۇتەخەسسىسى.

زوئـولـوگـىـيـە ئى [ر<گرېك] <بىئول> ھايۋانلارنىڭ مورفولوگىيىسى، فىزىئولو گىيىسى، ئېكولوگىيىسى، تۇرلەرگە بۆلۈ نۈش، تارقىلىشى ۋە ئۇلارنى كونترول قە ـلـىش قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

زويزا ئى [لات] <جوت>باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولىنىڭ ئىلاستىكلىقى ياخشى، دەسسىلىشكە چىداملىق كېلىدۇ، تېرىپ چىملىق ھاسىل قىلىشقا مۇۋاپىق.

زۇپا ئى [پ] <جوت>كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غولۇق ئۆسۈملۈك. پۈتۈن تېنىدىن خۇش پۇراق چىچىپ تۇرىدۇ. گۈلى ھاۋا رەڭ، غولىنىڭ ئۇچىدا ئۆسىدۇ. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ، يۆتەلنى توختىتىپ، دەم سقىلىشنى باسىدۇ، ئاددەتتە زىققىنىڭ ياخشى دورىسى ھېسابلىنىدۇ. تەڭرىتاغ، ئالتاي تاغلىرىدىن تېپىلىدۇ.

زۇكام ئى [ئە] <تېب>بىر خىل يۇقۇملۇق كېسەل. ئۇنى ۋىروس كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بەدەن ھەددىدىن زىيادە چارچىغان، شامالدىغان ۋە كېسەلگە قارشى كۈچ ئاجىزلاشقاندا، ئوڭاي پەيدا بولىدۇ ۋە يۇقىدۇ. بۇنىڭدا، گال قۇرۇش، دىماغ پۇتۇش، يۆتىلىش، چۈشكۈرۈش، باش ئاغرىش ۋە قىزىش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

زۇكۇنۇك ئى [خەن] بەزى جۇمھۇرىيەتلەردە جۇمھۇرىيەت باشلىقىنىڭ نامى.

زۇڭلى ئى [خەن] ① دۆلىتىمىزدىكى گوۋۇيۈەننىڭ رەھبىرىي خادىمىنىڭ نامى. ② بەزى دۆلەتلەردىكى ھۆكۈمەت باشلىقلىرىنىڭ نامى. ③ بەزى سىياسىي پارتىيە رەھبەرلىرىنىڭ نامى.

زۇلال [ئە] پېزت ① سۇپ. ئىنتايىن سۈزۈك، تىنىق، ساپ: زۇلال ئاسماندا بوز تورغاي، قىلار جەۋلان تىنىم تاپماي. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زولپ ئى [پ] پېز ت. ئايالالارنىڭ ئىككى چېكىسىدىكى چاچ، كوكۇلا: ئېتىپ زۇلپى چېچىمى ھەيران، خالايىقنى قىلىپ ژايران، بىلەكىدە ئېشىپ زەنجىر، بويۇنۇمغا سالار كەلدى.

زۇلپىقار (زۇلپىقارى) ئى [ئە] ① رىۋايەتلەردىكى ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئىشلەتكەن قىلىچى. ② كۆچمە. ناھايىتى ئۆتكۈر قىلىچ. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زۇلقەدە ئى [ئە] < ئىستر > ھىجرىيىنىڭ 5-ئېيى، يەنى ۋاقەمەرىيە يىل ھېسابىدىكى 11-ئاي، 30 كۈن بولىدۇ.

زۇلمەت ئى [ئە] ① ھېچ نەرسىنى كۆرگىلى بولمايدىغان دەرىجىدىكى قاراڭغۇلۇق: ئۆڭى ئىچىنى قاراڭغۇ زۇلمەت قاپلىغاندى. // زۇلمەت كېچە. ② كۆچمە. نادانلىق، جاھالەت: ئەل-يۇرتنى زۇلمەت باسماق.

زۇلھەججە ئى [ئە] <ئىستر>ھىجرىيىنىڭ 12-ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىل ھېسابىدىكى 12-ئاي، 29 كۈن بولىدۇ.

زۇلۇم ئى [ئە] ① كۈچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلارغا

غا، زالىملارنىڭ مەزلۇملارغا، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچىلارغا سالىدىغان جەبىر-جاپاسى؛ شەپقەتسىز ئېزىش؛ ئىستىبداتلىق: مىللىي زۇلۇم. سىنىپىي زۇلۇم. * زۇلۇم زىنداندىن يامان (ماقال). ② ئومۇمەن جەبىر-جاپا، مۇشەققەت: زۇلۇم سالماق. كۈنداشلىق زۇلمى.

زۇلۇمكار ئى [ئە+پ] زۇلۇم سالغۇچى، زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم: بۇ زۇلۇمكار بەتبەختكە مىڭ دەررە ئۇرۇلسۇن دەپتۇ پادىشاھ.

زۇمرەت ئى [پ] ① < گېئول > تەركىبىدە خروم بولغانلىقى ئۈچۈن يالپىيىشسىل كۆرۈنىدىغان بىر خىل قىممەت باھالىق تاش. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

زۇننار ئى [ئە] ① زىننەتلىك بەلۋاغ، كەمەر. ② كۆچمە. ئايالالار بوينىغا ئاسىدىغان قىممەت باھالىق بۇيۇملارنىڭ بىرى: رازىيە-نىڭ زۇننارىنىڭ ياقۇت كۆزى ۋالىدىماقتا ئىدى.

زۇۋان ئى [پ] ① تىل، گەپ-سۆز: زۇۋان سۇرمەك. * پالتىدىن زۇۋان كەپتۇ، قاتىلدىن ئىمان كەپتۇ (ماقال). ② ئۇن، ئاۋاز، تاۋۇش: — ھىم زۇۋانىڭنى چىقار-ما، ئادەم، ئادەم... كىلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ شىر.

زۇۋاندار سۇپ [پ] سۆزمەن، ناتىق، سۆزگە ئۇستا.

زۇۋانداراز سۇپ [پ] پىز ت. گەپكە ئۇستا؛ جەلپ قىلارلىق، چىرايلىق، يېقىملىق سۆز قىلىدىغان؛ سۆزمەن، ناتىق: مەرھۇم ئاپا-مىزنىڭ داموللام ھەممە جەھەتتىن يېتىشكەن ئالىم، كۆپچىلىكنى ئۆزىگە ئەگىشتۈرەلەيدىغان زۇۋانداراز ئادەم ئىدى.

زۇرۇر سۇپ [ئە] ① بىرەر ئىش ياكى ئېھتىياج ئۇچۇن كېرەك بولغان لازىملىق؛ كېرەكلىك: مۇشۇ تاپتا ئەڭ زۇرۇر نەرسە يىغىلىغۇ. ② تېز قىلىنىشى لازىم بولغان، مۇھىم: بۇ ھەقتە رەھىمجان بىلەن مۇڭدىشىشمۇ زۇرۇر ئىدى.

زۇرۇرىي سۇپ [ئە] زۇرۇر، كېرەكلىك بولغان، ئىنتايىن مۇھىم: ئىجتىمائىي زۇرۇرىي ئەمگەك.

زۇرۇرىيەت ئى [ئە] بىرەر ئىش ياكى نەرسىگە بولغان ئېھتىياج؛ زۇرۇرلۇك، ھاجەت: بۇ-نىڭدىن بەش يىل بۇرۇن ئابلىزقارى قاتتىداقتۇر زۇرۇرىيەت بىلەن بۇ يەرگە بىر كەلگەنىدى.

زۇھرە ئى [ئە]① < ئاستر > ۋېنېرا، چولپان يۇلتۇزى. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

زۇھەل ئى [ئە] < ئاستر > ساتۇرن يۇلتۇزى.

زىبە ئى [پ] ① زەخمىلەنگەن ياكى سېسىغان جاي، ئىز؛ يارا، جاراھەت: زىبىسى يوق ئالما. // زىبە قوغۇن. ② كۆچمە. دەرد-ئەلەم، ھەسرەت: گالۋاڭ ئېگىزنىڭ بېشى ھەمىشە زىبە (ماقال).

زىرەك سۇپ [پ] تېز ئويلىيالايدىغان، زېھنى ئۆتكۈر، كاللىسى ئىشلەيدىغان؛ سەزگۈر،

ئەقللىق، هوشيار، چېچەن: زېرەك ئادەم. زېرەك قىز. // نادان كۈلكە يوگۈرىدۇ، زېرەك مېڭىگە (ماقال).

زېلكوۋا ئى [لات] <بوت>قارىياغاچ ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. مېۋىسى قاتتىق ۋە سۇغا چىداملىق بولىدۇ.

زېمىن ئى [پ] ① يەر شارى، يەر يۈزى، تۇپراق: كەڭ زېمىن. * كۆن زېمىننى يورۇتار، بىلىم مېڭىنى (ماقال). ② تېرىقچىلىق قىلىشقا بولىدىغان يەر؛ ئېكىنزارلىق: قاراڭ، ئاۋۇ تەرەپ چەكسىز مۇنبەت زېمىن، پۈتمەس-تۈگىمەس بايلىق. ③ ئولتۇراق جاي؛ ئىگىدارچىلىقتىكى يەر: بۇ هويلا تۆمۈر خەلپىلەرنىڭ ئۆز زېمىنى ئىدى. ④ كۆچمە. قولايلىق شەرت-شارائىت، ئىمكانىيەت: ئالدىنقىلار بىزگە زېمىن هازىرلاپ بەردى.

زېمىندار ئى [پ] نۇرغۇن يەر-زېمىن ئىگىلىگەن ئادەم، كۆپ يەر-زېمىن ئىگىسى: مۇهەممەد باي يۈرتىمىزدىكى كاتتا زېمىندارلارنىڭ بىرى ئىدى.

زېنىت [ر<فران<ئە] ① ئى < ئىستر > كۆزىنىتىش نۇقتىسىنىڭ ۋېرتىكال سىزىقىنى ئۆزارتقاندا، ئاسمان شارى بىلەن ئۆزئارا كېسىشكەن نۇقتا. ②سۈپ< ھەرب > ئاسماندىكى ئۇچۇش ئۇسكۇنىلىرىنى ئوقتا تۇتۇش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان: زېنىت توپ. زېنىت پىلىموت.

زېھنىي سۈپ [ئە] زېھىن ئىشلىتىشنى تەلەپ قىلىدىغان، پىكىر يۈرگۈزۈشكە ئائىت: زېھنىي قابىلىيەت. زېھنىي مەشغۇلات.

زېھىن ئى [ئە] ئىنسانىنىڭ بىلىش، پىكىر قىلىش قابىلىيىتى؛ ئەس-هوش، ئەقىل، ئىدراك: ئۇ هوشۇر ئاكامنىڭ سۆزلىرىنى پۈتۈن زېهنى بىلەن بېرىلىپ تىڭشاۋاتاتتى.

زىبا سۈپ [ئە] پېرىت ① قەددى-قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق، گۈزەل، بەرنا: زىبا قىز. * بەللى، بەللى، 19 ياش هايات-ئىنىڭ زىبا چېغى. ② كۆركەم: زىبا ئەسىلەر.

زىبىرە ئى [ر<فران] <بوت>پاپورتنىكلارنىڭ بىر تۈرى، يەنى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ، قورۇش، قان توختىتىش رولى بار. ئادەتتە سوغۇق چىقىپ قېلىش، قان قۇسۇش، ئاق خۇن كۆپ كېلىش كېسەللىرىنى داۋالاشقا ئىشلىتىلىدۇ.

زىپچىك ئى [ر] دوختۇرخانا، مەتبەئەچىلىك قاتارلىقلاردا، پاختا، قوغۇشۇن هەرپ ۋە ئۇششاق نەرسىلەرنى قىسىپ تۇتۇشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل قىسقۇچ. ئادەتتە مېتالدىن ياسىلىدۇ.

زىت سۈپ [ئە] بىر-بىرىگە قارىمۇقارشى، خىلاپ بولغان؛ ئۆزئارا كېلىشتۇرگىلى بولمايدىغان؛ بىر-بىرىگە دۇشمەن بولغان: زىت پىكىر.

زىددىيەت ئى [ئە] ① ئومۇمەن قارىمۇقارشى شەيئىلەرنىڭ بىر-بىرىنى چەتكە قېقىش مۇناسىۋىتى، بىر-بىرىگە زىتلىق، خىلاپ-لىق: — پوزىتسىيەمدە زىددىيەت بارلىقىغا ئىقرارمەن، — دەپدى ئۇ سەل ئىككىلە-نىپ. ② قارىمۇقارشىلىق، دۇشمەنلىك، ئاداۋەت: سىنىپىي زىددىيەت. زىددىيەت سالماق. ③ < پەلس > ئوبيېكتىپ شەي-ئىلەر ۋە ئىنسان تەپەككۇرىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى قارىمۇقارشى تەرەپلەرنىڭ بىر-بىرىگە بېقىنىش ۋە بىر-بىرىنى چەتكە قېقىش مۇناسىۋىتى. ④ < لوگ > فورمال لوگىكىدا، ئىككى ئۇقۇمنىڭ بىر-بىرىنى چەتكە قېقىش ياكى ئىككى ھۆكۈمنىڭ ئوخشاش بىر ۋاقىت ئىچىدە راست ياكى يالغان بولالماسلىق مۇناسىۋىتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

زىر ئى [پ] ئەرەب يېزىقىدا ھەرپلەرنىڭ ئاستىغا قويۇلىدىغان بەلگە. ئۇ يېزىقتا «ـ» بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. سوزۇق تاۋۇش «ئى» غا ۋەكىللىك قىلىدۇ.

زىرائەت ئى [ئە] يېزا ئىگىلىكىدە تېرىپ ئۆستۈرۈلىدىغان ئۆسۈملۈكلەر. ئۇ ئاش-لىق زىرائەتلىرى، ياغلىق دان، كۆكتات، مېۋىلىك دەرەخ ۋە سانائەت خام ئەشياسى ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان كېۋەز، تاماكا قا-تارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

زىرائە ئى [ئە] < زومۇل > سۇت ئەمگۈچى ھايۋان. ئۇ قۇرۇقلۇقتىكى ئەڭ ئېگىز ھاي-ۋان بولۇپ بويىنى ناھايىتى ئۇزۇن، ئاۋاز چىقارمايدۇ، ئەركەك-چىشسىنىڭ ئوخ-شاشلا مۈگدىزى، تەن سىرتىدا گۈللۈك داغلىرى بولىدۇ، تېز چاپىدۇ، ئۆسۈملۈك يوپۇرماقلىرى بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، ئافرىقا-نىڭ ئورمانلىقلىرىدىن تېپىلىدۇ.

زىراۋەندە ئى [پ] < بوت > زىراۋەندە ئائىلە-سىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى توخۇم شەكىلدە، رەڭگى قوڭۇر، پوتۇن ئۆسۈملۈك تېنى سېسىق پۇرايدۇ، مېۋىسى دورىغا ئىشلىتى-لىدۇ، ئىسسىتمىنى ياندۇرۇش، يۆتەل توختىتىش رولىغا ئىگە.

زىرە I ئى [پ] < بوت > ① كۇنلۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق سا-مان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۆسۈملۈك تېنى-دىن كۆچلۈك پۇراق چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇرۇقى دورا ياكى تەم تەڭشىگۈچى ماتې-رىيال ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى.

زىرە II ئى [ئە] ئاياللار قولىقىغا تاقايدىغان بىر خىل زىننەت بۇيۇمى. ئادەتتە ئالتۇن، كۈمۈش ۋە مىس قاتارلىق مېتاللاردىن يا-سىلىدۇ.

زىرىپ [ئە] ① سۇپ. ئەقىللىق، زېرەك. ② ئى. بېكىتىدە قىلىنىدىغان ئىنچىكە ئىش: زىرىپ قىلماق.

زىرىق ئى[پ] <بوت>زىرىق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان تىكەنلىك چاتقال. ئۇنىڭدىن يەنە زىرىق ئىشقارى ئالغىلى، شاخ ۋە يىلتىزلىرىنى دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ھۆل ئىسسىقنى قايتۇرۇش، قىزىتمىنى پەسەيتىش رولى بار.

زىسەي ئى[خەن] <بوت>قىزىل يۇسۇنلەر خىلىدىكى بىر خىل ئۆسۈملۈك. دېڭىز بويىدا ئۆسىدۇ، رەڭگى جىگەر رەڭ، شەكلى ياپىلاق بولۇپ، ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ.

زىق سۈپ[ئە] قىس، جىددىي؛ ئالدىراش (ۋاقىت ھەققىدە): ــ ياق، ھازىر ۋاقىت زىق، ــ دەپ ئابدۇكېرىم بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي.

زىققە ئى[ئە] <جىب>نەپەس قىيىنلىشىش، كاناي‌دىن خىرىلدىغان ئاۋاز كېلىش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بىر خىل دەم سقىلىش كېسىلى.

زىكىر ئى[ئە] پېز ت< دىن >① ئەسلەش، خاتىرىلەش، سۆزلەش، تىلغا ئېلىش: زىكىر قىلماق. زىكىر ئېيتماق. * ھالغا يېقىپ زىكىر، داۋقا يېقىپ سەنەم (ماقال). ② مۇسۇلمانلارنىڭ بىرەر باشلامچىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ھالقا شەكىللىك يۇمىلاق بولۇپ ئولتۇرۇپ، خۇدانىڭ يالىكى ئۆتكەن ئەۋلىيالارنىڭ نامىنى تىلغا ئېلىپ، تەسۋى سىيرىپ دۇئا تەكبىر ئوقۇپ ئۆتكۈزىدىغان مۇراسىمى.

زىگوتا ئى[<گرېك] <بىئول >جانلىقلار جىنسلىق كۆپەيگەندە ئەركەك ۋە چىشى جىنسىي ھۈجەيرىلەرنىڭ ئۆزئارا قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولىدىغان بىرگى بىر ھۈجەيرە. ئۇ تەدرىجىي بېتىلىپ، بىرگى بىر جانلىق تەنگە ئايلىنىدۇ.

زىگىلى ئى[خەن] بىرەر ئىشقا قاتتىق بېرىلىش نەتىجىسىدە ئۆزىنى ئالدۇرۇپ قويۇش، كۆچ ئېلىپ كېتىش: ئۇ مېنى ھەربىكەت قىلىشقا مەجبۇرلاپ زىگىلى قىلىپ قويدى.

زىل سۈپ[پ] ① بوم ياكى توم ئەمەس، ئىنچىكە، يېقىملىق (ئاۋاز ھەققىدە): زىل ئاۋاز. * قىزنىڭ ئاۋازى تۇرغاينىڭكىدەك زىل، تەمبۇر ئاۋازىدەك جارانگلىق ئىدى. ② قوپال گەپ-سۆز ۋە قوپال مۇئامىلىنى كۆتۈرەلمەيدىغان، نازۇك: زىل ئادەم. زىل كۆڭۈل. ③ سىلىق، چىرايلىق، ئىنچىكە: قېيۇم ئۇستا زىل ئىش قىلىدىغان تەجرىبىلىك ئۇستا ئىدى.

زىلچا ئى[پ] يۇڭ ياكى يېپەكتىن ھەر خىل رەڭدە تۇتۇلىق توقۇلۇپ، يەرگە سېلىنىدىغان ياكى تامغا ئېسىپ قويۇلىدىغان ئائىلە بۇيۇمى؛ گىلەم: زىلچا سېلىنغان سۇپا.

زىلزىلە ئى[ئە] ①تىترەش، تەۋرەش: ھېلقى ئاۋاز بارغانسېرى كۈچىيىپ، زېمىندا زىلزىلە، تەنلەردە تىترەك پەيدا قىلغىلى تۇردى. ② كۆچمە. قاتتىق غۇلغۇلا: ئۇنىڭ قايتىپ كېلىشى خەلق ئىچىدە كۆچلۈك

زىلزىلە پەيدا قىلغاندىدى.

زىممە ئى [ئە] ئۇست، بويۇن (ۋەزىپە، مەسئۇلىيەت، بۇرچ قاتارلىقلارغا نىسبەتەن): زىممىسىگە ئالماق. زىممىسىگە چۈشمەك.

زىمىستان ئى [پ] ① قىش پەسلى، قىش: زىمىستان كۆرمىگەن بۇلبۇل باھارنىڭ قەدرىنى بىلمەس. ② كۆچمە. مۇدھىش قاراڭغۇ، زۇلمەت: بىلىمسىزلىك بىر زىمىستان ئىكەن.

زىنا ئى [پ] ئەر-ئايالنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قانۇنسىز جىنسىي ئالاقە؛ بۇزۇقچىلىق، پىلەشە: زىنا قىلماق.

زىندان ئى [پ] يەر ئاستىدىكى زەي ۋە قاراڭغۇ قاماقخانا؛ سولاقخانا؛ تۇرمە: زىندانغا تاشلىماق. زىندانداپ ياتماق.

زىننەت ئى [ئە] ① گۈزەللىك ۋە ھۆسن بېرىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان بۇيۇم؛ بېزەك، ھۆسن: ئاتنىڭ زىننىتى ئېگەر-توقۇم (ماقال). ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

زىنھار رەۋ [پ] بولۇشسىز پېئىللار بىلەن كېلىپ «ئەسلا، يەقەت، ھېچقاچان، قىلمىچە، مۇتلەق» دېگەن مەنىلەردە قوللىنىلىدۇ: ھەلىمخان ئۇنى دوختۇرخانىغا ئاپارماقچى بولدى، ئەمما مەزىن زىنھار ئۇنىمىدى.

زىيا ئى [ئە] پېزىت ① يورۇقلۇق، نۇر؛ شولا: ئۆزگىلەر ئىگاھى جىلۋە ئەيلىدى، قۇياش-نىڭ زىياسى پارلىغان يۇزدە. قايغۇم يوق بۇ ھالدىن، چۈنكى ھېچبىرى، كۆرەلمەس ھۆسنىڭنى مەن كۆرگەن كۆزدە. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زىيابەت ئى [ئە] تەنتەنىلىك، كاتتا ئولتۇرۇش؛ مېھماندارچىلىق: زىيابەت بەرمەك. زىيابەت ئۆتكۈزمەك.

زىيابەتخانا ئى [ئە+پ] زىيابەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تەييارلانغان ئۆي؛ ئورۇن: بۇ زىيابەتخانا خۇددى كىچىكرەك بىر تانسىخانىغا ئوخشايتتى.

زىيادە رەۋ [ئە] بەلگىلىك مىقداردىن، سانىدىن ئوشۇق؛ ئېھتىياجدىن، نورمىدىن ئارتۇق، كۆپ: — رەھمەت، ئىچمەيمەن، ھېلى مەن بىر چىنە زىيادە ئىچىۋەتتىم، — دېدى ئۇ رابىيەمگە.

زىيارەت ئى [ئە] ① مۇقەددەس جاي، چەت دۆلەت ياكى بېقىن-يىراق، مەنزىرىلىك جاي، داڭلىق شەخس ياكى كىشىلىرىنىڭ قەبرىسى قاتارلىقلارغا قارىتا قىلىنىدىغان سايا‌ھەت، ئېكسكۇرسىيە: ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مەھمۇد كاشغەرى مازىرىغا بېرىپ زىيارەت قىلىش ئارزۇلىرىنى بىلدۈرۈشتى. ② ھۆرمەت ياكى رەسمىيەت يۈزىسىدىن بىرەر شەخس بىلەن كۆرۈشۈش، ئەھۋاللىشىش ياكى بۇ ھەقتە قىلىنغان پاتمە: سىز سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنى ئۇيغۇرلار ئىچىدىن تۇنجى قېتىم زىيارەت قىلغان كىشى. ③ <ئىد> خەۋەر-ماقالىلەرگە ماتېرىيال تەييارلاش يۈزىسىدىن

مۇخبىرلار بىلەن ئالاقىدار كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن سۆھبەت؛ ئۇچرىشىش: مۇخبىرلىق زىيارىتى.

زىيارەتخانا ئى[ئە+پ] ←**زىيارەتگاھ:** زىيارەتخانا ئىچى قاپقاراڭغۇ ئىدى.

زىيارەتگاھ ئى [ئە+پ] كىشىلەر زىيارەت قىلىدىغان جاي؛ ئورۇن: مەن رەڭمۇرەڭ گۈللەرگە تولغان باغچىنى ئارىلاپ باغنىڭ غەربىدىكى زىيارەتگاھقا يەتتىم.

زىيان ئى [پ] ① ئومۇمەن ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى يوقتىش، چىقىم: بۇ زىياننىڭ ئورنىنى شۇ تاپتا ھېچنېمە بىلەن تولدۇرغىلى بولمايتتى. ② كۆچمە. يامان تەسىر، زەرەر: تاماكىنىڭ زىيىنى. ھاراقنىڭ زىيىنى.

ژ

ژارگون ئى [فران]بەلگىلىك بىر ئىجتىمائىي گۇرۇپپا كىشىلىرىلا چۈشىنىدىغان، باشقىلار ئانچە چۈشىنىپ كەتمەيدىغان تىل.

ژاندارما ئى [ر<فران] ھەربىي خادىم، قورال-لىق مۇھاپىزەتچى، ساقچى: «ئالتۇنچە-لار» نى نازارەت قىلىپ كېتىۋاتقان قورال-لىق ژاندارمىلار كۆزلىرىنىڭ ئالايتىپ ئۇ-نىڭغا يېقىنلاشتى.

ژانىر ئى [ر<فران]< ئە >بەدىئىي ئەسەر-لەرنىڭ سۈژىت ۋە ئۇسلۇب جەھەتلەردە ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغان ھەربىر تۈرى.

ژۇرنال ئى [ر<فران] ① كىتابچە ياكى مەجمۇئە شەكلىدە بەلگىلىك ۋاقىتتا چە-قىرىلىدىغان ھەمدە پەن ۋە مەخسۇس ساھە بويىچە خەۋەر، ئىجادىيەت، تەنقە-قات ۋە باشقا ئىلمىي ئەمگەك نەتىجىلىرى-نى ئېلان قىلىدىغان، تارقىتىدىغان قە-رەللىك نەشر بۇيۇمى: گەزىتە ژۇرنال. «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى. ②<ماۋ> كۆندىلىك ئىش، ۋەقە ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلار خاتىرلىنىدىغان دەپتەر، خاتىرە: سىنىپ ژۇرنىلى. ③ <كىنو> ھەر قايـ-سى سەپلەردىكى ئەھۋاللار، پەن-تەنقە-قات ۋە ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش نەتە-ىجىلىرى قاتارلىقلارنى ھەققىي يوسۇندا كۆرسىتىدىغان، خەۋەر قىلىدىغان فىلىم.

ژۇرنالىست ئى [ر<مت>گېزىت-ژۇرناللارغا ھەر خىل تېمىدا ماقالىلەر يېزىپ، تۇرىدە-غان ۋە ئۇنى چىقىرىشقا قاتنىشىدىغان كىشى، ئەدەب: گەزىتخانا ناسىرى تالانتلىق شائىر ھەم ژۇرنالىست ئىدى.

س

سائادەت ئى [ئە] ① زور بەخت، پارلاق ئىستىقبال: ئۇنى كۆرۈشىنىڭ بىزگە نېسىپ بولۇشى زور سائادەتتۇر. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

سائادەتمەن سۈپ [ئە+پ] بەخت-سائادەتكە ئېرىشكەن، بەختلىك: دادامنىڭ دۇئاسى-نى ئالسام، ئىككىلا دۇنيادا سائادەتمەن بولىسەن.

سائەت ئى [ئە] ① بىر سوتكىنىڭ 24 دىن بىرىگە يەنى 60 مىنۇتقا تەڭ بولغان ۋاقىت بىرلىكى: مەن بىر سائەتتىن كېيىن ئورنۇمدىن تۇردۇم. ②ۋاقىتنى سائەت، مىنۇت، سېكۇنت بويىچە ھېسابلاپ كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئەسۋاب: ياسىن پات-پات سائىتىگە قاراپ قويماقتا. ③<ماتار> ئوقۇتۇشتىكى ھەربىر قېتىملىق دەرس ۋاقتى، ئادەتتە 45 مىنۇت بولىدۇ: بىزگە ھەر ھەپتىدە تۆت سائەت خەنزۇ تىلى دەرسى بار. ④ پۇرسەت، پەيت: ياخشى سائەتتە توي قىلىپ، مەلىكىنى ھاتەمگە نىكاھلاپ بەردى. ⑤ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سائەتسىز ئى [ئە+پ] سائەت ۋە سائەت زاپچاسلىرىنى ياساش ۋە قۇراشتۇرۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

سابا ئى [ئە] تاڭ سەھەردىكى سالقىن شامال: سەھەرلەر شوق سابا ئىلھام گۈلۈمنى ھەر سۆيۈپ ئۆتسە، تەپەككۇر پەرىسى قەلبىم بېغىغا گۈل قىسىپ كەلدى

سابا‌ھەت ئى [ئە] ① پىز ت. گۈزەللىك، ھۆسن. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

سابىق سۈپ [ئە] بۇرۇن بولغان، بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى: ئىدارىنىڭ سابىق باشلىقى.

ساپ [ئە] ① سۈپ. چاڭ-توزاندىن خالىي، سۈزۈك، پاكىز: ھاۋا شۇ قەدەر ساپ ئىدى، ئاسماندا تولۇن ئاي كۆلەتتى. ② سۈپ. باشقا ئارىلاشمىسى بولمىغان، تازا: ساپ ئالتۇن. ✻ ئۇنىڭ ئاۋازى جارانلىق، موڭلۇق ھەم ساپ ئىدى. ③ سۈپ. كۆچمە. داغ تەگمىگەن✻ياماقلىق، ئەيىب-نۇقسان، ئىللەتتىن خالىي؛ پاك: ساپ ئەخلاق. ساپ ئىشق. ④ سۈپ. باشقا بىرنىڭ ئىچىجرى ئارىلاشمىغان، ھالال: ياڭرىدى كۆكتە، ساپ مېھنەت سازى. دېھقانلار بۇندىن بولۇشتى رازى. ⑤ رەۋ. پۈتۈنلەي، تامامەن: سىز توغرا تىجارەت قىلماي ساپ قانۇن تېشىدىكى ئىشلارنى قىلىپ يۈرسىز-ئىز، مەن سىزگە قانداقمۇ ئەقىل كۆرسىتىمەن؟

ساپا (ساپاسى) I ئى [ئە] ① ساپلىق، پاكلىق. ② سۈپەت، ئۇنۇم قەدىر-قىمەت: ساپاسى ياخشى ماللار ئىچىدىن ئالساق، ئۇ ئەلۋەتتە ئالغۇچىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغايدۇ.

همەت: بىلىملىكىنىڭ باھاسى يوق، بىلىم-سىزنىڭ ساپاسى يوق (ماقال). ③ مەنپەئەت، ھۇزۇر، ھالاۋەت: جاھالەت سە-مەردىن بىزگە بىر كۈن كۆپ خاتا باردۇر، ئېيتىڭىزچۇ بۇگۈنكى ھالىمىزنىڭ قايسى بىرىدە ساپا باردۇر.

ساپا (ساپاسى) Ⅱ ئى [ئىنگ] پۈرۈزنىا ياكى بۇلۇتسمان سۇلياۋ ئورۇنلاشتۇرۇلغان، يۆلەنچۈكلۈك يۇمشاق ئورۇندۇق، بەزىلەرنىڭ ئىككى يان تەرىپىدە قولنى قويىدىغان تۇتقۇچى بولىدۇ.

ساپال [پ] ① سۈپ. سىغىز لايدىن ياساپ مەخسۇس خۇمداندا پىشۇرۇلغان: ساپال قاچا. ساپال تاۋاق. // مۇخپۇل ئاكىنىڭ قولىدا سىرتى يېشىل سىرلانغان ساپال بار ئىدى. ② ئى. سىغىز لېيىدىن ياساپ مەخسۇس خۇمداندا پىشۇرۇلغان ھەر خىل بۇيۇم.

ساپايى ئى [ئە] ئۇيغۇرلارنىڭ ياغاچ ياكى مۇڭگۈز دەستىگە بىرنەچچە چوڭ مېتال ھالقا ۋە ھەربىر چوڭ ھالقىغا كۆپلىگەن مېتال ئۇششاق ھالقىلار ئورۇنلاشتۇرۇلغان، قول بىلەن سىلكىپ شاقىلدىتىپ چالىدىغان بىر خىل مىللىي چالغۇ ئەسۋابى.

ساتار ئى [پ] < مۇز > ئۇيغۇرلارنىڭ كامانچە بىلەن چالىدىغان بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى. شەكلى تەمبۇرغا ئوخشاپ كېتىدۇ. 7 دىن 13 كىچە تارى بولۇپ، ئاۋازى ناھايىتى يېقىملىق، مۇقام ئاھاڭلىرىغا ناھايىتى ماس كېلىدۇ.

ساتورن ئى [ر < لات] < ئىستر > قۇياش سىستېمىسىدىكى قۇياشقا يېقىن 6-پلانېتا، چوڭلۇق جەھەتتە قۇياش سىستېمىسىدىكى توققۇز چوڭ پلانېتا ئىچىدە ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ.

ساترا ئى [ر < لات] < ئە > تۇرمۇشتىكى ناچار ھادىسىلەرنى، كەمچىلىك ۋە نۇقسانلارنى قاتتىق مەسخىرە ۋە پاش قىلىدىغان ئۆتكۈر ھەجۋىي ئەسەر.

ساتىراش ئى [پ] چاچ-ساقالنى ئېلىش ۋە ئۇنى تۈزمەشتۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى: ئۇ ساتىراشنى كۆرۈپ، قايتىپ چىقىپ كەتمەكچى بولدى.

ساتىراشخانا ئى [پ] ساتىراشلار چاچ-ساقال-نى ئېلىش، تۈزمەشتۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئۆي، دۇكان.

ساتىرىك سۈپ [ر] ساتىرا خاراكتېرىدىكى؛ ئۆتكۈر ھەجۋىي: ساتىرىك ئەسەر، ساتىرىك داستان.

سارخاروزا ئى [ر < گرېك] < خەم < ① ئورگانىك بىرىكمە. ئۇ ئاق رەڭلىك كرىستال بولۇپ، تاتلىق تەمگە ئىگە، شېكەر قومۇشى ياكى قىزىلچىدىن ئېلىنىدۇ. ② شېكەر قومۇشىنىڭ سقىپ چىقىرىلغان سۇيىنى قاينىتىش ئارقىلىق ئېلىنىدىغان قەنت.

ساخارىن ئى [ر < گرېك] < خەم > ئورگانىك

بىرىكمە. ئاساسىي خام ئەشياسى ھېتىل بېنزول. ئۇ رەڭسىز كرىستال بولۇپ، ئاـ دەتتە ئۇنى شېكەر ئورنىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

ساخاۋەت ئى [ئە] ① مەردانىلىق، سېخىيـ لىك: خوش-خوش، ساخاۋەتتە تەڭداشسىز ئەزىز مەلىكەم، نېمە ئىش ئىدىكىن، بىز تەييار. ② باشقىلارغا خالىس قىلغان يارـ دەم، ئىنئام: ئىلاجىمىز بولمىدى، قىلىڭ بـــزگە ساخاۋەت، قادىر خوداـ ئىگەمدىن سىزگە بولۇر شاپائەت.

ساختا سۈپ [پ] ① ئالداش مەقسىتىدە ئەسلىگە ئوخشىتىپ ئىشلەنگەن، ياسما، يالغان: ساختا پۇل. ساختا ھۆججەت. ② چىن كۆڭۈلدىن بولمىغان، ياسما، سۈنـ ئىي: ساختا كۈلكە، ساختا مۇھەببەت. ③ ھەقىقىي بولمىغان، ئاساسسىز، يالـ غان: ساختا كۆرۈنۈش. ★ دۇشمەنلەرنىڭ رەسۋاسى چىقىپ ساختا قىياپىتى ئاشكارـ لاندى.

ساختىيان ئى [پ] ئۆچكە خۇرۇمى.

سادا ئى [ئە] ① تاۋۇش، ئاۋاز؛ ئۈن: سادا چىقماق. ② كۆچمە. جاۋاب، ئىنكاس: بۇ تەلەپ كىشلەر ئارىسىدا قاتتىق سادا پەيدا قىلدى.

ساداقەت ئى [ئە] چىن كۆڭۈلدىن ئىپادـ لەنگەن سەمىمىيلىك، ۋاپادارلىق، سادىقـ لىق: شاھ ئۇنىڭ ساداقىتىدىن سۆيۈنۈپ، مەلىكىنى ئۇنىڭغا ياتلىق قىلماقچى بوپـ تۇ.

سادا سۈپ [ئە] ① مۇزەككەپ ئەمەس، ئاددىي: ئىككىمىز ئۇنىڭ ساددا سوئالـ دىن كۆلۈپ كەتتۇق. ② ئانچە پۇزۇر، ئالاھىدە ئەمەس، ئادەتتىكىدەك: ئۇنىڭ كـــىيىملىرى ناھايىتى ساددا ئىدى. ③ ئارتۇقچە تەكەللۇپ ياكى قۇۋۇلۇقنى بىلـ مەيدىغان، ئاددىي، تۇز، كەمتەر: كاتىپ ساددا بوۋاينىڭ گېپىدىن كۈلۈپ گۈلئاـ شەمگە قارىدى.

سادىر [ئە] ① سۈپ. يۇز بەرگەن، پەيدا بـــولغان: مېنىڭ قانداق كەمچىلىكـخاـ تالىقلىرىم بولسا، بۇ سىلەرنىڭ ئوتتۇراڭـ لاردا خـــزمەت قىلىش جەريانىدا سادىر بولدى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ســادىق [ئە] ① سۈپ. چىن كۆڭۈلدىن بېرىلگەن، سەمىمىي، ساداقەتلىك: نېغـ مەت شەھەرگە ئۆتكىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا بۇ سادىق چاكىرىنىمۇ يوقتەپ كېلىۋالغاندـ دى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سار ئى [پ] < زوئول > بىر خىل يىرتقۇچ قۇش. يىلان، چاشقان، چوجە قاتارلىقلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ.

سارا [پ] ① سۈپ. ئەڭ ياخشى، تاللانغان، سەرخىل: سارا بۇغداي. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ساراپان ئى [ر] خوتۇن-قىزلارنىڭ يەڭسىز كۆڭلىكى. يوپكىسى بىلەن كەنجىرى تۇـ تاشتۇرۇلغان ھالەتتە بولۇپ، ئادەتتە كوپتا

ئۇستىگە كىيىلىدۇ.

ساراسمە ئى [پ] نېمە قىلىشنى بىلمەي هودۇقتان، تەمتىرىگەن، گاڭگىرىغان هال. لەت: ئىستىمكامغا يېقىنلاپ، قول بومبىلار تاشلاندى. دۈشمەنلەرنىڭ ئىچىدە ساراسمە باشلاندى.

ساراي ئى [پ] ① خان، پادىشاھ ۋە ئۇلارنىڭ ۋەزىر-ۋۇزرالىرى، ئائىلە-جەمەتى تۇرغان هەمدە تۇرلۇك مەقسەتلەر ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان هەر خىل خانىلار، زاللار ۋە هويلىلاردىن تەشكىل تاپقان هەشەمەتلىك جاي؛ ئوردا: يازلىق ساراي. قىشلىق ساراي. ② ئىجتىمائىي مەقسەتلەر ئۈچۈن سېلىنغان ۋە ياكى هەر خىل مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى، سودا ئىشلىرى بولۇپ تۇرىدىغان جاي، زال، بىنا: خەلق ساراىي. مەدەنىيەت ساراىي. ئوردا-ساراي رەسىمىيەت ساراىي. ③ يولۇچى ۋە سودىگەرلەر قونىدىغان ياتاق، هويلىسى ۋە ئېغىلى بولغان مېهمانخانا، دەك: بىر كۈنى ئەپەندىم بازارغا كىرىپ ئاغىنىسى بىلەن بىر سارايدا قونۇپ قېلىپتۇ. ④ مەخسۇس مېهمانلار ئۈچۈن سېلىنغان ياكى تەبىيارلانغان چوڭراق ئۆي، مېهمانخانا: يىگىتلەر بولسا، سالىنىڭ ئايرىم ياسىغان ساراىينى ئىگىلىگەنىدى. ⑤ ئامبار، ئىسكىلات: سوغۇق سارايى. ياڭاق ساراىي.

سارايۇەن ئى [پ] يولۇچىلار چۈشىدىغان سارايىنىڭ ئىگىسى: سارايۇەن ئۇنىتىغا بىر توخۇ ۋە ئىككى تۇخۇم پىشۇرۇپ بېرىپتۇ.

سارجا ئى [<فارس] توقۇلۇشى نىسبەتەن زىچ بولغان، ئارقاق ۋە ئۆرۈشى قىيىسىق توقۇلغان يۇڭ رەخت.

سارجان [ ] ① ئى. ئۇچ گەزگە تەڭ ئۇزۇنلۇقتىكى ئۆلچەم ۋە مۇشۇنداق مىقدارىدىكى ئۇزۇنلۇق ئۆلچىشى ئىسمى: يەرگە سارجان سالماق. ② مق. سارجان ئۇزۇنلۇقىتىكى، هەجمىدىكى: بىر سارجان تاش.

سارىكوما ئى [<گرىك] < تېب > ئۇستىخان، لىمفا توقۇلمىسى ۋە قان ئىشلىگۈچى توقۇلما قاتارلىقلاردا پەيدا بولىدىغان بىر خىل يامان سۈپەتلىك ئۆسمە.

سارگاس ئى [<لات] < بوت > قوڭۇر يوسۇنلەرنىڭ بىر ئۇرۇقدىشى. ئۆسۈملۈك تېنى ناھايىتى يوشاق، غولى ئۇچ قىرلىق، يوپۇرمىقى تۆمەنە شەكىلدە كېلىدۇ. كۆپىنچە دېڭىزنىڭ قىرغاقتا بېقىن جايلاردا ئۆسىدۇ.

سارۇچكا ئى [ر] كىيىمنىڭ سۈپەتلىك ۋە كۆركەم كۆرۈنۈشى ئۈچۈن، مۇرە ۋە كۆكرەك قىسمىدىكى ئەستەر بىلەن تاش ئېچىگە ئېلىنىدىغان، مەخسۇس توقۇلغان بىر خىل رەخت.

سارۋان ئى [پ] كارۋان بېشى: مەن كەلدىم

كارژان بولۇپ، كارژانغا سارژان بولۇپ. كارژان شۇندا قالۇر، مەن كەلدىم ھەيران بولۇپ.

ساز I ئى [پ] ① ئۇيغۇر مىللىي چالغۇ ئەسۋابلىرى يەنى دۇتار، تەمبۇر، ساتار، راۋاب قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىي نامى. ② مۇزىكا، غەزەلخانلارنىڭ ساداسى، كۈيى: ئۇنىڭ «تاشۋاي» دېگەن سازىنى ئاڭلىغان بولغىيدىڭ؟

ساز II سۈپ [پ] ① ياخشى، ساق، جايىدا: ئاز بولسۇن ساز بولسۇن (ماقال). * ئىش قورالىڭ ساز بولسا، مۇشەققىتىڭ ئاز بولار (ماقال). ② پىقىملىق، مۇڭلۇق؛ جاراڭلىق: ئۇ نەپس ۋە ساز ئاۋازى بىلەن پاتمە ئوقۇغاندىن كېيىن، چوڭ چىنىدىكى شورپىنى ئوتلاپ قويدى. ③ تەڭكەش قىلىنغان، سازلانغان: ساز قىلماق.

سازاۋەر سۈپ [پ] ياخشى باھا ۋە مۇئامىلىگە لايىق، مۇناسىپ؛ مۇيەسسەر: قۇندۇز قولىنىڭ چېۋىرلىكى بىلەنمۇ ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى.

سازلى ئى [پ] ① ئىبرەت ئۇچۇن خەلقنىڭ لەمگە كۆرسىتىش، ئاشكارىلاش، كوچا ئايلاندۇرۇش: ئالما بازار، ئالمىسا سازلى (ماقال). ② ئاقىۋەت؛ جازا: ئوقۇش؟ قانداق ئوقۇشكەن ئۇ، ئوقۇغانلىرىڭ سازا-يىنى ئاز كۆرمىدىم.

سازەندە ئى [پ] بىر ياكى بىرقانچە سازنى مۇكەممەل چېلىشنى بىلىدىغان كىشى، سازچى، مۇزىكانت: زىكرى ئىلپەتتا ئۇستا سازەندە بولۇپ، غۇلجىدا تۇغۇلغان.

ساسۇك ئى [خەن] جۇسەي تېپىدىكى بىر خىل ياۋا ئوت، ئۇنى سەي ئورنىدا ئىشلەتشكە بولىدۇ.

ساقىت سۈپ [ئە] ئېلىپ تاشلانغان، بىكار قىلىنغان، بىكار: ساقىت بولماق. ساقىت قىلماق.

ساقي ئى [ئە] ھاراق-شاراب قۇيغۇچى: ساقي بولساڭ ساق بول (ماقال).

ساك ئى [خەن] ئاشلىق ئامبىرى.

ساڭزا ئى [خەن] بىر خىل بېمەكلىك. خېمىرى پىياز ۋە كاۋاۋچىن قوشۇلغان سۇدا يۇغۇرۇلۇپ، ئېشىلگەندىن كېيىن ياغدا پىشۇرۇلىدۇ. كۆپىنچە ھېيت-بايراملاردا سېلىنىدۇ.

ساڭگاپ ئى [پ] كۆن قىلىنىدىغان تېرىنى ئاشلاش ئۇچۇن چىلايدىغان ھاك سۇيى.

سالا (سالاسى) I [پ] ①ئى. قول بارماقلىرىنىڭ ئارىسى، ئارىلىق. ② سۈپ. مەلۇم يۆنىلىشتە يول-يول قىلىپ تەكشىلەنگەن، تۆپتۈز، تەكشى قىلىنغان: سالا ئېتىز.

سالا (سالاسى) II ئى [ئە] كېلىشتۇرۇش ياكى ئۆز رايىدىن قايتۇرۇش ئۇچۇن قىلىنغان دەۋەت، بېرىلگەن تەكلىپ، مەسلىھەت؛ سۆلھى: مانا قىسمەتتاخۇن تۆ-

رۇپتۇ، ئۆزى ھەممە سالادا بار، شۇنداق ئەمەسمۇ قىسمەتئاخۇن؟

سالاپەت ئى [ئە] ھەيۋەتلىك، مەغرۇر تاشقى كۆرۈنۈش؛ سۆلەت: بىز مۇشۇ سالاپىتىمىز بىلەن ئوغرىلىق قىلساق خۇدا راۋا كۆرەرمۇ؟

سالات I ئى [ئە] <دىن> ① ناماز: سالات تۇتۇلماق. ② خۇدا ۋە پەيغەمبەرگە ئاتاپ قىلىنغان ھەمدۇسانا.

سالات II ئى [ر] ھەر خىل ياش كۆكتات، تۇخۇم، گۆش قاتارلىقلاردىن تەييارلانغان بىر خىل سوغۇق سەي.

سالام ئى [ئە] ① لۇغەت مەنىسى: «تىنچ-لىق، ئامانلىق». تىلىمىزدا قاراتما سۆز-لەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ، «تىنچ-ئامانمۇ سىز (سىلەر)» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: سالام ئادىل، قانداق ئەھۋالىڭ، يازلىق تەتىلىنى ياخشى ئۆتكۈزدۈڭمۇ؟ ② بېنىدا بولمىغان كىشىگە ئۆزىنىڭ ئامان-ئېسەن-لىكىنى ئىزھار قىلغان ۋە ئۇنىڭمۇ ئا-مان-ئېسەن بولۇشى ئۈمىد قىلىنغان تە-لەك: ئىنىكئانا مەلىكىنىڭ سالىمىنى يەتكۈزۈپ، ئۇلارنى مېھمانخانىغا تەكلىپ قىلدى. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سالامانداr ئى [ر<گرېك] < زوئول >قوش ماكانلىق ھايۋان. شەكلى كەسلەنچۇككە ئوخشايدۇ. بېشى ياپىلاق، تېرىسى قوپال، دۈمبىسى قارا، قورسىقى قىزغۇچ سېرىق، تۆت پۇتى قىسقا، قۇيرۇقى ياپىلاق كېلىـ

ـدۇ. سۇدا ياشايدۇ.

سالامەت سۈپ [ئە] ① تېنى، بەدىنى كېـ-سەل ۋە ئەيبىتىن خالىي؛ ساق: سالامەت تۇرۇۋاتىسىز. ② بىخەتەرلىك، زىيان-زەخمەت تەگمىگەن: ئوغۇت كۆچلۈك كەپقالسا، بۇلار شۇنداق ئالامەت. قايتا بىر سۇ باشلىسا، بۇغداي قالار سالامەت. ③ خەۋپ-خەتەردىن خا-لىي، تىنچ-ئامان، ئامان-ئېسەن: مانا ھەـ-مىتمۇ سالامەت يېنىڭدا تۇرۇپتۇ. قېنى ئۇكام كۆزۈڭنى بىر ئاچقىنا. ④ تىرىك، ھايات: سالامەت قايتىپ كەلسەم، بالـ-ـامـزنى بىرلىكتە تەربىيىلەيمىز، ئەگەر قۇربان بولۇپ كەتسەم، سەن ياخشى تەر-بىيىلىگىن. ⑤ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

سالاھىيەت ئى [ئە] ① مەلۇم بىر ئىش ياكى پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغاندا بو-لۇشقا تېگىشلىك لاياقەت، ئىقتىدار، شەرت: سىزدە ھەرىيكە لايىق سالاھىيەت يوق ئە-كەن. ② كىشىنىڭ جەمئىيەتتىكى قانۇنىي ئورنى؛ نوپۇز، ئابرۇيى، ئىناۋەت، مەرتىۋە: خەير بوپتۇ، مەن تېخى ئۆز سالاھىيىتىمـ-نى تولۇق ئاشكارىلىغىنىم يوق.

سالاۋات نر [ئە] يۇنىلىش كېلىشتە كەلگەن بـەزى ئىسىملارغا تىركىلىپ «ھېچقىسى يوق، مەيلى، سۇرۇشتە قىلماسلىق كېـ-ـرەك» دېگـەن مەنىلەردە كېلىدۇ: — مەيلى مېنىڭ ئۇستۇمدىن قىلىنغان گەپ-لەرگە سالاۋات، — دېدى ئەكبەر.

سالمۇ ئى [لات] < زەئول > بىر خىل بېلىق. دۇمبىسى كۆل رەڭ ئارىلاش ئاچ بېشىل، يان سىزىقىنىڭ ئاستى قىسمى كۈمۈش رەڭدە كېلىدۇ، پۈتۈن تېنىدە قارا سەپ-كۈنلىرى بولىدۇ.

سالنامە ئى [پ] يىل تەرتىپى بويىچە يېزىل-غان ۋەقە، ھادىسىلەر تارىخى؛ يىلنامە: شىنجاڭنىڭ ناخشا-ئۇسسۇل، مۇزىكىچە-لىقى ھەققىدە ئېلىممىزنىڭ تارىخىي سالنا-مە ۋە تارىخ كىتابلىرىدا خېلى كەڭ توخ-تالغان.

سالون ئى [ر<فران] < ئىد > فرانسۇز تىلىدا «مېھمانخانا، كۈتۈش زالى» دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. كېيىن يەنى X VII ئەسىردىن باشلاپ غەربىي ياۋروپادىكى ئاقسۆڭەك، بۇرژۇئازلارنىڭ تەبىقىسىدىكى ئەدەب ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ھەمىشە چوڭ-چوڭ سارايلارغا يىغىلىپ ئەدەبىيات-سەنئەت ياكى سىياسىي مەسىلىلەر-نى مۇھاكىمە قىلغان سورۇنلىرىمۇ «سا-لون» دەپ ئاتالغان.

سالىيۇت ئى [ر<فران] تەنتەنىلىك ۋەقە، مۇ-راسىملاردا، بايرام ياكى بىرەر تارىخىي ۋە-قەنى تەبرىكلەش ۋاقتىلىرىدا بىرنەچچە توپ ياكى بىرنەچچە مىلتىقتىن بىر يولى ئېتىلىدىغان بىرقانچە تال ئوق.

ساما I ئى [ئە] ئاسمان، كۆك.

ساما II ئى [ئە] ① ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى مىللىي ناغرا ئۇسسۇللىرىدىن بىرى. $\frac{4}{4}$ تاكت ئۆلچىمىدە ئىجرا قىلىنىدۇ. كۆپىنچە ھېيىت-بايراملاردا ئوپچا ئويىنىلىدۇ. ② سوپى-ئىشانلارنىڭ دىنىي پائالىيەت-لەردە، زىكىر، تەلقىنگە ماسلاشتۇرۇپ ئې-لىپ بارىدىغان بىر خىل ھەرىكىتى. كۆ-پىنچە ئىككى قول ئالدى-كەينىگە تاشلا-نىپ، بەل ئېگىلگەن ھالدا پىرقىراپ ئويى-نىلىدۇ.

ساماريي ئى [ر<لات] < خەم > رادىئوئاكتىپ مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Sm(Samarim) . كۆكۈچ رەڭلىك كرىستال بولۇپ، قاتتىق كېلىدۇ.

ساماۋار ئى [ت] ① مەخسۇس چاي قاينىتىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان، ئوتتۇرىسىدا كا-نايسىمان ئوتلۇقى بار مىس ياكى قەلەي-دىن ياسالغان جۇمەكلىك ئائىلە بۇيۇمى. ئۇنىڭ ئوتۇن ۋە كۆمۈرنى يېقىلغۇ قىلى-دىغانلىرىدا ئوتلۇقىنىڭ ئەتراپىغا ئورۇنلا-شتۇرۇلغان سۇ قاچىسى بولىدۇ. توك ئىشلىتىلىدىغان ساماۋارنىڭ مۇندىق ئوت-لۇقى بولمايدۇ. ② ساماۋاردا چاي قاينا-تىپ ساتىدىغان دۇكان، چايخانا: قىزىپ كەتكەن دۇكان، ئاشخانا، ساماۋارلار كە-كەن جارانگلاپ. قۇمدەرۋازا رەستىسى بوي-لاپ، پۇرار خۇشبۇي ئاشمانتا، كاۋاپ.

ساماۋى سۈپ [ئە] ① ئاسمانغا، ئىلاھقا، ئەرۋاھقا مۇناسىۋەتلىك، ئائىت؛ فانتازىيە-

لىك: ساماۋى چۆچەك. * ئۇنلۇك پۈتـ
كۆل پىكىر-خىيالى دوزاخ ۋە دۇنيا-مەل-
ئۇنلار توغرىسىدىكى ساماۋى كۆرۈنۈشلەر
بىلەن باغلانغاندى. ② كۆك، ھاۋا رەڭ:
بـاھار كەلدى، ياشاردى چۆل، ياشاردى
ھەم ساماۋى كۆل، بۇقۇلداپ قىردا كەكـ
لىكلەر كېزەر ھەر يانە-ھەر يانە.

سامتۇر ئى [ر] < مۇز >قەدىمكى تارلىق چالغۇ ئەسۋابى. ياغاچتىن ئۇزۇن قىلىپ ياسىلىدۇ. دەسلەپتە 13 تار بېكىتىلگەن بولۇپ، كېيىن 16 گە كۆپەيتىلگەن؛ ھاـ زىر يەنىمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ 25 تار ئورنىتىلىدىغان بولدى.

ساموراي ئى [ر<ياپون] ياپونىيەدىكى ئىمتـ يازلىق فېئودال ھەربىيلەر تەبىقىسىدىن بولغان كىشى: پادىشاھ سامورايلىرى. يا-پونىيە سامورايلىرى.

سامي سۈپ [ئە] ئىشتكۇچى، ئاڭلىغۇچى: سامي ئوقۇغۇچى. // سامي بولماق.

سانا ئى [ئە]< بوت >① پۇرچاق ئائىلىسـ
دىكى كىچىك چاتقال. دورىغا ئىشلىتىلـ
دۇ. بەلغەم، سەپرا، سەۋدا، كۆيگەن خـ
لىتلارنى چىقىرىش، دىماغنى پاكىزلاش، بەدەنگە جۇلا بېرىش، شەقىقە، جۇنۇن، باش ئاغرىقى، بېقىن ئاغرىقى قاتارلىقلارغا قارىتا شىپالىق رولى بار. ئۇ يەنە سۇرگە دورىـــى ئـورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. ② پۇنۇسنىك پىشقان ئۇرۇقى. شەكلى تاقىغا ئازراق ئوخشايدۇ. تېبابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ.

سانائەت ئى [ئە] خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەبـ ئىي بايلىق مەنبەلىرىنى ئاچىدىغان ھەمـ دە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ۋاستىلىرىنى ياسايدىغان يا-كى بېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى ۋە بېرىم تەييار مەھسۇلاتلارنى پىششىقلاپ ئىشلەيـ دىغان ماددىي ئىشلەپچىقىرىش تارمىقى ھەم ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان كار-خانا ۋە زاۋۇت-فابرىكىلار يىغىندىسى: قول سانائىتى. يېرىك سانائەت.

ساناتوريە ئى [ر<لات] بىمارلار ياكى تېنى ئاجىز كىشىلەر دەم ئالغاچ داۋالىنىدىغان بىر خىل ئالاھىدە داۋالىنىش ئورنى: ئۇچـ كە كېسەللىرى ساناتورىيىسى. ياشانغانلار ساناتورىيىسى.

سانايىنەپسە ئى [ئە] كونا. بەدىئىي سەنئەت؛ بەدىئىي سەنئەت ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان بۆلۈم: ئۇيۇشمىنىڭ سانايىنەپسە بۆلۈـ مى.

سـانتونن ئى [ئىنگ < فران] ①< بوت > مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يو-پۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسۈپ، پەيسمان بېرىلىدۇ، ئالاھىدە خۇش پۇراقلا ئىگە؛ گۈلى باشسىمان گۈل رېتىدە. ②< تېب > ئورگانىك بىرىكمىدىن ئىبارەت بولغان بىر خىل دورا. يۇقىرىقى ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلـ

دىن تەبيارلىنىدۇ. رەڭسىز ياكى ئاق رەڭ-لىك كرىستال ھالىتىدە كېلىدۇ، مەددە چۈشۈرۈش رولىنى ئويناپدۇ.

سانشگرام مق [ر<فران] بىر گرامنىڭ يۈزدىن بىرىگە تەڭ ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى.

سانتلىتر مق [ر<لات] بىر لىترنىڭ يۈزدىن بىرىگە تەڭ سغىم ئۆلچەم بىرلىكى.

سانتىمېتر مق [ر<فران] بىر مېتىرنىڭ يۈز-دىن بىرىگە تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلە-كى.

سانتىمللىمېتر مق [ر<لات+گرىك] بىر مې-تىرنىڭ 100 مىڭدىن بىرىگە تەڭ ئۇزۇن-لۇق ئۆلچەم بىرلىكى.

ساندۇق [ئە] ① ئى. ئىچىگە كىيىم-كېچەك قاتارلىق نەرسىلەرنى سېلىپ ساقلاشقا بو-لىدىغان، ياغاچ ياكى تۆمۈردىن چاسا قە-لىپ ياسالغان، ئېچىپ-يېپىشقا بولىدە-غان ئائىلە بۇيۇمى: ياغاچ ساندۇق. تۆ-مۈر ساندۇق. ② مق. ساناق سانلار بە-لەن كېلىپ، توشقۇچە قاچىلانغان نەر-سىنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: مەلۇم بول-دىكى، جەمئىي 1500 تال مىلتىق، 200 ساندۇق ئوق ئەكىتىلگەن.

سانتار ئى [ر] < تېب > داۋالاش ئورۇنلىرى ۋە ھەربىي قىسىملاردا خىزمەت قىلىدىغان تۆۋەن دەرىجىلىك مېدىتسىنا خادىمى.

سانتاركا ئى [ر] < تېب > ئايال سانتار، ھەمشىرە: بۇ تەكلىپكە بەزىلەر ئۇنىغان بولسىمۇ، بەزى سانتاركىلار ئۇنىمـاي قالدى.

سانىيەن رەۋ [ئە] پېز ت. ئىككىنچى بىر، يەنە بىر، سۆزىرە: دۇئايىسالامدىن كېيىن سانە-ـيەن سۆزىمىز شۇلكى، ھەربىرلىرىنىڭ خەت-سالاملىرىنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق.

ساھابە ئى [ئە] < دىن > مۇھەممەت پەيـ-غەمبەرنى كۆرگەن ۋە ئىسلام دىنىنى قو-بۇل قىلىپ ئۇنىڭ سۆھبىتىدە بولغان كىشى.

ساھە (ساھەسى) ئى [ئە] ئىلىم-پەن، ئەدەبىيە ياكى ئىجتىمائىي پائالىيەت قاتارلىقلارنىڭ ھەربىر تارمىقى: جەمئىيەتنىڭ ھەممە ساـ-ھەلىرى ئورمانچىلىقتىن ئايرىلالمايدۇ.

ساھىب ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىگە ئىگە بولغۇچى، ئىگە. ② بىرەر ئىشتا يارەمـ-لەشكۈچى خىزمەتچى، مۇلازىم: شاگىرت بولاي مەن ساڭا. ھەيران بىلمە ساھىبىنى. تـاپشۇرارمەن قولۇڭغا، ئەمدى بەش يۈز تالىپنى

ساھىبجامال [ئە] ① سۈپ. گۈزەل ھۆسن-جامالغا ئىگە، چىرايلىق، زىبا: سىزگە ئەق-ـلـى-ھوشى جايىدا ۋە ساھىبجامال بىر قـىـزنـى لايـىـق كـۆرۈۋاتـمـەن. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ساھىبخانا ئى [ئە+پ] ①ئۆي ئىگىسى، سورۇننى ئۇيۇشتۇرغۇچى:ساھىبخانامىز-مانلارنى ئاشقا تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن ھـەممەيلەن تاماق يېيىش بىلەن بولۇپ

كېتىشتى. // ساھىبخانا يىگىت ئۇنىڭا-غۇنىڭ توپچىسىنى باستى. ② مەلۇم بىر پائالىيەتكە تەكلىپ قىلىپ ئۇيۇشتۇرغۇ-چى تەرەپ ياكى شەخس: ساھىبخانا كو-ماندا.

ساھىبقىران ئى [ئە] بەختلىك تۇغۇلغان، بەخت يۇلتۇزى پارلىغان ئوغلان: بۇ قۇل-نى ئۆلتۈرۈپ نامەرد بولمىدىم، مېنىڭ-دەك ساھىبقىران يەنە بولۇرمۇ؟!

ساھىبكامال سۈپ [ئە] پىزت. كامالەتكە يەت-كەن.

ساھىل ئى [ئە] ① دېڭىز، دەريا، كۆللەرنىڭ قىرغىقى، بويى: پاراخوت بارغانسېرى دې-ڭىزساھىلىغا يېقىنلاپ كەلدى. ② كۆچە. ئەتراپ، دائىرە: ساھىلى مەن ئۆگەنگەن دەستۇرلا-ردا قۇرىلى ساھىلىگە مۇناسىپ دورىلاردىن بىرى ئىكەن.

ساۋاب [ئە] ① ئى < دىن > دىنىي ئەقىدە بويىچە خۇدانىڭ مەرھىمىتىگە لايىق ئىش، ئەمەل. ② ئى. كۆچمە. يالغىز ئىش، يالغىشلىق: ساۋابىنىڭ كۆپى تۆشۈك (ماقال). ③ سۈپ. ئارتۇق، ئەۋزەل، يالغىز: ساۋاب ئىش قىل-ماق.

ساۋات ئى [ئە] ① ئوقۇش-يېزىشتىن خە-ۋەردارلىق، ئوقۇش-يېزىشنى بىلىش، خەت-ساۋات: ساۋات چىقارماق. ② بىرەر ساھەگە مۇناسىۋەتلىك زۆرۈر مەلۇمات، بى-لىم: سىياسىي ساۋات. ھەربىي ساۋات. ③ تەلىم-تەربىيە، چۈشەندۈرۈش: سىلەر ماڭا ساۋات سۆزلەپ بەرمەي چىققان ھادە-سىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بېرىڭلار.

ساۋاق ئى [ئە] ① ئوقۇتۇش پائالىيىتى داۋامىدا دەرسلىك ياكى ماتېرىياللارنىڭ بەلگىلىك ۋاقىت ئىچىدە ئۆتۈلىدىغان بۆ-لىكى، دەرس: ساۋاق ئالماق. ساۋاق بەر-مەك. * مەن ياسايمەن، سەن ئاۋارە بولما، سەن مول‌لامنىڭكىگە بېرىپ ساۋىقىڭنى يادلاۋەرگىن. ② كۆچمە. ئوگۈشسىز-لىقلاردىن يەكۈنلەنگەن، ئىبرەت ئۈچۈن پايدىلىنىدىغان سەلبىي تەجرىبە؛ ئىبرەت: قادىرلارنىڭ ئائىلىسىنىڭ نىكاھ تۈپەيلە-دىن ۋەيران بولغانلىق پاجىئەسى بۈنىڭغا بىر جانلىق ساۋاق.

سائىل ئى [ئە] ئارىلاپ يۈرۈپ تىلەمچىلىك قىلغۇچى، تىلەمچى: ھەممە يەر تىلەمچى، سائىللار بىلەن تولۇپ كەتتى.

سايادەت ئى [ئە] دەم ئېلىش، كۆرۈش، سەيلە قىلىش ئۈچۈن باشقا جايلارغا قە-لىنغان زىيارەت، سەپەر: شۇ كۈنى پادە-شاھنىڭ سايادەتكە چىقىدىغان كۈنى ئى-كەن.

سايادەتنامە ئى [ئە+پ] <ئىد>بىرەر سايا-ھەتچىنىڭ سايادەت جەريانىداكۆرگەنلە-رىنى يېزىپ بارلىققا كەلتۈرگەن ئەسىرى.

سايە ئى [پ] ① كۈن نۇرى چۈشمىگەن سالقىن جاي: ئۈزۈلداپ كۆيدۈرۈپ كې-تىۋاتقان تاپتاپ، يا بىرەر سايىمۇ يوق ئىكەن شۇ تاپ. ② يورۇقلۇقنى، كۈن نۇرىنى توسقان نەرسىنىڭ كۆلەڭگۈسى: ئەگرە-

ـنىڭ سايىسىمۇ ئەگرى (ماقال). ③ كۆچمە. شەپە، ئەسەر، ئالامەت: ئاننىڭ چىرايىدىن قانداقتۇر بىر ئەندىشىنىڭ سا-يىسى ئەگىپ يۈرگەندەك قىلاتتى. ④ كۆچمە. غۇۋا كۆرۈنۈش: خىيالىمدىكى ئۇزاقتا، كۆز ئالدىمدا دەھشەتلىك سايە. ⑤ كۆچمە. ھىمايە، پاناھ؛ مەدەت، ياردەم: جېنىم ئوكام، — دەپتۇ ئۇلار، — سېنىڭ سايەڭدە بىزمۇ مال-چارۋىلىق بو-لۇپ قالغان بولساق.

سايوز ئى [ر] ① سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى. ② ئىتتىپاق، بىرلەشمە: يازغۇچىلار سايو-زى.

سايۋا ئى [پ>ئە] ئۇزۇمنىڭ بىر تۈرىنىڭ نامى.

سايىپەرەس سۈپ [پ] سايىدا ئۆسۈشكە مۇ-ۋاپىقلاشقان، سايىغا ماسلاشقان: سايىپە-رەس ئۆسۈملۈك.

سايىك ئى [پ] دىئال. كۆك كىشمىش ئۇزۇم.

سايىۋەن ئى [پ] ① كۇن نۇرى ياكى يا-مغۇردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۇستىگە كۇنلۇكسىمان رەخت تۇتۇلغان قۇرۇلما: ئۇ سايىۋەن ئاستىدا ئولتۇرۇپ دوغاپچە-لىق قىلىۋاتاتتى. ② كۆچمە. باشپاناھ، ھامىي، خەيرخاھ: ئۇ ئەلگە ئېغىر كۇنلەردە ئۆزىگە سايىۋەن بولغان ئاشۇ ئاق كۆڭۈل كىشىلەرنى ئېسىدىن چىقارمىغاندى.

سەبرە ئى [پ>ئە] < بوت > گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك. ئۆسۈملۈك تېنى تەركە-ببدىكى شىرنىسىنى دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ، تەرەتنى راۋان قىلىش، ئاشقازاننى كۈچەيتىش ۋە ھەيز ماڭدۇرۇش روللىرىغا ئىگە. «ئالوي» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

سەبىي سۈپ [ئە] ① ۋايىغا يەتمىگەن، گۆ-دەك، كىچىك: بۇ گۈل-گىياھلار گويا ئۇسسۇل ئويناۋاتقان سەبىي قىزلارنى ئەسلىتەتتى. ② تۇرمۇش تەجرىبىسى كەم، كۆپ ئىش كۆرمىگەن، نادان: ئۇ-نىڭ بۇ قىلمىقى سەبىي قىزنى گاڭگىرىتىپ قويدى. ③ كۆچمە. ھىيلە-مىكىردىن يى-راق، پاك، ساپ: سەبىي دىللارغا ئەجدا-دىڭ پىغان، مۇڭ دادى ئىز سالدى، بۇ چاغ يانغان ئىدى قەھرۇغەزەپ گۈلخانى سەنئەتنىڭ.

سەپ ئى [ئە] ①كىشىلەرنىڭ مەلۇم تەرتىپ-ـتە تىزىلغان رەتلىرى: سەپكە تىزىلماق. سەپ بولماق. ② مەلۇم مەقسەتتە ئۇ-يۇشقان كىشىلەر توپى، تارماق، ساھە: ژاھاپ ياشلار سېپىگە قاراپ يۈرۈپ كەت-تى. ③ جەڭ ياكى كۆرەشتە بىر رەھبەر-لىك ئاستىدا تەشكىللەنگەن قوشۇن ۋە مۇشۇنداق قوشۇن ئورۇنلاشقان جاي: ئالدىنقى سەپ.

سەپەر I ئى [ئە] سەپەر ئاي. ھىجرىيىنىڭ 2-ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىل ھېسابىدىكى 2-ئاي. ئۇ 29 كۇن بولىدۇ.

سەپەر II ئى [ئە] مەلۇم بىر ئىش ياكى

زىيارەت ئۇچۇن بىر جايدىن يەنە بىر جايغا بېرىش؛ يول: ھاتەم ئۆتكەن ئىشلار- نى بىرمۇبىر سۆزلەپ بەردى ۋە بۇ قېتىمقى سەپىرىنىڭ مەقسىتىنى دېدى.

سەپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] جەڭگىۋار ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن، تەييارلانغان: سەپەرۋەر قىلماق.

سەپىەن رەۋ [ئە] سەپراس، سەپ-سەپ.

سەپداش ئى [ئە+ب] ①< ھەرب > ھەربىي خىزمەتتە بىرگە، بىر سەپتە بولغان كىشى- لەر (بىر-بىرىگە نىسبەتەن): ئۇلار ئۇ- رۇش مەيدانلىرىدا بىر خەندەكتە جەڭ قىل- ىغان يېقىن سەپداشلاردىن ئىدى. ② كۆچمە. بىر ساھە، بىر تەشكىلات ياكى بىر ئورۇندا بىللە ئىشلىگەن كۆرمۈش قىلغان كىشىلەر (بىر-بىرىگە نىسبەتەن): بىلال ئەزىزى لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ يېقىن سەپ- دىشى ئىدى.

سەپرا [ئە] ①ئى< تب > سارغۇچ رەڭلىك، تەمى ئاچچىق، ئۆتكۈر سۇيۇقلۇق. ئۇ جىگەردە ئىشلىنىپ ئۆت خالتىسىغا چۈ- شۈپ قويۇقلىشىدۇ. ئۇ مايلارنى پارچىلاپ ھەزىم قىلىشقا ياردەم بېرىدۇ. سەپرا خىلە- تى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن كىشىلەر روھىي جەھەتتە ئىنتىك، ئاسان ئاچچىق- لىنىدىغان، كۆز ئېقى ۋە تىلى سارغۇچ، ئۇيقۇسى كەم بولىدۇ. ②ئى. قەي، قۇ- سۇق: سەپرا قىلماق. ③سۈپ. كۆچمە. ئا- سانلا ئاچچىقلاپ قالىدىغان، چېچىلغاق، تېرىككەك: قاتتىق يىللارمۇ ئۆتتى. قابىل دېھقان جامى سەپرا بوۋايغا ئايلاندى.

سەتر ئى [ئە] پېرت ① باسما ياكى يازما ماتېرىياللارنىڭ ھەربىر يولى، قۇر: ھاسىل بولۇر قەترىلەردىن، بولۇر دۇئالار ھاسىل سەترلەردىن. ②كۆچمە. قورۇق، سىزىق: ئۇ- ئەجەب چاغ ياشلىق باھارى، قايدا كەتتىڭ ئەمدى سەن قېچىپ، قىچقارمە- غان مېھماندەك سۆرۈن، سەترلەرنى ئەپ- تىمگە چېتىپ.

سەتە (سەتەي) ئى [ئە] پېرت. نەرسىلەرنىڭ ئۈستۈنكى تەرىپى، يۈزى: ئۇ- ئەل گۈزەللىكمۇ شۇنداق بولاركەن، چوغدەك قەلب تۇن قوينىغا زىننەت قو- شاركەن، يەردە يۇلتۇز، يۇلتۇز ئەمەس نۇرلۇق چىراغ ئۇ، كۆك سەتھىدە ئۆكەر- نىمۇ نۇرسىز قىلاركەن.

سەتىن ئى [<فرن] يېپەككە ئوخشاش پار- قىراق، تورلىما يوللۇق يىپ رەخت.

سەجدە ئى [ئە] < ئىد >قاپىيىلىك نەسر. بۇ كۆپرەك خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا ئۇچ- رايدىغان ئالاھىدە بىر شەكىلدۇر. خەلق چۆچەكلىرى ۋە داستانلارنىڭ نەسرىي يول بىلەن يېزىلغان جايلىرىنمۇ «سەجئە» دېيىلىدۇ.

سەجدە ئى [ئە] < دىن >نامازغا ئوقۇغان، ئىبادەت قىلغانلارنىڭ بېشىنى ئېگىپ، ئىككى قولىنى يەرگە تىرەپ، پېشانىسىنى

يەرگە تەگكۈزۈشى: بۇنى كۆرگەن ھاتەم خۇشاللىقىدىن خۇداغا شۈكۈرلەر قىلىپ سەجدىگە باش قويدى.

سەجدىگاھ ئى [ئە+پ] ① سەجدە قىلىدىغان جاي: سەجدىگاھقا باش قويماق. ②كۆچمە. مۇقەددەس، ئەزىز، ئۇلۇغ جاي: بۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ كاللىسىدا داستىخاندىن باشقا ھېچقانداق ئۇلۇغ سەجدىگاھ بولمايتتى.

سەدەپ ئى [ئە] ئى. بەزى يۇمشاق تەنلىكلەرنىڭ يالتىراق، قاتتىق قاسىرىقى: سەدەپ قۇلۇلىسى.

سەدەپارە سۈپ [پ] ① يۇز پارە، پارە-پارە: سەدەپارە يۇرىكى چېكىدۇ پېغان، تىلىدا: «قوزامنى ساقلىغىن خۇدا». // يۇرىكىم سەدەپارىسى، باسما كۆڭلەكلىك جۇۋان. ئەجەب يامان دەردى بار، شايە كۆڭلەكلىك جۇۋان. ②كۆچمە. پەرىشان، ۋەيران: زەۋرشا سىلەردىنمۇ بەتتەرەك سەدەپارە ئىدى.

سەددىچىن ئى [ئە+پ] «جۇڭگو سېپىلى» دېگەن مەنىدە. سەددىچىن سېپىلىنى كۆرستىدۇ.

سەدىر ئى [ئە] ۋاكلىق تۇرۇمسىدە كەتتۇالنىڭ بېتەكچىلىكىدە ئاش يېغىدىغان ۋە ساقىغا قارايدىغان كىشى.

سەدىقە ئى [ئە] <دىن> ① تىلەمچى ياكى موھتاجلارغا بېرىلىدىغان ئىئانات، خەير-ئېھسان: مەخسۇت بەگ 30 مىڭ داچىن سەدىقە تارقاتتى. ②نىجات ئىزدەپ، ئەزىز ئەۋلىيا-ئەنبىيالارنىڭ روھىغا ئاتاپ خۇدا يولىدا بېرىلىدىغان ئېھسان: مەسچىتلەرنىڭ سەدىقە كىرىمىنى خەلققە، ئىسلامغا پايدىلىق ئىشلارغا ئىشلىتىش كېرەك.

سەر I مق [پ] ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى، بىر جىڭنىڭ ئوندىن بىرى: بىر سەر ئال-تۇن، بىر سەر كۈمۈش. * مىڭ سەرنى يوقاتقان بىر سەر (ماقال).

سەر II [پ] پېزت ① ئى. باش، كاللا. ② سۈپ. ئالدىنقى قاتاردىكى، خىللانغان، باشلامچى: سەر لەشكەر.

سەراپ I ئى [پ] مۇنچا، ھاممام: سەراپقا چۈشمەك.

سەراپ II ئى[پ] ئېزىنتقۇ: يىراقتا بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي غايىب بولۇپ كېتىدىغان ئادەم سەراپ بەزىنى ئېزىنتقۇرالمىدى.

سەرەتان ئى [ئەا]< ئىستر >① سەرەتان بۇرجى. ② 24 مەۋسۈمنىڭ سەككىزىنچىسى. ملادىيە 5-ئايىنىڭ 20، 21 ياكى 22-كۈنلىرىگە توغرا كېلىدۇ: سۈمبۈلدا سۇ سال، مىزاندا تەر، سەرەتاندا ئور (ماقال). ③ راك: ھازىر ئۇيغۇر تېبابىتى شىپاخانىلىرى سەرەتان، بەرەس (ئاقكېسەل) كېسەللىكلىرى ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، بۇنىڭغا دورا ۋە چارىلار تېپىۋاتىدۇ.

سەرەنجان [پ] ①ئى. ئۆي، زال قاتارلىقلارنىڭ ئېچىگە قويۇلغان بىسات، جاھاز،

جابدۇق قاتارلىق نەرسە-كېرەك: ئۇي سە-
رەمجانلىرى. ② سۇپ. ھەممە نەرسىلەر
خىلى-خىلى بىلەن ئۆز جايى-جايىغا رەت-
لىك تىزىپ قويۇلغان؛ تەرتىپلىك، رەت-
لىك: ھويلا ئىچى شۇنچە پاكىز، سەرەم-
جان، ئوللۇكلاردىكى ئوللەر كىشىنىڭ
زوقىنى قوزغاپ تۇراتتى. ③ سۇپ. ئىشنى
جايى-جايىدا، تەرتىپلىك، رەتلىك بېجە-
رىدىغان؛ ئىنچىكە ۋە پۇختا ئىش قىلىدە-
غان: سەرەمجان ئادەم. سەرەمجان ئايال.

سەربەست سۇپ [پ] بىز ھ. ئۆزىنى ئەركىن
ھېس قىلىدىغان؛ ئەركىن، مۇستەقىل:
ئىچىپ سۈنغان شارابىڭنى بولۇپ مەست،
ئېلىپ بىردەم نەپەس، ئازاد-سەربەست.

سەربىز ئى [پ] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈك-
لەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان
غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى سۆگەت
يوپۇرمىقىغا ئوخشاش بولۇپ، گىرۋىكىدە
ھەرىنىڭكىدەك چىشلىرى بولىدۇ. گۈل-
لىرى چۆرىسى ئاق، ئوتتۇرىسى سېرىق،
كۆزدە ئېچىلىدۇ.

سەرپ I ئى [ئە] ئومۇمەن بىرەر مەقسەت
ئۈچۈن پۇلنى ياكى كۆچنى، زېھنىنى
ئىشلىتىش؛ خىراجەت؛ چىقىم: پۇل سەرپ
قىلماق. كۆچ سەرپ قىلماق. زېھنىنى
سەرپ قىلماق.

سەرپ II ئى [ئە] كونا. مورفولوگىيە.

سەرپاي ئى [پ] كونا. كىيىم-كېچەك، ئۇستە-
ۋاش: ئايال يېڭى سەرپايلارنى ساندۇقتىن
ئېلىپ بەردى.

سەرپۇش ئى [پ] تۆۋەنسى تۆرۈك ھەم ئېگىز-
رەك چۆرىسىگە قاما ياكى كۆرپىدىن نەسـ
ـبەتەن تارراق جىيەك تۇتۇلىدىغان بىر
خىل تۇماق، سەللە تۇمىقى: بوۋاي بېشىغا
نېپىز سەرپۇش كىيىۋالغانىدى. //
سەرپۇش تۇماق.

سەرپىيات ئى [ئە] خىراجەتلەر، چىقىملار:
ماي سەرپىياتى. ئېنېرگىيە سەرپىياتى.
توك سەرپىياتى.

سەرخۇش سۇپ [پ] كەيپ قىلغان، كەيپى
بار، بىرئاز مەست، شىركەيپ.

سەرخىس ئى [پ] <بوت> سەرخىس ئائىلە-
سىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق
ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى پەيسىمان مۇرەك-
كەپ يوپۇرماق، كىچىك يوپۇرماقلىرى
ئورغاقتا ئوخشايدۇ، سپورا خالتىسى توپ
ھالەتتىكى تەڭگە شەكلىدە بولۇپ، يو-
پۇرماقنىڭ دۈمبە تەرىپىگە تىزىلىدۇ. يىلـ
ـتىزى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ئادەتتە قان
توختىتىش ۋە مەددە چۇشۇرۇش دورىسى
قىلىنىدۇ.

سەرخىل سۇپ [پ+ئە] ئالدىنقى قاتاردىكى،
خىللانغان، تاللانغان: سەرخىل قوغۇن.
* گۈلنىڭ سەرخىلى گۈل ئارىسىدا، ئەر-
نىڭ سەرخىلى ئەل ئارىسىدا (ماقال).

سەردار ئى [پ] ① <ھەرب> قوشۇن باشلـ
ـىقى، لەشكەر بېشى، قوماندان: ھوشۇر
بەگ سەردارنى ئەۋەتىپ خەۋەر ئالغۇدەك

بولسا، 31 لەك ئافغان لەشكىرى يېتىپ كەپتۇ. ②كۆچمە. باشچى، يولباشچى، رەھبەر: ئەل-يۇرتقا سەردار بولغان ئادەم قېرىنداشلىرى ئۈچۈن ئۆز جېنىنى پىدا قىلالىشى لازىم. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سەردان سۅپ [پ] توق، تولۇق دان ئالغان، ئوخشىغان (دان ۋە مېۋە-چېۋىلەر ھەققىدە): سەردان ئۈزۈم. سەردان ئۆرۈك.

سەرداپ ئى [ئە] كونا. پولنى پارچىلاپ بېرىش ياكى باشقا مەملىكەت پۇلىغا ئالماشتۇرۇپ بېرىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ۋە ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق نەپ ئېلىپ تىرىكچىلىك قىلغۇچى كىشى، پۇل، ئالتۇن سودىگىرى: سەرراپ بازىرى.

سەرراچ ئى [ئە] ئېگەر-جابدۇق ياسايدىغان ئۇستا.

سەرسام ئى [پ] <تېب>مېڭە پەردە يالليۇغى؛ ھېننىگىت.

سەرسان سۅپ [پ] ئۆز يۇرت-ماكانىدىن ئايرىلىپ ھەر يەر، ھەر جايدا يۇرىدىغان؛ سەرگەردان: سەرسان ئادەم. سەرسان بولماق.

سەرسانە رەۋ [پ] سەرسانلىق ئېچىدە، سەرسان بولۇپ: تېپىرلاپ قەپەستىكى قۇشتەك، كۆرگىنىم يامان چۇشتەك، بولۇپ يۇرگەندە سەرسانە، ئاڭا يەنە ئەلەم قانتتى.

سەرقەلەم ئى [پ+ئە] <بن>ئۇي تېمىنىڭ كۆركەم ھەم چىرايلىق كۆرۈنۇشى ئۈچۈن، ئۆينىڭ ئالدى ۋە يان تېمىنىڭ ئۈستى قىسمىغا چىقىرىلىدىغان گىرۋەك.

سەركاتىپ ئى [پ+ئە] كونا. كاتىپلارنىڭ باشلىقى، باش كاتىپ؛ كاتىپ: ئۇي ئىچى جىملىققا چۆككەن شۇ قەدەر، سەركاتىپ قەلىمى يورغىلار پەقەت.

سەركار ئى [پ] بېز ت. ئىشنى باشقۇرغۇچى، ئىش بېشى، رەھبەر: ئىش بىلگۈچى ئاقىللار بولدىلەر خار، ئىش بىلمىگەن نادانلار بولدى سەركار.

سەركەردە ئى [پ] كونا ①لەشكەر بېشى، قوماندان: سوپىئاخۇن قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ۋە ئىنتايىن غەلىبىلىك جەڭ قىلغان خەلقنىڭ مەشھۇر سەركەردىلىرىدىن بولۇپ يېتىشكەنىدى. ②كۆچمە. يولباشچى، باشلىق: — جانابلىرى دانىشمەن سەركەردىمىزنى خاتىرە شەرىپىلىرىدىن چىقىرىپ قويمىغانلا، — دېدى ئۇ سىپايىلىك بىلەن.

سەركەش ئى [پ] ئىتائەتسىز، گەدەنكەش.

سەرگەردان سۅپ [پ] ئۆز يۇرت-ماكانىدىن ئايرىلىپ، توغرا كەلگەن يەردە يېتىپ-قوپۇپ ھايات كەچۈرىدىغان؛ سەرسان: سەرگەردان كىشى. سەرگەردان بولماق.

سەرگەز ئى [پ] گۈللۈك ماتا: بۇرۇن ئايالالار سەرگەزدىن كۆڭلەك، ماتادىن ئىشتان كىيەتتى.

سەرگۈزەشت ئى [پ] باشتىن ئۆتكەن ۋەقەلەر، باشتىن ئۆتكەن ئىشلار، كەچۈرمىش: «تۆمۈر خەلپە يېغىلىقى» دا ھايات قالغان

بۇ ئىككى سەپداش ئۆزلىرىنىڭ 20 يىللىق سەرگۈزەشتىلىرىنى ھېكايە قىلىشىپ ئولـ تۇراتتى.

سـەرلەشكەر ئى [پ] كونا. لەشكەر بېشى، قوماندان.

سەرلەۋھە ئى [پ+ئە] <ئد>كىتاب، ئەسەر، ماقالە ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ نامى؛ ماۋزۇ.

سەرمايە ئى [پ] تىجارەت ياكى كەسپىكە سېلىنغان دەسمايە، مەبلەغ، كاپىتال، پۇل.

سەرمايىدار ئى [پ] كونا. تىجارەت ياكى كەسپىكە سېلىنغان پۇل، مەبلەغ، مال-دۇنيا، دەسمايە ئىگىسى؛ كاپىتالىست.

سەرمۇنشى ئى [پ+ئە] يېز ت. باش كاتىپ؛ سەركاتىپ.

سەرۋاز ئى [پ] كونا. يېز ت. ئاددىي ئەسكەر، لەشكەر.

سەرۋەر ئى [پ] ① يول باشلىغۇچى، يولـ باشچى. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

سەرۋى [پ] ① ئى. ئارچا. ②سۇپ. كۆچمە. قەددى-قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق (ئاـ ياللار ھەققىدە).

سەغىرە ئى [ئە] يېز ت ①بالاغەتكە يەتمىگەن نارمىسىدە بالا، سەبىي بالا. ②يېتىم بالا، يېتىم: سەغىرلەر ھەققى.

سەقەنقۇر ئى [ئە] <زەنبۇل>بىر خىل بېلىق، بېشى ئانتا، تېنى راكقا ئوخشايدۇ ۋە ياپـ لاق كېلىدۇ. پۇتۇن تېنى سۆڭەك ھالقـ لاردىن تۈزۈلگەن قاتتىق قاسىراق ئىچىدە تۇرىدۇ. رەڭگى ئاق، سېرىق ياكى قوڭۇر رەڭلەردە بولىدۇ. قۇيرۇقى ئېگىلىدۇ، قاـ سىراقلىق كىچىك ھايۋانلار بىلەن ئۇزۇقـ لىنىدۇ. ئەركىكىنىڭ قورسىقىدا بالا بېـ ـتىلىدۇرۇش خالتىسى بولۇپ، چىشسى ئـۆزىنىڭ تۇخۇمىنى ئۇنىڭغا سالغاندىن كېيىن ئۇرۇقلىنىدۇ ۋە كىچىك بېلىنجاـ لارنى چىقىرىدۇ. چوڭلىرى ئادەتتە تېباـ بەتتە قىممەتلىك دورا ھېسابلىنىدۇ.

سەقىمە ئى [ئە] جان ت. ماقال-تەمسىل: -يوـ لـۇچىلارنىڭ رەسىمىدە «ياز يول يۇر — ئاتامىز تاڭدا، قىش يول يۇر — كۈن چىققاندا» دەيدىغان سەقىمىسى بار.

سەكتە ئى [ئە] <تېب>بىر خىل كېسەللىك. بۇنىڭدا مېڭە قان ئايلىنىشىنىڭ قاتتىق توسالغۇغا ئۇچرىشى سەۋەبىدىن تۇيۇقسىز ھوشسىزلىنىپ، بەدەننىڭ يېرىمى ۋە ئايرىم قىسىملىرى پالەچلىنىدۇ.

سەكرات ئى [ئە] جان تالىشىۋاتقان، جان ئۈزۈۋاتقان چاغ، ھالەت: سەكراتقا چۈشـ ـمەك.

سەگ ئى [پ] دىئال. ئىت.

سەل ئى [ئە] <سۇ>قاتتىق ياغقان يامغۇر ياكى قار سۇلىرىنىڭ توپلىنىشىدىن ھاـ سىل بولىدىغان كۆچلۈك سۇ ئېقىمى، كەلكۈن.

سەلەپ ئى [ئە+پ] يېز ت. سەل، كەلكۈن.

سەلبي سۈپ [ئە] ئىجابىي ئەمەس؛ يامان، تەلەپكە زىت: سەلبىي ئوبراز. سەلبىي پېرسوناژ.

سەلتەنەت ئى [ئە] ① خان، ئەمر، پادىشاھلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ۋە شۇنداق ھۆكۈمرانلارنىڭ قول ئاستىدىكى دۆلەت ياكى ئۇلار يۈرگۈزگەن ھاكىمىيەت. ② ھەيۋەت، سۈر، داغدۇغا، تەنتەنە، ھەشەمەت: سەلتەنەتنى ئاشۇرماق. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

سەللە I ئى [ئە] نامازغا ئوقۇغاندا ئەركىشىلەر بېشىغا يوگىدىغان ئۇزۇن ئاق رەخت.

سەللە II ئى [ئە] دىئال. قىيىقچە: سەللە پەشۇرماق.

سەللەمنا ئم [ئە] بىرەر نەرسىدىن قانتىق چۆچۈگەنلىكىنى ياكى تولىمۇ ھەيران بولۇۋاتقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: كەلكۈن ۋاقتىدا دەريا سۈيىنىڭ جىقلىقىغا قاراپ «سەللەمنا» دەپ پىشانىگە ئۇرىسەن.

سەللىمازا رەۋ [ئە] ئۇزۇل-كېسىل، پۈتۈنلەي، تولۇق (كېسەل كىشى ھەققىدە): سەللىمازا ساقايماق.

سەلقە ئى [ئە] ① قابىلىيەت؛ تەرز، ئۇسلۇب. ② <مۇز>ئون ئىككى مۇقامنىڭ چوڭ نەغمىلىرى تەركىبىدىكى ئاساسلىق مۇزىكىلاردىن بىرى.

سەمەرە ئى [ئە] بىزت. نەتىجە، مېۋە، مەھسۇل: كىشىلەر بۇ ئادەمنى «ھېلىم كىتاب» دەپ ئاتايدۇ. بۇنداق ئاتاش ھېلىم ئاخۇن ئاكامغا بولغان ھۆرمەتنىڭ سەمەرىسى.

سەمەندەر ئى [پ] ① رېئايەتلەردىكى ئوتتا ياشايدىغان ئەپسانىۋى مەخلۇق، ئوت چاشقىنى. ② < زۆل >قوش ئاكانلىق ھايۋان، چوڭ سەمەندەر ۋە كىچىك سەمەندەر دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. ئاۋازى بوۋاق بالىلارنىڭ يىغلىغان ۋاقتىدىكى ئاۋازىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. تاغ جىلغىلىرىدىكى ئېرىق سۇلىرىدا ياشايدۇ. گۆشى ئەتىۋارلىق يېمەكلىك ھېسابلىنىدۇ.

سەممەي سۈپ [پ] ① چىن يۈرەك، چىن كۆڭۈل، چىن دىلىدىن قىلىنغان، ئېيتىلغان: ساختا، يالغان ئەمەس، راست؛ ھەقىقىي: سەممەي دوستلۇق. سەممەي سالام. سەممەي مۇئامىلە. // سەممەي كۈلمەك. ② كۆڭۈلدە يامانلىقى يوق، ئاق كۆڭۈل، ساپ دىل: سەممەي ئادەم. ③ مۇلايىم، يېقىملىق: ــ ئاھۇڭتە، ئۈنىڭ ئوقۇۋاتقىنى بەلەن كىتابلار، ــ دېدى مۇتەللىپ يۈمشاق ۋە سەممەي ئاھاڭ بىلەن.

سەممىيەت ئى [ئە] سەممىيلىك، سادىقلىق، ساداقەتلىك، ساداقەت: ئۆز سەممىيىتىنى بىلدۈرمەك.

سەنئەت ئى [ئە] ① ئوبراز يارىتىش ئارقىلىق رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، رېئاللىققا قارىغاندا تېپىك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولغان بىر خىل ئىجتىمائىي ئىدىئولوگ-

یه. ئۇ ئەدەبىيات، رەسسامىلىق، نەققاش-
لىق، بىناكارلىق، مۇزىكا، ئۇسسۇل، تىيا-
تىر، كىنو ۋە ئەلنەغمە قاتارلىقلارنى ئۆز
ئىچىگە ئالىدۇ.②ئەمەلىي پەنلەرنىڭ ئۆ-
زىگە خاس ئىش ئۇسلۇبى، سىستېمىسى:
ھەربىي سەنئەت. رەھبەرلىك سەنئىتى.
③ كۆچمە. يۈكسەك ماھارەت، ئۇستىلىق:
ھۆپىگەرلەرنىڭ خېرىدار قىچقىرىپ توۋلا-
شلىرى، ئاشپەز-ناۋايلارنىڭ مانتا ساناش-
لىرى، نانلىرىنى ماختاشلىرىمۇ بىر سەن-
ئەت ئىدى. ④ناخشا-ئۇسسۇل؛ ناخشا-
ئۇسسۇل ساھەسى ياكى ئۆمكى: ئۇ: —
ھە، مەن ناخشا ئېيتىشىغا قاراپ سەنئەتتە
ئىشلىسە كېرەك دەپ ئويلاپتىمەن، —
دېدى.

سەنئەتخۇمار سۈپ[ئە+پ] سەنئەتنى ياخشى
كۆرىدىغان، سەنئەتكە ئامراق: سەنئەتخۇ-
مار ئادەم.

سەنئەتكار ئى [ئە+پ] سەنئەتنىڭ بىرەر
ساھەسىنى ئىگىلىگەن ۋە شۇ ئىش بىلەن
شۇغۇللىنىدىغان كىشى.

سەنئەقەس ئى [ئە] ئۇيغۇر ئۇسسۇللىرىنىڭ
بىر خىلى.

سەنەم ئى [ئە] ① تاشتىن، ياغاچتىن ياكى
مېتالدىن ئىنسان قىياپىتىدە (كۆپىنچە
گۈزەل ئايال ئوبرازىدا) ياسالغان ۋە زىنە-
نەتلەنگەن بۇت.② كۆچمە. گۈزەل، چى-
رايلىق ئايال، نازىنىن: ئاي يۈزلۈك سە-
نەم. ③ئۇيغۇر نەغمىلىرىنىڭ بىرىنىڭ نا-
مى. مۇقاملاردا ئۇسسۇللۇق قىياپەت
(ئوبراز) يارىتىدىغان مۇزىكىنى كۆرسىتە-
دۇ. سەنەمدىكى داپ ئۇرغۇسى ۋە نەغمە
رىتمى شوخ ئۇسسۇللۇق «سىيرىلما»
(ئۇدارلىق) شەكلىدە بولۇپ، قويۇق
ئۇسسۇللۇق مۇزىكا پۇرىقىغا ئىگە. ④
كۆچمە. يول؛ پەدە: ئۆزى بىلگەن سەنەمگە
دەسسىمەك.

سەنپەن ئى [خەن] < ملك > ← **چوت.**

سەنتاگرۇ ئى [خەن] نېپىز توغرالغان گۆش،
ساماق، تۇز، لازا، ئاچچىقسۇ ۋە تېتىتقۇ
قاتارلىقلارنى سېلىپ، تەمىنى ئاچچىق-
چۈچۈك قىلىپ تەڭشەش ئارقىلىق تەي-
يارلىنىدىغان بىر خىل سۇيۇق تاماق.

سەندەل I ئى [پ] تۆمۈرچى، زەرگەر، مىس-
سىكەرلەرنىڭ تۆمۈر قاتارلىق مېتاللارنى
ئۇستىدە قويۇپ، بولقا ياكى بازغان بىلەن
ئۇرۇپ بىرنەرسە ياسايدىغان قۇيما ئەسۋا-
بى.

سەندەل II ئى [پ<ھند] < بوت > ①
سەندەل ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرە-
دىغان دەرەخ. ياغىچى چىگ ۋە خۇش
پۇراق، ئۇنىڭدىن قورال-جابدۇق ياسىغە-
لى، مېۋىلەرنى ئىسلىغلى ياكى دورا ۋە
پۇراقلىق ماتېرىياللارنى چەككلەپ ئالغە-
لى بولىدۇ.②شۇ خىل دەرەخنىڭ ياغە-
چى.

سەندەل III ئى [ر<گرىك] چەمى يۇپقا، پاش-

ئسسز ۋە يەڭگىل قىلىپ تىكىلىدىغان بىر خىل يازلىق ئايال كىيىمى، شۆەك.

سەندەل Ⅳ ئ [پ] يېغسا يېغقىلى بولىدىغان، كىچىك ھەم ئەپچىل قىلىپ ياسىلىدىغان بىر خىل ئورۇندۇق.

سەنكيا ئ [پ] <گېئول>بىر خىل مىنېرال. مولىبكۇلا فورمۇلىسى Fe.AsS. كۈمۈش تەرىكىبىدە تەخمىنەن 46 پىرسەنت ئار-سىن بولىدۇ. ئۇنى ئوتتا كۆيدۈرگەن يا-كى بولقا بىلەن سوققان چاغدا سامساق پۇرىقىغا ئوخشاش بىر خىل پۇراق چىقى-رىدۇ. ئادەتتە ئۇ ئارسىن ئېلىشتىكى ئا-ساسلىق رۇدا ھېسابلىنىدۇ.

سەنگاپال ئ [پ] قۇم، سېغىز ئارىلاش لايدىن ياسىلىپ خۇمداندا پىشۇرۇلىدى-غان بىر خىل مۇستەھكەم ئايال، قاچا.

سەنمۇ ئ [خەن] < ھەرب >ئارمىيىدىكى قىسىملارنىڭ ھەربىتىگە قوماندانلىق قى-لىش ۋە ئۇرۇش پىلانىنى تۈزۈش ئىشىغا قاتنىشىدىغان كادىر.

سەنۈبەر [ئە] پېزت ① ئ. قارىغاي تېپىدىكى بىر خىل چىرايلىق دەرەخ. ②سۇپ. كۆچمە. قەددى-قامىتى كېلىشكەن، خۇش قامەت، چىرايلىق (ئايالالار ھەققىدە).

سەھەر رەۋ [ئە] تاڭ يورۇشقا باشلىغاندىن تارتىپ كۈن چىققۇچە بولغان ئارىلىقتىكى ۋاقىت، سۈبھى: سەھەر تۇرماق.

سەھرا ئ [ئە] ①ئۆسۈملۈك، دەل-دەرەخ ئۆسمىگەن ياكى ئاندا-ساندا ئۆسكەن؛ سۇسىز، بىپايان يەر؛ دەشت-باياۋان، چۆل. ②پېزا: سەھرا ئادىمى.

سەھرايى سۇپ [ئە] سەھرادا ياشايدىغان، سەھرادا ئۆسكەن، سەھرالىق.

سەھنە ئ [ئە] ① زال، كۆلۇب، مەيدان قاتارلىق ئاممىۋى سورۇنلارنىڭ سۆزلىگۈ-چىلەر ياكى ئويۇن قويغۇچىلار ئۈچۈن ئالاھىدە لايىھەلىنىپ، يەردىن ئېگىز قە-لىپ قۇرۇلغان سۇپىسى: سەھنە ئەسىرى. ②كۆچمە. پائالىيەت مەيدانى، مۇنبەر: تا-رىخ سەھنىسى، سىياسىي سەھنە.

سەھىپە ئ [ئە] ①كىتاب، گېزىت، ژۇرنال ۋاراقلىرىنىڭ ھەربىر يۈزى؛ بېتى: گېزىت سەھىپىسى. باش سەھىپە. ②كۆچمە. ئۇ-زۇن داۋاملاشقان ياكى داۋاملىشىدىغان ھادىسە، ھايات قاتارلىقلارنىڭ ئايرىم دەۋ-رى، قىسمى: سەھىپە ئاچماق. شانلىق سەھىپە.

سەھىيە ئ [ئە] ساقلىقنى ساقلاش؛ تازا-لىق: سەھىيە ئىشلىرى، سەھىيە ساھە-سى.

سەۋەب [ئە] ئ ① بىرەر ئىش-ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ بارلىققا كېلى-شى، سادىر بولۇشى ۋە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ئۈچۈن ئاساس ۋە ئامىل بولىدى-غان باشقا بىر ۋەقە-ھادىسە، نەرسە، ھال-ئەھۋال ياكى شەرت-شارائىت: سە-

ژەب بولماق. ② ئى. ژەج، باھانە: سەۋەب تاپماق. سەۋەب كۆرسەتمەك. ③ بلغ. باش جۇملە بىلەن ئەگەشمە جۇملىنىڭ ئوتتۇرىسىدا باغلىغۇچىلىق رولىدا كېلىپ «چۈنكى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ-نىڭغا مەن پەشۇا بەرمىدىم، قانتىق تىللا-شىم، سەۋەب، ئۇ چاغدا «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان چاغلار ئىدى.

سەۋەبكار ئى [ئە+پ] ① بىرەر ئىش، ھادىسىنىڭ پەيدا بولۇشى، يۈز بېرىشىگە سەۋەب بولغۇچى كىشى ياكى نەرسە: سە-ۋەبكار بولماق. * ئوغرى ئالغان مالغا ئىگە-سى سەۋەبكار (ماقال). ② تەبىئىي ھا-دىسىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغۇچى، پەيدا قىلغۇچى ئامىل.

سەۋەبىيات ئى [ئە] < پەلس >ئوبيېكتىپ دۇنيادىكى ھادىسىلەرنىڭ بىر-بىرىنى تە-قەززا قىلىش ئاساسىدا ئۆزئارا باغلىنىش قانۇنىيىتى.

سەۋەن ئى [ئە] يول قويۇلغان خاتا، يېڭە-لىش: سەۋەن ئۆتمەك.

سەۋدا ئى [ئە] ① خىيال؛ ھەۋەس، ئارزۇ: پەرزەنت سەۋداسى. ② بىرەر ئادەم ياكى نەرسە دەردىدىكى جۇنۇنلۇق؛ شەيدالىق: مۇھەببەت سەۋداسى. ③تېبابەتچىلىكتە ئادەم بەدىنىدىكى تۆت خىلتىنىڭ بىرى؛ قارامتۇل، قانسىق ۋە چۈچۈمەل سۇيۇق-لۇق بولۇپ ئورنى تالدا. ئۇ ئەزالارنىڭ شەكىل ۋە سۈپىتىنى ساقلاپ، سەپرا ۋە بەلغەمنىڭ كۆپىيىشىنى چەكلەيدۇ. سەۋدا خىلىتى ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىگەن كىشى-لەرنىڭ كۆز ئېقى، تىلى قارامتۇل ياكى سۇس كۆك، ئۇيقۇسى كەم، ئاچچىقى تېز، تەپەككۇرى ئۆتكۈر كېلىدۇ.

سەۋدايى سۈپ [ئە] ① ئەقلىدىن ئازغان، تەلۈە؛ سەۋدايى بولماق. سەۋدايى قىل-ماق. ② بىرەر ئادەم ياكى نەرسە دەردى-دە، كويىدا ئەس-ھوشىنى يوقاتقان، تەلۈلىك دەرىجىسىگە يەتكەن، مەجنۇن.

سەۋر ئى [ئە] دۇچ كەلگەن، يولۇققان ئېغىرچىلىق، مۇشكۈللۈككە بەرداشلىق بې-رىش، قانائەت: سەۋر قىلماق. * قازاغا رىزا، بالاغا سەۋر (ماقال). * سەۋر-ئەقلىنىڭ بەلگىسى (ماقال).

سەۋزە ئى [پ] < بوت >① كۈنلۈكسمان گۈللۈكلەر ئانىلىسىدىكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق، گۈلى ئاق، مېۋىسى ئۇزۇن ھەم يۇمىلاق. يىلتىز-ى ئۇزۇن ھەم كونۇس شەكىلدە بو-لۇپ، گۆشلۈك، قىزغۇچ ياكى سېرىق كې-لىدۇ. تۇرلىرى كۆپ. ئادەتتە كۆكتات قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ يىلتىزى.

سەۋىيە ئى [ئە] ① ئادەم ياكى نەرسە،

هادىسلەرنىڭ سۆيەت، تەرەققىيات دەرىجىسى: ئىلمىي سەۋىيە. ②كۆچمە. بىلىم، مەلۇمات؛ قابىلىيەت: سەۋىيىسى يۇقىرى ئادەم.

سەي ئى [خەن] ① تاماقتا ئىشلىتىلىدىغان ئوتياش، كۆكتات، كۆك. ②گۆش، تۇخۇم، كۆكتات قاتارلىقلارنى قازاندا قوروش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان بىر خىل بىمەكلىك؛ قورۇما: سەي قورۇماق.

سەيۋۇك ئى [خەن] ماشىنىچى.

سەيخانە ئى [پ] چىلىمنىڭ بېشىدىكى تاماكا سالىدىغان جاي؛ ئوتلۇق، چوغدان.

سەيدۇ ئى [خەن] دىئال. تېرە كېسىدىغان ياي شەكىللىك پىچاق.

سەير ئى [ئە] يېز ت. ھاردۇق چىقىرىش، كۆڭۈل ئېچىش، تاماشا قىلىش ئۈچۈن بىرەر جايدا ئايلىنىش، كېزىش؛ سەيلە، ساياھەت: سەير ئەتمەك. سەير قىلماق.

سەيسى ئى [خەن] مەجبۇرىي تاپشۇرۇش يېڭى ئورۇنلاپ بېرىشى شەرت بولغان ماددى نەرسە يا ئەمگەك؛ ئالۋان-سېلىق.

سەيشەنبە ئى [پ] < ئاستر > ھەپتىنىڭ دۈشەنبىدىن كېيىن، چارشەنبىدىن ئىلگىرىكى ئىككىنچى كۈنى.

سەيلان ئى [ئە] يېز ت. ئېقىش؛ ئېقىپ يۈرۈش، كېزىش، تاماشا: سەيلان قىلماق.

سەيلانە ئى [ئە] يېز ت ← **سەيلان.**

سەيلە ئى [ئە] ئايلىنىپ يۈرۈپ كۆڭۈل ئېچىش، تاماشا: باغ سەيلىسى. سەيلە قىلماق.

سەيلىگاھ ئى [ئە+پ] كىشىلەر ھاردۇق چىقىرىدىغان، كۆڭۈل ئاچىدىغان، سەيلە-تاماشا قىلىدىغان جاي.

سەينا ئى [پ] مەلۇم دائىرىدە قورشالغان ئۆي-ئىمارەتلەر ئەتراپىدىكى بوشلۇق؛ ھويلا، قورۇ.

سەيۋەن ئى [خەن] تاۋىس. كونا جەمئىيەتتە بەگ، ھاكىملارنىڭ ئائىلە ۋە ھۆكۈمەت ئىشىنى قىلىدىغان، ئۆشرە-زاكات، سېلىق ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ھوقۇقلۇق خىزمەتچى.

سەيىد ئى [ئە] ① < دىن > مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەۋلادلىرىغا مەنسۇپ كىشى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سەييات ئى [ئە] يېز ت. شىكار قىلغۇچى، ئوۋچى.

سەييارە [ئە] ① سۇپ. مۇقىم تۇرار جايى يوق ياكى بىر جايدىن باشقا جايغا كۆچۈپ يۈرۈپ ئىش ئېلىپ بارىدىغان، خىزمەت قىلىدىغان، ئۆتكۈزۈلىدىغان ياكى كېزىپ يۈرىدىغان: سەييارە مەكتەپ. ② ئى < ئاستر > چولۇ-كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغان ئېللىپس شەكلىدىكى ئوربىتىلاردا قۇياشنى ئايلىنىپ ھەرىكەت قىلىدىغان ئاسمان جىسىملىرى. ئۇلار ئۆزلىرى نۇر چىقارمايا، پەقەت كۈن نۇرى

نى قايتۇرىدۇ. قۇياش سستېمىسىدا مېر-
كۇرىي، ۋېنېرا، يەر شارى، مارس، يۇپې-
تېر، ساتۇرن، ئۇران، نېپتون ۋە پلۇتون-
دىن ئىبارەت توققۇز چوڭ سەييارىدىن
باشقا يەنە نۇرغۇنلىغان ئۇششاق سەييارە-
لەر بولىدۇ. ③ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

سەييارە ئى [ئە] يۇرت كېزىپ يۇرگۈچى،
سايامەت قىلغۇچى، سايامەتچى.

سپازما ئى [ر<گرېك] <تېب>مەركىزىي نېرۋا
سستېمىسىنىڭ غەدىقلىنىشى تۇيۇقسىز
مۇسكۇللار جىددىيلىشىپ غەيرىي تەبئىي
ھالدا قىسقىرايدىغان بىر خىل ھادىسە.

سپورا ئى [ر<گرېك] < بىئول >بەزى تۆۋەن
دەرىجىلىك ھايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەر ھا-
سىل قىلىدىغان، كۆپەيىش رولى ياكى
ئۇخلىتىش رولى بولىدىغان بىر خىل ھۈ-
جەيرە، ئانىلىق تەندىن ئايرىلغاندىن كې-
يىن يېڭى بىر يەككە تەننى شەكىللەندۈ-
رىدۇ.

سپورت ئى [ر<ئىنگ] تەنتەربىيە.

سپېكتر ئى [ر<لات] < فىز >مۇرەككەپ
رەڭلىك يورۇقلۇق ئۇچ قىرلىق پرىزما يا-
كى يورۇقلۇق سېتكىسىدىن ئۆتكەندە
پارچىلىنىپ ھاسىل بولغان ئاددىي نۇر-
لارنىڭ تىزىلىشىدىن شەكىللىنىدىغان يو-
رۇقلۇق بەلۋېغى.

سپېكتروسكوپ ئى [ر<لات+گرېك] < فىز >
سپېكترنى بىۋاستە كۆزىتىش ئۇچۇن
ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب. پارالىل نۇر تۈ-
رۈبسى، تېلېسكوپ ۋە پرىزمىدىن تۈزۈلە-
دۇ.

سپېكتروگراف ئى [ر<لات+گرېك] < فىز >
تەركىبى مۇرەككەپ بولغان مۇرەككەپ
نۇرنى سپېكتر سىزىقلىرىغا ئاجرىتىدىغان
ئەسۋاب. شۇنداقلا پرىزما ياكى دىففراك-
سىيىلىك نۇر سېتكىسى قاتارلىقلاردىن
تۈزۈلىدۇ.

سپېكتروگرافىيە ئى [ر<لات+گرېك] تەركىبى
مۇرەككەپ بولغان مۇرەككەپ نۇرنى
سپېكتر سىزىقلىرىغا ئاجرىتىدىغان ئەسۋاب
شۇنداقلا پرىزما ياكى دىففراكسىيىلىك نۇر
سېتكىسى قاتارلىقلاردىن تۈزۈلگەن ھادە-
سىلەرنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

سپېكترومېتر ئى [ر<لات+گرېك] < فىز >
مۇرەككەپ نۇرنى پرىزمىدىن ئۆتكۈزۈپ ۋە
دولقۇن ئۇزۇنلۇقى بويىچە تارقىتىپ، ئوپ-
تىكىلىق ئۆلچەشلەر ئۇچۇن شارائىت ھا-
زىرلاپ بېرىدىغان بىر خىل ئۇسكۇنە.

سپېرال ئى [ر<لات] ① < مات >بۇرما
سىزىق. ② < زوئول >بۇرما قىل، تۈك.

سپېروگىرا ئى [ر<لات] < بوت >
يۇسۇنلەرنىڭ بىرى. تاتلىق سۇدا ئۆسە-
دۇ، شەكلى يېپقا ئوخشايدۇ، سىرتى سە-
لىق كېلىدۇ. ئادەتتە توپلىشىپ ئۆسۈپ،
سۇ ئۇستىگە لەيلەپ چىقىدۇ.

سپېلىت ئى [ر] < گېئول >تەركىبىدە ناترىي

ماددىسى مول بولغان نېگىزلىك ئېتىلما جىنس.

ستاتا ئى [ر<لات] بىرمەر تېكىست، ئەسەردىن ئەينەن، سۆزمۇسۆز كۆچۈرۈپ ئېلىنغان پارچە، نەقىل.

ستاتىستىكا ئى [ر<لات] ① جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى تۈرلۈك مىقدار ئۆزگىرىشلىرى ھەم ئۇلارنى ھېسابلاش ئۇسۇللىرى ھەققىدىكى پەن. ②ئىجتىمائىي ھايات ۋە خەلق ئىگىلىكى تارماقلىرىدىكى مىقدار ئۆزگىرىشلىرى يۈزىسىدىن، شۇ پەن مېتودى ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلغان ئومۇمىي ھېسابات ياكى مەلۇم ھادىسىلەرگە ئالاقىدار بولغان سانلىق مەلۇماتلارنى توپلاش، رەتلەش، ھېسابلاش ھەم ئۇلار ئۈستىدە تەھلىل يۈرگۈزۈش. ③بىر قاتار پەنلەردە قوللىنىلىدىغان مەخسۇس تەكشۈرۈش ئۇسۇللىرى، مېتودلىرى.

ستاندارت ئى [ر<ئىنگ] مەھسۇلاتلارنىڭ سۈپىتى ئۆلچىمى. مەسىلەن، مەھسۇلاتلارنىڭ چوڭ-كىچىكلىكى، ئېغىر-يېنىكلىكى، زىللىق دەرىجىسى ۋە ئىقتىدارى قاتارلىقلار.

ستراتوسفېرا ئى [ر<لات+گرېك] ئاتموسفېرا قاتلىمىدىكى بىر قەۋەت. كونۇبكسىيە قاتلىمىنىڭ چوققىسىدىن يەر يۈزىگە 80 كىلومېتر قالغۇچە ئارىلىقتا جايلىشىدۇ. ئۇنىڭ ئاستىدىن 30 ــ 35 كىلومېتر كېلىدىغان جايغىچە بولغان ئېگىزلىكتە ھاۋا تېمپېراتۇرىسىدا كۆپ ئۆزگىرىش بولمايدۇ. 35 دىن 55 كىلومېترغىچە بولغان قاتلام ئۇزۇن بولغاچقا، بۇ قاتلامدا تېمپېراتۇرا ئېگىزلىكىنىڭ ئارتىشىغا ئەگىشىپ يۇقىرى ئۆرلەيدۇ؛ 55 كىلومېتردىن ئېشىپ كەتكەن قاتلامدا بولسا، تېمپېراتۇرا ئېگىزلىكىنىڭ ئارتىشىغا ئەگىشىپ تۆۋەنلەيدۇ.

ستراتون ئى [ر<لات] < فىز >گادرونىنى تەشكىل قىلىدىغان ۋە گادرونغا قارىغاندا تېخىمۇ كىچىك بولغان ئوبيېكتنىڭ مادداسى.

سترونتسىي ئى [ر< لات] < خىم >مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Sr(Strontium). كۈمۈش رەڭلىك كرىستال بولۇپ، سوزۇلۇشچانلىقتا ئىگە. ئۇنىڭ بىرىكمىلىرى يانغاندا قىزىل رەڭلىك يالقۇن پەيدا قىلىدۇ. شۇڭا ئۇ رەڭلىك پوچاقزىلار ئۈچۈن خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

سترېپتومىتسىن ئى [لات] < تېب > ئانتىبىئوتىكلارنىڭ بىرى. ئاق رەڭلىك پاراشوك ھالىتىدە بولۇپ، ئاچچىق كېلىدۇ. ئۇنىڭ سىل تاياقچە باكتېرىيىسى، چوما تاياقچە باكتېرىيىسى، چوقۇ ئۇچەي تاياقچە باكتېرىيىسى قاتارلىقلارغا قارىتا قارشىلىق رولى بولىدۇ.

ستودىنت ئى [ر<لات] ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى.

ستۇدىيە ئى [ر<ئىنال] كىنو، تېلېۋىزىيە تېيا-
تىرى قاتارلىقلارنى ئىشلەش ياكى ئۇلارغا
ئاۋاز بېرىش مەشغۇلاتلىرى ئۇچۇن مەخ-
سۇس تەسىس قىلىنغان ئورۇن.

ستېئارىن ئى [ر<گرېك] <خم>ماي تەركى-
بىدىكى قاتتىق جىسىم، يەنى گلىتسېرىن
بىلەن ستېئارىن كىسلاتاسىنىڭ بىرىكمە-
سى. ئاساسەن ھايۋانات مېيى تەركىبىدە
ساقلىنىدۇ. سانائەتتە سوپۇن، شام ۋە
گلىتسېرىنلار ئۇچۇن خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

ستېركول ئى [ر<لات] < بوت > جۇڭگو
چىنارى ئاتلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلاي-
دىغان دەرەخ. ئۇرۇقى كۆپەنچە دورىغا
ئىشلىتىلىدۇ. كېسەرىدەك ئاغرىش، ئاۋاز
پۇتۇش ۋە يۆتەل قاتارلىقلارنى داۋالاشتا
ئىشلىتىلىدۇ. «ستېركول دەرىخى» مۇ
دېيىلىدۇ.

ستېرىئو ئى [ر<گرېك] مەلۇم بوشلۇقتا تۇرغان
جىسىملارنىڭ ئۇزۇنلۇقى، كەڭلىكى ۋە
قېلىنلىقى بويىچە ياكى بىر پۇتۇن گەۋدە-
سى، قۇرۇلمىسى بويىچە كۆرۈنۈشى؛
بوشلۇق.

ستېرىئوكىنو ئى [ر] كۆرۈنۈشلىرى تاماشىبىن-
لاردا بوشلۇق تۇيغۇسى پەيدا قىلىدىغان
بىر خىل كىنو.

ستېرىئومېتىرىيە ئى [ر<گرېك] < مات >
باشلانغۇچ گېئومېتىرىيىنىڭ بىر تارمىقى.
بوشلۇقتىكى شەكىللەرنىڭ خۇسۇسىيەت-
لىرىنى تەتقىق قىلىدۇ.

ستېمونا ئى [لات] <بوت>ستېمونا ئائىلە-
سىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق
ئۆسۈملۈك. بەزىلىرى يەر بېغىرلاپ ئۆسە-
دۇ. تۇغۇنەك يىلتىزى تېبابەتچىلىكتە
بەلغەمنى تۇغدۇرۇش، يۆتەلنى توختاتقۇچى
دورا ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ يەنە ھاشا-
رات ئۆلتۈرگۈچى دورا ئورنىدىمۇ ئىشلە-
دۇ.

ستىرول ئى [ر<لات] <خم>ئورگانىك بە-
رىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى
$C_6H_5CH=CH_2$. ئۇ رەڭسىز ھەم پۇ-
راقلىق سۇيۇقلۇق بولۇپ، سىنتېتىك
كاۋچۇك ۋە سۇلياۋ قاتارلىقلارنى ياساش
ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ.

ستېمۇلىن ئى [ر<لات] < بوت >
ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدە غە-
دىقلاش رولىنى ئويناىدىغان بىر خىل
دورا. مەسىلەن، گىببېرىللىن قاتارلىقلارغا
ئوخشاش.

سخېما ئى [ر<گرېك] ① بىنا، ئىنشائات،
ماشىنا قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىي تۇزۇلۇشى
ۋە ھەرقايسى قىسىملار ئوتتۇرىسىدىكى
باغلىنىشلارنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئاد-
دىي رەسىم. ②نەرسىلەرنىڭ تۇزۇلۇشى
ياكى جايلىشىشىنى كۆرسىتىدىغان ئاددىي
تەسۋىر، سىزما لايىھە.

سفالېرىت ئى [ر<گرېك] < گېئول >بىر خىل

مىنېرال. تەركىبى ZnS. سۇس سېرىق، قارا قوڭۇر رەڭلەردە بولۇپ پارقىرايدۇ، سۇزۇك ۋە يېرىم سۇزۇك كېلىدۇ. ئادەتتە سىنىك تاۋلاشتىكى مۇھىم رۇدا ھېسابلىنىدۇ.

سفېرا ئى [ر<گرىك] < ملت > شارىنىڭ سىرتقى يۈزى، يەنى يېرىم چەمبەرنىڭ دىئامېتىرىنى ئوق قىلىپ ئايلىنىشتىن ھاسىل بولغان يۈز.

سكارلاتىنا ئى [ر<ئىنگ] < تب > ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل. قان ئېرىتكۈچى زەھەرسىمان شارچە باكتېرىيىلەر كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. كۆپىنچە ئۇچ ياشتىن يەتتە ياشقىچە بولغان بالىلاردا بولىدۇ. بۇنىڭدا قىزىتىش، تىل سىرتى بۆلجۇرگەنگە ئوخشاپ قېلىش ۋە پۈتۈن بەدەنگە چېكىت شەكلىدە قىزىل ئەسۋە پەيدا بولۇش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلۈپ، قىزىل ئەسۋە يوقالغاندىن كېيىن تېرە چۈشىدۇ.

سكالیار ئى [ر<لات] ① < ملت > سانلىق مىقدار. ② < فز > چوڭلۇقنىڭ كىچىكلىكى بار، ئەمما نىشانى بولمىغان فىزىكىلىق مىقدار. مەسىلەن، ھەجىم، تېمپېراتۇرا قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

سكاندي ئى [ر<لات] < خىم > مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Sc (Scandium). ئاق ۋە يۇمشاق بولۇپ، ئالاھىدە ئەينەك ۋە يۇقىرى تېمپېراتۇرىغا چىداملىق قېتىشمىلارنى ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ.

سلپسار ئى [ر] قىرغۇچى ئىستانوكتا ئىشلىگۈچى ئادەم.

سوئال ئى [ئە] ① جاۋاب تەلەپ قىلىنغان گەپ، جۈملە، ئىبارە؛ سوراق: سوئال بەرمەك. سوئال تاشلىماق. سوئال سورىماق. سوئال قويماق. ②بېشىلىشى لازىم بولغان مەسىلە: بىرەر ئايدىن بۇيان، ئۇنىڭ كاللىسىدا تۇرلۇك سوئاللار پەيدا بولۇشقا باشلىغانىدى. ③ < ماتار > مەشىق قىلغان ياكى ئىمتىھان ئالغان ۋاقىتلاردا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ جاۋاب بېرىشى ۋە يېشىشى ئۈچۈن ئوقۇتقۇچىسى تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلىدىغان مەسىلىلەر: سوئال چىقارماق. سوئالنى يەشمەك.

سوپۇن ئى [ئە] كىر يۇيۇش ۋە يۇيۇنۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان خىمىيىۋى بۇيۇم.

سوپۇندان ئى [ئە+پ] سوپۇن قويىدىغان قۇتا، سوپۇن قۇتىسى.

سوپى [ئە] < دىن> ①ئى. ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ۋە سوپىزم يولىنى تۇتقان كىشى: ئوغرى قېرىسا سوپى بولار، جالاپ قېرىسا بۇۋى (ماقال). ② سۇپ. ياخشى-يامان ئىشلاردىن قول ئۈزگەن، گۇناھ بولىدىغان ئىشلارنى قىلمىشنى توختاتقان: سوپى ئايال. سوپى يېگىت.

سوت ئى [ر] < قا >①دەۋا ئەنزىلىرىنى قاراپ چىقىپ، تېگىشلىك ھۆكۈم چىقىرىدىغان ئورگان. ②ئادەتتە ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئالاھىدە ئورگان تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىش: سوت قىلماق. سوت قىلىنماق. سوت ئىشى. سوت ئورگانى. سوت قارارى. سوت ئىجرا قىلىنماق. سوت قىلىنىپ ئاخىرلاشماق. سوت قىلىنىۋاتىدۇ. سوت قىلىنىدىغان ئىش. سوت قىلىنىدىغان ئىشلار. سوت قىلىنىدىغان ئىشلار ئاز ئەمەس

ـدىغان دۆلەت ئورگىنى: ئالىي سوت. ② شۇنداق ئورگان جايلاشقان ئورۇن، ئۆي، بىنا: سوتقا بارماق. ③شۇنداق ئورگان خـادىـملىرى ياكى سودىيىلەر ھەيئىتى: سـوت مەجلىسى. ④دەۋا ئەنزىلىرىنىڭ شۇنداق ئورگاندا كۆرۈلۈشى، سوت يېغـىنى: سوت قىلماق.

سوتسيال سۈپ [ر] <پەلس>① كىشىلىك جەمئىيىتىگە، ئۇنىڭ قانۇنىيىتىگە ئائىت؛ ئىجتىمائىي؛ جەمئىيەتنىڭ سىنىپلارغا، تەـبىقىلەرگە، گۇرۇھلارغا بۆلۈنۈشى بىلەن باغلىق بولغان ۋە شۇ سەۋەبتىن مەيدانغا كـېـلـىـدىغان: سوتسيال تەڭسىزلىك. سـوتسيال دېموكراتىيە. ②ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنـى ئۆزـگەرتىشكە قارىتىلغان.

سـوتـسـيـالىزم ئى [ر<فران] < پەلس > سوتسيالىستىك تۈزۈم، يەنى كوممۇنىزمـنىڭ تۆۋەن باسقۇچى. ئۇنىڭدا دۆلەت ھـاكىمىيىتىنـى پرولېتارىيات ئىگىلىگەن بولىدۇ.

سوتسيالىستىك سۈپ [ر] < پەلس > ① سـوتسيالىزمغا ئائىت: سوتسيالىستىك ئىنقىلاب. سوتسيالىستىك قۇرۇلۇش. ② سوتسيالىزم پرىنسىپلىرىغا ئاساسلانـغان؛ سوتسيالىزمغا خاس: سوتسيالىسـتىك تۈزۈم. سوتسيالىستىك قانۇن. سوتسيالىستىك ئەخلاق. سوتسيالىسـتىك دۆلەت. ③ سوتسيالىزم ئىدىيىسى بىلەن سۇغۇرۇلغان، سوتسيالىزم پرىنسىپلىرىغا جاۋاب بېرىدىغان: سوتسيالىستىك ئالىم.

سونكا مق [ر] بىر كېچە-كۈندۈزگە، يەنى 24 سائەتكە تەڭ ۋاقىت ئۆلچىمى بىرلىكى ۋە شۇ ئۆلچەمدىكى ۋاقىت.

سودا I ئى [ئىـنـگ < لات] < خەم > ئانئورگانىك بىرىكمە، تەركىبى ناترىي كاربونات (Na_2CO_3). ئاق رەڭلىك پاراشوك ياكى دانىچە ھالىتىدە بولۇپ، سۇدىكى ئىرىتمىسى كۈچلۈك بولۇشتەك ئاسلىي خۇسۇسىيەتكە ئىگە. ئادەتتە ئەينەكچىلىك، قەغەزچىلىك، سوپۇن ۋە كىر يۇيـۇش سـۇيۇقلۇقى، توقۇمىچىلىق ھەم كـۆن-خۇرۇم سانائىتى قاتارلىقلارغا خام ئەشيا قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا قاتتىق سۇنى يۇمشىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سودا I ئى [پ] ① سېتىش-سېتىۋېلىش شەكلىدە تاۋار ئالماشتۇرۇلىدىغان ئىقتىسـادىي پائالىيەت، ئالدى-ساتتى، سودا-سېـتـىق، تىجارەت: سودا ئىشلىرى. ② ئالدى-ساتتى مۇئامىلىسىدە، مالنىڭ نەرـخى ھەققىدىكى تالاش-تارتىش.

سـودالىت ئى [لات] < گېئول >بىر خىل مىنېرال، يەنى دالا شىپاتسىمانلاردىن بـەـرى. تەڭ ئوقلۇق كرىستال سىستېمىسىدا بولۇپ كۆپىنچە دانىچە ياكى كاللەك ھا-

لـنتده ئۇچرايدۇ، رەڭسىز ياكى ئاقۇچ گۈل رەڭ كېلىدۇ، بەزىدە سەل پەل كۆك ئارىلاشقانمۇ بولىدۇ. ئەينەك پارقىراقلىقىدا. قاتتىقلىقى 5.5 — 6؛ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 2.14 — 2.30. ئاساسەن ئىشقارلىق ئېتىلما جىنسلار ئارىسىدا بولىدۇ.

سودىگەر ئى [پ] سودا-سېتىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، سودا-سېتىقنى كەسىپ قىلغان كىشى؛ تىجارەتچى.

سودىيە ئى [ر] <قا> سوت ئورگانلىرىدىكى سوتنى باشقۇرىدىغان، سوتلاڭغۇچى ئۇستىدە ھۆكۈم چىقىرىدىغان كىشى؛ سوتچى.

سورت ئى [ر] ① <بۇل> سۇنئىي ئۇسۇلدا تاللانغان ۋە يېتىشتۈرۈلگەن، بەلگىلىك ئىقتىسادىي قىممەت ۋە ئورتاق ئىرسىي ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغان بىر تۈركۈم جانلىق ئورگانىزم (ئادەتتە ئۆسۈملۈكلەر، مال-چارۋىلار ۋە ئۇي قۇشلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ). ② مالنىڭ، مەھسۇلاتلارنىڭ قىممەت جەھەتتىكى تۈرى، خىلى: پولاتنىڭ يېڭى سورتى.

سوستاۋ ئى [ر] مەلۇم بىر پۈتۈنلۈكنى تەشكىل قىلغان تەركىبىي قىسىملار ياكى گۇرۇپپىلار يىغىندىسى، توپى: تىلنىڭ لۇغەت سوستاۋى.

سوسكا ئى [ر] باللىرغا سۈت، بۇلماق قاتارلىق سۇيۇق يېمەكلىكلەرنى ئىچكۈزىدىغان بوتۇلكا شەكىللىك قاچا. ② بوۋاقلارنى يىغلاتماسلىق ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئاغزىغا سېلىپ قويىدىغان، رېزىنكىدىن ھاۋا ئۆتمەيدىغان قىلىپ ياسالغان بۇيۇم. «ئېمىزگە»مۇ دېيىلىدۇ.

سوكنا ئى [ر] يۇڭ يېپتىن قىلىن ھەم زىچ قىلىپ توقۇلغان بىر خىل رەخت.

سوگۈزا ئى [خەن] ھەر خىل قورۇملارنى تەييارلاش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم.

سولدات ئى [ر] ① ئەسكەر، جەڭچى. ② قارتا ئويۇنىدىكى ئونلۇقتىن يۇقىرى، ماتىكىدىن تۆۋەن تۇرىدىغان، ئۇستىگە ئەسكەرنىڭ سۈرىتى ۋە «J» بەلگىسى چۈشۈرۈلگەن كارتا.

سولېنوئىد ئى [ر<گرېك] < فىز>ئۆتكۈزگۈچ سىمنى سىلىندىرنىڭ سىرتقى يۈزىنى بويلاپ ئوراش ئارقىلىق ياسالغان ئىنتا شەكىللىك كاتۇشكا.

سوم ئى [ر] 1917-يىلدىن بۇرۇنقى روسىيىدە ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئىشلىتىلگەن يۇز تىيىنغا تەڭ پۇل بىرلىكى؛ ئازادلىقتىن بۇرۇن ۋە ئازادلىقتىن كېيىنمۇ ئۇيغۇرلاردا «يۈەن» (كوي)نى «سوم» دەپ ئاتاش ئادىتى بار ئىدى.

سومەن ئى [خەن] <يەم>پىشۇرۇلغان چۆپ

بىلەن قورۇلغان سەينى بىرلەشتۈرۈپ قايتا قورۇپ تەييارلانغان تاماق.

سومكا ئى [ر] كۆن، خۇرۇم، رەختلەردىن ئىچىگە نەرسە سېلىپ كۆتۈرۈپ يۈرۈشكە ئەپلىك قىلىپ ياسالغان بۇيۇم.

سونائا ئى [ر <ئىنال<لات] < مۇز>بىر خىل مۇزكا ئاھاڭى. ئادەتتە خاراكتېرى ئوخشاش بولمىغان ئۈچ ياكى تۆت بابتىن تەركىب تاپىدۇ، بىر ياكى ئىككى دانە چالغۇ ئەسۋابى ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

سونار ئى [ئىنگ] <فز>ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنىنىڭ سۇدىكى تارقىلىشى ۋە قايتىشىدىن پايدىلىنىپ يول باشلايدىغان ۋە ئارىلىقنى ئۆلچەيدىغان تېخنىكا ياكى شۇنداق ئەسۋاب. ھەربىي ئىشلاردا رازۋېدكا قىلىش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا دېڭىزنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى ئۆلچەش ۋە بېلىق توپلىرىنى ئىزلەش ئىشلىرىدىمۇ قوللىنىلىدۇ.

سونېت ئى [ر<ئىتال] < ئىد >ياۋروپانىڭ لىرىك شېئىر تۈرلىرىدىن بىرى. بۇنىڭدا بىر كۆپلېت 14 مىسرا بولۇپ، ۋەزىن جەھەتتە يەنە بىرنەچچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

سوۋېت [ر] ①ئى. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى مەركىزى كومىتېتى ۋە دۆلەتنىڭ ھەر دەرىجىلىك يەرلىك ھاكىمىيەت ئورگىنى. ② سۆپ. سوۋېت تۈزۈمىگە ئائىت، سوۋېت تۈزۈمىگە ئاساسلانغان: سوۋېت ھاكىمىيىتى. سوۋېت ھۆكۈمىتى. ③ ئى. دۆلىتىمىزنىڭ 2-قېتىملىق ئېچىلغان ئىنقىلابىي ئۇرۇش دەۋرىدىكى ئىشچى-دېھقان دېموكراتىك ھاكىمىيىتى ۋە بۇ ھاكىمىيەت رەھبەرلىكىدىكى جايلار: سوۋېت رايونى.

سۇبات ئى [ئە] قەتئىيلىك، ئىرادە، چىدام، شىجائەت: ئابدۇخالىق قىل سۇبات، ئىز-لە سىراتىلمۇستەقىم، كېلىدۇ بىر كۈن چوقۇم شۇنداق بولارسەن بەختيار.

سۇبتروپىك [ر] <جۇغ> ①ئى. يەر شارىدىكى تروپىكا يانداش بولغان ھەمدە قىشى ئىللىق بولۇپ، ھەمىشە ئۆسۈملۈك كۆكىرىپ تۇرىدىغان جايلار: سۇبتروپىك زىرائەتلىرى. ②سۆپ. شۇنداق يەرلەرگە جايلاشقان ۋە شۇنداق جايلاردا ئۇچرايدىغان: سۇبتروپىك بەلۋاغ. سۇبتروپىك كىلىماتى.

سۇبستانسىيە ئى [لات] <پىلس>① دائىم ھەرىكەتلىنىپ ۋە تەرەققىي قىلىپ تۇرىدىغان ماددا.②مەلۇم بەلگىگە ئىگە بولغان ئوبيېكتىپ شەيئى.

سۇبلىماتسىيە ئى [<لات] < فز > كاھفورا، يود، نامىتالىن قاتارلىق قاتتىق ھالەتتىكى ماددىلارنىڭ بۇاسىتە گازغا ئايلىنىشى.

سۇبھاناللا ئم [ئە] قورقۇش، ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىشنى ئىپادىلەيدۇ: سۇبھاناللا، نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق كۆرۈنۈش بۇ.

سۇبيېكت ئى [<لات] ① <پەلس>مەلۇم

خۇسۇسىيەت ياكى بەلگىلەرگە تەۋە بولـ
ـغان ئىمەلي نەرسە. ② < پلس > ئەقىل-ئىدراكقا، دۇنيانى (مەۋجۇداتنى) بىلىشكە ۋە ئۇنى ئۆزگەرتىشكە قادىر كـ
شى. ③ < قا >ھەق تەلەپ قانۇنىدا، ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيەتتىن بەھرىمەن بو-
لـــدىغان كىشىلەر (پۇقرا ۋە قانۇنىي شەخس) ؛ جىنايى ئىشلار قانۇنىدا، جىنا-
يەت ئۆتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن جىنايى جا-
ۋابكارلىققا تارتىلىدىغان كىشىلەر؛ خەلقئارا قانۇندا، دۆلەت ھوقۇقى ۋە مەجبۇرىيىتـ
نى ئۇستىگە ئالغۇچى تەرەپ (ياكى دۆ-
لەت)كۆزدە تۇتۇلىدۇ: ھوقۇق سۇبيېكـ
تى. جىنايەتنىڭ سۇبيېكتى.

سـۇبيېكتىپ سۇب [ر] <پلس >① بىرەر كىشىنىڭ، شەخسنىڭ ياكى سۇبيېكتنىڭ ئۆزىگىلا خاس، ئۆزىگىلا تەئەللۇق بولـ
غان؛ شەخسىي: لوگىكا قانۇنلىرى ئوبـ
يېكتىپ شەيئىلەرنىڭ كىشى سۇبيېكتىپ ئـــېڭىدا ئەكس ئېتىشىدۇر. ②ئەمەلي ئەھۋالنى ئاساس قىلماي، پەقەت ئۆزىنىڭ يـاكـى بىرەر شەخسنىڭ بىر تەرەپلىمە، شەخسىي پىكرىگىلا ئاساسلانغان، ئاساسـ
لىنمىغان، بىر تەرەپلىمە: مېنىڭچە، بۇنداق ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش پروگراممـ
سى جۇڭگونىڭ دۆلەت ئەھۋالىغا بىرقەدەر ئۇيغۇن كېلىدۇ، سۇبيېكتىپ نەرسە ئە-
مەس.

سۇپا ئى [ئە] ① ئولتۇرۇش ياكى يېتىپ-
قوپۇش مەقسەتلىرى ئۈچۈن ئۆي ئىچى، پىشايۋان، ھويلا، باغ-ئارام ۋە شۇ قاتار-
لىقلارغا خىش ياكى كېسەك ۋە توپا بـ-
لەن يەردىن 50 ـــ 60 سانتىمېتىر كۆ-
تۈرۈپ سېلىنغان قۇرۇلما، ئورۇن: ئايۋان ســـۇپىسى. سۇپا باغلىماق. ②ئامبۇى سورۇنلاردىكى ئۇستى تەكشى ھەم يەردىن ئېگىزرەك بولغان جاي ياكى قۇرۇلما: ھەيـ
ـكەل سۇپىسى. ژوگزال سۇپىسى. ③ ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش ئورۇنلىرىدىكى ئۇستىدە مەشغۇلات ئېلىپ بېرىلىدىغان ھەمدە ئېگىزلەتكىلى، تۆۋەنلەتكىلى ياكى بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا يۆتكىگـ
لى بولىدىغان رۇستەك: ئىش سۇپىسى.

سۇپرا ئى [ئە] خېمىر يېيىش، نان راسلاش ئۈچۈن رەخت ياكى ئاشلانغان تېرىدىن داستىخان، شەكىلدە مەخسۇس ياسالغان تۆشۈك سايمىنى.

سۇپۇپ [ئە] < تېب > ① ئى. قۇرۇق ھەم يۇمشاق، پاراشوك ياكى تالقان ھالىتىدىـ
كى دورىلارنىڭ ئۇمۇمىي نامى. ② سۇپ. قۇرۇق ھەم يۇمشاق، تالقان ھالىتىدىكى: سۇپۇپ دورىلار.

سۇپىرفوسفات ئى [< لات+گرېك] < خم > بىر خىل خىمىيىۋى ئوغۇت. ئۇنىڭ تەر-
كىـــبـــىدىكى فوسفور مىقدارى 16 ـــ 20پىرسەنت بولىدۇ. ئۇ بىر خىل كۈل رەڭ پاراشوك بولۇپ شال، بۇغداي ۋە

پۇرچاق ئائىلىسىدىكى زىرائەتلەرگە مۇۋاپىق كېلىدۇ. ئۇنى ئىشلەتكەندە زىرائەتنىڭ پىشىش سۈرئىتىنى تېزلەتكىلى ۋە مەھسۇلاتنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ.

سۇيۇقبۆتپەروددىن ئى [ر< لات] < فز > چاستوتا پەرقى مۇقىم ھالەتتىكى ئوتتۇرا چاستوتىدىن ئىبارەت بولغان ئەسلىدىكى سگنالنىڭ ئوتتۇرا چاستوتىدىن تاسقىلىپ چىقىدىغان بىر خىل قوبۇل قىلىش ئۇسۇلى.

سۇخارى ئى [ر] يالپاقلاپ توغراپ قۇرۇتۇلغان نان؛ بولكا: سۇخارى بىلەن چاي ئىچمەك.

سۇخەن ئى [پ] گەپ-سۆز، سۆھبەت، نۇقتا: شېرىن سۇخەن.

سۇر سۈپ [پ] رەڭگى پاختەك تۈكىگە، كۈلگە ئوخشايدىغان: سۇر ئات. سۇر ئېشەك.

سۇرۇخ ئى [پ] < خم > ①ئائىئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى P_3b_4O. قىزىل رەڭلىك پاراشوك بولۇپ، ئاككۇمۇلياتور، ئەينەك ۋە فارفور بۇيۇملىرىنى ياساشقا، بويياق ماتېرىيالى ۋە دېزىنفېكسىيىلگۈچى دورا ئورنىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. ②تامغا باسقاندا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل قىزىل بويياق. كىنوۋار، ئەمەن تالاسى ۋە ماي قاتارلىقلاردىن تەييارلىنىدۇ.

سۇزاپ ئى [ئە] <تېب> سۇزاپ ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پوتۇن تېنى خۇشبۇي پۇرايدۇ. ئادەتتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. مەددىنى چۈشۈرۈش، ھەيزىنى راۋان قىلىش رولىغا ئىگە.

سۇزمت ئى [ر<فرا] < ئد >ئېپىك، لىرىك ياكى دراماتىك ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنىنى تەشكىل قىلغان، ئۆزئارا باغلانغان ۋە رازاجلىنىپ باردىغان ۋەقەلەر سىستېمىسى.

سۇسپېنزىيە ئى [ر<لات] < فز >قاتتىق جىسىملارنىڭ ئۇششاق دانچىلىرىنىڭ سۇيۇقلۇق ئىچىدە ئېرىمەي ياكى چۆكۈپ كەتمەي ھەرىكەتلىنىش ھادىسىسى.

سۇغلىر ئى [ر<فرا] < تىيا >تېياتىردا رولغا چىققان ئارتىسلارغا ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئېيتىپ بېرىپ، ئەسلىتىپ تۇرىدىغان خادىم.

سۇكات ئى [لات] < بوت >كۇنلۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك، ئىچى كاۋاك بولۇپ، ئېگىزلىكى 50 — 100 سانتىمېتر كېلىدۇ. پوتۇن تېنى تۈكسىز، سىلىق بولىدۇ. تەمى ئاچچىق، تەبىئىتى ئىسسىقا مايىل ۋە زەھەرلىك. قۇرت-قوڭغۇزلارنى ئۆلتۈرەلەيدۇ. ئادەم ۋە ھايۋانلار يەپ قويسا، زەھەرلەپ قويىدۇ.

سۇك مق [خن] ئېلىمىزدە قوللىنىلىدىغان ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى. بىر سۇك ئون-

ـدىن بىرچى، يەنى 3.3 سانتىمېتىر بولـ
ـدۇ.

سۇلالە ئى [ئە] < تارىخ >دۆلەت نامىنى تىكلىگەن پادىشاھنىڭ (بىر ئەۋلاد ياكى بىرقانچە ئەۋلاد)ھۆكۈمرانلىق قىلغان پۈتكۈل دەۋرى: سامانىيلار سۇلالىسى. قارىخانىيلار سۇلالىسى. خەن سۇلالىسى. چىڭ سۇلالىسى. تاڭ سۇلالىسى.

سۇلتان ئى [ئە] ① ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى ئەڭ يۇقىرى ۋا-
لـيي، ئەمىرنىڭ نامى؛ پادىشاھ: ئۆزىنى سورىغان شەھەرگە سۇلتان، ئۆزىنى سورـ
ـمىغان ئۆتۈككە ئۇلتاڭ (ماقال) . ★ سۇلتان كۈندۈزنى كېچە دېسە، كۈننى ئاي دېگۈلۈك (ماقال) . ②ئەرلەرنىڭ ئىسـ
ـمى.

سـۇلفات ئى [ر<لات] < خم > سۇلفات كىسلاتانىڭ مېتاللار بىلەن ھاسىل قىلغان تۈزلىرى: ئاممونىي سۇلفات. // سۇلفات كىسلاتا.

سۇلفاتسىزول ئى [لات] < تېب >بىر خىل دورا، يەنى ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فـورمۇلىسى $C_9H_9O_2H_3S_2$. ئاق ياكى سۇس سېرىق رەڭلىك كرىستال ھالىتىدە بولۇپ، قۇياش نۇرىدا رەڭگى قېنىقلىشىـ
ـدۇ. ياللۇغنى قايتۇرۇش رولىغا ئىگە.

سۇلفىد ئى [ر< لات] <خم> گۈڭگۇرتنىڭ بىرىكمىلىرى. ئۇنى مېتاللار بىلەن گۈڭـ
ـگۈرتنى بىۋاستە بىرىكتۈرۈش ئارقىلىق ئېلىش مۇمكىن.

سۇلىما ئى [ر<لات] < خم >ئانئورگانىك بىـرىـكـمـە. تـەركىبى سىماب خلورد ($HgCl_2$) . ئۇ ئاق رەڭلىك پاراشوك بـولۇپ، سۇبلىماتسىيلىنىدۇ. زەھەرلىك كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن ھاشارات ئۇلتۇرگۈچى دورا ۋە دېزىنفېكسىيلىگۈچى دورىلار يا-
سىلىدۇ.

سۇلياۋ ئى [خەن] < خم >سىمولا قاتارلىق يۇقىرى مولېكۇلىلىق بىرىكمىلەرنى مۇۋا-
پىق نىسبەتتە ئارىلاشتۇرۇپ قىزدۇرۇش، پـىرىسلاش ئارقىلىق ياسىلىدىغان مەلۇم شەكىلدىكى ماتېرىياللار. ئۇنىڭ يەڭگىل، ئـىـزولياتورلۇق خۇسۇسىيەتكە ئىگە بو-
لۇش، چىرىتىش ۋە سۇركىلىشكە چىداملـ
ـىق بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلىرى بار. ئۇ-
نىڭدىن يەنە ھەر خىل تۇرمۇش بۇيۇملـ
ـىرىنى ياسىلىدۇ.

سۇمەن ئى [پ] < بوت >ئاق، خۇشبۇي ئېچىلىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك ۋە ئۇ-
نىڭ گۈلى؛ يەسسەن.

سۇمبات ئى [پ] تاشقى كۆرۈنۈش؛ بەدەن، قەد، قامەت: گۈزەل سۇمبات. زەر سۇمـ
ـبات.

سۇمبۇل [ئە] ①ئى< بوت>ئىزمۇق ئائىلىـ
ـسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى پەيسىمان مۇرەكـ
ـكەپ يوپۇرماق بولۇپ، ئۇزۇن ئۆسىدۇ.

گـۇلى كىچىك ۋە سۇس قىزىل رەڭدە بۇچىلىدۇ. يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ. تىنچلاـ ندۇرۇش ھەم ئاغرىق توختىتىش روللىرىغا ئىگە. ②سۇپ. سۈمبۈلغا ئوخشاش ئۇزۇن، چىرايلىق: سۈمبۈل چاچ.

سۈمۈ ئى [خەن<يابونچە]< تەن > «سۈمۈ چىلىشىش» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. چىلىشقا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل تەنھەرىكەت تۈرى. ياپونىيىدە كەڭ ئەۋج ئالغان. ئۇـ نىڭدا ئەسۋابسىز ئېلىشىپ، قارشى تەرەپنى يىقىتسا ياكى چېگرا سىزىقىدىن ئىتتىرىپ چىقىرىۋەتسە، غەلىبە قىلغان بولىدۇ.

سۈمۈرۈغ ئى [پ] قەدىمكى رىۋايەتلەردىكى تېنى ناھايىتى چوڭ، كۈچلۈك، باتۇر بىر خىل ئەپسانىۋى قۇش.

سۈناي ئى [پ] <مۇز>يەللىك چالغۇلاردىن بىرى. شەكلى كانايغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇستىدە يەتتە، ئاستىدا بىر دانە تۆشۈكى بولىدۇ. كۆپىنچە ناغرىغا تەڭكەش قىلىنـ ىدۇ: كانايغا يوق، سۇنايغا ئەدە (ماقال).

سۈۋېرىن سۇپ [ر] مۇستەقىللىققا ئىگە بولـ غان؛ مۇستەقىل: سۈۋېرىن دۆلەت. سو-ۋېرىن ھوقۇق.

سۈيقەست ئى [ئە] بىراۋغا روھىي ۋە جىسمانـ نـىي جەھەتتىن زىيان-زەخمەت يەتكۈـ زۈش، يوق قىلىش، ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن قىلىنغان ھەرىكەت، قەست: سۈيقەست قىلماق.

سۈيىستېمال ئى [ئە] ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن يول قويۇلغان ئىشلاردىن ئارتۇقچە پايدـ لىنىش.

سۈرۈنجان ئى [پ] < بوت > گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولـ لۇق ئۆسۈملۈك. يەر ئاستىدا تۇخۇمسـ ىمان تەڭگىچە غولى بولىدۇ. كۈزدە گۈلى ئېچىلىپ، كېپسىنكى يىلى يوپۇرماق چىقـ ىرىدۇ. ئۇنى مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىش-تىن سىرت ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ. ئۇرۇقى يەللىك بوغۇم ئاغرىقىنى داۋالاش ۋە ھۆـ جەيرىلەر بۆلۈنۈشىنى تورمۇزلاش رولىغا ئىگە.

سـۆزنەك ئى [پ] < تېب > تاناسىل ئەزا كېسەللىكلىرىنىڭ بىر خىلى. سۆزنەك شار باكتېرىيىسـى كەلتۇرۇپ چىقىرىدۇ. بۇـ نىڭدا، بىمارنىڭ سۈيدۈك يولـى يالـلۇغـ لىنىپ، يىرىڭدايدۇ، سۈيدۈكـى يېرىڭ ئارىلاش كېلىدۇ.

سۆسەر ئى [پ] < زوئول > سۆت ئەمگۈچى ھايۋان. تېنى ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن، تۆت پۇتى قىسقا، قۇلىقى ئۇچ بۇرجەك، ئاڭـ لاش سەزگۈسى كۈچلۈك كېلىدۇ. تۈرى كۆپ بولۇپ، تېرىسى ئەتىۋارلىنىدۇ.

سۆسۈن سۇپ [پ] قىزىل بىلەن كۆكنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان، بىنەپشە رەڭ.

سۆلەت ئى [ئە] كۆركەم تاشقى قىياپەت،

سالاپەتلىك كۆرۈنۈش، كۆرۈك: ئۇ ھېچ-كىمگە قارىماي، سۈرلۈك قىياپەتتە سۆز-لەت بىلەن مېڭىپ باشقۇرۇش سەھنىسى-گىچە باردى.

سۆلەتمەن سۈپ [ئە+پ] ئۆزىنى ياساپ قې-تىپ يۈرۈشنى ئادەت قىلغان، ياسىنىشقا خۇشتار؛ سۆلەتپەرەس، سۆلەتلىك: سۆ-لەتمەن قىز.

سۆھبەت ئى [ئە] ① ئىككى ۋە ئۇنىڭدىن ئارتۇق كىشى ئوتتۇرىسىدا بولغان گەپ-سۆز؛ پاراڭ: سۆھبەت ئۆتكۈزمەك. * يامان بىلەن ماجىرا، ياخشى بىلەن سۆھبەت (ماقال). ②بىرەر ئىش ياكى تېمىدا باشقىلار بىلەن پىكىر ئالماشتۇ-رۇش، كېلىشىش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن مەشغۇلات: تىنچلىق سۆھبىتى. سۆھبەت يىغىنى.

سۆھبەتداش ئى [خەن] < بوت > سامساقنىڭ گۈل ئوقى. يۇمران چېغىدا ئىستېمال قى-لىنىدۇ.

سۆيىمى ئى [ئە] ① تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغان پەيت، سەھەر. ②ئەر-ئاياللارنىڭ ئىسمى.

سۆيۈت ئى [ئە] ① < پەلس > شەيئى، ۋەقە ۋە ھادىسىلەرنىڭ خاراكتېر جەھەتتە باشقا شەيئى، ۋەقە ۋە ھادىسىلەردىن پەرقلىنى-دىغان ئۆزىگە خاس مۇئەييەنلىكى: ساد-دىلىك سۆيۈتكە ئايلىنىشى. سۆيۈت ئۆزگە-رىشى. ② ئادەم ياكى نەرسىلەرنىڭ ئې-جايىبى-سەلبىي خۇسۇسىيىتى، پەزىلىتى، خىسلىتى: ئادەمنى پەسلەشتۈرىدىغان سۆ-يۈت نېمە؟ ــ ئۇ بولسىمۇ تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق ۋە يالغانچىلىقتۇر. ③ مال، مەھسۇلات ياكى بىرەر ئىشنىڭ ياراملىقلىق دەرىجىسى ياكى تەلەپ، ئۆلچەمگە قانچە-لىك دەرىجىدە لايىق كېلىدىغانلىقىنى بەلگىلەپ بېرىدىغان خۇسۇسىيەتلىرى: مەھسۇلات سۈپىتىنى ئۆستۈرمەك. ④ < تىل > شەيئىلەرنىڭ خاراكتېرى ۋە بەلگىسى قاتارلىقلارنى بىلدۈرىدىغان سۆز: تۈپ سۆيۈت. ياسالما سۆيۈت. نەسىپىي سۆيۈت. سۆيۈت دەرىجىسى. ⑤باش كې-لىشتىكى ئىسىملارنىڭ كەينىدە كېلىپ «ئوخشايدىغان» دېگەن مەنىنى بىلدۈرە-دۇ: ئاي سۆيۈت. ⑥ باش كېلىشتىكى بەزى ئىسىملاردىن كېيىن كېلىپ «سالا-ھىيىتىدە»، «نامىدا»، «ئورنىدا» دېگەن-گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: رەھ-بەر سۈيۈتىدە گەپ قىلماق. * بۇ يەردە مېھمان سۈيۈتى بىلەن تۇرۇۋاتىمەن.

سۈرە ئى [ئە] < دىن > قۇرئاننىڭ ھەربىر بابى، يەنى قۇرئاندا جەمئىي 114 باب بولۇپ، بۇ 114 سۈرە دېيىلىدۇ. سۈرىلەر ئۇزۇن-قىسقىلىقى بىلەن پەرقلىنىدۇ. ئەڭ ئۇزۇن سۈرە 286 ئايەتتىن، ئەڭ قىسقا سۈرە ئۈچ ئايەتتىن تەركىپ تاپىدۇ. ھەر-بىر سۈرىنىڭ ئۆز ئالدىغا نامى بولىدۇ.

سۈرئەت ئى [ئە] ئىش-ھەرىكەت، ۋەقە-ھا-

دسه قاتارلىقلارنىڭ تېزلىك دەرىجىسى، ئۇلداملىقى؛ تېزلىك: قۇرۇلۇش سۈرئىتى. ئىش سۈرئىتى.

سۈرەت ئى [ئە] ① ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ سىزىلغان ياكى فوتوئاپپاراتتا تارتىلغان تەسۋىرى، رەسىمى: سۈرەت سىزماق. ② تاشقى قىياپەت، كۆرۈنۈش، شەكىل، تۇرق: يارنىڭ سۈرىتىگە قارىما، خۇلقىغا قارا (ماقال). ③ <مت> ئاددىي كەسىرلەردىكى توغرا سىزىقنىڭ ئۈستىگە يېزىلىدىغان سان. مەسىلەن $\frac{1}{2}$ دىكى «1» سۈرەت بولىدۇ. ④باش كېلىشتىكى ئىسىملارنىڭ كەينىدە كېلىپ، «دەك»، «سىمان»، «قاتۇخشاش» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: پەرىشتە سۈرەت ئادەم. گۈل سۈرەت قىز. ⑤ ئورۇن كېلىش قوشۇمچىلىرى بىلەن تۇرلىنىپ كېلىپ «ھالەتتە»، «رەۋىشتە» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: جانابلىرىنىڭ بۇنىڭغا ئىشىنىشىنى يەنە بىر قېتىم جەزمىي سۈرەتتە ئىلتىماس قىلىمەن.

سۈرەتخانا ئى [ئە+پ] مەخسۇس رەسىمگە تارتىدىغان ئۆي، رەسىمخانا.

سۈرمە ئى [پ] ①< خم > مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Sb(Stibium). كۆمۈش رەڭدە بولۇپ پارقىرايدۇ. چوڑۇك، قاتتىق كېلىدۇ. ئاسانلا ئۇۋۇلىپ، پاراشوكقا ئايلىنىدۇ. خىمىيە سانائىتى، ئېلېكتر سانائىتى ۋە تېببىي دورىگەرلىكتە كەڭ ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ قېتىشمىلىرى قوغۇشۇن ھەرپ قۇيۇش ۋە ماشىنا قازىنى قاتارلىقلارغا ئىشلىتىلىدۇ. ②تەركىبىدە شۇ خىل ئېلېمېنت بولغان بىر خىل گىرىم بۇيۇمى. رەڭگىگە قارامتۇل كېلىدۇ. ئاساسەن قاش-كىرپىكلەرنى بوياش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سۈرۈك ئى [ر] ① < قا > دەۋا قانۇنىدا، دەۋا سۈبېيېكتىنىڭ ۋە باشقا ئىشتىراكچىلارنىڭ دەۋا پائالىيىتى باشلانغان ۋە ئا-خىرلاشقان ۋاقىت كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ② مەلۇم بىر ئىش ئۈچۈن چەك بەلگىلەپ بېرىلگەن ۋاقىت، مۆھلەت، مۇددەت: ئوچ كۈنلۈك سۈرۈك بەرمەك.

سۈزە ئى [ئە] < بوت > كالپۇكسىمان گۈل-لۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سا-مان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئېگىزلىكى 15 — 30 سانتىمېتىر ئىتراپىدا كېلىدۇ. پۈ-تۈن ئۆسۈملۈك تېنىدىن كۈچلۈك يالپۇز پۇرىقى چىقىپ تۇرىدۇ. يوپۇرمىقى ئۇزۇن-چاق ياكى تۆمۈنە شەكىلدە بولۇپ ئۇ-دۇل ئۆسىدۇ. گۈلى كۆكۈچ سۆسۈن، كالپۇك شەكىلدە ۋە باشسىمان گۈل رې-تىدە كېلىدۇ. يىلتىزىنىڭ يەر ئۇستىدىكى قىسمى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇيقۇسىزلىق، يۇرەك ئېغىش، سۆگەك يۇمشاپ كېتىش (راخىت)ۋە ئەرلىك جىنسىي ئاجىزلىق

كېسەللىكلىرىگە قارىتا شپالىق رولى بار.

سۈكۈت ئى [ئە] ھېچقانداق سادا چىقمىغان، تىنچ، جىم ھالەت؛ سۈكۈنات: سۈكۈتتە تۇرماق. * كۆڭچىلىك بىرئاز سۈكۈتتىن كېيىن، ئۆزئارا غۇلغۇلا قىلىشتى.

سۈكۈنات ئى [ئە] ئۇن-تىنسىز، جىمجىت تۇرغان ھالەت؛ جىمجىتلىق، سۈكۈت: ھاشىم ئاكا ئارىلىقتىكى ئېغىر سۈكۈنات ۋە ئوڭايسىزلىقنى بۇزۇۋەتتى.

سۈلكەت ئى [ئە] ①جەمئىيەتتە، كىشىلەر بىلەن بولغان مۇئامىلىدە ئۆزىنى تۇتۇش تەرزى؛ مۇجەز-خۇلق، قىلىق: سۈلكەت ئاتا قىلماق. ②تەكەللۇپ: بىر چاغدا، تو-يۇقسىزلا ھېلىقى دەللە كىرىپ «ئەسسا-لام» دېگىنىچە يۈز سۈلكەت، مىلك تەزىم بىلەن سۈپىغا كېلىپ بىر چەتتىن ئورۇن ئالدى.

سۈلىمە ئى [ئە] ئۇرۇشقۇچى ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا يارىشىش، كېلىشىش: سۈلىمە تۈزمەك. سۈلىمە كېلىشىمى.

سۈلھەپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] سۈلىمە قىلىشنى، ئۇرۇش بولماسلىقنى ئارزۇ قىلىدىغان، تىنچلىقنى ياقلايدىغان: سۈلھەپەرۋەر ئادەم.

سۈمە ئى [ئە] مازار ۋە خانىقالاردىكى ئىستە-قامەت قىلىدىغان جاي؛ گۈمبەز.

سۈننەت ئى [ئە] ①< دىن >ئىسلامىيەتنىڭ شەرئى ھۆكۈملىرىنىڭ ئىككىنچىسى، يەنى مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىگەن، قىلغان ۋە باشقىلار تەرىپىدىن سۆزلەن-گەن، قىلىنغاندا مۇھەممەت پەيغەمبەر مەنئى قىلماي سۈكۈت قىلغان ئىشلار ھەم شۇنىڭغا ئاساسەن مۇسۇلمانلاردا ئەنئەنە-گە ئايلانغان ئىشلار ۋە دىنىي ئۆرپ-ئادەتلەر. ②مۇسۇلمانلاردىكى ئوغۇل بالا-نىڭ جىنسىي ئەزاسىنىڭ ئۇچ قىسمىدە-كى تېرىنى قىسمەن كېسىش ياكى كەسە-تۈرۈش ئادىتى. ③قىزلارنىڭ ئىسمى.

سۈننىي ئى [ئە] < دىن >سۈننىي مەزھەپنى ۋە بۇ مەزھەپتىكى كىشى.

سۈنئىي سۈپ [ئە] ① تەبىئىيگە ئوخشىتىپ ياسالغان، ئىشلەپچىقىرىلغان، تەبىئىي ئەمەس: سۈنئىي تالا. ②ساختا، ياسما، يالغان: سۈنئىي كۈلكە.

سىپالۇس ئى [ىلات] < زۇئول >بىر خىل بە-لىق، تېنى ئۇزۇن، ئالدى قىسمى يۇمە-لاق، ئارقا قىسمى ياپىلاق، بېشى قىسقا ھەم ياپىلاق، تۆمۈشۈقى كەڭ ۋە قىسقا، تەڭگىچىلىرى يۇمىلاق كېلىدۇ. يان سە-زىقلىرى بولمايدۇ. تېبىز دېڭىز ياكى دەريا ئېغىزىدىكى تۇزلۇق سۇ بىلەن تاتلىق سۇنىڭ چېگرىلىنىدىغان جايلىرىدا ياشايـ دۇ. كۆپ ئىستېمال قىلىنىدىغان بېلىقلار تۈرىگە كىرىدۇ.

سىپىراتور ئى [<لات] سۈيۈق ياكى قاتتىق جىسىملار تەركىبىدىكى ئارىلاشمىلارنى

ئاجراتقۇچى ئاپپاراتلارنىڭ ئومۇمىي نامى.

سېپىتسىمىيە ئى [ر<گرېك] < تېب < شارسىمان باكتېرىيە، تاياقچە باكتېرىيە قاتارلىقلارنىڭ قانغا كىرىشى نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدىغان بىر خىل كېسەللىك. بۇنىڭدا توگۈپ تىترەش، بەدەن قىزىش، تېرە ۋە شىللىق پەردىلەرگە قان چېكىتلىرى چۈشۈش، تال ئىششىش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ. ئېغىر بولغاندا ھوشسىزلىنىش ياكى شۇك بولۇش ھادىسىلىرى يۈز بېرىدۇ.

سېتكا ئى [ر] ① يېپ ياكى سىمدىن روجەك-روجەك قىلىپ توقۇلغان تور: ۋالىبول سېتكىسى. سېتكىدا قۇم تاسقىماق. ②جەدۋەل: دەرس سېتكىسى.

سېخ ئى [ر<خم] زاۋۇت، كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش داۋامىدا، مەلۇم ئىش تەرتىپىنى تاماملايدىغان ياكى مەلۇم بىر مەسئۇلاتنى مۇستەقىل ئىشلەپچىقىرىدىغان بۆلۈمى ھەم ئۇنىڭ بىناسى.

سېخىي سۈپ [ئە] ①كىشىدىن ھېچ نەرسىنى ئايمايدىغان؛ مەرد: سېخىي ئادەم. سېخىي بالا. ②كۆچمە. ھاياتى، زۆرۈرىي نەرسىلەرگە چەكسىز باي ۋە ئۇنى ئىنسانغا ئايمای ئېھسان قىلىپ تۇرىدىغان؛ مول: ئەمگەك قىلسالا يەر سېخىي (ماقال).

سېرپېنتىن ئى [ر<لات] < گېئول >بىر خىل مىنېرال. يەككە ياقلىق كرىستال سىستېمىسىدا بولۇپ، تەركىبىدە كۆپىنچە ئالىيۇمىن، تۆمۈر، نىكېل، كوبالت قاتارلىقلار بولىدۇ. كۆل رەڭ، سۇس يېشىل، قېنىق يېشىل ياكى سارغۇچ يېشىل رەڭلەردە ئۇچرايدۇ. كاللەك رەتسىز سۇنۇق يۈزلۈك كېلىدۇ. قاتتىقلىقى 2.5 — 3.5. سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 2.5 — 2.62.

سېرۇزانت ئى [ر<فران] < ھەرب > ← **جۇڭشى.**

سېرك ئى [ر] ئېگىزدە موللاق ئېتىش، سىم ئارغامچىدا ھېڭىش، ئات ئۇستىدە ماھارەت كۆرسىتىش، شىر، ئېيىق، مايمۇنغا ئوخشاش ھايۋانلارنى ئويىنىتىش ۋە سېھىرگەرلىك قاتارلىق ئويۇنلارنىڭ ئومۇمىي نامى.

سېرىسان ئى [ئىنگ] < خم >ئوركانىك بىرىكمە. ئاساسلىق تەركىبى فېنىل سىماب ئاتسېتات. ئاق رەڭلىك پاراشوك بولۇپ، زەھەرلىك. ئادەتتە قىزىل رەڭگە قوشۇلىدۇ. ئۇنىڭ يەنە ھاشارات ئۆلتۈرۈش كۈچى ناھايىتى كۈچلۈك، دېھقانچىلىقتا كۆپرەك ئۇرۇق دورىلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سېرىس ئى [پ] <بوت>پوڭچاق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. قوۋزىقى، غوڭچىسى ۋە بېگى ئېچىلغان گۈلى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. تەمى تاتلىق، تەبىئىتى مۆتىدىل، زەھەرسىز، نېرۋىنى مەسىدا بولۇپ، تەركىبىدە كۆپىنچە ئالىيۇمىن، تۆمۈر، نىكېل، كوبالت قاتارلىقلار بولىدۇ. كۆل رەڭ، سۇس يېشىل، قېنىق يېشىل ياكى سارغۇچ يېشىل رەڭلەردە ئۇچرايدۇ. كاللەك رەتسىز سۇنۇق يۈزلۈك كېلىدۇ. قاتتىقلىقى 2.5 — 3.5. سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 2.5 — 2.62.

سېرۇزانت ئى [ر<فران] < ھەرب > ← **جۇڭشى.**

سېرك ئى [ر] ئېگىزدە موللاق ئېتىش، سىم ئارغامچىدا ھېڭىش، ئات ئۇستىدە ماھارەت كۆرسىتىش، شىر، ئېيىق، مايمۇنغا ئوخشاش ھايۋانلارنى ئويىنىتىش ۋە سېھىرگەرلىك قاتارلىق ئويۇنلارنىڭ ئومۇمىي نامى.

سېرىسان ئى [ئىنگ] < خم >ئوركانىك بىرىكمە. ئاساسلىق تەركىبى فېنىل سىماب ئاتسېتات. ئاق رەڭلىك پاراشوك بولۇپ، زەھەرلىك. ئادەتتە قىزىل رەڭگە قوشۇلىدۇ. ئۇنىڭ يەنە ھاشارات ئۆلتۈرۈش كۈچى ناھايىتى كۈچلۈك، دېھقانچىلىقتا كۆپرەك ئۇرۇق دورىلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سېرىس ئى [پ] <بوت>پوڭچاق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. قوۋزىقى، غوڭچىسى ۋە بېگى ئېچىلغان گۈلى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. تەمى تاتلىق، تەبىئىتى مۆتىدىل، زەھەرسىز، نېرۋىنى

تىنچلاندۇرۇپ، خاپىغاننى تۆگىتىدۇ. قانـ
ـــنى جانلاندۇرىدۇ. ئاغرىق توختىتىدۇ،
پەي ۋە سۆڭەكنى چىڭىتىدۇ.

سېرىسس ئى [لات] <بوت> پۇرچاق ئائىـ
لىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال
ياكى كىچىك دەرەخ. ئادەتتە مەنزىرە ئۆـ
سۈملۈكى قىلىنىدۇ. ياغىچى ۋە قوۋزىقىنى
دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ھەيز ۋە سۈيـ
دۈكنى راۋان قىلىش رولىغا ئىگە.

سېرىي ئى [ر<لات] < خم >ھېتال ئېلېـ
مېنت. بەلگىسى Ce (Cerium). كۈل
رەڭ كرىستال بولۇپ، يالتىراق، يۇمشاق
ۋە سوزۇلۇشچان كېلىدۇ. خىمىيىۋى خۇـ
سۇسىيىتى ئاكتىپ، ئادەتتە ياخشى ئوكـ
ـسىدسىزلىغۇچى ھېسابلىنىدۇ. كۆپىنچە
قېتىشمىغا ئىشلىتىلىدۇ.

سېزىي ئى [ر<لات] < خم >ھېتال ئېلېـ
ـمېنت. بەلگىسى Cs(Caesium). كۈمۈش رەڭ، يۇمشاق ۋە سوزۇلۇشچان
كېلىدۇ. ھاۋىر مەلۇم بولغان ھېتاللار ئىـ
ـچىدە ئۇنىڭ خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى
ئەڭ ئاكتىپ بولۇپ، سۇنى پارچىلاپ،
پارتلاشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئۇ ۋاكۇـ
ئۇم ئىسۇابلىرى، فوتو ئېلېكتر لامپا قاتارـ
لىقلارنىڭ مۇھىم ماتېرىيالىدۇر. خىمىيىدە
كاتالىزاتور قىلىنىدۇ.

سېترا ئى [ر] دوختۇرخانىلاردا دوختۇرنىڭ
كۆرسەتمىسى بويىچە بىمارلارنى داۋالىغۇـ
چى ھەمشىرە: سېسترالار بۆلۈمى. // سېسترا قىز.

سېكانس ئى [ر<لات> <مات>تىك بۇلۇڭـ
لۇق ئۈچ بۇلۇڭدا، يانتۇ تەرەپنىڭ مەلۇم
بىر تار بۇلۇڭغا قوشنا بولغان تەرەپكە
نىسبىتى. ئادەتتە « sec» بىلەن ئىپادـ
لىنىدۇ.

سېكتور ئى [ر<لات> < مات >بىر ياي بىلەن
شۇ يايىنىڭ ئۇچلىرىدىن ئۆتكەن ئىككى
رادىئۇستىن ھاسىل بولغان گېئومېترىـ
يىلىك شەكىل.

سېكرېتار ئى [ر<فرن] كونا ← **شۇجى.**

سـېكۇنت مق [ر<لات] ① بىرمىنۇتنىڭ
ئاتمىشتىن بىر ئۇلۇشىگە تەڭ بولغان ۋا-
قىت ئۆلچەم بىرلىكى. ② < مات >بىر
مـىنۇتنىڭ 60 تىن بىر ئۇلۇشىگە تەڭ
بولغان ياي ياكى بۇلۇڭ ئۆلچەم بىرلىكى.
③ < جۇغ >بىر مىنۇتنىڭ 60 تىن بىر
ئۇلۇشىگە تەڭ بولغان كەڭلىك ياكى ئۇـ
زۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى.

سېكۇندومېر ئى [ر] ناھايىتى قىسقا ۋاقىت
ئارىلىقىنى سېكۇنتلار بىلەن ئۆلچەيدىغان
شەكلى سائەتكە ئوخشايدىغان بىر خىل
ئەسۋاب.

سـېكىل ئى [ر<گرىك] < ئىد >بىر-بىرىگە
باغلىق بىرقانچە ماۋزۇلار ئاستىدىكى مەز-
مۇنداش ئەسەر ياكى شېئىرلارنىڭ چېتـ
لىشىدىن ھاسىل بولغان بىر پۈتۈن گەۋـ

ده بولۇپ، ئۇ «ئەركىن شېئىر» ياكى «چاچما شېئىر» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

سېگمېنت ئى [ر<لات] < مك >بىر ياي بىلەن ئۇنىڭ قارشىسىدىكى خوردىدىن ھاسىل بولغان شەكىل.

سېللوفان ئى [ر<لات+گرېك] <خم>ئەينەك قەغەزنىڭ بىر خىلى.

سېللۇلوزا ئى [ر<لات] < خم >ئورگانىك بىرىكمە. ئۆسۈملۈك ھۈجەيرىسىنىڭ پوستىنىڭ ئاساسلىق تەركىبىي قىسمى، پاختا تالاسى تەركىبىدە مىقدارى ئەڭ كۆپ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە كۆكتات، مېۋە-چېۋە تەركىبىدىمۇ بولىدۇ. ئادەتتە ئۇ ئاساسلىقى قەغەز، پروكسىلىن ۋە سۈنئىي تالا قاتارلىقلارنى ياساش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سېللىمانىت ئى [لات] < گېئول >بىر خىل مىنېرال. يانتۇ ياقلىق كرىستال سىستېمىسىدا بولۇپ، كرىستاللىرى يېڭنە شەكلىدە. رەڭگى كۈل رەڭ، ئاچ قوڭۇر ۋە ئاچ بېشىل كېلىدۇ. ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە. قاتتىقلىقى 7، سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 3.23 ــ 3.25. ئادەتتە ئالىي دەرىجىلىك ئوتقا چىداملىق ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ.

سېللۇلوئىد ئى [ر<لات+گرېك] < خم > سۈلياۋنىڭ بىر خىلى. نىترو سېللۇلوزا بىلەن نافتالىننىڭ ئارىلاشمىسىنى قىزدۇرۇپ سۈيۇقلاندۇرۇش ھەمدە ئۇنى مېخانىكىلىق پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ. رەڭسىز، سۈزۈك، ھەر خىل رەڭدە بويىغىلى بولىدۇ. ئاسان كۆيىدۇ. ئادەتتە ئۇنىڭدىن كىنو لېنتىسى، ئويۇنچۇق ۋە مەدەنىيەت بۇيۇملىرى ياسىلىدۇ.

سېلىستىت ئى [ر<لات] < گېئول >بىر خىل مىنېرال. ئاچ كۆك ياكى ئاق رەڭلىك كرىستال، سۈزۈك ياكى يېرىم سۈزۈك كەلىدۇ، چوڭۇك بولىدۇ. ئەينەك ياكى ئۈنچە پارقىراقلىقىغا ئىگە. ئادەتتە سترونتسىي ۋە ئۇنىڭ تۇزلىرىنى ئېلىشتىكى مۇھىم خام ئەشيا ھېسابلىنىلىدۇ.

سېلېن ئى [ر<گرېك] < خم >مېتاللوئىد ئېلېمېنت. بەلگىسى Se (Selenium). ئادەتتە ئۇ فوتو ئېلېمېنت، يېرىم ئۆتكۈزگۈچلۈك كرىستال لامپا قاتارلىقلارنى ياساش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سېلىترا ئى [ر<لات] < گېئول >بىر خىل مىنېرال. رەڭسىز، ئاق ياكى كۈل رەڭ كرىستال بولۇپ، ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە. ئۇنىڭدىن پارتلىغۇچ دورا ياسىلىدۇ ياكى ئوغۇت قىلىنىدۇ.

سېمانسۇلوگىيە ئى [ر<گرېك] < تىل > تىلشۇناسلىقنىڭ سۆز ۋە سۆز-ئىبارىلەر مەنىسىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزگىرىشلىرىنى ئۆگىنىدىغان ھەم ئۇلارنى تەتقىق قىلىدىغان تارمىقى. «سېمانتىكا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

سېمانتىكا ئى [ر<گرېك] < تىل >← **سېماسىئولوگىيە.**

سېمونت ئى [ر<لات] < بىن >بىر خىل مۇھىم قۇرۇلۇش ماتېرىيالى. ئۇنى سۇ، قۇم ۋە شېغىللار بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ، بوتقا هالىتىگە كەلتۈرگەندىن كېيىن قۇرۇتسا، پىپىشىپ ناهايىتى مۇستەهكەم تاش بولۇپ قالىدۇ.

سېنارىيە ئى [ر<ئىتال] كىنوچىلىقتا فىلىم ئىشلەش ئۈچۈن ئاساس بولىدىغان بەدىئىي ئەسەر: كىنو سېنارىيىسى.

سېنەبىر ئى [ر<لات] ① بۇ قەدىمكى رىم خرىستىئانچىلىرىنىڭ كاتېۋاشلىرىدىن بىرىنىڭ نامى. ئۇ ملادىيە كالېندارىنى تۈزۈشكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن بۇ ئاينى شۇنىڭ نامىدا ئاتىغان. ② ملادىيە يىل هېسابى بويىچە توققۇزىنچى ئاي.

سېنىتىر ئى [ر<لات<گرېك] < تەن > ۋاسكېتبول، پۇتبول قاتارلىق توپ مۇسابىقىلىرىدا ئوتتۇرىدا ئويناىدىغان هۇجۇمچى.

سېنتنېر مق [ر<لات] خەلقئارا بىرلىك سىستېمىسىدىكى 100 كىلوگرامغا تەڭ بولغان ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى.

سېنتىمېنتالىزم ئى [ر<فران] < ئەد > XVIII ئەسىردىن كېيىنكى ياۋروپا بۇرژۇئا ئاقارتىش هەرىكىتى جەريانىدا مەيدانغا كەلگەن بىر خىل ئەدەبىيات-سەنئەت ئېقىمى. ئۇنىڭدا ئىچكى هەرىكەت، تەبىئەت مەنزىرىسى، هېسسىيات ۋە ئىنسان ۋىدۇئالىلىق بىلەن شەخسىنىڭ روهىي هالىتى قاتارلىقلارنى تەسۋىرلەش تەكىتلىنىدۇ.

سېنكا ئى [ر] گەزمال، كېيىم-كېچەك قاتارلىقلارنى بويىاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان كۆكۈچ بويىاق: ئۆينى هاكلىغاندا، چىلىغان هاكقا ئازراق سېنكا ئارىلاشتۇرۇڭ، ۋەتسە، هاك هاۋا رەڭگەئايلىنىپ، ئۆينى بەك ئاچىدۇ.

سېھىر ئى [ئە] ئەپسۇن، جادۇ: سېھىر قىلماق. سېھىرنى قايتۇرماق.

سېھىرگەر [ئە+پ] ① ئى. سېھىر قىلغۇچى كىشى، سېھىرچى، ئەپسۇنچى، جادۇگەر. ② سۈپ. كۆچمە. مەھلىياھ قىلىدىغان، كىشىنى ئۆزىنىڭ تارتىدىغان: بۇ چاغ، بۇ ۋادىنىڭ كىشى قەلبىنى ئىختىيارسىز تارتىدىغان ئاق سېھىرگەر، ئاق گۈزەل چاغلىرىنىڭ بىرى ئىدى.

سېھىرلىي سۈپ [ئە] كىشىنىڭ ئەقلى-هوشىنى ئالىدىغان، جەلپ قىلىدىغان؛ سىرلىق: سېھىرلىي كۈچ.

سېئولىت ئى [ر<گرېك] < گېئول > بىر خىل مىنېرال. ئاساسلىق تەركىبى ئالىيۇمىنلىق ناترىي سىلىكات ياكى كالتسىي سىلىكات. كۆپىنچە قاتتىق سۇنى يۇمشىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سېۋەت ئى [پ] ئىچىگە بىرنەرسە سېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭدا ئىچكى هەرىكەت، تەبىئەت مەنزىرىسى، هېسسىيات ۋە ئىنسان ۋىدۇئالىلىق بىلەن شەخسىنىڭ روهىي هالىتى قاتارلىقلارنى تەسۋىرلەش تەكىتلىنىدۇ.

ئوچۇن، چۈشۈق، سىم ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەردىن توقۇلىدىغان قاچا.

سپيالكا ئى [ر] <دە> يەرگە ئۇرۇق سالىدىغان ماشىنا.

سپيسمولوگيه ئى [ر<گرېك] يەر تەۋرەش ۋە ئۇنىڭغا ئائىت ھادىسىلەرنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

سپيما ئى [ئە] ① قىياپەت، كۆرۈنۈش؛ چىراي، يۈز، ئوبراز: ھەر قېتىم بىرەر نەتىجە قازانغىنىمدا دادامنىڭ مۇمىن ھەم مېھرىبان سىيماسى كۆز ئالدىمدا پەيدا بولىدۇ. ②سىمۇۋول، ئوخشىتىلىدىغان يالكى ئوخشايدىغان نەرسە: شۇڭا تاغ مەردانىلىك ھەم قەد كۆتۈرمەككە مىسال، قارغاي، چىنار ۋە شەمشاد مەردلىككە سىيما ھەر زامان. ③ئىپادە؛ ئالامەت، ئىز: سەن تۇغۇلدۇڭ، مەسۇم يۈزۈڭدىن، كۆرۈنمەيدۇ ھەسرەت سىيمايىسى. سەن تۇغۇلدۇڭ قۇياش قوينىدىن، غۇنچە يەڭلىغ كۈلۈپ گويا كى.

سىئان ئى [ر<گرېك] <خم>كاربون بىلەن ئازوتنىڭ بىرىكمىسى. رەڭسىز گاز بولۇپ، غىدىقلىغۇچى سېسىق پۇراقتا ئىگە، زەھەرلىك. كۆيگەندە قوڭۇر قىزىل رەڭلىك يالقۇن چىقىرىدۇ.

سپارى ئى [ئى] <بوت> ①پالما ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. مېۋىسىنى يېگىلى ھەم دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ھەزىم قىلىشقا ياردەم بېرىدۇ ۋە مەددە قۇرتىنى چۈشۈرۈش رولىنى ئويناي-دۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

سپاھ (سپاهى) ئى [پ] خان، پادىشاھ ياكى ئەمىرلەرنىڭ ئوردا، سارايلىرىدا خىزمەت قىلغان ئەمەلدار: ھازىر ئوردىدىكى ئەلەمي-قەلەمي سپاھىلارنىڭ كۆپىنچىسى مەككار-خىيانەتچىلەر، ئۇلار خانىنى غالىبلىققا قويۇۋاتىدۇ.

سپايه سۈپ [پ] تەمكىن، ئېغىر-بېسىق، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان؛ كەمتەر، مۇلايىم: سەپايە ئادەم.

سپاينگەر سۈپ [پ] ئۆزىنى گەپ-سۆز ۋە ھەرىكەتلەردە ئېغىر-بېسىق، سىپايە قىلىپ كۆرسىتىدىغان: ئۇ سىپاينگەر بۇ زالىمنىڭ چۈمپەردىسىنى ھېچ يۈز-خاتىرە قىلماستىن يىرتىپ تاشلىغان.

سپار ئى [پ] قەدىمكى ۋاقىتلاردا ئوق، نەيزە، قىلىچ قاتارلىقلارنىڭ زەربىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن بىر خىل ئەسلىھە؛ قالقان.

سپتا سۈپ [پ] ① نېپىز، قېلىن ئەمەس، يۇپقا: سىپتا قاتلانغان خەت. ②سىلىق، چىرايلىق: سىپتا ھۈنەر قىلىدىغان ئادەم.

سپير ئى [ئە] رەقەم، سان.

ستەم ئى [پ] جەبىر، جاپا، زۇلۇم؛ مۇشكۈلنى كۆرسىتىدىغان: سىنىڭ ستەم زۇلۇمىڭدىن، پۇتۇن بولماي نېنىمىز، يۇرتنى تاشلاپ كەتتۇقۇ، مۇشۇ چۆلگە يەتتۇقۇ!

ستەمكار ئى [پ] ① كىشىگە جەبىر-زۇلۇم سالغۇچى؛ ئەزگۈچى، زالىم: دەر ئىدى ئۆتمۇش ستەمكارلار سېنى ئەيلەپ ما-زاق: «ساز بولامدۇ بۇ قەلەندەرلەر كۆتۈر-گەن بەش قۇلاق» . // ستەمكار زامان. ② كۆچمە. كىشىنى ئىشق ئوتىغا مۇپتىلا قىلغۇچى، نازۇكەرەشمىلىرى بىلەن كۆيدۈرگۈچى: ئەرزىگەيمۇ نالىشىم ئول كۆزى خۇمار ئالدىدا. يۈزى گۈل، سۆزى شەكەر، شوخ ستەمكار ئالدىدا. // ستەمكار يار.

ستەمكەش ئى [پ] جەبىر-زۇلۇم سالغۇچى، ئازابلىغۇچى، زالىم.

ستوپلازما ئى [رۇسچە] < گرېك > < بىئول > ھۈجەيرىنىڭ تەركىبىي قىسمىلىرىدىن بىرى. ئۇ بىر خىل رەڭسىز، سۈزۈك ماددىدىن ئىبارەت.

ستولوگىيە ئى [رۇسچە] < گرېك > < بىئول > بىئولوگىيىنىڭ ھۈجەيرىلەرنىڭ تۈزۈلۈشى، ھەرىكىتى، يېتىلىشى، كۆپىيىشى ۋە ھۈجەيرە تەركىبىي قىسمىلىرىنىڭ رولى ھەم خىمىيىۋى خۇسۇسىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

سر ئى [ئە] ①باشقىلاردىن مەخپىي تۇتۇلىدىغان، ئۆزىگىلا مەلۇم، ئۆزىگىلەرگە نامەلۇم بولغان ئىش-ھەرىكەت، نەرسە؛ مەخپىيەتلىك: دوست بول سىرىنى بىلىپ (ماقال) . ②تېخى ئېچىلمىغان، ئېنىقلانمىغان، ئىنسانىيەت تېخى بىلىپ يېتەلمىگەن نەرسە، خۇسۇسىيەت، ئالاھىدىلىك: ئاشۇ قۇملۇقلارنىڭ ئاستىدا دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ سىرىنى ئاچىدىغان ئالتۇن ئاچقۇچلار كۆمۈلۈپ ياتىدۇ.

سركە ئى [پ] كۆك ئۈزۈم سۇيىنى ئېچىتىپ تەييارلىنىدىغان، پۇرىقى كۈچلۈك بىر خىل سۇيۇقلۇق.

سركون ئى [رۇسچە] < گىئول > بىر خىل مىنېرال. رەڭگى قوڭۇر سېرىق، قوڭۇر ياكى رەڭسىز. ئالماس پارقىراقلىقىغا ئوگە. قاتتىقلىقى 7 — 8 ، سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 4 — 7 .

سركونىي ئى [رۇسچە] < خىم > مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Zr(Zirkonium). سركونىي ۋە تورىينىڭ ماگنىيدىكى قېتىشمىلىرى يېنىك، يۇقىرى تېمپېراتۇرا ۋە چىرتىشكە چىداملىق بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئۇچۇش ئىسسۇلىلىرىنىڭ سىرتقى قاپلىرىنى ئىشلىگىلى بولىدۇ.

سركۇل ئى [رۇسچە] چەمبەر، چېرتيوژ، سېخما قاتارلىقلارنى سىزىش ياكى ئۆلارنى ئۆلچەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئىككى پۇتلۇق بىر خىل ئەسۋاب، پەركار.

سستېما ئى [رۇسچە] ①تەركىبىي قىسملارنىڭ ئۆزئارا ئورگانىك باغلىنىپ، پەلانلىق رەۋىشتە جايلىشىشىغا ئاساسلانغان تەرتىپ: ماددا سستېمىسى. تىل سستېمىسى. ② ئوخشاش تېپتىكى شەيئىلەر-

لەرنىڭ مەلۇم مۇناسىۋەتتە تەشكىللىنىشى ئارقىلىق شەكىللەنگەن پۈتۈنلۈك. ③ <بىئول> كلاسسفىكاتسىيە. ④ <پىلس> بىرمەر تەلىماتقا ئاساس بولىدىغان قائىدە- لەر، كۆز قاراشلار ۋە پرىنسىپلار يىغىندى- سى. ⑤ بىرمەر ئىشنىڭ مېتودلىرى ۋە تەرتىپ-ئۇسۇللىرىنىڭ يىغىندىسى: داۋا- لاش سىستېمىسى. ⑥ ئومۇمىي بەلگىلە- رىگە قاراپ بىرلەشتۈرۈلگەن ئېلېمېنتلار، بىرلىكلەر گۇرۇپپىسى: ئۆلچەم بىرلىكلىرى سىستېمىسى. ⑦ ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك بولغان قىسىملاردىن، ئېلېمېنتلاردىن تەر- كىب تاپقان پۈتۈنلۈك: قۇياش سىستېمە- سى. ⑧ ۋەزىپىلىرىگە قاراپ ياكى تەشكە- لىي جەھەتتىن بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇپ ئۇيۇشقان مۇئەسسەسىلەر يىغىندىسى: خەلق ماۋارىپى سىستېمىسى. ⑨ بىر مەقسەت ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ئۇسكۇنە، ماشىنا، مېخانىزم ۋە شۇ قاتارلىقلار- دىن تەركىب تاپقان يېرىك تېخنىكىلىق قۇرۇلما: ئىسسىتىش سىستېمىسى. ⑩ بىرمەر ئىشنى تەشكىل قىلىش ياكى ئەمەل- گە ئاشۇرۇش فورمىسى: سايلام سىستې- مىسى. ⑪ ئىجتىمائىي تۈزۈم، ئىجتىما- ئىي قۇرۇلۇش فورمىسى: سوتسىيالىستىك سىستېما. ⑫< گىئول >يەر قاتلاملىرىنىڭ سېرىيىدىن بىر دەرىجە يۇقىرى، گۇرۇپپە- لىدىن بىر دەرىجە تۆۋەن تۇرىدىغان ئاسا- سىي دەۋر قاتلام بىرلىكى. ⑬< گىئول > بىر قاتار ئېلېمېنتلارنىڭ مۇقىم بىرلەشكەن گەۋدىسى.

سفلس ئى [ر<لات] < تېب > تاناسىل ئەزا كېسەللىكلىرىدىن بىرى. سفلىس بۇرمە- سىمان تەنچىسى تەرىپىدىن قوزغىتىلىدۇ. كۆپىنچە جىنسىي ئالاقىدىن يۇقىدۇ.

سگاھ ئى [پ] < مۇز > ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ 11-مۇقامى. ئۇ 6 نەغمە، 72 مىسرانى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

سىگنال ئى [ر<نېم] ① بىرمەر مەلۇمات، بۇيرۇق، خەۋەر ۋە شۇ قاتارلىقلارنى يەت- كۈزۈش ئۈچۈن بېرىلگەن ئاۋاز، شەپە، نۇر، شەرتلىك بەلگە ۋە ئىشارە قاتارلىقلار: ماشىنا سىگنالى. جەڭ سىگنالى. سىگ- نال چىرىغى. ② ئېلېكتر زەنجىرىدىكى باشقا بۆلەكلەرنى كونترول قىلىش ئۈ- چۈن ئىشلىتىلىدىغان توك، توك بېسىمى ياكى رادىئو تارقاتقۇچى ئاپپارات تارقاتقان ئېلېكتر دولقۇنى: رادىئو سىگنالى. ③ كۆچمە. ئاگاھلاندۇرۇش: ئوقۇغۇچىلارنىڭ چوڭ خەتلىك گېزىتنى سىزگە نىسبەتەن بىر سىگنال.

سل ئى [ئە] < تېب > ← **تۈبېركۇلىيوز.**

سلوس ئى [ر] ئوت-چۆپلەرنى كۆمۈپ، ئېچىتىش ئارقىلىق تەييارلانغان يەم-خە- شەك. ئۇ ھاۋادىن ئايرىلىپ كاربوكسىل

كسلاتالارنى هاسىل قىلغاچقا، ئۇزۇنغىچە ساقلىغىلى بولىدۇ ۋە ئۇزۇقلۇق تەركىبىنىڭ بۇزۇلۇشىمۇ كەم بولىدۇ.

سىلاۋ ئى [ر<لات] < گېئول > قەدىمكى هايات ئېراسىنىڭ 3-دەۋرى.

سىلىسار ئى [ر] < ماشىن >بولقا، ئېكەك، ئۇشكە، گىرە هەم توقۇشۇك سىپتىلاش پىچقى قاتارلىق ئەسۋابلار ئارقىلىق ماشىنا ۋە دېتاللارنى ياساش، قۇراشتۇرۇش ۋە رېمونت قىلىش خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان ئىشچى، تېخنىك.

سىلىسىي ئى [ر<لات] < خىم >مېتاللوئىد ئېلېمېنت. بەلگىسى Si (Silicium). كۇل رەڭ، شەكىلسىز قاتتىق مادىدا ياكى كرىستال بولۇپ، پارقىرايدۇ ۋە كۆپ خىل ئېلېمېنتلار بىلەن بىرىكەلەيدۇ، يەر پوستىنىڭ ناھايىتى كەڭ تارقالغان. ئادەتتىكى قۇم ساپ بولمىغان سىلىتسىي ئوكسىدىدىن ئىبارەت. كۆپىنچە سىلىتسىيلىق پولات قاتارلىق قېتىشمىلارنى تەييارلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ساپلىق دەرىجىسى يۇقىرى بولغانلىرى يېرىم ئۆتكۈزگۈچ جىسىملارنىڭ ماتېرىيالى هېسابلىنىدۇ.

سىلىكات ئى[ر<لات] <خىم> يەر پوستىنىڭ تۈزگۈچى ئاساسى تەركىبلەرنىڭ بىرى. ئۇنىڭ خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى تۇراقلىق، ئوتقا چىداملىق، قاتتىقلىقى يۇقىرى كېلىدۇ. ئادەتتە ئەينەك، سېمونت قاتارلىقلار ئۇچۇن خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

سىلىك ئى [خىن] < هەرب > ① بەزى دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيىسى ئىچىدىكى هەربىي ئىشلارغا ئاساسلىق مەسئۇل بولغۇچى خادىم. ② سىلىكىيۇمن.

سىلىكىيۇ ئى [خىن] <هەرب>هەربىي باشلىقلار ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىدىغان ۋە قىسمەن ئىدارە قىلىپ تۇرىدىغان ئوفىتسېر گان.

سىلىكىيۇمن ئى [خىن] < هەرب >جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىدىكى هەربىي ئىشلار جەھەتتىكى هەر تەرەپلىمە خىزمەتلەرگە ئاساسلىق مەسئۇل بولغۇچى خادىم. مەسىلەن، هەربىي رايون سىلىكىيۇمىسى، بىكتۇمن سىلىكىيۇمنى دېگەنلەرگە ئوخشاش. بەزىدە قىسقارتىلىپ «سىلىك» دەپمۇ ئېلىنىدۇ.

سىلىندىر ئى [ر<گرېك] ① < مات >تىك تۆت بۇلۇڭنىڭ بىر تەرىپىنى ئوق قىلىپ بىر قېتىم ئايلىنىشىدىن هاسىل بولغان گېئومېتىرىيىلىك شەكىل. ئۇنىڭ هەجمى ئاساسىنىڭ يۇزى بىلەن ئېگىزلىكىنىڭ كۆپەيتىمىسىگە تەڭ.② شۇنداق شەكىلدىكى دېتال ياكى بۇيۇم، يەنى ئىچىدىن يانىدىغان دۆڭگاتبل ياكى پار ماشىنىسىنىڭ ئىچىدە پورشىن بولىدىغان بۆلۈكى.

سىماب ئى [پ] < خىم >مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Hg (Hydrargyrum).

كۆمۈش رەڭلىك سۈيۈقلۇق بولۇپ، زەھەرلىك. ئىچكى يېغلىش كۆچى ناھايىتى كۈچلۈك، خىمىيۇى خۇسۇسىيتى پاسسىپ. كۆپ خىل مېتاللارنى ئېرىتىپ، سۈيۈق ياكى قاتتىق ھالەتتىكى قېتىشمىلارنى ھاسىل قىلالايدۇ. ئادەتتە دورا، تېرموموېتىر ۋە قان بېسىمىنى ئۆلچىگۈچ قاتارلىقلارنى ياساش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سىمپاتىك سۈپ [ر] قوشنا ياكى سىمپېتىرىك جايدىكى تەسىرلەرنى سېزىدىغان؛ يانمۇيان تۇرغان، جايلاشقان؛ بىر-بىرىگە يېقىن چېگىرداش: سىمپاتىك نېرۋا.

سىمفونىيە ئى [ر<گرېك] ① < مۇز > ئۇركېستىر ئۈچۈنلايدىغان چوڭ تېپتىكى مۇزىكا ئەسىرى. ئادەتتە ئۇ تۆت مۇزىكا بابىدىن تەركىب تاپىدۇ، كۆپ خىل ۋە ئۆزگىرىشى مول ئوركېسترلىق بولغان ئىدىيىۋى ھېسسىياتنى ئىپادىلەيدۇ: بىتخوۋېننىڭ بىرىنچى سىمفونىيىسى. ② كۆچمە. تۈرلۈك-تۈمەن تاۋۇش، رەڭ، ئاھاڭ ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ بىرىكىپ كەتكەن قوشۇلمىسى: ھايات سىمفونىيىسى. ئەمگەك سىمفونىيىسى.

سىمېترىك سۈپ [ر] سىمېترىيە قانۇنىيىتى بويىچە جايلاشقان ياكى ياسالغان؛ سىمېترىيىگە ئىگە بولغان: سىمېترىك ئوق.

سىمېترىيە ئى [ر<گرېك] ① < مېتر > بىرەر نەرسىنىڭ مەلۇم نۇقتا، سىزىق ياكى تەكشىلىككە نىسبەتەن قارىمۇ قارشى تەرەپتە جايلاشقان قىسىملىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىق، ماسلىق، ئويغۇنلۇق. ② < زوئول> ھايۋانلار تېنىنىڭ ئوخشاش تەرەپلىرىدىكى ئوخشاش تۈزۈلۈش. بۇ خىل ئوخشاش تۈزۈلۈش ئارىسىدىكى كەسمە يۇز «سىمېترىيە يۈزى» ياكى «تەڭلىك يۈزى» دېيىلىدۇ. ئادەتتە ئۇ ئىككى ياقلىق سىمېترىيە، رادىئاتسىيىلىك سىمېترىيە ۋە شارسىمان رادىئاتسىيىلىك سىمېترىيە دېگەنلەرگە ئايرىلىدۇ. ③ < گېئول > جىسىمنىڭ ئوخشاش قىسمى ئارىسىدىكى قانۇنىيەتلىك تەكرارلىنىش.

سىمۇول ئى [ر<گرېك] ① < ئەد > ستىلىستىكىلىق ۋاستىلەردىن بىرى. بۇنىڭدا بىرەر ئىش، نەرسە، ھادىسە قاتارلىقلار شەرتلىك ھالدا شۇلارنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان ياكى ئەسلىتىدىغان تۈرمۇش ھادىسىلىرى، ئۇقۇملار ۋە نەرسىلەرگە بەلگە قىلىنىدۇ ياكى تەقەززالىنىدۇ. مەسىلەن، تاڭ ئېتىشنى ئازادلىققا، تۇنىنى زۇلۇمغا، بوراننى ئىنقىلابقا بەلگە قىلغانلىغا ئوخشاش. ② بىرەر غايە، چۈشەنچە، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلارنى ئىپادىلەيدىغان، ئەسلىتىدىغان باشقا خىل نەرسە، ھادىسە ياكى شەرتلىك بەلگە: كەپتەر — تىنچلىقنىڭ سىمۇولى.

سىنانتروپ ئى [ر] < ئارخئول >بىيجىك مايمۇنسىمان ئادەمى ياكى جۇڭگو مايمۇنسىمان ئادەمى.

سىنائىت ئى [ر<لات] <گېئول>دالا شىپاتىنىك بىر خىلى، يەنى تەبىئەت دۇنياسىغا ناھايىتى كەڭ تارالغان بىر خىل مىنېرال. ئاساسلىق تەركىبى كالىي ھەم ئالىيۇمىن ئارىلاشقان سىلىكات بولۇپ، قاتتىقلىقى يۇقىرى كېلىدۇ. رەڭسىز، ئاق، كۇل رەڭ ياكى توخۇڭ ھالەتتە ئۇچرايدۇ. ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئوخشاش ئۇچرايدۇ. كۆپىنچە فارفور سانائىتىدە ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ تەركىبىدە كالىي بولغاچقا، يەنە ئوغۇت ياساشقىمۇ ماتېرىيال بولىدۇ.

سىنت ئى [لات] يۇزدىن بىرنى تەشكىل قىلىدىغان پارچە پۇل بىرلىكى، پۇڭ، تېيىن: دۆڭانە يانچۇقىدىن بىرمۇنچە سىنت-لارنى چىقىرىپ، تىرىكشتىپ يەرگە تۆكۈپتۇ.

سىنتاكسىس ئى [ر<گرېك] < تىل > گىراماتىكىنىڭ بىر تارمىقى، يەنى سۆز بىرىكمىسى ۋە جۈملە قۇرۇلمىسى توغرىسىدىكى پەن. ئۇ ئاساسەن سۆزلەردىن جۈملە تۈزۈش قائىدىسىنى تەتقىق قىلىدۇ.

سىنتېتىك سۆپ [ر] ① ئومۇملاشتۇرۇپ تەھلىل قىلىنىدىغان، ئومۇملاشتۇرۇلىدىغان: سىنتېتىك ئۇسۇل. ② بىرىكتۈرۈش ئاساسىدا ھاسىل قىلىنىدىغان: سىنتېتىك تالا. سىنتېتىك كاۋچۇك. سىنتېتىك سمولا. سىنتېتىك بوياق. ③ <تىل>سۆز بەلەن سۆز ئوتتۇرىسىدىكى گرامماتىكىلىق مۇناسىۋەت ئاساسەن سۆزنىڭ تۈرلىنىشى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغان: سىنتېتىك تىلىلار.

سىنتېز ئى [ر<گرېك] ① نەرسە ۋە ھادىسىلەرنى بىر پۈتۈن ھالدا، ئۇلارنىڭ ئىچكى تەركىبىي قىسىملىرىنىڭ ئورگانىك باغلىنىشلىرىدىن تارتىپ تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت ئىلمىي تەتقىقات ئۇسۇلى. ② <خىم> ئاددىي خىمىيىلىك بىرىكمىلەرىيالىكى ئېلېمېنتلاردىن مۇرەككەپ خىمىيىلىك بىرىكمىلەرنى ھاسىل قىلىش. ③ ئومۇملاشتۇرۇلغان بىرلىك، بىرىكتۈرۈلگەن پۈتۈنلۈك.

سىنك ئى [ر<خىم] <خىم>مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Zn(Zincum). كۆكۈچ ئاق رەڭلىك كرىستال بولۇپ، چۈرۈك كېلىدۇ. قېتىشما تەييارلاش ياكى تۆمۈر تاختىلارغا ھەل بېرىشتە ئىشلىتىلىدۇ.

سىنگا ئى [ر] < تېب >بەدەندە ۋىتامىن C نىڭ كەمچىل بولۇشى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىقىدىغان بىر خىل كېسەللىك. بۇنىڭدا، پۈتۈن بەدەن ئاجىزلىشىپ، ماغدۇرسىزلىنىش، مۇسكۇل ۋە ئۇگلەر قاتتىق ئاغرىش

رىش، چىش مىلكى ئىششىپ قاناش قا-
تارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

سىنگارمونىزم ئى [ر<گرىك] < تىل >
تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىشى.

سىنوپتىكا ئى [ر<گرىك] < مېتېئور >
ئاتموسفېرا ئىلمىنىڭ بىر تارمىقى. ھاۋا
رايىنىڭ شەكىللىنىش ھەم ئۆزگىرىش قا-
نۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ. ئادەتتە ئۇ
ھاۋا رايىنى تەھلىل قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن
ئالدىن مەلۇمات بېرىش خىزمىتىنىڭ ئا-
ساسى ھېسابلىنىدۇ.

سىنونىم ئى [ر<گرىك] < تىل > مەنىسى
ئوخشاش بىقىن بولغان سۆزلەر، مەنداش
سۆز.

سىنۇس ئى [ر<لات] < مات > تىك بۇلۇڭ-
لۇق ئۈچ بۇلۇڭدا، خالىغان بىر تار بۇ-
لۇڭنىڭ قارشىسىدىكى تەرەپنىڭ يانتۇ تە-
رىپكە بولغان نىسبىتى شۇ تار بولۇڭنىڭ
سىنۇسى دېيىلىدۇ ۋە «sin» بىلەن ئىپا-
دىلىنىدۇ.

سىنپ ئى [ئە] ①<پەلس> مۇئەييەن ئىنج-
تىمائىي ئىشلەپچىقىرىش سىستېمىسىدا،
كىشىلەرنىڭ ئۇتقان ئورنىنىڭ ۋە ئىشلەپ-
چىقىرىش ۋاستىلىرىغا بولغان مۇناسىۋە-
تىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى نەتىجىسىدە
ئايرىلغان بۆلەك، گۇرۇھ: ئىشچىلار سىنە-
پى. پرولېتارىيات سىنىپى. بىر-بىرىگە
قارىمۇقارشى سىنىپ. ② < مات >
مەكتەپلەردىكى بىر ئوقۇش يىلىنى ئۆز
ئىچىگە ئالغان ھەربىر باسقۇچ ياكى مەلۇم
كەسىپ بويىچە تەشكىللەنگەن ھەربىر
گۇرۇپپا: بىرىنچى سىنىپ. سىنىپ ئاتلە-
ماق. سىنىپتىن قالماق. ③ < مات >
ئوقۇتۇش مەشغۇلاتى ئېلىپ بېرىلىدە-
غان، دەرس ئۆتۈلىدىغان ئۆي: ئازادە
سىنىپ. سىنىپ دوسكىسى. ④
< بىئول> بىر تېپتىكى جانلىقلارنىڭ
ئوخشاش بەلگىلىرى ۋە تۇغقانچىلىق مۇ-
ناسىۋىتىگە ئاساسەن قايتىدىن ئايرىلغان
توپى. مەسىلەن، ئومۇرتقىلىق ھايۋانلار
تېپى بېلىقلار، قۇشلار ۋە ئېمىتكۇچىلەر
دېگەندەك سىنىپلارغا ئايرىلىدۇ. ئۇ ئادەتتە
تېپتىن تۆۋەن، ئۇرۇقداشتىن يۇقىرى تۇ-
رىدۇ.

سىنپداش ئى [ئە+پ] بىر سىنىپتا ئوقۇغان
ياكى ئوقۇيدىغان بالىلار (بىر-بىرىگە
نىسبەتەن) ساۋاقداش: ھەر كۈنى سىنىپ-
داشلىرىم بىلەن كوچىلاردا شوتار ئاۋازىنى
ئاڭلايتتۇق. // بىز ھەممىمىز سىنىپداش
بالىلار ئەمەسمۇ، بولدى قويۇڭلار، يوق
گەپنى تالىشىپ جېدەللەشمەيلى.

سىنپىي سۈپ [ئە] سىنىپقا ئالاقىدار، سىنىپ
بىلەن مۇناسىۋەتلىك، سىنىپقا تەۋە؛ مەلۇم
بىر سىنىپنىڭ مەنپەئىتى ياكى روھىنى
ئەكس ئەتتۈرىدىغان: سىنىپىي مەيدان.
سىنىپىي ئاڭ. سىنىپىي جەمئىيەت.

سۈرچ ئى [ ] <ماشىن> ئىچىدىن يانىدە-

غان دۆگاتبلىنىڭ ئوت ئالدۇرۇش قۇرۇلـ
مىسى، شەكلى پۇرۇكىغا ئوخشايدۇ، سـ
لىندىرنىڭ ئاغزىغا ئورنىتىلىدۇ. يۇقىرى
بېسىملىق توك ئۇنىڭدىن ئۆتكەندە ئۇچـ
قۇنلىنىپ، سلىندىر ئىچىدىكى بېقىلغۇـ
نى پارتلىتىدۇ. ئادەتتە «ئۇچقۇنلاتقۇچى»
دېيىلىدۇ.

سيا سۈپ [خەن] قىمارىدا تۆت ئوشۇقنىڭ
تۆت خىل ھالەتتە تۇرۇشى «سيا چۈشـ
تى» دېيىلىدۇ. كىم ئاتاندا مۇشۇنداق
چۈشسە ئۇ ئۇتقان، باشقىلار ئۇتتۇرغان
بولىدۇ.

سياتېئا ئى [لات] <بوت> پاپورتنىكلارنىڭ
بىر تۈرى. ياغاچ غوللۇق كېلىدۇ. غولى
ئېگىز ھەم تۈز بولۇپ، تەركىبىدە كراخـ
مال بولىدۇ. يوپۇرمىقى چوڭ ھەم پەيسـ
مان بېرىلىدۇ. غولىنى ئىستېمال قىلغىلى
بولىدۇ.

سيادان ئى [پ] <بوت>① ئېيقتاپان
ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق،
سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مايىسى ۋە
ئـــۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ، سوغۇق يەلنى
ھەيدەش، خۇننى راۋان قىلىش ۋە قاننى
جانلاندۇرۇش رولىغا ئىگە. ② شۇ خىل
ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى.

سياسەت ئى [ئە] ① دۆلەت ھاكىمىيىتى
يـــاكى سىياسىي پارتىيىلەرنىڭ دۆلەتنى
باشقۇرۇش، سىرت بىلەن ئالاقە باغلاش
ھەمدە بەلگىلىك تارىخىي شارائىت ئىچىـ
دىكى نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا
تـــۈزۈپ چىققان ھەرىكەت مىزانى ياكى
تۈتقان يولى: ئىچكى سىياسەت. تاشقى
ســـىياسەت. زىيالىيلار سىياسىتى. ②
كۆچمە. دوق، قورقىتىش، پوپوزا: سىياسەت
قىلماق.

سياسەتۋاز ئى [ئە+پ] قۇرۇق ياكى ئۆلۈك
ھالدا سىياسەت سۆزلەپ، سىياسەت سېـ
تىپ يۈرىدىغان ئادەم: پارتىيىنىڭ ئىـ
تىلىنى ياخشىلاشتا سىياسەتۋازلارغا قار-
شى تۇرۇشنى، زەربە بېرىشنى ئۇنتۇپ قە-
لىشقا بولمايدۇ. // سىياسەتۋاز ئادەم.

سياسىي [ئە] ① ئى. ھۆكۈمەت، پارتىيە،
ئىجتىمائىي تەشكىلات ۋە شەخس قاتار-
لىقلارنىڭ ئىچكى ئىشلار ھەم خەلقئارا مۇ-
ناسىۋەت جەھەتلەردىكى پائالىيىتى. ئۇ
ئـــىقتىسادنىڭ مەركەزلەشكەن ئىپادىسى
بولۇپ، ھەرقانداق بىر سىنىپنىڭ سىيا-
سىيسى ئۆز سىنىپىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغـ
ـــدايدۇ ۋە ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى قولغا
كـەلتۈرۈشنى ئاساسىي مەقسەت قىلىدۇ.
② سۈپ. سىياسەتكە ئائىت، سىياسەت
بىلەن باغلىق بولغان، سىياسەت ساھەسـ
ىدىكى: سىياسىي مەسىلە. سىياسىي كۆ-
رەش. سىياسىي ماقالە. ③ سۈپ. دۆلەت-
كە، دۆلەت تۈزۈمى ۋە پۇقرا ھەق-ھوقۇ-
قىغا ئائىت: سىياسىي تۈزۈم. سىياسىي

هوقۇق. ④ سۆپ. دۇنيانىڭ، قىتئەلەرنىڭ دۆلەتلەرگە بۆلۈنۈشىنى كۆرسىتىدىغان: سىياسىي خەرىتە.

سىياسىيون ئى [ئە] سىياسىي مەسىلىلەر ۋە سىياسىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، سىياسىي بىلىمى يۇقىرى كىشى، سىياسىي ئەربابلار.

سياق (سياقى) ئى [ئە] تۇرۇق، كۆرۈنۈش، قىياپەت؛ شەكىل-كۆرۈنۈش: ئارقىدىن كېلىۋاتقان ئىككى كېنىزەك سۇلتاننىڭ خاپىغان سىياقىغا سەپسالدى.

سياه (سياهى) [پ] ① سۆپ. قارا، قارا رەڭلىك: ئۇ نېمىشقا ئەرزىمەيدىغان ئىشلارغا كۆڭلىنى سىياه قىلىدۇ، نېمىشقا بۇ گۈنكى كۈننىڭ قەدرىگە يەتمەيدۇ ②ئى. خەت يازغاندا گاڭبى ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش قەلەملەرگە ئىچىۋېرىش ئۈچۈن تەييارلانغان رەڭلىك سۇيۇقلۇق: قىزىل سىياه.

سياهدان ئى [پ] سىياه قاچىلىنىدىغان قۇتا، دۆۋەت: بىغۇبار قەلبنىڭ — سىياهدان، قانلىرىنىڭ — ئۆچمەس سىياه، چاچقىنىنىڭ زەر، مەرۋايىت، ئۆستۈرگىنىنىڭ مېھرىگىياه، ئىستىكىم بولماقچى ۋارىس كەبى نازىمغا مەن.

سيراپ سۆپ [پ] مول، بايلىقات: ئۇمىدىم گۈلشىنى ۋەسلىنىڭ سۈيىدىن بولمىسا سىيراپ، كېچەرمەن سۆيگۈ يولىدا پۈتۈن-لەي يوقۇ بارمىدىن.

سينه ئى [پ] كۆكرەك، كۆكسى، مەيدە: قىلاي قانداقمۇ تاقەت مەن كەمىنە، ۋەتەن-نىڭ ئىشقىدا كەرمەي بۇ سىينە.

ش

شاپ [پ] ① ئى. ئۇچى ئارقىغا قايرىلغان هالەتتە سوقۇلغان بىر خىل قىلىچ. ② سۈپ. شۇ خىل قىلىچ شەكلىدە قويۇلغان ياكى شۇ خىل قىلىچ شەكلىدىكى: شاپ بۇرۇت.

شاپائەت ئى [ئە] ① قوللاپ قۇۋۋەتلەش، ھىمايىسىگە ئېلىش؛ ياردەم؛ ياخشىلىق: ياراتقان ئىگەم بەندىسىگە شاپائەت قىلسا، قوشلاپ بېرىدىكەن. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

شاپتۇل ئى [پ]<بوت> ① ئازغان ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان مېۋىلىك دەرەخ. سورتى كۆپ. مېغىزىنى دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ② شۇ خىل دەرەخنىڭ مېۋىسى. ③ پەيزىۋات ناھىيىسىدىكى بىر بېزىنىڭ نامى.

شاپىگراق ئى [ر]بېسىش ماشىنىسىنىڭ ئەڭ ئاددىي بىر خىلى. بۇنىڭدا خەت شام قەغەز ئۈستىگە قول ياكى ماشىنكا يارىدىمىدە بېزىلىپ، ئۇنىڭغا مەتبەئە مېيىنى سۈركەش ئارقىلىق بېسىپ چىقىلىدۇ.

شاتۇت ئى [پ] <بوت> ① ئۇجمىنىڭ بىر تۈرى. مېۋىسىنىڭ رەڭگى قىزغۇچ ياكى قارامتۇل بولۇپ، تەمى چۈچۈمەل كېلىدۇ، ئىستېمال قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

شاتۇتى ئى [پ] <روئول >بىر خىل قۇش. تۇمشۇقىنىڭ ئۇستۈنكى قىسمى چوڭ ۋە ئىلمەك، ئاستىنقى قىسمى كىچىك ۋە قىسقا. پەيـ-تۈكلىرى ئاق، قىزىل، سېرىق، يېشىل قاتارلىق رەڭلەردە بولۇپ، ناھايىتى چىرايلىق كېلىدۇ. تروپىك بەلۋاغ ئورمانلىرىدا ياشايدۇ، مېۋىلەر بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، ئادەملەرنىڭ ئاۋازلىرىنى دوريالايدۇ.

شاتۇر ئى [ئە] ①پادىشاھنىڭ ئېتىنى بېتىلەپ ماڭغۇچى خىزمەتكار؛ پادىشاھنىڭ خاس قوغدىغۇچىسى. ② تېز ماڭىدىغان، ئىنتىك يۈگۈرىدىغان، يەل تاپان ئادەم: قاچ، قاچ، قايسىڭ قاچالىسىڭ شۇ شاتۇر قايسىڭ ئامان قالسىڭ شۇ باتۇر ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

شاتۇن ئى [ر] <ماشن >مېخانىزملاردىكى پورشىنىنىڭ يۇقىرى-تۆۋەن ھەرىكىتىنى دوك ئوققا ئوزىتىپ بېرىدىغان ياكى دوك ئوقىنىڭ ئايلانما ھەرىكىتىنى پورشىنىغا ئوزىتىپ بېرىدىغان دېتال.

شاخ ئى [پ]ئۆسۈملۈك، دەرەخ قاتارلىقلارنىڭ يانلىرىدىن ئۆسۈپ چىققان تارماق بۆلىكى؛ پوتاق: دەرەخ شېخى. قوناق شېخى.

خى.

شاخاب ئى [پ] ①دەريا ۋە چوڭ ئۆستەڭ-لەردىن بۆلۇنگەن تارماق سۇ يولى، تار-ماق ئېقىن. ② قاغلىق ناھىيىسىدىكى بىر بېزىنىڭ نامى.

شاخار ئى [پ]كۆمۈر قاتارلىقلارنىڭ چالا كۆيگەن قالدۇقى، تولۇق كۆيۈپ بولال-مىغان قىسمى؛ چوچىلا.

شاد سۈپ [پ]خۇشال، خۇرسەن، مەمنۇن: تۇغقان ئانامدەك، كۆرىمەن سېنى. ئۆس-تۈرمەكتە شاد، تەربىيەڭ مېنى. // - بىزنى شاد قىلساڭ، خۇدا كۆلىدۇ، ئوغلۇم، - دېدى بوۋاي.

شاد-خۇرام [پ]خۇشال-خۇرام، ناھايىتى خۇشال، ئىنتايىن كۆڭۈللۈك: — بىز ئىلگىرى شاد-خۇرام ئىدۇق. . . ئەمدى ئۇنداق كۈنلەر يوق. بۇنى چۈشەنسىڭىز كېرەك، — دېدى ئۇ ھەسرەتلىك ئاھاڭ-دا.

شادىمان رەۋ [پ]شاد، خۇشال-خۇرام ھالدا: — ئەمدى ئۆز ماكانىڭلارغا بېرىپ شادىمان ياشاڭلار، — دېدى ھاتەم.

شادىيانە[پ] ① رەۋ. تەنتەنىلىك ھالدا؛ خۇشال-خۇراملىق بىلەن: ناغرىچىنىڭ يۈقىرى ئاۋازلىق جۈپ ناغرىسى شادىيانە گۈمبۇرلەپ، ئويغانقۇچى جاراڭلىق مۇقام ئاھاڭلىرى تاڭ شاماللىرى ئارقىلىق يە-راق-يېراقلارغا كەتتى. ② سۈپ. تەنتەنە-لىك، شاد-خۇراملىق ناماياں بولۇپ تۇر-غان: ئۇنىڭ ئىككى مەڭزى قىزارغان، كۆزلىرىدە بىر خىل شادىيانە نۇر جىلۋىلە-نىپ تۇراتتى. ③ ئى. غەلىبە، مۇۋەپپەقە-يەت قاتارلىقلارنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن چىلىنىدىغان تەنتەنە مۇزىكىسى، شادلىق كۈيى؛ ئۇيغۇرخەلق مۇزىكىلىرىدىن بىرى-نىڭ نامى: ناغرا بىلەن سۇناي شادىياند-دىن ساماغا يۆتكەلدى.

شار ئى [ر] ① <مك > بېرىم چەمبەرنىڭ ئۆز دىئامېتىرى ئەتراپىدا بىر قېتىم ئايلىنە-شىدىن ھاسىل بولغان گېئومېتىرىيىلىك شەكىل: شار سىرتى. شار سېغىنتى. شار مەركىزى. ② شۇ شەكىلدىكى نەر-سە: پولات شار. يەر شارى. ئاي شارى. شەرقىي يېرىم شار. غەربىي يېرىم شار. ③ نېپىز رېزىنكە، كاۋچۇك يالتىلغان رەخت ۋە سۈلياۋ قاتارلىقلاردىن ياسىلىپ، ئىچىگە ھاۋا، ھىدروگېن ۋە گېلىي قاتار-لىقلار قاچىلىنىدىغان يۇمىلاق خالتىسىمان بۇيۇم.

شاراب (شارابى) ئى [ئە]يەرلىك ئۈسۈلدا ئىشلەنگەن، گرادۇسى تۆۋەن ياكى ناھا-يىتى ئاجىز بولغان بىر خىل ھاراق، مەي: شاراب ئىچمەك.

شارابار ئى [ر]كەڭ ھەم بەل، پۇچقاقلىرى رېزىنكە بىلەن يېغىلغان بوغما ئىشتان.

شارابخانا ئى [ئە+پ]قەدىمكى زاماندىكى شاراب ساتىدىغان ۋە شاراب ئىچىلىدىغان

ئۆي، شاراب دۇكىنى؛ **قاۋاقخانا.**

شارابخور ئى [ئە+پ] شارابقا ئامراق، شارابنى كۆپ ئىچىدىغان كىشى؛ هاراقكەش: ئەگەر شارابخورلارغا يولۇقۇپ ئۇيقۇسىز قالساڭ، ئەتىسى كۆندۈزدە ئۇخلىشىڭ لازىم.

شاراپەت ئى [ئە] ① خىسلەت، پەزىلەت، خاسىيەت؛ پايدا، نەپ: ياخشىنىڭ شاراپىتى، ياماننىڭ كاساپىتى (ماقال). ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

شارائەت ئى [ئە] ئەھۋال، مۇهىت، هالەت، ۋەزىيەت: مىللىي ئارمىيىنىڭ جەنۇبىي يۆنىلىش پولكى ئاقسۇ تەرەپتە تۇرۇۋاتقان شارائىتتا ئازاد ئۇچ ۋىلايەت زېمىنى بۇ پولكنىڭ پايانسىز ۋە ئىشەنچلىك ئارقا سەپى هېسابلىنىاتتى.

شاربا ئى [ر<فران] بويۇننى ئىسسىق تۇتۇش، كىيىمنىڭ ياقىسىنى ئاسراش ياكى زىننەت بېرىش مەقسەتلىرى ئۈچۈن بويۇنغا ئورىلىدىغان ئۇزۇن هەم چاسا شەكىلدىكى توقۇلما بۇيۇم.

شاربك ئى [ر] پولاتتىن ياسالغان يۇمىلاق مارجان شەكىللىك دېتال. ئۇ ئادەتتە ئىچكى ۋە تاشقى قازانلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىزىلىپ، چاق ئايلانغاندا قازاننىڭ مەركىزىنى ئوراپ ئايلىنىدۇ.

شافشي ئى [ئە] <دىن> ئىسلام دىنىنىڭ سۈننىي مەزھىپى ئىچىدىكى بىر تارماق مەزھەپ. ئاساسچىسى ئىمام ئەبۇ ئابدۇلاھ مۇھەممەد شافئىي. هازىر سۈننىي مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ 29 پىرسەنتى مۇشۇ مەزھەپتە.

شاقاقۇل ئى [پ] <ئوت> گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزسىمان غولى دورا قىلىنىدۇ. قۇۋۇشتىلەندۈرۈش هەم ئۆپكىنى نەمدەش رولىغا ئىگە.

شاكراب [پ] ① سۇپ. ئىنتايىن ئاچچىق، تۇزلۇق: تۇپراق شاكراب تۇز ئىدى. * ــ ئاشنى شاكرابلا قىلىۋېتىپسىلەرغۇ؟ ــ دېدى ئۇ پادىشاهلاردەك جاراڭلىق سوراق تەلەپپۇزى بىلەن. ② ئى. تۇزلۇق سۇ: بىراق شاكرابقا چىلانغان ناننىڭ يېرىمىنى سىيىت يېدى-دە.

شاكىلات (شاكىلاتى) ئى [ر] كاكاۋۇ، شېكەر قاتالىقلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ياسالغان بىر خىل كەمپۇت.

شاگىرت ئى [پ] ① مەلۇم بىر ھۈنەرۋەن، كاسپىتنى ھۈنەر ئۆگەنگۈچى كىشى. ② ئوقۇغۇچى، تالىپ: ــ هازىرقى مۇئەللىلار ــ ئاڭلىق كۆپلىرى توختىماخۇن خەلپەمنىڭ شاگىرتلىرى، ــ دېدى دادام ماڭا تېخىمۇ تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ. ③ بىرەر كىشىنىڭ پىكرى يا تەلىماتىنىڭ قوللىغۇچىسى، تەرەپدارى، ئۇنى داۋاملاشتۇرغۇچى: بىز ئۇلۇغ ماركسىزمچى ماۋزېدوڭنىڭ شاگىرتلىرى.

شاك ئى [پ] ئۆتۈك پۈتكەندىن كېيىن قونۇ-

چىنى تۇزمش ۋە كېڭەيتىش ئۇچۇن قوناچىغا قاقىدىغان ياغاچ كالتەك، ئۆتۈكنىڭ قونچىغا سېلىنىدىغان ياغاچ قېلىپ: شائك قاقماق.

شائتو ئ [خەن] ھارۋىنىڭ شوتىسى ئىچىگە قوشۇلغان (ئىچ) ئاتنىڭ ئالدىغا يەنە ئات قوشۇش ئۇچۇن، شوتىنىڭ ئالدى تەرىپىگە ئۇزۇن قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان، بىر تەرىپىگە جاۋەن بېكىتىلىدىغان، يەنە بىر ئۇچى بولسا ھارۋا ئوقى يالى شوتىنىڭ ئاستى قىسمىغا تۇتاشتۇرۇلىدىغان ئىككى يانلىق ئارغامچا: شائتو ئات.

شائجياك ئ [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى گېنېرالالار ئىچىدىكى بىر دەرىجە. جۇڭجياڭدىن ئۇستۇن تۇرىدۇ.

شائخادەن ئ [خەن] ئەلا سۈپەتلىك بىر خىل تاۋار: شائخادەن كۆرپە. شائخادەن كۆڭلەك.

شائخو ئ [خەن] مەسخىرە، مازاق؛ چاقچاق: شائخو قىلماق.

شائزۇك ئ [خەن] 1949-يىلدىن بۇرۇنقى سودىگەرلەرنىڭ سودىگەرلەر ئىچىدىن سايلانغان باشلىقى.

شائشى ئ [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى جۇنشى ئىچىدىكى ئەڭ يۇقىرى دەرىجە.

شائشياۋ ئ [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى شياۋگۇەنلەر ئىچىدىكى بىر دەرىجە، جۇڭشياۋدىن ئۇستۇن تۇرىدۇ.

شائۋېي ئ [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى ۋېيگۇەنلەر ئىچىدىكى بىر دەرىجە. جۇڭۋېيدىن ئۇستۇن تۇرىدۇ.

شائيو ئ [خەن] ئازادلىقتىن بۇرۇنقى تۇزۇمدە ھازىرقى بېزا باشلىقىغا تەڭ مەمۇرىي ئە-مەل ۋە شۇنداق ئەمەلگە ئېرىشكەن ئادەم، مۇنداق ئەمەلدارنى ھۆكۈمەت شۇ يەرلىك خەلقتىن بەلگىلەيدىغان بولۇپ، شائيو بىر يېزىنى ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن باشقۇ-راتتى.

شال I ئ [پ] <بوت> باشاقلىقلار ئائىلە-سىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆ-سۈملۈك. دانلىق زىرائەتلەر قاتاردا ئۆس-تۈرۈلىدۇ، دېنى (گۈرۈچى) ئىستېمال قە-لىنىدۇ.

شال II ئ [پ] يۇڭدىن توقۇلغان قېلىن تۇتىتلىق رومال: ئالدىمدا ماڭ.تۇر دېدى، باتۇر يۈرەك ئۆمەرجان. چۇشتى ئاتنىڭ ئالدىغا، شال● يېپىنغان جاسۇس خان.

شال III ئ [پ] مەلۇم قېلىنلىقتا ۋە مەلۇم كەڭلىكتە تىلىنغان ياغاچ: قاپقاراڭغۇ كې-چە، قەدىردىن دېرىزىلىرىگە شال قېقىلغان سىنىپنى ئايلىنىپ كېتەلمىگەنگە يېرىم ساەتتىن ئاشتى.

شالۋۇر ئ [ر] تېرىدىن تىكىلگەن شىم، ئىش-تان.

شام I ئ [پ] ① كۇن ئولتۇرۇپ قاراڭغۇ چۇشۇشكە باشلىغان ۋاقىت: ئۇلار شام

ئـــارىلىقىدا بىر شەھەرگە كىرىپتۇ. ② مۇسۇلمانلارنىڭ كۇندە ئۆتەيدىغان بەش ۋاخ نامىزىنىڭ تۆتىنچىسى: دادام شامنى ئۆتەپ بولۇپ قايتىپ چىقتى.

شام Ⅱ ئى [ئە] ھايۋان مېيىدىن ئوتتۇرىسىغا پىلىك بېكىتىپ ياسايدىغان چوكىسىمان چىراغ: ئۇلار چاي ئىچىشىپ ئولتۇرغىنىدا، شام تۆگەپ ئۆچۈپ قاپتۇ.

شامال ئى [ئە] ① ھاۋانىڭ يەر يۈزىنى بويلاپ ئېقىشى، ھاۋانىڭ ئاقما ھەرىكىتى. ھاۋا بېسىمىنىڭ تارقىلىشىنىڭ باراۋەر بولماسلىقى سەۋەبىدىن كېلىپ چىقىدۇ: تۆنۈگۈن قاتتىق سوغۇق شامال چىقتى. ② كۆچمە. ئىجتىمائىي مۇھىتقا تەسىر كۆرسىتىدىغان، تېز چىقىپ، تېز ئاخىرلىشىدىغان ئىجتىمائىي ھەرىكەت: زىۋىرشا، ھەيدەرلەرمۇ شۇ، ئۇلار ھەرقانچە جۇڭا تاراقىشىتىپمۇ شامال چىقىرالمايدۇ. ③ مارالبېشى ناھىيىسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

شامان ئى [ر] <دىن> شامان دىنىدىكى روھلار بىلەن ئۇچرىشىدىغان ھەمدە روھلارنىڭ ئەسكىلىكلىرىنى توسىدىغان شەخس دەپ قارىلىدىغان كىشى، روھانىي.

شامانىزم ئى [ر] <دىن> شامان دىنى.

شامدان ئى [ئە+پ] شام قادايدىغان نەرسە.

شان ئى [ئە] ياخشى ئىشلار بىلەن ئېرىشكەن ھۆرمەت، شەرەپ، ئابرۇي، شەۋكەت؛ نام، داڭق، شۆھرەت: بارار دولقۇن يېرىپ ئۆز-لەپ بۇيۇك ئارزۇدا ھەمراھىڭ، كېلەمدۇ شان يەنە قولغا، يېرىم يولدا ھېرىپ قالماڭ.

شانكىر ئى [ر<فار] <تېب>بىر خىل جىنسىي كېسەللىك. قاتتىق شانكىر ۋە يۇمشاق شانكىر دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. قاتتىق شانكىر سفىلىسنىڭ دەسلەپكى باسقۇچى بولۇپ، بۇنىڭدا جىنسىي ئەزا، تىل ۋە لەۋ قاتارلىقلاردا جاراھەت پەيدا بولىدۇ ھەمدە كېسەل ئوچىقىنىڭ ئاستى قىسمى قاتتىقلىشىدۇ، ئاغرىتمايدۇ. يۇمشاق شانكىرنى يۇمشاق شانكىر تاياقچە باكتېرىيىسى كەلتۇرۇپ چىقىرىدۇ. بۇنىڭدا جىنسىي ئەزانىڭ سىرتقى قىسمىدا جاراھەت پەيدا بولۇپ، كېسەل ئوچىقىنىڭ ئەتراپ تۇقۇلمىلىرى يۇمشاقلىشىدۇ ۋە قاتتىق ئاغرىيدۇ.

شاھ (شاھى) ئى [پ] ① پادىشاھلىق تۈزۈمى يۇرگۈزۈۋاتقان دۆلەتلەردىكى ئەڭ ئالىي ھاكىمىيەت يۇرگۈزگۈچى شەخس، پادىشاھ، خان. ② شاھمات ئويۇنىدا ئەڭ ئاساسىي، باشقا ئوزۇقلارنىڭ ھەممىسى قوغدايدىغان ئوزۇق، باشقا ئوزۇقلارغا قارىغاندا ئېگىزرەك بولىدۇ. ③ شاھمات ئويۇنىدا قارشى تەرەپنىڭ شاھىغا قىلىنغان ھۇجۇم؛ زەربە: ئاردىدىن بەش مىنۇت ئۆتە-ئۆتمەيلا ئالىم بىرلا شاھ بېرىپ ئو-

نىڭ گەردىسىنى ئېلىۋەتكەنىدى.

شاھادەت ئى [ئە]يېز ت ① گۇۋاھلىق، شاھىتلىق؛ گۇۋاھلىق سۆزى: ئىمام دەر-ھال ئورنىدىن تۇرۇپ، كېكىرەكلىرىنى قىرىشتۇرۇپ جامائەتكە شاھادەت ئۆگەتتى. ② شېھىت، قۇربان: قىلىچ دۈشمەن بىلەن جەڭ بۇ ناھايىتى، دۆۋە-لۇقتا تاپقاندۇر شاھادەت. ③ ئىيالالارنىڭ ئىسمى.

شاھادەتنامە ئى [ئە+پ] ① بىرەر بىلىم ئېلىش ئورنىدا ئوقۇپ، ئوقۇشنى لايىقەتلىك تاماملىغانلارغا بېرىلىدىغان رەسمىي گۇۋاھلىق ھۆججىتى؛ گۇۋاھنامە، دىپلوم. ② بىرەر پاكىتنى رەسمىي تەستىقلايدىغان ھۆججەت، گۇۋاھنامە: شاھادەتنامە بەر-مەك.

شاھانە سۈپ [پ]پادىشاھلارغا خاس، پادى-شاھلاردا بولىدىغان، ئالىي دەرىجىدىكى، ئاجايىپ ئېسىل؛ كۆركەم، ھەيۋەتلىك: شاھانە كىيىم. شاھانە توي.

شاھزادە ئى [پ]شاھنىڭ ئوغلى.

شاھمات ئى [پ] <خەن> بىر خىل تەنتەربىيە مۇسابىقە تۈرى. بۇنىڭدا، ھەر ئىككى تە-رەپتە ئاق-قارا بولۇپ 16 دىن ئوردۇق بولۇپ، ئوينالغاندا قائىدە بويىچە ئوردۇق-لارنى ماڭدۇرۇپ. قارشى تەرەپنى مات قىلغان كىشى غەلىبە قىلغان بولىدۇ: شاھمات تاختىسى. شاھمات ئويىنماق.

شاھنامە ئى [پ] ① شاھلار ھەققىدىكى خاتىرە، شاھلار تارىخى. ② ئوبۇلقاسىم پىردەۋسىنىڭ قەدىمكى پادىشاھلارنىڭ تارىخىغا بېغىشلاپ يېزىلغان داستانىنىڭ نامى.

شاھىزەم ئى [پ+ئە]كاتتا، ھوزۇرەتكە سازا-ۋەر، نام-ئاتاقلىق پادىشاھ.

شاھىت ئى [ئە]بىرەر ئەھۋالغا (ۋەقە، ئىش-ھەرىكەت ياكى پائالىيەتكە) بىۋاسىتە قاتناشقان، كۆرگەن ئادەم؛ گۇۋاھ: شاھىت بولماق. * مەنمۇ نۇرغۇن پاجىئەلىك ئىشلارنىڭ شاھىتلىرىنىڭ بىرى.

شاھىنشاھ ئى [پ] ① ئىران شاھىنىڭ ئۇنۋانى ۋە شۇ ئۇنۋانغا ئىگە بولغان شەخس. ② شۇنداق كاتتا ھوزۇرەتكە سا-زاۋەر، نام-ئاتاقلىق پادىشاھ: — پادىشاھ توقۇز تەزىم قىلىپ: — شەھرىمىزنىڭ بىر قىزىغا شاھىنشاھنىڭ نەزىرى چۈشكەن بولسا، بېشىمىزغا ئامەت قۇشى قونۇپتۇ. قىز ئايلانسۇن، — دەپتۇ.

شاۋجياڭ ئى [خەن] <ھەرب>ھەربىي ئۇنۋان، يەنى گېنېرالالار ئىچىدىكى بىر دەرىجە، جۇڭجياڭدىن تۆۋەن تۇرىدۇ.

شاۋرون ئى [ر]ئۆچكە تېرىسىدىن ئىشلەنگەن بىر خىل يۇمشاق خۇرۇم.

شاۋشياۋ ئى [خەن] <ھەرب>ھەربىي ئۇنۋان، يەنى شاۋگۇنلەر ئىچىدىكى ئەڭ تۆۋەن دەرىجە.

شاۋۋەي ئى [خەن] <ھەرب>ھەربىي ئۇنۋان، يەنى تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسېرلار ئە-

چىدىكى بىر دەرىجە. ئادەتتە جۇڭگۇنىيىدىن تۆۋەن تۇرىدۇ.

شائىر ئى[ئا <ئەد>شېئىرىي ئەسەر يازىدىغان كىشى: خەلق شائىرى.

شائىرانە[ئە+پ]<ئەد> ① رەۋ. شائىرلارغا خاس ئىلھام ۋە كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن، شائىرلارچە: شائىرانە سۆزلىمەك. شائىرانە ئوقۇماق. ② سۈپ. شائىرلارغا خاس، شائىرلار ئويلىغاندەك گۈزەل ۋە جەزبىلىك: شائىرانە سۆز. شائىرانە تۇيغۇ. شائىرانە ھېسسىيات.

شائىرە ئى[ئا <ئەد>شېئىرىي ئەسەر يازغۇچى ئايال، ئايال شائىر.

شايانتۇن ئى [ئە]شەيتان، جىن-شەيتان، ئالۋاستى: شايانتۇنلار سالدى باشقا كۈرمەك بالانى، ئۆتتى كۆڭۈل جاراھىتى تاپماي داۋالىنى .

شايان ئى [پ]يېزا. ئاشكارا، مەلۇم، ئايان: خەلقنەك بەختىنى تەمىن ئېتىشنى كۆزدە تۇتقانسەن، خۇسۇسىي مەنپەئەتىنى ئۆڭۈشلۇ ئاخىر ئۇنتۇغانسەن، ئېزىلگەن بارچە ئەل-لەرگە ھوقۇقىنى تونۇتقانسەن، شەرەپلىك بۇ مۇقەددەس يول پۈتۈن دۇنياغا شايان-دۇر.

شايەت بالغ [پ]يېزا. ئەگەر، مۇبادا (ئېھتىماللىق دەرىجىسىنەك ئەڭ ئاز، كىچىك بولۇشى ھەققىدە): بەختتە ئەسلىسە غۇر-بەتنى ئادەم، تاپۇر ئىقبالىنى غۇربەتتە ئۇ غەم. بۇ داستاندۇر مۇراد شۇلدۇر ناھا-يەت، ئايان بولسا شۇ مەقسەت ئەلگە شا-يەت.

شايبا ئى[ر<نېم]بۇرما ئاستىغا قويۇلىدىغان نېپىز مېتال ھالقا.

شايكا ئى[پ] ① ياۋۇزلۇق قىلىش نىيىتىدە تىل بىرىكتۈرگەن ۋە ياۋۇزلۇق قىلىدىغان ئادەملەر توپى، يامان مەقسەتلىك ئادەم-لەردىن تەشكىللەنگەن گۇرۇھ؛ قارا تەش-كىلات: شايكا قۇرماق. ② ياۋۇزلۇق نە-يىتىدىكى كىشىلەرنىڭ شېرىكى، قارا تەشكىلاتلارنىڭ ئەزاسى: شايكا توپلىماق.

شايى ئى [پ]يېپەكتىن توقۇلغان رەخت: شايى رومال. شايى كۆڭلەك.

شەب ئى [پ]يېز ت. كېچە، كەچ، تۈن: نىسپىي شەب.

شەبان ئى [ئە]<ئىسىر>ھىجرىيىنىڭ سەككىزىنچى ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىل ھېسا-بىدىكى سەككىزىنچى ئاي. ئۇ 29 كۈن بولىدۇ.

شەبنەم ئى [پ]<مېتېئور>يەر يۈزى ياكى يەر يۈزىگە يېقىن تۇرغان جىسىملار ئۈس-تىدە پەيدا بولىدىغان سۇ تامچىلىرى.

شەبىستان ئى[پ]يېز ت ① كەچكى قونالغۇ، كېچىدە ئارام ئالىدىغان ئورۇن: كۆچ، ئەقىل، ئىرادە، ئۈمىد ۋە ئىشەنچ، جەسىمكى بايلىقنىڭ پۈتمەس كانى بۇ، ئاۋايى-لا، ئۇيقۇغا بەرمىگەن مالال، مەرھۇمنىڭ زەرەپشان شەبىستانى بۇ. ② قاراڭغۇ جاي.

شەپەرەك ئ [پ]< زۇبۇل > سۇت ئەمگۈچى هايۋان. بېشى بىلەن گەۋدىسى چاشقانغا ئوخشاپ كېتىدۇ، تۆت پۇتى بىلەن قۇيرۇقى ئارىسىدا تېرە پەردىسى بولىدۇ، كېچىسى ئۇچىدۇ. پاشا، پەرۋانە قاتارلىق ھاشاراتلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. كۆزۈش قۇۋۇتى بەكلا ئاجىز بولۇپ، ئۆزى چىقىرىدىغان ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنىغا تايىنىپ ئۇچىدۇ.

شەپەق ئ [ئە]< ئىستر > قۇياش نۇرىنىڭ يانتۇ چۈشۈشى ۋە ھاۋانىڭ تارقىلىش تەسىرى تۈپەيلىدىن ئاسمان بوشلۇقى ھەم بۇلۇت قاتلاملىرى سېرىق، قىزىل ۋە قىزغۇچ رەڭلەردە كۆرۈنىدىغان بىر خىل ھادىسە، يەنى كۈن چىقىش ۋە كۈن پېتىش ئالدىدا ئۇپۇقتا پەيدا بولىدىغان قىزىلىق.

شەپقەت ئ [ئە] ① ئىچ ئاغرىتىپ رەھىم قىلىش، ئاياش؛ رەھىمدىللىك، مېھرىبانلىق؛ رەھىم: شەپقەت قىلماق. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

شەپكە ئ [ر]ئالدى تەرىپىدە سايۋىنى ـــ چېكىلىكى بولغان بىر خىل باش كىيىمى.

شەتەڭگە ئ [ر]پاختا يېتىش ياكى ئۇنىڭغا ئاز مىقداردا يۇڭ، يېپەك يىپ ئارىلاشتۇرۇلۇپ ۋە رەڭدار كاتەكچىلەر چىقىرىلىپ توقۇلغان رەخت.

شەجەرە ئ [ئە] ① مەلۇم بىر ئۇرۇق ئەۋلادلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىق دەرىجىسىنى رېتى بويىچە ئىزچىل يوسۇندا كۆرسىتىپ بەرگۈچى رويخەت، تارىخ؛ نەسەبنامە: كۆكەنىڭ قەھرىمان ئوغىتسىبر بولۇپ يېتىلىشىمۇ ئۇنىڭ شەجەرىسىدىن مىراس بولۇپ قالغان. ② < بىئول > تۇرلەرنىڭ ئۆزگىرىش سىستېمىسى ياكى مەلۇم بىر هايۋان ۋە ئۆسۈملۈك ئەۋلادلىرىغا ئائىت خاتىرىلەر.

شەخس ئ [ئە] ① كىشى، ئادەم: ناتونۇش شەخس. ② مەلۇم جەھەتتە تېپىك خۇسۇسىيەتنى ئىپادىلەيدىغان ياكى گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغان كىشى: تارىخىي شەخس. شەخسكە چوقۇنۇش. ③ < تىل > ئىسىم، ئالماش ۋە پېئىللاردا كۆرۈلىدىغان ھەمدە شۇ خىل سۆز تۈركۈمىدىكى سۆزلەرنىڭ مەلۇم تۈرلەنگەن شەكلى ئارقىلىق شۇ سۆز ئىپادىلەنگەن شەيئى ۋە ئىش-ھەرىكەتنىڭ سۆزلەنگۈچى، ئاڭلىغۇچى ۋە سۆزلىگۈچى چىلەردىن ئىبارەت ئۇچ تەرەپنىڭ قايسى بىرىگە تەۋە ئىكەنلىكى ئىپادىلەنگەن گرامماتىكىلىق فورما. ئادەتتە ئۇ بىرىنچى شەخس، ئىككىنچى شەخس ۋە ئۇچىنچى شەخس دەپ ئۇچكە ئايرىلىدۇ.

شەخسەن رەۋ [ئە]ھەربىر شەخسنىڭ مەخسۇس ئۆزى (ئۆزۈم، ئۆزۈڭ، ئۆزى ۋە شۇ قاتارلىقلار): مېھماننىڭ ھالىدىن ۋاقتىدا

خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش لازىم ئىدى، ئەمما شەخسەن مەن ئۇنداق قىلالمىدىم.

شەخسىي سۈپ [ئە]شۇ شەخسنىڭ ئۆزىگە تەۋە، ئۆزىگە تېگىشلىك، ئۆزى پايدىلىنىدىغان؛ خۇسۇسىي، ئىندىۋىدۇئال: شەخسىي چارۋا. شەخسىي مۇلۇك. شەخسىي خاراكتېر.

شەخسىيەت ئى [ئە] ① قەدىر-قىممىتىنى سېزىش تۇيغۇسى، ئۆزىنى ۋە ئۆز ھوقۇقىنى قىممىتىنى بىلىش ھېسسى، غۇرۇر، ۋىجدان: شەخسىيەتسىگە تەگمەك. ② شەخسىي مەنپەئەت: بۇ ئەل-يۇرتنىڭ ئومۇمىدىن ئايرىۋىسى، بەختى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بارلىق شەخسىيەتىنى قۇربان قىلىپ شجائەت كۆرسەتكەنلىكىدىن باغلىغان بىر پىداكار ئايال بولسا كېرەك.

شەددات [ئە] ①ئى. قەدىمكى زامانىدا يەمەن ۋىلايىتىدىكى ئاد قوۋمىنىڭ بىر پادىشاھى. رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئۇ بىر باغ ياسىغان، ئۇنى جەننەت دەپ ئاتىغانمىش ھەم خۇدا بىلەن خۇدالىق تالاشقانمىش، قول ئاستىدىكى پۇقرالارنى ئۆزىنى خۇدا دەپ ئېتىقاد قىلىشقا زورلىغانمىش: «تەۋرات»تا: «شەددات ياسىغان باغنى كۆرەمدە ‹ئۆلمەسلىك ئالمىسى› ناملىق بىر مېۋە بار» دېگەن رىۋايەت يېزىلغان. ② سۈپ. كۆچمە. شەپقەتسىز، زالىم؛ جاھىل، ئۆز گېپىنى چىڭ تۇرۇۋالىدىغان: قۇرداش دېگەن شۇنداق شەددات بولارمۇ؟ ئۇ كىشىنىڭ كۆزلىرىنى ئويارمۇ.

شەددە ئى [ئە]<بن>مەسچىتلەرنىڭ پەشتاقلىرى ئۇستىگە مېھرابچە شەكلىدە قويۇلغان خىش.

شەرەپ ئى [ئە] ①پەخىرلىنىشكە ئەرزىيدىغان نەرسە ياكى ئىش؛ پەخىر، ئىپتىخار: شەرەپ تاپماق. شەرەپ تاختىسى. ② ياخشى ئىش تۇپەيلىدىن خەلق ئارىسىدا ئېرىشكەن نام، ھۆرمەت، داڭق، ياخشى ئاتاق: يېقىندا 28 ياشلىق بىر ياش ئىنژېنېرلىق شەرىپىگە ئېرىشتى.

شەرەت ئى [ئە]مەقسەت، نىشان، غەرەزنى سۆزسىز، تىلسىز ئۇقتۇرۇش ئۇچۇن قوللىنىلىدىغان بەلگە؛ ئىما، ئىشارەت: شەرەت قىلماق.

شەربەت ئى [ئە] ① پىشقان ھۆل مېۋىنىڭ تەركىبىدىكى قەنت ماددىسى، شىرنە؛ مېۋە سۈيى: 9-ئايدا تۇرپاننىڭ ئۈزۈمى شەربىتى كۆپ تولىدۇ. ② مېۋىنى مۇۋاپىق نىسبەتتىكى سۇغا سېلىپ قاينىتىشتىن ھاسىل بولغان سۇيۇقلۇق: ئانار شەربىتى. ئەنجۇر شەربىتى. جىگدە شەربىتى.

شەرت ئى [ئە] ① بىرەر ئىش، مەسىلە ئۈستىدە يازما ياكى ئاغزاكى يوسۇندا تۈزۈلگەن كېلىشىم، توختام؛ ۋەدە، ئەھدە: ئىككى تەرەپ كېلىشكەن شەرتلەرگە قول قويدى. ② ئۆزئارا شەرتلىشىۋاتقان ياكى بىرەر مۇناسىۋەتتە بولۇۋاتقان تەرەپلەردىن بىرىنىڭ يەنە بىرىگە قارىتا قويغان تەلىپى،

تەكلىپى: شەرت قويماق. ③ مەلۇم ئىش تـۈپەيلى بېكىتىلگەن ئۆلچەم ياكى بۇ ئۆلچەم ئاساسىدا ھازىرلاش زۆرۈر بولغان مۇڭاپىق تەرەپلەر: كۆرسىتىلگەن شەرتلەر. گە ئارزۇگۈل تېخىمۇ مۇڭاپىق كېلەتتى. ④ < پەلس> شەيئىلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ياكى ئۇنىڭ ئۇچۇن زۆرۈر بولغان ئامىل، سەۋەب؛ پايدىلىق شارائىت: جەريان تىكىپ، ئـورمان بىنا قىلىش ← دېھقانچىلىق، چـارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ئاساسىي شەرتى. ⑤ كېسىم ۋەزىپىسىدە كېلىپ «زۆرۈر»، «كېرەك»، «لازىم» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ: مىللىي خۇسۇسىيەتلىرىمىزنى ساقلايمىز دەيدىكەنمىز، مىللىي خۇسۇسىيەتلىرىمىزمۇ بىزنى ساقلىيالمىشى شەرت.

شـەرتنامە ئى [ئە+پ] ① دۆلەت بىلەن دۆلەت ئوتتۇرىسىدائىمزالىنىدىغان سىياسىي، ھەربىي، ئىقتىساد ياكى مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى ھوقۇق-مەجبۇريىيەت توغرىسىدىكى ھۆججەت، كېلىشىم: تەڭ ھوقۇقسىز شەرتنامە. جۇڭگو-رۇسىيە ئىلى شەرتنامىسى. ② بىرەر مەسىلە يۈزىسىدىن ئۆزئارا كېلىشىلگەن يازما توختام: شەرتنامىگە قول قويماق.

شەرق ئى [ئە] ① دۇنيانىڭ تۆت تەرىپىنىڭ بىرى، يەنى غەربنىڭ قارشىسىدىكى، كۈن چـىقىدىغان تەرەپ؛ كۈنچىقىش: شەرق شامىلى. ② غەربىي ياۋروپاغا نىسبەتەن شەرق تەرەپتىكى مەملىكەتلەر، جايلار: يەقەن شەرق. يىراق شەرق. ئوتتۇرا شەرق.

شەرقشۇناس ئى [ئە+پ] شەرقتىكى مەملەكەتلەرنىڭ تارىخى، تىل-يېزىقى، مادداىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيىتى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان مۇتەخەسسىس، ئالىم.

شەرقي سۈپ [ئە] شەرقتىكى، شەرققە جايلاشقان، شەرقتە تۇرىدىغان: شەرقي ئاسىيا. شەرقي ياۋروپا.

شەرم ئى [پ] نومۇسلۇق ئىش ۋە ھەرىكەتلەردىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، خىجىل بولۇش ھېسسىي؛ ھايا، نومۇس، ئار: پۈتۈن دەققەت، كۆزلەر ئىدى ئېكرانداا، پەقەت مەنلا كۆيەر ئىدىم ئارماندا، تۆگىگەنى شەرمىم مېنىڭ شۇ ئاندا، بۇ ئايالنى سۆيۈپ ئالماق بولدۇمەن.

شەرمەندە سۈپ [پ] شەرمىھايا سىنى يوقاتقان، ھاياسىز، نومۇسسىز، رەسۋا: شەرمەندە بولماق.

شەرمسار سۈپ [پ] شەرمەندە، رەسۋا: بۇگۈن گـۇم بولۇپ شەرمسار قاتىلىڭ، كۈلۈپ باقتى قايتا ئادالەت ساقچا.

شەرھ (شەرھى) ئى [ئە] يېزىت. بىرەر نەرسىنىڭ مەزمۇنى، ماھىيىتى ۋە ئالاھىدىلىكىنى ئېچىپ بايان قىلىپ بېرىش، چۈشەندۈرۈش؛ ئىزاھ، ئىزاھلاش: ئىبنى رۇشدى قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپلىرىدىن

ئەپلاتون قاتارلىق پەيلاسوپلارنىڭ پەلسەپە-لىرىنى ئۆگەنگەن ۋە ئۇنىڭغا شەرھلەر يازغان.

شەرئى سۈپ [ئە] <دىن > شەرىئەتكە ئۇيغۇن، شەرىئەتنىڭ قائىدە-قانۇنلىرىغا ماس، مۇۋاپىق كېلىدىغان: سىز مېنىڭ شەرئى خوتۇنۇمسىز، ياخشىلىق بىلەنمۇ ۋە يامانلىق بىلەنمۇ مەن بۇنى ئىسپات قىلىشقا تەييارمەن!

شەرىئەت ئى [ئە] < دىن > ① مۇسۇلمانلارنىڭ قۇرئان ئاساسىدا تۈزۈلگەن دىنىي ئىشلار، جىنايى ئىشلار ۋە پۇقرالىق هوقۇقى قاتارلىقلارغا ئائىت قانۇن-قائىدىلىرىنىڭ جۇغلانمىسى، ئىسلام دىنى قانۇنى: شەرىئەتنىڭ يەتمىش ئىككى پۈتىقى بار (ماقال). ② دەۋا ئىشلىرىنى دىنىي يول بىلەن بېر تەرەپ قىلىدىغان ئورۇن، قازىخانا؛ سوت مەھكىمىسى: ئۇلار تەگىشىپ، سەن-پەن دېيىشىپ قاپتۇ. جېدەل ئۇلغىيىپ شەرىئەتكە بېرىشىپتۇ.

شەربەت [ئە] ① سۈپ. مۇقەددەس، ئەزىز، تەۋرۈڭ؛ مۇبارەك (كۆپىنچە سۈپەتلەنگۈچىدىن كېيىن كېلىدۇ): بۇ كىشى مەككە شەرىپكىمۇ بارغان. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

شەربە ئى [ئە] ① < بىن > قۇرۇلۇشلاردىكى مېھرابنىڭ كىچىكلىتىپ چۈشۈرۈلگەن شەكلى. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

شەشبەر ئى [پ]ئۇچىغا يۇمىلاق ياكى ئەگرى-بۈگرى تۆمۈر ئورنىتىلغان تاياق، ئۇزۇن دەستىلىك بېنىك گۇرزە: مىلتىق، شەشبەر تۇتقان ياش ۋە قېرى مۇھاپىزەتچىلەر ئۇنى سالام بېرىپ كۈتۈۋاپتۇ.

شەقمە ئى [ئە] ① < تېب > باشنىڭ بىر تەرىپى زىڭىلداپ ئاغرىش كېسىلى: توختىغان شەقمە بولۇپ قاپتۇ. ② شەقمە بولۇپ قالغانلارنى ساقايتىش ئۇچۇن ئوقۇيدىغان ئايەت: شەقمە ئوقۇماق. ③ سۈپ. كۆچمە. سارالىق، كاززاپ، تولا سۆزلەيدىغان، كاس-كاس (ئايالالارغا قارىتا ئېيتىلىدىغان هاقارەت سۆزى): — هۇ شەقمە، پۇل دېگەن مانا، ئالە! — دېدى-دە، پۇلنى ئۇنىڭ يۈزىگە ئاتتى.

شەك ئى [ئە]گۇمان، شۈبهە: شەك چۈشمەك. شەك كەلتۈرمەك.

شەكلەن رەۋ [ئە]شەكىل جەهەتتىن، ئىپادىلىنىش شەكلىگە كۆرە: بۇنداق شېئىرلار تۆت مىسرالىق قىلىپ يېزىلىشى بىلەن شەكلەن رۇبائىيغا ئوخشىسىمۇ، مەزمۇنەن رۇبائىي بولالمايدۇ.

شەكلىي سۈپ [ئە]شەكلىگە تەئەللۇق بولغان؛ شەكلىگە ئاساسلانغان: شەكلىي لوگىكا.

شەكىل (شەكلى) ئى [ئە] ① ماددىلارنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى، سىرتقى قىياپىتى، پېچىمى، فورمىسى: ئاي شەكلىدىكى قەلەمچ. تۇخۇم شەكلىدىكى يوپۇرماق. ئادەم شەكلىدىكى مەخلۇق. ② ماددىلار كۆرۈ-

نـۇشىنىڭ تەقلىد قىلىنغان ياكى بىرەر نەرسە يۈزىگە چۈشۈرۈلگەن ئەكسى، ئەينى، قىياپىتى، ھالىتى: ياغلىقنىڭ چۈرىسىگە يەنە شۇ قان بىلەن بويالغان قىزىل يىپتا لەيلىگۈلنىڭ شەكلى قاتار سىزىلغانىدى. ③ < ماد > مەلۇم فورما، كۆرۈنۈشتىكى نەرسىلەر: گېئومېتىرىيىلىك شەكىل. تەكشىلىكتىكى شەكىل. ④ < فز > جىسىمنىڭ ھالىتى، كۆرۈنۈشى: مۇز سۇنىڭ قاتتىق شەكلىدۇر. ⑤ < پەلس > شەيئىلەرنىڭ مەزمۇنىدىن قەتئىينەزەر، تاشقى كۆرۈنۈشى، ئىپادىلىنىشى ياكى شەيئىلەردىكى ئىچكى ئاممىللارنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە تەسكىللىنىشى: دېموكراتىيە شەكىل جەھەتتىكى تەڭلىكنىلا بىلدۈرىدۇ. ⑥ < ئىد > تۈر، فورما: تەرجىمىسىنىڭ شېئىرىيەتتىكى بىر شەكىل. ⑦ كۆچمە. بىرەر ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىكى ئۇسۇل، يول، يوسۇن: مەكتەپ كۆپ خىل شەكىللەرنى قوللىنىپ، ئوقۇش پۈتۈكۈزىدىغان ئوقۇغۇچىلارغا ئىدىيىۋى تەربىيە بەردى. ⑧ كۆچمە. ياڭرا، ئىپادە: شەكىل چىقارماق.

شەڭگەن ئى [خەن] كونا. كونا جەمئىيەتتىكى ناھىيە باشلىقى: شەڭگىنىڭدىن قورقماي-مەن، قوناقلىقتىن چىقمايمەن.

شەلپەر ئى [پ] پاختا ۋە يېپەكتىن توقۇلغان قىزىل رەخت: ۋاڭنىڭ ئالدىدىكى كالا بېشىغا شەلپەر چىگىلگەنىدى. // ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر شەلپەر كۆڭلەك ئايدىڭغا ياقتى بولغاي، ئۇنى قولىغا ئېلىپ ئايلاندۇرۇپ كۆردى.

شەللەڭزە ئى [خەن] ① قاشقىسى پېشانىسىدىن تارتىپ تۇمشۇقىغىچە چۈشكەن ئات. ② كۆچمە. تىل ما. شاللاق، كوت-كوت: — ھۇ شەللەڭزە، — ئاباق قوقاسقا ئولتۇرۇپ سالغاندەك چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ئۇ مېنى بىركىمگە چېقىپ-تىمۇ؟

شەمەر سۈپ [ئە] ① ناھايىتى تېز ھەرىكەتلىنىدىغان، چاققان؛ تېز، چاپسان: ئۇ كىچىك بولسىمۇ، ھەر ئىشقا شەمەر ئەكەن. ② ئىتتىك، ئۆتكۈر: غەم قىلما ئوكا، پېچىقىڭنى شەمەر قىلىۋەتتىم. تاشنى ئىككى قىلىۋېتىدۇ.

شەمس ئى [ئە] پىزىت. قۇياش، كۈن: ئى سابا مەندىن دۈگا ئول شوخ يارىمغا ئېيت، شەمسى تەلئەت، ئاھۇ كۆزنازۇك نىھالىمغا ئېيت.

شەمسىيە ئى [ئە] ① < ئىستر > يەر شارىنىڭ قۇياشنى ئايلىنىپ قىلغان ھەرىكىتىنىڭ دەۋرىيىلىكىگە ئاساسەن تۈزۈلگەن بىر خىل كالېندار. بۇنىڭدا بىر يىل 365 ياكى 366 كۈن بولىدۇ. ئۇ يەنە «قۇياش كالېندارى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئادەتتە دېيىلمۇاتقان شەمسىيە كۆپىنچە خەلقئارادا ئورتاق قوللىنىۋاتقان ملادىيىنى كۆرسىتىدۇ. ② ئايالارنىڭ ئىسمى.

شەمشاد ئى [پ] <بوت>قارىغاي ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. ئېگىزلىكى 30 مېتىردىن ئاشىدۇ. قوۋزىقى قوڭۇر كۇل رەڭ، يوپۇرمىقى يېڭنە شەكىلىدە ھەم سەل-پەل ئەگمەچ كېلىدۇ. شارچە مېۋىسى قوڭۇر ۋە ئۇزۇن ئېللىپس شەكىلدە، ياغچى ئاق، قاتتىق ھەم سپىتا. ئادەتتە قۇرۇلۇش ۋە قورال-جابدۇق ماتېريالى قىلىنىدۇ.

شەمشەر [پ] ① ئى< ھەرب >قەدىمكى ئۇرۇش قوراللىرىدىن بىرى، يەنى بىر خىل خەنجەر. ② سۆپ. كۆچمە. ئىتتىك، ئۆتكۈر: سەن ۋېچىرلاپ ئۇچقاندا، شەمشەر قانات قارلىغاچ، زوقۇم بىلەن قارايمەن، كۆڭلۈم كۇلۇپ يايرىغاچ.

شەمشەرۋاز ئى [پ]شەمشەر ئىشلىتىشكە، شەمشەر بىلەن ئۇرۇشقا ماھىر كىشى.

شەمئى [ئە]پىز ت ① ئى. شام، چىراغ، نۇر: پىراقىغدا بولۇپ مەجنۇن، يانايمەن شەمئىدەك ھەر تۇن، ئېرىپ جىسمىم ئاقار كۆزدىن يېشىم دۇردانە-دۇردانە. ② سۆپ. كۆچمە. نۇرلۇق، يورۇق: نە قىسمەتتۇر كۆزۈمگە، يار كۆرۈندى-كۆرۈندى. ئۇنىڭ شەمئى ھۆسنىدىن، جان بەر ئەمدى، بەر ئەمدى.

شەن ئى [ئە]ئەل ئارىسىدا چىققان ياخشى نام، ئابرۇي؛ داڭق، شۆھرەت، ياخشى پەزىلەت: — بىر يولداش «شەنىم-ئەسلىگە كەلمىسە ئىشلىمەيمەن» دەۋاتسا، بۇنى يىغىندا ھەل قىلمامدىكەنمىز؟ — دېدى زاۋۇت باشلىقى زەردە بىلەن. ② قەدىر-قىممەت، غۇرۇر، پەخىر: ئۇ بۇنى يېگىتلىك شەنى ئالدىدىمۇ ۋىجدانىي قەرز دەپ ھېسابلايتتى.

شەنبە ئى [پ]<ئىستر>ھەپتىنىڭ جۈمەدىن كېيىنكى، يەكشەنبىدىن بۇرۇنقى ئالتىنچى كۈنى.

شەھەر ئى [پ]ئادەم زىچ ئولتۇراقلاشقان، سودا-سانائەت تەرەققىي قىلغان، ئاھالىسى دېھقانچىلىق قىلمايدىغان كىشىلەرنى ئاساس قىلغان، ئېتراپىدىكى جايلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت مەركىزى ھېسابلىنىدىغان جاي: قەشقەر شەھىرى. ئۇرۇمچى شەھىرى.

شەھلا سۆپ [ئە]پىز ت. نۇرلۇق، قارىغا مايىل كۆك ۋە چوڭ-چوڭ (كۆز ھەققىدە): شەھلا كۆز. * نەزمىلەر پۈتتۈم كۆزى شەھلاغا، چىقمىدى ياريم ئۆيدىن تالاغا.

شەھۋانىي سۆپ [ئە] ① جىنسىي تەلەپتىن بولغان، شەھۋەتتىن كېلىپ چىقىدىغان: ئۇ شەھۋانىي نەپسىنى قاندۇرغاندىن كېيىن، چالا ئۆلۈك بولۇپ قالغان ئازاد-گۇلنى تورۇسقا ئېسىپ قويدى. ② شەھۋەتپەرەسلىككە ئائىت، ئەخلاقسىز، بەتقىلىق بايانلار ۋە سۆرەتلەر بىرىلگەن: يېقىنقى يىللاردىن بېرى شەھۋانىي كىتاب-ژۇرناللار تۇرلۇك يوللار بىلەن ئېلىمىزگە ئېلىپ كىرىلىپ، جەمئىيەتتە

ھەزنىڭ كەيپىياتىنى بۆلغىدى.

شەھۋەت ئى [ئە] جىنسىي تەلەپ، جىنسىي ئىنتىلىش: تەڭرى ئىنسانلارنىڭ نەسلىنى كۆپەيتىش ۋە بەر-بەرىكە باغلىنىشلىق قەلبىش ئۇچۇن شەھۋەتنى يارالتتى. ئالتا-ئانە-لارنى پەرزەنتىنىڭ دۇنياغا كېلىشى ئۇچۇن سەۋەب قىلدى.

شەھۋەتپەرەس سۈپ [ئە+پ] شەھۋانىيلىققا بېرىلگەن، جىنسىي تەلىپى كۈچلۈك: شە-ھەرگە يېڭىدىن بىر شاھ پەيدا بوپتۇ، بۇ شاھ شەھۋەتپەرەس ئىكەن.

شەھۋەتخور سۈپ [ئە+پ] ←**شەھۋەتپە-رەس**: ئۇ پادىشاھنىڭ ئوغلى تولىمۇ شەھ-ۋەتخور ئىكەن.

شەۋكەت ئى [ئە] ① ئابرۇي، ھۆرمەت؛ شان-شۆھرەت: كۆپ قاتسام شۇڭا دىل-دىن، شېكەر ياغدى بۇ تىلدىن، شەۋكىتى بۇ دىيارىمنىڭ، يۈرەككە ئىشتىياق سال-دى. ② كۈچ-قۇۋۋەت، سالاپەت؛ ھەي-بە-ۋەت، ھەشەمەت: — شاھزادە بېگىمنىڭ شەۋكىتى بىلەن مۇشۇ كۈنلەرگە ئېرىش-كەن قۇللىرى، خىزمەتلىرىگە تەييار تۇ-رۇپتۇ، — دېدى سودىگەر ئامان قېلىش ئۈمىدىگە تولۇپ.

شەۋۋال ئى [ئە]<ئىستر>ھىجرىيىنىڭ ئو-ننىچى ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىل ھېسابى-دىكى ئوننىچى ئاي (روزا ھېيت ئېيى). ئۇ 29 كۈن بولىدۇ.

شەيتان I [ئە] ① ئى < دىن > دىنىي چۈشەنچە بويىچە، ئادەملەرنى دىن يولى-دىن ئازدۇرغۇچى، يامانلىققا، بەتقىلىقلىققا باشلىغۇچى ئېپسانىۋى مەخلۇق، ئىبلىس: شەيتانغا «توپا يەمسەن» دېسە «يېغى بار-مۇ» دەپتۇ (ماقال). ② سۈپ. كۆچمە. شوخ، چاقچاق، ھەرىكەت ۋە قىلىقلىرى ئادەمنى مەھلىيا قىلىدىغان (باللار ھەق-قىدە): — ھەي شەيتان قىز، مېنى ئال-داپسىز-دە، — دېدى نۇرۇم. ③ ئى. كۆچ-مە. سەلب. قارانىيەت، ئالدامچى، ھىيلىگەر، مەككار، شۇم نىيەت: — ئۇنىڭ كاللىسى ئەجنەبىي شەيتانلارنىڭ رامكىسى بىلەن تولۇپ كەتكەن، ئۇنىڭ دەۋاقتانلىرى ئەج-نەبىيلەرنىڭ سۆزى، — دەپ ۋارقىردى ئۇ. ④ ئى. ئادەمنى ئېزىقتۇرىدىغان ھېس، ئادەمنى يامان ئىشلارنى قىلىشقا ئۇندەپ تۇرىدىغان ئىچكى تۇيغۇ: — ئامەت بىلەن ئاپەت، — دېدى ساھىبجامال ئايال ئارقىدىن، دائىم بىر ئۆيدە قونغۇ-دەك، قىزىلگۈل بىلەن تىكەن بىر شاختا تۇرغۇدەك، شەيتاندىنمۇ ئادەم شەيتىنى يا-مان بولغۇدەك.

شەيتان II ئى [ئە] گورىزونتال تەكشىلىكنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب. راھكا بىلەن ئىچە-گە ئېتىل ئېغىر ياكى ئىسپرت قاچىلانغان ئەينەك نەيچىدىن تۇزۇلىدۇ. نەيچە ئىچە-دە بىر دانە كۆپۈك قالدۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ باشتىن-ئاخىر نەيچىنىڭ ئەڭ يۇقىرى نۇقتىسىدا تۇرىدۇ. شەيتان گورىزونتال

تەكشلىكتە تۇرغاندا، كۆپۈك نەيچىدىكى شكالىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىدۇ، بۇ شۇنـ ـداق ئەسۋابنىڭ بىر خىلى.

شەيخ ئى [ئە] ① ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى بىلىملىك كىشىلەر، ئالىملار، ئۆلىمالار ۋە دىنىي ئالىي مەكتەپلەرنىڭ مۇدەررىسلـ ـىرىگە بېرىلىدىغان ئۇنۋان. ② < دىن > تەرىقەت خانىقاسىنىڭ باش دەرۋىشى: ئا ـيمخانىنىڭ زارلىنىشىنى شەيخ ئاڭلىماسقا سېلىپ، مۇرىتلارغا كايىپ: ــ قىزىق تۇتۇڭلار، سوۋۇپ قالماڭلار. . . ھە، ــ دەيتتى. ③ < دىن > مازار، زىيارەتگاھ قاتارلىقلاردا، ئەۋلىيالارغا، خۇدا يولىغا ئا ـتالغان سەدىقە ۋە نەزىر-نىيازلار ھېسابىغا ياشايدىغان كىشى، مازارغا قارىغۇچى: ھا ـزىر ئۇ شەيخ بولۇۋاپتۇ. ④ كۆچمە. تەبىيار، بـىكار تاماقتا ئادەتلەنگەن كىشى: ئاتام مـازارغـا شـەيـخ، مـەن تـەيـيارغا شەيخ (ماقال).

شەيخۇلئىسلام ئى [ئە] <دىن>ئىسلام دىنـ ـدىكى ئەڭ چوڭ دىنىي مەنسەپ، ئۇنۋان ۋە مۇشۇ ئۇنۋانغا ئېرىشكەن كىشى.

شـەيدا سۈپ [پ] ① ھەددىدىن ئارتۇق مەپتۇن بولغان، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن ئاشىق: شەيدا بولماق. ② بىرەر نەرسىگە ھەددىدىن ئارتۇق قىزىقىش بـ ـلەن بېرىلگۈچى، مەستانە: شەيدا قىلـ ـماق.

شەيدايى سۈپ [پ]بىرىكمىگە ياكى نەرسىگە بەك بېرىلىپ ھوشىنى يوقاتقان؛ سەۋدا ـيى: مەن قوشاققا شەيدايى ئوقۇر ئىدىم ھەر كۈنى، ئولتۇرسامۇ قوپسامۇ، ئاڭا بېرىپ ئىشقىمنى.

شەيئى ئى [ئە] <پەلس >ئوبيېكتىپ مەۋـ ـجۇت بولۇپ تۇرغان بارلىق نەرسىلەر ۋە ھادىسىلەر: يېڭى شەيئى. شەيئى ئۇقۇمى.

شپات ئى [ر] <خىم >سىلىتسىيگە مەنسۇپ بەزى مىنېراللارنىڭ ئومۇمىي نامى.

شپال ئى [ر] ① <قاتن > رېلىسنىڭ ئاسـ ـتىغا توغرىسىغا ياتقۇزۇلىدىغان چاسا تۇۋۈـ ـرۈك شەكلىدىكى ياغاچ ياكى بېتون. ② < ئورم > ياغاچ دوملىتىشتا، ئاستىغا قو ـيۇلىدىغان ياغاچ.

شپىرىس ئى [ر< نېم] < تېب > جانلىقلار تېنىگە سۇيۇق ھالەتتىكى دورا، قان قا ـتارلىقلارنى ئوكۇل قىلىپ سېلىش ياكى بەدەندىن قان ئېلىش قاتارلىق مەقسەتلەر ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىرخىل ئەسۋاب. سىلىندىر شەكلىدە بولۇپ، كۆپىنچە ئەيـ ـنەكتىن ياسىلىدۇ. ئۇچىغا يىڭنە بېكىتىـ ـلىدۇ.

شتاب (شتابى) ئى [ر<نېم] ① <ھەرب > ھەربىي قىسىملارنىڭ قوماندانلىق ئورگـ ـىنى: باش شتاب. پولك شتابى. * بۇ ئورۇنغا يەنە باتالىون شتابى جايلاشقانـ ـدى. ② كۆچمە. يەرلىك ئورۇنلاردىكى بـ ـ

رەر ئىنشائات ياكى قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا بېتەكچىلىك قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان فۇنكسىيىلىك ئورگان، رەھبەرلىك ئاپپاراتى: سۇ قۇرۇلۇشى قوماندانلىق شتابى. ئورمان ئاسراش قوماندانلىق شتابى.

شتات I **(شتاتى)** ئى [ر<نېم]بەزى كاپىتالىستىك فىدېراتىپ دۆلەتلەردىكى مەلۇم دەرىجىدە ئۆزىنى ئۆزى ئىدارە قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولغان مەمۇرىي، تېررىتورىيىلىك بىرلىك: ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى. كالىفورنىيە شتاتى.

شتات II ئى [ر<نېم]تەشكىلىي ئاپپاراتلار، ئىشخانىدىكى خادىملارنىڭ سانى ھەمدە ئۇلارغا تەقسىملەنگەن ۋەزىپە قاتارلىقلار ھەققىدە يۇقىرىدىن پىلان بويىچە چۈشۈرۈلگەن نورما، سان: شتات كەم. شتات تولۇق. شتاتنى قىسقارتماق. كادىرلار شتاتى. شتاتتىكى ئىشچى.

شتانگا ئى [ر<نېم] <تەن>ئېغىرلىق كۆتۈرۈش ئەسۋابى. ئادەتتە تۆمۈر كالتەكنەك ئىككى ئۇچىغا تەخسىسىمان يۇمىلاق تۆمۈرلەرنى بېكىتىش ئارقىلىق ياسىلىدۇ. تەخسىلىرىنىڭ ئەڭ ئېغىرى 25 كىلوگرام، ئەڭ يېنىكى 1.25 كىلوگرام كېلىدۇ.

شتانگېنسىركۈل ئى [ر<نېم]ماشىنا دېتاللىرى ۋە ھەر خىل ئىشلەنمىلەرنىڭ ئېچىكى-تاشقى دىئامېتىرى ياكى ئۇلانمىلىق قېلىنلىقى دەرىجىسى قاتارلىقلارنى ئۆلچەشتە ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئەسۋاب. زىللىق دەرىجىسى 0.02 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ.

شتېپسېل ئى [ر<نېم] <فىز>ئۆتكۈزگۈچ سىمنىڭ بىر بېشىغا ئۇلىنىدىغان چاتقۇچ. ئۇنى روزېتكىغا سانجىغاندا توك ئۇلىنىدۇ.

شكالا ئى [ر< لات] ① <مەشن> ئۆلچىگۈچ، سائەت قاتارلىق ئەسۋابلار ئۈستىگە ئويۇلغان ياكى سىزىلغان، ھەمدە ھەرخىل مىقدارلار (رازمېر، تېمپېراتۇرا، توك بېسىمى قاتارلىقلار) نىڭ چوڭ-كىچىكلىك دەرىجىسىنى ئىپادىلەيدىغان سان-سىپىر ۋە سىزىقلار. ② مىقدار، دەرىجە، تېمپېراتۇرا، خۇسۇسىيەت ۋە شۇ قاتارلىقلارنى ئۆلچەش ياكى باھالاش ئۈچۈن قوبۇل قىلىنغان سانلار سىستېمىسى: سېلسىيە شكالىسى. فارېنگېيت تېمپېراتۇرا شكالىسى.

شلانكا ئى [ر<نېم]رېزىنكە ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش سوۋۇتكۇزمەيدىغان، ئەمما بۆگىلىشچانلىققا ئىگە ماتېرىياللاردىن ياسالغان تۇرۇبا، نورکەش.

شوۋار ئى [ئە] ① كىشىلەرنى مەلۇم بىر پائالىيەت ياكى ھەرىكەتكە سەپەرۋەر قىلىش ئۈچۈن ئېغىزدا توۋلىنىدىغان ياكى لوزۇنكا، قەغەز قاتارلىقلارغا يېزىلىدىغان، تۈپ ئىدىيە ياكى سىياسىي تەلەپنى ئىپادىلىگۈچى قىسقا جۈملە، چاقىرىق، تەشەببۇسنامە: شوۋار توۋلىماق. ②

شۇنداق جۇملىلەر يېزىلغان قەغەز: شوتار چاپلىماق.

شوتارژاز ئى [ئە+پ] ① < ئە > ئەسەرلىرىدە ئەدەبىياتنىڭ ئىنسان روھىنى ئېچىپ بېرىشتىن ئىبارەت ئاساسىي بۇرچىنى چەتتە قويۇپ، پەقەت شوتار خاراكتېرلىك شېئىرلارنى يازىدىغان شائىر: ئۇ «شوتارژاز» بولسا ئۆزىنىڭ ئىشى. بىزمۇ ئۆز ئۇسلۇبىمىز، ئۆز خاھىشىمىز بويىچە يېزىۋېرىمىز. ② قىلغان ئىشنىڭ تايىنى يوق، ئەمما قۇرۇق چاقىرىقنى ھەممىدىن كۆپ قىلغۇچى، ئەمەلىي ئۇنۇمى يوق ئىشقا باشقىلارنى ئۈندىگۈچى.

شوپاڭ ئى [خەن] ① ھاراق ساتىدىغان ۋە ھاراق ئىچىدىغان ئۆي: ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئېچ پۇشۇقىنى تۆت ئوشۇق بىلەن چىقىرىشقا تىرىشسا، بەزىلىرى شوپاڭ يالىيدىغان بولۇۋالدى. ② بەزىبىر شوپاڭ ئاچقان ياكى ھاراقنى كۆپ ئىچىدىغان كىشىلەرگە قويۇلغان لەقەم: ھوشۇر شوپاڭ.

شوپۇر ئى [<فران]ئاپتوموبىل، تراموۋاي، پويىز قاتارلىق قاتناش قوراللىرىنى ھەيدىگۈچى كىشى: ماشىنىدا شوپۇر بىلەن قوشقاندا بەش ئادەم بار ئىدى.

شوخ سۈپ [پ] ① ۋاقتىنى ئويۇن بىلەن ئۆتكۈزىدىغان، ئويۇنغا ئامراق؛ جىمغۇر ئەمەس، كەپسىز: دىلشات بۇرۇندىن شوخراق ئۇقۇغۇچىلاردىن بولسىمۇ، لېكىن دەرس ئىنتىزامىنى ساقلايتتى، ئوقۇتقۇچىلارنى ھۆرمەتلەيتتى. ② ئويۇن-كۈلكىنى، ھەزىل-چاقچاقنى ياخشى كۆرىدىغان، خۇشخۇي، خۇش چاقچاقچى، ئوچۇق-يورۇق: توي خەۋىرىنى ئاڭلىغان يېزىمىزنىڭ شوخ ياشلىرى سازلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كىرىپ كېلىشتى. ③ كۆچمە. ئوينىاق، چاقچاق، ئەركىن (تۇرلۇك نەرسىلەرنىڭ ھەرىكىتى توغرىسىدا): ئاسىيەنىڭ زىلۋا قامىتى، شوخ ئۇسسۇلى، يېقىملىق تەبەسسۇمگە تولغان چېھرى كۆز ئالدىمدىن كەتمەيتتى. ④ كۆچمە. كىشىگە شادلىق تۇيغۇسى ۋە ھۇزۇر بېغىشلايدىغان، يېقىملىق، جۇشقۇن (ناخشا-مۇزىكا، قوشاق، شامال قاتارلىقلار ھەققىدە): شوخ كۈي. شوخ ناخشا. شوخ پەدە. شوخ شامال.

شور I [پ] ① ئى< خەم >ئانئورگانىك بىرىكمە، يەنى تەركىبىدە كىرىستاللاشقان ئون دانە سۇ مولېكۇلىسى بولغان ناترىي سۇلفات. ئاق ياكى رەڭسىز كىلىدۇ، ئاددىتە خىمىيە سانائىتى، ئەينەكچىلىك سانائىتى ۋە قەغەزچىلىك سانائىتى قاتارلىقلارغا خام ئەشيا قىلىنىدۇ. تېببىي دورىگەرلىكتە بولسا سۇرگە دورىسى قىلىنىدۇ. ② ئى. تەركىبىدە ئۇستۇاش ياكى سىرتقا تېپىشىدىن ھاسىل بولىدىغان تۇز، ئاق داغ: قارىسام، سەمەتنىڭ كۆڭلىكىنىڭ دۇمبىلىرى شور باغلاپ كېتىپتۇ. ③

سۈپ. تەركىبىدە تۇز ماددىسى كۆپ بولـ
غان، كۆپەيگەن، تۇزى شورتاڭ؛ زەي:
شور توپا. شور تۇپراق. شور سەي.

شور Ⅱ **(شورى)** [پ] ① ئى. بەختسىزلىك،
تەلەيسىزلىك، بىچارىلىك، بەختسىز تەقـ
دىر: ۋاي شورۇم. * — تۆت خالتا،
ئارىسىزدىكى توختام شۇ-دە، — دېدى مەتـ
باقى، — سەنمۇ نۇقتىلىق ئائىلە بولغان
بولساڭ، گەپ يوق يەنە ئون خالتا چۈشۈـ
رۈۋالاتـتىڭ، ئۆزۈڭنىڭ شورى-دە، بىز
كەتتۇق. ② سۈپ. تەتۇر، ئوڭ كەلمـ
گەن؛ شۇم: شور پېشانە. شور تەلەي.
شور ئېغىز.

شورا ئى [پ] <بوت>شورا ئائىلىسىدىكى
بىر يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك.
يوپۇرمىقى كۈل رەڭ بولۇپ، ئۇستى يالـ
تىراق كېلىدۇ. تاشلاندۇق يەر، ئېتىزـئې-
رىق بويلىرىدا ياۋايى ھالەتتە ئۆسىدۇ.

شورپا ئى [پ] ① گۆشنى سۇدا قاينىتىپ
پىشۇرۇشتىن ھاسىل بولغان سۇيۇقلۇق،
بەزىدە ئۇنىڭغا ئازراق تۇز، پىياز، دورا-
دەرمانلار سېلىنىپ تەملىك بىمەكلىك قـ
لىنىدۇ: **چېينەك شورپىسى**. توخۇ شورپـ
ـسى. * پۇل بولسا، جاڭگالدا شورپا
(ماقال). ② مانتا، سامسا قاتارلىق قېيـ
ىلىق تاماقلارنىڭ مايلىق سۇيى: ئۇلار
ئىككىسى شورپىسى ئېقىپ تۇرغان پېتىر
مانتىنى يەپ ئولتۇرۇپ، شۇ ئىشلار ئۈسـ
تىدە ئۇزاق مەسلىھەتلەشتى.

شوق (شوقى) ئى [ئە] بىرنەرسگە قاتتىق
بېرىلىش، قىزىقىش، ئىشتىياق؛ ئىشق: شۇ
مۇھەببەت شوقى مەندىن كەتمىدى، قول
سېلىپ سۈنسام لېۋىگە يەتمىدى. ناگاھان
يەتسە قولۇم تاتلىقلىقى زادى، ھەرگىزمۇ
دىلىمدىن كەتمىدى.

شوك ئى [<فار] <تېب>كلىنىكىدا كۆپ
ئۇچرايدىغان بىر خىل ئۇنۇبرسال كې-
سەللىك. كۆپىنچە بەدەن قاتتىق زەخمـ
لىنىش، ھەددىدىن زىيادە توڭلاش، چار-
چاش ياكى روھىي جەھەتتىكى زەربە مەر-
كـــىزىي نېرۋا سىستېمىسىنى تورمۇزلاپ
قويۇش قاتارلىقلارنىڭ باشقا سىستېمىلار
فـــۇنكسىيەسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىشى
نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدۇ. بۇنىڭدا قان
بېسىمى تۆۋەنلەش، قان ھەربكىتى ئاستـ
لاش، تۆت مۇچە توڭلاش، رەڭگى تاتـ
رىش، بەدەن تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنلەش،
ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىش قاتارلىق ئالا-
مەتلەر كۆرۈلىدۇ.

شولا ئى [ئە] ① بىرەر جىسىمدىن تارقالغان
يورۇقلۇق، نۇر، يالقۇن: ئاي شولىسى.
② ئادەم ياكى نەرسىلەرنىڭ سۇدا پەيدا
بولغان ئەكسى، سۇ يۈزىدە ئەكس ئېتىلـ
گەن سۈرىتى؛ سايە: قىز قەددىنى رۇس-
لاپ، ئۆزىنىڭ سۇدىكى شولىسىغا قارا-
دى.

شوۋىنىزم ئى [<فار] بىر خىل ئەكسىيەتچىل
بۇرژۇئا مىللەتچىلىكى. بۇنىڭدا ئۆز مىللـ

تىنىڭ مەنپەئىتىنى ھەممىدىن ئۈستۈن قويۇپ، باشقا مىللەتلەرنى بويسۇندۇرۇش ۋە قۇل قىلىش تەشەببۇس قىلىنىدۇ. بۇ ناپالیوننىڭ زورلۇق بىلەن فرانسىيىنىڭ كۆچىنى سىرتقا كېڭەيتىشنى ئەڭ ئاكتىپ قوللىغان ھەربىي ئىمپېرىالىزم شوۋىنىزمىڭ نامى بىلەن «شوۋىنىزم» دەپ ئاتالغان.

شوۋىنىست ئى [ر]شوۋىنىزم تەرىپىدارى، شوۋىنىزم ئىدىيىسى سىڭگەن كىشى.

شويلا ئى [پ]سەۋزىنى مايدا قورۇپ، سۇ قوشۇلغاندىن كېيىن گۈرۈچ سېلىنىپ، پەس ئوتتا مەلۇم ۋاقىت قاينىتىلغاندىن كېيىن دۇملەپ پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل تاماق. ئۇ شوۋىگۈرۈچتىن قۇيۇقراق، پوڭدىن يۇمشاقراق بولىدۇ.

شوبى ئى [خەن]ئەمەلدار، پۇلدارلارنىڭ بالىسى؛ بەگزادە، بايۇەچچە: خەلقنىڭ مەسخىرىلىك چاقچاقلىرى پەسكەش بۇ شويىنى كۆزلىرىدىن ياش ئېقىتىپ، قۇيرۇقىنى يىغۇبلىشقا مەجبۇر قىلدى.

شۇجى ئى [خەن]پارتىيە، ئىتتىپاق ئورگانلىرىدىكى ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلارنىڭ ئاساسىي مەسئۇلى: ئۇ بۇ قېتىم كەنت پارتكومىنىڭ شۇجىسى بولغانىدى.

شۇم سۈپ [ئە] ① قولىدىن ھەرقانداق ئىسكىلىك كېلىدىغان؛ نىيىتى بۇزۇق، ئەسكى، يارىماس، بۇزۇق: — قانداقسىغا بۇ شۇم ئوغرى سىزنىڭ ئۇقۇغۇچىڭىز بولىدۇ، — سورىدى ئۇ ھەيرانلىق بىلەن. ② بەختسىزلىك كەلتۈرىدىغان، ئادەمگە ھالاكەت، پاراكەندىچىلىك ئېلىپ كېلىدىغان، ئادەمدە ۋەھىمە پەيدا قىلىدىغان: ھېلىقى شۇم قۇيۇن بۇغراجان بىلەن مەغرىپەرەتخان ئاچىنى ھاياتلىق دۇنياسىدىن ئۈچۈرۈپ ئەكەتتى. ③ بەختسىز، پالاكەت باسقان، نەس باسقان، قايغۇلۇق: قۇم يەر — شۇم يەر (ماقال).

شۇمپەن ئى [خەن]جان ت. ئادەم ئۆلتۈرگەن جىنايەتچى، قاتىل: ئۇ قورسقىنىڭ ئاچلىقىنىمۇ ئونتۇپ، قوشۇملىرىنى تۈرۈپ، شۇمپەندەك قورقۇنچلۇق ھالەتتە ئولتۇراتتى.

شۇبە ئى [ئە]بىرمۇ تەشكىلات ياكى ئورگانىنىڭ تارمىقى: ئۇ شىنجاڭ ھەربىي رايونى قەشقەر شۆبىسىنىڭ باش سىياسىي كومىسسارى بولغانىدى.

شۆھرەت ئى [ئە] ① ياخشىلىق بىلەن خەلقنىڭ ئېچىدە ئېرىشىلگەن نام-ئابرۇي، ئىناۋەت؛ ئاتاق، داڭق: شۆھرەت تاپماق. شۆھرەت قازانماق. * شائىرنىڭ شۆھرىتىنى ئاڭلاپ بىر كۆرۈش ئارزۇسىدا بولغانلار كۆپ ئىدى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى. **شۆھرەتپەرەس** سۈپ [ئە+پ]ئەل ئارىسىدا نام چىقىرىپ شۆھرەت تېپىشقا تىرىشىدىغان، ئۆز ئىشىنى گەۋدىلەندۈرۈپ كۆرسىتىشكە ئۇرۇنىدىغان؛ ماختانچاق: تەكەببۇر ۋە شۆھرەتپەرەس بولغان بۇ ئادەم ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىنى ھەمىشە خىزمەت

ۋەزىپىسىدىن يۇقىرى قويىدۇ.

شۇبھە ئى [ئە] ئىشەنمەسلىك، گۇمانسىراش، گۇمان، شەك: رەپىق ئاكا باخشىغا شۇبھە بىلەن تىكىلدى.

شۇدىگەر ئى [پ] ① ئاغدۇرۇلغان ياكى ئاغدۇرۇپ، تېرىلماي ئاپتاپقا سېلىنغان يەر: بىر بالاسى بولمىسا، شۇدىگەردە قۇيرۇق نە قىلۇر (ماقال). ② كۆز پەسلىدە، يەرنى ئاپتاپقا سېلىش ئۈچۈن قىلىنىدىغان ئاغدۇرۇش، چېپىش قاتارلىق بىر يۇرۇش ئىشلار: بۇ كۆزلۈك شۇدىگەر بولۇپ، كېلەر يىللىق مول ھوسۇلنىڭ ئاساسلىق كاپالىتى ئىدى.

شۇكرانە ئى [ئە+پ] بىرەر ئېھتىياجلىق نەرسىگە ئىگە بولغانلىق يۈزىسىدىن بىلدۈرۈلگەن مىننەتدارلىق، تەشەككۈر، مەمنۇنىيەت، رەھمەت: مەن بۇنىڭ شۇكرانىسىغا ئىككى رەكەت نامان ئوقۇپ دۇئا قىلدىم.

شۇكۇر [ئە] ① ئىم. بىرەر نەرسىدىن رازى، مىننەتدار بولغانلىقىنى ئىپادىلەپ «رەھمەت، تەشەككۈر» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: — راستمۇ، خۇداغا شۇكۇر، بۇ يىل شۇ بالامنى ئۆيلىنىڭ السام مېنىڭمۇ غېمىم تۆگەيتتى، — دېدى ئامىنىخان. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

شۇكىگەن ئى [خەن] كونا. گومىندا‌ڭ دەۋرىدىكى ساقچى ئىدارىسىنىڭ تەكشۈرۈشكە مەسئۇل ئوفىتسېرى.

شىپى ئى [ئە] ھىمايىچى؛ ۋاستىچى: شىپى قىلماق. شىپى كەلتۈرمەك.

شىرىس ئى [ر] يۇڭدىن توقۇلغان رەخت: ئۇ شىرىستىن تىكىلگەن كاستۇم كىيىۋالغانىدى. // قىزنىڭ شىرىس ياغلىقى ئۆزىگە بەكمۇ ياراشقانىدى.

شىرىك [ئە] ① ئى. بىرەر ئىش، كەسىپتە ھەمكارلىشىپ، يارەملىشىپ بىرگە ئىشلەيدىغان، بىرەر نەرسىنىڭ پايدا-مەنپەئىتىدىن تەڭ بەھرىمەن بولىدىغان كىشىلەر (بىر-بىرىگە نىسبەتەن): ساۋۇتچىلار ئىشلىگەن بۇ يېڭى ھۇنىرگە يېڭى شىرىكمۇ تېپىلدى. ② سۈپ. بىرەر ئىشتا ھەمكارلاشقان، يارەملەشكەن: ئۇنىڭدا شىرىك كارخانىلارنىڭ دۆلەت پىلانىغا بويسۇنۇشى لازىملىقى ۋەھاكازالار بەلگىلەنگەن. ③ ئى. باشقىلارنىڭ خۇشاللىقى ياكى غەم-قايغۇسىغا ئورتاقلاشقۇچى ئادەم ياكى باشقا نەرسە: قىز-يىگىتلەرنىڭ ريشتىدۇر تارىك، شادلىققا، غەمگە شىرىك ئاۋازىڭ، مەپتۇن قىلدى بۇلبۇلنى سازىڭ، شۇڭا يۇقىرى شۆھرىتىڭ-شانىڭ، دېگىنى ئەمەلىيەتتە بىر قۇرۇق سەپسەتە. ④ ئى. ئۇل-پەت، دوست: ئالاھىدىن: — ماڭا ئايدەك ئاق 48 كېنىزەك قۇل يەتكۈز، ئۇلار مېنىڭ شىرىكلىرىم بولىدۇ، ئۇلارنىڭ يىگىرمە تۆتى ئالدىمدا، يىگىرمە تۆتى كەينىمدە ماڭىدىغان بولسۇن، — دەپتۇ.

شىرىن [پ] ① سۈپ. تاتلىق، مەززىلىك،

لەززەتلىك، شىرنىسى كۆچلۇك، شىرلىك (مېۋە-چېۋە، قەنت-شېكەر قاتارلىقلار ھەققىدە): ئۇنىڭغا شۇنداق بىر ئۆستەك ئۇچرىدىكى، تاشلىرى مەرۋايىت، سۇيى ھەسەلدىن شېرىن، سۈتتىنمۇ ئاق ئىدى. ② سۈپ. كۆچمە. ئادەمگە خۇشياقىدىغان، ھۆزۈر بېغىشلايدىغان، كىشىنىڭ مەيلىنى تارتىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچىدىغان: شېرىن سۆھبەت. شېرىن تۆيغۇ. * بۇ كېچە رۇقىيەم ئۇچۇن توي كېچىسىدىن بۇيانقى ئەڭ شېرىن كېچە بولدى. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

شېرىنسۆزلۈك سۈپ[پ]يېقىملىق گەپ قىلىدىغان: ئۇ شۇنچىلىك شېرىنسۆزلۈك ئايال ئىدىكى، ئۇنىڭ بىرقېتىم سۆھبىتىنى ئاڭلىغان ھەرقانداق ئادەم ئۇنىڭغا مەھلىيا بولۇپ قالاتتى.

شېشە ئى[پ] ① ئەينەك: يۇز تەڭگىگە چىنە ۋە شېشە قاچا ئالدىم. ② ئەينەك ياكى چاقچۇقتىن ياسالغان بوغۇزى تار بوتۇلكا ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى: ئاي دېگىنە، ئاي! ئىشەنگىلى كەلمەسە، شېشە بىلەن پېشانەڭگە «ۋاقىدە» بىرنى قويۇدە، قېنىڭنى ئېقىتىپ دوختۇرخانىغا چاپ. ③ لامپا، پانارلارنىڭ نۇرىنى يېغىش ۋە شامالدىن مۇداپىئە قىلىش رولىنى ئويناىدىغان ئەينەك بۇيۇم.

شېشىدان ئى[پ]شېشە قۇتىلىرى، گۈل قاچىلىرىنى تىزىپ قويىدىغان ياغاچ سانـدۇق.

شېكەر[پ] ① ئى. شېكەر قومۇشى ياكى قىزىلچىنىڭ شىرنىسىنى قايناتقاندىن كېيـىن ئايرىلىپ چىققان قىيام ئارقىلىق ئىشلىنىدىغان كرىستال جىسىم. دانىچىلىرى كەچمىشتە ۋە قۇم دانىچىلىرىغا ئوخشايدۇ. تەمى تاتلىق كېلىدۇ. ئادەتتە ئاق شېكەر ۋە قارا شېكەر دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. تۇرمۇشتا ھەر ئىككى خىلى ئىستېمال قىلىنىدۇ. ② سۈپ. كۆچمە. شېرىن، تـاتلىق، لەززەتلىك: لەيلىنىڭ ۋەسلىگە يەتتىڭ بىر زامان مەجنۇن بولۇپ، ئۇل شېكەر لەۋ بولدى شېرىن سەن ئاڭا پەرھادى بول. ③ سۈپ. كۆچمە. كىشىگە ياقىدىغان، يېقىملىق: تىلى شېكەر، ئىچى زەھەر (ماقال).

شېكىسىي ئى[خەن] <ئوت> ① مۇرەككەپ گۇللۇكلەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك، يەنى ئوسۇڭنىڭ ئۆزگەرگەن تۈرى. يوپۇرمىقى تار ھەم ئۇزۇن، گۈلى سېرىق كېلىدۇ. ئادەتتە يوپۇرمىقى كۆكتات قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ يوپۇرمىقى.

شېڭمۇ ئى[خەن] <ئىل> خەنزۇ تىلىدىكى بوغۇمنىڭ بېشىدا كەلگەن ئۇزۇك تاۋۇش. خەنزۇ تىلىدا بوغۇملار شېڭمۇ بىلەن يۇمۇدىن ياكى ياكى يالغۇزلا يۇنمۇدىن تۇزۇلىدۇ. بۇ سۆز يۇنمۇغا نىسبەتەن ئېيتىلغان.

شېھەت ئى [ئە] ① < دىن > دىن ياكى دىنىي مەزھەپلەرنىڭ غالىبىيىتى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇش. جەڭلەردە قۇربان بولغان، جېنىنى پىدا قىلغان شەخس: شېھەت بولماق. ② ۋەتەن. خەلق ئۈچۈن، ھەققانىيەت ئۈچۈن ئۆز جېنىنى پىدا قىلغان، ھەققەت يولىدا قۇربان بولغان كىشى: شەپقەت ھەمشىرىلەر. مىزمۇ دۈشمەنگە قارشى كۆرەش مەيدانىدا شېھەت بولغان ۋەتەننىڭ قەھرىمان ئەزىز پەرزەنتلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالدى.

شېۋە ئى [پ] <تىل > بىر مىللەتنىڭ ئورتاق تىلىنىڭ مەلۇم دائىرىگە، رايونغا خاس تارمىقى. ئادەتتە دىئالېكتنىن كىچىك بولىدۇ. دىئالېكتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى مەلۇم بىر رايون ياكى مەھەللىۋى تىلنىڭ يەرلىك ئالاھىدىلىكىگە قارىتا ئېيتىلىدۇ.

شېئىر ئى [ئە] <ئىد > ئەدەبىي ژانىرلاردىن بىرى، يەنى مەلۇم ۋەزىن ۋە قافىيىلىك كىچىك تېپتىكى بەدىئىي ئەسەر. ئۇنىڭدا ئىجتىمائىي ھايات رېئال، ۋەزىن، قافىيە. دىن ئىبارەت تىل ۋاستىسى ھەم باي تەسەۋۋۇر ۋە كۈچلۈك ھېسسىيات يارىتىمى بىلەن ھەم ئىخچام، ھەم چۈشىنەرلىك قىلىپ تەسۋىرلىنىدۇ. سۆزلەر ئوبرازلىق، يېقىملىق، ئاھاڭدار ۋە رېتىملىق بولىدۇ. شېئىرنىڭ ئادەتتە چاچما شېئىر، لىرىك شېئىر، ئېپىك شېئىر دېگەندەك ھەر خىل تۈرلىرى بولىدۇ.

شېئىرىي سۈپ [ئە] شېئىر شەكلىدە يېزىلغان؛ شېئىرغا خاس، شېئىرغا ئوخشاش لىرىك. لىق ۋە جۇشقۇن، جانلىق: شېئىرىي داستان. شېئىرىي ئەسەر.

شېئىرىيەت ئى [ئە] <ئىد > ① بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ شېئىرىي ئەسەرلىرىنىڭ يىغىندىسى؛ پوئېزىيە: ئۇيغۇر شېئىرىيەتى. شېئىرىيەت خەزىنىسى. ② شېئىر يېزىش سەنئىتى: ئۇ شېئىرىيەتتىن خەۋەردارلىقى بىلەن ھەممىگە تونۇلغان نېغىز ئەت خەلپىتىم دېگەن كىشى بولۇپ، بۇ كۈنلەردە ھاجىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى قاتارىدا ئىدى.

شى ئى [خەن] <ھەرب > ئارمىيە ئىچىدىكى شتات بىرلىكى. جۇن ياكى جىتۇەنجۇنگە قارايدۇ، تەركىبىدە بىرقانچە لۇي ياكى تۇەن بولىدۇ.

شىئ ئى [ئە] <دىن > ئىسلام مەزھەپلىرىدىن بىرى، ئۇلار ئەلى ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى خەلىپىلىكىنى داۋاملاشتۇرۇشقا تېگىشلىك دەپ قارايدۇ.

شىبەن ئى [خەن] <دىن > تاختا شەكىلدىكى تاش، ياپىلاق تاش، تاش تاختا: پوجاخانىزا ئاۋازىدىن شىبەن يانقۇزۇلغان يەرمۇ تىتىرەپ كېتەتتى.

شىبلىت ئى [ر] خورۇمدىن تېكىلگەن ئەرمەنچە كۈزلۈك، ئەتىيازلىق ئاياغ.

شپا ئى [ئە] ① كېسىلى ساقىيىش، كېسەل-

دىن خالاس بولۇش، ئوڭشلىش: شىپا تاپماق. ② ئادەمنى كېسەل ياكى دەرد-ئەلەمدىن خالاس قىلىدىغان، ئارامبەخش-لىك ھېس قىلدۇرىدىغان نەرسە ياكى شۇ ئۇچۇن قوللىنىلغان ۋاستە، چارە-تەدبىر، ئامال؛ داۋا، دورا: شىپا بولماق.

شىپابەخش سۈپ [ئە+پ] كېسەلگە داۋا بولـ-ـىدىغان، سالامەتلىكنى ياخشىلايدىغان، شىپالىق: ئۇ زامانىسىنىڭ ئەڭ ئۇستا تې-ۋىپلىرىدىن بولۇپ، شىپابەخش دورىلارنى يېنىدىن ئۇزمەيتتى.

شىپاخانا ئى [ئە+پ] كېسەل كىشىلەرنى تە-كىشۇرىدىغان، داۋالايدىغان ئورۇن، دوختۇرخانا.

شىپالىق ئى [خىن] باغ ۋە ھويلىلارغا سېلىنـ-غان، تۆت ئەتراپى ئوچۇق، ئۇستى يې-پىق، سەگدەمىدىغان ئورۇن.

شىپۇن ئى [ر<فران] ئىنچىكە ھەم تەكشى قاپارتمىلىرى بولغان يېپەك رەخت. سۇزۇك ھەم نېپىز كېلىدۇ. كۆپىنچە ئايالالارنىڭ يازلىق كىيىملىرى تىكىلىدۇ: شىپۇن تا-ۋار. شىپۇن دۇخاۋا.

شىپىنبل ئى [ر< نېم] <گېئول >بىر خىل مىنېرال. كۆپىنچە تۆمۇر، خروم، مانگان، سـىنىك قاتارلىق ئىزومورفىزملار ئارىلاش كېلىدۇ. تەڭ ئوقلۇق كرىستال سىستېمـ-سىدا بولۇپ، كرىستاللىرى كۆپ ھاللاردا سەككىز ياقلىق شەكلىدە قىزىل، بېشىل، قارا قوڭۇر رەڭلەردە بولىدۇ. رەڭسىزلىرى ئاز ئۇچرايدۇ، ئەينەكتەك پارقىرايدۇ، قاتـ-تىقلىقى 8؛ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 3.5 — 3.7؛ ئۇزۇلۇش يۈزى سەدەپ شەكـ-لىدە كېلىدۇ. سۇزۇك ۋە چىرايلىقلىرى گۆھەر ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ئادەتتىكىلـ-رى بىلەي ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

شتۇەن ئى [خىن] <ھەرب> بەزى داۋالەتلەر-نىڭ ئارمىيىسى ئىچىدىكى شتات بىرلىكى. دەرىجىسى ئېلىمىزدىكى شى (دىۋىزىيە) گە تەڭ كېلىدۇ.

شجائەت ئى [ئە] غەيرەت؛ جەسۇرلۇق، با-تـۇرلۇق، قەتئىيلىك، جاسارەت: قەيسەر شجائەت داۋىيادىكى ھەرقانداق ئېگىزلىكـ-نى بويسۇندۇرالايدۇ.

شددەت ئى [ئە] ① ھەرىكەتتىكى نەرسە ۋە ھادىسىلەرنىڭ تېزلىك كۆچى، زەربى، سالمىقى: قارسىڭ پۈتۈن ئالەمنى قاپلىغان تاراق-تۇرۇق ئاۋاز بىلەن تاغلار تاغقا، تاش-لار تاشقا ئۇرۇلۇۋاتقۇدەك، شددەتتى ئا-لەمگە تارقىغان بۇ ئاۋاز دەريادىن چىقىۋاتـ-قۇدەك. ② زور غەيرەت، شجائەت، جا-سارەت: بۇدرۇق بىلەكلەر، چېكىلەر بە-زى، قىزىرىپ كۆيسىمۇ ئېغىر مېھنەتتە، چارچاشنى ئۇزۇنگە يولاتماي يېقىن، ئىش-چانلار بارانتتى ھامان شددەتتە.

شىر ئى [پ] < زۇئول >سۈت ئەمگۈچى گۆشخور ھايۋان. تېنىنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئۇچ مېتىر ئەتراپىدا، تۆت پۇتى كۈچلۈك كې-

لىدۇ. ئەركىكنىڭ بويىندا ئۇزۇن يالى بولۇپ، پۇتۇن بەدىنىدىكى تۈكلىرى سارغۇچ قوڭۇر رەڭدە كېلىدۇ. ھايۋانلار-نى تۈتۇپ يەيدۇ. كۈچلۈك ھۆركىرەيدۇ. ئادەمتە ھايۋانلار پادىشاھى دەپ قارىلىدۇ.

شرازا ئى [پ] ① تۆگىچىلىكتە دوم بىلەن گەدەن باغنى تۆگىنىڭ بويىنغا ئاسىدىغان بىر خىرىچ كەڭلىكتىكى كاشا. ② كىتابنى تۈپلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان يىپ ۋە لاتا.

شىرە ئى [پ] ① مېۋە-چىۋىدە قاتارلىقلار پىشقاندا ئۇلارنىڭ تەركىبىدە ھاسىل بو-لىدىغان تاتلىق سۈيۈقلۇق، شەربەت: قو-غۇن شىرىسى. ② تۇخۇم، ئۇن، تۇز قاتارلىقلارنى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلىنىدىغان بىر خىل خام ئۇماچ.

شردان ئى [پ] <رومۇل> كۆشگۈچى ھاي-ۋانلار قېرىنىڭ تۆتىنچى قىسمى. ئىچكى دىۋارى ئاشقازان سۈيۈقلۇقىنى ئاجرىتىپ چىقىرىدۇ. ئوزۇقلۇق توقۇزتونلۇقتىن شىردانغا ئۆتۈپ، ھەزىم قىلىنغاندىن كې-يىن ئۇچەيگە بارىدۇ.

شركەت ئى [ئە] مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش، تاۋار ئالماشتۇرۇش تىجارىتى ياكى بىنا-كارلىق قۇرۇلۇشى قاتارلىق ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان سودا-سانائەت بىرلەشـ-مىسى: پولات-تۆمۈر شىركىتى. كۆمۈر سانائىتى شىركىتى. ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى.

شركەپ سۈپ [پ+ئە] قاتتىق مەست : شىركەپ كىشى. شىركەپ بولماق.

شرما ئى [<ئىم] ئۆينى بۆلۈش، ئايرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان مەخسۇس ھەر-كەتچان توسۇق، پەردە: ئەركىن يەنە سو-رىماقچى بولۇپ تۇرغاندا ئايتۇرسۇن چې-قىپ شىرما ئارقىسىدا تۇرۇۋالدى. سەلەي بولسا بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئوندىمىدى.

شرنە ئى [پ] ① ئۆسۈملۈكلەرنىڭ مېۋە-سى، گۈلى، غولى ياكى بەزى ماددىلار تەركىبىدە بولىدىغان شېرىن سۈيۈقلۇق: ئۈزۈم شىرنىسى. قوغۇن شىرنىسى. شىرنە باغلىماق. ② ھۆل ياكى قۇرۇق مېۋىلەر ۋە بەزى زىرائەتلەردىن قاينىتىپ ئېلىنغان قىيام: شىرنە قاينىتماق. ③ مەلۇم نىسبەتتە سۇ ۋە شېكەر بىلەن قىيام بولغۇچە قاينىتىپ تەييارلىنىدىغان شىرنە-لىك، مۇرابا.

شرنخور سۈپ [پ] شىرنىنى ياخشى كۆرىدە-غان، شىرنىنى كۆپ ئىستېمال قىلىشقا ئادەتلەنگەن: شىرنخور قۇرت.

شزا ئى [خەن]<بوت> ① ئەبنۇس دەرىخى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دە-رەخ. يوپۇرمىقى ئىللىپس ياكى تەتۇر تۇ-خۇم شەكلىدە بولۇپ، دۈمبە تەرىپى تۈكلۈك. گۈلى ئاق، شىرنىلىك مېۋە تۈ-تىدۇ، مېۋىسى ياپىلاق ياكى كونۇس شەكلىدە كېلىدۇ. رەڭگى قىزىل ياكى

قىزغۇچ سېرىق. ئادەتتە ئىستېمال قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

شىزاندارا ئى [لات] <بوت> ماگنولىيە ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان پىلەك غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى قىزىل، دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ نېرۋا ئاجىزلىقى، جىگەر يالLۇغى قاتارلىقلارنى داۋالاشتا ئۇنۇمى يۇقىرى.

شىشخال ئى [پ] ①بىر خىل قىمار ئەسۋابى. سۆڭەك، چاقچۇق، ياغاچ ۋە سۈلياۋ قاتارلىقلاردىن ياسىلىدۇ. كۇب شەكلىدە بولۇپ، ئالتە يېقىغا رەت بويىچە ئايرىم-ئايرىم هالدا 1، 2، 3، 4، 5، 6 دانىدىن قىلىپ رەڭلىك چېكىتلەر ئويۇلغان بولىدۇ. ② شۇ خىل ئەسۋاب ئارقىلىق ئويىنىلىدىغان قىمار: بۇ يەردىكى تاماشا باشقىچە ئىدى. ئادەملەر توپ-توپ دۆگىلەك بولۇپ ئولتۇرۇپ تۆت ئوشۇق ئاتاتتى، شىشخال ۋە جۇپ-تاق ئوينايتتى.

شىفىر ئى [<ئە]مەخپىي خەت-ئالاقىلەردە ئىشلىتىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن شەرتلىك بەلگىلەر، ھەرپلەر ياكى سان-رەقەملەر.

شىكار ئى [پ]ئوۋ قىلىش، ئوۋ ئوۋلاش ئىشى؛ ئوۋ: جىرالاردا ئات چاپتۇرۇپ، مەن شىكاردىن يانغىنىمدا، خوشخوي كۆلۈپ قىمىز سۇندۇڭ، ئۇسسۇغاندا، هارغىنىمدا.

شىكارگاھ ئى [پ] شىكار پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، شىكار قىلىدىغان جاي، ئوۋ ئوۋلاش رۇخسەت قىلىنغان ئورۇن ياكى دائىرە: مەلىكە كېنىزەكلىرى بىلەن يۈزگە يېقىن لەشكەرنى ئېلىپ، پادىشاھنىڭ شىكارگاھىنىڭ قارشىسىدىن چىقىپ كەپتۇ.

شىكايەت ئى [ئە] ① بىرەر ئىش ياكى ئەھۋالنىڭ ئادىل بولمىغانلىقى ۋە ياكى ئۆز كۆڭلىدىكىدەك ئېلىپ بېرىلمىغانلىقى سەۋەبلىك ئېيتىلىدىغان نارازىلىق: شىكايەت قىلماق. // شىكايەت خېتى. ② شىكايەتنامە، ئەرز: تۆرسۇن شۇجى ئەزالار ئىممىدىن يېزىلغان بۇ شىكايەتنى ئوقۇپ كۆلۈمسىرىدى.

شىكايەتنامە ئى [ئە+پ]بىرەر شەخس، گۇرۇھ، تەشكىلات ياكى شۇ قاتارلىقلارنىڭ ئادالەتسىز ئىشى-ھەرىكىتى، پائالىيەتلىرىگە نارازىلىق بىلدۈرۈپ يېزىلغان شىكايەت خېتى، ئەرز: ئاڭلىسام، يېقىندا ئۇ بىرەيلەن توغرۇلۇق ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىغا بىر پارچە شىكايەتنامە يېزىپ، ئۇلارنىڭ «يېغىر» ىنى «كولاپ» تۇ.

شىكەستە [پ] ① سۇيۇق جاراھەتلەنگەن، سۇنۇق، قايغۇلۇق، ھەسرەتلىك: بۇ سۆز بىلەن ئۇنىڭ شىكەستە دىلى سەل ئارامىغا چۈشكەندەك بولدى. ② ئى. جاراھەت؛ غەم-قايغۇ، دەرد-ھەسرەت، ئەلەم: نېمىشقا بۇ تىلىم بارمايدۇ گەپكە، ھەر قېتىم كۆرگەندە قالمەن دەردىتە. ئايرىلىپ كەتـ

كەندە يېنىڭدىن بىردەم، پىراقلىق بۇ دىلـ
نى قىلار شىكەستە.

شىلىق ئى [خەن] ① ئاشلىقنى ئۆلچەش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سايمان، ئادەتتە بىر شىلىك ئون ئوچۇمغا تەڭ بولـ ىدۇ. ② ساناق سانلار بىلەن بىرىكىپ كېلىپ ئاشلىق قاتارلىقلارنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بەش شىلىك تېرىق. تۆت شىلىك گۈرۈچ.

شىلىلى ئى [خەن]سەپەرگە چىققاندا يېيىپـ قوپۇشقا ئىشلىتىش ئۈچۈن ئېلىۋالىدىغان يـوتقان-كۆرپە، يۈك-تاق: — شىلىلىنى كۆتۈر، — دېدى ئۇ بوۋايغا ژارقىراپ.

شىلەپە ئى [ر]چۆرىسى قاسقانلىق باش كىـ يىمى، قالپاق.

شىللىق ئى [ر<نېم] ① ئاۋىستىرىيىنىڭ ۋە بەزى ئافرىقا مەملىكەتلىرىنىڭ پۇل بىرلـ ىـكى. ② ئەنگلىيىدە بىر فۇنىد-ستېرـ لىڭنىڭ يىگىرمىدىن بىرىگە توغرا كېلىدىـ غان تەڭگە پۇل.

شىلىۋز ئى [ر<نېم] <قاتن> سۇ يوللىرىنىڭ سـۇ ئـورنىدا پەۋقۇلئادە پەرق بولغان جايلىرىدا كېمىلەرنى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە ئېلىپ چۈشۈش ياكى تۆۋەندىن يۇقىرىغا ئېلىپ چىقىش ئۈچۈن قۇرۇلغان كۆپ تاقاقلىق قۇرۇلما.

شـمال (شمالى) ئى [ئە]دۇنيانىڭ تۆت تەرىپىنىڭ بىرى، جەنۇبنىڭ قارشىسىدىكى تەرەپ: شىمالغا يۈرۈش قىلىش ئۇرۇشى.

شمالي سۈپ [ئە]شىمال تەرەپتىكى، شىمال تـەرەپكە جايلاشقان: شمالي قۇتۇپ. شمالي ئافرىقا. شمالي ئامېرىكا.

شمپەنزە ئى [ر<فران] <زوئول>سۈت ئەمـ گۈچى ھايۋان، ئۆرە تۈرغاندا ئېگىزلىكى بىر مېترغا يېتىدۇ، تۆكلىرى قارا، يۈزى قوڭۇر كۇل رەڭ، ئەمما تۈكسىز، قاش سۆڭىكى ئېگىز كېلىدۇ. ئافرىقا ئورمانلىـ رىدا توپلىشىپ ياشايدۇ، ياۋا مېۋە، كـ چىك قۇش ۋە ھاشاراتلار بىلەن ئوزۇقلـ نىدۇ. ئۇ ئادەمگە ناھايىتى ئوخشايدىغان يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋان بولۇپ، كۆـ پىنچە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلارنىڭ فىزىئولوگىيىلىك ۋە پسىخىكىلىق تەجرـ بىلىرىدە كۆپ ئىشلىتىلىدۇ.

شىنا ئى [ر<نېم]ياغاچ جابدۇق ياكى ھەر خىل ساپلىق ئەسۋابلارنى چىگىتىش ئۇـ چۇن، ئۇلارنىڭ ئاراچلىرىغا قىستۇرۇلىدىـ غان ئۇچ بۇلۇڭ ياكى ياپىلاق شەكىللىك ياغاچ، شۇ خىلدىكى نەرسە، پانا: كەكـ نەك شىنىسى. شىنا قاقماق.

شىنتوئىزم ئى [خەن + ر] <جن>ياپونلارنىڭ قـەدىمدىن بار بولغان بىر خىل دىنى، ئۇنىڭ مەزھەپلىرى كۆپ بولۇپ، ئەجـ دادلارغا چوقۇنۇشنى ئاساس قىلىدۇ.

شىنخۇا ئى [خەن]يېڭى جۇڭخۇا: شىنخۇا ئاگېنتلىقى. شىنخۇا كىتابخانىسى.

شي ئى [خەن]ئارىلاشتۇرۇش.

شياشي ئى [خەن] <ھەرب > ھەربىي ئۇنۋان، يەنى جۇنشلار ئىچىدىكى ئەڭ تۆۋەن دەرىجە.

شياڭشبك ئى [خەن] <تىبا > ئەلنەغمىنىڭ بىر خىلى. بۇنىڭدا كۇلكىلىك گەپ-سۆزلەر، قىزىقارلىق سوئال-جاۋابلار، ناخشا ۋە تۇر-لۇك قىزىقچىلىقلار ئارقىلىق تاماشىبىنلارنى كۇلدۇرۇش مەقسەت قىلىنىدۇ. كۆپىنچە مەسخىرىنى ئاساس قىلىدۇ. ھازىر بېيجىڭ كىشى، بېيجىڭ ئىشلارمۇ بۇ ئارقىلىق مەد-ھىيىلىنىدىغان بولدى. ئادەتتە ئۇ قاتناش-قان كىشىلىرىنىڭ سانىغا قاراپ قوش كە-شىلىك شياڭشبك، كۆپ كىشىلىك شياڭشبك ۋە تاق كىشىلىك شياڭشبك دېگەنلەرگە ئايرىلىدۇ.

شياۋدۇي ئى [خەن]① < ھەرب > قوشۇن تۇزۇلمىسىدىكى ئاساسىي شتات بىرلىكى. جۇڭكۇدۇي قارمىقىدا بولىدۇ. ② ئىشلەپچىقىرىش دۇبىي، ئەترەت .

شيۇجېڭجۇبى ئى [خەن] <پەلس > خەلقئارا كوممۇنىزم ھەرىكىتىدىكى بىر خىل بۇر-ژۇئا پىكىر ئېقىمى. XIX ئەسىرنىڭ 90-يىللىرى مەيدانغا كەلگەن. ئەينى ۋا-قىتتا گېرمانىيە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسىدىكى ئۆزىنى ماركسنىڭ ئوقۇغۇ-چىسى دەپ ئاتىۋالغان بېرنىشتېيىن ئېن-گىلس ۋاپات بولغاندىن كېيىن مارك-سىزمنىڭ ئىنقىلابىي پرىنسىپلىرىغا قارىتا تۇزىتىش ئېلىپ بارغان. بۇ ئىش ئەينى ۋاقىتتا شيۇجېڭجۇيى دەپ ئاتالغان.

غ

غاپىل سۈپ [ئە] ① بىرەر نەرسىگە، ھادىسىگە، مەسىلىگە قارىتا بىغەملىك، سۈسلۇق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان؛ غەپلەتتە قالغان، غەپلەت باسقان: غاپىل بولماق. * چۈشىمە گەر ئاسمان گۈمۈرۈلۈپ، غەم يېمەس غاپىل كىشى، ھەمنەپەس بولغاي كۆرمەشتە، ئەل بىلەن ئاقىل كىشى. ② بىخەۋەر، خەۋەرسىز: مەن پەلەكنىڭ ئويۇنلىرىدىن غاپىل ئىكەنمەن.

غارايىپ سۈپ [ئە] كىشىنى ئەجەبلەندۈرىدىغان، كىشىنىڭ دىققەت-ئېتىبارىنى قوزغايدىغان، غەلىتە، ئاجايىپ، غەيرىي، باشقىچە: — سىلىنىڭ ئېيتقانلىرى كونا زامانىنىڭ ئاجايىپ بىر ھېكايىسى بولسا، ئەمدى مېنىڭ ئېيتمىدىغىنىم يېڭى زامانىنىڭ غارايىپ بىر ھېكايىسى، — دېدى شوپۇر.

غارىقۇن ئى [پ < گرېك] <بوت> دەرمەخ مەرىزىنىڭ بىر تۈرى، يەنى پارازىت ياشايدىغان بىر خىل زەمبۈرۈغ. كۆپىنچە يوپۇرماق تاشلايدىغان قارىغاي غولىدا بولىدۇ، سىرتى قاتتىق ۋە سىلىق، رەڭگى ئاقۇچ كۈل رەڭ ياكى سۇس سارغۇچ قوڭۇر، شەكلى تاقىسىمان كېلىدۇ. تېبابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، ئۆپكىنى ئىسسىتىپ بەلغەمنى بوشىتىش، يەلنى ھەيدەش، ئىششقىنى ياندۇرۇش، سۈيدۈكنى راۋان قىلىش ۋە يىلاننىڭ زەھىرىنى قايتۇرۇش خۇسۇسىيەتلىرىگە ئىگە.

غازات ئى [ئە] < دىن > دىن يولىدا قىلىنغان ئۇرۇش، جەڭ: غازات قىلماق.

غازاك ئى [پ] ئۆسۈملۈكلەرنىڭ كۆز پەسلىدە سارغىيىپ بەرگىدىن ئاجراپ چۈشكەن يوپۇرمىقى.

غازىي [ئە] ① سۈپ < دىن > غازاتقا، مۇقەددەس ئۇرۇشقا قاتناشقۇچى، ئۆز ئەقىدىسى، ئېتىقادى يولىدا جەڭ قىلغۇچى: — غازاتتا ئۆلگەنلەر شېھىت، تىرىك قالغانلار غازىي بولىدۇ. نازىمجاننىڭ غازىي بولماقلىقى دۈشمەنلىرىنىڭ بەرىكىتى، — دېدى ئۇ. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

غازىيانە رەۋ. [ئە+پ] غازىيلارغا ئوخشاش، غازىيلارچە: تىرىش، يۈكسەل، يولۇڭ پارلاق ھېلىمھەم غازىيانە بول، بېشىڭنى سەلمىغاي ھەردەم، زامانەم شەپقىتى ئاقسۇ.

غالتەك [پ] ① ئى. يېپ، سىم، لېنتا قاتارلىق نەرسىلەرنى ئوراش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ئىككى تەرىپى كەڭ، ئوتتۇرىسى تار، ئىچى نورمىدىن چاقىسىمان بۇيۇم: يېپ غالتىكى. فوتو سۈرەت لېنتىسىنىڭ غالتىكى. ② مق. ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ يېپ، سىم قاتارلىقلارنىڭ ئورىلىش مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر غالتەك يېپ. ئۈچ غالتەك سىم. ③

ئۈ. هارۋا ياكى بىرەر مېخانىزمنىڭ يۈرۈشى، ھەربىكەت قىلىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرغان ئوقتا ئورنىتىلدۇرغان ۋە ئايلىنىدۇرغان يۇمىلاق قىسمى، چاقى: غالتەك ئورنىتىلغان ھارۋا. ④ ئۈ < فز > چۆرىسىدە ئېرىقچىسى بولغان چاقلارنى مېتال ياكى ياغاچتىن قۇرۇلغان جاھازغا ئورنىتىش ئارقىلىق ياسالغان ھەمدە ئار-قان، تاسما ياكى زەنجىر يارىدىمىدە ئېغىر نەرسىلەرنى كۆتۈرۈش ۋە سىلجىتىش رو-لىنى ئوينايدىغان بىر خىل ئاددىي مېخا-نىزم. ⑤ ئۈ. ئېلېكتر تېخنىكىسى ۋە رادىئو تېخنىكىلىرىدا مەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان سىم ئورامى؛ كاتۇشكا: ئوراملىق غالتەك. ⑥ ئۈ. بىر ياكى تۆت چاق بېكىتىلىدىغان ھەمدە قول بىلەن ئىتتىرىپ نەرسىلەرنى توشۇيدىغان كىچىك ياغاچ ھارۋا: «چې-قىل ساي» ئىچىدە بولسا ھەقىقىي نەچچە يۈزلىگەن ئەر- ئايال ئەزالار غالتەك، ئەپ-كەش، زەمبىللەر بىلەن بەس- بەستە توپا توشۇپ دامبىنى ئېگىزلىتىۋاتاتتى.

غالىب [ئە] ① سۈپ. ئۈرۈش، جەڭ، كۈ-رەش، مۇسابىقە قاتارلىقلاردا غەلبە قازان-غان، ئۈستۈن چىققان، يەڭگەن؛ يېڭىل-مەس: غالىب بولماق. غالىب كەلمەك. ② ئۈ. غەلبە قىلغۇچى، غەلبە قازانغۇ-چى، ئۈستۈنلۈكتە تۇرغۇچى: باھار غا-لىب، جۇدۇن بولسا ئۆتكۈنچى. * غالىبلار گويا كى يالقۇنلۇق گۈلخان، ھەر ئادەم چوغ ياكى ئالتۇن ئۇچقۇندى. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

غالىبانە رەۋ [ئە+پ] غالىبلارغا خاس، غا-لىبلىق بىلەن: شوپۇر ئاۋازىنى بولۇشىچە قويۇۋېتىپ غالىبانە كۈلدى.

غالىبىيەت ئۈ [ئە] يېڭىش، ئۈستۈنلۈك، غەلبە: دۆلىتىمىز قانۇنلىرىنىڭ خەلق دې-موكراتىيە ھوقۇقىتوغرىسىدىكى بەلگىلە-مىلىرىدە خەلقىمىزنىڭ غالىبىيەت مېۋى-لىرى قانۇن شەكلى ئارقىلىق قەيت قە-لىنغان.

غالىس سۈپ [ئە] ئۈستۈن، كۈچلۈك؛ ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان، قاتتىق، قالتىس: كۆلدە ئادەمدىن غالىس كېلىدۇ. غان لوخا بېلىقلار بار.

غايە ئۈ [ئە] ① كەلگۈسى ھەققىدىكى تەسەۋۋۇر ياكى ئارزۇ، ئۇمىد، ئىستەك: ئۈلۈغ غايە. ② بىرەر ئىش- ھەرىكەت-نى قىلىش توغرىسىدىكى ئوي، نىيەت، مەقسەت: ئۇنىڭ غايە ۋە بەخت قارىشىدىن كۆڭلۈم يورۇپ كەتكەنىدەك بولدى.

غايەت رەۋ [ئە] ھەددىدىن تاشقىرى، ناھا-يىتى، بەك، ئىنتايىن: بۈگۈنكى كۈندە بىزگە ئازراق تەجرىبىنىڭمۇ غايەت زور يې-تەكچىلىك رولى بولۇۋاتىدۇ.

غايىب سۈپ [ئە] كۆرۈنمەيدىغان، كۆز ئالدىدا بولمىغان، يوقلىپ كەتكەن؛ مەۋجۇت ئەمەس: غايىب بولماق. غايىب خەزىنە. * بوۋاي بىرنەچچە چامدام مې-كىپلا، كۆزدىن غايىب بولدى.

غايىۋى سۈپ [ئە] ① مۇئەييەن بىر غايە، ئىدىئولوگىيىگە ئىگە؛ مۇئەييەن بىر غايە

ئـــدەبـئولوگىيىگە ئاساسلانغان: غايىۋى شەخس. * بالىلار باشتا ئۆز ھەرىكەتلىرى- نى غايىۋى شەخسلەرنىڭ ھەرىكىتىگە سە- لىشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ تەربىيىلىنىشىنى كۆچەيتىدۇ. ② يوشۇرۇن: ئۇ غايىۋى كۈچنىڭ مەدىتى بىلەن خىيالدىن قۇتۇ- لۇپ يوتقانىنى تىكىشكە باشلىدى.

غەپلەت ئى [ئە] خەۋەرسىزلىك، بىلمەس- لىك؛ بىخەستەلىك، بىپەرۋالىق: غاپىل- لىق؛ نادانلىق: غەپلەت باسماق. غەپلەت ئۇيقۇسى.

غەر ئى [پ] ياماق نىيەتتىكى، يامان ئىش قىلىدىغان ئادەم؛ بۇزۇق، پاھىشە ئايال: غـەر غەرەزچى كېلەر، ئوغرى ئاساقچى (ماقال).

غەرەز ئى [ئە] ① بىركىمگە قارشى ياماق نىيەت، مەقسەت (سۆز-ھەرىكەت ھەققى- دە): ھەم، سېنىڭ غەرىزىڭ ماڭا ئايان. ② داۋالى، مەقسەت، گەپ: سەنلەرگە ھال ئېيتىشقۇ ئۆزلۇكتىن ئىمان سورىغاندەكلا بىر ئىش، ئىنسان بولغاندىن كېيىن غە- رەز ئۇقار دەپتىمەن.

غەرب ئى [ئە] ① دۇنيانىڭ تۆت تەرىپى- نىڭ بىرى؛ شەرقتە قارىمۇقارشى تەرەپ؛ كۈنپېتىش: كۈن شەرقتىن چىقىپ، غەرب- تە ئولتۇرىدۇ. ② غەربىي ياۋروپا، ياۋروپا ۋە باشقا ياۋروپا دۆلەتلىرى: ھازىرقى غەرب تېبابىتى خەۋەرسىز تۇرۇۋاتقان نۇرغۇن دا- ۋالاش ئۇسۇللىرى ئۇيغۇر تېبابىتىدە مەۋ- جۇت.

غەربىي سۆپ [ئە] غەرب تەرەپكە جايلاشقان، غەرب تەرەپتىكى: غەربىي جەنۇب. غەربىي شىمال.

غەرق سۆپ [ئە] ① بەرەر نەرسە ئىچىگە، چـۆكـكـەن، چۆمۈلگەن، پاتقان: سۇغا غـەرق بـولـمـاق. غـەرق قىلماق. ② ھـەددىدىن زىيادە، ھەددىدىن تاشقىرى، ناھايىتى: غەرق مەست.

غەزەپ ئى [ئە] ھەددىدىن زىيادە نەپرەت، ئاچچىق: غەزەپنى كەلمەك. * مۇمىن ئا- كـامـىنىڭ كۆزلىرىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ كەتتى.

غەزەل ئى [ئە] < ئىد < ① دەسلەپكى بېيىتنىڭ ھەر ئىككى مىسراسى قافىيىداش بولغان، كېيىنكى بېيىتلىرىنىڭ ئاخىرقى مىسراسى دەسلەپكى ئىككى مىسراسىغا قا- پىيداش بولۇپ كېلىدىغان لىرىك شې- ئىر: ناۋايى غەزەللىرى. گۈمنام غەزەللە- رى. ② ئاھاڭغا سېلىنغان شۇ خىل شېئىر؛ ناخشا: غەزەل ئېيتماق.

غەزەلخان ئى [ئە + پ] غەزەل ئېيتىشقا ماھىر ئادەم، ناخشىچى: غەزەلخان بولمىسا بۇلبۇل، كىرەمۇ جىلۇنگە ھەر گۈل. ئاشارەمۇ قىممىتى گۈلنىڭ، قونماي بەرگىگە بۇلبۇل.

غەزەلىيات ئى [ئە] بۇ سۆز ئەسلىدە «غە- زەل» سۆزىنىڭ كۆپلۈكى بولۇپ، «غە- زەللەر» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ ناخشىلىرى لىرىك غە- زەلىيات، خەلق قوشاقلىرى، خەلق داس- تانلىرىدىن تۈزۈلگەن.

غەسسال ئى [ئە] دىئا. مېيىتنى يۇيىدىغان

ئادەم، ھېيت يۇغۇچى.

غەسىل ئى [ئە] ھېيىتنى يەرلىككە قويۇشتىن بۇرۇنقى يۇيۇش ھەرىكىتى: غەسىل قىلماق.

غەش سۈپ [پ] بىرەر نەرسىدىن تەشۈشلىنىگەن، خاپا بولغان، خاپا، تۇتۇق (كۆڭۈل ھەققىدە): غەش بولماق. غەش قىلماق.

غەلەت سۈپ [ئە] يالغان، ساختا، راست بولمىغان: غەلەت سۆز. غەلەت گەپ.

غەللە ئى [ئە] ① ئاشلىق، مەھسۇلات. ② تۇغمەن ھەققى تۇچۇن بېرىلىدىغان ئاشلىق ياكى باشقا نەرسە. ③ سودا دۇكانلىرىدا سوددىدن چۇشكەن پۇل: غەللە سانماق. ④ سوددىدن چۇشكەن پۇلنى سالىدىغان ساندۇقچە: غەللىگە پۇل سالماق.

غەلىبە ئى [ئە] ① ئۇرۇش ۋە جەڭلەردە قولغا كەلتۇرگەن ئۇستۇنلۇك، مۇۋەپپەقىيەت؛ زەپەر: غەلىبە قىلماق. غەلىبە قازانماق. ② بىرەر ئىشتىن قولغا كەلتۇرگەن نەتىجە، مۇۋەپپەقىيەت: بۇ يىل ھاردا يۇز بەرگەن قۇرغاقچىلىق ئاپىتى ئۇستىدىنمۇ غەلىبە قىلىندى. * ئۇ ئۆز ئىشىنىڭ غەلىبە قىلىشىغا قاتتىق ئىشىنىدۇ. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

غەلىتە سۈپ [ئە+پ] كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ، ئۆزگىچە، باشقىچە: غەلىتە ئادەم. غەلىتە ئىش. غەلىتە خىيال. * ساۋۇت تۇيۇقسىزدىن بىر قۇشنىڭ غەلىتە سايرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ بەشىنى كۆتۈردى.

غەلىيان ئى [ئە] يىزىت. قارشىلىق، نارازىلىق قىلىش تۇيغۇسىدىن كۆتۈرۈلگەن ئىسيان، توپىلاڭ، قوزغىلاڭ، غەلۋە، ماجىرا: غەلەيان كۆتۈرمەك. غەلىيان قىلماق.

غەم ئى [ئە] ① ئەندىشە، تەشۈىش، ئەنسىرەش: غەم قىلماق. غەمدە قالماق. * ئەرنىڭ غېمى ئالدە (ماقال). ② كۆچمە. تەبىيارلىق، ھازىرلىق: كەنتتىكىلەر مال-چارۋىلارنى قىشتىن ئامان - ئېسەن ئۆتكۈزۈشنىڭ غېمىنى قىلىۋاتىدۇ.

غەمخان [ئە+پ] ① ئى. باشقىلارنىڭ غېمىنى قىلغۇچى، مېھرىبان، غەمكۈزار: يارانقان ئىگىسى بىلىدۇ بالام، خۇدايىمنىڭ ئۆزى غەمخان، كەچ قويسىمۇ، ئاچ قويماس دەپتىكەن. ② سۈپ. كۆچمە. پەرىشان، غەمكىن: مەن بىر ئىشقا خېلىدىن ھەيران، ئويلىغانچە بولمىمەن غەمخان.

غەمخور سۈپ [ئە+پ] باشقىلار ئۈچۈن قايغۇرىدىغان، كۆيۈنىدىغان، مېھرىبان: ئاخىرى ئۇ ئۆزىنى ناھايىتىمۇ غەمخور قىلىپ كۆرسەتىپ، شاھنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ. * كىم بېتەر مەنزىلگە بىر باش بولمىسا، جان كۆيەر غەمخور سەپەرداش بولمىسا.

غەمكىن سۈپ [ئە] غەم - ئەندىشىگە پاتقان، غەم باسقان، قايغۇلۇق، مىسكىن، مەيۇس: ھاجى غەمكىن خوشلىشىپ قايتى.

غەمكۈزار سۈپ [ئە+پ] باشقىلارنى غەم-

ئەندىشىدىن خالاس قىلغۇچى، كۆيۈم-چان، مېھرىبان، غەمخور: شوق شامال غەمگۇزار قىزنىڭ كەڭ پېشانىسىگە چۈ-شۈپ تۇرىدىغان ماڭلاي چېچىنى خۇددى مايسىنى تەۋرەتكەندەك يەلپۈپ تارايتتى.

غەمناك سۈپ [ئە+پ] يېزىت. روھىي جەھەت-تىن چۈشكۈن، غەمكىن؛ خاپا: مەن ئىش-قى چۈلىدە غەمناك بولۇپ يۈرگەن بىر يىگىتنىڭ ئىشىنى ئاسان قىلىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلاندىم.

غەنىي [ئە] ① سۈپ. ھېچ نەرسىگە موھتاج بولمايدىغان؛ باي، دۆلەتمەن: غەنىيلەرگە كۆندە مەشرەپ، كۆندە توي، غېرىبلارغا كۆندە ھەسرەت، كۆندە ئوي. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

غەنىيمەت [ئە] ① ئى < ھەرب >ئۇرۇش ياكى ئۇۋلاردا قولغا چۈشكەن ئولجا، قو-رال - يارىغ ياكى ھەر خىل ماددىي ئەشيا-لار: غەنىيمەت ئالماق. ② سۈپ. تېزدىن ئىشقا كېتىدىغان، قايتا تەكرارلانمايى-دىغان، قەدىرگە يېتىش لازىم بولغان (ئادەم ياكى نەرسىلەر ھەققىدە): ئەڭ قۇلاي، ئەڭ مۇۋاپىق (پەيت، ۋاقىت ۋە پۇرسەتلەر ھەققىدە): ۋاقىت غەنىيمەت. * گالدىن ئۆتكەن غەنىيمەت (ماقال).

غەۋۋاس ئى [ئە] ① سۇ ئاستىغا چۈشۈپ، ئىزنچە-مەرۋايىت قاتارلىقلارنى ئىزدەپ تېپىش ئارقىلىق تۇرمۇشىنى قامدايدىغان كىشى: پادىشاھ:— ئەي غەۋۋاسلار، ھەم-مىڭلار بۇ كىشىگە دەريادىن گۆھەر تاشلاپ بېرىڭلار، بۇ يەردىن تېز يانسۇن، — دەپ پەرمان قىلدى. ② سۇ ئۆتكۈزمەيدىغان مەخسۇس كىيىملەرنى كىيىپ، سۇ ئاس-تىدا خىزمەت قىلىدىغان خادىم: غەۋۋاس كىيىمى.

غەيرەت ئى [ئە] ① بىرەر ئىشنى تېزرەك ئورۇندىشىقا بولغان ئىنتىلىش، تىرىشچان-لىق، جاسارەت: غەيرەت بەرمەك. غەيرەت قىلماق. * ھۆرۈننىڭ غەيرىتى ئىش تۈ-گىگەندە كېلەر (ماقال). ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

غەيرى سۈپ [ئە] ① باشقا، باشقىچە، ئۆزگە، ئۆزگىچە: ئۇنىڭ قىزغا تىكىلگەن قارا كۆزلىرىدە كۆچلۈك بولغان بىر خىل غەيرى ھېسسىيات ئۇچقۇنلىرى يېغىپ تۇراتتى. ② ناتونۇش، يات، بىگانە، يو-چۇن: غەيرى ئادەم. غەيرى دىن. غەيرى يۇرت.

غەيۇر سۈپ [ئە] غەيرىتى بار، غەيرەتلىك، جەسۇر، قەيسەر، باتۇر: — مېنىڭ ئېرىم ناھايىتى غەيۇر كىشى، — دېدى مەلىكە، — مېنىڭ يېنىمغا سىزدەك شاھلار كەل-مەس - كېتىپ تۇرىدۇ.

غەيۋەت ئى [ئە] بىراۋ توغرۇلۇق باشقا بىركىمگە قىلىنغان يامان گەپ؛ ئارقىدىن قىلىنغان گەپ، سۆز-چۆچەك: غەيۋەت قىلماق. * گاس دەپ غەيۋەت قىلما، قا-رىغۇ دەپ خىيانەت قىلما (ماقال).

غەيۋەتخور [ئە+پ] ①سۈپ. دائىم باشقا-لارنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىغان: غەيۋەتخور

ئادەم. ② ئى. دائىم باشقىلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىغان ئادەم، غەيۋەتچى: غەيۋەتخورنىڭ تىلىنى كەس، ئاڭلىغۇچىنىڭ قۇلىقىنى كەس (ماقال).

غوجا ئى [پ] ← **خوجا**.

غورا [پ] ① ئى. ئۆرۈكنىڭ پىشپ پىتىلمىگەن مېۋىسى: غورا يېمەك. ئۆرۈك غورىسى. ② ئى. ئاساسەن پىشپ پىتىلمىگەن مېۋە، توك: سەۋر قىلساڭ، غورىدىن ھالۋا پىشار (ماقال). ③ سۈپ. كۆچمە. تۇرمۇش تەجرىبىسى كەم، بېشىدىن ئىسسىق - سوغۇق ئۆتكۈزمىگەن، ھېچ ئىش كۆرمىگەن؛ كىچىك: — ھوي، شۇ غورىلارنىڭ گېپىگە كىرىپ يۈرىدۇڭمۇ، — دېدى بوۋاي غەزەپ بىلەن.

غوزا ئى [پ] ① < بوت > كېۋەزنىڭ مېۋىسى. شەكلى دەسلەپتە قوڭغۇراقتا، پىشقاندا بولسا، شاپتۇلغا ئوخشاپ قالىدۇ. ئادەتتە تۆت پارچە پاپراقچىدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، رەڭگى دەسلەپ يېشىل، پىشقاندا بولسا قوڭغۇر رەڭگە ئۆزگىرىدۇ، ئىچىدە پاختا ۋە چېگىت بولىدۇ. ② < زوئول > بەزى ھاشاراتلارنىڭ لىچىنكىسى قورچاقتا ئايلىنىشتىن بۇرۇن قۇسۇپ چىقارغان مەشۇتلىرى ئارقىلىق توقۇپ ياسىغان قېپى.

غوزەك ئى [پ] ① پىلە قۇرتىنىڭ غوزىسى: ئۆتكەن يىل ئېلىنغان پىلە غوزىكى 1997-يىلىدىكىدىن 60 پىرسەنت ئېشىپ كەتتى. ② < بوت > بەزى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ گۈلى ياكى دېنىنى تۇتۇپ تۇرىدىغان ۋە ئانلىق ياپراقچىلىرىدىن تۈزۈلگەن توگۈنچىكى: تەنتەك ئورۇق سۆزنى تۆگىتىپلا غوزىكىدىن چوك قارىغاينىڭ سايىسىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ.

غوزىپايە ئى [پ] ھوسۇلى، دانلىرى يېغىز، ئېلىنغان زىرائەتلەرنىڭ پاخلى، شاخ-شۇمبىسى.

غوۋغا (غوۋغاسى) ئى [پ] ئۇرۇش-جېدەل، ماجىرا؛ قىيا-چىيا: غوۋغا چىقارماق. غوۋغا كۆتۈرمەك.

غوۋبار ئى [ئە] يېزىت ① چاڭ، توزان: ماڭا سۆلتان بولۇپ يات ئەلدە يۈرمەكتىنمۇ مالىڭ ئەلا، سېنىڭ باغرىڭدا بىر ئۇلتاڭ بولۇپ سۆيمەك غوۋبارىڭنى. ② كۆچمە. بىر رەر كۆڭۈلسىز ھادىسىلەرنىڭ قالدۇق تەسىرى، داغ: ئاڭلىسام ئەغمەڭنى مەن، قالماس دىلىمدا غەش- غوۋبار، سايرىسالڭ سەن ئەدە، شۇ يەر مەسلى ئۇچماق بولبۇلۇم.

غوۋبەت ئى [ئە] ① يوقسۇزلۇق، كەمبەغەللىك، نامراتلىق: تەربكلەر چۆرى-قۇل، ئىت ئورنىدا خار، ئۆزىنىڭ يۈرتىدا غۇربەتكە دۇچار. ② مۇساپىرلىق، غېرىبلىق: كەمىنىلىرى غۇربەتتە يۈرۈپ، ھاياتىمدا ئاتا- ئانامنى كۆتەلمىدىم.

غوۋرۇر ئى [ئە] ① كىشىنىڭ ئۆز قەدىر-قىممىتىنى بىلىش ھېسسىي، ئىززىتى- نەپسى: ساۋۇت غوۋرۇرى بار، توغرا يول بەلەن ياشاشقا ئېتىقاد قىلغان ئادەم ئىدى. ② كىشىلەرنىڭ بىرەر نەرسىدىن مەمنۇن بولۇش ھېسسىياتى؛ پەخىر، ئىپتىخار: تۆ-

مۇر خەلپە غالىب سەركەردىلەرگە خاس غۇ-
رۇر ۋە سالاپەت بىلەن يىگىتلىرىنى باشلاپ
قورايغا قايتقاندا، خەلق توپى خۇددى توپ
تارتىپ كەلگەن يىگىتلەرنى قارشى ئالغاز-
دەك، ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. ③
كىشىلەر پەخرلىنىشكە ئاساس بولىدىغان
نەرسە: مەھمۇت قەشقىرى ئۇيغۇر خەلقە-
نىڭ غۇرۇرى.

غـۇسسە ئى [ئە] غەم، قايغۇ، ھەسرەت،
ئەلەم: بوۋايلار تىلىدىن ئاڭلىدىم قىسسە،
زەخمەتلىك يۇرەكلەردە ئەلەم ۋە غۇسسە.

غۇسۇل ئى [ئە] پۈتۈن بەدىننى يۇيۇش،
يۇيۇنۇش: غۇسۇل قىلماق.

غۇلام ئى [ئە] كونا ① ئوردا، سارايلاردا
خىزمەت قىلىدىغان خىزمەتچى: غۇلاملار
ئۇنى ئۇدا ئون كۈن ئىزدىدى. ② قۇل:
ھەر تەرەپتىن بايلار غۇلاملىرىنى ئېلىپ
كەلدى. ھېچقايسى غۇلام ئەسىرلەرگە يا-
رىمىدى. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

غۇلغۇلا ئى [پ] بىرەر مەسىلە ئۈستىدە
بىرقانچە كىشىنىڭ ئۆز ئارا قىلىشقان گەپ
- سۆزى، پىكىرلىرى: سايلامدا سايلىغۇچى-
لار نامزاتلار ئۈستىدە قايتا-قايتا غۇلغۇلا
قىلىپ ۋە كېچىشىپ، كادىرلارنى ئەستا-
يىدىل باھالىدى.

غۇنچە [پ] ① ئى < بوت > تېخى ئې-
چىلمىغان ياكى بەرگلىرى تېخى يېتىلمە-
گەن گۈل، گۈل تۇگۈنى: قىز پىسسىڭ-
ئىدە كۆلۈڭدى، ئۇنىڭ ئالۋۇجىدەك قە-
زىل كالپۇكلىرى يېڭى ئېچىلىۋاتقان قە-
زىلگۈلىنىڭ غۇنچىسىغا ئوخشاپ كەتتى.
② سۈپ. ياش؛ يېڭى: گۈل دىيارى،
غۇنچە قەلبى تۇتاش تومۇر، بۇلبۇل بولۇپ
ئۇندىن كەتمەس باھار، جەڭچى. ③ سۈپ.
كۆچە. چىرايلىق، كېلىشكەن، زىلۋا: غۇن-
چە بوي.

غۇنچەك ئى [پ] <مۇز>ئۇيغۇرلارنىڭ كا-
مانچە بىلەن چالىدىغان بىر خىل چالغۇ
ئەسۋابى. بېشى سىلىندىر شەكلىدە بو-
لۇپ، بىر تەرىپىگە تېرە كېرىلىدۇ. باش
قىسمى كۆپرەك يۇپقا تۆمۇر ياكى سەل
قېلىن قەلەيدىن ياسىلىدۇ. سۈركەپ چې-
لىنىدىغان ئادەتتىكى سىم تاردىن باشقا
بىرقانچە رېزونانس پەيدا قىلىدىغان سىم-
لار تارتىلىدۇ. 50-يىللاردىن كېيىن ئۆز-
گەرتىپ ياسالغانلىرىنىڭ تۆت تارى بولە-
دۇ. بېشى يۇمىلاق بولۇپ تاۋۇزغا ئوخ-
شاپ قالىدۇ. دەستىسى ئىسكىرىپكىنىڭ
دەستىسىدىن ئۇزۇنراق بولۇپ، ئۇچىدا
يۇمىلاق قۇببىسى بولىدۇ. e,a,d,G
لاردا سازلىنىدۇ.

غېدىر ئى [ئە] ساپال قاچا، ساپال چىنە:
ئۇنىڭ كۆزىدىن يوقالغانلىقىنى كۆرگەن
كانچىلار كۈلۈشكەن پېتى چۆچەك، غې-
دىرلىرىنى ئېلىشىپ تاش گەمىنىڭ يېنە-
دا ئېسىقلىق يوغان داش قازانغا قاراپ
ماڭدى.

غېرىب [ئە] ① سۈپ. ھېچقانداق ئۇرۇق-
تۇغقىنى بولمىغان، يېتىم، باش- پاناھ-
سىز، مۇساپىر: غېرىبنىڭ ھالىغا غېرىب
يەتەر (ماقال). ② سۈپ. كەمبەغەل،

يوقسۇل؛ بىچاره: ياق، بارمايمەن، مەن-دەك بىر غېرىبقا تاماشىنىڭ نېمە كېرە-كى. ③ سۆپ. يالغۇز، تەنها: دوستۇم سىزچۇ ئەگەر شۇ غېرىب قەبرىنى كۆرۈشى-نى خالىسىڭىز، يۈرۈڭ، ئۇنىڭ ئېچىنى ئېچىپ كۆرسىتەي! ④ سۆپ. مىسكىن، غەمكىن: ئابدۇسادىر قاسىساپنى مەن ھېچ-قاچان بۇگۈنكىدەك غېرىب ھالدا ئۇچرات-مىغانىدىم. ⑤ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

غېرىبانە [ئە+پ] ① رەۋ. غېرىبلارغا خاس، بېتىملارچە: بۇ ئۆيدىكى مومايى غېرىبانە يالغۇز بىر ئايالنى كۆرۈپ، ئىشىكنى ئې-چىپ ئۆيگە باشلاپ كىرىپ ئۇنىڭغا نان بەردى. ② سۆپ. يالغۇز، نامرات: ھېلىقى چاغدىكى غېرىبانە كەپىنىڭ ئىزىمۇ قالمە-غانىدى.

غېرىبخانا ئى [ئە+پ] بولۇشقا تېگىشلىك سەرەمجانلار كەم بولغان، نامراتلىقى بىلە-نىپ تۇرغان ئۆي: بوۋاي ئاخشاملىرى ئۆزىنىڭ غېرىبخانىسىدا قولىغا ساتارنى ئا-لاتتى- دە، دەردـ ئەلەم، قايغۇ- مۇھەببەت ۋە ياكى ئىشقى- مۇسىبەت قوشاقلىرىنى ئېيتاتتى.

غېرىب - غۇرۇا [ئە] ئىگە- چاقسىز، ئاجىز- ئورۇق، بېتىم- بېسىر، مۇساپىر كىشىلەر: — سىز ئاۋۇال بېرىپ، ئۇ خە-زىنىنى ئېچىپ ئۇچ ھەسسىنى غېرىب-غۇرۇالارغا خەير- ساخاۋەت قىلىپ بېرىڭ، — دەپتۇ مەلىكە.

غىزا ئى [ئە] كىشىلەر كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئىستېمال قىلىدىغان يىمەكلىك، تائام، تا-ماق: لۇتپۇللا مۇتەللىپ تاشقىرىقى بازار-دىن ئۇتۇشتە چۈشلۈك غىزاغا ئاتاپ نان، سامسا، كاۋاپ، گۆش ئېلىۋالغانىدى.

غىلاپ ئى [ئە] قورال- ياراغ ۋە تىغلىق ئەسۋابلارنى سېلىش ئۈچۈن شۇ نەرسە شەكلىدە تىكىلگەن قاپ، قىن: پىچاق ئىتتىك بولسا غىلىپىنى كېسەر (ماقال) . * ياغاچ پىچاققا تۆمۈر غىلاپ (ماقال) .

غىلمان ئى [ئەر] يېزت. بالا خىزمەتكار: ئاتا-ئانا بۇۋىلىرى باغبانۇرنىزۇان بولدى، جە-سۇر قىزلار ھۆر- پەرى، ئوغۇللىرى غىل-مان بولدى.

ف

فا [<لات] <مۇز>مۇزىكا گامىسىنىڭ 4-تاۋۇشى ۋە ئۇنىڭ نوتا بەلگىسى.

فابرىكا ئى [ر<لات] < سلاۋ>خام ئەشيادىن توقۇلما مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان سانائەت كارخانىسى: فابرىكا ئىشچىسى. توقۇمىچىلىق فابرىكىسى.

فابرىكانت ئى [ر] < سلاۋ>فابرىكا خوجايىنى، فابرىكا ئىگىسى.

فابى ئى [خەن]ئېلىمىزدە 1935 - يىلىدىن كېيىن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تارقىتىلغان قەغەز پۇل.

فارادا مق [ر<ئىنگ] <فىز> ئېلېكتر سىغىمى بىرلىكى. بىردانە كوندېنساتورغا بىر كۇلۇن زەرەت قاچىلانغاندا، ئېلېكتر پوتېنسىيالى بىر ۋولت ئۆرلەيدۇ. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئېلېكتر سىغىمى بىر فارادا بولىدۇ.

$\frac{1}{1000000}$ ئەمەلىي ئىشلىتىشتە، ھەمىشە فارادا (مىكرو فارادا)ياكى تېخىمۇ كىچىك بىرلىك قوللىنىلىدۇ. بۇ نام ئەنگلىيە فىزىكا ئالىمى فارادەي (Michael Faraday) نى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن بېرىلگەن.

فارفۇر ئى [پ]گاۋلىنىڭ توپىسى قاتارلىقلارنى قىزدۇرۇش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان ماتېرىيال. قاتتىق ۋە چۈرۈك، ئاق ياكى سېرىق كېلىدۇ، ساپالغا قارىغاندا سىلىقراق بولىدۇ: فارفۇر خىش. فارفۇر بۇيۇملار.

فارماكوپىيە ئى [ر<گرېك] <تېب>دۇلەتنىڭ قانۇنىدا بەلگىلەنگەن ھەمدە دورىلارنىڭ نامى، خاراكتېرى، شەكلى، تەركىبى، ئىشلىتىش مىقدارى ۋە تەڭشەش، ساقلاش ئۇسۇللىرى قاتارلىقلار خاتىرىلەنگەن كىتاب، قامۇس.

فازا ئى [ر<گرېك] <فىز>ئوخشىمىغان ئېلېكتر يولىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى، مەسىلەن، ئۇچ فازىلىق ئوخشىمىغان توك گېنېراتورىنىڭ ئۇچ دانە ئورامى بولۇپ، ھەربىر ئورام بىر فازا دېيىلىدۇ.

فاسسۇلا ئى [ر<لات] <زوئول >بىر خىل پارازىت قۇرت. رەڭگى قىزىل، شەكلى زەنجىۋىلگە ئوخشاپ كېتىدۇ، شورېغوچ تەخسىسى بولىدۇ. بېتىلگەنلىرى ئادەمنىڭ ئىنچىكە ئۆچىيىدە پارازىت ياشايدۇ، تۇخۇملىرى ئادەمنىڭ چوڭ تەرىتى بىلەن سىرتقا چىقىدۇ. لېچىنكىسى بېسىپ بۇرۇلىق قۇلۇلە تېنىدە بېتىلىپ، سۇ ياڭقى، بېجىك قاتارلىق سۇ ئۆسۈملۈكلىرىگە يېپىشىۋالىدۇ. ئادەم ئىچىدە ياشىغاندا، قورساق ئاغرىش، كۆپۈش ۋە ئىچ سۇرۇش

قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

فاشىزم ئى [ر<ئىتال] <يەنى>ئەك ئەكسىيەتچىل بولغان مۇستەبىتلىك تۈزۈم ھەم شۇ خىل ئىدىئولوگىيە سىستېمىسى. ئۇ مەملىكەت ئىچىدە «دېموكراتىيە» شەكلىنى بىكار قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ تېررورلۇق ھۆكۈمرانلىقىنى يولغا قويىدۇ؛ سىرتقا قارىتا قورالنىڭ تاجاۋۇزچىلىق ۋە مىللىي زۇلۇم سىياسىتىنى يۈرگۈزىدۇ. ئۇ ئىتالىيە مۇستەبىتى مۇسسولىنىنىڭ فاشىستلار پارتىيىسىدىن باشلانغان.

فاشىست ئى [ر]فاشىستلار پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى؛ فاشىزمنى ھىمايە قىلغۇچى، فاشىزم تەرەپدارى؛ ھاكىمىيەتلەشكەن ياكى فاشىزمغا خاس ھەرىكەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى: گېرمانىيە فاشىستلىرى. فاشىستلارنى يوقاتماق.

فاكتور ئى [ر<لات] < سوئا >سەۋەبلىنىدىغان ماللارنىڭ رويخېتى، مىقدارى ۋە نەرخى قاتارلىقلار كۆرسىتىلگەن ھۆججەت.

فاكۇلتېت ئى [ر] <ملار> ئالىي مەكتەپ لەرىدىكى پەنلەر بويىچە بۆلۈنگەن ئوقۇتۇش بۆلۈملىرى: پەلسەپە فاكۇلتېتى. تىل فاكۇلتېتى.

فاگاۋ ئى [خەن]گۈرۈچ ئۇنى، ئاق ئۇن قاتارلىقلاردىن ئېچىتىپ تەييارلىنىدىغان بېمەكلىك، بەزىدە شېكەر، چىلان، ئۈزۈم قاتارلىقلارمۇ قوشۇلىدۇ.

فاگوت ئى [ر<ئىتال] <مۇز>ياغاچتىن ياسالغان بىر خىل يەللىك چالغۇ ئەسۋابى.

فاڭجېن ئى [خەن]ئىش ـ ھەرىكەتنى بېتەكلەيدىغان يۆنىلىش ۋە نىشان: ماۋاربې فاڭجېنى. * تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىساد قىلىش بىزنىڭ تۈپ فاڭجېنىمىز.

فامىلە ئى [ر<لات]شەخس ئىسمىغا قوشۇلۇپ كېلىپ، شۇ شەخسنىڭ نەسلىنى، يەنى ئاتىسىنى ياكى بوۋىسىنى بىلدۈرىدىغان ئائىلىۋى نام: ئەخمەتجان سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېقىپ ئوقۇشقا كىرگەن ۋاقتىدا، ئاتا تەرەپ بوۋىسى قاسىمئاخۇنلىڭ ئىسمىنى ئۆزىگە فامىلە قىلىپ تىزىمغا ئالدۇرغان.

فانتازىيە ئى [ر<گرېك] ① <پىكرى > جەمئىيەت تەلىپى ياكى شەخسىي ئارزۇلار ئاساسىدا، ئەكلىگۈسى شەيئىلەر ئۈستىدە قىلىنغان ئىجادىي تەسەۋۋۇر، پەرەز؛ خىيال: ئىلمىي فانتازىيە. فانتازىيە فىلىمى. ② ئىمكانىيەتتىن بولغان ياكى مۇمكىن بولمايدىغان خىيالىي ئارزۇ، خام خىيال: فانتازىيە بولسا بولغاي سۆز. لېكىنىم، لېكىن ئىشقا ئاشار يازغان كۆز. لېگىنىم.

فەرد ئى [ئە] <ئىد>پەقەت بىرلا بېيىتتىن ئىبارەت بولغان كىچىك تېپتىكى مۇستەقىل شېئىر.

فىتور ئى [ر<گرېك] <خەم>گاز ئېلىمېنت.

بەلگىسى F (Fluorum) . ئاچ سېرىق، يېشىل رەڭلىك، سېسىق پۇراقلىق. خىمىيىلىك خۇسۇسىيىتى ناھايىتى ئاكتىپ بولۇپ، ھىدروگېن بىلەن بىۋاستە بىرىكىسە پارتلايدۇ. نۇرغۇنلىغان مېتاللار فتور گازىدا كۆيىدۇ.

فرازېئولوگىيە ئى [ر<گرېك] ① < تل > تىلشۇناسلىقنىڭ تۇراقلىق بىرىكمىلەرنىڭ قۇرۇلمىسى، مەنىسى ۋە ئۇلارنىڭ تىلدىكى قوللىنىلىشى، تەرەققىياتى قاتارلىق مەسىلىلەرنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى. ② تەركىبىدىكى سۆزلەرنى خالىغانچە ئۆزگەرتىشكە بولمايدىغان، پەقەت پۈتۈن بىرىكمە شەكىللىلا ئىشلىتىلىدىغان ھەم ئادەتتىكى سۆز ياساش قائىدىسى بىلەن تەھلىل قىلىشقا بولمايدىغان تۇراقلىق سۆز بىرىكمىلىرى: ئۈيغۇر تىلى فرازېئولوگىيىسى.

فرانسىي ئى [ر<لات] < خىم > رادىئوئاكتىپلىق ئېلېمېنت. بەلگىسى Fr (Francium) . ئەڭ تۇراقلىقسىز زوتوپلىرىنىڭ بىرىم يېمىرىلىش دەۋرى 21 مىنۇت.

فرانك ئى [ر<فران]فرانسىيە، بېلگىيە، شۋېيتسارىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ پۇل بىرلىكى.

فرونت ئى [ر<نېم] ① < ھەرب >ئۇرۇش ۋاقتىدا، دۈشمەن قوشۇنى بىلەن ئۇچرىشىدىغان جاي، جەڭ مەيدانى؛ ئالدىنقى سەپ: شۇ كەچتە پۈتۈن شەھەر خەلقى فرونتقا كېتىۋاتقان ئوغۇل-قىز جەڭچىلەر بىلەن قىيقاس — چۇقانلار ئىچىدە خۇشلاشتى. ② < مېتېئور >ئاتموسفېرادىكى سوغۇق ھاۋا ماسسىسى بىلەن ئىللىق ھاۋا ماسسىسىنى ئايرىپ تۇرىدىغان تار، ئۇزۇنچىلىقى بەلۋاغ.

فرۇكتوزا ئى [ر<لات] <خىم > ئۈرگانىك بىرىكمە، يەنى ساخاروزا، شېكەر قاتارلىقلارنى تەشكىل قىلغۇچى مادىدا. مولېكولا فورمۇلىسى $C_6H_{12}O_6$. ئاق رەڭلىك كرىستال ھالىتىدە بولۇپ، تاتلىق كېلىدۇ، مېۋە-چېۋە، ھەسەل قاتارلىقلار تەركىبىدە بولىدۇ.

فلاگېللار ئى [ر<لات] <زوئول >بىر ياكى بىرنەچچە تال قامچا تۈكىنى ھەرىكەت ئۈرگىنى قىلىدىغان ئاددىي ھايۋان. تاللىق سۇ ياكى تۇزلۇق سۇلاردا ياشايدۇ. بەزىلىرى ھايۋان تېنىدە پارازىت ياشايدۇ. مەسىلەن، ئېۋگلېنا، قارا بەزگەكنى پەيدا قىلغۇچى قوزغۇ ۋە تامچا قوزغ قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

فلانېل ئى [ئىنگ]كۆز ۋە ئەتىبارلىق كىيىملەرنى تىكىشكە مۇۋاپىقلاشتۇرۇلغان يۇڭدىن ياكى يۇڭ بىلەن پاختىدىن ئارىلاش توقۇلغان گەزلىمە، رەخت.

فلوت ئى [ر<نېم] <ھەرب > ① مەلۇم

ستراتېگىيىلىك دېڭىز رايونلىرىدا جەڭ قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالغان دېڭىز ئارمىيە كۆچى. ئادەتتە ئۇ سۇ ئۇستى پاراخوتى، سۇ ئاستى پاراخوتى، دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ ئاۋىئاتسىيە قىسمى، دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ قورۇقلۇقتا جەڭ قىلغۇچى قىسمى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپىدۇ. ② ئۇرۇش قىلىش ياكى مەلۇم ۋەزىپىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن نۇرغۇن پاراخوتلاردىن ۋاقتىلىق قورۇلغان سەپ: بىر قۇدرەتلىك قورۇقلۇق ئارمىيىسىگىلا ئەمەس، بەلكى قۇدرەتلىك ھاۋا ۋە دېڭىز فلوتىغىمۇ ئىگە بولۇشىمىز كېرەك.

فلورېن ئى [ر<لات] <خەم>ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى $H_{13}C_{10}$. ئاق رەڭلىك تارىشسىمان كرىستال جىسىم. تاشكۆمۈر بىغىنى تەركىبىدە بولىدۇ.

فلېيتا ئى [ر<ئىتال] <مۇز>يەللىك چالغۇ ئەسۋابى. كۆپىنچە مېتالدىن ياسىلىدۇ، نەيگە ئوخشايدۇ. ئۇستىدە تۆشۈكلىرى بولۇپ، بۇ تۆشۈكلەر ئۇستىدە تىللىرى بولىدۇ.

فوتو [ر<گرېك] ① ئى. «فوتوگرافىيە» سۆزىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى: فوتو ئاپپارات. ② سۈپ. يورۇقلۇق ھادىسىلىرى بىلەن باغلانغان، يورۇقلۇققا ئائىت: فوتو ېئولوگىيە. فوتو قارشىلىق. فوتو ئېلېكتر ئېففېكتى. فوتو ئېلېمېنت.

فوتوستېز ئى [ر<گرېك] <بوت>يېشىل ئۆسۈملۈكلەر خلوروفىلىنىڭ كۈن نۇرىدا سۇ بىلەن كاربون (Ⅳ) ئوكسىدىنى سىنتېزلاپ ئورگانىك ماددىلارنى ھاسىل قىلىش ھەم ئوكسگېننى چىقىرىۋېتىش جەريانى.

فوتوگراف ئى [ر] <كىنو>فوتوئاپپاراتىدا بىلەن سۈرەت تارتقۇچى مۇتەخەسسىس، فوتوگرافىيە مۇتەخەسسىسى: ئۇ ئىشتىن چۈشۈپ بولغۇچە، تەشۋىقات كادىرى فوتوگرافىنى ئالاھىدە كۆتۈۋېلىش ئۈچۈن مەخسۇس راسلانغان ئۆيگە باشلاپ كەتكەنىدى.

فوتوگرافىيە ئى [ر<گرېك]فوتوئاپپاراتلار ئارقىلىق، ئوپتىكىتىپ تارقىتىدىغان ھەم قايتۇرىدىغان نۇرلىنىشلار تەسىرىدە نۇر سەزگۈچى قاتلاملاردا يۇز بېرىدىغان فىزىكىلىق ھەم خىمىيىلىك ئۆزگىرىشلەرنى مۇقىملاشتۇرۇش يولى بىلەن، جىسىملار ۋە ئوپتىك سىگنالارنىڭ تۇرغۇن تەسۋىرىنى ھاسىل قىلىش ئۇسۇللىرى ۋە جەريانلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

فوتون ئى [ر<گرېك] <فىز>نۇرنى تەشكىل قىلغۇچى ئاساسىي زەررىچە، ئۇ بەلگىلىك ئېنېرگىيىگە ئىگە بولۇپ، يورۇقلۇق ئېنېرگىيىسىنىڭ ئەڭ كىچىك بىرلىكى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئېنېرگىيىسى نۇرنىڭ دولقۇن ئۇزۇنلۇقىغا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ، دولقۇن ئۇزۇنلۇقى قانچە قىسقا بولسا، فوتوننىڭ ئېنېرگىيىسى شۇنچە

چوڭ بولىدۇ.

فورما ئى [ر<لات] ① بىرمۇ نەرسىنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى، شەكلى، نۇسخىسى، پاسونى: ئۇ شەھەر فورمىسىدا سېلىنغان كۆڭ دەرۋازىلىق يوغان ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ② مەلۇم بىر ساھەدىكى كىشىلەر ئۇچۇن مەخسۇس تىكىلگەن، تىكىلىش ئالاھىدىلىكى ۋە بەلگىلىرى ئوخشاش بولغان كىيىم: جەڭچىنىڭ ھەربىي فورمىسىغا ئىچى كۆيەتتى.

فورمات ئى [ر<لات] <مت>كىتاب، گېزىت - ژۇرنال قاتارلىقلارنىڭ چوڭ-كىچىكلىك ئۆلچىمى. ئادەتتە ئۇ بىر پۈتۈن باسما قەغەزنىڭ تەڭ ھالەتتە بۆلۈنگەن بۆلەكلىرىنىڭ سانى ئارقىلىق بەلگىلىنىدۇ. مەسىلەن، بىر پۈتۈن قەغەز 16 تەڭ بۆلەككە بۆلۈنسە، بۇ باسما بۇيۇمنىڭ ئۆلچىمى 16 فورمات؛ ئەگەر 32 تەڭ بۆلەككە بۆلۈنسە، بۇ باسما بۇيۇمنىڭ ئۆلچىمى 32 فورمات بولىدۇ.

فورماتسىيە ئى [ر<لات] <پەلس> ① ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئەييەن ئىقتىسادىي بازىس ۋە ئۇنىڭغا مۇۋاپىق كېلىدىغان ئۇستقۇرۇلما بىلەن خاراكتېرلىنىدىغان تارىخىي تەرەققىيات باسقۇچلىرى: ئىجتىمائىي فورماتسىيە. ② شەيئىلەرنىڭ شەكلى ياكى ئىپادىسى: ئەخلاق ئىجتىمائىي ئاڭ فورماتسىيەسىنىڭ بىرى.

فورمال سۈپ [ر]فورما ياكى شەكلگە ئاساسلانغان، نەرسە ۋە ھادىسىلەرنىڭ ھەقىقىي ھالىتىگە زىت، شەكلەن: فورمال لوگىكا.

فورمالدېگىد ئى [ر<لات]<خىم>ئورگانىك بىرىكمە. ئۇ رەڭسىز گاز جىسىم بولۇپ، غىدىقلىغۇچى سېسىق پۇرىقتا ئىگە. ئادەتتە سۇلياۋ، پارتلاتقۇچ دورا ۋە بويياق قاتارلىقلارغا ئىشلىتىلىدۇ.

فورمالىزم ئى [ر] <لوگ>لوگىكا، ئەدەبىيات-سەنئەت قاتارلىق پەنلەردە ئاساسىي مەزمۇنغا سەل قاراپ شەكىل، فورمىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان، رېئالىزمغا قارىمۇقارشى بولغان بىر خىل ئىدېئالىستىك ئۇقۇم؛ شەكلىۋازلىق، رەسمىيەتچىلىك.

فورمالىن ئى [ر]فورمالدېگىدنىڭ سۇلۇق ئېرىتمىسى. ئۇ دېزىنفېكسىيە ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ.

فورمۇلا ئى [ر<لات] ① <مات>بىرقانچە مىقدارلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت شەرتلىك بەلگىلەر ئارقىلىق بېزىلغان ئىپا-دە. مەسىلەن، ئىككى سانىنىڭ يىغىندىسى S، ئايرىمىسى d بولسا، بۇ ئىككى سانىنى تېپىش فورمۇلىسى مۇنداق بولىدۇ: چوڭ سان $\frac{1}{2}(s+d)$ ياكى كىچىك سان $\frac{1}{2}(s-d)$. ② <خىم>ماددىلار سوس-

تاۋىنىڭ خمىيىۋى بەلگە ياكى كوبۈپفىتـ سىنتلار ئارقىلىق بېزىلغان ئىپادىسى: سۇـ نىڭ فورمۇلىسى. سۇلغات كىسلاتاسىنىڭ فورمۇلىسى.

فورمىسات ئى [ر< لات] <خم> ئەڭ ئاددىي بولغان بىر خىل ئورگانىك كىسلاتا. رەڭـ سىز سۇيۇقلۇق بولۇپ، غىدىقلىغۇچى سىپىق پۇرىقا ئىگە. ئادەتتە ئۇنىڭدىن ئوكسالات كىسلاتاسى ئىشلىنىدۇ. ئۇ يەنە بويىاقچىلىق ۋە كۆنچىلىك سانائىتىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

فوسفات ئى [ر<گرېك] <خم > فوسفات كىسلاتاسىنىڭ مېتاللار بىلەن ھاسىل قىلـ غان تۇزلىرى. فوسفات كىلاستاسى ئۇچ نېگىزلىك كىسلاتا بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇچ خىل تۇز ھاسىل قىلىدۇ. ئادەتتە ئۇلار ئوغۇت ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

فوسفور ئى [ر<گرېك] <خم > مېتاللوئىد ئېلېمېنت. بەلگىسى P(Phasphorum). رەڭگىگە قاراپ ئاق فوسفور (سېرىق فوسفور) ، قىزىل فوسفور ۋە قارا فوسفور قاتارلىقلارغا بۆلۈـ نىدۇ. ئۇ مۇھىم بىر خىل ئوغۇت ھېسابـ لىنىدۇ. ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ نېرۋا، مېڭە (باش) ۋە سۆڭەك توقۇلمىلىرىنىڭ ھەمـ مىسىدىلا فوسفور بولىدۇ.

فوسفورىت ئى [ر] <گېئول > يوشۇرۇن كرىستاللىق ئاپاتىتلار گۇرۇپپىسىدىكى مە ـ نېرالدار بىلەن ھەر خىل قوشۇلمىلاردىن تەشكىل تاپقان چۆكۈندى جىنس. مۇتـ لەق كۆپچىلىكى خىمىيىلىك يول بىلەن دېگىز ئاستىغا چۆكۈپ پەيدا بولغان. دېھقانچىلىقتا ئوغۇت قىلىنىدۇ.

فوسفىن ئى [ر<گرېك] <خم >ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ بىر تۈرى. ھىدرو فوسفىد تەركىبىدىكى ھىدروگېن ئاتومىنىڭ بىر قىسمى ياكى ھەممىسى ھىدرو كاربون رادىكالى بىلەن ئالماشقاندىن كېيىن ھاـ سىل بولىدۇ.

فوسگېن ئى [ر<گرېك] <خم >بىر خىل ئورگانىك بىرىكمە، رەڭسىز، زەھەرلىك گاز، ئۇنىڭدىن بويىاق ۋە ئوپا-ئەگلىك، ئەتىر قاتارلىق پۇراقلىق بۇيۇملار ئىشلىنىدۇ. نەپەس ئېلىش ئورگانلىرىنى ئاسان زەـ ھەرلەيدۇ. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا جاـ ھانكىرلار ئۇنى زەھەرلىك گاز ئورنىدا ئىشلەتكەنىدى.

فوكستروت ئى [ر<ئىنگ] <ئۇس > كىچىك قەدەملەر بىلەن ئاياغنى سۆرەپ يۈرۈپ ئويىنىلىدىغان، رېتمى $\frac{4}{4}$ تاكتلىق تانسا ۋە شۇ تانسىنىڭ مۇزىكىسى.

فوكۇس I ئى [ر< لات] ① < فز > سۇنغان ياكى قايتقان پارالليل نۇرلارنىڭ ئۆزئارا كېسىشكەن ياكى توپلانغان نۇقتـ سى: پېتىنقى لىنزىنىڭ فوكۇسى. ②

< مك > ئېللىپس، گىپىربولا ، ياكى پارا-
بولالار بىلەن ئالاھىدە مۇناسىۋەتكە ئىگە
بولغان نۇقتا. مەسىلەن، ئېللىپسنىڭ
ئىككى فوكۇسىدىن ئېللىپسنىڭ ئۇستى-
دىكى خالىغان بىر نۇقتىغىچە بولغان ئا-
رىلىقلارنىڭ يىغىندىسى بىر تۇراقلىق سان
بولىدۇ.

فوكۇس I ئى [ر<نېم]ياكىزا، شەكىل: فو-
كۇس چىقارماق.

فولكلور ئى [ر<ئىنگ] <ئىد >خەلق ئېغىز
ئەدەبىياتى.

فونتان (فونتانى) ئى [ر<ئىتال] ① كۆچە-
لۇك بېسىم بىلەن يەر ئۇستىگە ئېتىلىپ
چىقىپ تۇرىدىغان سۇ، گاز، نېفىت قاتار-
لىقلار: ئۇرغۇپ يەر قېتىدىن چىققان سۇ-
زۇك سۇ، بولۇپتۇ بەھەيسابى مەرۋايىت جا-
لا. كۆمۈشتەك ھەر جالا قايرىلىپ چۈ-
شۈپ، ياساپ زور بىر فونتان تۇرار باغ
ئارا. ② مەنزىرىنى گۈزەللەشتۈرۈش ياكى
باشقا ئېھتىياجلار تۈپەيلىدىن كۆل ياكى
مۇناسىۋەتلىك جايلارغا ئورنىتىلىدىغان،
ئېغىزىدىن يۇقىرىغا سۇ ئېتىلىپ چىقىپ
تۇرىدىغان تۇرۇبا نەيچىسى، شۇنداق قۇ-
رۇلما: تۇن پەردىسى چۈشۈشكە باشلىغاندا،
يىغىن بىناسىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ چىراغ-
لار تەڭلا نۇر چېچىشقا باشلاپ، فونتاندىن
ئېتىلىپ چىققان سۇزۇك سۇلارغا ئاجايىپ
چىرايلىق ھۆسن كىرگۈزگەندى.

فوند I ئى [ر< لات] ① دۆلەت ياكى
خەلقنىڭ مەلۇم بىرەر ئىش ئۈچۈن ئاج-
رالتقان پۇلى، مەبلىغى: جامائەت فوندى.
پاراۋانلىق فوندى. ② غەملەپ، توپلاپ
قويۇلغان بايلىق ياكى مەۋجۇت بار نەر-
سە: لۇغەت فوندى. ئۇرۇقلۇق فوندى.

فوند II ئى [لات]مىسىر، سۇدان، لىۋانلارنىڭ
پۇل بىرلىكى.

فوندستېرلىنگ ئى [لات+ئىنگ]ئەنگلىيەنىڭ
پۇل بىرلىكى.

فونوگراف ئى [ر<گرېك] <تىل >تاۋۇش،
ئاھاڭ قاتارلىقلارنى يېزىۋالىدىغان ۋە ئاڭ-
لىتالايدىغان مەخسۇس ئاپپارات.

فونوگرافىيە ئى [ر<گرېك] <تىل >تاۋۇش،
ئاھاڭلارنى تەتقىق قىلىدىغان مەخسۇس
پەن.

فونولوگىيە ئى [ر<گرېك] <تىل >تىلشۇناسلى-
قىنىڭ فونېمىلار سىستېمىسىنى ۋە ئۇلار-
نىڭ ئۆزگىرىشىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر
تارمىقى.

فونولىت ئى [ئىنگ] <گېئول >يانار تاغلارنى
شەكىللەندۈرىدىغان ئاچ رەڭلىك، يوشۇ-
رۇن كرىستاللىق جىنس. تەركىبىدە كۆپ
ئىشقارلىق دالا شپاتى، دالا شپاتسىمانلار
ۋە ئاز مىقداردا ماگنىي-تۆمۈرلۈك مىنېرال-
لار بولىدۇ.

فونون ئى [ر<گرېك] <فىز >كرىستالدىكى
ئاۋاز تېزلىكى بىلەن تارقىلىدىغان ئاتوم
تەۋرىنىش دولقۇنىنىڭ ئېنېرگىيە كۋانتى.

فونېتىكا ئى [ر<گرېك] <تىل > ① تىلشوناسلىقنىڭ بىر تارمىقى. تىلنىڭ تاۋۇش سىستېمىسى ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىش قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ. ② تىلنىڭ تاۋۇش سوستاۋى: ئۇيغۇر تىلى فونېتىكىسى.

فونېما ئى [ر<گرېك] <تىل >بىر تىلنىڭ تاۋۇش سىستېمىسىدىكى مەنە پەرقلەندۈ-رۈش رولىغا ئىگە بولغان ئەڭ كىچىك بىرلىك.

فونىزم ئى [فران] <گ سىن >فرانسىيە ھا-زىرقى زامان رېسسالىق ئېقىملىرىدىن بى-رى. بۇ ئېقىمدىكىلەر سۈبېيېكتىپ تەسە-راتنى تەكىتلەيدۇ، چوڭ رەڭ پارچىلىرى ۋە سىزىقلار بىلەن مۇبالىغە قىلىپ، شەكە-لى ئۆزگەرگەن ئوبرازلار ئارقىلىق «ساپ-لاشتۇرۇلغان» زىننەتلىك ئۇنۇمنى قوغ-لىشىدۇ.

فۇداۋ (فۇداۋى) ئى [خەن]بىرەر ئۆگىنىش، مۇھاكىمىگە ئېلىپ بېرىلىدىغان بېتەكچە-لىك: فۇداۋ قىلماق.

فۇداۋيۈەن ئى [خەن]بىرەر ئۆگىنىش، مۇھا-كىمىگە بېتەكچىلىك قىلىدىغان كىشى.

فۇراتسلىن ئى [لات] <تېب >بىر خىل دورا، يەنى ئورگانىك بىرىكمە. ئۇ ئاچ سېرىق رەڭلىك پاراشۇكسىمان مادىدا بولۇپ، كۆپ خىل باكتېرىيىلەرنىڭ ئالدىنى ئې-لىش ياكى ئۇنى يوقىتىش رولىنى ئويناي-دۇ، تېرە ۋە شىللىق پەردىلەرگە سىرتتىن سۈرتۈپ دېزىنفېكسىيە دورىسى قىلىشقا بولىدۇ.

فۇران ئى [ر<ئىنگ] < خىم > ئورگانىك بىرىكمە، ئۇ رەڭسىز سۇيۇقلۇق بولۇپ، دورا ياساشتا پايدىلىنىلىدۇ، ھەمدە خىمىيە سانائىتىنىڭ مۇھىم خام ئەشياسى ھېسا-لىنىدۇ.

فۇرفۇرول ئى [ر<لات] <خىم >ئورگانىك بىرىكمە. ئۇ بىر خىل رەڭسىز سۇيۇقلۇق بولۇپ شال پاخلى، مەدەك، خۇاسەك شاكىلى قاتارلىقلارنى خام ئەشيا قىلىپ گىدرولىزلاش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ. ئا-دەتتە ئۇ سۇلياۋ، سىنتېتىك تالا، سىنتې-تىك كاۋچۇك ۋە دورا قاتارلىقلارنىڭ خام ماتېرىيالى ھېسابلىنىدۇ.

فۇگا ئى [لات] <مۇز >مۇزەككەپ كۆيلۈك مۇزىكا شەكىللىرىدىن بىرى، بىر تېمىلىقى «يەككە فۇگا»، ئىككى تېمىلىقى «قوش فۇگا»، ئۈچ تېمىلىقى «ئۈچ فۇگا» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇنى ئۆز ئالدىغا ئەسەر قىلىپ پايدىلىنىشقىمۇ، مۇقەددىمە بىلەن بىر-لەشتۈرۈپ يۇرۇشلۇك ئاھاڭ قىلىپ پايدە-لىنىشقىمۇ بولىدۇ.

فۇگۈەن ئى [خەن] <ھەرب > ① بۇرۇنقى ژاقسىتلاردىكى ئارمىيە ئىچىدە مەمۇرىي خىزمەت ئۆتەيدىغان ئوفىتسېر. ② ئوفىتسېرلارنىڭ ئامانلىقىغا مەسئۇل ھەر-

بىي - خادىم، كانۇيي: ئۇنساق ھەربىي خىزمەت قىلغىنىغا توپتوغرا تۆت يىل بول- غان بولۇپ، ئىككى يىل ئالاھىدە خىز- مەت لىيەنىدە؛ ئىككى يىل باتالىيون كوماد- دىرىنساق فۇگۇەنى بولۇپ ئىشلىدى.

فۇنكسىئونال سۈپ [ر]فۇنكسىيىگە ئائىت، فۇنكسىيىگە باغلىق بولغان: فۇنكسىئونال پسىخولوگىيە.

فۇنكسىيە ئى [ر<لات] ① < مات > باشقا مىقدارنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگە- رىپ تۇرىدىغان ئۆزگىرىشچان مىقدار، يە- نى ئۆزگەرگۈچى مىقدار X نىڭ مەلۇم بىر دائىرىدىكى ھەربىر قىممىتىگە نىسبەتەن، ئۇنىڭغا ماس كېلىدىغان بىر ياكى بىر- نەچچە قىممەتكە ئىگە بولسا، ئۇ ھالدا Y نى X نىڭ فۇنكسىيىسى دەيمىز. بۇ خىل مۇناسىۋەت ئادەتتە y=f(x) بىلەن ئە- پادىلىنىدۇ. ② <بىئول >ھۈجەيرە تو- قۇلمىلىرى ياكى ئەزا قاتارلىقلارنىڭ رولى ۋە پائالىيەت ئىقتىدارى: ماتېرىيالىستلار پسىخىكىلىق پائالىيەت ئادەم تېنىنىڭ بىر خىل فۇنكسىيىسى، پسىخىكا بەدەنگە تايە- نىدۇ دەپ قارايدۇ. ③ كۆچمە. ئادەم، شەيئىلەر ۋە ئورگان قاتارلىقلارنىڭ بو- لۇشقا تېگىشلىك رولى؛ ۋەزىپىسى ياكى پائالىيەت دائىرىسى: پۇلنىڭ فۇنكسىيە- سى.

فېتىشىزم ئى [ر]<دىن >ئىپتىدائىي قەبىلە- لەرنىڭ نەرسىلەرگە سەجدە قىلىشى. بۇ- نىڭدا مەلۇم نەرسە ئىلاھ دەپ قارىلىپ، ئۇنىڭغا ئېتىقاد قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ بەلگە- لىنىش تەشكىلىي شەكلىمۇ بولمايدۇ.

فېدېراتسىيە ئى [ر<لات] ① ئايرىم جەمئى- يەتلەر ياكى تەشكىلاتلارنىڭ ئۇيۇشمە- سى؛ ئىتتىپاق: دۇنيا دېموكراتىك ياشلار فېدېراتسىيىسى. ② مۇستەقىل دۆلەت- لەرنىڭ بىرلەشمىسى؛ بىرلەشمە دۆلەت.

فېدېراتىپ سۈپ [ر<لات] فېدېراتسىيە ئالسا- سىدا تۈزۈلگەن، فېدېراتسىيە پرىنسىپى بويىچە بىرلىككە كەلگەن: فېدېراتىپ دۆ- لەت.

فېرما ئى [ر<فران]چارۋىچىلىقنىڭ مەلۇم بىر تارمىقى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، ئالاھىدە ئىختىساسلاشقان ئىگىلىك؛ مەيدان: توخۇ فېرمىسى. سۈت فېرمىسى.

فېرمېنت ئى [ر<لات] <بىئول >جانلىقلار تېنىدىكى ھۈجەيرىلەر ھاسىل قىلىدىغان يېلىمسىمان ئورگانىك ماددا. ئاقسىلدىن تۈزۈلىدۇ. ئادەتتە ئۇ ئورگانىزملار ئىچىدە- كى خىمىيىۋى ئۆزگىرىشنى تېزلىتىش، يەنى تەن ئىچىدىكى ئوكسىدلىنىش، ھە- زىم قىلىش ۋە ئېچىتىش رولى قاتارلىقلارنى ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئوينايدۇ. بىر خىل فېرمېنت پەقەت مەلۇم بىر تۈر ياكى مە- لۇم بىر خىل خىمىيىۋى ئۆزگىرىشكە قارىتا كاتالىزاتورلۇق رولىنى ئوينىيالايدۇ.

فېرمي ئى [ئىنگ<لات] <خىم>رادىئوئاكتىپ ئېلېمېنت. بەلگىسى (Fermium)Fm . سۈنئىي ئېلىنىدۇ. ئەڭ تۇراقلىق ئىزوتوپىنىڭ يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى ئۇچ كۈن.

فېستۋال ئى [ر<فران]سەنئەتنىڭ مەلۇم بىر تۈرى ياكى ھەممە تۈرلىرى بويىچە قەرەللىك ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىغان ئومۇمىي كۆرەك ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن بولىدىغان بايرام، تەنتەنە.

فېلدشېر ئى [ر<خىم] <تېب>ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېببىي داۋالاش سەۋىيىسىگە ئىگە بولغان تېببىي خادىم، ۋراچنىڭ ياردەمچىسى.

فېلىەتون ئى [ر<فران] <ئەد>كۈندىلىك تۇرمۇشتا يۈز بەرگەن سەلبىي ھادىسىلەرنى ئۆتكۈر تىل بىلەن مەسخىرە ۋە تەنقىد قىلىپ بېزىلغان ئاكتۇئال تېمىدىكى تەنقىدىي ماقالە.

فېنانترېن ئى [ئىنگ <گرېك] <خىم> ھىدروكاربون بىرىكمىلىرىنىڭ بىر تۈرى. ئۇ ئانتراتسىننىڭ ئىزومېرى بولۇپ، رەڭسىز، پارقىراق كىرىستالدۇر. ئادەمتە كۆكۈس مېيىنى دىستىللاش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ. بويياق ۋە پارتلاتقۇچ دورا قاتارلىقلارنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

فېندۈي ئى [خەن] < ھەرب>شۆبە ئەترىتى.

فېنول ئى [ر<لات+گرېك] <خىم>ئورگانىك بىرىكمە. بېنزولدىكى بىر ھىدروگېن ئاتومى گىدروكسىل رادىكالى بىلەن ئالماشقاندىن كېيىن ھاسىل بولىدۇ. ساپ فېنول رەڭسىز كرىستال بولۇپ، يوروقلۇققا يولۇقسا، ھال قىزىل رەڭگە ئۆزگىرىدۇ. ئۆتكۈر پۇراقتا ئىگە، زەھەرلىك، ئادەتتە ئۇ چىرىتىشنىڭ ئالدىنى ئالغۇچى ۋە ھاشارات ئۆلتۈرگۈچى دورا سۈپىتىدە كۆپ ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە سانائەتكىمۇخام ئەشيا قىلىنىدۇ.

فېنولفتالېئىن ئى [ئىنگ<لات] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. ئۇ رەڭسىز كرىستال بولۇپ، ئىسپىرتتىكى ئېرىتمىسى نېترال ياكى كىسلاتالىق ئېرىتمىدە رەڭسىز، ئاساسلىق ئېرىتمىلەردە بولسا قىزىل بولىدۇ. خىمىيىلىك ئانالىزدا ئىندىكاتور قىلىنىدۇ.

فېنولوگېيە ئى [ر<گرېك] <بىئول > بىئولوگىيىنىڭ ئۆسۈملۈكلەر ۋە ھايۋاناتلارنىڭ پەسىل ئۆزگىرىشلىرىگە باغلىق ئۆزگىرىشلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

فېنىلئامىن ئى [لات] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. رەڭسىز سۇيۇقلۇق بولۇپ، زەھەرلىك. بويياق ۋە دورا ياساش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

فېنىلئېتىلىن ئى [لات] <خىم>ئورگانىك بىرىكمە. رەڭسىز ھەم پۇراقلىق سۇيۇقلۇق. سىنتېتىك كاۋچۇك، سۇلياۋ قاتارلىقلارنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

فېئودال [ر<لات] ① ئى < پەلس > فېئو-
دالزم جەمئىيىتىدىكى ئىقتىسادىي جە-
ھەتتە يەر ئىگىلىپ دېھقانلارنى ئېكسپلا-
تاتسىيە قىلىدىغان، سىياسىي جەھەتتە
ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرىدىغان چوڭ يەر
ئىگىلىرى، پومېشچىكلار ② سۈپ. فېئودال-
لار تەبىقىسىگە، سىنىپىغا مەنسۇپ،
خاس، تەۋە، ئالاقىدار بولغان: فېئودال
كۆچلەر. فېئودال پومېشچىكلار. فېئو-
دال ئېكسپلاتاتسىيە. ③ سۈپ. فېئودال-
لىق جەمئىيەتنى، تۈزۈمنى ياقلايدىغان
ياكى ئۇنىڭ تەسىرى سىڭگەن: ئۇلارغا
فېئودال ئائىلە باشلىقلىرىغا خاس بېسىم
ئىشلىتىش ۋە تەرىبىيە بېرىش ئۇسۇلى بە-
لەن مۇئامىلە قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ.

فېئودالىزم ئى [ر] <پەلس>بىر خىل ئىج-
تىمائىي تۈزۈم. ئۇنىڭ ئاساسى پومېش-
چىكلار يەر ئىگىلەپ، دېھقانلارنى ئېكسە-
پلاتاتسىيە قىلىشتىن ئىبارەت.

فېۋرال ئى [ر<لات]ملادىيىنىڭ ئىككىنچى
ئېيى، 28 كۈن ياكى 29 كۈن بولىدۇ.

فېرۇزە ئى [ئە < پ] ① < گېئول > بىر
خىل مىنېرال. بېيرىم سۈزۈك بولۇپ، ھاۋا
رەڭ، كۆك بېشىل، ئاچ بېشىل ياكى ئاز-
راق بېشىل ئارىلاش كۆل رەڭ قاتارلىق
رەڭلەردە ئۇچرايدۇ. كرىستاللىرى ئۇچ
ياقلىق كرىستال سىستېمىسىدا. ئادەتتە
قىممەت باھالىق مۇھىم مىنېرال ھېسا-
لىنىدۇ. كۆپىنچە بېزەك بۇيۇملىرى ئۇ-
چۇن ئىشلىتىلىدۇ: فېرۇزە كۆزلۈك ئۇ-
زۇك. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

فېزىك ئى [ر] <فىز> فىزىكا مۇتەخەسىس-
سى، فىزىكا ئالىمى: بۇ مەسىلىلەر كەلگۈ-
سى فىزىكىلىرىمىزنىڭ تەتقىق قىلىشىنى
كۈتۈپ تۇرماقتا.

فېزىكا ئى [ر<گرېك]تەبىئىي پەنلەر ئىچىدە-
كى ئاساسلىق بىر پەن. ماددىلارنىڭ خۇ-
سۇسىيىتى، تۈزۈلۈشى ۋە ھەرىكەت قانۇ-
نىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ. ئادەتتە ئۇ
ئاكۇستىكا، ئىسسىقلىق ئىلمى، ماگنىتىزم،
ئوپتىكا ۋە ئاتوم فىزىكىسى قاتارلىقلارنى
ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

فېزىئولوگ ئى [ر]فىزىئولوگىيە ئىلمىنىڭ مۇ-
تەخەسسىسى، فىزىئولوگىيە ئالىمى.

فېزىئولوگىيە ئى [ر<گرېك]جانلىقلارنىڭ
فۇنكسىيەسىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.
ئادەتتە ئۇ ئادەم فىزىئولوگىيەسى، ھايۋا-
نات فىزىئولوگىيەسى ۋە ئۆسۈملۈكلەر فە-
زىئولوگىيەسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە
ئالىدۇ.

فېكۇس ئى [ر<لات] <ئوت>ئۇجمە ئائىلە-
سىدىكى دائىم بېشىل تۇرىدىغان دەرەخ.
ئۇنىڭ يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكىلدە بو-
لۇپ، ئۇچى ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن، گۈل
تەگلىكى شارغا يېقىنراق شەكىلدە، گۈلى
ئۇنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنغان بولىدۇ. مېۋە-

سى ياپىلاق، پىشقاندا قارا قوڭۇر رەڭگە ئۆزگىرىدۇ. ئەسلى ماكانى ئاسىيادىكى ئىسسىق بەلۋاغ رايونلىرىدۇر. قوۋزىقىدىن ئېلىنغان سۇتسىمان سۇيۇقلۇقتىن قاتتىق دەرەخ يېلىمى ئىشلىگىلى بولىدۇ.

فىگۇرا ئى [ر<لات]گەۋدىنىڭ تۈزۈلۈشى، پېچىمى، قەددى ـقامەت: فىگۇرىسى چىرايلىق. فىگۇرىسى قاملاشقان.

فىلادېلفۇن ئى [لات] < بوت > تاشيارغان ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. يوپۇرمىقى ئۇزۇن ۋە ئېللىپس شەكلىدە بولۇپ ئۇدۇل ئۆسىدۇ، گۈلى ئومۇمىي گۈل رېتىدە، گۈل تاجى سۇت رەڭگىدە كېلىدۇ. گۈل كاسىسى سارغۇچ يېشىل بولۇپ، خۇشبۇي پۇرايدۇ. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ.

فىلتىر ئى [ر< لات] <خىم> سۇيۇقلۇق ياكى گازلارنى كېرەكسىز ئارىلاشمىلاردىن تازىلاش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب، سۈزگۈچ: فىلتىر بىلەن سۈزمەك. // فىلتىر قەغىزى.

فىللىت ئى [ر<گرېك] <گېئول > بىر خىل مېتامورفىلىق جىنس. نېپىز تارىشىسمان تۈزۈلمىگە ئىگە. ئاساسلىق تەركىبى چىرىمتال، كۋارتس، خلورىت قاتارلىقلار بولۇپ، قىزىل، كۈل رەڭ، سېرىق، يېشىل، قارا قاتارلىق رەڭلەردە ئۇچرايدۇ. يېپەك پارقىراقلىقىغا ئىگە.

فىلولوگ ئى [ر]فىلولوگىيە ئىلمىنىڭ مۇتەخەسسىسى، فىلولوگىيە ئالىمى.

فىلولوگىيە ئى [ر<گرېك]تىل ـ يېزىق، ئەدەبىيات مەسىلىلىرىنى، ئاساسەن يازما يادىكارلىقلاردىن پايدىلىنىپ تەتقىق قىلىدىغان پەنلەرنىڭ ئومۇمىي نامى. كەڭ مەنىدىكى فىلولوگىيە تىلشۇناسلىق، يېزىقشۇناسلىق، فونېتىكا ئىلمى ۋە شۇ قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ھازىرقى ۋاقىتتا، كۆپىنچە ئۇ تىلشۇناسلىقنىڭ بىر تارمىقى ھېسابلانماقتا.

فىلىم ئى [ر<ئىنگ] <كىنو > ① كىنو قويۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان لېنتا، كىنو لېنتىسى: فىلىم بېسىش ئاپپاراتى. * فىلىم ئۆزۈلۈپ قېلىپ، خېلى كۆتۈشكە توغرا كەلدى. ② كىنو: رەڭلىك فىلىم. رەڭسىز فىلىم. ھۆججەتلىك فىلىم.

فىلىۋگېر ئى [ر<نېم] <مېتېئور >شامال يۆنىلىشىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئەسۋاب. ئادەتتە ئېگىز تۈۋرۈكنىڭ ئۈستىگە ئورنىتىلغان بىر تال يا ئوقسىمان تۆمۈر بولۇپ، شامالغا ئەگىشىپ ئايلىنىدۇ، ئۇنىڭ داۋاملىق شامال كەلگەن تەرەپنى كۆرسىتىپ تۇرىدۇ.

فىلىۋئورىت ئى [ر<لات] <گېئول>بىر خىل مىنېرال. خىمىيىلىك تەركىبى كالتسىي فتورىد بولۇپ، ئاق ـ يېشىل، بىنەپشە رەڭلەردە ئۇچرايدۇ، ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە، ھەمىشە يالتىراپ تۇرىدۇ. ئادەتتە ئۇ تەركىبىدە فتور بولغان مۇھىم مىنېرال ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن فتورىد كىسلاتاسى ۋە فتورلۇق سېمونت ئىشلىگىلى بولىدۇ، مېتاللورگىيە سانائىتىدە ئېرىتكۈچ قىلىنىدۇ.

ق

قـابـاهەت [ئە] ① ئ. يارىماس، قەبىھ ئىش-ھەرىكەت؛ ياۋۇزلۇق، قەبىھلىك: بۇ دۇنيادا ئادالەت بىلەن قاباھەت ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش بىر كۈنمۇ توختاپ قالمايدۇ. ② سۈپ. ئىنتايىن سەت؛ قورقۇنچلۇق، قەبىھ: نېمە بولدىكىن ئاينىسا ھويلا ئىچىدە تۇلۇق تاشتەك يۇمىلىنىپ چىرقىرايتتى، ۋارقىرايتتى، چاچلىرىنى چۈيتتى، قاباھەت تىللار بىلەن دادامغا ئېسىلاتتى. ③ سۈپ. ناھايىتى، قالتىس: رۇستەمنى داستان شۇنداق كۆچتۇڭگۇر، مىسلىسىز يوغان ۋە قاباھەت باتۇر-پالۋان ئىدىكى، ھەربىر قولىدا بىردىن ئىككى يوغان ئۆكۈزنى ئاسلاندەك قامالالاپ كۆتۈرۈۋېلىپ بىر-بىرىگە ئوستۇرۇشۇپ سوقۇشتۇراتتى.

قابىل [ئە] ① سۈپ. ھەرقانداق ئىشنى قىلىشقا قۇربى، قابىلىيىتى بېتىدىغان؛ ياخشى راملىق، قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق: قابىل كادىر. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

قابىلىيەت ئ [ئە] مەلۇم ئىشنى بېجىرىش لاياقىتى؛ تالانت، ئىقتىدار؛ ئىستېداد: ئۇ كىچىك بولغان بىلەن، ئېسىدە تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتى مېنىڭكىدىن يۇقىرى ئىدى.

قاپىيە ئ [ئە] <ئە> مىسرالارنىڭ ئاخىرىدا كەلگەن سۆز ۋە بوغۇملارنىڭ ئاھاڭداش بولۇپ كېلىشى: قاپىيىگە سالماق.

قـاتىل ئ [ئە] ئادەم ئۆلتۈرگەن كىشى: ئۇزۇمنى ياخشى كۆرگەن ئاق كۆڭۈل قىزنى بوغۇپ ئۆلتۈرگەن قاتىل مەن ئۆزۈم ...

قادىر [ئە] ① سۈپ. قۇربى، قۇدرىتى، كۈچى بېتىدىغان: قادىر بولماق. * بۇ كىشى ماشايىخ-مالاكىلەرنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئىشلارنى قىلىشقا قادىر ئىكەن. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

قارار ئ [ئە] ① بىرەر ئىش ياكى مەسىلە ھەققىدە قوبۇل قىلىنغان خۇلاسە؛ ئەمەلگە ئاشۇرۇش لازىم تېپىلغان قەتئىي پىكىر، ئەھدە، نىيەت، توختام ۋە ئۇلارنىڭ تېكىستى: بىر قارارغا كەلمەك. قارار قىلماق. * يېڭى ئەر-خوتۇن ئىككىسى شۇ قارارغا كېلىپ تۇرۇشىغا قازىنىڭ ئادىمى كېلىپ ئىشكىنى قېقىپتۇ. ② تاقەت، چىدام؛ تىنچلىق، ئاسايىشلىق، ئارام: قارارىنى يوقاتماق. قارارى ئۇچماق. ③ تۇرار جاي، توختايدىغان جاي؛ مەنزىل: يىراق بولسا، يېقىن بولسا، قارارىم يوقتۇر. مەن يارىمنى كۆرۈۋالسام، ئارمانىم يوقتۇر. ④ مق. قېتىم، نۆۋەت: مەكتەپتە 64 قارار قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئېچىدۇ.

لىپ، 2544 نەپەر ئوقۇتقۇچى ئۆگىنىشكە قاتناشتى.

قارارگاھ ئى [ـ+پ] تۇرار جاي، قونالغۇ: ئۇ ئەتىگەندە يولغا چىقىپ، كەچ كىرگەندە قارارگاھقا يېتىپ باردى.

قارتا ئى [ر] ① قاتتىق قەغەز، سۇلياۋ قاتارلىقلاردىن ياسالغان، سۇرىتى ۋە رەڭلىرى بىلەن بىر-بىرىدىن پەرقلىنىدىغان مەخسۇس ئويۇن ۋاراقچىلىرى. تۇرلىرى كۆپ بولۇپ، بەزىلىرىنىڭ ئۇستىدە ھەر خىل چېكىتلەر، يەنە بەزىلىرىنىڭ ئۇستىدە ھەر خىل رەسىملىك بەلگىلەر بولىدۇ. ② شۇ خىل ۋاراقچىلار ئارقىلىق ئويناپ-ئويناش ئويۇن: ئۇلار قارتىنى كۆكۈل قويۇپ جىددىي ئوينايتتى.

قاري ئى [ـ] ① قۇرئاننى قىرائەت بىلەن يادقا ئوقۇيدىغان كىشى: — خۇدا خالىسا، مەن ئوغلۇمنى قاري قىلىمەن، — دېدى ئىمام. ② ئەرلەرنىڭ ئىسىملىرىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ كېلىدۇ.

قاز ئى [ـ] ① ئۆلۈم، ئۆلۈش؛ ۋاپات بولۇش؛ ئۆلۈم سائىتى، ئەجەل: قازا تاپماق. * بەخت تاق كېلىپ، جۇپ قىلىدۇ؛ قازا جۇپ كېلىپ، تاق قىلىدۇ (ماقال). جان بار يەردە قازا بار (ماقال). ② بالا، بالا-قازا، پالاكەت، بەختسىزلىك، ئاپەت: قازا ئىككى، ئۆلۈم بىر (ماقال). ③ ۋاقتىنى، پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويۇش: نامازنىڭ قازاسىنى ئوقۇماق.

قازا رەۋ [ـ+پ] يېزا. قازاسى سۆرەپ، قازا يېتىپ؛ بەختسىزلىككە ئۇچراپ؛ ئۇشتۇمتۇت، تاسادىپىي: قازارا كۆنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ ئۆلۈپ قالسا، بۇ سىرنى ھېچكىم بىلمەي قالمامدۇ.

قازايىقەدەر ئى [ـ] باشقا كەلگەن بالا-قازا، پېشكەللىك، كېلىشمەسلىك: بىر-بىرىگە ئۇلىشىپ كەلگەن قازايىقەدەر ئۇنىمۇ ھالاك قىلغىلى تاسلا قالدى.

قازى ئى [ـ] ① تارىخ. ئۆتمۈشتە شەرئىي قانۇنى بويىچە دەۋا ئىشلىرىنى سورايدىغان ئەمەلدار: قازى بولماق. * دەۋاگەر سۈس بولسا، قازى مۇتتەھەم بولۇپتۇ (ماقال). ② مەشرەپ، ئەلنەغمە ئويۇنلىرىدىكى باشقۇرۇش ۋە كەتكۈزۈپ قويغانلارنى جازالاشقا مەسئۇل بولغان كىشى.

قازىخانا ئى [ـ+پ] تارىخ. قازىنىڭ ئىش بېجىرىش ئىدارىسى، مەھكىمىسى: قازىخانىدىكى دەۋاگەرلەرنىڭ ھەممىسى ئىشرەتنى ئالدىغا سېلىپ ئوردىغا قاراپ كېتىشتى.

قازىكالان ئى [ـ+پ] تارىخ. باش قازى، چوڭ قازى: شەھەرنىڭ قازىكالانلىرى ئامبالدىن ھىيىبىۋللا مۇپتىھاجىنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى تىلىدى.

قاسساپ ئى [ـ] مال سويىدىغان ۋە گۆش ساتىدىغان ئادەم: قوينى قاسساپ سويسۇن (ماقال).

قاسساپخانا ئ [ئە+پ] قاسساپلار گۆش ساتىدىغان ئۆي، دۇكان.

قاقله ئ [ئە] <بوت> زەنجىۋىل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، ساماندا غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى دورا بولىدۇ. ئاشقازان، تالنى ياخشىلاش رولى بار.

قامەت ئ [ئە] ئادەم بەدىنىنىڭ تاشقى قۇرۇلمىسى، بەست، بوي-تۇرق: قامىتى كېلىشكەن يىگىت.

قاموس ئ [ئە] مۇكەممەل، تولۇق لۇغەت، ئېنسىكلوپېدىيىلىك لۇغەت: «تۈركي تىللار دىۋانى» قاراخانىيلار دەۋرىدىكى تۈركي خەلقلەرنىڭ مەدەنىيىتى، تىلى، تۈرمۇش ئۆرپ-ئادىتى، ئەدەبىياتى قاتارلىقلارنى ئەكس ئەتتۈرگەن مۇكەممەل قاموس.

قانائەت ئ [ئە] ① ئازغا ياكى بارغا كۆنۈش، بارى بىلەن كۆپايىلىنىش، نەپسىنى يېغىش؛ كۆپكە، جەققا ئىنتىلمەسلىك: قانائەت قىلماق. قانائەت-تۆگىمەس خەزىنە (ماقال) . ★ كەمبەغەلنى قانائەت ئاسرايدۇ. ② مەمنۇنلۇق، خۇرسەنلىك، مەمنۇنىيەت: ئاستا-ئاستا ئۇنىڭ چىرايىدا قانداقتۇر بىر خىل يېقىملىققىنا قانائەت تۈيغۇسى پەيدا بولدى. ③ ئارام، تىنچلىنىش: كۆڭلى قانائەت تاپماق.

قانال ئ [ر< لات] ① سۇنئىي ئۇسۇلدا قېزىلغان ۋە كېمە قاتنايدىغان دەريا، ئۆستەك: ئاشلىق توشۇيدىغان كېمىلەر جەنۇب ۋە شىمال ئارىسىدىكى چوڭ قانال ئارقىلىق قاتنايدىكەن. ② <فز> تېلېۋىزور، رادىئولاردىكى يۇقىرى چاستوتىلىق سۈرەت سىگناللىرى ۋە بېرىم ئاۋاز سىگناللىرى بەلگىلىك كەڭلىكنى ئىگىلىگەن چاستوتا بەلۋېغى: تۆتىنچى قانال. ئالتىنچى قانال.

قانۇن ئ [ئە] ① ئوبېيكتىپ رېئاللىقتا تۇرلۇك ھادىسىلەر ئوتتۇرىسىدا كىشى ئېڭىدىن ۋە ئىختىيارىدىن تاشقىرى ھەمىشە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان مۇقەررەر باغلىنىش، مۇناسىۋەت: جەمئىيەت تەرەققىياتى قانۇنى. تەبىئەت قانۇنى. زىددىيەت قانۇنى. ئېنېرگىيىنىڭ ساقلىنىش قانۇنى. ② < قا > ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ئىرادىسىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان، دۆلەت تەرىپىدىن تۈزۈلىدىغان ياكى ئېتىراپ قىلىنىدىغان، ئىجراسى دۆلەتنىڭ زورلۇق كۈچى ئارقىلىق كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ھەربىكەت مىزانى. ئادەتتە ئۇ يازما شەكلىدە بولىدۇ. مەسىلەن، ئاساسىي قانۇن، جىنايى ئىشلار قانۇنى، ھەق تەلەپ قانۇنى دېگەنلەرگە ئوخشاش. ③ بېجىرىلىشى شەرت، مەجبۇرىي بولغان، قائىدە، ئادەت تۈسىگە كىرگەن تەلەپ، تاپشۇرۇق ۋە شۇ قاتارلىقلار: ئاتىسىنىڭ سۆزى — ئۇنىڭ ئۇچۇن بىر قانۇن. ④ بىر دىندا قوبۇل قىلىنغان ئەخلاق ۋە

رەسم، رەسمىيەت قائىدىلىرى سىستېمـ
سى: شەرئىيەت قانۇنى.
قانۇنشۇناس ئى [ئە+پ] < تارىخ > قانۇننى پىششىق بىلىدىغان ياكى قانۇننى تەتقىق قىلغۇچى مۇتەخەسسىس.
قانۇنلۇق سۈپ [ئە] ① قانۇندا بەلگىلەنگەن، قانۇندا كۆرسىتىلگەن: قانۇنلۇق ھوقۇق. قانۇنلۇق مەجبۇرىيەت. ② قانۇن يولى بىلەن تەستىقلانغان، قانۇنغا مۇۋاپىق كېـ لىدىغان، قانۇنغا ئۇيغۇن، قانۇنغا ئاساسـ لانغان: قانۇنلۇق ھۆججەت. قانۇنلۇق تەشـ كىلات. قانۇنلۇق كۆرەش. ③ قانۇنغا ئا ـ لاقىدار، قانۇن بىلەن بىر تەرەپ قىلىنىدىـ غان: قانۇنلۇق مەسىلە. قانۇنلۇق جاۋابكار ـ لىق. قانۇنلۇق جازا.
قانۇنىيەت ئى [ئە] ① ئوبيېكتىپ شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇقەررەر باغلىنىش ۋە ئۇـ لارنىڭ قانۇنلىرى: ئوبيېكتىپ قانۇنـ يەت. تەبىئىي قانۇنىيەت. ② قانۇنلۇق ئاساستا، تەبىئىي رەۋىشتە ئۆزگىدىن كېلىپ چىقىدىغان، تەبىئىي، مۇقەررەر ئىش، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلار.
قانسە ئى [ئە] < تىب > توخۇ تاشلىقىنىڭ ئىچكى سېرىق پەردىسى. تېبابەتچىلىكتە ھەزىم قىلىشنىڭ ياخشى بولماسلىقى، قەيـ قىلىش قاتارلىقلارنى داۋالاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.
قائىدە ئى [ئە] ① تۈرلۈك ھادىسىلەر ئوتـ
تۇرىسىدىكى باغلىنىش ۋە مۇناسىۋەتلەرنى ئىپادىلەيدىغان تەرتىپ؛ قانۇن: سۆز ياـ ساش قائىدىسى. يىلتىز چىقىرىش قائـ ىدىسى. كۆپەيتىش قائىدىسى. ② بىرەر ئىشـ-ھەرىكەتنىڭ قانداق بېجىرىلىشى كېرەكلىكى ھەققىدىكى رەسمىي كۆرسەتـ مە، يوليورۇق ياكى ئومۇم تەرىپىدىن قو ـ بۇل قىلىنغان تەرتىپ: ئىشلەپچىقـ ىرىشنىڭ نورمال ئىلىپ بېرىلىشىغا كاپا ـ لەتلىك قىلىش ئۇچۇن، ئەمگەك قائىدـ ىسىگە قەتئىي رىئايە قىلىش كېرەك. ③ رەسىم، ئادەت، يوسۇن: قەدىمدىن قالغان قائىدە. * مىرزا ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ تاجىك قائىدىسى بويىچە ئۆزئارا قوللىرىغا سۆيۈشۈپ كۆرۈشتى.
قايىل سۈپ [ئە] رازى بولۇپ، لايىق كۆرۈپ ئېتىراپ قىلىشقا، تەن بېرىشكە تېگىشلىك: قايىل بولماق! قايىل قىلماق.
قەبرە ئى [ئە] ئۆلگەن ئادەمنى كۆمىدىغان جاي، گۆر: قەرزدارنىڭ قەبرىسى يوق (ماـ قال) . * ئۇ كۈن بويى بوۋىسىنىڭ قەبـ ىرىسى ئۈستىدە دۇم يېتىپ، ئۆزىنى باـ سالماي يىغلايتتى.
قەبرىستان ئى [ئە+پ] قەبرە كۆپ جاي، مازار، گۆرستان.
قەبرىگاھ ئى [ئە+پ] ← **قەبرىستان.**
قەبىلە ئى [ئە] قانداشلىق مۇناسىۋىتى ئۆز ـ ئارا يېقىن بولغان بىرنەچچە ئۇرۇقنىڭ قوشۇلۇشىدىن شەكىللەنگەن كىشىلەر

توپى، گۈرۈھى: تۈركىي قەبىلىلەر. قەبىلە تىلى.

قەبىھ سۈپ [ئە] كىشىنى يىرگەندۈرىدىغان، نەپرەتلەندۈرىدىغان، سەسكەندۈرىدىغان رەزىل، يارىماس: غەزەپ بىلەن ھومىيىمەن قەبىھ زالىملارغا، كالا بولۇپ باش ئېگىمەن سەبىي بالىلارغا.

قەپەس [ئە] ① ئى. قۇش ياكى ھايۋانلارنى ساقلاش، بېقىش ئۈچۈن سىم ۋە شۇ قاتارلىقلاردىن توقۇپ ياسالىدىغان سادىدۇق ياكى ئۆي شەكىللىك بۇيۇم: ئۇ باينىڭ ئۆيىدە قەپەستىكى قۇشتەك يالغۇز قالغانىدى. ② ئى. ئەتراپى مۇشۇندىق شەكىلدە قورشالغان بوشلۇق: كۆكرەك قەپىسى. ③ مق. قېتىم، مەيدان، نۆۋەت، رەت: بىر قەپەس ئېلىشماق.

قەتىرە ئى [ئە] ① سۇيۇقلۇق زەررىچىلىرىنىڭ تارتىشىش نەتىجىسىدە شارچە شەكلىنى ئالغان ئەڭ كىچىك بۆلىكى؛ تامچە: بىر قەتىرە سۇ. ئەي تاغ سۇيى، ئاڭلا يېشىل زۇمرەت كەبى جىلۋىلىنىپ تۇرغان، ئەمما غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقان سۇزۇك كۆلنىڭ سۇيى بولغۇچە، سېنىڭدەك مەڭگۈ ئويغاق ئۆتمىدىغان، گۈركىرەپ، كۆپۈكلىنىپ ئاقمىدىغان تاغ سۇيىگە قەتىرە بولۇپ قوشۇلغۇم بار. . . ② كۆچمە. ئاز مىقدار، ئازغىنا، كىچىككىنە بۆلەك ياكى ئۇلۇش: بىزنىڭ سۇپەتلىك ئۇرۇقلىرىمىزنىڭ قوشنىلارنىڭ يىرىدە چېچەك ئېچىپ، مېۋە بېرىشى يەنىلا بىزنىڭ دۆلىتىمىزگە قوشقان بىر قەتىرە تۆھپىمىز بولىمىدۇ.

قەتل ئى [ئە] ئۆلتۈرۈش، قىرغىن: قەتل قىلماق. * ئۇلارنىڭ قورسىقىدىكى خام چوت ئاتا-بالىنى يولغا سېلىۋېتىپ، ئۇلارنى ئارغىمىيالماق چۆللۈكىدە قەتل قىلىپ، گۈلزادە بىلەن ئانارگۈلنى تارتىۋېلىش ئىدى.

قەتلىئام ئى [ئە] يېرىم. ئومۇمىيۈزلۈك قىرغىنچىلىق، ئۆلتۈرۈش؛ قىرغىن، قىرغىنچىلىق: قەتلىئام قىلماق. * ئاشۇ قەتلىئامنىڭ مەنزىرىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنلەر ئۆزلىرىنى توختىتالماي بۇقۇلداپ يىغلامسىراشقا باشلىدى.

قەتئىي [ئە] ① سۈپ. ئۆزگەرمەيدىغان، بۇزۇلماس: بىز ئۇنىڭغا يول قويالمايمىز، سىز يەتكۈزۈپ قويۇڭ. بۇ بىزنىڭ قەتئىي جاۋابىمىز. ② سۈپ. قايتۇرۇشقا، رەت قىلىشقا بولمايدىغان، ناھايىتى جىددىي: بىزنىڭ قەتئىي تەلىپىمىز شۇكى، ئەدلىيە ئورگانلىرى ئۇنىڭ مەسىلىسىنى تېزدىن بىر تەرەپ قىلىپ جامائەتكە ئېلان قىلسۇن! ③ سۈپ. مۇستەھكەم، قاتتىق: راۋۇن ساقچىسى ئۇنىڭ قەتئىي ئىرادىسىدىن تەسىرلەندى. ④ سۈپ. ھەل قىلغۇچ، كەسكىن: قەتئىي كۆرەش. قەتئىي جەڭ. * مەن ئۇنىڭ تەكلىپىنى قەتئىي رەت قىلدىم. ⑤ سۈپ. ئەستايىدىل ھەم جىددىي، كەسكىن، قاتتىق: مەن ئىدارىگە كېچىكىپ

ـلىپ تېخى مۇنچىلىك قەتئىي ئادەمنى ئۇچراتمىغانىدىم. شۇڭا ئىلاجسىز تۇرۇپلا قالدىم. ⑥ رەۋ. ھەرگىز، ئەسلا، زادى، زادىلا: ھەسەلخان توغرا ئېيتقان، ئۇلار-نىڭ ئىش توختىتىش تەشەببۇسىنى قوللا-شقا قەتئىي بولمايدۇ، بەلكى قەتئىي قار-شى تۇرۇش كېرەك. ⑦ رەۋ. چوقۇم، شەك-شۇبھىسىز: مەن ھەممىنى ئويلا-دىم، ئاخىرى مەن ئارتۇقچە بولۇپ قالغان بۇ ئۆيدىن قەتئىي كېتىش نىيىتىگە كەل-دىم.

قەتئىيەت ئى[ئە] ئۆز سۆزىدە، پىكىر-قارارىدا قەتئىي چىڭ تۇرۇش؛ قەتئىيلىك، ئۇ-زۇل-كېسىللىك، كەسكىنلىك: ياخشىلار-نىڭ سۆزلىرىنى ئەزەلدىن، ئەل ئىچىدە قىلغان ئەمەس ھېچكىم رەت. تەڭرى ھۆكمى بار ئۇلارنىڭ پىكىرىدە، سۆزلىرىدە بولسا ئەقىل، قەتئىيەت.

قەد (قەددى) ئى[ئە] كىشىنىڭ بوي-بەس-تى؛ قامەت: قەد كۆتۈرمەك. * ئابدەمنىڭ كۆز ئالدىدا بۇغراجاننىڭ مىڭ-لاپ يىگىتكە بەرگۈسىز كېلىشكەن قەد-دى، مېھرىبان كۆزلىرى نامايان بولدى. * مەن ئۇنىڭ قەددىنىڭ سەل پۈكۈلۈپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدىم.

قەدەر تر[ئە] ① بېرىش كېلىش بىلەن تۇرلەنگەن ئىسىم ياكى ئىسىم خاراكتېر-لىدىكى سۆزلەرگە تىركىلىپ كېلىپ، «-غىچە، -قىچە، -گىچە، -كىچە» قو-شۇمچىلىرىغا ئوخشاش چەك مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ: ئېيتقىنا، دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن تا بۈگۈنگە قەدەر ئۇنىڭ بىرەر ناخشا ئېيتىپ باققانلىقىنى ئاڭلى-غانمىدىڭ. ② كۆپىنچە «بۇ، شۇ» قا-تارلىق كۆرسىتىش ئالماشلىرى بىلەن بە-رىكىپ كېلىپ «دەرىجىدە، كەبى، ... گە ئوخشاش» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: مەن ئىشىنىمەن، بىزنىڭ سۆيگۈمىز ئې-قىۋاتقان شاۋقۇنلۇق دەريادا ئوخشاش شۇ قەدەر سۈپسۈزۈك، شۇ قەدەر ئۇزۇن، ئۇ-نى ھېچكىم توسۇۋالالمايدۇ.

قەدەم ئى[ئە] ① ئاياغ تاشلاپ قىلىنغان ھەربىر ھەرىكەت، چامدام، ماڭدام: ئۇ خىيالچان كېتىۋاتقان دىلبەرنى كۆردى-دە، قەدەملىرىنى تېزلەتتى. ② ئىككى ئاياغ ئارىسىدىكى ئارىلىق، مۇساپە؛ شۇ ئارىلىققا (مۇساپىگە) تەڭ بولغان ئۇزۇن-لۇق ئۇلچىمى: جىگدىلىكتىن دەسلەپ ئەيسا پاششاپ، ئارقىدىن 20 قەدەم ئار-لىق قالدۇرۇپ يېپەك سەللىلىك ئادەم چىقتى. ③ ئۆسۈش، راۋاجلىنىش، ھە-رىكەت ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ تېزلىكى، سۈرئەت: سىز يەنە ھازىرقى قەدىمىڭىز بە-لەن ماڭسىڭىز، 10-20 يىلدىن كېيىن كۆزگە كۆرۈنگەن ئىلمىي خادىم بولۇپ چىقالايسىز. ④ كۆچمە. ئۆسۈش، راۋاج-لىنىش، ھەرىكەت ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ ھەربىر بۆلىكى؛ باسقۇچ: ئۇلار زىيان تار-تىش ھالىتىنى دەسلەپكى قەدەمدە ئۆز-

گەرتتى. ⑤ كۆچمە. يۇرۇش، ھەربكەت: «ھە، ئۇرۇمچى ۋاقتى . . . » ئۇ بۇ يەر-قىملىق سۆزنى يۇربكىدە قايتا-قايتا تەكرارلاپ، بۇنىڭدىن كېيىن ئۆز قەدىمىنى ۋەتىنىمىزنىڭ ۋاقتى بىلەن بەلگىلەيدىغانلىقىنى ئويلىغان.

قەدەمگاھ ئى [ئە+پ] كىشىلەر بىرىپ تۇرىدىغان ئەزىز جاي: بەشكىرەمنىڭ ئانارى تاتلىق، ئانار يۇزلۇك باغۋېنى داڭلىق. شۇ ئانارنى ئۆستۈرگەنلەرنىڭ، قەدەمگاھى بولغاي بوستانلىق.

قەدەھ ئى [ئە] مەي قۇيۇپ ئىچىلىدىغان قاچا، جام، رومكا.

قەدىر ئى [ئە] ① كىشىلەر ئارىسىدا ئېرىشىلگەن ئابرۇي، ھۆرمەت؛ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورۇن، نوپۇز: سۆزى توغرىنىڭ قەدرى ئارتۇق بولار (ماقال). ② ئەھمىيەت، قىممەت: ئالتۇن قەدرىنى زەرگەر بىلەر (ماقال). ★ ئىشلىگەنىنىڭ قەدرىنى بىلمىدىغان زامان ئەمدى كېلىۋاتىدۇ.

قەدىردان [ئە+پ] ① سۈپ. ئەزىز، ھۆرمەتلىك، قەدىرلىك؛ مۇقەددەس، جانجان: تاجىخان بېلىگىچە لايغا كۆمۈلۈپ تۇرغان بۇ ئېچىنىشلىق گەۋدىنىڭ ئۆزىنىڭ قەدىردان ھەمراھى قاسىم ئىكەنلىكىنى ئەمدى تونۇغانىدى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

قەدىم [ئە] ① ئى. ئۇزاق ئۆتمۈش، ئىلگىرىكى زامان، بۇرۇنقى دەۋر، بۇرۇن، ئىلگىرى: ئۇيغۇرلار قەدىمدە تۇتىمىزمغا ئىشىنەتتى. ② سۈپ. ناھايىتى ئىلگىرىكى، ئۇزاق تارىخى بار؛ كونا، بۇرۇنقى دەۋرگە ئائىت، قەدىمىي: قەدىم يول.

قەدىمىي سۈپ [ئە] ئۇزاق ئۆتمۈشتە مەيدانغا كەلگەن، ئۇزاق ئۆتمۈشتىن قالغان، ئۇزاق ئۆتمۈشكە ئائىت، كونا، قەدىمكى: قەدىمىي مىللەت.

قەدىناس سۈپ [ئە+پ] ئەڭ يېقىن، ئۇزاق ۋاقىت بىرىبىرىدىن ئايرىلمىغان؛ قەدىرلىك، سۆيۈملۈك: قەدىناس دوست. // قەدىناس بولۇشۇپ قالماق.

قەر (قەرى) ئى [ئە] مەلۇم جايىنىڭ ئەڭ يۇقىرى ياكى ئەڭ تۆۋەن ۋە ياكى ئەڭ چوڭقۇر جايى: ئاسماننىڭ قەرى. دېڭىزنىڭ قەرى.

قەرز ئى [ئە] ① مەلۇم مۇددەت ئۆتكەندىن كېيىن قايتۇرۇش شەرتى بىلەن بېرىلىدىغان ياكى ئېلىنىدىغان پۇل، بۇيۇم ۋە شۇ قاتارلىقلار: قەرز ئالماق. قەرز بەرمەك. قەرز تۆلىمەك. ② كۆچمە. زىممىگە يۈكلەنگەن ۋەزىپە، مەجبۇرىيەت، بۇرچ: ئاتىلىق قەرزىنى ئادا قىلماق.

قەرزدار ئى [ئە+پ] ① باشقىلارغا قەرزى بار، قەرز تۆلەيدىغان كىشى: پادىشاھ قەرزدار بولسا، ئەرزىگىنى خودا ئاڭلىسۇن (ماقال). ② كۆچمە. بىراۋنىڭ ياخشىلىق ۋە

یاردەمىدىن مەننەتدار، خوُرسەن بولغان كىشى: ئانامغا تۆگەتكۈسىز قەرزدارمەن.

قەرنە ئى [ئە] بىر ئەسىرنىڭ ئۇچتىن بىرى، تەخمىنەن 33 يىلغا باراۋەر كېلىدۇ.

قەسەم ئى [ئە] ① <دىن> ئۆزىنىڭ قىلغان گەپ-سۆزى، ئىش-ھەرىكىتى ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ ھەقلىقى، راستلىقى، توغرىلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مۇقەددەس نەرسىلەر، ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ نامىنى تىلغا ئېلىپ تۇرۇپ ياكى يالغانلىقى ئىسپاتلانسا جازاغا رازى بولۇپ ئېيتىلغان سۆز، بېرىلگەن ۋەدە؛ ئانت: قەسەم قىلدۇرماق. ② قىلغان سۆزنىڭ سادىق بولدىغانلىقى ھەققىدە رەسمىي ھالدا ئېيتىلغان تەنتەنىلىك سۆز، قەتئىي ۋەدە: قەسەم بەرمەك.

قەسەمخور [ئە+پ] ① سۈپ. كەلسە-كەلمەس قەسەم قىلىۋېرىدىغان، ئەمما دائىم قەسىمىدىن يېنىۋالىدىغان ياكى بەرگەن قەسىمىگە ئەمەل قىلمايدىغان: ئۇ ئىنتايىن قەسەمخور ئادەم بولغاچقا، كىشىلەر ئۇنىڭ سۆزىگە ئىشەنمەس بولۇپ قالغانىدى. ② ئى. شۇنداق ئادەم: قەسەمخورنىڭ ئۆمرى قىسقا (ماقال).

قەسەمنامە ئى [ئە+پ] قەسەم سۆزى يېزىلغان قەغەز، ھۆججەت: قەسەمنامە ئوقۇماق.

قەسەمياد ئى [ئە+پ] ئۆز دېگەنلىرىگە قەتئىي سادىق بولىدىغانلىقى ھەققىدە بېرىلگەن ۋەدە، قەسەم؛ ئانت: قەسەمياد قىلماق.

قەست ئى [ئە] ① مەقسەت، نىيەت، غەرەز: جىنايىنىڭ قەستى شاپتۇلدا (ماقال). ② باشقىلارغا زىيان سېلىش، زىيانكەشلىك قىلىشقا قارىتىلغان يامان غەرەز، يامان نىيەت، سۈيىقەست: ساۋۇت بەگنىڭ خانلىقىنى ئاغدۇرۇش قەستى يوقىتىلدى. ③ خوُراپىي چۈشەنچە بويىچە ھەرخىل دۇئالارنى ئوقۇش ئارقىلىق بىراۋغا قىلىنغان زىيانكەشلىك، سۈيىقەست: قەست ياندۇرماق.

قەستەن رەۋ [ئە] مەلۇم بىر مەقسەت بىلەن، ئەتەي، ئەتەيلەپ، غەرەزلىك ھالدا: قەستەن ئۇرۇشماق.

قەسىدە ئى [ئە] <ئىد> مەدھىيە، مەرسىيە ياكى دىداكتىك مەزمۇندىكى شېئىرىي ژانىر ۋە شۇ ژانىرغا مەنسۇپ شېئىرنىڭ ئۆزى.

قەسىدىخان ئى [ئە+پ] قەسىدە يازغۇچى.

قەسىر ئى [ئە] ① پادىشاھلار، خانلار ياكى ھېئوداللارنىڭ ھەشەمەتلىك سارىيى. ② قەلئە، قورغان. ③ ئومۇمەن ھەشەمەتلىك سارای، كاتتا ئۆي، بىنا: ۋەلى باپكار دەۋە قەسىرىگە قاراپ مېڭىپتۇ.

قەغەز ئى [پ] ① خەت يېزىش ۋە رەسىم سىزىش، كىتاب، ژۇرنال، گېزىت قاتارلىقلارنى بېسىش ۋە باشقا مەقسەتلەر ئۈ-

چۈن ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىيال. ئۇ كۆ-
پىنچە، ئۆسۈملۈك تالالىرىدىن ياسىلىدۇ.
② كۆچمە. رەسمىي ھۆججەت، ئىسپات،
تـونـۇشتۇرۇش: چاقىرىق قەغىزى. ③
كۆچمە. ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ،
10 يـاكى 100 يۈەنلىك پۇتۇن پۇلنى
بىلدۈرىدۇ: — ئەتىگەندىن بېرى 35 قە-
غەزگە بەرمىدىم، شۇنىڭغا قاراپ بىرنېمە
دېمەمسىز، — دېدى مال ئىگىسى.

قەغەزۋاز ئى [پ] ئەمەلىي ئىش قىلماي،
ئەمىيەتسىز قارار، ھۆججەتلەرنى چىقە-
رىش بىلەن ئاۋارە بولىدىغان كىشى؛ بيۇ-
روكرات: قەغەزۋازلار رەھبەرلىك ئورنىدىن
چەتلەشتۈرۈلۈشى كېرەك.

قەقنۇس ئى [پ] چۆچەكلەردە سۆزلىنىدىغان
بىر خىل يوغان قارا قۇش.

قەلەك ئى [ئە] دۇنيەنى ھۆجۇمىدىن مۇداپە-
ئەلىنىش ئۈچۈن سېپىل ۋە خەندەكلەر
بىلەن ئورالغان قورغان؛ شەھەر.

قەلەم ئى [ئە] ① خەت يېزىش ئۈچۈن
ئىشلىتىلىدىغان قېرىنداش، گاڭبى، ماي
قەلەم قاتارلىق ئەسۋابلارنىڭ ئومۇمىي نا-
مى. ② كۆچمە. پىكىرنى يازما ئىپادىلەش،
يـازما ئەسەر يېزىش ۋە بۇ جەھەتتىكى
ماھارەت، قابىلىيەت: قانچە كۆپ كىتاب
ئوقۇساڭ، قەلىمىڭ شۇنچە راۋان بولە-
دۇ. ③ كۆچمە. خەت شەكلى، پوچېركا:
بۇ قەغەزگە يېزىلغىنى ئەيسانىڭ قەلىمى.
④ قـاشنى قارا ھەم چىرايلىق قىلىش
ئۈچۈن قاشقا سۈرتىلىدىغان، ئىچىدە قارا
ماددىسى بار قەلەم شەكىللىك ئەسۋاب:
قاش قەلىمى. ⑤ تۆمۈر، تاش ۋە شۇ-
نىڭغا ئوخشاش قاتتىق ماددىلارنى ئو-
يۇش، كېسىش، تەكشىلەش، نەقىش چە-
قىرىش قاتارلىق ئىشلار ئۈچۈن گاڭدىن
يـاسالغان ئەسۋاب: تاشچى يېگىت تاش
كېسىدىغان قەلەم قاتارلىق نەرسىلىرىنى
ئېلىپ تاغقا مېڭىپتۇ.

قەلەمپۇر ئى [پ <گرېك] < بوت > دائىم
يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى ئۇ-
زۇن، سـوقىچاق، مېۋىسى ئۇزۇن، شار
شەكلىدە. تروپىك بەلۋاغ رايونلىرىدا ئۆ-
سىدۇ. گۈلى دورا بولىدۇ. ئاشقازاننى كۈ-
چەيتىش، يەل ھەيدەش رولـىغـا ئىگە.
ئۇرۇقىدىن قەلەمپۇر يېغى ئېلىنىدۇ. ئا-
دەتتە ئارومالىتىك دورا (پۇراق دورىلىرى)
ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

قەلەمتىراچ ئى [ئە+پ] تېغ ۋە دەستىسى
نىسبەتەن قىسقا، تېغىنى دەستە ئىچىگە
قايرىپ يېپىپ قويغىلى ھەم ئاچقىلى بو-
لىدىغان بىر خىل پىچاق.

قەلەمدار ئى [ئە+پ] تارس. كونا بەگلىكلەر-
دىكى مەمۇرىي ئىشلارغا بېتەكچىلىك قە-
لىشقا بەلگىلەنگەن كىشى، مەمۇرىي ئە-
مەلدار.

قەلەمدان ئى [ئە+پ] ئومۇمەن قەلەم تۇرىگە
كىرىدىغان يېزىش ئەسۋابلىرىنى سېلىپ

قويۇش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان كىچىك قۇتا، قەلەم سالغۇچ.

قـەلەمكەش ئى [ئە+پ] يازغۇچى-شائىر، ژۇرنالىست، ئاخباراتچى، شۇنداقلا تەر-جىمان قاتارلىق قەلەم بىلەن خىزمەت قىلغۇچى خادىملار: — سىلەردەك قەلەم-كەشلەرنىڭ بۇنداق چەت يېزىمىزغا كېلىـ-شى ئاسان ئەمەس ، — دېدى ئۇ كۆلۈپ تۇرۇپ.

قەلەندەر ئى [پ] دىنى غەزەللەرنى ئوقۇپ يۈرتمۇيۇرت كېزىپ تىلەمچىلىك قىلىپ جان باقىدىغان كىشى؛ تىلەمچى، دۇئانە.

قەلەندەرخانا ئى [پ] قەلەندەرلەر يىغىلىدىـ-غان ۋە تۇرىدىغان ياكى ياتىدىغان جاي: ئۇ كۇننىڭ كەچ بولغانلىقىنى پەملەپ، ئاستا-ئاستا قەلەندەرخانىغا قاراپ يول ئالـ-دى.

قەلەي ئى [ئە] ① < خم > مېتال ئېلېـ-مېنت. بەلگىسى Sn(Stannum). ساپلىرى كۈمۈشتەك ئاق، سوزۇلۇشچانـ-لىقى ياخشى بولىدۇ. ھاۋادا ئوڭايلىقچە ئـوكسىدلانمايدۇ. ئادەتتە تۆمۈرگە ھەل بېرىش، مېتاللارنى پاياتلاش ياكى قېتىشما تـەييارلاشتا كۆپرەك ئىشلىتىلىدۇ. ② مىستىن ياسالغان قاچىلارنىڭ ئىچكى يۈـ-زىگە قاپلانغان شۇ خىل مېتال قاتلىمى. ③ ئاق تۇنىكە، قاڭالتىر.

قەلب ئى [ئە] ① يۈرەك، دىل: قەلبىگە پۈكمەك. ② كۆڭىە. كىشىنىڭ ئىچكـى روھىي دۇنياسى، ئىچكى ھېس-تۇيغۇلـ-ـرى، پـىكىر-قاراشلىرى مەركەزلەشكەن جاي، دىل، كۆڭۈل: قەلبىگە پۈكمەك. قەلبى قارا.

قەلبەن رەۋ [ئە] چىن يۈرەكتىن، قەلبىدىن، چىن دىلى بىلەن: بىراۋلار تەن بېرىپ تەقدىرگە قەلبەن، دۇئالار ئاتىدى مەرھۇمـ-غا شەخسەن.

قـەلبگاھ ئى [ئە+پ] يۈرەك ئورۇنلاشقان جاي؛ ئىچكى دۇنيا: قالدى ھۆر-پەرىشتـ-ـىلەرنىڭ مېھنىتى، قەلبگاھىمدا يورۇق چولپان بولۇپ.

قەللاب ئى [ئە] ئالدامچى، ھېيلىگەر؛ سۆيـ-قەستچى، نەيرەڭۋاز ئادەم.

قەمەر ئى [ئە] ① يېزىت. ئاي: ئۇ گويا كەلگە چوققىلارنىڭ بەلۋېغى — ئالتۇن كەمەر، كۈندۈزى سەيلە قىلار كۇن، كېچىسى بۇنـ-دا قەمەر. ② ئايالارنىڭ ئىسمى.

قەمەرىيە ئى [ئە]< ئىستر> مەملىكىتىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى كالېندارلىرىنىڭ بىرى. ئۇـ-نىڭدا بىر يىل 12 ئايغا بۆلۈنۈپ چوڭ ئاي 30 كۈن، كىچىك ئاي 29 كۈن، پۈتۈن بىر يىل 354 ياكى 355 كۈن بـويىچە ھېسابلىنىدۇ (ئايلارنىڭ چوڭـ-كىچىكلىكى ھەرقايسى يىللاردا ئوخشاش بولمايدۇ). بۇ كالېندارنى يەنە بىر يىل 24 مەۋسۈمگە بۆلۈنگەن 12 مۇچەل دەۋرىي بەلگىلەر بىلەن ماسلاشتۇرۇلغان. ھەر 19 يىلغا 7 كەبىسە يىلى قوشۇلىدۇ.

قەنت ئى [پ] ساپ شېكەردىن چاقماق ياكى كۇب شەكىلدە قاتۇرۇپ تەييارلانغان تەمى تاتلىق، شېرىن مەھسۇلات.

قەنتداش ئى [پ] ئائىلىلەردە قەنت سېلىپ قويۇش ئۇچۇن ئىشلىتىدىغان قاچا، قەنت قاچىسى.

قەندىل ئى [ئە <گرېك] بىرنەچچە تال شام ئورنىتىلغان ئاسما شامدان ياكى بىرقانچە لامپۇچكا ئورنىتىلغان ئاسما چىراغ.

قەھەت ئى [ئە] ئۇرۇش، تەبئىي ئاپەت ياكى زىرائەتلەر ئوخشىماسلىق قاتارلىق سەۋەبلەر تۇپەيلى ھەممە نەرسە كەمچىل ۋە قىممەت بولۇپ قالغان پەيت؛ ئاچارچىلىق.

قەھر ئى [ئە] ئاچچىق، غەزەپ: قەھر قىلماق.

قەھرىمان [پ] ① سۈپ. باتۇر، قورقماس، مەردانە: قەھرىمان ئارمىيە. ② ئى. جەسۇر، باتۇر كىشى: ئۆزىنى قەھرىمان قىلىپ كۆرسەتمەك. ③ ئى < ئىد < ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى ئاساسلىق قەلەم بايان قىلىنغان پېرسوناژ، شەخس: باش قەھرىمان. ④ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

قەھرىمانانە رەۋ [پ] قەھرىمانلارغا خاس ھالدا، قەھرىمانلارچە، قەھرىمانلىق بىلەن: قەھرىمانانە كۈرەش قىلماق.

قەھۋە ئى [ئە] ① < بوت > رويان ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان كىچىك دەرەخ ياكى چاتقال. گۈلى ئاق بولۇپ خۇشبۇي پۇرايدۇ. شىرنىلىك مېۋە تۈتىدۇ، مېۋىسىنىڭ رەڭگى توق قىزىل بولىدۇ. ئۇچىدە ئىككى دانە ئۇرۇقى بولۇپ، ئۇنى قورۇش ئارقىلىق قەھۋە ياسىلىدۇ. ئۇنىڭ روھلاندۇرۇش، ئاشقازانىنى كۈچەيتىش رولى بار. كۆپىنچە تروپىك ۋە سۇبتروپىك بەلۋاغ رايونلىرىدىن چىقىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىدىن ئىشلەنگەن تالقان. ③ شۇ خىل ئۆسۈملۈك ئۇرۇقىنىڭ تالقىنىدىن تەييارلانغان ئىچىملىك.

قەھۋەخانا ئى [ئە+پ] مەخسۇس قەھۋە دەملەپ سېتىش تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن.

قەۋزىيەت ئى [ئە] <تب> تەرەت قۇرغاقلىشىپ، چوڭ تەرەت قىلىش قىيىنلىشىش ياكى قېتىم سانى ئازىيىشتىن ئىبارەت كېسەل ئالامىتى: قەۋزىيەت بولماق.

قەۋس ئى [ئە] < ئىستر > ئېكلىپتىكىدىكى 12 بۇرجىنىڭ توققۇزىنچىسى. ئاسترونومىيىلىك ئۇزۇنلۇقى 240° تىن 270° قەدەر. ئەسلىي ئورنى قەۋس يۇلتۇز تۈركۈمىدە بولۇپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئەقرەب يۇلتۇز تۈركۈمىگە يۆتكەلگەن. ھەر يىلى 11-ئاينىڭ 22-كۈنىنىڭ ئالدى-كەينىدە قۇياش بۇ بۇرجقا كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتىكى مەۋسۇم سېرىق قار بولىدۇ.

قەي ئى [ئە] بېگەن-ئىچكەننى ياندۇرۇش، قۇسۇش: قەي قىلماق.

قەيت ئى [ئە] يېزت «قىلماق» پېئىلى بىلەن كېلىپ تۆۋەندىكىدەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: 1) تەكىتلىمەك، تەكىتلەپ ئۆتىمەك: قەيت قىلماق. 2) يازماق، يېزىپ قويماق: ئەدەب ئۆز ئەسىرىدە دۆلەتنىڭ ۋەزىر-ۋۇزرالىرىدىن تارتىپ ئاددىي خادىملىرىغىچە ھەممىسىنىڭ ئەقىل-پاراسىتى، بىلىم ۋە ئەخلاق ئېگىسى بولۇشى زۆرۈر-لۈكىنى ئالاھىدە قەيت قىلىدۇ.

قەيسەر [ئە < لات] ① ئى. بۇرۇنقى رىم پادىشاھى، ئۇمۇمەن پادىشاھ. ② سۆپ. باتۇر، ئىرادىلىك، جەسۇر، قەھرىمان: قەيسەر كىشىلا كەمتەر بولىدۇ. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

قەيسەرانە رەۋ [ئە+پ] قەيسەرلىك بىلەن، قەيسەرلەرگە خاس ھالدا، قەيسەر ھالەتتە: قەيسەرانە ئېلىشماق.

قوبۇل ئى [ئە] رازىلىق، ماقۇللاش: قوبۇل كۆرمەك.

قوبۇلخانا ئى [ئە+پ] مېھمانلار، ئىش بىلەن كەلگۈچىلەر نۆۋەت كۈتۈپ ئولتۇرۇپ تۆرەندىغان ياكى ئىش بىلەن كەلگەن كىشىلەرنى قوبۇل قىلىپ ئۇلار بىلەن ئىھتىياللىشىدىغان ئۆي، خانا.

قوماندان ئى [فران] ① چوڭ ھەربىي قىسىم ياكى قوشۇننىڭ باشلىقى. ② ئۇمۇمەن ھەرقانداق ئاممىۋى پائالىيەتلەرنىڭ باش بېتەكچىسى، كوماندىر.

قووۇم ئى [ئە] ① بىر ئۇرۇقتىن چىققان، ئۆزئارا قېرىنداشلىق، ئۇرۇق-تۇغقانلىق مۇناسىۋىتى بولغان كىشىلەر توپى؛ ئۇرۇق، ئايماق، قەبىلە: بۇ ئەجەل جىلغىسىدا ئۇلار پۈتۈن قووۇمى بىلەن مۇزلاپ ئۆلىدۇ. ② <ئە > دائىم دېگۈدەك بىر مەسچىتتە ناماز ئوقۇيدىغان كىشىلەر توپى، نامازنى بىر مەسچىتتە ئوقۇيدىغان جامائەت: مەسچىت قووۇمى.

قوۋبە ئى [ئە] ① مەسچىت ۋە بەزى ئىمارەتلەرنىڭ ئۆگزىسىگە ئورنىتىلغان يېرىم شار شەكلىدىكى گۈمبەز: مەسچىتنىڭ قوۋبىسى. بىنانىڭ قوۋبىسى. ② تۈرلۈك نەرسە ۋە بۇيۇملارنىڭ شارسىمان ياكى يېرىم شارسىمان بېزىكى: ئىشىكنىڭ قوۋبىسى. كارىۋاتنىڭ قوۋبىسى.

قوۋتۇپ ئى [ئە] ① <جۇغ > يەرنىڭ تەخمىنىي ئايلىنىش ئوقى بىلەن يەر سىرتى كېسىشكەن ئىككى نۇقتىدىن ھەربىرى: جەنۇبىي قوۋتۇپ. شىمالىي قوۋتۇپ. ② <جۇغ > شۇ نۇقتىلار ئەتراپىدىكى جايلار، يەنى قوۋتۇپ چەمبىرى ئىچىدىكى رايونلار. ئۇنىڭ ئايلىق ئەڭ يۇقىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 10℃ بولىدۇ. ③ <فز > ئېلېكتر زەنجىرى ياكى ماگنىتنىڭ قارىمۇقارشى ئىككى تەرىپى. ④ كۆچمە. بىر-بىرىگە مۇتلەق زىت، قارىمۇقارشى بولغان

ئىككى خىل نەرسە، ۋەقە، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلاردىن بىرى؛ قارىمۇ قارشى تەرەپ لەر: ئىككى قۇتۇپقا بۆلۈنمەك.

قۇدرەت ئى [ئە] ① خۇدانىڭ ھەرقانداق نەرسىگە، ھادىسىگە قادىر بولغان كۈچى؛ ئىلاھىي كۈچ: خۇدانىڭ قۇدرىتى ئۇلۇغ. ② كۈچ-قۇۋۋەت، مادار: قۇدرەت تاپماق. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

قۇرئان ئى [ئە] <دىن >ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى.

قۇرئە ئى [ئە] كىتاب ئېچىش، تاش چېچىش قاتارلىق غەلىتە ئۇسۇللار بىلەن كىشىلەرنىڭ كەلگۈسىدىن بېشارەت (ساختا بېشارەت) بېرىش، پال: قۇرئە باقماق. قۇرئە سالماق.

قۇرئەنداز ئى [ئە+ب] پال سالىدىغان، پال ئاچىدىغان كىشى، پالچى: ئوردا قۇرئەندازى.

قۇرۇب ئى [ئە] كۈچ، قۇۋۋەت، مادار، قۇدرەت: قۇربى يەتمەك.

قۇربان ئى [ئە] ① بىرمۇ ياخشى ئىش، ياخشى مەقسەت يولىدا ئۆز ھاياتىنى تەقدىم قىلغان، جان پىدا قىلغان كىشى: قۇربان بولماق. ئۆزىنى قۇربان قىلماق. ② كۆچمە. تەبىئىي ئاپەت، پالاكەت، كۆڭۈلسىز ئىش، ھادىسە قاتارلىقلار تۈپەيلى ھالاك بولغان ياكى زور زىيانغا ئۇچرىغان كىشى: جاھالەت قۇربانى. ③ بىرمۇ مەقسەتكە ئېرىشىش يولىدا تارتقان زىيان-زەخمەت، بەدەل، تالاپەت: قۇربان بەرمەك. ④ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

قۇزۇزات ئى [ئە] تارس. قازىلار، سوتىيەلەر، مەھكىمىدە ھۆكۈم قىلغۇچىلار.

قۇستە ئى [ئە]< بوت >مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. بويى ئېگىز، ئوق يىلتىزى يوغان ۋە سىلىندىر شەكلىدە، يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكلىدە. گۈلى نەيچىسمان، رەڭگى تۈتۈق سۆسۈن ۋە باشسمان گۈل رېتىدە، ئۇرۇق مېۋىسى يېپىسمان كېلىدۇ. تېبابەتچىلىكتە يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ، ئاغرىق پەسەيتىش، تولغاقنى مەنپەئەت قىلىش رولىغا ئىگە.

قۇسۇر ئى [ئە] كەمچىلىك، نۇقسان، ئەيىب، ئېغىر، ئىللەت: قۇسۇر تاپماق.

قۇللاپ ئى [پ] ئىشىك-دېرىزە، يان ياغاچ، چېتىقلارنىڭ ئاجراپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئورنىتىلغان چەمبەر.

قۇلۇپ ئى [ئە] ئىشىك، ساندۇق، تارتما قاتارلىقلارنى ئېتىش، بېكىتىش ئۈچۈن مېتالدىن ئاچقۇچ سېلىپ ئاچىدىغان قىلىپ ياسىلىدىغان بۇيۇم.

قۇۋۋەت ئى [ئە] ① جانلىق ئورگانىزمنىڭ شۇنىڭدەك ھەرىكەت قىلغۇچى ھەرقانداق جىسمىنىڭ بىرمۇ جىسمانىي ئىش ياكى ھەرىكەت قىلىش قابىلىيىتى؛ كۈچى: بەدەن

لەكنىلىك قۇۋۇنتى. پۈتنىلىك قۇۋۇنتى. ② ئېنېرگىيە: ئېلېكتر قۇۋۇنتى. سۇ قۇۋۇ- نتى. ③ <فز> جىسمنىڭ بىرلىك ۋا- قىت ئىچىدە قىلغان ئىشى. ئېلېكتر ئېنېر- گىيىسىنىڭ قۇۋۇتمە بىرلىكى ۋات، كىلو- ۋات قاتارلىقلار؛ مېخانىكىلىق ئېنېرگىيىنىڭ قۇۋۇتمە بىرلىكى سېكۇنت، كىلوگرام، مې- تىر، ئات كۈچى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ④ كۆچمە. ماددىي ئىمكانىيەت، بايلىق، قۇرۇب: ئۇنىڭ توي قىلىشقا قۇۋۇتى يەت- مەيتتى. ⑤ كۆچمە. قابىلىيەت، لاياقەت، بىلىم: قەلەم قۇۋۇتى. ⑥ كۆچمە. ئوزۇق- لۇق قىممىتى: قۇۋۇتى بار تاماق.

قېرىنداش ئى [ر] سىياھى سۈرمە تاش (گرا- فىت) ياكى بەزىبىر رەڭلىك ماتېرىياللارنى بىرىكتۈرۈپ قاتۇرۇش ئارقىلىق تەييارلىنى- دىغان، ئۇچلاپ ئىشلىتىلىدىغان قەلەم- لەرنىڭ ئومۇمىي نامى: قېرىنداش ئۇچلە- ماق.

قىبلە ئى [ئە] < دىن >مۇسۇلمانلار نامار ئوقۇتىگەن ياكى خۇداغا سېغىنغان چاغلاردا ئالدىنى قىلىپ تۇرىدىغان يۆنىلىش، تە- رەپ؛ مەككە تەرەپ: قىبلىگە قاراپ نامار ئوقۇماق.

قىبلىگاھ ئى [ئە+پ] ① <دىن> مۇسۇل- مانلار نامار ئوقۇغاندا يۈزلىنىپ تۇرىدىغان تەرەپ؛ قىبلە تەرەپ، قىبلە. ② كۆچمە. ئەڭ زور ھۆرمەتكە لايىق، مۇناسىپ بول- غان كىشى ياكى نەرسە (ئاتا، ئانا ياكى ئوستاز، پارتىيە قاتارلىقلارغا مۇراجىئەت قىلىش فورمىسى): قىبلىگاھىم جانىم ئا- نا، دۇنيانىڭغا دۇتار بولدۇم، ئوسال ئىز- لەپ يات يەرلەردىن، ئۆزگە ئوتەن تۇتار بولدۇم. ③ كۆچمە. تاۋاپ قىلىدىغان، چوقۇنىدىغان جاي: قىبلىگاھ بولدۇڭ جاھانغا، كۆرسىتىپ ھەق يولىنى. ئالغۇ- سى ئالەم ئۆزىگە، سەن ئۆزۈڭدىن نۇر، ئوتەن.

قىبلىنەما ئى [ئە+پ] ① كومپاس: مىلىتىق دورىسىنىڭ پوجاڭزا ياساشتىن، قىبلىنە- مانىڭ يۆنىلىشىنى كۆرسىتىپ بېرىشتىن باشقا كېرىكمۇ بارمۇ؟ ② كۆچمە. يول كۆرسەتكۈچى، نىشاننى بەلگىلەپ بەرگۈ- چى، بېتەكچى: قىبلىنەما قىلماق.

قىتئە ئى [ئە] ① < جۇغ >يەر شارىنىڭ دېڭىز ئوە ئوكيانلار بىلەن قورشالغان ئالا- ھىدە قىسىملىرىنىڭ ھەربىرى. يەرشارىدا ئاسىيا، ياۋروپا، ئافرىقا، شىمالىي ئامېرىكا، جەنۇبىي ئامېرىكا، ئوكيانىيە ئوە جەنۇبىي قۇتۇپتىن ئىبارەت يەتتە قىتئە بار. ② <ئىد > لىرىك شېئىرلارنىڭ كلاسسىك ئەدەبىياتتىكى بىر تۈرى. ئۇنىڭدا جۈپ مىسرالار (ئىككىنچى، تۆتىنچى مىسرالار) قاپىيىلىنىپ، تاق مىسرالار ئوچۇق قالىدۇ. ئۇ ھەجىم جەھەتتىن قىسقا، مەزمۇن جە- ھەتتىن چوڭقۇر بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

قىرائەت ئى [ئە] قۇرئاننىڭ سۈرە-ئايەتلىرىنى

ئاھالا بىلەن ئۇنىلۇك ئوقۇش: قىرائەت قىلماق.

قىرائەتخان ئ[ئە+پ] ① <دن> قۇرئان سۈرىلىرىنى ئاھالا بىلەن ئوقۇيدىغان، قىرائەت قىلىدىغان كىشى؛ قارىي. ② كۆچمە. بىرەر نەرسىنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمەي، قارىسىغىلا يادلىغاندەك سۆزلەيدىغان، ئوقۇيدىغان كىشى.

قىرائەتخانا ئ[ئە+پ] ①تارس. قۇرئاننى يادلاش ۋە قىرائەت بىلەن ئوقۇشنى ئۆگىتىدىغان كونا مەكتەپ. ② گېزىت-ژۇرنال ۋە كتاب ئوقۇش، ئىختىيارىي ئۆگىنىش ئۈچۈن مەخسۇس ئاجرىتىلغان ئورۇن؛ كۇتۇپخانا: قىرائەتخانا ئاچماق.

قىرمىز (ى) سۈپ[پ] يېڭ. رەڭگى قىزىل، قىزىل: قىرمىزى گۈل. // دىل كۆكسىڭ ماھى ئۇ، گۈزەللەرنىڭ شاھى ئۇ، بولبۇل بولۇپ تەلمۈردۇم، گۈل قىرمىزى كۆرۈدى.

قىساس ئ[ئە] ياماناتلىقنى قايتا ئۆز ئەينى ئىپادىلىنىدىغان ھېساب، ئىنتىقام، ئىخت، ئۆچ: قىساس ئالماق. * نۇرغا تەشنا خەلقىمىز سېغىنىتتى تاغلارنى، قىساس ئوتى يۈرەكتە، ئۇرغۇتاتتى قانلارنى.

قىساسكار ئ[ئە+پ] قىساس ئالغۇچى، قىساسخور: مەن بولسام سەنلەرنىڭ قولىدا ناھەق نابۇت بولغان ئاشۇ مۇساپىر-نىڭ قىساسكارىمەن.

قىسسە ئ[ئە] ① <مد> رىۋايەت ئۇسۇلىدا يازىتىلغان بەدىئىي ئەسەر، پوۋېست. مەسىلەن، خېۋىر تۆمۈرنىڭ «موللا زەيىدىن ھەققىدە قىسسە» ناملىق پوۋېستىگە ئوخشاش. ② ۋەقەلىك-ھادىسە، ئېپسانىلەر بايان قىلىنغان ئېپىك ئەسەر، رىۋايەت: ئات قىسسىسى. * قىسسە شۇ يەرگە يەتكەندە تاڭ ئاتتى، شەھەرنىڭ ھېكايىسىنى توختاتتى.

قىسسىخان ئ[ئە+پ] سورۇنلاردا قىسسە ئېيتقۇچى: ئۆتۈلگەن بولسىمۇ نۇرغۇن زامانلار، ئونتۇلماپتۇ بۇلارنى قىسسىخانلار.

قىسمەت ئ[ئە]①< دن >ئالدىدىن بەلگىلەپ قويۇلغان، پېشانىگە پۈتۈلگەن كۆرگۈلۈك، تەقدىر: سىلىگە بىر كىتاب ئېچىپ بېرەي، باشلىرىغا نېمە قىسمەت كېلىدۇ، بىر ئاغلاپ باقسىلا، قانداق؟ ② كەچۈرمىش، سەرگۈزەشت: ئۇ ماڭا بېشىغا چۈشكەن ئېغىر قىسمەتلەرنى تەپسىلىي ھېكايە قىلىپ بەردى.

قىسمەن [ئە] ① رەۋ. مەلۇم دەرىجىدە؛ بىر قىسىم؛ بىرنەچچە: زېمىا ئاكامنىڭ پىكىرلىرى قىسمەن توغرا. ② سۈپ. بىر پۈتۈنلۈكنىڭ مەلۇم ياكى نەچچە بىر قىسمىنى تەشكىل قىلىدىغان، جۈزئىي: قىسمەن ھاۋا رايى. // ئۇلارنىڭ قىسمەنلىرى يېزىنىڭ جاپاسىغا كۆنەلمەي قايتىپ كەلگەن كىشىلەر ئىدى.

قىسىم (قىسمى) ئ[ئە] ① پۈتۈننىڭ

تەركىبى، ئورگانىك بۆلىكى ياكى ئۇلۇشى: پۇلنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمى. كادىرلارنىڭ بىر قىسمى. ② < ماشىن > ماشىنا، مېخانىزم، ئىنشائات ۋە شۇ قاتارلىقلارنى تەشكىل قىلغان بۆلەكلەرنىڭ ھەر بىرى: تراكتورنىڭ تورموز قىسمى. ③ <ئد > ئەسەرنىڭ مەلۇم دەرىجىدە مۇستەقىللىققا ئىگە بولغان ئالاھىدە بۆلىكى؛ بۆلۈم، باب: ئۇچ قىسمدىن ئىبارەت بولغان رومان. ئىككى قىسىملىق كىتاب. ④ <ھەرب > ئارمىيە، قوشۇن: قىسمغا كىرمەك. قىسمغا قايتماق. ⑤ <ھەرب> ئارمىيە ياكى قوراللىق كۈچلەر تەركىبىدىكى ئالاھىدە بۆلۈم، بۆلۈنمە ياكى بىرىكمە: مىنامىيوتچىلار قىسمى. قىسىم كوماندىرى. ئاتلىق قىسىم.

قىمار ئى [ئە] ئۇتقانلار ئۇتتۇرغانلاردىن تىكىكەن پۇل ياكى بۇيۇمنى ئېلىش شەرتى بىلەن ئويىنىلىدىغان ئوشۇق، قاتار قاتارلىق ئويۇن: پۇل تىكىپ شاھمات-دامكا ئويىنغانلىق قىمار بولىدۇ.

قىمارخانا ئى [ئە+پ] قىمار ئويىنايدىغان جاي، ئۆي: ئاستا-ئاستا ئۇنىڭ ئۆيى قىمارخانىغا ئايلىنىپ قالدى.

قىمارۋاز ئى [ئە+پ] دائىم قىمار ئويناىدىغان، قىمارغا بېرىلگەن كىشى: بەكگى قەلەندەر، ئوغرى قىمارۋاز (ماقال).

قىممەت [ئە] ① ئى < س ئق > تاۋاردا ئەكس ئەتكەن ئىجتىمائىي زۆرۈر ئەھمىيەت مىقدارىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكى تاۋارنى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان ئىجتىمائىي زۆرۈر ئەمگەك ۋاقتىنىڭ ئۆزۈن-قىسقىلىقى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. ئىنسان ئەمگىكىدىن ئۆتتىگەن ھاۋا قاتارلىق نەرسىلەر كىشىلەرگە نىسبەتەن ئىستېمال قىممىتىگە ئىگە بولۇش ياكى قىممەتكە ئىگە بولماسلىقى مۇمكىن: قوشۇمچە قىممەت. تاۋارنىڭ ئالماشتۇرۇش قىممىتى. ئىستېمال قىممىتى. ② ئى. تەييار ئىش، ئوبيېكت، مەھسۇلات ۋە شۇ قاتارلىقلارغا سەرپ بولغان مەبلەغ، ئەمگەك ۋە ماتېرىياللارنىڭ پۇل بىلەن ئىپادىلىنىشى؛ سودا-سېتىق تىكى نەرخى؛ باھا: ئەقلىي ئەمگەكنىڭ قىممىتى تۆۋەنلىمەك. ③ ئى. كۆچمە. كىشى ياكى نەرسىنىڭ تۇرمۇشتا تۇتقان ئورنى، ئەھمىيىتى، قەدرى؛ رولى: ئۇ كىلىنىكا تېببىي ئىلمىدە زور قىممەتكە ئىگە. ④ ئى < مات > سان بىلەن ئىپادىلەنگەن مىقدار ياكى ماتېماتىكىلىق ئىپادىنى ھېسابلاش ئارقىلىق ئېرىشكەن ھەربىر نەتىجە. مەسىلەن، a نىڭ ئالغان قىممىتى 10، bنىڭ ئالغان قىممىتى 8بولغاندا، ئالگېبرالىق ئىپادە $\frac{ab}{2}$ نىڭ قىممىتى $\frac{10\times 8}{2}=40$ بولىدۇ. ⑤ سۆپ.

باھاسى، نەرخى ئەسلىدىكىدىن يۇقىرى، ئەرزانىنىڭ ئەكسى: قىممەت باھا. قىممەت مال. ⑥ سۈپ. كۆچمە. پۇل ياكى ھېچ نەرسىگە سېتىۋالغىلى بولمايدىغان، باھاسى يوق، بىباھا؛ قەدىرلىك، ئەزىز: بىلىم دۆلەتتىن قىممەت (ماقال). * ۋاقىت ئالتۇندىن قىممەت.

قىياپەت ئى [ئە] ① سىرتقى كۆرۈنۈش، تۇس: زوق بىلەن ياپراپ، سېنى قىلدىم زىيارەت قاغىلىق، گۈللىنىپ، ئاپسەن بېگىچە بىر قىياپەت قاغىلىق. ② يۈز، چىراي؛ سىياق، كۆرۈنۈش: ئۆڭۈپ، يىر-تىلىپ كەتكەن كىيىم-كېچەكلىرى ئۇنىڭ ھازىرقى قىياپىتىنى تېخىمۇ سەت كۆرسەتتى. ③ سۈپەت ۋە سۈپەتداشلاردىن كېيىن ئورۇن كېلىشتە كېلىپ «ئەھۋال، ھالەت، تەرىز» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ: — يۇرسىلە بېگىم، بىللە بارايلى، — دېدى موللازەيدىن جىددىي قىياپەتتە.

قىياپەتشۇناس ئى [ئە+پ] كىشىلەرنىڭ قىياپىتى ۋە سۆز-ھەرىكىتىگە قاراپ ئۇنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكى ھەققىدە ھۆكۈم قىلغۇچى: تېببىي خادىملار ئىنسانشۇناس، قىياپەتشۇناس ۋە پسىخولوگ بولۇشلىرى لازىم.

قىياس [ئە] ① ئى. ئالدىن بىلىنگەن ئەھۋالنى ئاساسەن مەلۇم بولمىغان ئەھۋالنى تەسەۋۋۇر قىلىش؛ مۆلچەر، پەرەز: ئۆكىلەرنىمۇ، بۇ كىشىمۇ مېنىڭ بۇ قىياسلىرىمنىڭ ھەممىسىنى تەستىقلاشتى. ② سۈپ. ئوخشاش، تەڭ: گۈل سۈپىتى ئادەمتەك، تەقلىد ئالا ئېسىل تۇرگە، يارىلا گۈلگە ئوخشايدۇ، ياشلىقىمۇ قىياس گۈلگە. ③ ئى < ئىد > كۆز ئالدىدا بولمىغان شەيئىلەرگە نىسبەتەن، ئويلاپ چىقىرىلغان تەسىرات، تەسەۋۋۇر: قىياس قىلماق.

قىياسەن رەۋ [ئە] قىياسىي رەۋىشتە، قىياس بىلەن، قىياسقا ئاساسلىنىپ، قىياس بويىچە: سەمەت قەمەرنىسانى قىياسەن كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، بىرنەچچە قېتىم خۇشال ئىسقىرتىپ قويدى.

قىياسىي سۈپ [ئە] قىياسقا ئاساسلانغان، پەرەز قىلىنغان: بۇ ئۆزگىرىشلەر ساددا، قىياسىي ۋە سۈبيېكتىپ-خىيالىي ئۆزگىرىشلەردۇر.

قىيام ئى [ئە] ① ئۆرە تۇرۇش، تىك تۇرۇش: قىيامدا تۇرماق. ② كۈن تىكلەنگەن چاغ، چۈش: سۇنبۇلە ئېيىنىڭ باشلىرى، قىيامدىن ئېگىلگەن ئوچۇق كۈن غۇلجا شەھرىنىڭ ئۈستىدە يالتىرايتتى. ③ بىرەر ئىش، پائالىيەت قاتارلىقلاردا تەلەپ قىلىنغان يۇقىرى دەرىجە، چەك.

قىيامەت ئى [ئە] ① < دىن > دىنىي ئېتىقاد بويىچە بۇ دۇنيا تۈگەپ، ئۇ دۇنيادا ھەممە تىرىلىپ ھېساب بېرىش ئۈچۈن مەھشەر-گاھقا توپلىنىدىغان ۋاقىت؛ ئاخىرەت: خەير، ئاللا ئۇ بالىمزغا قىيامەت كۈنى

ئالىي مەرتىۋە بېرىش. ② كۆچمە. قىيا-چىيا، يىغا-زارىغا تولغان، ئۇر-چاپ: بۇ قالايمە-قانچىلىقلار سارسۇمبىنى قىيامەت قاينە-مىغا ئايلاندۇرۇۋەتتى. ③ ئىنتايىن جەددىيلىك، بەك ئالدىراشلىق: كىشى كۆپ تىقما-تىقماق بىر ئالامەت، تۆشۈك-دەرۋازىدا بولغان قىيامەت. ④ كۆچمە. ئۆ-لۈم بىلەن ئاخىرلىشىدىغان مۇشكۈل، قە-يىن ئىش: توشۇپ قالدى ھايالسىز كۆڭ-كەن سائەت، بۆسۈپ كىرمەك سەپلىگە بىر قىيامەت.

قىيامەتنگاھ ئى [ئە+پ] <دىن>ئەڭ ئاخىرى ھېساب بېرىدىغان جاي.

ك

كابېل ئى [ر<گول] < فز > ئىزولياتسىيە قەۋىتى ۋە قوغدىغۇچى پوستى بولغان ئۇتكۈزگۈچ سىم. تومراق بولىدۇ. كۆپىنچە بىر-بىرىگە توك ئۆتكۈزمەيدىغان بىر-نەچچە سىمدىن تەشكىل تېپىپ، يەر ئاستى ۋە سۇ ئاستىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ئادەتتە ئېلېكتر خەۋىرلىشىش ياكى توك يەتكۈزۈش ئىشلىرىدا كۆپ ئىشلىتىلىدۇ.

كابىنكا ئى [ر] ئاپتوموبىل، تراكتور قاتارلىقلارنىڭ شوپۇر ئولتۇرۇپ رول باشقۇرىدىغان، كونترول قىلىدىغان قىسمى: كابىنكىغا چۈشمەك.

كاپالەت ئى [پ] جاۋابكارلىقنى، مەسئۇلىيەتنى ئۆز ئۈستىگە ئالغانلىقىغا باشقىلارنى ئىشەندۈرۈش، كېپىللىك: مۇكەممەل بىر ئىلمىي پىلان — كۆزلىگەن نىشانغا يېتىپ بېرىشنىڭ ئوبدان كاپالەتلىرىدىن بىرى.

كاپالەتنامە ئى [ئە+پ] كاپالەت بېرىش يۈزىسىدىن بېرىلغان ھۆججەت، كاپالەت خېتى: سىزگە كاپالەتنامە يېزىپ بېرىشىمىز مۇمكىن.

كاپراس ئى [ر] <گىئول > ئامفىبولىنىڭ بىر خىلى، يەنى تۆۋرۈك ياكى تالا ھالىتىدىكى كىرىستال. يېشىل، كۈل رەڭ ياكى ئاق رەڭلەردە بولىدۇ، پارقىرايدۇ. جۇڭگىيىدا قۇۋۋەت دورىسى ۋە قورۇغۇچى دورا قىلىنىدۇ.

كاپرون ئى [ر] <خم > سۇنئىي تالانىڭ بىر خىلى ۋە شۇ تالادىن توقۇلغان رەخت: كاپرون ياغلىق. كاپرون پايپاق.

كاپرىس ئى [ر<فران] < مۇز > قۇرۇلما جەھەتتىن ئەركىن، خاراكتېر جەھەتتىن غەلىتە ئىشلەنگەن ئاھانگ. ئادەتتە ماھارەتچانلىقى يۇقىرى بولىدۇ. كومپوزىتورلار ئۇنىڭغا كۆپىنچە خەلق ناخشىلىرى مېلودىيىسىنى ئاساس قىلىدۇ.

كاپسۇل I ئى [ر<لات] < بىئول > بەزى مىكرو ئورگانىزملارنىڭ تېشىدىن يۆگەپ تۇرىدىغان، پولىپېپتىد ياكى كاربون سۇ بىرىكمىلىرىدىن تۈزۈلگەن بېپىشقاق تاشقى قېپى.

كاپسۇل II ئى [ر<فران< لات] < ھەرب > بىرەر نەرسىگە ئۇرۇلۇش بىلەن تېز ئوت ئېلىپ، پارتلاتقۇچ دورىنى پارتلىتىپ بېرىدىغان مەخسۇس نەيچە: گرانات كاپسۇلى. مىنا كاپسۇلى.

كاپوت ئى [ر<فران] تۆرلۈك مېخانىزملارنىڭ مەلۇم قىسىملىرىنى چاڭ-توزان، نەملىك

ۋە باشقا نەرسىلەردىن ساقلاش ئۈچۈن ئىشلەنگەن، ئېچىلىپ-يېپىلىدىغان تۆمۈر قاپاق: ھەقىقەتەنمۇ شوپۇر كاپوتنىڭ ئۈستىدە دۇم ياتاتتى.

كاپىتال ئى [ر<لات] < س ئىق > سودا-سانائەت تىجارىتىنىڭ دەسمايىسى؛ كاتتا مەبلەغ، كۆپ پۇل، بايلىق: ياز كۈنلىرى قىلىپ سەيلى-ساياھەت، ئارام ئىزلەپ كېلەر ۋەزىز مېھمانلار. كىرىم بو-لۇپ كاپىتالىم كۆپەيەر، ۋە سالمەن يە-گى-يېگى قورغانلار.

كاپىتالىزم ئى [ر] <پەلس > كاپىتالىستلار ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى ئىگىلەيدە-غان ھەم شۇنىڭ بىلەن ياللانما ئەمگەك-نى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان، قوشۇمچە قىممەت شىلۇالىدىغان ئىجتىمائىي تۈزۈم.

كاپىتالىست ئى [ر] <س ئىق > كاپىتالنى ئىگىلۈۋېلىپ، ئىشچىلارنىڭ قوشۇمچە ئەمگىكىنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان كىشى.

كاپىتان ئى [ر<فران] ① <ھەرب > ھەربىي ئۇنۋان، يەنى بەزى دۆلەتلەردىكى تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسېرلارغا بېرىلىدىغان ئەڭ يۇقىرى دەرىجە. ② پاراخوت ياكى كېمە باشلىقى، كوماندىرى.

كاپىر [ئە] <دىن > ① ئى. ئىسلام دىنىغا ئىشەنمەيدىغان، دىندىن قايتقان، خۇدا-سىز، ئىمانسىز كىشى. ② سۆپ. كۆچمە. رەھىمسىز، ۋاپاسىز: قەتلى ئەيلەرگە مېنى ھەركۈنى ئول كاپىر ئىشق، رەھمى قىلماي دۇر مىكرى كەيدى بېشمغە لىق.

كاپىللىار ئى [ر<لات] ناھايىتى كىچىك تۆ-شۈكچە ياكى شۇنداق تۆشۈكلۈك نەپىچە: كاپىللىار ھادىسىسى.

كاتالپا ئى [ر<گرېك] <بوت > چوكا دەرىخى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دە-رەخ. يوپۇرمىقى سەل-پەل ئالقانسىمان بېرىلغان بولۇپ، نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ. گۈلى ئاق ھەم كونۇسسىمان گۈل رېتىدە كېلىدۇ. ياغىچىدىن ئەسۋاب، سايمانلارنى ياساشقا بولىدۇ.

كاتالوگ ئى [ر<گرېك] بىر تۈردىكى كىتاب، قوليازما قاتارلىقلارنىڭ مەلۇم تەرتىپتە تۈ-زۈلگەن رويخېتى: كلاسسىك ئەدەبىياتقا دائىر ئەسەرلەر كاتالوگى.

كاتالىزاتور ئى [ر] < خىم > خىمىيەۋى رېئاكسىيە تېزلىكىنى ئارتتۇرىدىغان ياكى كېمەيتىدىغان، لېكىن ئۆزىنىڭ مىقدارى ۋە خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتىنى ئۆزگەرتمەي-دىغان ماددىلار.

كاتايا ئى [لات] <بوت > قارىغاي ئائىلىسى-دىكى دائىم يېشىل تۈرىدىغان دەرەخ. غولى توز، باراقسىنى مۇنار، يوپۇرمىقى لېنتا، شارچە مېۋىسى تۇخۇم شەكلىدە بولىدۇ. ئۇ مەملىكىتىمىزدە شالاڭ ئۆسە-دىغان بىر خىل دەرەخ سورتىدۇر.

كاتەك ئى [پ] ① توخۇ، توشقان، كەپتەر قاتارلىقلار سولىنىدىغان كىچىك ئۆي: با-

قى تـوخـۇلارغـا كـاتـەك سالدى. ② نەرسىلەرنىڭ يۇزىگە چىقىرىلىدىغان تۆت بۇرجەك شەكىل.

كـاتلىت ئى [<فران] خېمىرنىڭ ئىچىگە گۆشنى قىيما قىلىپ سېلىپ، كىچىك تو- قاچىتەك ياپىلاقلاپ مايدا پىشۇرىدىغان تا- ماق: مەن جاھىللىقىمغا ئېلىپ پۇڭا بىلەن كاتلىت كەلتۈرۈشنى ئېيتتىم.

كاتھىندى ئى [پ] <بوت > ① پۇرچاق ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دە- رەخ. شاخلىرىدا تىكەنى بار، يوپۇرمىقى پـەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق، گۈلى سېرىق، مېۋىسى چوكا مېۋە، ياغىچى قاتـ ـتىق، رەڭگى قارا قوڭۇر بولىدۇ. ② مۇشۇ دەرەختىن ئاجرىتىپ ئېلىنىدىغان رەڭگى قارا قوڭۇر، قاتتىق جىسىم. دورا قىلىشقا بولىدۇ، قان توختىتىش رولىغا ئىگە.

كاتود ئى [<گرېك] <فز > ① باتارىيە يـاكـى ئاككۇمۇلياتور قاتارلىق تۇراقلىق توك مەنبەلىرىنىڭ مەنپىي زەرەت قوبۇپ بېرىدىغان ئېلېكتر قۇتۇپى. قۇرغاق باتارـ يېنىڭ سىنىك قېپى كاتود بولىدۇ. ئۇ يەنە «مەنپىي قۇتۇپ» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ② ئـېلېكترونلۇق ئەسۋابلاردىكى ئېلېكترون قوبۇپ بېرىدىغان قۇتۇپ. بۇ قۇتۇپ ئې- لېكتر زەنجىرىدە چوقۇم ئېلېكتر مەنبەسـ ـىنىڭ مەنپىي قۇتۇپىغا ئۇلىنىدۇ. بەزى ئېلېكترون لامپىلاردىكى لامپۇچكا قىلى كاتود بولىدۇ.

كاتولىك ئى [<گرېك] <دىن >خرىستىيان دىنىنىڭ رىم پاپاسى باشچىلىقىدىكى چوڭ مەزھەپ. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە دۆلىتـ ـىمىزگە كىرگەن.

كـاتۇشكا ئى [ر] <فز >ئىزولياتسىيلىك قېپى بولغان ئۆتكۈزگۈچ سىمنى ئوراش ئـارقىلىق ياسالغان غالتەك ياكى كاناي شەكىللىك دېتال. ئۇ ئېلېكتر ماشىنىلىرى، ترانسفورماتور، ئېلېكترلىك خەۋەرلىشىش ئۈسكىنىلىرى قاتارلىقلاردا كەڭ تورىدە ئىشـ ـلىتىلىدۇ.

كاتىت ئى [<گرېك] <مك >تىك بۇلۇڭلۇق ئۈچ بۇلۇڭنىڭ تىك بۇلۇڭ ھاسىل قىلـ ـىدىغان تەرەپلىرىدىن بىرى.

كـاتىتتر ئى [ر] <تېب > سۇيىدۇك يولى كېسەللىكلىرىنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل نەيسىمان ئەسۋاب. ئادەتتە چىقـ ـىمغان سۇيىدۇكنى چىقىرىش، سۇيىدۇك يوللىرى ياللۇغلىنىشىنى داۋالاش ۋە تەكـ ـشۈرۈشتە ئىشلىتىلىدۇ. چوڭ-كىچىكلىكى ۋە قاتتىق-يۇمشاقلىقى ھەر خىل بولىدۇ.

كـاتېر ئى [<ئىنگ] <قاتن >ئىچىدىن يانىدىغان دۆمگاتېل ئارقىلىق ھەرىكەتلـ ـەنىدىغان كىچىك تېپتىكى كېمە، قېيىق. سۈرئىتى تېز، ھەرىكەتچانلىقى يۇقىرى، بەزىلىرى قاتناش قورالى قىلىنىدۇ، بەزـ

لىرى مۇسابقه ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ.

كاتېگورىيه ئى [ر < گرېك] ① < پەلس < ئادەم تەپەككۇرىنىڭ ئوبيېكتىپ شەيئىـ نىڭ ئومۇمىي ماهىيەتلىك خۇسۇسىيەتـ لىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپ ئەكس ئەتتۈرۇـ شـى. ھەرقايسى پەنده شۇ پەنگه تەۋە بولغان ئاساسي كاتېگورىيىلەر بولىدۇ. مەسىلەن، بىرنىكمەك، بىرنىكمە، پارچىلـ نىش قاتارلىقلار خەمىيە ئىلمىنىڭ كاتېـ گورىيىلىرىدۇر؛ تاۋار قىممىتى، ئابستراكت ئەمگەك، كونكرېت ئەمگەك دېگەنلەر سـ ـياسي ئىقتىساد ئىلمىنىڭ كاتېگورىيـ لىرىدۇر؛ ماهىيەت ۋە ھادىسە، شەكىل ۋە مـەزمۇن، مۇقەررەرلىك ۋە تاسادىپىيلىق دېگەنلەر ماتېرىيالىزملىق دىئالېكتىكىنىڭ ئاساسي كاتېگورىيىلىرىدۇر. ② بىر خىل نەرسىلەر، ھادىسىلەر تۈركۈمى، تۈرى.

كاتىبات ئى [ئە] بېزەكچىلىق ئىشلىرى: كاتـ بات ئىشخانىسى.

كـاتىپ ئى [ئە] ① ئىدارە-ئورگانلارنىڭ خـەت-ئالاقىلىرىنى، يىغىن خاتىرىلىرىنى يازىدىغان كىشى، خادىم: — كاتىپىنىڭ يېنىغا بېرىڭلار، — خەتنى شۇ يېزىپ بەر- سۇن، — دەپ خەتنى يىگىتكە ئۇزاتتىم. ② بەزى كىشىلەرنىڭ سۆزىنى خاتىرىلەيـ دىغان ياكى قول يازمىلارنى كۆچۈرۈش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى؛ مىرزا: يازـ غۇچى تۈردى سامساق 1942-يىلى قەشقەر- دىن چىقىپ كېتىپ، ئىلى، ئالتايلارغا بېرىپ بايلارغا كاتىپ بولۇپ ئىشلىگەن.

كاتۋال ئى [پ] ئۆز بېشىمچى، بىلەرمەن، باشباشتاق.

كاتيۇشا ئى [ر] < مەرب > راكېتا توپىنىڭ بىر خىلى. ئادەتته ئاپتوموبىلغا ئورۇنلاشـ تۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭدا ئوقنى قاتار ئاتقىلى بولىدۇ.

كاج سۆپ [پ] ① گەپكە كىرمەيدىغان، مەسلىھەت ئاڭلىمايدىغان، جاھىل، تەتۈر: كاج ئادەم. كاج پەلەك. كاج پىشانە. ② قىيسىق، ئېچىلسا يېپىلمايدىغان، يېپىلسا ئېچىلمايدىغان، راۋان ئەمەس: — ئىشىكىڭ كاجمۇ نېمە، تولۇق يېپىلمايدـ غۇ، — دېدى ئالىم ئىشكىنى بىر قولىدا تارتىپ.

كاجانىس ئى [لات] <بوت> پۇرچاق ئائىلىـ سىدىكى دائىم بېشىل تۇرىدىغان چاتقال. كىچىك يوپۇرمىقى ئۇچ تال بولۇپ، تۆـ مۇنە شەكلىدە، گۈلى سېرىق، چوكا مېۋە تۆتىدۇ. ئۇرۇقى يۇمىلاق ھەم ياپىلاق، رەڭگى قوڭۇر كېلىدۇ. تروپىك بەلۋاغ ۋە سۇبتروپىك بەلۋاغدا ئۆسىدۇ. ئۇرۇقىنى ئىستېمال قىلغىلى ۋە ئۇنىڭدىن ماي تارتـ قىلى، يىلتىزىنى دورىغا ئىشلەتكىلى، يو- پۇرمىقىنى خەشەك قىلغىلى بولىدۇ.

كاجۇۋا ئى [پ] ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلارغا ئارتىشقا مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ خورجۇنغا ئوخـ شاش توقۇغان سېۋەت.

كاجى ئى [خەن < ئىنگ] پاختا يېپتىن توقۇلـ

غان بىر خىل رەخت. يۇزىنىڭ قىيىاش يولى ناھايىتى ئېنىق، ئۆرۈش يېپلىرى زىچراق كېلىدۇ. ئادەتتە ئۇنىڭدىن كىيىم-كېچەك تىكىلىدۇ.

كاچات ئى[پ] ① ئېڭەك: رەيھانەم ھارۇدىن ئىرغىپ چۈشتى-دە، ئۇنىڭ كاچىتىغا كۆچ بىلەن بىرنى سالدى. ② قولنىڭ سالالىرى بىلەن ئالقان قوشۇلغان قىسمى، شاپىلاق: خالىق تەتۈر كاچات بىلەن بىرنى سېلىشتۇرىدى، مەڭزىمدىن ئوت چىقىپ كەتتى.

كاخېكسىيە ئى [ر<گرېك] <تېب>بەدەن ئېغىر دەرىجىدە جۇدەش، كەم قانلىق، نېرۋا ئاجىزلىق قاتارلىق پۈتۈن بەدەن خىزمىتى زەئىپلىشىش ھادىسىسى. كۆپىنچە راك ۋە ئېغىر سوزۇلما خاراكتېرلىك كېسەللەر كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

كادمىي ئى [ر<لات] <خىم>مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Cd(Cadmium). كۈمۈشتەك ئاپئاق، سوزۇلۇشچانلىقى كۈچلۈك، نېيترونىنى ئاسان سۈمۈرىدۇ، سۇيۇقلىنىش تېمپېراتۇرىسى 321°، قايناش تېمپېراتۇرىسى 778°، ئېرىشچان تۈزلىرى رەڭسىز ۋە زەھەرلىك. ئۇ سۇدا ئېرىمەيدۇ، كىسلاتالاردا ئېرىيدۇ. رېئاكسىيە قازىنىنى كونترول قىلىشتا قوللىنىلىدۇ. قوغۇشۇن، قەلەي قاتارلىقلار بىلەن ھاسىل قىلغان قېتىشمىسى ئاسان سۇيۇقلىنىدۇ، ئادەتتە توك ئوچقىنىڭ بىخەتەر سىمىنى ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ.

كادىر ئى[ر<فران] دۆلەت ئاپپاراتى، ھەربىي قىسىم، خەلق تەشكىلاتى قاتارلىقلاردىكى خىزمەتچى خادىم: خەلق كادىرى ئۆزىنىڭ خەلقنىڭ چاكىرى دەپ تونۇشى كېرەك.

كار (كارى) ئى[پ] ① ئىش: كارغا كەلمەك. كاردىن چىقماق. ② مۇناسىۋەت، چاتاق: ھە 4-خوتتا چۈشسەم، نېمە بوپتۇ، سېنىڭ كارىڭ نېمە؟

كارابىن ئى [ر<فران] قىسقا ئىستوۋۇللۇق مىلتىق، مىشەكنى ئۆزى تارتىپ چىقىرىدۇ، ئارقا-ئارقىدىن ئاتقىلى بولىدۇ.

كارات ئى [ئە] مەرۋايىتنىڭ ئېغىرلىقىنى ئۆلچەيدىغان ئۆلچەم بىرلىكى. ئادەتتە 0.2 گرامغا تەڭ.

كارامەت [ئە] ① ئى. بىرەر ۋەقە ياكى ھادىسىنى ئالدىنئالا بىلىش: ھوي، كارامەت كۆرگەندەكلا گەپ قىلىسەنغۇ؟ ② ئى. بىكىسى، گۈمپا، ماھارەت، كۈچ-قۇۋۋەت: مەن سەندىن تېز يۈگۈرىمەن، قېنى كارامىتىڭ بولسا مەن بىلەن قۇرۇقلۇقتا بەسلىشىپ باق! ③ ئى. ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان، ھەيران قالارلىق ئىش، مەسىلە؛ مۆجىزە: ئولتۇرۇپ تۇر، نېمە كارامەت بارلىقىنى ئوقۇپ باققاندىن كېيىن بىلىمىز. ④ سۈپ. ئاجايىپ، قالتىس، ئالامەت، ھەيران قالارلىق: پۈتكۈل باغ كارامەت خۇشاللىق تەنتەنىسى بىلەن تولدى.

⑤ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

كارانتىن ئى [ر<فران] <تېب>ئادەم، ھايۋان ياكى زىرائەتلەرنىڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكـ لىرى سىرتقى جايلاردىن ئۆز رايونىغا كـ ىرىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەدبىرلىرى. ئا ـ دەتتە ئۇ يۇقۇملۇق كېسەللىك رايونىدىن كەلگەن ئادەم، مال، كېمە، قاتناش ۋاسـ ىتىلىرىنى تەكشۈرۈش، دېزىنفېكسىيە قـ لىش ياكى ئىزولياتسىيە قىلىش قاتارلىق لارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

كارايەت ئى [ئە] مۇھىملىق، ئەھمىيەت؛ زۆرۈرىيەت: كارايىتى چاغلىق. * كارايىتى يوق.

كاربازول ئى [ر] <خىم>ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى $(C_6H_4)_2NH$. ئاق رەڭلىك كرىستال، ئوڭايلا سوبلىماتسـ ىيىلىنىدۇ، سىنتېتىك بويياق ۋە سۈلياۋ ئىشلەپچىقىرىشنىڭ خام ماتېرىيالى قىلىنـ ىدۇ.

كاربوكسىل ئى [ر<لات+گرېك] < خىم > كاربونات كىسلاتاسى گىدروكسىد ئاتوملار گۇرۇپپىسىنى يوقاتقاندىن كېيىن ھاسىل بولغان بىر ۋالېنتلىق رادىكال.

كاربون ئى [ر<لات] < خىم >مىتاللوئىد ئېلېمېنت، بەلگىسى C(Carbonium). ئۇچ خىل ئاللوتروپىك شەكىل ئۆزگىرىشى بولىدۇ، يەنى ئالماس، گرافىت ۋە كرىسـ تاللسىز كاربون. كاربوننىڭ خىمىيىلىك خۇسۇسىيىتى تۇراقلىق، ھاۋادا ئۆزگەرـ مەيدۇ، كاربون ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ مۇھىم تەركىۋچىسى بولۇپ، سانائەت ۋە دورىگەرلىكتە قوللىنىلىشى ئىنتايىن كەڭ.

كاربونىل ئى [ر<لات] <خىم>كاربون بىلەن ئوكسىگېندىن تەركىۋلىگەن رادىكال (=CO) .

كاربىد ئى [ر<لات+گرېك] < خىم >كاربون بىلەن مېتال ئېلېمېنتلار ياكى بىر قىسىم مېتاللوئىد ئېلېمېنتلارنىڭ بىرىكىشىدىن ھاسىل بولغان ئىككى نېگىزلىك بىرىكمە. ئۇنى كوۋالېنتلىق كاربىد، مېتاللىق كار ـ بىد ۋە ئىئونلۇق كاربىد دەپ ئۈچ چوڭ تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

كاربىلئامىن ئى [ر] <خىم >ئورگانىك بە ـ رىكمە. ئومۇمىي فورمۇلىسى R—NC. رەڭسىز سۇيۇقلۇق. سېسىق پۇراقلا ئىگە.

كاربىوراتور ئى [ر<فران] <ماشىن >بېنزىننى يېقىلغۇ قىلىدىغان ئىچىدىن يانىدىغان دۆگاتېلىنىڭ بىر بۆلىكى. ئۇ بېنزىننى تۇـ مان ھالىتىگە كەلتۈرۈپ، ھاۋا بىلەن بەلـ گىلىك نىسبەتتە ئارىلاشتۇرۇپ، سىلىنـ دىرنى كۆيدىغان ئارىلاشما گاز بىلەن تەمىنلەش رولىنى ئوينايدۇ.

كارتا ئى [ر] قېلىن ياكى قېلىنراق قەغەزدىن تۆت بۇرجەك قىلىپ كېسىلگەن ۋاراق، ۋاراقچە: مەن بىر دۆۋە كىتاب ۋە كارتىلار ئىچىدە ئون سائەتلەپ ئولتۇرىمەن.

كارتوگراف ئى [ر+گرېك] كارتوگرافىيە مۇتە-خەسسىسى.

كارتوگرافىيە ئى [ر+گرېك] جۇغراپىيىلىك خەرىتىلەرنى تۆزۈش ھەققىدىكى پەن ۋە شۇنداق خەرىتىلەرنى سىزىش ئىشى.

كارتون ئى [ر<ئىتال] مەخسۇس ئىشلەنگەن قېلىن، قاتتىق قەغەز.

كارتۇشكا ئى [ر] ① قېلىن، قاتتىق قەغەزدىن تۆت بۇرجەك قىلىپ كېسىلگەن ۋاراقچە؛ كارتا: جۈملە كارتۇشكىسى. ② بىرەر كىشىنىڭ ئىسىم-فامىلىسى، ۋەزىپىسى قاتارلىقلار يېزىلغان گۈۋاھلىق قەغەز: ئىسىم كارتۇشكىسى.

كارتېل ئى [ر<فران] <س ئىق > كاپىتالىستىك مونوپول تەشكىلات شەكلىدىكى بىرى، يەنى ئوخشاش بىر خىل تاۋارنى ئىشلەپچىقارغۇچى كارخانىلارنىڭ بازارنى مونوپول قىلىپ، كۆپ پايدىغا ئېرىشىش ئۈچۈن تاۋار باھاسى، مەھسۇلات مىقدارى قاتارلىق جەھەتلەردە توختام تۈزۈشى ئارقىلىق شەكىللەنگەن ئۇيۇشما. قاتناشقۇچىلار ئىشلەپچىقىرىش، سودا ھەم قانۇن جەھەتلەردە ئۆز مۇستەقىللىقىنى ساقلاپ قالالايدۇ.

كارخانا ئى [پ] ئىشلەپچىقىرىش، تىرانسپورت، سودا قاتارلىق ئىقتىسادىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تارماق. مەسىلەن، زاۋۇت، كان، تۆمۈريول، سودا شىركەتلىرى قاتارلىقلار:كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇشىنى كارخانا مەسئۇللىرى ئۈستىگە ئېلىشى لازىم.

كاردار ئى [پ] كونا. ۋەزىر خىزمەتچىسى.

كاردالۇ سۈپ [پ] تەجرىبىلىك، پىشقەدەم؛ قېرى: كاردالۇ ئادەم. كاردالۇ تېرەك. // ئىشنى كاردالۇدىن سورالۇ، ئۇننى باداڭدىن (ماقال).

كاردىنال ئى [ر<لات] <دىن >خرىستىئان دىنىنىڭ كاتولىك مەزھىپىدىكى راھىبلار-نىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسى. پاپا ئۆلسە، كاردىناللار يىغىلىپ، ئۆزئارا بىرگى پاپا سايلاپ چىقىدۇ. كاردىناللار ئادەتتە قىزىل تون كىيىدۇ.

كارناللىت ئى [ر<نېم] <گېئول >بىر خىل مىنېرال. ئۇنىڭ خىمىيىلىك بەلگىسى $KMgCl_3 \cdot 6H_2O$. يانتۇ ياقلىق كرىستال سىستېمىسىغا كىرىدۇ. قۇراشمىسى دانىچە ياكى زىچ كاللەكسىمان، ساپ-لىرى رەڭسىز كېلىدۇ. ماي پارقىراقلىقىغا ئوخشاش. سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 1.6.

كاروتىن ئى [ر<لات] <خىم>ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_{40}H_{56}$. قېنىق بىنەپشە قىزىل رەڭلىك كرىستال. سەۋزە، تۇخۇم سېرىقى ۋە سۈتتە مىقدارى كۆپرەك بولىدۇ. ئادەم بەدىنىدە ۋىتامىن A غا ئۆزگىرىدۇ. بەزى مېۋىلەر ۋە كۆكتاتلارنىڭ قىزىل رەڭلىك بولۇشى، بەزى ئۆسۈملۈك يوپۇرماقلىرىنىڭ كۈز پەسلىدە

قىزغۇچ سېرىق رەڭگە ئۆزگىرىشى كاروتىن-نىڭ بولغانلىقىدىن بولىدۇ.

كارول ئى [ر] ① پادىشاھ، شاھ. ② قارتا ئويۇنىدىكى تۆزدىن كىچىك، ماتكىدىن چوڭ تۇرىدىغان قارتا.

كارۋان ئى [پ] ئات-ئۇلاغ، ھارۋىلار بىلەن بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا يۈك توشۇغۇچىلار توپى: كارۋانلار سارايدا تۇنەپ، سەھەردە يەنە يولغا چىقىپتۇ.

كاردىور ئى [ر] ① بىنانىڭ ئىچىدىكى ئۆيلەرگە كىرىش ۋە ئۆيلەرنىڭ ئۆزئارا ئالاقىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان بوشلۇق، يول: كاردىوردا يەنە ۋاراڭ-چۈ-رۈڭ كۆتۈرۈلدى. ② ئىككى رايوننى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان تار، ئۇزۇن كەتكەن بەلۋاغ (رايون) قا قارىتىلىپ ئېيتىلىدۇ: خېشى كاردورى.

كارمۇ ئى [پ] <سۇ> ① ئۇيغۇر دېھقانلىرى ئىجاد قىلغان يەر ئاستى سۇيىدىن پايدىلىنىش قۇرۇلمىسى، يەنى يۇقىرىدىن تۆۋەنكە يۆنەلگەن بىر تۈز سىزىق تۈستىدە كولانغان ۋە ئاستى بەلگىلىك ئۆلچەمدە بىر-بىرىگە تەشىلەر ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇلغان قۇدۇقلار. ھەممە قۇدۇقلارنىڭ سۇيى يېغىلغاندا ئايىغىدا يەر ئۈستىگە ئېقىپ چىقىدۇ. بۇ ئاساسەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ تۇرپان ۋىلايىتىدە كەڭ ئومۇملاشقان. ② ئازگال: كۆزۈڭگە قاراپ مالڭ، كارىزغا چۈشۈپ كېتىسەن.

كارىست ئى [ئىنگ <نېم] <گېئول> ئاساسەن سۇ ئېقىنىنىڭ كارىبوناتلىق جىنس قاتارلىق ئېرىشچان جىنسلارغا بولغان خىمىيىلىك تەسىرىنى ئاساس، مېخانىكىلىق تەسىرنى قوشۇمچە قىلغان گېئولوگىيىلىك تەسىر جەريانى ۋە بۇ جەريانداا پەيدا بولىدىغان ھادىسىلەرنىڭ ئورتاق نامى.

كارىۋات ئى [ر] ئۈستىدە يېتىپ ئۇخلاش ۋە ئارام ئېلىش ئۈچۈن تۆت پۇتلۇق قىلىپ ياسالغان ئاسلە سايمىنى: ياغاچ كارىۋات. تۆمۈر كارىۋات.

كازۋاپ سۆپ [ئە] يالغانچى، ئالدامچى، ساختىپەز، قىزىل كۆز: كازۋاپ ئادەم.

كازۇئارىن ئى [لات] <خوت> كازۇئارىن دەرىخى ئاسلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ، كىچىك شاخلىرى كۇل رەڭ يېشىل، كۆپ بوغۇملۇق بولىدۇ. گۈلى تاق جىنسلىق، ئاتلىق-ئانىلىقى بىر تۈپتە، مېۋە رېتى شار شەكلىدە بولىدۇ. قاتتىق مېۋىسى كىچىك، قاناتلىق. ياغچى قاتتىق، ئۇزۇن چىدايدۇ، شىپال قىلىشقا بولىدۇ. قوۋزىقىدىن كاشتان يېلىمى ئېلىنىدۇ ياكى يېلىق تورلىرىنى بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

كازىئىن ئى [<لات] <خىم> ھايۋانات سۈتى تەركىبىدىكى ئاقسىل ماددىسىنى كىسلاتا بىلەن ئوچراشتۇرۇپ قاتۇرۇش ئارقىلىق

ئاجرىتىپ ئېلىنىدىغان پاراشوك. سارغۇچ ئاق كېلىدۇ. ئادەتتە يېمەكلىك تەييارلاشـ تا ئىشلىتىلىدۇ. يەنە بويياق، سۇنئىي تالا قاتارلىقلارنى ياساشتىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

كاسا ئى [پ] ① پىيالىدىن چوڭراق، ئاـ ساسەن سۇيۇقلۇق ۋە سۇيۇق نەرسە قۇـ يۇپ ئىچىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ياـ غاچ قاچا: بىر كاسا قېتىق. ② تاۋۇز، قوغۇن قاتارلىقلارنى ئوتتۇرىدىن بۆلگەنـ ىدىكى بىر پارچىسى، يېرىمى: قوغۇننى كاسا قىلىپ يېمەك. ③ ئادەم بەدىنىنىڭ ئـارقا تەرىپىدىكى ئىككى پۇتىنىڭ بەل بىلەن تۇتاشقان قىسمى، قوڭ، يانپاش، سۆڭگەچ: بىرى ئالدىمدىكى بالداق تۆمۈر ـگە ئېرغىپ چىقىپ كاسىسىنى ساڭگىلـ ىتىپ ئولتۇراتتى.

كاساپەت ئى [ئە] ① يامان ئاقىۋەتلەرگە سەۋەب بولغۇچى كىشى ياكى نەرسە: بۇ كاساپەتنىڭ كەينىگە كىرسەڭ بىرەر بالاغا يولۇقماي قالمايسەن. ② «بالا تەككۈر»، «ئۆلگۈر» دېگەن مەنىلەردىكى ھاقارەت سۆزى: مىڭلاپ-مىڭلاپ دانلار قېنى؟ — ئۇجمىنىڭ شېخىدا ئولتۇرغان مۇشۇ كاـ ساپەتلەر يەپ كەتتى-دە. ③ شەخس قو ـشۇمچىلىرى بىلەن كېلىپ «سەۋەبى، تۈـ پەيلى» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: مېـ نىڭ بۇ يەرگە كىرىپ قېلىشىم ئاشۇنىڭ كاساپىتى.

كاسات سۆپ [ئە] خېرىدارى يوق، بازىرى چىقمىغان، ئۆتمەس: كاسات مال. بازار كاسات.

كاستۇم ئى [ر<فرانـ] قايرىما ياقىلىق، كۆكـ رەڭ ئالدى ئوچۇق، ئىككى، ئۈچ ياكى بىر تۈگمە بىلەن ئېلىنىدىغان، كاسىنى بېسىپ تۇرىدىغان سىرتقى كىيىم.

كاسسا ئى [ر<ئىتال] پۇل بىلەن ئىش ئېلىپ بـارىـدىغان، ئىقتىسادقا ئائىت مۇئامىلە ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئايرىم ئورۇن ياكى تەشكىلنىڭ ئومۇمىي نامى: ئامانەت كاسىسى. ھەمكارلىق كاسسـ ىسى.

كاسسىر ئى [ر] <مال> ئورگان، تەشكىلات، كارخانا قاتارلىقلاردىكى نەق پۇل، چەك، تالون قاتارلىقلارنىڭ كىرىم-چىقىم ھېساباـ تىغا مەسئۇل خادىم.

كاسكا ئى [ر<فرانـ] ھەربىيلەر، ئوت ئۆچۈرـ گۈچىلەر ۋە شۇ قاتارلىقلار كىيىدىغان مېـ تال قالپاق.

كاسىپ ئى [ئە] قول-ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللانغۇچى، ھۈنەرۋەن: قىز يەنە ما ـھىر كاسىپ ئىدى.

كاسىنا سۆپ [پ] بۇيرۇتقۇلغان، بۇيرۇتقۇش ئارقىلىق قىلىنىدىغان: ئاسمىنىڭ دادىسى شـايى-بەقەسەم توقۇيدىغان ھۈنەرۋەن-كا ـسىپ ئىدى، كاسىنا ئىش قىلاتتى.

كاسىنە ئى [پ] <بوت> مۇرەككەپ گۈلـ لۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سا ـمان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك، ئوتـ

تۇرىسى كاۋاك، كۆپ شاخلىنىدۇ. يوپۇرمقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، سېپى يوق. يەر ئۈستى قىسمى دورا قىلىنىدۇ، جىگەرنى تازىلاش، يۆتەلنى بېسىش، ھاسراشنى توختىتىش رولى بار.

كاسۋال ئى [ر] ئۇچ قىرلىق ئېكەك.

كاشتان ئى [ر<لات] <بوت >① دۇب دەرىخى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمقى ئۇزۇن، يۇمىلاق شەكىلدە بولۇپ، ئارقا تەرىپىدە ئاق رەڭلىك تۈتىتى بولىدۇ. گۈلى سارغۇچ ئاق، مېۋىسى قاتتىق مېۋە، مېۋىسىنى پىشىكە بولىدۇ، قوۋزىقى ھەم شاكىلى تېرە ئەيلەش ۋە بويىاشتا ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

كاشكاپ ئى [پ] بېزەت. قاينىتىپ چىلاپ ئېچىلىدىغان دورا: باغنىڭ ئىچىدە يىلان، كاشكاپ بولىدۇ چىلان. بار ئوتۇغا سەپ قويۇپ، ئەجەب قىلىدىغۇ ھەيران.

كاشكى يۈك [پ] «شۇنداق بولسا ئىدى» دېگەن مەنىدىكى بىر ئىشنىڭ ئورۇنلىنىشىدىن ئۈمىد كۈتۈپ ئېيتىلىدىغان سۆز: بۇ قارانغۇدا قانداقمۇ كېتەرسىلەر؟ ئايدىڭ بولغان بولسىمۇ كاشكى.

كاشى ئى [پ] ① سىرلىق ساپال. ② < ئارخېئول >قەدىمكى بىناكارلىق قۇرۇلۇشىدا ئىشلىتىلگەن، ئۈستىگە ماي بوياق بېرىپ پىشۇرۇلغان ساپاللارنىڭ ئورتاق نامى.

كاشلا ئى [پ] ① ماشىنا ۋە ھەر خىل ئەسۋابلارنىڭ بۇزۇلۇشى ياكى باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان نورمال سىزلىق: ماشىنىنىڭ ئوت ئالدۇرۇش سىستېمىسىدا كاشلا كۆرۈلگەنىدى. ② توسقۇنلۇق، دەخلى؛ چاتاق: كاشلا بولماق. كاشلا قىلماق. * سۆز قوغلىغان كاشلىغا يولۇقار، يول قوغلىغان خەزىنە گە يولۇقار (ماقال).

كاشم ئى [پ] < بوت > كۈنلۈكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمقى ئىككى-ئۈچ قېتىم قايتىلانغان پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق. گۈلى ئاق، مېۋىسى سوقمىچاق. يىلتىزسىمان غولى دورا قىلىنىدۇ. ھەيزىنى تەڭشەش،قانىنى جانلاندۇرۇش، ئاغرىق پەسەيتىش رولى بار.

كافي ئى [ر<گوللان<ئە] ← **قەھۋە.**

كافېدرا (كافېدراسى) ئى [ر<گرېك] <ماتار> ئالىي مەكتەپلەردىكى ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارىدىغان ئاساسىي بىرلىك. ئادەتتە بىر ياكى بىرنەچچە ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك پەنلەر بويىچە تەشكىللىنىدۇ.

كاكا ئى [ر] ① تۇخۇم. ② كۆچمە. ئەرلەرنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

كاكالۇ ئى [ر<ئىسپان] ① <بوت> جۇڭگو چىنارى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. يوپۇرمقى تۇخۇم شەكىلدە، گۈل تاجى سارغۇچ، گۈل

كاسسسى هال رەڭ، مېۋىسى تۇخۇم شە-
كىللىك، رەڭگى قىزىل ياكى سېرىق بولـ
ـدۇ. ئۇرۇقى قۇرۇپ، پىشۇرۇلغاندىن كې-
ـيىن ئېلىنغان پاراشوكىدىن ئىچىملىك
ئىشلەشكە بولىدۇ. ئۇرۇقىدىن چىقىرىلغان
يـاغ دورا ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ئامېرىكا
قىتئەسىنىڭ تروپىك بەلۋاغ رايونلىرىدىن
چىقىدۇ. ② ئۇرۇقىدىن ئىشلەنگەن پارا-
شوك. ③ ئۇرۇقىنىڭ پاراشوكىدىن تەي-
يارلانغان ئىچىملىك.

كـاكتۇس ئى [<لات] <بوت > كاكتۇس
ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق ئۆسۈملۈك.
غولى شار ياكى ئېللىپس شەكلىدە، ئەت-
لىك، ئۇزۇنسىغا قىرلىق كېلىدۇ. قىرلىرى
ئۇستىدە توپ ھالەتتە ئۆسكەن تىكەنلىرى
بولىدۇ. گۈلى چوڭ، قىزىل ياكى ئاق
كېلىدۇ. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قە-
لىنىدۇ.

كاكچا ئى [پ] نېپىز ئېچىپ، قۇرۇتۇپ پە-
شۇرۇلغان نان: ساردىن بۇزىگە سېيادان،
پىياز سۇركەلگەن كاكچىلارنى ئوشتۇدى.

كاكتەچ ئى [پ] <بوت> چەمىزە ئائىلىسە-
ـدىكى كۆپ ياكى بىر يىللىق، سامان
غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك، شاخلا-
ـمايدۇ، يوپۇرماقلىرى نۆۋەتلىشىپ ئۆسە-
ـدۇ. گۈلى ئاق، گۈل كاسسىسى مېۋىسى
بىلەن بىرگە چوگىيىپ، خالتىغا ئوخشاپ
قېلىپ مېۋىسى پۈتۈنلەي ئورىۋالىدۇ. مې-
ـۋىسى پىشقاندا قىزىرىدۇ، سىرتىدىكى
خالتىغا ئوخشاش گۈل كاسسىسىمۇ قىزىرە-
ـدۇ. ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ، دورىمۇ
قىلىنىدۇ. ئىسسىقنى قايتۇرۇش، بەلغەم
بوشاتىش رولى بار.

كالك ئى [خەن] ① ئۆينىڭ ئىچىگە خىش
ياكى كېسەكتىن ئېگىز قىلىپ ياسىلىدە-
ـغان سۇپا شەكىللىك قۇرۇلما. ئۇنىڭ
ئوچقى، تېگىدە ئىس ماڭىدىغان يوللىرى
بولىدۇ. ئوچاقتا ئوت قالىغاندا ئىسنىڭ
تەسىرىدە ئۆي ئىسسىيدۇ. ئۇستىدە ئولـ
ـتۇرۇپ ئارام ئېلىشقىمۇ، يېتىپ ئۇخلاش-
قىمۇ بولىدۇ: يېگىتلەر چىراغ كۆتۈرۈپ
ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرگەندە 17 — 18
ياشلاردىكى بىر قىز كاڭدا سوزۇلۇپ ياتاتـ
ـتى. ② تۆمۈرچىلەر ئىشلىتىدىغان شامال
سانduقنىڭ ئاستىنقى قېرىنچىسى.

كاڭمەنزە ئى [خەن] كاڭنىڭ ئۇستىگە ياپە-
ـدىغان، سامان ئارىلاشتۇرۇپ ياسىلىدىغان
چوڭ كېسەك.

كالاچ ئى [ر] ئۆتۈك، مەسە، بەتىنكە، شىب-
ـلىت قاتارلىق ئاياغلارنىڭ ئۇستىگە قالىلاپ
كىيىدىغان رېزىنكە ئاياغ كىيىمى: ئەخمەت
ئالىقانلىرى بىلەن باينىڭ كالىچىنى سۈر-
ـتۈۋاتاتتى.

كالاسكا ئى [ر] ئىككى ئات قوشىدىغان
تۆت چاقلىق ھارۋا.

كالاكچۇر ئى [خەن<ئىنگ] <تەن >بىر خىل
كۆڭۈل ئېچىش ئويۇنى. چۆرىسىدە ئېگىز

قىرى، تۆت بۇلۇڭىدا يۇملاق تۆشۈكى بار چاسا تاختا تۇستىگە جۇڭگوچە شاھ-مات تۇرۇقنىغا تۇخشاش شەكىلدىكى تۆ-رۈقلار قويۇلۇپ، تۇيۇنغاندا بەلگىلەنگەن قائىدە بويىچە بىر تال تاياق بىلەن تۆز-نىڭ تۇرۇقلىرىنىڭ ھەممىسىنى تۆشۈك-لەرگە بالدۇر تۇرۇپ كىرگۈزۈۋەتكەنلەر غەلىبە قىلغان بولىدۇ.

كالام ئى [ئە] پىر ت. سۆز، گەپ: ئاۋۇال تائام، ئاندىن كالام (ماقال).

كالامۇس ئى [لات] <بوت>پالما ئائىلىسى-دىكى پىلەك غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن، گۈلى سارغۇچ يې-شىل، ئاتلىقى ۋە ئانلىقى ئايرىم تۈپتە بولىدۇ. مېۋىسى ئېللىپسسىمان كېلىدۇ. غولىنى پىششىقلاپ ئىشلىگەندىن كېيىن، نەرسىلەرنى توقۇشقا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

كالامۇللا ئى [ئە] ئاللانىڭ سۆزى؛ قۇرئان: — ئەگەر ئىشەنمىسىڭىز، — دېدى ئۇ تىترەپ تۇرۇپ، — كالامۇللانى تۇتۇپ قە-سەم قىلىپ بېرىمەن.

كالامتىس ئى [لات] <بوت>قەدىمكى ئۆ-سۈملۈك. 30 مېتىر ئەتراپىدا ئېگىز ئۆسە-كەن. كاربون دەۋرى ۋە ئىككىلەمچى دەۋرلەردە ياشاپ ئىزى يوقالغان. تاشقا ئايلانغان قېزىلما قالدۇقلىرى تېپىلىدۇ.

كالامۇللا ئى [ئە] ← **كالامۇللا**: بىز ئوقۇۋاتقان كالامىشېرىپتا كىشىنىڭ ھەق-قىنى يېيىش ھارام دەپ يېزىلغان.

كالان سۆپ [پ] پىرت. چوڭ، يوغان، بۇيۇك: ۋەزىر-ۋۇزرا، كالانلار، پۇستانە ھەم پالاد-لار، ئاشپەز، ناۋاي، سۇچىلار، دېھقان، مالچى ئوۋچىلار؛ ئەپەندىمگە يالۋۇرۇپ، دەپتۇ: ئۇزۇڭ داناسەن، بىر ئامال قىل يەنە سەن.

كالانپاي سۆپ [پ] قوپال، يوغان، كېلەڭ-سىز، ئىش قاملاشتۇرالمايدىغان: كالانپاي ئادەم. كالانپاي ئورۇندۇق.

كالتە سۆپ [پ] ئۇزۇن ئەمەس، قىسقا: كالتە قونچلۇق ئۆتۈك. كالتە يۆتەل.

كالتەك ئى [پ] ① قىسقا، تومراق تاياق: كالتەك بىلەن ئۇرماق. ② تاياق، توق-ماق، مۇشتلارنىڭ ئۇرۇلۇشىدىن بىرىلە-گەن زەربە: سېنىڭ كالتىكىڭنى كۆتۈرەل-مەيمەن.

كالتست ئى [ر<لات] < گېئول > ئاق ياكى باشقا رەڭلەرگە سەل-پەل ئارىلاشقان بىر خىل مىنېرال. ئۇنى بىناكارلىق قۇرۇلۇ-شى، ھەيكەلتىراشلىق ۋە زىننەت بۇيۇملە-رىنى ياساشقا ماتېرىيال قىلغىلى بولىدۇ.

كالتسي ئى [ر<لات] < خىم > ① مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Ca(Calcium).ئاق رەڭدە، خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى ئاكتىپ. كالتسىينىڭ بىرىكمىلىرى بىناكارلىق قۇرۇ-لۇشى ۋە دورىگەرلىكتە كەڭ قوللىنىلىدۇ. ئۇ ئادەم قېنىنى ۋە سۆڭەكلەردە بولىدۇ. كالتسي ئادەم بەدىنىدە كەم بولسا، را-خىت كېسىلى پەيدا بولىدۇ. پۈت-قول

تارتىشدۇ. ② ھاك ماددىسى.

كالا ئى [پ] ① ئادەم ۋە ھايۋانلار بويىنـ
نىڭ كۆز، قولاق، بۇغىز، بۇرۇن قاتارلىق
ئـەزالار جـايلاشقان قىسمى؛ باش. ②
كۆچمە. مېڭە؛ ئەقىل: كاللىسى ئىشلىمەيدۇ.
كاللىسى ئۆتكۈر. كالا بىلەن ئىش قىلـ
ماق.

كالاك [پ] ① ئى. يېغىلىپ، ئۇيۇشۇپ،
توپلىشىپ يۇمىلاق ياكى قېتىشما ھالەتكە
كەلگەن نەرسە، توپ: قەغەز كالىكىلـ
رى. * يول ياقىسىدا قالغان كالىكىلىرى
تۇراتتى. ② سۈپ. يېغىلغان، توپلانغان،
ئۇيۇل قىلىنغان: «ئۇلۇغ شاھى ئالەم،
دادامدىن قالغان كېپەك ئالتۇنغا كالىك
ئالتۇن تېگىشىپ بېرەمدىكىن» دەپ ئې-
گىلىپ سالام بېرىپتۇ يىگىت. ③ مق.
ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ مىقدارنى
بىلدۈرىدۇ: بىر كالىك يىپ. بىر كالىك
پۇل.

كاللىپەز ئى [پ] ئۆپكە-زاسۇي، كاللا-پاقال-
-چاق پىشۇرۇپ ساتىدىغان كىشى: —
ھوي بۇرادەر، سەن ھېلىقى شەھەرنىڭ ھا-
كىمى ئەمەسمۇ، ئەجەبا، ئەمدى كاللـ
پەزنىڭ ئوچىقىغا ئوت قالايدىغان ئەھۋالغا
چۈشۈپ قاپسەنغۇ، — دەپ سوراپتۇ پادە-
چى.

كاللىپەزخانا ئى [پ] ئۆپكە-زاسۇي، كاللا-
پاقالچاق پىشۇرۇپ ساتىدىغان ئۆي.

كالىۋرىمبىتر ئى [ر<لات+گرىك] <فىز>
ئىسسىقلىق مىقدارىنى ئۆلچەپ بېكىتىش
ھەمدە سېلىشتۇرما ئىسسىقلىق سىغىمى،
يوشۇرۇن ئىسسىقلىق سىغىمى ۋە خىمىيە-
لىك رېئاكسىيە ئىسسىقلىق سىغىمىنى
ئۆلچەشتە ئىشلىتىلىدىغان ئۇسكۇنە.

كالورىيە مق [ر<لات] < فىز >ئىسسىقلىق
ئۆلچىمى بىرلىكى، يەنى بىر گرام سۇنىڭ
تېمپېراتۇرىسىنى 1℃ ئۆرلىتىش ئۈچۈن
كېرەك بولىدىغان ئىسسىقلىق. ئادەتتە
كىلوكالورىيە (كالورىينىڭ مىڭ ھەسسە-
سى) قوللىنىلىدۇ.

كالوگ ئى [لات] <بوت>قىزىل يۇسۇنلەر-
نىڭ بىر خىلى. توپ بولۇپ ئۆسىدۇ.
ئادەتتە يوپۇرماقسىمان يايپىلاق ھالەتتە
بولۇپ، تۈتۈق سۆسۈن رەڭدە بولىدۇ.
قۇرۇغاندىن كېيىن رەڭگى قارىيىدۇ، تېبا-
بەتتە ئاسكارىدانى چۈشۈرۈش ئۈچۈن
ئىشلىتىلىدۇ.

كالومېل ئى [ر<گرىك] <خىم> ئانئورگانىك
بىرىكمە. ئاق رەڭلىك پاراشوك. نورمال
ئېلېكترون ياساشتا قوللىنىلىدۇ، دورىگەر-
لىكتە سۈرگە قىلىنىدۇ ۋە ئۈچەي دېۋارلا-
رىنى دېزىنفېكسىيىلەشتە ئىشلىتىلىدۇ.

كالون ئى [ر<فران] ھەر خىل ماشىنىلارنىڭ
ئۆز تۈرى بويىچە يېغىلغان گۈرۈپپىسى ۋە
شۇنداق گۈرۈپپىلارنى باشقۇرىدىغان ئور-
گان: ماشىنا كالونى. ئاپتوبۇس كالونى.

كالونا ئى [ر<فران] ① ھەربىي قىسمىدە-

كى شتات بىرلىكى. مەملىكتىمىزدە ئازادلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئارمىيە ئارىسىدا تەشكىللەنگەن. ئادەتتە جۇن بىلەن تەڭ. ② سەپ: ئالدى بىلەن نەيزىلىك مىلتىقلىرىنى مەھكەم تۇتقان باشلامچى كالوننا، ئاندىن ئاپتوماتچىلار، پىلىموتچىلار، مىلىتامیوتچىلار مەيدانىدىن ئۆتتى.

كالۋا سۈپ [پ] كاللىسى تازا ئۇشلىمەيدىغان، زېھنى ئۆتكۈر بولمىغان، ئەقلىسىز، دۆت: زېرەك بالا تېپىپ سۆزلەيدۇ، كالۋا بالا كۆپۈپ سۆزلەيدۇ (ماقال).

كالۋۇتۇن [پ] ① ئى. ئالتۇن ياكى كۈمۈش رەڭلىك يىپ، زەر يىپ. ② سۈپ. شۇ خىل يىپتا توقۇلغان ياكى تىكىلگەن: كالۋۇتۇن دوپپا.

كالېندار ئى [ر<لات] < ئىستر> ① يىلنىڭ پەسىل، ئاي، مەۋسۇم، ھەپتە ۋە كۈنلىرىنى تەرتىپ بويىچە كۆرسىتىپ بېرىدىغان ھەمدە باشقا مەلۇماتلارمۇ قوشۇلغان بېرىلىدىغان جەدۋەل ياكى كىتابچە؛ چېسلا: ئۇستەل كالېندارى. ئاسما كالېندار. ② يىلنىڭ پەسىل، ئاي، مەۋسۇم، ھەپتە ۋە كۈنلىرىنى ھېسابلاش سىستېمىسى؛ يىلنامە: مىلادىيە كالېندارى. ھىجرىيە كالېندارى.

كالىبر ئى [ر<فران] <ھەرب>مىلتىق، توپ قاتارلىق ئېتىش قوراللىرى ئىستوۋۇلىنىڭ دىئامېتىرى: كالىبرى چوڭ زەمبىرەك.

كالىفورنىي ئى [ر<لات] <خىم > رادىئوئاكتىپلىق ھېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Cf(Califormium). زەررىلىرى ئارقىلىق ماسسىسى 242 بولغان كىيۇرىينى بومباردىمان قىلىش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ.

كالىنا ئى [ر] <بوت>ئۇچقات ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چانقال. گۈلى كىچىك، ئاق ھېۋىسى كەڭ، تۇخۇمسىمان، توق قىزىل كېلىدۇ. قوۋزىقىدىن ئارغامچا ئېشىشكە بولىدۇ. ھېۋىسى پىشىپ قىزارغاندا يېيىشكە، ئۇرۇقىدىن ياغ چىقىرىشقا بولىدۇ.

كالىۋا ئى [پ] ئوراش، توپ (يىپ ھەققىدە): بىر كالىۋا يىپ. * ئۇلار مەشۇتلارنى كىچىك غالتەكلەرگە يۆتكەپ، تەپلىگە سېلىپ كالىۋا قىلىۋاتاتتى.

كالي ئى [ر<ئە] <خىم >ھېتال ئېلېمېنت. كۈمۈش رەڭلىك، موھىم ئوخشايدۇ، سوزۇلۇشچانلىقتا ئىگە. خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى ئاكتىپ، ھاۋادا ئوڭاي ئوكسىدلىنىدۇ، سۇ بىلەن ئۇچراشسا ھىدروگېن ھاسىل بولىدۇ ھەم پارتلاش پەيدا قىلىدۇ. ئۇ ئۆسۈملۈكنىڭ ئۆسۈشى ۋە يېتىلىشىدە مۇھىم رول ئوينايدۇ. كالىينىڭ بىرىكمىلىرى سانائەتتە كەڭ ئىشلىتىلىدۇ.

كامار ئى [پ] ① ئويۇلغان جاي، تۆشۈك: توشقان يۇگۈرۈپ بېرىپ تاغدىكى بىر كامارغا كىرىپ كېتىپتۇ. ② ئۇۋا، ئىن: چاشقاننىڭ كامىرى. قۇشقاچنىڭ كامىرى.

كامال ئى [ئە] يېزت ① تولۇقلۇق، كەمـ كۇـ تىسزلىك، مۇكەممەللىك، كامالەت: رەھـ ـمەت، ئۇكام، يېتىم-يېسىرلارنىڭ بېشـ ـنى سىلىغىنىڭىز ئۈچۈن، خۇدايىم كامـا ـلىڭىزغا يەتكۈزەر. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

كامالەت ئى [ئە] تولۇق يېتىشكەنلىك، مۇـ كەممەللىك؛ ئالىي دەرىجە: كامالەت تاپـ ـماق. كامالەتكە يەتمەك.

كامالەك ئى [پ] قاتتىق ياغاچنى ئىككى ئۈچىدىن يېپ تارتىپ ئېگىپ، يېرىم دا ـئىرە شەكلىگە كەلتۈرۈش ياكى قىلىق ياسالـ ـغان ھەممە نەرسە، ئوق قاتارلىقلار ئېتىلـ ـدىغان بىر خىل قەدىمىي قورال؛ ياي، كامان.

كامان [پ] ① ئى. ئوقيانىڭ ئوقتىن باشقا قىسمى، يايىي؛ كامالەك: ئىككى ئاتنىڭ ئارىسى يېقىنلاشقاندا، جامالىدىن تېزلىكـ ـتە كامانىنى توغرىلاپ ئوق ئاتتى. ② سۇپ. كامالەككە ئوخشاش ئېگىلگەن، قايـ ـرىلما (قاش-قامەت ھەققىدە): كامان قاشلىرىنى قېقىپ بارادۇر، يۈرەككە ئوتلار يېقىپ بارادۇر.

كاماندار ئى [پ] يېزت. ئوقيا ئاتقۇچى.

كاماندروپكا ئى [ر] ئەسلىدىكى خىزمەت ئورنىدىن باشقا بىر جايغا يۆرىپ يېجىرىـ ـدىغان ئىش: نىجاتنىڭ بۇنداق تۈيۈقسىزـ لا كـاماندىروپكىغا چىقىشى ئۇنى ھەيران قالدۇردى.

كـامـبالا ئـى [رەفـنـچە] < زوئول > كېپىنەكسىمان يېلىق، كوسوروت ۋە يېنى يېسىسى يېلىقلارنىڭ ئومۇمىي نامى. ئۇلار دېڭىز ئاستىدا ياشايدۇ.

كامفارا ئى [ر<لات<ئە] <خىم>ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_{10}H_{60}O$. رەڭسىز، سۇزۇك ھەم قاتتىق جىسىم. تەمى قىرتاق، خۇشبۇي پۇرايدۇ، ئاسان ئۇچـ ـىدۇ. ئادەتتە كامفورا دەرىخىنىڭ شاخ، يوـ پۇرماقلىرىدىن ئېلىنىدۇ.

كامفان ئى [ئىنگ] <خىم>ئورگانىك بىرىكـ ـمە، يەنى كادانىنىڭ ئاللوتروپىك شەكىل ئۆزگىرىشى بولۇپ، ئاق رەڭلىك كرىستال. نافتالىن پۇرىقىغا ئوخشاش، ئاسان ئۇچىدۇ، خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى ئاكتىپ ئەمەس.

كامفورا ئى [ر<لات<ئە] <بوت>كامفورا ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەـ رەخ. پۇتۇن ئۆسۈملۈك تۇپى خۇشبۇي پۇراقلىق بولۇپ، زىيانداش ھاشاراتلاردىن قوغدىنالايدۇ. ياغىچى پۇختا بولۇپ، ئۆي جاھازلىرى ۋە ھۈنەرـسەنئەت بۇيۇملىرى ياساشقا مۇۋاپىق. شاخ يوپۇرماقلىرىدىن كامفورا ئاجرىتىپ ئېلىشقا بولىدۇ.

كامېر ئى [ر<لات] ① ۋېلىسىپىت، ئاپتوـ موبىل قاتارلىقلارنىڭ چاقى ياكى توپنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى يەل قاچىلاش ئۇچۇن مەخسۇس ياسالغان رېزىنكە خالتا: كامېر يامىماق. كامېرغا يەل بەرمەك. ② لاگېر ياكى تۇرمىلەردىكى جىنايەتچىلەرنى سو-

لايدىغان ئۆي، قاماقخانا: يېرىم سائەتتىن كېيىن، خوجىنىياز ئۆزىنى يالغۇز كەشـ ـلەك قاراڭغۇ كامېردا كۆردى.

كامېرتون ئ [<نېم] <فز> پولات ماتېـ ـرىيالىدىن ياسالغان ئاۋاز چىقىرىدىغان ئەسۋاب. شەكلى ئارىغا ئوخشايدۇ. كـ ـچىك ياغاچ بولقا بىلەن ئۇرغاندا ئاۋاز چىقىرىدۇ.

كامىل سۈپ [ئە] ① كامالەتكە يەتكەن، مـۇكـەمـمـەل، تولۇق، تەلتۆكۈس: ـــ بۇنىڭغا ئىشەنچىمىز كامىل، ـــ دېدى شا. نىياز خۇشاللىق بىلەن. // ئوقۇتقۇچىلار ئىشقا بۇيرۇسا، بارلىق ئىشتىياقىم بىلەن كامىل ئورۇنلايتتىم. ② ئەرلەرنىڭ ئىـ ـمى.

كـان ئ [پ] ① پايدىلىق قېزىلمىلارنى ئېلىش ئۈچۈن قۇرۇلغان يەر ئاستى ئىنـ ـشاتلىرى: كۆمۈر كانى. ئالتۇن كانى. ② < كېنول> پايدىلىق قېزىلمىلار توپـ ـلانغان جاي: كان ياتمىسى. كان گەۋدە. ③ كۆچمە. بىرەر نەرسىگە ناھايىتى باي ياكى شۇ نەرسىنىڭ ماكانى بولغان جاي، يەر: تۈرىيان، پىچان ناھىيىلىرى كىشمىش ئۈزۈمنىڭ كانى.

كـانا ئ [پ] < زېنول >بوغۇم پۈتلۈق ھايۋانلارنىڭ بىر تۈركۈمى. بەزىلىرى ئا. دەم ۋە ھايۋانلار تېنىدە ياشاپ، قان شو. راش بىـلـەن كېسەل تارقىتىدۇ. قوتۇر قۇرتلىرى ئەنە شۇ خىل كانىلاردۇر.

كاناپ ئ [پ] ① كەندىر. ② كەندىر پوستىدىن ئېشلىگەن يىپ ۋە شۇ يىپتىن توقۇلغان رەخت.

كانار ئ [پ] بېزىت. قىرغاق، چەت، گىرۋەك: ئانىسىغا قاراپ قىز ئال، كانارىغا قاراپ بۆز ئال (ماقال) . * پۇتۇن ئۆي، باغدە. كى كۆلنىڭ كانارى، يېيىلدى قىپقىزىل زىلچە ئانارى.

كانارا ئ [پ] گۆش ئاسىدىغان ۋە گۆشنى ئېسىپ پارچىلايدىغان ئىلمەكلىك جاھاز: شـەرمەندە بولغان توختى قاسساپ كانارا ئالدىدىن تېزلا غايىب بولدى.

كانال ئ [<لات] ① قانال. ②<بېنول> جانلىق ئورگانىزم تېنىدىكى سۇ ۋە ئوزۇق. لۇق ماددىلارنى ھەرقايسى قىسىملارغا تو. شۇيدىغان نەيچىسىمان توقۇلما. ئادەتتە ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن بولغان ھۈجەيرىلەر. دىن تەركىپ تاپىدۇ: كاناللار باغلىمى.

كاناي ئ [پ] ① <مۇز >بىر خىل دۇ. خوۋۇي چالغۇ. مىستىن ئۇزۇن ۋە ئاغزى كەڭ قىلىپ ياسىلىدۇ. تۇرلىرى كۆپ بو. لۇپ، بەزىلىرى دۇخوۋۇي ئورکېستىرلاردا، يەنە بەزىلىرى ھەربىي قىسىملاردا سىگنال بېرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ② كېسىك كـونۇس شەكلىدىكى ئاۋاز چوگايتىش ئەسۋابى. بەزىلىرى ئادىدىي بولۇپ، ئىنـ چىكە تەرىپىنى بىۋاستە ئېغىزغا تۇتۇپ سۆزلەشكە بولىدۇ. يەنە بەزىلىرىنىڭ تۆ. زۈلۈشى مۇرەككەپ بولۇپ، سىملىق رادىـ

ئو ئوسكۇنىلىرىگە ئولىنىدۇ: توت كانايـ لىق ئونئالغۇ. ③ مەش، ئوچاق، ساماۋار ۋە پار قازىنى قاتارلىقلارغا ئورنىتىلىدىغان، قـاگالتىردىن ياسىلىدىغان ۋە ئىس، پار قاتارلىقلارنى چىقىرىۋېتىش، بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا ئۆتكۈزۈش رولىنى ئويناىدىغان تۇرۇبا شەكىللىك بۇيۇم؛ تۆـ مۇر تۇرخۇن: مەشنىڭ كانىيى. ساماۋار-نىڭ كانىيى. ④ < ئانات > نەپەسلىنىش ئورگىنىنىڭ بىر قىسمى. شەكلى تۇرۇبىغا ئوخشايدۇ. بېرىم ھالقا شەكلىدىكى كۆمۈر-چەكتىن تۇزۇلىدۇ، ئېلاستىك خۇسۇسـ يەتكە ئىگە، يۇقىرىقى ئۇچى بوغۇز بىلەن تۇتۇشىدۇ. تۆۋەنكى ئۇچى ئىككىگە بۆـ لۈنگەن بولۇپ، ئوڭ ۋە سول قانات ئۆپـ كىگە كىرىدۇ: كانىيىمغا بىرنەرسە تۇرۇپ قالغاندەك بولدى. ⑤ كۆچمە. گال؛ كېـ كىردەك: كانىيىدىن ئالماق.

كاندىلا مق [ر<لات] < فز > يورۇقلۇق چىقىرىش كۇچىنىڭ بىرلىكى. پۇتۇنلەي رادىئاتسىيىلەنگەن جىسىمنىڭ ئاق ئالتۇنـ نىڭ قېتىش تېمپېراتۇرىسى ئاستىدا، ھەر $\frac{1}{60}$ سانتىمېتىر كۋادرات مەيدانىدىكى يورۇقلۇق چىقىرىش كۇچىنى كۆرسىتىدۇ.

كاندىدات [ر<لات] ① سۆپ. تەينىلىنىش، سايلىنىش ياكى بىرەر تەشكىلاتقا قوبۇل قىلىنىش قاتارلىقلار ئۈچۈن بەلگىلەنگەن: كاندىدات پارتىيە ئەزاسى. كاندىدات تەقـ قاتچى. // كاندىداتلارنىڭ ھەممىسى ئىلـ گىرىدىن بەلگىلىنىپ قويۇلغاندى. ② ئى. بىرەر پەن بويىچە دىسسېرتاتسىيە ياقـ لاش ئاساسىدا بېرىلىدىغان ئىلمىي ئۇنـ ۋان ۋە شۇ ئىلمىي ئۇنۋاننى ئالغان كـ شى: تېخنىكا پەنلىرى كاندىداتى. پەلسەپە پەنلىرى كاندىداتى.

كانكى ئى [ر] <تەن > ئاياغنىڭ تېگىگە ئورنىتىلىدىغان، پولاتتىن ياسالغان پىچاق شەكىللىك ئەسۋاب. مۇز توپ كانكىسى، يۇگۇرۇش كانكىسى ۋە فىگۇرا كانكىسـ ىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل بولىدۇ.

كانتىگۇل ئى [لات+پ] <بوت > قوناقگۇل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولـ لۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزسىمان غولى تەرـ كىبىدە كراخمال كۆپ بولىدۇ. غول ۋە يـوپۇرماق تالالىرىدىن قەغەز ئىشلىگىلى بولىدۇ.

كانۋا ئى [ر] كۆكىلەكلەرنىڭ ياقىسىغا، يەڭـ نىڭ ئۇچى قاتارلىق جايلارغا تۇتىدىغان كەشتە.

كانىون ئى [ئىنگ] <ھەرب > ئىستۇولى ئۇـ زۇن، ئوق يولى تۆۋەن، دىسلەپكى سۇرـ ئىتى تېز بولغان بىر خىل زەمبىرەك. كۆپ چاغلاردا بىۋاسىتە قارىغا ئېلىپ ئېتىش ۋە يـــراق ئارىلىقتىكى نىشانلارنى ئېتىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

كانيەك ئى [<فران] ئۇزۇن ساقلاشقا باب قىلىپ ئىشلەنگەن كۆچلۇك ئۇزۇم هارىقى: ئۇ ئازراق كانيەك ئىچمەكچى بولۇپ، ماگىزىنغا كىردى.

كاهش ئى [پ] <بن >تام ۋە ئۆگزىنگە يېتىقىۋزۇلىدىغان قۇرۇلۇش ماتېرىيالى. ئەسلىدە سېغىز لايدىن ياسىلىپ، يۇزىگە ساپال سىرى سۈركەپ خۇمداندا كۆيدۈرۈش ئارقىلىق تەييارلىناتتى. هازىر سېمونت قاتارلىق باشقا ماتېرىياللاردىن هەر خىل شەكىلدە كۆيدۈرمەيمۇ ياسىلىدىغان بولدى.

كاهن ئى [ئە] ① دىن ئەھلى؛ روهانىي: ئۆينىڭ تېمى ئالدىغا هەر خىل قىياپەتتە-كى بۇددا كاهىنلىرىنىڭ هەيكەللىرى قاتار قويۇلغانىدى. ② بىرەر ۋەقەنىڭ-هادىسىدىن ئالدىن خەۋەر بەرگۈچى، رەمچى، پالچى.

كاۋاپ ئى [پ] ئوتقا قاقلاپ پىشۇرۇلغان گۆش: تونۇر كاۋىپى. تاۋا كاۋىپى. كاۋاپ يېمەك. تاۋا كاۋاپ قىلماق.

كاۋاپخانا ئى [ئە+پ] كاۋاپ پىشۇرۇپ ساتىدىغان ئۆي، دۇكان، جاي: ئۇ بىر كاۋاپخانىغا كىردى.

كاۋاپدان ئى [ئە+پ] كاۋاپ پىشۇرۇش ئۈچۈن قەلەيدىن تۆت پۈتلۈق قىلىپ ئىشقۇر شەكىلدە ياسالغان سايمان: بىز گۆش، دورا-دەرمان، كاۋاپدان، زىخ قاتارلىق لازىمەتلىكلەرنى تەييارلاپ قويغانىدۇق.

كاۋاك ئى [پ] ① چىقىرىش، ئۈپراش تۆپەيلىدىن نەرسىلەرنىڭ ئىچكى قىسمىدا هاسىل بولغان بوشلۇق، تۆشۈك: سېمىت هاجى كۆرسىتىپ بەرگەن كاۋاكقا ئۆمىلەپ كىرىۋالغان ئابلىز قارىي گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ كەتتى. // كاۋاك هالەت. ② <تب> ئۆپكە كېسىلى بولغان كىشىلەرنىڭ ئۆپكە قىسمىدا پەيدا بولغان تۆشۈك. ③ < ئاتا > ئادەمنىڭ بەزى ئەزا ياكى توقۇلمىلىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئويمانلاشقان تۆيۈق كامار جاي. مەسىلەن، بۇرۇن كاۋىكى، بۇرۇن يان كاۋىكى ۋە باشقىلار.

كاۋاۋىچىن ئى [پ] <بوت>سۇزاپ ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. ئادەتتە تەم تەڭشەيدىغان پۇراقلىق ماتېرىيال ۋە دورا قىلىنىدۇ، سوزۇلما خاراكتېرلىك ئاشقازان كېسىلىنى داۋالاش ئۈنۈمى بار.

كاۋچوك ئى [<ئىنگ] <خم >كاۋچوك دەرىخى، كۆكسېغىز قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەردىن ئېلىنغان سۈتنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق ياسالغان ئېلاستىكلىق ۋە ئىزولياتورلۇق خۇسۇسىيەتكە ئىگە، سۇ هەم هاۋا ئۆتكۈزمەيدىغان ماتېرىيال.

كائىنات ئى [ئە] يەر شارى ۋە باشقا بارلىق ئاسمان جىسىملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چەكسىز بوشلۇق؛ ئالەم: تالاي سەھەر، شەرقتىن كۆتۈرۈلگەن شەپەق نۇرى كائىناتنى

ئاتنى قىزىللىقتا پۈركىگەنىدى.

كەبە ئى [ئە] < دىن > مۇسۇلمانلارنىڭ مەككىدىكى زىيارەت قىلىدىغان، ئىبادەت قىلىدىغان مۇقەددەس جايى.

كەبسە ئى [ئە] <ئاستر> بىر تروپىك يىلدىزنىڭ ۋاقتى ئادەتتە 365 كۈن بەش سائەت 48 مىنۇت 46 سېكۇنت بولىدۇ. قۇياش كالېندارىدا بۇ بىر يىل 365 كۈن قىلىپ بەلگىلىنىپ، ئاشقان ۋاقتى تەخمىنەن ھەر تۆت يىلدا بىر كۈنگە يېغىنچاقلىنىپ، ئىككىنچى ئايغا قوشۇۋېتىلىدۇ. دېھقانلار كالېندارىدا بولسا، بۇ بىر يىل 354 ياكى 355 كۈن قىلىپ بەلگىلىنىپ، ئاشقان ۋاقتى تەخمىنەن ھەر ئۈچ يىلدا بىر ئايغا يېغىنچاقلىنىپ، بىر يىلغا قوشۇۋېتىلىدۇ. مانا بۇ خىل ئۇسۇل كالېندارچىلىقتا كەبسە دەپ ئاتىلىدۇ. «كەبسە» ئەرەبچە «ئارتۇق» ياكى «زاپاس» دېگەنلىك بولىدۇ.

كەپە I ئى [پ] ۋاقتىلىق ئولتۇرۇپ تۇرۇش ئۈچۈن شاخ-شۇمبا، ئوت-چۆپلەر بىلەن يېپىلغان ئاددىي ئۆي؛ چەللە: مەن ھارۇن خى تۇردى ئاكامنىڭ كەپىسى ئالدىدا توختىتىپ قويۇپ، ئاكامنى چاقىرسام، ئۇ كەپىسىدە يوق ئىكەن.

كەپە II ئى [پ] <بوت > كەپە ئائىلىسىدىكى يەردە بېتىپ پىلەكسىمان ئۆسىدىغان يېرىم چانقال. ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ. تېبابەتتە يەلنى، سوغۇقنى، ھۆللۈكنى قايتۇرۇش رولىغا ئىگە.

كەپتەر ئى [پ] <زوئول > كۆپ ئۇچرايدىغان بىر خىل قۇش. قانىتى چوڭ، ئۇچۇشقا ماھىر، تۇرلىرى كۆپ. ئۆسۈملۈك دانلىرى بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. كۆپىنچە ئۆيدە بېقىلىدۇ، بەزىدە خەت-ئالاقە توشۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ئادەتتە تىنچلىقتا سىمۋول قىلىنىدۇ.

كەپتەرخانا ئى [پ] كەپتەر باقىدىغان ئۆي: ئۇ ئاچلىقتا چىدىمايدۇ، ئاخىرى بىرىنىڭ كەپتەرخانىسىغا ئوغرىلىققا چوشۇپتۇ.

كەپتەرۋاز ئى [پ] كەپتەر باقىدىغان كىشى، كەپتەر باققۇچى؛ كەپتەرگە ھەۋەسمەن كىشى: ئەكرەم بىر قېرى كەپتەرۋاز بىلەن ئىككى دانە كەپتەرنىڭ سودىسىنى قىلىشۋاتاتتى.

كەپشەر ئى [پ] مېتال بۇيۇملارنى بىر-بىرىگە ئۇلاش، پايالاش ئىشى، خىزمىتى: گاز كەپشەر. كەپشەر دورىسى. كەپشەر چوكىسى.

كەپكە ئى [ر] شەپكىنىڭ بىر خىلى. ئارقىسى ئېگىز، ئالدى پەس، گەردىشسىز كېلىدۇ.

كەپكۈر ئى [پ] پولۇ قاتارلىقلارنى ئۆرۈش ۋە ئۇسۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، چۆمۈچ قىسمى تۆشۈك-تۆشۈك، سېپى بار ئۆي سايمىنى.

كەتمەن ئى [پ <ئە] < بوت > تۈلكىمايىقى ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈ-

لۇكى قىلىندۇ. گۇلىدىن پۇراقلىق ماتېـ
رىيال ئىشلەشكە بولىدۇ.

كەتمۇ ئى [پ] <بوت> پۇرچاق ئائىلىسـ
ىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆ-
سۈملۈك. يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ، تاش
بەدەننى چىڭىتىپ قۇۋۋەت بېرىدۇ، تەر-
لەشنى توختىتىدۇ، سۈيدۈكنى راۋان قە-
لىدۇ.

كەرەپشە [پ] ئى. چىگىسەي.

كەرەشمە ئى [پ] بىراۋغا بېقىش، ئۇنىڭ
ئامراقلىقىنى، تەلپۈنۈشىنى قوزغاش ئۇ-
چۇن گەۋدە، كۆپىنچە يۇز-كۆز بىلەن
قىلىنغان نازلىق ھەرىكەت، نازلىق قىلىق:
نېسىپ بوپتۇ ساڭا گۈزەللىك، ناز-كە-
رەشمە بىلەن قېتىلىپ.

كەرەم ئى [ئە] يېزا ① مەرھەمەت، ھىممەت،
شاپائەت: كەرەم قىلماق. * ئالىي كە-
رەملىرىڭ دۆلەتلىرى سايىسىدە، بىز
پۇقرالار خاتىرجەم ياشاۋاتىمىز. ②
ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

كەررە [ئە] ① ئى < مات > كۆپەيتىش:
كەررە جەدۋىلى. ② ئى. كەررە بەلگىسى
(×) . ③ مق. ساناق سانلار بىلەن بىر-
گە كېلىپ ھەرىكەتنىڭ تەكرارلىنىش دە-
رىجىسىنى بىلدۈرىدۇ ھەم «قېتىم، نۆۋەت،
مەررە؛ كۆپەيتىلگەن، يەردە» دېگەن مە-
نىلەرنى ئىپادىلەيدۇ: ۋاپا لەۋزىدىن سەن
ئىدىڭ مۇئەللىم، ساڭا بەردىڭ يەنە بىر
كەررە تەلىم.

كەررەك ئى [پ] <بوت> مۇرەككەپ گۈل-
لۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق، سا-
مان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تېنى چوڭ،
خوخا تىكەنگە ئوخشايدۇ. غولى تىك،
گىرۋەكلىرىدە تىكىنى ۋە بېشىل قاناتلىرى
بولىدۇ. پۈتۈن تېنىدىن دېھقانچىلىق دو-
رىسى ئىشلىنىدۇ. ئۇ زىيانداش ھاشاراتـ
لارنى ئۆلتۈرۈش رولىغا ئىگە.

كەركىدان ئى [پ] <زوئول> سۈت ئەمگۈچى
ھايۋان. تومۇ تۈياقلىق، تەن شەكلى كالـ
غا ئوخشاپ كېتىدۇ، بوينى قىسقا، تۆت
ئايىغى چوڭ، بۇرنىنىڭ ئۈستىدە بىر ياكى
ئىككى مۈڭگۈزى بار. تېرىسى قوپال، لې-
كىن قېلىن، سەل قارامتۇل، تۈكلىرى
يوق.

كەسپىي سۈپ [ئە] ① كەسپىكە، ھۈنەرگە
ئائىت؛ ھۈنەر-كەسپىكە مۇناسىۋەتلىك
يېكى ئالاقىدار بولغان: بىز ئۇلارنىڭ
كەسپىي سەۋىيىسىگە، ئىش ئۇنۇمىگە،
تىرىشچانلىقىغا قارىمىساق بولمايدۇ. ②
مەخسۇس بىرەر كەسىپ بىلەن شۇغۇللـ
ىنىدىغان، مەخسۇس بىر كەسپىنى تۈ-
گەن: ئۇلار ھازىر بېلىقچىلىقتا كەسپىي
ئائىلە بولۇپ قالدى.

كەسىپ (كەسپى) ئى [ئە] ①
ئىش-پائالىيەتنىڭ مەلۇم تەجرىبە، تەبىيـ
لىق تەلەپ قىلىدىغان بىر تۈرى؛ ھۈنەر،

ساهه: ـ كىتاب سېتىشنىمۇ ئۆگىنىپ قو-
يىدىغان كەسىپمۇ؟ ـ دېدى ئۇ كۆلۈپ
كېتىپ. ② ئىلىم، ئىلىم ساهەسى: ماتې-
ماتىكا كەسپى. خىمىيە كەسپى. تىل-ئە-
دەبىيات كەسپى. ③ ئادەت قىلىنغان
ئىش، ئادەت: ئۇنىڭ دوپپىسىنى بۇنىڭغا
كىيدۈرۈش سىزنىڭ تۇغما كەسپىڭىز.

كەسپدار ئى [ئە+پ] مەخسۇس بىر كەسىپ
بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، شۇ كەسىپ سا-
ھەسىدە بەلگىلىك بىلىم، تەجرىبىگە ئىگە
بولغان كىشى: دىنىي كەسىپدارلار ئۆزلە-
رىنىڭ دىنىي پائالىيەتلىرىنى نورمال ئې-
لىپ بارسا بولىدۇ.

كەسپداش ئى [ئە+پ] ئوخشاش كەسىپ
بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشىلەر (بىر-بى-
رىگە نىسبەتەن): بۇ مەپە كەسىپداشلار-
نىڭ تۇردىئاخۇن ئاكىغا بولغان چەكسىز
ھۆرمىتى، شۇنداقلا، چەكسىز سېغىنىش-
لىرىنىڭ بەلگىسى ئىدى!

كەسىر [ئە] <ملە> ① سۈپ. بىر بىرلىك-
تىڭ بىر ياكى بىرنەچچە بۆلىكىنى ئىپا-
دىلەيدىغان: كەسىر سان. كەسىر ئىپا-
دە. ② ئى. بىر بىرلىكنىڭ بىر ياكى بىر-
نەچچە بۆلىكىنى ئىپادىلەيدىغان سان،
كەسىر سان: ئاددىي كەسىر. ئونلۇق كە-
سىر. كەسىرلەرنى قىسقارتىش. ③ ئى.
قالدۇق: توققۇزنى ئىككىگە بۆلسەك بىر
كەسىر قالىدۇ.

كەش ئى [پ] ① قونچى، بوغقۇچى يوق،
ياز كۆنلىرى ئۆي ئىچى ياكى ھويلا-ئارام
ئەتراپىدا كىيىلىدىغان بىر خىل بېنىك
ئاياغ، ساپا ئاياغ: ئۇ پۇتىغا ساپا كەش
كىيىۋالغانىدى. ② مەسىنىڭ ئۈستىگە
كىيىدىغان ئاياغ.

كەشپىيات ئى [ئە] تەكشۈرۈش، ئىلمىي تەت-
قىقاتلار نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن، يا-
رىتىلغان نەرسە، ئىختىرا، ئىجادىيەت: —
يولداش جۇمە، — دېدى سادىق تەمكىن-
لىك بىلەن، — بۇ يېڭىلىق يارىتىش يا-
كى ھېچقانداق كەشپىياتقا كىرمەيدۇ.

كەشتە ئى [پ] رەختىنىڭ يۈزىگە يېڭنە بىلەن
تىكىپ چۈشۈرۈلگەن گۈل، تۈرلۈك رە-
سىم، ھەر خىل سىزىقچە ۋە شۇ قاتارلىق
نەرسىلەر: پاتمە كەرگىگە يېپىلغان لاتىغا
ئېڭىشىپ كەشتە تىكىپ ئولتۇراتتى.

كەشپ ئى [ئە] تېپىش، ئىجاد، يارىتىش،
بەرپا؛ ئېچىش: كەشپ قىلماق.

كەلىمە [ئە] ① ئى. سۆز، گەپ؛ بايان ياكى
تەپسىر، چۈشەندۈرۈش: مۇسۇلمانچە-
لىقنىڭ قانداق يېرىدە شۇنداق كەلىمە بار
ئىكەن؟ ② مق. ساناق سانلار بىلەن بى-
رىكىپ «سۆز، گەپ» قاتارلىق سۆزلەرنىڭ
ئالدىدا كەلگەندە «جۈملە، ئىبارە» دې-
گەندەك مىقدار مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: —
ئىجازەت بولسا ئىككى كەلىمە سۆزۈم بار
ئىدى، — دېدى ھېلىقى بوۋاي.

كەم سۈپ [پ] ① كېرەكلىك چەكتىكىدىن
ئاز، يېتىشمەيدىغان، ئازلىق قىلىدىغان،

كۆپ ئەمەس، ئاز: سۇ ھەر ئىككىلىسى ئۇچۇن كەم ئىدى. ② تولمىغان، تولۇق لانمىغان: ئەتىگەندە ساتقان مالىنىڭ كەم پۇللىنى تېخى ئالالمىدىم. ③ مەلۇم خىسلەت، قابىلىيەت جەھەتتە باشقىلاردىن تۆۋەن، ناچار، پەست: ئۇنىڭ ئەقل-ھوشى كەمرەك ئىكەن. ④ چولتا، تار دائىرىدە، يۈزە: ئۇ ھەرگىز ئۇنداق كەم ئويلايدىغانلاردىن بولمىسا كېرەك.

كەمەر ئى [پ] كىيىم ئۇستىدىن بەلگە باغلايدىغان تاسما، بەلۇاغ.

كەمەن ئى [پ] ھايۋانلارنى قوغلاپ تۇتۇشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر ئۇچى سىرتماقلىق چەمبىرەك شەكلىدە يۆگەلگەن ئۇزۇن ئارقان، ئارغامچا، سالما: كىچە يامان چۇش كۆرۈپ قاپتىمەن، تاشلانغۇدەكمىش بويۇنۇمغا كەمەن.

كەمبەغەل سۈپ [پ] ① تىرىكچىلىك قىلىش، ياشاش ئۇچۇن كېرەكلىك نەرسىلەرگە تولۇق ئىگە بولالمىغان؛ موھتاج. لىقتا ياشىغۇچى، نامرات؛ باي ئەمەس: — مەن ئەسلىدە بىر كەمبەغەل ئادەم ئىدىم، — بوۋاي ئازراق تىنىۋېلىپ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى. // بايدىن ئەمەلدار چىقسا، كەمبەغەلدىن دانا چىقار (ماقال). ② يۆنلىش-كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار بىلەن كېلىپ مەلۇم بىراۋنىڭ شۇ ئىسىم بىلدۇرگەن شەيئىگە قارىتا ئاجىز، ئىمكانسىز ھالەتتە ئىكەنلىكىنى، شۇنەرسىگە تولۇق ئىگە ئەمەسلىكىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ سۆزگە تولىمۇ كەمبەغەل ئىكەن. * بۇ يىل يامغۇر ئاز ياغقاچقا بىز سۇغا سەل كەمبەغەل بولۇپ قالدۇق.

كەمپۈت ئى [ر] تاتلىق بېمەكلىكلەرنىڭ بىر خىلى. كۆپىنچە مېۋە شىرنىسى، پۇراقلىق ماتېرىيال، سۇت ياكى قەھۋە قاتارلىقلارنى ئارىلاشتۇرۇپ، قاتۇرۇش ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

كەمپىر ئى [پ] قېرىغان ئايال، قېرى خوتۇن.

كەمتەر سۈپ [پ] ماختىنىشنى خالىمايدىغان، ئۆزىنى باشقىلاردىن تۆۋەن تۇتىدىغان، تەكەببۇر ئەمەس: كەمتەر ئادەم. // كەمتەر بولماق.

كەمتەرانە رەۋ [پ] كەمتەرلىك بىلەن، كەمتەرلىك قىلىپ، ماختانماستىن، مەغرۇرلانماستىن: شاھنىڭ كۆزى پەقاھتا كەمتەرانە ئولتۇرغان ئاپئاق ساقاللىق مۆمىن بوۋايغا چۇشۇپتۇ.

كەمتەرىن سۈپ [پ] ئىنتايىن كەمتەر ھەم ئىتائەتمەن: ھەممە نەرسىدىن مەھرۇم قىلىنغان بۇ كەمتەرىن ئادەم ئۇچۇن ئاشۇ ئانچىكى بىر ۋەدىدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىدى.

كەمزۇل ئى [ر<فار] ① يازلىق پەلتو ئۇرنىدا كىيىلىدىغان ئەستەرسىز، بېنىك، ئۇزۇن ئۇست كىيىم. ② جىلىتكىگە ئوخشاش كالتە، يەڭسىز، ياقىسىز ئايالالار كىيىمى.

كەمتە ئا [پ] باشقىلارغا بولغان ھۆرمەت، ئەدەپ ۋە كەمتەرلىك، كىچىك پېئىللىق يۈزىسىدىن «مەن»نىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان سۆز: — كەمتە يەمەن شەھەردىن بولىمەن، — دەپتۇ ھاتەم.

كەھرىۋا ئى [پ] <ئېئول>قەدىمكى قارىغاي بىلىمىنىڭ تاشقا ئايلانغان شەكلى. سۇس سېرىق رەڭلىك، قوڭۇر رەڭلىك ياكى قىزىل قوڭۇر رەڭلىك قاتتىق ماددا. ئىنتايىن چۈرۈك، يانغاندا بىقىملىق گاز پۇرىقى چىقىرىدۇ، سۇركىگەندە توك ھاسىل بولىدۇ.

كەۋسەر ئى [ئە] ① ئىسلام دىنى ئېتىقادى بويىچە جەننەتتىكى بىر كۆلنىڭ نامى. ② كۆچمە. ناھايىتى سۈزۈك، پاك ھەم مۇزدەك تاتلىق سۇ.

كەيپ ئى [ئە] ① روھىي ھالەت، كەيپىيات، مەجاز: — كەلسىلە تەقسىر، بۈگۈن كەيپىياتلىرى نېمانچە سۇس، — دەپ ئۇ قىزىرىپ ئاقساقالنى يېنىغا تەكلىپ قىلىپ. * — مەجەزىڭىز يوقمۇ نېمە؟ — سورىدى تەيجى ياسىن قازىغا سەپسېلىپ قاراپ، — كەيپىياتىڭىز باشقىچە كۆرۈنىدۇ-غۇ؟ ② كىشىنىڭ بىرەر نەرسە ياكى ھادىسىدىن زوقلانغان، مۇزۇرلانغان، راھەتلەنگەن روھىي ھالىتى؛ زوق: بۇ يەرنىڭ ساپ ھاۋاسى كىشىگە ئۆزگىچە بىر خىل كەيپ ئاتا قىلاتتى. ③ مەست قىلغۇچى ئىچىملىك، چېكىملىك ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنى ئىستېمال قىلىپ، ئۇلارنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان ھالەت؛ مەستلىك: ۋالاك كۈنىگە ئىنكى قېتىم ئەپيۇن چېكەتتى، كەيپ ئانچە ئۇزۇنغا سوزۇلمايتتى.

كەيپىيات ئى [ئە] ① روھىي ھالەت؛ كەيپ: كەيپىياتى ياخشى. كەيپىياتى بۇزۇلماق. كەيپىياتى ناچارلاشماق. * ئۇلار قىزغىن كەيپىياتتا تاماق يېيىشىپتۇ. ② ئومۇمىي ۋەزىيەت، ئەھۋال، ھالەت: شۇ كۈنى دەرسىنىڭ كەيپىياتى ناھايىتىمۇ ناچار بولدى.

كىراخمال ئى [ر<نېم] <خم >ئورگانىك بىرىكمە. ئۇنىڭ مولېكۇلا فورمۇلىسى $(C_6H_{10}O)_n$. ئۇ رەڭسىز، شەكىلسىز ماددا بولۇپ، دانلىق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ دېنىدا كۆپرەك ساقلىنىدۇ، شۇنىڭدەك قىزىلچا ۋە ياكىيودا بولىدۇ، مۇھىم قەنتىلىك ئوزۇقلۇق ھېسابلىنىدۇ. سانائەتتە ھاراق، شېكەر قاتارلىقلارنى ئىشلەشتە خام ماتېرىيال قىلىنىدۇ.

كران ئى [ر<نېم] ئېغىر يۈك ۋە نەرسىلەرنى كۆتۈرۈش ھەم يۆتكەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ماشىنا.

كرېتىن ئى [ر<فران] <تېب >قالقانسىمان بەزنىڭ كەملىكىدىن، ئورۇن يۆتكىشىدىن ياكى قالقانسىمان بەزنىڭ گورمون بىرىكتۈرۈشنىڭ كەم بولۇشىدىن كېلىپ چىقىدىغان بىر خىل كېسەللىك.

كرېدىت ئى [ر<لات] <مك> ① ھېسابات دەپتىرىنىڭ ئوڭ تەرىپى. ئۇنىڭغا كىمەيگەن مەبلەغ، ئاشقان قەرز ۋە ئاشقان ساپ قىممەت قاتارلىقلار خاتىرىلىنىدۇ. ② قەرزگە مال بېرىش، شۇنىڭدەك قەرزگە بېرىلگەن مال؛ قەرز. ③ مەلۇم خراجەتلەر ئۈچۈن چىقىرىلغان پۇل، مەبلەغ.

كرېست ئى [ر] ① بىر-بىرىنى كېسىپ ئۆتكەن ئىككى سزىق ياكى شۇ خىل شەكىلدىكى نەرسە: كرېست شەكىللىك گۈل تاجى. كرېست گۈللۈكلەر ئاسىلىدۇ. ② < دىن >خرىستىئان دىنىنىڭ تېۋىنىش سىمۋولى بولغان شۇ خىل بەلگە.

كرېپتون ئى [ر<گرېك] < خىم >گاز ئېلېمېنت. ھاۋادىكى مىقدارى ئىنتايىن ئاز، x نۇرىنى سۇمۇرىدۇ. x نۇرىنىڭ ئېكران ماتېرىيالى قىلىنىدۇ ھەم لامپۇچكىلارنى تولدۇرۇشتا ئىشلىتىلىدۇ.

كرېيسېر ئى [ر< گول] < ھەرب > توپ، مىلىيوت، راكىتا، توربېدا ۋە مىنالار بەلەن قورالالانغان چوڭ ۋە تېز يۈرەر ھەربىي پاراخوت.

كرىتىك سۈپ [ر] < فىز > ① ئۆزگىرىش ھالىتىدە تۇرغان، ئۆزگىرىش ھالىتىدىكى؛ جىددىي پەيتتىكى. ② بىر خىل ھالەت ياكى فىزىكىلىق مىقدارىدىن يەنە بىر خىل ھالەت ياكى فىزىكىلىق مىقدارغا ئۆزگەرگەن: كرىتىك بۇلۇڭ. كرىتىك بېسىم. كرىتىك تېمپېراتۇرا. كرىتىك نۇقتا.

كرىزىس ئى [ر<گرېك] ① بىرىدىن، توساتتىن يۈز بەرگەن ئۆزگىرىش، قىيىن ۋە مۇشكۈل ئەھۋال؛ قىيىنچىلىق: سىياسىي كرىزىس. ھۆكۈمەت كرىزىسى. ② < س ئق> ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئوشۇقچىلىقى نەتىجىسىدە ئۈششاق ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ سۇنۇشىغا، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ قىسقىرىشىغا، ئىشسىزلىقنىڭ كۆپەيىشىگە ئېلىپ بارىدىغان ئېغىر مۇشكۈل ئەھۋال، بوھران: سانائەت كرىزىسى. ئىقتىسادىي كرىزىس.

كرىستال ئى [ر<گرېك] <خىم> ئاتوم، ئىئون ياكى مولېكۇلىلارنىڭ مۇنەبىيەن بوشلۇقتا تەرتىپلىك تىزىلىشىدىن ھاسىل بولغان قاتتىق ماددا. ئۇ تەرتىپلىك سىرتقى شەكلىگە ئىگە. مەسىلەن، ئاش تۇزى، كۋارتس، چىرىمتال ۋە زەمچە قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

كرىستاللوگرافىيە ئى [ر] < گېئول > كرىستاللارنىڭ شەكىللىنىشى، ئۆزگىرىشى، تاشقى شەكلىنىڭ گېئومېتىرىيىلىك خۇسۇسىيىتى، خىمىيىلىك تەركىبى، ئىچكى قۇرۇلمىسى، فىزىكىلىق خۇسۇسىيىتى ۋە ئۇلار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

كرىئولىت ئى [ر<گرېك] < گېئول >بىر خىل

منبرال. كالله‌ك هالتىده بولۇپ، رەڭسىز هەم سۇزۇك كېلىدۇ. بەزىدە ئاقۇچ كۆل رەڭ، ئاچ سېرىق ياكى ئاچ قىزىل رەڭلەردە ئۇچرايدۇ، پارقىراق كېلىدۇ. نۇر سۇندۇرۇشچانلىقى مۇزنىڭكىگە يېقىن كېلىدۇ. كۆپىنچە مېتاللورگىيە سانائىتى ۋە ئەينەك، فارفور بۇيۇملىرىنى ياساش ئىشلىتىلىدۇ.

كسانتوفىل ئى [ر<گرېك] <بوت>ئۆسۈملۈك تېنىدىكى پىگمېنت. خلوروفىل بىلەن قوشۇلغان توسىنىپ رولىنى ئۆتەشكە قاتنىشىدۇ.

كسېنوتىم ئى [ر] < گېئول > بىر خىل منبرال. تۆت ياقلىق كرىستال سىستېمىسىدا بولۇپ، كرىستاللىرى چاسا تۆۋرۈك شەكلىدە ياكى قوش پىرامىدا شەكلىدە كېلىدۇ. قۇراشمىسى دانلىق ياكى كالله‌ك هالتىدە بولىدۇ. كۆپىنچە سېرىق، پىشىل، قوڭۇر ۋە قىزىل رەڭلەردە ئۇچرايدۇ. ئەينەك ۋە ماي پارقىراقلىقىغا ئىگە.

كسېنون ئى [ر<گرېك] <خىم>گاز ئېلېمېنت. ئاتموسفېرادىكى مىقدارى ئىنتايىن ئاز. ئۇ بىر خىل ئىنېرتلىق ئېلېمېنت بولۇپ، ھاۋىنى ئۇنىكى كۆپ خىل بىرىكمىلىرى ئېلىنىدۇ. ئۇ ناھايىتى يۇقىرى بولغان نۇر تارقىتىش كۈچىگە ئىگە.

كلاپان ئى [ر<نېم] ① < ماشىن >تۆرلۈك ماشىنا ياكى مېخانىزملارنىكى ھاۋا، سۇيۇقلۇق، پار ياكى گاز يولىنى ئېچىپ-يېپىپ تۇرىدىغان قىسمى، قاپقىسى. ② <مۇز> پۇژلەپ چېلىنىدىغان مۇزنىكا ئەسۋابلىرىنىڭ ئېچىلىپ-يېپىلىپ، ئاۋاز تونىنى ئۆزگەرتىدىغان پەردىسى، تىلى. ③ < ئالەت> يۇرەكنىڭ قان يولىنى ئېچىپ-يېپىپ، پەقەت بىر تەرەپكىلا قان ئۆتكۈزۈپ تۇرىدىغان قىسمى: يۇرەك كلاپانى.

كلارك ئى [ر<لات] < گېئول > خىمىيىلىك ئېلېمېنتلارنىڭ يەر پوستىدىكى ئوتتۇرىچە مىقدارى، يەنى يەر پوستىدىكى ئېلېمېنت-لارنىڭ تارىلىشى.

كلارنېت ئى [ر<لات] < مۇز >بىر خىل دۇخوۋۇي چالغۇ. قاتتىق ياغاچ ياكى سۇلياۋدىن ياسىلىدۇ. ئادەتتە ئېغىزى، كېچىك نەيچىسى، كاناي گەۋدىسى ۋە كانايدىن ئىبارەت تۆت قىسىمغا بۆلۈنىدۇ. ئېغىزىغا لېپىر ئورنىتىلىدۇ.

كلاس ئى [ر<لات] ئوخشاش تېپتىكى جانلىقلارنىڭ ئۆزئارا ئوخشاشلىق خاراكتېرى ۋە قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى بويىچە ئايرىلغان مەلۇم تۈركۈمى. مەسىلەن، مۇخ تېپىدىكى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ مۇخلار كلاسى ۋە كاككۇكزىغىرى كلاسى دەپ بۆلۈنگىنىگە؛ ئومۇرتقىلىق ھايۋانلار تېپىنىڭ بېلىقلار، قۇشلار ۋە سۈت ئەمگۈچىلەر كلاسى دەپ بۆلۈنگىنىگە ئوخشاش.

كلاسسىزم ئى [ر<لات] <ئەدەبىيات>ياۋروپا ئەدەبىيات-سەنئىتىدە ئويغىنىشىدىن كېيىن

مەيدانغا چىققان بىر خىل ئەدەبىيات-سەنئەت پىكىر ئېقىمى.

كلاسسفىكاتسىيە ئى [ر<لات] نەرسە ۋە ھادىسىلەرنى ئۇلارنىڭ ئۆزىگە ۋە خۇسۇسىيەتلىرىگە قاراپ تۈر، خىل، تۈركۈم ۋە شۇ قاتارلىقلارغا ئايرىش، تۈركۈملەش: دۇنيا تىللىرىنىڭ كلاسسفىكاتسىيىسى. ئۆسۈملۈكلەر كلاسسفىكاتسىيىسى.

كلاسسىك ئى [ر<لات] ① پەن، سەنئەت ۋە ئەدەبىيات ساھەلىرىنىڭ مەشھۇر بولغان ھەم شۇ ساھەدە باشقىلارغا نەمۇنە يارىتالىغان، ئېتىراپ قىلىنغان ئەربابى: ماركسىزم-لېنىنىزم كلاسسىكلىرى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى كلاسسىكلىرى. ② سۈپ. كلاسسىكلار تەرىپىدىن يارىتىلغان، خەلقنىڭ ئېتىخارىغا ئايلانغان، نەمۇنە بولىدىغان: كلاسسىك ئەسەر. كلاسسىك ئەدەبىيات.

كلاۋنىاتور ئى [ر<نېم<لات] <مۇز>كۇنۇپكا تاختىسى.

كلىنومېتىر ئى [ر<گرېك] نەرسىنىڭ تىك ياكى يانتۇلۇقىنى ئۆلچەيدىغان سايمان.

كلىنىكا ئى [ر<گرېك] <تېب>ئەسلىدە دوختۇرنىڭ ئۆزى قول تىقىپ كېسەلگە دىئاگنوز قويۇشى ۋە ئۇنى داۋالىشى كۆزدە تۇتۇلاتتى. ھازىر ئومۇمەن داۋالاش ئورۇنلىرىنىڭ كەسپىي ئەمەلىيىتى كۆزدە تۇتۇلىدىغان بولدى.

كوبالت ئى [ر<نېم] < خىم>مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Co(Cobaltum) .

كۇل رەڭ كرىستال. فىزىكىلىق ۋە خىمىيىلىك خۇسۇسىيىتى تۆمۇرگە بەك ئوخشايدۇ. ئالاھىدە پولات ۋە زىيادە ئىسسىقلىققا چىداملىق قېتىشما ياساشتا قوللىنىلىدۇ.

كوپتا ئى [ر] ئايالالارنىڭ بەلنىڭ ئۈستىگە كىيىدىغان قىسقا كۆڭلىكى: ئاق كوپتا.

* ئۇ ئۇچىسىغا يۇڭ كوپتا كىيىۋالغانىدى.

كوپىراتسىيە ئى [ر<لات] ئورتاق نىشان ئۈچۈن بىرەر خىزمەت ۋە مەلۇم ۋەزىپىلەرنى بىرلىكتە ئورۇنداش.

كوپىراتىپ ئى [ر<لات] ① تەمىنات-سودا كوپىراتىپى. ② تەمىنات-سودا كوپىراتىپ-لىك ماگىزىنى.

كوپىيە ئى [ر<ئىنگ] ئەسەر ياكى يازما ماتېرىيالالارنىڭ ئەسلىي نۇسخىسى.

كوتا سۈپ [پ] قىسقا، كالتە: كۇندۇزى ماڭغان يىلانلىنىڭ ئۆمرى كوتا، كېچىسى يۇرگەن ئەرنىڭ ئۆمرى كوتا (ماقال).

كوتانگېنس ئى [ر<لات] <مك>تىك بۇلۇڭلۇق ئۈچ بۇلۇڭدا، خالىغان بىر تار بۇلۇڭغا قوشنا بولغان تەرەپنىڭ ئۇزۇنلۇقىغا تىك شەكىلدىكى تەرەپكە بولغان نىسبىتى شۇ تار بۇلۇڭنىڭ كوتانگېنسى دېيىلىدۇ.

كوتىنۇس ئى [لات] <بوت>سىر دەرىخى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چانقال. يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكىللىك يا-

كى تەتۇر تۇخۇم شەكىللىك. كۇزدە قەزىردۇ. گۈلى تاق جىنسلىق ياكى قوش جىنسلىق، ئىككى خىل گۈلى بىر تۈپتە بىرگە بولىدۇ. مېۋىسى يۇمۇرەك شەكىللىك. ياغچىق سېرىق، ئۇنىڭدىن سېرىق بوياق ئېلىنىدۇ.

كوچا ئى [پ] ① ئىككى تەرىپىگە قاتار ئۆيلەر سېلىنغان، كىشىلەر ۋە قاتناش قولىرالىرى ماڭىدىغان يول. ② سىرت، تالا (ئۆيگە نىسبەتەن): كوچىدا قالماق. ★ ئۇنىڭ بىلەن خەيرلىشىپ كوچىغا چىقتىم.

كوچىكار ئى [ر] پار قازانلىرىنىڭ ئوتخانىسىغا ئوت قالايدىغان ئىشچى: پاراخوت كوچىكارى. پويىز كوچىكارى.

كود ئى [<فران> <فز> تېلېگراممىدا ئەۋەتىشتە ئىشلىتىلىدىغان بەلگە. ئادەتتە ئىككى خىل بولىدۇ: بىر خىلى، ۋاقىتنىڭ ئۆزۈن-قىسقىلىقى ئوخشىمىغان ئېلېكتر ئېقىمى (نۇقتا ۋە يۇز) بىلەن ھەر خىل بەلگىلەرنى تەشكىل قىلىش ئارقىلىق ھەرپ ۋە سانلارنى ئىپادىلەش بولۇپ، رېتسىز (تەكشى ئەمەس) كود دېيىلىدۇ؛ يەنە بىر خىلى، ۋاقىتنىڭ ئۆزۈن-قىسقىلىقى ئوخشاش، لېكىن توك يۆنىلىشى ئوخشىمايدىغان ياكى توكلۇق، توكسىز ئېلېكتر ئىمپۇلىس بىلەن ھەر خىل بەلگىلەرنى تەشكىل قىلىش بولۇپ تەكشى (رېتسىلىق) كود دېيىلىدۇ.

كودېئىن ئى [ر] < تېب >ئەپيۇن تەركىبىدىن ئېلىنىدىغان بىئولوگىيىلىك ئىشقار. ئۇنىڭدىن ياسالغان دورىلارنى يۆتەل توختىتىش، ئاغرىق پەسەيتىش ئۇچۇن ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

كور سۇپ [پ] ① كۆزى كۆرۈشتىن مەھرۇم بولغان، كۆزى كۆرمەيدىغان، قارىغۇ؛ سوقۇر: كور ئادەم. // كورمۇ ھاسىسىنى بىر قېتىم يوقىتىدۇ (ماقال) . ② كۆچمە. بىرەر نەرسىنىڭ ماھىيىتىنى تولۇق چۈشىنەلمەيدىغان، ئاڭسىز: سىياسىي كور.

كورپۈس ئى [ر<لات] ① يۇرۇشلەشكەن ئىمارەت، بىنا: ئۇلار 4-كورپۇستا ئولتۇرىدۇ. ② <ھەرب> جۇن: مىللىي ئارمىيە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5-كورپۇسى بولۇپ قايتا تەشكىل قىلىنغان.

كورت ئى [ر] قارتا ئويۇنىنىڭ بىر تۈرى: كورت ئويناش.

كورتىزون ئى [ئىنگ<لات] <تېب>ئۇرگانىك بىرىكمىدىن ئىبارەت بولغان بىر خىل دورا، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_{21}H_{28}O_5$. ئاق رەڭلىك كرىستال، يەنى بۆرەك ئۈستى بېزى گورمونلىرىدىن بىرى. رېماتىزملىق بوغۇم ياللۇغى ۋە ئاق قان كېسىلى قاتارلىقلارنى داۋالاش رولىغا ئىگە.

كورىكتور ئى [لات] <مت> ① بېسىلغان تېكىستتىكى ئىملا خاتالىقىنى تۈزىتىش:

كورربكتور نۆسخسى. ② بىسلغان تېـ
كستنى ئەسلىي ئورنىغىنالى بىلەن سېـ
لىشتۇرۇپ، ئۇنىڭدىكى خاتالىقلارنى تۈـ
زەتكۈچى مەتبەئە خادىمى: زاۋۇت كور-
ربكتورى. نەشرىيات كورربكتورى.

كورنۇس ئى [لات] <بوت> كورنۇس دەرىخى
ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دە-
رەخ. شارسىمان مېۋىسى قارا رەڭلىك.
ئۇرۇقى قوڭۇر رەڭدە بولۇپ، ئۇنىڭدىن
ئېلىنغان ياغنى ئىستېمال قىلغىلى، دورا
ئورنىدا ئىشلەتكىلى ۋە سانائەتتە پايدىلا-
نغىلىمۇ بولىدۇ. يوپۇرمىقىدىن كاشتان
بىلمى ئېلىنىدۇ.

كورنېت ئى [ر<لات] <مۇز>مىستىن ياسال-
غان بىر خىل دۇخوۋوي چالغۇ. قۇرۇلمـ
سى كاناي بىلەن ئوخشاش، ئەمما نەيـ
چىسى ئۇنىڭدىن قىسقىراق كېلىدۇ. ئاۋا-
زى يېقىملىق.

كورۇپكا ئى [ر] كارتون قەغەزدىن ياسالغان
كىچىك ساندۇقچە، قەغەز قۇتا: ئۇ: ـــ
سىزگە ھېيتلىق بۇ كۆڭلەكنى ئالغانـ
دىم، بولامدىكىن كۆرۈپ بېقىڭ، ـــ دەپ
كـــورۇپكىدىن كۆڭلەكنى ئېلىپ دادامغا
سۇندى.

كورونوگراف ئى [ر<لات] <ئاستر>قۇياش
تاجىنى كۆزىتىدىغان بىر خىل ئەسۋاب.

كورۇڭقاينا ئى [لات] <رومۇل>بىر خىل بېـ
لىق. تېنى ئۇزۇنچاق ھەم ياپىلاق، قارام-
تۇل، بېشى ئېگىز ھەم چوڭ، كۆزى كـ-
چېك، دۈمبە پالاقچىسى ئىنتايىن ئۇزۇن،
قۇيرۇق پالاقچىسىنىڭ ئاچىماقلىقى چوڭـ
قۇر، دېڭىز-ئوكيانلاردا ياشايدۇ.

كورىلۇس ئى [لات] <بوت>قېيىن ئائىلىـ
سىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ.
يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، يۇمىلاق
ياكى تەتۇر تۇخۇم شەكىللىك، ئاتلىق
گۈلى سارغۇچ قوڭۇر رەڭلىك، ئانلىق
گۈلى ئۇچۇق قىزىل رەڭلىك بولىدۇ، قاتـ
تىق مېۋىسى شار شەكىللىك، مېغىزىنى
پىيىشكە بولىدۇ. يەنە ياغمۇ تارتىلىدۇ.

كوزۇپ ئى [ر] ئاپتوموبىللارنىڭ ئادەم ئولـ
تۇرىدىغان ياكى يۈك قاچىلايدىغان قىسـ
مى.

كوزىر [ر] ① ئى. قارتا ئويۇنىدىكى ئويۇن
ئۇنتۇچى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدىغان باشقا
قـــارتىلاردىن كۈچلۈك، ئۇلارنى بېسىپ
چۈشىدىغان قارتا، ئويۇن: كوزىر چۈشـ
مەك. كوزىر ئوينىماق. ② سۈپ. كۈچـ
لۈك، ھەممىنى يېڭىدىغان: بۇ قىسىم
دۈشمەننىڭ كوزىر قىسمىلىرىدىن بىرى
دەپ قارىلاتتى. ③ ئى. كۆچمە. كۈچلۈك،
ھەممىنى ھەل قىلىدۇ دەپ ھېسابلانغان
شەخس ياكى ئامال-چارە: سىز تۆمۈر
ئىسپاتنىنى تىنچ ئۈسۈل بىلەن باستۇرۇشتا
مېنىڭ ئاخىرقى كۆزىرىم بولىسىز.

كوسا سۈپ [پ] ساقال-بۇرۇت ناھايىتى ئاز
ياكى پۈتۈنلەي چىقمايدىغان: قاراپ تۇـ

رۇپ ئانىي بولغان تاشماقنىڭ كوسا يوز-لىرى چويۇندەكلا كۆكىرىپ، غوجىنىڭ ئالدىغا دېۋىلەپ كەلدى. // ئەخمەق بىلەمەس ئېتىنىڭ ھارغىنىنى، كوسا بىلەمەس ئۆزىنىڭ قېرىغىنىنى (ماقال).

كوسموپولىتىزم ئى [ر] <پەلس> ھازىرقى زامان بۇرژۇئازىيىنىڭ دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش نىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىر خىل ئەكسىيەتچىل نەزەريىسى، ئۇ دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى «ۋاقتى ئۆتكەن ئوقۇم» بولۇپ قالدى دېگەننى تەشۋىق قىلىپ، «مىللىي چېگرىلارنى بىكار قىلىش»، ئاتالمىش «دۇنيا ھۆكۈمىتى» تەشكىل قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ.

كوسىكانس ئى [ر<لات] <مك> تىك بۇلۇڭ ئۇچ بۇلۇڭدا، يانتۇ تەرەپنىڭ خالىغان بىر تار بۇلۇڭىنىڭ قارشىسىدىكى تەرەپكە بولغان نىسبىتى شۇ تار بۇلۇڭنىڭ كوسىكانسى دېيىلىدۇ.

كوسىنوس ئى [ر<لات] <مك> تىك بۇلۇڭ-لۇق ئۇچ بۇلۇڭدا، خالىغان بىر تار بۇلۇڭنىڭ قوشنا بولغان تەرەپنىڭ يانتۇ تەرەپكە بولغان نىسبىتى شۇ تار بۇلۇڭنىڭ كوسىنۇسى دېيىلىدۇ.

كوفېئىن ئى [ر] <تىب> ئورگانىك بىرىكمە، يەنى كافې ئىشقارى. كۆپىنچە قەھۋە ئۇرۇقى، چاي قاتارلىقلارنىڭ تەركىبىدە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ قوزغاتقۇچى دورىلار ۋە سۇيدۇقنى راۋانلاشتۇرۇش دورىلىرىنى ياسىغىلى بولىدۇ.

كوكا ئى [لات] <بوت> كوكا ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان چاتقال. يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، ئۇزۇن ئېللىپس شەكىللىك. گۈلى سارغۇچ يېشىل، مېۋىسى ئۇچكىلىك مېۋە. تروپىك بەلۋاغدىن چىقىدۇ. يوپۇرمىقىدىن ناركوز(ھوشسىزلاندۇرۇش) دورىسى ئاجرىتىپ ئېلىشقا بولىدۇ.

كوكائىن ئى [ر<ئىسپان] <خم> تروپىك ئۆسۈملۈكىدىن ئېلىنىدىغان بىر خىل دورا. ئاق رەڭلىك كرىستال ھالىتىدىكى پاراشوك بولۇپ، قان تومۇرنى تارايتىش رولىغا ئىگە. ئۇنىڭدىن ناركوز قىلىش ئۇچۇن پايدىلانغىلىمۇ بولىدۇ.

كوكس ئى [ر<نېم] <خم> بىر خىل كۆپ تۆشۈكلۈك، ئىسسىقلىق تارقىتىش مقدارى يۇقىرى بولغان قاتتىق يېقىلغۇ. ئىسلىق كۆمۈر مەھكەم ئېتىلگەن شەرت ئاستىدا يۇقىرى تېمپېراتۇرىدا قىزدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭدىكى ئۇچۇشچان تەركىبلەر چىقىرىۋېتىلگەندىن كېيىن ھاسىل بولىدۇ. ئادەتتە پولات تاۋلاشتا كۆپرەك قوللىنىلىدۇ.

كوكۇس ئى [ر<ئىسپان] < بوت> ① پالما ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. ئاساسىي غولى تىك ئۆسۈپ، شاخلانمايدۇ. ئېتىنىڭ رەڭگى ئاق، كۆپ

سۇلۇق ۋە تەركىبىدە ماي بولىدۇ. ياش ۋاقىتتىدا سۈيىنى ئۈسسۇلۇق ئورنىدا ئىـ چىشكە، پىشقاندا ئېتىنى خام بېيىشكە يـاكى ئۇنىڭدىن ماي تارتىشقا بولىدۇ. سۈيىدىن ئادەتتە سوغۇق ئىچىملىك تەيـ يارلىنىدۇ. ئوتتۇرا ھەم سىرتقى مېۋە شۆـ پۈكىنىڭ تالاسىدىن ئارقان ئېشلىدۇ يا ـ كى چوتكا ياسلىدۇ. يوپۇرمىقىدىن بورا توقۇلىدۇ ياكى ئۇنى لاپاس ئۈستىگە يېـ پىشقا بولىدۇ. ئادەتتە «كوكۇس پالمـ ـسى»، «كوكۇس ياڭقى» دېگەندەك نـاملار بىلەنمۇ ئاتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

كوكۇلا ئى [پ] چاچ ياكى چاچ ئۆرۈمى: قىز كۆزىنى يېيىۋالغان كوكۇلا چېچىنى قايرىپ تۆزەشتۈردى.

كوكەي سۈپ [خەن] ئىچى، ئوتتۇرىسى كا ـ ۋاك، ئىچى بوش، قۇرۇق.

كوكا ئى [ر] ماشىنا، ئاپتوموبىل.

كولا ئى [ر<نەم] خىمىيە تەجرىبىسىدە ئىشـ لىتىلىدىغان بوغۇزى ئۇزۇن، شار ياكى كونۇس شەكلىدىكى شىشە.

كولاسا ئى [ر] ئۇچەي ياكى سۈنئىي پىلـ ـيونكىلارنىڭ ئىچىگە گۆش قىيمىسىنى تىقىپ تەييارلىنىدىغان يېمەكلىك: ئۇلار ـ نىڭ بەزىلىرى كولباسا بىلەن بولكا يەيتـ تى.

كولخوز ئى [ر] كونا. بىزا ئىگىلىكىدە ئىشلەپـ چىقىرىش قوراللىرى كوللېكتىپنىڭ ئىگـ ـدارچىلىقىدا بولىدىغان، كوللېكتىپ بىر ـ لىكتە ئىشلەپچىقىرىش ئېلىپ بارىدىغان بىر خىل سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىش شەكلى.

كولكاز ئى [ر<لات] <ۋت>چايانئوت ئائىـ لىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تۆگۈنەك غولىدا مول كراخـ ـمال بولىدۇ. ياگىيۇغا ئوخشاش ئىستېمال قىلىنىدۇ. جەنۇبىي ئۆلكىلەردىن كۆپ چىقىدۇ.

كوللاپىس ئى [ر<لات] <تېب>كۆپ مىقـ ـدارىدا قان ياكى سۇ يوقىتىش، زەھەرلـ ـنىش ۋە يۇقۇملۇق كېسەل بىلەن ئاغرىش قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يۈرەك ھە ـ ـرىكىتى تۆيۈقسىز ئاجىزلاپ، قان سۈيۇقـ لۇقىنىڭ ئايلىنىشى سۈسلىشىدىغان بىر خىل ھادىسە. بۇنىڭدا ئاساسلىقى بەدەن تېمپېراتۇرىسى ۋە قان بېسىمى تۆۋەنلەش، تومۇرنىڭ سوقۇشى ئاستىلاش، سوغۇق تەر چىقىش، چىرايى سارغىيىش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

كوللوزا ئى [ر < لات] ① < بوت > بىر خىل كاربون سۇ بىرىكمىسى. مىس ئامـ ـمىياك ئېرىتمىسىدە ئېرىمەي، تۆۋەن تېمـ ـپېراتۇرىدا چىرىتكۈچى ئاساس ئېرىتمـ ـسىدە پارچىلىنىدۇ. ئادەتتە ئۇ قاداق پېتـ ـكىدە بولىدۇ. قاداق پېتكى غەلۋىرسىمان پلاستىنكا ياكى كالتسىيلىشىش دۇئاردا

شەكىللىنىدۇ. ② < بۈل > تېرە، يوپۇرماق ياكى غول ئۈستىدىكىدەك ئۆسىمە ياكى قاپارتقۇ ھالىتىدىكى بىر خىل قاتتىق ماددا.

كوللوئىد ئى [ر<گرىك] < خىم > كىرىستاللانمايدىغان، سۇدا ئېرىتىلگەندە لايسىمان، قويۇق ئېرىتمە ھاسىل قىلىدىغان ماددا. مەسىلەن، بېلىم كراخمال، ئاقسىل قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

كوللېكتور ئى [ر<لات] <فىز>ئۆزگىرىشچان توك گېنېراتورىنىڭ ياكور ئوقىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىككى مېتال ھالقا. ياكور دىكى كاتۇشكىنىڭ ئىككى بېشى ئايرىم ئايرىم ھالدا بۇ ئىككى ھالقىغا ئۇلىنىپ، ئېلېكتر چوتكىسى كوللېكتور بىلەن تۇتاشتۇرۇلۇپ، ھاسىل بولغان توكنى تارقىتىپ بېرىدۇ.

كوللېكتىپ [ر<لات] ① ئى. مەلۇم مەقسەتلەر ئۈچۈن ئۇيۇشقان كىشىلەر، كىشىلەر توپى: سىنىپ كوللېكتىپى. ② سۆز. كۆپچىلىككە تەۋە، ئومۇمىي؛ كۆپچىلىك بىرلىكتە قىلىدىغان: كوللېكتىپ ئىگىلىك. ★ تۇرمىنىڭ سول تەرىپىدە كوللېكتىپ كامېر بار ئىدى.

كوللېكتىۋىزم ئى [ر] < پەلس > شەخسىيەتسىز بولۇپ، ھەممىدە خەلق ئامىسىنىڭ كوللېكتىپ مەنپەئىتىنى تۇپ چىقىش نۇقتىسى قىلىدىغان ئىدىيە، كوللېكتىپچىلىق: ئۇنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى كوللېكتىۋىزم بىلەن كوممۇنىزم.

كوللېگىيە ئى [ر<لات] بىرگە، بامەسلىھەت ئىش كۆرىدىغان، مەمۇرىي ئورگاننىڭ تەشكىل قىلغۇچى رەھبىرىي خادىملار گۇرۇپپىسى: سوت كوللېگىيىسى. رېداكسىيە كوللېگىيىسى.

كومانداۋ ئى [ر<فران] ① ئۇرۇش، مەشق قاتارلىقلار داۋامىدا چۈشۈرۈلگەن ئىددىي، ئاغزاكى بۇيرۇق: كوماندا بەرمەك. كوماندىغا بويسۇنماق. ② تەنتەربىيىنىڭ مەلۇم تۈرى بويىچە تەشكىللەنگەن گۇرۇپپا: ۋالىبول كوماندىسى. پۇتبول كوماندىسى. ئەرلەر كوماندىسى.

كوماندىر ئى [ر] ھەربىي قىسىم، ھەر خىل توپ كوماندىسى قاتارلىقلارنىڭ باشلىقى: ئۇ باتالىيون كوماندىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئالدىمىزغا كەلدى.

كومبايىن ئى [ر<ئىنگ] زىرائەتلەرنى يىغۇۋېلىشقا ئىشلىتىلىدىغان ئونۇۋېرسال ماشىنا. بىرلا ۋاقىتتا بىرنەچچە خىل ئىشلارنى قىلالايدۇ. مەسىلەن، دانلىق زىرائەتلەرنى يىغۇۋېلىش كومبايىنى ئورۇش، دېنىنى ئايرىش، دېنى ۋە توپانلىرىنى بىر-بىرىدىن ئايرىش قاتارلىق ئىشلارنى قىلالايدۇ.

كومپارتىيە ئى [ر] كوممۇنىستىك پارتىيە.

كومپاس ئى [ر<لات] <جۇغ > يۆنىلىش بەلگىلەيدىغان ئەسۋاب. ئادەتتە ئۇ يۆنىلىش گرادۇسلىرى چۈشۈرۈلگەن يۇمىلاق تەختە ۋە دائىم شىمالنى كۆرسىتىپ تۇ-

ردىغان ماگنىتلىق تىلدىن تۇزۇلىدۇ.

كومپانىيە ئى [ر <فران] مەلۇم مەقسەتلەردە ئۈيۈشقان گۇرۇھ، ئۇلپەت، ئۇلپەتچىلىك: ھازىردىن باشلاپ سىز بىزنىڭ كومپانىيە-مىڭ ئەزاسى.

كومپرادور [ر < ئىسپان] < پەلس >① ئى. مۇستەملىكە ۋە يېرىم مۇستەملىكە دۆلەت-لەردە چەت ئەل كاپىتالىستلىرىنىڭ ئور-نىدا ئۆز دۆلىتىنىڭ بازارلىرىدا كارخانا ت-جارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ھەم ئۇ-لارنىڭ تاۋارلىرىنى سېتىپ بېرىدىغان ۋا-كالەتچى. ② سۈپ. مۇستەملىكە ھەم يېرىم مۇستەملىكە دۆلەتلەردە، جاھانگىرلىك بە-لەن تىل بىرىكتۇرگەن ھەمدە جاھانگىر-لارنىڭ تاجاۋۇزچىلىق سىياسىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان: كومپرادور بۇرژۇ-زىيە.

كومپلېكسىت ئى [ر <لات] < تېب > ئانىتېتىلارنىڭ كېسەل مىكروبلىرىنى ئۆلـ-تۈرۈشىگە يارىدەم بېرىدىغان قان زەردابـ-دىكى خىمىيىۋى ماددا: كومپلېكسىت سىستېمىسى.

كومپوزىتسىيە ئى [ر <لات] ① < ئىد > ئەدەبىي ئەسەر، سەنئەت ئەسىرى قىسمـ-لىرىنىڭ تۈزۈلۈشى، جايلىشىشى ۋە ئۆزئارا مۇناسىۋىتى: رومانىنىڭ كومپوزىتسـ-يىسى. ھېكايىنىڭ كومپوزىتسىيىسى. ② تەركىبىي قىسىملىرى مەنە جەھەتتىن ئۆزئارا باغلىنىپ بىرلىكنى ھاسىل قىلغان بەدىئىي ئەسەر، مۇزىكا ياكى رەسىم. ③ < مۇز>مۇزىكا ئەسىرى يارىتىش نەزەريىـ-سى.

كومپوزىتور ئى [ر<لات] <مۇز>مۇزىكا ئە-سەرلىرىنى ئىجاد قىلغۇچى كىشى.

كومپىناتسىيە ئى [ر<لات] <تېب>ئەزانىڭ مەلۇم بىر قىسمىدىكى توقۇلمىلارنى كې-سەللىك ئۆزگىرىشى يۈز بەرگەندە، ساغلام توقۇلمىلارنىڭ ئۇلارنىڭ ئورنىنى بېسىپ ئىشلەپ، مەزكۇر ئەزانى ئاجىزلاشتۇر-ماسلىق ئىقتىدارى. مەسىلەن، يۇرەك قاپـ-قاقلىرىدا كېسەللىك پەيدا بولغاندا، يۇ-رەكنىڭ ھەرىكەت مىقدارى كۆپەيىپ كې-تىپ، يۇرەكنىڭ ھەجمى يوغىناپ، ۋەزـ-پىنى ئادا قىلىشقا مەجبۇر بولغىنىغا ئوخـ-شاش.

كومپىۋتېر ئى [ئىنگ]< فىز> كۆپ مىقداردە-كى ئارىفمېتىكىلىق ۋە لوگىكىلىق ھېساب-لاشلارنى ئاپتوماتىك تېز سۈرئەتتە بېجە-ردىغان ئېلېكترونلۇق ئۈسكۈنە بولۇپ، ئۇ ئېلېكترون لامپا، كرىستال لامپا قاتار-لىق ئېلېكترونلۇق ئەسۋاب ۋە ئېلېمېنتلار-دىن تۈزۈلگەن مۇرەككەپ ماشىنا. ئۇ كىرگۈزۈلگەن سانلىق مەلۇمات ھەم ئۇچۇر ئۈستىدە ماتېماتىكىلىق ئەمەللەرنى ئىنتا-يىن توغرا بېجىرەلەيدۇ. قۇرۇلۇش تېخنە-كىسى، پەن تەتقىقاتى قاتارلىق ساھەلەردە كەڭ ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ يەنە «ئېلېكترونلۇق

هېسابلاش ماشىنىسى» ياكى «ئېلېكترون-
لۇق مېڭە» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

كومسومول ئى [ر] كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى.

كوممۇنا ئى [ر<فران] ① باشلانغۇچ جەم-
ئىيەتتە كىشىلەرنىڭ ئورتاق ئىشلەپچىقە-
رىش ۋە ئورتاق ئىستېمال قىلىش ئاساسى-
دا بىرلەشكەن مەلۇم توپى، جامائەسى.
ئۇ سىنىپىي جەمئىيەتتىمۇ خېلى ئۇزۇنغە-
چە ساقلىنىپ تۇرغان. مەسىلەن، ئۇرۇق-
داشلىق كوممۇنىسىغا ئوخشاش. ② پە-
رولېتارىيات ھاكىمىيىتىنىڭ بىر خىل شە-
كلى. فرانسىيىدە 1871-يىلى پارىژ كوممۇنىسى قۇرۇلغان.③ خەلق گوڭشې-
سى: پەرھات چولپانخان ئانىنى كوممۇنا دوختۇرخانىسىغا ئاپىرىپ تەكشۈرتتى.

كوممۇنىزم ئى [ر<فران] < پەلس < ①
پرولېتارىياتنىڭ پۈتكۈل ئىدىيە سىستېمە-
سى. ② ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ غايىۋى ئىجتىمائىي تۈزۈمى. ئۇ تەرەققىيات جەريا-
نىدا ئىككى باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ. دەسلەپ-
كى باسقۇچى سوتسىيالىزم، يۇقىرى باس-
قۇچى كوممۇنىزمدۇر. ئادەتتە دېيىلىۋاتـ-
قان كوممۇنىزم ئۇنىڭ يۇقىرى باسقۇچە-
نى كۆرسىتىدۇ. بۇ باسقۇچتا ئىشلەپچە-
قىرىش كۈچلىرى يۇكسەك دەرىجىدە تە-
رەققىي قىلغان، ئىجتىمائىي مەھسۇلاتلار
ئىنتايىن موللاشقان، كىشىلەرنىڭ ئىدىيە-
ۋى ئاڭلىقلىقى يۇكسەك دەرىجىدە ئۆسـ-
كەن، ئەمگەك تۈرمۇشنىڭ بىرىنچى ئېھـ-
تىياجىغا ئايلانغان، ئۇچ چوڭ پەرق يو-
قىتىلغان، كوممۇنىستىك ئومۇمىي خەلق
مـۇلـۈكچىلىك تۈزۈمى ئورنىتىلغان ۋە
ھـەركـىم قابىلىيىتىگە يارىشا ئىشلەش،
ھەركىمنىڭ ئېھتىياجىغا قاراپ ھەق بې-
رىش پرىنسىپى يولغا قويۇلغان بولىدۇ.

كوممۇنست ئى [ر] كوممۇنىستىك پارتىيە ئەزاسى.

كوممۇنستىك سۈپ [ر] كوممۇنىزمغا ئائىت، كوممۇنىزم غايىسى بىلەن سۇغىرىلغان: كـومـمـۇنىستىك پارتىيە. كوممۇنىستىك ئەخلاق. كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپا-
قى.

كومپا ئى [ر<گرېك] <ئالمان >قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز. ئۇ، قۇيرۇقلىنى ئايلىنىپ ھەرىكەتلە-
نىدىغان بىر خىل يۇلتۇز، ئارقا تەرىپىدە بىر ئۇزۇن قۇيرۇقى بولىدۇ. بۇ يۇلتۇزنىڭ ھەجمى چوڭ بولۇپ زىچلىقى بەك كـ-
چىك. ھەرىكەتلىنىش ئۇرۇبىتىسى ئادەتتە ياپىلاق ئېللىپس شەكىللىك ياكى قوش ئەگرى سىزىقلىق شەكىللەردە بولىدۇ.

كومپدىيە ئى [ر<گرېك] <ئىد >تۇرمۇشتىكى سەلبىي ھادىسىلەر ۋە شەخسلەر مازاق قە-
لىنىدىغان كۇلكىلىك سەھنە ئەسىرى.

كومىتېت ئى [ر<فران] ① سىياسىي پارتىيە، تەشكىلات، ئورگان ۋە مەكتەپ قاتارلىقلا-
ردىكى رەھبەرلىك كوللېكتىپى ياكى شۇن-

ـداق ئـورگان: جۇڭگو كومموئنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى. تەنتەر-بىيە كومىتېتى. ② ئورگان، تەشكىلات، مەكتەپ قاتارلىقلاردىكى مەلۇم ۋەزىپىنى ئورۇندىش مەقسىتىدە قۇرۇلغان مەخسۇس ئاپپارات: ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش كومىتېتى.

كومىسسار ئى [ر<فران] ① دۆلەت ئىشلىرى كـومىتېتىنىڭ ئەزاسى. ② < ھەرب > پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ئارمىيىدىكى ھوقۇقى ۋە مەسئۇلىيىتى كوماندىر بىلەن باراۋەر بولغان ئالاھىدە ۋەكىلى: سىياسىي كومىسسار.

كومىساريات ئى [ر] كومىسسار تەرىپىدىن باشقۇرۇلىدىغان بىر قاتار دۆلەت مۇئەسسەسىلىرىنىڭ نامى.

كومىسسىيە ئى [ر<لات] ① بىرەر ۋەزىپىنى بىجىرىش ئۈچۈن تەشكىللەنگەن گۇرۇپپا: ئىمتىھان كومىسسىيىسى. ② شۇنداق گۇرۇپپىنىڭ ئەزاسى: قادىر مۇئەللىم ئەزىكا ئىمتىھانغا كومىسسىيە بولۇپ كىرىدى.

كومىسسىيون [ر] ① سۆپ. ۋاكالىتەن سېتىپ بېرىدىغان: كومىسسىيون ماگىزىن. كومىسسىيون دۇكان. ② ئى. ۋاكالىتەن سېتىپ بېرىدىغان دۇكان، ماگىزىن: ئۇ رەڭلىك تېلېۋىزورنى كومىسسىيونغا قويىدى.

كونا [پ] ① سۆپ. ئىشلىتىپ، كۆپ تۇتۇلۇپ كاردىن چىققان؛ سۈپىتى بۇزۇلغان، ئەسكى، ئەسكىرىگەن: كونا چاپان. كونا ئىشتان. ② سۆپ. بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى: چاپانىنىڭ يېڭىسى ياخشى، دوستنىڭ كونىسى (ماقال). * مەن سىزنى ھېلىقى كونا جايدا ساقلىغىلى نەچچە كۈن بولدى. ③ سۆپ. ئۇزۇندىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان، ئۇزۇندىن بار بولغان، ئەنئەنىۋىي: كونا ئادەت. كونا ئۇسۇل. ④ سۆپ. ئىستېمالدىن قالغان، بىكار قىلىنغان كونا پۇل. كونا يېزىق. ⑤ سۆپ. پېشقەدەم: كونا ئىشچى. ⑥ ئى. كۆپلۈك قوشۇمچىسى «لار» بىلەن تۇرلىنىپ كېلىپ، «بىزدىن بۇرۇن ئۆتكەن، ياشىغان كىشىلەر، بىزدىن بۇرۇنقى ئەجدادلار» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: ئويلاپ باقسا كونىلارنىڭ «بالىسى غورا يېسە، ئانىسىنىڭ چىشى قامايدۇ» دېگىنىمۇ راست ئىكەن.

كونتاكت ئى [ر<لات] ئىككى جىسىمنىڭ بىر-بىرىگە تېگىشى ۋە تېگىپ تۇرغان جايى.

كونتراست سۆپ [ر<فران] بىر-بىرىدىن كەسكىن پەرقلىنىدىغان، پەرقى كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان، پەرقلىق: كونتراست رەڭ.

كونترول [ر< فران] ① ئى. تۇتۇپ تۇرۇپ خالىغانچە ھەرىكەت قىلدۇرماسلىق، تىز-

گىنلەش؛ باشقۇرۇش: كونترول قىلىش.
② سۆپ. تىزگىنلەنگەن: كونترول رەقەم.
كونتېكست ئى [ر<لات] يازما نۇتۇقنىڭ ئۆز ئىچىگە كىرگەن سۆز ياكى ئىبارىلەر مەنە-سىنى بەلگىلەشكە ئىمكان بېرىدىغان، تولۇق پىكىرنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان بۆ-لىكى، پارچىسى.
كوندۇكتور ئى [ر<لات] پويىز، پاراخوت، ئايروپىلان، تراموڭاي، تراللىبۇس ۋە ئاپتو-بۇس قاتارلىقلاردىكى يولۇچىلارغا قارايدە-غان، ئۇلارغا خىزمەت قىلىدىغان خادىم؛ بېلەت ساتقۇچى.
كوندىناتور ئى [ر<لات] < فىز >ئېلېكتر مىقدارىنى ساقلايدىغان ئەسۋاب. يېقىن تۇرغان ھەمدە بىر-بىرىدىن ئىزولياتسە-سىيىلەنگەن ئىككى دانە ئۆتكۈزگۈچتىن قۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭ تۈرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئېلېكتر تېخنىكىسى، تېلېگىراف قاتارلىق جەھەتلەردە كەڭ ئىشلىتىلىدۇ.
كوندېناتور ئى [ر] < ئېلېكتر >توك ئۆتە-كۈزگۈچلەر ئارىسىغا قويۇپ قويۇلىدىغان ئەسۋاب. ئادەتتە توك مەنبەسىگە ئۇلان-غاندا زەرەتلىنىدۇ ۋە توك يىغىۋالىدۇ. توك مەنبەسىدىن ئۇزۇلگەندىمۇ توك زاپاسىنى ساقلاپ، مەلۇم مىقدارىدا توك چىقىرىدۇ.
كونسېپك ئى [ر<لات] ① دەرسخانىدا مۇ-ئەللىم سۆزلىگەن دەرس مەزمۇنى: كون-سېپك يازماق. كونسېپك قالدۇرماق.
② مۇئەللىم سۆزلىگەن دەرس مەزمۇنى خاتىرىلەنگەن دەپتەر: كونسېپكىنى بەر-مەك. كونسېپكىنى ئالماق.
كونسۇل ئى [ر<لات] <ت ئىش>بىر دۆلەت ھۆكۈمىتى چەت ئەلنىڭ بىرەر شەھىرى ياكى رايونىدا تۇرۇشقا بەلگىلەنگەن دې-لوماتىك ئەمەلدار. ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزى-پىسى: ئۆز دۆلىتى ۋە ئۇنىڭ مۇھا-جىرلىرىنىڭ شۇ رايوندىكى قانۇنىي ھوقۇقى ۋە ئىقتىسادىي مەنپەئىتىنى قوغداش، مۇھاجىرلار ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتىن ئىبارەت.
كونسۇلتاتسىيە ئى [ر<لات] ① مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ياكى بىلىملىك، ئا-لىم كىشىلەرنىڭ بىرەر مەسىلە بويىچە مەسلىھەتى. ② ئوقۇتقۇچىلارنىڭ پەننى ئۆزلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئوقۇغۇچىلارغا بې-رىدىغان يارىدىمى ياكى شۇنداق يارىدەم بېرىش مەشغۇلاتى.
كونسۇلخانا ئى [ر<لات+پ] <ت ئىش>بىر دۆلەت باشقا بىر دۆلەتنىڭ مەلۇم شەھىرە-دە تۇرغۇزغان كونسۇللۇق ۋاكالەتخانە-سى.
كونسېرت ئى [ر<ئىتال] <مۇز> ① مۇزىكا ئەسەرلىرى، ئۇسسۇل، ناخشا ۋە شۇ قاتار-لىقلار نومۇرلىرىنىڭ مەلۇم پروگراممىغا ئاسا-سىدا ئىجرا قىلىنىشى، ئاممىغا كۆرسىتە-لىشى، ناخشا-ئۇسسۇل: كونسېرت كۆر-

مەك. كونسبرت كېچىلىكى. ② بىر يەكـ كە ئورۇنلىغۇچى (ئىسكرىپكا، پىئانىنو قاتارلىقلارنى چالغۇچى) بىلەن دۇخۇۋۇي ئورکېستىرىنىڭ بىرلىشىپ ئورۇندىشى ئۇ- چۇن بېزىلغان چوڭ تېپتىكى مۇزىكا ئە- سىرى. ئادەتتە ئۇچ مۇزىكا بابىدىن تەر- كىب تاپىدۇ.

كونسېرن ئى [ر<ئىنگ] < س ئىق > كاپىتالىستىك مونوپول تەشكىلات شە- كىللىرىدىن بىرى. ئۇ ئوخشاش بولمىغان ئىقتىسادىي تارماقلارنىڭ سانائەت كارخا- نىسى، سودا كارخانىسى، بانكا، قاتـ ناش-تىرانسپورت شىركىتى ۋە ئىستراخو- ۋانىيە شىركىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇنلىغان كارخانىلارنىڭ بىرلـ ىشىشىدىن تەشكىللىنىدۇ.

كونسېرۋا ئى [ر<لات] پىششىقلاپ ئىشلەـ گەندىن كېيىن تۇنىكە قۇتا ۋە بوتۇلكـ لارغا قاچىلاپ، ئاغزىنى ھاۋا ئوتمەيدىغان قىلىپ بېكىتكەن يېمەكلىك. ئۇ ئۇزۇنغـ چە بۇزۇلمايدۇ.

كونسېرۋاتور ئى [ر<لات] < پىلس > كونسېرۋاتىزم تەرەپدارى، كونا، ئوتۇپ كەتكەن تەرتىپلەرنى ساقلاشتا چىڭ تۇرـ ىدىغان كىشى؛ مۇتەئەسسىپ.

كونسېرۋاتىپ سۈپ [ر] جەمئىيەت تەرەققىياـ تىغا قارشى بولغان، تەرەققىياتنى ياقلىمايـ ىدىغان؛ مۇتەئەسسىپ: كونسېرۋاتىپ ئا- دەم.

كونسېرۋاتىزم ئى [ر] شەيئىلەر تەرەققىياتىدىن كېيىن قالغان ئىدىيە. ئۇ نەتىجىلەرگە كۆز يۇمۇش، بېيگى شەيئىلەرنى قوبۇل قىلـ ماسلىق، قىيىنچىلىقلارنى ھەددىدىن زى- ياده كۆپتۇرۇۋېتىش، پايدىلىق پۈرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇش قاتارلىق ئالاھىدە- لىكلەرگە ئىگە.

كونسېسسىيە ئى [ر<لات] <ت ئىش > جاھانگىر دۆلەتلەر يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تا- جاۋۇز قىلىشتا تايانچ نۇقتا قىلىش ئۇ- چۇن، يېرىم مۇستەملىكە دۆلەتلەرنى مەجبۇرلاپ «ئىجارە» گە ئېلىۋالغان جاي.

كونكرېت سۈپ [ر<لات] رېئال مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان، ئېنىق، روشەن؛ ئەمەلىي؛ بەلگىلىك، ئابستراكت بولمىغان: كونكـ رېت ئىش. كونكرېت ئادەم. كونكرېت ئەمگەك. / كونكرېت ۋەزىپە.

كونۇس ئى [ر<لات] <مات>تىك بۇلۇڭلۇق ئۈچ بۇلۇڭنىڭ خالىغان بىر تىك تەرىپىنى ئوق قىلىپ بىر قېتىم ئايلىنىشىدىن ھا- سىل بولغان جىسىم. ھەجمى ئاساسىنىڭ يۈزى بىلەن ئېگىزلىكى كۆپەيتمىسىنىڭ ئۈچتىن بىرىگە تەڭ.

كونۇپكا ئى [ر<فران] ئىچىگە خەت، ھۆجـ جەت ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنى سېلىپ، بىرەر جايغا ئەۋەتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلـ ىدىغان تۆت بۇرجەك قەغەز خالتا.

كونۇپكىسىيە ئى [ر<لات] <فز>ئاقار جـ

ـسىملارنىڭ ئىچكى قىسمىدا ھەرقايسى قىسىملارنىڭ تېمپېراتۇرىسى ئوخشىماسلىق تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان قارىمۇقارشىسى ئېقىش. تېمپېراتۇرىسى يۇقىرى بولغان قىسمى يۇقىرى ئۆرلەيدۇ، تېمپېراتۇرىسى تۆۋەن قىسمى تۆۆەنلەيدۇ. كونۋېكسىيە ئىسسىقلىق ئۆتكۈزۈشنىڭ بىر خىل شەكلى ھېسابلىنىدۇ.

كوئوردىنات ئى [ر<لات] <مك>بىر نۇقتىنىڭ بوشلۇقتىكى ئورنىنى بەلگىلەپ بېرىدىغان بىر ياكى بىر گۇرۇپپا سان.

كوئېففېتسېنت ئى [ر<لات] <مك > ① نامەلۇم سان بىلەن ئۆزگۈرۈچى كۆپەيتىلگەن سان ياكى ھەرپ. مەسىلەن، $2aX^2$ تېكى 2a بولسا X^2 نىڭ كوئېففېتسېنتى. ② پەن-تېخنىكىدىكى مەلۇم خۇسۇسىيەتنىڭ دەرىجىسىنى ياكى نىسبىتىنى ئىپادىلەيدىغان سان. مەسىلەن، كېڭىيىش كوئېففېتسېنتى، بىخەتەرلىك كوئېففېتسېنتى قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

كوي ئى [خەن] جلن ت. جۇڭگونىڭ پۇل بىرلىكى، يۈەن.

كويچەن ئى [خەن] جلن ت. كوي: يۈز كوي.

كويزا ئى [خەن] < قا > جىنايەتچىنىڭ ئىككى قولىنى چۈشەپ قويۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل جازا قورالى: قولىغا كويزا سالماق.

كۇب [ر<گرېك] ① ئى < مك > يۈزلىرى ئۆزئارا تەڭ بولغان ئالته كۆادرات ئارقىلىق ئورالغان گېئومېتىرىيىلىك جىسىم. ② ئى < مك > بىرمۇر سانىنىڭ ياكى ئالگېبرالىق ئىپادىنىڭ ئۈچىنچى دەرىجىسى، ئۆزئۆز-ئۆز-زىگە ئۈچ قېتىم كۆپەيتىلىشى: 3 نىڭ كۇبى 27 بولىدۇ. ③ مق. بىر كۇب مېتىرغا تەڭ ھەجىم ئۆلچىمى: بىر كۇب ياغاچ. ئىككى كۇب شېغىل.

كۇبانكا ئى [ر] تۆپسى بىسسى، لەپلىمسى يوق ۋە كۆرپىدىن ئېگىز كېزەكلىك قىلىپ تىكىلىدىغان بىر خىل تۇماق.

كۇپايە سۇب [ئە] بېيتەرلىك، قانائەتلىنەرلىك: كۇپايە بولماق. كۇپايە قىلماق. * يۈز قارغىغا بىر شۇڭقار كۇپايە (ماقال).

كۇپيار ئى [ئە] دىنسىزلار، ئىسلام دىنىغا كىرمىگەنلەر؛ كاپىر.

كۇپلېت ئى [ر<فران] < ئىد > قوشاق ياكى شېئىرنىڭ ئىككىدىن يۇقىرى مىسرادىن تەشكىل تاپقان، مەلۇم قافىيىلىنىش تەرتىپىگە ئىگە بولغان شەكلى، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە كۇپلېتلار ئەڭ ئاز بولغاندا ئىككى مىسرادىن تەركىب تاپىدۇ.

كۇپۇر ئى [ئە] خۇدانى، دىننى ئىنكار قىلىش؛ ئاللاغا، دىنغا شەك كەلتۈرۈش، ئىشەنمەسلىك؛ دىنسىزلىق: ــ هاي... ــ هاي! ئىشان كەينىگە ئىككى قەدەم شوخشۇدى، ــ كۇپۇر سۆزلەشكە قانداق جۈرئەت قىلدىڭ.

كۇتۇبىم ئى [ئە] < دىن > 13 كىتابتىن

تەركىب تاپقان توپلام. پەيغەمبەرلەرنىڭ هاياتى ۋە ئىسرائىل ئوغوللىرىنىڭ تارىخى بايان قىلىنىدۇ.

كۈتۈپخانا ئى [ئە+پ] كتاب، ژۇرنال ۋە شۇ قاتارلىقلارنى توپلاش، رەتلەش، ساقلاش ۋە كىشىلەرنىڭ پايدىلىنىشىغا بېرىش مەشغۇلاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن.

كۈچۈلا ئى [پ] < بوت > ① كۈچۈلا ئائىلىسىدىكى دائىم بېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكلىدە ياكى سەل يۇمىلاق بولۇپ، ئۇدۇل ئۆسىدۇ. شىرنىلىك مېۋىسى شار شەكلىدە كېلىدۇ، پىشقاندا سارغىيىدۇ. ئۇرۇقى يۇمىلاق تەخسە شەكلىدە بولۇپ، قۇرۇتۇلغاندىن كېيىن دورا قىلىنىدۇ. ھەيز ماڭدۇرۇش، ئىششىق ياندۇرۇش، ئاغرىق توختىتىش رولىغا ئىگە، لېكىن زەھەرلىك. ئىسلىي ماكانى ھىندىستان. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ قۇرۇتۇلغان مېۋىسى.

كۈدرانىيە ئى [لات] <بوت> ئۈجمە ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى دەرەخ. قوۋزىقى كۈل رەڭ قوڭۇر، ئۇزۇن تىكىنى بار، يوپۇرمىقى تۇخۇمسىمان ياكى ئېللىپس شەكلىدە، گۈلى كىچىك، باشسىمان گۈل رېتىدە تىزىلىدۇ. مېۋىسى شار شەكلىدە. يوپۇرمىقىدا پىلە قۇرتى باققىلى بولىدۇ. ياغچىنىڭ مەركىزى سېرىق رەڭلىك، قاتتىق ۋە پۈختا بولۇپ، قىممەتلىك ياغاچ ماتېرىيالى ھېسابلىنىدۇ.

كۈرس I ئى [ر<لات] ① مەلۇم بىر پەن ۋە سىستېما بويىچە قىسقا مۇددەتلىك ئېچىلغان ئوقۇش؛ ئوگىنىش: بوغالتىرلار كۇرسى. شوپۇرلار كۇرسى. ② بىرمۇ پەن ياكى ئۇنىڭ بىر قىسمىنىڭ مەلۇم جەھەتتىكى سىستېمىلىق بايانى ۋە شۇنداق باياندىن ئىبارەت بولغان دەرسلىك. ③ مەكتەپلەردىكى ھەربىر ئوقۇش يىلى: مەن ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ بىرىنچى كۇرسىنى تۈگەتتىم. ④ بىر پۈتۈن داۋالاش ۋاقتىنىڭ بۆلەكلەرگە بۆلۈنگەن قىسمى: بىر داۋالاش كۇرسى 15 كۈن.

كۈرس II ئى [ر<لات] ① قىممەت، باھا: پۇلنىڭ كۇرسى چۈشمەك. مالنىڭ كۇرسى چۈشمەك. ② كۆچمە. ئىززەت-ھۆرمەت، ئابرۇي: شۇ ئىشتىن كېيىن ئۇ ئادەمنىڭ كۇرسى چۈشۈپ كەتتى.

كۈرسانت ئى [ر] كۇرستا ئوقۇغۇچى، كۇرس ئوقۇغۇچىسى.

كۈرسى ئى [ئە] بەندىك، ئورۇندۇق.

كۈرۈزۈك ئى [ر] مەلۇم مەقسەت، غايە بىلەن توپلانغان كىشىلەر توپى، گۇرۇپپىسى: ئەدەبىيات كۇرۇزۇكى. ياشلار كۇرۇزۇكى.

كۈرۈشكا ئى [ر] ئىستاكان شەكىللىك تۈتقۇچى بار مېتال قاچا: بىر كۇرۇشكا سۇ.

كۈسار ئى [خەن] جان ت. ئەرئايالالرنىڭ

ئىچىگە كىيىدىغان كالتە ئىشتىنى.

كۆشادە سۆپ[پ] كەڭتاشا، كەڭرى، ئازادە: باشقىلارنىڭ سۆزىدىن سۆز، مەزمۇن ئالماي ئادەتتىكىدەك، تەبىئىتىڭ كۆشادە، زېھنىڭ ئوستۇن بولىدۇ، سۆز مەيدانى ساڭا كەڭ بولىدۇ.

كۆلال ئى[پ] لايدىن تەييارلانغان، تېخى خۇمدانداا پىشۇرۇلمىغان تۇرلۇك ساپال بۇيۇملار.

كۆلاھ ئى[پ] دۇانىلەر، دەرۋىشلەر كىيىدىغان ئۇچلۇق قالپاق: ئۇزۇن چار ساقال، سالىق، ئۇستىگە جەندە، بېشىغا كۆلاھ كىيگەن دۇانە بوۋاي كەمرەپ كەلدى.

كۆلتېر ئى[لات] < رۇس > بىلىقلاردىكى بىر ئۇرۇقداش. تېنى سەل ياپىلاق، ئېغىزى ئۇستىگە كۆتۈرۈلۈپ چىققان. تاتلىق سۇلاردا ياشايدۇ.

كۆلتۇاتسىيە ئى[ر<لات] كۆلتۇاتور ئارقىلىق زىرائەتنىڭ تۈپ ئارىلىقىدىكى ئوتلارنى ئوتاپ، تۇۋىنى چاناش، يۇمشىتىش ئىشى؛ چاغلاش: كۆلتۇاتسىيە قىلماق.

كۆلتۇاتور ئى[ر] ھەيدەلگەن يەرنى يۇمشىتىش، ياۋا ئوتلارنى ئوتاش قاتارلىق ئىشلارنى قىلىدىغان دېھقانچىلىق ماشىنىسى.

كۆلمىناتسىيە ئى[ر<لات> <ئىد > ئەسەردىكى زىددىيەت-توقۇنۇشلار راۋاجلىنىپ ئەڭ كەسكىنلەشكەن، ئەڭ جىددىيلەشكەن باسقۇچ. بۇ باسقۇچ ئەسەردىكى پېرسونا ژلارنىڭ تەقدىرى ۋە زىددىيەت توقۇنۇشلىرىنىڭ ئاقىۋىتىنى بەلگىلەيدىغان مۇھىم ھالقا.

كۆلۇب ئى[ر<ئىنگ] ① سىياسىي، ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە كۆڭۈل ئېچىش قاتارلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارىدىغان تەشكىلات ۋە ئۇنىڭ سورۇنى. ② كىنو، تىياتىر قويىدىغان زال، مەيدان؛ كىنوخانا: ئۆكتەبىر كۆلۇبى. ياشلار كۆلۇبى. ئىشچىلار كۆلۇبى.

كۆلۇچ ئى[ر] ۋىنتا، گايكا قاتارلىقلارنى بوشتىش، چىڭىتىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان تۆمۇر ئەسۋاب: چىراغ يورۇقىدا ھاشىمنىڭ قولىدىكى كۆلۇچ پارقىراپ كۆرۈنەتتى.

كۆلۇن ئى[ر<فرن] <فز > ئېلېكتر مىقدارىنى ئېلىش بىرلىكى. بىر كۆلۇن 3×10^9 ستاتىك ئېلېكتر بىرلىكىدىكى ئېلېكتر مىقدارىغا باراۋەر كېلىدۇ. توك كۆچىنىشى بىر ئامپېر بولغاندا، بىر سېكۇنت ئىچىدە ئۆتكۈزگۈچ جىسىمنىڭ توغرا كەسمە يۈزىدىن ئۆتكەن ئېلېكتر مىقدارى بىر كۆلۇن بولىدۇ.

كۆلۇنمېتىر ئى[ر] <فز > ئېلېكتر (زەرەت) مىقدارىنى ئۆلچەشتە ئىشلىتىلىدىغان قورۇلما. ئېلېكترولىتلىق باتارىيىنىڭ قورۇلمىسى بىلەن ئوخشايدۇ. ئىشلىتىلگەندە، توك كۆچىنىشىنى ئۆزگەرتمەي ساقلايدۇ، ئۇنىڭ بىلەن توك ئوتكەن ۋاقتىنى ئۆلـ

چەپ ۋە ماددىنىڭ ماسسىنى ئاجرىتىپ چىقىپ، توك كۈچىنىشنى ھېسابلاپ چىقىشقا بولىدۇ.

كۈلى ئى [خەن] شىنجاڭغا نىسبەتەن ئىچكى ئۇلكىلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

كۈمپەيكۈم رۇ [ئە] تارمار، گۇمران، ئوگ-تەي-توگتەي، پاچاق-پاچاق: كۈمپەيكۈم بولماق.

كۈموس ئى [لات] < بوت > يۆگەي ئاتىلىدىغان بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى يۆگمەچ غول، يوپۇرمىقى يىپ شەكلىدە، گۈل تاجى ئىنچىكە، ئۇزۇن، قىزىل ياكى ئاق رەڭدە بولىدۇ. ئەسلىي ماكانى تروپىك بەلۋاغ رايونلىرى ئىدى. ھازىر باشقا جايلاردىمۇ مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قاتاردا ئۆستۈرۈلمەكتە.

كۈمۈش ئى [ر] بىر خىل ئۆسۈملۈك.

كۈنۈپكا ئى [ر<گول] ① قەغەز، رەسىم، رەخت قاتارلىقلارنى تام، دوسكا قاتارلىقلارغا بېكىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قالپاقلىق كىچىك مىخ، باسما مىخ. ② تۈرلۈك مېخانىزم ۋە ئېلېكتر ئەسۋابلىرىدىكى توكنى ئۈلاش ئۈچۈن بارماق بىلەن باسىدىغان تۈگمىچە: كۈنۈپكىنى باسماق.

كۆھ ئى [پ] يېزا. تاغ: ساباھ يېتەكچى سالا-مىنى يېتەرگۈل كۆھ دىلدارە، پەرىشان خاتىرەمدىن ئەرزى، قىل ئول نازىنىن يارە.

كۆھقاپ ئى [پ] قاپ تېغى يەنى چۆچەك-لەردىكى تىلسىماتلىق، بارسا كەلمەس دەپ چۆشىنىلگەن ئەپسانىۋى تاغنىڭ نامى.

كۆۋاس ئى [ر] بولكا ياكى مېۋىلەرنى ئېچىتىش ئۈچۈن قىلىنىدىغان تەييارلىنىدىغان بىر خىل سوغۇق ئىچىملىك.

كۆچەي ئى [خەن] دەرەخ، مۇز قاتارلىقلارنىڭ ئىچى بوش، كاۋاك قىسمى.

كۆلبە ئى [پ] ئۆي، خانا؛ ساتما.

كۆمەك ئى [پ] ياردەم.

كۆچۈك ئى [پ] ئىت، بۆرە، تۈلكە، چوشقا قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ بالىسى: ئىتنىڭ كۆچۈكى. بۆرە كۆچۈكى.

كۆرگۈم ئى [ر< لات] < بوت > زەنجىۋىل ئاتىلىدىغان كۆپ يىللىق، سامان غولى-لۇق ئۆسۈملۈك. تۈگۈنەك يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ. قانىنى جانلاندۇرۇش، تىت-تىقىنى داۋالاش، ھەيزىنى تەڭشەش رولى بار.

كۆشەندە ئى [پ] ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ ئامانلىقىغا، بىخەتەرلىكىگە دەخلى-تەرۇز قىلىدىغان، زىيان-زەخمەت يەتكۈزىدىغان ئامىل؛ زىياندىش، دۈشمەن: نەسىردىن بايىنىڭ ھازىرقى بىردىنبىر كۆشەندىسى ئېرىپان ئىدى.

كۆلپەت ئى [ئە] ئېغىر قىيىنچىلىق، ئازاب-ئوقۇبەت، دەرد-ئەلەم: كۆلپەت چەكمەك. كۆلپەت چۆشمەك. كۆلپەت سالماق. ★ ئۇنىڭ ئائىلىسىگە كەلگەن ئېغىر كۆلپەت-

لەردىن ئىچىم ئېچىشتى.

كۆللى سۈپ [ئە] پىزت. ھەممە، بارلىق، جەمئىي، پۈتكۈل: كۆللى ئىنسان.

كۆنجۈت ئى [پ] <بوت><① كۆنجۈت ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مۇھىم مايلىق زىرائەت ھېسابلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى. يېيىشكە ياكى ماي چىقىرىشقا بولىدۇ.

كۆنكۆرە ئى [پ] سېپىل ۋە بەزى تاملارنىڭ ئۈستى تەرىپىگە ئۆچ ياكى تۆت بۇرجەك قىلىپ قويۇلغان تۆشۈك.

كۆنادرات ئى [ر<لات] <ملت > ① تۆت تەرىپى ئۆزئارا تەڭ، تۆت بۇلۇڭى تىك بۇلۇڭ بولغان تۆت تەرەپلىك: كۆنادرات مېتىر. كۆنادرات كىلومېتىر. ② بىر سانىنى ئۆز-ئۆزىگە كۆپەيتىشتىن ھاسىل بولغان سان ياكى كۆرسەتكۈچى ئىككى بولغان دەرىجە. مەسىلەن: a^2، 3^2 قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

كۆنارتس ئى [ر<نېم] <گېئول >بىر خىل مىنېرال. خىمىيىلىك تەركىبى سىلتسىي ئوكسىد (SiO_2). سانائەتتە ئۇنىڭدىن ئىشپتىك ئەسۋابلار، رادىئو سايمانلىرى، ئوپتىقا چىدامليق ماتېرىيال، ئەينەك ۋە فارفور بۇيۇملىرى قاتارلىقلار ياسىلىدۇ.

كۆنارك ئى [ئىنگ] <فز >پروتون، نېيترون قاتارلىق ئاساسىي زەررىچىلەرنى تەشكىل قىلغۇچى ئەڭ كىچىك زەررىچە.

كۆنانت ئى [ر<لات] <فز >مىكرو ساھەدە، بەزى فىزىكىلىق مىقدارلارنىڭ ئۆزگىرىشى تەدرىجىي يوسۇندا بولماستىن، بەلكى ئەڭ كىچىك بىرلىكتىن بىراقلا سەكرەش بويىچە بولىدۇ. بۇ ئەڭ كىچىك بىرلىك كۆنانت دەپ ئاتىلىدۇ.

كېپەن ئى [ئە] دەپنە قىلىش ئالدىدا مېيىتنى ئورايدىغان ئاق رەخت.

كېپىل ئى [ئە] ① بىرەر ئىش ۋە كىشى مەسئۇل بولۇپ ھۆددە قىلغۇچى: ياق جانابلىرى پىيادە قالسىلا بولمايدۇ، چۈنكى بۇ بالىنىڭ ئامانلىقىغا تامامەن ئۆزلىرى كېپىل. ② بىرەر ئىشنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىنى كاپالەتلەندۈرىدىغان شارائىت، ۋاسىتە: بىزگە خاس خۇش چىراي ئاچقان كىيىلەچەك، ئۇلۇغۋار نىشانغا ئەھدىمىز كېپىل. ئارقىغا بېقىش — ئۇ بىزگە يات ئىسىلەت، ئەي كەچ كۈز شامىلى، بولمىغىن ئىنجىل. // «سىياسەت بۇگۈن نەدە، كانايدا ئەمەس يەردە» ، ھەققە بۇ كېپىل سۆزدىن ئۆزگىلىپ كېتەي ئەمدى.

كېيدىر ئى [ر<گرىك] <بوت>قارىغاي ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. شىزاڭنىڭ جەنۇبىدىكى ھىمالايا تېغىدىن چىقىدۇ. مەشھۇر مەنزىرە دەرىخى. شەھەرلەردە ئۆستۈرۈلىدۇ. ئۇرۇقىدىن مايى ئېلىنىدۇ.

كېرىمدانە ئى [ئە+پ] <بوت >مازاريون

ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. ئۇچكىلىك مېۋە تۈتىدۇ. ئادەتتە مەنزىرە ئۈسۈملۈكى قىلىنىدۇ. غۇنچىسى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ.

كېسەل [ئە] ① سۈپ. ئورگانىزمنىڭ نورمال پائالىيىتى بۇزۇلغان، ئاغرىغان؛ بىتاپ. كېسەل كىشى. كېسەل قوي. ② ئى. ئورگانىزمنىڭ نورمال هالىتى بۇزۇلغان، ئاغرىغان كىشى؛ بىمار: كېسەل يوقلىماق. كېسەل باقماق. * ئۇلار شۇ دوك كېسەلنى ئېلىپ كەلگەنكەن. ③ ئى. ئورگانىزم نورمال پائالىيىتىنىڭ، سالامەتلىكىنىڭ بۇزۇلغان هالىتى؛ كېسەللىك: يۈرەك كېسىلى. ئۆپكە كېسىلى. * كېسەلنى يوشۇرسا، ئۆلۈمى ئاشكارا بولۇر (ماقال). ④ ئى. تاشلۇمتكىلى بولمايدىغان، قانقېنىغا سىڭىپ كەتكەن ئادەت: كونا كېسەل. بۆشۈكىدە تەگكەن كېسەل. ⑤ ئى. چاتاق، نۇقسان، كاشىلا: چاقماقجان ئاخىرىدا يۇقىرى بېسىملىق ماي تۇرۇبىسىنى بوشىتىپ، ماينىڭ يۇرۇشمەيۋاتقانلىقىدەك كېسەلنى تاپتى.

كېسەلخانا ئى [ئە+پ] <تېب> دوختۇرخانا، ساناتوريىلەردىكى كېسەللەر ياتىدىغان ئۆي ياكى بىنا، ياتاق.

كېشەك ئى [پ] تامغا ئورنىتىلىدىغان، ئىشكىنىڭ قانىتى، دېرىزە راملىرى بېكىتىلىدىغان جازا.

كېمە ئى [پ] سۇدا ماڭىدىغان، يۈك توشۇش، بېلىق تۇتۇش ياكى ھەر خىل مەقسەتلەر ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قۇرۇلما.

كېمىر ئى [پ] ① غارسىمان ئويۇقچە جاي. ② ئۈستى گۈمبەز شەكلىدە ئەگمە قىلىپ بېپىلغان ئۆي: كېمىر ئۆي.

كېنىگورۇ ئى [<ئىنىك> <ۋۇنۇل> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. ئالدى پۇتى قىسقا ۋە كىچىك، ئارقا پۇتى ئۇزۇن ھەم چوڭ. سەكرەشكە ماھىر، قۇيرۇقى توم كېلىدۇ. چىشسىنىڭ قورساق قىسمىدا تېرە خالتىسى بولۇپ، بالىلىرىنى شۇنىڭ ئىچىگە سېلىۋالىدۇ. يېشىل ئوت-چۆپلەر بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. ئاۋستىرالىيىگە كەڭ تارالغان.

كېنىزەك ئى [پ] خان، پادىشاھ سارايلىرىدىكى خىزمەتكار قىز.

كى [پ] ① باغل. بېرت. ئاساسەن شېئىرىي ئەسەرلەردە كېلىپ «شۇنداق قىلىپ، نەتىجىدە» دېگەن مەنىدە سەۋەب-نەتىجە مۇناسىۋىتىدىكى ئىككى جۈملىنى باغلايدۇ: چېچىشتى ئارغىماقلار مۇشۇ يولدا، قىلىچ-قالقانلار جەۋلان قىلدى قولدا. ئۇلار شىرەڭ ئېتىلدى ياۋغا گويا، كى ئۇيغۇر ئۇرۇقى ئۇدرىتىنى كۆردى دۇنيا. ② باغل. بېقىندۇرغۇچى جۈملىنىڭ ئاخىرىدا كېلىپ بېقىندى جۈملىنى بېقىندۇرغۇچى جۈملىنىڭ مەلۇم بۆلىكى بىلەن باغلايدۇ: ئۇ ئۆزىنى شۇنداق چوڭ تۇتىدۇكى، ئۆزىدىن باشقا ھېچكىمنى كۆزىگە ئىلمايدۇ.

③ يۈك. تەكت ۋە كۆچەيتىش مەنسىنى بىلدۈرىدۇ: دۇشمەن قارشى تۇرغانلىقى ئەرسىنى بىز ھمايە قىلىشىمىز لازىم.

كىنائنت ئى [ر] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. خىمىيىلىك تەركىبى $Al_2[SiO_4]O$. ئەينەك پارقىراقلىقغا ئىگە. ئادەتتە ئالىي دەرىجىدىكى ئوتقا چىداملىق ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ. ئۇ يەنە «زەڭگەر شېيات» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

كىبېرنېتىكا ئى [ر<گرېك] <فز>ئاپتوماتىك ماشىنىلارنى باشقۇرۇش ۋە كونترول قىلىش ھەققىدىكى نەزەرىيىۋى پەن. ئادەتتە ئۇ ماتېماتىكىلىق ھېسابلاش ۋە ئېلېكترونىكا ئاساسىدا ئۇچۇرلارنىڭ، ماشىنىلارنىڭ ئاپتوماتىك سىستېمىسى، ھايۋان ياكى ئادەم تېنىدە يەتكۈزۈلۈشىگە ئوخشاش ئومۇمىي مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىدۇ.

كىبىر I ئى [ئە] ① ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش، مەغرۇرلۇق: قانائەت ۋە كىبىر بىزنىڭ ئالغا بېسىش يولىمىزدىكى پۈتلىكاشاڭ. ② مەغرۇر تاشقى قىياپەت، سالاپەت: قارا ئۇنىڭ شۇجىلىق كىبرىنى! ئۇ كىم، مەن كىم؟!

كىبىر II ئى [پ] <بوت> ← **كەپە** II.

كىپارىس ئى [ر < گرېك] < بوت > ئارچا ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. ئېگىزلىكى 30 مېتىرغا يېتىدۇ، شاخلىرى ئىنچىكە بولۇپ پەسكە سالقىلاپ تۇرىدۇ. يوپۇرمىقى تەڭگىچە شەكىللىك ۋە كىچىك ئۇچى ئۇچلۇق، مېۋىسى يۇمىلاق، ئۇرۇقى قاسىراقسىمان بولىدۇ، پشقاندا بېرىلىدۇ. ياغىچى سارغۇچ قوڭۇر، پۇراقلىق كېلىدۇ. ئۇنى قۇرۇلۇشقا، كېمىسازلىققا ياكى ئۆي جابدۇقلىرىنى ياساشقا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

كېپت ئى [ئە] ① يەلكە: كېپتى چوڭ. كېپتىگە ئالماق. ② تۇرق، قىياپەت: بەستلىك، ئېگىز بوي كەلگەن، توم قارا قاش، كالتە بۇرۇتى، قاۋۇشارلىق بۇرنى ۋە يۇزىنىڭ كېپتىگە ياراشقان تەمكىن بىر كىشى ئانىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

كېت ئى [ر<گرېك] <زوئول>سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. تۇرلىرى كۆپ، دېڭىز-ئوكيانلاردا ياشايدۇ، تۇغۇپ كۆپەيىدۇ. تەن شەكلى بېلىققا ئوخشايدۇ، تەن ئۇزۇنلۇقى 30 مېتىردىن ئارتۇق كېلىدۇ، ھازىرقى زامان ھايۋانلىرىنىڭ ئەڭ چوڭلىرى ھېسابلىنىدۇ. ئالدىنقى ئايىغى پالاقتا ئايلانغان، ئارقا ئايىغى رودىۋېنتلاشقان، قۇيرۇقى قۇيرۇق پالاقچىسىغا ئايلانغان. بۇرۇن تۆشۈكى بېشىنىڭ ئۈستىدە، ئۆپكىسى ئارقىلىق نەپەسلىنىدۇ. گۆشىنى يېيىشكە بولىدۇ. يېغى دورىگەرلىكتە ۋە سانائەتتە ئىشلىتىلىدۇ.

كىتا ئى [ر] < زوئول >بىر خىل بېلىق. تېنىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 70 ـــ 90 سانتىمېتىر كېلىدۇ. ئېغىزى چوڭ، تەڭگىچىسى كىچىك.

چىك. ئۇلۇغ ئوكياننىڭ شىمالىدىكى دېڭىزلاردا ياشايدۇ. قىلتىرىقى ئاز، گۆشى مەززىلىك.

كىتاب ئى [ئە] تۆپلەنگەن ياكى مۇقاۋىلانغان باسما ياكى يازما ئەسەرلەر: كونا كىتاب. ئەرەبچە كىتاب.

كىتابپوروش ئى [ئە+پ] كىتاب ساتقۇچى كىشى: ئۇستازىم شەھىرىدىنىڭ موللا داۋۇنىش ئىسىملىك كىتابپوروش دوستى بار ئىدى.

كىتابخان ئى [ئە+پ] كىتابلار ئوقۇغۇچى.

كىتابخانا ئى [ئە+پ] ① كىتابلار سېتىلىدىغان ئورۇن: ناھىيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسى. ② پايدىلىنىدىغان ھەر خىل كىتابلار تىزىپ قويۇلغان مەخسۇس ئۆي.

كىتابۇللا ئى [ئە] يېزا. ئاللانىڭ كىتابى، قۇرئان.

كىتابىي سۈپ [ئە] ئادەتتىكى سۆزلىشىشتە كۆپ قوللىنىلمايدىغان، كىتاب تىلى ياكى يازما نۇتۇققا ئائىت بولغان: كىتابىي سۆز.

كىرا ئى [ئە] ① بەلگىلىك ھەق بېرىش شەرتى بىلەن باشقىلارنىڭ نەرسىسىنى ئىشلىتىش، ئىجارە: ھارۋا كىرا قىلماق. كىراغا ئالماق. كىراغا بەرمەك. ② يۆتكەيدىغان يۈك: بىزدە تۆت ئېشەككە بەرگۈدەك كىرا يوق. ③ ئىشلەتكەن ياكى پايدىلانغانلىقى ئۈچۈن تاپشۇرۇلىدىغان ھەق، پۇل: — قۇرۇق رەھمەت ئېيتماي ئاز-تولا ماشىنا كىراسى تۆلەپ كەت، — دەدى ئابلىز باي.

كىراكەش ئى [ئە+پ] ئۇلاغ ياكى باشقا قاتناش ۋاستىلىرى بىلەن يۈك ياكى ئادەم توشۇپ، تىرىكچىلىك قىلغۇچى.

كىرام ئى [ئە] يېزا. مۆھتەرەم، ئەزىز (كۆپىنچە كۆپلۈك قوشۇمچىسى «لار-ى» بىلەن كېلىدۇ): خەت «ئالىي كىرامىلىرىغا مەلۇم بولغايكى. . . » دەپ باشلانغانىدى.

كىراي ئى [ر] ① چەت، ياقا. ②<تەن> پۇتبول قاتارلىق تەنھەرىكەت ئويۇنلىرىدىكى يان ھۇجۇمچى.

كىرسىن ئى [ر<ئىنگ] < خەم >نېفىتتىن ئاجرىتىپ ئېلىنىدىغان يېقىلغۇ، ماي، يەنە ئۇچۇشچانلىقى بېنزىندىن تۆۋەن، دىزېلدىن يۇقىرى بولغان رەڭسىز سۇيۇقلۇق: كىرسىن لامپا. كىرسىن ئوچاق.

كىرگۈل ئى [پ] تورۇسنىڭ شامدان ياكى چىراغ ئېسىلىدىغان جايىغا چەمبەرلەپ شەكلىدە چىقىرىلغان نەقىش، فورما.

كىستافىل ئى [ر<گرېك] < بوت >ئۆسۈملۈك تېنىدىكى بىر خىل سېرىق پىگمېنت. خلوروفىل بىلەن بىرگە فوتوسىنتېز رولىنى ئوتەشكە قاتنىشىدۇ.

كىسپورۇش سۈپ [پ] ئەسلىي «ئىپپەت-نومۇسىنى ساتقۇچى» دېگەن مەنىدە ئىدى، ھازىر تىلىمىزدا «جۇۋاينىمەك، ئۆلگۈر،

ئېپلاس» دېگەندەك تىل-ھاقارەتنى بىلـ
دۈرىدۇ: ھېلىقى ئەزمە دوستۇم ۋاقىتنى
زايە قىلمىغان بولسا، كىسپۇرۇش ئوغرى
پۇلنى ئالالمايتتى.

كسلاتا ئى [ر] <خم> سۇدىكى ئېرىتمـ
سىدە ھىدروگېن ئىئونى پەيدا قىلىدىغان
بىرىكمىلەرنىڭ ئومۇمىي نامى. بۇ تۈردىـ
كى ماددىلار ئاساسلار بىلەن نېيترالىشىپ
تۇز بىلەن سۇ ھاسىل قىلىدۇ، سۇدىكى
ئېرىتمىسى كىسلاتالىق تەمگە ئىگە، لاكـ
مۇس قەغەزنىنى قىزارتىدۇ، بەزى ھېتاللار
بىلەن بىرىكىپ ھىدروگېن بىلەن تۇز ھا-
سىل قىلىدۇ. مەسىلەن، سۇلفات كىسلا-
تاسى، تۇز كىسلاتاسى قاتارلىقلارغا ئوخـ
شاش.

كسلورود ئى [ر] <خم> ← **ئوكسگېن.**

كلتاك ئى [پ] دېرىزە، ئىشىك قاناتلىرىنى
بىرىكتۈرىدىغان ئاسما تاختا.

كلو مق [ر<گرىك] ① بىرىككەن سۆزلەر-
نىڭ ئالدىنقى تەركىبى بولۇپ كېلىدۇ.
سۆز مەنىسى «1000». ② كىلوگرام.

كلوكالورىيە مق[ر<لات] <فز>ئىسسىقلىق
مىقدارىنىڭ ئەمەلىي ئىستېمال بىرلىكى.
بىر كالورىيىنىڭ 1000 ھەسسىسگە بارا-
ۋەر.

كلوگېرتس مق [ر<فران] > فز >رادىئو
دولقۇنىنىڭ چاستوتا بىرلىكى. ھەر سې-
كۇنتتا 1000 قېتىم تەۋرىنىسە بىر كىلو-
گېرتس بولىدۇ.

كلوگرام مق [ر<فران<گرىك] <ملـ>مېتىر
سىستېمىسىدىكى ئېغىرلىق (ياكى ماسسا)
نىڭ ئۆلچەم بىرلىكى. 1 كىلوگرام 2
جىڭغا ياكى 1000 گرامغا تەڭ.

كلولىتر مق [ر<فران<لات] مېتىر سىستې-
مىسىدىكى 1000 لىترغا باراۋەر سىغىم
ئۆلچەم بىرلىكى.

كلومېتر مق [فران] مېتىر سىستېمىسىدىكى
1000 مېتىرغا باراۋەر ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم
بىرلىكى.

كىلوۋات مق [ر<گرىك<ئىنگ] < فز >
ئېلېكتر نىڭ ئەمەلىي قوللىنىلىدىغان قۇۋۋە-
ۋەت بىرلىكى، بىر كىلوۋات 1000 ۋاتقا
باراۋەر كېلىدۇ.

كلىتكا ئى [ر] < بىئول >جانلىقلارنىڭ تې-
نىنى ھاسىل قىلغۇچى ۋە فۇنكسىيە ئې-
لىپ بارغۇچى ئاساسىي بىرلىك. ئۇ ناھا-
يىتى كىچىك بولۇپ كۆز بىلەن كۆرگىلى
بولمايدۇ. شەكلى ھەر خىل بولىدۇ. ئا-
دەتتە ئۇ كىلىتكا يادروسى، ستوپلازما ۋە
كىلىتكا پەردىسى قاتارلىقلاردىن تۇزۇلىدۇ.

كلىزما ئى [ر<گرىك] ئىچىنى تازىلاش ياكى
داۋالاش ئۇچۇن ئارقا يولدىن سۇ ياكى
بىرمۇ سۇيۇقلۇق بېرىش: ھەببۇلمۇلۇكنى
يېگەندە قەي قىلدۇرۇش، قۇستۇرۇش ۋە
زەھەرلەش ئىشلىرى كۆرۈلسىمۇ، ئەمما
ئۇنى كىلىزما قىلغاندا بۇنداق ئالامەت كۆ-

رؤلمەيدۇ.

كىلىمات ئى [ر<گرېك] <مېتېئور>مەلۇم بىر رايوننىڭ كۆپ يىللىق كۆزنىتىش ئارقىلىق خۇلاسلەپ چىقىلغان ھاۋا رايى ئەھۋالى. ئادەتتە ئۇ ھاۋا ئېقىمى، كەڭلىك گرادۇسى، دېڭىز ئورنىنىڭ يۇقىرى-تۆۋەنلىكى ۋە يەر شەكلى قاتارلىق ئامىللار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ.

كىلىماتولوگىيە ئى [ر<گرېك] <مېتېئور> ئاتموسفېرا ئىلمىنىڭ بىر تارمىقى. كىلىمات ئالاھىدىلىكى، ئۆزگىرىش قانۇنىيىتى ۋە ئۇنىڭ شەكىللىنىشىنى تەتقىق قىلىدۇ.

كىليونكا ئى [ر] بىر ياكى ھەر ئىككى تەرىپى سۇيۇقلۇق ئۆتكۈزمەيدىغان ماددا بىلەن قاپلانغان رەخت.

كىمبېرلىت ئى [ر] <گېئول>ئەڭ دەسلەپتە ئافرىقىنىڭ كىمبېرلىي دېگەن يېرىدىن تېپىلغان ۋە شۇ جاينىڭ نامى بىلەن ئاتالغان قىسمەن ئىشقارلىق ئۇلترا ئاساسلىق بىر خىل جىنس.

كىمخاپ ئى [پ] ئۆرۈشى يىپەك، ئارقىقى زەر يىپتىن توقۇلغان رەخت.

كىميا ئى [ئە] پېرت. خىمىيە.

كىميا‌گەر ئى [ئە+پ] پېرت. خىمىك.

كىنايە ئى [پ] <ئەد>تەنە.

كىنەز ئى [ر] ① فېئودال-كىنەزلىك ھاكىمىيىتىدىكى ئەسكەر باشلىقى ۋە ئۇلۇيەت ھاكىمى. ② فېئودال-كىنەزلىك ھاكىمىيىتىدە مىراس تەرىقىسىدە بېرىلىدىغان پەخرىي ئۇنۋان ھەمدە شۇ ئۇنۋانغا ئېگە بولغان كىشى.

كىنو ئى [ر] بىر خىل ئۇنۇپرسال سەنئەت. بۇنىڭدا لېنتىغا ئېلىنغان چاتما سۈرەتلەرنى كۆچلۈك چىراغ نۇرىدا ئېكرانغا چۈشۈرۈش ئارقىلىق، ئادەم ياكى شەيئى ھەرىكىتى ئەينەن تەسۋىرلەپ بېرىلىدۇ.

كىنوۋار ئى [ر<گرېك] < خىم >ئانئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى HgS. ئۇ سىماب ئېلىشتىكى ئاساسلىق مىنېرال ھېسابلىنىدۇ. رەڭگى قىزىل ياكى بېغىر رەڭ، زەھەرسىز كېلىدۇ. تېبابەتچىلىكتە تىنچلاندۇرۇش دورىسى قىلىنىدۇ. بەدەن سىرتىغا ئىشلەتكەندە قېچىشقاق قاتارلىق تېرە كېسەللىكلىرىنى داۋالىغىلى بولىدۇ. ئادەتتە ئۇ بويىقمۇ قىلىنىدۇ.

كىنېماتىكا ئى [ر<گرېك] <فىز> مېخانىكىنىڭ تارمىقى. ئورۇن يۆتكەش، تېزلىك، تېزلىنىش قاتارلىق فىزىكىلىق مىقدارلار ئارقىلىق، جىسىم ئورنىنىڭ ۋاقىتقا ئەگىشىپ ئۆزگىرىش مۇناسىۋىتىنى بايان قىلىدۇ ۋە تەتقىق قىلىدۇ.

كىنشكا ئى [ر] سالاھىيەت، تارىخ قاتارلىقلارنى ئىسپاتلاپ بېرەلەيدىغان، مەلۇم تەشكىلات، ئورۇنغا قاراشلىق ئىكەنلىكىنى ياكى مەلۇم جەھەتتىن بەھرىمەن بولۇشقا تېگىشلىك ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان ئۇقۇم ئاۋەتلىك كىچىك دەپتەرچە ياكى قەغەز ۋاراق.

كيۈرىي ئى [ر<لات] <خىم>رادىئوئاكتىپلىق مېتال ئېلېمېنتى. بەلگىسى Cm (Curium). ئادەتتە ئۇ سۇنئىي ئېلېمېنتلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. سۇنئىي ھەمراھ ۋە ئالەم كېمىلىرىدە ئىسسىقلىق ئېلېكتر مەنبەسى قىلىنىدۇ.

گ

گـاباردىن ئى [ر < فران] كاستۇم، پەلتو قاتارلىق كىيىملەرنـى تىكىشكە باب تو- قۇلغان بىر خىل يۇڭ رەخت.

گابرو ئى [ر < ئىتال] < گېئول > ئاساسلىق مىنېرال تەركىبى بىر ياقلىق پىروكسېن (ئـاددىي پىروكسېن، سۇزۇك پىروكسېن قاتارلىقلار) بىلەن ئاساسلىق پلاگىئوكلاز بولغان بىر خىل بۆسمە جىنس.

گادا I [پ] يېز ت ① سۈپ. كەمبەغەل، نامرات، پېقىر، يوقسۇل. ② ئى. كۆچمە. بىرەر نەرسىگە موھتاج، زار، ئىنتىزار ئادەم.

گادا II ئى [خەن] ① ئارغامچا، تانا، تاسما، شويىنا قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ باغلاپ ئۇ- لانغان ياكى تۇگۈن قىلىنغان پىرى؛ كال- لەك. ② تۇگۈلۈپ، قېتىپ، چوقچىيىپ مونەك بولۇپ قالغان نەرسە. ③ ئادەم بەدىنىدە پەيدا بولغان دانـخـورەك ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ قېتىپ قېلىشى.

گاداي [پ] ① سۈپ. يوقسۇل، نامرات، كەمبەغەل. ② ئى. كىشىلەردىن سەدىقە سوراپ، نەرسە-كېرەك تىلەپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان كىشى؛ سائىل، تىلەمچى، دە- ۋانە.

گادرون ئى [ر < گرېك] < خم > كۆچلۈك تۇردە ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىشكەن بارد- ئون بىلەن مېزوننىڭ ئورتاق نامى.

گادولىنى ئى [ر < لات] < خم > مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Gd (Gadolinium). بىر خىل سىرەك ئېلېمېنت، ئاتوم ئېنېرگىيىسى ساناتىتىدە ئاتوم قازىنىنىڭ تۆزۈلۈش ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

گار ئى [ر] < تەن > ۋاسكېتبول ئويناش ئۇچۇن ئوتتۇرىسىغا يۇمىلاق تۆمۈر ئور- نىتىلغان بىر خىل قۇرۇلما، ياغاچ جازا.

گاراژ ئى [ر < فران] ① ئاپتوموبىل قاتار- لىق ماتورلۇق قاتناش قوراللىرى تۇرىدە- غان جاي. ② ئۇزۇن يوللۇق ئاپتوبۇس بېكىتى.

گارسنىيە ئى [ر < لات] < بوت > گارسنىيە دەرىخـى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇ- رىدىغان دەرەخ. غولىنىڭ ئېگىزلىكى 20 مـېترغا يېتىدۇ. يوپۇرمـقـى ئېللىپس شەكلىدە بولۇپ، ئۇدۇل ئۆسىدۇ. گۈلى تاق جىنسلىق، شىرنىلىك مېۋە تۇتىدۇ. دەرەخ مـېيى سېرىق، شىلىمشىمان ھەم زەھەرلىك كېلىدۇ. ئۇنى سېرىق بوياق ماتېرىيالى ياكى دورا قىلىشقا بولىدۇ.

گارشوك ئى [ر] ① بىنالارنىڭ كارىدورلىرىغا قويۇلىدىغان تۆكۈرۈك قاچىسى: گارشوكقا تۆكۈرمەك. ② كىچىك بالىلارنى توسىدىغان قاچا.

گارموشكا ئى [ر] ئېغىز بىلەن چېلىشقا مەخسۇس ياسالغان بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى؛ ئېغىز گارمۇنى.

گارمون ئى [ر] ئىككى يېنى قاتلانغان، قول بىلەن تارتىپ، تۆگمىلىرىنى بېسىپ چالىدىغان تىللىق مۇزىكا ئەسۋابى.

گارمونيە ئى [ر< گرېك] <مۇز> بىر ۋاقىت ئىچىدە چىققان بىر قانچە مۇزىكىلىق ئاۋازنىڭ ئۆزئارا ماسلىشىشى، بىرلىشىشى؛ مۇزىكىدىكى ئاھاڭداشلىق، ماسلىق.

گاز ئى [ر< گول] <فىز> مۇئەييەن شەكلى بولمىغان ھەم مۇئەييەن ھەجمىگە ئىگە بولمىغان، ئېغىپ ھەرىكەتلىنەلەيدىغان جىسىم: گاز چاقماق. گاز چىراغ.

گازارما ئى [ر] ھەربىي قىسىم تۇرۇشلۇق ئورۇن؛ ھەربىي شتاب.

گازۇان ئى [پ] <بوت> ئەتىلىكتوت ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزى دورا بولىدۇ. مەنپىلىكىنى ئاسراش، يۆتەل توختىتىش رولىغا ئىگە.

گازۇاي سۆپ [ر] گاز ئىشلىتىدىغان، گازلىق: گازۇاي چىراغ. گازۇاي لامپا.

گازىر ئى [خەن] <بوت> ئاپتاپپەرەس ئۇرۇقىدىن. سوقىچاق، ئۇچى ئۇچلۇق كېلىدۇ. قورۇپ چېقىشقا ياكى ماي تارتىشقا بولىدۇ.

گاستروديە ئى [لات] <بوت> تۆلكىمايىقى ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تۆگۈنەك غولى دورا قىلىنىدۇ. باش قېيىش، باش ئاغرىش قاتارلىقلارنى داۋالاش رولى بار.

گافنىي ئى [ر< لات] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Hf(Hafnium). سۈيۈقلىنىش نۇقتىسى يۇقىرى، X نۇرى تروپكىسىنىك مەنپىي قۇتۇپى قىلىنىدۇ. گافنىي بىلەن ۋولفرام ياكى مولىبدېننىك قېتىشمىسى يۇقىرى بېسىملىق زەرەت قويۇپ بېرىش تروپكىسىنىك ئېلېكترونى قىلىنىدۇ.

گالك I ئى [خەق] تۆمۈر بىلەن ئۇگلېرود (كاربون) نىك قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان بىر خىل قېتىشما مېتال. مۇھىم بىر خىل سانائەت ماتېرىيالى؛ پولات: گالك قەلەم. ★ ئۇنىڭ كىيىمى گالك، چويۇندىن كىيىدى. // گالك بىسلىق خەنجەر.

گالك II سۆپ [خەن] جان ت. پەقەت بىرلا خىل نەرسىدىن تەركىب تاپقان، باشقا بىر تەركىب ئارىلاشمىغان؛ ساپ، خەس، يالغۇز: گالك ئاق ئون ئالماق.

گاڭبەن ئى [خەن] ① ئاپتوموبىل، پاراۋۇز، تراكتور قاتارلىق قاتناش قوراللىرىنىڭ

ئوقى بىلەن جازا ئارىلىقنىغا ئورنىتىلغان، ئېغىرلىق بېسىمنى تەڭپۇڭلاشتۇرۇپ بېرىش رولىنى ئوتەيدىغان ئېلاستىكلىق قۇرۇلما؛ ريسسور. ② پولات تاختا.

گاڭگى ئى [خەن] ئۇچى گاڭدىن ياسالغان، سياھ ئىچۇرۇپ ئىشلىتىلىدىغان قەلەم؛ پولات قەلەم.

گاڭپەن ئى [خەن] گۈرۈچنى دۆملەپ پىشۇرۇپ، ھەر خىل قورۇمىلار بىلەن يېيىلىدىغان بىر خىل تاماق.

گاڭزا ئى [خەن] قەدىمدە ئىشلىتىلگەن بىر خىل جازا قورالى يەنى كالتەك.

گاڭگۇك سۆپ [خەن] باشقىلارنى بوزەك قىلايدىغان، باشقىلارغا بوزەك بولمايدىغان، ھەققانىي ئىش قىلىدىغان؛ نوچى، باتۇر: **گاڭگۇك ئادەم**. گاڭگۇك يىگىت.

گالاكتىكا ئى [ر< گرېك] < ئىستر< ئالەم بوشلۇقىدىكى تۇرغۇن يۇلتۇزلارنىڭ زور بىر سىستېمىسى. 100 مىليارىدتىن ئارتۇق چوڭ - كىچىك تۇرغۇن يۇلتۇز، سانساقسىز يۇلتۇز تۇمانلىرى ۋە يۇلتۇز توپلىرىدىن تەشكىللەنگەن.

گالستۇك ئى [ر< نېم] كۆڭلەكنىڭ ياقىسى ئاستىدىن ئوتكۈزۈپ، ئالدىنى چىگىپ ياكى توگمە قىلىپ بويۇنغا تاقاش ئۇچۇن رەختتىن ئىشلەنگەن بۇيۇم.

گاللون مق [ر< ئىنگ] ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىنىڭ سىغىم ئۆلچىمى بىرلىكى. ئەنگلىيە ئۆلچىمى سىستېمىسىدىكى بىر گاللون 4.546 لىتىرغا، ئامېرىكىنىڭ ئۆلچىمى سىستېمىسىدىكى بىر گاللون 3.785 لىتىرغا باراۋەر كېلىدۇ.

گاللي ئى [ر< لات] < خىم > مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Ga(Gallium). كۈمۈشتەك ئاپئاق كرىستال. يۇمشاق. قېتىشما ھەم يۇقىرى تېمپېراتۇرىنى ئۆلچەيدىغان تېرمومېتىر ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ. گاللي ئارسېنىد مۇھىم يېرىم ئوتكۈزگۈچ ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ.

گالۋانومېتىر ئى [ر]< فىز > كۈچسىز توك-لارنى ئۆلچەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب.

گاما I ئى [ر< گرېك] < مۇز > بەلگىلىك كۈي شەكلىنى ئۆلچەم قىلىپ، ئاۋاز يۇقىرىلىقى تەرتىپى بويىچە يۇقىرىغا ياكى تۆۋەنگە قاراپ تىزىلغان بىر گۇرۇپپا ئاۋازلار.

گاما II ئى [ر< گرېك] < فىز > رادىي (Ra) ۋە باشقا بىر قىسىم رادىئوئاكتىپ ئېلېمېنتلارنىڭ ئاتومى چېقارغان نۇر. يەنى دولقۇن ئۇزۇنلۇقى ئىنتايىن قىسقا بولغان ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنى. تېشىپ ئوتۇش كۈچى X نۇرىدىنمۇ كۈچلۈك بولۇپ، نەچچە ئون سانتىمېتىر قېلىنلىقتىكى پولات تاختىنى تېشىپ ئوتەلەيدۇ. سانائەتتە مېتاللارنىڭ دەز جايىنى تەكشۈرۈشتە ئىشلىتىلىدۇ.

ـشـۇرۇشته ئىشلىتىلىدۇ، تېبابەتچىلىكتە دېزىنفېكسىيە قىلىش، ئۆسمىنى داۋالاشـ لاردا ئىشلىتىلىدۇ.

گامبىتا ئى [ر < گرېك] < بىئول > جانلىقلار جىنسىي كۆپەيىش مەزگىلىدە ھاسىل قىـ لىدىغان جىنسىي ھۈجەيرە. چىشى ۋە ئەركەك ئىككى خىل گامبىتا قوشۇلغاندىن كېيىن، زىگوتا شەكىللىنىدۇ.

گانتېل ئى [ر < نېم] < تەن > ئېغىرلىق كۆتۈرۈش تەنھەرىكىتى ۋە گىمناستىكىدا ئىشلىتىلىدىغان يارىمچـى مەشق سايـ مانلىرىنىڭ بىرى. شەكلى ئىككى خىل: بىر خىلى، مۇقىم گانتېل. بۇ ياغاچ ۋە تـۆمۈردىن تۈتقۇچنىڭ ئىككى تەرىپىگە ساقسىمان چويۇن ياكى تۆمۈر ئورنىتـ لىپ ياسالغان. يەنە بىر خىلى، تەڭشـ گۈچلۈك گانتېل. بۇ تۈتقۇچنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئاجرىتىشقا بولىدىغان، ئېغىرلىقى ئوخشاشمايدىغـان تۆمۈر تەخسە ئۆتكۈـ زۈلۈپ ياسالغان.

گاندون ئى [ئىنگ] < تېب > ھاملىدارلىقتىن ساقلىنىش ئۇچۇن، جىنسىي مۇناسىۋەت ئالدىدا زەكەرگە كىيدۈرۈلىدىغان رېزىنكە قاپ.

گـانـگـرېـنـا ئى [ر < گرېك] < تېب > تـوقۇلمىلارنىڭ چىرىپ ئۆلۈشىنىڭ بىر خىلى. ئادەتتە چوڭ بىر پارچە توقۇلمـ نىڭ قان (ئوزۇقلۇق) بىلەن تەمىنلىنـ شى ئۈزۈلۈپ قېلىپ، ئاندىن باكتېرىيە كىرىپ چىرتىشتىن كېلىپ چىقىدۇ.

گاھ [پ] ① باغ. جۇملە بۆلەكلىرىنى يـاكى ئىككى ئاددىي جۇملىنى باغلاش ۋەزىپىسىدە كېلىپ، «بەزەن، بەزى، بەزىـ دە» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: **گاھ ئۇنداق، گاھ مۇنداق.** * **ئىلانۇر گاھ ئۇلۇغ.كىچىك تىنىپ لېۋىنى چىشلەيىـ تى، گاھ ئاغزىنى ئۆمەللەپ نېمىنىدۇر دېيىشكە تەمشىلەتتى.يۇ، جۇرئەت قىلالـ مايتتى.** ② ئۇ. ئۇۋۇچىلار ئۇۋۇ ئۇۋلىغاندا، قۇشلارنى ئۇچۇشقا، ئاڭنى تۇتۇشقا ئۇنـ دەش ئىماسىنى بىلدۈرىدۇ.

گـائۇس ئى [ر < نېم] < فىز > ئېلېكتر ماگنىت سىستېمىسى بىرلىك تۈزۈمىدىكى مـاگنىت ئىندۇكسىيىسى كۈچىنىشنىڭ بىرلىكى.

گايكا ئى [ر] ۋېنىتىغا بۇراپ كىرگۈزۈلىدىغان بۇرىملىق دېتال.

گەپ ئى [پ] ① ئېغىز ئارقىلىق ئىزھار قىلىنغان پىكىر؛ نۇتۇق: **ياخشى گەپ تاشـ نـى يـارار، يـامـان گـەپ باشنى يارار (ماقال).** * **گەپنى قىل سىغار يەرگە، سۇنى سەپ سىغمار يەرگە (ماقال).** ② ئاساسىي مەقسەت، ئىش، مەسىلە: **ئەمدـ كى مۇھىم گەپ، تېخىچىلا ئۆزىنى ئوڭـ شىيالمايۋاتقان تەلەتكە ياردەم بېرىش كـ دى.** ③ كۆچمە. پىتنە-ئىغۋا، ئويدۇرما: **گەپ تاراتماق.** ④ ئەھدە، ۋەدە، لەۋز:

گېپىده تۇرماق.

گەدەن ئى [پ] بويۇننىڭ ئارقا تەرىپى؛ شەللە: گەدەنگە ئالماق. گەدەنگە مىنمەك.

گەدەنكەش سۈپ [پ] باش ئەگمەيدىغان، بويسۇنمايدىغان، ئىتائەت قىلمايدىغان؛ بوينى قاتتىق، جاھىل: ئادەتتە ئۆزىدىن دەرىجىسى يۇقىرىلاردىن ئىجازەت ئېلىپ ھەرىكەتلىنىش ھەرىمىلەرنىڭ ئۇستاپتا (قوللانمىدا) بەلگىلەنگەن ئىنتىزام قائىدىسى بولسىمۇ، لېكىن يۇ گەدەنكەش كالپىتان ئۇنداق قىلىشنى خالىمايتتى.

گەر باغ [پ] پىز ت ① ئەگەر: ياشىماق بولساڭ گەر مەڭگۈگە ھايات، قىلغىن سەن ئەل ئۈچۈن راسا ئىجتىھات. ② گەرچە: ھوقۇقنى ئۇلارغا گەر بەرسىمۇ ئەل، قىلىشىپ ئۆزىنىڭ توقۇزىنى تەل، باقمىدى ئەلنىڭ ھېچ دەرد - ئەھۋالىغا، قىلىشنى ئويلىماي خەلق ئۈۋالىغا.

گەرەنگە ئى [ر] < تەن > مەلۇم دائىرىلىك سىزىق ئۇتتۇرىسىغا تىكلەپ قويۇلغان قىسقا كەسلەنگەن كالتەكچىنى يېراقتا تۇرۇپ 50 ـــ 60 سانتىمېتىر توقماق بىلەن ئۇرۇپ چىقىرىش ئويۇنى.

گەردۇن ئى [پ] پىز ت ① ئاسمان، پەلەك: دېمەككى، چۆرگىلەپ بۇ چەرخى گەردۇن، بەگ ھاجىنى بۇگۈن كۆپ قىلدى مەمنۇن. ② كۆچمە. دۇنيانىڭ ئۆزگىرىشلىرى؛ تەقدىر، قىسمەت؛ پىشانە؛ كۆرگۈلۈك.

گەردىش ئى [پ] ① چەمبەر، چەمبىرەك: داپچىنىڭ دېپى سۇنسا، گەردىشى مايمۇنغا ئويۇنچۇق بوپتۇ (ماقال). ② ئايلانما شەكلىدىكى نەرسە، دائىرە: كائىنات مەشئىلى كىردى غىلاپ ئىچىگە، ئاسمان گەردىشىگە ھەم تارتىلدى پەردە. ③ كۆچمە. قاتقان، قېتىپ كەتكەن نەرسە: مېنىڭ ھارۋا ھەيدەپ گەردىش بولۇپ كەتكەن قوللىرىم مايلانغان تاسما يانداۋرۇق بىلەن ئاتنى باشقۇرۇپ، ھارۋىنى جالاق-جۇلۇق-سىز ئېلىپ ماڭماقتا.

گەردىن سۈپ [پ] دائىرە، دائىرە شەكلىدەكى، ئايلانما: گەردىن چىنە.

گەرىنز ئى [ر < گرىك] ① بىنا دۆڭارلىنىڭ ئۇستۇنكى قىسمىغا ياكى ئىشىك، دەرۋازا ئۇستىگە گورىزونتال ھالەتتە چىقىرىلغان گىرۋەك قىسمى؛ پەۋاز. ② ئىشىك، دېرىزىلەرنىڭ يۇقىرىقى تەرىپىگە پەردە ئېسىش ئۈچۈن ياغاچ ياكى مېتالدىن ياسالغان مەخسۇس جاھاز: گەرنىز ياساتماق.

گەرىس ئى [ر] يۇڭدىن ئىنچىكە قىلىپ ئېگىرىلگەن يىپ: گەرىس ياغلىق.

گەز ئى [پ] ① ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىدا مېتىر سىستېمىسى قوبۇل قىلىنىشتىن ئىلگىرى ئىشلىتىلگەن، تەخمىنەن 71 سانتىمېتىرغا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى. ② شۇ ئۇزۇنلۇقتىكى ئۆلچەش ئەسۋابى: ياغاچ

گەز. پولات گەز.

گەلەپى ئى [ر< فرن] ئادەمتە ئۆتۈك بىلەن كىيىلىدىغان، پۇچقىق تار، يان تەرىپى تۆگىنىك لوككىسىدەك چىقىرىلىپ تىكىلىدىغان بىر خىل ئىشتان.

گەلەنتىر ئى [ر] كىيىنىش ۋە ياسىنىش ئۇچۇن زۆرۈر بولغان بۇيۇملار.

گەنجاك [خەن] ① ئى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى چىقارغان بىر خىل قەغەز پۇل. ② سۆپ. جان ت. لەۋزىگە ئەمەل قىلىدىغان، راستچىل، مەرد: گەنجاك ئادەم.

گەندە ئى [پ] نىجاسەت؛ پوق.

گەيجاك ئى [خەن] تاۋ. مەھەللە باشلىقى.

گرابىن ئى [ر< نېم] < گېئول > ئىككى بۆلەك ئۆزۈلۈش بولۇۋېغىى ئارىسىدىكى تۆۋەنگە چۆشكەن جىنس قاتلىمى.

گرادۇس مق [ر< لات] ① <ملت> بۇلۇڭ ياكى ياي ھېسابلاش بىرلىكى. چەمبەرنى تەڭ 360 بۆلەككە بۆلگەندە ھاسىل بولغان ياي بىر گرادۇسلۇق ياي، بىر گرادۇسلۇق ياي قارشىسىدىكى مەركىزىي بۇلۇڭ بىر گرادۇسلۇق بۇلۇڭ دېيىلىدۇ. بىر گرادۇس 60 مىنۇتقا تەڭ. ② < جۇڭ > پاراللېل ياكى مېرىدىئاننىڭ 360 تىن بىر قىسمى. پاراللېل ياكى مېرىدىئان بويلاپ ھېسابلىنىدۇ. ③ < ھېئېور > تېمپېراتۇرا ئۆلچەم بىرلىكى؛ دەرىجە: 35 گرادۇس ئىسسىق. ④ < خەم > سۇيۇقلۇقنىڭ زىچلىقىنى، شۇنىڭدەك ئىسپىرت كۇچىنى ئۆلچەش بىرلىكى: بۇ ھاراقنىڭ گرادۇسى بەك يۇقىرى.

گرادىئېنت ئى [ر< لات] < ھېئېور > بىرلىك ۋاقىت ياكى بىرلىك مۇساپە ئىچىدىكى مەلۇم ھادىسە (مەسىلەن، تېمپېراتۇرا، ھاۋا بېسىمى، زىچلىق، سۇرئەت قاتارلىقلار)نىڭ ئۆزگىرىش دەرىجىسى.

گراف ئى [ر< نېم] غەربىي ياۋروپادا ۋە ئۆكتەبر ئىنقىلابىدىن ئىلگىرىكى رۇسىيىدە كېنەزدىن كېيىن، باروندىن يۇقىرى تۇرىدىغان ئورۇن ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۇنۋانى ۋە شۇ ئۇنۋانغا ئىگە بولغان ئوردا ئەمەلدارى.

گرافا ئى [ر< گرېك] ھەر خىل جەدۋەل ۋە ئىدارە دەپتەرلىرىدە ئىككى تەك سىزىق ئارىسىدىكى، ھەر خىل مەلۇماتلار يېزىلىدىغان ئورۇن ئىستون.

گرافىت ئى [ر< گرېك] < گېئول > بىر خىل مېنېرال. خىمىيىلىك تەركىبى كاربون (C) . توق كۇل رەڭ ۋە مېتال پارقىراق لىقىغا ئىگە. قاتتىقلىقى تۆۋەن، ئېرىش نۇقتىسى يۇقىرى، توكنى ياخشى ئۆتكۈزىدۇ، خىمىيىلىك خۇسۇسىيىتى تۇراقلىق. ئادەتتە ساپال قازان، ئېلېكتر قوتۇپى، قېرىندىاش سىياھى، سىلىقلىتىش مېيى، بوياق، چىرىشتىن ساقلىغۇچى سىر

ۋە ئاتوم رېئاكسىيە قازىنىدىكى سۇرئەت ئاستىلىتىش رېئاكتىپى قاتارلىقلار ياسلىدۇ.

گرافىك ئى [ر< گرېك] ① ھەر خىل مىقدارلىق باغلىنىشلارنى سىزىقلار ۋاستىسى بىلەن تەسۋىرلەش ۋە شۇنداق تەسۋىرلىنىڭ ئۆزى. ② ئىش نورمىسى ۋە بېجىرىلىش مۇددىتى ئېنىق كۆرسىتىلىپ تۈزۈلگەن پىلان.

گرافىكا ئى [ر< گرېك] ھەر خىل ئەھۋاللارنى كۆرسىتىدىغان ۋە تۈرلۈك رەقەملەرنى ئىزاھلاپ بېرىدىغان سخېما ياكى جەدۋەللەرنىڭ ئومۇمىي نامى. مەسىلەن، سخېمىلىق خەرىتە، ستاتىستىكا جەدۋىلى قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

گرام مق [ر< فران] < ملت > مېتىر سىستېمىسىدىكى ئېغىرلىق ياكى ماسسا بىرلىكى. بىر گرام بىر كىلوگرامنىڭ مىڭدىن بىرىگە تەڭ.

گراماتىكا ئى [ر< گرېك] < تىل > ① تىلشۇناسلىقنىڭ تىلنىڭ قۇرۇلما شەكلىنى يەنى سۆزلەرنىڭ ياسىلىش، تۈرلىنىش ھەمدە سۆزلەردىن جۈملە تۈزۈش قائىدىلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى. ئۇ مورفولوگىيە بىلەن سىنتاكسىسنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ تارىخىي گراماتىكا. تەسۋىرىي گراماتىكا. سېلىشتۇرما گراماتىكا. ② بىرمۇ تىلنىڭ ئۆزىگە خاس قۇرۇلما شەكلى يەنى سۆزلەرنىڭ ياسىلىشى، سۆز بىرىكمىسى ھەم جۈملىلەرنىڭ قۇرۇلمىسىغا ئائىت قائىدىلىرىنىڭ يىغىندىسى. ③ شۇ قائىدىلەر بايان قىلىنغان ئوقۇش كىتابى، دەرسلىك: ئۇيغۇر تىلى گراماتىكىسى. ئوتتۇرا مەكتەپ گراماتىكىسى. باشلانغۇچ مەكتەپ گراماتىكىسى.

گرانات ئى [ر< نېم] < ھەرب > قول بىلەن تاشلايدىغان بىر خىل كىچىك تېپتىكى بومبا. بەزىلىرىدە ساپ بولىدۇ.

گراناتومېيوت ئى [ر] < ھەرب > زەمبىرەك ئوقىنى ئاتقىلى بولىدىغان بىر خىل كىچىك تېپتىكى قورال. زەمبىرەك ئوقى ئاغزىدىن قاچىلىنىدۇ، ئېتىش مۇساپىسى بىر قەدەر يېقىن.

گرانىت ئى [ر< ئىتال] < گېئول > ماگمىنىڭ يەر پوستىدا تەدرىجىي سوۋۇشى بىلەن قېتىشىپ كرىستالغا ئايلانغان تاغ جىنسى. يەر يۈزىگە كەڭ تارقالغان.

گراۋىتاتسىيە ئى [ر< لات] < فىز > ئېغىرلىق كۈچى؛ تارتىش كۈچى.

گراۋىمېتىرىيە ئى [ر< لات]< گېئول> قاتتىق جىسىملار گېئوفىزىكىسىنىڭ بىر تارمىقى. ئاساسىي ۋەزىپىسى يەر شارىنىڭ ئېغىرلىق كۈچ مەيدانى ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىشلىرىنى ئۆلچەپ چىقىشتىن ئىبارەت.

گرىلكا ئى [ر] < تېب > ئادەتتە بەدەننىڭ

ئاغرىغان، يەل تۇرۇپ قالغان جايلىرىغا قىزىق سۇ بىلەن ئىسسىق ئۆتكۈزۈش ئۇ- چۇن ئىشلەنگەن خالتا شەكلىدىكى ئاغ- زى بۇرۇلىق بىر خىل رېزىنكە سايمان.

گرېيزبېن ئى [ر< نېم] < گېئول > بىر خىل ئايىنغان جىنس، يەنى گرانىت جىنسلار- دىكى دالا شپاتى قاتارلىق مىنېرالالار ماگ- مىدىن بۆلۈنۈپ چىققان گاز ۋە ئىسسىق ئېرىتمىنىڭ تەسىردە ئاجراپ بۆلۈنۈپ شەكىللەنگەن كۆارتس ۋە ئاق چىرىمتال- لارنى ئاساسىي تەركىب قىلغان تاغ جىن- سى.

گلاۋكوما ئى [ر< گرېك] < تېب > بىر خىل كۆز كېسەللىكى. كۆزنىڭ ئىچكى بېسىمى- نىڭ ئارتىپ كېتىشى نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدۇ. بۇنىڭدا قارىچۇق يوغىناش، مۇگدۈز پەردىدە سۇلۇق ئىششىق پەيدا بولۇش، رەڭگى كۈل رەڭگە مايىل بېيىش تۇس ئېلىش، قاتتىق ئاغرىش ۋە قۇسۇش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ. بۇنىڭدا يە- نە كۆرۈش قۇۋۋىتى ئاجىزلاپ، پۈتۈنلەي قارىغۇ بولۇپ قالىدىغان ئەھۋاللارمۇ كۆ- رۈلىدۇ.

گلوبۇس ئى [ر< لات] < جۇغ > يەر شارىنىڭ مودېلى. تەگلىكى بار جازىغا ئورنىتىلغان بولۇپ، ئايلاندۇرغىلى بولى- دۇ. ئۇستىگە دېڭىز-ئوكيان، قۇرۇقلۇق، دەريالار، تاغ تىزمىلىرى، پارالىل ۋە مېرى- دىئان سىزىقلىرى قاتارلىقلار سىزىلغان بولىدۇ. ئادەتتە ئوقۇتۇش ۋە ھەربىي ئىشلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

گلوبۇلىن ئى [ر< لات] < بىئول > ئىسسىقلىققا قارىتا تۇراقسىز بولغان بىر خىل قان زەردابى ئاقسىلى. تويۇنۇش دەرىجىسى 50 پىرسەنت بولغان ئاممۇنىي سۇلفات ئارقىلىق چۆكمىگە چۈشۈرۈشكە بولىدۇ. ئادەتتە ئۇ سۇيۇق تۇز كىسلاتا- سىدا ئېرىيدۇ. ئۇ يەنە «شارچە ئاقسىل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

گلۈكوزا ئى [ر< گرېك] < خىم > ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_6H_{12}O_6$. ئاددىي قەنت بولۇپ، رەڭسىز كرىستال ھالىتىدە كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئوزۇقلۇق قىم- مىتى ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ، ئادەم ۋە ھايۋانات ئېنېرگىيىسىنىڭ ئاساسىي مەنبە- سى ھېسابلىنىدۇ. تېببىي دورىگەرلىكتە قۇۋۋەتلەندۈرۈش دورىسى قىلىنىدۇ. ئۇ- نىڭدىن يەنە قەنت-گىزەك ۋە پېچىنە قا- تارلىقلارنى ئىشلەشتە پايدىلانغىلى بولىدۇ.

گلىكوزىد ئى [ر< گرېك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ بىر تۈرى. ئۆسۈملۈكلەردە كەڭ سېقىلانغان. قەنت تۈردىكى ۋە قەنت تۈردە بولمىغان ھەر خىل ئورگا- نىك ماددىلارنىڭ كوندېنساتسى- يىلىنىشىدىن ھاسىل بولىدۇ. ئادەتتە كۆ- پىنچىسى ئاق رەڭلىك كرىستال ھالىتىدە

كېلىدۇ.

گلىتسېرىن ئى [ر< گرېك] <خم> ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_3H_8O_3$. رەڭسىز، سۈزۈك سۈيۇقلۇق. يېپىشقاق كېلىدۇ، تاتلىق تەمگە ئىگە، سۇ سۈمۈرىدۇ. زىننەت بۇيۇملىرى، نىترو گلىتسېرىن ۋە قەنت-گېزمك ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ. مېدىتسىنىدا تېرە ۋە يېپىشقاق پەردىلەرنى ئاسراش قاتارلىقلاردا ئىشلىتىلىدۇ.

گلىكوگېن ئى [ر< گرېك] <خم> ئورگانىك بىرىكمە. ئۇنىڭ مولېكۇلا فورمۇلىسى $(C_6H_{10}O_5)_x$. ئۇ بىر خىل كۆپ قەنتلىك ۋە رەڭسىز پاراشوك بولۇپ، تەمى تاتلىق. ھايۋانلار تېنىدە ساقلىنىدۇ، جىگەردە ئەڭ كۆپ. ئادەتتە ھايۋانلار ئېنېرگىيىسىنىڭ مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ. ئادەم بەدىنىدە گلۈكوزا كەم بولغاندا، گلىكوگېن قان سۈيۇقلۇقىغا كىرگۈزۈلسە، گلۈكوزنىغا ئايلىنىدۇ. قاندىكى گلۈكوزنىڭ مقدارى ئارتقاندا، ئارتۇق گلۈكوزا يەنە گلىكوگېنغا ئايلىنىپ جىگەر ۋە مۇسكۇلدا ساقلىنىدۇ.

گنېيس ئى [ر< نېم] < گنېيل > تەركىبىدە دالا شپاتى، كۋارتس كۆپرەك، دانىچىلىرى يىرىكرەك ۋە روشەن گنېيس قۇرۇلمىسىغا ئىگە بولغان ئۆزگەرگەن جىنس. تاغ جىنسلىرىدا دالا شپاتى (كالىيلىق دالا شپاتى، پلاگىئوكلاز) بىلەن كۋارتسنىڭ مقدارى 50 تىن ئارتۇق، دالا شپاتنىڭ مقدارى ئادەتتە كۋارتستىن كۆپ بولىدۇ.

گوپاك ئى [ر] < ئوس > ئوكرائىنانىڭ بىر خىل خەلق ئوسسۇلى ياكى شۇ خىل ئوسسۇل مۇزىكىسى.

گوداك ئى [پ] ئويۇلۇپ ئورا بولۇپ قالغان ياكى توپىسى قېزىۋېلىنغان چوڭ ئويمان يەر؛ ئازگال.

گورمون ئى [ر< گرېك] < بىئول > ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئىچكى ئاجراتما بەزلىرى بىۋاستە قان تەركىبىگە چىقىرىدىغان، ئورگانىزم ئۇچۇن ئالاھىدە ئونۇمى بار ماددىلار. ھەزىم قىلىش يوللىرىدىكى ئەزالارغا ئەزالار ۋە بالا ھەمراھى قاتارلىق ئەزالارمۇ گورمون ئاجرىتىپ چىقىرىدۇ. گورمونلار-نىڭ خىزمىتى نېرۋا سىستېمىسىنىڭ كونترول قىلىشى ۋە ئۆزئارا تەسىر قىلىشى ئاساسىدا، ئورگانىزملارنىڭ ھەرخىل فىزىئولوگىيىلىك ئىقتىدارى ۋە ماددا ئالماشىشىلىرىنى تەمىنلەپ تۇرىدۇ.

گورىزونتال [ر< گرېك] ① سۈپ. ئۇپۇق سىزىقىغا پاراللېل يۆنەلگەن ياكى پاراللېل بولغان: گورىزونتال سىزىق. گورىزونتال تەكشىلىك. ② ئى. ئۇپۇق سىزىقىغا پاراللېل بولغان توغرا سىزىق.

گوسپىتال ئى [ر< لات] ئادەتتە ھەربىيلەر ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان داۋالاش ئورنى؛ شپاخانا، كېسەلخانا.

گوسسامپىنۇس ئى [لات] < بوت > گوسسامپىنۇس دەرىخى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ئۇرۇق پوستىدىن ئۇزۇن ۋە ئاق رەڭلىك تالا ئۆسۈپ چىقىدۇ. بۇ خىل تالا يۇمشاق بولۇپ، ئۇنىڭدىن ياستۇق، سېلىنچا قاتار-لىقلار ياسىلىدۇ.

گولف ئى [ئىنگ] < تەن > ① بىر خىل توپ ئويۇنى. ئادەتتە توپنى چۆمۈچ شەكىللىك تاياق بىلەن ئۇرۇپ توسالغۇلار-دىن ئۆتكۈزۈپ، يەرگە كولاپ قويۇلغان كىچىك تۆشۈكلەرگە كىرگۈزۈپ ئويناي-دۇ. ② گولف توپ ئويۇنىدا ئىشلىتىلى-دىغان توپ. سىرتى قاتتىق كاۋچۇكتىن ياسالغان، چويلا توپتىن كىچىكرەك بولى-دۇ.

گولمي ئى [ر < لات] < خىم > مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Ho(Holmium). بۇ بىر خىل سىيرەك يەر مېتالىدۇر.

گولوگرافىيە ئى [ر < گرېك] < فىز > جىسىملاردىن قايتقان ياكى ئۆتكەن دولقۇنلىرىنىڭ بارلىق ئۇچۇرلىرىنى خاتىرىلەيدىغان بىر خىل تېخنىكا. ئوپتىكىلىق، ئالىكترونلۇق گولوگرافىيە دېگەندەك كۆپ خىل تۈرگە ئايرىلىدۇ. بۇ خىل تېخنىكا ئارقىلىق تارتىلغان سۈرەت كىشىگە ستېرېئولۇق تۇيغۇ بېرىدۇ.

گولوگراما ئى [ر < گرېك] < فىز > گولوگرافىيە تېخنىكىسى ئارقىلىق تارتىلغان سۈرەت.

گومولوگ ئى [ر < گرېك] < خىم > مولېكۇلا تۈزۈلۈشى ۋە خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى ئوخشاپ كېتىدىغان، بىراق بىر-بىرىدىن بىر ياكى بىرقانچە CH_2 بىلەن پەرق قىلىدىغان نۇرغۇنلىغان ئورگانىك بىرىك-مىلەر. گومولوگلار ئومۇمىي فورمۇلا ئار-قىلىق ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن، ئالكانلار-دىكى مىتان CH_4، ئېتان C_2H_6 ۋە پروپان C_3H_8 قاتارلىقلار گومولوگلار بولۇپ، ئۇلار ئارىسىدىكى پەرق CH_2، ئومۇمىي فورمۇلىسى $CnH_{2n}+2$.

گومۇش سۈپ [پ] بىرەر ئىشقا دەرھال ئەقلى يەتمەيدىغان، روھىي ھالىتى جۇشقۇن ئىمەس، زېھنى ئاجىز: گومۇش ئادەم. گومۇش بالا.

گومىندالىق ئى [خەن] < تارىخ > مەملىكەت-ئىچىدىكى بۇرژۇئازىيىنىڭ مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدىكى سىياسىي پارتىيىسى.

گوۋۇيۈەن ئى [خەن] ① مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى، دۆلەتنىڭ ئالىي ھاكىمىيەت ئورگىنىنىڭ مەمۇرىي ئىجرائىيە ئورگىنى، دۆلەتنىڭ ئالىي ئورگىنى. ئۇ زۇڭلى، مۇئاۋىن زۇڭلىلار، دۆلەت كومىسسارلىرى، مىنىستىرلار، كومىتېت مۇدىرلىرى، باش

مۇپەتتىش، باش كاتىپتىن تەركىب تاپىـ
دۇ. گوۋۇيۇەن مەملىكەتلىك خەلق قۇـ
رۇلتىيى ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتى ئالـ
ـدىدا جاۋابكار بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئۆز
خـــزمـــتـــىدىن دوكلات بېرىدۇ. ②
مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدىكى ئىچكى
كابىنىت. زۇڭلى باشچىلىق قىلغان.

گويا يۈك [پ] قىياس قىلىش، ئوخشتىش،
سېلىشتۇرۇش مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: قا-
راڭغۇ چۈشۈپ ئەتراپتا گويا ئۆلۈم جىمـ
جىتلىقى ھۆكۈم سۈرگەندە، ئۇلار ئۆڭـ
كۈردىن چىقىشتى.

گـويـاكى يۈك [پ] ← **گويا**: ئۇ گويا كى
قىـدالىلاردا ئەركىن باھار شامىلى بىلەن
يەلپۈنۈپ تۇرغان چىغىرتاق گۈلدەك نە-
پىس ۋە نازاكەتلىك ئىدى.

گۇئانىدىن ئى [ئىنگ] < خم > ئورگانىك
بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى CH_5N_3.
رەڭسىز كرىستال، نەملىكتە ئىنتايىن ئو-
ڭاي پارچىلىنىدۇ. ئۇ دورىگەرلىك سانائـ
ـتىنىڭ مۇھىم خام ماتېرىيالى بولۇپ،
كۈچلۈك ئىشقارلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە.
بۇنىڭ ئىشقارلىقى NaOH نىڭ ئىشقارلـ
قىغا يېقىنلىشىدۇ.

گۇنتاتۇس ئى [لات] < زەئول > بىر خىل
بـــېلىق. تېنى ئىنچىكە، ئۇزۇن، رەڭگى
كـــۇل رەڭ، قارامتۇل كەلگەن ئۇششاق
سەپكۈنلىرى بار. تەڭگىچسىي يوق. ئېغىز
قىسمىدا تۆت جۈپ بۇرۇتچىسى بار. تاتـ
لىق سۇلاردا ياشايدۇ.

گـــۇرۇپـــپا [ر < نېم] ① ئى بىرمۇ بىرگە
يىغىلغان كىشىلەر، ھايۋانلار، قۇشلار ۋە
ئۇلارنىڭ ئايرىم-ئايرىم ئۇيۇشقان بۆلىكى؛
توپ: ئوغۇللار ھەر كۈنى دەرستىن كېيىن
ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ پۈتبول ئۇيناي-
دىغان بولدى. ② دەرس يـاكـى مەشغۇـ
لات ئۆتكۈزۈشكە ئوخشاش بىرمۇ مەقسەت
بىلەن بىرلەشكەن كىشىلەر توپى؛ ئەتـ
رەت، گۇرۇھ: خىزمەت گۇرۇپپىسى. پار-
تـــىيە گۇرۇپپىسى. ئۆگىنىش گۇرۇپپە-
سى. تەتقىقات گۇرۇپپىسى. ③ تۈر، تار-
ماق: قازاق تىلى ئالتاي تىللىرى سىستە-
ـمىسىدىكى تۈركىي تىللار ئائىلىسىنىڭ
ئوغۇز-قىپچاق تىل تارمىقىنىڭ قىپچاق-
نـوغاي تىل گۇرۇپپىسىغا كىرىدۇ. ④
بىرمۇ ئورتاق بەلگە، خۇسۇسىيەت قاتار-
لىقلارغا ئائىت نەرسىلەر، ھادىسىلەر بۆلـ
كى، تۈركۈمى: يۇلتۇزلار گۇرۇپپىسى.
سەيياريلەر گۇرۇپپىسى.

گۇرۇھ ئى [پ] بىرمۇ كۆز قاراش، ئېتىقاد،
مـــەســـلەك بويىچە ئۇيۇشقان شەخسلەر
كـــوللېكتىپى؛ مەزھەپ: دىنىي گۇرۇھ.
ئەكسىيەتچىل گۇرۇھ.

گۇرۇھۋاز سۇپ [پ] سەلب. مەزھەپ ۋە گۇرۇھ
پـــەيـــدا قىلىدىغان، گۇرۇھۋازلىق بىلەن
شـــۇغـــۇللىنىدىغان؛ تەرەپپاز، گۇرۇپپاز:
گۇرۇھۋاز تەشكىلاتلار. // سۆزۈمنى باشـ
لىمىم، ئاڭلا، گۇرۇھۋازلار، يولى تار-

لار، ئومۇملۇقنى راسا داڭلا، قۇرۇپ كەتـ
سۇن گۈرۈھۇزالىق.

گۈڭ I ئى [خەن] ① جان ت. ئىش كۆنى: گـۈڭ خاتىرىلىمەك. ② يەر ئۆڭچەش ئەسۋابى: — قېنى قايسى نوچى يېرىمگە گۈڭ سېلىشقا پېتىنىدىكەن، قاڭشىرىنى ئېتىلدۇرۇۋېتىمەن! — دەيتتى روزىمەت قولىدىكى يوغان چالمىنى كۆرسىتىپ.

گۈڭ II ئى [خەن] خانىنىڭ بىرىنچى ئوغلى ياكى ئوغلى بولمىسا بىرىنچى ئىنىسىغا بېرىلىدىغان ئىز باسارلىق ئەمەل. بۇنى خان بەگلىمەپ يارلىق چۈشۈرىدۇ.

گۈڭپۇڭ ئى [خەن] جان ت. يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى ۋە يېزىلاردا ئەزالارنىڭ ئەمـ گـەكىگە يارىشا ھېسابلىنىدىغان ھەق؛ ئىش نومۇرى: گۈڭپۇڭ ئالماق. گۈڭـ پۇڭ بەرمەك.

گۈڭشي ئى [خەن] ← **كوممۇنا**.

گۈلاب ئى [پ] ① ئەتىرگۈل سۈيى: مەلـ لىنىڭ ئادەملىرى ئۇنىڭ يۈزلىرىگە گۈلاب چېچىپ ھوشىغا كەلتۈردى. ② ئەتىرگۈل سۈيىدىن قىلىنغان شەربەت: گۈلاب ئىچـ مەك.

گۈلاخ ئى [پ] ھاممام (سەراپ) ئوچىقىنىڭ ئالدىدىكى كۆل چۇشىدىغان ئازگال.

گۈم سۈپ [پ] مەۋجۇت بولمىغان، مەۋجۇت ئەمەس؛ يوق: گۈم بولماق. گۈم قىلـ ماق.

گۈماشتا ئى [پ] باشقىلار تەرىپىدىن قويۇلـ غان، شۇلارنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن خىزـ مەت قىلىدىغان شەخس.

گۈمان ئى [پ] پەرەز، قىياس، تەخمىن؛ شەك، شۇبھە: گۈمان چۈشمەك. گۈمان قىلماق. گۈمان تۇغۇلماق. گۈمان بىلەن سۆزلىمەك.

گـۈمـانـىـزم ئـى [ر < لات] < ئـىـد < ئىنسانپەرۋەرلىك.

گۈمانست ئى [ر] گۈمانىزمنى ياقلىغۇچى، گۈمانىزم تەرىپدارى، كىشىلىك ئەركىنلىكـ نى ھىمايە قىلغۇچى؛ ئىنسانپەرۋەر.

گۈماني سۈپ [پ] گۈمان قىلىنغان، گۈمانغا ئاساسلانغان؛ تەخمىنىي: گۈماني قاـ راش. گۈماني تۈيغۇ.

گۈمپا ئى [خەن] ① بەرەر ئىش، ھۈنەرـ كەسپتىن ئىگىلىگەن ماھىرلىق، ئۇستـ لىق؛ ماھارەت: گۈمپا ئىگىلىمەك. گۈمپا كـۆرسەتمەك. * يەڭلىرىنى شىمايلاپ گـۈمـپـامـنـى بـاشـلـىـۋەتـتـىم. ② چامباشچىلىق ماھارىتى: گۈمپا ئۆگەـ مەك.

گۈمران سۈپ [پ] يوقالغان، يوق قىلىپ تاشلانغان، يوقىتىلغان؛ ۋەيران: گۈمران ئـەيـلـىـمەك. گۈمران بولماق. گۈمران قىلماق.

گـۈمراه سۈپ [پ]. پېرەت. يولدىن ئازغان، ئاداشقان، بېگىلگەن: ئەزەلدىن ۋىجدانسىز نامەردلەر ھىيلىلەر قىلىپ، ۋىجدان ئەھـ لىنى بوزەك قىلماقنى ئىزلەيدۇ. ۋە لې-

كىن، بۇ يەڭلىغ كۆڭلى قارا گۈمراھلار، قىساس بازغىنىدا يانجىلىمىدۇ، يەر چىشلەيدۇ.

گۈناھ ئى [پ] ① ئەقىدىلەرگە خىلاپ، ئەدەپ-ئەخلاق دائىرىسىدىن چەتنىگەن ئىش، ھەرىكەت: بەرگەن خۇداغا يېقىن، بەرمىگەن گۈناھقا يېقىن (ماقال). ② جىنايەت، خاتالىق: گۈناھىنى يۇماق. گۈناھىدىن ئۆتمەك. گۈناھىنى تىلىمەك.

گۈناھكار ئى [پ] خاتالىق ئۆتكۈزگەن، گۇناھ قىلغان كىشى: مەن ئۆمرۈمدە بىرنەچچى قېتىم گۈناھكار بولۇپ سوراققا تارتىلدىم.

گۈندا ئى [پ] ① يوغان، چوڭ؛ قېلىن، ئىغىر، توم: گۈندا ياغاچ. ② كونا جەمئىيەتتە گۈناھكارلارنىڭ پۈت-قول ياكى بوينىغا سېلىپ قويۇلىدىغان، يوغان ياغاچتىن ياسالغان ئىغىر جازا قورالى. ③ كونا جەمئىيەتتە گۈناھكارلارنى سولايدىغان قاماقخانا؛ تۈرمە. ④ گىلەم دۇكىنىنىڭ ئاستى-ئۈستىگە ئورنىتىلغان توغرا ياغاچ. ⑤ جۈۋازنىڭ ياغ چىقىرىلىدىغان قازان شەكىللىك كۆتەك ياغمچى.

گۈۋاھ ئى [پ] ① ھەر ۋەقە-ھادىسە يۈز بەرگەندە نەق مەيداندا بولغان، كۆرگەن كىشى؛ شاھىت: گۈۋاھ بولماق. * بۇگۈن شۇنچە خالايىق ئاڭلىدى. ھەممىسى گۈۋاھ. ② سوت ياكى تەرگەۋ ئىشلىرىدا بىلگەنلىرىنى سۆزلەپ بېرىشكە سوت تەرىپىدىن چاقىرىلغان كىشى: گۈۋاھ چاقىرماق. * قەمەرۇززامانىدىن بۇ سۆزنى ئاڭلىغان غەيۇر شاھ بۇ شەرت ۋە جاۋابقا گۈۋاھ بولۇش ئۈچۈن، قازىلارنى قىچقىرىپتۇ. ③ ھەر ۋەقە - ھادىسە، شكايەت، دەۋا، ئەرزىيەت قاتارلىقلارنىڭ توغرىلىقىنى تەستىقلىغۇچى نەرسە؛ ئىسپات، دەلىل: ئۇنىڭ سالچىلىق ھاياتىغا مۇشۇ سۇ گۈۋاھ.

گۈۋاھنامە ئى [پ] ھەر ۋەقە پاكىتنى تەستىقلاش، ئېتىراپ قىلىش ھەققىدە ئىمزا قويۇلغان، تامغا بېسىلغان رەسمىي ھۆججەت؛ گۈۋاھلىق قەغىزى.

گۇي ئى [خەن] يۇمشاق باش؛ خوتۇنىنىڭ ناشايان ئىشلىرىنى كۆرسىمۇ، كارى يوق ھالەتتە بېشىنى ئېچىگە تىقىپ يۇرۇشۇبرىدىغان ئادەم.

گۇيتۇزا ئى [خەن] يۇمشاق باش، گۇي: — ئەنەيتۇل دېگەن گۇيتۇزا مەندىن گۇمان قىلىپلا كېلىۋاتىدۇ، — دېدى ھاجى چايان.

گۇدەك سۈپ [پ] ① ئېمىدىغان، قۇچاقتىن چۈشمىگەن بوۋاق: مەن بۇ يەرگە ئانامنىڭ قۇچىقىدىكى گۇدەك ۋاقتىمدا كەلگەنمەن. ② كۆچمە. تۇرمۇش تەجرىبىسىگە ئىگە بولمىغان، خام، سادda كىچىك: سىز تېخى گۇدەك ئىكەنسىز، مۇھەببەتنىڭ قەدىر-قىممىتىگە يەتمەيدىكەنسىز، بېرىپ كىچىك بالىلار بىلەن ياشاق

ئويناڭ.

گـۆر ئى [پ] ئۆلۈكنى كۆمۈش ئۇچۇن كولانغان ئورا؛ يەرلىك، قەبرە: گۆر كولـ ماق. گۆرگە قويماق. گۆر ئازابى.

گۆركار ئى [پ] قەبرىستانداگۆر كولاش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم.

گۆرۈ ئى [پ] قورۇ-جاي، قىممەت باھالىق بۇيۇملارنى ۋاقتىنچە ئۆتكۈزۈپ تۇرۇش بەدىلىگە چەكلىك مۇددەت بىلەن ئۆسۈ- مى بار پۇل ئېلىش؛ رەھنە: گۆرۈگە قوي- ماق. گۆرۈ خەت.

گۆرۈخانا ئى [پ] بىراۋنىڭ نەرسىلىرىنى گۆرۈگە ئېلىپ قەرز بېرىدىغان جاي، ئو- رۇن.

گۆرۈگەش ئى [پ] رەھنىگە، گۆرۈگە ئالغۇچى كىشى.

گۆرىستان ئى [پ] ئۆلگەن ئادەملەرنى دەپنە قىلىدىغان جاي؛ قەبرىستان.

گـۈش ئى [پ] ① تىرىك ئورگانىزمنىڭ ئـــىنچىكە توقۇلمىلىرى؛ ئەت: بۇلجۇڭ گۈش. * گۈش ئەمەس ياكى بەز ئەمەس. ② ســـويۇلىدىغان مالالارنىڭ تېنىدىكى ئوزۇق سۈپىتىدە ئىستېمال قىلىنىدىغان قىسمى؛ ئەت: قوي گۈشى. كالا گۈشى. توخۇ گۈشى. ③ بەزى مېۋىلەرنىڭ يېيـ لىدىغان قىسمى، ئەت.

گۈشخور سۈپ [پ] گۈش يېيىشكە ئادەتلەنـ گەن؛ گۈشنى ياخشى كۆرىدىغان، گۈش- نى كۆپ ئىستېمال قىلىدىغان: گۈشخور ھايۋان.

گۈھەر ئى [پ] ① قىممەت باھالىق تاش- لارنىڭ ئومۇمىي نامى: گۈھەر قازماق. * گۈھەر تۇرىدۇ سايدا، تونۇمىساڭ نېمە پايدا (ماقال). ② كۆچمە. سېپتۇالغىلى بولمايدىغان، قىممەتلىك، ببباھا؛ ئەزىز: گۈھەر ماكان. گۈھەر كىتاب. // گۈھەر بىلمەك. ③ كۆچمە. قابىلىيەت (كۆز ھەـ قىدە): كۆز گۈھىرى. * شۇ زامان ئۇ- نىڭ كۆزلىرى ئېچىلىپتۇ. كۆز گۈھىرـ ىدىن نۇرلار چېچىلىپتۇ. ④ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

گۈھەرپۇرۇش ئى [پ] ھەر خىل قىممەت بـاھالىق، ئېسىل تاشلارنى تونۇيدىغان، ئېلىپ ساتىدىغان ئادەم؛ جاۋاھىرپۇرۇش.

گۈھەرشۇناس ئى [پ] قىممەت باھالىق تاش- لارنى تەتقىق قىلىدىغان، ياخشى بىلىدـ غان مۇتەخەسسىس.

گۈدۈك ئى [ر] ① سىگنال بېرىلىدىغان تۇرلۇك مېخانىكىلىق قۇرۇلمىلار: پاراۋۇز گۈدۈكى. زاۋۇت گۈدۈكى. ② شۇنداق قۇرۇلمىلاردىن چىقىرىلغان ئاۋاز؛ سىگنال: گۈدۈك بەرمەك. * ئەتىگەنلىكى سائەت ئالتىدىن ئاشقاندا، ئۇنى پاراخوتنىڭ گۈ- دۈكى ئويغاتتى.

گۈرزە ئى [پ] ئۇچىغا يۇمىلاق ياكى ئەگـ رى-بۈگرى تۆمۈر ئورنىتىلغان توقماق؛ ئۇرۇش قورالى: مېنى دارغا ئاسقاندا، ئا- گاھ بول ئۇز ئىشىڭغا. روھىم گۈرزە،

ئومۇت بولۇپ، بىر كۈن تېگەر بېشىڭغا.
گۈرۈچ ئى [پ] شالنىڭ پوستى تازىلانغاندىن كېيىنكى دېنى.
گۈزەر ئى [پ] شەھەر ۋە بازارلاردىكى سودا-سېتىق كۆپ بولىدىغان، ئوقەتچىلەر مەركەزلەشكەن ئاۋات جاي؛ رەستە.
گۈڭگۈرمەن ئى [خەن] <يەم> خېمىر ئادەتتىكىدىن توم سوزۇلۇپ تەييارلانغان لەڭمەن.
گۈل ئى [پ] ① < بوت > ئۇرۇقلۇق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ جىنسلىق كۆپەيىش ئورگىنى. گۈل تاجى ياپراقچىسى، گۈل كاسىسى، گۈل تەگلىكى ۋە ئاتلىق ھەم ئانىلىقلاردىن تۈزۈلىدۇ. رەڭگى ھەرخىل بولىدۇ. بەزىلىرى ناھايىتى چىرايلىق، يەنە بەزىلىرى خۇش پۇراقلىق كېلىدۇ: ئاتلىق گۈل. ئانىلىق گۈل. ② زىننەت ئۈچۈن تېرىلىدىغان ئۆزى ئۆسىدىغان گۈللۈك ئۆسۈملۈكلەر؛ چېچەكلەر: ئەتىرگۈل. قىزىل گۈل. جۇخار گۈل. ③ شۇنداق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئۇزۇۋېلىنغان ھاسىلى ياكى شۇنىڭغا ئوخشىتىپ ياسالغان زىنەت بۇيۇمى: گۈل تۇتماق. گۈل سوۋغا قىلماق. گۈل ئۈزمەك. * ئەكسىچە قىزغا قارىدى، قىز ئۇنىڭ قوللىرىدىكى ئېتىز گۈللىرىنى ئالدى. ④ بىرەر نەرسىگە سىزىپ، تىكىپ، بېسىپ ياكى ئويۇپ چۈشۈرۈلگەن بېزەك، نەقىش: گۈل باسماق. گۈل ئىشلىمەك. گۈل چىقارماق.
⑤ تەۋەلىك Ⅱ شەخس قوشۇمچىسى بىلەن تۇرلىنىپ كېلىپ 1) «ئالدى»، «سەركىسى» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: قىز بالا ئۈينىڭ گۈلى (ماقال). * ھېزىم: — 30 ئوغۇلنىڭ گۈلى بىز شاڭيۇ ئاكا، — دېدى. 2) قىزلارنىڭ ئىسمى بولۇپ كېلىدۇ: گۈلى، قاچان كەلدىڭ؟ ⑥ قىزلارنىڭ ئىسمى تەركىبىدە كېلىدۇ: ئارزۇگۈل. گۈلبوستان.
گۈلەپشان ئى [پ] ھەر خىل گۈل نۇسخىلار بىلەن نەقىشلەنگەن؛ نەقىشلىك: شاھنىڭ ھەرەمخانىسى بىلەن چارباغنى ئايرىپ تۇرىدىغان گۈلەپشان دەرۋازا، يىراقتا ئوردىنىڭ، مەسچىتلەرنىڭ پەشتاقلىق مۇنارلىرى غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.
گۈلەنبەر ئى [پ+ئە] < بوت > ئېيىقتاپان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولىغا ئوسۇملۇك. كۆكۈچ سۆسۈن، ئاچ قىزىل ياكى ئاق رەڭلەردە بولىدۇ. كۆرۈنۈشى ئۇچۇقاتقان قوشقا ئوخشايدۇ. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ. ئىسسىقنى بېسىش، ئاغرىق توختىتىش، قورت ئۆلتۈرۈش رولى بار.
گۈلخان ئى [پ] ئىسسىنىش ياكى يورۇتۇش، بەلگە بېرىش قاتارلىق مەقسەتلەردە ئوتۇن سېلىپ ئوچۇقچىلىقتا قالانغان ئوت.
گۈلخەيرى ئى [پ+ئە] < بوت > غولى باراقسان، گۈلى چوڭ بولغان بىر خىل

مەنزىرە ئۆسۈملۈكى ۋە شۇ ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

گۈلدار سۈپ [پ] يۈزىگە گۈل ۋە نەقىش قىلىنغان، گۈللۈك: گۈلدار كىگىز. گۈلدار خۇرجۇن. گۈلدار ئىشكاپ.

گۈلدان ئى [پ] گۈل سېلىپ قويىدىغان قاچا؛ لوڭقا.

گۈلزار ئى [پ] گۈل ئۆستۈرۈلگەن، گۈل-گىياھلار بىلەن قاپلانغان جاي، گۈللۈك، چىمەنزار.

گۈلشەن ئى [پ] ① گۈلزار، چىمەنزار، گۈللۈك، چىمەنلىك: باغۇبوستان ئىچىدە ياپىرىسۇن كۆكۈل. قانات قېقىپ گۈلشەندە، سايرىسۇن بۈلبۈل. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

گۈلقەغ ئى [پ+ئە] ① ھەددىدىن ئارتۇق خۇشاللىق، شادلىق، شاد-خۇراملىق: گۈلقەغلىرى ئېچىلىپ كەتمەك. ② كۆچمە. رېۋايەتلەردە ئېيتىلىدىغان ئاجايىپ بېقىملىق سايرايدىغان، چىرايلىق بىر خىل قۇشنىڭ نامى.

گۈلقەنت ئى [پ+ئە] قىزىلگۈل ۋە شېكەر-دىن تەييارلىنىدىغان بىر خىل مەلھەم. ئادەتتە دورا ئورنىدا ئىستېمال قىلىنىدۇ.

گۈلگۈن سۈپ [پ] ① قىزىل: ساقىيا كەلگەن مەيلى گۈلگۈننى خۇش دەمدۇر بۇگۈن، بارچىدىن مەجلىستە مەي ئەھلى مۇقەددەمدۇر بۇگۈن. ② كۆچمە. گۈلدەك يېشىنغان، چىرايلىق، گۈزەل: گۈلگۈن چىرايى. * بالامنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈۋېلىشنى، ئۇنىڭ ئۆز ئەجرىدىن رازى بولۇپ كۈلگەن گۈلگۈن چىرايىنى كۆرۈۋېلىشنى نەقەدەر ئارزۇ قىلاتتىم.

گۈلنار ئى [پ] ① <بوت> ئانارگۈل. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

گۈلناز ئى [پ] ① <بوت> ئۇياتچانئوت. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

گۈلئۈزار سۈپ [پ] پېرت. گۈل يۈز، گۈل چىراي: خەير خوش، دەردىمەن دادا، غەمگۈزارىم ياخشى قال. كۆزلىرىم ئاقۇقارا-سى، گۈلئۈزارىم ياخشى قال.

گۈلستان ئى [پ] گۈللىگەن، ياشنىغان، گۈل-گىياھ، باغۇ بوستان بىلەن قاپلانغان يەر، ئاۋات جاي.

گۈلىار ئى [پ] ① گۈزەل يار؛ جانان. ② يار، جانان شەنىگە ئېيتىلىدىغان شېئىر، قوشاق نامى: ئۇلار «گۈلىار» نى ئېيتىپ توي بولۇۋاتقان قورۇغا كىرىپ كەلدى. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

گۈلىەسمەن ئى [پ] <بوت> ① قامچىگۈل ئاتلىسسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى كىچىك، قېنىق قىزىل ياكى ئاق رەڭلىك بولۇپ، ئورغوچى يوپۇرماقلىرىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنۇپ تۇرىدۇ. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

گۈمبەز ئى [پ] قۇببە يەنى قازان شەكلىدە ياسالغان قۇرۇلما، قۇببە تەقلىدىدىكى

نەرسە.

گـۋاردىيە ئى [ر < فران] سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بۇرۇنقى ۋاقىتلىردا مۇناخ، پادىشاھنىڭ لەشكەر باشلىقى ۋە خۇسۇسي ساقچىلىرى نامى؛ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن قوشۇننىڭ خىللانغان، چېچىلىڭقان، مۇنتىزىم قىسمى شۇنداق ئاتالغان.

گېپارىن ئى [ر < گرېك] < تېب > ئادەم ياكى يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلار تېنىدىكى قانىنىڭ ئۈيۈشىنى توسۇش رولىنى ئويناپ بەرگەن مادداً. جىگەردە مىقدارى ئەڭ كۆپ بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئۆپكە، بۆرەك، ئۇچەي قاتارلىقلاردىمۇ بولىدۇ.

گېرب ئى [ر < پولك] دۆلەت، شەھەر، تەبىقە، ئۇرۇق قاتارلىقلارنىڭ بايراق، پۇل، تامغىلىرىغا چۈشۈرۈلىدىغان بەلگىسى: جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت گېربى.

گېرتس مق [ر < نېم] < فز > چاستوتا بىرلىكى، يەنى بىر سېكۇنتتا بىر قېتىم تەۋرەنسە بىر گېرتس بولىدۇ، بىر سېكۇنتتا 10 مىڭ قېتىم تەۋرەنسە، 10 مىڭ گېرتس بولىدۇ. بۇ نام گېرمانىيە فىزىكا ئالىمى گېرتس (Heinrich Hertz) نى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن بېرىلگەن.

گېرتسوگ ئى [ر < نېم] غەربىي ياۋروپادا يۇقىرى تەبىقىدىكى ئەمەلدار، كىنەزلەرگە بېرىلىدىغان ئۇنۋان ۋە شۇ ئۇنۋانغا ئېرىشكەن ئادەم.

گېرگۇلېس ئى [ر < لات] < ئىستر > شىمالىي ئاسمان يۇلتۇز تۈركۈملىرىدىن بىرى. مەركىزىي ئورنى: ئېكۋاتور ئۇزۇنلۇقى 17 سائەت 20 مىنۇت، ئېكۋاتور كەڭلىكى 32° ؛ يەنى ئەجدىھا يۇلتۇز تۈركۈمىنىڭ جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ. ئادەتتە ئۇ شىمالىي تاج يۇلتۇز تۈركۈمى بىلەن لىرا يۇلتۇز تۈركۈمى ئارىسىدىكى چوڭ يۇلتۇز تۈركۈمى ھېسابلىنىدۇ.

گېرمانىي ئى [ر] < خم > ھېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Ge(Germanium). كۈل رەڭ، پارقىراق ۋە چورۇك كېلىدۇ. ئۇ تاق يۆنىلىشلىك توك ئۆتكۈزۈش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە مۇھىم يېرىم ئۆتكۈزگۈچ بولۇپ، تەبىئەتتە ناھايىتى ئاز تارقالغان.

گېزەك ئى [پ] مېھمانلار ئۈچۈن داستىخانغا تىزىلىدىغان قەنت، ناۋات، كەمپۈت قاتارلىق تاتلىق-تۇرۇم بىمەلكىلەر؛ قەنت-گېزەك.

گېزەندە ئى [پ] ① ئادەم ۋە نەرسىلەرنى چاقىدىغان، زەھەرلەيدىغان بىر خىل زىيانداش جانلىقلار. ② كۆچمە. تىل ھا. كالىمىكىسەر، ئۆتۈپ كەتكەن ياۋۇز دۈشمەن: ئۇ «ياپىر، مەكتىپىمىز راستىنلا گېزەندىلەرنىڭ ئۇۋۇسىغا ئايلىنىپ قاپتىكەنغۇ» دەپ چۆچۈپ كەتتى.

گېزىت ئى [ر< ئىتال] < مت > دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئىجتىمائىي، سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى خەۋەرلەرنى ئاساسىي مەزمۇن قىلىدىغان ئەركىن بەتلىك، قەرەللىك نەشر بۇيۇمى. ئادەتتە كۈندىلىك گېزىت كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

گېستاپو ئى [ر< نېم] < تارىخ > گىتلېرچىلار گېرمانىيەسىدىكى فاشىزمغا قارشى كۈچلەرنى قاتىلىق باستۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالغان يوشۇرۇن دۆلەت ساقچىسى.

گېكتار مق [ر< گرېك + لات] مېتر سىستېمىسىدىكى 10 مىڭ كۋادرات مېترغا تەڭ مەيدان ئۆلچەم بىرلىكى.

گېكتوكراق ئى [ر] < مت > تۇز بەت باسمىسىدىن بىرى بولۇپ، رەڭلىك باسما دەپمۇ ئاتىلىدۇ. سېنكىغا (تۇز مېتال تاختىغا) ئېلىنغان رەسىم ۋە تېكست خەتلىرىدىكى ماي بويالغىنى كاۋچۇك لاتىغا ئوخشالغان باسما تولۇقتىنىڭ ۋاستىسىدىن پايدىلىنىپ قەغەز يۈزىگە بېسىش ئۇسۇلى، كاۋچۇك لاتىنىڭ ئېلاستىكلىقى بولغاچقا بۇ ئارقىلىق ئىنچىكە رەسىم ۋە خەتلەرنى ئېنىق بېسىشقا بولىدۇ.

گېكتوگرام مق [ر< گرېك] مېتر سىستېمىسىدىكى 100 گرامغا تەڭ ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى.

گېكتولىتر مق [ر < گرېك + فران] مېتر سىستېمىسىدىكى 100 لىتىرغا تەڭ سىغىم ئۆلچەم بىرلىكى.

گېكتومېتر مق [ر< گرېك+فران] مېتر سىستېمىسىدىكى 100 مېتىرغا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى.

گېگاخلوران ئى [ر < گرېك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_6H_6Cl_6$. ئاق رەڭلىك ياكى سۇس سېرىق رەڭلىك پاراشوك. تەمى ئاچچىق، سۇدا ئېرىمەيدۇ، ئىسپىرت ۋە كىرسىندە ئېرىيدۇ. ئۇ بىر خىل ئىشلىتىلىشى بەك كەڭ بولغان قوۋۇت ئۆلتۈرگۈچى دورىدۇر.

گېگىلىزم ئى [ ] <پەلس> گېرمانىيە پەيلاسوپى گېگىل ئونتۇرىغا چىقارغان بىر خىل پەلسەپە ئېقىمى. ئۇنىڭدا ئالەم بىنا بولۇشتىن ئىلگىرى بىر خىل «مۇتلەق روھ» مەۋجۇت بولۇپ، دۇنيادىكى ھەممە مەۋجۇدىيەتلەر ئۇنىڭ ئىپادىسى ياكى ئۇنىڭدىن ئۆزگىرىپ كەلگەن دېگەن قاراش ئىلگىرى سۈرۈلىدۇ.

گېلاۋخوي ئى [خەن] < تارىخ > باڭخوي تەشكىلاتىنىڭ بىر خىلى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى چاڭجياڭ دەريا-سى ۋادىسىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ھەرىكەت ئېلىپ بارغان. ئەزالىرىنىڭ كۆپچىلىكى شەھەر-يېزىلاردىكى كۆچمەنلەردىن تەركىب تاپقان. دەسلەپتە ئۇلار

چىڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى كۈرەش قىلىش ئاڭلىقلىقىغا ئىگە بولۇپ، كېيىن پارچىلەنىپ ئوخشىمىغان مەزھەپلەرگە بۆلۈنۈپ كەتكەن. ئاخىرىدا ئەكسىيەتچى كۈچلەر تەرىپىدىن پايدىلىنىلىپ كېتىلگەن.

گېلىيومۇ ئى [لات] < بوت > كۈچۈلا ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۈرىدىغان چاتقال. غولى يۆگىمەچ، يوپۇرمىقى تۈخۇم ياكى تۆمۈنە شەكىلدە، گۈلى سېرىق، مېۋىسى غوزا مېۋە، ئۇرۇقى زەھەرلىك، تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ.

گېلي ئى [ر < گرېك] <خىم> گاز ئېلېمېنت. بەلگىسى He(Helium) . بۇ بىر خىل ئىنېرتلىق ئېلېمېنت بولۇپ، رەڭسىز، پۇراقسىز كېلىدۇ. لامپۇچكا ۋە نېئون چىرىغىنى تولدۇرۇشتا ئىشلىتىلىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا كۆپتۈرمە سۇلياۋلارنى ياساشتىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. سۇيۇق گېلىي ئادەتتە سوۋۇتقۇچى قىلىنىدۇ.

گېماتىن ئى [ر < گرېك] <بىئول> تەركىبىدە تۆمۈر مادداسى بولغان پورفىرىنلىق بىر خىل بىرىكمە. گېموگلوبىن بىلەن بەزى ئوكسىدلارنىڭ ئوكسىدسىزلىغۇچى ئېنزىملارنىڭ ئاگونى ھېسابلىنىدۇ. ئادەتتە جانلىق ئورگانىزم تېنىدىكى ئوكسىگېننى يەتكۈزۈش ۋە ئوكسىدلارنى ئوكسىدسىزلاش فۇنكسىيىسىگە قاتنىشىدۇ.

گېموگلوبىن ئى [ر < گرېك+لات]<بىئول> قان سۇيۇقلۇقىدىكى تەركىبىدە تۆمۈر بىلەن ئاقسىل بولغان قىزىل رەڭلىك بىرىكمە. ئۇ ئوكسىگېن ياكى كاربون (Ⅳ) ئوكسىد بىلەن ئاسان بىرىكىدۇ ھەم ئاسان ئاجرىلىدۇ. قان سۇيۇقلۇقى گېموگلوبىنىڭ يارىمى بىلەن ئۆپكە پۇۋۇقچىسى ئىچىدىن ئوكسىگېننى قوبۇل قىلىپ، بەدەنىنىڭ ھەربىر توقۇلمىلىرىغىچە يەتكۈزىدۇ ۋە بەدەنىنىڭ ھەربىر توقۇلمىلىرىدىكى كاربون (Ⅳ) ئوكسىدنى ئۆپكىگە كېلىپ بۇلىنىپ بەدەن سىرتىغا چىقىرىدۇ. قانىنىڭ قىزىل بولۇشى ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

گېن ئى [ر < گرېك] < بىئول > جانلىقلار تېنىدىكى ئىرسىيەتنىڭ ئاساسىي بىرلىكى. ئۇ ھۈجەيرىدىكى خرومۇسومغا تۇز سىزىق بويلاپ جايلىشىدۇ.

گېنتسىانا ئى [ر < لات] < بوت > گېنتسىانا ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولىلۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى سۆسۈن رەڭدە بولۇپ، كاناي شەكلىدە ئېچىلىدۇ؛ چاچما يىلتىزى ئاشقازاننى كۈچەيتىش دورىسى قىلىنىدۇ.

گېنرى ئى [ئىنگ] < فز > ئىندۇكتىپلىق بىرلىكى. ئېلېكتر زەنجىرىدىكى ئېلېكتر مىقدارىنىڭ بىر سېكۇنت ئىچىدىكى ئۆزگىرىشى بىر ئامپېر بولۇپ، ھاسىل بولغان ئۆز ئىندۇكسىيە ياكى ئۆزئارا ئىندۇكسىيە

ـسنىڭ ئېلېكتر يۈرگۈزگۈچى كۆچى بىر ۋولت بولغان چاغدا، ئېلېكتر زەنجىرىدىكى ئىندۇكتىپلىق بىر گېنرى بولىدۇ. بۇ نام ئـامـپـېـرىـكـا فـىـزىـكا ئالىمى گېنرى (Joseph Henrh) نى خاتىرىلەش يۈـزىسىدىن بېرىلگەن.

گـېـنـېـتـىكا ئى [ر < گرېك] < بىئول < جانلىقلارنىڭ ئىرسىيەت ۋە ئۆزگىرىشچانـلىق قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

گېنېراتور ئى [ر < لات] < فىز < ئېلېكتر ماگنىت ئىندۇكسىيىسىدىن پايدىلىنىپ، ئېلېكتر ئېنېرگىيىسىنى ھاسىل قىلغۇچى ماشىنا. كۆپرەك كاتۇشكا ئورالغان روتور ۋە ئىستاتوردىن تەشكىل تاپىدۇ. ھەرىكەتـلەندۈرگۈچى ماشىنا بىلەن روتور ئايلانـىدۇرۇلسا، ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى ھاسىل بولىدۇ.

گـېـنـېـرال ئى [ر < لات] < ھەرب < ← **جياڭجۈن.**

گېئوپوتېنسىئالمېـتـىر ئى [ر < گرېك + لات] < مېتىر> پوتېنسىئال ئېگىزلىك بىرلىكـلىرىدىن بىرى. بىر گېئوپوتېنسىئالمېتىر 9.8/g گېئومېتىرىيىلىك مېتىرغا تەڭ.

گېئوتېرمكا ئى [ر < گرېك] < گېئول > يەر شارىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئىسسىقلىق ئـېنېرگىيىسى ۋە ئۇنىڭ ئىشلىتىلىشىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

گېئوتېكتونىكا ئى [ر < گرېك] < گېئول > گېئولوگىيىدىكى ئومۇمىي تارماق پەن. ئۇ چوڭ تېپتىكى يەر پوستىدىن تارتىپ، پۈـتۈن يەر شارى تۈزۈلمىسىنىڭ پەيدا بولۇـشى، يېتىلىشى، رايون دائىرىلىك تۈزۈلـمىنىڭ بىرىكىشى ياكى شەكىل ئۆزگەرـتىش خۇسۇسىيىتى، جايلىشىشى، ئۆزئارا مۇناسىۋىتى ۋە تارىخىي ئۆزگىرىشى شۇـنىڭدەك مۇشۇ تۈزۈلمىنى پەيدا قىلىدىغان يەر پوستى ھەرىكىتى بىلەن كۆچ مەنبەـسىنى تەتقىق قىلىدۇ.

گېئوخىمىيە ئى [ر < گرېك+ئە] < گېئول > يەر پوستىدىكى ھەر خىل خىمىيىلىك ئېـلېمېنتلارنىڭ تارىلىش قانۇنىيىتى ۋە تەـرەققىيات قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

گـېـئـودېـزىيە ئى [ر < گرېك] < چار > توپوگرافىيىلىك ئۆلچەپ سىزىش ئۇسۇلـلىرىنى ئۆگىنىدىغان ۋە تەتقىق قىلىدىغان پەن.

گېئوسىنكلىنال ئى [ر < گرېك] < گېئول > يەر پوستىدىكى جىددىي ھەرىكەتچان راـيون، يەنى ئاساسىي چوڭ تۈزۈلمە بىرـلىكلىرىدىن بىرى.

گېئوفىزىكا ئى [ر < گرېك] < گېئول > فىزىكا نەزەرىيىسى ۋە ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، تۇر-لۇق گېئوفىزىكىلىق مەيدان، يەر شارىنىڭ فـىـزىكىلىق خۇسۇسىيىتى، قۇرۇلمىسى، شەكلى ۋە ئۇلاردا يۈز بەرگەن تۇرلۇق فىزىكىلىق جەريانلارنى تەتقىق قىلىدىغان

پەن.

گېئولوگ ئى [ر] گېئولوگىيە ئالىمى، مۇتەخەسسىسى.

گېئولوگىيە ئى [ر < گرېك] يەر شارىنى شەكىللەندۈرگۈچى ماددىلار ۋە يەر پوستى تۈزۈلمىسىنى، شۇنداقلا يەر شارىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

گېئومېتىريە ئى [ر < گرېك] < ملت > بۇشلۇقتىكى شەكىللەرنىڭ كۆرۈنۈشى، چوڭ-كىچىكلىكى ۋە ئورۇنلىرىنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

گېئومېخانىكا ئى [ر < گرېك] < گېئول > لى سىگوالگ (1971-1889) بەرپا قىلغان گېئولوگىيىدىكى مېخانىكا بىلەن گېئولوگىيە بىرلەشتۈرۈلگەن بىر تارماق پەن.

گېيبېرىللىن ئى [ر < لات] < بىئول > ئۆسۈملۈك گارمونىنىڭ بىر تۈرى. ئۇ گېيبېرىللىن زەمبۇرۇغىنىڭ مېتابولىزم مەھسۇلاتى بولۇپ، خىمىيىۋى ئۇسۇلدا ئاجرىتىپ ئېلىنىدۇ. ساپ گىبېرىللىن ئاق رەڭلىك پاراشوك بولۇپ، سۇدا تەستە ئېرىيدۇ، ئىسپىرت ۋە مايلاردا ئېرىيدۇ. ئۇنىڭ ئۆسۈملۈكنىڭ ئۆسۈشىنى تېزلىتىش، ئۇيقۇسىنى ئېچىش، ئۇرۇقسىز مېۋىلىتىش رولىرى بار.

گىبىست ئى [ر] بىر خىل مېنېرال. خىمىيىلىك تەركىبى $Al(OH)_3$. تەركىبىدىكى ئالىيۇمىن .%65.4 تەركىبىدە كۆپىنچە تۆمۈر ۋە گاللىي بولىدۇ. يەككە يانفلىق كرىستال سىستېمىسىغا كىرىدۇ. كرىستاللىرى ئىنتايىن كىچىك ئۇچرايدۇ. قۇراشمىسى ئادەتتە ئۇششاق قاسراقسىمان بولىدۇ، بەزىدە مونەك، پۇرچاق ياكى يوشۇرۇن كرىستاللىق كاللەكسىمان بولىدۇ. رەڭگى ئاق، كۇل رەڭ، بېشىل ياكى سۇس قىزىل. ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە. قاتتىقلىقى 5.2، سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 2.43.

گىبرىد ئى [ر < لات] < گېئول > ئىككى خىل ماگمىنىڭ قوشۇلۇشىدىن شەكىللەنگەن ماگما جىنس.

گىپېئوز ئى [ر < گرېك] < تېب > ① ئىشەندۈرۈش، تەسىر كۆرسىتىش يولى بىلەن ئىنسانىدا، يۇقىرى ئومۇرتقىلىق ھايۋانلاردا پەيدا قىلىنىدىغان بىرىم ئۇيقۇ ھالىتى. ② شۇ خىل يول بىلەن ئوخلىتىپ داۋالاش ئۇسۇلى.

گىپوخلورىت ئى [ر < گرېك] < خىم > ئانئورگانىك ماددا. مولېكۇلا فورمۇلىسىسى HClO. ئۇ ئىنتايىن تۇراقسىز بولۇپ، ئېرىتمىدە ھىدروخلور بىلەن ئوكسىگېنگە ئاسانلا پارچىلىنىدۇ. ئۇ يەنە كۈچلۈك ئوكسىدلىغۇچى ھېسابلىنىدۇ.

گىپوفىز ئى [ر < گرېك] < ئانات > مېڭىنىڭ تۆۋەنكى تەرىپىگە جايلاشقان ھەجمى

ئىنتايىن كىچىك، ھەرخىل گورمۇنلارنى ئاجرىتىپ چىقىرىدىغان بەز: گىپوفىز بەزى. گىپوفىز گورمۇنى.

گىپەربولا ئى [ر < گرېك] < ملت > تەكشىلىكتىكى ئىككى قوزغالماس نۇقتىغىچە بولغان ئارىلىقلىرىنىڭ ئايرىمىسى ياشتىن-ئاخىر تۇراقلىق قىممەتكە تەڭ بولىدىغان بىر ھەرىكەتچان نۇقتىنىڭ تەكشىلىكتە سىلجىشىدىن ھاسىل بولغان تراپېكتورىيە. ئىككى قوزغالماس نۇقتا گىپەربولانىڭ فوكۇسلىرى دېيىلىدۇ.

گىپېرون ئى [ر < گرېك] < فىز > ماسسىسى نېيترونىدىنمۇ ئېغىر بولغان ئاساسىي زەررىچە. گىپېروننىڭ ئېنېرگىيىسى ئىنتايىن يۇقىرى، شۇنداقلا بەك تۇراقسىز بولىدۇ.

گىپىس ئى [ر < لات] ① < خىم > ئاق ياكى سارغۇچ رەڭلىك مىنېرال، يەنى كالىتسىي سۇلفات (گەچ). ئۇ پىشۇرۇلۇپ ئۇن ھالىتىگە كەلتۈرۈپ ئىشلىتىلىدۇ. ② < تېب > سۆڭەكنىڭ چىققان، سۇنغان يەرلىرىنى تاختا قويۇپ شۇ ماتېرىيال بىلەن تاڭغان تېڭىق: گىپسىنى ئېلىۋەتمەك.

گىتار (گىتارا) ئى [ر < ئىسپان < گرېك] <مۇز> تارلىق چالغۇ. ئالتە ياكى يەتتە تال تارى بار. بىر قول ئۇرۇپ-چېكىپ چالسا، يەنە بىر قول پەردە بېسىپ بېرىدۇ.

گىدرات ئى [ر < گرېك] <خىم> كۆپلىگەن ماددىلار ئېرىگەندە ئۇلارنىڭ مولېكۇللىرى بىرتەكۇچىنىڭ مولېكۇللىرى بىلەن بىرىكىدۇ، بۇ چاغدا ھاسىل بولغان بىرىكمىلەر سۇلفاتلار دېيىلىدۇ؛ ئېرىتكۈچى سۇ بولىدىغان بولسا، ھاسىل بولغان بىرىكمىلەر گىدراتلار دەپ ئاتىلىدۇ. گىدراتلار تۇراقلىق ئەمەس، ئېرىتمىلىرى پارلاندۇرۇلسا، كۆپىنچە ئاجرىلىپ كېتىدۇ. ئەمما بەزى ئېرىگەن ماددا مولېكۇلىسى بىلەن سۇ شۇ قەدەر مەھكەم بىرىككەنلىكى، ھەتتا ماددا ئېرىتمىدىن ئاجرىلىپ چىققاندىمۇ، سۇ ئۇنىڭ كرىستالىدا قالىدۇ. مەسىلەن، مىس (II) سولفاتنىڭ كرىستالى $BaCl_2 \cdot 2H_2O$ ، $CuSo_4 \cdot 5H_2O$.

گىدرازىن ئى [ر < گرېك] < خىم > ئۇنىتورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ بىر تۈرى. مولېكۇلا فورمۇلىسى $NH_2—NH_2$. ئامىياكنىڭ رەڭسىز، ھاۋادا تۈتۈنلىگۈچى تۇغۇندىسى، سۇيۇقلۇق، دورا ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ ۋە راكېتانىڭ يېقىلغۇسى قىلىنىدۇ.

گىدراۋلىكا ئى [ر < گرېك] < سۇ > سۇيۇقلۇقلار (خۇسۇسەن سۇ)نىڭ تەڭپۇڭلۇقى ۋە ھەرىكەت قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ھەمدە ئۇلارنى ئەمەلىيەتكە تەدبىقلاش يوللىرىنى ئېنىقلاش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان پەن. ئۇ يەنە گىدروستاتىكا ۋە گىدرودىنامىكىغا

بۆلۈنىدۇ.

گىدرو ئى [ر < گرېك] < خم > سۇ ۋە سۇ قۇۋۇتىگە ئائىت ئاتالغۇلارنىڭ باش قىسمى (1-تەرىكىبى)دە كېلىپ، سۆز ئالدى ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىنى ئويناپىدۇ ھەم سۇ، سۇ قۇرۇلۇشىغا دائىر ئۇقۇمنى ئاڭلىتىدۇ. مەسىلەن، گىدروخىمىيە، گىدروبىئولوگىيە، گىدروئاكوستىكا دېگەندەك.

گىدروئاكوستىكا ئى [ر] < فىز > سۇدا ئاۋاز دولقۇنىنىڭ شەكىللىنىشى، تارقىلىشى، قوبۇل قىلىنىشى قاتارلىقلارنى ۋە ئىشلىتىلىشىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

گىدروبىئولوگىيە ئى [ر] < بىئول > بىئولوگىيىنىڭ سۇدا ياشىغۇچى جانلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

گىدروتېخنىك ئى [ر] گىدروتېخنىكا مۇتەخەسسىسى.

گىدروتېخنىكا ئى [ر] < سۇ > تېخنىكىنىڭ سۇ ۋە سۇ كۆچىدىن پايدىلىنىش، سۇ-نىڭ زىيانلىق تەرىپىنى تۇگىتىپ، پايدىلىق ئۇنۇمىنى نولۇق جارى قىلدۇرۇش مەقسىتىدە سۇنى تىزگىنلەيدىغان قۇرۇلۇشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر تارمىقى.

گىدروخىمىيە ئى [ر] گىدرولوگىيىنىڭ سۇ-نىڭ تەركىبىنى خىمىيىۋى ئانالىز قىلىدىغان بىر تارمىقى.

گىدرودىنامىكا ئى [ر] گىدراۋلىكىنىڭ سۇيۇقلۇقلار ھەرىكىتىنى ھەمدە ئۇلارنىڭ نىسبىي ھەرىكىتىدە ئۇچرىغان باشقا جىسىملار بىلەن بولغان ئۆزئارا تەسىرىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

گىدروسىئانىد ئى [ر < گرېك]<خم> ئانئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى HCN. رەڭسىز سۇيۇقلۇق. ئاسان پارغا ئايلىنىدۇ، ئىنتايىن زەھەرلىك. سانائەتتە ئۇنىڭدىن سۇلياۋ ۋە بوياق ئىشلىنىدۇ، يېزا ئىگىلىكىدە ھاشارات ئۆلتۈرگۈچى دورا قىلىنىدۇ.

گىدروستاتىكا ئى [ر] گىدراۋلىكىنىڭ سۇيۇقلۇقلار بىلەن ئۇنىڭغا يولۇققان ۋە پاتۇرۇلغان جىسىملار ئوتتۇرىسىدىكى كۈچ تەڭپۇڭلۇقىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

گىدروسفېرا ئى [ر] يەر شارىنىڭ سۇ قاتلىمى، يەنى يەر يۈزىدىكى (ئوكيان، دېڭىز، كۆل، دەريالاردىكى) سۇلارنىڭ جەمئىيىسى.

گىدروفتورىد ئى [ر < گرېك] < خم > ئانئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى HF. ئۇ ھىدروگىن فتورىدنىڭ سۇدىكى ئېرىتمىسى بولۇپ، رەڭسىز، زەھەرلىك كىلىدۇ. ھاۋاغا يولۇقسا تۈتۈن چىقىرىدۇ. چىرىتىش خۇسۇسىيىتى ناھايىتى كۈچلۈك بولۇپ، ئەينەك ۋە تۇرلۇك مېتاللارنى ئېرىتىۋېتەلەيدۇ. ئادەتتە ئەينەك

ئۇستىگە نەقىش ئويۇش ئۇچۇن ئىشلەتىلىدۇ.

گىدروفون ئى [ر < گرېك] < سۇ > ئاۋاز دولقۇنى ۋە ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنلىرىنىڭ سۇدىكى تارقىلىش قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسەن ياسالغان ھەر خىل ئاۋاز سايمانلىرىنىڭ ئومۇمىي نامى.

گىدروكسىد ئى [گرېك] < خىم > ھىدروگېن بىلەن ئوكسىگېندىن ئىبارەت ئىككى ئېلېمېنتتىن تۇزۇلگەن بىر ۋالېنتلىق ئاتوم گۇرۇپپىسى.

گىدروكسىل ئى [ر < گرېك] < خىم > ھىدروگېن بىلەن ئوكسىگېندىن تۇزۇلگەن ئاتوملار گۇرۇپپىسى (—OH) .

گىدروكسىلئامىن ئى [ر < ئىنگ] < خىم > ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ بىرى. مولېكۇلا فورمۇلىسى NH_2OH. ئامىياكتىكى ھىدروگېننىڭ بىر ئاتومى گىدروكسىل گۇرۇپپىسى بىلەن ئالماشقاندا ھاسىل بولىدۇ. ئۇ رەڭسىز، سۇ شۇمۇرگۈچى ماددا بولۇپ، 15℃ تىن تۆۋەن تېمپېراتۇرىدا تۇراقلىشىدۇ، 130℃ قىچە قىزدۇرۇلسا پارتلايدۇ.

گىدروكلىماتولوگىيە ئى [ر < گرېك]< ھېتېئور> ھاۋارايىنىڭ سۇ بىلەن مۇناسىۋەتلىك تەرەپىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

گىدرولوگىيە ئى [ر < گرېك] < سۇ > سۇ گورىزونتىنىڭ ئۆزگىرىش جەريان سىزىقىنى سىزىدىغان ئەسۋاب.

گىدروگرافى ئى [ر < گرېك] < سۇ > سۇ كۆچى بىلەن ھاركەتلىنىپ توك ھاسىل قىلىدىغان گېنېراتور.

گىدروگېئولوگىيە ئى [ر] < گېئول > گېئولوگىيىنىڭ يەر ئاستى سۇلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى، ھەرىكىتى ۋە باشقا خۇسۇسىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

گىدرولوگىيە ئى [ر < گرېك] <سۇ> تەبىئەت دۇنياسىدىكى سۇلارنىڭ ھەر خىل ئۆزگىرىشلىرى ۋە ھەرىكەت ھادىسىلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

گىدرولىز ئى [ر < گرېك] <خىم> مۇرەككەپ ماددىلارنىڭ سۇ تەسىرى بىلەن تەركىبىي قىسىملارغا ئاجرىلىشى، پارچىلىنىشى.

گىدرومېتىرىيە ئى [ر < گرېك] < سۇ > گىدرولوگىيىنىڭ تەبىئەت دۇنياسىدىكى سۇلارنىڭ ھەر خىل ئۆزگىرىشلىرى ۋە ھەرىكەت ھادىسىلىرىنى بەلگىلەنگەن ئۇرۇنداً، بەلگىلەنگەن ئۆلچەم ۋە ئۇسۇل بويىچە سىستېمىلىق كۆزىتىپ، ئۆلچەپ ۋە رەتلەپ، گىدرولوگىيىلىك تەتقىقات ۋەئەملىي ئىشلىتىش ئۈچۈن سانلىق مەلۇمات تەييارلايدىغان بىر تارمىقى.

گىدرومېخانىزم ئى [ر] < سۇ > تۆۋەندىكى ئۇچ خىل مېخانىزم گىدرومېخانىزمغا مەنسۇپ: (1) سۇ ئېقىمىنىڭ ئېنېرگىيىسىنى

مېخانىكىلىق ئېنېرگىيىگە ئايلاندۇرىدىغان مېخانىزم. مەسىلەن، سۇ چاقىيلىكى، سۇ تۇرۇبىسى قاتارلىقلار؛ (2) ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچنى سۇيۇقلۇق ئارقىلىق ئۇزىتىدىغان مېخانىزم. مەسىلەن، گىدراۋلىكى دامكرات قاتارلىقلار؛ (3) مېخانىكىلىق ئېنېرگىيىنى سۇيۇقلۇقنىڭ بېسىم ئېنېرگىيىسىگە ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق سۇيۇقلۇقنى ئۇزىتىدىغان مېخانىزم. مەسىلەن، سۇ ناسوسى قاتارلىقلار.

گىدرومېخانىكا ئى [ر] < فز < سۇيۇقلۇق مېخانىكىسى. تەتقىقات ئوبيېكتى بويىچە گىدراۋلىكا، گىدروستاتىكا، گىدرودىنامىكىلارغا بۆلۈنىدۇ.

گىدروئېنېرگىتىكا ئى [ر] < سۇ < پەن-تېخنىكىنىڭ سۇ ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىش، خۇسۇسەن ئۇنىڭدىن ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى ھاسىل قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر تارمىقى.

گىدروئېنېرگىيە ئى [ر] < سۇ < سۇنىڭ ئىشلەش قابىلىيىتى. ئۇ پەقەت سۇ ئېگىزدىن پەسكە قاراپ ئاققاندىلا پەيدا بولىدۇ. سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى مانا مۇشۇ ئېنېرگىيىدىن پايدىلىنىپ توك ھاسىل قىلىدۇ. ئۇ يەنە «سۇ ئېنېرگىيىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

گىر ئى [ر] ئېغىرلىق ئۆلچىگۈچى سايمان، يەنى تارازىلارنىڭ چوڭ بىر خىلى. ئادەتتە يەر ئۈستىگە قويۇلىدۇ. 500 كىلوگرام-لىق، 1000 كىلوگراملىقلىرى جىق ئىشلىتىلىدۇ؛ 1000 كىلوگرامدىن يۇقىرىلىرى يۈك ئاپتوموبىللىرى قاتارلىق چوڭ تېپتېكى ئېغىرلىقلارنى ئۆلچەشكە ئىشلىتىلىدۇ.

گىرە ئى [پ] ① ئىشىك، ئىشكاپ، دېرىزە قاناتلىرىغا بېكىتىلىپ، ئېچىپ يېپىشقا خىزمەت قىلىدىغان مېتال بۇيۇم. ② ئىككى قولنى بىر-بىرىدىن ئۆتكۈزۈپ تۇرۇپ بىرەر نەرسىنى قۇچاقلاش، قىسىش ياكى پۇت-قول قاتارلىقلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش ھالىتى: ئويلاپ قارا، ھاياتمۇ گىرە، قىسىپ ئالار گاھى سېنىمۇ. ياسا-لايدۇ تۇرمۇش ئېكىكى، يۇرىكىڭنىڭ ئاچ-قۇچىنىمۇ.

گىرداب ئى [پ] ① دەريا، ئۆستەڭلەردىكى سۇنىڭ ئايلىنىپ، چۆرگىلەپ قاينام ھاسىل قىلىپ ئاقىدىغان بىرى؛ قاينام: بىز كېمە بىلەن دەجلە دەرياسىدا كېتىۋاتىپ، دەريادا بىر گىردابقا دۇچ كېلىپ كېمە غەرق بولدى. ② ئەتراپ، قىرغاق، گىرۋەك، لەۋ، چېگرا: ئۆلۈم گىردابى. يار گىردابى.

گىروي سۈپ [ر] بەستلىك، گەۋدىلىك، قاۋۇل: گىروي ئادەم. گىروي بالا.

گىرۋەك ئى [پ] بىرەر نەرسىنىڭ يېنى، ياقىسى، قىرغاق، لەۋ: گىرۋەك چىقارماق. گىرۋىكىنى بۇزماق.

گىرىپ ئى [ر < فران] ← **گىرىپتىشىن: گىرىپ**

كۆڭلەك. گىرىپ ياغلىق.

گىرىپتار ئى [پ] دۇچار، مۇپتىلا، يولۇقۇش، ئۇچراش: گىرىپتار بولماق. گىرىپتار قىلماق.

گىرىپتىشىن ئى [ر] يېپەكتىن توقۇلىدىغان بىر خىل نېپىز، سىپتا نەپىس گۈللۈك گەزلىمە.

گىرىپسەتىن ئى [ر] يېپەك بىلەن پاختا ئارىلاشمىسىدىن سىپتا، نەپىس، جۇلالىق قىلىپ توقۇلىدىغان بىر خىل رەڭدار گۈللۈك گەزلىمە.

گىرىژ ئى [ر] < تېب > يىرىق ساھەسىگە چۈشكەن چۇقۇق كۆزدە توتۇلىدۇ. ئۇ تولىراق قورساق پەردىسىنىڭ ئاجىز نۇقتىسىدىن ئىنچىكە ئۇچەي ئۇرۇقدان خالتىسىغا چىقىپ قېلىشتىن بولىدۇ. يىرىق ساھەسى پۈلتىيىپ چىقىپ ياكى ئۇرۇقدان خالتىسى يوغىناپ پات-پات قاتتىق ئاغرىيدۇ. بۇ ھال شۇك ياكى ئۇچەي چىرىپ كېتىدىغان ھادىسىلەرگە سەۋەبچى بولۇشمۇ مۇمكىن.

گىرىم ئى [ر < فران] ← **پەردا:** گىرىم قىلماق. گىرىم بۇيۇملىرى.

گىرىمخانا ئى [ر+پ] < تىيا > ئارتىسلارغا گىرىم قىلىنىدىغان مەخسۇس جاي، ئۆي.

گىستامەن ئى [ر < گرېك] < خم > ئورگانىك بىرىكمە. ئۆسۈملۈك، ھايۋانلارنىڭ توقۇلمىلىرىدا بولىدۇ. ئاشقازان سۈيۈقلۇقىنىڭ ئاجرىلىپ چىقىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ ۋە قىل قان تومۇرلىرىنى كېڭەيتىدۇ. ئادەتتە قان ئايلىنىش ۋە نېرۋا ئىقتىدارىنىڭ ئەھۋالىنى ئۆلچەشتە ياكى ئەتراپ نېرۋىلىرىنىڭ توسۇلۇپ قېلىشى قاتارلىق كېسەللەرنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

گىستوفىزىئولوگىيە ئى [ر] < بىئول > جانلىقلارنىڭ ھەرخىل توقۇلمىلىرىنىڭ فۇنكسىيىسىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

گىستوگراممما ئى [ر] < سۈ > پەلەمپەيلىك دىئاگراممما شەكلىدە سىزىلغان چاستوتا ئەگرى سىزىقى.

گىستولوگ ئى [ر] < بىئول > گىستولوگىيە مۇتەخەسسىسى.

گىستولوگىيە ئى [ر<گرېك] <بىئول > بىئولوگىيىنىڭ ئۆسۈملۈك ۋە ھايۋانلار-نىڭ توقۇلمىسى شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ فۇنكسىيىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان قۇرۇلۇشى ۋە خىمىيىۋى تەركىبىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

گىگروسكوپ ئى [ر < گرېك] < سۈ > چاچ ياكى قىلدىن ئۇنىڭ نەمدەلسە ئۆزىرىپ، قۇرۇغاندا قىسقىرىش خۇسۇسىيىتىدىن پايدىلىنىپ خىمىيىۋى ئۇسۇلدا ئىشلەنگەن نەملىك ئۆلچەش ئەسۋابى.

گىگروگراف ئى [ر < گرېك] <سۈ> نەملىكنى ئۆزلۇكسىدىن ئۆلچەپ خاتىرىلەيدىغان ئاپتوماتىك گىگروسكوپ.

گىگروەپتر ئى [ر < گرېك] < سۇ < سائەتكە ئوخشاش ئىشلەنگەن گىگروسكوپ.

گىگروەپتريە ئى [ر < گرېك] < سۇ < نەملىكنى ئۆلچەشنىڭ ئۇسۇلى. مەشغۇلاتلىرى.

گىگېنا ئى [ر < گرېك] < تېب < ئىنسانلار بىلەن مۇھىتنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىدىغان ھەمدە تۇرمۇش شارائىتىنى تاكامۇللاشتۇرۇشنىڭ ئۆلچىمى ۋە تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، كىسەللەرنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ئىنسانلار سالامەتلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان بىر پەن.

گىل ئى [پ] بىر خىل بوياق. توق قىزىل ياكى ئاچ قىزىل بولىدۇ. ئادەتتە قىزىل تۆمۈر تاشىنى ئېزىش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ. كۆپىنچە رەسىم سىزىش ۋە ئۆي-ئىمارەتلەرگە ئىشلىتىلىدۇ.

گىلەم ئى [پ] يۇڭ، يىپەك ياكى سۈنئىي تالادىن ھەرخىل نۇسخىدا مويلۇق، رەڭدار توقۇلۇپ، يەرگە سېلىنىدىغان ياكى تامغا ئېسىپ قويۇلىدىغان ئائىلە بۇيۇمى؛ زىلچا.

گىلبېرت مق [ر < ئىنگ] < فىز < ماگنىت ئېقىم كۈچى بىرلىكى 0.7958 ئامپېر ئوراملىغا تەڭ. بۇ نام ئەنگلىيە فىزىكا ئالىمى گىلبېرت [Wiliam Gilbert(1540—1603)] نى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن بېرىلگەن.

گىلپتو ئى [ر < گرېك] < بوت < شەمشاد ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان كىچىك دەرەخ. يەنى دۆلىتىمىزنىڭ ئالاھىدە دەرەخ تۈرى بولۇپ، ياغچى يەڭگىل، لەيلەش كۆچى يۇقىرى. سۇدا قۇتقۇزغۇچى سايمانلارنى ۋە بوتۇلكا ئاغزىنى ئېتىدىغان پروپكىلارنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ. شارچە مېۋىسى ۋە قوۋزىقىدىن يارىپلىم ئېلىنىدۇ. شارچە مېۋىسىدىن بوياق ئېلىپ مەشئۇل ۋە بېلىق تورلىرىنى بوياشقا بولىدۇ.

گىمن ئى [ر < گرېك] بىرەر دۆلەت ياكى رايون بىرلىكىنىڭ سىمۇولى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنغان تەنتەنىلىك كۆي، شېئىر: دۆلەت گىمنى.

گىمنازىيە ئى [ر < گرېك] كونا. ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئوقۇمۇشي تەلىم-تەربىيە ئوقۇتۇشى مەقسەت قىلىنغان بىلىم يۇرتى؛ ئوتتۇرا مەكتەپ.

گىمناستوركا ئى [ر] تىك ياكى قايرىما ياقىلىق، ئۇستىدىن كەمەر باغلايدىغان ھەربىي پاسوندىكى كۆڭلەك.

گىمناستىكا ئى [ر < گرېك] < تەن < تەنھەرىكەت تۈرى. ئەسۋابسىز ئورۇندىشىقا ۋە ئەسۋابلار ئارقىلىق ئورۇندىشىقا بولىدۇ. ھەرىكىتى ھەرخىل بولۇپ، ئەر-ئايال، چوڭ-كىچىك، ھەممىسى ئۆز ئالدىغا ئو-

رۇندىيالايدۇ. ئادەتتە ئاساسىي گىمناستـ
كا، رادىئو گىمناستكىسى، كوللېكتىپ
گىمناستكا، قوشۇمچە گىمناستكا، ماھا-
رەت كۆرسىتىش گىمناستكىسى ۋە بەدـ
ئىي گىمناستكا قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ.

گىنېكولوگ ئى [ن] <تېب> ئايالالار كېسەلـ
ـلىكلىرى ۋراچى، گىنېكولوگىيە مۇتە-
خەسسىسى.

گـىنېكولوگىيە ئى [ر < گرېك] < تېب >
مېدىتسىنىنىڭ ئايالالار ھاياتىنىڭ ھەرقايـ
ـسى مـەزگىللىرىدىكـى (ھامىلدارلىق
مەزگىلىدىن باشقا) فىزىئولوگىيىلىك ئالا-
ھىدىلىكلىرى، نەسىلـلىنىش سىستېمـ
سىدىكى كېسەللىكلەرنىڭ پەيدا بولۇش
سەۋەبلىرى، پرىنسىپى، جەريانى ۋە ئالدـ
ىنى ئېلىش تەدبىرلىرى قاتارلىقلارنى تەتـ
قىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

گىياھ ئى [پ] ئوت-چۆپ، ئۇششاق ئۆسۈمـ
لۈك: دورىلىق گىياھ. كەم ئۇچرايدىغان
گىياھ.

ل

لاقەل يۈك [ئە]هېچبولمىغاندا، ئاز دېگەندە، ئەقەللىسى: شۇجى مەندىن لاقەل سۆكۈتلۈك رازىلىق ئالماي تۇرۇپ، بۇ توغرىدا ئاشۇنداق چارە كۆرۈۋېتەلمەيدۇ.

لابرادۇر ئى [ر] < گېئول > پلاگېئوكلازنىڭ بىر تۈرى، يەنى كالتسىي-ناترىيلىق دالا شپاتىنىڭ كونىچە ئاتلىشى.

لابوراتورىيە ئى [ر<ئىتال]دوختۇرخانا، پەن-تەتقىقات ئورۇنلىرى ۋە مەكتەپ قاتارلىقلاردىكى تەجرىبە ئۆتكۈزۈلىدىغان ئۆي؛ تەجرىبىخانا.

لابوراتورىيە ئى [ر<ئىتال]لابوراتورىيە ياكى تەتقىقات ئورۇنلىرىدا تەجرىبە ئىشلەيدىغان ئىلمىي خادىم.

لاپ ئى [پ]ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان، ئارتۇقچە مۇبالىغە قىلىنغان، قۇرۇق، يالغان گەپ؛ پو: يوق دېمەك تۇرمۇشتا مۇنداق پور تېرەكتەك كاتتىنى، كەسپى شۇ بىلمەيدۇ ھەرگىز لاپ ئۇرۇشتىن باشقىنى. // يېگىتلىك چاغلىرىمدا ئاشۇنداق بىر قىزنى كۆرگىنىمدە «خىيالىمغا ھېچقانداق پىكىر كەلمەيتتى» دېسەم لاپ گەپ بولۇپ قالار.

لاتا ئى [پ] ① كونىراپ كەتكەن ئەسكى-تۇسكى رەخت ياكى رەخت پارچىسى. ② كۆچمە. بوش، بوشاق، ئەزمە، لامزەللە: — ھەي لاتا، قولۇڭغا ئالە ماۋۇنى. نېمانچە ناز قىلىسەن، ئىچە! — ئەلى ئىلاجسىز يەنە ئازراق ئىچىپ قويدى.

لاتاپەت ئى [ئە]گۈزەللىك، خۇشخۇيلۇق، نازۇكلۇق، مۇلايىملىق:كۆرمەكتە ئۇ ھەتتا قەلبىلەردىكى، گۈزەللىك لاتاپەت، داغ ۋە يارىنى.

لاتاريە ئى [ر<فران] بېلەت بىلەن پۇل ياكى بۇيۇم ئۇتۇش ئويۇنى: لاتاريە بېلىتى.

لاجۇۋەرد ئى [ئە]< گېئول >بىر خىل مېنېرال، يەنى ھاۋا رەڭدىن توق كۆك رەڭگىچە بولغان رەڭلەردە كۆرۈنىدىغان بىر خىل تاش ماتېرىيال. سەل سۇزۇك ياكى تۇتۇق. قاتتىقلىقى 5.55 ، ماي پارقىراقلىقىغا ئىگە. ئۇنىڭ ئىچىگە كۆپىنچە سېرىق تۆمۇرروۇدىسىنىڭ ئۇششاق دانچىلىرى ئارىلاشقانلىقتىن، سىلىقلانغان يۈزى كۆپ ھاللاردا قېنىق كۆك، ئارقا كۆرۈنۈشى ياكى تراق، زۆھرە يۈلتۇزىنىڭ رەڭگىدە بولىدۇ.

لاخشىگىر ئى [پ]ئوچاق ياكى مەشتىن چوغ ئالغاندا ئىشلىتىدىغان ساپلىق تۆمۈر.

لاخۇ ئى [خەن]< ئىرق >مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ

كىشى.ئۇلار ئاساسەن ئېلىمىزنىڭ يۇنىنەن ئۆلكىسىنىڭ لەنسائ لاخۇ ئاپتونوم ناھىيىسى ۋە مېڭلىيەن دەيزۇ-لاخۇ-ۋازۇ ئاپتونوم ناھىيىسىگە ئولتۇراقلاشقان. قالغان قىسىملىرى شۇاڭجياڭ، گېڭما، جىڭگو قاتارلىق ناھىيىلەرگە تارقاق ئولتۇراقلاشقان. چەت ئەللەردىن بىرما، تايلاند قاتارلىق دۆلەتلەردىمۇ بىر قىسىم لاخۇلار ياشايدۇ.

لازا ئى [خەن]< بوت >① چەيزە ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى تۇخۇمسىمان تۆمۈنە شەكىللىك، گۈلى ئاق، مېۋىسى كۆپىنچە يۇلۇڭ قەلەمنىڭ ئۇچىغا ئوخشاش، پانۇسىمۇ ئوخشايدۇ، يۇرەك شەكىللىكلىرىمۇ بار. رەڭگى كۆك، پشقاندىن كېيىن قىزىل رەڭگە كىرىدۇ. ئادەتتە ئاچچىق تەمى بار بولۇپ، تاماقتا ئىشلىتىلىدۇ، ئاشقازاننى قۇۋەتلەيدىغان دورا ياساشقىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

لازىر ئى [ر<ئىنگ]< فز >بەزى ماددىلارنىڭ ئاتومىدىكى زەررىچىلەر يورۇقلۇق ياكى ئېلېكترونلىرىنىڭ تەسىر قىلىشى بىلەن، تۆۋەن ئېنېرگىيە دەرىجىلىك ئاتومدىن يۇقىرى ئېنېرگىيە دەرىجىلىك ئاتومغا ئۆزگىرىپ، فازا، چاستوتا ۋە يۆلۈنۈشلىرى پۈتۈنلەي ئوخشاش بولغان يورۇقلۇق (نۇر) لازىر نۇرى دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ ئالاھىدىلىگى رەڭگى ئىنتايىن ساپ، ئېنېرگىيىسى يۇكسەك دەرىجىدە مەركەزلەشكەن بولىدۇ. ئادەتتە سانائەت، ھەربىي ئىشلار، تېببابەتچىلىك، تەكشۈرۈش، ئۆلچەش، پەن تەتقىقاتى، ئالاقە ئىشلىرى قاتارلىق جەھەتلەردە كەڭ قوللىنىلىدۇ.

لازىنجاڭ ئى [خەن]ئۇۋاق لازىغا چۈچۈتۈلگەن ماي، ئاچچىقسۇ، سامساق قاتارلىق لازىنى قوشۇش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان بىر خىل تېتىتقۇ.

لازىم سۆپ [ئە] بېجىرىلىشى زۆرۈر بولغان؛ كېرەك، زۆرۈر: ئويۇل ھەسەن ئىبنى تاھىر ئۇنىڭغا: ـ ئۇنداق قىلماشمىغان گەپنى قويۇڭ! ئەگەر لازىم تېپىلىدىكەن جېنىمنىمۇ سىزگە پىدا قىلىشقا تەييارمەن، ـ دەپتۇ.

لاك ئى [پ] ① < خم > سمولا، زىغىر بىغى ياكى سكىپىدار قاتارلىقلاردىن ئىشلەنگەن بىر خىل سىر. رەڭسىز كېلىدۇ. ئادەتتە ياغاچ جابدۇقلارنىڭ يۈزىگە سۈركىلىدۇ. بۇ چاغدا جابدۇق يۈزىدە بىر قەۋەت سۈزۈك پەردە ھاسىل بولۇپ، ياغاچنىڭ ئەسلىي يوللىرى ئېنىق كۆرۈنىدىغان بولىدۇ. ② كۆزنىڭ چۆرىسىگە سۈركىلىدىغان قارا رەڭلىك پەرداز بۇيۇمى.

لاكتوزا ئى [ر<لات] < خم > بىر خىل ئورگانىك بىرىكمە. مولېكوللا فورمۇلىسى

$C_{12}H_{22}O_{11}$. ئاق رەڭلىك كرىستال ياكى پاراشوك. سۇت ئەمگۇچى ھايۋانلارنىڭ سۈتىدە بولىدۇ، ئادەم سۈتىدە 5% — 8% لاكتوزا بار. ئادەتتە بالىلار بىمەلكلىرى ۋە دورا ماتېرىياللىرىنى تەييارلاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

لاكتومېتر ئى [ر<لات+گرېك] <خەم > سۈتتىكى سۇ مىقدارىنى پىرسەنت ھېسابىدا ئېنىقلايدىغان ئەسۋاب.

لاكموس ئى [ر<گول]< خەم >كلادونىيە ئوتىدىن ئاجرىتىپ ئېلىنىدىغان، توراقلىق شەكلى يوق كۆك پاراشوك. سۇدا ئېرىيدۇ، ئانالىز خىمىيىدە ئىندىكاتور قىلىنىدۇ.

لاگېر ئى [ر < نېم] ① ھەربىيلەر ياكى كوللېكتېپنىڭ ئاھالە توراقلىشىق يەردىن بىراقتا جايلاشقان ۋاقىتلىق توراق جايى؛ قارارگاھ: ھەربىي لاگېر. پىئونېرلار لاگېرى ② مەھبۇسلار، ئەسىرگە چۈشكەن ئۇتۇقۇنلارنى ساقلايدىغان جاي: جازا لاگېرى. ③ كۆچمە. مۇئەييەن بىر مەسلەكتىكى ئىجتىمائىي، سىياسىي گۇرۇھ؛ مەسلەكداشلار كوللېكتىپى: جاھانگىرلار لاگېرى. سوتسىيالىزم لاگېرى.

لاگگازا ئى [خەن]ھارۇننىڭ يان ياغچى.

لال سۈپ [ئە]تىلى تۇتۇلغان؛ سۆزلىيەلمەس بولۇپ قالغان، گاچا: لال بولماق. لال قىلماق.

لالـە ئى [پ] ① < بوت > گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولـلۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە ئۇ مەشھۇر مەنـزىرە ئۆسۈملۈكى ھېسابلىنىدۇ. يىلتىزى ۋە گۈلى تىنچلاندۇرۇش دورىسى قىلىنـىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

لالىگۈل ئى [پ] ← **لالە.**

لام ئى[ئە] ①ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ل» ھەرپىنىڭ نامى. ② كۆچمە.گەپ-سۆز: لام دېمەسلىك.

لامـا ئى [زاگزۇ] < دىن >لاما دىنىدىكى راھىب.

لامپا ئى [ر<فران]يورۇتۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان شىشىلىك ئەسۋاپ؛ چىراغ: لامپا شىشىسى. لامپا پىلىكى.

لامبروفىر ئى [ر<فران]< گېئول >ماگمىلىق تاغ جىنسلىرى ئارىسىدىكى ئالاھىدە تۆۋەن تۇرۇق رەڭلىك، تۆمۈرلۈك جىنس تۇرىدىكى بىر خىل تاغ جىنسى. تەركىبىدە قېنىق رەڭلىك مىنېرال مىقدارى بەك يۇقىرى بولۇپ، ئاساسەن ئاۋغىتول ۋە قارا چىرىمتالدىن تەشكىللەنگەن.

لامـپۇچكا ئى [ر] <فىز >ئېلېكتر توكى بىلەن نۇر تارقىتىدىغان، شارسىمان شىشىدىن ئىبارەت يورۇتۇش ئەسۋابى؛ ئېلېكتر چىراغ.

لانتان ئى [ر<گرېك] <خىم >مېتال ئېلېمېنتى.

مېنت. بەلگىسى La (Lanthanum).
كۇل رەڭ، سىرەك يەر مېتاللىرىنىڭ بىرى.
لانتان، سېرىي ۋە تۆمۈرنىڭ قېتىشمىسى
چاقماق تېشى ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ.

لاندىش ئى [ر] < بوت > گۈلسامساق ئا
ئىلسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غول
لۇق ئۆسۈملۈك. كۆرۈنۈشى شار شەكلى
دە بولۇپ، دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

لانست ئى [ر<لات] <زوئول >خوردىلىق
ھايۋان. كىچىك بېلىقلارغا ئوخشايدۇ. تې
نىنىڭ ئۆزۈنلۇقى ئالتە-يەتتە سانتىمېتر
ئەتراپىدا، يېرىم سۈزۈك، بېشى ۋە قۇيرۇقى
ئۇچلۇق كېلىدۇ. تېنىدە خوردىسى، دۈمبە
پالاقچىسى، ساغرا پالاقچىسى ۋە قۇيرۇق
پالاقچىسى بولىدۇ. دېڭىز بويىدىكى قۇم
لۇق توپا ئارىسىدا ياشايدۇ.

لانولىن ئى [ر<لات]< تېب >قوي يۇڭى
مېيى. قوي يۇڭىنى يۇغان سۇنى قاينى
تىش ئارقىلىق چەككىلەپ ئېلىنىدۇ. ئا
دەتتە مەلھەم دورا ياساش ئۈچۈن ئىشلە
تىلىدۇ.

لاۋا ئى [ر<ئىتال]< گېئول > يانار تاغدىن
ئېتىلىپ چىققان قىزىق ماگما. تەركىبى
سىلىكاتنى ئاساس قىلىدۇ. سوۋۇغاندىن
كېيىن تاغ جىنسىغا ئايلىنىدۇ. يەر يۈزىدە
كۆپ خىل شەكىلدە ئىپادىلىنىدۇ.

لاۋازىم ئى [ئە]ئىداره، تەشكىلات قاتارلىق-
لارنى تەسىس قىلىنىدىغان ۋەزىپە، ئەمەل،
مەنسەپ.

لاۋازىمات ئى [ئە]ئىداره تەشكىلات قاتارلىق-
لاردا بېجىرىشكە تېگىشلىك بولغان ئىش-
لار، خىزمەتلەر.

لاۋان ئى [ئىنگ] <بوت >ئەنبەر دەرىخى
ئۇرۇقىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان
چوڭ دەرەخ. يوپۇرمىقى تۇخۇمسىمان،
گۈلى سۈتكە ئوخشاش ئاق رەڭلىك، مې-
ۋىسى تۇخۇمسىمان، قانىتى بولىدۇ. ئا-
سىيا قىتئەسىنىڭ تروپىك بەلۋاغ رايونلا-
رىدا ئۆسىدۇ. ياغىچىدىن ئۆي جاھازىلا-
رىنى، ئىشىك-دېرىزىلەرنى ياساشقا بولى-
دۇ.

لاۋر ئى [ر< لات] < بوت > كامفورا
ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دە-
رەخ. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنى-
دۇ. يوپۇرمىقىدىن پۇراق ماتېرىيالى ئىش-
لىنىدۇ.

لاۋرېنتسىي ئى [ر<ئىنگ] <خىم >
رادىئوئاكتىپلىق مېتال ئېلېمېنت. بەلگى-
سى Lr (Lawrencium). بور ئارقى-
لىق لانتاننى بومبارىدىمان قىلىش ئارقى-
لىق ئېلىنىدۇ، ئەڭ تۇراقلىق ئىزوتوپىنىڭ
يېرىم يېمىرىلىش دەۋرى تەخمىنەن ئۇچ
مىنۇت.

لاي ئى [پ]① نەملىك تەسىرىدە ياكى سۇ
بىلەن ئارىلىشىپ يۇمشاق ۋە يېپىشقاق
ھالەتكە كەلگەن تۇپراق: مەريەم گۈپپىدە

لايغا يېقىلدى. ② توپىغا سامان، يوڭ، سـۇ ئارىلاشتۇرۇپ مەخسۇس ئېتىلگەن قۇرۇلۇش ماتېرىيالى: لاي ئەتمەك. لاي قىلماق. * مەن نەق ئالتە ئاي قۇرۇلۇشـتا لاي توشۇدۇم.

لاياقەت ئى [ئە]بىرەر ئىشنى قىلىشقا لايىق ئىقتىدار، قابىلىيەت؛ سالاھىيەت: ئۇنىڭ بۇ ئىشنى قىلغۇدەك لاياقىتى يوق ئىدى.

لايخورەك ئى [پ]< زوئول >بىر خىل قۇش. تۇمشۇقى ئۇزۇن كېلىدۇ. كۆپىنچە پاتقاقـلىقتا ياشايدۇ.

لايىق [ئە]① سۈپ. توغرا، ماس كېلىدىغان؛ مـۇۋاپىق، مۇناسىپ، سازاۋەر: ئۇ خەلق ئوقـۇتقـۇچـىـسـى بولۇشقا لايىق. * ھەقىقىي ھۆرمەتكە لايىق ئادەم مەن ئە-مـەس، سـىـز. ② سۈپ. باب، مۇۋاپىق: لايىق ئادەم. // لايىق كۆرمەك. * بۇ ماگىزىنىدا ماڭا لايىق كېلىدىغان كىيىم-كېچەك يوق ئىكەن. ③ سۈپ. تېگىشلىك، ھـەقلىق: جازالاشقا لايىق. مۇكاپاتلاشقا لايىق. ④ ئى. قىزنىڭ تاللىغان يىگىتى ياكى يىگىتنىڭ تاللىغان قىزى، ئوبيېكتى: لايـىـق ئىزدەمەك. * ئۇ قىزنىڭ لايىقى بار.

لايىھە ئى [پ]①ئۆيـ-ئىمارەت، ماشىنا، تۇرلۇك شەكىلدىكى قۇرۇلۇش قاتارلىقلار-نى قۇرۇش ھەققىدە سىزىپ تەييارلانغان ئۇلگە؛ چېرتيوژ، خەرىتە. ② قارار، پەر-مان، قانۇن قاتارلىق ھۆججەتلەرنىڭ مۇ-ھاكىمىگە قويۇش ئۈچۈن تەييارلانغان دەسلەپكى نۇسخىسى: لايىھە تۈزمەك.

لەگەل ئى [ئە]قىزىل رەڭلىك ئېسىل تاش؛ قىزىل ياقۇت.

لەت ئى [پ]بىرەر ئىشنا يېڭىلىشتىن كېيىپ چىققان ئۇيىلىش تۇيغۇسى؛ مات، ئىزا، ئۇسال: لەت بولماق، لەت قىلماق. * دېسە لەت، دېمىسە دەرد (ماقال).

لەتىپە ئى [ئە] ① <ئىد > كۆلكىلىك ۋە-قە-ھادىسە ھەققىدىكى كىچىك ھېكايە. ئۇ خەلق ئېغىز ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ ئاممـى-باب ژانىرلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇنىڭدا جەمئىيەتتىكى ناچار خاھىش، يامان قىلىق ۋە خيانەتچى، پاريخور، جازانىخور، پەسـ-كەش كىشىلەر پاش قىلىنىدۇ؛ خەلقنىڭ دانالىقى، سەزگۈرلۈكى ۋە تەدبىرچانلىقى ئىپادىلىنىدۇ: نەسرىدىن ئەپەندى لەتىپىلە-ـرى. سەلەي چاققان لەتىپىلىرى. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

لەجۋە ئى [پ] ① < خم > سىنكا. ② < ك سن >توق كۆك كەلگەن بىر خىل رەڭ.

لەختە ئى [پ]ئۇيۇپ قالغان قان پارچىسى: يۇرىكىم بولدى لەختە خەتلىرىڭدىن، ماڭا سالغان ئېغىر كۇلپەت-دەردلىرىڭدىن.

لەخشە سۈپ [پ]پارە؛ سۇنغان، پارچە.

لـەخمە ئى [ئە]يەر ئاستى يولى: لەخمە ئۇرۇشى. لەخمە كولىماق.

لـەززان سۈپ [پ]ئاستا، يېنىك سوققان،

تـەۋرەنگەن: لەرزان شامال. لەرزان ئا-
ھاڭ.

لەرزە ئى [پ] ① كۆچلۇك تەسىر نەتـ-
جەسىدە يۇز بېرىدىغان قاتتىق تىترەش،
قاتتىق سىلكىنىش؛ تىترەك؛ زىلزىلە: لەر-
زىگە سالماق. لەرزىگە كەلمەك. ② كۆچمە.
بىرەر ھاكىمىيەت، سىنىپ، تۈزۈم قاتار-
لىقلارغا بېرىلگەن قاتتىق زەربە؛ شۇلاردا
كۆرۈلگەن مۇقىمسىزلىق، تەۋرىنىش، دا-
ۋالغۇش: جانابىي سۇلتان ھازىر خاندانلىق-
نىڭ تەقدىرى ئېغىر لەرزىگە دۇچ كەلمەك-
تە.

لەززەت ئى [ئە] ① تەم، مەززە: تاماقنىڭ
لەززىتى. ھۆرمەت قىلساڭ ئىززەت كۆر-
سەن، چاپىناپ يېسەڭ لەززەت كۆرسەن.
② ھۆزۈرلىنىش تۇيغۇسى، ھۇزۇر، زوق:
بىز مۇھەببەتلىك تۇرمۇشنىڭ تازا لەززىتـ-
ىنى سۈرۈۋاتقان ۋاقتىمىزدا بىردىن ئو-
ڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدۇق.

لەزىز ئى [ئە] يېزىت. بېقىملىق؛ شېرىن، تاتـ-
لىق، لەززەتلىك: نەقەدەر لەزىز-ھە، ئو-
قۇش ھاياتى! ؟ ناخشىمىز ياڭرايتتى، كۆ-
ڭۈللەر تۇيغاق. ئالتۇندەك شۇ ياشلىق
ئۆتكەن ئىزلىنىپ، خىياللار ئىزلىنىپ،
پىكىرلەر ئويغاق.

لەشكەر ئى [پ] تارس. قورالىلىق قىسىم، ئارمـ-
يە، ئەسكەر: لەشكەر ئالماق. لەشكەر تارتـ-
ماق. * ئىنتىزاملىق لەشكەر يېڭىلمەس
(ماقال). * ئۆمەر باتۇر لەشكەرلەرنى
باشلاپ جەڭ تەييارلىقىنى كۆرۈپتۇ.

لەشكەرگاھ ئى [پ] كونا. لەشكەرلەر تۇرىدى-
غان جاي، ئوردۇن.

لەقەم ئى [ئە] ① مەجەز-خۇلقى، خۇسۇ-
سىيىتى ياكى جىسمانىي جەھەتتىكى بە-
رەر بەلگىسىگە ئاساسەن كىشىلەر تەرىپـ-
ىدىن قويۇلغان نام: لەقەم قويماق. لەقەم
سىڭمەك. لەقەمنى ئاتماق. ② تەخەللۇس: مۇتەللىپنىڭ ئەدەبىي لەقەمى
«قاينام ئۆركىشى» ئىدى.

لەقۇا سۆپ [ئە] ① كاللىسى تېز ئىشلەپ
كەتمەيدىغان، ئەقلى كەم؛ كالۇا، دۆت:
نىياز نەمىدىكەن لەقۇا نەرسە ـ ھە! ②
پالەچ، پالاكەت، زەئىپ: ئۇ لەقۇا ئىكەن،
تېز ماڭالمايۋاتىدۇ.

لەك سان [پ > ھن] 100 مىڭ؛ 10 تۈمەن:
ئۇنىڭغا يەنە گۈزەلشاھ ئەۋەتكەن بىرلەك
ئەسكەر كېلىپ قوشۇلدى.

لەك ئى [خەن] كونا. ھۆكۈمەت تەرىپتىن
ئەسكەرلەرگە، ھۆكۈمەت خادىملىرىغا بې-
رىلىدىغان تەمىنات؛ ئاشلىق.

لەكچۈك ئى [خەن] بىر خىل بېمەكلىك، ئا-
دەتتە سۇدا قاينىتىپ ئۇيۇتۇلغان پۇكمەنـ-
زە ئۇستىگە ئاچچىقسۇ، لازا قاتارلىقلارنى
سېلىش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ.

لەگزە ئى [خەن] كونا. گازارما.

لەگگەر I ئى [پ] > قاتن > كېمىنى بىر
جايدا توختىتىپ تۇرۇش ئۇچۇن، زەن-
جىرگە بېكىتىپ سۇ ئاستىغا تاشلىنىدىغان

چاڭگاكسمان ئېغىر تۆمۈر.

لەڭگەر I ئى [پ] يولوچىلار سەپەر ئۈستىدە قونۇپ ئۆتىدىغان جاي؛ ئۆتەڭ.

لەنەت ئى [ئە] كەچۈرۈشكە بولمايدىغان ئەيىبى، قەبىھ ھەرىكىتى، ئېغىر گۇناھى ئۈچۈن بىلدۈرگەن قاتتىق قارغىش؛ نەپرەت: لەنەت ئوقۇماق. لەنەت ياغدۇرماق. لەنەتكە قالماق.

لەنەتگەردى سۈپ [ئە+پ] ← **لەنتي.**

لەنتي سۈپ [ئە>پ] ① بىراۋنىڭ لەنىتىگە، قارغىشقا دۇچار بولغان، لەنەتلەنگەن، بەتبەخت، ئەبلەخ: ھۆ، ئادەم بولمىغان لەنتى! ئەسلىدە بالانىڭ بېشى سەن ئىكەنسەن-دە؟ قاراپ تۇرۇپ شۇنداق-مۇ قىلغۇلۇقمۇ؟ ② بېشىنى يەيدىغان، قارغىش تەگكۈر، ئۆلگۈر، شورى قۇرغۇر؛ قەبىھ، قاباھەتلىك؛ لەنەتگەردى: لەنتى كونا جەمئىيەت.

لەھەت ئى [ئە] پىرت. قەبرىنىڭ ئىچكى قىسمى، جەسەت قويۇلىدىغان جاي؛ ئىچ گۆر: كىم ئىلمىنى يار تۆتسا، خار بولمايدۇ ئەبەدكە. ئۆلگەندىمۇ كۆمۈلمەس، روھى ئۇنىڭ لەھەتكە.

لەھەك ئى [پ]< زوئول > ← **ئاكۇلا.**

لەھجە ئى [ئە]< تىل > ← **شېۋە.**

لەھزە ئى [پ] كۆزنىنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئۆتىدىغان ۋاقىت، ناھايىتى قىسقا ۋاقىت: مۇئەللىم ئاستىلاپ توختىمدى سۆزدىن، بىر لەھزە ئارىغا چۆكتى سۈكۈنات. چۈشەندىم، ئۆمۈرگە مېھمان ئەمەس بىز، كۆرەشىنىڭ سەھنىسى ئىكەن بۇ ھايات!

لەۋ ئى [پ]① < ئاغىز > ئادەم ياكى بەزى ھايۋانلار ئېغىزىنىڭ چۆرىسىدىكى مۇسكۇل توقۇلمىسى، كالپۇك: لەۋنى چىشلىمەك. لەۋ تاۋۇشى. ② كۆچمە. چەت، ياقا، گىرۋەك؛ قىرغاق: سۈپىنىڭ لەۋى. كۆلنىڭ لەۋى. * بىزدىن تەخمىنەن 200 مېتىر يىراقلىقتا ئۆستەڭنىڭ لەۋىدە بىر قىز بىر نەرسىگە قاراپ ئېگىلىشىپ تۇراتتى.

لەۋەن سۈپ [پ] شېرىن سۆز، گېپى تاتلىق؛ بېقىملىق، گۈزەل: چولپان بەئەينى تاڭ ئاسمىنىدا پارلىغان چولپان يۈلتۈزنىڭ ئۆزى بولۇپ، ئاجايىپ لەۋەن ئىدى.

لەۋەي ئىم [ئە] ① باشقىلار تەرىپىدىن چاقىرىلغان چاقىرىققا «ھە، ھەئە، خوش» دېگەن مەنىلەردىكى ھۆرمەت جاۋابى: — مۇھەممەدجان! — دېدى دادىسى بالىسىنى چاقىرىپ، — لەۋەي دادا، — دېدى ئوغلى ھايال قىلمايلا. ② «نېمە، نېمە دەيسەن» دېگەن مەنىدىكى سوراقنى بىلدۈرىدۇ: لەۋەي، يەنە بىر قېتىم دەڭا.

لەۋز ئى [ئە]① گەپ، سۆز: ھەم ئانامنىڭ كۆز يېشى، لەۋزى ئۈچۈن، ئالدىدا پەرزەنتلىك، قەرزىم ئۈچۈن. ② كۆچمە. بەرگەن ۋەدە ئەھدە: لەۋزىدە تۇرماق. لەۋزىدىن يېنىۋالماق. * ئادەم ئەمەس لەۋزىدىن يانغان، ئۆز خەلقىدىن، يۇرتىدىن

تانغان.

لەۋھە ئى [ئە] ئالاھىدە ياخشى نەتىجە ياراتـقان، مۇسابىقىدە ئۇتقان ئورۇن ياكى شەخسلەرگە تەقدىم قىلىش ئۈچۈن ئۇسۇتىگە خاتىرىلەش، تەقدىرلەش ھەققىدىكى سۆزلەر بېزىلغان بايراقچە، بايراق شەكلىدىكى چۈچىلىق رەخت: لەۋھە تەقدىم قىلماق.

لەيلى ئى [ئە] ① <بوت> لەيلىگۈل. ② ئايالىلارنىڭ ئىسمى.

لوبىليە ئى [ر]< بوت > قوڭغۇراقگۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۈتۈن ئوتى دورا بولىدۇ. يىلان چاقماننى ياكى چاقىلارنى داۋالايدۇ.

لوپا ئى [ر<فران]< فز> كۆپۈنكى لىنزىلار-نىڭ ئورتاق نامى.

لوپولىت ئى [ر] < گېئول > ماگما جىنس قاتلىمى ئاساسىغا بۆسۈپ كىرگەندە، جىنس قاتلىمىنىڭ مەركىزىي قىسمى ماگما-نىڭ تۇرغۇن ھالەتتىكى بېسىمغا ئۇچراپ شەكىللىنىدىغان تېگى قانىتى ئولتۇرۇشقان داسسىمان جىنس. ئۇنىڭ چوڭ كىچىكلىكى ئوخشىمايدۇ. ئايرىم چوڭلىرى ئۇلترا ئاساسىي جىنس بولۇپ، دىئاھىتىرى نەچچە ئون كىلومېتىردىن نەچچە يۈز كىلومېتىرغا يېتىدۇ.

لوت ئى [ر<گۈل]دېڭىزنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى ئولچەيدىغان ئەسۋاب: پارىز ھەقىقەتەن بىر چوڭقۇر دېڭىز. بۇ دېڭىزنىڭ چوڭقۇر-لۇقىنى لوت تاشلىغاندىمۇ ئۇلچەپ چىققىلى بولمايدۇ.

لورروپتالۇم ئى [ر<لات] <بوت> ھاماماپىلىس چاتقىلى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۈرىدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. شاخلىرى ۋە يوپۇرمىقىدىن كاشتان يېلىمى ئاجرىتىپ ئالغىلى، ئۇرۇقىدىن ماي تارتقىلى بولىدۇ.

لوزۇك ئى [خەن] ① كونا جەمئىيەتتە نامەنسەپ نامى: لوزۇك بولماق. ② شۇ مەنسەپكە ئېرىشكەن شەخس.

لوزۇنكا ئى [ر<نېم]تەشۇنق-تەرغىبات شوئارلىرى، يىغىن نامى قاتارلىقلار بېزىلغان رەخت ياكى باشقا نەرسىلەر.

لوقما ئى [ئە] ① ئېغىزغا بىر قېتىمدىلا سىغدىغان يېمەك پارچىسى؛ بىر چاينام، بىر كاپام: بىر لوقما گۆش. * كىشىنىڭ ئېغىزغا سالغان لوقمىسىغا كۆز سالما. كىشىنىڭ قولىدىكى لوقمىسىغا قاراش ناھايىتى چوڭ ئەيىبتۇر. ② كۆچمە. سۆزلەۋاتقان كىشىنىڭ سۆزى ئاياغلاشماي تۇرۇپ باشقىلار تەرىپىدىن قىستۇرۇلغان سۆز: ــ باۋۇدۇن ئاكا، راستىنى ئېيتسام، ــ دەپ تاغىسىنىڭ گېپىگە لوقما سالدى ئابدۇغېنى.

لوك ئى [پ]ياغاچ قۇلۇپنىڭ تىلى؛ تاقاقنىڭ

ئۇچى.

لوكدان ئى [پ]دەرۋازا، ئىشىك قاتارلىقلارنى تاقاش ئۈچۈن ئورنىتىلغان تاقاق؛ ياغاچ قۇلۇپ: ــ بارات، هويلىنىڭ دەرۋازىسى. ــنى تاقىغانمىدىڭ؟ ــ زەنجىرلەنگەن دەك. ــلىز ئۆينىڭمۇ لوكدانىنى چۈشۈرگەنىدىم.

لوگارىفما ئى [ر<گرىك] <ملا >ئۇيغۇر $b=a^k$ $(a\neq1)$ بولسا، ئۇ هالدا k دېگىنىمىز a نى ئاساس قىلغان b نىڭ لوگارىفمىسى بولىدۇ ۋە $k=\log_a b$ قىلىپ يېزىلىدۇ. ئادەتتە 10 نى ئاساس قىلغان لوگارىفما ئونلۇق لوگارىفما دېيىلىدۇ ۋە «lg» بەلگىسى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. بۇ نىڭدىن باشقا e(...2.71828) نى ئاساس قىلغان لوگارىفمىمۇ بار. بۇ خىل لوگارىفما تەبىئىي لوگارىفما دېيىلىدۇ ۋە «ln» بەلگىسى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

لوگىكا ئى [ر<گرىك] ① تەپەككۇر شەكلى ۋە تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن؛فورمال لوگىكا. دىئالېكتىكىلىق لوگىكا. ② ئوبيېكتىپ شەيئىلەر تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر قانۇنىيىتى: تۇرمۇش لوگىكىسى. ③ تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرى: پىكىر لوگىكىسى. * بۇ پىكىر لوگىكىغا سىغمايدۇ.

لوغىەن ئى [خەن]< بوت > ① سوپۇن دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. مۇنىسى شارسىمان يېيىشكە بولىدۇ، تەمى تاتلىق، دورىغا قوشۇشقا قىمۇ بولىدۇ، قۇۋۇتلەندۈرگۈچى دورا هېسابلىنىدۇ، فۇجيەن، گۇاڭدۇڭ قاتارلىق جايلاردىن چىقىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

لولا [پ] ①ئى. سىگانلارغا مەنسۇپ كىشى. ② سۇپ. كۆچمە. مۇغەمبەر، هېلىگەر، قۇۋۇتھەييار: لولا ئادەم. * ــ هە، نېمە ئىشىڭىز بار؟ ــ دېدىم مەن ئۇنىڭ سالىمىغا جاۋاب بەرمەيلا، كۆڭلۈمدە بولسا «ۋايېيە، سېنىڭدەك لولا قەلەندەرلەرنى جىق كۆرگەنمەن» دەپ ئويلايتتىم.

لومودى ئى [خەن]دىئال. تېپىشتۇرغۇچى دەلال. دەللە.

لويلا ئى [پ]لويلا ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تۇز، يوپۇرمىقى ئۇچ بۇلۇڭ شەكلىدە بولۇپ، نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ. گۈلى سارغۇچ بېشىل. يۇمىران يوپۇرمىقى ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ.

لوبى ئى [خەن]خوجا، بەگ، تۆرە.

لۇشيەن ئى [خەن]< پەلس >ئۇدىيە، سىياسىي ياكى خىزمەت جەھەتلەردىكى مەنسەپ ئىگىشقا تېگىشلىك تۆپ يول: ئاممىۋى لۇشيەندە مېڭىش.

لۇغەت ئى [ئە] ① بىرمۇ تىلدىكى سۆزلەرنى توپلام هەم مەلۇم تەرتىپتە (ئادەتتە ئالفاۋىت تەرتىپىدە) رەتلەپ، ئىزاهلاپ ياكى باشقا تىلغا تەرجىمە قىلىپ تۇزگەن كىتاب.

ـتاب: ئىزاھلىق لۇغەت. خەنزۇچە-ئۇيغۇرچە لۇغەت. ② تىلدىكى بارلىق سۆزلەر، سۆز زاپىسى، سۆز بايلىقى: لۇغەت بايلىقى. لۇغەت سوستاۋى. لۇغەت تەركىبى.

لۇغەتشۇناس ئى [ئە+پ]<تىل >لۇغەت تۈزۈش مۇتەخەسسىسى، ئالىمى.

لۇمىنال ئى [ئىنگ]< خىم >بىر خىل دورا، يەنى ئورگانىك بىرىكمە، مولىكۇلا فورمۇلاسى $C_{12}H_{22}O_3N_2$. ئاق رەڭلىك پارقىراق كرىستال، تەمى قېرىنقراق. چوڭ مېڭە پوستلىقىنىڭ رولىنى چەكلەيدۇ، ئاز بىر قىسمى تىنچلاندۇرغۇچى دورا، يەنە بىر قىسمى ئۇيقۇ دورىسى قىلىنىدۇ، بۇنىڭ تەسىر قىلىش ۋاقتى ئۇزۇنراق.

لۇنخور ئى [لات]< زومبۇل >قۇشلارنىڭ بىر ئورۇقدەشى. تېنى كىچىك، تۇمشۇقى كونۇس شەكلىدە كېلىدۇ. توپلىشىپ ياشايدۇ. زىرائەت دانلىرى ۋە ھاشاراتلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. دېھقانچىلىققا زىيانلىق.

لۇڭگە ئى [پ]پاختا يېپتىن تېۋىت چىقىرىپ توقۇلغان، يۇز، قول، بەدەننى سۈرتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان تازىلىق بۇيۇمى.

لۇي ئى [خەن] < ھەرب >ئارمىيىنىڭ شتات بىرلىكى. ئۇنىڭغا بىر قانچە تۈمەن ياكى يېڭ قارايدۇ.

لۇيجاڭ ئى [خەن] <ھەرب >لۇي كوماندىرى.

لىپاپ ئى [ئە]ئىچىگە خەت، ھۆججەت قالتارلىق نەرسىلەرنى سېلىپ بىرمەر جايغا ئەۋەتىش ئۈچۈن تۆت بۇرجەك ياسالغان قەغەز خالتا؛ كونۋېرت.

لىپىتون ئى [ر<گرېك] < فىز >ماسسىسى پروتۇننىك ماسسىسىدىنمۇ كىچىك بولغان فېرمىئون. ئېلېكترون مېيۇئون ۋە نېيترىنو قاتارلىقلار. ئۇلارنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكى شۇكى: ئەركىن ئايلىنىش كۆزانت سانى ئوخشاشلا $\frac{1}{2}$، ماسسىسى ئىنتايىن يېنىك، ئاتوم يادروسى بىلەن ئۆزئارا كۈچلۈك تەسىر قىلىش رولى يوق.

لىپتىنت ئى [ر] <گېئول >تەركىبىدە دالا شىپاتى، كۆارتس كۆپرەك، چىرىمتال ياكى باشقا تۈتۈق مىنېرال ئازراق (ئادەتتە 30 تىن ئاز)، ئۆزگەرگەن كرىستاللىرى ئۇشاق دانچىلىق، تەڭ دانچىلىق، دانچىسىمان قۇرۇلمىغا ئىگە بولغان (ئادەتتە mm1 دىن كىچىك) رايون دائىرىلىك ئۆزگەرگەن جىنس.

لىپس ئى [ر]نان، سامسا، پېچىنە-پىرەنىك قاتارلىق ئۇن ۋە گۆشتىن تەييارلىنىدىغان يېمەكلىكلەرنى ئىچىگە سېلىپ قىزىتىش ئارقىلىق پىشۇرۇلىدىغان قاتمالتىر تەخسە؛ دۇخوپكا تەخسىسى.

لىكتور ئى [ر<لات] <ماتار>ئالىي مەكتەپلەردە بېرىلىدىغان ھەمدە دەرىجىسى دوتـ

ـسېتتىن تۆۋەن، ئاسىستېنتتىن يۇقىرى كەسپىي ئۇنۋان ۋە شۇ ئۇنۋاننى ئالغان ئوقۇتقۇچى.

لېكسكا ئى [ر <گرېك]< تىل > ① بىرەر تىل ياكى دىئالېكتتىكى سۆزلەر يىغىندىسى: ئۇيغۇر تىلى لېكسكىسى. لوپنۇر دىئالېكتى لېكسكىسى. ② لېكسكولوگىيە: تىل ئىلمى فونتىكا، لېكسكا ۋە گراماتىكىدىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمدىن تەركىب تاپىدۇ.

لېكسكولوگىيە ئى [ر <گرېك] <تىل > تىلشۇناسلىقنىڭ بىر تارمىقى. تىلنىڭ لۇغەت تەركىبىنى تەتقىق قىلىدۇ: ئۇيغۇر تىلى لېكسكولوگىيىسى.

لېكسىيە ئى [ر <لات]ئالىي مەكتەپ ياكى ئاماما ئارىسىدا بىرەر تېما ئۈستىدە ئاغزاكى ياكى يازما تەرىقىدە سۆزلەشنىگەن نۇتۇق.

لېكىن بلغ [ئە] ①مەنە جەھەتتىن بىر-بىرىگە قارىمۇقارشى ئىككى جۈملىنى باغلاش رولىنى ئويناپدۇ: بۇ ئىككىسى كۆڭلىدە شۇنداق ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئاغزىدا بۇ سۆزلەرنى ئېيتالمىدى. ② مەنىسى بىر-بىرىگە زىت بولسىمۇ، ئەمما بىر-بىرىنى رەت قىلمايدىغان ئىككى جۈملىنى باغلايدۇ: بۇگۈن ھاۋا ئوچۇق، لېكىن سەل سوغۇق. ③ بىرىنچى ئىبارىنىڭ بايان قىلىنغان پىكرىگە ئىككىنچى ئىبارىنىڭ پىكرى بايان قىلىشقا توغرا كەلگەندە ئىككىنچى ئىبارىنىڭ بەدىنى كېلىپ، بۇ ئىككى ئىبارىنىڭ باغلاش رولىنى ئويناپدۇ: . . . لېكىن خىزمىتىمىزدە بەزىدىر يېتەرسىزلىكلەرمۇ ساقلاندى.

لېگانا ئى [ر<ئىتال] <مۇز >نوتىدىكى بىر قانچە ئاۋازلارنى تۇتاشتۇروپ كۆرسىتىدىغان سىزىق ياكى بەلگە.

لېنتا ئى [ر] ① بېزەك ۋە زىننەت ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان تار، ئۇزۇن رەخت. ② بىرەر قۇرۇلۇشنىڭ پۈتۈپ، ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشكەنلىكىگە سىمۋۇل قىلىنغان ئۇزۇن قىزىل رەخت: لېنتا كەسمەك. ③ ئۇزۇن تاسما شەكلىدىكى تېخنىكىلىق بۇيۇم: كىنو لېنتىسى. ئۇنىئالغۇ لېنتىسى. * ئۇلار ئۇنىئالغۇنى توغرىلاپ ھۆرمەتلىمەھەللىنىڭ «يېڭىلىق» لىرىنى لېنتىغا ئېلىۋالدى.

لېنىنزم ئى [ر] <پەلس >جاھانگىرلىك ۋە پرولېتارىيەت ئىنقىلابى دەۋرىدىكى ماركسىزم، يەنى جاھانگىرلىك ۋە پرولېتارىيەت ئىنقىلابى دەۋرىدە پرولېتارىيەت دىكتاتورىسى، سوتسىيالىزم ۋە كوممۇنىزم قۇرۇش دەۋرىدە ماركسىزمنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە كونكرېتلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت بولغان لېنىنچە تەلىمات.

لېۋامىزول ئى [ئىنگ] <خىم >بىر خىل دورا، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_{11}H_{12}N_2S.HCl$. ئەسلىدە مەددە چۈشۈرۈش دورىسى ئورنىدا ئىشلىتىلەتتى.

تى. ھازىر يەنە كۆپ خىل كېسەللىكلەرنى داۋالاش ئۇچۇن ئىشلىتىلۇاتىدۇ.

لېئىشمان ئى [ئىنگ] <رۇسچە> ئاددىي ھايۋان. يۇمىلاق ياكى ئېللىپس شەكلىدە بولۇپ، قىزىل قان دانچىسىدىن كىچىك رەڭ كېلىدۇ. ھاشارات (كۆمۈتا)، ھايۋانلار (ئىت) ياكى ئادەم تېنىدە پارازىت ياشايدۇ ۋە قارا كېزىك كېسەللىكىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئۇ ئەنگلىيە دوختۇرى لېئىشمان (William boog Leishman) تەرىپىدىن بايقالغاچقا، شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان.

لېيسىك ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى ئەسكەرلەر ئىچىدىكى ئەڭ تۆۋەن دەرىجە.

لىباس ئى [ئە]يېزا. كىيىم؛ ئۇست كىيىم: مانجۇچە لىباس كىيىپ، بىلىگە شەمشەر ئاسقان تۇغبېگى شامەخسۇتنىڭ يېنىدا ئۆرە تۇراتتى.

لىببرال [ر] ①ئى. لىببرالىزم تەرەپدارى؛ لىببراللار پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى. ② ئى. پرىنسىپسىز، تەشكىلسىز، ئىنتىزامسىز، بەرپەڑا ھەم شەخسىي مەنپەئەتنى تەكىتلەيدىغان كىشىلەر. ③ سۈپ. لىببرالىزمغا ئائىت؛ لىببرالىزم غايىلىرىنى ياقلايدىغان، ئىپادىلەيدىغان: لىببرال پارتىيە. لىببرال بۇرژۇازىيە. ④ سۈپ. پرىنسىپسىز، تەشكىلسىز. ئىنتىزامسىز، بىپەرۋا، شەخسىي مەنپەئەتنى تەكىتلەيدىغان: لىببرال مۇناسىۋەت.

لىببرالىزم ئى [ر<لات]< پەلس> ① XIX ئەسىر ۋە XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى بۇرژۇئازىيىنىڭ سىياسىي ئىدىيۇى ئېقىمى. ② ئىنقلابىي قوشۇندىكى بىر خىل خاتا ئىدىيۇى ئىستىل. ئۇنىڭ ئاساسلىق ئىپادىلىرى: پرىنسىپسىزلىق، تەشكىلسىزلىق، ئىنتىزامسىزلىق، بىپەرۋالىق ۋە شەخسى مەنپەئەتنى تەكىتلەش قاتارلىقلار. دىن ئىبارەت.

لىببرالىست ئى [ر] ① لىببرالىزم تەرەپدارى. ② پرىنسىپسىز، تەشكىلسىز، ئىنتىزامسىز، بىپەرۋا، شەخسى مەنپەئەتنى تەكىتلەيدىغان كىشى.

لىپا ئى [ر]< بوت> لىپا دەرىخى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ياغىچىنىڭ ئىشلىتىلىشى ناھايىتى كەڭ. قوۋزىقىنىڭ تالالىرى ناھايىتى كۆپ. ئار-غامچا، چىگە قاتارلىقلارنى ئىشلەشكە بولىدۇ. جوڭگودا 30 نەچچە تۈرى بار.

لىپارىت ئى [ر]< گېئول> كىسلاتالىق ئېتىلما جىنسىنىڭ بىر خىلى. تەركىبى گرانىت بىلەن ئوخشاش. چىپار قۇرۇلمىلىق كۆارتس، ئىشقارلىق شىپاتى (سۇزۇك دالا شىپاتى ئانورتوكلاز) ئۇنىڭ چىپار كرىستالى بولىدۇ. بەزىدە ئاز مىقداردا پلاگىئوكلاز بولىدۇ. ئاساس ماددىسى ئومۇ-

مەن زىچلاشقان يۇشۇرۇن كرىستاللىق يا-
كى ئېينەك ماددىلىق بولىدۇ، بەزىدە يۇ-
ملاق دانىچە قۇرۇلمىلىقمۇ بولىدۇ.

لىپتك ئى [ر]< گول> ئايالالارنىڭ كۆكسى-
نى ئاسراش، كۆتۈرۈش ۋە يوشۇرۇش
ئۈچۈن كۆكسىگە تاقايدىغان بۇيۇم؛ با-
غرىتاق.

لىتاۋرى ئى [گرىك]< مۇز >مىستىن قازانغا
ئوخشىتىپ ياسالغان ئۇرغۇلۇق چالغۇ،
ئېغىزىغا تېرە تارتىلىپ، بۇرما ئورنىتىلىدۇ،
شۇ بۇرمىنى چېكىتىش ياكى بوشىتىش
ئارقىلىق ئاۋازنىڭ يۇقىرى تۆۋەنلىكى
تەڭشىلىدۇ. ئۇ ئاساسەن سىمفونىيىلىك
ئوركېستىردا ئىشلىتىلىدۇ.

لىتوسفېرا ئى [ر<گرىك]< گېئول > ① يەر
شارى ئوستى قىسمىنىڭ ئاتموسفېراغا
نىسبەتەن ئېيتىلغان قاتتىق لىتوسفېرا
قاتلىمى، يەنى قېلىنلىقى تەخمىنەن
60-120 كىلومېتر، يەر تەۋرەش دولقۇن
سۈرئىتى يۇقىرى بولغان بەلۋاغ. ئۇ گرا-
نىتلىق جىنس، بازالتلىق جىنس ۋە ئۇلترا
ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىك جىنسلاردىن
تەركىب تاپقان يەر پوستىنىڭ ھەممىسىنى
ۋە ئۈستۈنكى مانتىلنىڭ ئۈستى قىسمىنى
ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.② بارىسفېراغا نىسبە-
تەن ئېيتىلغان لىتوسفېرا، يەنى يەر پوس-
تى.

لىتر مق [ر<فران]1000 كۇب سانتىمېتىرغا
باراۋەر بولغان سۇيۇقلۇق ئۆلچەم بىرلە-
كى: بىر لىتىر سۇت. ئىككى لىتىر پە-
ۋا.

لىتي ئى [ر<گرىك]< خىم >مېتال ئېلېمېنت.
بەلگىسى Li (Lithium). كۈمۈشتەك
ئاق ۋە مېتاللار ئىچىدە ئەڭ يېنىك، يۇم-
شاق، خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى بەك ئاك-
تىپ. ئاتوم ئېنېرگىيىسى سانائىتى، ھەر
خىل قېتىشمىلار، ئالاھىدە ئەينەكلەرنى
ياساش ۋە باتارىيە ئىشلەش قاتارلىقلاردا
كەڭ قوللىنىلىدۇ.

لىجى ئى [خەن]< بوت> ① سوپۇن دەرە-
خى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدە-
غان دەرەخ. مېۋە گۆشى ئاق ۋە شىرنە-
لىك بولۇپ تەمى ناھايىتى تاتلىق. مەم-
لىكىتىمىزنىڭ ئالاھىدە مەھسۇلاتى بو-
لۇپ ھېسابلىنىدۇ.② شۇ خىل ئۆسۈم-
لۈكىنىڭ مېۋىسى.

لىچىنكا ئى [ر]< زوئول >ھاشاراتلاردىكى
تۆرەلمە تۇخۇم ئىچىدە يېتىلىپ بولغاۋ-
دىن كېيىن تۇخۇمنى يېرىپ چىققان كە-
چىك ئورگانىزم.مەسىلەن،پاشالىچىنكە-
سى، چۈشىن قۇرتى، پارازىت قۇرت قاتار-
لىقلار.

لىرا I ئى [ئىتال]تۇركىيە ۋە ئىتالىيەلەرنىڭ
پۇل بىرلىكى.

لىرا II ئى [ر<گرىك] ① تارلىق ۋە ئۇزۇپ
چېلىنىدىغان قەدىمكى گرىك چالغۇ ئەسـ

ۋابى. ② ئوكرائىن ۋە بېلورۇسلانىڭ كا-
مانچە بىلەن چېلىنىدىغان چالغۇ ئەسۋابى
③ قەدىمكى گرېك چالغۇسىنىڭ شەكلى
ئاساسدا مۇزىكا سەنئىتىگە سىموۋول قە-
لىنغان ۋ شەكىللىك بەلگە، مۇزىكا گېر-
بى.

لىرىك سۈپ [ر]<ئەد> لىرىكىغا ئائىت،
لىرىكىغا خاس خۇسۇسىيەتلەرنى ئىپادە-
لەيدىغان، لىرىكىلىق: لىرىك ئوبراز. لە-
رىك قەھرىمان.

لىرىكا ئى [ر< گرېك] < ئەد> ① شائىر،
يازغۇچىنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلەردە بايان
قىلغان سۇبيېكتىپ تەسراتى ۋە ئىدىيە-
ۋى ھېسسىياتى. ② شۇ خىل ھېسسىيات
ئىپادىلەنگەن ئەسەرلەر يىغىندىسى: ناۋايى
لىرىكىلىرى. پوشكىن لىرىكىلىرى.

لىزوزىما ئى [ر<گرېك]<خم>باكتېرىيىلەرنى
ئېرىتەلەيدىغان ماددىلار. بۇ خىل ماددىلار
باكتېرىيە ھۈجەيرە پەردىسىنى تۆزگۈچى
كۆپ قەنتلىك ماددىلارنى پارچىلاپ، باكـ
تېرىيىلەرنىڭ ۋەيران بولۇش ۋە ئۆلۈشـ
نى ئىلگىرى سۈرىدۇ. كۆز يېشى، مائقا،
شۆلگەي، ئاق قان دانچىسى ۋە تۈخۈم
ئېقى قاتارلىقلارنىڭ تەركىبىدە لىزوزىما
بولىدۇ.

لىزول ئى [ر<گرېك] <خم>بىر خىل دورا،
يەنى مېتىل فېنول بىلەن سوپۇن ئېرىتـ
مىسىنىڭ ئارىلاشمىسى. قوڭۇر ۋە زەھەر-
لىك كېلىدۇ. ئادەتتە دېزىنفېكسىيە قە-
لىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

لىزۇ ئى [خەن]< ئىرق > مۇشۇ نام بىلەن
ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ
كىشى. ئۇلار ئاساسەن ئىلمىزنىڭ خەيـ
ـنەن ئۆلكىسىنىڭ خەينەن لىزۇ-مياۋزۇ
ئاپتونوم ئوبلاستىغا ئولتۇراقلاشقان.

لىسۇ ئى [خەن]< ئىرق > مۇشۇ نام بىلەن
ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ
كىشى. ئۇلار ئاساسەن مەملىكىتىمىزنىڭ
يۈننەن ئۆلكىسىنىڭ نۇجياڭ لىسو ئاپتو-
نوم ئوبلاستىغا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان.
قالغان بىر قىسمى يۈننەن ئۆلكىسىنىڭ
لىجياڭ، دىچىڭ، دالى ۋە سچۈەن ئۆل-
كىسىنىڭ شجاڭ قاتارلىق جايلىرىغا تارقاق
ئولتۇراقلاشقان چەت ئەللەردىن بېرما،
تايلاندلاردىمۇ بىر قىسىم لىسۇلار ياشايدۇ.

لىشاينىك ئى [ر]< بوت > تۆۋەن دەرىجىلىك
ئۆسۈملۈكلەرنىڭ بىر تىپى. بۇلارنىڭ ئۆ-
سۈملۈك تېنى زەمبۇرۇغ بىلەن يۇسۇن-
لەرنىڭ ئورتاقلىشىپ ياشىشىدىن بارلىققا
كەلگەن. تۇرلىرى ناھايىتى كۆپ، يەر
يۈزىدىكى دەرەخ قوۋزاقلىرى ياكى قورام
تاشلاردا ئۆسىدۇ.

لىفت ئى [ر<ئىنگ] <بىن >بىنالاردىكى
ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى بىلەن يۇقىرى-تۆ-
ۋەن ھەرىكەتلىنىپ، ئادەم ياكى باشقا
نەرسىلەرنى توشۇيدىغان قۇرۇلما.

لىگنىن ئى [ر<لات] <خم>بىر خىل يۇقىرى مولېكۇللىق ئاروماتىك گۇرۇپپىدىكى پو-لېمېرلىق بىرىكمە. ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يا-غاچلاشقان توقۇلمىلىرىنىڭ ھۈجەيرە پوستىدا كۆپ مىقداردا بولىدۇ. سېلېلوز-لارنىڭ ئارىلىقلىرىنى تولدۇرۇپ تۇرىدۇ، ھايۋانلار ھەزىم قىلالمايدۇ، تۈپراقتا چىرى-ىدىگە ئايلىنالايدۇ، سانائەتتە ئاجرىتىپ ئالغىلى بولىدۇ. ئىشلىتىلىشى ناھايىتى كەڭ.

لىك ئى [خەن] <مەت >تاختا، تاۋاق.

لىڭجاڭ ئى [خەن] <ھەرب >پاگون.

لىلا سۈپ [ئە]راست، ھەق، ناھايىتى توغرا، ئادىل: لىلا ئادەم. لىلا گەپ.

لىم ئى [خەن]< بىن > ① جەگە. ② قۇرۇلۇش ئورۇنلىرىدىكى ئۆي بېپىش يا-كى باشقا مەقسەتلەر ئۈچۈن تەييارلاپ قويۇلغان بادىرىدىن يوغان، ئۆزۈن ياغاچ: خەلچەم بىلەن بەختىنىسا يوغان بىر لىمنى كۆتۈرۈپ كېلىشتى.

لىمفا ئى [ر<لات] <ئانات >ئورگانىزمدىكى توقۇلمىلار ئارىلىقىنى تولدۇرۇپ تۇرىدى-غان تەڭسىز، سۈزۈك سۇيۇقلۇق. تەركى-ىبىدە لىمفا شارچىسى بولۇپ، توقۇلما سۇيۇقلۇقىنىڭ لىمفا نەيچىسىگە سىڭىپ كىرىشىدىن شەكىللىنىدۇ. لىمفا نەيچىسى-نىڭ تۈزۈلۈشى ۋېنا قان تومۇرىغا ئوخ-شايدۇ. ئۇ بەدەننىڭ ھەرقايسى قىسىملى-رىنىڭ تارقالغان. لىمفا ئادەتتە لىمفا نەي-چىسى ئارقىلىق ئايلىنىپ، ئەڭ ئاخىرىدا ۋېنا تومۇرىغا كىرىدۇ ۋە توقۇلما سۇيۇق-لۇقنىڭ قان سۇيۇقلۇقى ئارىسىغا ئېقىپ كىرىشىدە ۋاستىلىك رول ئوينايدۇ.

لىمفاتىك سۈپ [ر]لىمفاغا ئائىت، لىمفاغا تېگىشلىك: لىمفاتىك سىستېما.

لىمون ئى [ر<گرېك]< بوت >① سۇزۇاپ ئىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان كىچىك دەرەخ. مېۋە گۆشىنىڭ تەمى نا-ھايىتى ئاچچىق-چۈچۈك بولۇپ ئىچمە-لىك ياساشقا بولىدۇ. مېۋە شۆپۈكى سە-رىق. ئۇنىڭدىن لىمون يېغى ئاجرىتىپ ئېلىشقا بولىدۇ.② شۇ خىل ئۆسۈملۈك-نىڭ مېۋىسى.

لىمونات ئى [ر<فران] لىمون ياكى باشقا خىل مېۋە شەربىتىدىن تەييارلانغان تاتلىق ئى-چىملىك.

لىمونىن ئى [ئىنگ] <خم>ئورگانىك بىرىك-مە. مولېكوللا فورمۇلىسى $C_{10}H_{16}$. ئۇ بىر خىل خۇش پۇراق سۇيۇقلۇق بولۇپ، ئاپېلسىن قاتارلىقلارنىڭ مېۋە پوستىدا بو-لىدۇ. ئادەتتە ئۇنىڭدىن پۇراقلىق ماتېرى-يالالار ئىشلىنىدۇ.

لىمىت ئى [ر<لات] <مات >ماتېماتىكىدىكى بىر ئۇقۇم. ئەگەر ئۆزگەرگۈچى مىقدار x تەدرىجىي ئۆزگىرىپ بەلگىلىك مىقدار a غا ئىنتىلسە يەنى ئۇلارنىڭ ئايرىمىسىنىڭ

مۇتلەق قىممىتى ھەر قانداق بىرىلگەن مۇسبەت ساندىن كىچىك بولسا، بەلگىلىك مىقدار a ئۆزگەرگۈچى مىقدار x نىڭ لىمىتى دېيىلىدۇ ۋە $x\to a$ ياكى $\lim x=a$ قىلىپ بېزىلىدۇ. مەسىلەن، سانلار ئارقىمۇئارقىلىقى $\frac{1}{2},\frac{2}{3},\frac{n}{n+1}$، نىڭ لىمىتى 1. ئۇ $1=\lim_{n\leftarrow}\frac{n}{sn+1}$ قىلىپ بېزىلىدۇ.

لىمىنگراف ئى [ر<گرىك] <سۇ>سۇ ئورنىنىڭ يۇقىرى-تۆۋەن ئۆزگىرىشىنى ئاپتوماتىك خاتىرىلەيدىغان بىر خىل مېخانىزم.

لىندېرا ئى [لات] <ېوت>كامفورا ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. مېۋىسى قارا، يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ. ئاشقازانىنى كۈچەيتىش، ئاغرىق پەسەيتىش قاتارلىق روللارغا ئىگە. جېجىياڭ ئۆلكىسىنىڭ تېيەنتەي ناھىيىسىدىن چىقىدىغانلىرى ئەڭ داڭلىق.

لىنزا ئى [ر<نېم] <فىز>سۇزۇك ماددىلاردىن ياسالغان ئەينەك. يۇزىنىڭ ئوتتۇرىسى بىلەن چېتىنىڭ قېلىن-نېپىزلىكىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ كۆپۈنكى لىنزا ۋە پېتىنقى لىنزا دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ.

لىنىيە ئى [ر]① ئېلېكتر ئېقىمى، سۈيۇقلۇق، پار، قاتتاش ۋاستىلىرى شۇنىڭدەك ھەرىكەتچان جىسىملار بېسىپ ئۆتىدىغان يول؛ سىم: لىنىيە بېسىمى. لىنىيە توكى. قاتناش لىنىيىسى. * لىنىيە چەيدىكىلىرىنىڭ ھەممىسى قويماي چېقىلىپ كەتتى. ② سىزىق؛ رەت، سەپ: ئاپتوموبىللار لىنىيىسى. تانكا لىنىيىسى. ③ يۆنىلىش؛ تەرەپ: ئەتىسى تۈن يېرىمىدىن ئاۋۋال زەربىدارلار ئىككى لىنىيە بويىچە دۈشمەن ئىستېھكامىغا تېگىش قىلدى. ④ دۈشمەن ياكى قارشى تەرەپكە يېقىن جايدىكى مۇداپىئە ياكى ئوت ئېچىش نۇقتىلىرىدىن تەركىب تاپقان سىستېما: ئالدىنقى لىنىيە. مۇداپىئە لىنىيىسى. دېڭىز قىرغىقى لىنىيىسى. ئوت كۈچى لىنىيىسى. * ياپون «پادىشاھ ئەسكەرلىرى» نى باسقان زور سوقۇش پاراخوتى ئۇلۇغ ئوكيان فرونتىنىڭ ئالدىنقى لىنىيىلىرىگە قاراپ كېتىپ باراتتى.

لىەن ئى [خەن] <ھەرب>ئارمىيىنىڭ شتات بىرلىكى. بىرقانچە پەيدىن تەركىب تاپىدۇ.

لىەنجاڭ ئى [خەن] <ھەرب>لىەن كوماندىرى.

لىۇتېتسىي ئى [ر<لات] <خىم>مېتال ئېلېمېنتى. بەلگىسى Lu(Lutetium). ئۇ سىرەك يەر مېتاللىرىنىڭ بىرى بولۇپ، تەبىئەتتە ناھايىتى ئاز تارقالغان.

لىۇمېن مق [ر<لات] <فىز>يورۇقلۇق ئېقىمى بىرلىكى. بىر لىۇمېن بىر خەلقئارالىق كاندېلانىڭ ئارىلىقى بىر سانتىمېتىر، مەيدانى بىر كۋادرات سانتىمېتىر بولغان تەكشىلىكنى يورۇتقان چاغدىكى يورۇقلۇق ئېقىمىغا باراۋەر كېلىدۇ.

م

ماڤارىپ ئى [ئە] ① مەكتەپلەردىكى باللار، ئۆسمۈرلەر، ياشلارغا قارىتا ئېلىپ بېرىلغان تەربىيە جەريانى: ماڤارىپ ئىسلاھاتى. ماڤارىپ ئىشلىرى. ماڤارىپ فاكۇلتېتى. ماڤارىپ ئىدارىسى. ② تەلىم-تەربىيە، مەكتەپ ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى ئىدارە: بۇ گېزىت مەكتەپمىزگە تەكشۈرۈش ئۈچۈن ماڤارىپتىن ئىككى كادىر كەپتۇ.

ماڤارىپەرۋەر ئى [ئە+ئە] ماڤارىپ ئىشلىرىنى قوللىغۇچى، ياردەم قىلغۇچى كىشى: كېرەم ئەمەن ئۆزى يارىتقان بايلىقى بىلەن يۇرتىغا بىر باشلانغۇچ مەكتەپ، بىر ئوتتۇرا مەكتەپ سېلىپ بەرگەن ماڤارىپەرۋەر.

ماڤاش ئى [ئە] ئىشلىگەن خىزمىتى ۋە ئەمگەككە ئاساسەن بېرىلگەن ئىش ھەققى، پۇل، ئايلىق: ماڤاشى ئۆسمەك.

مابەين (ى) تر [ئە] داۋاملىدا، ئارىلىقتا، مابەينىدە: ساقايسا بىر كېسەل، بىر قېتىم كۇلۇش، كۆپ يىللار مابەينى خالىقا ئادەت. ئۇلارنى كۆزىتىش، دورا يېگۈزۈش، ئەدىكى كۆڭلىدە چەكسىز ساۋاب.

مات [پ] ① ئى. شاھمات ئويۇنىدا شاھ-نىڭ قارشى تەرەپ ئۇرۇقىنىڭ ھۇجۇمىدىن قوغدىنالماي، يوقىلىش ھالىتى. ② سۆپ. قېيىن ئەھۋالدا قالغان، تەڭلىكتە قالغان، بېكىلگەن: بەستى تامەك، قور-سىقى نەچچە چاناقتەك بولسىمۇ، مات ئېلىپبە ئالدىدا ئۇ، ئىلمىي ھېكمەت بولمىسا.

ماتا (ماتاسى) ئى [ئە] پاختا يېپىتىن يەرلىك توقۇش دۇكىنىدا توقۇلغان رەخت، بۆز: ئۆتمەس ماتا، زورلاپ ساتا (ماقال).

ماتانەت ئى [ئە] بەزداشلىق، چىدام، تاقەت: ئادەم دېگەندە روھ، پائالىيەت ۋە ماتانەت بولۇشى لازىم.

ماتەم ئى [پ] ①بىركىمنىڭ ئۆلۈمى مۇناسىۋىتى بىلەن بىلدۈرۈلگەن تەزىيە،قايغۇ ۋە بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇيۇشتۇرۇلغان مۇراسىم، قارىلىق تۇتۇش قاتارلىقلار: ھەممە ياقنى قىيا-چىيا، ماتەم يەنىسى قاپلاپتۇ. ② قايغۇ، ھەسرەت: سېنىڭ غەمگە گىرىپتار بولۇشۇڭ مېنىڭ ئۈچۈن خۇشاللىق، پاراغەتكە چىقىشىڭ ماڭا ماتەم ئىدى.

ماتەمدار ئى [پ] بىرەن كىشىسىنىڭ ۋاپات بولغىنىغا ئۇزۇن بولمىغان، ئۇنىڭغا ماتەم تۇتۇۋاتقان، قارىسىنى ئوشتۇمغان كىشى؛ ھازىدار: بىر كۈنى ھاتەم ئۇ يەردە قارا كىيىم كىيىشكەن، كۆزۈنۈشتە ماتەمدارغا ئوخشاش ھازا تۇتۇشقان بىر بۆلەك خالا-

يەنى كۆردى.

ماتەمسەرا ئى [پ] پىرت. ماتەم تۇتۇلىدىغان جاي، ئۆي: جەننەتسىرى كەتتى تاشلاپ ھىجرانغا، ھىجران دېمە، ماتەمسەرا جا-ھانغا.

ماتواس ئى [ر<ئە] ئىچىگە پاختا، يۇڭ، پاخال قاتارلىقلار سېلىنغان قېلىن توشەك: **موللاقچىلار سەھىنگە چوڭ بىر ماتراسنى سېلىپ ئۆزىنىڭ ماھارىتىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى.**

ماتروس ئى [ر<لات] ① دېڭىز ئارمىيىسى تەركىبىدىكى ئەسكەر. ② ئومۇمەن دېڭىز- ئوكيان قاتنىشىدا (كېمە، پاراخوت ئۇستىدە) خىزمەت قىلىدىغان كىشى.

ماتىرئارخال سۆپ [ر] ئانىلىق ئۇرۇقداشلىقتا مەنسۇپ بولغان: ماتىرئارخال جەمئىيەت. ماتىرئارخال مۇناسىۋەت.

ماتكا I ئى [ر] قارتا ئويۇنىدا ئايال سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن، سولداتتىن يۇقىرى، كا-رولدىن تۆۋەن تۇرىدىغان، «Q» بەلگىسى چۈشۈرۈلگەن كارتا.

ماتكا II ئى [ر] <ئاتلىق > ① بالىيانقۇ: ماتكا راكى. ② ئاياللارنىڭ جىنسىي ئەزا-سى.

ماتور ئى [ر<لات] <ماشىن >← **دۆنگاتېل.**

ماتېرىك ئى [ر] ① < جۈغ > قۇرۇقلۇق، قىتئە. ② < گېئول > ئانا جىنس. ③ < گېئول > ئاساسلىق جىنس، ئۇل جىنس.

ماتېريال (ماتېريالى) ئى [ر<لات] ① بىرەر مەقسەت ئۈچۈن كېرەك بولىدىغان خام ئەشيا، ماددا: قۇرۇلۇش ماتېريالى. ماتې-رىيال تەييارلىماق. ئىشلەپچىقىرىش ما-تېريالىرى. ② ئاساس ياكى دەلىل ۋە-زىپىسىنى ئۆتەيدىغان مەلۇمات، مەنبە ۋە شۇ قاتارلىقلار: ماتېرىيال بۆلۈمى. بىرىنـ-چى قول ماتېرىيال.

ماتېرىيالىزم ئى [ر<لات] <پەلس > پەلسەپەدىكى ئىككى چوڭ ئېقىمنىڭ بە-رى. ئۇ دۇنيا ئۆز ماھىيىتىدىن ئالغاندا ماددا، ئۇ كىشىلەر ئېڭىدىن تاشقىرى، كە-شىلەر ئېڭىغا باغلىق بولمىغان ھالدا ئوب-يېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ؛ ماددا بىرلەمچى، ئاڭ ماددىي مەۋجۇدىيەتنىڭ ئـىنكاسى، شۇڭا ئىككىلەمچى؛ دۇنيانى بىلگىلى بولىدۇ دەپ ھېسابلايدۇ.

ماتېرىيالست ئى [ر] ماتېرىيالىزم تەرەپدارى، ماتېرىيالىزم ئېقىمىدىكى كىشى: ماتېرىيا-لىست بولۇش ئۈچۈن، سەزگۈ ئەزالىرىمىز بىزگە ئېچىپ بەرگەن ئوبيېكتىپ ھەقـ-قەتنى ئېتىراپ قىلىش كېرەك.

ماتېرىيالىستىك سۆپ [ر] ماتېرىيالىزمغا ئائىت، ماتېرىيالىزم پرىنسىپلىرىغا ئاساسلانغان: ماتېرىيالىستىك دۇنيانىڭكى.

ماتېرىيە ئى [ر<لات] <پەلس >← **ماددا** II.

ماتېماتىك [ر] ① ئى. ماتېماتىكا ئالىمى، مۇتەخەسسىسى. ② سۆپ. ماتېماتىكىغا ئا-ئىت، ماتېماتىكا قائىدىلىرىگە ئاساسلان-غان؛ ماتېماتىكىلىق: ماتېماتىك فورمۇلا.

ماتېماتىكا ئ [ر < گرېك] <ملـ < رېئال دۇنيانىڭ بوشلۇقتىكى شەكىللىرى بىلەن سانلىق مىقدار مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ماتۇ ئ [ر<فران] ① < ئە > ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئاساسىي تېمىسىدىن پەرقلىق ھالدىكى ئىككىنچى دەرىجىلىك تېمىسى. ② < مۇز >مۇزىكا ئەسىرىنىڭ ئاساسىي ئېلىمېنتى.

ماجالـ ئ [خەن] قوموش، سۆڭەك، سۈلياۋ قاتارلىقلاردىن ياسالغان ئۇستىگە گۈل يا-كى خەت چېكىلگەن، قارتا تۇرىدىكى بىر خىل كۆگۈل ئېچىش بۇيۇمى، جەمئىي 136 دانە بولىدۇ.

ماجال (ماجالى) ئ[ئە] ① كۈچ-قۇۋۋەت، ماغدۇر، مادار: ئۇنىڭ، مېڭىش تۇرماق، گەپ قىلغۇدەك ماجالى يوق ئىدى. ② كۆچمە. ئىمكانىيەت، پۇرسەت: شۇنىڭ ئۈ-چۈن ئۇنىڭ بۇ ئاخىرقى جۇملىسى ھامما-دىننى يەرگە قارىتىپ، لام دېيىشكە ما-جال بەرمىدى.

ماجىرا (ماجىراسى) ئ[ئە] ئوتتۇرىدا بولۇپ ئۆتكەن كۆڭۈلسىز گەپ، سۆز، تىللا-شىش، تالىشىش، جېدەل، ئۇرۇشۇش: ئا-ئىلە بۇ ئاكا-ئۇكىنىڭ ئۇششاق ماجىراسى-دىن خالىي بولالمايتتى.

ماچتا ئ[ر<نېم] <فارس> ① كېمىلەرنىڭ يەلكەن تارتىدىغان تىك ياغچى. ② پاراخوتلارنىڭ بەلگە چىراغلىرى ئېسىلى-دىغان، ئانتېننا ئورنىتىلىدىغان ۋە كۆزە-تىش سۈپىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان ئې-گىز خادىسى.

ماخار ئ [خەن] مەخسۇس يۇغۇرۇلغان خې-مىرنى ئارغامچا شەكلىدە ئېشىپ، ياغدا پىشۇرۇلىدىغان قۇيماق.

ماخاۋ ئ [خەن] <تېب >سوزۇلما خاراك-تېرلىك يوقۇملۇق كېسەللىك. ماخاۋ تا-ياقچە باكتېرىيىسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بـۇنـىڭدا، تېرە ئۈيۈشۈش، قېلىنلاش، رەڭگى قارىيىش، تېرە يۈزىدە تۈگۈنچىلەر پـەيدا بولۇش، چاچ-تۈكلەر تۆكۈلۈپ كېتىش، سېزىمنى يوقىتىش ۋە قول-پۇت بارماقلىرىنىڭ شەكلى ئۆزگىرىپ كېتىش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

ماخوۋۇك ئ [ر] < ملشن > مېخانىزملار-غا ئورنىتىلىدىغان چوڭ ھەم ئېغىر چاق.

ماخىزم ئ [ر< نېم] < پەلس > بۇرژۇئازى-يىنىڭ سۇبيېكتىپ ئىدىيالىزملىق پەلسەپە ئېقىمى. ئۇنى X IX ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئاۋستىرىيىلىك ماخ بىلەن گېرما-نىيىلىك ئاۋىنارىئۇس يارانقان.

مـادا ئ [پ] ئېشەكنىڭ چىشسىز: مادا ئېشەك.

ماداخان رەۋ [پ] يېزىت. ئايالچە: ھاۋا تىنـ-چىق. ماداخان قىلىنغان ئالدى ئوچۇق كۆڭلىكىنىڭ ھەممە ئىزملىرىنى يېشىـ-ۋەتتىم.

ماداخىل ئ [ئە] < بىن > پىشايۋانلارنىڭ

ئەگمىلىرى تۇتاشقان جاي چىقىرىلىدىغان پانۇسقا ئوخشاش شەكىل.

مادار ئى [ئە] كۈچ-قۇۋۋەت، ماغدۇر، ماجال، ئىقتىدار: شەرەپلىك نامۇ ئۈنۈمنى، ئىجاد-قا كەڭرى ئىمكانىم. باھارنىڭ زوقى-ئىلھامى، مادار قوشتى مادارىمغا.

مادارا ئى [ئە] يول قويۇش، كېلىشىش ئاساسىدىكى مۇناسىۋەت، مۇرەسسە: ئاخىرىدا ئاتاقلىق جەزخور مادارىغا ئارىلىشىپ ئىشنى پۈتتۈردى.

مادام رەۋ [ئە] بىزت. ھەر ۋاقىت، ھەمىشە: مەست بولۇپ ئەرمەن قىزى قۇيغان شارابىنى ئىچىپ، دەۋر سۈرگەيمىز مادام شەھرىيارلار ئىچىدە.

مادامكى يۆك [ئە+پ] ھەرھالدا، ئەگەردە، قانداقلا بولمىسۇن: مادامكى سىز رازى ئىكەنسىز، مەن قارشىلىق قىلمايمەن.

مادا I ئى [ئە] ① قانۇن، نىزام، بەلگىلىمە، توختام، رەسمىي ھۆججەت قاتارلىقلارنىڭ رەقىم ياكى ھەرپ بىلەن ئايرىلغان مۇستەقىل بۆلۈكى؛ تارماق: بەتمىنىڭ ئاساسىي مادىدىلىرى تۈزۈلدى. ② لۇغەتلەرگە كىرگۈزۈلگەن سۆز ياكى سۆز بىرىكمىلىرىنىڭ ھەربىرى: ئىزاھلىق لۇغەتتە سۆزلەر باش مادا ۋە يارىدەمچى مادا قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

مادا II ئى [ئە] ① جىسىملارنى تەشكىل قىلغۇچى نەرسە: ئورگانىك مادا. زەھەرلىك مادىلار. مادىنىڭ تۈزۈلۈشى. ②

< پەلس > ئوبيېكتىپ چىنلىقنى ئىپادىلەيدىغان پەلسەپىۋى كاتېگورىيە. بۇنداق ئوبيېكتىپ چىنلىقنى ئادەم ھېس قىلىدۇ، ئۇ بىزنىڭ تۇيغۇمىزغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بىزنىڭ تۇيغۇمىز ئۇنىڭدىن كۆپىيە، سۇرەت ئالىدۇ ۋە ئۇنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. دۇنيانىڭ ماھىيىتى ماددىدۇر.

مادىي سۈپ [ئە] ① ماددىدىن ئىبارەت بولغان، ماددىدىن تۈزۈلگەن: مادىي دۇنيا. ② مال ۋە پۇل، بايلىقتىن ئىبارەت بولغان: مادىي يارىدەم. مادىي ئىشلەپچىقىرىش. مادىي مەدەنىيەت.

مارت ئى [رىلات] ① بۇ قەدىمكى رىم ئىلاھلىرىنىڭ بىرى. ئۇنىڭ ئەسلىي نامى «مارس» بولۇپ، ملادىيە كالېندارىنى تۈزگۈچىلەر بۇ ئايىنى مارسنىڭ نامى بىلەن ئاتاشقا كېلىشىپ «مارس» سۆزىنى «مارت» قا ئۆزگەرتكەن. ② < ئىستر > ملادىيە كالېندارى بويىچە 3-ئايىنىڭ نامى.

مارجان ئى [پ] ① < زۇئول > مارجان پولىپلار. ② مارجان پولىپلارنىڭ ھاكلىق ئىسكىلىت قالدۇقلىرىدىن ھاسىل بولغان تاش. شەكلى دەرەخ شېخىغا ئوخشاپ كېتىدۇ، كۆپىنچە قىزىل، ئاق ياكى قارا رەڭلەردە بولىدۇ. ئادەتتە مۇنچاق ۋە باشقا بېزەك بۇيۇملىرىنى ياساش ئۈچۈن ئىشلى-

لىتلىدۇ. ③ مۇنچاق ياكى شۇ قاتارلىق-لارنى يېپقا تىزىش ئارقىلىق تەييارلانغان ۋە بويۇنغا تاقىلىدىغان زىننەت بۇيۇمى.

مارىس ئى [ر < لات] < ئىستر > قۇياش سىستېمىسىدىكى قۇياشقا يېقىن توپتىنچى پلانېتا.

مارش ئى [ر < فران] ① ھەربىي يۇرۇشتە، سەپتە باراۋۇر قەدەم تاشلاپ مېڭىشقا ماس-لاشتۇرۇلغان مۇزىكا ياكى مۇشۇنداق مۇ-زىكىغا سېلىنغان ناخشا. ② تەنتەنىلىك مۇراسىم، سورۇنلاردا ئوقۇلىدىغان مەلۇم تەشكىلاتقا ۋەكىللىك قىلىدىغان ھەيۋەت-لىك ناخشا: بۇ ۋەزىرقىلەرنىڭ بىرىگە ئۇچ-قۇنلار ئىتتىپاقىنىڭ نىزامنامىسى، يەنە بىرىگە ئۇچقۇنلار مارشى بېسىلغانىدى.

مارشال ئى [ر < فران] ← **يۇەنشۇەي**.

مـاركا ئى [ر < نېم] ① پوچتا ئورۇنلىرى سېتىپ تارقىتىدىغان، ئۇستىگە ئۇلگىلىك رەسىم چۇشۇرۇلگەن، باھاسى بېزىلغان، تۆت بۇرجەك قەغەز؛ ئۇ ئەۋەتىش ھەققىگە بـاراۋەر قىممەتتە پوچتا يوللانمىلىرىنىڭ ئـۈستىگە چاپلىنىدۇ: پوچتا ماركىسى. ماركا توپلىماق. ② بىر خىل تاۋارنىڭ تېشى ياكى قېپىغا بېسىلـغان رەسىم، نەقىش شەكلىنى ئالغان بې-زىق قاتارلىق بەلگىلەر: «قار لەيلىسى» مازكىلىق تېلېۋىزور.

ماركسزم ئى [ر <ېلس> ماركس ۋە ئېنگـ-لـس يارانقان پرولېتارىيات ئىنقىلابىي سىستېمىسى. ئۇنىڭ ئاساسىي تەركىبىي قىسمى: ماركسزملىق پەلسەپە، سىياسىي ئىقتىساد ۋە ئىلمىي سوتسىيالىزمدىن ئىبا-رەت.

مـاركسست ئى [ر] ماركسزىم تەرەپدارى، مـاركسزىم پرىنسىپلىرىغا ئاساسلانغۇچى، ماركسزمچى.

مـارگانسوپكا ئى [ر] <خىم> خىمىيىلىك تەركىبى K MnO_4 بولغان ئانئورگانىك بىرىكمە.

ماروژنى ئى [ر] سۇ، قايماق، سۈت، تۇخۇم، قەنت ۋە مېۋە شىرنىسى قاتارلىقلارنى تەڭ-شەپ توڭلىتىپ تەييارلىنىدىغان تاتلىق يېمەكلىك.

مازار ئى [پ<ئە] ① ئۆلگەن كىشىلەر دەپنە قىلىنىدىغان جاي، قەبرىستان، تۇپراق بە-شى: **تۆگىنىڭ مازار بىلەن ئىشى يوق**، **سىيگەكنىڭ كىگىز بىلەن** (ماقال). ② كۆچمە. خارابىلىككە ئايلانغان، ئادەم يوق جاي: **بالىلىق ئۆي بازار، بالىسىز ئۆي مازار** (ماقال).

مازارگۇي سۈپ [پ] دائىم مازارلارنى زىيارەت قـىلىپ، دۇئـا- تەكبىر قىلىپ تۇرغۇچى كىشى: «ھەيدەر ئاتا» مازىرىنى تاۋاپ قـە-لىشقا كېتىۋاتىمەن، ئۆزۈم مازارگۇي بىر ئادەم.

مازاربيون ئى [پ <لات> <بوت > مازاربيون ئـائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان

چانقال. يوپۇرمقى ئۇزۇن ئېللىپس شەكـ
لىدە، ئىككى ئۇچى ئۇچلۇق، پارقىراق،
گۈلى سۇس قىزىل رەڭلىك، پۇراقلىق.
مـەنـزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ. يىلتىز
پوستى دورا قىلىنىدۇ، ئىششىق ياندۇ.
رۇش، ئاغرىق توختىتىش رولىغا ئىگە.

مازاق ئى [ئە] ئۆتكۈر، ھەجۋىي سۆزلەر
بىلەن باشقىلارنى مەسخىرە قىلىش، مەسـ
خىرە: ۋە لېكىن رەھىمسىز دەۋران مازاق
بىرلە كۈلۈپ قويدى، بۇلار ئالدىدا مۇتلەق
ئەجەللىنىڭ دارىنى كۆرگەچ.

مازۇك ئى [ر] <تېب >مىكروسكوپ بىلەن
تەكشۈرۈش ئۇچۇن ئورگانىزمدىن ئېلىنـ
غان سۇيۇق ماددا.

مازۇت ئى [ر] نېفتنى پىششىقلاپ ئىشلەپ
بـېنزىن، كېرسىن قاتارلىقلار ئايرىۋېلىنـ
غاندىن كېيىن قالغان قىسمى.

مازۇركا ئى [ر<پولك] <ئۇس >پولشانىڭ
مىللىي ئۇسسۇلى. ئەسلىدە پولشانىڭ ما-
زۇۋىيە رايونىدا مەيدانغا كەلگەن. XVI
ئەسىرگە ئائىت تارىخىي خاتىرىلىرى بار.
دەسلەپتە سەككىز ياكى 16 جۈپ دېھقان
قىز-يىگىتى بىللە ئويناپىدىغان ئۇسسۇل
بولۇپ، XIX ئەسىردىن باشلاپ ئامېرىكا
ۋە ياۋروپا تانسىخانىلىرىغا كىرىپ، قىزغىن
ئالقىشقا سازاۋەر بولغان.

مازۇز سۆپ [ئە] دىئال. پەخىرلىك، ماختىنار-
لىق.

ماس سۆپ [ئە] بىر-بىرىگە مۇناسىپ كېلىـ
ىدىغان، مۇۋاپىق، لايىق، ئۇيغۇن: چېكە
چاچلىرى ئارىلاپ ئاقىرىشقا باشلىغان بۇ
خۇش چىراي كىشى، ئېگىز بويىغا ماس
ھالدىكى بېجىرىم گەۋدىسى بىلەن شىرەگە
يېرىم يۆلەنگەن ھالدا ماتېرىيال كۆرۈۋاتاتـ
تى.

ماسسا ئى [ر< لات] < فز > جىسىمنىڭ
تەركىبىدىكى ماددا مىقدارى، يەنى جىسىم
ئىنېرتسىيىسىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكى.

مـاسـشـتاب (ماشتابى) ئى [ر<نېم] ①
چېرتيوژ ئۇسىتىدىكى ئۇزۇنلۇق بىلەن ئۇ
ئىپادىلىگەن ئەمەلىي ئۇزۇنلۇقنىڭ نىسبـ
تى. ②چېرتيوژ سىزغاندا ئۇنىڭ ئەتراپىغا
قويۇلغان نىسبەتنى بىلدۈرىدىغان سانلىق
رەقەم ۋە سىزىقلار.

ماسكا ئى [ر<لات] يۈزۈملىنىش ۋە كېسەلـ
نىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇچۇن ئېغىز ۋە
بۇرۇننى نىقابلىۋالىدىغان، داكىدىن تىكـ
لىدىغان ساقلىقنى ساقلاش بۇيۇمى.

ماش ئى [پ] <بوت> ① پۇرچاق ئائىلـ
سىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆـ
سۈملۈك. يوپۇرمقى ئۇچ تال كېچىك
يوپۇرماقتىن تەشكىل تاپىدۇ، گۈلى كـ
چىك، ئالتۇن رەڭ ياكى بېشىل-سېرىق
رەڭدە بولىدۇ. چوكا مېۋىسىنىڭ ئىچىدە
بېشىل رەڭلىك ئۇرۇقلىرى بولىدۇ. ئۇرۇ-
قىنى يېيىشكە ھەم ئۇنىڭدىن ھاراق ئىشـ
لەشكە بولىدۇ.② شۇ خىل ئۆسۈملۈكـ

نىڭ ئۇرۇقى.

ماشا ئى [پ] زەرگەرچىلىكتە ئالتۇننى ئوتقا سېلىش ۋە ئېلىشتا ئىشلىتىلىدىغان قىسقۇچ، جۇپتەك.

ماشاالله ئم [ئە] ئەسلىي «ئاللانىڭ خالىغىنى بولۇر» دېگەن مەنىدىكى ئىبارە بولۇپ، «نېمىدېگەن ئاجايىپ ئىش ياشاللا! توۋا خۇدايىم» دېگەن مەنىلەردە مەدھىيە ۋە تەئەججۇپنى بىلدۈرىدۇ: ماشاالله، ھاڭۋېقىپ تۇرۇپلا قاپتۇمىز.

ماشكا ئى [ر] ① ئوۋ ۋە ئىز قوغلاش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان، يۇڭى ئۇزۇن ئىت. ② كۆچمە. پايلاقچى: ئوفىتسېر ئەنە شۇ «ساقچى» نىڭ ماشكىلىرىدىن بىرى ئىدى.

ماشنا ئى [ر<فرن] ① دېتاللاردىن تەركىب تاپقان، ئايلىنىدىغان ۋە بىر تۈردىكى ئېنېرگىيىنى باشقا بىر تۈردىكى ئېنېرگىيىگە ئايلاندۇرىدىغان ياكى پايدىلىق قۇۋۋەت ھاسىل قىلالايدىغان قۇرۇلما: پار ماشىنىسى. ئاتا ماشىنا. ② تېكىش ماشىنىسى: قول ماشىنىسى. پۇت ماشىنىسى. ③ ئاپتوموبىل: ماشىنا شوپۇرى. ماشىنا ېېكىتى. ماشىنا ھەيدىمەك.

ماشىنكا ئى [ر] ھەربىرىگە ھەرپلەر بەلگىلەنگەن ئورۇنلاشتۇرۇلغان كۇنۇپكىلارنى بارماق بىلەن بېسىپ خەت چۇشۇرىدىغان قۇرۇلما.

ماشىنست ئى [ر] ① پويىز ھەيدىگۈچى ياكى كران قاتارلىق ماشىنىنى باشقۇرغۇچى كىشى: تېخنىكا سۇرئىتى مۇشۇنداق تېز ۋە سەممىي بولىدىغانلا بولسا، مەنمۇ ماشىنىنىڭ يارەمچىلىكىگە، كېيىن پويىز ھەيدەيدىغان ماشىنىست بولۇشقا زادى گۇمان قىلمايمەن. ② ماشىنكىدا خەت باسقۇچى: شۇ چاغدا ئۇ ئىداردا ماشىنىست ئىدى.

ماغدۇر ئى [ئە] كۈچ-قۇۋۋەت، ماجال، مادار: ئالاھىدىدا ماغدۇر دېگەن نەرسە قالماي يىقىلاي دەپلا قاپتۇ.

ماقال (ماقالى) ئى [ئە] <ئىل > ھايات تەجرىبىلىرى ئاساسىدا خەلق تەرىپىدىن يارىتىلىپ كەڭ تارقالغان، قۇرۇلمىسى ئىخچام، ئوبرازلىق، تەربىيەۋى ئەھمىيىتى كۈچلۈك تۇراقلىق جۈملىلەر ياكى سۆز بىرىكمىلىرى.

ماقاله ئى [ئە] <ئەد >گېزىت، ژۇرناللار ئۈچۈن يېزىلغان ياكى ئۇلاردا ېېسىلغان، ھەجمى ئانچە چوڭ بولمىغان ئېلىم-پەن، ئەدەبىيات - سەنئەت نەتىجىلىرى توغرىسىدىكى ئىلمىي ئەسەر ياكى ئىجتىمائىي، سىياسىي مەسىلىلەرگە بېغىشلانغان ئەسەر.

ماقام (ماقامى) ئى [ئە] ئورۇن، مەرتىۋە: سەدەنشا ئاخۇنۇم قەبرە بېشىدا بىرنەچچە ئېغىز سۆز قىلىپ، ئاخىرىدا: «بۇ ئوغلىمىز شېھىتلەر ماقامىغا يەتتى. » دېدى.

ماقۇل [ئە] ① سۆپ. ئەقىلغا مۇۋاپىق، قو- بـــۇل قىلارلىق، لايىق، دۇرۇس: ماقۇل تاپماق. ماقۇل كۆرمەك. ② ئى. ھەئە، خوپ، قوشۇلمەن: يۇمشاققا ماقۇل، قاتـ تىققا ياق-ياق (ماقال). ③ تىر. مەيلى، بولىدۇ: ھەرقايسىلىرى مۇنداق دېگەن يەر- دە مەن نېمە دەيتتىم، ماقۇل، مەن چـ- قاي.

ماكاكا ئى [لات] <زۇئول >مايمۇنىنىڭ بىر خىلى. تېنىنىڭ يۇقىرىسى كۇل رەڭ، قو- گۇر، بىلىنىڭ ئاستى توق سېرىق، پارقـ- راق، يۇزى سۇس قىزىل، ئىككى قۇۇزىدا خالتىسى بار، ساغرىسىنىڭ تېرىسى ئالاھـ- ـــدە قېلىن، تۇك ئۆسمىگەن، قۇيرۇقى قىسقا، ياۋا كۆكتات، ياۋا مېۋىلەرنى يەيـ- دۇ. بەزىدە ئاشلىق زىرائەتلەرنىمۇ يەيدۇ.

ماكان (ماكانى) ئى [ئە] ①تۇرار جاي، ئورۇنلاشقان يەر، يۇرت، ۋەتەن: كېچە- كۇندۇز ئىشلەپمۇ، باقالمىدىم بۇ جاننى. ئاخىر دەردكە چىدىماي، تاشلاپ كەتتىم ماكاننى. ② ئۇي، ئۇۋا: پادىچى يىگىت بىلەن قىز كېيىن بىر مەزگىل ئاشۇ گۇ- ـــبەزنى ماكان قىلغان. ③ < پېلس > مـــاددىلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىنىڭ بىر خىل ئوبيېكتىپ شەكلى. كەڭلىك، ئۇزۇنلۇق، ئېگىزلىك ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. «بوشـ- لۇق» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ④ بىرمۇ نەرسە توپلانغان ياكى كۆپ بولغان جاي: بەش- كىشىمەھەللىنىڭ ماكانى ۋە كاندۇر.

مـــاكرو سۆپ [ر<گرىك] ①چوڭ؛ ئۇزۇن؛ چوڭ جەھەتتىكى: ماكرو دۇنيا. ماكرو ئىگىلىك. ② < فىز >مولېكۇلا، ئاتوم، ئېلېكترون قاتارلىق ئىچكى قۇرۇلمىغا چې- ـــتىشمايدىغان ياكى ماشىنىدا ياسالغان («مىكرو» نىڭ ئەكسى).

ماكسىمال سۆپ [ر] ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە- كى، مۇكەممەل، تولۇق: ماكسىمال تېز- مومېتىر.

ماكسىمۇم سۆپ [ر<لات] ئەڭ كۆپ، ئەڭ چوڭ مىقدار: تىزلىك ماكسىمۇمى.

ماگازا ئى [خەن] كونا جەمئىيەتتىكى خەنزۇ- لارنىڭ ئەرەنچە قىسقا تاش كېيىمى.

ماگما ئى [ر<گرىك] <گېئول>يەر پوستىنىڭ چوڭقۇر قىسمى ياكى ئۇستۇنكى ئارا قاتـ- لامدىكى ماددىلاردىن ئېرىپ پەيدا بولغان قىزىق ئېرىتمە.

ماگماتىزم ئى [ر<گرىك] <گېئول>يەر پوس- ـــتىنىڭ چوڭقۇر قىسمىدىكى ماگمىنىڭ بېسىمى تۆۋەنلىگەن يۇنىلىشكە سىلجىپ، يېرىلغان بەلۋاغنى بويلاپ يۇقىرىغا كۆتۈ- رۈلۈپ، يەر پوستىغا بۆسۈپ كىرىشى ۋە يەر يۈزىگە ئېتىلىپ چىقىشى ھەمدە ئۇز- لۇكسىز ھالدا ئايرىلىش ۋە ئاسسىملياتـ- سىيىلىشىش قاتارلىق سەۋەبلەردىن خىمـ- يىۋى تەركىبىنى ۋە قىزىكلىق، خىمىيـ-

لمك هالتىنى ئۆزگەرتىپ، ئاخىرى سو-
ۋۇپ قېتىشىپ جىنسقا ئايلىنىش جەريانى.
ماگنولىيە ئى [ر < لات] < بوت > ①
ماگنولىيە ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلاي-
دىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى تەتۇر تۇخۇم
ياكى ئېللىپس شەكلىدە بولۇپ، نۆۋەتلە-
شىپ ئۆسىدۇ. گۈلى چوڭ، سىرتقى يۇزى
قوڭۇر، ئىچى ئاق كېلىدۇ. مېۋىسى سو-
قچاق بولىدۇ. غۇنچىسى دورا قىلىنىدۇ.
② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.
ماگنىزىت ئى [ر] <گېئول> بىر خىل مىنې-
رال. تەركىبىدىكى ماگنىي ئوكسىد بو-
لۇپ، يەنە تۆمۈر، مانگان، كالتسىي قاتار-
لىقلارمۇ بولىدۇ، ئۇچ ياقلىق كرىستال
سىستېمىسىغا كىرىدۇ. كرىستالى ناھايىتى
كەم ئۇچرايدۇ. قۇراشمىسى كۆپىنچە دا-
نچىسمان ياكى ساپالسمان سپىتا كال-
لەك هالىتىدە كېلىدۇ. رەڭگى ئاق، كۈل
رەڭ ياكى سېرىق، قاتتىقلىقى 4 — 4.5،
سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 2.9 — 3.1.
ماگنىت ئى [ر <گرېك] < فىز > ①
جىسىملارنىڭ تۆمۈر، نىكېل قاتارلىق مې-
تاللارنى ئۆزىگە تارتىش خۇسۇسىيتى:
ماگنىت ئېنېرگىيىسى. ماگنىت كۈچ
سىزىقلىرى. ② شۇ خىل خۇسۇسىيەتكە
ئىگە رۇدا، تۆمۈر، توك ئۆتۈۋاتقان ئۆتـ-
كۈزگۈچ، يەر شارى، قۇياش ۋە باشقا
ئاسمان جىسمى قاتارلىقلار.

ماگنىترون ئى [ر<گرېك] < فىز > ئۇلترا
يۇقىرى چاستوتىلىق تەۋرىنىش ھاسىل
قىلىدىغان، ئۆزئارا تىك بولغان تۇراقلىق
توك ئېلېكتر مەيدانىدا ۋە تۇراقلىق ماگ-
نىت مەيدانىدا ئىشلەيدىغان بىر خىل
مىكرو دولقۇنلۇق ئېلېكترون لامپا.
ماگنىتوستريكسىيە ئى [ر < لات] < فىز >
سىرتقى ماگنىت مەيدانىنىڭ تەسىرىدە،
بەزى فېرروماگنىتلىق ماددىلاردا پەيدا
بولىدىغان، ماگنىت مەيدانىنىڭ كۈچـ-
ىشىلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ماگنىت
مەيدانىنىڭ يۆنىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتـ-
سىز بولغان ئېلاستىك كۈچىنىش.
ماگنىتومېتىر ئى [ر<گرېك] < گېئول >
سانائەت ۋە پەن - تېخنىكىدا ماگنىت
مەيدانىنىڭ كۈچىنىشىنى ئۆلچەيدىغان
يەرنىڭ ماگنىت مەيدانى ۋە ئۇنىڭ ۋا-
قىتقا ئەگىشىپ ئۆزگىرىشىنى تەتقىق قىلـ-
ىدىغان ۋە ئۆلچەيدىغان، ماگنىتلىق چار-
لاشتا ماگنىت نورمالسىزلىقىنى ئۆلچەيدـ-
غان ۋە ماددىنىڭ ماگنىتلىق خۇسۇسىيـ-
ىتىنى تەتقىق قىلىدىغان ئەسۋابلارنىڭ
ئومۇمىي نامى.
ماگنىتىزم ئى [ر] < فىز > فىزىكىنىڭ ماگـ-
نىت ھادىسىلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر
تارمىقى.
ماگنىي ئى [ر] < خىم > مېتال ئېلېمېنت.
بەلگىسى Mg(Magnesium) . كۈمۈش

رەڭلىك، بينىك، ھاۋادا قىزدۇرغاندا بېنىپ كۆچلۈك ياقۇن چىقىردۇ، ماگنىي پارا-شوكى رەسىم تارتىشتائىشلىتىلىدىغان يو-رۇتقۇچى چىراغ ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ. ماگنىي بىلەن ئالىيۇمىنىك قېتىشمىسى ئايروپىلان ياساشنىڭ مۇھىم ماتېرىيالى ھېسابلىنىدۇ.

ماگنىز ئى [ر< ئە] ئىچىگە تۇرلۇك تاۋارلار تىزىلغان ۋە شۇ تاۋارلار سېتىلىدىغان سو-دا دۇكىنى: ماگنىزىن ئازادە ئىككى ئېغىز-لىق بولۇپ، بىرىدە يەرلىك مالىلار، يەنە بىرىدە سانائەت مەھسۇلاتلىرى سېتىلاتتى.

ماگنىتو ئى [ر<لات] < ماتار< ① ئىلمىي ئۇنۇقان. ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر تەتقىقات ئورۇنلىرىدا بىر-ئىككى يىلدىن ئارتۇق ئوقۇپ لايىقەتلىك بولالىسا، بۇ ئۇنۇقانغا ئېرىشەلەيدۇ. ② شۇ ئىلمىي ئۇنۇقانغا ئېرىشكەن ئادەم.

ماگنىتال [ر<لات] ① سۈپ. قانال، يول ۋە شۇ قاتارلىقلاردا باش ئورۇن تۇتقان؛ ئاساسىي، باش: ماگنىترال سىزىق. ② ئى. قاتناش يولى ۋە ئومۇمەن تارماقلانغان سىستېمىلارنىڭ ئاساسىي قىسمى: تۆمۈر-يول ماگنىترالى. سۇ ماگنىترالى.

مالاخىت ئى [ر< گرېك] < گېئول > بىر خىل مىنېرال. تەركىبىدىكى مىس يەككە يېقىلغۇ كرىستال سىستېمىسىغا كىرىدۇ. كرىستالى يېڭنىسمان، قۇراشمىسى كۆ-پىنچە رادىئوئاكتىپ ھالىتىدە ھەم ئەم-چەكسىمان بولىدۇ. بېشىل رەڭلىك، ئەي-نەك پارقىراقلىقىغا ئېگە. قاتتىقلىقى 5-3.5-4؛ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 4.0-3.9.

مالال ئى [ئە] ئىچ پۇشۇش، ئېغىر كۆڑۈش، رەنجىش، قىسىلىش: مالال يەتكۈزمەك.

مالامەت ئى [ئە] ناھەق ئەيىبلەش، تاپا-تەنە: مالامەت قىلماق. مالامەت يەتمەك.

مالائىكە ئى [ئە] پەرىشتە.

مالەم ئى [ئە] دەرد- ئەلەم، ئازاب- ئوقۇبەت ماكانى: بىلىملىكنىڭ كۆزىدە ئالەم بار، بىلىمسىزنىڭ كۆزىدە مالەم.

مالپەرەس سۈپ [ئە+پ] مالغا، دۇنياغا ببرىل-گەن؛ مال- دۇنيانىڭ غېمىدە بولىدىغان: ئۇ تولىمۇ مالپەرەس ئادەم بولۇپ، بىر موچەن ئۇچۇن مىڭ قەسەم قىلىشقا تەييار ئىدى.

مالتوزا ئى [ر<شك] <خم >قەنتنىڭ بىر خىلى. ئاق رەڭلىك يېڭنىسمان كرىستال بولۇپ تەمى ساخاروزىنىڭكىگە يەتمەيدۇ. ئاددىي قەنتلەرگە پارچىلىنىدۇ. ئۇ ئورگا-نىزمدا كراخمالدىن ئاملازا ئارقىلىق پار-چىلىنىپ شەكىللىنىدۇ. سانائەتتە كۆپىنە-چە كراخمالدىن ئېلىنىدۇ. ئادەتتە قەنت-گىزەك ۋە دورا قاتارلىقلارنى ياساش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

مالدار ئى [ئە+پ] مال- چارۋىسى كۆپ، باي كىشى: قوستەنتىن شەھىرىدە ناھايە-

تى مالدار بىر خوجايىن بولۇپ پەررۇخ بەختى ئىسىملىك بىر ئوغلى بار ئىكەن.

مالىخۇليا ئى [گرىك] تاسادىپىي ئەھۋاللار ۋە بىھۇدە خىياللار سەۋەبىدىن بولىدىغان خاموشلۇق كېسىلى، سەۋدا.

مالىك ئى [ئە] ① پىز ت. ئىگە: شۇنچە ئىشلەپ، يىل بويى قوي بېقىپ بىر قوزىغا مالىك بولالمىغان ئىش تالاي قېتىم بول-غان. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

مالىنا ئى [ر] <بوت> ① ئەتىرگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان تىكەنلىك چاتقال. ② شۇ خىل چاتقالنىڭ مېۋىسى.

مالىيە ئى [ئە] ① دۆلەتنىڭ مال-مۇلۇك ۋە بايلىقلارنىڭ كىرىم-چىقىم قىلىنىشىغا بولغان باشقۇرۇش پائالىيىتى: مالىيە مە-سىتىرلىقى. مالىيە ئىدارىسى. ② ئىدارە-جەمئىيەت، ئورگان، كارخانا، تەشكىلات قاتارلىقلاردىكى مال-مۇلۇكنى باشقۇرۇش ياكى تىجارەت بىلەن شۇغۇل-لىنىش، نەق پۇلنى كىرىم-چىقىم قىلىش، ساقلاش ۋە ھېسابلاش قاتارلىق بىر يۇ-رۇش ئىشلار: مالىيە بۆلۈمى. مالىيە خا-دىملىرى.

ماماتى (ماماتى) ئى [ئە] ئۆلۈم: ياھايات-ياماماتى.

ماموندا I ئى [ر] < زوئول > قەدىمكى سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. تەن شەكلىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكى ھازىرقى پىلغا ئوخشاپ كېتىدۇ. پۇتۇن تېنىدە ئۇزۇن تۈكلىرى بار، كۆرەك چىشلىرى ئۇستىگە ئېگىلگەن. ئۇ سوغۇق بەلۋاغلاردا ياشىغان 4-دەۋر-نىڭ ھايۋىنى بولۇپ، ئاللىقاچان نەسلى قۇرۇغان. «تۈكلۈك پىل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ماموندا I ئى [ر] <بوت> شەمشاد ئائىلە-سىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان چوڭ دەرەخ. ئېگىزلىكى 100 مېتىردىن، غولى-نىڭ ئايلانمىسى 30 مېتىردىن ئاشىدۇ. 3000 يىلدىن ئارتۇق ئۆمۈر كۆرىدۇ.

مامرانچىن ئى [پ] < بوت > ئېپىقتاپان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولى-لۇق ئۇسۇملۇك.

مانتىسا ئى [ر] <مات>ئۇنلۇق كەسىر چېكىتىدىن كېيىنكى پارچە سان.

مانجىت ئى [ر] كۆڭلەك قاتارلىق بەزى كىيىملەرنىڭ يەڭ ئۇچىنى ھىم ئېتىش ئۇچۇن مەخسۇس بېكىتىلگەن پەۋنزى، يەڭنىڭ بوغما ئاغزى: يەڭنىڭ مانجىتىغا تۇگمە قادىماق.

مانچاناق ئى [ئە] بىر ئۇچىغا ئارغامچا چە-گىپ، يەنە بىر ئۇچىغا يوغان تاش ئېسى-لىدىغان بىر خىل يەرلىك ياغاچ پىشاق. قەدىمكى زامانىدا ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ قۇدۇقتىن سۇ تارتىلاتتى ھەم ئۇرۇشتا يې-راقلارغا تاش ئاتىدىغان ئۇرۇش قورالى سۈپىتىدە پايدىلىناتتى.

ماندات ئى [ر<لات] بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا سا-

لاپەتلىك كىشىلەرنىڭ ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن گۇۋاھنامىسى.

مانداربن ئى [ر<ئىسپان] < بوت > ① سۇزاپ ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. مېۋە پوستى قىزغۇچ سېرىق، ئېتى شىرنىلىك، تەمى تاتلىق، مېۋە پوستى، ئۇرۇقى ۋە يوپۇرمىقى تېبابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل دەرەخنىڭ مېۋىسى.

ماندالىن ئى [ر<ئىتال] يۈزىگە تۆت جۈپ سىم تارتىلىدىغان، باش قىسمى دۇتارغا ئوخشاپ كېتىدىغان قىسقا ساپلىق چالغۇ ئەسۋابى.

مانگان ئى [ر<لات] <خىم>مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Mn(Manganum) . كۈل رەڭ كرىستاللىق ماددا، قاتتىق ھەم چۈرۈك، پارقىراق، نەم ھاۋادا ئوكسىدلىنىدۇ، سانائەتتە مانگان، تۆمۈر ۋە خروم قارا مېتاللار دېيىلىدۇ. ئاساسەن مانگانلىق پولات قاتارلىق قېتىشما ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ.

مانگانىت ئى [ر<لات] <گېئول >بىر خىل مىنېرال. تەركىبىدىكى مانگان (Mn)/% 62.4 يەككە ياقلىق كرىستال سىستېمىغا كىرىدۇ. كرىستاللىرى تۈۋرۈك شەكلىدە بولۇپ، يۈزىدە تىك سىزىقلار بولىدۇ. رەڭگى قارا، سىزىقى قوڭۇر كېلىدۇ. بېرىم مېتال پارقىراقلىقىغا ئىگە. ئۇ «سۇلۇق مانگان تېشى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

مانگرو ئى [ر<ئېنگ] < بوت > مانگرو دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. قوۋزىقى بويىاق ماتېرىيالى قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن يار يېلىم ئېلىشقىمۇ بولىدۇ. ئۇ «مانگرو دەرىخى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

مانگلتسىيە ئى [لات] < بوت > ماگنولىيە ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ.

مانگو ئى [خەن] <بوت> ① سىر دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ. مېۋە گۆشى سېرىق، يېيىشكە بولىدۇ، شىرنىلىك، تەمى مەززىلىك. ② شۇ خىل دەرەخنىڭ مېۋىسى.

مانومېتر ئى [ر<گرېك] <فىز>پار، گاز ياكى سۇيۇقلۇق بېسىمىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

مانۇفاكتۇرا ئى [ر<لات] قول ھۈنەر كارخانىلىرىدا بىر ئىشنى ئىش تۈرى بويىچە مەسئۇل بولۇپ قولدىن قولغا ئۆتكۈزۈپ پۈتتۈرۈش جەريانى: ماشىنىچىلار 100 قۇر كىيىمنى مانۇفاكتۇرا بولۇپ بىر ھەپتىدىلا تۈگەتتى.

مانېكېن ئى [ر] ماگىزىن ۋە كىيىم تىكىش دۇكانلىرىدا كىيىم كىيدۈرۈپ قويۇش ئۈ-

چۈن ئادەم شەكلىدە ياسالغان قېلىپ.

مانېۋىر ئى [ر < فران]① < مەرب > ماھارەتلىك پىششىق بېتىلدۇرۇش مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىلغان ئەمەلىي مەشق (كۆپىنچە ھەربىي ئىشلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ) . ② ئالدىن ئېلىپ بېرىلغان تەييارلىق ھەرىكەت: بۇ چېكىنىشلەرنىڭ ھەممىسى ئالاھىدە ساھەسىدىكى زور مانېۋىردۇر.

مانىزم ئى [<گرېك] ① مانى دىنى ۋە ئۇنىڭغا بولغان ئېتىقادچىلىق: ئۇيغۇرلار قەدىمدە تۇتىمىزمغا ئىشىنەتتى. Ⅶ ئەسىردە مانىزمنى دۆلەت دىنى قىلغان. ② < پەلس > بارلىقنىڭ ئاساسى بىرلا ماتېرىيە ياكى روھ دەپ ھېسابلايدىغان پەلسەپىۋى تەلىمات.

مانىفېست ئى [ر< ئىتال] تەنتەنىلىك، پروگرامما خاراكتېرلىك يازما مۇراجىئەت، خىتابنامە.

مانىلكارا ئى [لات] <بوت> ① تاغ زېيتۇنى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. مېۋىسىنى يېيىشكە ياكى ئېچىملىك ياساشقا بولىدۇ، غولىدىن ئېقىپ چىققان سۈتسىمان شىرنىسى سېغىز ياساشنىڭ ئاساسلىق خام ئەشياسى. ② شۇ خىل دەرەخنىڭ مېۋىسى.

مانھوت ئى [لات] <بوت > ① سۈتلۈك ئوت ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان چاتقال. خام يېيىشكە بولمايدۇ، زەھەرلىك، قاينىتىپ پىشۇرۇلغاندىن كېيىن زەھىرى يوقىلىدۇ. يەم-خەشەك قىلىشقا ياكى كراخمال ئېلىشقا بولىدۇ. ② شۇ خىل چاتقالنىڭ تۈگۈنەك يىلتىزى.

ماھارەت ئى [ئە] بىرەر ئىش، كەسىپ، پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا يېتىلگەن ئىقتىدار، ماھىرلىق.

ماھايانا ئى [سانس] <دىن> بۇددا دىنىنىڭ بىر مەزھىپى. ماھايانا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «ئۇلۇغ كۆلۈڭگۈ» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ مەزھەپتىكىلەر ئۆز مەزھىپىنى گويا بىر چوڭ ھارۋىدا ئولتۇرغۇچىلار، قۇتقۇزۇشقا تېگىشلىك خالايىقنىڭ ھەممىسىنى سارادىن قۇتقۇزۇپ، نېرۋانا غا يەتكۈزگۈچىلەر دەپ ھېسابلايدۇ.

ماھىئەتۈەر ئى [پ+ئە] يېزىت. نۇرلۇق ئاي: ئۆتمۈشنىڭ ساۋاقلىرى بەلكى سېنىڭ ئېسىڭدىدۇر. تارىخنى يورۇتقىن خۇرشىد، ماھىئەتۈەر تاپ.

ماھىيەكەر سۈپ [پ] يېزىت. ئاي سۈرەتلىك، گۈزەل: ئۇنى بىزدىن جۇدا قىلدى رەھىمسىز بۇلۇپا يىللار، يوشۇرغاندەك قارا پەردە نەزەردىن ماھىيەكەرنى.

ماھىتابان ئى [پ] يېزىت ① پارقىراپ تۇرغان ئاي: قارا تۇننى يورۇتار ماھىتابانىدۇر كىتاب، مەدەنىيەتنىڭ رولچىسى، بەختىقبالدۇر كىتاب. ② گۈزەل يار: ئاھ ئەجەب يەتمەي ژىسالغا بولدىما قۇملارغا يەم، بولدى ئالەم بىر دوزاخ، ئەي ماھى-

تابان قايدسەن؟

ماهىر سۈپ [ئە] يۇقىرى ماھارەتكە ئىگە بولغان، ماھارەتلىك، ئۇستا: ساقا ئوخشاش ئىلمى نۇجۇمغا ماھىر ساتىراشنى ئۆمرۈمگە كېلىپ كۆرمىگەنىدىم.

ماھىرانە رەۋ [ئە+پ] ماھارەت بىلەن، ماھىرلىق بىلەن: گويا شامال كېلىپ تەككەن ئورمانەك، ئوينىشىشتى ئىرغاقلىتىپ بەدەنىنى. ئۇلۇغلاشتى ماھىرانە ھەربىدىتە، تەڭرىلەرنى، باتۇرلۇقنى، ۋەتەننى.

ماھىيەت ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىنىڭ ئەڭ مۇھىم، تۈپ مەزمۇنى: بۇنىڭ ماھىيىتى مانا مۇشۇ يەردە. ② <پەلس> نەرسە ۋە ۋەقەلەرنىڭ ئەڭ مۇھىم ئىچكى بەلگىلىرى، ھادىسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىچكى باغلىنىش، ئۇلارنىڭ پەيدا بولۇش خاراكتېرى ۋە ئۇسۇللىرىنى بەلگىلەيدىغان باش ئامىل.

ماۋخوزەرىش ئى [پ] <بوت> زەمبۇرۇغلارنىڭ بىر تۈرى. بامبۇك يىلتىزلىرىدا پارازىت ياشايدۇ. قۇرۇق زەمبۇرۇغ تۇگۇنى دورا قىلىنىدۇ. ئىلمەك قۇرت، ئاسكاريدا، سولترا قاتارلىق قۇرتلارنى چۈشۈرۈش ئۈنۈمى يۇقىرى.

ماۋزۇ ئى [ئە] ① سۆھبەت، پىكىر، مۇلاھىزە قاتارلىقلاردا مۇھىم نۇقتا قىلىنغان مەسىلە؛ تېما: گەپنىڭ ماۋزۇسى شۇ مەسىلە بولۇپ قالدى. ② <ئىد> كىتاب، ئەسەر، ماقالە قاتارلىقلارنىڭ نامى؛ سەرلەۋھە: ماۋزۇ قويماق. ماۋزۇ تاللىماق.

ماۋزۇر ئى [ر<نەم] يان قورالنىڭ بىر خىلى. ئۇنىڭ ياغاچ قېپى بولۇپ، ئانقان چاغدا ياغاچ قاپنى قورالنىڭ كەينىگە ئورنىتىپ تىرەك قىلغىلى بولىدۇ. ئارقا ئارقىدىن ئانقىلى بولىدۇ. ئېتىش مۇساپىسى ئادەتتىكى يان قورالنىڭكىدىن يىراق بولىدۇ.

ماۋۇي سۈپ [ئە] كۆك، ھاۋا رەڭ: ماۋۇي كۆڭلەك.

ماي ئى [ر<لات] ① قەدىمكى رىم خرىستىئانلىرىنىڭ كاتتىۋاشلىرىدىن بىرىنىڭ ئىسمى، ملادىيە كالېندارىنى تۈزۈشكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن بۇ ئايىنى شۇنىڭ نامىغا ئاتىغان.② <ئىستر> ملادىيە يىل ھېسابى بويىچە بەشىنچى ئاي.

مايا ئى [ر<گرېك] <ئاستر>66-نومۇرلۇق كىچىك يۇلتۇز.

مايانتىك ئى [ر] ① تام سائىتى قاتارلىقلاردا مېخانىزمنى ھەرىكەتلەندۈرۈش ئۈچۈن تەۋرىنىپ تۇرىدىغان، بىر ئۇچى يۇقىرىدىكى قورغالماس نۇقتىغا ئېسىپ قويۇلغان، تۆۋەنكى ئۇچىدا ئېغىرلىق ئورنىتىلغان ئوق: سائەت مايانتنىكى. ② قول ۋە يانچۇق سائىتى قاتارلىقلارنىڭ تەكشى مېكىشنى مۇنتىزىملاشتۇرىدىغان، ئوك ۋە سولغا تەۋرىنىپ تۇرىدىغان دېتالى.

مايماك ئى [ر] ① كېمىلەرگە يول كۆرسىتىش ئۈچۈن دېڭىز قىرغىقىغا، ئارالغا

ئورنىتىلغان سىگنال يورۇقى بار مۇنار: سانسىز يۇلتۇز جىمىرلايدۇ دېگەندەكى ما- ياكتەك. ئاي ئۇزىدۇ كۆك دېگەندا مەنزە- لىگە سەييياھتەك. ② كۆچمە. يول كۆرسە- تىپ بېتەكلەيدىغان قىبلىنىما، بېتەكچى: شۇ ئۇلۇغ ئوي- پىكرىگىز نۇرلۇق مايا كتۇر بىز ئۇچۇن، تۇرغۇسىز ھەربىر يۇرۇشتە يولىمىزنى يورۇتۇپ.

مايكا ئى [ر] يېپ ۋە سۇنئىي تالالاردىن توقۇلغان يەڭسىز ئىچ كىيىم.

مايور ئى [ر<لات] <ھەرب > ← **شاۋشياۋ.**

مايىل سۈپ [ئە] ①مەيلى بار؛ تەرىپىنى ئالىدىغان، تەرەپدار: ئانام ياۋاش، ئاق كۆڭۈل، ساددا ئايال. بىرئاز دىنىي خۇرا- پاتلىققا مايىل. ② بېقىنلىشىپ قالدى- غان، بېقىن: ئاققا مايىل.

مەبلەغ ئى [ئە] <سودا > <مەلۇم ساھە، تۇر ياكى سودا- سانائەت كەسپى بىلەن شۇ- غۇللىنىش ئۈچۈن ئاجرىتىلغان پۇل؛ سەرمايە: مەبلەغ سالماق. مەبلەغ مەنبە- سى.

مەبۇد ئى [ئە] ئىبادەت قىلىنغۇچى، كىشىلەر چوقۇنغۇچى: ئۇلار بۇ يەردىن يەنىمۇ چوڭ بىر بىناغا كىرىپ، بايىقىلاردىنمۇ چوڭ- راق، ھەيۋەتلىكرەك، بۇت، مەبۇدلارنى كۆردى.

مەپە ئى [ئە] مەخسۇس ئادەم چۈشۈش ئۈچۈن ياسالغان، ئات ياكى قېچىر قو- شۇلىدىغان، ئۇستى يېپىق، ئىككى چاق- لىق بىر خىل قاتناش قورالى.

مەپتۇن سۈپ [ئە] بىراۋغا ياكى بىرەر نەرسىگە چىن يۈرىكىدىن بېرىلگەن، ئىشقى چۈ- شۈپ ئەس- ھوشىنى يوقاتقان، شەيدا: مەپتۇن قىلماق. مەپتۇن بولماق.

مەپكۇرە ئى [ئە] تارس ← **ئىدىيە:** بۇ دراما- مۇزىكا (مۇقام) مەركىزىي نۇقتا قىلىنـ- غانلىقى ئۈچۈن مەربىەتلىك مەپكۇرىسى توغرىسىدا چىق توختالمىدۇق.

مەپھۇم ئى [ئە] يېزت. ئۇقۇم، مەزمۇن، چۈ- شەنچە: گويا بىر كىچىك كائىنات ئىنـ- سان، ئالەمنىڭ مەپھۇمى ئۇنىڭدا ئايان ۋە لېكىن يۇلتۇزلار پائقان ئەلەمگە، پاتۇرمۇ ئىنسانچە شادلىق يا پىغان.

مەپىخانا ئى [ئەپ] مەپە ۋە مەپىكەشلەر ئۇرۇندىغان جاي، مەپىلەر ئورۇنلاشتۇ- رۇلغان يەر: ئوسمان بىلەن قادىر كونا مەپىخانىدا بىرگە ئويناپ چوڭ بولغان، بىر- بىرى بىلەن تونۇش بالىلار ئىدى.

مەپىكەش ئى [ئەپ] مەپە ھەيدىگۈچى كىشى، مەپىچى: سىبرىق بۇرۇت مەپىكەش مەپىسىنى توخۇ بازىرىغا ھەيدەپ بېرىپ توختاتتى.

مەتبەئە ئى [ئە] ھەرپ، رەسىم قاتارلىقلاردىن بەت ھاسىل قىلىپ، ئۇستىگە ماي سۈرتـ- كەندىن كېيىن قەغەز يۈزىگە بېسىپ چە- قىرىدىغان مەشغۇلات جەريانى.

مەتبۇئات ئى [ئە] ① نەشرىيات ۋە باسمىخا- نا ئىشلىرى: مەتبۇئات خىزمىتى. مەتبۇ-

ئات كەسپى. ② باسما ئەسەر، گېزىت-ژۇرنال، كىتاب قاتارلىقلار: ئۇنىڭ ماقالە-سى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنىدى.

مەتلۇب ئى [ئە] يېزىت. تەلەپ قىلىنغان، خالى-غان، ئىستىگەن نەرسە؛ مەقسەت، تەلەپ: ھەرنېچۈك شەرت ۋە مەتلۇبلىرى بولسا، شۇل چاغدا ئۇنتۇرىغا قويغايلا، ھازىرەد-لىككە لايىقلىرىدا بولمىسمۇ، ئازراق سوۋغات ئەۋەتتىم.

مەجاز ئى [ئە] <ئىد> سۆز ۋە ئىبارىلەرنىڭ كۆچمە مەنىدە ئىشلىتىلىشى، يەنى كۆچ-مە مەنىلىك سۆز ئىبارە؛ كىنايە؛ مېتافورا، ئىستىئارە.

مەجازىي سۈپ [ئە] مەجازغا ئائىت، كۆچمە، مېتافورىك: مەجازىي مەنە.

مەجبۇر سۈپ [ئە] بىراۋنىڭ بۇيرۇقى، زورى، بېسىمى ياكى بىرەر نەرسىنىڭ تەقەززاسى قاتارلىقلار تۈپەيلى قانداقتۇر بىر ئىش-ھەرىكەتنى قىلىش شەرت بولغان: مەجبۇر بولماق. مەجبۇر قىلماق.

مەجبۇرەن رەۋ [ئە] مەجبۇر بولۇپ ياكى مەجبۇر قىلىپ؛ مەجبۇرىيەت ئاستىدا، مەجبۇرىي ھالدا: مەجبۇرەن ئىشلىمەك.

مەجبۇرىي سۈپ [ئە] بېجىرىلىشى ياكى ئە-مەلگە ئاشۇرۇلۇشى شەرت بولغان، ئىختە-يارىدىن تاشقىرى: مەجبۇرىي ماۋارىپ.

مەجبۇرىيەت ئى [ئە] ① زورلاش، مەجبۇر-لاش ئاساسىدا قىلىنغان ياكى قىلىنىدە-غان ئىش؛ مەجبۇرىي يوسۇندا زىممىسىگە ئالغان ۋەزىپە، ئىش: ئۇ يەردە يەنە قوشۇمە-چە دىنىي دەرس ئۆتۈشمۇ مەجبۇرىيەت ئىدى. ② كىشىلەرنىڭ بىرەر ئىشنى بې-جىرىش، قىلىش ئۈچۈن بەرگەن قەتئىي ۋەدىسى ياكى ئۆتەشكە تېگىشلىك ۋەزىپە؛ بۇرچ: پۇقرالىق مەجبۇرىيىتى. مەجبۇرى-يەتنى ئۇستىگە ئالماق. مەجبۇرىيەتنى ئا-دا قىلماق.

مەجرۇھ سۈپ [ئە] ① يارىلانغان، جاراھەت-لەنگەن، يارىدار: خىزمەتچىلەردىن بىرقانە-چىسى شېھىت ھەم مەجرۇھ بولۇپ يېتە-شاتتى. ② جىسمانىي جەھەتتە ئاجىز، زەئىپ؛ مېيىپ: مەجرۇھ كۆز. مەجرۇھ ھەربىي.

مەجلىس ئى [ئە] تەشكىلات، كارخانا، كول-لېكتىپ ياكى ئىدارە ئەزالىرىنىڭ بىرەر مەسىلە، ئىش مۇھاكىمىسىگە بېغىشلانغان يىغىلىشى؛ يىغىن: مەجلىسكە قاتناشماق. مەجلىس ئاچماق.

مەجلىسخانا ئى [ئە+پ] مەجلىس ئاچىدە-غان ئۆي ياكى زال.

مەجلىسۇاز ئى [ئە+پ] مەجلىسنى جىق ئېچىشنى ياخشى كۆرىدىغان، نېمە بولسا مەجلىس ئېچىش يولى ئارقىلىق ھەل قە-لىشنى ئادەت قىلغان كىشى: ئۇ باشلىق بولغاندىن كېيىن مەجلىسۋاز بولۇپ قال-دىغۇ؟

مەجنۇن [ئە] ① ئى. ئىشق ئوتى نەتىجە-سىدە سەۋدايى، تەركىدۇنيا بولغان كە-

ـشى: ـــ ئانا، ـــ دەپتۇ قەمەر كۆلۈپ تۇرۇپ، ـــ ئۆزۈڭگە مەلۇمكى، ئىلگىرى مۇ بىر گۈزەل يىگىتنى ماڭا ئەۋەتكەنىدىك. بىر كۆرۈشۈم بىلەنلا ئەقلى-ھوشۇمنى يوقىتىپ مۇھەببەت مەجنۇنى بولۇپ قالغانىدىم. ② سۆپ. ئەقلىنى يوقاتقان، ئەقلىدىن ئازغان، ئاداشقان؛ سارائ: مۇھەممەت ئىننى بىركۈنى شاگىرتلىرى بىلەن مەھەللە ئىچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، تاسادىپىي ئالدىدىن بىر مەجنۇن ئادەم چىقىپ كېلىپ، ئۇنىڭ يۈزىگە قاراپ كۈلۈپتۇ. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

مەجمۇئە ئى [ئە] مەلۇم بىر تەرتىپتە توپلانغان تېكىستلەر، مەلۇمات ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ يىغىندىسى؛ توپلام: شىرە ئۇستىگە ھەر خىل ئەدەبىي ۋە ئىلمىي ژۇرنال قاتارلىق مۇددەتلىك مەجمۇئەلەر قويۇلغانىدى.

مەجھۇل سۆپ [ئە] ① < ملت > نامەلۇم، نائېنىق: مەجھۇل سان. ② < تىل > ھەرىكەتنىڭ ئوبيېكتى جۈملىنىڭ ئۆزىگە چۈشىدىغان ياكى ھەرىكەتنىڭ ئىگىسى نامەلۇم بولغان: مەجھۇل پېئىل. مەجھۇل دەرىجە.

مەجۇسي ئى [ئە] ئاتەشپەرەسلىك دىنىغا مەنسۇپ كىشى، ئاتەشپەرەس.

مەجۇسىيەت ئى [ئە] ئوتقا چوقۇنۇش، ئاتەشپەرەسلىك.

مەجۇج ئى [ئە] دىنىي قاراش بويىچە، ئاخىر زاماندا چىقىپ، ئەلگە كۆپ خارابلىق يەتكۈزىدىغان ۋە زۇلۇم سالىدىغان ئىككى قوۋمنىڭ پاكار بويلۇق بولغانلىرى.

مەجۇن ئى [ئە] ① < تب > خېمىر ھالىتىدىكى دورىلار. ② ئەپيۇن، نەشە بىلەن ياسىلىدىغان مەست قىلىش رولىغا ئىگە زەھەرلىك دورا.

مەجپي سۆپ [ئە] ئۆزگىگە بىلدۈرمەيدىغان، باشقىلاردىن سىر تۇتىدىغان، خۇپىيانە، يوشۇرۇن: مەخپي بەلگە. مەخپي رېتسىپ. مەخپي ھۆججەت. مەخپي ئالاقە. مەخپي ئۇچرىشىش. مەخپي سۆھبەت.

مەخپىيەت ئى [ئە] باشقىلارغا بىلدۈرۈلمەيدىغان، ئاشكارىلانمايدىغان ئىش، ھەرىكەت؛ سىر؛ مەخپىيلىك: مەخپىيەتنى ئاشكارىلاپ قويماق. مەخپىيەتنى ساقلاماق.

مەخرەج ئى [ئە] < ملت > بىر كەسىر سانىدىكى توغرا سىزىقنىڭ ئاستىغا يېزىلغان سان. مەسىلەن، $\frac{1}{3}$ دىكى 3 مەخرەجدۇر.

مەخسۇس سۆپ [ئە] بىرەر ئىش ياكى نەرسە ئۈچۈنلا ئاتالغان ۋە شۇنىڭغا خاس بولغان، بىرەر ئىش ياكى مەقسەت ئۈچۈن بەلگىلەنگەن؛ خاس: مەخسۇس قاچا. مەخسۇس ماشىنا. مەخسۇس ۋەزىپە. مەخسۇس سان. مەخسۇس مۇخبىر. مەخ-

ـسۇس ئايروپىلان. مەخسۇس كەسىپ. مەخسۇس بەت.

مەخسۇم ئى [ئە] دىنىي ئۆلىمالارنىڭ بالىلىرى.

مەخلۇق ئى [ئە] ① ئىنسان ۋە پۈتۈن جانىۋارلارنىڭ، تىرىك مەۋجۇداتلارنىڭ ئومۇمىي نامى: زور مەخلۇق. ئىككى كۆزلۈك مەخلۇق. * بىزگە مەلۇم، ئا-دەم ئەڭ ئالىي دەرىجىلىك مەخلۇق. ② كۆچمە. بىرنەرسىگە ئوخشىمايدىغان، خۇ-نۇك ياكى ئەخلاقسىز، نىيىتى يامان ۋە شۇنىڭدەك ئۆزىنىڭ كۆڭلىگە ياقمىغان، ئۆچ كۆرىدىغان كىشىلەرنى كەمسىتىپ ئېيتىلىدۇ: مەن مۇشۇ مەخلۇق بىلەن قا-داقمۇ بىر قورساقتا يېتىپ، ئانامنىڭ ئاق سۈتىنى بىللە ئەمگەن بولغىيدىم.

مەخلۇقات ئى [ئە] بارلىق مەخلۇقلار: ئادەم بولسا، پۈتۈن دۇنيادىكى مەخلۇقاتنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى ۋە ئەزىزىدۇر.

مەخمەل ئى [ئە] يۇزىدە تەكشى ھالەتتىكى قىسقا ھەم زىچ تىۋىتلىرى بولغان پاختا توقۇلما رەخت.

مەدەت ئى [ئە] ماددىي ياكى مەنىۋى ياردەم، يار-يۆلەك: مەدەت ئالماق. مەدەت بەر-مەك. مەدەت تىلىمەك. مەدەت بولماق.

مەدەتكار ئى [ئە+پ] مەدەت بەرگۈچى، يار-يۆلەك بولغۇچى، ياردەم بەرگۈچى، قوللا-غۇچى: توپ ئېچىدىن بىرقانچە كىشى ما-ڭا مەدەتكار بولۇشتى.

مەدەستان ئى [پ] < خەم >ئانئورگانىك بىرىكمە. تەركىبى پلۇمبۇم ئوكسىد. بۇ بىر خىل سېرىق ياكى قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك كرىستال ھالىتىدىكى پاراشوك بولۇپ، تېببىي دورىگەرلىكتە تېرە سىرتىغا سۈرتۈلسە، تېرىنى قورۇپ قان توختىتىدۇ؛ سانائىتتە باتارىيە ۋە بوياق قاتارلىقلار ئۈ-چۈن ماتېرىيال قىلىنىدۇ.

مەدەن ئى [ئە] <گېئول >يەر ئاستىدىكى تۇرلۇك كان بايلىقلىرى.

مەدەنىيەت ئى [ئە] ① ئىنسانلارنىڭ جەم-ئىيەت تارىخى تەرەققىياتى جەريانىدا يا-راتقان ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىقلىرى، ئۇ-تۇقلىرى. ئادەتتە ئۇ كۆپرەك مەنىۋى بايـ لىقلارنى يەنى ئەدەبىيات- سەنئەت، ما-ئارىپ، ئىلىم-پەن قاتارلىقلارنى كۆرسىتـ-دۇ. ② بەرھەر ئىجتىمائىي گۇرۇپپا، سىنىپ ياكى خەلقنىڭ مەلۇم دەۋردە قولغا كەلتۇ-رۇلگەن شۇنداق ئۇتۇقلىرىنىڭ دەرىجـ-سى: سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت. پرو-لېتارىيات مەدەنىيىتى. بۇرژۇئازىيەمدە-نىيىتى. ③ < ئارخېئول >ئوخشاش بىر تـارىخىي دەۋردە، تارقىلىش نۇقتىسىنىڭ يۆتكىلىشىگە قارىماستىن ساقلىنىپ قالغان خارابە ئىزلىرى ۋە باشقا نەرسىلەرنىڭ يـ-غىندىسى. ④ پېزىق ئىشلىتىش قابىلىيـ-ىتى، ئومۇمىي ساۋات؛ تەلىم-تەربىيە كۆر-گەنلىك، زىيالىيلىق؛ مەرىپەت: مەدەنىيەتتە

ئارقىدا قالماق. مەدەنىيەت ئۆگىنىشى. مەدەنىيەت سەۋىيىسى.

مەدەنىيەتپەرۋەر ئى [ئە+پ] مەدەنىيەتنى، يېڭىلىقنى، ئىلغارلىقنى ھىمايە قىلىدىغان، ياقلايدىغان كىشى؛ مەدەنىيەتنى تەشەبـبۇس قىلغۇچى، يېڭىلىق تەرەپدارى: مەدەنىيەتپەرۋەرلەر قوشۇنى شەكىللەندى.

مەدەنىي سۈپ [ئە] ① مەدەنىيەتكە ئائىت، مـــەدەنىيەت ساھەسىدىكى؛ مەدەنىيەت، ئىلىم ـ مەرىپەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان: مەدەنىي ئىنقىلاب. مەدەنىي مـەراس. مەدەنىي بۈيۇم. مەدەنىي يادىكار ـ لىقلار. ② مەدەنىيەت تەرەققىي قىلغان، مەدەنىيەتلىك؛ مەدەنىيەتنى ئىگىلىگەن، ئـــوقۇغان، ئوقۇمۇشلۇق: مەدەنىي مىللەت. مەدەنىي خەلق. مەدەنىي ئادەم.

مەددا ھ ئى [ئە] ① بازار ۋە كوچا ـ كويلاردا ئادەم توپلاپ دىنىي مەزمۇنلاردىكى بەزى پەند ـ نەسىھەت سۆزلىرىنى ياكى تارىخىي قىسسە، جەڭنامىلەرنى سۆزلەيدىغان كـشى: زۇنۇن قادىر كېچىكىدىن باشلاپلا خەلق داستانلىرى ۋە چۆچەكلىرىنى، مەداھلارنىڭ قىسسە ۋە جەڭنامىلىرىنى بېرىلىپ ئاڭلىدى. ② كۆچمە. سەلب. ئاغزى بەسلىماي گەپ قىلىدىغان، گەپنى تولا قىلىدىغان ئادەم، مەمەدان.

مەدرىسە ئى [ئە] ئىسلام دىنى بويىچە ئىلىم ھاسىل قىلىدىغان ئالىي مەكتەپ، بىلىم ئېلىش ئورنى: ئەسلى بۇ بەگ چوڭ تەيجـ

ئىمالىڭ ئوغلى بولۇپ، موللا نىياز بىلەن مەدرىسىدە بىللە ئوقۇغانىدى.

مەدھىيە ئى [ئە] كىشى، نەرسە ۋە شۇنىڭـ دەك بەرھەر ۋەقە، ئىشنى ماختاپ يېزىلغان، ئوقۇلغان شېئىر ياكى نۇتۇق؛ ماختاش سۆزى: مەدھىيە ئوقۇماق. ۋەتەنگە مەدـ ھىيە. ئەلگە مەدھىيە.

مەدىكار ئى [پ] باشقىلارغا ياللىنىپ كۈنلۈك ئىشلىگۈچى كىشى، كۈنلۈكچى: مەدىكار بولۇپ ئىشلىمەك.

مەرەز [ئە] ① ئى. يېرىڭلىغان، ئاسان ساـ قايمايدىغان، يېرىڭلىق يارا، جاراھەت: غەـ رەزدىن غەرەز تۇغۇلار، تاز باشتىن مەرەز (ماقال) . ② سۈپ. پەس، ئىپلاس، يارـ ماس؛ رەزىل: بۇلاردىن گۇمانىم كۈچەـ يىپ، شۇ ئىپلاسنىڭ مەرەز قولى تەگدـ ىغۇ، دەپ ئويلاپ يۈردۈم.

مەرەزدار سۈپ [ئە+پ] مەرەز چىققان، مەرەز باسقان: ھاپىتىغا شاپىتىدۇر، توڭرۇلۇققا مەرەزدارىدۇر، مەنسۇر بەگكە پار كەلگۈدەك ئۆز قۇرامى بىرسى باردۇر.

مەرتەم مق [ئە] قېتىم، نۆۋەت: بىر مەرتەم. ئۈچ مەرتەم.

مەرتىۋە I ئى [ئە] ① جەمئىيەتتە، كىشىلەر ئارىسىدا ئېرىشكەن ئابرۇي، ئېتىبار، نوـ پۇز؛ ئىناۋەت: ئۇ ئۆزىنىڭ قارنى ـ كۆكسـ ىنىڭ كەڭلىكى، توغرا سۆزلۈكلۈكى بەـ لەن كىشىلەر ئىچىدە مەرتىۋە قازاندى. ② مـــەنسەپ، ئەمەل: مەرتىۋىسى ئۆسـ

مەك. مەرتىۋىسى چۈشمەك.

مەرتىۋە I مق [ئە] قېتىم، نۆۋەت، مەرتە: زاسۇيپەز سادىقنى بىر ئىككى مەرتىۋە چا- قىرىپ، ئاخلىتالمىغاندىن كېيىن، ئاستا بېرىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى.

مەرد سۈپ [پ] ① ئېيتقان گېپىنىڭ ھۆد- دىسىدىن چىقمىدىغان، ئۆز گېپىگە ئىگە بولىدىغان: مەرد ئادەم. ★ مەردنى مەي- داندا سىنا (ماقال). ② قورقۇشنى بىل- مەيدىغان، قورقماس، باتۇر، يۈرەكلىك، مەردانە: مەرد ئوغلانلار. ★ مەرد بولساڭ مەيدانغا چىق (ماقال). ③ پۇلنى دوست تۇتمايدىغان، قولى ئوچۇق؛ سېخىي: مەرد يىگىت. مەرد كىشى. ★ مەردنىڭ ئارغامچىسى ئۇزۇن (ماقال).

مەردانە [پ] بېرت ① رۇ. مەردلەرچە، مەرد- لىك بىلەن، مەردلەرگە ئوخشاش: مەردانە ئىلگىرىلىمەك. ② سۈپ. مەردلەرگە، با- تۇرلارغا خاس: ساخاۋەت داد-پەرياد كۆ- تۈرمەي، مەردانە قىياپەتتە تىك تۇرۇپتۇ. ★ سۇلتان مىرغەزەپنىڭ مەردانە ئاۋازى گۈركىرەپ تۇرغان بورانىنىڭ ئاۋازىغا قو- شۇلۇپ كەتتى.

مەردىمەيدان ئى [پ] جەڭ مەيدانىدىكى قەھرىمان، مەرد، مەردلەرنىڭ مەردى؛ ھە- قىقىي مەرد؛ باتۇر: چۈشەركەن ئىشقى سەۋداسى بېشىغا، مەردىمەيدان بول، سۈباتلىق بولمىساڭ سۆيگۈ داۋانى ئاشقە- لى بولماس.

مەررە مق [ئە] قېتىم، مەرتەم، نۆۋەت: ئۇنىڭغا مەڭ مەررە ئۆلۈم تىلىگەن ئەمەس- مىدى؟

مەرزەنجۇش ئى [پ] <بوت> كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. شىمالىي شىنـ جاڭنىڭ تاغلىق رايونلىرىدىن تېپىلىدۇ. يەر ئۈستى قىسمى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. تەمى ئاچچىق، تەبىئىتى ئىسسىققا مايىل. يۇتەل توختىتىش، دەم سقىلىشنى بە- سىش رولىغا ئىگە.

مەرسىيە ئى [ئە] <ئىد> بىرەر شەخسنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنىڭ خاتىرە- سىگە بېغىشلاپ يېزىلغان ماتەم شېئىرى ياكى ماتەم ناخشىسى: مەرسىيە ئوقۇماق. مەرسىيە ئېيتماق.

مەرغۇپ [ئە] بېرت ① سۈپ. كىشىنى جەلپ قىلىدىغان، كۆڭۈلگە ياقىدىغان، يېقىم- لىق، ئېسىل: پادىشاھىمۇ بۇ مەسىلىھەتكە ماقۇل بوپتۇ- دە، 40 قېچىر ھەر خىلدە- كى قىممەت باھالىق مەرغۇپ ماللاردىن جابدۇپ ئوغلىنى يولغا سالماقچى بوپتۇ. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

مەرغۇل ئى [ئە] <مۇز>① مۇقام مۇزىكە- لىرىدىكى بىر نەغمە شەكلىدىن ئىككىنـ چى نەغمە شەكلىگە ئۆتۈشتىكى مۇزىكا. ئۇ نەزمىسىز بولۇپ، ئۆز ئالدىغا بىر نەغمە شەكلىنى ھاسىل قىلىدۇ. ئۇنىڭ چۈشۈر- گىسىدە ئىلگىرىكى نەغمىنىڭ ئاخىرقى

بېيتى تەكرارلىنىدۇ. ② ناخشا باشلىنىش ئالدىدا چېلىنىدىغان ئۇششاق مۇزىكا؛ پا-ئۇزا.

مەركەز ئى [ئە] ①نەرسىلەرنىڭ ئەتراپىدە-كى خالىغان بىر نۇقتا بىلەن بولغان ئارىلىقنى ئۆزئارا تەڭ بولغان ئوتتۇرا نۇق-تىسى؛ قاپ ئوتتۇرىسى: چەمبەر مەركە-زى. شار مەركىزى. ئېغىرلىق مەركىزى. مەركەزدىن قاچما كۈچ. مەركەزگە ئىنتىل-گۈچى كۈچ. ② ئاھالە ياشايدىغان جاي-نىڭ مەمۇرىي بىنالار، سودا ۋە مۇئەسسە-سەلەر ئورۇنلاشقان ئاساسىي قىسمى: شە-ھەر مەركىزى. قىشلاق مەركىزى. ③ پايتەخت: بۇلتۇر ئەتىيازدا مەركەزدە مەخ-سۇس ئورمانچىلىق يىغىنى ئېچىلدى. ④ مەملىكەت ياكى ئۆلكىنىڭ سانائەت، مە-دەنىيەت ياكى باشقا بىرمۇ ساھەسىدە ئا-ساسىي ئورۇن تۇتقان شەھىرى، ئاھالە ياشايدىغان يېرىنى جايلى: ئورۇمچى ئاپتو-نوم رايونىمىزنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت مەركىزى. ⑤دۆلەت ياكى پارتىيىنىڭ ئەڭ ئالىي رەھبەرلىك ئورگە-نى: زالدا مەركەزنىڭ يەرلەرنى دېھقانلارغا كۆتۈرە بېرىش ھەققىدىكى ھۆججىتى ئاڭ-لىتىلدى. ⑥ بىرمۇ پائالىيەت ساھەسىدە ئاساسىي ئىش ئېلىپ بېرىلىدىغان جاي: تەتقىقات مەركىزى. تەرجىمە مەركىزى. خەۋەرلىشىش مەركىزى. ⑦ ئىش ھەرە-كىتنىڭ ئاساسىي ھالقىسى، تۈگۈنى: خىزمەتنىڭ مەركىزى. مەسىلىنىڭ مە-ركىزى. ⑧ <ئىزئۇل>نېرۋا ھۈجەيرىلە-رىنىڭ ئورگانىزمنىڭ بىرمۇ پائالىيىتىنى باشقۇرىدىغان مەلۇم گۇرۇپپىلىرى: ھەر-كەت مەركىزى. مەركەزدىن چىققۇچى نېرۋا.

مەركىزىت ئى [<ئىران] كۆڭلەك قاتارلىق ئىچ كىيىملەرنى تىكىشكە مۇۋاپىق قىلىپ، ئىچىگە يىپ ياكى يىپەك ئېلىنىپ توقۇل-غان بىر خىل سېپىتا رەخت.

مەركىزىي سۈپ [ئە] <ئىز> ① مەركەزگە ئائىت، مەركەزدىكى: مەركىزىي نۇقتا. ② مەركىزىگە، دەل ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان: شەھەرنىڭ مەركىزىي رايونى. مەركىزىي كوچا. ③ ئاساسىي، ئاساسلىق، مۇھىم؛ نۇقتىلىق: مەركىزىي مەسىلە. مەركىزىي خىزمەت. ④ ئۆزىدىن تۆۋەن دەرىجىلىك ئورۇنلارنى باشقۇرىدىغان؛ باش: مەركە-زىي ھۆكۈمەت. مەركىزىي ئورگان. مەر-كىزىي كومىتېت.

مەرگىمۇش ئى [ئە] <خم > ←سەنكىيا.

مەرمەر ئى [ئە] <گېئول>بىر خىل ئاينىغان جىنس. ھاك تاش، دولومىت قاتارلىقلار تېگىپ ئاينىش ياكى رايونلۇق ئاينىش تەسىرىدە قايتا كرىستاللىنىپ پەيدا بولە-دۇ. ئاساسىي مىنېرال تەركىبى كالتسىت. تۈز كىسلاتاسىدا كۆپۈكلىنىدۇ. تەڭ دانە-لىق ياكى تەڭسىز دانلىق ئاينىغان كرىس-

تاللىق قوزۇلمىغا ئىگە بولۇپ، دانىچىلىـ
ـرىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكى ئوخشمايدۇ.
ئادەتتە ئاق ۋە باشقا رەڭدىكى ئارىلاشمىلار
نەتىجىسىدە ھەر خىل رەڭلىك بولىدۇ.
مەرمەرنى سىلىقلىغاندىن كېيىن بەك چى-
رايلىق كۆرۈنىدۇ. شۇڭا قۇرۇلۇش، ھەي-
كەلتاراشلىق ۋە زىننەتلەشتە ماتېرىيال قى-
لىنىدۇ.

مەرھابا [ئە] ① ئىم. يېزىت. خۇش كەپسىز، قارشى ئالىمىز؛ مەرھەمەت: مەرھابا مېھ-مانلار. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

مەرھەمەت [ئە] ① ئى. قىلىنغان ئىلتىپات، رەھىم-شەپقەت، ھىممەت، ياخشىلىق: مەرھەمەت قىلماق. مەرھەمەت كۆرسەتـ
مەك. ②ئىم «كەلسىلە، ئىلتىپات قىلسىـ
لا» دېگەن مەنىدە تەكەللۇپنى بىلدۈرىـ
دۇ:— قېنى قىزلار، خاتىركام مەرھەمەت،
— دېدى ئۇ، قىزلارغا قاراپ. ③ ئىم. بىرەر ئىشقا قارىتا رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈ-رىدۇ:— ئالتۇن، تىللا بىلەن چىشلىنىزنى قاپلاتماقچى بولسىڭىز ئۇنىڭغىمۇ مەر-
ھەمەت ... ، — دېدى ئۇ ھېلىقى ئايالغا.

مەرھۇم [ئە] ① ئى. ۋاپات بولۇپ كەتكەن كىشى، ئۆلگەن ئادەم: كىمدۇر بىرى مەر-ھۇمنىڭ روھىنى مەندىنمۇ چوڭقۇرراق ھۆرمەتلىسە كېرەك. ② سۈپ. ۋاپات بو-لۇپ كەتكەن، رەھمەتلىك، رەھمىتى: مەرھۇم ئاتام.

مەرۇپ [ئە] ① سۈپ. يېزىت. ھەممىگە تونۇلـ
خان، ئاتاقلىق، مەشھۇر: خەلق ئىچىدە ھەقىقانىي سۆزلۈك، توغرا ۋە مەرۇپ، مەشھۇر بولۇشقا تىرىشقىن. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

مەرۇزە ئى [ئە] يېزىت. دوكلات، لېكسىيە، نۇتۇق: مەرۇزە ئوقۇماق.

مەرۇزىيەت ئى [پ] ① < زوئول > بەزى يۇمشاق تەنلىك ھايۋانلار (مەسىلەن، سەدەپ قۇلۇلىسى) نىڭ قاپچۇقى ئىچىدە پەيدا بولىدىغان يۇمىلاق دانىچىلار. ② شۇ خىل دانىچىلەردىن ئىشلەنگەن مار-جان: مەرۇزىيەت ئاسماق. ئىككى قۇر مەر-ۋايىت.

مەرىپەت ئى [ئە] ① كىشىلەرنىڭ ئاڭ-سىزلىمنى، بىلىمنى، مەدەنىيىتىنى ئاشۇ-رۇش ئۇچۇن ئېلىپ بېرىلىدىغان تەلىم-تەربىيە، ئوقۇش- ئوقۇتۇش؛ ماتارىپ: مەرىپەت يۇرتى. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

مەرىپەتپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] مەرىپەت ئۇچۇن كۆرەش قىلىدىغان، مەرىپەتنى ياقلايدى-غان؛ مەرىپەت تەرەپدارى: مەرىپەتپەرۋەر ئادەم. مەرىپەتپەرۋەر زات.

مەرىكە ئى [ئە] توي، تاماشا خاتىرىلەش ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئىشلار مۇناسىۋىتى بە-لەن بولىدىغان يىغىلىش، مۇراسىم: توي مەرىكىسى.

مەزە ئى [پ] داستىخان ئۈستىگە قويۇلغان نان-توقاچ، پېچىنە-پىرەنىك، سائىزا-

پوشكال قاتارلىق بيمەكلىكلەر: مەزە راسـ
لىماق. مەزەگە باقماق.

مەزەللەت ئى [ئە] كەمستىش، خورلاش:
مەزەللەت قىلماق.

مەززە ئى [پ] ① تەم، لەززەت: تاماقنىڭ
مەززىسى. مەززىسى يوق تاماق. ②كۆچمە.
قانائەت ھېسسى، روھىي ئوزۇق، ھۇزۇر،
لەززەت، راھـەت، زوق: مەززە قىلماق.
مەززە ئالماق. مەززىسى يوق گەپ. * «تۇر-تۇر» كۆپ بولسا، ئۇيقۇدا مەززە يوق (ماقال).

مـەزگـۇر سـۆپ [ئە] بۇ، مۇشۇ: مەزكۇر
شەخس. مەزكۇر ئادەم. مەزكۇر ئىداره.
مەزكۇر خەت.

مەزلۇم [ئە] ① سۆپ. يېزا. زۇلۇم ئاستىدا
قـالـغان، خارلانغان، ئېزىلگەن: مەزلۇم
خەلقلەر. مەزلۇم مىللەتلەر. ② ئى. ئاـ
يال، رەپىقە: رەھىمەنىڭ ئاپىسى ياۋاش
مەزلۇم ئىدى.

مەزمۇت [ئە] ①سۆپ. پـۇخـتـا، چـىـڭ،
مۇستەھكەم: تومىنىڭ ئاستى تەرىپىنىڭ
مەزمۇت ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى. ② سۆپ.
قاۋۇل، كۇچلۇك: مەزمۇت گەۋدە. مەزـ
مۇت ئادەم. ③ رەۋ. چىڭ، پۇختا، تەۋرەنـ
مەي: مەزمۇت قەدەم تاشلىماق. ④ سۆپ.
ئىشەنچلىك، راست: شوپۇرنىڭ چىرايىدا
بىر خىل ساددىلىق ھەمدە ئۆز گېپىنىڭ
تـوغرا، مەزمۇت ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەن
ئىپادە بار ئىدى.

مەزمۇن ئى [ئە] ① گەپ-سۆز ياكى ئەسەر،
ھۆججەت، خەت قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىي
مـەنىسى: ئەسەرنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى.
ھۆججەتنىڭ مەزمۇنى. مەزمۇنغا باي. ②
پەلسەپىدە بىرەر ھادىسىنىڭ ماھىيىتىنى
بـەلـگـىلىگۈچى ئاساس: شەكىل بىلەن
مەزمۇننىڭ بىرلىكى. شەكىل بىلەن مەز-
مۇننىڭ دىئالېكتىكىلىق بىرلىكى.

مەزمۇنەن رەۋ [ئە] مەزمۇن نۇقتىسىدىن،
مەزمۇن جەھەتتىن: مەزمۇنەن تەرجىمە.

مەزمۇندار ئى [ئە+پ] مەزمۇنلۇق، مەزمۇنى
چوڭقۇر، مەزمۇنى ياخشى: مەزمۇندار شېـ
ئىر.

مـەزھەپ ئى [ئە] ① < دىن >دىنداىكى
قاراش، چۈشەنچىنىڭ ئوخشىماسلىقىدىن
بۆلۈنۈپ چىققان دىنىي تارماق: سۈننىي
مەزھىپى. شىئە مەزھىپى. ② كۆچمە. ئۆز
قاراشلىرى ۋە ئەقىدىلىرى بىلەن باشقىلار-
دىن ئاجرىلىپ تۇرىدىغان گۇرۇھ: مەز-
ھەپ بولۇۋالماق. مەزھەپلەرگە ئايرىلماق.

مەزۇر سۆپ [ئە] ① ئەپۇ قىلىنغان، كەچۈـ
رۈلگەن، كەچۈرسە بولىدىغان: مەزۇر بو-
لـۇپ كـەتـمـەك. مەزۇر كۆرمەك. ②
مۇۋاپىق، لايىق: مەزۇر تونۇلماق.

مەزى ئى [ئە] <ئاك> ئىشقارلىق خۇسۇـ
سىيەتكە ئىگە ئالاھىدە پۇراقلىق بىر خىل
سۇيۇقلۇق. ئۇ مەنىيگە قوشۇلۇپ ئۇرۇقـ
ـنىڭ ھەرىكەتلىنىشىنى ئوڭايلاشتۇرۇپ

بىرىدۇ ۋە ئايالالارنىڭ جىنسىي يولىدىكى شىلىمشىق مادىدىلارنى مۆتىدىللەشتۈرۈش رولىنى ئويناپىدۇ.

مەزمۇن ئى [ئە] <دىن> مەسچىتلەردە ئەزان ئېيتىپ جامائەتنى نامازغا چاقىرغۇچى كىشى: ئەتراپتا مەزىنلىك ئاۋازىدىن بۆلەك ھېچقانداق سادامۇ ئاڭلانمايتتى.

مەسە ئى [ئە] خۇرۇم، چىگىرىن ۋە شاۋرۇن قاتارلىقلاردىن ئۈزۈن قونچلۇق، چەمى يۇمشاق ۋە كەش ياكى كالاچ سىپىپ كىيىشكە باب قىلىپ تىكىلگەن بىر خىل مىللىي ئاياغ كىيىمى.

مەسەل ئى [ئە] ① < ئىد > ئەخلاقىي تەربىيە خاراكتېرىنى ئالغان ۋە ھەجۋىي تۇستىكى ئوبرازلاشتۇرۇلغان كىچىك شېئىرىي ياكى نەسرىي ئەسەر. كىشىلەرنىڭ سىدىكى ۋەقەلەر ھايۋانات، جانسۇار ياكى ئۆسۈملۈكلەر دۇنياسىغا كۆچۈرۈلىدۇ. ئوبرازلار كىنايىلىك خاراكتېرىدە بولۇشىتىن تاشقىرى، كۈلكىلىك بولىدۇ. ② ئوخشاش: بويۇقدىن ئۆرگىلەي ئاي مەسەل ياربم، نېمە شۇنچە ئاھۇ-ئەپغان ئېتەرسەن.

مەست [پ] ① سۈپ. ھاراق ياكى نەشە، خىروئىن قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ تەسىردە كەيپ بولغان، كەيپى بار. كەيپ: مەست ئادەم. مەست بولماق. ② ئى. كەيپ بولغان ئادەم: ئىككى مەست ياسىنغا قاراپ ئېتىلدى. ③ سۈپ. كۆچمە. قاتتىق تەسىرلىنىپ، زوقلىنىپ شادلىققا چۆمگەن؛ شاد-لانغان، خۇشال بولغان ياكى خۇددىنى يوقاتقان؛ قاتتىق مەستلىكى كەلگەن: قاۋۇل سۆزلەۋاتقىنىدىلا ئۇنىڭ پىكىرلىرى كەلگۈسى بەخت تۇيغۇسىدىن مەست ئىدى. ④ ئى. ناھايىتى كۆچلۈك جىنسىي مۇناسىۋەتنى تەلەپ قىلىش ۋە شۇنداق مەزگىل (ھايۋانلارغا نىسبەتەن): ئۇ مەست بولغان تۆگىدەك كۆپۈك چىقىرىپ ھوشسىز ياتاتتى.

مەستانە [پ] ① رەۋ. مەستلەرچە، مەستلەرگە ئوخشاش: مەستانە بولماق. مەستانە قىلماق. ② سۈپ. كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرىدىغان، ئەقىلنى ئازدۇرىدىغان دەرىجىدە گۈزەل، چىرايلىق: مەستانە كۆزلەر. مەستانە قىياپەت. مەستانە قىز. ③ سۈپ. بىرنەرسىگە، ئىشقا ياكى كىشىگە قاتتىق بېرىلگەن، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا بېرىلگەن، مەھلىيا، شەيدا بولغان: مەستانە ئەمەسمەن كېپىنەككە مەن، شاگىرت بولمايمەن شاتۇتىغا ھەم. ئىلىم-پەن بېغىغا ئاشىق شۇنچە مەن، پەرۋانە مەن بولسام، شامدۇر ئىلىم-پەن. ④ ئى. بىرەر نەرسىگە، ئىشقا ياكى كىشىگە قاتتىق بېرىلگۈچى، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا بېرىلگەن كىشى، ھەۋەسكار: توپ مەستانىسى. خوتۇن مەستانىسى. كىتاب مەستانىسى.

مەستەر ئى [ئە] < تىل >كونا. ئىسمداش يەنى پىئللارنىڭ ئىسىم شەكلى.

مەستەك ئى [پ] <بوت> ① باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئېكولوگىيە جەھەتتىن يازغى بۇغدايغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇرۇقى زەھەر-لىك دەپ قارىلىدۇ. لېكىن ئەسلىدە زە-ھەرلىك ئەمەس. باشقىدا پارازىت ياشاي-دىغان بىر خىل باكتېرىيە زەھەرلىك ماددا ئىشلەپچىقىرىپ، ئۇرۇقىنى زەھەرلەيدۇ. زەھەرلەنگەن ئۇرۇقنى يەپ سالغان ئادەم ياكى ھايۋان زەھەرلىنىدۇ، كۆپرەك يېسە ئۆلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇ-رۇقى.

مەستۇرە [ئە] ① سۇپ. ئىپىەتلىك، ساپ، پاك: مەستۇرە قىز. ② سۇپ. ئەرلەرگە يۇزىنى كۆرسەتمەيدىغان، يۈزىگە چۈم-پەردە تارتقان: ئاپتوموبىلدا دوپپىلىق، تۇماقلىق، سەللىلىك كىشىلەر، يۈزى يې-چىق مەستۇرە ئاياللار، ئۇششاق بالىلار بولۇپ قىرىقچە كىشى بىر- بىرىگە چاپلە-شىپ- سىغدىلمىشپ ئولتۇرۇشقاندى. ③ ئى. شۇنداق ئايال؛ روپاش: — پوشكال بولمىسا دادۇر باردۇ؟ نېمە، مې-نى سەن كەچكىچە ئۆيدە ئولتۇرىدىغان مەستۇرە دېۋىدىگمۇ؟ — دېدى ئۇ مەنسۇر-غا. ④ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

مەستۇنە سۇپ [پ] يېزا. شەيدا، سەۋدا: بارمىغاچقا، يانمىغاچقا بېگانە دەيدۇ يار مېنى، بېشىدىن پەرۋانە بولسام مەستۇنە دەيدۇ يار مېنى.

مەستىكى ئى [پ] <بوت> زەيتۇن ئائىلە-سىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. دورا قىلىنىدۇ، قانىنى جانلاندۇرۇش رولىغا ئىگە. «مەستىكى روھى» مۇ دېيىلىدۇ.

مەسچىت ئى [ئە] <دىن> مۇسۇلمانلارنىڭ جەم بولۇپ نامازى ئوقۇيدىغان ئىبادەتخانا-سى: ھېيتكاھ مەسچىتى. دۆڭكۆۋرۈك مەسچىتى.

مەسخىرە ئى [ئە] ①ناچار خاھىش، بولمۇ-غۇر ۋە ئەخمىقانە قىلىق، ئادەتتىن تاشقىرى بولغان كەمسىتىش، يارىتىلمىسلىق؛ زاڭلىق، مازاق: مەسخىرە قىلماق. مەسخىرىگە قال-ماق. ② < تىل> ئىستىلىستىكىلىق ئۇ-سۇللاردىن بىرى. ئۇنىڭدا ئوخشىتىش يا-كى مۇبالىغە قىلىش ئۇسۇللىرىدىن پاي-دىلىنىپ، بولمىغۇر ياكى ئەخمىقانە دەپ ھېسابلانغان قىلىقلار، ئادەتتىن ئاشكارىلە-نىدۇ ۋە تەنقىد قىلىنىدۇ.

مەسخىرىۋاز ئى [ئە+پ] ① باشقىلارنى مەسخىرە، زاڭلىق قىلىشقا ئامراق ۋە شۇنداق قىلىشقا ئادەتلەنگەن ئادەم: ئوۋدىن قايتىش سەپىرىدە مەسخىرىۋازلارنىڭ «ھا، ھا، ھا، ھى، ھى» لىرىمۇ ئانچە ئاڭلاندى. ② سېرىك، سەھنە ئويۇنلىرىدا ياماق، ناچار ئىللەتلەرنى قامچىلايدىغان قىزىقچى ئارتىس.

مەسخىرىۋى سۇپ [ئە] مەسخىرە قىلىش ئاسا-

سىي مەزمۇن قىلىنغان، مەسخىرە تۈسىنى ئالغان، مەسخىرىلىك: مەسخىرىۋى كومپـ
ىدىيە.

مەسرۇر سۈپ [ئە] يېزىت. شاد، شادىمان، خۇـ
شال، سـۆيۈنگەن: بىلەمسەن، كەلدى بىزگە بەختۇئامەت، يېتىپتۇ ئەمدى ئىشقا ياخشى ساقەت. ئۆزى كىم ئۇ، بەگ ھا ـ جىم، نامى مەشھۇر، پۈتۈن قەشقەر ئىچـ
ىدە بىرلا مەسرۇر.

مەسكە ئى [پ] دىئال. سېرىقماي.

مەسىلەك ئى [ئە] ① ئۆزىگە خاس ئەقـ
ـىدىلىرى بىلەن باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ئىجتىمائىي، سىياسىي، ئىلمىي ياكى دىنىي يول، ئۇقۇم، ئەقىدە: سىيا ـ سىي مەسىلەك. ② كۆچمە. غايە؛ مەقسەت، ئىدىيە: چىن- ھەقىقىي بىر مەسىلەكتە تۇـ رۇپ ئۆزۈلۈك، تۇز يېتەكلە بارچە ئەلنى، يارغا تاتما

مەسلىھەت ئى [ئە] ① بىرمۇ ئىشنى قانداق قىلىش ياكى ئۇمۇمەن نېمە قىلىش كېـ
رەكلىكى ھەققىدە بىلدۈرۈلگەن پىكىر، قىلىنغان مۇلاھىزە، تەۋسىيە، تەكلىپ: ياخشى مەسلىھەت. مەسلىھەت بەرمەك. مەسلىھەت سورىماق. مەسلىھەت ئالماق. ② پىكىر ئېلىش، كېڭىشىش: بىز پات ئارىدا بۇ تويىنى قىلىشنى ئويمىد قىلىپ، ھەرقايسىلىرىنى مەسلىھەتكە چاقىرغاندـ
ەدۇق.

مەسلىھەتەن رەۋ [ئە] مەسلىھەتلىشىش ئاسا ـ
سىدا، مەسلىھەت بىلەن، كېڭىشىپ؛ مەسلىھەتلىك: مەسلىھەتەن ئىش قىلماق. مەسلىھەتەن بېجىرمەك.

مەسنەۋى ئى [ئە] <ئىد > قاپىيىداش بېـ
يىتلاردىن ئىبارەت بولغان شېئىر شەكلى.

مەسئۇل [ئە] ① سۈپ. مەسئۇلىيەت يۈكـ
لەنگەن، مەسئۇلىيەتنى زىممىسىگە ئالـ
غان، ئۆز زىممىسىدىكى ۋەزىپە ئۈچۈن جاۋابكار: مەسئۇل مۇھەررىر. مەسئۇل ئورۇن. مەسئۇل ھاكىم. ② ئى. مەسئۇـ
لىيەتنى ئۈستىگە ئالغان شەخس: بۇ دوخـ
تۇرخانىنىڭ مەسئۇلى كىم؟

مەسئۇلىيەت ئى [ئە] بىرمۇ ئىش- ھەرىكەتـ
نىڭ ئاقىۋىتى، نەتىجىسى ئۈچۈن بولغان جاۋابكارلىق؛ مەسئۇل بولۇش: ئېغىر مەسئۇلىيەت. مەسئۇلىيەت تۇزۇمى. مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالماق.

مەسئۇلىيەتسىزلىك ئى [ئەپ] مەسئۇلىيەت ھەققىدە بىزىلغان ھۆججەت، مەسئۇلـ
ىيەتنى ئۈستىگە ئالغانلىق ھەققىدىكى توختام: ئۇلار «1992-يىللىق كەسپىتكى ناتوغرا ئىستىللارنى تۇزىتىش خىزمىتى نەـ
شانى مەسئۇلىيەتسىزلىكى» ئىمزالىدى.

مەسۇم [ئە] ① سۈپ. بىگۇناھ، گۇناھسىز، پاك، تازا، سەمىمىي: شەۋكەت دىلبەرنىڭ مەسۇم كۆڭلىنى بىمۇدە ئازابلىماسلىق ئۈچۈن، بېشىنى ناھايىتى چاققانلىق بىـ
لەن يانغا بۇرىدى-دە، كۆزى ۋە مەڭزىدىكى ياش مونچاقلىرىنى سۈرتۈۋالدى. ② سۈپ.

نومۇسچان، نومۇسلۇق؛ ئېپپەتلىك: مە-
سۇم قىز. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

مەسىلە ئى [ئە] ① ھەل قىلىنىشى لازىم بولغان ئىش، ھەرىكەت، ۋەزىپە: — ھازىر بىز بىر مۇھىم مەسىلە ئۈستىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىۋاتاتتۇق، — دېدى مەتروزى. ② كۆڭۈلگە يېقىپ كەتمەيدىغان بىرەر ئىش؛ نۇقسان، چاتاق، ئېغىر: ئاشلىق سېتىۋېلىش پىلانىنى ئورۇنلاشتىمۇ مە-
سىلە تۇرىدۇ. ③ < ماد > مەلۇم سانلار ۋە تېگىشلىك مۇناسىۋەتلەر ئاساسىدا نا-
مەلۇم سانلارنى تېپىش ئۈچۈن ھېكايە شەكلىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ماتېماتىك ۋەزىپە: مەسىلىنى چىقارماق. ④ دىنىي ئەقىدىلەر توغرىسىدىكى سوئال- جاۋاب: مەسىلە قىلماق. مەسىلە ئېيتماق.

مەسىلەن رەۋ [ئە] «مىسال ئۈچۈن، مىسالغا ئېلىپ ئېيتقاندا» دېگەن مەنىلەردىكى قىستۇرما سۆز: مەسىلەن، مەخسۇتباي تا-
تارىستاندىن ئىككى نۆۋەت ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ ئاستانىدە ئۆز خىراجىتى بىلەن مەكتەپ ئاچتى.

مەسىھ ئى [ئە] < دىن > تاھارەت ئالغاندا ھۆل قول بىلەن باشنى ۋە مەسىنى سى-
لاش: مەسىھ تارتماق. مەسىھ قىلماق.

مەش ئى [ئە] رەتلىك تىزلىپ ھەربىيچە مېڭىش؛ ھەربىيچە يۈرۈش، چامداش: مەشكە دەسسىمەك.

مەشئەل ئى [ئە] ① ئۇچىغا كۆيدىغان بەرنەرسە ئورالغان، يورۇتۇش ياكى ئوت يېقىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان تاياق: مەشئەل ياندۇرماق. ②كۆچمە.يول ۋە نە-
شانىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان نەمۇنە؛ مە-
ياك: ئىلىم-پەن ھەممىدىن ئەۋزەل، ئى-
لىم ئۈچمەيدىغان مەشئەل.

مەشرەپ ئى [ئە] ① كىشىلەر بىر يەرگە توپلىشىپ قىلىدىغان ناخشا-ئۇسۇللۇق ئولتۇرۇش، يىغىلىش؛ بەزمە: مەشرەپ قىلماق. * بالاڭنى مەكتەپكە بەر، بول-
مىسا مەشرەپكە بەر (ماقال). ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

مەشرىق ئى [ئە] بېزت. شەرق، كۈن چىقىش: مەشرىقتىن مەغرىبقىچە.

مەشغۇل سۈپ [ئە] بىرەر ئىش، كەسىپ بىلەن بەند بولغان، شۇغۇللىنىۋاتقان: مەشغۇل بولماق. مەشغۇل قىلماق.

مەشغۇلات (مەشغۇلاتى) ئى [ئە] ① ئىش، ئوقەت، كەسىپ، پائالىيەت: مەشغۇلات قىلماق. مەشغۇلات ئۆتكۈزمەك. ② ئۆگىنىش، دەرسكە دائىر پائالىيەت: ئو-
قۇغۇچىلارنىڭ فىزىكا گۈرۈپپىسىغا ياخشى يېتەكچىلىك قىلىدۇ ۋە ئۇلار بە-
لەن بىللە مەشغۇلات ئۆتكۈزىدۇ.

مەشغۇلىيەت ئى [ئە] ← **مەشغۇلات**: ئا-
سمىنىڭ ئەڭ كۆپ مەشغۇلىيىتى كىتاب ئوقۇش ئىدى.

مەشھۇر سۈپ [ئە] مەلۇم جەھەتتە شۆھرەت قازانغان، داڭقى چىققان، خەلقئالەمگە

تونۇلغان، ئاتاقلىق، داڭلىق: مەشھۇر ئادەم. مەشھۇر يازغۇچى. مەشھۇر ئەرباب. مەشھۇر ئەسەر.

مەشۇت ئى [ئە] پىلە غوزىكىدىن چىقىرىدىغان يېپ.

مەشۇق ئى [ئە] يېزىت. يېگىتنىڭ چىن يۈرەكتىن سۆيگەن قىزى، يېگىتنىڭ سۆيگىنى: ئەنۋەرنىڭ مەشۇقىنى بۇ يەردە ئۇچراتتىم قالارمەن دەپ ئويلىمىغانىدىم.

مەشئۇم سۈپ [ئە] بەختسىزلىكتىن دېرەك بېرىدىغان؛ پالاكەت ئېلىپ كەلگۈچى؛ كۆڭۈلسىز؛ شۇم: دەرۋازا يېنىدىكى مەشئۇم تال دەرىخىمۇ مەشئۇم بىر ئىشقا گۇۋاھلىق بەرگەندەكلا كۆرۈنەتتى.

مەشق ئى [ئە] ئۆگىنىش، مەلىكە بولۇش ئۈچۈن قىلىنىدىغان ئىش، تەييارگەرلىك مەشغۇلاتى ياكى مەلىكىلىكنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئالدىن قىلىنغان مەشغۇلات: ھەربىي مەشق. مەشق قىلماق.

مەغپىرەت ئى [ئە] ① كەچۈرۈم، گۇناھىدىن ئۆتۈش: مەغپىرەت قىلماق. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

مەغرۇر سۈپ [ئە] ئۆزىنى ئەركىن، ئۈستۈن تۇتىدىغان، روھىي كەيپىياتى ئۈستۈن، غۇرۇرى بار؛ كىبىرلىك، تەكەببۇر: مەغرۇر ئادەم. مەغرۇر يېگىت. مەغرۇر قىياپەت.

مەغرۇرانە [ئە+پ] ① رەۋ. مەغرۇر قىياپەتتە، مەغرۇر ھالەتتە، مەغرۇرلۇق بىلەن: مەغرۇرانە سۆزلىمەك. ② سۈپ. مەغرۇر، تەكەببۇر، جۇر، كىبىرلىك: ئۇ ئاللىقاندىقتۇر مەغرۇرانە كەيپىيات بىلەن سۆزلەيتتى.

مەغرىب ئى [ئە] يېزىت. غەرب، كۈنپېتىش، كۈن ئولتۇرۇش: ـــ ئۇنىڭ نېرىسىغا ئاللا كېرەم بار، خۇدا ئاسانلىق بەرسە مەغرىب تەرەپنى پاناھ قىلارمەن، ـــ دېدى ئۇ.

مەغلۇبىيەت ئى [ئە] جەڭدە، مۇسابىقىدا، ئىشقىلىپ، بىرەر ئىشتا ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراش، مەغلۇپ بولۇش، يېڭىلىش؛ ئوڭۇشسىزلىق: مەغلۇبىيەت غالىبىيەتنىڭ ئانىسى.

مەغلۇپ سۈپ [ئە] يېڭىلگەن، مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان؛ مەغلۇبىيەتلىك: مەغلۇپ بولماق.

مەغۇل سۈپ [ئە] بەند، مەست، مەستانە: پاراڭغا مەغۇل بولۇپ ئولتۇرغان ساقادەت يېنىغا بەختىيارنىڭ كېلىپ قالغىنىنى سەزمەيلا قالدى.

مەققەت ئى [ئە] < ئانات > سوئال.

مەقبەرە ئى [ئە] ① قەبرە. ②قەبرىنىڭ ئۈستىگە كېسەك قاتارلىقلار بىلەن ئىمارەت شەكىلدە ياسالغان قۇرۇلما: ئەجدادلارنىڭ مەقبەرىسى.

مەقبۇل سۈپ [ئە] يېزىت. قوبۇل قىلسا، ماقۇل كۆرسە بولىدىغان؛ ماقۇل، قوبۇل: مەقبۇل بولماق.

مەقسەت ئى [ئە] ① ئېرىشىش ئۈچۈن كۆزدە تۇتۇلغان نەرسە، مۇراد، مۇددىئا: چۆچۈرە يېمەكتىن مەقسەت گۆش يېمەك

(ماقال) . ②ئىسىملارنىڭ II شەخس تەۋەلىك قوشۇمچىسى ۋە ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن تۇرلىنىپ كېلىپ، تىركەلمە ۋەزىپىسىدە قوللىنىلىدۇ: مەن بۇ ۋەقەنى خەلىپە ھارۇن رەشىدكە يەتكۈزۈش مەقسىتىدە، بۇ شەھەرگە كەلدىم.

مەقسۇد ئى [ئە] ① يېزىت. مەقسەت، مۇددىئا، مۇراد. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

مەكتەپ ئى [ئە] ئوقۇغۇچىلارنى مەدەنىيەت-مائارىپ، پەن- تېخنىكا ۋە شۇنىڭدەك ھەر خىل ھۈنەر- كەسىپلەر بويىچە مەخسۇس ئوقۇتۇپ تەربىيىلەپ، ئۇلارنى مەلۇم دە-رىجىدە مەلۇماتلىق قىلىدىغان ئورۇن: مەكتەپكە كىرمەك. مەكتەپكە بارماق. مەكتەپ ئاچماق. مەكتەپ يېشىدىكى بالا.

مەكتۇپ ئى [ئە] بىركىمگە يېزىپ ئەۋەتىدە-غان خەت، سالام خەت: مەكتۇپ يازماق. مەكتۇپ ئەۋەتمەك.

مەكتۇپنامە ئى [ئە+پ] يازما رەۋىشتە بايان قىلىنىدىغان بىرەر خەت، مەكتۇپ، ئىلتە-ماس، ئەرز قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىي ئاتىلى-شى: پادىشاھى ھارۇن قوتلۇقشاھقا ئۆز-كەن ئەھۋاللارنى تەپسىلىي بايان قىلىپ مەكتۇپنامە يېزىپتۇ ھەم ئەپۇ سوراپ ئۆزرە بايان قىلىپتۇ.

مەكروھ [ئە] ① سۈپ. بېقىمسىز، كىشىنىڭ كۆڭلىگە ياقمايدىغان؛ يامان: — بالام، قولۇڭنى يۇيۇپلا سىلكىمە، سىلكىسەڭ مەكروھ بولۇپ قالمدۇ، — دېدى ئانام ماڭا لوقمىنى ئۇزىتىپ تۇرۇپ. ② سۈپ. شەك چۈشۈپ قالغان، بېگىلى بولمايدۇ دەپ قارىلىدىغان، شەكلىك، ھارام: بىزدە قاغا، سېغىزغاننىڭ گۆشىنى مەكروھ دەپ-دىغان ئادەت بار. ③ < دىن >ئىسلام دىنىدىكى قىلمىسا ساۋابى بولىدىغان، قىلسا جازا بېرىلمەيدىغان ئىش - ھەرە-كەت.

مەككار سۈپ [ئە] ھىيلە- مىكىر بىلەن ئىش قىلىدىغان، ھىيلە- نەيرەڭ ئىشلىتىشكە ئۇستا؛ قۇتۇ، ھەيبار، ھىيلىگەر: مەككار ئادەم. مەككار دۇشمەن. * ئون سوقۇر-نىڭ توققۇزى مەككار (ماقال) .

مەگەر بالغل [پ] يېزىت. ئەگەر: دان ئۇچۇن يەرمۇ مەگەر نەم بولمىسا، بىخ ئۇرۇپ پىشقايمۇ دان، پەم بولمىسا!

مەگەركى بالغل [پ] يېزىت ← **مەگەركىم.**

مەگەركىم بالغل [پ] يېزىت «مەگەر» سۆزىنىڭ كۈچەيتىلىپ ئېيتىلىشى.

مەڭگەن ئى [خەن] بۇغداينىڭ باشقىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىنكى قالغان غول قىسـ-مى.

مەلەك ئى [ئە] يېزىت. پەرىشتە: مۇرەببىي يوق، پاناھسىزلىق-غېرىبلىققا ئەسىر با-شىم، قولۇمدا يوق، شۇڭا يوقتۇر مېنىڭ قاشىمدا قولداشىم. نېسىۋەم يا مەلەك يامغۇرىغا ئۇلىپەت بولۇش بەلكى. . . كۆ-كەرمەسمۇ زېمىن ياكى كۆزۈمدىن ئاقمىسا ياشىم!

مەللە [ئە] ① سۆپ. توپا رەڭگە مايىلراق ئاچ سېرىق رەڭ، سارغۇچ: مەللە رەڭ. مەللە چاپان. مەللە توخو. مەللە يىپەك. ② ئى. بوزنىڭ شۇ خىل رەڭدىكى بىر تۈرى: مەللە تون. مەللە بەلۋاغ.

مەلھەم ئى [ئە] ① يارا، جاراھەتلەرگە سۈرۈلىدىغان يۇمشاق، يېپىشقاق دورا: يا-رىغا مەلھەم چاپلىماق. يارىغا مەلھەم سۈرتمەك. ②كۆچمە. دەۋا ياكى دەرمان بولىدىغان ھەربىر نەرسە: دەسلەپكى سوز-دىن ئازابلىق يۈرىكىرىم، بىرەر مەلھەمگە ئىگە بولسا، ئارقىدىنلا يەنە نەشتەر ئۇرۇ-لۇپ، زەخمىلىنەتتى.

مەلۇم سۆپ [ئە] ① ھەممە ياكى بەلگىلىك كىشىلەر بىلىدىغان؛ ئاشكارا، ئوچۇق: بۇ ئىش ئىدارىمىزدىكىلەرنىڭ ھەممىسىگە مەلۇم. ② بەلگىلىك: مەلۇم مۇددەت. مەلۇم مەزگىل. مەلۇم شەخس. مەلۇم شارائىت. ③ مەشھۇر، نامى تاراڭغان، تو-نۇشلۇق: زامانىمىزنىڭ زامانىسىدا، ھۆرۈن-لارنىڭ ماكانىدا بىر ھۆرۈن بولغانلىقىن، ئۇ خەلقئارالىمگە مەلۇم ئىكەن. ④ بېشارەتلىك، ئالدىن بىلىنىلگەن، ئالدىن بېشارەت بېرىلگىلىك: يولۋاس يانقىنىدىن مەلۇم (ماقال). * تېرىق قولىقىدىن مەلۇم، بالا كىچىكىدىن (ماقال). ⑤ < ملك> ئالدىن بېرىلگەن، مەۋجۇت: مە-لۇم سانلارنى نامەلۇم سانلاردىن ئاجرى-تىش.

مەلۇمات ئى [ئە] ① ئوقۇش-ئۆگىنىش نەتىجىسىدە ئېگىلىگەن بىلىم، ئىلمىي سەۋىيە: ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتى. * ئۇ ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە. ② بىرەر نەرسىگە دەلىل بولىدىغان خەۋەر، ئۇچۇر، ئاخبارات، ماتېرىيال: سەلىمە ئۆز ئەھۋالى ھەققىدە مەلۇمات بەردى.

مەلۇمنامە ئى [ئە+پ] تارس. مەلۇمات يېزىلى-غان مەكتۇپ: ھەركىم كۆرسەتكەن ئەجىر-تۆھپىلىرىنى بايان قىلىشتى، بۇ ھەقتە مەلۇمنامە يېزىپ، كۈنچىقىش بې-گىگە مەلۇم قىلدى.

مەلئۇن سۆپ [ئە] يىزىت. لەنەت قىلىنغان، لەنىتى، ئۆلگۈر: قەلەم دۆلدۈلى يايلاققا شىددەت بىلەن چېپىپ كېلىپ، مەلئۇن رەقىبىگە غەزەپ ئوقياسىنى ئاتتى.

مەلىسكىن ئى [ر] بىر خىل نېپىز رەخت.

مەلىكە I ئى [ئە] ① كونا. ئايال پادىشاھ: مەلىكە بوۋايغا نۇرغۇن ئىنئام بېرىپتۇ. ② پادىشاھنىڭ ئايالى؛ خانىش: پادىشاھ ۋەزىرىنى مەلىكىنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئا-پىرىدىغان لەشكەرلەرگە باش قىلىپ تەيىنـ-لەپ، ئۆز يۇرتىغا يولغا سالىتۇ. ③ پادىشاھنىڭ قىزى: مەلىكە توي قىلىپ ئىككى ئوغۇل تۇغۇپتۇ. ④ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

مەلىكە II [ئە] ①ئى. بىرەر كەسپنى، ئىشنى ياخشى ئۆگىنىش، ئۆزلەشتۈرۈش نەتىـ-جىسىدە پەيدا بولغان ماھارەت. ② سۆپ.

مەشغۇل؛ بەند: ئىككى دوست ھەر خىل ئويۇن - تاماشالارغا مەلىكە بولۇپ مېڭىۋېرىپ، شەھەرنىڭ بىر چېتىگە چىقىپ قاپتۇ.

مەمەدان سۈپ [پ] باشقىلارغا گەپ بەرمەيدىغان، ھەممىنى مەن بىلىمەن دەيدىغان، تولا سۆزلەيدىغان؛ تەكەببۇر، مەنمەنچى: مەمەدان ئادەم. مەمەدان بالا.

مەملىكەت ئى [ئە] بىرەر دۆلەتنى تەشكىل قىلغان تېررىتورىيە: سوتسىيالىستىك مەملىكەت. كاپىتالىستىك مەملىكەت.

مەمنۇن سۈپ [ئە] رازى، قانائەتلەنگەن؛ خۇرسەن، مىننەتدار: مەمنۇن بولماق. مەمنۇن قىلماق.

مەمنۇنىيەت ئى [ئە] خۇشاللانغان، خۇرسەن، مەمنۇن بولغان ھالەت؛ مەمنۇن بولۇش، مەمنۇنلۇق، خۇرسەنلىك: شۇنداق چاغلاردا روزىنىڭخۇن بىلەن ئايخان ئايلا مەمنۇنىيەت بىلەن خۇدادىن ئۇلارغا ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەپ ئۇزاق دۇئا قىلىپ كېتىشەتتى.

مەمۇر I ئى [ئە] باشقۇرۇش ۋە ئىجرا قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولغان مەنسەپدار، باشلىق: دۆلەت مەمۇرلىرى. ھۆكۈمەت مەمۇرلىرى.

مەمۇر II سۈپ [ئە] مول، ئاۋات، پاراۋان، بایاشات؛ تۆكۈن؛ تولغان: يۇرتىمىز مەمۇر. زامانىمىز مەمۇر.

مەمۇرىي سۈپ [ئە] ① مەمۇرىيەتكە دائىر، باشقۇرۇش ۋە ئىجرا قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان: مەمۇرىي بۆلۈم. مەمۇرىي خىزمەت. مەمۇرىي ھوقۇق. مەمۇرىي تارماق. مەمۇرىي كادىر. ② مەمۇرىيەت يولى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدىغان، ئىجرا قىلىنىدىغان: مەمۇرىي چارە. مەمۇرىي جازا.

مەمۇرىيەت ئى [ئە] مەمۇرىي ئىش، مەمۇرىي خىزمەت: ئۇ كېتىۋاتىپ بۇندىن بىر ھەپتە بۇرۇن مەكتەپ مەمۇرىيىتى يىغىنىدا بولۇپ ئۆتكەن ئاخىرقى تالاش-تارتىشلارنى ئەسلەشكە باشلىدى.

مەنە ئى [ئە] ① < تىل > سۆز ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن چۈشەنچە؛ ئۇقۇم: سۆزنىڭ ئۇدۇل مەنىسى. سۆزنىڭ كۆچمە مەنىسى. ② ئىش- ھەرىكەت، جۈملە، خەت، ئەسەر ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ مەزمۇنى: گەپنىڭ مەنىسى. خەتنىڭ مەنىسى. چوڭقۇر مەنە. ③ كۆچمە. قىممەت، ئەھمىيەت؛ ماھىيەت: ئادەل ئاتا كەسپىگە چىن مەنىسى بىلەن ژۇرنالىستىق قىلغان ئاجايىپ ياخشى ئورماندىچى ئىدى.

مەنەن سۈپ [ئە] مەنىسى ئاساس قىلىنغان، مەنىسى بويىچە: مەنەن تەرجىمە. مەنەن سىزىش.

مەنبە ئى [ئە] ① بىرەر نەرسە ئېلىنىدىغان، چىقىدىغان، باشلىنىدىغان ياكى ئىشلەپ چىقىرىلىدىغان جاي، قۇرۇلما ۋە شۇ قاتارلىقلار: خام ئەشيا مەنبەسى. سۇ مەنبەسى.

سى. گاز مەنبەسى. ئېلېكتر مەنبەسى. ② بىرەر نەرسە، ئىش- ھەرىكەت ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ بارلىققا كېلىشى، ھاسىل بولۇشى ئۈچۈن ئاساس بولغان ئامىل، سەۋەب، نەرسە قاتارلىقلار: دارامەت مەنبەسى. ئىجاد مەنبەسى. ئىلھام مەنبەسى. ③ مەلۇمات، خەۋەر قاتارلىقلار ئېلىنغان جاي ياكى ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرى ئۈچۈن ئاساس بولغان ئەسەر، ھۆججەت ۋە شۇ قاتارلىقلار: قەدىمكى تۈرك يېزىقىغا ئائىت تارىخىي مەنبەلەر.

مەنبەشۇناس ئى [ئە+پ] مەنبەشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ۋە شۇ ھەقتە مەلۇم تەتقىقات نەتىجىلىرى بولغان ئادەم.

مەنپەئەت ئى [ئە] ماددىي ياكى مەنىۋى پايدا، نەپ: مەنپەئەت بەرمەك. مەنپەئەت يەتكۈزمەك. مەنپەئەت ئالماق.

مەنپەئەتپەرەس سۈپ [ئە+پ] شەخسىي مەنپەئەتىلا كۆزلەيدىغان، ئۆز مەنپەئىتىنىلا ئويلايدىغان ۋە كۆزدە تۇتىدىغان: مەنپەئەتپەرەس ئادەم.

مەنپەئەتدار سۈپ [ئە+پ] بىرەر ئىشتا مەنپەئەتكە ئىگە بولغان، شۇ ئىشتا مەنپەئىتى بار: ئۇلار بۇنىڭدىن مەنپەئەتدار ئەمەس.

مەنپەر ئى [خەن] خېمىرى يېسىسى قىلىنىپ، سۇغا ئۇزۇپ تاشلاپ پىشۇرۇلغان چۆپ: مەنپەر سومكا.

مەنسەپ سۈپ [ئە] ① < ملت > نۆلدىن كېچىك: مەنسەپ سان. ② < فز > زەررىچىلىرى ئېلېكترىدىن ئىبارەت بولغان ياكى ئېلېكترگە ئىگە بولغان: مەنپىي زەرەت. مەنپىي قۇتۇپ. ③ ئىنكار قىلىنغان، رەت قىلىنغان: مەنپىي ئىبارەت.

مەنتىق ئى [ئە] ① ئوبيېكتىپ شەيئىلەر تەرەققىياتى ياكى تەپەككۇرنىڭ مۇقەررەر قانۇنىيىتى، يەنى گەپ-سۆز، پىكىر، ھەرىكەت ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ ئەقلىگە مۇۋاپىقلىقى: تۈرمۇش مەنتىقى. * بۇ پىكىر مەنتىققە سىغمايدۇ. ② تەپەككۇر قىلىش ئۇسۇلى: ئاكسى گۇناھكار بولسا سىڭلىسىمۇ گۇناھكار بولىدۇ، دېگەن مەنتىقنى ئۆمرىدە مانا ئەمدى كۆرۈۋاتىمەن! ③ تەپەككۇر شەكلى ۋە تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن؛ لوگىكا: داۋۇت ئەنتاكىي ئىلىم ۋە مەرىپەتلەرنى خىمىيە، ئاسترونومىيە، قانۇن، مەنتىق قاتارلىق بىرنەچچە قىسىم ۋە گۇرۇپپىلارغا ئايرىپ، ئۇلارنىڭ چېگرىلىرىنى بەلگىلىگەن.

مەنتىقىي سۈپ [ئە] ① مەنتىققە ئائىت: مەنتىقىي فورمۇلا. ② مەنتىققە ئاساسلانغان؛ مەنتىقلىق: ئادالەت «ئاتامنىڭ يۇقىرىقى ھۆكۈمى مەنتىقىي خۇلاسىگە توغرا كەلمەسلىكى مۇمكىن، بۇنى مەن ئۆزۈم تەكشۈرۈپ سىناپ كۆرۈشۈم لازىم ئىكەن» دېگەن ئويغا كەلدى.

مەنجاق I ئى [خەن] جان ت. ئاشخانىلاردا خېمىر بىلەن مەشغۇل بولىدىغان ئاشپەز.

مەنجاق I ئ [خەن] بۇغداي خېمىرىنىڭ قايناتقايتا سقىپ مېغىزىنى چىقىرىپ تاشلىغاندىن كېيىنكى قېلىپ قالغان گۆشسىمان قالدۇقى.

مەنزەر ئ [ئە] بالكون؛ بالخانا: بىرىكۈنى ئۇ مەنزەردىن كوچىغا قاراپ تۇراتتى.

مەنزۇر سۈپ [ئە] بېزت. كىشىلەرگە ماقۇل كېلىدىغان، ياقىدىغان ماقۇل، لايىق، مۇۋاپىق: مەنزۇر بولماق. مەنزۇر كەلمەك.

مەنزىرە ئ [ئە] ① مەلۇم بىر جايىنىڭ كۆزگە تاشلىنىپ تۇرغان ياكى تەسەۋۋۇر قىلىنغان تاغ-دەريا، گۈل-گىياھ، دەل-دەرەخ، ئۆي-ئىمارەتلەر ۋە بەزى تەبىئەت ھادىسىلىرى (يەنى قار، يامغۇر قاتارلىقلار) دىن تەشكىل تاپقان كۆرۈنۈشى: تەبىئەت مەنزىرىسى. مەنزىرە تەسۋىرى. مەنزىرە رەسىمى. مەنزىرە لىرىكىسى. ②ئەھۋال، كۆرۈنۈش: ئۇنىڭ خىيالىدىن «ئۆزىنى ئۇلۇغ تۇرۇۋالغان» دادىسىنىڭ جەستىنى ھويلىغا كۆتۈرۈپ كىرىۋاتقان پاجىئەلىك مەنزىرە ئۆتۈۋاتاتتى.

مەنزىل ئ [ئە] ① سەپەر قىلغاندا، توختاپ ئۆتىدىغان، قونىدىغان ياكى بېتىپ بېرىش مۇلچەرلەنگەن جاي: ئۇ ئۆز مەنزىلىگە يەنە ئۈچ-تۆت سائەت ئىچىدە يېتىپ بارالايدىغانلىقىنى كۆڭلىدە جەزم قىلىپ قويدى. ②كۆچمە. بىرەر ھەرىكەت، كۆرۈنۈش نەتىجىسىدە ئېرىشىلىدىغان، مۇلچەرلەنگەن مەقسەت، مۇددىئا؛ بېتىدىغان نىشان: يېڭىلىشىنىڭ ئانىسى، شۇنداق، تۇغۇلار يېپىيېڭى مەردلىك نۇر چېچىپ! يېتىدۇ ئارمانلار ئاخىر مەنزىلگە، تۆكۈلگەن قانلاردىن يېڭى يول ئېچىپ! ③ مۇساپە، يول: مەنزىل مىڭنى شاللايدۇ، ۋىسال مەردنى تاللايدۇ.

مەنزىلگاھ ئ [ئە+پ] بېزت ① سەپەردە چۈشۈپ ئۆتىدىغان ياكى بېرىش مۇلچەرلەنگەن جاي. ②مەقسەت قىلىنغان، مۇلچەرلەنگەن، كۆزلەنگەن ئاخىرقى نۇقتا، نىشان، پەللە: بۇركۈت بولدۇم، تاغىدىن ئۈچتۇم، تاغ چوققىسى مەنزىلگاھىم. كەتتى ئوغلۇم ئوقۇشقا دەپ، ئانا جانىم چەكمە ۋاھىم.

مەنسەپ ئ [ئە] بىرەر ئورگاندىكى مەسئۇل ۋەزىپە، ئىمتىياز: يۇقىرى مەنسەپ. مەنسەپتە تۇرماق. مەنسەپكە چىقماق.

مەنسەپپەرەس سۈپ [ئە+پ] مەنسەپنى، مەنسەپكە ئولتۇرۇشنى ياخشى كۆرىدىغان؛ مەنسەپكە ئامراق: مەنسەپپەرەس ئادەم.

مەنسەپدار [ئە + پ] ① سۈپ. بىرەر مەنسەپكە، ئىمتىيازلىق ئىگە بولغان، مەنسەپكە تەيىنلەنگەن: مەنسەپدار ئادەم. ② ئ. مەنسەپ ئىگىسى، مەنسەپكە ئولتۇرغان ئادەم، ئىمتىيازدار: خوتۇنىنىڭ جەمەتىدە بەزى مەنسەپدارلارنىڭ بولۇشى، ئۇنىڭ ئۈچۈن تېخىمۇ قولايلىق تۇغدۇراتتى.

مەنسۇپ سۈپ [ئە] قاراشلىق، تېگىشلىك، تەۋە، تەئەللۇق، قارايدىغان: مەنسۇپ بول-

ماق. * بۇ كىتاب ماڭا مەنسۇپ.

مەنسۇخ سۈپ [ئە] يېرت. ئەمەلدىن قالغان، بىكار، ئىناۋەتسىز، يوققا چىققان: مەنسۇخ بولماق. مەنسۇخ قىلماق.

مەنقۇلات ئى [ئە] مۇلۇك، جاھاز، ئۇسكۇنە، جابدۇق ۋە باشقا نەرسە-كېرەكلەرنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى: ئۇلار بىرنەچچە ئىشچى ئىش قورالىلىرىنى توشۇپ، مەنقۇلاتلارنىڭ توشۇلۇپ بولۇشىنى ساقلاپ تۇراتتى.

مەنپي ئى [ئە] <ئاك>ئەرلەر ياكى ئەركەك ھايۋانلارنىڭ كۆپەيىش بېزىدىن ئاجرىلىپ چىقىدىغان، تەركىبىدە ئۇرۇق بولىدىغان بىر خىل سۇيۇقلۇق؛ ئىسپېرما: مەنپي كەلمەك. مەنپي تۆتالماسلىق.

مەنىي ئى [ئە] چەكلەش، رۇخسەت قىلىنماسلىق، يول قويۇلماسلىق: مەنىي بولماق. مەنىي قىلماق.

مەنەندار سۈپ [ئە+پ] مەنسى چوڭقۇر، چوڭقۇر مەنىگە ئىگە؛ مەنىلىك: بارس تېكىن بۇ ئاددىي ئوۋچى يىگىتنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان مۇنداق مەنەندار سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئونىڭغا قارىدى.

مەنىۋى سۈپ [ئە] كىشىنىڭ ئېچىكى، روھىي ھاياتىغا ئائىت؛ روھىي: مەنىۋى مەدەنىيەت. مەنىۋى يارەدەم. مەنىۋى تۆرمۇش.

مەھەل ئى [ئە] پەيت، ۋاقىت، چاغ: ماشىنىلار قوزا چۈش بولغان مەھەل بىلەن دەريا كېچىكىگە، قېرى ياڭاق دەرىخىنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى.

مەھەللە ئى [ئە] شەھەر ياكى يېزىلارنىڭ بىرنەچچە كوچىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر بۆلىكى: مەھەللە كومىتېتى. مەھەللە ئىش باشقۇرۇش ئورنى.

مەھەللىۋاز ئى [ئە+پ] ئۆزى ياشاپ تۇرغان تار، كىچىك دائىرىسىنىڭ مەنپەئىتىنى كۆزلەپ ئىش قىلغۇچى كىشى.

مەھەللىۋى سۈپ [ئە] ①مەھەللىنىڭ يەرلىك ئۇسۇلىدا ئىشلەنگەن: مەھەللىۋى ئوغۇت. ②شۇ مەھەللىگە خاس، يەرلىك: مەھەللىۋى ئۇسۇل.

مەھەللي سۈپ [ئە] مەھەللە تۈسىنى ئالغان؛ يەرلىك: بۇ مەھەللي مەشرەپ مۇقامىلىرىدا چوڭ ئەغمىلەر، داستانلار، مەشرەپلەر بولماستىن، تولاراق قىسقا مۇزىكىدىن كېيىن ئۇسسۇللۇق، ناخشىلىق سەنەملەر باشلىنىپ كېتىدۇ.

مەھبۇب ئى [ئە] يېرت. سۆيۈملۈك كىشى؛ يار: كۆڭۈلدە ئىلىم ئېلىشنىڭ ئىشتىياقى قى، يەنە بىر ياندا مەھبۇبىنىڭ پىراقى.

مەھبۇس ئى [ئە] زىندانغا سېلىنغان، قاماقتا ئېلىنغان، ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلىنغان كىشى؛ گۇناھكار: مەھبۇس شۇنچىلىك ئورۇق ۋە ھالسىز ئىدىكى، ئۇنىڭ نېمىدىن — ئاچلىق ياكى تاياق زەربىدىن ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى.

مەھرەم ئى [ئە] ① تارىخ. پادىشاھنىڭ ئوردا، سارايلىرىدا ھەم ئەمەلدارلارنىڭ يېنىدا ھەر خىل خىزمەتلەرنى قىلىدىغان

خىزمەتكار: پادىشاھ ئادىلىنىڭ بىر خاس مەھرىمى بار ئىدى. ②كونا. مۇھاپىزەت خادىمى: قاسىم فۇگۇمەن يولۇاسىنىڭ خاس مەھرەملىرىدىن بولۇپ، خەنزۇ تىلىنى خېلى ئوبدان بىلەتتى. ③كونا. ئەر ياكى خوتۇننىڭ شەرئىەت بويىچە بىر-بىرىنى كۆرۈشى مۇمكىن بولغان، ئەمما نىكاھ راۋا بولمايدىغان قېرىنداشى.

مەھرۇم سۈپ [ئە] مۇيەسسەر، بەھرىمەن ياكى ئىگە بولۇش، ئېرىشىش، پايدىلىنىش ئىمكانى، ھوقۇقى قاتارلىقلار بولمىغان: مەھرۇم بولماق. مەھرۇم قىلماق. مەھرۇم قالماق.

مەھسۇل ئى [ئە] ئىش، پائالىيەت، مېھنەت قاتارلىقلاردىن يارىتىلغان مېۋە؛ نەتىجە: بايلىق ئەمگەكنىڭ مەھسۇلى. ★ تالانت-قابىلىيەت ئىنسانلارنىڭ ئەقلىي ۋە جىسمانىي ئەمگىكىنىڭ مەھسۇلى.

مەھسۇلات ئى[ئە] ئىشلەپچىقىرىلغان بۇيۇملار: دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى.

مەھشەر ئى [ئە] دىنىي چۈشەنچىدە قىيامەت كۈنى ھەممە كىشى يىغىلىدىغان جاي ۋە شۇ ۋاقىت: جامائەت جەم بولۇپسىز، مەھشەدىن بولۇڭ رازى. مەھشەردە كۆرۈشكەيمىز بولغاندا خۇدا قازى.

مەھشەرگاھ ئى [ئە+پ] يېزا. قىيامەت بولىدىغان جاي: ناۋادا مۇشۇ قەرز بىلەن شۇ كۈنلەردە ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلغان بولسام، مەھشەرگاھتا نېمىمۇ دەيتتىم.

مەھكەم [ئە] ① سۈپ. ئاسان بۇزۇلمايدىغان، سۇنمايدىغان، پۇختا، مۇستەھكەم، چىداملىق: قورقۇپ جىيىلجۇن ئالۋاستى، كىردى سەپىل ئىچىگە. مەھكەم ئىكەن سەپىلى، يەتمىدۇق ھېچ ئېپىگە. ② رەۋ. زور كۈچ بىلەن، كۈچىنى ئىشقا سېلىپ؛ چىڭ، قاتتىق: مەھكەم تۇتماق. ③ رەۋ. تەۋرەنمەي، ئېغىشماي، چىڭ: رىزىۋانگۇل ئۆزىنىڭ سۆزىدە مەھكەم تۇردى. ④ رەۋ. ئۇنتۇپ قالماي: ئەستە مەھكەم تۇتماق. ⑤ سۈپ. كۆچە. ئېھتىياتچان، پىششىق، پۇختا: ئۆزۈڭنى مەھكەم تۇت، قوشنائىنى ئوغرى تۇتما (ماقال).

مەھكۇم سۈپ[ئە] ① بىرمۇ جازاغا ھۆكۈم قىلىنغان ياكى ھۆكۈم قىلىنىشقا تېگىشلىك: — مەن جىنايەتچى، مەن ئۆلۈمگە مەھكۇم، — دېدى ئۇ. ② باشقىلارنىڭ ئەمرىدە، ھۆكۈمرانلىقىدا بولغان؛ باشقىلارنىڭ ئىلكىدىكى، ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى، قارام، بېقىندى: مەھكۇم خەلق. مەھكۇم مىللەت. مەھكۇم ئەل.

مەھكىمە ئى [ئە] قانۇن، ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئىدارە، ئورگان: ئەدلىيە مەھكىمىسى. تەپتىش مەھكىمىسى. ھەربىي ئىشلار مەھكىمىسى.

مەھلىيا سۈپ [پ] ئادەم ياكى بىرمۇ نەرسىگە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن، ئىس-ھوشىنى يوقاتقان؛ چىن دىلىدىن

كۆيگەن: مەھلىيا بولماق. مەھلىيا قىلماق.

مەۋج ئى [ئە] ① سۇ يۈزىنىڭ جىمىر-جىمىر قىلغان ھەركىتى. ② دولقۇن؛ كۆتۈرۈلۈش؛ چايقىلىش: ئۆستەڭ ئۆزگىنىدىن چىقىپ ۋاقىتلىق يانداش ئۆستەڭلەك بىلەن ئەگىپ ئۆتۈپ غەرپكە قاراپ مەۋج ئۇرۇپ ئاقماقتا ئىدى. * شۇندىن بۇيان قەلبىمدە شادلىق، سۆيۈنۈش تۈيغۇسى مەۋج ئۇرماقتا ئىدى.

مەۋجۇت سۈپ [ئە] ئوبيېكتىپ بار بولۇپ تۇرۇۋاتقان، بار: مەۋجۇت بولماق.

مەۋجۇدات ئى [ئە] ئالەم، تەبىئەتتە بار نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى، دۇنيادا مەۋجۇت نەرسىلەر، پۈتۈن، بارلىق: دۇنيادىكى مەۋجۇداتلار ھەددى-ھىسابسىز ۋە رەڭگارەڭ.

مەۋجۇدىيەت ئى [ئە] ①مەۋجۇتلۇق، مەۋجۇدات، بارلىق: شۇندىن باشلاپ ماڭا پۈتۈن تەبىئەت، پۈتۈن مەۋجۇدىيەت باشقىچە يېڭى، باشقىچە يېقىملىق، باشقىچە بىر گۈزەل كۆرۈنىدىغان بولدى. ②<پلس> ماددا.

مەۋسۇم ئى [ئە] ① يىلنىڭ مەلۇم پەسلى ياكى ۋاقتىدا بولىدىغان ياكى ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدىغان ئىش دەۋرى: تېرىقچىلىق مەۋسۇمى. دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش مەۋسۇمى. ② < ئىستر > كۈندۈزنىڭ ئۇزۇن-قىسقىلىقى، چۈش ۋاقتىدىكى قۇياش نۇرىنىڭ تىك-يانتۇلۇقى قاتارلىق ئەھۋاللارغا ئاساسەن ئايرىپ چىقىلغان ۋاقىت بىرلىكى.③ < ئىستر > بىر يىلنىڭ تۆتتىن بىرى، يەنى پەسىل: باھار مەۋسۇمى، ياز مەۋسۇمى. ④ < ماتار > بىر ئوقۇش يىلىنىڭ بېرىمى: مەۋسۇم ئىمتىھانى. بىرىنچى ئوقۇش مەۋسۇمى. ⑤ كۆچمە. دەۋر، مەزگىل، چاغ: قىرىقتىن ھالقىغان مەنمۇ، يىگىتلىك مەۋسۇمى ئۆتتى، ھايات ۋادىسىدىن كەزدىم، بېشىمدىن قانچە ئىش ئۆتتى.

مەۋقە ئى [ئە] ① ئادەم، بىرەر ئىجتىمائىي گۇرۇپپا، تەشكىلات، قاتلام قاتارلىقلارنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى، نوپۇز، دەرىجە: ئۇلار خوجايىنلىق مەۋقەسىدە چىڭ تۇرۇپ، ئەقىل- پاراسىتىنى تولۇق ئىشقا سېلىپ ئىشلەپچىقىرىشنى ئىسلىگە كەلتۈرۈش ۋە ياخشىلاش يولىدا تېخىنكا ئىسلاھاتى ئېلىپ باردى. ②كىشىنىڭ بىرەر ئۆگىنىش، سىياسىي، ئىجتىمائىي ھەرىكەت، پائالىيەتلەردىكى پوزىتسىيىسى؛ مەيدان، ئىرادە: مەۋقەسىدە چىڭ تۇرماق. ③ ئورۇن: ھازا مەۋقە جەھەتتە ئوت (قۇيماش) نىڭ تۆۋىنىدە، سۇنىڭ ئوستىدە تۇرغانلىقى ئۈچۈن، خاراكتېرى ھۆل ئىسسىق بولىدۇ.

مەۋلانا ئى [ئە] دىنىي ساھەدە ئىشلىتىلىدىغان «دامۇللا»، «ئۇستاز» مەنىسىدىكى ھۆرمەت سۆزى: — مەيلى ئۇ سىزنىڭ مەۋلانىڭىز ياكى مېنىڭ مەۋلانىم بول-

سۇن، ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتى بولمىغان يوق، — دېدى ئۇ.

مەۋلۈت ئى [ئە] <دن> مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ تۇغۇلغان كۈنى ۋە ئۇنى خاتىرىلەپ ئوقۇلىدىغان مەسنەۋى؛ بۇ مەسنەۋىنى ئوقۇيدىغان دىنىي مۇراسىم: مەۋلۈت ئوقۇماق. مەۋلۈت ئوتكۈزمەك.

مەھەۋۈم سۈپ [ئە] ① ئەقىل بىلەن، پىكىر قىلىش ئارقىلىق تەسەۋۋۇر قىلىنىدىغان؛ ئەقلىي، پىكرىي، ئابستراكت: مەۋھۇم چۈشەنچە. مەۋھۇم تەسىر. مەۋھۇم سان. ② كونكرېت ئەمەس، نائېنىق، مۇجمەل: ئۇ ئاللىقاندىاق ئىگىدارچىلىقى ئېنىق بولمىغان مەۋھۇم بىرنەرسىدەك ئىدى.

مەئىشەت ئى [ئە] ① كۈندىلىك تىرىكچىلىك، ياشاش، تۇرمۇش كەچۈرۈش: مەئىشىتىم يامان ئەمەس، خۇداغا شۈكۈر ئامان- ئېسەن كېتىۋاتىمەن. ② كەيپ-ساپا، ئەيش- ئىشرەت، ھۇزۇر-ھالاۋەت: شائىر لۇتفى رېئال ھاياتقا بولغان مۇھەببەتنىڭ لەززىتىنى خىيالىي جەننەتنىڭ مەئىشىتىدىن يۇقىرى قويۇپ يازىدۇ.

مەئىشەتپەرەس سۈپ [ئە+پ] مەئىشەتكە بېرىلگەن، مەئىشەتنى ياخشى كۆرىدىغان: بۇ شىلەپە تېنى ساغلام، مەڭزى قىزىل، يېشى توختىغان بۇ ئادەمنىڭ خۇشخۇي يۈزىگە سايە چۈشۈرۈپ، ئۇنىڭ مەئىشەتپەرەس ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى.

مەي ئى [پ] ① ئۈزۈمنى ئېچىتىش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان بىر خىل ئىچىملىك؛ ۋىنو، مۇسەللەس؛ ھاراق، شاراب: مەي ئىچمەك. مەي تۇتماق. ② مېۋە-چېۋىلەرنىڭ تازا پىشقان چاغدىكى شىرىسى، شىرنە: مەي باغلىماق. * ئەنجۇر پىشىپ مەي بولدى، تەمى ئوخشار شېكەرگە. بەلنى مەھكەم باغلىدۇق، يېتىگى ئۈزۈن سەپەرگە.

مەيپەرەس سۈپ [پ] مەيگە بېرىلگەن، مەينى ياخشى كۆرىدىغان، مەينى كۆپ ئىچىدىغان، مەيخور: مەيپەرەس ئادەم.

مەيپۇرۇش ئى [پ] مەي ساتىدىغان ئادەم: ئۇ ھە دېگەندە مەس بولۇۋېلىپ، مەيپۇروشنى ئاۋارە قىلاتتى.

مەيخانا ئى [پ] ھاراق-شاراب، مەي ساتىدىغان، ئىچىدىغان جاي؛ قاۋاقخانا: ئۇ بۇگۈن بازاردىكى بىر مەيخانىغا بېرىپ، ھاراقنى بولۇشىغا ئىچىپتۇ.

مەيخور سۈپ [پ] مەينى، ئىچىملىكنى تولا ئىچىدىغان، ئىچىملىككە تولا بېرىلگەن، ئىچىملىك ئىچىشكە ئامراق: مەيخور ئادەم.

مەيدان ئى [پ] ① كەڭ بوشلۇق، ئوچۇقچىلىق، سەينا: كۆپ ئاماللارنى قىلىپ، ئۇ ئاخىنىڭ ئۆستىدىكى بىر مەيدانغا چىقتى. ② بىرەر ئىش، ھەرىكەت ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ياكى شۇنداق ئىش، ھەرىكەت بولىدىغان جاي، بوشلۇق؛ سەھنە: ئىش مەيدانى. جەڭ مەيدانى. يېغىن مەي-

دانى. كۆرەش مەيدانى. خەلق مەيدانى. توپ مەيدانى. ★ مەردنى مەيداندا سىنا (ماقال). ③ <فز> ماددىلار مەۋجۇتـ لۇقنىڭ بىر خىل ئاساسىي شەكلى، يەـ نى مۇئەييەن دائىرىسى بولمىغان تارقاق خۇسۇسىيەتلىك ماددا. ئۇ ئېنېرگىيە، ھەـ ربكەت مىقدارى ۋە ماسسىغا ئىگە كېلىدۇ. فىزىكىلىق مەيدان ئۆزئارا تەسىرلىشىش مەيدانى بولۇپ، پۈتكۈل بوشلۇقتا مەۋـ جۇت. ④ بىرەر ئىش، ۋەقە سادىر بولغان جاي: نەق مەيدانغا بېرىپ تەكشۈرمەك. ⑤ قىسمەن ماشىنىلاشقان ھەمدە بىزا ئىـگىلىكىنىڭ مەلۇم بىر تۈرى بويىچە ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كارخانا: باغۇەنچىلىك مەيدانى. دېھقانچەـ لىق مەيدانى. ⑥ <تىبا> كۆرۈنۈش: مەيدان خاتىرىلىگۈچى. ⑦ كۆچە. مەۋقە: كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ بايرىقى روشەن، مەيدانى مۇستەھكەم بولۇش لازىم. ⑧ مق. قېتىم، نۆۋەت، مەرتەم (ئويۇن-تېباتىر ۋە توپ تۈرلىرى ھەققىدە): ئۇلار ئاممىغا 45 مەيدان ئويۇن قويدى. ⑨ تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىنىڭ مەلۇم ۋاقىتلارغا بۆلۈنـ گەن ھەربىر بۆلىكى: قارشى تەرەپ بىر تـوپ كـىرگۈزۈۋالدى، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئوڭۇشۇالغۇچە بىرنەچچى مەيدان ئاخىرلاشـ تى.

مەيدە I ئى[ئە] ① بويۇننىڭ ئاستىنقى قىسمىدىن تارتىپ قورساقنىڭ ئۈستۈنكى قىسمىغىچە بولغان گەۋدە ئازىلىقنى كۆرـ سىتىدۇ: قىز ئىختىيارسىز ھالدا ئەزىزنىڭ مەيدىسىگە بېشىنى قويدى. ② ھەزىم قىـ لىش ئورگانىزمى، ئاشقازان: كۆڭۈل ئاغـ رىتقان دوست ئەمەس، مەيدە ئاغرىتقان ئاش (ماقال).

مەيدە II سۈپ[پ] ئۈششاق، كىچىك: مەيدە ئىش.

مەيزاب ئى[پ] ئۆزۈمنى يەرلىك ئۇسۇلدا ئېچىتىش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان بىر خىل ئىچىملىك؛ مۇسەللەس.

مەيل ئى[ئە] ① بىرەر نەرسە ياكى ئىشقا بولغان ئىشتىياق، قىزىقىش، ئىنتىلىش؛ ھەۋەس: ــ ئۇسسۇلۇققا مەيلىڭىز بولسا مەيەرگە كېلىڭ، ــ دەپ چاقىردى رەيھان ــ ھېنى يېقىملىق كۆلۈمسىرىگەن ھالدا. ② رىغبەت، ئىختىيار؛ راي: چىرايىدىن ئۇنىڭ مېنىڭ بىلەن داۋاملىق پاراڭلـ ــشىشقا مەيلى بارلىقى بىلىنەتتى. ③ كـۆڭۈلنىڭ مايىللىقى، رايى، خاھىشى؛ ئىشق، ھەۋەس: تۆمۈر خەلپە بۇ ئىككىيـ لەننى چېتىپ قويۇش خىيالىغا كېلىپ، ھۆسنارخاننىڭ مەيلىنى بىلىپ بېقىشنى روزىخانغا تاپشۇرغانىدى.

مەينەت سۈپ[ئە] كىر، پاكىز ئەمەس، پاسـ كىنا: مەينەت كىيىم. مەينەت قول. مەيـ نەت ئادەم.

مەيۇس سۈپ[ئە] ئېزىت. روھى چۈشكۈن، روھسىز، ئۈمىدسىز، غەمكىن، پەرىشان:

مەيۇس ئادەم.

مەيۇسانە رەۋ [ئە+پ] مەيۇس قىياپەتتە، مەيۇس بولۇپ، مەيۇسلۇق بىلەن؛ غەمكىن: ئۇنىڭغا كەچۈرۈم سورىغان قىياپەتتە مەيۇسانە قاراپ قويۇپ، ژايىت ئەپەندە. ئىلگى كەينىدىن مېڭىشقا مەجبۇر بولدۇم.

مەيۇەن ئى [خەن] تارس. ژاڭغا ۋە ئائىلىسىگە لازىملىق نەرسىلەرنى بازاردىن سېتىۋالىدىغان كىشى.

مو I مق [خەن] يەرنىڭ يۈزىنى ئۆلچەيدىغان ئۆلچەم بىرلىكى. تەخمىنەن 666.7 كۋادرات مېتىرغا تەڭ. ئادەتتە ئۇ گېكتارنىڭ $\frac{1}{15}$ گە توغرا كېلىدۇ: بىر مو يەر. ئۇچ مو ئېتىز.

مو II مق [خەن] مەملىكىتىمىزنىڭ كونا پارچە پۇل بىرلىكى. ئۇ يۇەننىڭ ئوندىن بىرىگە يەنى ئون پۇڭغا توغرا كېلىدۇ: ئىككى مو پۇل.

مو II مق [ئىنگ] <فز>توك ئۆتكۈزۈش بىرلىكى. ئۇنىڭ سانلىق قىممىتى ئۆتكۈزگۈچ قارشىلقىنىڭ ئەكس سانىغا تەڭ. مەسىلەن، بىردانە ئۆتكۈزگۈچنىڭ قارشىلقى ئۇچ ئوم بولسا، ئۇنىڭ توك ئۆتكۈزۈش بىرلىكى $\frac{1}{3}$ مو بولىدۇ.

موبى ئى [خەن] قوي يۇڭى، قىل، ئاغمىخان توقۇلغان قاتارلىقلاردىن ياسالىدىغان، خەت بېزىش، رەسىم سىزىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل قەلەم: موي قەلەم.

موتسكلت ئى [ر] <فاتن>ئىچىدىن يانىدىغان دۇنگاتېل كۇچى ئارقىلىق ھەرىكەتلىنىدىغان، مىنىشكە ئەپلىك ۋە تېز سۈرئەتلىك قاتناش قورالى.

مۇچەن مق [خەن] ← **مو** II : سەككىز موچەن.

موچەن ئى [پ] بەدەندىكى ئەھمىيەتسىز دەپ قارالغان تۇكلەرنى يۇلۇش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل قىسقۇچ ئەسۋاب.

موخازا ئى [خەن] ① ئالتۇندىن گۇل چىقىرىپ ياسالغان، دوپپىغا قادايدىغان قادىق، زىننەت بۇيۇمى. ② ئومۇمەن باش كىيىمىنىڭ ئالدى تەرىپىگە ئورنىتىلغان تۇرلۇك شەكىلدىكى سىمۇوللۇق بەلگىلەر.

موخورکا ئى [ر] كۆك تاماكىنىڭ يوپۇرماق ۋە ياغچىنى قورۇتۇپ، ئۇۋاپ ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان بىر خىل تاماكا.

مودا ئى [ر<فران] ① مەلۇم بىر دەۋردە كىشىلەرنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولۇپ دەۋر سۈرگەن، بازار تاپقان ھەم كەڭ تارقالغان تۇرلۇك ئادەت، كىيىم-كېچەك ۋە شۇ قاتارلىقلار: مۇشۇنداق قارىسىغا ھۆكۈم قىلىش بىزدە ھازىر مودا بولۇپ قالدى. ② شەكىل، پاسون، ياڭىزا: سائادەت قىزىغا يېڭى مودىدا يوپكا تىكىپ بەرگەنىدى.

موەەن ئى [خەن] <بوت> ئېيىقتاپان ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال.

مەنزىرە ئۆسۈملۈكى، يىلتىز پوستى دورا قىلىنىدۇ. ئىسسىقنى ياندۇرۇش، قاننى جانلاندۇرۇش ھەيزنى تەڭشەش روللىرىغا ئىگە. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى. ئۇ «مودەنگۈل»مۇ دېيىلىدۇ.

مودېرنىزم ئى [ر<فران] <ئىد > X IX ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا فرانسىيە بۇرژۇئا ئەدەبىياتىدا پەيدا بولغان ئېقىم، بۇ ئېقىم مەزمۇنسىز سەنئەتنى تەرغىب قىلىدۇ.

مودېل ئى [ر<فران] ① بىرەر نەرسىنىڭ شەكلى ۋە تۈزۈلۈشىنى بەلگىلىك ماسشتاب بويىچە كىچىكلىتىش ئارقىلىق ياساپ چىقىلغان خۇددى شۇ نەرسىنىڭ ئۆزىدەك نەرسە، شەكىل: ئايروپىلان مودېلى. پارا-خوت مودېلى. ② < گ سەن > رەسىم سىزىش، فوتو سۈرەت تارتىش ۋە ھەيكەلتاراشلىقتا شەكىل ئوبيېكتى قىلىنغان ھەيكەل، ئادەم ۋە باشقا نەرسىلەر. ③ مودا كىيىم كۆرەكلىرىدە، كىيىم پاسونلىرىنى كىيىپ تۇرۇپ ئاممىغا كۆرسىتىدىغان كىشىلەر.

مور ئى [خەن] <بوت > موگۈنىڭ بىر خىلى. چىرىگەن دەرەخ غوللىرىدا ئۆسىدۇ. شەكلى قۇلاققا ئوخشايدۇ. ئادەتتە ئىستېمال قىلىنىدۇ. ئۇ «قېرىنقۇلاق» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

مورا ئى [پ] ① ئۆينى ئىسسىتىش ئۈچۈن تامغا ئويۇپ ياكى قويۇرۇپ چىقارغان ئال-دى ئوچۇق قۇرۇلما: ئاجايىپ چىرايلىق نەقىشلەنگەن موربدا ئۆرۈك ئوتونى خۇش پۇراق چىچىپ كۆيۈپ تۇراتتى. ② تۇرخۇن: موربدىن چىققاندەك بولۇپ كېتىپسەن.

مورفولوگىيە ئى [ر<گرېك] ① < بىئول > ئورگانىزملارنىڭ سىرتقى ھالىتى، ئىچكى تۈزۈلۈشى ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىشلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن. ② < تىل > سۆزلەرنىڭ گرامماتىكىلىق تۈرلىرى (سۆز تۈركۈملىرى) ، سۆزلەرنىڭ تۈرلىنىش قانۇنىيەتلىرىنى ۋە سۆزلەرنىڭ ھەر خىل گرامماتىكىلىق شەكىللىرى ھەم شۇلار ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن گرامماتىكىلىق مەنىلەرنى، بۇلارنىڭ ھەر خىل قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان قىسمى.

مورفېما ئى [ر< گرېك] < تىل > تىلدىكى مەنىلىك بۆلەكلەرگە ئاجراتقىلى بولمايدىغان مەنە ئىپادىلىگۈچى ئەڭ كىچىك بىرلىك. ئەڭ كىچىك مەنىلىك بۆلەك.

مورفىن ئى [ر<گرېك] <خىم>بىر خىل دورا، يەنى ئورگانىك بىرىكمە. ئاق رەڭلىك كرىستاللىق ماددا، تەمى ئاچچىق زەھەرلىك، ئەپيۇندىن ياسىلىدۇ، دورىگەرلىكتە ئاغرىق پەسەيتكۈچى قىلىنىدۇ. داۋاملىق ئىشلەتكەندە ئوگايلا خۇمار قىلىپ قويىدۇ.

مورفىنىزم ئى [ر] <تېب > مورفىننى ئۇزاق

مۇددەت ئىستېمال قىلىش نەتىجىسىدە زەھەرلىنىشتىن بولىدىغان خۇمار، مورفىن خۇمارى.

مورگانىزم ئى [ل] <ىسۇل>ئامېرىكا ىسئولوگ ئالىمى مورگان (Thomas Hunt Morgan) يارىتقان بىر خىل ئىرسىيەت تەلىماتى. مورگانىزم ھېندىلىزمنىڭ ۋارىسى ۋە راۋاجى بولۇپ، ئىرسىيەتنىڭ ماددىي ئاساسى ھۈجەيرە خروموسومىسىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان گېندىن ئىبارەت؛ ئېرىشىلگەن خۇسۇسىيەتلەر ئىرسىيەت بولۇپ قالمايدۇ دەپ قارايدۇ.

مورېنا ئى [ر<فران] < گېئول > مۇزلۇق يۆتكىلىپ دۆۋىلەنگەن تۇرلۇك ماددىلارنىڭ ئورتاق نامى.

موزدۇز ئى [پ] ئايلاغ كېيىملىرىنى تىكىدىغان ھۈنەرۋەن، ئۇستا.

موكا ئى [پ] ① توقۇمىچىلىقتا رەختلەرنىڭ ئۆرۈشىگە ئارقاقنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش رولىنى ئويناىدىغان نەرسە، ئىككى ئۇچى ئىنچىكە، ئوتتۇرىسى تومراق بولغان توقۇش سايمىنى: ئۇ دادىسىنىڭ دەستىگاھى يېنىدا موكىغا يىپ تۇردى. ② تىكىش ماشىنىسىنىڭ ئاستىنقى يېپىنى ئۈستىگە چىقىرىپ بېرىش رولىنى ئويناىدىغان كىچىك غالتەككە ئوخشاش نەرسە.

مۇگو ئى [خەن] < بىسۇل > بازىدىيىلىك زەمبۇرۇغلار كلاسى، قالپاقلىق زەمبۇرۇغلار ئائىلىسىدىكى ئۇزۇق قىلىنىدىغان بىر خىل زەمبۇرۇغ. قاتلاقلىرى يۇمران ۋاقتىدا ئاچ بېغىر رەڭ بولۇپ، كېيىن قارىيىدۇ. سېپى ئۇستىدە ھالقىسى بولىدۇ. زەمبۇرۇغ يېپچىسىنىڭ ئۆسۈشىدىكى ئەڭ مۇۋاپىق تېمپېراتۇرا 22℃، خالتا تەنچىسىنىڭ بولسا 16 ℃ ئەتراپىدا بولىدۇ. ئات، كالا تېزەكلىرى ياكى چوشقا قېغى، شال پاخىلى ياكى مەڭگەن بىلەن ئارىلاشتۇرۇلۇپ، دۆۋىلەپ چىرىتىش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئۆسۈتۇرگۈچىسى قىلىنىدۇ. ئادەتتە كۆز، قىش ۋە ئىتىيازدا ئۆستۈرۈش ئەڭ مۇۋاپىق، دۆلىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئۆسۈتۇرۇلمەكتە.

مول مق [ئىنگ] <فز >مادىدا مىقدارىنىڭ بىرلىكى. بەلگىسى «MOL». ئۇ خەلقئارا بىرلىكلەر سىستېمىسىدىكى ئاساسىي بىرلىكلەرنىڭ بىرى بولۇپ، مەلۇم بىر مادىدا سىستېمىسى تەركىبىدىكى زەررىچىلەرنىڭ (مەسىلەن، مولېكۇلا، ئاتوم، ئىئون، ئېلېكترون ۋە باشقا زەررىچىلەرنىڭ) سانى، ماسسىسى 0.012 كىلوگرام كېلىدىغان كاربون — 12(^{12}C) تەركىبىدىكى ئاتوملارنىڭ سانىغا تەڭ بولسا، بۇ مادىدىلارنىڭ مىقدارى بىر مول بولىدۇ.

موللا ئى [ئە] ① دىنىي مەكتەپلەردە ئو-

قـۇپ ئىسلام دىنى بىلىملىرى ھەققىدە بەلگىلىك سەۋىيىگە يەتكەن كىشى، ئىسلام دىنى ئەربابى: ئاللا بەرمىگەننى موللا بەرمەس (ماقال) . * ئۇستا باردا قولۇڭنى تارت، موللا باردا تىلىڭنى تارت (ماقال) . ② كىشىلەرگە دىنىي تەلىم بەرگۈچى، ئىسلام دىنىي بىلىملىرىنى ئۆگەتكۈچى كىشى؛ ئۇستاز؛ ئوقۇتقۇچى: خوجا سەئىد قىزىنى موللىغا ئوقۇغىلى بەرگەندەكەن.

موللاق ئى [ئە] بېشى يەردە، پۇتى بوشلۇقتا تۇرۇش؛ پۇتىنى بوشلۇقتا، بېشىنى يەرگە قىلىش ھەرىكىتى: بالىلار يۇمشاق پاخالدا موللاق ئېتىشىپ تۆۋەنگە قاراپ قېچىپ كېتىشتى.

مولېكۇلا ئى [ر<لات] <خىم>ماددىلارنىڭ ئەسلىدىكى بارلىق خىمىيىلىك خۇسۇسىيەتلىرىنى ساقلىغان ۋە مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدىغان ئەڭ كىچىك زەررىچە. ئاتومدىن تۈزۈلىدۇ.

مولىبدېن ئى [ر< گرېك] < خىم >مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Mo (Molybdaenum) . قاتتىق، كۈمۈش رەڭلىك كرىستال. ئالاھىدە پوزىتسىيەلىك ھەم ئېلېكترلىك ئەسۋابلار سانائىتىدە قوللىنىلىدۇ.

مولىبدېنىت ئى [ر<گرېك] <گېئول>بىر خىل مىنېرال. خىمىيىلىك تەركىبى MOS_2. تەركىبىدىكى مولىبدېن 60% بولىدۇ. كۆپىنچە رېنىي تەركىبلىك كېلىدۇ. ئۇ ئوخشاش بولمىغان كۆپ شەكىللىك تۇردە بولۇپ، ئايرىم- ئايرىم ئۇچ ياقلىق ۋە ئالتە ياقلىق كرىستال سىستېمىسىغا كىرىدۇ. كرىستالى كۆپىنچە ئالتە ياقلىق تاختىسىمان بولۇپ، قۇراشمىسى قاسىراق سىمان كېلىدۇ. رەڭگى كۈل رەڭ، ئىز سىزىقى بېشىلغا مايىل قارامتۇل كۈل رەڭ بولىدۇ. مېتال پارقىراقلىقىغا ئىگە. قاتتىقلىقى 1، سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 4.7 — 5.0 . يايراقچىلىرى ئېگىلىشچان، سىلىق بىلىنىدۇ.

موم ئى [پ] <خىم> ھايۋان، مىنېرال ياكى ئۆسۈملۈكلەردىن ئېلىنىدىغان مايسىمان يۇمشاق ماددا. ئېلاستىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە، ئاسان سۇيۇقلىنىدۇ. سۇدا ئېرىمەيدۇ، كاربون سۇلفىد ۋە بېنزۇلدا ئېرىيدۇ. مەسلەن، سېرىق موم، ئاق موم ۋە پارافىن قاتارلىقلار. ئادەتتە ئۇ سۇدىن مۇداپىئەلىنىش ۋە شام ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ.

موما ئى [خەن] قاسقانغا سېلىپ، ھورداپ پىشۇرۇلىدىغان نان، جىگموما، ھورنان: دېۋانە ئايال ئالىقىنىدىكى ئاق مومنى ئىككىگە بۆلدى-دە، يېرىمىنى قىزغا بەردى.

مومسق سۈپ [ئە] پىخسىق، بېخىل، نامەرد: تەبىئىتى شۇنچىلىك سېخىي ۋە شۇنچىلىك بېخىلكى — ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ. چۈنكى ئۇ بەزىلەرگە پۇتۇن گۈزەللىكنى

ئاتا قىلىۋېتىدۇ، يەنە بەزىلەرگە بولسا ئۆ-
تۈپ كەتكەن مومىسق-دە!

مومبئت ئى [ر] مەزگىل، پەيت، دەۋر: ھازىر
بىز مۇھىم بىر تارىخىي مومبئتقا دۇچ
كېلىپ قالدۇق.

مۇناتست ئى [ر<نېم<گرېك] <گىئول >بىر
خىل مىنېرال. تەركىبىدە كۆپىنچە تورىي،
سىركونىي قاتارلىقلار بولىدۇ. يەككە ياق-
لىق كرىستال سىستېمىسىغا كىرىدۇ. رەڭ-
گى ئاچ سېرىق ياكى قوڭۇر، سىمولا
پارقىراقلىقىغا ئىگە، قاتتىقلىقى 5—5.5،
سۇنۇق يۈزى قۇلۇلە قېپى ھالىتىدىن
رەتسىز ھالەتكىچە بولىدۇ. سېلىشتۇرما ئې-
غىرلىقى 5.1، ئادەتتە رادىئوئاكتىپلىق
خۇسۇسىيەتكە ئىگە.

مۇناخ ئى [ر<گرېك] <دىن >تەركىدۇنيا
بولۇپ كاتولىك دىنى ياكى پراۋوسلاۋىيە
دىنىنىڭ مونىاستىرلىرىدا ياشىغۇچى كە-
شى؛ راھىب.

مونارخىزم ئى [ر] < پەلس > پادىشاھلىق
تۈزۈمىنى دۆلەت تۈزۈمىنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق
فورمىسى دەپ ھېسابلايدىغان رېئاكسىئون
سىياسىي ئېقىم، يۆنىلىش.

مونارخىست ئى [ر] مونارخىزم تەرەپدارى.

مونارخىيە ئى [ر<گرېك] < پەلس > پادە-
شاھلىق تۈزۈم.

مونىاستىر ئى [ر<گرېك] < دىن > كاتولىك
دىنى ۋە پراۋوسلاۋىيە دىنى راھىبلىرىنىڭ
ئىبادەت قىلىدىغان، تۇرىدىغان جايى؛
چېركاۋ.

مونتاژ ئى [ر < فران] ① < ئەد > بىر
ياكى بىرنەچچە بەدىئىي ئەسەرنىڭ ئېلىنە-
غان ئايرىم ئېپىزوت ۋە كۆرۈنۈشلەرنىڭ
تەشكىل تاپقان بەدىئىي ئەسەر. ② < كىنو > كىنو، رادىئو- تېلېۋىزىيە سەنە-
ئىتى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ساھەلەردە
ئايرىم بەدىئىي ئەسەرلەر ياكى ئۇلارنىڭ
بۆلەكلىرىنى ئومۇمىي ماۋزۇ ھەم سۈژېتنىغا
مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ بىر- بىرىگە ئۇلاش كە-
رەكلىكىنى ئۇلاپ، كە-
رەكلىگۈچى كىشى.

مونزونت ئى [ر] < گىئول > چوڭقۇرلۇق-
تىكى ئوتتۇرا جىنسلىق بىر خىلى. جىنس
خۇسۇسىيىتى ئورتوكلاز بىلەن دىئورىت-
نىڭ ئارىلىقىدا بولىدۇ.

مونوپول سۆپ [ر<گرېك] ① مونوپولىيە
پرىنسىپلىرىغا ئاساسلانغان: مونوپول كا-
پىتال. مونوپول باھا. مونوپول پايدا.
مونوپول يەر ئىجارىسى. ② مونوپولىيىگە
ئائىت: مونوپول بۇرژۇئازىيە. مونوپول
كاپىتالىزم.

مونوپولىيە ئى [ر< گرېك] < س ئىق > ئاز
ساندىكى چوڭ كاپىتالىستىك كارخانىلار
ياكى ئىگىلىك تەشكىلاتلىرىنىڭ يۇقىرى
پايدا ئېلىش مەقسىتىدە مەلۇم تاۋارلارنىڭ
ئىشلەپچىقىرىلىشى ۋەسىتىلىشىنى ئۆزگە-
چە ئىگىلىۋېلىشى، كونترول قىلىۋېلىشى.

مونولوگ ئى [ر<گرېك] ئەسەر تەركىبىدىكى پېرسوناژلارنىڭ ئۆزئارا ياكى باشقا پېرسوناژلارغا ۋە ياكى تاماشىبىنلارغا قارىتىپ ئېيتقان سۆزى.

مونىزم ئى [ر<گرېك] <پەلس>ھەممە نەرسىلەرنىڭ ئاساسى بىر دەپ قارايدىغان پەلسەپىۋى تەلىمات.

موھتاج ئى [ئە] بىرەر نەرسىگە بولغان ئېھتىياجلىق؛ ھاجەتمەن: مەن ئۆزۈمنىڭ سىزنىڭ ياردىمىڭىزگە نەقەدەر موھتاج ئىكەنلىكىمنى تىل بىلەن ئىپادىلەپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلىمەن.

موي ئى [پ] ئادەم ياكى ھايۋانلارنىڭ تېنىدىكى تۈك، قىل: موي تارىماق. مويىنى مۇ تەڭرىتەلمەسلىك.

مويسپىت سۈپ [پ] چاچ- ساقاللىرى ئاقارغان، ياشانغان، پىشقەدەم، چوڭ: مويسپىت ئادەم.

مويكا ئى [ر] تۈرلۈك يۇڭ، قىل تۈرىدىكى خام ماتېرىياللارنى تۈرگە ئايرىپ، تازىلاپ ئۆتكۈزۈۋالىدىغان ياكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا يەتكۈزۈپ بېرىدىغان ئورۇن: سىرتتىن كەلتۈرۈلگەن تاي-تاي يۇڭلار بۇ مويكىنىڭ شارقىراپ سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان تۆت چوڭ نورىغا تاشلىنىپ يۇيۇلۇپ چىقاتتى.

موينا ئى [پ] بەزىبىر ھايۋانلارنىڭ كېيىم-كېچەك ئۈچۈن ئىشلىتىشكە بولىدىغان يۇڭلۇق تېرىسى.

مۇئاپ ئى [ئە] پېرىت. بىرەر گۇناھ، سەۋەنلىك ياكى خاتا ئىش ئۈچۈن قىلىنغان كەچۈرۈم؛ ئەپۇ: مۇئاپ قىلماق.

مۇئامىلە ئى [ئە] ① كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا باغلىنىش، بىرەر ئىش، خىزمەتكە دائىر ئالاقە، مۇناسىۋەت: سودا مۇئامىلە. قوپال مۇئامىلە. مۇئامىلە قىلماق. ② پۇل، سودا- سېتىق ۋە تىجارەت كەسپىدىكى مۇناسىۋەت؛ ئالاقە: پۇل مۇئامىلىسى. ئىقتىسادىي مۇئامىلە.

مۇئاھىدە ئى [ئە] تارىخ. توختام: سودا مۇئاھىدىسى.

مۇئاۋىن سۈپ [ئە] بىرەر باشلىق ياكى رەھبەرنىڭ ياردەمچىسى؛ ئورۇنباسار: مۇئاۋىن ھاكىم. مۇئاۋىن رەئىس.

مۇئەننەر [ئە] ① سۈپ. پېرىت. بېقىملىق ھىد چاچقۇچى؛ خۇش پۇراق، خۇشبۇي: چەمەن گۈلشەنلىرى خىيمۇ مۇئەننەر، مۇئەننەر گۈللىرى گۈياكى ئەختەر. ② ئى <خم> بىرقانچە خىل پۇراقلىق ماتېرىيالنى تەڭشەش ئارقىلىق تەييارلانغان ئالرىلاشما پۇراقلىق ماتېرىيال.

مۇئەسسەسە ئى [ئە] بىرەر ساھەنى باشقۇرىدىغان، بەلگىلىك شتات ۋە مەمۇرىيەتكە ئىگە بولغان تەشكىلات: دۆلەت مۇئەسسەسىلىرى. ئىجتىمائىي مۇئەسسەسىلەر. ئىلمىي مۇئەسسەسىلەر.

مۇئەككەل ئى [ئە] پېرىت. بىرەر ئورۇن ياكى شەخس تەرىپىدىن ۋاكالىتەن ئىش بېجىرى

رىشكە مەسئۇل قىلىنغان كىشى؛ ۋەكىل: مۇئەككەل بولماق.

مۇئەللەق سۈپ [ئە] بىرەر نەرسىگە تەگمەي، بوشلۇقتا تىرەكسىز ئېسىلىپ تۇرغان: ئۇ قورغاننىڭ ئوتتۇرىسىدا مۇئەللەق تۇرغان بىر ئالمىنى كۆردى.

مۇئەللىپ ئى [ئە] يېزىق. يازغۇچى، ئاپتور: ئۇ ئاددىيلا ئادەم مۇشۇ ۋەقەنىڭ كاتىپى، مۇشۇ كىتابنىڭ مۇئەللىپى ئىدى.

مۇئەللىم ئى [ئە] ئوقۇتۇش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى؛ ئۇستاز، ئوقۇتقۇچى: مۇئەللىم بولماق. مەسئۇل مۇئەللىم. مۇزىكا مۇئەللىمى.

مۇئەمما ئى [ئە] <ئىد> ئەدەبىياتتا شېئىرىي يول بىلەن بېرىلغان تېپىشماقلار.

مۇئەييەن سۈپ [ئە] ھەممىگە مەلۇم بولغان، ئېنىق، ئاشكارا، بەلگىلىك: ھەرقانداق بىر ئىشنىڭ ئەملگە ئېشىشى ئۈچۈن مۇئەييەن شارائىت كېرەك.

مۇبادا بالغ [پ] ئەگەر، ئەگەردە: مۇبادا كەڭ كۆلەملىك ئۇرۇش بولۇپ، جەڭ قىلىشقا توغرا كېلىپ قالسا، بۇنى قويۇپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولىمىز.

مۇبارەك [ئە] ① سۈپ. مۇقەددەس، ئۇلۇغ، خاسىيەتلىك: مۇبارەك جاي. مۇبارەك زېمىن. مۇبارەك نام. ② ئى. تەبرىكلەش، قۇتلۇقلاش سۆزى: دوستۇم مۇبارەك بولسۇن، توي قىلىۋاپسەن، ئەمما ۋاقتىدا كېلەلمىدىم، ئەپۇ قىل. ③ئايالالارنىڭ ئىسمى.

مۇبالىغە ئى [ئە] ① ئاشۇرۇش، كۆپىتىۋېرىش؛ لاپ: مانا مۇشۇنداق كىشىلەرنىڭ كۆڭلى-كۆكسىنى ۋە مېھرىنى دېگىزدەك چوڭقۇر دېسە ھەرگىز مۇبالىغە بولمايدۇ. ② < ئىد > ئوبيېكتىپ شەيئى ياكى ھادىسىلەرنى ئۆزىنىڭ ئەسلىي ھالىتىدىن ئاشۇرۇپ ياكى كىچىكلىتىپ ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىر خىل ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە.

مۇباھ ئى [ئە] <دىن> شەرئىەتتىكى سەكىز ئەھمەلنىڭ بىرى، يەنى قىلسا- قىلمىسا گۇناھمۇ بولمايدىغان، ساۋابمۇ بولمايدىغان ئىشلار.

مۇپەتتىش ئى [ئە] بىرەر ئىش ياكى خىزمەتنىڭ قانداق كېتىۋاتقانلىقىنى تەكشۈرۈپ تۇرغۇچى خادىم: مۇپەتتىش گۇرۇپپىسى. مۇپەتتىش ئىشخانىسى.

مۇپەسسەل سۈپ [ئە] يېپىدىن يېگىنسىغىچە، پۈتۈن تەپسىلاتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، باشتىن-ئاخىر، ئومۇمىيۈزلۈك؛ ئەتراپلىق، تەپسىلىي: مۇپەسسەل پىلان. مۇپەسسەل تەكشۈرۈش.

مۇپەسسىر ئى [ئە] < دىن > تەپسىر ئالىمى ۋە ئىسلام ئىلمىگە دائىر ئەسەر يازغۇچى كىشى.

مۇپتى ئى [ئە] <دىن>شەرئىەت قانۇنلىرىنى چۈشەندۈرۈپ، شەرئىەتكە ئاساسەن پەتىۋا (ھۆكۈم) چىقىرىدىغان، مەسىلىلەرگە يول

تېپىپ بېرىدىغان دىنىي ئەرباب، ئۆلىما: قازى بىلەن قالامسەن، مۇپتى بىلەن كېتەمسەن (ماقال).

مۇپتىخانا ئى [ئە+پ] تار. مۇپتىنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنى، مەھكىمىسى: مەن ئەرز قىلىپ، ھال ئېيتىپ بارمىغان ھاكىم-دوتەيمۇ، مۇپتىخانا، قازىخانىلارمۇ قالمىدى.

مۇپتىلا ئى [ئە] دۇچار، گىرىپتار، يولۇقۇش: مۇپتىلا بولماق. مۇپتىلا قىلماق.

مۇتالىئ ئى [ئە] مەزمۇنىنى چۈشەنگەن، ئۆزلەشتۈرگەن ئاساستا ئىنچىكە ئوقۇش، تەتقىق: مۇتالىئە قىلماق. مۇتالىئە يۈرگۈزمەك.

مۇتاناسىپ سۈپ [ئە] چوڭ-كىچىكلىكى، ئېنى، بويى ئۆزئارا ماس ياكى ئوخشاش نىسبەتتە بولغان.

مۇتەئەسسىپ سۈپ [ئە] كونا ئەقىدە ۋە كونا ئەرسلەرگە يېپىشىۋالىدىغان، كونىلىقنى ياقلىغۇچى: مۇتەئەسسىپ كۆچلەر.

مۇتەپەككۇر ئى [ئە] چوڭقۇر پەلسەپىۋى يېكىر قىلىش ئىستېداتىغا ئىگە بولغان كىشى، تەپەككۇر ئىگىسى: بىرمۇنچە ئالاقلىق ئالىملار، مۇتەپەككۇرلار ۋە يازغۇچىلار ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش ئارقىلىق يېتىشكەن.

مۇتەخەسسىس ئى [ئە] بىرەر ساھەدە مەخسۇس بىلىم ئىگىلەپ ھەم شۇ ساھەدە مول تەجرىبىگە ئىگە بولغان كىشى، ئىختىساس ئىگىسى: گېئولوگىيە مۇتەخەسسىسى. ئىقتىساد مۇتەخەسسىسى.

مۇتەسسە ئى [ئە] < ئەد < بىر كۆپلەتى توققۇز مىسرادىن تەشكىل تاپقان شېئىر.

مۇتەكەببۇر سۈپ [ئە] ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان، كىشىنى كۆزىگە ئىلمايدىغان، ھالى چوڭ؛ ھاكاۋۇر، تەكەببۇر: مۇتەكەببۇر ئادەم. مۇتەكەببۇر ئەرباب.

مۇتەھەم سۈپ [ئە] باشقىلارغا يولسىزلىق قىلىدىغان؛ ئورۇنسىز بوزەك قىلىشقا ئۇرۇنىدىغان، ئۇشۇشۇق: توۋا، نېمانداق مۇتەھەم ئادەم بۇ.

مۇتلەق [ئە] ① سۈپ. مەڭگۈ بىر خىل تۇرىدىغان، ئۆزگەرمەيدىغان، ئۆزگەرمەس، مۇقىم؛ مەڭگۈلۈك: مۇتلەق ئەركىنلىك مەۋجۇت ئەمەس. ② سۈپ. پەقەت مەلۇم بىر خىل شارائىتقىلا ئاساسلانغان، باشقىلىرى نەزەردىن ساقىت قىلىنغان: مۇتلەق قىممەت. مۇتلەق تېمپېراتۇرا. مۇتلەق ھەقىقەت. ③ رەۋ. پۈتۈنلەي، تولۇق، تامامەن: خەلقنىڭ قانۇنلارغا مۇتلەق بويسۇنۇشنى تەلەپ قىلدى. ④ رەۋ. ھەرگىز؛ پەقەت: شۇ تاپتا، ئۇ ئاپتوموبىلدىن بىر خالىتا ئوغۇتنىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئاڭلىسا، مۇتلەق ئىشەنمەيدۇ بولاتتى. ⑤ رەۋ. ئىنتايىن، ناھايىتى: شۇنىمۇ كۆرۈشمىمىز كېرەككى، مۇتلەق كۆپ ساندىكى دىنىي زاتلار پارتىيىنى، سوتسىيالىزمنى ھىمايە قىلىدۇ ۋە قىزغىن سۆيىدۇ.

بدۇ.

مـــۇتئوەللى ئى [ئە] < دىن > مەسچىت، مەدرىسلەرنىڭ مالىيە، خوجلىق ئىشلىرىغا ئىگىدارچىلىق قىلغۇچى، باشقۇرغۇچى.

مۇجەسسەم سۈپ [ئە] جەملەنگەن، يىغىلغان، توپلانغان: مۇجەسسەم بولماق. مۇجەسسەم قىلماق.

مۇخ ئى [پ] <بوت > يوشۇرۇن گۈللۈك ئۆسۈملۈكلەرنىڭ چوڭ بىر تۈركۈمى. تۆرى ناھايىتى كۆپ، كۆپىنچە نەم ئورۇنلاردا ئۆسىدۇ. يالغان يىلتىزى بار.

مۇخالىپ سۈپ [ئە] يىزت. قارشى، زىت، خىلاپ: مۇخالىپ كەلمەك.

مۇخەممەس ئى [ئە] <ئىد > ھەر كۈپلېتى بەش مىسرادىن تەركىب تاپقان شېئىر شەكلى.

مۇخبىر ئى [ئە] گېزىت، ژۇرنال، رادىئو، تېلېۋىزىيە قاتارلىق مەتبۇئات ئورۇنلىرىغا خەۋەر، ماقالە، ئوبزور يېزىپ تۇرىدىغان كىشى: بىرىنچى دەرىجىلىك مۇخبىر. پراكتىكانت مۇخبىر. ئايال مۇخبىر.

مـــۇختارىيەت ئى [ئە] تارس ← **ئاپتونومىيە**: خەلق مۇبارەك كېلىپسىز، مۇختارىيەت تويىمىز. ئامراقلىشىپ ئەمدى بىز، بىر تۇغقاندەك بولىمىز.

مۇختەسىلات ئى [ئە] <ئىد > تۈيۇق.

مۇختەسەر سۈپ [ئە] يىزت. قىسقا، ئىخچام: بۇ قىسمىدا تېبابەتچىلىرىمىزنىڭ ئەملىي داۋالاش ئاساسلىرى مۇختەسەر ھالدا تونۇشتۇرۇپ ئۆتىلدى.

مـــۇخلىس ئى [ئە] ① بىرەر ئادەم ياكى نەرسىگە ئىخلاس، ئېتىقاد قىلغۇچى، ئىخلاسمەن، ئەگەشكۈچى: دىن مۇخلىسى. سادىق مۇخلىس. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

مۇداپىئە ئى [ئە] دۈشمەن، تەبىئىي ئاپەت، بىرەر كىم ياكى بىرەر نەرسىنىڭ ھۇجۇمىنى قايتۇرۇش، ئۇنىڭدىن ساقلىنىش، قوغدىنىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ھەرىكەت: مۇداپىئە ئىستىھكامى. مۇداپىئە قېشى. مۇداپىئە ئوكۇلى. مۇداپىئە ئورمىنى. دۈشمەن مۇداپىئىسىنى يېرىپ ئۆتمەك. دۆلەت مۇداپىئىسى.

مۇداخىلە ئى [ئە] ① باشقىلارنىڭ ئىشغا ئارىلىشىش. ② باشقىلارنىڭ زىمىنىنى بېسىۋېلىش ياكى ئۆزنىڭكە قارام قىلىش ئۈچۈن قىلىنغان قوراللىق ھۇجۇم، تاجاۋۇز: مۇداخىلە قىلماق. مۇداخىلە يۈرگۈزمەك.

مۇدەررىس ئى [ئە] مەدرىسلەردە دەرس بېرىدىغان كىشى، مەدرىسە ئوقۇتقۇچىسى: يۈزلەپ مۇدەررىس ۋە تالىپلارنى يېتىشتۈرگەن بۇ مەدرىسىمۇ خانۇەيرانچىلىقتا ئۇچرىغانىدى.

مۇددەت ئى [ئە] ۋاقىتنىڭ ئېنىق بىرەر ئىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن بۆلىكى؛ قەرەل: ئۇزۇن مۇددەت. قىسقا مۇددەت.

مۇددىئا ئى [ئە] كىشىنىڭ دىلىدىكى مەق-

سەت، نىيەت، مۇراد: ئازاد دادىسىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەنىدى.

مـۇدھىش سۈپ [ئە] كىشىنى دەھشەتكە، قۇرقۇنچقا، ۋەھىمگە سالىدىغان، قور-قۇچلۇق، دەھشەتلىك: مۇدھىش بوران. مۇدھىش جەمئىيەت.

مـۇدىر ئى [ئە] بىرەر ئىدارە، تەشكىلات، مەكتەپ قاتارلىقلارغا مەسئۇل كىشى: مەكتەپ مۇدىرى. كومىتېت مۇدىرى.

مۇدىرىيەت ئى [ئە] مۇدىرلىق خىزمىتى.

مۇرابا ئى [ئە] مېۋە ھەم بەزى كۆكتاتلارنى شېكەر قىيامى ياكى ھەسەل قاتارلىقلار بىلەن قوشۇپ قاينىتىش ئارقىلىق تەييار-لىنىدىغان بىر خىل سۇيۇق يېمەكلىك: ئالما مۇرابباسى. ئەنجۈر مۇرابباسى. سەۋزە مۇرابباسى. پەمىدۇر مۇرابباسى.

مۇراجىئەت ئى [ئە] بىرەر ھاجەت يۈزىسىدىن بىراۋغا ئېيتىلىدىغان سۆز، ئۆتۈنۈش، ئىلتىماس: مۇراجىئەت قىلماق. ئاغزاكى مۇراجىئەت.

مۇراجىئەتنامە ئى [ئە+پ] بىرەر مۇددىئا، ھاجەت يۈزىسىدىن يېزىلغان خەت؛ ئىل-تىماس.

مۇراد ئى [ئە] ① مەقسەت، مۇددىئا، ئارزۇ: مۇراد تاپماق. مۇرادىغا يەتمەك. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

مـۇراسىم ئى [ئە] ① دىنىي، ئەنئەنىۋى ئۆرپ-ئادەت مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈ-زۈلىدىغان مەرىكە، يېغىن: توي مۇراسى-مى. ② بىرەر ئىشنىڭ باشلانغانلىقىنى يېاكى تاماملانغانلىقىنى تەنتەنە بىلەن رەسمىي جاكارلاش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈ-لىدىغان يېغىن: ئوقۇش باشلاش مۇراسى-مى. ئۇزىتىش مۇراسىمى.

مۇرەببە ئى [ئە] ① <ئەد > تۆت مىسرا-دىن ئىبارەت شېئىر. ئۇنىڭ 1-، 2-، ۋە 4-ياكى 2- ۋە 4-مىسرالىرى قافىيىداش كېلىدۇ. خەلق قوشاقلىرى تولىراق مۇشۇ شەكلىدە يېزىلىدۇ. ②كونا. كۆادرات.

مۇرەببي ئى [ئە] تەربىيەچى، غەمخور: مۇ-رەببىيمىزدىن ئايرىلغان بولساقمۇ، ئاچ-تىن ئۆلمىدۇق.

مۇرەسسە ئى [پ] ئىككى تەرەپ بىر-بىرى بىلەن سۆھبەتلىشىش يولى ئارقىلىق ئۆز-ئارا يارىشىش؛ كېلىشىش، سۇلھى: مۇ-رەسسە قىلماق.

مۇرەككەپ سۈپ [ئە] ① بېشىلىشى، چۈ-شىنىلىشى، ھەل قىلىنىشى ياكى بېجىرى-لىشى ئاسان بولمىغان؛ تەس، قىيىن، مۇشكۈل: مۇرەككەپ مەسىلە. مۇرەككەپ ئىش. ② بىرنەچچە بۆلەكتىن، ئېلېمېنت-تىن تەركىب تاپقان، كۆپ تەركىبلىك، ئاددىي ئەمەس: مۇرەككەپ سان. مۇرەك-كەپ توز. مۇرەككەپ يوپۇرماق.

مۇرتەت ئى [ئە] <دىن >دىنىدىن، ئىسلام دىنىي ئېتىقادىدىن يانغان، خۇداغا شەك كەلتۈرگەن ئادەم.

مـۇرچۇبا ئى [پ] < بوت > گۈلسامساق

ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولـ
ـلـۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزىنى ئىستېمال
قىلغىلى ياكى دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.
قىزىتمىنى ياندۇرۇش، يۆتەل توختىتىش،
سۈيدۈكنى راۋان قىلىش روللىرىغا ئىگە.
مۇردا ئى [پ] ئۆلگەن كىشىنىڭ جەسىتى؛
ئۆلۈك.
مۇرمەككى ئى [پ] <بوت> ① مۇرمەككى
دەرىخى. ② شۇ دەرەخنىڭ دېڭىرقىيى
(پىلىمى).
مۇرۇڭۇەت ئى [ئە] يېزا. ئادەمگەرچىلىك يۈـ
زىسىدىن بىراۋغا قىلىنغان ياخشىلىق؛ سا ـ
خاۋەت، ھىممەت: مۇرۇڭۇەت قىلماق.
مۇرىت ئى [ئە] ① بىرەر روھانىي، ئۇستاز،
پىر، ئىشان قاتارلىق تونۇلغان كىشىلەرگە
قـول بەرگەن، ئەگەشكەن كىشى ياكى
ئۇنىڭ شاگىرتى، مۇخلىسى؛ تالىپى. ②
مەلۇم بىر دىن، مەسلەك، گۇرۇھ، ئېقىم
قاتارلىقلارغا ئېتىقاد قىلغان، ئۇنىڭغا مەنـ
سۇپ بولغان، ئۇلارغا ئەگەشكەن كىشى:
خرىستىئان مۇرىتى. بۇددا مۇرىتلىرى.
مۇزاكىرە ئى [ئە] ① بىرەر مەسىلە ئۈستىدە
ئۆزئارا بايان قىلىنىدىغان ياكى قىلىنغان
پىكىر، تالاش-تارتىش، مۇھاكىمە: مۇزا ـ
كـىرە قىلماق. ② تەكرار، تەكرارلاش
(ئوقۇغۇچىلار پائالىيىتى ھەققىدە): ھەر ـ
بىر ئوقۇغۇچى ھەر كۈندىكى ئالتە سائەت
دەرس، ئىككى سائەت مۇزاكىرىگە شەرت ـ
سىز قاتنىشىشى كېرەك.
مۇزەپپەر [ئە] ①سۈپ. زەپەر قۇچقان، غەلـ
بە قازانغان، غالىب: قانچە ئاپەتلەرنى يەڭـ
گەنلىك قەھرىگە بەرداش بېرىپ، پەم-پارا ـ
سەتنىلىك مۇزەپپەر تەختىدە كۆردۈم سېنى.
② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.
مـۇزىيې ئى [ر<گرېك] تارىخىي ۋە ئىلمىي
ئـەھـمىيەتكە ئىگە بولغان نەرسىلەرنى،
سەنئەت، تېخنىكا، تەبىئەت نەمۇنىلىرىنى
يـىـغىش، ساقلاش، تەتقىق قىلىش ۋە
كۆرگەزمە قىلىش ئىشى بىلەن شۇغۇللـ
ىنىدىغان مۇئەسسەسە: سەنئەت مۇزېيى.
تارىخ مۇزېيى.
مۇزىكا ئى [ر<گرېك] ① تۇرمۇش ۋەقەلىكى
ھەم كىشىلەرنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنى
تاۋۇشلۇق بەدىئىي ئوبراز، كۈي ئارقىلىق
ئىپادىلەيدىغان بىر خىل سەنئەت تۈرى:
سىمفونىيىلىك مۇزىكا. مۇزىكا ئەسىرى.
مـۇزىـكا نەزەرىيىسى. مۇزىكىدىن تەلىم
ئالماق. ② شۇ سەنئەتنىڭ چالغۇلار بـ ـ
لەن ئىجرا قىلىنىدىغان ئەسىرى، كۈي:
ئۇيغۇر خەلق مۇزىكىلىرى. بىتخوۋېن مۇ ـ
زىـكـىلىرى. ③ چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ
ئىجراسى، ئاۋازى: سىرتتىن يامغۇرنىڭ ئا ـ
ۋازى ئەمەس، شوخ مۇزىكا ئاڭلانغاندەك
بىلىنىدى. ④ كۆچمە. چالغۇ ئەسۋابى: مۇ ـ
زىكا چالماق. مۇزىكا زاۋۇتى.
مۇزىكانت ئى [ر] <مۇز>سازەندە، چالغۇ ـ
چى: — كەچ كىرىپ كەتتى، — دېدى

مۇنبرىدىن، ـــ ئەمدى بىز قايتايلى، ئەتە كەچتە ھۆجرامدا بولىمىز. يەكەندىن كەلـگەن شاھابدىن ناملىق مۇزىكانت مېھمـىنىم بار. ئۇنىڭدىن ساز ئاڭلايسىلەر.

مۇسابىقە ئى [ئە] مەلۇم بىر ئىش ئۈستىدە باشقىلاردىن ئۆتۈپ كېتىش ۋە ئۇتۇۋېلىش ئۈچۈن بولغان بەسلىشىش، ئېلىـشىش: مۇسابىقە قائىدىسى. مۇسابىقە قىلماق.

مۇساپە ئى [ئە] ئىككى تەرەپ، ئىككى نۇقتا ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق جاي، ئارىلىق: ئۇزۇن مۇساپە. قىسقا مۇساپە.

مۇساپىر ئى [ئە] ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلغان، باشقا جايدا تۇرۇۋاتقان كىشى؛ كەلگۈندى: مۇساپىر بولماق. ★ مۇساپىر ئىتنىڭ قۇيرۇقى ئىچكىرى (ماقال).

مۇساپىرپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] مۇساپىرلارنى ئاسرايدىغان، ئۇلارغا شەپقەت قىلىدىغان، كۆيۈنىدىغان: مۇساپىرپەرۋەر ئادەم.

مۇساپىرخانا ئى [ئە+پ] تارىخ. چەت، ياقا يۇرتلاردىن كەلگەن كىشىلەر قونىدىغان جاي، مېھمانخانا: ئۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر شەھەرگە كېلىپ قاپتۇ. كوچىلارنى ئايلىنىپ بىر مۇساپىرخانىنى تېپىپ چۈشۈپتۇ.

مۇسادىرە ئى [ئە] بىراۋنىڭ ئىلكىدىكى پۇل، مال-مۈلۈك قاتارلىق تەئەللۇقاتلارنى ھۆكۈمەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش، ئومۇمـىنىڭ قىلىۋېتىش: مۇسادىرە قىلماق.

مۇساۋىيات سۈپ [ئە] يېزىت. ئىككى تەرەپنى ئوخشاش، پەرقلەنمەيدىغان؛ تەڭ، باراۋەر.

مۇسەبىبە ئى [ئە] <ئىد> <يەتتە مىسرالىق كۇپلېتتىن تۈزۈلگەن شېئىر.

مۇسەددەس ئى [ئە] <ئىد> <ئالتە مىسرالىق كۇپلېتتىن تۈزۈلگەن شېئىر. بۇ خىل شېئىرنىڭ بىرىنچى كۇپلېتىدىكى ئالتە مىسرا ئۆزچىل قافىيەداش بولىدۇ. كېيىنكى كۇپلېتلىرىدا ئالدىنقى تۆت مىسرا باشقا قافىيەدە بولۇپ، ئاخىرقى ئىككى مىسراسى بىرىنچى كۇپلېتتىكى قافىيەدە ئۇزچىللىشىدۇ، ياكى بولمىسا بىرىنچى كۇپلېتنىڭ ئاخىرقى ئىككى مىسراسى كېيىنكى كۇپلېتلاردا تەكرارلىنىدۇ.

مۇسەللەس I ئى [ئە] ئۈزۈمنى سىقىپ، سۈيىنى قاينىتىش يولى بىلەن يەرلىك ئۇسۇلدا ياسالغان ئىچىملىك: مۇسەللەس قاينىتماق.

مۇسەللەس II ئى [ئە] <ئىد> <ئۇچ مىسرا-لىق كۇپلېتتىن تەركىب تاپقان شېئىر شەكلى. بۇ شەكىل ئىككى خىل كېلىپ، كېيىنكى، مىسرالاردا ئاۋۋالقى ئىككى مىسرا ئوخشاش قافىيەدە، 3-مىسرا بىرىنچى كۇپلېتتىكى قافىيەدە كېلىدۇ.

مۇسەممەن ئى [ئە] <ئىد> <ھەر بىر كۇپلېـتى سەككىز مىسرادىن تەركىب تاپقان شېئىر شەكلى. بۇ شەكىل ئىككى خىل بولىدۇ. بىر خىلىنىڭ ھەر كۇپلېتى بىر

خىل قاپيىدە تۆزۈلۈپ، قاپيىلىرى كۆ-
پـــنچە مۇرەببەنىك قاپيىە تۆزۈلۈشىگە
ئـوخـشايدۇ ياكى بىرىنچى كۇپلېتتىكى
سەككىز مىسرانىك ھەممىسى قاپيىداش
بولۇپ، كېيىنكى كۇپلېتلارنىك ئاخىرقى
8-مىسراسىدا بىرىنچى كۇپلېتتىكى قاپيىە
ئىزچىللاشىدۇ. يەنە بىر خىلىدا بولسا،
ھەر كۇپلېتنىك ئالتە مىسراسى چاپراس
قاپيىلىك (يەنى 1-، 3-، 5-مىسرالىرى
بىر خىل قاپيىدە، 2-، 4-، 6-مىسرالىرى
بىر خىل قاپيىدە)، ئاخىرقى ئىككى مىس-
راسى يەنە باشقىچە قاپيىداش كېلىدۇ.
بۇ شەكىلنى بارماق ۋەزنىدە يازسىمۇ بو-
لىدۇ، ئاروز ۋەزنىدە يازسىمۇ بولىدۇ.

مۇسەننىپ ئى [ئە] تارس. ئەسەر يازغۇچى؛ ئاپتور.

مۇسىبەت سۆپ [ئە] ① < مات > نۆلدىن چوڭ، نۆلدىن يۇقىرى: مۇسىبەت سان. مۇسىبەت ئەزا. ② < فز > ماددىي قە-سىملىرى پروتون ۋە پوزىترونىدىن ئىبارەت ئېلېكترگە ئائىت؛ ئېلېكترون يوقاتقان: مـۇسىبەت زەرەت. مۇسىبەت قۇتۇب. ③ ئىنكار قىلىنمىغان، رەت قىلىنمىغان: مۇس-بەت ئىبادەت.

مۇستەبت ئى [ئە] زالىم ھۆكۈمران، ئىستىب-دات: ئۇ كۆنلەردە بۇ يېڭى مۇستەبتنىڭ ھېشىدا خوجىنىياز ھاجى بىلەن ماجۇڭ-يىڭنىڭ قىلىچى ئويناپ تۇراتتى.

مۇستەسنا سۆپ [ئە] ئومۇمىي قائىدىدىن، ئادەتتىكى تەرىپتىن تاشقىرى، باشقىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتسىز، ھەممىدىن خالىي، سىرتىدا: ئۇيغۇر تېبابىتى پەن بولغانلىرى-كەن، ئۇ ئۆزلۈكسىز راۋاجلىنىش، يېڭى-لىنىش، كەشپ قىلىنىش، تاكامۇللا-نىش قانۇنىيىتىدىن مۇستەسنا ئەمەس، شـۇنـىڭدەك كەمچىلىك، يېتەرسىزلىك-لەردىنمۇ خالىي بولالمايدۇ.

مۇستەقىل سۆپ [ئە] ① ئىختىيارى ئۆزىدە بولغان، بىراۋغا تەۋە ياكى ئۇنىڭ ئىلكىدە بولمىغان، ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولغان: مـۇستەقىل دۆلەت. مۇستەقىل رايون. ② باشقىلارنىڭ ياردىمىسىز ياكى باشقۇ-رۇشسىز ئۆز ئەقلى، خاھىشى بىلەن ئىش قىلالايدىغان: مۇستەقىل مىياۋزۇچە سۆز-لىمەك.

مۇستەكرە سۆپ [ئە] <دىن > مەكروھ دەپ قارالغان، مەكرو سانالغان: شۇبھىلىك.

مۇستەملىكە ئى [ئە] < پەلس > كۆچلۈك دۆلەتلەر تەرىپىدىن بېسۋېلىنىپ، سىيا-سىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي جەھەتتىكى مۇستەقىللىقىدىن مەھرۇم قىلىنغان، شۇ-لارنىڭ باشقۇرۇشىغا بوي سۇنغان دۆلەت ياكى رايون.

مۇستەھەپ ئى [ئە] ① < دىن > قىلىنسا يـاخـشى، قىلىنمىسا گۇناھ بولمايدىغان ئىش: كېرەكسىز مۇستەھەپ ئىشلار ئۇ-چـۇن جـاننى پىدا قىلدۇق. ۋە لېكىن

هەجگە باج ئالسا توزۇپ قاچقانمىز بار. دۇر، ئىللىم-پەن ئىجتىماتىغا كۆڭۈلنى قويمىدۇق بىزلەر، ئوقۇرمىز، ئوقۇتۇرمىز لېكىن سېغىز چاياشمىز باردۇر. ② تەرەت ئېلىش ئۇچۇن ئەۋرەتلىرىنى يۇيۇش: مۇستەھەپ قىلماق.

مۇستەھزاد ئى [ئە] <ئىد >بىر ئۇزۇن، بىر قىسقا مىسرادىن تەركىب تاپقان، ئۇزۇن مىسرالارمۇ ئۆز ئالدىغا قاپىيىلىنىدىغان؛ قىسقا مىسرالار ئۇزۇن مىسرالارنىڭ مەزمۇنىنى تېخىمۇ تولۇقلاپ، كۇچەيتىپ بېرىدىغان؛ ئۇزۇن مىسرالارنى قىسقا مىسرالاردىن ئايرىپ قارىغاندىمۇ مەسنەۋى ياكى غەزەل شەكلىنى ئېلىپ ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل تۇرالايدىغان شېئىر.

مۇستەھكەم سۈپ [ئە] ① بۇزۇلمايدىغان، بېرىلمايدىغان؛ پىشىق، پۇختا، چىداملىق، مەھكەم: مۇستەھكەم ئىمارەت. مۇستەھكەم كۆۋرۈك. ② كۆچمە. ئۆزگەرمەيدىغان، ئاينىمايدىغان؛ بەرقارار: مۇستەھكەم ئىرادە. مۇستەھكەم دوستلۇق.

مۇسكۇل ئى [ر<لات] <ئالمىدىن ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ تېنىدىكى بىر خىل توقۇلما. ئۇ نۇرغۇنلىغان مۇسكۇل تالالىرىنىڭ غۇزۇمەكلىششىدىن تۇزۇلگەن.

مۇسۇلمان ئى [ئە] ئىسلام دىنىدىكى كىشى: مۇسۇلمان بولماق. ✱ مۇساپىر بولمىغۇچە، مۇسۇلمان بولماس (ماقال).

مۇسىبەت ئى [ئە] يۇز بەرگەن قايغۇلۇق ھادىسە، كۆڭۈل بېرىملىق، كۇلپەت، قالىرلىق، ھازا: مۇسىبەتتە بولماق. مۇسىبەت يەتمەك.

مۇشاۋىر ئى [ئە] كېڭەشكۇچى، مەسلىھەت بەرگۇچى، مەسلىھەتچى: خەمىت سىلىڭ ئۇلارنى كېرەك بولۇپ قالار دېگەن ئوي بىلەن مۇشاۋىرلارغا قوشۇپ بىللە ئېلىۋالىغانىدى.

مۇشاۋىرەك ئى [ئە + پ] < مۇز > ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ ئۇچىنچىسىنىڭ نامى. ئۇ جەمئىي 31 نەغمە، 363 مىسرا بولۇپ، چوڭ نەغمىگە 17 نەغمە، 216 مىسرا؛ داستانغا سەككىز نەغمە، 84 مىسرا؛ ئالتە مەشرەپكە ئالتە نەغمە 63 مىسرا جايلاشقان.

مۇشائىرە ئى [ئە] بىرنەچچە شائىر بىر يەرگە جەم بولۇپ، بىر ماۋزۇدا، شۇ ماۋزۇدىكى پىكىرلەرنى راۋاجلاندۇرۇش يۇزىسىدىن ئېلىپ بېرىلىدىغان شېئىر ئېيتىشىش مۇسابىقىسى: ئۇلار ئالدىنسدا خۇددى شائىرلار مۇشائىرىسىدەك بىردەم سۆز ئويۇنى بولىدى.

مۇشەررەپ سۈپ [ئە] ① پىزت. شەرەپلىك، شانلىق: «بەش يۇلتۇز» ئۇستىگە بېزەكلەر تاقىدى، جۇدىنىڭ مۇشەررەپ ئىزى قەدىمى. ئەسلەيمىز ئۇ ھايات مەڭگۈ بىز بىلەن، قۇياشتەك نۇر چاچار، ئۆچمەس ئەبەدىي. ② شەرەپكە مۇيەسسەر بولغان، شەرەپ تاپقان: — ئاتا ئۆزلىرىنىڭ ئېيتقانلىرىنى

قانلىرىدىكىدەك كىشى بولۇش لازىمقىتىگە مۇشەررەپ ئەمەسمەن، — دېدى ساۋۇت كۆلۈپ تۇرۇپ.

مۇشەققەت ئى [ئە] قاتتىق قىينىچىلىق، ئېغىرچىلىق، زەخمەت: مۇشەققەت تارتماق. مۇشەققەت چەكمەك. * ئۇ يول بويى مۇشۇ خىياللىرىنىڭ ئىلكىدە لەززەتلەنىپ، سەپەر مۇشەققىتىنى ئۇنتۇغان ھالدا يۈرتىغا كەلدى.

مۇشىپىق سۈپ [ئە] يېزا. شەپقەت قىلىدىغان، شەپقەتلىك: ئايا ساقىي قەدەھ كەلتۇر، بولۇپ مۇشىپىقي مامۇتنىڭ، كېزىكتەك قىينىلار جىسمىم ھارارەت تەپتىدە ئوتىنىڭ.

مۇشت ئى [پ] قول پەنجىلىرىنىڭ چىڭ تۇگۇلگەن ھالىتى: مۇشت ئاتماق. مۇشت كۆتۈرمەك. * ئاش بەرگەنگە، مۇشت بېرىپتۇ (ماقال).

مۇشتا ئى [پ] دۇكانىنىڭ كىرىچىگە ئورنىدىغان، چىلان ياغىچىدىن ياسالغان توقماق.

مۇشتاق سۈپ [ئە] تەشنالىق، سەۋرسىزلىك بىلەن كۈتكۈچى، تەقەززا، ئىنتىزار: مۇشتاق بولماق. * بىرنەچچە كۈن چوڭ توي-تاماشا ئۆتكۈزۈلدى. ئىككى مۇشتاق ئاشىقلار بىر- بىرىدىن مۇرادلىرىنى ھاسىل قىلىپ ھاتەمگە كۆپلەپ دۇئا قىلىشتى.

مۇشتەرى ئى [ئە] گېزىت، ژۇرنال، كىتاب قاتارلىق نەرسىلەرنى سېتىۋالغۇچى؛ خېرىدار، ئابونېنچى: مۇشتەرى بولماق.

مۇشتەك ئى [<نېم] تاماكىنى قادىپ چېكىدىغان بىر خىل سايمان: — بۇ ۋەزىپىنى ئۆزلەگە تاپشۇرغان-دە، — دېدى تۆكچى مۇشتەكنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ.

مۇشتۇم ئى [پ] مۇشت: ئۇ خوتۇنىنىڭ ئەدىپىنى كېلىشتۇرۇپ بېرىپ قويماقچى بولۇپ، مۇشتۇمىنى چىڭ تۆگكىنىچە، كارىۋاتقا يېقىنلاشتى.

مۇشتۇمزور ئى [پ] تارس. يوقسۇل، نامرات، كەمبەغەللەرنى رەھىمسىزلەرچە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان، ئىزىدىغان، زوراۋان: دۆلەت ئەركانى بۇزۇلۇپ، قانۇن- ياساق ئىشتىن چىقماقتا، مۇشتۇمزورلار غۇلغۇلا كۆتۈرۈپ دۆلەتنى مالىمانچىلىققا سالماقتا، پېقىرنىڭ يۇرىكى مۇجۇلۇپ يانجىلماقتا.

مۇشك ئى [پ] كېپىكنىڭ جىنسىي بېزىدىن ئېلىنىدىغان بىر خىل قارامتۇل، خۇشبۇي ماددا؛ (ئەتتارلىق ۋە تېبابەتتە ئىشلىتىلىدۇ): ئەتىياز بۇلۇتى ئۆتتى ھۆكۈمرەپ، خوتەننىڭ مۇشكىدەك تۇس ئالدى جاھان. ئېيتساڭچۇ تۇنۇگۈنلۈك پەرىيادلىرىنى، يېشىڭدىن كۆكەرگەن سەرۋى، سۇۋادان.

مۇغەمبەر سۈپ [ئە] بىلىپ تۇرۇپ ھېچنېمىنى ئۇقمىغان، سەزمىگەن قىياپەتكە كىرىۋالغان، ئالدامچىلىق بىلەن ئىش كۆرىدىغان؛ ساختىپەز، قۇۋۇ، ھىيلىگەر، خۇپسەن: مۇغەمبەر ئادەم.

مۇغەننى ئى [ئە] يېزىت. ساز چالغۇچى، سازەندە: مۇغەننىلەرنىڭ ساز ئاۋازىدىن گۈلزار ئىچىدە خىجىلدۇر بۇلبۇل. ئۈيغۇر قىزلىرى چۈشىسە ئۇسسۇلغا، كۆرسەن ئۇنى گويا قىزىلگۈل.

مۇقتا ئى [ر < نىم] < ماشىن > ماشىنا ۋە مېخانىزملارنىڭ ئىككى ئوقىنى بىر-بىرىگە ئۇلايدىغان قىسمى.

مۇقابىل سۈپ [ئە] يېزىت. قارشى، قارشى هالدا، قارىمۇقارشى؛ زىت: مۇقابىل بولماق. مۇقابىل تۇرماق. * كۆنچىقىش لەشكەرلىرى يېتىپ كېلىش بىلەنلا، ئۇلارنىڭ قوشۇنى قارشى چىقتى، ئىككى قوشۇن بىر-بىرىگە مۇقابىل بولۇپ تۇرۇشتى.

مۇقاتىل ئى [ئە] <بوت > سىر دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ. ئۆتكۈر خۇشبۇي پۇرايدۇ، ئۇرۇقىنى ئىسمىتىمال قىلىشقا بولىدۇ. شاكىلىدىن ماي ئېلىنىدۇ، ئۇ «مۇقاتىل دەرىخى» مۇ دەپ يىلىدۇ.

مۇقام ئى [ئە] ① < مۇز > ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» ۋە ئۇنىڭ هەربىر قىسمى. هەربىر مۇقام چوڭ نەغمە، داستان ۋە مەشرەپتىن ئىبارەت ئۈچ قىسمدىن تەركىب تاپىدۇ. ئون ئىككى مۇقام جەمئىي 72 خىل نەغمە ۋە 170 تىن ئارتۇق ئاھاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ② مۇزىكىلىق ئاھاڭ، مۇزىكا ئاھاڭى، كۈي ۋە ئۇنىڭ تەرتىپى: چۈشۈ قىلىپ ئۇز مۇقامىغا توۋلاپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈۋاتقان تورغاي ئاۋازى بەكمۇ يېقىملىق. ③كۆچمە. تەرتىپ؛ ئۆلچەم، رېتىم: ئۇنىڭ بۇ خىل سۆزلىرى ئۆزگەرمەستىن بىر مۇقامدا ئېيتىلىپ تۇراتتى. ④ كۆچمە. هەربىرىدە، ئۇسۇل، يول: ئۇستا كۆرسىگەن شاگىرت هەر مۇقامدا يورغىلار (ماقال). ⑤ نوپۇز، دەرىجە، مەرتىۋە: تۆمۈرخان ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ: — راستىن ئەۋلىيالىق مۇقامىغا يېتىشكەن كىشى ئىكەن، — دېدى هەيران قېلىپ.

مۇقاۋا ئى [ئە] < مت > كىتاب-ژۇرنال، دەپتەر ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ قەغەز، سۇلياۋا قاتارلىق نەرسىلەردىن قىلىنغان سىرتقى قىسمى؛ تاشلىق: قاتتىق مۇقاۋا. يۇمشاق مۇقاۋا. كىتابنىڭ مۇقاۋىسى.

مۇقەددەس [ئە] ① سۈپ. ئەزىز، ئۇلۇغ، تەگدىشسىز: مۇقەددەس جاي. مۇقەددەس كىتاب. ② سۈپ. ئالىيجاناب، سۆيۈملۈك، بىباها، شەرەپلىك: تۇغۇلدۇم دۇنياغا ئۆلمەسەم دەيمەن، ئۆلسەممۇ ئارماندا كەتمەسەم دەيمەن. مۇقەددەس ئەل ئىشى بولسا كەلگە ئاسمان، كۆكسىدە يۇلتۇزدەك ئۆچمەسەم دەيمەن. ③ ئىيالالارنىڭ ئىسمى.

مۇقەددەم رەۋ [ئە] بۇرۇن، ئىلگىرى، ئالدىن، ئاۋۋال: شۇنىڭ بىلەن بۇ خوتۇنلىرىنى يولغا سېلىۋېتىپ، ئىككى يىل مۇقەددەم يەنە بىر قىزغا ئۆيلىنىپتۇ.

مۇقەددەم ئى [ئە] ① ئىلمىي، ئەدەبىي، مۇزىكا، تىياتىر ئەسەرلىرى ۋە گەپ-سۆز، نۇتۇق قاتارلىقلارنىڭ كىرىش قىسمى، باشلىنىشى: كىتابنىڭ مۇقەددىمىسى. مۇزىكىنىڭ مۇقەددىمىسى. ② كۆچمە. بىر نەرسىنىڭ بېشى، دەسلەپكى باسقۇچى: ئەتىكى تويىنىڭ مۇقەددىمىسى ھېسابىدىكى بۇ ئۇسسۇل سورۇنى كەچ كىرگەنچە قىزىشقا باشلىدى.

مۇقەررەر سۈپ [ئە] ① ۋۇجۇدقا كېلىشى، يۈز بېرىشى، ئەمەلگە ئېشىشى ئېنىق بولغان؛ شۇبھىسىز، تۇرغان گەپ، چوقۇم: بىر ئەركىشى ئالداشقا باشلىسىلا، كەينى-كەينىدىن يالغان ئېيتىشى مۇقەررەر. ② قارار تاپقان، تايىن؛ تۇرغۇن ھالەتكە كەلگەن: مۇقەررەر تەرتىپ.

مۇقىم سۈپ [ئە] ① بىر جايدا دائىم تۇرىدىغان، ئۆزگەرمەيدىغان، تۇراقلىق: مۇقىم مۇلۇك. مۇقىم ئىشچى. گەپنى مۇقىم قىلماق. ② دائىما بولۇپ تۇرىدىغان، ھەمىشە، دائىم: — شەھەردىن بىز تەرەپكە قاتنايدىغان مۇقىم ماشىنا يوق، — دېدى ئۇ.

مۇكاپات ئى [ئە] ئېرىشكەن نەتىجە، يارانقان بىرەر تۆھپە، كۆرسەتكەن خىزمەتلەر ئۈچۈن بېرىلىدىغان ماددىي نەرسە؛ ئىنئام: مۇكاپات ئالماق. مۇكاپات بەرمەك.

مۇكەممەل سۈپ [ئە] ① ھەر جەھەتتىن تولۇق، كەم - كۈتسىز، تەلتۆكۈس: مۇكەممەل قۇرۇلما. مۇكەممەل ئەسەر. ② تاكامۇللاشقان، كامالەتكە يەتكەن: ئاتام رەھمىتى ئەرەب، پارس تىللىرىنى مۇكەممەل بىلگەندىن باشقا، يەنە خەنزۇ، ماجۇ، ئىنگلىز تىللىرىنىمۇ ياخشى بىلەتتى.

مۇلازىم ئى [ئە] خىزمەتچى، خادىم: ئوردا مۇلازىمى. مېھمانخانا مۇلازىمى.

مۇلازىمەت ئى [ئە] خىزمەت؛ كۈتۈش: مۇلازىمەت قىلماق.

مۇلاقات ئى [ئە] يېرت. ئۇچرىشىش، كۆرۈشۈش، يولۇقۇش: مۇلاقات بولماق. * ئۇلارنىڭ ئېتىنى «كېلىن» بىلەن قىز يېتىلەپ تېز چاپقىنىچە يول يۈرۈپ ھېلىقى باغقا كەپتۇ، شاھزادە بىلەن شاھ قىزنىڭ مۇلاقات بوپتۇ.

مۇلاھىزە ئى [ئە] بىرەر مەسىلە ھەققىدە قىلىنغان ئوي-خىيال: مۇلاھىزە قىلماق. مۇلاھىزە يۈرگۈزمەك.

مۇلايىم سۈپ [ئە] گەپ يەيدىغان، ياۋاش، كۆڭلى يۇمشاق؛ رايىش: مۇلايىم ئادەم. مۇلايىم بالا.

مۇلتىپلىت ئى [ر < لات] < فز < ئاساسىي زەررىچىلەرنىڭ بىر گۇرۇپپا كۈانت ھېخانىكىلىق ھالىتى. بۇ گۇرۇپپا ھالەتتە ئاساسىي زەررىچىلەرنىڭ بەزى كۈانتلىق سانلىرى ئوخشاش قىممەتكە ئىگە بولىدۇ، لېكىن باشقا كۈانتلىق سانلارنىڭ قىممىتى ئوخشاش بولمايدۇ.

مۇلتىمېتر ئى [ر<لات] <متر>ئېلېكتر قارشىلىقى، توقۇلقلىق ھەم ئۆزگىرىشچان توك ۋە ئېلېكتر بېسىمى قاتارلىقلارنى ئۆلچەيدىغان ئۇنىۋېرسال ئىسچوتچىك.

مۇمكىن سۈپ [ئە] ① ئىمكان، ئىمكانىيەتى بار بولىدىغان، ئەملگە ئاشىدىغان: مۇمكىن دەپ قارالغان ئىشنى ئەلۋەتتە ئىشلەش كېرەك. ②«ئېھتىمالى بار، ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس» دېگەن مەنىلەردىكى پەرەزنى بىلدۈرىدۇ: ئۇنىڭ كېلىپ قېلىشى مۇمكىن. * بارساڭىز كۆرۈشۈشىڭىز مۇمكىن.

مۇمىيا ئى [ئە< گرېك] <تېب> ① مىللىي تېبابەتچىلىكتە سۈنغان سۆڭەكلەرنى داۋالاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان مومىياندەك قەدىمدە، كىشىلەر چىرىشتىن ساقلىنىدىغان دورا ماتېرىياللىرى بىلەن بىر تەرەپ قىلىپ كۆمگەن، چىرىمىگەن جەسەت ياكى يەر شارائىتى قۇرغاق بولغانلىقتىن چىرىمەي قۇرۇپ قالغان جەسەت.

مۇناپىق سۈپ [ئە] ① تىلى باشقا، دىلى باشقا، سۆز-ھەرىكىتى بىر-بىرىگە توغرا كەلمەيدىغان، سەمىمىيەتسىز؛ ئىككى يۈزلىمە: مۇناپىق ئادەم. مىللىي مۇناپىق. ② كۆچمە «قارا يۈز»، «ۋىجدانسىز» دېگەن مەنىدىكى تىل-ھاقارەت سۆزى: تۆمۈر خەلپە كىشەن- زەنجىرلىرىنى شاراقلىتىپ ئورنىدىن تۇردى- دە، «تۆفى! مۇناپىق، دوزەخىي! سەندىن كەلگەن ۋاپا شۇمۇ؟» دېدى.

مۇناجات ئى [ئە] خۇدادىن يالىدىم، مەدەت، نىجاتلىق تىلەپ قىلىنىدىغان دۇئا؛ خىتاب: مۇناجات ئەيلىمەك. مۇناجات قىلماق.

مۇنار ئى [ئە] بىرەر ئىمارەتكە قوشۇپ ياكى ئالاھىدە قۇرۇلغان تۇرخۇن شەكلىدىكى ئېگىز قۇرۇلۇش: مەسچىت مۇنارى. سۇ مۇنارى. خاتىرە مۇنارى.

مۇنازىرە ئى [ئە] بىرەر مەسىلە ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان تالاش-تارتىش: مۇنازىرە قىلماق.

مۇناسىپ سۈپ [ئە] ① توغرا كېلىدىغان، ماسلىشىدىغان، مۇۋاپىق، لايىق: مۇناسىپ ھەرىكەت. مۇناسىپ كەلمەك. مۇناسىپ كۆرمەك. ② ئەرزىيدىغان، ئەرزىگۈدەك: تىلغا ئېلىشقا مۇناسىپ يالىدىم. * شاھىزادە ئاتا- ئانىلىرىغا مۇناسىپ سۈڭغىلارنى ئېلىپ تەييار بولدى.

مۇناسىۋەت ئى [ئە] ① كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە؛ مۇئامىلە: مۇناسىۋەت قىلماق. مۇناسىۋەتنى ئۈزمەك. ② تەشكىلاتلار، دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى بارىدى - كەلدى، ئېلىم- بېرىم، مۇئامىلىلىرى، ماددىي ۋە مەنىۋى ھايات بىلەن باغلىق بولغان ئالاقە: دوستلۇق مۇناسىۋىتى. سودا مۇناسىۋىتى. ③ نەرسىلەر، كىشىلەر، ھادىسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى باغ-

لىنىش، ئالاقە: دۆلەت كارخانىلىرى بە-
لەن ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئوتتۇرىسىدىكى
تاۋار مۇناسىۋىتى.

مۇنەججىم ئى [ئە] ① ئاستىرونومىيە بىلەن
شۇغۇللىنىدىغان، يۇلتۇزلارغا قاراپ پال
سالىدىغان كىشى؛ ئاستىرونوم: ئۇ زامانلار-
دا كىشىلەر بالىلىرىنىڭ ئىسمىنى قويۇش-
تا ئاۋۋال مۇنەججىملەرگە پال ئاچقۇزۇپ
كۆرۈپ، ئاندىن كېيىن ئىسىم قويىدە-
كەن. ② كۆچمە. بىرەر ئىشنى ناھايىتى
پۇختا ئويلاپ قىلىدىغان، نۇرغۇن نەرسە-
نى بىلىدىغان ئادەم: ئۇ بەك مۇنەججىم،
بىرنەرسىدىن ئالدىراپ خۇلاسە چىقارمايە-
دۇ.

مۇنەۋۋەر [ئە] ① سۈپ. ئەڭ ياخشى، ئەڭ
ئېسىل، ئالدىنقى قاتاردىكى: مۇنەۋۋەر
ئەسەر. مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

مۇنبەت سۈپ [ئە] ئۇنۇملۇك، ھوسۇللۇق،
ھوسۇل كۆپ چىقىدىغان: مۇنبەت يەر.
مۇنبەت زېمىن.

مۇنبەر ئى [ئە] ① مەسچىت، دەرسخانا، زال
قاتارلىق ئاممىۋى سورۇنلارنىڭ ۋەز ئېيىت-
قۇچىلار، دەرس ياكى نۇتۇق سۆزلىگۈ-
چىلەر ئۈچۈن ئالاھىدە لايىھەلىنىپ، يەر-
دىن ئېگىز قىلىپ قۇرۇلغان جايى، سۈپە-
سى: مۇنبەرگە چىقماق. مۇنبەردە تۇرۇپ
سۆزلىمەك. رەئىس مۇنبىرى. ② كۆچمە.
پائالىيەت سورۇنى، مەيدانى، سەھنە: ئە-
دەبىيات مۇنبىرى. سەنئەت مۇنبىرى. تا-
رىخ مۇنبىرى.

مۇنتەزىر ئى [ئە] پېرت. تەقەززا، تەشنا، ئىنتە-
زار: مۇنتەزىر بولماق. * ھالا 40 كۈن
بولدى، قۇش يەرگە چۈشمىدى، ھېچكىم-
نىڭ ېېشىغا قونمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ
خالايىقلار كېچە-كۈندۈز قۇشقا مۇنتەزىر-
دۇر.

مۇنتىزىم سۈپ [ئە] ① تەرتىپلىك يوسۇندا
ئۇزلۇكسىز داۋام قىلىدىغان، بۇزۇلمايدە-
غان، ۋاقتلىق ئەمەس: مۇنتىزىم پىلان.
مۇنتىزىم تەربىيە. ② بەلگىلەنگەن تەر-
تىپتە، سىستېمىلىق ئىش ئېلىپ بارىدە-
غان، چۈۋالچاق ئەمەس: مۇنتىزىم قو-
شۇن.

مۇندەرىجە ئى [ئە] <مەت> كىتاب، ژۇرنال
قاتارلىقلارنىڭ ېېشى ياكى ئاخىرىدا ئۇنىڭ
سەھىپە ناملىرىنى بەت نومۇرى بويىچە
كۆرسىتىپ بېرىدىغان رويخەت: كىتابنىڭ
مۇندەرىجىسى. تارىم ژۇرنىلىنىڭ مۇندە-
رىجىسى.

مۇنقەرز ئى [ئە] باشقىلار تەرىپىدىن باشقۇرۇ-
لىدىغان، باشقىلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا يا-
شايدىغان، مۇستەقىللىقنى يوقاتقان، ېې-
قىندى؛ يوقالغان، تۇگىگەن: مۇنقەرز بول-
ماق. مۇنقەرز قىلماق.

مۇنكىر سۈپ [ئە] پېرت. ئىنكار قىلغۇچى، رەت
قىلغۇچى؛ قارشىلىق قىلغۇچى: ېىلىمدىن
ېاتىنىڭ نۇرلانمىسا، كۆڭلۈڭ قارالىغۇ

تۇن، قۇياش نۇرىغا مۇنكىر شەپەرىڭلەرگە مەدەتكار يوق.

مۇنكىر نەكىر ئى [ئە] <دىن> دىنىي چۈشەنچىدە ھېيت دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن ئۆلۈكنى سوراق قىلىدىغان ئىككى پەرىشتە.

مۇھاپىزەت ئى [ئە] ئادەم ۋە نەرسىلەرنى تاشقى تەسىرنىڭ زىيىنىدىن ساقلاش، قوغداش، ئاسراش؛ ھىمايە: مۇھاپىزەت قىلماق. مۇھاپىزەت ئورمىنى.

مۇھاجىر ئى [ئە] ئۆز ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ باشقا دۆلەتتە ئولتۇراقلاشقان، باشقا ئەلدە ياشاۋاتقان كىشى؛ مۇساپىر: چەت ئەل مۇھاجىرى. مۇھاجىرلار بىرلەشمىسى.

مۇھاسىرە ئى [ئە] قورشاۋ، قامال: مۇھاسىرە قىلماق. مۇھاسىرىگە ئالماق.

مۇھاكىمە ئى [ئە] ① بىرەر خۇلاسىگە كېلىش ئۈچۈن كۆپچىلىك بىلەن پىكىرلىشىش، ھەر تەرەپلىمە ئويلىشىش؛ مۇزاكىرە: مۇھاكىمە ئۇزاق ۋە قىزغىن بولدى. ② پىكىر يۈرگۈزۈش، مۇلاھىزە؛ پىكىر: مۇھاكىمە يۈرگۈزمەك. * قوشۇمچىنى تۈرۈپسەن گۈلنىز، مۇھاكىمە قىلغاندا كەچتە. خۇشاللىقىڭ ئايان كۆزۈڭدە، نېمىلەر كەچتى شۇ دەم پىكرىڭدە. ③ < لوگ > ئەقلىي خۇلاسە.

مۇھەببەت ئى [ئە] ① بىرەر كىشىگە، بىرەر نەرسە ياكى ئىشقا بېرىلىش، مايىللىق تۇيغۇسى؛ سۆيگۈ، ئىشق، مېھىر: مۇھەببەت باغلىماق. * مۇھەببەتنى سېتىۋالغىلى بولماس (ماقال). ② ئايالىلارنىڭ ئىسمى.

مۇھەببەتنامە ئى [ئە+پ] مۇھەببەت ھەققىدە يېزىلغان، سۆيگۈ ئىزھار قىلىنغان خەت: رەيھانەم شىرەگە ھېلىقى ساختا مۇھەببەتنامىنىمۇ ئالدى.

مۇھەررەم ئى [ئە] ① ھىجىرىيىنىڭ 1-ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىل ھېسابىدا 1- ئاي. ئۇ ھوشۇر (ئاشۇر) ئاي دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ② ئايالىلارنىڭ ئىسمى.

مۇھەررىر ئى [ئە] <مد> تەھرىرلىك خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى: ئەدەبىي مۇھەررىر. باش مۇھەررىر. مەسئۇل مۇھەررىر.

مۇھتەسىپ ئى [ئە] ① تارىخ. جەڭ-تارازا ۋە باھانى نازارەت قىلغۇچى؛ ھېساب ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى. ② < دىن > دىن ۋە جامائەت ئىشلىرىدا شەرىئەت قانۇنىنى بويىچە ياخشى ئىشلارغا ھەيدەكچىلىك قىلىپ، يامان ئىشلاردىن توسىدىغان نازارەتچى: دەررە كۆتۈرگەن بىرقانچە مۇھتەسىپ بىر ئەر، ئىككى ئايالنى ھەيدەپ كىرىپ قازىلارغا توغرا قىلدى.

مۇھىت ئى [ئە] ①ھايات، پائالىيەت داۋامىدا ئىشۋاتقان تەبىئىي شارائىتلار؛ ئەتراپتىكى يەر- جايلار، ئەتراپ: مۇھىت تازىلىقى. تەبىئىي مۇھىت. ② ھۇنەر-كەسىپ، ئىش- پائالىيەت ۋە شۇ

قاتارلىقلارغا نسبەتەن بىر- بىرىگە باغلىق بولغان كىشىلەر دائىرىسى؛ ئەتراپتىكى ئەھۋال ياكى شۇ يەرنىڭ ئىجتىمائىي شارائىتى: سېستىرالار مەكتىپىنى پۈتتۈرۈپ، شەھەرلىك بىرىنچى دوختۇرخانىغا تەقسىم قىلىنغان گۇلباھار يېڭى مۇھىتقا ناھايىتى تېزلا كۆنۈپ كەتتى. ③ <فىز>بىر خىل ماددا يەنە بىر خىل ماددىنىڭ ئىچكى قىسىمىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغاندا، كېيىنكىسى ئالدىنقىسىنىڭ مۇھىتى بولىدۇ.

مۇھىم سۈپ [ئە] ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان، ئەھمىيەت جەھەتتىن بىرىنچى دەرىجىلىك: مۇھىم ئىش. مۇھىم مەسىلە.

مۇڭاپىق سۈپ [ئە] ماس، توغرا كېلىدىغان، مۇناسىپ، لايىق: مۇڭاپىق كەلمەك. مۇڭاپىق كۆرمەك.

مۇڭازىنەت ئى [ئە] ① جىسىملارنىڭ قارىمۇقارشى يۆنەلگەن تەڭ كۈچلەر تەسىرىدىكى تىنچ، تۇرغۇن ھالىتى: مۇڭازىنەت ساقلىماق. ② كۆچمە. قارىمۇقارشى كۈچلەرنىڭ، ھادىسىلەرنىڭ تەڭلىششى، ئۇيغۇنلىششى تۈپەيلى سادىر بولغان نېسىپىي تۇرغۇنلۇق: سىياسىي كۈچلەر مۇڭازىنىتى. مۇڭازىنەت سېزىمى. ③ <پلس> تەگىپۈڭلۇق: مۇڭازىنەت نەزەرىيىسى.

مۇڭەببەلسىپەت ئى [ئە+پ] <بوت> گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى يېپىسىمان، توپلىشىپ ئۆسىدۇ. يازنىڭ بېشىدا چېچەكلەيدۇ، گۈلى كىچىك، سۆسۈن رەڭ، ئۇمۇم گۈل رېتىدە. مېۋىسى يېرىلىپ، ئۇرۇقى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. تۆگۈنەك يىلتىزى ئازراق موكا شەكلىدە بولۇپ، دورا قىلىشقا بولىدۇ. ئادەتتە ئۇ قۇۋۇمەت دورىسى ھېسابلىنىدۇ ھەمدە يۆتەل پەسەيتىش، بەلغەم بوشىتىش، سۇيىدۇك راۋانلاشتۇرۇش قاتارلىق روللارغا ئىگە.

مۇۋەپپەق ئى [ئە] مۇيەسسەر بولۇش، مەقسەتكە يېتىش، ئۇرۇنۇش: ئارىدىن يەنە بىر يىل ئۆتۈپ كەتتى. يەنە دەل باھار ۋاقتىدا خىزمەت بىلەن يېزىلارغا چىقىشقا مۇۋەپپەق بولدۇم.

مۇۋەپپەقىيەت ئى [ئە] بىرەر ئىشتىن قولغا كەلتۈرگەن، ئېرىشىلگەن نەتىجە؛ غەلبە، ئۇتۇق: مۇۋەپپەقىيەت قازانماق. * بۇ مۇۋەپپەقىيەتلەر ئۇچۇن، ئۇنى سىنىپ مۇدىرى ۋە ساۋاقداشلار سەممىي قۇچاقلاپ تەبرىكلىدى.

مۇۋەششەھ ئى [ئە] <ئىد> ھەربىر بېيىتنىڭ بېشىدىكى ياكى ھەربىر مىسرانىڭ بېشىدىكى ھەرپلەرنى قۇراشتۇرسا كىشى ئىسمى ياكى بىرەر مەنىلىك سۆز چىقىدىغان شېئىر شەكلى: لۇتپۇللا مۇتەللىپ «دوستۇمغا مۇۋەششەھ» دېگەن شېئىرنى يازغان.

مـۇۋەققەت سۈپ [ئە] دائىمىي بولمىغان، ۋاقىتلىق: مۇۋەققەت رەئىس. مۇۋەققەت ھۆكۈمەت.

مۇيەسسەر ئى [ئە] ① ئېرىشىش، مۇمكىنـلىك، يېتىشىش، سازاۋەر: مۇيەسسەر بولـماق. مۇيەسسەر قىلماق. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

مۇئەززىلە ئى [ئە] <دىن > VIII ئەسىردىن XI ئەسىرگىچە بولغان ئاربىلىقتىكى ئىسلام دىنىنىڭ بىر مەزھىپى.

مۇتىدىل سۈپ [ئە] ① سوغۇقمۇ ئەمەس، ئىسسىقمۇ ئەمەس، ئوتتۇرىچە: مۇتىدىل ھاۋا. مۇتىدىل بەلۋاغ. ② بىرەر تەرەپكە، بىرەر ئېقىمغا يان باسمايدىغان، ئوتتۇرىـدىكى: كوممۇنىستىك پارتىيە گومىنداڭغا ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى فېئوداللارغا كۆچلەر-گە قارىتا مۇتىدىل سىياسەت قوللاندى. ③ نورمال: تەبىئىي خادىملارنىڭ تەبىئىي مىزاجى مۇتىدىل بولۇشى لازىم.

مۇتىۋەر سۈپ [ئە] خەلق ئىچىدە يۇز ئابرۇيى بار، ھۆرمەتكە ئىگە بولغان: ئۇ ئۆز زامانـىسىنىڭ مۇتىۋەر ئادىمى ئىدى.

مۇجىزات ئى [ئە] يېزا. كىشىلەر تەسەۋۋۇر قىلمىغان، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ھادىسىلەر، ئىشلار، مۇجىزىلەر: قايسى بىر مۇجىزات مۇئەللىمىز ۋۇجۇدقا چىققان؟

مۇجىزە ئى [ئە] كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىـغان، ئادەتتىن تاشقىرى ئىش، ھادىسە، نەرسە: مۇجىزە ياراتماق.

مۇجىزىكار ئى [ئە+پ] مۇجىزە يارىتقۇچى، پەيدا قىلغۇچى: خۇشتار ئىدىم قۇياش، يۈلتۇز، ئايلارغا، شۇلار بىلەن ياشىراتتى گۈل بېغىم. سىڭگەندىمۇ مۇجىزىكار ئاسـمانغا، قۇياش چېغىم، يۈلتۇز چېغىم، ئاي چېغىم.

مـۇمىن [ئە] ① ئى < دىن > خۇدانىڭ بارلىقىنى ئېتىراپ قىلغان، ئىمان ئېيتقان كىشى، مۇسۇلمان: — ئى خۇدايا، مۇـمىنلىرىڭنىڭ دۇئاسىنى قوبۇل ئەت! — دەپ شۇئىرلىدى ئۇ ساقلىنىڭ ئۈچىنى چىشلەپ. ② سۈپ. كۆچە. ئىشەنچلىك؛ ياۋاش، ئىتائەتمەن: — قولۇڭدىن كېلىـشىچە تەييارلىق كۆرۈپ، قىزىڭنى ياخشى تەربىيىلەنگەن، ئوبدان مۇمىن بىر كىشىـگە نىكاھلاپ بەر، — دېدى ئانا. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

مۇھتەرەم [ئە] ① سۈپ. كىشىلەرنىڭ ھۆرـمىتى، ئېھتىرامىغا سازاۋەر بولغان، ھۆرمەتـلىك: مۇھتەرەم ئەپەندى. مۇھتەرەم جا-ناب. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

مۇھلەت ئى [ئە] بىرەر ئىشنى قىلىش ئۈچۈن كېرەك بولغان، بەلگىلەنگەن مۇددەت، ۋاقـىت: مۇھلەت بەرمەك. مۇھلەت ئالماق. مۇھلەت سورىماق.

مۇھۇر ئى [ئە] تامغا: مۇھۇر باسماق. ★ ياشلىقىمدا ئۆگەنگەن تاشقا مۇھۇر باسقاندەك، قېرىغاندا ئۆگەنگەن قۇمغا مۇھۇر باسقاندەك (ماقال).

مۇھۇردار (مۇھۇرداری) ئى [ئە+پ] پادىشاھ سارايلىرىدا مۇھۇر تۇتقۇچى ئەمەلدار: — ئەرزگە بارلىق مۇھۇردارلار، ئاقساقال، يۇز بېشىلار مۇھۇر باسسۇن، — دەپتۇ پادىشاھ.

مۇجمەل سۈپ [ئە] چۈشىنىپ بولمايدىغان، ئوچۇق، ئېنىق ئەمەس، نائېنىق: مۇجمەل گەپ. مۇجمەل ئىش.

مۇشكۇل سۈپ [ئە] ھەل قىلىنىشى قىيىن، ئېغىر، مۇرەككەپ، تەس: مۇشكۇل ئىش. مۇشكۇل ۋەزىيە.

مۇشكۇلات ئى [ئە] قىيىنچىلىقلار، مۇشكۇل-لۇكلەر.

مۇلكى سۈپ [ئە] دۆلەت ياكى ھۆكۈمەتكە تەئەللۇق بولغان؛ مەمۇرىي: مىللىي ئار-مىيىنىڭ ئاقسۇغا يېتىپ كېلىشى بىلەن شەھەر دەرۋازىلىرى چېلىپ تاقىلىپ، گو-مىندانىڭنىڭ ھەربىي- ساقچى، مۇلكى ئە-مەلدارلىرى سېپىل ئېچىگە قامىلىپ قال-دى.

مۇلۇك (مۇلكى) ئى [ئە] بىراۋنىڭ ئۆزىگە تەۋە بولغان مال- دۇنيا، يەر- سۇ، ئۆي- ئىمارەت قاتارلىق بايلىقلىرى: ياخشى مۇ-لۇك ھېكمىنىڭ، بۇزۇلغاندا ھېچكىمنىڭ (ماقال).

مۇلۇكدار ئى [ئە+پ] مۇلۇك ئىگىسى: ئۇ-نىڭ بىرى، مۇلۇكدارلارنىڭ ۋەكىلى، يەنە كېلىپ خەزىنىچى تېكىن ئاغىچى ئىدى.

مېتابولىزم ئى [رگرېك] <بىئول > جانلىقلارنىڭ تاشقى دۇنيادىن ئوزۇقنى كې-رەكلىك ماددىلارنى ئۆزلۇكسىز قوبۇل قى-لىش ۋە ئۇنى ئۆز تېنىنىڭ ماددىسىغا ئايلاندۇرۇش بىلەن بىرگە، تېنىدە ھاسىل بولغان كېرەكسىز ماددىلارنى تەن سىرتىغا چىقىرىش جەريانى.

مېتاساكوۋىيە ئى [لات] <بوت > شەمشاد ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چوڭ دەرەخ. ئۇ ھازىرغىچە ساقلىنىپ قال-غان ئەتىۋارلىق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ بىرى بولۇپ، جەنۇبىي ئۆلكىلەردە ئۆسىدۇ. «مېتاساكوۋىيە دەرىخى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

مېتافورا ئى [رگرېك] <ئىد >ئوخشىتىش يولى بىلەن كۆچمە مەنىدە ئىشلىتىلگەن سۆز ياكى ئىبارە؛ ئىستىئارە، مەجاز.

مېتافىزىك [ر] ① ئى. مەسىلىلەرگە مېتافىزە-كا نۇقتىسىنەزىرى بىلەن قارايدىغان، مېتا-فىزىكا قائىدىلىرىگە قاتتىق ئېتىقاد قىلغۇ-چى ۋە ئەمەل قىلغۇچى كىشى. ② سۈپ. مېتافىزىكا قائىدىلىرىگە ئاساسلانغان، مې-تافىزىكا پرىنسىپلىرىنى ئاساس قىلغان.

مېتافىزىكا ئى [رگرېك] <پەلس > دۇنيانىكتىكىغا قارىمۇقارشى بولغان دۇنيا قاراش ياكى مېتودولوگىيە. ئۇ دۇنيادىكى ھەممە شەيئى بىر - بىرىدىن ئايرىلغان ھالدا يەككە- يېگانە مەۋجۇت بولۇپ تۇ-رىدۇ، مەڭگۇ ئۆزگەرمەيدۇ؛ ئۆزگىرىدۇ دې-گەندىمۇ، بۇ خىل ئۆزگىرىش پەقەت مىق-

دارنىڭ كۆپىيىشى ۋە ئازىيىشىدىن، ئو-
رۇننىڭ يۆتكىلىشىدىن ئىبارەت بولىدۇ،
ئۇنىڭغا تاشقى كۈچنىڭ تۈرتكىسىلا سە-
ۋەب بولىدۇ دەپ قارايدۇ.

مېتال ئى [ر< گرېك] < خەم > پارقىراق،
سوزۇلۇشچان، ئېلېكتر ۋە ئىسسىقلىقنى
ياخشى ئۆتكۈزۈش خۇسۇسىيەتلىرىگە ئە-
گە ماددىلار.

مېتاللوئىد ئى [ر<گرېك] < خەم> ① سۇپ.
مېتال ئەمەس، مېتالغا يات: مېتاللوئىد
ئېلېكتر. مېتاللوئىد مىنېرال. ② ئى.
مېتال بولمىغان ئېلېكتر، مەسىلەن،
ئازوت، فوسفور، يود قاتارلىقلارغا ئوخ-
شاش.

مېتاللۇرگىيە ئى [ر< گرېك] ① ئېغىر سانا-
ئەتنىڭ رۇدىدىن مېتال ئالىدىغان ۋە ئۇنى
پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان بىر تارمىقى، مې-
تالچىلىق: مېتاللۇرگىيە سانائىتى. مې-
تاللۇرگىيە مۇتەخەسسىسى. ② سانائەت
يولى بىلەن مېتال ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئۇ-
نى پىششىقلاپ ئىشلەش ئۇسۇللىرى
ھەققىدىكى پەن.

مېتامورفىزم ئى [ر< گرېك] < گېئول > يەر
پوستىدىكى ئاۋۇال پەيدا بولغان تاغ
جىنسلىرىدىكى بېكىنىكلىق،خىمىيە-
لىك شارائىتتا، مىنېرالنىڭ تەركىبى، قۇ-
رۇلما ۋە تۈزۈلمىلىرىدە پەيدا بولىدىغان
بىر قاتار ئۆزگىرىش تەسىرى ۋە جەريانى.

مېتان ئى [ر<گرېك] <خم >ئەڭ ئاددىي
ئۇرگانىك بىرىكمە. رەڭسىز، پۇراقسىز، يې-
نىشچان گاز. پاتقاق رايونلاردا، نېفت
قۇدۇقلىرىدا، كۆمۈر كان قاتارلىق جايلاردا
ساقلىنىدۇ. تەبىئىي گازلارنىڭ مۇھىم
تەركىبىي قىسمى. يېقىلغۇ ۋە خىمىيە سا-
نائىتىنىڭ ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

مېترو ئى [ر<فران] <قاتن >يەر ئاستىدا
قۇرۇلغان شەھەرنىڭ ئېلېكتر تۆمۈر يولى:
بېيجىڭ مېتروسى. مېترو قۇرماق.

مېتروپولىيە ئى [ر<گرېك] باشقا دۆلەتلەرنى
بېسۇېلىپ، ئۆز مۇستەملىكىسىگە ئايلاند-
ۇرۇۋالغان تاجاۋۇزچى دۆلەت.

مېترونوم ئى [ر<گرېك] <مۇز>كۆرسىتىلگەن
توغرا بەلگىلەر بويىچە ئاھاڭنىڭ بېجىرى-
لىش تېمپىسى (سۇرئىتى)نى بەلگىلەپ
چىقىدىغان بىر خىل ئەسۋاب.

مېتود ئى [ر<گرېك] ① جەمئىيەت ۋە تەبى-
ئەت ھادىسىلىرىنى بىلىش، تەكشۈرۈپ
ئېنىقلاش ئۇسۇلى. ② بىرەر ئىشنى بې-
جىرىش، ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۇسۇلى يا-
كى شۇنداق ئۇسۇللار سىستېمىسى: سا-
ۋىق دەرس مېتودىغا ئەھمىيەت بېرىدىغان
ئوقۇتقۇچى ئىدى.

مېتودولوگىيە ئى [ر] <پەلس >دۇنيانى بى-
لىش ۋە ئۆزگەرتىشتىكى تۈپ ئۇسۇل.

مېتودىكا ئى [ر] ① < ماتار >ئوقۇتۇش
ئۇسۇللىرى ھەققىدىكى تەلىمات، ئىلىم.

② بىرەر نەرسىنى ئەملەكە ئاشۇرۇش، بېجىرىش ياكى ئورۇنلاش ئۈسۈللىرى، مەتودلىرىنىڭ ئومۇمىي يېغىندىسى، جەمئىيىسى.

مېتونومىيە ئى [ر<گرېك] <ئد>بىرنەرسىنى ئۆز نامىدىن باشقا نام بىلەن ئېيتىش.

مېتىئور ئى [ر<گرېك] ① < ئاستر>ئاقار يۇلتۇز. ② < مېتىئور>ھاۋا رايى، ھاۋا رايى ھادىسىلىرى.

مېتىئورولوگ ئى [ر] مېتىئورولوگىيە ئالىمى، مېتىئورولوگىيە مۇتەخەسسىسى.

مېتىئورولوگىيە ئى [ر< گرېك] ① يەر ئاتموسفېراسى، ئۇنىڭ تۈزۈلۈشى، خۇسۇسىيەتلىرى ۋە ئۇنىڭدا بولىدىغان فىزىكىلىق جەريانلار ھەققىدىكى پەن. ② ھاۋا رايى ۋە ئۇنى ئالدىن بىلىش مېتودلىرى ھەققىدىكى پەن.

مېتىئورىت ئى [ر< گرېك] < ئاستر> چوڭ ئاقار يۇلتۇزلارنىڭ يەر شارى ھاۋا قاتلىمىدىن ئۆتكەندە كۆيۈپ بولماي يەر يۈزىگە چۈشكەن قىسمى.

مېتىر [ر<گرېك] ① مق. 100 سانتىمېتىر ياكى ئۇچ چىغا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى. ②ئى. سانتىمېتىرلارغا بۆلۈنگەن شۇ ئۇزۇنلۇقتىكى ئۆلچەش ئەسۋابى: مېتىر سالماق. مېتىر بىلەن ئۆلچىمەك.

مېتىس [ر< ئىتالىيان] ① ئى. نەسلىنى ياخشىلاش مەقسىتىدە تۇرلۇك نەسىلدىكى ھايۋانلارنى ئۆزئارا چېتىشتۇرۇش ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن ھايۋانلار. ئومۇمەن شالغۇت ھايۋانلار. ② سۈپ. شالغۇتلاشتۇرۇلغان، ئەسلى ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل ھايۋاننىڭ چېتىشتۇرۇلۇشىدىن پەيدا بولغان: مېتىس قوي.

مېتىل ئى [ر<گرېك] <خم>كۆپلىگەن ئور-گانىك بىرىكمىلەر تەركىبىدە بولىدىغان، بىر ئاتوم كاربون ۋە ئۈچ ئاتوم ھىدروگېندىن ئىبارەت بولغان گۇرۇپپا.

مېتىلىن ئى [ر<گرېك] <خم > كۆپلىگەن ئورگانىك بىرىكمىلەر تەركىبىدە بولىدىغان، بىر ئاتوم كاربون ۋە ئىككى ئاتوم ھىدروگېندىن ئىبارەت بولغان گۇرۇپپا.

مېتىن ئى [ئە] تاشنى چوقۇش ۋە كېسىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب.

مېخانىزم ئى [ر<گرېك] ① تۇرلۇك ماشىنىلارنىڭ ئىچكى قىسىملىرى، ئىچكى تۈزۈلۈشى؛ سىستېما: فىزىئولوگىيىلىك مېخانىزم. سانائەت مېخانىزمى. دۆلەت مېخانىزمى. ② < ماشىن > تۇرلۇك ماشىنىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى مېخانىزم زاپچاسلىرى.

مېخانىك ئى [ر] مېخانىكا مۇتەخەسسىسى، سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىدا ماشىنا ـ ئۈسكۈنىلىرىنى ئىشقا سالغۇچى ۋە ئۇنىڭغا قارىغۇچى كىشى، مۇتەخەسسىس: ئۇ مېخانىك مېخانىكى شەمشىدىنگە شاگىرت بولىدى.

مېخانىكا ئى [ر<گرېك] <فىز>فىزىكىنىڭ جىسىملار ھەرىكىتى ۋە ئۇلارنىڭ قانۇنۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

مېدال ئى [ر<فران] بىرەر ساھەدە ئالاھىدە نەتىجە ياراتقان، مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلارغا تەقدىم قىلىش ئۈچۈن، مېتالدىن مەخسۇس ئىشلەنگەن بىر خىل بۇيۇم: ئۇنىڭ كۆكرىكىدىكى باتۇرلۇق مېدالىنى پارقىراپ، كىشىنىڭ كۆزىنى چاقنىتتى.

مېدالىئون ئى [ر<فران] ئىچىگە رەسىم ياكى باشقا نەرسىلەر سېلىنغان، يۇمىلاق ياكى قىرلىق شەكىلدە قاپچۇقتا ئوخشاش يالغان، بويۇنغا ئېسىلىدىغان زىننەت بۇيۇمى: مېدالىئوننىڭ ئىچىدە يۆگەلگەن ئىنچىكە چاچ بار ئىكەن.

مېدۇزا ئى [ر<گرېك] <زوئول>كاۋاك ئىچىلىك ھايۋان. تەن شەكلى كۈنلۈككە ئوخشايدۇ. ئېغىزى قالپىقىنىڭ ئاستى قىسمىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان بولۇپ، ئەتراپىدا ئاشقازان بوشلۇقىغا تۇتىشىدىغان تۆت دانە ئېغىز بارماقچىسى بولىدۇ. قالپىقىنىڭ ئەتراپىدا يەنە نۇرغۇنلىغان سەزگۈ پۆپۈكلىرى بولىدۇ. سەزگۈ پۆپۈكلىرىنىڭ ئۈستىدە يېپىسمان تىكەنلىرى بولۇپ، دۈشمىنىگە ھۇجۇم قىلىش، ئۇزۇقلۇق تۇتۇش ۋە ئۆزىنى قوغداش قورالى ھېسابلىنىدۇ. مېدۇزىنىڭ يەنە قالپاقلىق مېدۇزا، كۈنلۈكسىمان مېدۇزا دېگەندەك كۆپ خىل تۈرلىرى بولىدۇ.

مېدىتسىنا ئى [ر<لات] <مات>ئۇچ بۇلۇڭلۇق بىر چوققىسى بىلەن ئۇنىڭ قارشىسىدىكى تەرەپنىڭ ئوتتۇرا نۇقتىسىنى تۇتاشتۇرغۇچى سىزىق.

مېدىتسىنا ئى [ر<لات] كېسەللىكلەر، ئۇلارنى داۋالاش ۋە ئالدىنى ئېلىش ھەققىدىكى پەنلەر يىغىندىسى: جۇڭگو مېدىتسىناسى. مېدىتسىنا خىزمىتى. مېدىتسىنا ياردەمى. مېدىتسىنا پونكتى.

مېراج ئى [ئە] ① < دىن > ئىسلام ئەنئەنىسىدە مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئاسمانغا چىقىپ روھىي ئالەم بىلەن تونۇشۇپ قايتقانلىقى. ② مۇسۇلمانلارنىڭ مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مېراجغا چىققانلىقىنى ھەر يىلى خاتىرىلەيدىغان ئېيى، رەجەپ ئېيى.

مېركۇرووخروم ئى [ر<لات] <تېب> بىر خىل دورا، يەنى ئورگانىك بىرىكمە.رەڭگى كۆكۈچ يېشىل ياكى قىزغۇچ قوڭۇر، يالتىراق پوستى بولىدۇ ياكى دانىچە ھالىتىدە كېلىدۇ. سۇدىكى ئېرىتمىسى توق قىزىل ياكى قارامتۇلراق. ئادەتتە تېرە زەخمىلىرىنى دېزىنفېكسىيە قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

مېركۇرىي ئى [ر<لات] <ئاستر>قۇياش سىستېمىسىدىكى قۇياشقا يېقىن بىرىنچى پلانېتا. قۇياشنى ئومۇمىي ئايلىنىش دەۋرى

ری 88 كۈن، ئۆز ئۇقى ئەتراپىدا ئايلىنىش دەۋرى 58 كۈن 15 سائەت. ئۇنىڭ ھەجمى يەر شارى ھەجمىنىڭ 5% گە توغرا كېلىدۇ.

مېركېل ئى [ر<نېم<لات] <گېئول > كاربونات‌لىق جىنس بىلەن سېغىز توپلىق جىنس ئارىلىقىدىكى ئۆتكۈنچى تىپلىق جىنس. ئۇ نېپىز قاتلاملىق ھالىك جىنس ياكى سېغىز توپلىق جىنسلار ئارىسىدا نېپىز قەۋەتلىك ياكى لىنزىسىمان پەيدا بولىدۇ.

مېرىدىئان ئى [ر<لات] <جۇغ>يەر شارىنىڭ قۇتۇپلىرى ئارقىلىق ئېكۋاتورنى تىك ھالەتتە كېسىپ ئۆتكەن پەرەزىي سىزىق.

مېرىنوس ئى [ر<ئىسپان] <زېئول> قوينىڭ نازۇك ۋە ئاق يۇڭلۇق بىر سورتى. بۇ قوينىڭ ئەسلىي ماكانى ئىسپانىيە بولۇپ، ھازىرقى ھەرقايسى ئەللەردىكى ئىنچىكە يۇڭلۇق قويلارنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇ مېرىنوس سىستېمىسىدىكى قويلاردىن ھېسابلىنىدۇ. ئۇ «مېرىنوس قويى» مۇ دېيىلىدۇ.

مېزوزوئا ئى [ر<گرېك] <زېئول>كۆپ ھۈجەيرىلىك ھايۋانلار ئىچىدىكى تەن قۇرۇلۇشى ئەڭ ئاددىي ھەم ئەزالىرى بولمىغان كىچىك ھايۋانلار.

مېزون ئى [ر<گرېك] <فىز>ماسسىسى يېنىك بولغان ئاساسىي زەررىچە (مەسىلەن، ئېلېكترون) بىلەن ماسسىسى ئېغىر بولغان ئاساسىي زەررىچە (مەسىلەن، نۇكلون) نىڭ ئوتتۇرىسىدا بولغان ئاساسىي زەررىچە. ئۇنىڭ بىلەن ئاتوم يادروسىغا زەربە بېرىپ، يادرو رېئاكسىيىسى ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ.

مېشچان سۈپ [ر] ① ئى. شەھەر بۇرژۇئازىيىسىگە مەنسۇپ كىچىك سودىگەر، ھۈنەرۋەن ۋە ئادەتتىكى خىزمەتچىلەر تەبىقىسىدىكى كىشى. ② سۈپ. كۆچمە. ھۇرۇن، جاپاكەش ئۇششاقچىتەك بەرداشلىق‌بېرەلمەيدىغان، راھەت ئىچىدە ئۆزىنى ياساپ يۈرۈشنىلا خالايدىغان، ئاق نانچى: مېشچان قىز.

مېغىز ئى [پ] ① ئۆرۈك، ياڭاق، ئاپتاپپەرەسكە ئوخشاش تۇرلۇك مېۋە-چېۋە ئۇرۇقچىلىرىنىڭ شاكال ئىچىدىكى قىسمى: شاپتۇل مېغىزى. ئۆرۈك مېغىزى. ② كۆچمە. ئەڭ تۈپ مەزمۇن، ئاساسىي ماھىيەت؛ جەۋھەر، ئەڭ مۇھىم تەركىبىي قىسىم، يادرو: ساپ مۇھەببەت — ھايات گۈزەللىكىنىڭ مېغىزى.

مېكىيان ئى [پ] چىشى توخۇ: چۈجىنىڭ شۇملۇقىدىن مېكىيانىنىڭ ئەمچىكى يوق (ماقال).

مېگافون ئى [ر<گرېك] <فىز>ئۇنىۋېرسال مىكروفون، قۇۋۋەتلىك كۈچەيتكۈچ (باتارىيە ۋە ۋېكلىيۇچاتېلنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ۋە ھەشقىپىچەك شەكىللىك كانايلار بىر

گەۋدە قىلىنغان ئاۋاز كۈچەيتىش سىستېـ
مىسى.

مېگائوم مق [ر] <فىز>ئېلېكتر قارشىلىق بىرلىكى. 10^6 ئومغا تەڭ.

مېگاۋات مق [ر] <فىز>قۇۋۋەت بىرلىكى. بىر مىليون ۋاتقا تەڭ.

مېگاۋولت مق [ر] <فىز>بەزى يادرو فىزىـ كىسى تەجرىبىخانىلىرىدا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئېلېكتر پوتېنسىئالى ياكى ئېـ لېكتر يۈرگۈزگۈچ كۈچ بىرلىكى. 10^6 ۋولتقا تەڭ.

مېل مق [ئىنگ] <فىز>ئاۋاز ئېگىزلىكىنىڭ بىـرلىكى. چاستوتىسى 1000Hz، ئاۋاز بېسىمى دەرىجىسى 40dB بولغان ساپ ئاۋازنىڭ ئاۋاز ئېگىزلىكى 1000 مېل بولىـ دۇ دەپ بەلگىلەنگەن.

مېلودىيە ئى [ر<گرېك] <مۇز>بەلگىلىك ئاۋاز ئېگىزلىكى، ۋاقىت سەرپىياتى ۋە ئاۋاز مىقدارىنى جانلىق بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق بېجىرىلگەن يەككە ناۋۇشلۇق ئاھاڭ.

مېمار ئى [ئە] بىناكار، قۇرۇلۇش ئىنژېنېرى: مېمارلارنىڭ سۇلتان پەرمانىنى رەت قىلىـ شى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

مېمورانىدۇم ئى [ر<لات] <ت ئش>ئۆز دۆلىـتىنىڭ مەلۇم مەسىلە ئۈستىدىكى مەيدانى بايان قىلىنىدىغان ياكى مەلۇم ئىشلار ھەققىدىكى ئەھۋاللار قارشى تەرەپـ كە ئۇقتۇرۇلىدىغان بىر خىل دىپلوماتىك ھۆججەت.

مېمورىئال سۈپ [ر<لات] ① بىرەر شەخس ياكى ۋەقەنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن ئىشلەنـ گەن، ئۇنى كىشىلەرنىڭ مەڭگۈ ئەسلەپ تۇرۇشىنى مەقسەت قىلىپ تەبىيارلانغان: مېمورىئال قۇرۇلۇش. ② دائىم ھەرىـ كەتلىنىپ تۇرىدىغان، ئايلىنىپ تۇرىدى ـغان، ئوبوروت: مېمورىئال چەك.

مېندېلېيېۋىي ئى [ر] < خم > رادىئوئاكـ ـتىـپـلىق مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Md (Mendelevium). تۇراقلىق ئىزو-توپىنىڭ يېرىم يېمىرىلىش دەۋرى تەخمى-نەن 1.5 سائەت. ئايلانما تېزلەتكۈچتە a دانـىچىلىرى ئارقىلىق ئېينىشتېينىنى بومباردىمان قىلىش ئارقىلىق ئېلىندىۋ.

مېندېلىزم ئى [ر] <بىئول >ئاۋستىرىيىلىك بـئولوگىيە ۋە گېنېتىكا ئالىمى مېندېل (Gregor Johann Mendel). يارىتقان بىر خىل ئىرسىيەت تەلىماتى. ئۇنىڭدىكى ئاساسىي كۆزقاراش: جانلىقلار تېنىنىڭ ھـۈجـەيرىلىرىدىكى ئىرسىيەت فاكتورى ئىرسىيەتنىڭ ماددىي ئاساسىي، ئۇ ئەركىن بىرىكىش ۋە ئايرىلىش قانۇنىيىتى بويىچە يەككە تەنىنىڭ تەرەققىياتىنى كونترول قە-لىدۇ دېگەندىن ئىبارەت.

مېنزۇركا ئى [ر<لات] <فىز>سۇيۇقلۇقنىڭ ھەجمىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب. شەكلى ئىستاكانغا ئوخشايدۇ. ئەينەكتىن ئىشلـ

نىدۇ، ئېغىزى تەگلىكىدىن چوڭ كېلىدۇ. سىرتىدا شكاللىق نومۇرلار بولىدۇ.

مېنشېۋىزم ئى [ر] ماركسزمغا زىت بولغان، بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان مۇرەسسەچىلىك ئۇقۇمى، ئۇ ئىشچىلار ھەرىكىتىدىكى بۇرژۇئازىيىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ.

مېنشېۋىك ئى [ر] مېنشېۋىزم تەرىپدارى، مېنشېۋىزمنى ھىمايە قىلغۇچى كىشى.

مېنىنگىت ئى [<گرېك] <تېب >باكتېرىيە، ئۆرۈس ۋە زەمبۇرۇغلار تەرىپىدىن قوزغىتىلىدىغان، مېڭە پەردىسىنىڭ يالىلۇغلىنىش خاراكتېرىدىكى كېسەللىكلەرى. كلىنىكىدا قىزىتىش، قاتتىق باش ئاغرىش، قۇسۇش ۋە بويۇن قېتىپ قېلىش قاتارلىق ئالامەتلەرى بولىدۇ. ئېغىر بولغاندا تارتىشىش، ھوشسىزلىنىشلار كېلىپ چىقىدۇ. «مېڭە پەردىسى يالىلۇغى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

مېھر ئى [ئە] تويلۇق: مېھر ھەققى.

مېھراب ئى [ئە] ① مەسچىتنىڭ قىبلە تەرەپىدىكى تېمىنىڭ ئوتتۇرىسىغا، يەنى ئىمام تۇرىدىغان ئورۇننىڭ ئۈستۈلىغا ئويۇپ چىقىرىلغان گۈمبەزسىمان قۇرۇلما. ② جۇمە ياكى مۇناسىۋەتلىك نامازلاردا ئىمامنىڭ خۇتبە ئوقۇشى ئۈچۈن تەييارلانغان، تەكشىلىكتىن ئېگىزرەك بولغان جاي.

مېھرانە ئى [ئە+پ] مېھر ھەققى: مەنكى، ئىشان دامۇللامدۇرمەن، خوتۇنۇم روزىخان بىلەن چىقىشالمىغاچقا، ئۇنى ئۇچ تالاققا تايىن قىلدىم. ئۇنىڭ مېھرانىسىغا كۆچا ساي بويىدىكى ئىككى ئېغىز ئۆيىنى سەينا-سى بىلەن قوشۇپ بەردىم.

مېھرىبان سۈپ [پ] باشقىلارغا شەپقەت قىلىدىغان، كۆيۈنىدىغان، كۆيۈمچان، غەمخور: مەن ئۇنىڭ مېھرىبان ئانىلارىدەك بېشىمنى سىلاپ تۇرۇپ ماڭا بەرگەن ئاشۇ تەربىيىسىنى قانداقمۇ ئۇنتۇپ قالالايمەن! ؟

مېھرىگىياھ (مېھرىگىياھى) ئى [پ]< بوت> موگونىڭ بىر خىلى، قالپىقى بۆرەك شەكىلىدە، رەڭگى قوڭۇر، قالپاق يۈزىدە ھالقىسمان سىزىقلار بولىدۇ، پارقىراق كېسىلىدۇ. تېبابەتچىلىكتە قۇۋۋەت دورىسى قىلىنىدۇ.

مېھمان ئى [پ] توي، چاي، زىياپەت، يىغىلىش قاتارلىقلارغا چاقىرىلغان ياكى مۇشۇنداق مۇناسىۋەت بىلەن كۆتۈۋېلىنىدىغان كىشى: مېھمان بولماق. مېھمان قىلماق. * — چولپانكۆل، مېھمانلىرىمنى كۆتۈۋال، — دېدى ئۇ غەرق مەست ھالەتتە توۋلاپ.

مېھمانخانا ئى [پ]① مېھمان كۆتۈۋالىدىغان ئۆي: ئۇنىڭ مېھمانخانىسى سەل كىچىك ئىكەن. ② يولۇچىلارنىڭ ۋاقتىلىق بېتىپ-قوپۇشلىرى ئۈچۈن تەييارلانغان، بىر قاتار مۇلازىمەت ئىسلىھەلىرى بار بولغان مەخسۇس ئىمارەت ياكى سارايى.

مېهماندوست سۈپ [پ] مېھماننى ياخشى كۆرىدىغان، كەلگەن - كەتكەنلەرنى ناھايىتى قىزغىن كۈتىدىغان، مېھرىبان: ئۇ جەمئۇ توقچىلىق بۇ يۇرت، بايقاتلىق بازارى بار، دىلى ساپ شۇنچە مېھماندوست، سېخىدۇر ئىشچى-دېھقانى.

مېھنەت ئى [ئە] ئومۇمەن بەلگىلىك ئەقلى ياكى جىسمانىي كۈچ سەرپ قىلىنىپ ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىش-ھەرىكەت، پائالىيەت؛ ئەمگەك؛ ئەجر: مېھنەت قىلماق. مېھنەت سىڭدۈرمەك. * ئادەمنىڭ سۆيلىتىگە قارىما، مېھنىتىگە قارا (ماقال).

مېھنەتكەش سۈپ [ئە+پ] مېھنەت، ئەجر قىلىپ كۈن كەچۈرىدىغان، مېھنەت سۆيەر: ياق، بۇ دۇنيانى «ۋاپاسىز» دېمە، دۇنيا ۋاپاسى ئىلكىدە ــ سەندە. ۋاپا ئاھىنى ئىستىمەس دېمە، ۋاپا خوجىسى مېھنەتكەش بەندە. // ئۇ پۇتۇن كارخانا، پۇتۇن يۇرتنىكى مېھنەتكەشلەرنىڭ ۋەكىلى.

مېھىر (مېھرى) ئى [پ] كىشىنىڭ ئەتراپتىكى شەيئىلەرگە بولغان مۇھەببىتى، كۆچلۇك ياخشى كۆرۈش تۇيغۇسى؛ كۆيۈم: ئانا مېھرى. مېھرىنى ئۆزەلمەسلىك. مېھرىدىن كەچمەك. مېھرى چۈشمەك.

مېۋە ئى [پ] ① < بوت > ئۆسۈملۈك تېنىنىڭ بىر قىسمى. گۈل ئۇرۇقلانغاندىن كېيىن، ئۇرۇقدان تەدرىجىي يوغىناپ مېۋىگە ئايلىنىدۇ. ② < بوت > ئادەتتە ئىستېمال قىلىش ئۈچۈن مەخسۇس يېتىشتۇرۇلگەن بەزى دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈكلەردىن ئېلىنىدىغان سۈلۈق يەل-يېمىشلەر: مېۋە كۆچىتى. مېۋە چۈشمەك. ③ كۆچمە. بىرەر ئىش، ئەمگەك قاتارلىقلارنىڭ نەتىجىسى، ھوسۇلى: سەۋرنىڭ مېۋىسى ئالتۇن (ماقال).

مېۋىزار سۈپ [پ] مېۋىلىك دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان، شۇنداق دەرەخلەر ياكى ئۆسۈملۈكلەر ئۆستۈرۈلگەن: ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا چوڭ بىر مېۋىزار بولۇپ، بۇ يەردە ئالما، ئۈرۈك، نەشپۈت ۋە تۈت دەرەخلىرى خېلىلا كۆپ ئىدى.

مېيخۇا ئى [خەن] < بوت > ① چىللىگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. گۈلى ھەر خىل رەڭدە بولۇپ، خۇشبۇي پۇرايدۇ؛ مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ. ئۇ «چىللىگۈل» مۇ دېيىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

مېيىپ سۈپ [ئە] جىسمانىي جەھەتتە ناكار بولۇپ قالغان، مەلۇم بىر ئورگانىزمى كەم، مەجرۇھ: مېيىپ بولماق. مېيىپ قىلماق.

مېيىت ئى [ئە] ئۆلۈك، جەسەت: پېشىن مەھەلدە مېيىت ئېلىپ مېڭىلدى.

مىتلوس ئى [لات] <رومۇل > يۇمشاق تەنلىك ھايۋان. قېيى ناھايىتى قېلىن بولۇپ، ئۇچ بۇلۇڭ شەكىلدە، رەڭگى توق قوڭۇر كېلىدۇ. تېيىز دېڭىزلاردىكى قورام تاشلار

ئارىسىدا ياشايدۇ.

مستېللا ئى [لات] < زوئول > قاسىراقلىق هايۋان. تېنىنىڭ شەكلى تاشپاقا پۈتىغا ئوخشايدۇ، كالتسىيلىق قاپچۇقى بولىدۇ، پۈتىنى قاپچۇق ئېغىزىدىن چىقىرىپ ئو- زۇق تۇتىدۇ. دېڭىز قىرغاقلىرىدىكى تاش ئاراچلىرىدا ياشايدۇ.

مىجەز ئى [ئە] ① ئادەمنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان خاراكتېرى، خۇسۇسىيىتى، خۇلـ قى: ئاسىم ئۇنىڭ مىجەزىنى بىلەتتى. ② ئادەم ئورگانىزمىنىڭ تەبئىيىتى: مىجەزى ئـــســـــق. مـــجەزى سوغۇق. ③ سالامەتلىك؛ كەيپىيات: مەن ئاغرىپ قال- دىم، تازا مىجەزىم يوقتەك تۇرىدۇ.

مىخ ئى [پ] ئىككى نەرسىنى بىر- بىرىگە چېتىش، بىرىكتۈرۈش، چىڭىتىش ئۈچۈن قېقىلىدىغان بىر تەرىپى ئۇچلۇق يەنە بىر تەرىپى قالپاقلىق ھېتال بۇيۇم: مىخ قاق- ماق. * ئۇ ھە دېمە بۇزۇلغان ئورۇندۇق- نىڭ مىخلىرىنى سوغۇرۇۋاتاتتى.

مىراب ئى [ئە+پ] كونا جەمئىيەتتە سۇ باشقۇرىدىغان كىشى: قۇرۇق ئۆستەڭگە مـــراب بولماق. * مەككىنىڭ مىرابـ ـــدەك، قـــاپقارادۇر قاشلىرىڭ. لەيلى - مەجنۇن تالغا ئوخشاش، ئىككى زۇلپى چاچلىرىڭ.

مىراخور ئى [ئە+پ] كونا. خان، پادىشاھ ئوردىلىرىدىكى ئات باقارلار باشلىقى.

مىراس ئى [ئە] ① ئۆلگەنلەردىن قالغان مـــال- مـــۇلـــۈك: مـــىراس قالماق. ② ئۆلگەنلەردىن كېيىنكىلەرگە قالغان ئىلـ مىي، ئەدەبىي، مەدەنىي، كەسپىي ۋە شۇ قاتارلىقلارغا ئائىت نەرسە؛ بايلىق، ھۈـ نەر- كەسىپ: ئاتا كەسپى بالىغا مىراس (ماقال). * قەدىمىي ئەسەرلەرنى يەـ غىش، رەتلەش ئارقىلىق تارىخىي مىراس- لىرىمىز يوقىلىش گىردابىدىن قۇتقۇزۇ- ۋېلىندى.

مىراسخور ئى [ئە+پ] مىراسقا ۋارىسلىق قىلغۇچى: ئۇنىڭ مىراسخورلىرى بولمـ ـغاندىن كېيىن، سۇلتان ئۇنىڭ مال - مۈلكىنى خەزىنىگە ئېلىۋاپتۇ.

مىرزا ئى [ئە+پ] ① كونا. پۈتۈكچى، كاـ تىپ: بىركۈنى ئۇ بالا مىرزىغا ئەگىشىپ ئوردىغا كىرىپتۇ، ئۇنى پادىشاھ كۆرۈپ ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ. ② ئەرلەرنىڭ ئىسـ مى.

مىرزىخانا ئى [ئە+پ] كونا. مىرزىلار ئىش قـــىلىدىغان ئۆي، كاتىبات ئىشخانىسى: ئـوڭ تـەرەپتىكى شىرەلەرگە مىرزىخانىغا لازىملىق قەلەمدان، قەغەز، مىكە تاشلار قويۇلغان.

مىرشەپ ئى [ئە+پ] كونا. بۇرۇنقى ۋاقىتلار- دىـكى كېچىلىك ئامانلىقنى ساقلىغۇچى كىشى: بىركۈنى كېچىسى ئەپەندىم بازاردا كېتىپ بارسا، ئۇنى مىرشەپ تۇتۇۋاپتۇ.

مىرغەزەپ ئى [ئە] كونا. مەھبۇسلارنى ئۇرۇپ جازالايدىغان كىشى؛ زىندان نازارەتچىسى:

ياساۋ ۇللار پادىشاھنىڭ ھۆكۈمىنى بەجا كەلتۈردى، غەربىبقا جاللات ـ مىرغەزەپ-لەرنى قوشۇپ پالماقچى بولدى.

مىرغەزار ئى [پ] بېزت. ئوتلاق، ياياق، چەمەنزار: ئانامدەك مېھرىبان كوئىنلۇن تېغى، سېنى مەن قايتىلاپ يوقلاشقا كەلـدىم. چاڭقىغان چۆللەردە مىرغىزار ياساپ، گۈل ئاچقان ئەجرىڭنى قۇتلاشقا كەلدىم.

مىزاج ئى [ئە] ئادەمنىڭ تەبىئىتى، مىجەز: مۆتىدىل مىزاج. غەيرىي مىزاج.

مىزان ئى [ئە] ① تارازا، جىڭ: مىزانغا سېلىپ ئېغىرلىقىنى ئۆلچىمەك. ★ ئېشىڭنى ئۆلچەشكە نەدىكى ۋاقىت، ئېيىتقىنا، خاتامۇ ئېيتقان سۆزىمىز، ھەر يىلى باھالاپ نەچچە خاماننى، مىزانغا ئايلانغان بىزنىڭ كۆزىمىز. ② < ئىستر > مىزان بۇرجى. ③ شەمسىيە يىل ھېسابىدا 7-ئاينىڭ ئەرمىچە نامى. ④ كۆچمە. سۆز ھەرىكەت قاتارلىقلار ۋە ئۇلارنى باھالاشتا ئاساسلىنىدىغان پرىنسىپ ياكى ئۇلارنىڭ ئۆلچىمى، نورمىسى ياكى قېلىپى: ھەرىكەت مىزانى. ئەخلاق مىزانى.

مىژگان ئى [پ] بېزت. كىرپىك: ئاتتى مىژگان ئوقىلىرىنى ئىككى قاراقچى كۆزلىرى، بولدى بۇ جىسىمىم زەئىپ باغرىمە كار ئەيلىگەچ. ★ قاراپ قالدىم ئاجايىپ ئۇزۇن سەنەمگە، گويا مىژگان ئوقى تەگدى سەنەمگە.

مىس ئى [پ] <خىم >مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Cu(Cuprum). قىزغۇچ قوڭۇر رەڭدە بولۇپ، كۆچلۈك سوزۇلۇشچانلىققا، ئېلېكتر ئۆتكۈزۈشچانلىققا ھەم ئىسسىقلىق ئۆتكۈزۈشچانلىققا ئىگە كېلىدۇ. ئۇنىڭ قېتىشمىسى ئېلېكتر سانائىتى، ماشىنىسازلىق سانائىتى ۋە دۆلەت مۇداپىئە سانائىتى قاتارلىقلارنىڭ ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

مىسال ئى [ئە] ① مەلۇم بىر مەسىلىنى، كۆزقاراشنى ياكى ھادىسىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن قوللانغان دەلىل، ئىسپات، نەمۇنە، ئۈرنەك، ئەندىزە: مۇھەببەتنىڭ بولار يامغۇرى، قارى. مۇھەببەت بىر گۈزەل شېئىر مىسالى. ② ماتېماتىكا دەرسىدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىشلىشى ئۈچۈن بېرىلگەن سانلىق (رەقەملىك) فورما: ئىمتىھاندا ماتېماتىكىدىن ئىككى مەسىلە، ئۈچ مىسال چۈشتى.

مىسالەن رەۋ[ئە] جان ت← **مەسىلەن**: مېنىڭچە ئۆزىمىزمۇ ئانچە-مۇنچە ھەرىكەت قىلساقمىكىن دەيمەن. مىسالەن دېسەم، ئۆزىمىزنىڭ قولىدىن كېلىدىغان يېڭىچە-لىق، موزدوزلۇق قاتارلىق ئىشلارنى ئۆزىمىز قىلساق.

مىستېمتسىزم ئى [ر<گرېك] <پەلس > مىستىكىغا، تەسەۋۋۇپقا ئاساسلانغان ئىدېئالىستىك دىنىي دۇنيا قاراش؛ مىستىكىغا مايىللىق: مىستېمتسىزم روھىدىكى ئەسەر.

مىستېرىيە ئى [ر<گرېك] <ئىد > دەسلەپكى

ۋاقتلاردا چېركاۋلاردا، كېيىنكى ۋاقىتلاردا خەلق ئويۇنلىرىنىڭ بىرى سۈپىتىدە فرانسىيە، ئەنگلىيە قاتارلىق مەملىكەتلەردە لاتىن تىلىدا ئويىنالغان ئوتتۇرا ئەسىر دراما.

مستنكا ئ [ر<گرىك] < پەلس >بىر خىل دىنىي ئىدىيىنىڭ زىلزىلىق دۇنيا قاراش. ئۇ ئادەم بىلەن ئىلاھ ياكى تەبىئەتتىن تاشقىرى كۈچ ئوتتۇرىسىدا بۈاستە ئالاقە بولىدۇ ھەمدە مۇشۇنداق ئالاقە ئارقىلىق ئالەمنىڭ «سىرى» بىلىندۇ دېگەننى تەرغىب قىلىدۇ.

مسرا ئ [ئە] <ئەد >شېئىرىي ئەسەرلەرنىڭ ھەر بىر قۇرى: شائىر ئۇنىڭغا ئاتاپ مۇنداق ئىككى مىسرا شېئىر ئوقۇپتۇ.

مسران ئ [ئە] ئىككى شەھەر.

مسىئونېر ئ [ر< لات] < دىن > خرىستىئان دىنىنى جەمئىيەتلىرى تەرىپىدىن دىن تارقىتىشقا ئەۋەتىلگەن كىشى، خرىستىئان دىنىنىڭ دىن تارقاتقۇچىسى.

مسقال مق [ئە] ئوندىن بىر سەرگە، يەنى 4.68 گىرامغا تەڭ بولغان ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى: سۇغا سالسام سۇ كۆتۈرەمەس، مىسقال تۆمۈرنى. ئالتۇن بىرىپ ئىلىپ بولماس، قالغان كۆڭۈلنى.

مسكانتۇس ئ [ر<لات] <بوت > باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. سۇ ياقىلىرىدا ئۆسىدۇ. غولىدىن سېۋەت قاتارلىقلارنى توقۇشقا بولىدۇ. «مسكانتۇس دەرىخى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

مسكەر ئ [پ] مىستىن ھەرخىل بۇيۇملار ياسايدىغان ۋە ئۇنى رېمونت قىلىدىغان ھۈنەرۋەن: مىسكەر ۋە ئۇنىڭ ئوغلى مىڭ مۇشەققەتتە ئۆيگە كىرىپ قارىسا، ئانىسى يوق تۇرغۇدەك.

مسكىن [ئە] ① سۈپ. يوقسۇزلۇق، غېمىنى ئەندىشە تۇيغۇسىدىن روھىي ھالىتى چۈشكۈنلەشكەن، غەمكىن، سولغۇن: ئۇ ناھايىتى خىيالچان ۋە مىسكىن ئىدى. ② ئ. كەمبەغەللىك، يوقسۇزلۇقتىن ئېغىر ئەھۋالدا قالغان، بىچارە ئادەم: مىسكىن ۋە يېتىمگە يېسىرلارنى يۆلەش ئىنسانىدىكى گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلەتتۇر.

مسلى [ئە] ① يۇك. بولۇشسىز جۈملىدە «پەقەت» ، «زادى» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: مىسلى كۆرۈلمىگەن ئىش. ② تىر. ...گە ئوخشاش، كەبى، خۇددى: كوھى دارا خۇددى جام، سۇبھى زىياسى مىسلى مەي، تازا مەيدەك بەخش ئېتەر جانغا ھوزۇر ئەتراپتا نەي.

مسۋاك ئ [ئە] ئاراچا، چۈچۈكبۇيا قاتارلىق خۇش پۇراق ماتېرىياللاردىن ياسىلىدىغان چىش يۇغۇچ: ئۇينىڭ ئىشىك تەرەپتىكى تېمىدىكى قوزۇقتا مىسۋاك ئېسىلغانىدى.

مشەك ئ [پ] مىلتىق ئوقى ياكى زەمبىرەك ئوقىنىڭ دورا قاچىلايدىغان كانايىسىمان قىسمى. ئۇ كۆپىنچە مېتالدىن ياسىلىدۇ.

مىـفولوگىيە ئى [ر<گرېك] ① ئەپسانىلەر ھەققىدىكى پەن. ② بىرەر خەلقنىڭ ئەپسانىلىرىنىڭ يىغىندىسى: گرېك مىفولوگىيىسى. شەرق مىفولوگىيىسى.

مىقدار ئى [ئە] ① ئۆلچەش، سانىاش مۇمكىن بولغان نەرسىلەرنىڭ ئاز - كۆپلۈكى، سانى، چامىسى: ئىسسىقلىق مىقدارى. كۆپ مىقدارىدىكى سۇ. ② ئۇلۇش، ھەسسە: بىر مىقدار كىسلاتاغا ئوچ مىقدار سۇ قوشماق. ③ < پەلس > شەيئىلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش كۆلىمى، يەنى شەيئىلەرنىڭ ھەربىرىدە سۇرئىتى، تەرەققىيات دەرىجىسى قاتارلىق جەھەتلەردىكى مىقدارى پەرقلىق بولۇپ ئىپادىلىنىدىغان مۇئەييەنلىك. ④< تىل> مىقدار سۆز.

مىقياس ئى [ئە] كۆلەم، دائىرە: پوتكۇل يۇرت مىقياسىدا يېشىللىقتىن، دەل- دەرەختىن، ئۆي- ئىمارەتتىن ئەسەر قالماپتۇ.

مىكرو سۆپ [ر<گرېك] ① كىچىك؛ كىچىك جەھەتتىكى: مىكرو دۇنيا. مىكرو ئىگىلىك. ② مادداىلارنىڭ ئاتوم، مولېكۇلا، ئېلېكترون قاتارلىق ئىچكى قۇرۇلمىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان، ئۇنىڭغا تەۋە ياكى ئالاقىدار بولغان.

مىكروئامپىر مق [ر] <فىز>توك كۈچى بىرلىكى. 1 ئامپېرنىڭ مىليوندىن بىرىگە تەڭ.

مىكروب ئى [ر < گرېك] < بىئول > مىكروسكوپ ئارقىلىقلا كۆرۈش مۇمكىن بولغان ناھايىتى كىچىك جانلىقلار ياكى ئۆسۈملۈك ئورگانىزمى: كېسەل قوزغاتقۇچى مىكروبلار. مىكروب ئۆلتۈرۈش.

مىكروبئولوگ ئى [ر] مىكروبئولوگىيە ئالىمى، مۇتەخەسسىسى.

مىكروبئولوگىيە ئى [ر<گرېك] <بىئول > مىكرو ئورگانىزملارنىڭ مورفولوگىيىسى، تۇرۇلۇشى، كلاسسىفىكاتسىيىسى، ئىرسىيەت ئۆزگىرىشچانلىقى، بىئوخىمىيىلىك، فىزىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكى قاتارلىق ھايات پائالىيىتى قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

مىكروسكوپ ئى [ر<گرېك] ناھايىتى كىچىك جىسىملارنى كۆرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئوپتىك ئەسۋاب.

مىكروسېكۇنت مق [ر] < فىز > ۋاقىت بىرلىكى، 10^{-6} سېكۇنتقا تەڭ.

مىكروفارادا مق [ر] < فىز > ئېلېكتر سىغىمچانلىق بىرلىكى، 1 فارادانىڭ مىليونىدىن بىرىگە باراۋەر.

مىكروفوتوگرافىيە ئى [ر] <گ سەن > مىكروسكوپ بىلەن فوتو ئاپپارات بىرلەشتۈرۈلگەن قۇرۇلما ئارقىلىق مىكروسكوپتا كۆزىتىلگەن نەرسىلەرنىڭ تەسۋىرىنى يوقۇلۇق سەزگۈچى فىلىونكىدا سۈرەتكە ئېلىپ، فوتو سۈرەت ياكى كىنو لېنتىسى

ئىشلەش ئۇسۇلى.

مىكروفون ئى [ر< گرېك] < فىز > ئاۋازنى ئىلېكتر ئېنېرگىيىسىگە ئايلاندۇرىدىغان ئۇسكۇنە.

مىكروكرىستال ئى [ر<گرېك] <كېئول > پەقەت مىكروسكوپ ئاستىدىلا كۆرگىلى بولىدىغان، ئادەتتە قۇتۇپلانغان يورۇقلۇقتا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئۇششاق كرىستاللار.

مىكروكلىمات ئى [ر<گرېك] <مېتېئور > ئورمان، دالا، سازلىق قاتارلىق كىچىك دائىرىدىكى جايلارنىڭ ئۆزىگە خاس ئىقلىم خۇسۇسىيەتلىرى، ئابھاۋا شارائىتى.

مىكروكيۈرىي مق [ر<گرېك+لات] <فىز > رادىئوئاكتىپلىق بىرلىكى، بىر مىكروكيۈرىي بىر مىليوندىن بىر كيۈرىيغا تەڭ.

مىكروگېنرى مق [ر] <فىز > ئىندۇكتىپلىق بىرلىكى، 1 گېنرىنىڭ مىليوندىن بىرىگە تەڭ.

مىكرومېتر [ر< گرېك] ① ئى < بىئول > ھۈجەيرە ۋە توقۇلمىلارنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىنى مىكروسكوپ ئاستىدا ئۆلچەيدىغان شكاللىق ئۆلچىگۈچ. ② مق < ملك > مىكرون.

مىكرون مق [ر< گرېك] < ملك > مېتىرنىڭ سىستېمىسىدىكى ئۇزۇنلۇق بىرلىكى. بىر مېتىرنىڭ مىليوندىن بىرىگە تەڭ.

مىكروئورگانىزم ئى [ر] <بىئول > تېنى ئىنتايىن كىچىك، تۇزۇلۇشى ئاددىي، كۆپەيشى تېز بىر خىل جانلىقلار. مەسىلەن، باكتېرىيە، ۋىرۇس ۋە زەمبۇرۇغ قاتارلىقلار.

مىكروۋات مق [ر<گرېك+ئىنگ] <فىز > ئېلېكتر قۇۋۋىتى بىرلىكى. بىر مىكروۋات بىر مىليوندىن بىر ۋاتقا تەڭ.

مىكروۋولت مق [ر<گرېك+ئىتال] <فىز> توك بېسىمى بىرلىكى. بىر مىكروۋولت بىر مىليوندىن بىر ۋولتقا تەڭ.

مىكروئېلېكترونىكا ئى [ر] <فىز > ئېلېكترونىكىنىڭ بىر تارمىقى. ئۇ قاتتىق جىسىملارنىڭ ئىچكى قىسمىنىڭ مىكرو خاراكتېرىستىكىسىدىن ۋە ئالاھىدە تېخنولوگىيىلەردىن پايدىلىنىپ، قاتتىق جىسىمنىڭ ئىنتايىن كىچىك قىسمىغا بىر خىل ياكى بىرنەچچە خىل ئىقتىدارلىق مۇكەممەل توك يولى ياكى زاپچاسنى ياساپ چىقىش مەسىلىسىنى تەتقىق قىلىدۇ.

مىكروئېلېمېنت ئى [ر<گرېك+لات] <خىم > ئۆسۈملۈكلەر كالىي، فوسفور، ئازوت قاتارلىق ئېلېمېنتلارنى ئوزۇقلۇق سۈپىتىدە كېرەك قىلغاندىن باشقا يەنە ئىنتايىن ئاز مىقداردا ئوزۇقلۇق سۈپىتىدە شۇمۇرگەن بور، ئارسىن، مانگان، مىس، كوبالت ۋە مولىبدىن قاتارلىق ئېلېمېنتلار.

مىكوپلازما ئى [ئىنگ] < بىئول > بىر خىل مىكرو ئورگانىزم، باكتېرىيىدىن كىچىك بولۇپ، ھۈجەيرە دىۋارى بولمايدۇ. شەكلى شارسىمان ياكى يېپسىمان كېلىدۇ،

مۇستەقىل ياشىيالايدۇ. ئادەتتە ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ نەپەس، سۇيدۇك ۋە جىنسىي يوللىرىدا پارازىت ياشاپ، ئۆپكە يالمۇغىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

مىكولوگىيە ئى [ر<گرېك] <بىئول> بىئولوگىيىنىڭ زەھبۇرۇغلارنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

مىكر (مىكرى) ئى [ئە] قۇۋلۇق، شۇملۇق، ھىيلە، نەيرەڭ: سىزنىڭ مېنى ئالداپ، بەرگەن ۋەدىلىرىڭىز، تۆككەن ياشلىرىڭىز، بەس، بۇ ھىيلىلەر، بۇ مىكرلەر سىزدىن باشقا كىمدىن تېپىلسۇن؟

مىگماتىت ئى [ل <گېئول> ئارىلىشىپ جىنسلىششتىن شەكىللەنگەن خىلمۇخىل جىنسلار.

مىل I مق [ئىنگ<لات] <فر> ئىنگلىز سىستېمىسىدىكى ئۆلچەش سىمى (مەسىلەن، مېتال سىم) نىڭ دىئامېتىرىنىڭ بىرلىكى. بىر مىل 0.00254 سانتىمېتىرغا تەڭ.

مىل II مق [ئىنگ] <مك> ئىنگلىز سىستېمىسىدىكى ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى. بىر مىل 1.609344 كىلومېتىرغا تەڭ.

مىل III مق [ئىنگ] <قاتن> دېڭىز-ئوكيانلار ئۇستىدە ئارىلىقلارنى ئۆلچەشتە قوللىنىلىدىغان ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى. بىر مىل ئادەتتە 1852 مېتىرغا تەڭ.

مىلاد ئى [ئە] ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ تۇغۇلغان كۈنى.

مىلادىيە ئى [ئە] <ئىستر> خەلقئارادا ئورتاق قوللىنىلىدىغان كالېندار.

مىلەڭزە ئى [خەن] ئىشىك پەردىسى: ناتونۇش بىر كىشى مىلەڭزىنى قايرىپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى.

مىللەت ئى [ئە] ئۇزاق مۇددەتلىك تارىخىي تەرەققىياتلار ئارقىسىدا شەكىللەنگەن ئور-تاق تىل، ئورتاق زېمىن، ئورتاق ئىقتىسادىي تۇرمۇش ۋە ئورتاق مەدەنىيەتتە ئىپادىلىنىدىغان ئورتاق پسىخولوگىيىلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە كىشىلەر توپى.

مىللەتپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] ئۆز مىللىتىگە غەمخورلۇق قىلىدىغان، ئۆز مىللىتىنىڭ مەنپەئىتىنى كۆزلەيدىغان؛ ھەر دائىم ئۆز مىللىتى تەرىپىدە تۇرىدىغان، ئۆز مىللىتىنى سۆيىدىغان: مىللەتپەرۋەر ئادەم.

مىللىئامپېر مق [ر<لات] <فر> توكنىڭ كۈچ بىرلىكى. بىر مىللىئامپېر بىر ئامپېر-نىڭ مىڭدىن بىرىگە تەڭ.

مىللىبار مق [ر<لات] <فر> ئاتموسفېرانىڭ بېسىم بىرلىكى. بىر مىللىبار مىڭدىن بىر بارغا تەڭ.

مىللىسېكۇنت مق [ر<لات] <فر> ۋاقىت بىرلىكى. بىر مىللىسېكۇنت مىڭدىن بىر سېكۇنتقا تەڭ.

مىللىگرام مق [ر < لات] < فر > مېتىر سىستېمىسىدىكى ئېغىرلىق بىرلىكى. بىر مىللىگرام بىر گرامنىڭ مىڭدىن بىرىگە

تەڭ.

مىللىلىتر مق [ر<لات] <فىز>مېتر سىستېـ مىسىدىكى سغىم بىرلىكى. 1 مىللىلىتر 1 لىتىرنىڭ مىڭدىن بىرىگە تەڭ.

مىللىمېتر مق [ر<لات+گرىك] <فىز>مېتر سىستېمىسىدىكى ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلـ كى. 1 مىللىمېتر 1 مېتىرنىڭ مىڭدىن بىرىگە تەڭ.

مـــىللىمىكرون ئى [ر<لات+گرىك] <مك> ئۇزۇنلىق ئۆلچەم بىرلىكى. بىر مىللىمىكـ رون بىر مىلياردتىن بىر مېتىرغا تەڭ.

مىللي سۈپ [ئە] ① مەلۇم بىر مىللەتكە خاس بولغان: مىللي ئەنئەنە. مىللي خۇسۇسىيەت. مىللي كۆي. ② يەرلىك مىللەتكە تەۋە، ئاز سانلىق مىللەت ھېساب لىنىدىغان: مىللي كادىر. // مىللىيلارغا كۆڭۈل بۆلۈش. ③ مەلۇم بىر دۆلەتكە، مەملىكەتكە تەۋە: مىللي دارامەت. مىلـ لي مەجلىس.

مـــىلـــىتاريزم ئى [ر< لات] < پەلس> تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتىدە ھەربىي ھازىر- لىقنى غالجىرلىق بىلەن كېڭەيتىپ، دۆلەتـ نى تامامەن ھەربىي كونترولۇق ئاستىغا قـويـىدىغان ئۇرۇشخۇمارلىق ئىدىيىسى، سىياسىتى ياكى تۇزۇمى. ئۇنىڭ ئەڭ يۇـ قىرى ھالىتى جاھانگىرلىك تارىخىي باسـ قۇچىدىكى فاشىزمدۇر.

مىلىتارىست ئى [ر] مىلىتارىزم تەرەپدارى، مىلىتارىزم سىياستىنى يۈرگۈزگۈچى.

مىلىك ئى [پ] چىش يىلتىزى ئورۇنلاشقان گۆش.

مىليارد سان [ر<فران] يۈز مىليوننىڭ ئون قـېـتىم قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان سان.

مىليون سان [ر<فران] يۈز مىڭنىڭ ئون قېتىم قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان سان.

مىليونېر ئى [ر<فران] مىليون بىلەن ھېسابـ لانغان بايلىققا ئىگە كىشى.

مـــەمـــكـــا ئـــى [ر<گرىك] <ئۇس> ① ھېس-تۇيغۇ، ئىچكى كەيپىيات قاتارلىقـ لارنـى ئىپادىلىگۈچى يۈز مۇسكۇللىرى ھەرىكىتى: پىكىرنى مەمكا ئارقىلىق ئىـ پادىلەش. ②ھېس-تۇيغۇ ۋە كەيپىياتـ لارنى يۈز مۇسكۇللىرى ھەرىكىتى ئارقـ لىق ئىپادىلەش سەنئىتى: مەمكىغا ئۇس- تا ئارتىس.

مىنا ئى [ر< فران] < ھەرب > بىر خىل پارتلىتىش قورالى.

مىناميوت ئى [ر] <ھەرب >زەمبىرەك ئوقى ئاغزىدىن قاچىلىنىدىغان، ئەگرى لىنىيە بويىچە ئېتىش ئاساس قىلىنىدىغان بىر خىل زەمبىرەك.

مىنگو ئى [خەن] <تارىخ >جۇڭخۇا مىنگو، يەنى مەملىكىتىمىزنىڭ بېيجىڭ زامان تا- رىخىدىكى 1912- يىلىدىن تارتىپ، 1949- يىلىغىچە بولغان مەلۇم دەۋرى.

مىننەت ئى [ئە] قىلغان ياخشىلىقىنى كۆزـ كـۆز قىلىش، داملاش، يۈزىگە سېلىش ياكى باشقىلارغا دەپ يۈرۈش: مىننەت قىلماق. * مېھنەتتىن قاچما، مىننەتـ تىن قاچ (ماقال).

مىننەتخور سۈپ [ئە+پ] قىلغان ئىشى ئۈـ چۈن مىننەت قىلىدىغان، مىننەت قىلىشقا ئامراق: ئۇ چەغرىقى غىچىرلاپ ئايلىنىۋاتـ قان قوداۋۇق بېشىغا توپلىشىپ، مىننەتـ خور تەقسىماتچى بۆلۈپ بېرىۋاتقان سۈنى ئېلىۋاتقانلارغا قىزىقىش بىلەن قاراپ تۇـ راتتى.

مىننەتدار ئى [ئە+پ] بىراۋنىڭ قىلغان ياخـ شىلىقى ۋە خىزمەتلىرىدىن رازى ۋە مەمـ نۇن: بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ ياغاچچىدىن ناھايىتى مىننەتدار بولۇپ كېتىپتۇ.

مىـــنۇت مق [ر<لات] ① بىر سائەتنىڭ ئاتمىشتىن بىر ئۈلۈشىگە تەڭ بولغان ۋاـ قىت ئۆلچىمى بىرلىكى؛ دەقىقە: بەش مىـ نۇتتىن كېيىن ئايروپىلان يەرگە قوندى. ② < مك >بىر گرادۇسنىڭ ئاتمىشتىن بىر ئۈلۈشىگە تەڭ بولغان يايى ياكى بۇـ لۇڭ ئۆلچىمى بىرلىكى (ئادەتتە رەقەمنىڭ ئوڭ تەرىپىنىڭ ئۈستۈنكى بولۇڭىغا قو ـيـۇلـىدۇ). بەلگىسى «′»: بۇ بۇلۇڭ 30′ 60° ئىكەن. ③ <جۇڭ>بىر گرا ـدۇسنىڭ ئاتمىشتىن بىر ئۈلۈشىگە تەڭ بولغان كەڭلىك ياكى ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى (بەلگىسى يۇقىرىقىغا ئوخشاش).

④ كۆچمە. قىسقا مۇددەت؛ بىردەم، بىرئاز: بىر مىنۇت ساقلاڭ. * ئۇ بىر مىنۇتمۇ تۇرمىدى.

مىنۇس ئى [ر<لات] ① < مك >ئېلىش بەلگىسى (—) نىڭ نامى. ② مىقدارنىڭ مەنپىيلىكىنى ياكى تېمپېراتۇرىنىڭ نۆلـ دىن تۆۋەنلىكىنى ئىپادىلەيدىغان سۆز: مىنۇس 20. مىنۇس 30.

مىنبرال [ر<فران] <گېئول > ① ئى. يەر پوستىدا ساقلانغان تەبىئىي بىرىكمىلەر ۋە ئـاز ساندىكى تەبىئىي ئېلېمېنتلار. ② سۈپ. تەبىئىي خىمىيىلىك بىرىكمە ياكى ئېلېمېنتلارغا ئائىت، شۇنداق ئېلېمېنت يـاكـى بىرىكمىلەردىن ئىبارەت بولغان، تەركىبىدە شۇنداق ئېلېمېنت ياكى بىرىكـ مىلەر بار: مىنبرال تۇز. مىنبرال سۇ. مىنبرال ئوغۇت.

مىنبرالوگرافىيە ئى [ر] <گېئول >رۇدىلارنى مىنبرالوگرافىيىلىك مىكروسكوپتا تەتقىق قىلىدىغان پەن.

مىنبرالوگىيە ئى [ر] < گېئول >مىنبرالنىڭ خىمىيىلىك تەركىبى، ئىچكى قۇرۇلمىسى، ھالىتى، خۇسۇسىيىتى، ھاسىل بولۇش سەۋەبى، بېيتىش ھالىتى، ئورتاق ھاسىل بولۇپ بىرىكىشى، ئۆزگىرىش شارائىتى، ئىشلىتىلىشى ھەم ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئـۆزئـارا باغلىنىشنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

مىنبۇس ئى [فران] كىچىك ئاپتوبۇس.

منستر ئى [ر<فران] منستىرلىقتا رەھبەر-لىك قىلغۇچى ھۆكۈمەت خادىمى.

منسۇم سۈپ [ر<لات] دەرىجە ۋە قىممەت جەھەتتە ئەڭ ئاز، ئەڭ كىچىك: منسۇم دەرىجە. منسۇم قىممەت.

منسىپتر ئى [ر < لات] < فز > زىللىق دەرىجىسى ئىنتايىن يۇقىرى بولغان بىر خىل ئۆلچەش ئەسۋابى. ئىستربلكا ۋە سائەت تەخسىسىدىن تۈزۈلىدۇ. پىشانىسىگە پرىنسىپى بويىچە ئىشلەيدۇ. زىللىق دەرىجىسى 0.01 مىللىمىتىرغا يېتىدۇ.

مەلىيا ئى [لات] <يۇت> ماگنولوگىيە ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان چاتقال. مەنزىرە ئۆسۈملۈكى بولۇپ، ئۇنىڭدىن پۇراقلىق مايى ئاجرىتىپ ئىشلىتىلىدۇ، ئادەتتە پەمىل چايغا ئارىلاشتۇرۇلۇپ چاينىڭ پۇرىقىنى ياخشىلاشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ «مەلىيا چاتقىلى» مۇ دېيىلىدۇ.

ميۇ ئى [لات] < زۇئول > بىر خىل بېلىق، تېنى ئۇزۇن، سەل ياپىلاق، رەڭگى قوڭۇر، ئېغىزى چوڭ ھەم سەل يانتۇ، قۇيرۇق ئۇزۇگۈچسى قوزۇق شەكلىدە كېلىدۇ، دېڭىزدا ياشايدۇ. «ميۇ بېلىقى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ميۇئون ئى [ئىنگ] < فز > لېپتونلارنىڭ بىر خىلى. ئۇ مۇسبەت زەرمتلىكلەر ۋە مەنپىي زەرەتلىكلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. زەرەت مىقدارى ئېلېكترونىنىڭكى بىلەن ئوخشاش، ماسسىسى ئېلېكترون ماسسىسىنىڭ 207 ھەسسىسىگە تەڭ.

ن

نائەھلي سۈپ [پ+ئە] پەس، ۋىجدانسىز، ئېپلاس: — ھۇ نائەھلي، ئىنساپسىز ئوغرىلار! كۈچۈكۈم-كۈچۈكۈم دېسە ... ھەددىگلاردىن ئېشىپ كېتىۋاتسىلەر! — دېدى ھېلىقى كىشى ئاچچىقىغا پايلىماي.

ناباب سۈپ [پ] ① باب كەلمەيدىغان، مۇۋاپىق ئەمەس، ناموۋاپىق، ماس ئەمەس: يېزىقچىلىقتا ماھارەت يېزىشتا ئەمەس، بەلكى ناباب جايلارنى قىسقارتىۋېتىشتە. ② يۇرۇش-تۇرۇشى، قىلىقى ياماق، يارىماس؛ بۇزۇق، ئەسكى: سەدىق ناباب بالا بولدى.

ناباتات ئى [ئە] كونا. ئۆسۈملۈكلەر: تەلىم-تەربىيە ئالدۇق دەپ، ئاغزىغا كەلگەننى جۆيلۈشىدۇ، ناباتات بىلەن ئىنسان ئوخشامدۇ؟ ئىنسان دېگەننىڭ جېنى بار، ناباتاتنىڭ جېنى يوق.

نابور ئى [ر] مەتبەئەچىلىكتە تېكستكە مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ تىزىلغان ھەرپ ۋە ھەرپ تىزىش ئۈشى: نابور بۆلۈمى. نابور سېخى.

نابورچىك ئى [ر] باسمىخانىدا ھەرپ تىزىدىغان ئىشچى.

نابۇت سۈپ [پ] يوقالغان، ھالاك بولغان، ۋەيران بولغان: نابۇت بولماق. نابۇت قىلماق.

ناپاك سۈپ [پ] ① پاسكىنا، مەينەت؛ بۇلغانغان، تەركىبى ساپ بولمىغان: — يىراق بول، كېسەللىرىڭ ناپاك بولىدۇ، — دېدى ئۇ بالىسىنى چەتكە تارتىپ. ② غۇسۇل قىلمىغان، يۇيۇنمىغان؛ بۇزۇق، شالاڭ: — ناپاك ئايالنى سۆرەپ يۈرسەڭ قانداق بۇلۇر، — دېدى ئۇ. ③ كۆچمە. يامان ئىللىتى بار، چىرىك، بولمىغۇر: مەن ئامالسىز ئۇنىڭ بىلەن ئاشۇنداق ناپاك، ئوغرىلارچە تىل بىرىكتۇرۇشكە مەجبۇر-مەن.

ناتاين سۈپ [پ+ئە] ئېنىقسىز، نامەلۇم، ئېنىق بىلگىلى بولمايدىغان: باشلىق بولغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭلا خەلقنىڭ خىزمىتىنى جان-دىل بىلەن ئىشلىشى ناتايىن.

ناترولىت ئى [ر < لات+گرېك] < گېئول > بىر خىل مىنېرال. يانتۇ ياقلىق كرىستال سىستېمىغا كىرىدۇ، قۇراشمىسى كۆپىنچە رادىئوئاكتىپ ياكى رادىئوئاكتىپلىق تالا شەكىلىدە بولىدۇ. رەڭسىز، ئاق ياكى سۇس سېرىقتىن قىزىل رەڭگىچە كېلىدۇ. ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە. تالاسمانلىرى يىپەك پارقىراقلىقىدا بولىدۇ. قاتتىقلىقى 5 — 5.5 ، سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 2.20—2.26.

ناتريي ئى [ر<لات] <خم> مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Na (Natrium). كۇمۇش رەڭلىك، يۇمشاق، پارقىراقلىققا ئىگە، ھاۋادا ئوكاي ئوكسىدلىنىدۇ. ناترىي ۋە ئۇ نىڭ تۇزلىرى ــ ئاش تۇزى، ناترىي ئاساسى ۋە گلابىر تۇزى قاتارلىقلار سانائەتتە كەڭ قوللىنىلىدۇ. ناترىي يەنە ئادەم مۇسكۇلى ۋە نېرۋا توقۇلمىلىرىنىڭ مۇھىم تەركىبلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

ناتسىست ئى [ر]ناتسىستزم تەرەپدارى ياكى ناتسىستلار پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى.

ناتسىستزم ئى [ر<نېم]< پەلس >2-دۇنيا ئۇرۇشىدىن بۇرۇنقى گېتلېر گېرمانىيىسىنىڭ دۆلەتلىك سوتسيال ئىشچىلار پارتىيىسى ئوتتۇرىغا قويغان ۋە يۇرگۈزگەن «دۆلەت سوتسيالىزمى» دېگەن مەنىدىكى ئەكسىيەتچىل تەشەببۇس ھەم سىياسەت. ئەمەلىيەتتە ئۇ گېرمانىيە فاشىزمىدۇر.

ناتۇرا ئى [ر]< گ سەن > رەسىمگە ئېلىش ياكى كىنوغا ئېلىش ئۈچۈن ئوبيېكت بولغان تەبىئىي مەنزىرە، نەرسە، ئادەم ۋە باشقىلار.

ناتۇرال سۈپ [ر] ① مال، مەھسۇلات بەلەن ئېلىنىدىغان، بېرىلىدىغان، تۆلىنىدىغان: ناتۇرال ئىش ھەققى. ناتۇرال يەر ئىجارىسى. ② تەبىئىي ھالەتتىكى، ئەسلىي، تەبىئىي: ناتۇرال ئىگىلىك.

ناتۇرالىزم ئى [ر]< ئىد > ئەدەبىيات-سەنئەت ئىجادىيىتىدە تەبىئىي پەنلەردىكى تەجرىبىچىلىك پوزىتسىيىسىنى قوللىنىپ تۇرمۇشقا مۇئامىلە قىلىش ۋە تۇرمۇشنى كۆزىتىش تەشەببۇس قىلىنغان بىر خىل يامان خاھىش.

ناتۇرىزم ئى [ر]< دىن >قەدىمكى ئىپتىدائىي ئىنسانلاردا بولغان تەبىئەت كۈچلىرىگە ئېتىقاد قىلىدىغان بىر خىل دىن.

ناتىق ئى [ئە]سۆزمەن،نۇتۇق سۆزلەش ئىقتىدارى يۇقىرى، گەپكە ئۇستا، گەپدان: ئۇ ناھايىتى پائالىيەتچان، ھارماس ھەمدە ناھايىتى ناتىق ئادەم ئىدى.

ناتۋان سۈپ [پ]ئەھۋالى ناچار، زەئىپ، كۈچسىز، نەمجان؛ بىچارە، ئاجىز: ئايخان خۇددى قەپەسكە سولانغان بۇلبۇلدەك ناتۋان بولۇپ قالدى.

ناجىنس سۈپ [پ+ئە]بۇزۇق، ئېپلاس، پەس، رەسۋا: ــ كىم بولاتتى، ھېلىقى جەننەت دېگەن ناجىنس، ناقىسچۇ، ــ ماريخان ئاچچىق بىلەن غۇدۇڭشىدى.

ناچا ئى [پ] ① تىكىش ماشىنىسىنىڭ ئاستىنقى يېپىنى ئورايدىغان كىچىك غالتەك ياكى غالتەككە ئوخشاش ئەسۋابى. ② موكىنىڭ يىپ تۇرگۈسى (توقۇمىچىلىقتا).

ناچار سۈپ [پ]ياخشى ئەمەس، ئەسكى؛ ئۆلچەمگە يەتمىگەن، نورمال چەكتىن تۆۋەن، لاياقەتسىز: ناچار كىتاب خۇددى ناچار ئادەمگە ئوخشاش سائا زىيان كەلتۈرەر.

دۇ.

ناخۇش سۈپ [پ]خۇش ئەمەس، كۆڭۈلسىز، پەرىشان: — ئۇ قانداقمۇ دوكتۇر بولسۇن، — دېدى يىگىت ناخۇش هالدا.

ناخۇن ئى [پ] تەمبۇر تارىنى چېكىپ چېلىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان نەرسە.

نادامەت ئى [ئە]ئۆز قىلمىشى ئۇچۇن روهى جەهەتتىن پەيدا بولغان ئازاب، بىئاراملىق، پۇشايمان، ئۆكۇنچ، ئەپسۇس: نادامەت چەكمەك. نادامەت قىلماق.

نادان سۈپ [پ] ① ئىلىم-پەندىن خەۋىرى يوق، ئاڭ چۈشەنچىسى نىسبەتەن تۆۋەن، تەربىيىلىنىشى تولۇق بولمىغان ياكى تەربىيە كۆرمىگەن: نادان ئادەم. ② زېھنىي ئىقتىدارى تۆۋەن، دۆت، گالۋاڭ، كاللىسى ئىشلىمەيدىغان: — قانداق نادان بالا ما-ۋۇ، ئوهۇش، — دېدى هېلىقى خوتۇن پەرهاتنىڭ قوللىرىنى قاتتىق سىلكىپ، — ئاۋۇ چەتكە قويمامسەن!

نادىر [ئە] ① سۈپ. كەم تېپىلىدىغان، كەم ئۇچرايدىغان، ناهايىتى ئېسىل، ئەلا؛ بەباها، قىممەتلىك: شائىر نۇرغۇنلىغان نادىر ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرۇپ ئالەمدىن ئۆتتى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

نارازى سۈپ [پ+ئە]رازى بولمىغان، قوشۇلمىغان، قانائەتلەنمىگەن؛ قارشى؛ خۇشال، مەمنۇن بولمىغان، خۇرسەن ئەمەس: نارازى بولماق. نارازى قىلماق.

ناره‌سىده سۈپ[پ] بالاغەتكە، ۋايىغا يەتمىگەن: نارەسىدە بالا. نارەسىدە قىز.

ناره‌نجى [پ] ① ئى < گ سىن > قىزىل بىلەن سېرىقنىڭ قوشۇلۇشىدىن پەيدا بولغان، ئاپېلسىن ياكى كاۋا چېچەكىگە ئوخشايدىغان بىر خىل مۇرەككەپ رەڭ. ② سۈپ. شۇ خىل رەڭگە ئىگە: نارەنجى رەخت.

نارزان ئى [ر] < خم > كاربونات ئانگىدرىدلىق مىنېرال سۇ.

نارکوتىك [ر] ① ئى. نارکوز قىلىش ئۈچۇن ئىشلىتىلىدىغان دورىلار. مەسىلەن، ئېتىل، ئېفىر، خلوروفورم، كوكايىن، پروكائىن قاتارلىقلار. ② سۈپ. نارکوز قىلىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە: نارکوتىك مادداىلار.

نارکوز ئى [ر < فران] < تېب > بىهوش، سەزمەس قىلىش: نارکوز قىلماق.

ناز ئى [پ] باشقىلارغا بېقىش ئۇچۇن يۇزكۆزنى ئوينىتىپ قىلىنغان يەڭگىل هەرىكەت، ئەركىلىك: ناز قىلماق.

نازارەت ئى [ئە] ① ئادەم، نەرسە ياكى هادىسىنىڭ ئومۇمىي ياكى ئايرىم تەرەپلىرى ئۇستىدە ئېلىپ بېرىلغان كۆزىتىش، تەكشۈرۈش: نازارەت قىلماق. ② ئاپتونوم رايونلۇق، ئۆلكىلىك خەلق هۆكۈمەتلىرىگە بىۋاسىتە قاراشلىق بولغان ئىدارە-ئورگان: مالىيە نازارىتى.

نازاكەت ئى [پ] ① كىشىنىڭ يۇرۇش - تۇرۇش، قىلىق - هەرىكەت ۋە مۇئامىلە-

ـــسـدىكى نازۇكلۇق، لاتاپەت، ئەدەپ: بەستى-بويى كېلىشكەن بىر جۈڭان يېقىم-لىق نازاكەت بىلەن ئۇسسۇلغا چۈشتى. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

نازۇك سۈپ [پ] ① ئىنچىكە، زىلۋا: مەن بىر قولۇم بىلەن ئۇنىڭ نازۇك بارماقلىرى-نى تۇتتۇم. ② يۇقىرى ماھارەت ھەم كۆپ ئەجىر بىلەن ئىشلەنگەن، ئىشلىنى-شى نەپىس، ئېسىل؛ مۇرەككەپ، چى-گىش: تراكتورنىڭ نازۇك بىر سايمىنى ئىشتىن چىقىپ، تراكتور ھەربىكەتتىن توختىغانىدى. ③ ئۆزىگە خاس قىيىن تەرەپلىرى بولغان، ئالاھىدە ماھارەت، بى-لىم تەلەپ قىلىدىغان؛ ئورۇنلاش، بېجە-رىش ئېڭ قىيىن بولغان: ئۇ بۇ قېتىمقى نازۇك ئىلمىي تەجرىبىنى غەلىبىلىك تا-ماملىدى. ④ سۆيۈملۈك، يېقىملىق، ئو-ماق، كىشىنىڭ مەسلىكىنى كەلتۈرىدى-غان: ئۇنىڭ نازۇك بەدىنى كۆز ئالدىمغا كەلدى. ⑤ كۆچمە. ئالاھىدە ئېتىبار تەلەپ قىلىدىغان؛ تۇرلۇك تەسىرلەرگە بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان، بىرەر تەسىرنى ئاسان قو-بۇل قىلىدىغان، سۆز-ھەرىكەتكە قارىتا سەزگۈر، ئەمما گەپ كۆتۈرەلمەيدىغان: بـۇرۇنلا نازۇك مەجەز ئىدىك، قارىغىنا سـازلىقلار ئۆزگەردى، سېنىڭ مەجەزىڭ بولسا تېخىچىلا كونا پېتى! ⑥ سىلىق، يېقىملىق، نازاكەتلىك، ئەۋرىشىم: قىزمۇ قېرىلارغا نازۇك بىر ھەرىكەت بىلەن سالام بەردى. ⑦ كۆچمە. ئاجىز، بوش، زەئىپ، چىدامسىز: ئادەم گۈلدىن نازۇك، تاشتىن قاتتىق (ماقال). ⑧ سىرلىق، كىشىنى ھەم سۆيۈندۈرىدىغان ھەم ئەنسىرىتىدى-غان: كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بارا-بارا مەندە ئۇنىڭغا قارىتا بىر خىل نازۇك تۇيغۇ ئويغىنىشقا باشلىغانىدى. ⑨ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

نازىر ئى [ئە] نازارەتنىڭ باشلىقى: مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى. سەھىيە نازارىتىنىڭ نازىرى.

نازىل سۈپ [ئە] چۈشكەن، ئەۋەتىلگەن: نا-زىل بولماق. نازىل قىلماق.

نازىنىن سۈپ [پ] چىراي - تۇرقى، قەددى-قامىتى كېلىشكەن، گۈزەل، ناھايىتى چى-رايلىق (قىز-ئاياللار ھەققىدە): بارارغا يوللىرىڭ بولسۇن، قىزىلگۈل ھەمراھىڭ بولسۇن، سېنىڭدەك نازىنىن يارغا، مە-نىڭدەك قۇللىرىڭ بولسۇن.

ناس ئى [پ] كۆك تاماكا بىلەن چاكاندا كـۇلىنى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان بىر خىل چېكىملىك.

نـاسارا ئى [ئە] خرىستىئان دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى كىشى.

ناسكى ئى [ر] ئوشۇقىنى بېسىپ تۇرىدىغان قىسقا پاپياق.

ناسوس ئى [ر] < ملشن > سۇيۇقلۇق ياكى گازنى تارتىپ چىقىرىش ياكى بىر نەرسە-نىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈش ئۈچۈن ئىشلە-

ـتىلىدىغان ئەسۋاب: ۋېلىسىپىت ناسو-
سى. ھاۋا ناسوسى. ناسوس بىلەن سۇ
چىقارماق.

نـاسۋال ئى [پ] ← **ناس**: سادىق بوۋاي
ئاچچىقىنى بىر چىمدىم ناسۋال بىلەن بې-
سىپ، ناسىرنىڭ بىقىنىدىن ئورۇن ئال-
دى.

نـاشاد سۈپ [پ] شاد، خۇشال ئەمەس؛
غەم-قايغۇغا پاتقان، خاپا، مەيۈس: بولدى
نىمجان سۇغا تەشنا بېلىقلىرىڭ، بولدى
ھەم غەرق ياشقا يەلكەن قېيىقلىرىڭ. ئە-
لەم بىلەن ئۆتتۈڭ ئون يىل ناشاد بېغىم.

نـاشايان سۈپ [پ] ناموناسىپ، نالايىق؛
بىمەنە، رەسۋا: ھاجى ئىشان سېنىڭ ئاي-
تۇرا بىلەن قىلغان ناشايان ئىشىڭنى ئۆز
كۆزى بىلەن كۆرگەنىكەن.

ناشتا ئى [پ] ① سەھەردە ئورۇندىن تۇ-
رۇپلا يېيىش ئۈچۈن تەييارلانغان نان-
پان، چاي قاتارلىق يېمەكلىك؛ ئەتىگەن-
لىك تاماق: ئۇ تراكتورنى قوشنا ئېتىزدا
توختىتىپ قويۇپ، ئەتىگەنلىك ناشتىغا
ئۆيگە كەلدى. ② ناشتا قىلغان ياكى
قىلىدىغان ۋاقىت: ئەتىسى تاھىر ئاكا سە-
ھەر تۇرۇپ ماللىرىغا بوغۇز بەردى. ناش-
تىدىن كېيىن دۆكانغا باردى.

ناغرا ئى [ئە]< مۇز >ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇرغۇ-
لۇق (سوقما) چالغۇ ئەسۋابى.

نـافتالىن ئى [ر<گرېك] <خىم >ئورگانىك
بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_{10}H_8$.

رەڭسىز كرىستال بولۇپ، ئالاھىدە پۇرىقى
بولىدۇ. كۆمۈر سىمولىسىدىن چەككىلەپ
ئېلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن بويياق، سمولا، پۇ-
راقلىق ماتېرىيال، تېببىي دورا قاتارلىقلارنى
ياسىغىلى بولىدۇ.

ناكار سۈپ [پ] بىرەر ئەزاسى ئەسلىي ھالـ-
تىنى، ئىقتىدارىنى يوقاتقان؛ مېيىپ: نا-
كار بولماق. ناكار قىلماق.

ناكەس سۈپ [پ]ۋىجدانى، ئىنسابى يوق،
يارىماس، قەبىھ، پەسكەش: — تىلىڭنى
يىغ ناكەس! — دېدى مەنسۇر غەزەپ بە-
لەن ئالدىغا مېڭىپ. * ناكەسكە قەرزدار
بولساڭ، يولدا قىستار ھەم كۆرەر.

ناگان I ئى [ر] تاپانچا: كېلەتتى ئۇ ياق-
تىنمۇ بىر توپ ئەسكەر، مەردانە ئات چاپ-
تۇرۇپ، مەغرۇر ھامان. ئارقىغا بۇرۇل-
غاندا قالدى ھاڭ-تاڭ، تۇراتتى قىز ئۇ-
نىڭغا تەڭلەپ ناگان.

ناگان II رەۋ [پ] ① بەزەن، بەزى، گاھى:
چىراي ئويغاتسىمۇ سۆيگۈنى ناگان، چىن
سۆيگۈ چىرايغا ھەرگىز قارىماس. پۈتكۈل
مال-دۇنياسى بىلەنمۇ خاقان، بىر جانان
كـۆڭـلـىـنـى سـېتىپ ئالالماس. ②
كۆتۈلمىگەندە، تۇيۇقسىزدىن، ئۇشتۇم-
تۇت؛ ئەگەر: سېنىڭدەك بىناۋا ئالەمگە
كەلمەس، ناگان كەلسە كېلۈركى، جاھاد-
غا كەلمەس.

ناگاھ رەۋ [پ]پېزت. كۆتۈلمىگەندە، توساتـ-
تىن، ئۇشتۇمتۇتتىن، ئويلىمىغان يەر-

دىن؛ بەزىدە: ناگاھ ئۇ ئويغىنىپ كەتسە، بۇ ئىشنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشى ئېنىق ئىدى.

نال (نالى) ئى [ئە] ئايىغ كىيىمنىڭ پاشنىسىغا ياكى چەمنىڭ ئۇچىغا قېقىلىدىغان، تۆمۈر بۇيۇم، كىچىك تاقا: ئۆتۈكنىڭ نالى.

نالايىق سۈپ [پ+ئە] لايىق-مۇناسىپ ئەمەس، لايىق كەلمەيدىغان، مۇۋاپىق بولمىغان: ھازىر ئۆزلىرى بويتاقلىقنىڭ دەردىدىنى ئوبدان تارتىۋاتىدىلا، بۇنداق يۇرۇش-تۇرۇش ئەھلى مۇسۇلمانغا نالايىق ئىش.

نالە ئى [پ] ① غەم-ئەلەم، دەرد-ھەسرەتنى ئىپادىلەيدىغان دەردلىك ئاۋاز؛ پەريات، پىغان: نالە قىلماق. ② يالۋۇرۇش، ئىلتىجا، ئۆتۈنۈش قاتارلىق تەلەپ تۇيغۇلىرىنى ئىپادىلەيدىغان مۇڭلۇق ئاۋاز، بىلىنىپ قالىدىغان ئىلتىجا ئاۋازى: ئىت ھۆرىكىرەپ يىغلاپ ئۆزىگە ئۆلۈم تىلەپتۇ. ئۇ-نىڭ نالىسىگە چىدىماي، ياسىن بىلەن مۇشۇكمۇ يىغلاپتۇ.

نالەش ئى [پ] ① ھەسرەتلىك نالە، ئېچىنىشلىق نالە: يۇرت ئىچىنى يىغا-زارە، ئىش ئورنىنى ھەسرەت، پىغان، نالەش ئوتىلىرى قاپلىدى. ② ئۇيغۇر خەلق كۈيلىرىدىن بىرىنىڭ نامى: ئۇ ئاخىرى نالەشكە چېلىپ ھەممەيلەننى بىر خىل مۇڭغا چۆمۈلدۈردى.

نام (نامى) ئى [پ] ① ئادەم ياكى نەرسىگە مەخسۇس قويۇلغان ئات، ئىسىم: نام بېرىپ ھاسا دەرىخىگە شۇ دەم. ئاتاشىپتۇ «ئەزىمەت» دەپ ئۇنى ھەم. ② مەلۇم ساھە ياكى مەلۇم خىزمەتتە ئېرىشىلگەن نەتىجىلىرىنى مۇنەبىيەنلەشتۈرۈپ، ئۇتۇق-نەتىجىلىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن مەخسۇس بەلگىلىمىلەر ئاساسىدا بېرىلىدىغان دەرىجە، ئۇنۋان، مەخسۇس ئاتاق: بۇ قاراۋۇلخانا بۇ نۆۋەت «قاراقۇرۇمدىكى پولات قاراۋۇلخانا» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى. ③ كۆپچىلىك ئارىسىدىكى داڭق، شۆھرەت، شەرەپ: ئەل ئارىسىدا گۈلئايىم، چېۋىر قىز دەپ نامىڭ بار. ساڭا لايىق ئوت يۈرەك، مەندەك ئىشچان يارىڭ بار.

ناماتمان ئى [پ] دىئال. كىگىز باسىدىغان ئۇستا، كىگىزچى.

ناماز ئى [پ] < ئە > مۇسۇلمانلارنىڭ ئاللاغا سېغىنىپ كۆندە بەش قېتىم بېجىرىدىغان زۆرۈر بولغان ئىبادەتنىڭ نامى: ناماز ئوقۇماق. ناماز ۋاقتى.

نامازخان ئى [پ] نامازنى تەرك ئەتمەي ئوقۇپ تۇرغۇچى كىشى: نامازخانلار شام نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن خېلى بالدۇرلا مەسچىتكە كېتىشىشكەنىدى.

نامازگاھ ئى [پ] جامائەت يىغىلىپ ناماز ئوقۇيدىغان جاي، ئورۇن.

ناماقۇل [پ+ئە] ① سۈپ. ئەقلىگە مۇۋاپىق كەلمەيدىغان، قوبۇل قىلغىلى، ماقۇل

بولغىلى بولمايدىغان، خاتا، بىمەنە، دۇ-
رۇس ئەمەس: سەندىن ماڭا ھېچقانداق
ناماقۇل سۆز ۋە زىيان يەتمىدى. ② ئى.
بەزى جۈملىلەردە «كەچۈرۈم، ئەپۇ سو-
راش، سەۋەنلىكنى ئۇستىگە ئېلىش، ئۆزرە
ئېيتىش» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: يار ھۆج-
رىسىدا ياتىپ، دېگەن سۆزىگە ماقۇل. يار
مەندىن يامانلاپتۇ، مەن يارىمغا ناماقۇل.

نامايان رەۋ [پ] ئېنىق، ئوچۇق گەۋدىلەن-
گەن، روشەن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان: نامان-
يان بولماق. نامايان قىلماق.

نامايەندە ئى [پ] ① بىرەر ئىجتىمائىي
گۇرۇھقا ياكى بىرەر ساھەگە، ئېقىمغا مەن-
سۇپ بولغان، ۋەكىل خاراكتېرلىق
شەخس، ۋەكىل: ئەبۇناسىرفارابى ئۇلۇغ
ئۇيغۇر-قارلۇق ئالىمى، ئوتتۇرا ئەسىر
ئارىستوتىلچىلىق ئىلمىي تەلىماتىنىڭ
مەشھۇر نامايەندىسى ئىدى. ② ئوخشاش
تۇردىكى نەرسىلەر ئىچىدە ئەڭ مەشھۇر،
ئەڭ ئالىي ئورۇندا تۇرىدىغان نەرسە، ئۇل-
گە: ئەجدادلىرىمىز قۇرۇلۇش ساھەسىدە-
مۇ ئۆچمەس نامايەندىلەرنى قالدۇرۇپ
كەتكەن، ئەنە شۇلاردىن بىرى — ھېيتكا
جامەسىدۇر.

نامايىش ئى [پ] ① ئەمەلدە كۆرسىتىش،
نامايان قىلىش، ئىپادىلەش، گەۋدىلەندۈ-
رۈش: نامايىش قىلماق. ② كەڭ خەلق
ئاممىسىنىڭ بىرەر پائالىيەتنى تەبرىكلەش،
خاتىرلەش مۇناسىۋىتى ياكى ئۆزلىرىنىڭ
سىياسىي جەھەتتىكى مەلۇم كۆز قاراشلى-
رىنى، نارازىلىقىنى ئىپادىلەش مۇناسىۋىتى
بىلەن توپ-توپ بولۇپ كوچىغا چىقىپ
كوچىمۇكوچا ئايلىنىپ مېڭىشى: نامايىش
قىلماق.

نامايىشكارانە رەۋ [پ] نامايىشتىن دېرەك
بەرگەن، نامايىش پۈرىقى چىقىپ تۇرغان
ھالدا: مۇشۇ ھەپتىدە ئاقسۇ ۋەزىيىتى
ئۇشتۇمتۇت جىددىيلىشىپ، ئەسكەرلەر-
نىڭ نامايىشكارانە يۆتكىلىشلىرى كۆپەيىپ
قالدى.

نامە ئى [پ] ① بىرەر ئۇرۇن ياكى شەخ-
سكە ئەۋەتىش ئۈچۈن يېزىلغان خەت،
مەكتۇپ: نامە ئەۋەتمەك. ② تۇرغۇن
سۆزلەرگە قوشۇلۇپ شۇ سۆز ئىپادىلىگەن
مەزمۇن ھەققىدىكى خەت دېگەن مەنىدە-
كى سۆزلەرنى ياسايدۇ. مەسىلەن، بايانا-
مە، خىتابنامە، ئىقرارنامە ... دېگەنلەرگە
ئوخشاش.

نامەرد سۈپ [پ] مەرد ئەمەس، بېخىل؛
ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان؛ قولىدىن ياخ-
شىلىق كەلمەيدىغان؛ نا ئىنساپ، پەس:
نامەرد ئادەم.

نامەلۇم [پ+ئ] ① سۈپ. كىملىكى، نې-
مىلىكى ئېنىق بولمىغان، ئېنىقلانمىغان،
ئېنىق ئەمەس: ئۇنىڭ كېيىنكى ئەھ-
ۋاللىرى بىزگە نامەلۇم ئىدى.
② ئى < ملك > نامەلۇم سان: نامەلۇمنى
دەرىجىگە كۆتۈرمەك.

نامەھرەم ئى [پ+ئە]ئىسلام دىنى شەرئىەت ھۆكۈمدە بىقىن تۇغقانلىق مۇناسىۋىتى بولمىغانلىقىدىن بىر-بىرىگە كۆرۈنۈش مەنئىي قىلىنغان يات ئەر ياكى ئايال (بىر-بىرىگە نىسبەتەن): نامەھرەم بولماق.

نامدار سۈپ [پ]نامى بار، نامى چىققان، داڭلىق: ئۇنىڭمۇ نامدار شەھەرلەرگە بېرىپ سەيلە-تاماشا قىلغۇسى كېلەتتى.

نامرات سۈپ [پ] ① ئىقتىسادى ناچار، ئېشىنچا پۇل-مېلى يوق، مادىدىي تۇرمۇشى تولۇق كاپالەتكە ئىگە بولمىغان؛ كەمبەغەل: موللازەيدىن بىر نامرات دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ② قىس، كەم، كەمبەغەل: تىلدا نامرات بولۇش — شائىرنىڭ ئەڭ زور مەغلۇبىيىتىدۇر.

نامزات ئى [پ]سايلاش، تەيىنلەش ئۈچۈن كۆرسىتىلگەن شەخس: نامزات كۆرسىتىمەك. نامزاتلار تىزىملىكى. نامزاتلارنى تەستىقلىماق.

نامۇناسىپ سۈپ [پ+ئە]مۇناسىپ ئەمەس، ماس كەلمەيدىغان، نامۇۋاپىق، بولمىغۇر: شەرئىەت يولىدا نامۇناسىپ ئىشلارغا چارە كۆرۈش بىزنىڭ ھەققىمىز.

نامۇۋاپىق سۈپ [پ+ئە]مۇۋاپىق ئەمەس، مۇۋاپىق بولمايدىغان، ماس كەلمەيدىغان: ئادەملەر ئارىسىدىكى قان تۆكۈشۈشلەرگە نامۇۋاپىق ئىجتىمائىي تۈزۈم جاۋابكار.

نان ئى [پ] ① خېمىردىن تەييارلىنىدىغان، تونۇر، ئوچاق ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرگە بىقىپ ياكى قازان، دوخوپكا قاتارلىقلارغا سېلىپ پىشۇرۇلىدىغان بېمەكلىك. ② كۆچمە. ئومۇمەن يېپىلىدىغان، ياشاش ئۈچۈن بولمىسا بولمايدىغان زۆرۈر نەرسىلەر؛ پايدا: — ئەمدىلا ئازراق نان تېپىۋىدىم، — دېدى ئۇ ئېغىر خورسىنىپ قويۇپ، — بۇ چاتاقنىڭ چىققىنىنى قارىمامسەن.

نانخور سۈپ [پ]نانىنى كۆپ يەيدىغان، نان بېيىشنى ياخشى كۆرىدىغان، نانغا ئامراق: نانخور ئادەم. نانخور بالا.

نانەدىنا ئى [ر<لات] <ىوت> زىرىق ئائىلىسىدىكى دائىم بېشىل تۇرىدىغان چاتقال، گۈلى كىچىك، ئاق رەڭلىك، كونۇسسىمان گۈل رېتىدە بولىدۇ. مېۋىسى، غولى ۋە يىلتىزلىرى دورا قىلىنىدۇ. يىلتىز، غولىرىنىڭ ئىسسىقنى قايتۇرۇش، ھەيز ماڭدۇرۇش، مېۋىسىنىڭ يۆتەل توختىتىش، ھاسراشنى پەسەيتىش رولى بار. ئۇ «نانەدىنا چاتقىلى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ناھار ئى [ئە]بىرت. كۈندۈز، كۈندۈز ۋاقتى، يورۇق كۈن: ھەمراھ بولۇپ نۆۋەتچىگە ئۇ، ئۇلاپ چىقار تۈننى ناھارغا. مۇشەققەتنى ھېس قىلدى شەرەپ، مەنە بېرىپ ياشلىق باھارغا.

ناھايەت [ئە] ① رەۋ. ئىنتايىن، بەك، ناھايىتى: بوۋام ئېيتقان ھېكايەت، شۇنداق

چىلىكلا ناھايەت. ئۇزاق يىللار ئۆتۈپتۇ، ياش بۇگۈنگە يېتىپتۇ. ② يۈك. «ئاخىرى بېرىپ، ئاخىرى، ئاخىردا ياكى ئاقىۋىتە-دە» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈردۈ: ناھايەت مەجلىس تۈگەپ ھەممەيلەن تارقىلىشقا باشلىغاندا، ئۇ جىممىدە ئولتۇرغان ھېلە-قى ياش خېنىمنىڭ يېنىغا كەلدى.

ناھەق سۈپ [پ+ئە]ناتوغرا، ھەق ئەمەس: «ھەي، مېنىڭ ۋەزىرىم ناھەق ئۆلۈپتۇ» دەپ غەزەپلىنىپتۇ پادىشاھ.

ناھەقچىلىق سۈپ [پ+ئە]ھەققىدە ئەمەس، ناھەق: ناھەقچىلىق ئىشلارنى توغىتىش كېرەك.

ناھىيە ئى [ئە]ۋىلايەت، ئاپتونوم ئوبلاست قاتارلىقلارنىڭ باشقۇرۇشىدا تۇرىدىغان، يېزىدىن چوڭ بولغان مەمۇرىي رايون. ناھىيىنىڭ تەركىبىدە بىر قانچە يېزا بولىدۇ: كەلپىن ناھىيىسى. ئاراتۇرك ناھىيىسى. ئۇرۇمچى ناھىيىسى.

ناۋۇستا سۈپ [پ] بىرەر ھۇنەر-كەسىپكە تازا ئۇستا ئەمەس، سەۋىيىسى تۆۋەن: ئاپتوماتوس تېخى ناھىيىدىن چىقمايلا، ناۋۇستا شاگىرتلارنىڭ كاساپىتىدىن ئۇرۇلۇپ كېتىپتۇ.

ناۋۇشنىك ئى [ر] قۇلاقتا تېقىپ ياكى يېقىن كەلتۈرۈپ ئاڭلايدىغان ئاۋاز يەتكۈزۈپ بەرگۈچى بىر خىل ئەسۋاب: قاسىم ناۋۇشنىكنى قۇلىقىغا سالدى-دە، رادىئونىڭ ئاۋازىنى پەسلىتىپ، ياستۇققا يۆلىنىپ ئاڭلاشقا باشلىدى.

ناۋۇمىد سۈپ [پ]ئۈمىدسىز، ئۈمىد يوق: ھاۋادا بۇلۇت كۆڭلۈم، ياردىن ناۋۇمىد كۆڭلۈم. يار باقمىغۇدەك ئەمدى، ئۇ يارنى ئۇنۇت كۆڭلۈم.

ناۋا I ئى [پ] <بىن >قۇرۇلۇشتا ياغاچ، خىش، لاي ياكى گەجدىن پىتىنقى قىلىپ ياسالغان شەكىل: بۇ سارايدىكى چىرايلىق ناۋالارنى، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان نەپىس نەقىشلەرنى كۆرگەندە، كىشىلەر قادىرخان نەققاشنى ھۆرمەت بىلەن ئەسكە ئېلىشاتتى.

ناۋا II ئى [پ] ① كۈي، ئاھاڭ، مېلودىيە: ناۋا قىلماق. ★ ئۇتۇق قۇچۇپ ئۆتكۈزەر مەرد ئىشچىلار كېچىنى. شادلىق، ناۋا قاپلىغان يورۇق سېخنىڭ ئىچىنى... ② ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىكى مۇقام»نىڭ ئونىنچىسىنىڭ نامى. ئۇ 20 نەغمە، 209 مسرا بولۇپ، چوڭ نەغمە 10 نەغمە، 100مسرادىن؛ 3 داستان 6 نەغمە، 56 مسرادىن؛ 2 مەشرەپ 2 نەغمە، 44 مسرادىن تەشكىل تاپقان: ناۋا مۇقامى.

ناۋات ئى [پ]شېكەرنى مەلۇم مىقداردىكى سۇ بىلەن قاينىتىپ قېيىم قىلغاندىن كېيىن نۆكچە قىلىپ قاتۇرۇلغان تاتلىق نەرسە-كىلىك.

ناۋازىش ئى [پ]بىرەر مېھرىبانلىق، كۆيۈمچانلىق بىلەن قىلىنغان مۇئامىلە، مۇلا-

زىمەت، مەرھەمەت ياكى ئەركىلەش: ناۋاڭ-زىش قىلماق.

ناۋاي ئى[پ]نان ياققۇچى ياكى نان بېقىپ سېتىش بىلەن تىركىچىلىك قىلغۇچى كىشى: بەختىيار دەرھال بىر داستىخان ئېلىپ ناۋايخانىغا بېرىپتۇ-دە، ناۋايدىن 30 نان ئېلىپ «پۇلىنى كېيىن بېرىمەن» دەپ كۆتۈرۈپ مېڭىپتۇ.

ناۋايخانا ئى[پ]نان ياقىدىغان ۋە نان بېقىپ ساتىدىغان ئۆي: ناۋايخانا ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان تاشۋاينىك كۆزى رېھىم بوۋاينىڭ نەقىشلىك راۋابىغا چۈشتى.

نائېنىق سۈپ[پ+ئە] تازا ئېنىق ئەمەس، گۇمانلىق، شۈبھىلىك، ئىشەنچسىز، مۇجمەل، مەۋھۇم: ئۇ شەھەرگە كەلگىلى بىر ھەپتىدەك بولدى، ئەمما ئۇنىڭ نېمە غەرەزدە كەلگەنلىكى بىزگە نائېنىق.

نائىب ئى[ئە] ① ئورۇنباسار، ياردەمچى: غەيۇر شاھ قول ئاستىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ھەممىسىگە توي-تاماشا قىلىپ بېرىش ھەققىدە ئۆزىنىڭ نائىبلىرىغا پەرمان تارقىتىپتۇ. ② ۋاكالىق تۇزۇمىدە، مەسچىتتىكە نامازغا بارمىغانلارنى دەررىلەش، شەرئىەت قېلىپىدىن چىققانلارنى جازالاش ئىشىنى قىلىدىغان كىچىك ئەمەلدار. ئادەتتە بۇنداقلارنىڭ قولىدا ھامان دەررە بولىدۇ.

نائىل ئى[ئە] ① ئېرىشىش، يېتىشىش، مۇيەسسەر بولۇش: نائىل بولماق. نائىل قىلماق. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

نائىلاج رەۋ[پ+ئە] ئىلاجى، چارىسى، ئىمكانى يوق، ئىلاجسىز، چارىسىز: ئۇ نائىلاج ئارقىغا ياندى.

نائىناب سۈپ[ب+ئە]ئىناپى يوق، ئىناسىپى قالمىغان، ئىناپسىز: «نائىناب خوتون بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدىم مەن، «بىزنى سېخىيكەن دەپ خۇپسەنلىك قىلىپ يەنە سورىماقچى، ئېھتىمال...».

نە باغل[پ]جۈملىدىكى تەڭداش بۆلەكلەرنى ياكى قوشما جۈملىلەرنى (ئاساسەن شېئىردا مىسرانىڭ بېشىدا كېلىپ شۇ مىسرا بىلەن باشتىكى مىسرانى) باغلاپ ئىنكار مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: شىرمەتكە نە راۋاب، نە نەي چالىدىغان پۇرسەت شۇنىڭ بىلەن تۇگىدى.

نەبى ئى[ئە]< ئەن >يېزىت ① خۇدانىڭ ئەلچىسى، پەيغەمبەر. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

نەپ ئى[ئە]بىرەر ئىش ياكى نەرسىدىن ئالىدىغان نەتىجە؛ پايدا: ژالاقتەگكۈر گەپ بەرمەس، سۆنۈق كەپكۈر نەپ بەرمەس (ماقال). * قىز چوڭ بولسا گەپ تولا، ئوغۇل چوڭ بولسا نەپ تولا (ماقال).

نەپەر مق[ئە] ساناق سانلار بىلەن بىرىكىپ كېلىپ كىشىلەرنىڭ سانىنى بىلدۈرىدۇ: تۆت نەپەر ئادەم. ئىككى نەپەر دېھقان.

نەپەس ئى[ئە] ① ئۆپكىدىن چىققان ۋە ئۆپكە سىرتىنى قوبۇل قىلغان ھاۋا، دەم،

تـىنىق: نەپەس ئالماق. نەپسى توختـ-
ماق. * بوۋاق باشقا بىر ئاننىڭ ئاپئاق
سۈتىنى ئېمىپ، يېنىڭ نەپەس ئېلىپ يا-
تاتتى. ② «بىر» سۆزى بىلەن بىرىكىپ
كېلىپ «قىسقىغىنا، سەل ئازراق» دېگەن
مەنىنى ئاڭلىتىدۇ: بىر نەپەس كۈتۈپ تۇ-
رۇڭ. * تۇتمىغىن ئۆزۈڭنى ئۆزگىلەر-
دىن پەس، ۋە لېكىن ماختانما ھەتتا بىر
نەپەس. ③ «ھەر» سۆزى بىلەن بىرىكىپ
كېلىپ «دائىم، قېتىم» دېگەن مەنىلەرنى
ئاڭلىتىدۇ: گۈل سۈيەت ھۆسنۈڭگە باقسام
ھەر نەپەس، زوق-ھاياجان ئىچرە خەندان
بۇ يۈرەك.

نەپرەت ئى [ئە] قاتتىق غەزەپ ۋە يىرگىنىش
تۇيغۇسى: دوستقا مۇھەببەت، دۈشمەنگە
نەپرەت (ماقال).

نەپەس ئى [ئە] ① كىشىلەردىكى يېيىش-
ئىچىش، مال-دۇنياغا بولغان ھەۋەس، قـ-
ىزغىنىش: پۈشايمانغا دۇچار بولۇشتىن خا-
تىرجەم بولاي دېسەڭ، نەپسىڭگە ئەگىشىپ
خىيالىڭغا كەلگەن ئىشنى قىلىشقا كـ-
ىرىشمە. ② شەھۋانىي ھەۋەس، تەلەپ:
— قارىغاندا بۇ ئايالىنىڭ نەپسى يامانەك
قىلىدۇ. نەپسىڭنى يەڭ، ئۆزۈڭنى ئالدۇ-
رۇپ قويما، يەنە، — دېدى ئۇ ماڭا مەن-
لىك قىلىپ.

نەپسانىي سۈپ [ئە] شەھۋانىي، شەھۋەتكە
ئائىت: نەپسانىي ھەۋەس.

نەپسانىيەت ئى [ئە] نەپسىگە، شەخسىي
مەنپەئەتكە بېرىلىش: ئۇ بۇ ئىشتا ئۆز
نەپسانىيىتىنىلا ئويلىدى.

نەپىس سۈپ [ئە] گۈزەل، چىرايلىق ۋە نازۇك:
ياشلار ناخشىغا جۇر بولماقتا، قىز-يىگىت-
لەر نەپىس ھەركەتلەر بىلەن مەيدانداڭ ئاي-
لانماقتا ئىدى.

نەپىقە ئى [ئە] ① يېشى چوڭايغان، ئەمگەك
ئىقتىدارىدىن قالغان، مۇقىم كىرىمى يوق
كىشىلەرگە ياكى ئىگە-چاقىسىز بېتىم-يې-
سىرلەرگە ھۆكۈمەت تەرىپتىن ئايمۇئاي
بېرىپ تۇرىدىغان تۇرمۇش خراجىتى:
ساربخان ئانا ھۆكۈمەتتىن بېرىدىغان نەپ-
قە پۇلى بىلەن كۈن ئالاتتى. ② ئىكاھىدىن ئاجراشقاندا ئەرنىڭ ئايالىغا يا-
كى بالىنىڭ ئەمگەك ئىقتىدارىدىن قالغان
ئاتا-ئانىغا قانۇنىي يۇسۇندا بېرىدىغان
تۇرمۇش خراجىتى.

نەتىجە ئى [ئە] ① ئىش-ھەرىكەت، ۋەقە-
ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلاردىن كېلىپ چىق-
قان ئاقىۋەت: بۇ خىل ئادەملەر بىلەن
سودا-مۇئامىلە قىلىشسا، پۈشايماندىن
باشقا نەتىجە كۆرۈلمەيدۇ. ② ئىش-ھەرىكەت، ۋەقە-ھادىسە تەرەققىيا-
تىنىڭ مەلۇم دەرىجىگە بېرىپ يەتكەنلە-
كىنى ئىپادىلىگۈچى كۆرسەتكۈچ: ئۆگە-
نىش نەتىجىسى. ئىمتىھان نەتىجىسى.
③ ئادەم ياكى شەيئىلەر ئۇستىدە چىقـ-
ىرىلغان ئاخىرقى خۇلاسە ياكى پىكىر، مۇ-
ھاكىمىنىڭ مەنتىقي يەكۈنى: نەتىجە

چىقارماق. نەتىجىگە كەلمەك. ④<ملك> ئارىغپىتكىلىق ھېسابلاش ئارقىلىق تېپىلغان سان. ⑤ مەلۇم ئىش، ھەرىكەت قاتارلىقلار يارانقان پايدا، نەپ، ئۇنۇم؛ مۇۋەپپەقىيەت، ئۇتۇق: نەتىجە يارىتىماق. نەتىجە قازانماق. نەتىجىگە ئېرىشمەك. * ياخشىلىقىڭىزنىڭ نەتىجىسىنى كۆرۈشمۇ ئىنسىز ئېنىق.

نەرە ئى [ئە] قاتتىق ئاۋاز: نەرە تارتماق.

نەرخ ئى [پ] نەرسىلەرنىڭ، مالنىڭ پۇل بىلەن ئىپادىلەنگەن قىممىتى؛ باھا: ئاش نەرخى ئاسمان (ماقال). * نەرخى نەچچە پۇل؟

نەرگىسگۈل ئى [پ] <بوت> ① تاشسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تەڭگىچە غولى تۈخۇم شەكىللىك، يوپۇرمىقى لېنتا شەكىللىك، گۈلى ئاق، ئۇتتۇرىسى سېرىق ۋە كۇنلۇكسىمان گۈل رېتسىمە، خۇشبۇي پۇرايدۇ. مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ. تەڭگىچە غولى ۋە گۈلى جۇڭگۇيدا دورا ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

نەزەر ئى [ئە] ① قاراش، كۆرۈش: نەزەر سالماق. ② كۆز قارىشى: ئۇ بۇ ئىشقا ئۆز نەزىرىدە قارىدى. ③ ئويلىنىش، ئويلاش: نەزىرىنى ئاز-تولا ئىشلىتىپ باقسىڭىز بولىدۇ. ④ ئىلتىپات، مېھرىبانلىق: ئۇ ئۇنىڭغا نەزىر سالدى. ⑤ ھەدىيە، سوۋغا: ئۇ ئۇنىڭغا نەزىر بەردى. ⑥ ئىبادەت، دۇئا: نەزىر ئوقۇماق. ⑦ ئەتىۋارلاش، ھۆرمەت: ئۇ ئۇنىڭغا نەزىر قىلمىدى.

نەزەرىيە ئى [ئە] ① <پەلس> ئەمەلىيەتتىن خۇلاسىلەپ چىقىلغان، تەبىئەت ۋە جەمئىيەت بىلىملىرى ھەققىدىكى سىستېمىلىق يەكۈن. ② ئىلىم-پەن، سەنئەت ۋە باشقا ساھەلەرنىڭ مەنتىقىي ئابستراكت پىكىر قىلىش يولى بىلەن ئىشلەپ چىقىلغان ئاساسلىرى: تەدرىجى تەرەققىيات نەزىرىسى. ③ پاكىت، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلارنى چۈشىنىش، چۈشەندۈرۈشنىڭ ئومۇمىي پرىنسىپلىرىنى ئاساسلاپ بەرگۈچى ئىلمىي قانۇن-قائىدىلەر يىغىندىسى. ④ بىرەر پەن ساھەسىنى ياكى ئۇنىڭ بىرەر قىسمىنى تەشكىل قىلغۇچى قائىدە-لەر ياكى بىرەر ساھەدە بىلىم، ماھارەت ئاشۇرۇش، ھۇنەر ئۆگىنىش، تەجرىبە ھاسىل قىلىش يولىدىكى بىلىم، قائىدىلەر يىغىندىسى: ماشىنا-مېخانىزملارنەزىرىسى. مۇزىكا نەزىرىسى. ⑤ بىرەر نەرسىگە، مەسىلىگە بولغان قاراش، نۇقتىئى-نەزەر ياكى ئۇلارنىڭ سىستېمىسى: ئۇزاق-تىن بۇيان، دۆلەت كارخانىلىرى ئوتتۇرا-بىلىش: نەزەر دائىرىسى كەڭ ئادەم. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

نەزەرىيەند ئى [ئە+پ]< قا >تۇرمىگە قامالماي ھەرىكىتىنى چەكلەش، كۆز ئالدىدا تۇتۇپ تۇرۇش: مەنمۇ سىزگە ئوخشاشلا گۇمانلىق شەخس بولۇپ نەزەربەند قىلىندىم.

نەزەرىيە ئى [ئە] ① <پەلس> ئەمەلىيەتتىن خۇلاسىلەپ چىقىلغان، تەبىئەت ۋە جەمئىيەت بىلىملىرى ھەققىدىكى سىستېمىلىق يەكۈن. ② پەن، سەنئەت ۋە باشقا ساھەلەرنىڭ مەنتىقىي ئابستراكت پىكىر قىلىش يولى بىلەن ئىشلەپ چىقىلغان ئاساسلىرى: تەدرىجى تەرەققىيات نەزىرىسى. ③ پاكىت، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلارنى چۈشىنىش، چۈشەندۈرۈشنىڭ ئومۇمىي پرىنسىپلىرىنى ئاساسلاپ بەرگۈچى قانۇن-قائىدىلەر يىغىندىسى. ④ بىرەر پەن ساھەسىنى ياكى ئۇنىڭ بىرەر قىسمىنى تەشكىل قىلغۇچى قائىدە-لەر ياكى بىرەر ساھەدە بىلىم، ماھارەت ئاشۇرۇش، ھۇنەر ئۆگىنىش، تەجرىبە ھاسىل قىلىش يولىدىكى بىلىم، قائىدىلەر يىغىندىسى: ماشىنا-مېخانىزملار نەزىرىسى. مۇزىكا نەزىرىسى. ⑤ بىرەر نەرسىگە، مەسىلىگە بولغان قاراش، نۇقتىئى-نەزەر ياكى ئۇلارنىڭ سىستېمىسى: ئۇزاق-تىن بۇيان، دۆلەت كارخانىلىرى ئوتتۇرا-

سىدىكى مەھسۇلات ئالماشتۇرۇشتا، پە-
قەت تاۋارنىڭ «پوستى» لا بار دەپ قارايدە-
غان ئەنئەنىۋى نەزەرىيە مەۋجۇت بولۇپ
كەلدى.

نەزم ئى [نە] <ئىد > شېئىر، شېئىرىيەت،
پوئېزىيە: نەزم تۇزمەك.

نەزمشۇناس ئى [نە+پ] شېئىر ۋە شېئىرىيەت-
ىنى تەنقىد قىلغۇچى مۇتەخەسسىس، ئا-
لىم.

نەزمىي سۈپ [نە] شېئىرىيەتكە ئائىت، تەۋە،
شېئىرىي؛ نەزم تۇسىنى ئالغان، نەزمگە
خاس: نەزمىي ئەسەر.

نەزىر ئى [نە] < ئىن > ① ساۋاب تېپىش
ئۈچۈن خۇدا يولىدا بېرىلگەن نەرسە:
نەزىرگە قوي سويماق. ② ئۆلگۈچىنىڭ
روھىغا ئاتاپ ياغ پۈرىتىپ، جامائەتنىڭ
ئالدىغا ئاش-تائام كەلتۈرۈپ خەتمىقۇرئان
قىلىش پائالىيىتى: ئاكامنىڭ ئۆلۈم خەۋە-
رىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئاتا-ئانام يىغلا-
پ-قاقشاپ ئۇنىڭ نەزىرىنى بەردى.

نەزىرە ئى [نە] ① <ئىد > ئىلگىرى ئۆتكەن
ياكى زامانداش شائىرنىڭ ئەسىرىگە ئوخ-
شىتىپ يېزىلغان ياكى جاۋاب تەرىقىسىدە
ئىجاد قىلىنغان يېڭى شېئىر. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

نەس [نە] ① سۈپ. يۇيۇنمىغان، پاسكىنا،
ئىپلاس: نەس ئادەم. ② ئى. ئوڭۇشسىز-
لىق، كېلىشمەسلىك، پالاكەت: غەپلەتتە
قالغان كىشىنى نەس باسىدۇ.

نەسەپ ئى [نە] كېلىپ چىقىش، ئۇرۇغ،
نەسىل، جەمەت؛ ئەجداد: ئىككىمىز باشقا
نەسەبتىن تۇرساق، مەن ساڭا قانداق راۋا
بولاتتىم.

نەسەبنامە ئى [نە+پ] بىرەر كىشىنىڭ كېلىپ
چىقىشى، نەسلى، ئۇرۇغ-ئەجدادى ھەق-
قىدە يېزىلغان خاتىرە: مەن ئائىلىمىزنىڭ
نەسەبنامىسىنى يېزىپ قويماي دەۋاتىمەن.

نەسر ئى [نە] < ئىد > ① ۋەزىن، قاپىيىسىز
ئاددىي نۇتۇق شەكلى بىلەن يېزىلغان
بەدىئىي ئەسەر. ② ئەركىن تۇزۇلگەن
بەدىئىي ئەسەرلەر يىغىندىسى، پروزا.

نەسرىي سۈپ [نە] نەسر يولى بىلەن يېزىلـ
غان، نەسر شەكلىدىكى: نەسرىي ئەسەر-
لەر، نەسرىي يولدا بايان قىلماق.

نەسل ئى [نە] ① بىر ئەۋلاد، بىر ئەجدادقا
مەنسۇپ بولغان كىشىلەر ئۇرۇقى ۋە ئۇ-
لارنىڭ كېلىپ چىقىشى، زاتى، نەسەبى،
تېگى-تەكتى: نەسلىنى سۈرۈشتۈرمەك.
نەسىلدىن نەسلىگە ئۆتمەك. ② كېيىنكى
ئەۋلاد: نىشان ئەيلەپ كېلەچەكنى نەسىـ
لەر بەختىنى كۆزلەپ، يېمىش تىككەن
گۈزەل باغقا، تۆكۈپ ساپ قان بىلەن تەر-
نى. ③ < زەئول > مەلۇم بەلگە، خۇسۇ-
سىيەتلەرگە ئىگە، بىر تۈرگە مەنسۇپ ھايـ
ۋانلار گۈرۇپپىسى، ئۇرۇقى؛ سورتى: ئۇ
بىرقانچە يىللار مابەينىدە يۈرەك قېنىنى
سەرپ قىلىپ، «دون»، «ئورلۇف» نە-
سىللىرىنى ئۆزگەرتىپ، ئىلى ئېتىنىڭ

يېڭى نەسلى «تىيانشان ئېتى» نى يېتىش-
تۇرگۈچە ھەقىقەتەنمۇ ئاز جان ئۇيراتمە-
دى.

نەسىھەت ئى [ئە] كىشىلەرنى ياخشى يولغا باشلاش، تەلىم-تەربىيە بېرىش مەقسىتىدە ئېيتىلغان گەپ؛ مەسلىھەت، تەلىم: نەسى-
ھەت بەرمەك. نەسىھەت قىلماق.

نەسىھەتگۈي ئى [ئە+پ] پەند-نەسىھەتنى تولا قىلىدىغان، پەند-نەسىھەت قىلىشنى ئادەت قىلىۋالغان ياكى ئۇنىڭغا ئامراق ئادەم؛ نەسىھەتچى: يىراق يولدا ئۇچرىغان كىشى تەمكىن، تولىمۇ نەسىھەتگۈي ئە-
دى.

نەسىھەتنامە ئى [ئە+پ] ۋەز-نەسىھەت بې-
زىلغان خەت، كىتاب: ئۇنىڭ بالىسىدىن بالىسىغىچە ئاشۇنداق يەرلەرگە كىرىپ قە-
لىشتىن ھەزەر ئەيلەش ھەققىدە ۋەسى-
يەت، نەسىھەتنامىلەرنى يازغۇسى كېلەتـ
تى.

نەشە ئى [ئە] كەندىردىن ياسىلىدىغان زە-
ھەرلىك چېكىملىك.

نەشتەر ئى [پ] ① يارىنى بېرىش ئۇچۇن ئىشلىتىدىغان ئۆتكۈر تىغ. ② زەھەرلىك ھاشاراتلارنىڭ چاقىدىغان ئەزاسى.

نەشر ئى [ئە] ئەسەرلەرنى مەتبەئە ئورۇنلىرىدا بېسىش، بېسىپ تارقىتىش : نەشر قىلـ
ماق. * «ئويغانغان زېمىن» رومانىنىڭ 2-قىسمى يېڭىلا نەشردىن چىقتى.

نەشرىيات ئى [ئە] باسما ئەسەرلەرنى تەييار-
لايدىغان ۋە ئۇنى نەشر قىلىدىغان ئورۇن ؛مۇئەسسەسە: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى. مىللەتلەر نەشرىياتى.

نەشخور سۈپ [ئە+پ] نەشە چېكىشكە ئادەتـ
لەنگەن، نەشىنى كۆپ چېكىدىغان: نە-
شخور ئادەم. // ئۇ نەشخورنى كىم بىلـ
مەيدۇ.

نەشكەش ئى [ئە+پ] نەشە چېكىشكە ئادەتـ
لەنگەن، نەشىنى كۆپ چېكىدىغان ئا-
دەم: بـۇ پەس قىلىقنى شۇ نەشكەش، تەييارتاپ قەلەندەر قىلسۇن!

نەغمە ئى [ئە] چالغۇ ئەسۇابلىرى بىلەن ئىجرا قىلىنغان ئاھاڭ: ئۇي ئىچىدىن توخـ
تىماي نەغمە ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

نەغمىكەش ئى [ئە+پ] نەغمە قىلىدىغان كىشى،نەغمىچى: زىياپەتتە ھەممە كىشى شاراب ئىچىپ، ئۇسسۇلچىلارنىڭ نەپس ئۇسسۇللىرىنى كۆرۈپ، نەغمىكەشلەرنىڭ يېقىملىق، شوخ ناخشىلىرىنى ئاڭلاپ، ھۇزۇر قىلىپ كۆڭۈل ئېچىپتۇ.

نەق سۈپ [ئە] ① ھازىرلانغان، تەييارلانـ
غان؛ شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە ئىلىنىدىغان ياكى بېرىلىدىغان؛نېسى ئەمەس: نەق ئال-
ماق. نەق ساتماق. نەق پۇل. * نەقتىن ھەسەل چىقتى، نېسىدىن كېسەل (ما-
قال) . ② توغرا، دەل: نەق گەپ. نەق شۇنداق ئۆزى.

نەقدانە سۈپ [ئە+پ] پىرت. نەق، نەق بار: يىللىقچىلار قولىدا بار نەقدانە نەرسىلىرى-

ئى يوللۇق تۇتۇشتى.

نەقرات ئى [ئە] <مۇز> ناخشا ئاھاڭلىرىدىكى بىرىنچى قېتىملىق ئورۇنداشتىن كېيىن تەكرارلىنىپ قايتا كەلگەن بۆلەك، قايتۇرما.

نەققاش ئى [ئە] نەققاشچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، نەقش ئويىدىغان كىشى: سەلىم باي شەھەرگە كېلىپلا نەققاش-ئى قېقىرىپ، ئۆينەك ئىچى-تېشىغا نەقش ئويدۇرۇپتۇ.

نەقلىيات ئى [ئە] ئادەم، يۇك قاتارلىقلارنى بىر جايدىن يەنە بىر جايغا يۆتكەش ئىشى؛ قاتناش: ھازىر ئوزۇق-تۇلۇك، يەم-خەشەك كەمچىل، نەقلىياتىمىز قىيىن.

نەقش ئى [ئە] < ك سەن > ① ئويۇپ ئىشلەنگەن گۈل، بېزەك: نەقش ئويماق. نەقش ئىشلىمەك. نەپىس نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن بىنا. ② ئاپتوۋۇا جوغىسىنىڭ ئۇستىدىكى تاجسىمان گۈلى.

نەقل ئى [ئە] ①خەلق تەرىپىدىن توقۇلغان ۋە ئەۋلادتىن-ئەۋلادقا قېلىپ كېلىۋاتقان ئاغزاكى رىۋايەت ياكى بىرەر كىشى، نەرسە ياكى ئۇنىڭ تارىخى ھەققىدىكى گەپ-سۆز، ھېكايە: زامانە ئاۋۇالدا ئۆتكەنكەن، بىخىلىق قىلمىشى تىللاردا نەقىل. ② خەلق تەرىپىدىن ياكى رېتىلغان ھېكمەتلىك سۆز؛ ماقال: شۇنداق بۇيان «يولۋاسىنى يەڭگەن باتۇر ئەمەس، ئاچچىقىنى يەڭگەن باتۇر» دېگەن بۇ نەقىل ھېكمەتلىك سۆز بولۇپ، تارىخ بېتىدىن ئورۇن ئاپتۇ. ③ بىرەر ئەسەر، تېكىست قاتارلىقلاردىن ئەينەن، سۆزمۇسۆز كۆچۈرۈپ ئېلىنغان پارچە ياكى گەپ-سۆز: نەقىل ئالماق. نەقىل كەلتۈرمەك.

نەم [پ] ① ئى. بىرەر نەرسە تەركىبىدىكى ياكى ئۇنىڭغا سىڭگەن، سۇمۇرۇلگەن سۇ: نەم تارتماق. يەرنىڭ نېمى قاچماق. ② ئى. ياش: قارىسا بىر توپ خالايىق جىنازىنى كۆتۈرۈپ، چىرايىدا غەم كۆزلىرىدە نەم تۇپراق بېشىغا كېتىپ بارغۇدەك. ③ سۇپ. سۇ سۇمۇرگەن، سۇ يۇققان؛ ھۆل: نەم ھاۋا. نەم تۇپراق. نەم توپا. نەم يەر. ④ ئى. ھۆل يەر ياكى ئورۇن: يارىم ياتقۇ يالغۇز، گۈلنىڭ تۈۋىدە نەمدە. مۇڭداش-قىلى يارى يوق، ئۇخلاپ قالدۇ غەمدە.

نەمخۇش سۇپ [پ] بىرئاز نېمى بار، نەمرەك، ھۆلرەك: مارت ئېيى كىرىش بىلەن ئەتىيازنىڭ نەمخۇش ھاۋاسى پۈتۈن يېزىنى قاپلىدى.

نەمۇنە ئى [پ] ①كىشىلەر تەقلىد قىلىدىغان، دورايدىغان، ئۆگىنىشكە، ئۇلگە بولۇشقا ئەرزىيدىغان ئادەم، ئىش، نەرسە ياكى ئۇسۇل؛ ئۇلگە، تىپ: نەمۇنە بولماق. نەمۇنە ياراتماق. ② بىر تۈردىكى نەرسىلەرنىڭ تەتقىقات ئۈچۈن تاللىۋېلىنغان نۇسخىسى، ئەۋرىشكىسى: بۇ ئالىم دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ھەر خىل

تەتقىقات نەمۇنىلىرىنى ئەكەلدۈرۈپ تەجرىبە قىلغان. ③ مىراس ياكى خاتىرە ئۇچۇن قالدۇرۇلغان يالداما، يادىكارلىق: بۇ قازان ئاتا-بوۋىمىزدىن قالغان بىر نەمۇنە ئىدى، شۇ قازاننىڭ ئىزى يوقاپ كەتمەسۇن.

نەنمۇ ئى [خەن] <بوت> كامفورا دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان چوڭ دەرەخ. ياغچى قىممەتلىك قۇرۇلۇش ماتېرىيالى بولۇپ، كېمە ياساش ئۈچۈنمۇ ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ «نەنمۇ دەرىخى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

نەھۋى ئى [ئە] ① كونا. سىنتاكسىس. ② گەپ، سۆز: تەلىيىم تارتىپ چىقاردى مېنى ئۇشبۇ سەھىنىگە، قەلب ساداسى «ھېچ ئورۇن يوق» دەيدۇ ھىجران ژەھىمگە، شۇ نېسىپ بولسا نە ھاجەت يەنە سۆزگە — نەھۋىگە، پاك نىيەتلەر ئەيلىگەي زوق پاك مۇھەببەت ئەھلىگە، بەخىتىيارمەن گەر مۇناسىپ بولسا بۇ ئونۋان ماڭا.

نەئۇزۇبىللا [ئە] ① ئىم < دىن > كۇپۇر سۆزلەرنى ئاڭلىغاندا ئېيتىلىدىغان «بىز ئاللادىن پاناھلىق تىلەيمىز» دېگەن مەنىدىكى سۆز: — نەئۇزۇبىللا، — دېدى سەدەنشا ئاخۇنۇم ھاكىمغا قارىماي تۇرۇپ. ② رەۋ. زادى، زادىلا: شۇنى دېمەسەن ... شۇنچە گەپ قىلساڭ، نەئۇزۇبىللا يېقىن كەلگىلى ئۇنىمىدى.

نەۋ ئى [ئە] ① <بىئول> ئۇرسىيەتچە ئانلىقى بىر قەدەر مۇقىملاشقان، ئەجدادلىرى بەلەن ئورتاقلىققا ئىگە بولغان يەككە تەلەر. نەۋلەر سېلىشتۇرۇپ باھالانغاندىن كېيىن، بۇنىڭ ئىچىدىكى ياخشىلىرى كېڭەيتىلىدۇ ۋە سورت بولالايدۇ. ② تۇر، خىل؛ سورت.

نەۋباھار ئى [پ]باش باھار: جان ئاتامنى كۆرەلمەي ئۆلۈپ كېتەر ئوخشايمەن. نەۋباھارغا يېتەلمەي سولۇپ كېتەر ئوخشايمەن.

نەۋجۇۋان ئى[پ] ياش ئايال: كۆن چۈشۈپ، تۈر بۇ باشمغە، زەھەر قوشۇپتۇر ئاشمغە. تۇپراق تولۇپ كۆز ياشمغە، نەۋجۇۋان ئاندا قالدى.

نەۋرە ئى [پ] بالىسىنىڭ بالىسى، يەنى ئۇچىنچى ئەۋلاد: نەۋرە كۆرمەك. نەۋرە قىزى.

نەۋقىران سۈپ [پ+ئە]كۆچ-قۇۋۋىتكە تولغان. ياشلىقى ئۇرغۇپ تۇرغان: ئۇ چاغدا بىز 19 — 20گە كىرگەن نەۋقىران يىگىت ئىدۇق.

نەي ئى [پ] ① < مۇز > توغرىسىغا تۆتۇپ، پۈۋلەپ چېلىنىدىغان بىر خىل دۇخوۋۇي چالغۇ ئەسۋابى. قۇمۇشتىن ياسىلىدۇ. ئۇستىدە پۈۋلىش تۆشۈكى ۋە بىر رەت ئاۋاز تەڭشەش تۆشۈكچىلىرى بولىدۇ. چالغاندا، ئېغىز پۈۋلىش تۆشۈكىدىن پۈۋلەپ بەرسە، قول بارماقلىرى

ئاۋاز تۆشۈكچىلىرىنى ئېچىپ-يېپىش ئار-قىلىق ئاھاڭنىڭ يۇقىرى-تۆۋەنلىكىنى ئۆزگەرتىپ بېرىدۇ. ② ئىچى كاۋاك ھەم ئۇزۇن كەلگەن تۇرۇبا شەكىللىك نەرسە؛ نەيچە: ئەينەك نەي. نەيدە ئوت پۈۋلە-مەك.

نەيزەك ئى [پ] بىرمەر مەقسەتكە بېتىش ئۈچۈن قوللانغان ئۇسۇل، ۋاسىتە؛ قۇۋۇ-لۇق-شۇملۇق، ھىيلە: ۋەزىر بۇ نەيزەكىنىڭ قازى تەرىپىدىن سادىر بولغانلىقىنى ئۇ-قۇپتۇ.

نەيزەكۈاز ئى [پ] كىشىلەرگە ھىيلە-مىكىر، نەيرەڭ قىلغۇچى كىشى، نەيزەكچى.

نەيزە ئى [پ] ① < ھەرب > قەدىمكى ئۇرۇش قورالى. ھازىرمۇ ئىشلىتىلىدۇ. تۆ-مۇر ياكى باشقا مېتاللاردىن سوقۇلغان ئۇچىنى بىر تال ياغاچقا ئورنىتىش ئارقىلىق ياسىلىدۇ. ② <ھەرب> مىلتىقنىڭ ئۇ-چىغا ئورنىتىلىدىغان، ئۇچى ئۆتكۈر قىس-مى: مىلتىق نەيزىسى. ③ < تەن > بېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكىتىدە ئىشلىتىل-ىدىغان بىر خىل ئېتىش قورالى. ياغاچ ياكى باشقا مېتاللاردىن ياسىلىدۇ. ئوتتۇ-رىسى توم، ئىككى بېشى ئىنچىكە كېلىدۇ. بىر بېشىغا ئۇچلۇق كەلگەن بىر تال مېتال ئۇچ ئورنىتىلغان بولىدۇ.

نەيزىۋاز ئى [پ] نەيزە تۆتۈپ ئېلىشىدىغان كىشى، نەيزە ئىشلەتكۈچى كىشى.

نوبېلىي ئى [ر <لات]< خىم > رادىئوئاكتىپلىق مېتال ئېلېمېنت. بەلگە-سى No(Nobelium) . كاربون ئىئونى ئارقىلىق كېيۈرېنىي بومبارىدىمان قىلىش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ، ئەڭ تۆۋاقلىق ئىزوتو-پىنىڭ يېرىم يېمىرىلىش دەۋرى تەخمىنەن 1.5 سائەت.

نوپۇز ئى[ئە]ئىززەت-ئابرۇي، تەسىر: ھۆكۈ-مەت ئورگانلىرىنىڭ نوپۇزىنى ئۆستۈرۈش لازىم.

نوپۇس ئى[ئە] ①كىشى، جان: سىلەرنىڭ ئائىلىدە نەچچە نوپۇس بار؟ ② مەلۇم مەملىكەتكە، شەھەرگە ۋە رايون قاتارلىق-لارغا تەۋە بولغان كىشى ۋە ئۇنىڭ تەۋە-لىك مۇناسىۋىتى: سىزنىڭ نوپۇسىڭىز نە-دە؟

نوتا I ئى[ر<لات] <ت ئىش>بىر دۆلەت-نىڭ ئىككىنچى بىر دۆلەتكە يازغان رەس-مىي مۇراجىئەتنامىسى: نوتا تاپشۇرىماق.

نوتا II ئى[ر<لات] <مۇز> ① تاۋۇشنىڭ شەرتلىك يازما بەلگىسى: نوتىغا ئالماق. نوتىغا سالماق. ② شۇنداق بەلگىلەر بە-لەن يېزىلغان مۇزىكا ئەسىرىنىڭ تېكىس-تى، شۇنداق تېكستلەر يېزىلغان دەپتەر، كىتاب ۋە شۇ قاتارلىقلار: ئەينى زامان مۇزىكا ئاھاڭلىرى ياكى نوتىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى يوقالغان.

نوچى سۆپ [پ] ①باشقىلارغا بوزەك بول-

مايدىغان هەم باشقىلارنى بوزەك قىلمايدىغان؛ كۆچلۈك، گاڭگۇك، مەرد: مەن ساڭا ئېجىل-ئامراق، ئۆلتۈرەي سېنى قانداق؟ ئۆلتۈرمەي دېسەم نوچى، خاننىڭ يارلىقى شۇنداق. ② سەرخىل، ئەڭ ياخشى: مال دېگەننىڭ نوچىسىنى تاللاپ ئېلىش كېرەك.

نور [پ] ① ئى. تۇگمەن چۈشۈرگىسى، ئۆگزە قاتارلىق ئېگىزرەك جايلارغا ئورنىتىلىدىغان ھەمدە سۇ چۈشۈرۈش رولىنى ئوتىغان ئېدىغان ئوقۇرسىمان قۇرۇلما: بىر نەچچە مەرتىۋە ياغايمۇ-ياغمايمۇ دەپ تۇر-غان يامغۇر بىردىنلا شارقىراپ يېغىشقا، نورلاردىن شارىلداپ ئېقىشقا باشلىدى. ② ئى. سۇ، ھاۋا ھەم باشقا نەرسىلەرنى بىر تەرەپتىن يەنە بىر تەرەپكە ئۆتكۈزۈش رولىنى ئويناىدىغان سىلىندىر شەكىللىك بۇيۇم ياكى قۇرۇلما: سېمونت نور. ساپال نور. ③ سۆپ. كاۋاك، بوش: ئۇ ئۇچقاندەك تۆمۈرچىلىك سېخنىغا باردى ۋە بىر-دەمدىن كېيىن بىر بېشى كېچىكرەك، بىر بېشى چوڭ، ئىچى نور قەلەمچە سوقتۇ-رۇپ كېلىپ ئىشلىتىۋىدى، ئەپلىشىپ قالدى.

نورما ئى [ر<لات] ① بىرەر نەرسىنىڭ، ئىشىنىڭ ئېنىق بەلگىلىگەن ئۆلچىمى، مىقدارى: ھازىر ئۇنى ئەڭ قىينايدىغىنى ئاشلىق نورمىسىنىڭ يېتىشمەسلىكى ئىدى. ② رەسىمىيلەشكەن قائىدە-مىزان؛ ئۆلچەم: ئەخلاق نورمىسى.

نورمال سۆپ [ر] ① ئادەتتىكى قانۇنىيەت ۋە ئەھۋاللارغا ماس كېلىدىغان، ئادەتتىكى، ئادەتتىكىچە؛ ئۆلچەملىك، مۆتىدىل: نورمال ئەھۋال. نورمال ھادىسە. ② ئەقلىي ۋە جىسمانىي جەھەتلەردىن ساغلام؛ ساق: سارايلار دوختۇرخانىسىدا بولۇ-مىغان ياكى ئىدبىئالىستىك پەيلاسوپلاردىن دەرس ئالمىغان ھەر قانداق نورمال ئادەم بۇ مەسىلىنى چۈشىنەلەيدۇ.

نورۇز ئى [پ] تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئەنئەنىۋى بايرىمى. دېھقانلار كالېندارى بويىچە يىلنىڭ بېشى بولۇپ، ملادىيە كالېندارىدا 3-ئاينىڭ 21-كۈنىگە توغرا كېلىدۇ: كەلدى نورۇز، كۆلدى غۇنچە، كۆڭۈل يايرىدى، گۈل ئىشقىدا خەندان ئۇرۇپ بۇلۇبۇل سايرىدى.

نوسلكا ئى [ر]< تېب >دوختۇرخانا ياكى ھەربىي قىسىملاردا كېسەل ۋە يارىدارلارنى توشۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان زەمبىل شەكىللىك ئەسۋاب. جاھازىسى ياغاچ ياكى بامبۇكتىن قىلىنىپ، ئوتتۇرىسىغا بىر-نېنت ياكى تانا تارتىلىدۇ: ھايال ئۆتمەي نوسىلكىغا يانغۇزۇلغان كېسەل نۆۋەتچى ئۆيىگە ئېلىپ كىرىلدى.

نۇقۇت ئى [پ] < بوت > ① پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق ياكى ئىككى يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يو-پۇرمىقى پەيسىمان مۇرەككەپ بوپۇرماق،

كىچىك يوپۇرمىقى توخۇمسىمان، گۈلى ئاق ياكى سۇس بېغىر رەڭ، مېۋىسى چو- كا مېۋە. ئۇرۇقى شار شەكلىدە. يۇمران چوكا مېۋىسىنى ۋە ئۇرۇقىنى يېيىشكە بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ چو- كا مېۋىسى ۋە ئۇرۇقى.

نوقۇل سۈپ [ئە] ① يالغۇز، پەقەت: نوقۇل پۇللا بولسا ھەممە ئىش ھەل بولىدۇ دې- يىش پۇتۇنلەي بىمەنە گەپ. ② تومتاق، بىر تەرەپلىمە: نوقۇل كۆزقاراش.

نوموگرافىيە ئى [رگرېك]< مات >ئالاھىدە ئىشلەنگەن سىزىقچىلار ئارقىلىق ھېسابـ لاشنىڭ بىر خىل ئۇسۇلى. قۇرۇلۇش تېخنىكىسىدىكى ھېسابلاشلاردا، ئادەتتە ئەمەل بېجىرىلىدىغان تەڭلىمە ياكى تەجـ رىبىنىڭ نەتىجىلىرى شكاللىق برقانچە سىزىقچىدىن تۈزۈلگەن گرافىغا ئايلاندۇـ رۇلىدۇ. ئەمەل بېجىرگەندە، بېرىلگەن شەرتلەرگە ئاساسەن، بۇ نۇقتا مەلۇم بىر سىزىقچىنىڭ بىر نۇقتىسىدىن باشلاپ بىر ياكى برقانچە قېتىم باشقا سىزىقچىلاردـ كى نۇقتىلار بىلەن تۇتاشتۇرۇلىدۇ. شۇـ نىڭ بىلەن جاۋاب تېپىلىدۇ.

نوموگرامما ئى [رگرېك]< مات >شكاللىق برقانچە تال سىزىقچىدىن تەشكىللەنگەن، ئەمەل بېجىرىشتە ئىشلىتىلىدىغان گرافا. بۇ گرافا قۇرۇلۇش تېخنىكىسىدىكى ھېـ ساباردا كەڭ كۆلەمدە قوللىنىلىدۇ.

نومۇر ئى [رلات] ① شەيئىلەرنىڭ رەت- تەرتىپىنى بىلدۈرگۈچى رەقەم: ئۆينىڭ نو- مۇرى. بىنا نومۇرى. ② مەلۇم مەھسۇـ لاتنىڭ خاراكتېرىنى (كۆپىنچە فىزىكىلىق خاراكتېرىنى) ئىپادىلەيدىغان سان-سىپەر. مەسىلەن، سىمونتنىڭ بېسىمغا بولغان قارشىلىق كۆچى ئوخشاش بولمىغانلىقـ تىن، ئادەتتە ئۇ 200، 300، 400، 500، 600 قاتارلىق نومۇرلار ئارقىلىق ئوخشاش بـولمىغان تېپلارغا ئايرىلغان. ③ بىرەر ئىش يەنى ئىمتىھان، ئەمگەك قاتارلىقلارـ نىڭ نەتىجىسىگە بېرىلگەن سانلىق باھا: ئابلىكىم ئىمتىھان قەغىزىنى تەكشۈرۈپ نومۇرلارنى قايتا قويۇپ چىققان بولسىمۇ، دەرھـال يـەنـە ئوسمانجانغا بەردى. ④ دوختۇرخانىلاردا، كېسەل كۆرسەتكۈچـ لەرنىڭ رەت-تەرتىپىنى بەلگىلەش ھەم تـەكشۈرۈشكە قۇلايلىق يارىتىپ بېرىش مەقسىتىدە ئالدىن تارقىتىلىدىغان رەقەمـ لـلـىك بـېلەتچە: نومۇر ئالماق. ⑤ كىيىم-كېچەك، ئاياغ كىيىمى ۋە شۇ قا- تارلىقلارنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىنى، ئۆلچـ ىمنى بىلدۈرگۈچى سان، رازمېر: مەن ئۇ- نىڭدىن ئىككى نومۇر چوڭ ئاياغ كىيـ مەن. ⑥ كونسېرت، تىياتىر ياكى رادىئو، تېلېۋىزىيىلەردە بېرىلىدىغان ھەربىر كونىـ رېت مەزمۇن؛ پروگراممـا: تېلېۋىزىيە نومۇـ رى. نومۇر تەييارلىماق. * ئۇلار ئويىنـ غان نومۇرلار خېلى جايىدا.

نومۇس ئى [ئە] ① كىشىلەرنىڭ ئۆز ئابرۇيىنى قەدىرلەش ۋە ساقلاش تۇيغۇسى؛ ۋىجدان: نومۇسسىنى ساقلىماق. * نومۇس كۆچى ئۇنى شۇنداق قاتتىق تەرلەتمەكتىدى. ② خجالەت بولۇش ھېس تۇيغۇسى؛ ئۇيات، ئار، شەرم-ھايا: نومۇس قىلماق. * قىز بالا ئۇچۇن ئاتا-ئانا، ئەل-يۇرت ئالدىدا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق نومۇس بولامدۇ. ③ پاكلىق، ئىپپەت (ئا-يالالارغا نىسبەتەن): نومۇسىنى ساتماق. نومۇسىغا تەگمەك.

نومىنال سۇپ [ر] بەلگىلەنگەن، بېزىپ كۆرسىتىلگەن(نەرخ، باھا، ئۆلچەم ۋە شۇ قاتارلىقلار ھەققىدە): نومىنال باھا. نومىنال ئۆلچەم. نومىنال ئىش ھەققى.

نوۋۇكائىن ئى [ر]< تىب >بىر خىل ئاغرىق پەسەيتكۈچى يەنى قىسمەن ھوشسىزلاندۇرغۇچى دورا. ئۇ ئادەمتە ئۇكۇل ئارقىلىق تومۇرغا ماگنۇزىلىدۇ ياكى كېسەلگە ئىچۈرۈلىدۇ.

نوۋىبالا ئى [ر<ئىنال] <ئىد >قىسقا، كىچىك ھېكايە.

نويابىر ئى [ر<لات] ① قەدىمكى رىم پادىشاھلىرىدىن (پاپالىرىدىن) بىرىنىڭ نامى. ئۇ مىلادىيە كالېندارىنى تۇزۇشكە قاتناشقانلىقى ئۇچۇن بۇ ئاينى شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتىغان. ② < ئىستر >مىلادىيە كالېندارىدا ئون بىرىنچى ئاينىڭ نامى.

نۇتۇق ئى [ئە] ① مەلۇم شەيئى ياكى مەلۇم ئىلمىي مەسىلە ھەققىدە جامائەت ئالدىدا سۆزلەنگەن ئۇزۇن سۆز، ئەمز؛ لېكسىيە: ناتىقنىڭ نۇتقى. يازما نۇتۇق. ئاغزاكى نۇتۇق. ② سۆزلىشىش جەريانىدىكى تىل: نۇتۇق مەدەنىيىتى.

نۇجۇم ئى [ئە]كونا. يۇلتۇزلار: ئىلمى نۇجۇم.

نۇر ئى [ئە] ① يورۇقلۇق مەنبەسىدىن تارالغان ۋە ئىنچىكە تالا ھالىتىدە تەسەۋۋۇر قىلىنىدىغان مادداە: قۇياش نۇرى. ئاي نۇرى. ئېلېكتر نۇرى. ② يورۇقلۇق: مەن ئاي نۇرىدا ھېلىقى ئادەمنىڭ پىكاپقا چىقىپ، قول پولاڭلىتىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ③ < فز >دولقۇن ئۇزۇنلۇقى نىسبەتەن قىسقا بولغان ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنى. ④ < قىز >ئېنېرگىيىسى چوڭ، تېزلىكى يۇقىرى بولغان زەررىچىلەر ئېقىمى: ئالفا نۇرى. بېتا نۇرى. كاتود نۇرى. ⑤ < مك> تۇز سىزىقنىڭ ئۇزۇنلۇق ئۇسىتىدىكى بىر نۇقتىنىڭ تەرىپىدە ياتقان بۆلۈكى. ⑥ ھەقىقەت، بەخت-سائادەت، ئەركىنلىك ۋە مەرىپەت قاتارلىقلارنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ: بىلىم نۇرى. ئۆكتەبىر نۇرى. ⑦ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

نۇرانە سۇپ [ئەپ]نۇرلۇق، نۇر بېغىشلىغۇچىدەك: ئاي لەنتىلەر، نېمە ئۈچۈن خۇدا بەرگەن نۇرانە كۆزلىرىڭلارنى يوشۇرۇپ، قارىغۇ قىلىپ، ئادەم ئالدايسىلەر.

نۇرىت ئى [ر]< گېئول >چوڭقۇرلۇقتىكى ئاساسلىق جىنسلارنىڭ بىر خىلى. تەركىبىدىكى SiO_2مىقدارى 50%～45% بولىدۇ. ئاساسلىق مىنېراللىرى روموبلىق پروكسېن ۋە ئاساسلىق پلاگىئوكلاز. رەڭگى قارا قوڭۇر، ئوتتۇرا دانچىلىقتىن تارتىپ يېرىم دانچىلىققىچە بولغان تۆزۈلمىگە ئىگە. ھەمىشە گابرو بىلەن بىرگە ئۆچرايدۇ. نىكېل سۇلفىدلىق كان ياتمىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

نۇرىستان ئى [ئە+پ]نۇر چاقناپ تۇرىدىغان جاي، نۇرلۇق جاي: قاغا-قۇزغۇنغا گۇلىستان نە كېرەك؟ قارىغۇ ياپىلاققا نۇرىستان نە كېرەك!

نۇسخا ئى [ئە] ① بىر تۈردىكى نەرسىلەردىن ئۈلىنىغان نەمۇنە: مال نۇسخىسى. ② بىر خىل قىلىپ ياساش، كۆچۈرۈش، بېسىش ئۇچۇن تەييارلانغان نەمۇنە، ئەندىزە: نۇسخىغا قاراپ كىيىم پىچماق. كومپيۇتور نوسخىسى. ③ گۇل، نەقىش ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ تۈرى: شۇ مالالار ئىچىدە ئايالالار ياخشى كۆرىدىغان ھەر خىل رەڭ، ھەر خىل نۇسخىدىكى نىلون چاپانلارمۇ بار ئىدى. ④< بىئول >ھايۋانات، ئۆسۈملۈك، مىنېرال مادداسى قاتارلىقلارنىڭ ئىسلىي شەكلىنى ساقلاش، رەتلەش، ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش مەقسىتىدىكى ئۇچۇن ئۈلىنىغان ئەۋرىشكىسى، ئۇلگىسى: ئۇلار بۇ قېتىم جەمئىي 1200 نەچچە خىل نۇسخا يىغدى. بۇنىڭ 833 خىلى ھاشارات نۇسخىسى. ⑤ باسما ياكى يازما ئىسەرلىرىنىڭ ھەر بىر دانىسى؛ پارچە: ئىزاھلىق لۇغەت 7000 نۇسخا بېسىلدى.

نۇسرەت ئى [ئە] ① غەلىبە،زەپەر: نۇسرەت قازانماق. * ئىش ئۇلارنىڭ ئېيتقىنىدەك بولسا نۇسرەت چوقۇم بىزنىڭ بولغۇدەك. ② مەدەت، ياردەم: تالاي شىرزادىغا نۇسرەت ئاتا قىلغان قەدىم يۇرتتا، ئۇنۇپ چىقتى شۇ كەچمىش جەڭ ئىزدىدى بەت ئېچىپ يۇلغۇن. ③ ئامەت، بەخت: نۇسرەت ياغماق. * پەلەكنىڭ يالغان ۋەدىلىرىگە ئىشىنىپ، جاھالەتنىڭ ھىمايىسى بىلەن قولۇڭغا كەلگەن بىر مەزگىللىك نۇسرەتنى كۆرۈپ، كۆزەڭلەپ كەتمە. ④ ئەر-ئايالالارنىڭ ئىسمى.

نۇقتا ئى [ئە] ① ئاسمان ياكى زېمىندىكى مەلۇم بىر ئورۇن؛ توچكا: قەمەرنىڭ ئازابىتىن چەكچەيگەن كۆزلىرى ھېلى ئۇ نۇقتىغا، ھېلى بۇ نۇقتىغا تىكىلەتتى. ② < مك > ئۇزۇنلۇقى، كەڭلىكى ۋە قېلىنلىقى بولمىغان، ئەمما پەقەت ئورنىلا بولغان گېئومېتىرىيلىك شەكىل. ئىككى تۇز سىزىقنىڭ كېسىشىش ئورنى ياكى كېسىكنىڭ ئىككى ئۇچىمۇ نۇقتا بولىدۇ. ③ < فز >ماددىلارنىڭ بىر خىل ھالەتتىن ئىككىنچى خىل ھالەتكە ئۆتۈشىدىكى تېمپېراتۇرا چېگرىسى: قاياناش نۇقتىسى. مۇزلاش نۇقتىسى. ئېرىش نۇقتىسى. ④

بىرەر ئورۇن، تەشكىلات، سىستېما ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ مەلۇم بىر تارمىقى، شۆبىسى ياكى پونكتى: ئوقۇتۇش نۆقتىلىرى. ⑤ بىرەر ئىش، ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات قاتارلىقلارنىڭ مۇئەييەن بىر پەيتى، ئورنى ياكى چېگرىسى: باشلىنىش نۇقتىسى. ئاخىرلىشىش نۇقتىسى. ⑥ بىرەر ئىش، خىزمەت، مەسىلە، پىكىر قاتارلىقلارنىڭ مەلۇم تەرىكىبىي قىسمى؛ تەرەپ، جەھەت: ئوقۇتۇشتا قىيىن نۇقتىلار بىر يەرگە يىغىلىپ قالماسلىقى لازىم. ⑦ ئەڭ مۇھىم، ئاساسلىق دەپ قارالغان ياكى بىرەر مەقسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا سىناق، تەجرىبە ئۆچۈن ئالدىن بەلگىلەنگەن جاي، ئورۇن: سادىق «ئالتۇنبۇلاق» يېزىسىنى سىناق نۇقتىسى قىلىپ تاللاشقا رازى بولدى. ⑧ نىشان، مەقسەت: گەرچە يىغىنىنىڭ ئاساسىي نۇقتىسى بۇرىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن كامىل ئاكىلىغانلىرىنىڭ راست ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەكتە ئىدى.

نۇقتىۋى سۈپ [ئە] نۇقتا ھالىتىدىكى: نۇقتەۋى چەمبەر.

نۇقسان ئى [ئە] كەمچىلىك، ئىللەت، قۇسۇر، ئەيىب: ۋىجدان ھەم پاكارلىقى ئۈنىڭ مەنسەپىگە نۇقسان ئىدى.

نۇكلون ئى [ر] < فر > ئاتوم يادروسىنى تەشكىل قىلغۇچى ئاساسىي زەررىچە، يەنى پروتون بىلەن بارئوننىڭ ئومۇمىي نامى.

نۇشۇدۇر ئى [پ] < خم > تەبىئىي ئىشلەپچىقىرىلغان ئامموئنىي خلور. دورا قىلىپ ئىشلىتىلگەندە، سۈيدۈكنى راۋان قىلىش ۋە بەلغەم بوشىتىش رولىنى ئويناپدۇ.

نۇكەر ئى [پ] ① فېئودالىلىق تۈزۈمدە ئەسكەر، مۇھاپىزەتچى: تۇرشا تۈغۈلگى: «قېنى، سىلەر» دەپ توۋلاش بىلەن تەڭ تۆت نۆكەر كىرىپ، نىياز دورغىنى قوللىرىدىن سۆرەپ ماڭدى. ② چاكار، مالاي، خىزمەتكار: چاپارمەن كېلىپ ئاتتىن چۈشۈپ، ئېتىنى نۆكەرلەرگە تۇتقۇزۇپ نۇرغۇن ياساۋۇللارنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ شاھ ئالدىغا ھازىر بولدۇ.

نۆل ئى [ر<لات] ① < مات > مىقدارنىڭ يوقلۇقىنى ئىپادىلىگۈچى «0» بەلگىسىنىڭ نامى. ② < مات > سانىنىڭ بوش خانىسى. ③ < فز > ئىسسىقلىق ۋە سوغۇقلۇق تېمپېراتۇرىسى ئوتتۇرىسىدىكى شەرتلىك چېگرا: سۇ نۆل گرادۇستا مۇزلىغا ئايلىنىدۇ.

نۆۋەت ئى [ئە] ① شەيئىلەرنىڭ ماكان ياكى زامانداشلىكى ئورۇنلىشىشىنىڭ ئىلگىرى-كېيىنلىك تەرتىپى؛ ئۆچىرەت: سۆز نۆۋىتى ئوقۇغۇچىلار ۋەكىلى مۇختارغا كەلگەندى. ② قېتىم: ئەرگە بىر نۆۋەت، يەرگە بىر نۆۋەت (ماقال). ③ پەيت، پۇرسەت: ئۇ ئىشنى نۆۋىتى كەلگەندە كۆرەرمىز.

نۆۋەر سۈپ [پ] ياش، يېتىلگەن: ئۆتمۈشتە

پايتەختتىكى ۋاقىتلىرىدا نۆۋەر يىگىت ئۇ-
دىلە، ئەمدى ئوتتۇرا ياشلىق كىشى بولۇپ
قاپتۇلا!

نېپتون ئى [ر<لات]< ئىستر>قۇياش سىستې-
مىسىدىكى قۇياشقا يېقىن 8-پلانېتا. قۇ-
ياشنى ئومۇمىي ئايلىنىش دەۋرى 164.8
يىل. يورۇقلۇقى بىر قەدەر ئاجىز، ئاددىي
كۆزدە كۆرۈنمەيدۇ. يۈزىدىكى تېمپېراتۇ-
رىسى 200 ℃ —، ئوراپ تۇرغان ھاۋا
تەركىبى ئاساسەن ھىدروگېن ۋە مېتان
(پاتقاق گازى)، ئىككى ھەمراھى بار.

نېپتۇنىي ئى [ر<لات]< خىم >
رادىئوئاكتىپلىق ئېلېمېنت. بەلگىسى
Np(Neptunium). نېپتۇرون ئارقىلىق
ئۇرانىنى بومبارىدىمان قىلىش ئارقىلىق ئې-
لىنىدۇ، كۈمۈش رەڭلىك، ئەڭ تۇراقلىق
ئىزوتوپىنىڭ يېرىم يېمىرىلىش دەۋرى
تەخمىنەن 220 مىليون يىل.

نېپىر ئى< فىز> ئېلېكتر ئىلمىدە ئىككى توك
كۈچىنىڭ ياكى ئېلېكتر يېسمىنىڭ نىس-
بىتىنى ئىپادىلەيدىغان بىرلىك. ئاكۇستى-
كىدا ئىككى ماددىي نۇقتا تېزلىكىنىڭ
ياكى ئىككى ئاۋاز يېسمىنىڭ نىسبىتىنى
ئىپادىلەيدىغان بىرلىك. بۇ نام شوتلاندى-
يە ماتېماتىكا ئالىمى نېپىر
[John Napier(1550—1617)] نى
خاتىرىلەش يۈزىسىدىن بېرىلگەن.

نېرۋا [ر < لات] ① ئى < ئانات > باش
ۋە ئارقا مېڭىدىن بارچە ئەزالارغا تارالغان
ھەمدە ئۇلارنىڭ پائالىيىتىنى باشقۇرۇپ
تۇرىدىغان ئىنچىكە تالاسسمان توقۇلما
سىستېمىسى ۋە شۇ توقۇلمىلارنىڭ ھەربى-
رى: كۆرۈش نېرۋىلىرى. ھەربىرى نېرۋى-
لىرى. نېرۋا سىستېمىسى. ② ئى
< ئانات > ئورگانىزم پائالىيىتى ۋە ئىنسان
ھەرىكەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋە
شۇنداق سىستېمىلار يىغىندىسى. ③ سۆپ.
كۆچمە. ئاسان تېرىكىدىغان، ئاچچىقلىنى-
دىغان، تېرىككەك: نېرۋا ئادەم. نېرۋا
بولماق. نېرۋا قىلماق.

نېرۋانا ئى [سانس] <دىن> مەڭگۈ ئۆزگە-
مەيدىغان، ھېچقانداق بىر قۇدرەتكە بېقى-
نىمايدىغان بىر خىل ھۆرىيەت دۇنياسى
دېگەن مەنىدە. بۇددا: كىشىلەر بىلىمسىز-
لىك ــ قاراڭغۇلۇقتىن قۇتۇلغاندا، دۇ-
يانىڭ ھەقىقىي خاراكتېرى ئېچىلىدۇ: ھا-
ياتلىقتىن، تەكرارلىنىشتىن يەنى سانسارا-
دىن ئازاد بولۇپ، نېرۋاناغا يەتكىلى بو-
لىدۇ، دەپ تەرغىب قىلىدۇ.

نېسى [ئە] ① ئى. پۇلنى نەق بەرمەي كې-
يىن تۆلەش شەرتى بىلەن بولىدىغان بىر
خىل سودا ئۇسۇلى: نېسىگە ئالماق. نې-
سىگە ساتماق. ② سۆپ. پۇلى دەرھال،
نەق بېرىلمەيدىغان: نېسى سودا. نېسى
مال. * نېسى يېمەك گۆشنى، يېرىپ
چىقىدۇ تۆشنى (ماقال).

نېسپ ئى [ئە] تەقدىر تەرىپىدىن كىشىگە

بۇيرۇلغان ھەسسە، ئۇلۇش؛ مۇمكىنچىلىك: مەندە ئۇزۇندىن بۇيان بىر كۆرۈش-سىم دەيدىغان ئارزۇ بار ئىدى، مانا بۈگۈن نېسىپ بوپتۇ.

نېسۋە ئى [ئە] كىشىنىڭ بەھرىمەن بولۇشقا تېگىشلىك ھەسسىسى، ئۇلۇشى؛ رىزقى: ھەركىمگە ئۆز نېسىۋىسىنى بۆلۈپ بېرىپلا بولدى قىلىش كېرەك.

نېپىلىن ئى [رۇسچە]< گېئول >بىر خىل مىنېرال. ئالتە ياقلىق كرىستال سىستېمىسىغا كىرىدۇ. كرىستاللىرى قىسقا تۈۋرۈكسىمان، قۇراشمىسى كۆپىنچە دانچە ياكى سپتا كاللەكسىمان بولىدۇ. رەڭسىز ياكى ئاق، بەزىدە ئاچ سېرىق، ئاچ قوڭۇر بولىدۇ. ئىنېنەك پارقىراقلىقىغا ئىگە. سۇ-نۇق يۈزى ماي پارقىراقلىقىغا ئىگە. ئۇلار-دىن رەڭگى ئاچ، تۈتۈق، ماي پارقىراقلىقى كۆرۈنەرلىك بولغانلىرى ئەلىئولىت دېيىلىدۇ. قاتتىقلىقى 5 ـــ 6، سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 2.6.

نېفىت ئى [پ]< گېئول >سۇيۇق مىنېرال، يەنى ھەر خىل ھىدروكاربون بىرىكمىلىرىنىڭ ئارىلاشمىسى، يانىدۇ. ئادەتتە قوڭۇر رەڭلىك، تۈتۈق يېشىل رەڭلىك ياكى قارا رەڭلىك بولىدۇ، تاش قاتلىمىدىكى بوشلۇقلارغا سىڭگەن بولىدۇ، دىستىللاش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭدىن بېنزىن، كېرسىن، دىزېل، سىلىقلاتقۇچى ماي، موم ۋە ئاسفالت (قارا ماي) قاتارلىقلار ئاجرىتىپ ئېلىنىدۇ.

نېكروز ئى [رۇسچە]< تېب >ئادەتتە ئايرىم ھۈجەيرە، بىر قىسىم ھۈجەيرىلەرنىڭ ياكى كىچىك بىر پارچە توقۇلمىنىڭ ئۆلۈشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

نېگاتىپ ئى [رۇسچە] ① ئاق ئورنىغا قارا، قارا ئورنىغا ئاق بولۇپ چۈشكەن فوتو تەسۋىر ۋە شۇنداق تەسۋىر چۈشۈرۈلگەن پلاستىنكا ياكى پىلىونكا. ② تېخنىكىلىق ئىشلىمىگەن فوتو سۈرەت لېنتىسى.

نېگىر ئى [رۇسچە]< ئىرق >ئافرىقىنىڭ تۈپ ئاھالىسىنى تەشكىل قىلغۇچى قارا تەنلىك خەلق، ھەبەش.

نېلۇپەر ئى [پ] <بوت> نېلۇپەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تېپىز سۇلاردا ئۆسىدۇ، يەر ئاستى غولى يوغان ھەم ئۇزۇن، بوغۇمى بار. يوپۇرمىقى دۈگىلەك، گۈلى چوڭ، سۇس قىزىل ياكى ئاق رەڭلىك، خۇشبۇي پۇرىقى بار، يەر ئاستى غولىنى ۋە ئۇرۇقىنى يېيىشكە بولىدۇ.

نېمەت ئى [ئە] ① بېمەك-ئىچمەك، ئوزۇق-تۇلۇك: نامراز دېگەن ۋاقىتلىدا، تۇققۇچىلىق ئۆيگە بىر ھارۋىدا ئاشلىق، قوي، توخۇ، قوغۇن، تاۋۇز، ئۈزۈم قاتارلىق نېمەتلەر كەلدى. ② ياخشى ئىش، ياخشىلىق: ـــ نېمەتلىرىگە كۆپتىن-كۆپ رەھمەت، ـــ دېدىم مېڭىشقا تەمشىلىپ.

نېئودىمي ئى [ر<گرېك] < خم > مېتال ئېلېمېنت. سەل سېرىق رەڭلىك، ھاۋادا ئوڭايلا ئوكسىدلىنىدۇ، سۇنى پارچىلايدۇ. قېتىشما ئىشلەشتە پايدىلىنىلىدۇ.

نېئورگانىك سۈپ [ر]< خم> ①ئۆسۈملۈك ياكى ھايۋانات ئالمىگە مەنسۇپ بولمىغان. ② تەركىبىدە كاربونات كىسلاتا تۇزلىرى ۋە كاربون ئوكسىدلىرىدىن باشقا ھېچقانداق كاربون ئاتوملىرى بولمىغان؛ كاربوننى ئۆز ئىچىگە ئالمىغان، ئانئورگانىك: نېئورگانىك بىرىكمە. نېئورگانىك خىمىيە. نېئورگانىك ئوغۇتلار.

نېئون ئى [ر<گرېك]< خم > گاز ئېلېمېنت. رەڭسىز ھەم پۇراقسىز. ھاۋادىكى مىقدارى ئىنتايىن ئاز، ئېلېكترودلار نېئون گازىدا زەرىمە قويۇپ بەرگەندە قىزىل رەڭلىك نۇر تارقىلىدۇ، نېئون چىرىغى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئادەتتە «نېئون گازى» دەپ ئاتىلىدۇ.

نېئوپرېن ئى [ئىنگ]< بىئول > بىر خىل ئۆتكۈر زەھەرلىك، شىرنىسىمان سۇيۇقلۇق. سۇ ياكى ئىسپىرتتا ئېرىيدۇ. مېڭە توقۇلمىسى، ئۆت سۇيۇقلۇقى ۋە جەسەتتىكى خولېنلارنىڭ چىرىشىدىن ھاسىل بولىدۇ.

نېيترال سۈپ [ر<لات]< خم> ھەم كىسلاتالىق، ھەم ئاساسلىق خۇسۇسىيەت كۆرسەتمەيدىغان: نېيترال تۇز.

نېيترون ئى [ر<لات] <فىز>ئاتوم يادروسىنى ھاسىل قىلغۇچى ئاساسىي زەرىچىلەرنىڭ بىرى. ماسسىسى تەخمىنەن پروتوننىڭكى بىلەن تەڭ. نېيترون زەرىمتسىز بولىدۇ. شۇڭا ئاتوم يادروسىدىن پارچىلىنىپ چىققان نېيترون ئاتوم يادروسىغا ئوڭايلا كىرەلەيدۇ. ئۇنىڭ بىلەن ئاتوم يادروسىغا زەربە بېرىپ يادرو رېئاكسىيىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشقا بولىدۇ.

نېيترونئو ئى [ر<ئىنگ] <فىز>ئاساسىي زەرىچىنىڭ بىر خىلى. ئادەتتە V بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. زەرىمتسىز، تۇراقلىق، نەزەرىيە بويىچە ئېيتقاندا، تىنچ ھالەتتىكى ماسسىسى نۆل بولۇشى كېرەك.

نېپاق ئى [ئە]يېزا. ئىتتىپاقسىزلىق، بۆلگۈنچىلىك: شاخلىسۇن، يىلتىزلىسۇن، خەلقىمىزدە بىرلىك، ئىتتىپاق، ھەمما ئادەم كۆڭلىدە ۋەتەنگە بولسۇن ئىشتىياق، كىرىمىسۇن دۈشمەن ئاراغا، بولمىسۇن دىلدا نېپاق.

نىترو ئى [ر<گرېك] <خم>نىترات كىسلاتا مولېكۇلىسى بىر گىدروكسىل (OH —) گۇرۇپپىسىنى يوقاتقاندىن كېيىن ئېشىپ قالغان رادىكال.

نىتروسېللىيۇلوزا ئى [ر<گرېك+لات] <خم > سېرىق رەڭلىك شەكىلسىز قاتتىق مادا. پاختا ياكى ياغاچ بوتقىسى قاتارلىقلارنى قويۇق نىترات كىسلاتاسى ۋە قويۇق سۇلفات كىسلاتاسى بىلەن ئۆز ئارا تەسىرلەندۈرۈش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ. تۈتۈنسىز

سىز پوروخ، سۇلياۋ قاتارلىقلارنى ئىشلەشتە قوللىنىلىدۇ.

نىتروگلىتسېرىن ئى [ر<گرېك]< خىم > ئۇرگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_3H_5(NO_3)_3$. ئاق رەڭلىك ياكى سۇس سېرىق رەڭلىك سۇيۇقلۇق. زەربىلىك، كۆچلۈك پارتلاش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. پارتلىغۇچى دورا ئىشلەشتە قوللىنىدۇ ۋە تاجسىمان ئارتېرىيىنى كېڭەيتكۈچى دورا قىلىنىدۇ.

نىتروگېن ئى [ر<گرېك]< خىم > ←ئازوت.

نىجات ئى [ئە] ① خالاس بولۇش، قۇتۇلۇش: شاھ ھۇسەننى بۇ ئازابتىن قىل نىجات. دەرگاھىغا ئېيتار بولدۇم مۇناجات. ②ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

نىجاتكار ئى [ئە+پ] قۇتقۇزغۇچى، ئازاد قىلغۇچى، خالاس قىلغۇچى غەمگۇزار: يېتىملەرنىڭ نىجاتكارى بولۇپ قال، كۆزى نۇرلۇق تۇن يۇلتۇزى جەمىلە.

نىجاسەت ئى [ئە]تېزەك، پوق، گەندە، پاسكىنا، ئېپلاس، ھارام نەرسە: ئۇلارنىڭ پۈت-قوللىرى نىجاسەتتىنمۇ پاسكىنا.

نىجىس سۈپ [ئە]ئېپلاس، رەزىل؛ ۋەھشىي: بۇ ئۇرۇش نىجىس ئەبلەخلەرنىڭ جاجىسىنى بېرىدىغان ئۇرۇشلا بولىدىكەن، مەن ئۇنىڭدىن قورقمايمەن.

نىجىم ئى [ئە] <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، ساماندا غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى لېنتا شەكىللىك، گىرۋەكلىرى ئادەتتە ئىچىگە ئېگىلگەن بولىدۇ. گۈلى باشاقسىمان گۈل رېتىدە. قۇرغاق ئوتلاقلاردا ئۆسىدۇ. سۈپەتلىك چارۇچىلىق ئوت-چۆپى ۋە سۇ، تۇپراقنى ساقلىغۇچى ئۆسۈملۈك ھېسابلىنىدۇ.

نىخ ئى [پ] ئىنچىكە، ئۇزۇن نەرسىلەرنىڭ ھەربىر قېتى، تېلى (چاچ، يىپ، ئارغامچا قاتارلىقلار ھەققىدە): يىپنىڭ بىر نىخى. نىخ قاتماق.

نىدا ئى [ئە] مەلۇم ھېس-تۇيغۇنى بىلدۈرىدىغان ئاۋاز، تاۋۇش: نىدا قىلماق. * بىردەمنىڭ ئىچىدە خەلق توپى كۆپىيىپ، غەزەپلىك نىدالار ياڭراشقا باشلىدى.

نىزا ئى [ئە] كېلىشەلمەسلىك، دۇشمەنلىشىش؛ ئاداۋەت، نارازىلىق: نىزا تېرىماق. نىزا سالماق. * ئىدىقۇت بىز بىلەن ھەمكارلىقتا بىللە ئۆتۈشكە، ئۆزئارا نىزا قىلىشماسلىققا سۆز بەردى.

نىزام ئى [ئە] ① مەلۇم مەسىلىلەر ھەققىدىكى قائىدە-تۈزۈم، تەرتىپ: ئوقۇغۇچىلار نىزامىدا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھاراق ئىچىشى مەنئى قىلىنغان. ② قانۇن: بۇ مەملىكەتنىڭ نىزامىدا، پادىشاھ ئۆلسە ئورنىغا ئوغلى پادىشاھ بولىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەنكەن. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

نىزامنامە ئى [ئە+پ]بىرەر ساھە ياكى بىرەر مەسىلە بويىچە بېجىرىش ۋە رىئايە قىلىش لازىم بولغان قائىدە-تۈزۈم، بەلگىلىمە: ئوقۇغۇچىلار نىزامنامىسى. ئىشچىلار نى-

زامانمسى.

نسبەت ئى [ئە] ① نەرسلەرنىڭ بىر-بىرىگە نسبەتەن چوڭ-كىچىكلىكى، ئاز كۆپلۈ-كى ۋە شۇ قاتارلىقلار: قارىمۇقارشى كۆچ-لەر نسبىتى. ② <ملت>ئوخشاش تۇردىكى ئىككى مقدارنى سېلىشتۇرۇش-تىكى ھەسسىلىك مۇناسىۋەت. بۇنىڭدا بىر سان ئىككىنچى بىر سانىنىڭ بىرقانچە ھەسسىسى ياكى بىرنەچچە ئۇلۇشىگە با-راۋەر بولىدۇ.

نسبەتەن تىر [ئە] يۆنىلىش كېلىش بىلەن كەلگەن سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «قارا-تا، قارىغاندا، سېلىشتۇرغاندا» دېگەن مە-نىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ھېكىم نۇرغا نسبە-تەن ھازىرچە بىز سەگەك پوزىتسىيىدە بو-لۇشىمىز لازىم.

نسبي سۈپ [ئە] ① باشقىلارغا قىياسەن ئۆلىنغان ياكى ئۆلىنىدىغان، بەلگىلىنە-دىغان، قىياسەن، سېلىشتۇرما: نسبي نەملىك. نسبي ئېگىزلىك. نسبي قو-شۇمچە قىممەت. ② <پەلس>بەلگىلىك شارائىت، مۇھىتقا تايىنىش ئارقىلىق مەۋ-جۇت بولۇپ تۇرىدىغان، ئۇلارغا باغلىق رەۋىشتە ئۆزگىرىدىغان؛ شەرتلىك: نسبي ھەقىقەت. نسبي چۈشەنچە.③ <تىل> بەلگىلىك مۇناسىۋەت ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلەيدىغان: نسبي سۈپەت.

نسپ ئى [ئە] بېرىم: تۆن نسپى.

نسپي سۈپ [ئە] بېرىم.

نىشاپ ئى [پ]< بن >ئۆگزىدە يامغۇر سۈيى توختاپ قالماسلىقى ئۈچۈن قىلىنى-غان يانتۇلۇق.

نىشان ئى [پ] ① تەبىئىي ياكى مەقسەت-لىك قويۇلغان بەلگە؛ ئالامەت؛ قارا: نى-شان قويماق. نىشان قىلماق. ② بىرەر نەرسىدىن قالغان ئىز، بەلگە؛ دېرەك؛ سىمۇول: ئۇنىڭ ئىشلىرىدىن ھېچقانداق نىشان قالمىدى. ③ كۆچمە. بىرەر ئىش، ھەرىكەت قارىتىلغان نۇقتا ياكى يەتمەك-چى بولغان مەقسەت، مەنزىل؛ غايە؛ يۆ-نىلىش: نىشان كۆرسەتمەك. نىشاندىن ئا-داشماق. ④ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

نىشانە ئى [پ]بەلگە، ئالامەت، شەپە: بۇ ئۇنىڭ كۆلچەككە سەكرەشكە جۈرئەت قە-لالمىغانلىقى ئۈچۈن خىجىل بولغانلىقى-نىڭ نىشانىسىمۇ، بۇنى بىلىپ بولمايت-تى.

نىقاب ئى [ئە] ① ئۆزىنى تونۇتماسلىق ياكى ھمايە قىلىش ئۈچۈن يۈزگە تۇتۇ-لىدىغان، كىيىلىدىغان نەرسە: تاشۇاي ئاستا جۇمەنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە يۈزىدىكى نىقابنى چۆرۈپ تاشلىدى. ② كۆچمە. ھە-قىقىي ھال-ئەھۋال، قىياپەت ۋە شۇ قاتار-لىقلارنى پەردازلىغۇچى، يوشۇرغۇچى نەر-سە، ۋاسىتە: تونۇگۈن «ئىلغار» لىق ئە-قابقا ئورىنىۋالغانلار بۈگۈن نىقابنى يىر-تىپ تاشلاپ، جاللاتلار قاتارىغا قوشۇلۇپ

كەتتى.

نىكاھ ئى [ئە] ① ئەر-خوتۇنلۇقنى شەرئەت يولى بىلەن رەسمىيلەشتۈرۈش ۋە شۇ رەسمىيلەشتۈرۈش ۋاقتىدا ئوقۇلدىغان خۇتبە: نىكاھ ئوقۇماق. ② ئەر ۋە ئايالنىڭ تۇرمۇش قۇرۇشى: نىكاھ ئەركىنلىكى. نىكاھ قانۇنى.

نىكوتىن ئى [ت] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، يەنى كۆك تاماكىدىكى بىئولوگىيلىك ئاساس. مولېكۇلا فورمولىسى $C_{10}H_{14}N_2$. رەڭسىز ياكى سۇس سېرىق رەڭلىك سۇيۇقلۇق. ھاۋادا قوڭۇر رەڭگە ئۆزگىرىدۇ، تەسىر قىلغۇچى پۈراقتا ئىگە، ئىنتايىن زەھەرلىك، نېرۋا سىستېمىسىنى ئاۋۇال قوزغىتىدۇ، كېيىن تورمۇزلايدۇ. يېزا ئىگىلىكىدە قوڑت ئۆلتۈرگۈچى دورا قىلىنىدۇ.

نىكېل ئى [<نېم] <خىم>مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Ni(Niccolum). كۈمۈش رەڭلىك، بەك قاتتىق، ئىنتايىن پارقىراق، سوزۇلۇشچانلىقى يوقىرى، سەل-پەل ماگنىتلىققا ئىگە، ئادەتتىكى تېمپېراتۇردا ھاۋادىكى ئوكسىگېن بىلەن رېئاكسىيىلەشمەيدۇ، كۆپرەك ئالاھىدە پولات ۋە قېتىشما ئېلىشتا ئىشلىتىلىدۇ، كاتالىزاتورمۇ قىلىنىدۇ. يەنە باشقا مېتاللارنىڭ سىرتىنى قاپلاشتا قوللىنىلىدۇ.

نىگار ئى [پ] ① پېزىت. سۆيۈملۈك، گۈزەل يار، مەشۇق: ئاساندىكى ئايىمسەن، كۆڭلۈمدىكى يارىمسەن. سۆزلىرى ئەجەب شېرىن، گۈل يۈزلۈك نىگارىمسەن. ② ئەر ۋە ئايالنىڭ تۈسى.

نىل ئى [پ]< خىم >قېنىق كۆك رەڭلىك ئورگانىك بوياق. ئىندىگوفېرا ئۆسۈملۈكىنىڭ يوپۇرمىقىنى ئېچىتىش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ. سۇنئىي سىنتېز قىلىنغانلىرىمۇ بار. رەختلەرنى بوياشتا ئىشلىتىلىدۇ، بۇنىڭ بىلەن بوياغلان رەختنىڭ رەڭگى ئۇزاقىچە ئۆچمەيدۇ.

نىلون ئى [ئىنگ]< خىم> ① مولېكۇلىسى تەركىبىدە ئاتسىد ئامىد بېغى بولغان سىمولا. ② شۇ خىل سىمولىدىن ئىشلەنگەن سۇلياۋ. ئۇنىڭ تۇرلىرى كۆپ بولۇپ، سۇركىلىشكە، مايغا چىداملىق كېلىدۇ ھەمدە ئوڭايلىقچە سۇ سۈمۈرمەيدۇ. ئۇنىڭدىن قازان، چىشلىق چاق، غالتەك، ماي نەيچىسى قاتارلىق دېتاللارنى ۋە چوتكا قاتارلىق تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ياسىغىلى بولىدۇ. ③ شۇ خىل سىمولىدىن ئىشلەنگەن تالا ياكى شۇ تالانى ئېگىرىش ئارقىلىق توقۇلغان رەخت؛ كاپرون: نىلون رەخت. نىلون پايپاق. نىلون مايكا.

نىم سۆپ [پ] پېزىت. يېرىم: ئەھۋالى بەك خاراب، بەكمۇ پەرىشان، بولغانتى شۇ تاپتا نىم ئۆلۈك، نىم جان.

نىمتە سۆپ [پ] سويۇلغان مالنىڭ بويىغا بۆلۈنگەن يېرىمى؛ يارتا: بىر نىمتە گۆش.

نەمجان سۈپ [پ] پېرىمجان، چالا ئۆلۈك: ئاباق بىلەن مۇھەممەتمۇ لاچىن سوققان نەمجان توشقاندەك جان قايغۇسىدا قالدى.

نەمكار ئى [پ] ① شاگىرت، بالا ئىشچى: — ئاكامنى نەمكار قىلىپ ئىشلەتسەك نو-مۇس ئەمەسمۇ؟ — دەپ كايىدى بالا. ② ئىشلەمچى، مەدىكار: ئون نەمكار بىلەن بىر كۈندىلا قوپۇرۇپ تەييار قىلدۇق.

نەئوبەت ئى [ر]< گېئول >بىرخىل مىنېرال. خىمىيىلىك تەركىبى رومبىلىق كرىستاللى-رى سىستېمىسىدا بولۇپ، كرىستاللارنىڭ تـارىشسىمان ياكى قىسقا تۈۋرۈكسىمان بولىدۇ. رەڭگى قارا ياكى قوڭۇر، يول ئىزلىرى قىزغۇچ قوڭۇردىن قارا قوڭۇرغـچە، يېرىم مېتال پارقىراقلىقىدا كېلىدۇ. قـاتـتـىقلىقى 6، سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 5.2—6.25.

نەئوبي ئى [ر<لات] <خم >مېتال ئېلېـمېنت. بەلگىسى Nb (Nibium). ئاق كۈل رەڭلىك كرىستال ماددا، سوزۇلۇشـچانلىقىغا ئېگە. قېتىشمىغا ئىنتايىن ئاز مىقداردا نەئوبي ئارىلاشتۇرۇلسا قېتىشمـىنىڭ قاتتىقلىقى، چىرىتىشكە چىداملىقلـىقى ئارتىدۇ. نەئوبي گاز سۈمۈرىدۇ. ئۇ گـاز چـىقىرىپ تاشلىغۇچى قىلىنىشتىن باشقا يەنە ياخشى بىر خىل ئۇلترا ئۆتـكۈزگۈچ هېسابلىنىدۇ.

نەئېلىر ئى [ر <فران] < سۇ > گورىزونتال قاراش سىزىقى ۋاستىسى بىلەن يەر يۈزـىدىكى ئىككى نۇقتىنىڭ ئېگىز-پەسلىك پەرقىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب. ئاساسەن تـېلىسكوپ (دۇربۇن) بىلەن ۋاتىرپاس (تەڭشەك) تىن تەركىب تاپىدۇ.

نىياز ئى [پ] پېزىت ① ئاتاش؛ نەزىر سەدىقە، خـەيـر-ساخـاۋەت: نىياز قىلماق. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

نـىيەت ئى [ئە]كۆڭۈلدىكى ئارزۇ-ئىستەك مەقسەت؛ ئوي-خىيال: مەن ئۇنىڭ تېخى مۇنداق نىيىتى بارلىقىنى بىلمەپتىمەن.

ھ

ھاپىز ئى [ئە] ① ھۆكمەت ۋە قوشاقلارنى ئاھاڭلىق ئوقۇيدىغان كىشى: ھاپىزلار باغنىڭ ئىچىنى يېرىۋەتكۈدەك ناخشا ئېيتىپ قىزىتقان پەيتتە، زەيتۇنىخان ئۇسسۇلغا چۈشتى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ھاتەم ئى [ئە]رىۋايەتلەردە سېخىيلىق، مەردلىك، قولى ئوچۇقلۇق بىلەن داڭ چىقارغان ئەپسانىۋى شەخس: بۇ چۆچەك داستاندۇر، ئەپسانە ئەمەس، ئارماندا ئۆتۈنى بىر ئىشتىمىگەن ئادەم. بۇ چۆچەك گۈلباغدۇر، ۋەيرانە ئەمەس، دەرماندا سەيلىگە كەلمىگەن ھاتەم.

ھاجەت ئى [ئە] ① كېرەكلىك، زۆرۈرلۈك، زۆرۈرىيەت، ئېھتىياج: ھاجىتى يوق. ھاجەت ئەمەس. ②موھتاجلىق؛ تەلەپ: — ھاجىتىمىزغۇ كۆپ، ھازىرچە مۇنداق بىر ئىش بىلەن كېلىۋىدىم، — دېدى ئايال ئىتتىك سىرتقا قاراپ قويۇپ قازىغا. ③ كۆچمە. چوڭ-كىچىك تەرەت: ھاجەت قىلماق. ھاجەتكە چىقماق. ھاجەتكە بارماق.

ھاجەتخانا ئى [ئە+پ]تەرەتخانا، خالا.

ھاجەتمەن ئى [ئە+پ]بىرەر نەرسىگە ئېھتىياجى بولغان، ھاجىتى چۈشكەن، بىرەر تەلىپى ياكى ئىلتىماسى بار ئادەم: شۇنىڭدىن كېيىن لوقمان ھەرقانداق ھاجەتمەن كەلسە، خالىغانچە قەرز بېرىدىغان بوپتۇ.

ھاجى ئى [ئە] ① مەككە-مەدىنىگە بېرىپ ھەج قىلىپ كەلگەن ئادەم. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ھاجىپ ئى [ئە]تارىخ ① ئىشىك باققۇچى، دەرۋازىۋەن. ② ئوردىنىڭ كاتىپى: ئىلىك ھاجىپ بۇ مەسلىھەتنى سۆزلەپ بۇغراخانغا يەتكۈزۈپ، ئۇنىڭ پىكرىنى ئالماقچى بولدى.

ھادىس سۈپ [ئە] ئاجايىپ، ناھايىتى، ئىنتايىن: — ھادىس ئوبدان ئىش بولدى، دېدى قادىر ئايشەمگە چاقچاق قىلىپ.

ھارارەت ئى [ئە] ① كۆچلۈك دەرىجىدىكى ئىسسىقلىق، تەپت: ئوتنىڭ ھارارىتى. قۇياشنىڭ ھارارىتى. ② بىرەر جىسىمنىڭ، ماددىنىڭ قىزىش ياكى ئىسسىتىلىش دەرىجىسى؛ تېمپېراتۇرىسى: ئۆينىڭ ھارارىتى 38℃ تەن ئاشماسلىقى كېرەك. ③ كۆچمە. ھېسسىي تەپت؛ لەززەت؛ ئىلىلىقلىق: قىزنىڭ پاك يۈرىكىدە بىر خىل ئوتلۇق ھارارەت پەيدا بولدى.

ھاراق I ئى [ئە]ئاشلىق، يەل-يېمىش قاتارلىقلارنى ئېچىتىش ئارقىلىق ياسىلىدىغان، كەيپ قىلىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە يۇقىرى گرادۇسلۇق ئىچىملىك.

ھاراق II ئى [ئە] < بىن > جەگىنىڭ

تېگىگە تام بويلاپ قويۇلىدىغان ياغاچ.
هاراقخور ئى [ئە+پ] ← **هاراقكەش:** بۇ هاراقخورنى ئىككىنچى ئۆيگە دەسسەتمەيدىغان.
هاراقكەش ئى [ئە+پ] هاراق ئېچىشنى ئادەت قىلغان، دائىم هاراق ئېچىدىغان، هاراق ئېچمىسە تۇرالمايدىغان، هاراقخۇمار ئادەم: — بۇ هاراقكەشنى نەدىن تېپىۋالدىڭ، — دەپ ژارقىراپ كەتتى ئانىسى.
هارام سۈپ [ئە] ① < دىن > شەرئىيەت هۆكمىگە مۇۋاپىق كەلمەيدىغان، شەرئىيەتتە يېيىش-ئىچىش چەكلەنگەن، هالال ئەمەس: غالجىر خوجايىن بىلمەس، ئىت هارامنى (ماقال). ② نورمال، ئېھتىياجلىق بولمىغان، زۆرۈرىيىتى، كېرىكى يوق: هارام شاخ. هارام پۇتاق. ④ كۆچمە. چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن كېلىپ «نىكاھسىز، قانۇنسىز» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: هارامدىن تۇغۇلغان. ⑤ كۆچمە. باشقىلارنى ئالداش ئارقىلىق قولغا كىرگۈزۈلگەن، مېھنەت سىڭدۈرۈلمىگەن: هارام مال. هارام پۇل. هارام ئوقەت.
هارامزادە [ئە+پ] ① ئى. ئۆزىنارا نىكاھ قىلىنمىغان ئەر ۋە ئايالدىن تۇغۇلغان بالا: مەيمۇنە جىن قىز شەمۇرەش ئوغلى دەھشەتلىك ئېپلاس نەسلى» دەپ تىل ساپتۇ. ② سۈپ. كۆچمە. قۇۋۇ، هىيلىگەر، مەككار، ئالدامچى: خوجايىنىمىز ئۆتۈپ كەتكەن مۇتتەھەم، هارامزادە ئادەم ئىكەن.
هارپا ئى [ئە] ① <دىن > رامزان ياكى هېيتنىڭ ئالدىنقى كۈنى: هارپا ئاخشىمى. ② بايرام ياكى بىرەر تەنتەنىلىك كۈندىن ئالدىنقى كۈن: بايرام هارپىسى. يېڭى يىل هارپىسى. ③ كۆچمە. بىرەر ۋەقەدىن ئالدىنقى ۋاقىت: ئۇ شىنجاڭغا ئازاد بولۇش هارپىسىدا شىنجاڭغا كەلگەن.
هاروت ئى [ئە] ئەپسانىلەردىكى بارلىق تېخنىكىنى بىلىدىغان پەرىشتە: بولۇپ هاروت بىلەن ماروت، قۇرۇلدى خىلمۇخىل زاۋۇت، توقۇلغاچ رەڭمۇرەڭ بەرقۇت، كىيىپ ئەل ئوينىشار بولدى.
هارۋا ئى [ئە] ئىككى، ئۈچ ياكى تۆت چاق ئورنىتىلغان ئۆي هايۋانلىرى قېتىلىدىغان ۋە ياكى ئادەم سۆرەيدىغان ئاددىي قاتناش ۋاستىسى.
هارۋىكەش ئى [ئە+پ] هارۋا هەيدىگۈچى ياكى سورىگۈچى كىشى: هارۋىكەش بالىلار سابىرنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋېلىپ، قىزغىن هال-ئەھۋال سوراشتى.
هارىمى سۈپ [ئە] نىكاھسىز تۇغۇلغان، دادىسى نامەلۇم، هارامدىن بولغان: — هوي غولام دېگەن هارىمى، قېنى سەن؟ بۇ زادى نېمە ئىش؟ — دەپ سوراپتۇ باي.
هازا I ئى [ئە] ① ئۆلۈپ كەتكەن بىقىن ئادەم ئۈچۈن قىلىنغان يىغا؛ يىغا-زار: هازا ئاچماق. ② ماتەم، تەزىيە: هازا تۇتماق.

هازا Ⅱ ئى [ئە]مەلۇم ۋاقىت، پەيت، مەز-گىل(ئاساسەن «بىر» سۆزى بىلەن بىللە كېلىپ بىرىككەن سۆز ياسايدۇ) : يالماۋۇز خوتۇن تەرىنى پۈرلەشتۈرگەن ھالدا، سېخىي كۆزلىرى بىلەن بىرھازاغىچە قاراپ تۇرۇپتۇ.

هازىدار ئى [ئە+پ]يېقىن ئادەمنىڭ ۋاپات بولغىنىغا ئۇزۇن بولمىغان، ئۇنىڭغا ھازا تۇتۇۋاتقان، قارىسىنى ئوشتۇمۇغان ئادەم: ھازىدار بولماق.

هازىر رەۋ [ئە] ① بىرەر ئىش-ھەرىكەتنى بېجىرىشكە تەييار: مانا، مەن ھازىر. ② پەيدا، مەۋجۇت، بار: شۇ كۈنى قارلىغاچ ۋىچىرلىغاندا ئورەدىدا مەنمۇ ھازىر ئىدىم. ③ نۇتۇق سۆزلىنىپ تۇرغان پەيتنىڭ ئۆزىدە، شۇ ئان، شۇ مەزگىل: ئۇ ھازىرلا قوشچىلارنىڭ قېشىغا بېرىشى كېرەك ئىدى. ④ نۇتۇق سۆزلىنىپ تۇرغان ۋاقىتتىن سەل بۇرۇن، ئالدىن؛ يېقىندا: بۇ ئىشنىڭ بولۇپ ئۆتكىنىگە ھازىر بىر يىل بولدى. ⑤ نۇتۇق سۆزلىنىپ تۇرغان ۋاقىتتىن سەل كېيىن: مەن ھازىرلا قايتىپ كېلىمەن. ⑥ مۇشۇ كۈنلەردە، مۇشۇ ۋاقىتلاردا: ھازىر جاھاننىڭ ئوڭ-تەتۇرىنى بىلگىلى بولمايدىغان بولۇپ كېتىپتۇ.

هازىرەن رەۋ [ئە]ھازىر، ھازىرلىقتا.

هاسا ئى [ئە]قولدا تۇتۇپ يەرگە تىرەپ، تايىنىپ ھېڭىش ئۈچۈن ياسالغان بىر خىل ئۇزۇن سايمان: ھاسىغا چۈشمەك.

* قارىغۇ ھاسىسىنى بىر قېتىم يوقىتار (ماقال).

هاسل رەۋ [ئە]پەيدا، مەۋجۇت: ھاسىل بولماق. ھاسىل قىلماق.

هاسلات ئى [ئە]ھاسىل بولغان، پەيدا بولغان نەرسە، مۆجىزە، نەتىجە: نەتىجە-ھاسىلات زالىم ھۆكۈمەتنىڭ نامەردلىك بىلەن باستۇرۇشى، دېھقانلارنىڭ قايتا تالان-تاراج، سەرسان ۋە قۇل قىلىنىشى بىلەن يەكۈنلىنىپ قالدى.

هاسله ئى [ئە]① <ملت> ﻓﯘﻧﻜﺴﻴﻮﻧﻨﯩﯔ ئۆزگىرىش تېزلىكىنى ئېپادىلىگۈچى ئاساسىي چوشەنچە. ② <خم> ئاددىيراق بىرىكمىلەردىكى ئاتوم ياكى ئاتوملار گۇرۇپپىسى تەرىپىدىن ئالماشقاندىن كېيىن ھاسىل بولغان نىسبەتەن مۇرەككەپ بىرىكمە.

هاسلكالام ئى [ئە] گەپنىڭ، سۆزنىڭ قىسقىسى، خۇلاسىسى، يەكۈنى: كانتا جايلاردا ئوقۇغان، باشقا يوغان سەللە قوزغان، ئاخۇنلۇق دەرىجە قوشۇلغان، ھاسىلكالام، بىرەر ھەقىقەت سۆزلەش ئۈچۈن يارىمىغان ئوقۇش بىلەن يوغان دەستۇرنىڭ نېمە خاسىيىتى؟!

هاسلي سۈپ [ئە] بىرەر ئىش-ھەرىكەت ياكى نەرسىدىن ھاسىل بولغان، ھاسىل قىلىنغان، ۋۇجۇدقا چىققان: ماددا بىرلەشچى، چۈنكى ئۇ تۈيغۇ تەسەۋۋۇر ۋە ئاڭ-نىڭ مەنبەسى؛ ئاڭ ئىككىلەمچى، ھاسىلي نەرسە، چۈنكى ئۇ ماددىنىڭ ئىنكا-

سى. مەۋجۇدىيەتنىڭ ئىنكاسى.

ھاشار ئى [ئە]ھۆكۈمەت ياكى ھۆكۈمدار-لارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ھەق-سىز ئىشلەپ بېرىدىغان مەجبۇرىي ئەمگەك: ھاشارغا بارماق. ھاشار سالماق.

ھاشارات ئى [ئە] <زوئول > بوغۇم پۇت-لۇق ھايۋانلارنىڭ بىر كلاسى. ئۇلارنىڭ تېنى باش، كۆكرەك ۋە قورساقتىن ئىبا-رەت ئۈچ قىسمىغا بۆلۈنىدۇ. كۆكرەك قىسمىدا ئۈچ جۈپ پۇتى، ئىككى ياكى بىر جۈپ قانىتى بولىدۇ. بەزىلەرنىڭ قا-نىتى بولمايدۇ؛قورساق قىسمىدا بوغۇملە-رى ئىككى يېنىدا ھاۋا تۆشۈكچىلىرى بولىدۇ، بۇ نەپەسلىنىش ئورگىنى ھېساب-لىنىدۇ. كۆپ سانىدىكى ھاشاراتلار تۇ-خۇم، لېچىنكا، قورچاق ۋە يېتىلگەن تەن-دىن ئىبارەت تۆت باسقۇچنى بېسىپ ئۆ-تىدۇ. مەسىلەن، ھەسەل ھەرىسى، پاشا، چۈشەن، بۇرگە، چېكەتكە ۋە كۆكپىت قا-تارلىقلارغا ئوخشاش.

ھاشىيە ئى [ئە]< مەت > كىتاب، دەپتەر ۋاراقلىرىنىڭ تۆت ئەتراپىدىكى خەت يې-زىلمىغان ئاق جايلار: قەدىمكى زامانىدا كىتابلار ھاشىيەسىگە ناھايىتى مۇھىم تە-كىتلەش، پىكىر-مۇلاھىزىلەر، ئىزاھلار ھەتتا پۈتۈن ئەسەر يېزىلاتتى.

ھاقارەت ئى [ئە] ① قوپال گەپ-سۆزلەر بىلەن باشقىلارنىڭ ئابرۇيىغا، ئىززەت-ھۆرمىتىگە تېگىش، سۆكۈش: گۈلجەننەت بولسا ئەزىزنىڭ ئاغزىدىن بۇنداق ھاقارەت چىقىشىنى زادىلا كۈتمىگەچكە، ئۇز ئې-غىرلىقىنى يوقىتىپ، يىقىلاي-يىقىلاي دەپ قالدى. ② باشقىلارنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتىگە تېگىدىغان، كەمسىتىدىغان، كۆڭلىنى رەنجىتىدىغان قوپال ۋە ئورۇن-سىز گەپ؛ ئاھانەت: ھاقارەت قىلماق. ھاقارەت كەلتۈرمەك.

ھاك ئى [پ]< خەم >نېئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى CaO . ئاق رەڭ-لىك، شەكىلسىز قاتتىق ماددا، ھاك تاش ($CaCO_3$) نى كۆيدۈرۈش ئارقىلىق ئېلى-نىدۇ. سۇغا يولۇقسا پارچىلىنىپ كېتىدۇ ۋە كالتسىي گىدروكسىدغا ئۆزگىرىدۇ ھەم كۆپ مىقدار ئىرادا ئىسسىقلىق چىقىرى-دۇ. ئادەتتە ئۇ قۇرۇلۇشتا ئىشلىتىلىدۇ، يېزا ئىگىلىكى ۋە تازىلىق ئىشلىرىدا قۇرت، مىكروبلارنى ئۆلتۈرگۈچى قىلىنىدۇ.

ھاكاۋۇر سۈپ [ئە] باشقىلارنى كۆزگە ئىلا-مايدىغان، ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان، ئە-مىغى ئۇستۇن؛ مەنمەنچى. تەكەببۇر: ھاكاۋۇر قىز. ھاكاۋۇر بالا.

ھاكاۋۇرانە رەۋ [ئە+پ]ھاكاۋۇرلۇق بىلەن، كىبىر بىلەن، گىدىيىپ: مىرزا ئېلى تاش-قىرىدىن ھاكاۋۇرانە كىرىدۇ ۋە كېلىپ يۆلەنگۈچ كارىۋاتتا ئولتۇرۇپ، چاۋاك چا-لىدۇ.

ھاكىم ئى [ئە] ① < تارىخ >ئورتا ئاسىيا تارىخىدا ئۆتكەن ھەممە مەلۇم شەھەر ۋە

ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى بېزىلاردا تۇرۇپ، خان ئەمرىنى ئىجرا قىلىدىغان ئەمەلدار. ② ناھىيە باشلىقى: بۇ كىشى ناھىيىمىزنىڭ ھاكىمى بولىدۇ. ③ ھۆكۈمران، ئەمەلدار: باشقا ئىشلاردا ئۇ بۇ يەرگە ھاكىم بولسىمۇ، لېكىن ھازىر شۇ مەيداندا نازارەتچى ئۇنىڭغا ھاكىم ئىدى. ④ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ھاكىممۇتلەق ئى [ئە]مۇستەبىت، ئىستىبداد: قىساس ئوتى ئىنقىلابقا بولۇپ ھامىلدار. پرولېتار يېتەكچىلىكىنى كۈرەش باشلىدى. ئىنقىلابنىڭ يالقۇنى ھەر يانىنى قاپلاپ، ھاكىممۇتلەق تەختىنى ئۆرتەپ تاشلىدى.

ھاكىمىيەت ئى [ئە] دۆلەت ۋە ئۇنىڭ ئورگانلىرى؛ ھۆكۈمەت؛ سىياسىي ھوقۇقى: ھاكىمىيەت تىكلىمەك. ھاكىمىيەت قۇرماق.

ھال ئى [ئە] ① مەۋجۇت بولغان ياكى يۈز بەرگەن ھالەت، ئەھۋال: بار باردى بىلەن، يوقى ھالى بىلەن (ماقال). ② تۇرق، كۆرۈنۈش: ھالىڭىزغا ۋاي! ③ جىسمانىي ۋە روھىي ھالەت؛ سالامەتلىك، كەيپىيات: ئېغىر ئەمگەك ئۇنىڭ ھالىنى قويمايتتى. ④كۆچمە. كىبىر: ھالى ئۇستۈن. ھال پەيدا بولماق.

ھالا يۈك [ئە]ئورۇن ياكى ۋاقىت چېكىنى بىلدۈرىدىغان رەۋىش ۋە رەۋىشداشلارنىڭ ئالدىدا كېلىپ، چەك ئۇقۇمىنى كۈچەيتىش رولىنى ئويناپدۇ: — سەپنى كەچە-كىندىن يامان ئۆگىنىپ قالغاچقا ھالا بۇ-گۈنگىچە بىرەر ئىشنىڭ بېشىنى تۇتماي، لاغايلاپ يۈرىدۇ، — دېدى تاغام ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ.

ھالاقەت ئى [ئە]تەسىر، كاشىلا؛ توسقۇن، دەخلى: ھالاقەت بەرمەك. ھالاقەت يەتكۈزمەك.

ھالاك ئى [ئە] ئۆلۈش، يوقلىش.

ھالاكەت ئى [ئە]ئۆلۈم، قىرىلىش، يوقلىش، مەغلۇب بولۇش؛ ۋەيران بولۇش: ھالاكەت گىردابىغا بېرىپ قالماق.

ھالال سۈپ [ئە] ① < دىن >شەرىئەت ھۆكمىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان، بېگىلى، ئىچكىلى، پايدىلانغىلى بولىدىغان؛ ھارام ئەمەس: ئىشەكنىڭ ئۆزى ھارام، كۆچى ھالال (ماقال). ② كۆچمە. بىراۋنىڭ ئۆزىگە تەئەللۇق بولغان، ئۆز ئەمگىكى، ئۆز تەرى بىلەن جۇغلىغان: ھالال مال. ھالال پۇل. ③ كۆچمە. قىڭغىر يولدا ماڭمايدىغان، باشقىلارنى ئالدىمايدىغان؛ پاك، ساپ دىل، توغرا: ئىنسابلىق، ھالال ئادەملەر ئۆز ئالىملىرى چىرىغىنى ئۆچۈرمەيدۇ. // ھالال ئىشلىمەك، ھالال ياشىماق. ④ كۆچمە. ھەق، توغرا، مۇۋاپىق، تېگىشلىك، جايىدا: ئۇ لوكچەككە مۇشت ھالال تەگدى. ⑤ نىكاھلاپ ئېلىنغان، قانۇنىي (خوتۇن ھەققىدە): سايىم بۇ ھالال جۇپتى بىلەن مەڭگۈ بەختلىك بولۇپ ئالەم-

دىن ئۆتۈپتۇ.

هالاۋەت ئى[ئە]لەززەت، زوق؛ راھەت-پاراغەت: هالاۋەت كۆرمەك. ★ جاپا چەكمەگۆچە هالاۋەت يوق (ماقال).

هالەت ئى[ئە] ① هال، ئەھۋال؛ ۋەزىيەت: ياشلانغۇچ هالەت. ھەربىي هالەت. روھىي هالەت. قىيىن هالەت. ②<تىل> جۈملىدە پېئىل ۋە سۈپەتنىڭ ئالدىدا كېلىپ، ئۇنىڭدا ئىپادىلەنگەن ئىش-ھەرىكەت ياكى خۇسۇسىيەتنىڭ ھەر خىل هالىتىنى ئىپادىلەيدىغان جۈملە بۆلىكى.

هالقا ئى[ئە] ① مېتالنى ئېگىپ، ئىككى ئۇچىنى بىر-بىرىگە تۇتاشتۇرۇش ئارقىلىق ياسالغان چەمبەر شەكلىدىكى بۇيۇم: تۆمۈر هالقا. زەنجىر هالقىسى. ئىشىك هالقىسى. ② قۇلاققا ئېسىلىدىغان زىنەت بۇيۇمى. كۆپىنچە ئالتۇن، كۈمۈش قاتارلىق مېتاللاردىن ھەر خىل شەكىلدە ياسىلىدۇ. ③ چەمبەر، دائىرە شەكلىدىكى نەرسە، گەردىش: خان ئارسلانبەگنى باشلاپ هالقا بولۇپ تۇرغان مېھمانلار ئالدىدىن ئايلاندى. ④ كۆچمە. بىر-بىرىگە ئۆزئارا باغلانغان ۋە بىر پۈتۈنلۈكنى تەشكىل قىلغۇچى بۆلەكلەردىن بىرى: ئاجىز هالقا. ئىش هالقىلىرى. ⑤ كۆچمە. شەيئىلەرنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋە ھەل قىلغۇچ رول ئويناپىدىغان بۆلىكى: خىزمەتتە مۇھىم هالقىنى چىڭ تۇتۇش كېرەك. ⑥ كۆچمە. قورشاۋ، مۇھاسىرە: ئەسىر، بەگلەر ئارقا-ئارقىدىن كېلىپ چېدىر - بارگاھلىرىنى تىكىپ، كەستىھام شەھىرىنى هالقىغا ئالدى.

هالۋا ئى[ئە]قوي مېيىدا قورۇلغان ئۇن بىلەن شېكەر سۈيىنى ئارىلاشتۇرۇپ پىشۇرۇش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان بىر خىل شېرىن يېمەكلىك.

هاماقەت سۈپ[ئە]ئەقلسىز، ئەخمەق، نادان، دۆت: هاماقەتنى هارماڭ دېمە، هارغاندا ئۆزى توختايدۇ (ماقال).

هامان رەۋ[پ] ① داۋاملىق، توختىماي، دائىم، هازىرغىچە، ھېلىھەم: لېكىن ئۇ ماڭا پۈرسەت بەرمەي، هامان قىستاپ كېلىۋەردى. ② بىرەر ۋەقە ياكى هادىسە يۈز بەرگەن پەيتنىڭ ئۆزىدە، ئاشۇ زامان، شۇ ئاندا: ئىسكىرىپكا چالغۇ ئۇستىلىگە قويۇلۇشى هامان قەدىردىن ئۇنى ئېلىپ باغرىغا باستى. ③ ھەرقانچە قىلغان بىلەن، قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئاخىرقى ھېسابتا، چوقۇم، بەربىر: هايات هامان مۇھەببەتكە موھتاج، مۇھەببەت مېھىر-شەپقەتكە.

هامانە رەۋ[پ]ھەرقانچە قىلغان بىلەن، ئاخىرقى ھېسابتا، بەربىر، چوقۇم: ئىنسانىڭ دۇنياغا كەلمىكى باردۇر، بىركۈنى هامانە ئۆلمىكى باردۇر.

هاما ئى[ئە] ① باللارغا نىسبەتەن ئاتا ياكى ئانىسىنىڭ ئاچا-سىڭىللىرى: ئالماس

بولسا كۆتۈلگەن ئادەم يېتىپ كەلگۈچە، ئېلىقۇلىنىڭ ھاممىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئېلىشانى يوقلاپ كېلىشنى قارار قىلدى. ② ئۆزىدىن چوڭلارغا مۇاجىئەت قىلىش، ھۆرمەت بىلدۈرۈش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان سۆز: قېرى ھامما مېھرىبان-كۆيۈمچان ئايال ئىدى.

ھاممال ئى [ئە] يۈك قاچىلاپ، يۈك چۈشۈرگۈچى، يۈك توشۇغۇچى ئىشچى؛ يۈكچى.

ھاممام ئى [ئە] يۇيۇنۇش، چۆمۈلۈش ئۈچۈن ئىسسىق ۋە سوغۇق سۇلىرى دائىم بار بولغان مەخسۇس ئۆي؛ مۇنچا: ھاممامغا كىرمەك.

ھامىلە ئى [ئە] <ىسئول>ئادەم ياكى سۈت ئەمگۈچى ھايۋانلارنىڭ ئانىلىق تېنىدە پەيدا بولغان يۈمران تەن؛ تۆرەلمە.

ھاملىدار سۈپ [ئە+پ] ① قورسىقىدا ھامىلىسى بار؛ ئىككىقات، ئېغىرئاياغ: ھامىلىدار ئايال. ② كۆچمە. ئاساس، سەۋەبچى: ھەش-پەش دېگۈچە يېرىم ئاي ئۆتۈپ كەتتى، خۇشاللىق ياكى دىل ئازابىغا ھامىلىدار مىنۇتلار يېتىپ كەلدى.

ھامىي ئى [ئە]يۆلىگۈچى، ئاسرىغۇچى، ھىمايىچى، قوللىغۇچى، يۆلەك؛ تەرەپدار: ھامىي بولماق.

ھانانت سۈپ [پ]رەھىمسىز، شەپقەتسىز؛ ئۇشۇقى: ھۆكۈم سۈردى سېنىڭدە يالغۇز زېڭىشلىك دېگەن ھانانت، قانلار ئىچتى شا-رابتەك جېلىك شۇرىن دېگەن جاللات.

ھاۋا ئى [ئە] ① < ھېتىئور >يەر شارى ئەتراپىدىكى ئاتموسفېرا قەۋىتىنى ھاسىل قىلغان گاز جىسىم. رەڭسىز، پۇراقسىز بو-لۇپ، ئاساسلىق تەركىبى ئازوت بىلەن ئوكسىگېن. ئۇنىڭغا يەنە ناھايىتى ئاز مىقداردا گېلىي، ئارگون، نېئون، كرې-تون، كسىنون قاتارلىق ئىنېرتلىق ئېلې-مېنتلار ۋە سۇ پارى، كاربون (Ⅳ) ئوك-سىد، مىكروئورگانىزملار ھەم باشقا ئارد-لاشما ماددىلارمۇ ئارىلاشقان بولىدۇ: ساپ ھاۋا. ھاۋادىن نەپەس ئالماق. ② يەر ئۈستىدىكى ئاتموسفېرا بوشلۇقى؛ بوش-لۇق: سادىرنىڭ قولىدىكى بايراق ھاۋادا لەيلەپ قالدى. ③ ئاتموسفېرانىڭ ئەھۋا-لى: ئوچۇق ھاۋا. ھاۋا ئۆزگەرمەك. ھاۋا تۆتۈلماق. ④ بىرەر جاينىڭ يەر ئۈستى شارائىتى؛ ئىقلىمى: تاغ ھاۋاسى. ★ بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى ماڭا ياقمىدۇ. ⑤ كۆچە. كەيپىيات؛ ۋەزىيەت: ئۇ يەردە سىياسىي ھاۋا ناھايىتى يامان.

ھاۋادان ئى [ئە+پ] ئۆي تېمىنىڭ تورۇسقا بېقىن يېرىدىن قويۇلغان ھاۋا تۆشۈكى.

ھاۋاڭە ئى [ئە]بىر ئىشنى باشقا بىراۋنىڭ ۋاكالىتەن باشقۇرۇپ قويۇشىغا، بېجىرد-شىگە تاپشۇرۇش: ھاۋاڭە قىلماق.

ھاۋانچا ئى [پ]تۆمۈر، چويۇن، تاش، ياغاچ قاتارلىقلاردىن ياسىلىدىغان، دورا-

دەرمەك ھەم شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر-
نى يانجىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۆي
سايمىنى.

ھايا ئى [ئە]نومۇسلۇق ئىش ۋە ھەرىكەت-
لەردىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ئىزا تار-
تىش ھېسسى؛ نومۇس، شەرم، ئار، ئۇيە-
لىش: ھايا قىلماق. ھايا كەتمەك. * كىشىدىن ھايا كەتسە ئورنىغا بالا كېلەر (ماقال). * ھايا يوق يەردە ئىمان يوق (ماقال).

ھايات [ئە] ① ئى. ئادەم ۋە جانلىقلارنىڭ فىزىئولوگىيىلىك مەۋجۇتلۇقى، ياشىشى؛ ياشاش: ئىنسانلارنىڭ ھاياتى. جانلىقلار-نىڭ ھاياتى. ئۆسۈملۈكلەر ھاياتى. ② ئى. جانلىقلارنىڭ ياشاش، ھەرىكەت قە-لىش قابىلىيىتى؛ جېنى: ھاياتى بىلەن ئويناشماق. ھاياتى خەۋپ ئىچىدە قالماق. ھاياتىنى تەقدىم قىلماق. ھاياتىنى ساق-لاپ قالماق. ③ئى. ياشاۋاتقان ياكى يا-شاش، ھەرىكەت قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە بارلىق جانلىق مەۋجۇداتلار: بايقاشات كۆز كۆنلىرىنىڭ ئاپتىپى بارچە ھايانقا كۈلۈپ قارايتتى. ④ سۈپ. ياشاۋاتقان، ئۆلمە-گەن، تىرىك: ھايات قالماق. * ھېچ نەرسە ئۆزگەرمىگەن، ئۇ ھايات چاغدىكى-دەكلا ئىدى. ⑤ ئى. تىرىك مەۋجۇداتلار-نىڭ پەيدا بولغان، تۇغۇلغان ۋاقتىدىن تا ئۆلگەن ۋاقتىغا قەدەر ئۆتىدىغان ياشاش مۇددىتى، ئۆمرى: ئەگەر بىرەر ھاجىتىڭ بولسا ئېيىت مەن ئۇنى ئورۇندايمەن. چۈن-كى، سېنىڭ ھاياتىڭ ناھايىتى ئازلا قالـ-دى. ⑥ ئى. ئادەم، جەمئىيەتنىڭ پائالـ-يەت ۋە ياشاش يوسۇنى؛ تۇرمۇش، تە-رىكچىلىك: ئىجتىمائىي ھايات. ئائىلىۋى ھايات. ماددىي ھايات. مەنىۋى ھايات. ⑦ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ھاياتبەخش سۈپ [ئە+پ]ھايات ئاتا قىلـ-ىدىغان؛ جانلىقنىڭ ياشىشى ئۈچۈن شەرت-شارائىت ھازىرلاپ بېرىدىغان، كۈچ-قۇۋۋەت، تېتىكلىك ۋە زوق-شوق بېغىشلايدىغان: ھاياتبەخش ئەتمەك.

ھاياتى سۈپ [ئە]ھاياتلىق ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئەڭ جۇشقۇن، جانلىق: ئۇنىڭ كىچىككىنە سەبىي قەلبىدە بىر خىل ھايا-تى كۈچ تاشقىنلاپ تۇراتتى.

ھاياجان ئى [ئە]بىرەر پەۋقۇلئاددە ھالەت-تىن، ۋەقە ياكى خەۋىردىن پەيدا بولغان ئىچكى دولقۇنلىنىش، جىددىيلىك: ھايا-جانغا تولماق. ھاياجانغا كەلمەك.

ھايۋان ئى [ئە] ① ھەرىكەت قىلىش ۋە سېزىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولغان، ئىنسان-دىن باشقا ھەربىر مەۋجۇدات؛ جانۋار: بۇرادەر، ئۇچىدىغان نەرسىنىڭ ھەممىسىلا قۇش بولۇۋەرمەيدۇ، دۇنيادا ئۇچىدىغان ھايۋانلار كۆپ. ② كۆچمە. قوپال، مەدەنـ-يەتسىز، شەپقەتسىز، قەبىھ ئادەملەرگە قا-رىتا ئېيتىلغان ھاقارەت سۆزى: غەزەپلەن-گەن خەلق ئىنسان قىياپىتىگە كىرىۋالغان

بۇ هايۋانلارغا نەپرەت ياغدۇرۇشقا باشلـ
ـدى.

هايۋانات ئى[ئە]هايۋانلار: هايۋانات دۇنيا-
سى. هايۋانات باغچىسى.

هايۋاني سۈپ [ئە]هايۋانغا ئوخشاش، هايـ
ۋانغا خاس؛ شەھۋانىي: چاچلىرى چۈ-
ۋۈلغان، كىيىملىرى يىرتىلغان سائادەت
هايۋانىي نەپسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ئۇ-
رۇنۇۋاتقان ساۋۇتنىك بېلىدىكى تاپانچىنى
سۇغۇرۇۋالدى.

هەبىۋلمۇلۇك ئى [ئە]< بوت > سۈتلۈك
ئوت ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر يىللىق
ياكى كۆپ يىللىق شادا غوللۇق ئۆسۈمـ
لۈك.

هەپتە ئى [پ] ① < ئاستر >دۈشەنبىدىن
يەكشەنبىگىچە بولغان يەتتە كېچە-كۈن-
ـدۈزنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋاقىت ئۆلچىمى
بىرلىكى: ئالدىنقى هەپتە. هەپتىنىك ئاخىرى. ②
ئومۇمەن مەلۇم بىر كۈندىن باشلاپ هې-
ـسابلىنىدىغان يەتتە كېچە-كۈندۈز ۋاـ
قـىت: مەن كەلپىدە ئىككى هەپتە تۇرۇپ قايتىپ
كەلدىم.

هەپتىيەك ئى [پ]< دىن >قوۇرئان سۈرىلـ
ـرىدىن تاللانغان، قوۇرئاننىك يەتتىدىن بىر
قىسمىغا تەڭ هەجمىدىكى ئېلىپبەدىن كې-
يىن ئوقۇلىدىغان كىچىك كىتاب.

هەپسە ئى[ئە]قاماق، تۇرمە، سولاق: هەپـ
ـسىگە چۈشمەك. هەپسىگە ئالماق.

هەپسخانا ئى [ئە+پ]تۇرمە، سولاقخانا.

هەپىرەك ئى [پ]< بوت> ① ناماز شام-
ـگـۇل ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق ياكى
كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك.
ئادەتتە ئۇ مەنزىرە ئۈچۈن ئۆستۈرۈلىدۇ.
② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

هەتتا [ئە] ① باغ. سۆزلىگۈچى نەزىردە
مەلۇم ئىش-هەرىكەتنىڭ يەنە بىر ئىش-
هەرىكەتتىن ئاشۇرۇپ كۆرسىتىلگەنلىكىنى
ئىپادىلەيدۇ: كەلگۈسىدە جىگەر، بۆرەك،
يۈرەك قاتارلىق ئورگانىزملارنى هەتتا تە-
رىك ئادەملەرنى توڭلىتىپ ساقلىغىلى بو-
لىدۇ. ② يۈك. جۈملىنىڭ نۇقتا قىلىنغان
بۆلىكىنىڭ ئالدىغا قوشۇلۇپ، شۇ بۆلەكـ
نىڭ ئىلگىرىلەپ ئېيتىلغانلىقىنى بىلدۈرـ
ـدۇ ۋە كۆپىنچە شۇ مەندىكى «-مۇ»
يـۈكلىمىسى بىلەن ماسلىشىپ كېلىدۇ:
ئـۇلار خەلقنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن هەتتا
جېنىنىمۇ ئايىمىدى.

هەج ئى [ئە] < دىن > مۇسۇلمانلارنىڭ
مەككە شەھىرىگە بېرىپ، زۇلھەججە ئېيىدا
بەلگىلەنگەن قائىدە ۋە ئادەتلەرگە ئەمەل
قىلغان هالدا كەبىنى تاۋاپ ۋە زىيارەت
قىلىشى: هەج قىلماق. هەجگە بارماق.
هەج سەپىرى.

هەجۋ ئى [ئە] < ئىد >ئىجتىمائىي تۈر-
مۇشتىكى ياكى كىشىلەردىكى كەمچىلىك،
بېتىشسىزلىكلەرنى زاڭلىق قىلىپ، مەسـ
خىرىلەپ، كۈلكىلىك قىلىپ تەسۋىرلەپ
يېزىلغان بەدئىي ئەسەر؛ ساتىرا: هەجۋ

قىلماق.

ھەجۋي سۈپ [ئە]ھەجۋ يولى بىلەن تەسۋىرلەنگەن، ھەجۋ قىلىپ يېزىلغان ياكى سۆزلىگەن: ھەجۋي تېياتىر. ھەجۋي شېئىر. ھەجۋي رەسىم.

ھەجىم (ھەجمى) ئى [ئە] ① بىرەر جىسىمنىڭ بوي، ئەن ۋە ئېگىزلىك جەھەتتىكى چوڭ - كىچىكلىكى؛ بوشلۇقتا ئىگىلەپ تۇرغان ئورنى. ئادەتتە كۇب ئارقىلىق ئۆلچىنىدۇ: بىنانىڭ ھەجمى. ياغاچنىڭ ھەجمى. ② بىرەر ئىدىش ياكى بوشلۇقنىڭ قانچىلىك نەرسە سىغىدۇرالايدىغانلىقى، سىغىمى، ئىچىنىڭ چوڭلۇق دەرىجىسى: قاچىنىڭ ھەجمى. قۇدۇقنىڭ ھەجمى. ③ كۆچمە. ئومۇمەن نەرسىنىڭ كۆپ-ئازلىق دەرىجىسى، مىقدارى: ئىشنىڭ ھەجمى. ماقالىنىڭ ھەجمى.

ھەد (ھەددى) ئى [ئە] ① بىرەر بەلگە ياكى ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئادەتتە يۈز بېرىدىغان ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسى، نۇقتىسى، چېكى: ھەددىدىن ئاشماق. ھەددىدىن تاشقىرى. ھەددىدىن ئارتۇق. ② كۆچمە. بىرەر ئىش-ھەرىكەتنى قىلىش ھەققى، ھوقۇقى:— بۇ ئۆزلىرىنىڭ ئەمەرى، ئۆزلىرى بۇيرۇغان ئىشنى قىلماسلىققا مېنىڭ نېمە ھەددىم بار دەيلا! — دېدى غولام بايغا.

ھەدىس ئى [ئە] <دىن> مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۆز-ھەرىكىتى، پائالىيىتى ۋە كۆرسەتمىلىرى بايان قىلىنغان كىتاب.

ھەدىيە ئى [ئە] تەقدىم قىلىنغان نەرسە، سوۋغا، تارتۇق: ھەدىيە بەرمەك. ھەدىيە قىلماق.

ھەر [پ] ① ئال. كۆزدە تۇتۇلغان بىر خىل نەرسىلەرنى ۋە ئادەملەرنى بىر-بىردىن تەكتىلەش ئۇچۇن قوللىنىلىدۇ: ھەر كىشى. ھەر باھار. * ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا (ماقال). ② ئال. «بىر» سۆزى بىلەن بىرىكىپ، مەلۇم كۆپ سانلىق شەيئىنىڭ ھەربىرىنى ياكى بىردىن يۇقىرى سانلار بىلەن بىرىكىپ، مەلۇم كۆپ سانلىق شەيئىنىڭ شۇ سان ئىچىدىكى بىرلىكلىرىنىڭ ھەربىرىنى بىلدۈرىدۇ: ھەر بىر ئوقۇغۇچى بىر پارچىدىن ماقالە يازدى. * بۇ دورىنى ھەر تۆت سائەتتە بىر قېتىم ئىچىسىز. * ھەر سەككىز كۈندە بىر نۆۋەت بارىمەن. ③ سۈپ. كۆپىنچە كۆپلۈكتىكى ئىسىم ئالدىغا كېلىپ، ئاشۇ ئىسىمدىن ئىپادىلەنگەن ئادەم ياكى نەرسىنى ماختاپ، ئاشۇرۇپ ئىپادىلەش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدۇ: ئۇنىڭ ئۆيىدە ھەر كىتابلار بار. * پېلەكلەرگە ھەر يوغان تاۋۇزلار چۈشكىلى تۇردى. ④ رەۋ. ۋاقىت-سائەت ۋە جاي، تەرەپ مەنىسىدىكى سۆزلەر بىلەن كېلىپ، پەيت ۋە ئورۇننى بىلدۈرگۈچى قوشما رەۋىشلەرنى ياسايدۇ: ھەر مەھەل. ھەر يان. ھەر سەپەر. ⑤ رەۋ. بەزى ئىسىم ۋە سۈپەتلەرنىڭ ئالدىدا

كېلىپ شۇ ئىسىم ياكى سۈپەت بىلدۈر-گەن نەرسىنىڭ باشقا بىر تۈرىنى بىلدۈر-ىدۇ: ھەر خىل ئۆيلەر. ھەر ساھە كىشى-لىرى. ھەر يېڭىزا گۈللەر.

ھەرەج ئى [ئە]جاپا، مۇشەققەت، ئازاب: ھەرەج تارتماق.

ھەرەم ئى [ئە] ① مۇسۇلمانلار ھەج قىلغاندا مۇقەددەس بىلىپ تاۋاپ قىلىدى-غان مەككىدىكى كەبە ھەم مەدىنىدىكى مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مەقبەرىسى. ② < تارىخ >خان-پادىشاھ، يۇقىرى دەرىجە-لىك مەنسەپدارلار خانىدانلىرىدىكى ئايال-لار ئۈچۈن مەخسۇس ئاجرىتىلغان ئۆي-لەر، ھۈجرىلار: ئەگەر ئىلتىپات بولسا، مەن ھەرەمگە كىرىپ مەلىكەمنىڭ خىزمە-تىنى قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەم ئارمىنىم يوق ئىدى.

ھەرەمخانا ئى [ئە+پ]خان-پادىشاھلارنىڭ ۋە بەزى ئالاھىدە ھوقۇقلۇق يۇقىرى مەن-سەپدارلارنىڭ خوتۇن-قىزلىرى ئۈچۈن مەخسۇس ئاجرىتىلغان جاي.

ھەرەمگاھ ئى [ئە+پ] ① خان-پادىشاھلار دەم ئالىدىغان، راھەتلىنىدىغان جاي. ② ھەرەمدەكى مۇقەددەس جاي.

ھەربىي [ئە] ① سۈپ. ئۇرۇشقا ئالاقىدار؛ ئۇرۇش، جەڭ ئىشلىرى بىلەن باغلانغان: ھەربىي ئەسەر. ھەربىي سىر. ھەربىي مەخپىيەتلىك. ھەربىي ھالەت. ھەربىي ئىستېھكام. ② سۈپ. ئۇرۇشقا لازىملىق، ئۇرۇش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان؛ ئارمىيىگە ئائىت: ھەربىي زاۋۇت. ھەربىي كېمە. ھەربىي ئايروپىلان. ③ ئى. ئارمىيىدىكى كىشى، ئارمىيە خىزمەتچىسى: — دوختۇرخانىدا نېمە قىلىپ يۈرىسىز؟ — دېدى ھەربىي.

ھەرپ ئى [ئە]< تىل >ئېلىپبەلىك بېيزىقى-نىڭ ئەڭ كىچىك يازما بىرلىكى. ھەرپ تاۋۇشنى ئىپادىلەيدۇ. ئۇ تاۋۇشنىڭ يازما شەكلى، تاۋۇش ھەرپ ئىپادىلەيدىغان مەزمۇندۇر: باسما ھەرپ. باش ھەرپ. كىچىك ھەرپ. ھەرپ تىزماق.

ھەررا ئى [ئە]مەسەل. دېھقان.

ھەرىكەت ئى [ئە] ① ئادەم ۋە نەرسە-لەرنىڭ ياكى ئۇلارنىڭ مەلۇم قىسىملىرى-نىڭ ئەسلىدىكى تىنچ ھالەتتىن ئۆزگىرى-شى؛ قىمىرلىشى: قول-پۇت ھەرىكىتى. ھەرىكەتتىن توختىماق. ② < فىز > جىسىملارنىڭ ئورنىنى ئۆزگەرتىش ھادى-سىسى. ئادەتتە بىر جىسىم بىلەن باشقا جىسىملار ئوتتۇرىسىدىكى نىسبىي ئورۇن يۆتكىلىش كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ③ بىرەر ئىشقا كىرىشىش، بىرەر نەرسە قىلىشقا ئۇ-رۇنۇش؛ ئىنتىلىش، تىرىشىش، تەرەددۇت: قىچىشقا ھەرىكەت قىلماق. ④ ئەھمىيەت؛ قىلىق؛ يۇرۇش-تۇرۇش: سۆ-زى بىلەن ھەرىكىتى بىردەك بولۇش. قا-نۇنسىز ھەرىكەت. ⑤ <ېلس >تەبىئەتتە

شۇنداقلا پۈتكۈل ئالەمدە يۈز بېرىدىغان بارلىق ئۆزگىرىش ۋە جەريانلار. ⑥ كۆچمە. تەسىرى چوڭراق بولغان ئاممىۋى ئىجتىمائىي پائالىيەت؛ ئىنقىلاب: 4-ماي ھەرىكىتى. مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتى. ئىشچىلار ھەرىكىتى. دېھقانلار ھەرىكىتى. ⑦ كۆچمە. سەپەرۋەرلىك: ھەرىكەتكە كەلمەك. ھەرىكەتكە كەلتۈرمەك. ⑧ كۆچمە. تەدبىر، ئامال-چارە: ئەگەر پارتكوم بۇ قېتىم دادىل ھەرىكەت قوللانمايدىغان بولساڭ، ناھىيىنىك پۈتۈن ئىشغا ياخشى رەھبەرلىك قىلالمايدۇ.

ھەزەر ئى [ئە]ئۆزىنى تارتىش، ساقلىنىش؛ ئېھتىيات: ھەزەر ئەيلىمەك. ھەزەر قىلماق.

ھەزرەت ئى [ئە] ① كۆپىنچە «ھەزرىتلىرى» شەكلىدە ئۇلۇغلاش، ھۆرمەتلەش مەنىسىدە كېلىدۇ: پادىشاھ ھەزرەتلىرى. ② ھۆرمەت يۈزىسىدىن بەزى شەخسلەرنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ تەخەللۇسى ئورنىدا قوللىنىلىدۇ: ئېلى ھەزرەت. ئىسمائىل ھەزرەت. ③ قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئاپپاق خوجا مازىرى جايلاشقان پېزىنىڭ نامى.

ھەزىل ئى [ئە]ساتىرىك گەپ-سۆز ياكى كومېدىيىلىك ئىش-ھەرىكەت، چاقچاق: تۆمۈرچى چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئاغرىپ، ئازابلاۋاتقان بېلىنى رۇسلىۋېلىپ ھەزىلگە ھەزىل بىلەن جاۋاب بەردى.

ھەزىلەك [پ] ① ئى. ئايالالارغا ئوخشاش خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئەر، ھېجىقىز، كۆت، بەچچە: ـــ ھىم، ئۇنىمۇ ئەر دېگىلى بولامدۇ! ئۇ ئۇسسۇلچى ھەزىلەكقۇ! ـــ دېدى زەمزەمقارى. ② سۈپ. ئۆز سۆزى، ۋەدىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغان، بىرەر ئىشنى بېجىرىش قولىدىن كەلمەيدىغان؛ نامەرد: ـــ تازىمۇ بىر ھەزىلەك ئىكەنسەن. مەن سېنى يېگىت دەپ قاراپ گېپىڭگە ئىشىنىپتىمەن، ـــ دېدى سەمەت ئۇنىڭغا.

ھەزىلكەش ئى [ئە+پ]ھەزىل قىلىشنى ياخشى كۆرىدىغان، ھەزىل قىلىشقا ئامراق، ھەزىل قىلىشقا ئۇستا كىشى؛ چاقچاقچى.

ھەزىم ئى [ئە] يېمەكلىكنىڭ ئاشقازاندا سىڭىشى، ئورگانىزمدا ئۆزلىشىشى: ھەزىم بولماق. ھەزىم قىلماق.

ھەسەت ئى [ئە] باشقىلارنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى، ئۇستۇنلۇكىنى كۆرەلمەسلىك تۇيغۇسى؛ كۆرەلمەسلىك، ئىچى تارلىق: ھەسەت قىلماق.

ھەسەتخور سۈپ [ئە+پ] باشقىلارغا ھەسەت قىلىدىغان، كۆرەلمەس، ئىچى تار؛ چىدامىس: ھەسەتخور ۋەزىر. * قورقۇنچاق ھەسەتخور بولار، نامەرد قەسەمخور بولار (ماقال).

ھەسەل ئى [ئە] ① ھەسەل ھەرىلىرى بەزى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ گۈل شىرنىلىرىنى

يغىش ئارقىلىق تەبيارلىغان قويۇق، تاتـ
لىق ۋە سېرىق رەڭلىك سۇيۇقلۇق. ئا-
ساسلىق تەركىبى گلۇكوزا بىلەن فرۇكتو-
زا، ئادەتتە ئىستېمال قىلىنىدۇ ياكى دورىغا
ئىشلىتىلىدۇ. ② كۆچمە. شېرىن، تاتلىق:
تىلى ھەسەل، دىلى زەھەر(ماقال). ③
ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ھەسەلدان ئى [ئە+پ] ① <زوئول>
ھەسەل ھەرىسىنىڭ قىزىلئۆڭگىچى ئاخـ
ـىرىدىكى گۇل شىرنىسىنى ساقلايدىغان
پوكىنى. ② ھەسەل ساقلايدىغان ياكى
ھەسەل ئالىدىغان كىچىك قاچا.

ھەسرەت ئى [ئە]روھىي ئازاب، غەم-قايغۇ،
دەرد-ئەلەم: ھەسرەت چەكمەك.

ھەسسە ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىنىڭ ئايـ
رىم بىر قىسمى؛ بۆلەك، ئۇلۇش: ھوسۇل-
نىڭ تۆتتىن ئۈچ ھەسسىسى. ②<ماتـ>
بىر سانىنى ئىككىنچى بىر سانغا بۆلگەندە
كېلىپ چىققان بۆلۈنمە. ③ بېرىم: سادىر
شۇ ئولتۇرغىنىچە تۆن ھەسسىدىن ئاشقان-
دا لايىھىنى قايتىدىن ئۆزگەرتىپ چىقتى.
④ مەرتە، باراۋەر: ئۈچ ئاي جەريانىدا بۇ
قەرز ئۈچ قاتلىنىپ، ئەسلىدىكىسىدىن
ئالتە ھەسسە ئېشىپ كەتتى. ⑤ ئۇلۇش:
ھەسسە قوشماق. * بۇ يىلقى مۇكاپاتتا
ئاناڭ بىلەن ئىككىنچىلارنىڭ بىر كىشىلىكـ
تىن ھەسسىسى بار. ⑥ شېرىك بولۇش
ياكى ئەزا بولۇش ئۈچۈن تۆلىنىدىغان
ھەق، پاي.

ھەسسىدار ئى [ئە+پ] شېرىك بولۇش
ياكى ئەزا بولۇش ئۈچۈن پاي، سەرمايە
قوشقۇچى.

ھەشەم ئى [ئە] ① سۆلەت، داغدۇغا:
يىگىتلىككە ھەشەم كېرەك، ھاجىلىققا
ھەرەم (ماقال). ② كۆچمە. بىرەر ئىشنى
قىلىش، ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدىكى ئا-
ۋارىگەرچىلىك؛ بەجانىدىللىق؛ سەرپ قە-
لىنغان كۈچ: ھەشەم قىلماق. * ئۇ گويا
شۇ كۈنى ئۆيگە خېزىر كېلىدىغاندەك ھە-
شەم بىلەن تەييارلىق قىلدى.

ھەشەمەت ئى [ئە]كاتتا ھەشەم، سۆلەت،
داغدۇغا، دەبدەبە؛ ھەيۋەت: زامانىسىدا
ئىلچى شاھىرى بويىچە كۆزگە چېلىققۇ-
دەك ھەشەمىتى بار بۇ قورۇنىڭ دەرۋازىسى
كۈنچىقىشقا قارايتتى.

ھەشەمەتخور سۈپ [ئە+پ] ھەشەمەت قە-
لىشقا ئامراق؛ ھەشەمەت قىلىشنى ياخشى
كۆرىدىغان: ئۇ بارغانسېرى بەتخەج، ھە-
شەمەتخور ئادەمگە ئايلىنىپ قالغىلى تۇر-
دى.

ھەشەمخور سۈپ [ئە+پ] ھەشەم قىلىشقا
ئامراق؛ سۆلەتۋاز: ئۇ ھەشەمخور سەپداش-
مىزمۇ ئاخىرى چاندۇردى.

ھەشتار ئى [پ]< مۇز >سەككىز تارىلىق
بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى.

ھەشتىيەك ئى [پ]ۋاپات بولغان ئەركىشـ
نىڭ قالغان تەئەللۇقاتىنىڭ سەككىزدىن

بـــرى (شەرئەت قانۇنى بويىچە بۇنى ئۆلگۈچىنىڭ ئايالى ئالىدۇ).

ھەشقىپچاق ئى [ئە+پ]< بوت >يۆگەي ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى ياماشقۇچى غول (يۆگىمەچ غول). يوپۇرمىقى يۇرەك شەكلىدە، ئادەتتە ئۇچكە بېرىلىدۇ. ئۇزۇن ساپقى بار، گۈل تاجسى ۋارۇنكا شەكلىدە، ئاق ياكى قىزغۇچ رەڭدە بولىدۇ. مەنزىرە ئۆسۈملۈكى ھېسابلىنىدۇ. مېۋىسى غوزا مېۋە، ئۇرۇقى قارا، سۇرگە دورىسى قىلىشقا بولىدۇ.

ھەق (ھەققى) [ئە] ①سۆپ. توغرا، چىن، راست، ھەققانىي: ھەق گەپ. ھەق يول. * دېمەكنىڭ ئېيتقىنى ھەق ئىدى. ② ئى. ھەققەت؛ ئادالەت: ھەقنى كۆزلە، ھەقنى سۆزلە. ③ ئى. قانۇن ۋە جەمئىيەت تەرتىپىگە توغرا كېلىدىغان ئەركىنلىك ياكى ئىمكانىيەت؛ ھوقۇق؛ ھەددى: ئۇنىڭ ئېيبلەشكە ھېچقانداق ھەققى يوق. ④ ئى. بىرەر كىم ياكى نەرسىگە تېگىشلىك ھەسسە؛ رىزق: مۇسا ئەيسادىن: — ئاداش، كىشىنىڭ ھەققى زادى كىشىدە قالامدۇ-قالمامدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. ⑤ ئى. كىشىنىڭ قىلغان ئىشى، مېھنىتى بەدىلىگە ئېلىنىدىغان پۇل، تۆلەم: ئىش ھەققى. قەلەم ھەققى. ⑥ ئى. بىرەر نەرسىدىن پايدىلانغانلىقى ئۈچۈن تۆلىنىدىغان پۇل، تۆلەم، كىرا: سۇ ھەققى. تۇغمەن ھەققى. يول ھەققى. ماشىنا ھەققى. ⑦ تەۋەلىك Ⅲ شەخس ۋە يۆنىلىش كېلىش قوشۇمچىلىرى بىلەن تۇرلىنىپ كېلىپ، سۆز، ماختاش، ئالقىش ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ بىرەر كىمنىڭ شەنىگە قارىتىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: — خۇدا ھەققى قۇدام، — دېدى مومايى، — بۇ قېتىم گېپىمنى ئاڭلاپ قويسىلا، قالغان گەپنى كېيىن دېيىشەيلى، خوش مەن كېتەي.

ھەقەمسايە ئى [پ] ①قوشنا. ② دوست-بۇرادەر، ئاغىنە: بۇغا ھەقەمسايىلىرىدىن ئايرىلىپ قالغىنىغا ئېچىنىپ تۇرغانىكەن.

ھەقنائالا ئى [ئە]يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئاللا.

ھەقدار ئى [ئە+پ] ① مال-مۇلۇككە ۋارىسلىق قىلغۇچى؛ مال-مۇلۈك ئىگىسى: ئۇ چاغدا ھەقدارنىڭ ئۈيى-ماكانىنى قايتۇرۇپ بېرىشى شەرت. ② قەرز بەرگۈچى: سوتقا قەرزدار بىلەن ھەقدار بىرگە كەلگەندى. ③ بىرەر ئىشقا بۇاستە مۇناسىۋەتلىك شەخس، گۇۋاھچى، شاھىت: بىز بۇ قانلىق پاجىئەنىڭ دەۋاگەرى، ھەقدارى ۋە كۆزەتكۈچىسى سالاھىيىتىمىز بىلەن ئۆز خۇلاسىمىزنى پېزىشقا ھەقلىقمىز.

ھەققانىي سۆپ [ئە] ھەققەتكە توغرا كېلىدىغان؛ توغرا، راست؛ ئادىلانە: ھەققانىي

نې ئىش. ھەققانې ئۇروش. ھەققانې گەپ.

ھەققانىيەت ئى [ئە] ئادىللىق، توغرىلىق، ھەقىقەت: ھەققانىيەتتە چىك تۇرماق، ھەققانىيەتنى قوغدىماق.

ھەققانىيەتپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] ھەققانىيەت تەرەپدارى، ھەققانىيەتنى ياقلايدىغان، ھەققانىيەت ئۇچۇن كۇرىشىدىغان: گو-سىندالك دائىرىلىرى دەھشەتلىك ھەربىي ھەربكەت قوزغاپ، مىڭلىغان-ئون مىڭلە-غان ھەققانىيەتپەرۋەر، خەلقچىللىقنى سۆيىدىغان كىشىلەرنى يىرتقۇچلۇق ئەلپا-زى بىلەن تۇيۇقسىز قولغا ئالدى.

ھەققەت ئى [ئە]< پەلس >ئوبيېكتىپ رې-ئاللىق ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيەتلىرىنىڭ كىشى مېڭىسىدىكى توغرا ئىنكاسى؛ توغرىلىق، چىنلىق؛ ھەققىي ئەھۋال: ھەققەتنى ئىيتماق. ھەققەتنى سۆزلىمەك.

ھەققەتەن رەۋ [ئە]ھەققىي رەۋىشتە، راست-تىنلا: بوۋاينىڭ ئارزۇسى ھەققەتەن ئە-مەلگە ئاشتى.

ھەققەتپەرۋەر ئى [ئە+پ]ھەققەتتە چىك تۇرغۇچى، ھەققەت تەرەپدارى، ئادالەت-پەرۋەر.

ھەققىي [ئە] ① سۈپ. راستتىنلا بار، ئە-مەلىي مەۋجۇت بولغان؛ راست، چىن، توغرا: ھەققىي ئەھۋال. ھەققىي ۋەقە. ھەققىي بەخت. ② سۈپ. پاك، ساپ، سەمىمىي: ھەققىي نىيەت. ھەققىي كۆ-ڭۈل. * ھەققىي مۇھەببەت. ③ رەۋ. راست ھالدا، چىنلىق بىلەن: ھازىر ئەمە-لىيلەشمەكتە. گەكىنگە قاراپ ھەق ئېلىش ھەققىي ئەمەس.

ھەل I ئى [ئە]< خەم >ئالتۇن، كۆمۈش، تۇنج ياكى قوغۇشۇن، ئالىيۇمىن قېتىشمە-سىنىڭ ئۇۋۇندىسىدىن ياسالغان بويۇق: ھەل بەرمەك.

ھەل II سۈپ [ئە]بىر تەرەپ بولۇنغان، بىر تەرەپ قىلىنغان: ھەل بولماق. ھەل قىل-ماق.

ھەلەپ ئى [ئە]ئۇلاغقا بېرىش ئۇچۇن ساماننى يۇيۇپ، كېپەك ياكى قوناق ئۇ-ننى ئارىلاشتۇرۇش ئارقىلىق تەييارلىنە-دىغان ئوزۇقلۇق: ھەلەپ ئەتمەك. ھە-لەپ بەرمەك.

ھەلەك سۈپ [ئە]بىرەر ئىش-ھەرىكەت بە-لەن بەند، مەشغۇل، شۇ ئىشقا ئارتۇقچە ئوزۇنغان؛ سەرسان، ئاۋارە: ھەلەك بول-ماق. * مەن بارالماي ھەلەك، ئۇ بارمايە-مەن دەپ ھەلەك (ماقال).

ھەلقۇم ئى [ئە]ئوزۇقلىنىش يولىنىڭ يۇ-قىرى قىسمى؛ كېكىردەك، كاناي، بوغۇز.

ھەم [پ] ① باغل. قوشما جۇملىلەر تەر-كىبىدىكى تەڭداش ئاددى جۇملىلەرنى ۋە جۇملە تەركىبىدىكى تەڭداش سۆز، سۆز بىرىكمىلىرىنى بىر-بىرىگە باغلايدۇ: مەن بۇگۇن چوشتىن كېيىن كىتاب كۆر-دۇم ھەم خاتىرە يازدىم. ② يۈك. جۇملىدە

بىرەر بۆلەكتىن كېيىن كېلىپ، ئۇنى ئىنـ
ـتوناتسىيە جەھەتتىن تەكتىلەش ياكى
مەنىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ،
بـــۇنداق چاغدا «ـمۇ» يۈكلىمىسىنىڭ
رولىنى ئويناپدۇ: ـــ ھەئە، ـــ دېدى بوۋاي
ھەم مېنى تونۇغاندەك بولۇپ.

ھەمەل I ئى [ئە]< تىب > ئىچىنى تازىلاش
ياكى داۋالاش ئۈچۈن ئارقا يولدىن سۇ
ياكى بىرەر سۈيۇقلۇق بېرىش.

ھەمەلII [ئە] < ئىستر > ئېكلىپتىكىدىكى
12 بۇرجىنىڭ بىرىنچىسىنىڭ نامى. ئەسـ
لىي ئورنى ھەمەل يۇلتۇز تۈركۈمىدە بو-
لۇپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھوت
يۇلتۇز تۈركۈمىگە يۆتكەلگەن، ھەر يىلى
3-ئاينىڭ 21-كۈنىنىڭ ئالدى-كەينىدە
قۇياش بۇ بۇرجقا كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتىكى
مەۋسۇم ئەتىيازلىق كۈن تەڭلىكى بولىدۇ.

ھەمتاۋاق ئى [پ+ئە]ئۆزى بىلەن بىرگە
ئولتۇرۇپ بىر داستىخاندا تاماق يېگەن
كىشى، ھەمداستىخان.

ھەمجەھەت ئى [پ+ئە] ئىتتىپاق، ھەمكار-
لىشىش؛ ھەمكارلىق: ھەمجەھەت بولماق.

ھەمجور سۈپ [پ]بىر-بىرىگە ماس، بىر-
بىرىگە جور: ھەمجور بولماق.

ھەمجىنس ئى [پ+ئە]بىر جىنسقا ئائىت،
بىر جىنستىكى؛ جىنسداش: ھەمجىنس ئا-
دەم. ھەمجىنس بالا.

ھەمد ئى [ئە]< دىن > خۇدا شەنىگە ئېيـ
تىلغان مەدھىيە، ماختاش.

ھەمدەرد ئى [پ] باشقىلارنىڭ دەردىگە،
غەم-قايغۇسىغا يېتىپ، ئۇنىڭ غېمىنى يې-
گۈچى؛ دەردداش: ھەمدەرد بولماق.

ھەمدەم ئى [پ]باشقىلار بىلەن كۆپىنچە
بـــىللە بولىدىغان، سۆھبەتلىشىدىغان،
يـار-يـۆلـەك بولىدىغان ئادەم؛ ئۇلپەت:
ھەمدەم بولماق.

ھەمدۇسانا ئى [ئە]< دىن > تەڭرى، پەيـ
غەمبەرلەر ياكى باشقىلارنىڭ شەنىگە ئېيـ
تىلىدىغان مەدھىيە، ئالقىش سۆزلىرى،
رەھـمەت، تەشەككۈر: ھەمدۇسانا ئوقۇ-
ماق. ھەمدۇسانا ئېيتماق.

ھەمراھ [پ] ① ئى. بىرگە سەپەر قىلـ
ىدىغان، خىزمەت ئىشلەيدىغان ياكى بىرگە
ياشايدىغان كىشى؛ ھەمسەپەر؛ يولداش:
ھەمراھ بولماق. ھەمراھ قىلماق. ② ئى
< ئىستر > پلانېتىنى ئايلىنىپ ھەرىكەت
قـىلىدىغان ئاسمان جىسمى. ئۆزى نۇر
تارقاتمايدۇ. مەسىلەن، ئاي يەر شارىنىڭ
ھەمراھى بولغىنىغا ئوخشاش. ③ سۈپ.
يولى ياكى يۆنىلىشى بىر تەرەپكە قارىتىلـ
غان، يولى بىر: ھەمراھ شامال. ھەمراھ
دەرەخ. ھـــەمـــراھـــ ئـايـروپـىلان. ④
ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ھەمزە ئى [ئە]ئەرەب ئېلىپبەسىدە بوغۇز
تاۋۇشىنى ئىپادىلەيدىغان بەلگە (ئ).

ھەمسەپەر ئى [پ+ئە]بىللە سەپەر قىلغان

ئادەم، سەپەرداش: ھەمسەپەر بولماق.

ھەمسۆھبەت ئى [پ+ئە]بىرەر سوروندا بىللە سۆھبەتلەشكەن، سۆھبەتتە بىللە بولغان كىشى؛ سۆھبەتداش: ھەمسۆھبەت بولماق.

ھەمشەھەر ئى [پ] بىر شەھەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، بىر يۇرتلۇق.

ھەمشېرىك ئى [پ+ئە]ئۆزى بىلەن بىرەر ئىشتا شېرىكلەشكەن ياكى شېرىكلىشىدىغان كىشى: ھەمشېرىك بولماق.

ھەمشىرە ئى [پ] ① قىز قېرىنداش: گۈل سەلىمنىڭ ئىككى ھەمشىرىسى بار ئىكەن. ② دوختۇرخانىلاردا، بولۇپمۇ ئۇرۇش مەزگىللىرىدە يارىدارلارغا قارايدىغان، ئۇلارنىڭ يارىلىرىنى تېڭىش، ئوكۇل سېلىش قاتارلىق ئىشلىرىغا يادەملىشىدىغان ئايال خادىم: شەپقەت ھەمشىرىسى.

ھەمقەدەم ئى [پ+ئە]تەڭ بېسىلغان قەدەم؛ تەڭ ئىلگىرىلەش، تەڭ راۋاجلىنىش: بىر مىللەتنىڭ نامى شۇ مىللەتنىڭ ئۇ ياكى بۇ دەۋرىدە ھەمقەدەم دۇر.

ھەمكار ئى [پ]بىرەر ئىشنى باشقىلار بىلەن بىرگە بېجىرگۈچى، ياردەملەشكۈچى: پارىغەت ئىزلىسەڭ ئەسلا بىلمەدىن ئۆزگە يار تۇتما، سېنىڭ قەدىرىڭنى ساقلاشتا بىلمەيدىغان ياخشى ھەمكار يوق.

ھەمكەسپ ئى [پ+ئە]بىركەسپتە ئىشلىگۈچى، كەسىپداش.

ھەمملە ئى [ئە]پېرت. ئادەم ياكى نەرسە ئۇستىگە تاشلىنىش؛ ھۇجۇم: ھەملە ئەيلىمەك. ھەملە قىلماق.

ھەممە ئال [پ] ① مەلۇم كۆپ سانلىق شەيئىنىڭ تولۇق سان-مىقدارى ئورنىدا كېلىپ «بارلىق، پۈتۈن، پۈتكۈل، جەمى» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ھازىر ئۇنىڭ ئۆيىدە كىچىك تراكتور، ۋېلىسىپىت، ھارۋا، ئۇنئالغۇ... ئىشقىلىپ ھەممە نەرسە بار. ② «خىلمۇخىل» ياكى «ھەرقانداق» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ: ئۇنىڭ قولىدىن ھەممە ئىش كېلىدۇ.

ھەمنەپەس سۈپ [پ+ئە]نىيىتى، مەقسىتى، ھەرىكىتى بىر، بىقىن ئۇلپەت، بىقىن دوست؛ بىر-بىرىگە يار-يۆلەك: ھەمنەپەس بولماق.

ھەمىشە رەۋ [پ] ھەرقانداق ۋاقىت، ھەممە ۋاقىت، ھەر چاغ، دائىم: ئۇ ئادەملەر بىلەن مۇئامىلە قىلغاندا، ھەمىشە سەمىمىي ۋە قىزغىن ئىدى.

ھەميان ئى [پ] پۇل سېلىپ بېنىدا، يانچۇقىدا ئېلىپ يۈرىدىغان قاپچۇق؛ پورتمان.

ھەۋەس ئى [ئە]بىرەر نەرسىگە بولغان قىزىقىش؛ ئىنتىلىش؛ ئارزۇ، ئىستەك: ئىش باشقا، ھەۋەس باشقا.

ھەۋەسكار ئى [ئە+پ]بىرەر نەرسىگە قىزىقىدىغان، ئۇنى ياخشى كۆرىدىغان ياكى ئۇنىڭغا ئېرىشىشنى ئارزۇ قىلىدىغان.

ھەۋەسمەن سۈپ [ئە+پ]بىرەر نەرسىگە ھەۋەس قىلىدىغان، قىزىقىدىغان ۋە ئۇنى ياخشى كۆرىدىغان، ياكى ئۇنىڭغا ئىبرەتشىنى ئارزۇ قىلىدىغان: ئاكام مۇزىكا ئۆگىنىشكە تولىمۇ ھەۋەسمەن كىشى ئىدى.

ھەۋزىكەۋسەر ئى [ئە] <دىن > جەننەتتىكى سۇلىرى تىنىق ۋە شىرىن دەپ تەرىپلىنىدىغان كەۋسەر ناملىق بۇلاق.

ھەيئەت ئى [ئە] ① بىرەر ۋەزىپىنى بېجىرىشكە بەلگىلەنگەن، ئاجرىتىلغان ياكى سايلانغان كىشىلەر گۇرۇپپىسى: ئىمتىھان ئېلىش ھەيئىتى. تەكشۈرۈش ھەيئىتى. ② شۇ خىل گۇرۇپپا، تەشكىلاتنىڭ ئەزاسى: ھەيئەتلەر سەھنىدىن ئورۇن ئېلىشتى.

ھەيران ئى [ئە]بىرەر كۈتۈلمىگەن ئاجايىپ، غەيرىي-تەبىئىي نەرسە ياكى ھادىسە تۈپەيلىدىن ئادەمدە پەيدا بولغان ھاڭ-تاڭلىق؛ تەئەججۈپلىنىش، گاڭگىراش: ھەيران بولماق. ھەيران قالماق.

ھەيرانە سۈپ [ئە+پ]ھەيران قالغان، ھەيران بولغان: قوينى لالە-رەيھانە، بۇلبۇل كاككۇك مەستانە، كۆرسە ھەركىم ھەيرانە، گۈزەل ئىلى باغلىرى.

ھەيرەت ئى [ئە]كۈتۈلمىگەن نەرسە، ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارغا ئۇچرىغاندا سېزىلىدىغان ھەيران بولۇش ھېسسىياتى، ھەيران بولۇش، ئەجەبلىنىش: ھەيرەتتە قالماق.

ھەيز ئى [ئە] ① < فىزئول >جىنسىي ھۈجەيرىسى پىشىپ-يېتىلگەن ئايالارنىڭ ھەر 28 كۈندە بىر قېتىم دەۋرىي يوسۇندا بالىياتقۇدىن قان كېلىش ھادىسىسى. ۋاقتى ئادەتتە ئۇچ كۈندىن يەتتە كۈنگىچە بولىدۇ: ھەيز مەزگىلى. ② شۇ مەزگىلدە كېلىدىغان قان: ھەيز كەلمەك.

ھەيكەل ئى [ئە] ① <ك سەن > ئادەم ياكى ھايۋان گەۋدىسىنىڭ گىپس، تاش، مېتال، ياغاچ ۋە شۇ قاتارلىق قاتتىق ماتېرىياللاردىن ياسالغان تەسۋىرى: قەھرىمانلار ھەيكىلى. ② كۆچمە. نامدا بار، ئەمما قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان، ئەمەلىي ھوقۇقى يوق ئەمەلدار: ئۇنى «ۋاي باشلىق» دەپ ئاغزىڭنىڭ شۆلگەيلىرى ئېقىپ كېتىدىكەن، ئەمەلىيەتتە ئۇ بىر ھەيكەل-غۇ!

ھەيكەلتاراش ئى [ئە+پ] <ك سەن > يونۇش، ئويۇش، قۇيۇش يولى بىلەن تاش، مىس، ياغاچ، گىپس قاتارلىقلاردىن ھەيكەل ياسىغۇچى سەنئەتكار.

ھەيۋە ئى [ئە]تەھدىت، قورقۇتۇش، پوپوزا: ھەيۋە قىلماق. ھەيۋە كۆرسەتمەك.

ھەيۋەت ئى [ئە]كىشىدە قورقۇش ئارىلاش ئېھتىرام ۋە ئەجەبلىنىش تۇيغۇسىنى پەيدا قىلىدىغان ئۇلۇغۋار كۆرۈنۈش؛ قىياپەت؛ داغدۇغا: قەھرىمانلار يېغىن زالىغا ھەيۋەت

بىلەن كىردى.

ھەييار سۈپ [ئە] ① ھىيلە-نەيرەڭى تولا، باشقىلارنى ئالداشقا ئۇستا؛ ھىيلىگەر، مەككار، مۇغەمبەر، قۇۋ: ھەييار ئادەم. ھەييار قىز. * ئون تازىنىڭ توققۇزى ھەييار (ماقال). ② باشقىلارنىڭكىگە، تەييارغا ئىگە بولۇۋالىدىغان: تەييارغا ھەييار بولماق.

ھودۇد ئى [ئە] ① بىرەر جايىنىڭ چېكى، ئاخىرقى نۇقتىسى، ياقىسى، چېتى: مەخمۇت بۇ چاغدا چېگرا ھودۇدى كۆرۈنمەيدىغان «ئاقساي» ئۆستىگىنىڭ ئەڭكىدە ئىدى. ② سانى، مىقدارى: ھودۇدى يوق. * بۇگۈن بازارغا يىغىلغان ئادەمنىڭ ھودۇدى يوق ئىدى.

ھوسۇلدار سۈپ [ئە+پ] كۆپ ھوسۇل بېرىدىغان، ئۇنۇمدار: ھوسۇلدار يەر.

ھوش ئى [پ]< فزئۇل > ① كىشىنىڭ بىرەر تەسىر ياكى ھادىسىنى سېزىش، پەرىڭ قىلىش، ئاڭلاش قابىلىيىتى: ھوشىدىن كەتمەك. ② ئاڭ؛ ئەقىل، ئىدراك: ھوشى جايىدا. ھوشىنى يىغماق.

ھوشيار سۈپ [پ] بىرەر نەرسە ياكى ھادىسىنى تېز سېزەلەيدىغان، سەزگۈر، چېچەن، زېرەك؛ سەگەك: ھوشيار تۇرماق.

ھوقۇق ئى [ئە] ① دۆلەت ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدىغان ۋە قوغدىلىدىغان، جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرىنى تەرتىپكە سالىدىغان قانۇن-قائىدىلەر، فورمىلار يىغىندىسى: ھۇقۇقىغا ئالىق ھوقۇقى. كىشىلىك ھوقۇقى. ② قانۇن تەرىپىدىن كاپالەتكە ئىگە قىلىنغان ئىمكانىيەت، ئەرك، ئىختىيار: سايلاش ھوقۇقى. سايلىنىش ھوقۇقى. دەم ئېلىش ھوقۇقى. سىياسىي ھوقۇق. ئىشلەش ھوقۇقى. مەتبۇئات ھوقۇقى. پايدىلىنىش ھوقۇقى.

ھوقۇقدار ئى [ئە+پ]ھوقۇق ئىگىسى، قولىدا ھوقۇقى بار كىشى.

ھوقۇقشۇناس ئى [ئە+پ]ھوقۇق ساھەسىدە ئەملىي ياكى ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغۇچى مۇتەخەسسىس.

ھونۇز رەۋ [پ] يېزىت. ھازىرغىچە، ھېلىغىچە، ھامان: ئۇسسىخانغا ئۇسسۇزلۇق بولغاي ھونۇز، ۋاقتىدا قوغۇن بولۇپ پەلەكلىرى.

ھۆجرا ئى [ئە]يېتىپ-قوپۇش ئۇچۇن ئاجرىتىلغان كىچىكرەك ئۆي، ياتاق ئۆي، كىچىك ئۆي: ھېكمەتنىڭ سۆزىدىن كېيىن شاگىرت ئورنىدىن تۇردى-دە، ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىغا كېتىپ قالدى.

ھۇجۇم ئى [ئە] ① ھەربىكەت بىلەن ئادەم ياكى نەرسىگە تاشلىنىش؛ ھەملە: بۆرىنىڭ ھۇجۇمى. ② <ھەرب> بىرەر تېرىتوربىنى قولغا كىرگۈزۈش ئۇچۇن ئۇنى مۇداپىئە قىلىپ تۇرغان ياكى دەسلەپ ھەملە قىلغان دۇشمەن ئۇستىگە زور ھەربىي كۈچ بىلەن تاشلىنىش: ھۇجۇمغا ئۆتمەك. ③ كۆچمە. تەنبىھ، ھاقارەت قىلىش.

لىش، سۆكۈش ۋە شۇ قاتارلىقلار بىلەن بىرەر كىشىگە بېرىلگەن زەربە: چاقچاق بىلەن قىلىنغان ھۇجۇم. ④ بىرەر چوڭ ئىش ياكى تەدبىرنى ئەملگە ئاشۇرۇشقا قارىتىلغان ئومۇمىي خەلق ھەرىكىتى: ئاساسىي ھۇجۇمنى بىرلىك مەھسۇلاتقا قارىتىش كېرەك.

ھۇزۇر I ئى [ئە] راھەت، پاراغەت، ئارام، لەززەت، تىنچلىق، خاتىرجەملىك: ھۇزۇر ئالماق. ھۇزۇر قىلماق.

ھۇزۇر II ئى [ئە] بىرەر كىشىنىڭ قېشىدا، يېنىدا، كۆز ئالدىدا بولۇش؛ قاتنىشىش، تەشرىپ: ھۇزۇرىدا بولماق. ھۇزۇرىغا بارماق.

ھۇما ئى [ئە] كىشىنىڭ بېشىغا قونسا شۇ كىشى ئەڭ بەختلىك بولىدۇ دەپ قارىلىدىغان بىر خىل ئەپسانىۋى قۇش؛ بەخت قۇشى.

ھۇپپەر ئى [ئە+پ] ھۇنەرۋەن، كاسىپ، ئۇششاق ئېلىپساتار.

ھۇججەت ئى [ئە] ① ھۆكۈمەت ئورگانلىرى تەرىپىدىن چىقىرىلغان: رەسمىي يازما ئالاقە، ئۇقتۇرۇش قاتارلىقلار: يېغىن ھۇججىتى. ھۇججەت يەتكۈزمەك. ② بىرەر كىشىنىڭ كىملىكىنى، مەشغۇلاتىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان، ھوقۇقىنى تەستىقلايدىغان يازما پاكىت؛ ئىسپات: ھەيدەرخان غوجىنىڭ قولىدا بوز دۆڭنى «خانلىق يەر» دەيدىغان ھۇججەت يوق ئىدى. ③ سېتىش-سېتىۋېلىش، رەنگە قويۇش، تاپشۇرۇۋېلىش، ئارىيەتكە ئېلىش، توختاملىشىش، ئىجارىگە ئېلىش قاتارلىق مۇناسىۋەتلەرنى ئىسپاتلايدىغان يازما ئىسپات؛ تالون، باغاقچە قاتارلىقلار: ھۇججەت يېزىپ بەرمەك. ھۇججەت ئالماق. ④ ھۇججەت يېزىپ بەرمەك. ⑤ < ئارخىئول > ئىلمىي، ئىجتىمائىي ياكى تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان يېزىق، سۆرەت، ئەسەر قاتارلىق يازما ماتېرىياللار.

ھۇججەتشۇناس ئى [ئە+پ] ھۇججەت ئىلمى، كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇتەخەسسىس.

ھۇددە ئى [ئە] پايدا - زىيانغا، ئىشنىڭ ئاقىۋىتىگە ئۆزى ئىگە بولۇش شەرتى بىلەن ئۆز ئۈستىگە ئالغان مەسئۇلىيەت؛ كۆتۈرە: ھۇددە ئالماق، ھۇددە بەرمەك. ھۇددە قىلماق.

ھۇر I [ئە] ① سۇپ. باشقىلارنىڭ باشقۇرۇشىدا بولمىغان، ئەركىنلىكى ئۆزىدە بولغان؛ ئازاد، ئەركىن: ھۇر ئادەم. ھۇر زامان. ② ئى. قۇلدارلىق جەمئىيىتىدىكى قۇلدىن باشقا ئاھالىنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى.

ھۇر II ئى [ئە] مۇسۇلمانلارنىڭ ئېتىقادى بويىچە جەننەتتە ياشايدىغان گۈزەل قىز؛ پەرى: ئۇ ئۆزىنى خۇددى جەننەتتىكى

هۆرلەر ئارىسىدا يۈرگەندەك ھېس قىلىپ-تۇ.

هۆرمەت ئى [ئە] ① ئادەم ۋە نەرسىنىڭ قىممىتىنى چۈشىنىپ ئۇنى قەدىرلەش، ئۇلۇغلاش ئەزىزلەش تۈيغۇسى؛ ئىززەت، ئېھتىرام: ۋەتەنگە ھۆرمەت. ئۆز كەسپىگە بولغان ھۆرمەت. * بۇلبۇل گۈل بار يەردە، ھۆرمەت دوست بار يەردە (ماقال). ② ئامما ئارىسىدا قازانغان ئىناۋەت؛ ئابرۇي، ئېتىبار: ھۆرمەت قىلماق. ھۆرمەت تاپماق. * كىشىنىڭ ھۆرمىتى ئۆز قولىدا (ماقال). ③ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ھۆرىستان ئى [ئە+پ]يېرت. ھۆرلۈك، ئازادلىق دەۋر سۈرگەن جاي؛ ئازاد، ئەركىن ماكان.

ھۆرىيەت ئى [ئە]ئازادلىق، ئەركىنلىك. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ھۆرىيەتپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] ھۆرىيەتنى، ئازادلىقنى خالايدىغان، ئۇنى ھمايە قىلىدىغان، قوغدايدىغان: ھۆرىيەتپەرۋەر شائىر.

ھۆسن [ئە] ① ئى. چىراي، جامال، كۆرەك، گۈزەللىك: ئۇنىڭ ھۆسنى گىرىمسىز سەھنىگە چىقسىمۇ پۈتۈن زالنى نۇرلاندۇرۇۋەتكەندەك ئىدى. ② سۈپ. چىرايلىق قىلىپ بېزىلىدىغان، نەپىس، كۆركەم، گۈزەل: ھۆسنىخەت.

ھۆكمەت ئى [ئە]ئاھاڭلىق داستان، غەزەل: ھاپىز ساپايى قېقىپ ھۆكمەت ئېيتتى.

ھۆكۈم ئى [ئە] ① بىرەر مەسىلە ھەققىدىكى ئېنىق پىكىر، خۇلاسە: ھۆكۈم قىلماق. ② كۆچمە. بۇيرۇق، ئەمر، پەرمان: ھۆكۈمنىڭ قاتتىقلىقىدىن يېكەن قوزۇق يەرگە كىرىپتۇ (ماقال). ③ < قا>سوتنىڭ قارار چىقىشىنى ئاخىرلاشتۇرىدىغان دېلولار ئۈستىدە چىقارغان قارارى: ھۆكۈم خېتى. ھۆكۈم ئېلان قىلماق. ④ <لوگ>شەيئىلەرنىڭ ئەھۋالى ئۈستىدە كېسىم قىلغۇچى تەپەككۇر شەكلى. ئۇ جۈملە ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. ھۆكۈملەر ئاددىي ھۆكۈم ۋە قوشما ھۆكۈم دېگەن تۈرلەرگە بۆلىنىدۇ.

ھۆكۈما ئى [ئە] ① تېۋىپ، دوختۇر: مۇھەممەت بېشىر ۋاقىڭ زامانىسىدا خوتەن، يەكەن، قەشقەر تەرەپلەردىن ھۆكۈمارلار تەكلىپ قىلىنىپ، قۇمۇلدا تىبابەتچىلىك راۋاج تاپقان. ② دانىشمەن، ئالىم، پەيلاسوپ، ئالدىدىن ھۆكۈم قىلغۇچى: ئەلقىسسە، پادىشاھ ھۆكۈمالارنى يەنە بىر قېتىم يىغىپ ئوغلىنىڭ بەخت-تەلىيىنى سورىغانىدى.

ھۆكۈمەت ئى [ئە] ① دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ئورگانلىرى: مەركىزىي ھۆكۈمەت. ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى. ② دۆلەت، ھاكىمىيەت: ئۆز ئالدىغا ھۆكۈمەت قۇرماق. ھۆكۈمەت تەشكىللىمەك.

ھۆكۈمدار ئى [ئە+پ]ئالىي ھوقۇق ئىگىسى، ھۆكۈمدارلىق قىلغۇچى: بۇ گەپنىڭ

قانچىلىك راستلىقىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ-نىڭدا ھۆكۈمدارلاردىكى مەجاز-خۇلقىنىڭ بىر تەرىپى ئەكس ئېتىلگەن.

ھۆكۈمران ئى [ئە+پ]ھۆكۈم يۈرگۈزگۈ-چى؛ ئالىي ھوقۇق ۋە ھاكىمىيەت ئىگە-سى: ئەمدى بىز ئاراللار ۋە يەتتە ساراينىڭ ھۆكۈمرانى غەيۇر شاھ ۋە ئۇنىڭ گۈزەل قىزى مەلىكە بۇدۇرغا كېلەيلى. // ھۆكۈمران سىنىپ.

ھۆكۈمنامە ئى [ئە+پ]< قا >سوت مەھ-كىمىسىنىڭ ئەنزىگە قاراپ چىقىش نەتە-جىسىدە چىقارغان يازما ھۆججىتى.

ھۆجەيرە ئى [ئە]< ىئۇل > ←**كىلىتكا**.

ھۇنەر ئى [پ] ① كىشىلەر ئۆگىنىپ، ماھارىتىنى ئىشقا سېلىش ئارقىلىق تۇر-مۇشنى قامدايدىغان كەسىپ، مۇلازىمەت: ھۇنەر قىلماق. قول ھۇنەر. * ھۇنەرى بار قول ئۇلۇمەس (ماقال). ② ئۇستىلىق، سەنئەت، ماھارەت: ھۇنىرىنى كۆرسەتمەك. ③ چارە-تەدبىر، ھىيلە-مە-كىر، ھەيyارلىق: ھۇنەر ئىشلەتمەك. ④ خۇي، قىلىق: ھۇنەر چىقارماق.

ھۇنەرۋەن ئى [پ]بىرەر ھۇنەرنى ئىگىلە-گەن ئۇستا؛ كاسىپ: بۇ يىگىت سودىگەر ئەمەس، ھۇنەرۋەندەك قىلىدۇ. // شۇنداق قىلىپ، پادىشاھنىڭ بۇ گۈزەل قىزى ئاشۇ ھۇنەرۋەن يىگىتنىڭ بويتۇ.

ھېچ ئال [پ] ① پەقەت بولۇشسىز جۈم-لىلەردىلا كېلىپ، «ئەسلا، زادى، پە-قەت» مەنىسىدە مەلۇم كۆپ سانلىق شەيئىنىڭ ياكى ھەر خىل بەلگە، سان، مىقدارى ۋاقىتلارنىڭ ھەرقاندىقىنى بىلدۈ-رىدۇ: كۆپىنى بىلمىگەن ئازنى ھېچ بىلمەس (ماقال). ② بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ بىرىككەن سۆز (بىرىككەن ئالماش) يا-سايدۇ: ھېچكىم. ھېچنېمە. ھېچقانداق. ھېچقايسى. ھېچقاچان.

ھېرىس سۇپ [ئە] بىرنەرسىگە ئىشتىياق باغلىغان، كۆڭۈل قويغان، ئىشقىۋاز، ئام-راق: ئۇ باغۋەنچىلىككە ھېرىس ۋە گۈل-خۇمار ئادەم ئىدى.

ھېزى رەۋ [ئە]ھۇشيار، دىققەت، پەخەس، ئاگاھ: ھېزى بولماق.

ھېسسى (ھېسسى) ئى [ئە]< پسخول > ئوپېراتسىيە شەيئىنىڭ ئايرىم خۇسۇسىيە-تىنىڭ كىشى ھېگىسىدىكى ئىنكاسى: دوستلۇق ھېسسى. شاتلىق ھېسسى. ھېس قىلماق.

ھېساب [ئە] ① ئى. نەرسىلەرنىڭ مىقدا-رىنى ساناپ ئېنىقلاش، ساناش: ئاغزاكى ھېساب. ھېسابدىن ئادا‌شماق. ② ئى. (تەۋەلىك قوشۇمچىسى بىلەن كېلىپ) تەخمىن، چاما، مۆلچەر: مېنىڭ ھېسابىم-غا قارىغاندا. ئۇنىڭ ھېسابىچە. * ئۆيدىكى ھېساب تالاغا توغرا كەلمەيتۇ (ماقال). ③ ئى. ساناق، ئىدىت؛ مىق-دار، سان: ئوتتۇرا ھېساب. ھېسابى يوق. ④ ئى. تىزىم، تىزىملىك: ياچېيكا

هېسابىدا 13 پارتىيە ئەزاسى بار. ⑤ ئى. تەۋەلىك ۋە يۆنىلىش كېلىش قوشۇمچە- لىرى بىلەن كېلىپ: 1) بىرەر كىم ياكى ماددىي بايلىق، ئوزۇق-تۆلۈك پۇل: ئۇلار كىمنىڭ هېسابىغا ياشايدۇ؟ 2) بىرەر كىم يـاكى نەرسە ئۇچۇن، بىرەر كىم ياكى نەرسىنىڭ پايدىسىغا، ئورنىغا: قاسىم بۇ يىل 10-ئايدا بىر يىللىق ۋەزىپىسىنى تا- ماملاپ، قالغان ئىككى ئايدا بولسا كېلەر يىل هېسابىغا ئىشلىدى. 3) بىرەر كىم ياكى نەرسە تۇپەيلى، بىرەر كىم ياكى نەرسىدىن پايدىلانغانلىقى ئۇچۇن: ئۇ بۇ بىر-ئىككى يىلدىن بېرى شېركەتنىڭ مەب- لىغى هېسابىغا بېيىدى. 4) بىرەر كىم يـاكى نەرسىنىڭ بەدىلىگە، ئورنىغا: ئۇ كىشىلەرنىڭ ئوتۇنلىرىنى يېرىپ بېرىش، سۇلىرىنى توشۇپ بېرىش ۋە مال-ۋارانلە- رىنى بېقىپ بېرىش هېسابىغا تىرىكچىلىك قىلاتتى. ⑥ ئى (ئورۇن كېلىش بىلەن كـېـلـىـپ) نەزەر-ئېتىبارغا ئېلىنىدىغان، هۆرمەت قىلىنىدىغان،قەدىرلىنىدىغان-ئا- دەم ياكى نەرسىلەر قاتارى: ئۇلار ئەينى چاغدا ئاتاقتا بار، هېسابتا يوق كىشىلەر ئىدى. ⑦ سۈپ (يۆنىلىش كېلىشتە كەل- گەن ئىسىم ياكى ئالماشلارنىڭ ئالدىدا كېلىپ) مەنسۇپ، تەۋە: ـــ بولدى. ماڭا هېساب، ـــ دېدى، يىگىت، ئاندىن بۇرۇ- لۇپ سېلىم ئاكىغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ بولدى، سىز كېتىڭ، قالغان ئىشنى مەن سۆزلىشىمەن. ⑧ سۈپ. كۆچكە ئىگە؛ باراۋەر؛ توغرا: قېرىنداشلار «دۇرۇس، ئالماسنىڭ دېگىنى هېساب، گەپ يوق، ئالماسقا ئىشىنىمىز» دېيىش- تى. ⑨ ئى. هېسابات؛ هېساب-كىتاب: بۇ هېساب تۈگىدى. قايتا تىلغا ئېلىپ يۈ- رۈشنىڭ هاجىتى يوق. ⑩ ئى< ملت > ئارىلىمبېتكا: ئۇ هېسابقا ئۇستا ئىدى. ⑪ ئى. كۆچمە. ئىلاج، تەدبىر؛ ئىمكانىيەت: پۇل تاپقۇچە هېسابىڭ تاپ (ماقال). ⑫ ئى. كۆچمە. نەتىجە: ئاخىرقى هېسابتا.

هېسابات ئى[ئە] ① هېسابلاش ئىشلىرى؛ هېساب: هەي، سىز بىر ئۆمۈر هېسابات بىلەن شۇغۇللانغان ئادەمغۇ! ②<سودا> پۇل، مال، يۈك قاتارلىقلارنىڭ كىرىم - چىقىم خاتىرىسى: هېسابات دەپتىرى. هې- سابات تالونى. هېسابات جەدۋىلى. ③ كۆچمە. ئۆز ئىشلىرى، بىرەر تاپشۇرۇق قاتار- لىقلارنىڭ بېجىرىلىشى ۋە شۇ قاتارلىقلار ھەققىدە رەھبەرلىك، تەشكىلات ياكى جا- ماەتچىلىك ئالدىدا ئاغزاكى ياكى يازما رەۋىشتە بېرىلىدىغان رەسمىي ئاخبارات؛ دوكلات: يىللىق ئىشلار هېساباتى. * بىلىپ قوي، بىزنىڭ سەندىن ئالىدىغان هېساباتىمىز تېخى بۇرۇنقىدەك ساقلىنىپ تۇرۇپتۇ.

هېسسي سۈپ [ئە] هېس-تۇيغۇغا، هېسسە- يىتقا ئائىت: هېسسي بىلىش. هېسسي تۇيغۇ. هېسسي ئوبراز.

هېسسيات ئ [ئە]< پسخول >تاشقى تە-سىرگە بولغان بىرقەدەر كۈچلۈك پسخىك ئىنكاس: هېسسياتى قوزغالماق. هېسسياتى ئىپادىلەنمەك. هېسسياتقا بېرىلمەك.

هېقىق ئ [ئە]< گېئول >بىر خىل مېنىرال. ئۇ كىرىمنى كىسلاتالىق كوللوئىدنىك قېتىشمىسىدىن هاسىل بولىدۇ. ئادەتتە بىر خىل رەڭدە بولىدۇ، لېكىن تېخىمۇ كۆپ ئۈچرايدىغانلىرى هەر خىل ئوخشىمىغان رەڭدىكى قەۋەتسىمان، لېنتسىمان، سىزىقسىمان، سىزىقلىق گۈلسىمان بولىدۇ. ئۇ ئۆزىنىك رەڭدارلىقى ۋە كۆركەملىكى بىلەن ياقۇت ياكى ھۇنەر-سەنئەت بۇيۇمى قىلىنىدۇ. ئادەتتە هېقىقتىن ئوق قاچا، ھاۋانچا قاتارلىق سانائەت بۇيۇملىرى ياسىلىدۇ.

هېكايە ئ [ئە]① بىرەر كىم، نەرسە، ۋەقە ياكى هادىسە هەققىدە ئاغزاكى بېرىلىدىغان ئاخبارات ياكى مەلۇمات؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئاغزاكى بايانى، تەپسىلاتى: ئۇ مەلىكە بەرنا بىلەن ئەقىللىق ئوتۇنچى يىگىت ۋاھىت توغرىسىدا هېكايە باشلىدى. ② <ئە >نەسرىي يول بىلەن يېزىلغان كىچىكرەك بەدىئىي ئەسەر.

هېكمەت ئ [ئە] ① ھەددىدىن زىيادە دانالىق، دانىشمەنلىك، ئەقىل-ئىدراك: ۋەتەن ئىشقى بولۇپ دەرمان ئىلىم-پەندىن گۈھەر تاپقى، دىلىمغا سالدى ئۇستازىم ئۈمۈر مەناسى هېكمەتنى. ② بىلىش، چۈشىنىش قىيىن بولغان يوشۇرۇن، چوڭقۇر مەنە، يوشۇرۇن سىر؛ مۆجىزە: ئۇ-رۇش سەنئىتى توغرىسىدىكى كىتابلاردا، بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ دېگەن هېكمەت بار. شۇ هېكمەت بويىچە ئىش قىلىمىز. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

هېكىم ئ [ئە] ① ئۇستا تېۋىپ، دوختۇر: هېكىم تەكلىپ قىلماق. ② دانىشمەن، پەيلاسوپ: مەزمۇنى هېكىم خىزمەتكار-لىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ئاتىنىڭ ئۈستىدە ئوردىغا قاراپ كېتىۋېتىپ ئۆزىگە-ئۆزىگە پەچىرلىدى. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

هېلىله ئ [ئە] <بوت >چاھار بۇرجەك ئالىلىسىدىكى دائىم بېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكىللىك ياكى سوقىچاق، گۈلى باشاقسىمان گۈل رېتىدە، گۈل تاجىسى يوق، گۈل كاسىسىنىڭ رەڭگى ئاق، مېۋىسى ئۈچكىلىك مېۋە، شەكلى تۇخۇمسىمان، قۇرۇغاندا بەش قىرلىق بولىدۇ. مېۋىسى دورا قىلىنىدۇ، ئىچ سۇرۇشنى توختىتىش، يۆتەل توختىتىش رولى بار.

هېيبەت ئ [ئە] ① ھەجرىيە هېسابىدا هەر يىلى شەۋۋال (10-ئاي) نىڭ 1-كۈنى، زۇلھەججە (12-ئاي) نىڭ 10-كۈنى ئىكىسكى قېتىم كېلىدىغان مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي بايرىمى: روزى هېيبەت. قۇربان هېيبەت. هېيبەت قىلماق. ② كۆچمە. ئۇمۇ-

مەن بىرمۇ مۇۋەپپەقىيەت، غەلىبە مۇناسىۋىتى بىلەن بولىدىغان خۇشاللىق كۆن، بايرام.

ھىجران ئى [ئە] جۇدالىق، ئايرىلىش، پىراق: ھىجران ئوتىدا كۆيمەك.

ھىجرەت ئى [ئە] ① ئۆز يۇرت-ماكانىدىن كېتىش: ھىجرەت قىلماق. ② < دىن > مۇھەممەت پەيغەمبىرنىڭ ملادىيە 622-يىلدىكى مەككىدىن مەدىنىگە كۆچۈشى. ھىجرەت يەنە ئىسلام كالېندارىنىڭ باشلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ھىجرىيە ئى [ئە] <ئىستر>ئىسلام دىنىنىڭ تارىخىي يىلنامىسى. مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ مەككىدىن مەدىنىگە كۆچكەن ۋاقتى يىلنامىنىڭ باشلىنىشى قىلىنغان، بۇ ملادىيەنىڭ 622-يىل 16-ئىيۇلغا توغرا كېلىدۇ. ھىجرىيىدە بىر يىل 354 ياكى 355 كۈن، بىگى ئاي كۆرۈنگەن كۈن ئاي بېشى بولىدۇ. تاق ئايلار 30 كۈن، جۈپ ئايلار 29 كۈن بىر يىل 12 ئاي ھېسابلىنىدۇ. ملادىيىگە سېلىشتۇرغاندا ھەرىلى 10 ياكى 11 كۈن پەرق قىلىدۇ. ھىجرىيىدە كەبىسە يىل، كەبىسە ئاي قوشۇلماي ھېسابلىنىدۇ.

ھىدايەت ئى [ئە] ① پايدىلىق يۆنىلىش، توغرا يول تۇتۇش: ھىدايەت تاپماق. ھىدايەت قىلماق. ② ئەر ۋە ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ھىدروكاربون ئى [لات] <خم > ھىدروگېن ۋە كاربون: ھىدروكاربون بىرىكمىلىرى.

ھىدروگېن ئى [ر< گرېك]< خم > گاز ئېلېمېنتى. بەلگىسى H(Hydrogenium). ئېلېمېنتلارنىڭ ئەڭ يەڭگىلى، رەڭسىز، پۇراقسىز، ئەڭ كۆچلۈك ئوكسىدسىزلىغۇچى. ھىدروگېننىڭ ئۇچ خىل ئىزوتوپى پروتىيى، دىتېرىي ۋە ترىتىيدىن ئىبارەت.

ھىسار ئى [ئە]تارىخ. قورغان.

ھېستېريە ئى [ئىنگ]< تېب > بىر خىل روھىي كېسەللىك. كۆپىنچە روھىي جەھەتتىكى قاتتىق غىدىقلىنىش تۈپەيلىدىن كېلىپ چىقىدۇ.

ھىلال ئى [ئە] ① يېڭى. بېگى چىققان ئاي. ئۇچ كۈنلۈك ئاي: گاھ بۇلۇت دېڭىزدا ئاقار ھىلال، گاھ رۇجەكتىن مۇڭلۇق ئىلكىدە باقار ھىلال. پەيتى ۋاقىت تۇن يېرىمىدىن كەتكەن ئۆتۈپ، ئەھلى يېزا ئېغىر ئۇيقۇ ئىچرە چۆكۈك. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ھىلھىلە سۆپ [ئە]يۇپقا نەپىس توقۇلغان: ھىلھىلە ياغلىق.

ھىليۇن ئى [ئە]< بوت > گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يەر ئاستى تۈگۈنەك يىلتىزى گۆشلۈك، غولى ئۇزۇن، ئىنچىكە، يوپۇرمىقى تەڭگىچە شەكلىدە، گۈلى كىچىك، ئاق ياكى سېرىق ئارىلاش، مېۋىسى شىرنىلىك مېۋە، رەڭگى قىزىل. تۈگۈنەك غو-

لىنى يېيىشكە بولىدۇ، دورىغا تۇشلىتىشكە-مۇ بولىدۇ، تۇسسىقنى ياندۇرۇش، يۆتەل پەسەيتىش، سۈيدۈك راۋانلاشتۇرۇش قا-تارلىق روللارغا ئىگە.

همات ئى [ئە] پاناھ بولغۇچى، ئارقا تىرەك، ھىمايە قىلغۇچى، قوغدىغۇچى، يۆلەك، يۆلەنچۈك: ھىمات بولماق. ھىماتى كۈچ-لۈك.

همالايا ئى [سانس] < جۇغ > ئاسىيا قىتئەسى-نىڭ جەنۇبىدىكى غەربتىن شەرقتە سوزۇلغان تاغ. ئۇ غەربتە پامىر ئېگىزلىكى-دىن باشلىنىپ شەرقتە قاراپ جۇڭگو-بىرما چېگرىسىغا قەدەر 2500 كىلومېتر سوزۇلىدۇ. ئۇ جۇڭگو-شىزاڭ رايونىنىڭ جەنۇبىنى، پاكىستان، ھىندىستانىنىڭ شى-مالىنى، نېپال، بۇتان، سىككىملەرنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ تاغ شىمالدا يالۇزاڭبۇ دەريا ۋادىسىدىن باشلى-نىپ جەنۇبىي ھىندىستان چېگرىسىغا قە-دەر 200 — 300 كىلومېتر كەڭلىكتە سوزۇلىدۇ. ئۇنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇ-رىچە ئېگىزلىكى 6000 مېتىر بولۇپ، دۇنـ-يادا ئەڭ ئېگىز تاغ ھېسابلىنىدۇ.

ھىمايە ئى [ئە] ① بىرەر ئىشتا ياردەم بېرىش؛ ھامىيلىق؛ مەدەت: ھىمايە قىل-ماق. ② خەۋپ-خەتەر ياكى ھۇجۇمدىن ساقلىنىش، قوغداش، مۇھاپىزەت، مۇداپە-ئە: ئۆزلىرىنى قۇتقۇزغۇچى دەپ قاراپ ئۇنى ھىمايە قىلىدۇ.

ھىممەت ئى [ئە] باشقىلارغا قىلىنىدىغان ياخشىلىق؛ ياردەم، مەرھەمەت، غەمخور-لۇق، ساخاۋەت: ھىممەت كۆرسەتمەك. ھىممەت قىلماق.

ھىيلە ئى [ئە] ئالداش، ساختا قىلىش ئۇ-چۇن ئىشلىتىلگەن ئۇسۇل، ساختىلىق، نەيرەڭ.

ھىيلىگەر ئى [ئە+پ] ھىيلە-مىكىر، ئالدام-چىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ساختىپەز، مەككار ئادەم: ھىيلىگەردىن تۇخۇم ئال-ساڭ، ئىچىدىن سېرىقى چىقماس (ما-قال). // ئۇنىڭ ھىيلىگەر ئادەملىكىنى خېلى بۇرۇنلا سەزگەن.

ئو

ئوبراز ئ [ر] ① ئوبييكتىپ شەيئىلەرنىڭ ئادەم مېڭىسىدىكى كۆپىيىسى: ئوبراز ئار-قىلىق تەپەككۇر قىلماق. ئوبرازىغا شەك كەلتۈرمەك. ② < ئىد > يازغۇچىنىڭ كۆزىتىش، تاللاش، پىششىقلاش ۋە يۇغۇ-رۇشىدىن كېلىپ چىققان تۈرمۇش مەن-زىرىسى.

ئوبزور ئ [ر] <ئىد > مەلۇم مەسىلە ياكى ۋەقە توغرىسىدىكى باھا ئاساسلىق بايان قىلىنىدىغان بىر خىل ئەسەر.

ئوبكوم ئ [ر] «ئوبلاستلىق پارتىيە كومىتە-تى» نىڭ قىسقارتىلمىسى.

ئوبلاست ئ [ر] ① بىرقانچە رايون ياكى ناھىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەمۇرىي بىر-لىك. ② ئاپتونوم ئوبلاستنىڭ مەركىزى: ئىدارە باشلىقى ئوبلاستقا مەجلىسكە كەد-كەن كۈنى ئۇلار كېلىپ قالدى.

ئوبوروت ئ [ر] < س ئق > تاۋارنى پۇلنىڭ ۋاستىسى بىلەن قولدىن قولغا ئۆتكۈ-زۈش ھەرىكىتى ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن پۇلنى قولدىن قولغا ئۆتكۈزۈش ھەرىكە-تى. ئۇ تاۋار ئوبوروتى بىلەن پۇل ئوبو-روتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئوبىدىنان ئ [ر<لات] < گېئول > ئەينەكلىك بىر خىل ئېتىلما جىنس. پۈ-تۈنلەي دېگۈدەك يانار تاغ ئەينىكىدىن تەشكىللەنگەن. ئادەتتە قارا كۇل رەڭ بو-لۇپ، ئوچۇق ئەينەك پارچىراقلىقىغا ۋە سەدەپسىمان ئۇزۇلۇش يۈزىگە ئىگە. ھۈ-نەر - سەنئەت بۇيۇملىرى ۋە بېزەك بۇ-يۇملىرىنىڭ خام ئەشياسى بولالايدۇ.

ئوبيوم ئ [ر] سىغىم؛ ھەجىم.

ئوبييكت ئ [ر<لات] ① <پەلس > بىزدىن تاشقىرى ۋە ئېڭىمىزغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بارلىق، ماددىي دۇنيا، مەۋجۇدىيەت. سۇبييكتنىڭ ئەكسى. ② كىشىنىڭ پائالىيىتى، دىق-قەت-ئېتىبارى قارىتىلغان ھادىسە، نەرسە ياكى ئادەم: تەنقىدنىڭ ئوبييكتى. ③ كۆچمە. مۇھەببەتلىشىۋاتقان ئىككى تەرەپ-تىن بىرى (بىر-بىرىگە نىسبەتەن): ئۇ قىزنىڭ ئوبييكتى بارمىكەن؟

ئوبييكتىپ سۈپ [ر] <پەلس > ① ئاڭدىن تاشقىرى بولغان ۋە ئاڭغا، كىشىلەرنىڭ سۇبييكتىپ قارىشىغا بېقىنمىغان، باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان، «سۇبييكتىپ» نىڭ ئەكسى: ئوبييكتىپ قانۇنىيەت. ئوبييكتىپ شارائىت. ئوب-ييكتىپ مەۋجۇدىيەت. ئوبييكتىپ رېئال-لىق. ② نەرسە ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئەسلىي

قىياپىتى بويىچە تەھلىل قىلىپ چىقىرىلغان، شەخسىي ھېسسىيات ئارىلاشتۇرۇلمىغان، بىر تەرەپلىمىلىكتىن خالىي، دۇرۇس، ھەققىي: ئوبيېكتىپ باھا. ئوبيېكتىپ خۇلاسە.

ئوبيېكتىۋىزم ئى [ر] ئوبيېكتىپ ۋەقەلىكنى، ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىكى ۋەقە، ھادىسە ۋە پاكىتلارنى پاسسىپ، يۈزەكى، بىرتەرەپلىمە ئىنكاس قىلىش.

ئوپېراتىۋنىزم ئى [ر<لات] <پەلس>ئىشچىلار ھەرىكىتى داۋامىدا پرولېتارىيات سىنىپىنىڭ مەنپەئىتىنى بۇرژۇئازىيە مەنپەئىتىگە بويسۇندۇرۇشقا ئۇرۇنىدىغان، بۇرژۇئازىيە بىلەن كېلىشىم، ھەمكارلىق تۈزۈشكە، سىنىپىي كۈرەش، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىدىن ۋاز كېچىشكە دەۋەت قىلىدىغان سىياسىي ئېقىم.

ئوپېرۇتۇنىست ئى [ر] <پەلس> ئوپېرۇتۇنىزم تەرەپدارى، ئوپېرۇتۇنىزم سىياسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى شەخس.

ئوپتىكا ئى [ر<گرېك] <فىز>فىزىكىنىڭ بىر تارمىقى. يورۇقلۇقنىڭ پەيدا بولۇشى، تارقىلىشى ھەمدە يورۇقلۇقنىڭ ھەر خىل ماددىلار بىلەن بولغان ئۆزئارا تەسىرى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئوپتىمىتر ئى [ر<لات] < فىز >ئوپتىكىلىق فائىدىلەردىن پايدىلىنىپ ياسالغان، كۆزنىڭ قىياپىتى بويىچە تەھلىل قىلىپ چىقىرىلغان، شەخسىي ھېسسىيات ئارىلاشتۇرۇلمىغان، بىر تەرەپلىمىلىكتىن خالىي، دۇرۇس، ھەققىي: ئوبيېكتىپ باھا. ئوبيېكتىپ خۇلاسە.

ئوبيېكتىۋىزم ئى [ر] ئوبيېكتىپ ۋەقەلىكنى، ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىكى ۋەقە، ھادىسە ۋە پاكىتلارنى پاسسىپ، يۈزەكى، بىرتەرەپلىمە ئىنكاس قىلىش.

ئوپېرۇتۇنىزم ئى [ر<لات] <پەلس>ئىشچىلار ھەرىكىتى داۋامىدا پرولېتارىيات سىنىپىنىڭ مەنپەئىتىنى بۇرژۇئازىيە مەنپەئىتىگە بويسۇندۇرۇشقا ئۇرۇنىدىغان، بۇرژۇئازىيە بىلەن كېلىشىم، ھەمكارلىق تۈزۈشكە، سىنىپىي كۈرەش، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىدىن ۋاز كېچىشكە دەۋەت قىلىدىغان سىياسىي ئېقىم.

ئوپېرۇتۇنىست ئى [ر] <پەلس> ئوپېرۇتۇنىزم تەرەپدارى، ئوپېرۇتۇنىزم سىياسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى شەخس.

ئوپتىكا ئى [ر<گرېك] <فىز>فىزىكىنىڭ بىر تارمىقى. يورۇقلۇقنىڭ پەيدا بولۇشى، تارقىلىشى ھەمدە يورۇقلۇقنىڭ ھەر خىل ماددىلار بىلەن بولغان ئۆزئارا تەسىرى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئوپتىمىتر ئى [ر<لات] < فىز >ئوپتىكىلىق فائىدىلەردىن پايدىلىنىپ ياسالغان، كۆزنىڭ زىتىش، تەھلىل قىلىش، ئۆلچەش قاتارلىق خىزمەتلەرگە ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋابلارنىڭ ئومۇمىي نامى.

ئوپتىمىزم ئى [ر<لات] <پەلس> كېلەچەككە، ئومۇمەن ھەربىر ئىشقا ئىنشىنىڭ بىلەن قاراش؛ ھەربىر نەرسىنىڭ ياخشى ۋە پايلاق تەرەپلىرىنى كۆرۈشكە مايىللىق.

ئوپتىمىست ئى [ر] <پەلس>ئوپتىمىزم روھى بىلەن سۇغىرىلغان، ھەر نەرسىگە، ھاياتقا تولۇق ئىشەنچ بىلەن قارايدىغان، ئۇنىڭدىن زوقلىنىدىغان كىشى.

ئوپېرا ئى [ر < لات] < ئىت > شېئىرىي خۇسۇسىيەت بىلەن دراماتىك ۋەزىيە ئورگانىك ھالدا بىرىكىپ بېزىلغان دراما.

ئوپېراتسىيە ئى [ر<لات] ① < تېب >بەزى كېسەللىكلەرنى داۋالاش مەقسىتىدە كېسەللەنگەن جايىنى خىرۇرگىيە يولى بىلەن يېرىش، كېسىش، تىكىش: ئوپېراتسىيە قىلماق. ئوپېراتسىيە ئۆيى. ②<ھەربىي> بىرەر مەقسەتنى كۆزلەپ ياكى بىرەر ۋەزىپىنى بېجىرىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان جەڭ ھەرىكەتلىرىنىڭ يىغىندىسى.

ئوپېراتور ئى [ر<لات] كىنو-فىلىملەرنى سۈرەتكە ئالغۇچى كىشى.

ئوتتېلىيە ئى [لات] <بوت> يارلىقئوت ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى نېپىز ھەم يۇمۇ-

شاق، تۇخۇم شەكىللىك بولۇپ، توپلـ
ـشىپ ئۆسىدۇ، رەڭگى قىزغۇچ بېشىل
كېلىدۇ، گۈلى ئاچ بېغىر رەڭدە بولىدۇ.
مېۋىسى قاناتلىق كېلىدۇ.

ئوتوفون ئ[ر<گرېك] <تېب>قۇلىقى ئاجىز
كىشىلەرنىڭ ئاۋازلارنى ئاڭلىشىغا ياردەم
بېرىدىغان بىر خىل ئەسۋاب. ئۇنىڭ بە-
زىلىرى ئاكۇستىكىلىق پرىنسىپ بويىچە
ئاۋاز دولقۇنىنى توپلاپ قۇلاقتا يەتكۈزۈپ
بـېـرىدۇ؛ يەنە بەزىلىرى ئېلېكتر ئىلمى
پرىنسىپلىرى بويىچە ئاۋاز قوبۇلغۇچ يا-
كى مىكروفون قوبۇل قىلغان ئاۋاز دولقۇ-
نىنى چوڭايتىپ قۇلاقتا يەتكۈزۈپ بېرىدۇ.

ئوچېرك ئ[ر] <ئەد>ئېپىك ژانىرلارنىڭ
بىرى. ئۇ ۋەقە، ھادىسىلەرنى، تۇرمۇش
پاكىتلىرىنى ۋە كونكرېت كىشىلەر پائالـ
ـيىتىنى ئەينەن تەسۋىرلەش بىلەن باشقا
ئېپىك ژانىرلار (مەسىلەن، پوۋېست، ھې-
كايە) دىن پەرقلىنىدۇ.

ئودونتولوگىيە ئ[ر<گرېك] <تېب>چىش،
چىشنىڭ تۈزۈلۈشى، بېتىلىشى ۋە ئۇنىڭـ
ـدىكى كېسەللىكلەرنى تەتقىق قىلىدىغان
پەن.

ئورانگۇتان ئ[ر<مالايچە] <زوئول>سۈت
ئەمگۈچى ھايۋان. تېنى مايمۇندىن چوڭ،
ئىككى قولى ئۇزۇن، پۇتۇن تېنىدە قىز-
غۇچ بېغىر رەڭ تۈكلىرى بار، ساغرا قاداق-
چىسى يوق، مېۋە يەيدۇ، جەنۇبىي ئوكـ
ـيان تاقىم ئاراللىرىدا ياشايدۇ.

ئوربىتا ئ[ر<لات] ① <ئاستر>ئاسمان
جىسىملىرىنىڭ ئالەم بوشلۇقىدىكى باشقا
بىر جىسىمنىڭ تارتىش كۈچى تەسىرىدە
قـىلىدىغان ھەرىكەت يولى. مەسىلەن،
يـەرنىڭ قۇياش ئەتراپىدىكى يولى يەر
ئـورىـتـىسى دېيىلىدۇ. ② <فىز>
جىسىملارنىڭ بەلگىلىك قانۇنىيەت بويـ
چە قىلىدىغان ھەرىكەت يولى. مەسىلەن،
ئاتومدىكى ئېلېكترون ۋە سۇنئىي ھەم-
راھنىڭ ھەرىكىتى بەلگىلىك ئوربىتا بو-
يىچە بولىدۇ.

ئوردىر ئ[ر<نېم<فران] <مال>پۇل ۋە
مالالارنىڭ كىرىم-چىقىملىرى خاتىرىلىنـ
ـدىغان تىزىملىك.

ئوردېن ئ[ر<لات] دۆلەتكە تۆھپە قوشقان
كىشىلەرگە بېرىلىدىغان بىر خىل شەرەپ
مېدالى، نىشان: ئوردېن بىلەن مۇكاپاتلـ
ـىماق.

ئـوردىـنـات ئـى[ر<لات] <مـلـك>
تـەكـشىلىكتىكى خالىغان بىر نۇقتىدىن
ئـابسىسسا ئوقىغىچە بولغان ئارىلىق بۇ
نۇقتىنىڭ ئوردىناتى دېيىلىدۇ.

ئورفوگرافىيە ئ[ر<گرېك] كونا<تىل>يېزىق
تىلىنىڭ يېزىلىش قائىدىسى ۋە يېزىقنى
قېلىپلاشتۇرۇش قائىدىسى.

ئورگېستر ئ[ر<فران] <مۇز>مۇزىكا ئە-
سەرلىرىنى بىرلىكتە ئىجرا قىلىدىغان چالـ

غۇ ئەسۋابلىرى يىغىندىسى ۋە شۇ ئەسـ
ۋابلارنى چالىدىغان مۇزىكىچىلار كوللېكـ
ـتـىپى: دۇخوۋۇي ئورکېستىر. تارلىق
چـالـغۇلار ئورکېستىرى. مىللىي چالغۇ
ئەسۋابلار ئورکې ـتىرى.

ئورگان I ئى [ر<گرېك] ① < بىئول > ئادەم، ھايۋان، ئۆسۈملۈك ۋە ئومۇمەن جانلىق ئورگانىزملارنىڭ مەلۇم بىر فۇنكـ ـسىيىنى بېجىرىدىغان قىسمى؛ ئەزا: سې ـزىش ئورگىنى. ئاڭلاش ئورگىنى. ② بىرەر باشقۇرۇش سىستېمىسىغا كىرىدىغان مۇئەسسەسە، تەشكىلات؛ ئىش بېجىرگۈ ـچـى تارماق؛ ئىدارە: مەمۇرىي ئورگان. ھەربىي ئىشلار ئورگىنى. ئورگان خىزمـ ـتى. ئورگان گېزىتى.

ئورگان II ئى [ر <گرېك] <مۇز >تاللىق چالغۇ ئەسۋابى. شەكلى ئۇزۇن تۆت چاسا ساندۇققا ئوخشايدۇ، ئىچىدە مىستىن يا ـسالغان تاللىرى بار، ئۇستى تەرىپىگە بې ـسىش كۇنۇپكىلىرى ئورنىتىلغان بولۇپ، شۇ كۇنۇپكىلار بېسىلسا تاللار ھەرىكەتكە كـېلىدۇ. ئاياغ تەرمىتە تەپكۈچ بولۇپ، ئاياغ بىلەن تېپىلگەندە شامال ساندۇقىدا يەل پەيدا بولۇپ مىس تاللارنى تەۋرىتىپ ئاۋاز پەيدا قىلىدۇ.

ئـورگـانـىزم ئى [ر<لات] <بىئول> ① ھاياتلىقى بولغان يەككە تەنلەرنىڭ ئومۇ ـمىي ئاتلىشى. ئادەتتە ئۇ ئۆسۈملۈك ۋە ھـايـۋانـلارنـى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ②

ئورگان: ھەرىكەت ئورگانىزمى.

ئورگانىك سۈپ [ر] ① ئورگانىزمغا، جانلىق مەۋجۇداتقا ئائىت، تىرىك مەۋجۇداتلار بە ـلەن باغلىق بولغان؛ تىرىك، جانلىق: ئورگانىك دۇنيا. ② ھايۋان ياكى ئۆ ـسۈملۈكلەرنىڭ چىرىشىدىن ھاسىل بولـ ـغان؛ تىرىك ئورگانىزملار مەھسۇلىدىن ئېلىنغان: ئورگانىك ماددا. ئورگانىك ئو ـغۇت. ③ كاربون بىرىكمىلىرىگە ئالاقىدار بولغان: ئورگانىك خىمىيە. ئورگانىك ئەينەك. ئورگانىك بوياق. ④ بىرەر كىم ياكى نەرسىنىڭ ئاجرالماس بىر قىسمى ھېسابلىنىدىغان، ئۇنىڭ بىلەن چەمبەر ـچاس باغلانغان؛ ئەڭ بېقىن: ئەسەر ۋەقە ـلىكلىرى، پېرسوناژلار ئوبرازى، ئىجتىمـا ـئىي مۇھىت ۋە تەبىئەت تەسۋىرلىرى بىلەن ئورگانىك بىرلىككە ئىگە بولۇش لازىم.

ئورگىنىيە ئى [لات] <بوت > گۈلىساماق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولـ ـلۇق ئۆسۈملۈك. تەركىبىدە يېپىشقاقلىق شىرنىسى بولىدۇ. يوپۇرمىقى كەڭ ھەم تۆمۈنە شەكلىدە بولۇپ، توپلىشىپ ئۆ ـسىدۇ، ياز ۋە كۈزدە ئېچىلىدۇ. يۇرەكنى قۇۋۇتلەيدۇ.

ئورىگنال ئى [ر<لات] ① بىرەر ئەسەرنىڭ ئاپتور تەرىپىدىن بىۋاستە يېزىلغان نۇسـ ـخىسى، ئەسلىي نۇسخىسى، كۆپىيىسى: ماقالىنىڭ ئورىگىنالى. ② بىرەر نەرسە،

ماقاله قاتارلىقلارنى بيزنىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان قەغەز؛ ماقاله قەغەزى.

ئوزا (ئوزايى) ئى [ئە] ① ئەلپاز، تاشقى قىياپەت، تۇرق، سىرتقى كۆرۈنۈش، رەڭ-گىروي: ـــ ئوزايىگدىن قارىغاندا، بىر قەيسى ئىشقا دۇچ كەلگەندەك قىلىسەنغۇ، ـــ دەپ سوردى ئۇ مەندىن. ② كەيپىيات، روھ: قىزنىڭ ئوزايىدىن يىگىتنى ئاللىقاچان كۆرگەنلىكى سېزىلىپ تۇراتتى.

ئوزون ئى [ر<گرېك] <خم>ئوكسىگېننىڭ ئاللوتروپىك شەكلى ئۆزگىرىشى، يەنى رەڭسىز، ئالاھىدە پۇراقتا ئىگە گاز. سۇدا ئېرىيدۇ. توك ئۆتكەندە ياكى قۇياش ئۇلترا بىنەپشە نۇرىنىڭ تەسىردە ھاۋادىكى ئوكسىگېن ئوزۇنغا ئۆزگىرىدۇ. ئادەتتە ئوكسىدلىغۇچى ۋە مىكروب ئۆلتۈرگۈچى قىلىنىدۇ.

ئوسموس ئى [ر<گرېك] <فىز> سۇيۇقلۇقنىڭ جىسىمنىڭ سىرتقى يۈزىدىن ئاستا-ئاستا ئېچىگە سىڭىپ كىرىش جەريانى.

ئوسمي ئى [ر<گرېك] <خم>مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Os(Osmium). سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 22.48. مېتاللار ئىچىدە سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى ئەڭ چوڭ، رەڭگى كۆك، كۇل رەڭ، پارقىراق، قاتتىق لېكىن چۈرۈك. ئوسمي بىلەن ئىرىدىيىنىڭ قېتىشمىسى سائەت، ئەسۋابلارنىڭ ئۇچى ۋە قەلەم ئۇچىنى ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ.

ئوسۇك ئى [خەن] <بوت>① مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئۇزۇن، سوقمچاق، گۈلى باشسىمان گۈل رېتىدە، رەڭگى سېرىق. غولى ۋە يوپۇرمىقى ئادەتتىكى كۆكتات ھېسابلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈك غولى.

ئوسېتر ئى [ر] <زېئول>بېلىقلارنىڭ بىر ئۇرۇقدىشى، چوڭلىرىنىڭ تەن ئۇزۇنلۇقى بەش مېتىر كېلىدۇ. تېنىدە بەش قاتار قاتتىق تەڭگىچىلىرى بار، ئېغىزى ئالدىغا ئۆسۈپ چىققان، يېرىم ئاي شەكلىدە، ئىككى تەرەپتە يالپاق بۇرۇتچىلىرى بار. ياز پەسلىللىرىدە دەريا سۇلىرىغا تۇخۇم سالىدۇ. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، دېڭىزغا قايتىپ ھايات كەچۈرىدۇ.

ئۇششاق ئى [ئە] <مۇز>ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ سەككىزىنچىسىنىڭ نامى: ئۇششاق مۇقامى.

ئوفتسېر ئى [ر<لات] <ھەرب>ئارمىيىدىكى كوماندىرلار سوستاۋىغا مەنسۇپ ھەربىي خىزمەتچى، ھەربىي باشلىق.

ئوقەت ئى [ئە] ① تىرىكچىلىك، ھاياتلىق ئۇچۇن زۆرۈر بولغان ماددىي نەرسىلەر:

ئۇلارنىڭ هال-ئوقىتى خېلىلا ياخشى ئە-دى. ② تىرىكچىلىككە زۆرۈر بولغان ماد-دىي نەرسىلەرگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن قە-لىنغان ئىش، پائالىيەت؛ تىجارەت: مەن بۈگۈنكى ئوقىتىمدىن خېلىلا مەمنۇن بول-دۇم.

ئوقۇبەت ئى [ئە] روهىي ياكى جىسمانىي ئازاب، جاپا-مۇشەققەت؛ ئېغىر قىيىنچە-لىق: ئوقۇبەت بىرلە ئۆتكۈزدۇم قارا كۈن-ىنى يۇسۇپ ئوخشاش، زۇلەيخادەك ڭاپا ئەيلەپ مېنى بول كۈن ئېتىڭ باخ-باخ!

ئوقۇر ئى [پ] هايۋانلارغا يەم-خەشەك بې-رىش ئۈچۈن، هايۋانلارنىڭ بويى يەتـ-كۈدەك ئېگىزلىكتە تەكچى شەكلىدە سې-لىنغان، چۆرىسىدە كىچىك توسۇق-تېمى بولغان قۇرۇلما: ئالمىغان ئاتقا ئوقۇر سال-ىتۇ (ماقال).

ئوكتاۋا ئى [ر<لات] <مۇز>ئارىلىقى سەك-كىز ئاۋاز دەرىجىسىگە ئىگە ئىنتېرۋال.

ئوكسىد ئى [ر<گرېك] <خىم > خىمىيىۋى ئېلېمېنتلارنىڭ ئوكسىگىن بىلەن بىرىكـ-كىدىن هاسىل بولغان ماددا. ئۇ ئاساس-لىق ۋە كىسلاتالىق دەپ ئىككىگە بۆلۈ-نىدۇ.

ئوكسىگېن ئى [ر<گرېك] <خىم>گاز ئېلې-مېنت. بەلگىسى O(Oxygenium). رەڭسىز، پۇراقسىز گاز، بېنىشقا يارىدىم بېرە-دۇ. خىمىيىلىك خۇسۇسىيىتى بەك ئاك-تىپ بولۇپ، كۆپلىگەن ئېلېمېنتلار بە-لەن بىۋاستە بىرىكىدۇ. ئادەم، هايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ نەپەس ئېلىشىدا مۇهىم گاز هېسابلىنىدۇ. ئادەتتە ئوكسـ-گېن گازى دەپ ئاتىلىدۇ.

ئوكۇل ئى [ر] ① بەدەنگە، تېرە ئاستىغا شىپىرىس ۋاستىسى بىلەن سۈيۇق دورا ماگدۇرۇش، كىرگۈزۈش: ئۇ دوختۇرخانىغا بېرىپ ئۈزىگە ئوكۇل قىلدۇرۇپ كەپتۇ. ② ئومۇمەن شىپىرىس ۋاستىسى بىلەن بەدەنگە، تېرە ئاستىغا كىرگۈزۈلىدىغان دو-را: ئوكۇل تۇڭەپتۇ. دوختۇرخانىدىن دەر-هال ئوكۇل ئەكېلىش كېرەك.

ئوكۇلىيار ئى [ر<لات] <فىز>مىكروسكوپ، دۇربۇن قاتارلىق ئوپتىك ئەسۋابلاردىكى قارايىدىغان تەرىپكە ئورنىتىلغان لىنزا.

ئوكۇن ئى [ر] <زۇئول >بىر خىل بېلىق. تېنىنىڭ ئۈستۈنكى قىسىملىرى كۆكۈچ كۇل رەڭ، ئاستى ئاقۇچ كۇل رەڭ، تېنى-نىڭ ئىككى يان تەرىپىدىكى دۈمبە پالاق-چىسىدا قارا سەپكۈنلىرى بولىدۇ. بېقىن دېڭىزلاردا ياشايدۇ. كۆزنىڭ ئاخىرلىرىدا دەريا ئېغىزلىرىغا بېرىپ تۇخۇم سالىدۇ.

ئوكيان ئى [ر<گرېك] <جۇغ >يەر شارى يۈزىنىڭ سۇ بىلەن بېپىلغان كەڭ ئورۇن-لىرى بولۇپ، يەر شارىنىڭ $\frac{7}{10}$ قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. يەر شارىدا تىنچ ئوكيان، ئات-لانتىك ئوكيان، هىندى ئوكيان ۋە شى-مالىي مۇز ئوكيانىدىن ئىبارەت تۆت ئوك-

يان بار.

ئوكيانيه ئى [ر<گرېك] < جوغ > تىنچ ئوكياندىكى كۆپ ساندىكى ئاراللار كۆزده توتۇلىدۇ. ئادەت بويىچه ئۇ ئاۋسترالىيه هەم يېڭى زېللاندىيه، مىكرونېزىيه، پولىنېزىيه ۋه مېلانېزىيەدىن ئىبارەت تۆت قىسمنى ئۆز ئىچىگه ئالىدۇ.

ئولىگارخىيه ئى [ر<گرېك] <پەلس>ئاز سانىدىكى ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلار ھەممىنى كونترول قىلىدىغان بىر خىل سىياسىي تۈزۈم.

ئولىمپىك سۈپ [ر] <تەن > خەلقئارالىق ئۇنۇۋېرسال تەنھەرىكەت مۇسابىقه يىغىنى. قەدىمكى گرېتسىيىنىڭ ئولىمپىيه كىنتىدىكى ماھارەت مۇسابىقىلىشىشتىن كېلىپ چىققان. ھازىرقى زامان 1-نۆۋەتلىك ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنى 1896-يىلى گرېتسىيەدىكى ئافىنادا ئۆتكۈزۈلگەن، ھەر تۆت يىلدا بىر نۆۋەت ئۆتكۈزۈلىدۇ، قىشلىق تەنھەرىكەت تۈرلىرىنىڭ مۇسابىقىسى ئايرىم ھالدا قىشلىق ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنى دەپ ئاتىلىدۇ.

ئوم مق [ر<نېم] <فز>ئېلېكتر قارشىلىق بىرلىكى. ئۆتكۈزگۈچتىكى ئېلېكتر بېسىمى 1 ۋولت، ئۇنىڭدىن ئۆتكەن توك 1 ئامپىر بولغاندا، ئۆتكۈزگۈچنىڭ قارشىلىقى 1 ئوم بولىدۇ. بۇ بىرلىك گېرمانىيە فىزىكا ئالىمى ئوم (Georg Simon Ohm) نى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن بېرىلگەن.

ئوموت ئى [ئە] تارس. قەدىمكى بىر خىل جەڭ قورالى. ئادەتته سېپى، تاۋۇزغا ئوخشاش يۇمىلاق بېشى ھەم بېشىدا ئۇچلۇق مىخ-لىرى بولىدۇ.

ئوموم ئى [ئە] كۆپچىلىك، كوللېكتىپ؛ ھەممە: ئۇلارنىڭ زور كۆپچىلىكى، تەبىئىيكى، ئىشچىلار ياكى ئىشچىلار سىنىپى پىنىنىڭ ئوموم ئېتىراپ قىلغان ۋەكىللىرى.

ئوموملەن رەۋ [ئە] ئاساسىي جەھەتتىن، ئومۇمىي جەھەتتىن قارىغاندا، ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا: ئوكۇل ئومۇملەن بالىغا زىيانلىق ئەمەس ئىدى، ئايال ماڭا رەھىمەت ئېيتىپ، بالىنى يۆگەپ قايتىپ كەتتى.

ئومۇمىي سۈپ [ئە] ① پۈتكۈل خەلققه، ئومۇمغا ئورتاق بولغان، كۆپچىلىكنى، ئومۇمنى ياكى شۇلارنىڭ مەسىلىلىرىنى ئۆزىگه ئوبييكت قىلغان: ئومۇمىي يىغىن. ② جەمئىي؛ ھەممىنى ئۆز ئىچىگه ئالغان، يىغىندا: بۇ يىلقى ئومۇمىي كىرىم-ئىگىز قانچىگه يەتكەندۇ؟ ③ ئومۇميۈزلۈك: ئادەت ئومۇمىي مۇداپىئەگه مەسئۇل ئىدى.

ئومۇمىيەت ئى [ئە] ئومۇمغا تەئەللۇق بولۇش، ئومۇمغا مەنسۇپلۇق، ئومۇملۇق: بىز ئىشىنىمىزكى، بىزنىڭ خەلقىمىز ئومۇمىيەتنى ھېسابقا ئالمىدىغان، ئىنتىزامچان خەلق.

ئونتولوگىيه ئى [ر<گرېك] <پەلس > پەلسەپىنىڭ دۇنيانىڭ مەنبەسى ياكى تەبىئىتنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

ئۇ

ئۇپۇق ئى [ئە] ئاسمان بىلەن يەر ياكى سۇ يۈزىنىڭ كۆز يەتكۈدەك يىراقلىقتا تۇتاشقاندەك كۆرۈنىدىغان قىسمى: شىمال تەرەپتە تاغ تىزمىلىرى بارغانچە يىر تال يىپ بولۇپ ئاخىرى ئۇپۇققا چۆكۈپ كېتەتتى.

ئۇتوپىزم ئى [ر<گرېك] خىيالپەرەسلىك، خام خىياللىق.

ئۇتوپىست ئى [ر] ئەمەلگە ئاشمايدىغان خام ياللارنى قىلغۇچى، خىيالپەرەس ئادەم.

ئۇتوپىيە ئى [ر<گرېك] ① توماس مور ئوتتۇرىغا قويغان خىيالىي سوتسىيالىزم تەلىماتى. ② ئەمەلگە ئاشمايدىغان خام خىيال، قۇرۇق ئارزۇ. ③ <ئىد>جەمئىيەت توزۇمىنىڭ كەلگۈسىنى تەسەۋۋۇر ئاساسىدا تەسۋىرلىگۈچى بەدئىي ئەسەر.

ئۇچاستكا ئى [ر] ① بىرەر ئىش، پائالىيەت ئۇچۇن مەخسۇس ئاجرىتىلغان يەر بۆلىكى، مەيدان: سايلام ئۇچاستكىسى. ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش ئۇچاستكىسى. ② ئىش-ھەرىكەتنىڭ دائىرىسى، تارماق، سىلسىلە: 20 نەچچە يىل يېتىشتۇرۇش ئارقىلىق ھازىر زاۋۇت بويىچە ھەربىر سېخ، ئۇچاستكا، پەن-ئۇرۇپپىدا مىللىي كادىرلار بار بولدى. ③ تۆمۇرىيول، تاشيول لىنىيىسىدىكى يول ئاسرىغۇچى ئىشچىلار تەشكىلاتى ۋە ئۇلار ئورۇنلاشقان جاي: بۇ سومكا تۆمۇرىيول تارماق ئۇچاستكىسى ئاشخانىسىنىڭ زاپخوزى يوقىتىپ قويغان سومكا بولۇشى مۇمكىن.

ئۇد I ئى [ئە] <مۇز>كۆپ تارلىق، شەكلى ئۇچ بۇرجەك ۋە تىرناق ياكى ناخۇل بەلەن چېلىنىدىغان بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى.

ئۇد II ئى [ئە] <بوت>مازارئىون ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان ئېگىز دەرەخ. يوپۇرمىقى قېلىن، پارقىراق، گۈلى ئاق. ياغچى قاتتىق ھەم ئېغىر، رەڭگى سېرىق، خۇشبۇي پۇرىقى بار. ئىسرىق سېلىشقا ئەڭ ياخشى ماتېرىيال بولىدۇ. ياغچى دورا قىلىندۇ، ئاغرىق پەسەيتىش، ئاشقازاننى ياخشىلاش رولى بار. ياغچىمۇ ئۇد دېيىلىدۇ. تروپىك بەلۋاغدىن چىقىدۇ.

ئۇدا رەۋ [ئە] قايتا- قايتا، تەكرار؛ ئۇزۇلدۇر-مەي: شۇنىڭدىن كېيىن ئەخمەت ئۇدا ئۇچ يەكشەنبە كۈنى زور ئۇمىد بىلەن تاغىسىنىڭ ئۆيىگە باردى.

ئۇدار سف [ر] <مۇز> مۇزىكىلىق تاۋۇشنىڭ داۋاملىشىش ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن-قىسقىلىقىنى ھېسابلاشتا قوللىنىلىدىغان بىرلىك.

ئۇدۇم ئى [ئە] ① ئۇمۇم تەرىپىدىن قوبۇل

قىلىنغان تەرتىپ، ئادەت؛ ئەنئەنە: بالىنى بۆشۈككە سېلىش تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئۇدۇمىدا بىر خىل ئادەت قارىشىنى شەكىللەندۈرگەن. ② ھەربىر شەخسنىڭ ئۆزىگە خاس ئادىتى، ئىرسىيىتى؛ مەشغۇلاتى، كەسپى: قېنى، ئۇ بۈگۈنكى كۈندە ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۇدۇمىنى ئاپتۇمۇ - يوق، بىر كۆرۈپ باقايلى.

ئۇران I ئى [ر < گرېك] < خم > رادىئو ئاكتىپ مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى U(Uranium) . قارامتۇل كۈل رەڭ پاراشوك ھالەتتىكى ماددا ياكى كۈمۈش رەڭلىك كرىستال، a, B ۋە Y نۇرلىرىنى تارقىتىدۇ، ئەڭ تۇراقلىق ئىزوتوپىنىڭ يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى 4 مىليارد 500 مىليون يىل. ئۇرانىنىڭ تەبىئەتتە تارقىلىشى ئىنتايىن ئاز، ئاتوم ئېنېرگىيىسى ھاسىل قىلىشتا قوللىنىلىدۇ.

ئۇران II ئى [ر < گرېك] < تاتار > قۇياش سىستېمىسىدىكى توققۇز چوڭ پلانېتىنىڭ بىرى. قۇياش بىلەن بولغان ئارىلىقىنىڭ يىراق - يېقىنلىق تەرتىپى بويىچە سانىغاندا 7- پلانېتا ھېسابلىنىدۇ. قۇياشنى بىر قېتىم ئايلىنىپ چىقىش دەۋرى تەخمىنەن 84 يىل، يورۇقلۇق دەرىجىسى ئاجىزراق كېلىدۇ. ئۇنى پەقەت تېلېسكوپ ئارقىلىقلا كۆرگىلى بولىدۇ. يۈزىنىڭ تېمپېراتۇرىسى 200℃ — سىرتىدىكى ئاتموسفېرا قەۋىتىنىڭ تەركىبى ئاساسەن ھىدروگېن بىلەن ھېتاندىن ئىبارەت. ئۇنىڭ يەنە سەككىز نۇر ھالقىسى ۋە بەش دانە ھەمراھى بار.

ئۇرانىنت ئى [<گرېك] <گېئول > بىر خىل مىنېرال. كۆپىنچە تورىي، رادىي، ئاز ئۇچرايدىغان يەر ھېتاللىرى ئارىلىشىدۇ. تەڭ ئوقلۇق كرىستال سىستېمىسىدا. قارىمايا ياكى تۆمۈر قارا رەڭلىك، سۇزۇك ئەمەس، مايا پارقىراقلىقىدا. كۈچلۈك رادىئو ئاكتىپلىقى بار. ئاساسەن زور كرىستاللىق جىنسلاردا، يۇقىرى تېمپېراتۇرلىق ئىسسىق ئېرىتمە كان ياتمىلىرىدا ئۇچرايدۇ. ئۇران تاۋلايدىغان مىنېراللىق خام ئەشيا ھېسابلىنىدۇ.

ئۇرىيە ئى [ر] < خم > ئورگانىك بىرىكمە. رەڭسىز كرىستال، سۇدا ئېرىيدۇ، ئادەم سۈيدۈكىدە تەخمىنەن 2 بولىدۇ، سىنتېز ئۇسۇلى ئارقىلىق ئېلىنىدۇ، ئوغۇت، يەمخەشەك قىلىنىدۇ. پارتلىغۇچى دورا، سۈلياۋ ياساشتىمۇ قوللىنىلىدۇ.

ئۇستا ئى [پ] ① بىرەر كەسىپ، ھۈنەر بىلەن شۇغۇللانغۇچى مەلىكلىك كىشى، ماھىر: ئىش ئۇستىسىدىن قورقار (ماقال) . ② مەلۇم كەسىپ، ھۈنەرنى باشقىلارغا ئۆگىتىپ يېتىشتۈرگۈچى كىشى؛ ئۇستاز: ئۇستا كۆرمىگەن شاگىرت ھېر مۇقامدا يورغىلار (ماقال) . ③

كىشى ئىسسىلىرىدىن كېيىن كېلىپ، شۇ كىشىنىڭ بىرەر ھۇنەر-كەسپىكە ماھىرلىقىنى بىلدۈرىدۇ: سابىر ئۇستا چوڭ ر-مونت گۈرۈپپىسىنىڭ گۈرۈپپا باشلىقى ئىدى.

ئۇستات [پ] ① ئى. يېزىت. ئۇستاز: بۇ مەسىرالاردا بولغان ئىشقى مەزمۇن، ئۇستاتلىرىنىڭ بارىنى قىلدى مەنۇن. ② سۈپ. بىرەر ئىشتا ئۆزىنى ماھىر، ئۇستا قىلىپ كۆرسەتكىشكە ئۇرۇنىدىغان ياكى ھېيلە - نەيرەڭ ئىشلىتىدىغان: ئۇستات ئادەم. ئۇستات ئايال.

ئۇستاز ئى [ئە <پ] ① كەسىپ، ھۇنەر، ئىلىم قاتارلىقلارنى ئۆگەتكۈچى؛ مۇئەللىم: مەن ساۋاق ئالغان ژاپادىن بۇ مۇھەببەت بابىدا، بىۋاپالىق رەسمىنى ئۇقتۇرمىغان ئۇستاز ماڭا. ② يولبۇرۇق كۆرسەتكۈچى، تەربىيىلىگۈچى، بېتەكچى: قىلدىم بۇ يەردە كۆرەش مۇنبىرى، «ئاقسۇ گېزىتى» مەخسۇس بېتىنى. «قاينام ئۆركەشى» دولقۇن ياسىدى، ئاڭلاپ نەمشېھەت ئۇستاز ئېتىنى.

ئۇستىخان ئى [پ] ① بەدەن ئىسكىلىتىنىڭ ھەربىر قىسمى، سۆڭەك: ئۇستىخانلىرى ئاغرىق. ② سويۇلغان مالنىڭ گۆشى شىلۈپىلىنغاندىن كېيىنكى قىسمى: ئۇستىخان قاينىتاق. ئۇستىخان غاجماق.

ئۇستىخانا ئى [پ] توقۇش، بىرەر نەرسە ياساش ياكى رېمونت قىلىشقا كېرەكلىك سايمانلار ئورۇنلاشتۇرۇلغان مەشغۇلات ئۆيى: مەتباقى قۇلۇپنى بۇزۇپ، ئۇستەخانىنىڭ ئىچىگە كىرگەنىدى.

ئۇستىرا ئى [پ] چاچ، ساقالنى قىرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۆتكۈر پولات تېغىلىق ئەسۋاب.

ئۇستىرلاپ ئى [ئە<گرېك] يېزىت. ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ئېگىزلىكىنى ئۆلچەشتە قوللىنىلىدىغان ئەسۋاب، پالچىلار پال ئېچىشتىمۇ قوللىنىدۇ.

ئۇستىرىتسا ئى [ر<لات] <زۇئول >يۇمشاق تەنلىك ھايۋان. ئىككى قېپى بار. بىرى كىچىك، تەكشى؛ يەنە بىرى چوڭ ۋە كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ. قاپچۇقىنىڭ يۇزى ئويمان ھەم چوڭقۇر. گۆشنى ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ. گۆش، قاپچۇق، مايلىرى دورا ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

ئۇستىكار [پ] ① ئى. مەلۇم ھۇنەر - كەسپىكە بېتەكچىلىك قىلىپ، باشقۇرغۇچى باش ئۇستا: ھۇنەرۋەنچىلىك ئىشخانىلىرىدا ئۇستىكار، نەمكار ۋە شاگىرتلىق پەرقلىرى مەيدانغا كەلدى. ② سۈپ. مەلۇم ھۇنەر-كەسىپتە داڭلىق، ماھىر: پەرھات بولۇپ سۇزدى ئوغۇل، دەريادىن قاشتاش. زۇمرەت تاشقا چەكتى شوخ گۈل، ئۇستەكار نەققاش.

ئۇسسۇل ئى [ئە] <ئۇس >رېتىملىق ھەرىكەتلەر ئاساسىي ئىپادىلەش ۋاستىسى قىلىنىدىغان بىر خىل سەنئەت شەكلى.

ئۇنىڭ بىلەن كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشى، ئىـ دىيىسى ۋەھىسىياتىنى ئىپادىلەشكە بو-لىدۇ. ئادەتتە ئۇنىڭغا مۇزىكا تەڭكەش قىلىندۇ: ئۇسسۇل ئويناماق. ئۇسسۇلغا چۈشمەك. خەلق ئۇسسۇلى. داپ ئۇسسۇ-لى.

ئۇسلۇب ئى [ئە] ① بەرمە دەۋر، مىللەت، ئېقىم ياكى بەرمە شەخسنىڭ بەدىئىي ئە-سەردە ئىپادىلەنگەن ئاساسلىق ئىدىيىۋى ئالاھىدىلىكى ۋە سەنئەت ئالاھىدىلىكى؛ ئىستىلى: مىللىي ئۇسلۇب. ئەرەب ئۇس-لۇبىدا سېلىنغان قۇرۇلۇشلار. ②<ئەد> يازغۇچىنىڭ تىل ۋاستىلىرىدىن پايدىلا-نىشتىكى ئۆزىگە خاس يولى، ئۇسۇلى: بەزى مۇھەررىرلەر ئەسەرنى قىزىل قەلەمى بىلەن باشتىن - ئاخىر ئۆزگەرتىپ چىقـ-دۇ. ئاپتورنىڭ ئۇسلۇبىغا ھۆرمەت قىل-مايدۇ.

ئۇسۇل ئى [ئە] ① بەرمە ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ يو-لى، تەرتىپى، تەرىزى؛ چارە، ئامال: پىكىر قىلىش ئۇسۇلى. ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇ-لى. ئۇسۇل تاپماق. ② پائالىيەت ۋە ئىش جەريانىدا شەكىللەنگەن ئۆزىگە خاس ئادەت: ئاددىيراق قىلىپ ئېيتقاندا، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى قانداق بول-سا ئۇلارنىڭ پىكىر قىلىش ئۇسۇلىمۇ شۇنداق بولىدۇ.

ئۇگلېرود ئى [ر] <خم> ← **كاربون.**

ئۇلترا سۈپ [ر<لات] دەرىجىدىن، ئادەتتىن تاشقىرى؛ زىيادە: ئۇلترا ئاساسلىق جىنس. ئۇلترا قىسقا دولقۇن.

ئۇلتىماتۇم ئى [ر<لات] <ت ئىش> بىر دۆلەت باشقا دۆلەتنىڭ قوبۇل قىلىشى زۆرۈر دەپ قارىغان تەلەپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان، قو-بۇل قىلمىسا قوراللىق كۈچ ئىشلىتىلىدى-غانلىقى ياكى باشقا مەجبۇرلاش تەدبىر-لىرى قوللىنىلىدىغانلىقى ئېيتىلغان دېپ-لوماتنىڭ ھۆججىتە. بۇنداق ھۆججەتتە مەلۇم مۇددەت ئىچىدە جاۋاب بېرىش تە-لەپ قىلىنىدۇ.

ئۇماچ ئى [پ] قوناق ياكى تېرىق ئۇنىنى گۆش ۋە چامغۇر قاتارلىقلار سېلىپ قاينـ-غان سۇغا چېلىپ تەييارلىنىدىغان سۇيۇق تاماق: ئۇمىچى يوق مازاردىن شەيخ قە-چىپتۇ (ماقال).

ئۇمىۋالنىك ئى [ر] يۇز-قولنى يۇيۇش ئۈ-چۈن تەييارلانغان جۇمەكلىك قۇرۇلما.

ئۇنسۇر ئى [ئە] ① ئېلېمېنت: سۇدىن نۇر-غۇنلىغان مىكرو ئېلېمېنتلار، تۇپراقتىن ئالتۇن، كۈمۈش، تۇچ، مىس، سىماب، كالتسىي، كالىي، ناترىي، فوسفور، ماد-گان قاتارلىق 60 نەچچە ئۇنسۇر كەشپ قىلىندى. ② مەلۇم ئىجتىمائىي گۇرۇھ ۋەكىلى، كىشى: زىيالىي ئۇنسۇر. ئەكسـ-يەتچى ئۇنسۇر. ③ جان ت. دۇشمەن: — سەن ئۇنسۇرنىڭ بۇ ئاشلىقتا ھەققىڭ يوق، — دېدى ئامبارچى خالتىنى ئۇنىڭ

بېشىغا ئېتىپ، — ئاۋۇال قەرزىڭنى تۆ-
لە!

ئۇۋۇنسىيە مق [ر<لات] ئەنگلىيە-ئامېرىكا سىستېمىسىدىكى ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلە-
كى. بىر قاداقنىڭ $\frac{1}{16}$ نگە تەڭ.

ئۇۋۇنۇان ئى [ئە] ① ئىلمىي، كەسپىي ساھە-
دە ئىشلىگۈچىلەرنىڭ شۇغۇللىنىۋاتقان كەسپىدىكى ئىختىساسلىق دەرىجىسىنى بەلگىلەش ئۈچۈن مەخسۇس تەسىس قى-
لىنغان نام: پروفېسسورلۇق ئۇنۋانى. ② بىرەر شەخس ياكى كوللېكتىپنى مۇكاپاتـ
لاش ئۈچۈن بېرىلگەن شەرەپلىك نام: نەمۇنىچى دېگەن ئۇنۋانىڭ بېغىشلىدى ما-
ڭا كۈچ-دەرمان، ۋەتەن ئوغلى بولۇپ چېگىردا، خىزمەت قىلاي ئەمدى بىئار-
مان.

ئۇۋۇنۇبرسال سۈپ [ر] ① ئوخشىمىغان تۈر، ئوخشىمىغان خاراكتېردىكى نەرسىلەردىن تەركىب تاپقان، كۆپ ياكى ھەممە نەر-
سىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، ھەر تەرەپلىمە: ئۇلارنىڭ ئۆيىنى بىر ئۇنۇبرسال ماگىزىن دېيىشكە بولاتتى. ② بىرنەچچە ئىشنى قىلالايدىغان؛ ھەممىدىن خەۋىرى بار: ئۇ-
نۇبرسال ماشىنا. * مەكتەپ ئىچىدە ئۇ-
نى ئۇنۇبرسال ئوقۇنقۇچى دېيىشەتتى.

ئۇۋۇنۇبرسىتېت ئى [ر<لات] ئالىي ئوقۇش يۇرتىنىڭ بىر خىلى. كۆپىنچە، ئۇنۇبر-
سال ئالىي ئوقۇش يۇرتىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۇۋۇال ئى [ئە] ① تېگىشلىك بولمىغان جا-
زا، ئازاب، ئوقۇبەت، ناھەق ئەيىبلەش: رەنجىمەيمەن ھېچ سېنىڭدىن قوغلىغانتىڭ دەپ مېنى، ئۆزگىدە تۇرسا ئۇۋالىم، نېمە دەپ سەندىن كۆرەي. ② ئورۇنسىز، مۇ-
ناسىۋەتلىك، قىيىنچىلىق، جاپا: تراكتورچىلار-
مۇ ئۆز كەسپىدىن پايدىلىنىپ دېھقانلارغا زىيان سالسا، بىچارە دېھقانلارغا نېمىدە-
گەن ئۇۋال.

ئۆ

ئۆچىرەت ئى [ر] ① ئادەملەرنىڭ تىزىلىشىدىن ھاسىل بولغان رەت، قاتار: ئۆچەرەتتە تۇرماق. ئۆچىرەت بىلەن ئالماق. ② نۆۋەت: ئۆچىرىتى كەلمەك.

ئۆزرە ئى [ئە] كەچۈرۈم، ئەپۇ، ئۆزرىخاھلىق: ئۆزرە ئېيتماق. * مەن ئۇنى ئاۋارە قىلغىنىم ئۈچۈن ئۆزرە سوراپ خوشلىشىپ قايتتىم.

ئۆشرە ئى [ئە] <دىن> ئىسلام دىنىدا ھەربىر ئائىلە ئۆز ئاشلىقىنىڭ ئوندىن بىرىنى دىنىي مۇئەسسەسەلەرگە ياكى كەمبەغەللەرگە بېرىش بەلگىلەنگەن، بېرىلىدىغان مۇشۇ قىسىم ئۆشرە دېيىلىدۇ: ئۆشرىسىنى ئايرىماق. ئۆشرە بەرمەك. ئۆشرە ئالماق.

ئۆشنە ئى [لات] < بوت > لىشاينىكلارنىڭ بىر تۈرى. ئۆسۈملۈك تېنى يېپىسمان، دەرەخنىڭ شاخ، غوللىرىدىن تۆۋەنگە ساڭگىلاپ ئۆسىدۇ. رەڭگى كۈل رەڭ. نۇرغۇنلىغان ئىنچىكە ھەم قىسقا يان شاخلىرى بولىدۇ. تۈۋى قىسمى بىلەن قارىغاي ياكى باشقا دەرەخلەرنىڭ قوۋزىقىغا بېپىشىۋالىدۇ. دورا قىلىنىدۇ. ئىسسىقنى تارقىتىش، زەھەر قايتۇرۇش، قان توختىتىش، يۆتەل توختىتىش، بەلغەم بوشىتىش رولىرى بار.

ئۆكتەبىر ئى [ر] <ئاسىر> ① قەدىمكى رىم خېرىستىئانچىلىرىنىڭ كاتېتۇاشلىرىدىن بىرىنىڭ نامى. ئۇ ملادىيە كالېندارىنى تۇزۇشكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن بۇ ئاينى شۇنىڭ نامىدا ئاتىغان. ② ملادىيە كالېندارى بويىچە 10-ئاينىڭ نامى، ئونىنچى ئاي.

ئۆلما (ئۆلماسى) ئى [ئە] ئىسلام دىنىنىڭ بارلىق تەلماتلىرىنى بىلىدىغان، دىنىي جەھەتتىن يۇقىرى بىلىمگە ئىگە بولغان كىشى؛ دىنىي ئالىم: ئۇ 15 ياشقا كىرگەندە ھەممە كىتابلارنى ئوقۇپ، جىمى بەلمىلەرنى ئىگىلەپ ئۆلما بولۇپ يېتىشىپتۇ.

ئۆمۈر ئى [ئە] تۇغۇلغاندىن تا ئۆلگۈچە بولغان ۋاقىت، دەۋر، ھايات: ئۆمۈر بويى. ئۆزۈن ئۆمۈر كۆرمەك.

ئۆمۈرۋايەت رەۋ [ئە] ① ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە، ئۆمرى تۈگىگۈچە، ئۆلگەنگە قەدەر؛ تا ئۆلگۈچە: ئۆمۈرۋايەت كۆرۈشمەسلىك. ② مەڭگۈ، ئەبەدىي: ئۇ بۇ يەرگە ئۆمۈرۋايەت كەلمەيدۇ.

ئۇ

ئۇستەل ئى [ر] ئومۇمەن تارتىملىق، ئۇستى تۈز، تۆت پۇت بېكىتىلگەن، ئاستىنىڭ بىر ياكى ئىككى تەرىپى ئىشكاپ شەكىللىك ياسالغان ئائىلە ۋە ئىشخانىلاردا قويۇپ، ئۇستىدە خەت يېزىش قاتارلىق ئىشلارغا پايدىلىنىدىغان سايمان، جۈزا: ئۈستەل سائىتى. * باشلىق ئۇستەلىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ مەۋلانىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇر- دى.

ئۇستىقۇددۇس ئى [پ <گرېك] <بوت > كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇتكۇر پۇرايدۇ. غولى ئەگرى، كۆپ شاخلىنىدۇ. يوپۇرمىقى ئۇدۇل، گۈلى كۆ- كۈچ سۆسۈن، شېخىنىڭ ئۇچىدا توپلى- شىپ ئۆسۈپ باشاقسىمان گۈل رېتىنى شەكىللەندۈرىدۇ. گۈل رېتىدىن پۇراقلىق ماي ئېلىنىدۇ، ئادەتتە ئۇ سوپۇن ياساش ۋە زىننەت بۇيۇملىرىغا ئىشلىتىلىدۇ.

ئۇسكۇنە ئى [ئە] ① ئىدارە-جەمئىيەت، زاۋۇت فابرىكا، كارخانا ۋە ئائىلىلەرگە كې- رەكلىك نەرسىلەر، جاھاز: ئۆي ئۇسكۇنە- لىرى. كارخانا ئۇسكۇنىلىرى. ② ھۇنەر-كەسپىكە زۆرۈر بولغان قورال، سايمانلار: ياغاچچىلىق ئۇسكۇنىلىرى. تې- بابەتچىلىك ئۇسكۇنىلىرى.

ئۇشتە ئى [پ] سىلىقلاش، پارقىرىتىش (يېپ ياكى رەختلەرگە قارىتا ئېيتىلىدۇ): ئۇكشـ- لەر ئەكەلگەن ماتالارنى ئۇشتە قىلىپ بېرىپ، شۇنىڭ بىلەن جان باقىدىكەن.

ئۇشتىگەر ئى [پ] ئۇشتە قىلىدىغان ئادەم: زامانلارنىڭ زامانىسىدا، جەنۇب بىلەن شە- مالنىڭ ئارىسىدا بىر ئۇشتىگەر ياشىغانـ- كەن.

ئۇلپەت ئى [ئە] زىيادەت، ئولتۇرۇش قاتارلىق پائالىيەتلەردە بىللە بولىدىغان كىشى؛ ھەمسۆھبەت: ئۇلپىتىڭ قاغا بولسا، يې- يىشىڭ پوق (ماقال).

ئۇممەت ئى [ئە] < دىن >مۇھەممەت پەيـ- غەمبەرگە ئېگەشكەن ۋە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان كىشىلەر جامائىسى.

ئۇمىد ئى [پ] ① بەرەر ئىستەكنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا بولغان ئىشەنچ، ئىشەنچ بىلەن كۈتۈش؛ ئارزۇ، ئىستەك؛ نىيەت، مەق- سەت: ئۇمىد ئۈزمەك. ئۇمىد كۈتمەك. ئۇمىد باغلىماق. ئۇمىدىنى يەردە قويماق. * ئۆلمىگەن جاندا ئۇمىد بار (ماقال). ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئۇمىدۋار سۈپ [پ] ئۇمىد، ئارزۇ ئېپادىلەيـ- دىغان، ئىشقا، مەسىلىگە ئۇمىد ۋە ئى- شەنچ بىلەن قارايدىغان؛ ئۇمىدلىك: ئۇ- مىدۋار ئادەم. ئۇمىدۋار بولماق.

ۋ

ۋابا (ۋاباسى) ئى [ئە] ① < تېب > تېز تارقىلىشچان ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل. لىكلەرنىڭ ئومۇمىي نامى: ۋابا تارقال. ماق. ② كۆچمە. ئاپەت، كۈلپەت قاتارلىق كۆڭۈلسىز ھادىسىلەر: شەرقتىن بىر سادا كەلدى، شۇنىڭغان جۇت ھاۋا كەلدى. تۇتاق باسقان ئاراللاردىن، سېرىق شەيتان ۋابا كەلدى.

ۋاپا (ۋاپاسى) ئى [ئە] دوستىغا، يارىغا ۋە بىقىن كىشىلىرىگە بولغان ساداقەت؛ كۆيۈم، سۆزىدە تۇرۇش، ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىش: ۋاپاغا جاپا قىلماق. * چىرايلىقتا ۋاپا يوق (ماقال). * ۋاپا تاق، جاپا جۈپ (ماقال).

ۋاپات (ۋاپاتى) ئى [ئە] ئۆلۈم: ھېلىقى كۆيدىكى قىز نۇردۇننىڭ ۋاپات بولغان ئۇستىسىنىڭ قىزى ئىكەن.

ۋاپادار (ۋاپادارى) [ئە+پ] ① سۈپ. ئەھدىسىنى بۇزمايدىغان، سۆزىگە، ۋەدىسىگە قاتتىق ئەمەل قىلىدىغان؛ سەمىمىي، سىلىق: ۋاپاسىز قېرىنداشتىن، ۋاپادار ئاشنا ياخشى (ماقال). ② ئى. سادىق ھەمراھى، جۈپتى: كۆز مۇنچىقىم، ۋاپادارىم ياخشى قال.

ۋاپۇرۇش ئى [پ] مەخسۇس ئايلاغ كېيىمى تىجارىتى قىلىدىغان سودىگەر.

ۋات مق [ر<ئېنگ] <فز>ئېلېكترنىڭ قۇۋۋىتى بىرلىكى. ئېلېكتر بېسىمى 1 ۋولت، ئېقىم كۈچى 1 ئامپېر بولغان چاغدا، قۇۋۋىتى 1 ۋات بولىدۇ.

ۋاتمېتر ئى [ر] <فز> ئېلېكتر توكىنىڭ قۇۋۋىتىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب. بىر فازلىق ھەم ئۈچ فازلىقتىن ئىبارەت ئىككى تىپلىق بولىدۇ.

ۋاتېرپاس ئى [ر< گوللاند] < بىن> ← **شەيتان I**.

ۋاجىپ سۈپ ـ ئە] دىنىي چۈشەنچە بويىچە ئورۇندىلىشى مەجبۇرىي بولغان؛ مەجبۇرىي: ـــ پادىشاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپ، قۇرئانىشەرىپتىمۇ پادىشاھنىڭ خىزمىتىدە بولماق ۋاجىپ، دېيىلگەن، ـــ دېدى ۋەزىر.

ۋادەربخ ئم [پ] يېزا. ئىسىت، ئەپسۇس: ھۆركىرەپ ئۆتتۈم ئەمەلنىڭ باربدا يولۇڭاس بولۇپ، قايسى كۈن چۈشتۈم شۇ ئان ئۆچىتى ئۇنۇم تىمتاس بولۇپ. يا يۈرەكتىن ئالدى دەرد دوختۇرغا باردىم ۋادەربخ، يا ئۇدۇل مەسچىتكە كىردىم، ئەل ئارا چىقماس بولۇپ.

ۋادەربخا ئم [پ] يېزا. ۋاي ئىسىت، ۋاي ئەپسۇس:ـــ ۋادەربخا، مۇنداقمۇ دەردلىك غۇلامار بولۇرمۇ، ـــ دەپتۇ پادىشاھ.

ۋادەك ئى [پ] ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ ئەترا-پىنى توسۇش ئۈچۈن ياسىلىدىغان جازا؛ سالاسۇن ۋە شۇ سالاسۇننى تەشكىل قىلغۇچى بالداق: ئۇ ۋادەككە يېقىنلاپ كېلىپ قورۇغا نەزەر سالدى.

ۋادو ئى [خەن] <جن> بىناكارلىق قۇرۇلۇ-شىدا خىش پارچىلاش ۋە تام قوپۇرۇش جەريانىدا ئىشلىتىلىدىغان چەيدو شەكىل-لىك تۆمۈر ئەسۋاب.

ۋادى ئى [ئە] < سۇ > ① بەرەر سۇ سىستېمىسىنىڭ غول ۋە تارماق ئېقىملىرى ئېقىپ ئۆتىدىغان پۈتۈن دائىرە. مەسە-لەن، تارىم ۋادىسى، ئىلى ۋادىسى، ئېر-تىش ۋادىسى قاتارلىقلار. ۋادىنىڭ سۇيى ئۇنىڭ سۇ بۆلگۈچ سىزىقى ئىچىدىن يە-غىلىدۇ، قوشنا ۋادىلار ئوتتۇرىسىدىكى سۇ بۆلگۈچ سىزىقى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. ② دەريا بويلاپ سوزۇلغان ياكى تاغلار ئارىسىدىكى كەڭ تۈزلەڭلىك. ئومۇمەن زىرائەت تېرىلىدىغان، دەل-دەرەخ ئۆسە-دىغان كەڭ جاي.

ۋار مق [ئىنگ] <فز> ئىشسىز قۇۋۋەتنىڭ بىرلىكى. بىر ساپ ئىندۇكتېپلىق (ياكى ساپ سىغىم) نىڭ ئىككى ئۇچىدىكى ئې-لېكتر بېسىمى 1 ۋولت، ئۇنىڭدىن ئۆتە-كەن ئىشسىز توك 1 ئامپېر بولسا، ئۇ هالدا ئىندۇكتېپلىق (ياكى ساپ ئېلېكتر سىغىمى) غا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئىشسىز قۇۋۋەت 1 ۋار بولىدۇ.

ۋاراتا (ۋاراتاسى) ئى [ر] <تەن> پۇتبول، مۇز توپ قاتارلىق تەنھەرىكەتلەردە توپ مەيدانىنىڭ ئىككى بېشىغا ئورنىتىلغان دەرۋازا رامكىسى شەكلىدىكى جازا. ئۇ توپ كىرگۈزۈش نىشانى بولۇپ، ئارقىغا تور ئېسىلغان بولىدۇ. ئۇرۇلغان توپ كىرسە، تور ئىچىدە سولىنىپ قالىدۇ.

ۋاراتار ئى [ر] <تەن> پۇتبول، مۇز توپ قاتارلىق تەنھەرىكەتلەردە ئۆز تەرىپىنىڭ دەرۋازىسىنى مۇداپىئە قىلغۇچى تەنھەرە-كەتچى. ئاساسىي ۋەزىپىسى ئۆز تەرىپە-نىڭ ۋاراتاسىنى بېقىپ، توپ كىرىپ كې-تىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىن ئىبارەت.

ۋاراق [ئە] ① ئى. كىتاب، گېزىت، ژۇرنال قاتارلىقلارنىڭ ئىككى بېتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان هەربىر پارچىسى، بۆلىكى: دەپتەر-نىڭ ۋاراقلىرى توگەپ، ئاخىرقى بېتىلا بوش قالغانىدى. ② مق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ مقدارنى بىلدۈرىدۇ: بىر ۋاراق قەغەز.

ۋاران ئى [ر<لات] < زوئول > بىر خىل كەسىلەنچۇك. ئۇزۇنلۇقى ئىككى مېتىر ئەتراپىدا كېلىدۇ، سۇ بويىدا ياشايدۇ، سۇ ئۇزەلەيدۇ.

ۋارونكا ئى [ر] سۇيۇقلۇق ياكى پاراشوك، دانىچە هالىتىدىكى نەرسىلەرنى ئاغزى كىچىك قاچا، بوتۇلكا قاتارلىقلارغا قۇ-

يۇش تۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب. ئادەتتە بىر دانە كېسىك كونۇس شەكلىدىكى قاچا بىلەن بىر دانە نەيچىدىن تۇزۇلىدۇ.

ۋارىئاتسىيە ئى [ر<لات] <مۇز > ئاھالىگە شەكىلىنىگە بىر خىلى. بۇنىڭدا تېما باشتىن-ئاياغ بايان قىلغاندىن كېيىن، باشتىن-ئاياغ يەنە بىرقانچە قېتىم قايتا تەكرارلىنىدۇ، لېكىن ھەر قېتىمقى تەكرارلىنىشلاردا ئۆزگىرىشلەر بولۇپ تۇرىدۇ. ۋارىئاتسىيە ئوخشاش بولمىغان ئوبرازلارنى بىرلەشتۈرۈپ ياكى بىر ئوبرازنىڭ نۇرغۇن تەرەپلىرىنى ئېپادىلەپ بېرىدۇ.

ۋارىس ئى [ئە] ① مىراس ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولغان شەخس، مىراسخور. ② كۆچمە. ئالدىنقىلارنىڭ ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرغۇچى، ئىزنى باسقۇچى، ئىزباسار: سەن ئەسلىدە ئابنۇس ئارىلىنىڭ ئىگىسى، شاھ ئارمانۇسنىڭ ۋارىسى ئىدىڭ. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ۋارىنە ئى [ر] مېۋىلەرنى شېكەر قىيامى بىلەن قاينىتىپ تەييارلايدىغان بىر خىل شېرىن يېمەكلىك؛ مۇراببا: ۋارىنە قاياناتماق. ئەنجۇر ۋارىنىسى.

ۋارىئومېتىر ئى [ر<لات] <فىز > ئۆزگىرىشچان ئىندۇكتور.

ۋارىيانت ئى [ر<لات] ① < تىل >ئەينى بىر فونېما بىرقانچە كونكرېت تاۋۇش ئېلىنمىنىڭ ئارقىلىق ئۆز ئېپادىسىنى كۆرسىتىدۇ؛ بۇ بىرقانچە تاۋۇش ئېلىنمىنىڭ ئۆزئارا مەنە پەرقلەندۈرۈشمەيدۇ؛ مۇشۇنداق تاۋۇشلار فونېمىغا نىسبەتەن ۋارىيانت بولىدۇ. ② بىر خىل نەرسىنىڭ يەنە بىر خىل شەكلى.

ۋاز ئى [پ] جۈملىدە «ۋاز كەچمەك» شەكلىدە كېلىپ تۆۋەندىكىدەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: 1) ئىگىلىك ياكى پائالىيىتىنىڭ ھوقۇقىدىن كەچمەك: ئۇ ئاتىسىدىن قالغان مىراستىن ۋاز كەچتى. 2) مەشغۇل بولۇۋاتقان ئىش-ھەرىكەتتىن، ئوي-خىيالدىن يالتايماق، يانماق: گۈزەل-ئاي بىلەن ئۇزاق مەسلىھەتلەشتۇق ئاخىر گۈزەلئايمۇ ئوقۇشتىن ۋاز كەچتى. * ئۇ ئىلگىرىكى پىكىردىن ۋاز كەچتى. 3) يۇز ئۆرۈمەك، تانماق: ئۇ ئاتا-ئانىسىدىن ۋاز كېچىپ يىراق يۇرتلارغا كەتتى.

ۋازا ئى [ر<فرن] مېۋە-چېۋە، قەنت-گىزەك سالىدىغان قاچا: ئۈستەلدىكى ۋازىدا لىق كەمپۇت بار ئىدى.

ۋازارەت ئى [ئە] بەزى پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەزىز باشچىلىقىدىكى رەھبەرلىك ئاپپاراتى. دەرىجە جەھەتتىن مىنىستىرلىققا تەڭ.

ۋازبلىن ئى [ر<فرن] <خىم >موم بىلەن مازوت (ئېغىرماي) نىڭ ئارىلاشمىسى، يەنى سۇس سېرىق رەڭلىك بېرىم تىنىق، بېرىم قاتتىق ھالەتتىكى ماددا. چەككىلەن

گەندىن كېيىن، ئاق رەڭگە ئۆزگىرىدۇ. دورىگەرلىكتە سىقما ماي ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ؛ سانائەتتە داتلىششتىن ساقلىغۇچى ۋە سۈركىلىشنى ئازايتقۇچى ماي ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

ۋاسا ئى [پ] <جن> يەرلىك ئۇسۇلدا ئۆي ياپقاندا جەگنىك ئۇستىگە قويۇلىدىغان توغرا بالداق. لىم ئارىلىقىغا ئولچەپ كېسىپ، تەكشىلەپ قويۇلىدۇ.

ۋاسكېتبول ئى [<ئىنگ> <تەن> ① توپ تۇرلىرى تەنھەرىكىتىنىك بىر تۈرى. بۇ-نىڭدا توپنى قارشى تەرەپ مۇداپىئە قىلىپ تۇرغان گار ئۇستىدىكى تۆمۇر چەمبىرەككە ئېتىپ كىرگۈزۈپ نومۇرغا ئېرىشىدۇ. ئېرىشكەن نومۇر سانى كۆپلەر غەلبە قىلغان بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ② ۋاسكېتبول تەنھەرىكىتىدە ئىشلىتىلىدىغان توپ. تېشى خۇرۇم، كامېرى ريزىنكىدىن قىلىنىدۇ. پۈتۈنلەي ريزىنكىدىن ياسالغان توپلارمۇ بولىدۇ.

ۋاسىتە ئى [ئە] ① بىرەر مەقسەتكە ئېرىشىش ياكى بىرەر ئىشنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن دەستەك بولۇپ خىزمەت قىلىدىغان نەرسە، قورال؛ ئىش-ھەرىكەت قورالى: تۇرمۇش ۋاسىتىلىرى. قاتناش ۋاسىتىلىرى. ئوقۇش ۋاسىتىلىرى. ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرى. ★ تىل ئىنسانلارنىڭ ئالاقىلىشىش ۋاسىتىسىدۇر. ② <فز> بىر خىل ماددا ئېچىلىدە يەنە بىر خىل ماددا مەۋجۇت بولغاندا، ئالدىنقى ماددا كېيىنكى ماددىنىڭ ۋاسىتىسى بولىدۇ. بەزى دولقۇنلۇق ھەرىكەتلەرده، بۇ دولقۇننى تارقىتىدىغان ماددىلار شۇ دولقۇننىڭ ۋاسىتىسى بولىدۇ. ③ ئوتتۇرىدا تۇرۇپ پۈتۈشتۈرۈش رولىنى ئويناش: بىز ساتتار ئاكىنىڭ ۋاسىتىسى بىلەن تونوشۇپمۇ قالدۇق.

ۋاسىل ئى [ئە] جۈملىدە «ۋاسىل بولماق» شەكلىدە كېلىپ «ئېرىشمەك، يەتمەك» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: دېمەك، بۇ مۇددىئا-مۇ بولدى ھاسىل، ئەگەر قاچسا بولۇشسا يارغا ۋاسىل.

ۋاقىمپ سۈپ [ئە] بولۇپ ئۆتكەن ياكى بولىدىغان ۋەقە-ھادىسىدىن، مەخپىي نەرسە، سىر قاتارلىقلاردىن خەۋىرى بولغان؛ خەۋەردار: ھاتەم خەتنى ئېلىپ ئې-چىپ ئوقۇپ مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولدى.

ۋاقىت ئى [ئە] ① زاماننىڭ ئىسىرلەر، يىللار، سائەتلەر، مىنۇتلار ۋە شۇ قاتارلىقلار بىلەن ئۆلچەنگەن بۆلۈكى؛ چاغ. ② ئوبيېكتىپ ۋەقە - ھادىسىلەرنىڭ زامانداقانچىلىك داۋام ئېتىپ تۇرۇشىنى بىلدۈرىدىغان بۆ-لۈكى. ③ بىر جايىنىڭ ئۆزىگە خاس زا-مان ئۆلچىمى: ئۇرۇمچى ۋاقتى. بېيجىڭ ۋاقتى. ④ يىل، ئاي، كۈن ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ بەلگىلىك پەيتى، كەز: ياز ۋاقتى. قىش ۋاقتى. سوغ ۋاقتى. ⑤ پەيت، پۇرسەت: ھازىر مېنىڭ ۋاقتىم

يوق. * ۋاقتىلىق بولسا كېلىپ تولتۇرۇپ كەت. ⑥بىرەر نۇرسەت ۋەقە، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلار سادىر بولىدىغان ياكى بولغان پۇرسەت ئارىلىقى، مەزگىل: تاماق ۋاقتى. ئىنقىلاب ۋاقتى. خىزمەت ۋاقتى. ⑦ مەلۇم مۇددەت: پاسپورتنىڭ تېخى ۋاقتى بار. ⑧ <قا> دەۋا سۈيىبكتى ۋە باشقا دەۋا ئىشتىراكچىلىرى بىرلىكتە دەۋا پائالىيىتى ئېلىپ بارىدىغان ۋاقىت كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

ۋاقسىز سۆ [ئە] ھەقىقەتەن يۈز بەرگەن؛ ھەقىقىي، چىن، رېئال: ۋاقسىز ھېكايە. ۋاقسىز نىكاھ.

ۋاكالەت ئى [ئە] شەخس، تەشكىلات، دۆلەت ئورگانلىرى قاتارلىقلار نامىدىن ئىش قىلىش، ۋەكىللىك ھوقۇقى: ھاي، مۇسۇلمانلار مەن يۇرتىنىڭ ئاتىسى چىڭ گاڭ غوجام ھەزرەتلىرىنىڭ ۋاكالەتلىرى بىلەن سىزلەردىن ئەھۋال سوراپ كەلدىم.

ۋاكالەتخانا ئى [ئە+پ] بىر دۆلەتنىڭ باشقا بىر دۆلەتتە تەسىس قىلغان ۋە شۇ دۆلەتكە ۋاكالىتەن ئىش بېجىرىدىغان ئورۇن: مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن 6-ئاينىڭ 29-كۈنى ماكىدونىيەنىڭ ئالبانىيەدىكى ۋاكالەتخانىسى ۋاقتىنچە تاقىۋېتىلدى.

ۋاكالەتنامە ئى [ئە+پ] ۋەكىللىك ھوقۇقىنى ئىسپاتلىغۇچى ھۆججەت.

ۋاكالەتەن رەۋ [ئە] باشقىلارنىڭ ئورنىدا، باشقىلارغا ۋەكىل بولۇپ، باشقىلارنىڭ ھاۋالىسى بويىچە: ۋاكالەتەن ئىشلىمەك. ۋاكالەتەن باشقۇرماق. * مەن قادىرغا ۋاكالەتەن سىزگە رەھمەت ئېيتىمەن.

ۋاكسىنا ئى [<لات] <تېب >ئورگانىزمدا ئىممونىتېت كۈچىنى ھاسىل قىلالايدىغان باكتېرىيىلىك ياسالما. ئۇنى ئادەم ۋە ھايۋانلارغا ئىشلەتكەندە ئۇلاردا ئىممونىتېتلىك كۈچىنى ئاشۇرۇش ئارقىلىق ئالاقىدار يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ.

ۋاكۇئۇل ئى [<لات] <ىسئول >ھۈجەيرە ماددىسى ئىچىدىكى كۆپۈكسىمان تۈزۈلمە. ئۇ ئېتراپىدىكى نېپىز پەردىسى ئارقىلىق ھۈجەيرە ماددىسىدىن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. ۋاكۇئۇللارنىڭ ئىچىدە سۈيۇق ماددىلار بولىدۇ.

ۋاكۇئۇم ئى [<لات] <فىز >① ھاۋا يوق ياكى ناھايىتى ئاز ھاۋا بولغان ھالەت. ② شۇ خىل ھالەتتىكى بوشلۇق.

ۋاكۇئۇمېتىر ئى [<لات+گرېك] <فىز> گازلارنىڭ بىر ئاتموسفېرا بېسىمىدىن كىچىك بېسىمنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب. مۇتلەق ۋاكۇئۇمېتىر ۋە نىسپىي ۋاكۇئۇمېتىر دەپ ئىككى خىل بولىدۇ.

ۋاگون ئى [<ئىنگ] <فاتن> ① پويىزنىڭ ئادەم ۋە يۈك توشۇش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ھەربىر بۆلىكى. ② ئىش ئورنى، كان رايونى قاتارلىقلاردا ئىشلىتىلىدىغان

بىر خىل توشۇش ئۇسكۇنىسى. شەكلى ۋارونـكىغا ئوخشايدۇ، ئاستىدا چاقلىرى بولىدۇ. ئادەتتە رېلىس ئۈستىدە ماڭىدۇ.

ۋاڭ ئى [خەن] ۋاڭلىق تۇزۇمىدىكى يۇقىرى مەنسەپ نامى ۋە شۇ مەنسەپكە ئىگە بولغان كىشى. بۇ مەنسەپ خان تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ.

ۋالتورنا ئى [ر<نېم] <مۇز>مىس بىلەن ياسالغان يەللىك چالغۇ ئەسۋابى، ۋالتورنىنىڭ تۈرى ناھايىتى كۆپ، ھازىرقى دۇخوۋۇي ئوركېستىر ۋە ھەربىي ئوركېستىرلاردا كۆپىنچە F كۇيلۇك، 4 تەپكىلىك بېكىچە ۋالتورنىلار ئىشلىتىلىدۇ.

ۋاللاھۇئەكبەر يۈك [ئە] «خۇدا بىلىدۇ» دېگەن مەنىدىكى ئىبارە: ۋاللاھۇئەكبەر، شۇ تەرەپلەردە ئېغىر شەرئى خىلاپ گۇناھلىق ئىشلار بولۇۋاتسا كېرەك.

ۋالېنت ئى [ر<لات] <خىم>بىر خىل ئېلېمېنتنىڭ بىر ئاتومى بەلگىلىك ساندىكى ھىدروگېن ئاتومى (ھەرقانداق بىر خىل بىر ۋالېنتلىق ئېلېمېنتنىڭ ئاتومى) بىلەن بىرىكىدۇ، ياكى بەلگىلىك ساندىكى ھىدروگېن ئاتومى بىلەن ئورۇن ئالماشتۇرىدۇ، بۇ سان شۇ ئېلېمېنتنىڭ ۋالېنتى بولىدۇ. مەسىلەن، ھىدروخلورىدىكى بىر خلور ئاتومىنىڭ ۋالېنتى بىر. بىر خىل ئېلېمېنت بىر خىل ياكى بىرقانچە خىل ۋالېنتلىققا ئىگە، مەسىلەن، گۈڭگۇرت ئىككى، تۆت ۋە ئالتە ۋالېنتلىق بولىدۇ.

ۋالبول ئى [ر<ئېنگ] < نەن >① توپ تۇرلىرى تەنھەرىكىتىنىڭ بىرى. مەيدانى تەك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك، ئوتتۇرىغا ئېگىز سېتكا ئېسىلغان. بۇنىڭدا مۇسابىقە قىلغۇچى ئىككى تەرەپ (ھەر تەرەپتە، ئالتە ئادەمدىن بولىدۇ) مەيداننىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ، توپنى قولى بىلەن ئۇرۇپ سېتكىنىڭ ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈپ ئويۇنىشىدۇ. ② ۋالبول تەنھەرىكىتىدە ئىشلىتىلىدىغان توپ. تېشى كالا خۇرۇمى ياكى سۈنئىي خۇرۇمدا ياسالغان، كامېرى رېزىنكە، چوڭلۇقى پۇتبولغا ئوخشايدۇ.

ۋالىك ئى [ر] ھارۇنغا قوشۇلغان يان ئاتنىڭ توشۇگىدىن ھارۇننىڭ گەۋدىسى بىلەن تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان بېشى بەلدەكلىك ياغاچ.

ۋالىس ئى [ر<فران] <مۇز> ① ئاۋستىرىيە خەلق ئۇسسۇلىدىن كېلىپ چىقىپ تەرەققىي قىلغان تانسا-ئۇسسۇل مۇزىكىسى. ئۇدارى $\frac{3}{4}$ لىك بولۇپ، رىتمى يېنىك، تېز، ھېلودىيىسى راۋان كېلىدۇ. ② شۇ خىل مۇزىكىغا ئويىنىلىدىغان تانسا.

ۋالىي ئى [ئە] ۋىلايەت باشلىقى.

ۋانادىي ئى [ر] <خىم >مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى V (Vanadium). كۈمۈشتەك ئاپئاق، ئادەتتىكى تېمپېراتۇرىدا ئاسان

ئوكسدلانمايدۇ. ۋانادي بىلەن پولاتنىڭ قېتىشمىسى ۋانادىيلىق پولات دېيىلىدۇ، سانائەتتە قوللىنىلىشى ناھايىتى كەڭ.

ۋانكومىتسىن ئى [ئىنگ] < تېب > ئانتىبىئوتىكلارنىڭ بىر خىلى. كۆپ ئىشلىتىلىدىغانلىرى ۋانكومىتسىننىڭ خلورىد كىسلاتا تۇزلىرى بولۇپ، قوڭۇر رەڭلىك، پاراشوك ھالىتىدە كېلىدۇ. ئادەتتە باشقا ئانتىبىئوتىكلارنىڭ دورىغا قارشى خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئۇزۇملىسمان شارچە باكتېرىيەلەرنىڭ يۇقۇملاندۇرۇشنى داۋالاش رولىنى ئويناپدۇ.

ۋاننا ئى [ر] ① يۇيۇنۇش ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان چوڭ، ئۇزۇن داس: ۋاننىدا يۇيۇنماق. مۇنچىغا ۋاننا بېكىتمەك. ② كۆچمە. بەدەننى سۇ ھاۋا ياكى ئاپتاپ تەسىرىدىن بەھرىمەن قىلىش يولى بىلەن داۋالاش: قۇياش ۋاننىسى. ھاۋا ۋاننىسى.

ۋانىل ئى [ر<فران<ئىسپان] <بوت > ① تۈلكىمايىقى ئائىلىسىدىكى بىر خىل ئۆسۈملۈك. ئامېرىكا قىتئەسىنىڭ ئىسسىق بەلۋاغ رايونلىرىدىن چىقىدۇ. مېۋىسىدىن چەككىلەپ ئېلىنغان پۇراقلىق ماتېرىيالنى مارۇزىنغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

ۋانىلىن ئى [ر<فران<ئىسپان] <خىم > مۇئەتتەرنىڭ بىر خىلى. مەلۇم ئۆسۈملۈكلەر تەركىبىدە ساقلىنىدۇ. ھازىر كۆپىنچە سۈنئىي ئۇسۇلدا بىرىكتۈرۈش يولى بىلەن ئىشلىنىدۇ. ئادەتتە پەردەز بۇيۇملىرى ۋە يېمەكلىكلەرگە ماتېرىيال قىلىنىدۇ.

ۋا ھە ئى [ئە] <جۇغ>چۆل ۋە يېرىم چۆللەردىكى دەرەخ ئۆسۈملۈكلەر رايونى، تۇزسىز سۇ بىلەن سۇغىرىلىدىغان جايلار.

ۋائىز ئى [ئە] ① <دىن> دىنىي مەزمۇندا ۋەز ئېيتقۇچى، ۋەزخان. ② نەسىھەت يۈزىسىدىن تەشۋىق-تەرغىبات ئېلىپ بارغۇچى، نۇتۇق سۆزلىگۈچى كىشى؛ ناتىق.

ۋايە ئى [پ] پىشقان، تولغان، يېتىلگەن ھالەت: ۋايىغا يەتمەك.

ۋە باغ [ئە] تەڭداش بۆلەكلەر ۋە جۈملىلەرنى بىر-بىرىگە باغلاش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ: بۇگۈنكى يېغىنغا ئەركىن، سەمەت ۋە توختىلار قاتناشتى.

ۋەئەلەيكۇم ئى [ئە] «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام بەرگەنلەرگە جاۋابەن ئېيتىلىدىغان، «سىزمۇ تېنچ ـ ئامان بولۇڭ» دېگەن مەنىدىكى تىلەك سۆزى.

ۋەتەن ئى [ئە] ① ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، كىندىك قېنى تۆكۈلگەن جاي، يۇرت، دىيار: ۋەتىنىم غۇلجا. ۋەتىنىم قەشقەر. * بىر شەھەرده ۋەتەن تۇتۇپ تۇراي دېسەڭ، چوڭ شەھەرده تۇر. ② ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ياكى ئۇزۇنىنى ئۇنىڭ

پۇقراسى دەپ ھېسابلىغان مەملىكەت، دۆلەت: ۋەتىنىم جۇڭخۇا ئېلى، مەن ئۇنىڭ پەرزەنتىمەن.

ۋەتەنپەرۋەر ئى [ئە+پ] ئۆز ۋەتىنىنى، خەلقىنى سۆيىدىغان، ۋەتەننىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن جان پىدا قىلىدىغان كىشى: بۇ مەھبۇس پىشقەدەم ۋەتەنپەرۋەر تۇردىئاخۇن خەلپە ئىدى.

ۋەج ئى [ئە] ① سەۋەب، مۇددىئا، مەقسەت؛ باھانە: ۋەج كۆرسەتمەك. ② مال-مۇلۈك، دەپنە-دۇنيا: ۋەجىگە بەقىپ خەجلىك بولمۇن (ماقال).

ۋەخپە [ئە] ① ئى. مۇلۈك ئىگىسى تەرىپىدىن مەسچىت، مەدرىسە، مازارلارنىڭ ئىختىيارىغا تەقدىم قىلىنغان مۇلۈك (يەر، سۇ، ئۆي-ئىمارەت، مال - چارۋا قاتارلىقلار): بۇ يۇرتنىڭ زاراخەتمىسىدە، مەيلى ئۇ مازار ۋەخپىسىنىڭ كىرىمى بىلەن ئۆتكۈزۈلسۇن ياكى باي، نامراتلارنىڭ نامىدا ئۆتكۈزۈلسۇن، ئۇماچلا ئېتىلەتتى. ② سۆز. مۇلۈك ئىگىسى تەرىپىدىن مەسچىت، مەدرىسە، مازارلارنىڭ ئىختىيارىغا تەقدىم قىلىنغان: ۋەخپە يەر.

ۋەدا ئى [سانس] <دىن >بۇددا دىنىدىكى ئاسمان ئىلاھىنىڭ نامى.

ۋەدە ئى [ئە] بىرەر ئىشنى قىلىش ئۈچۈن دېيىلگەن قەتئىي سۆز، لەۋز: ئەتىسى بامدات نامىزىدىن كېيىن، ھاجى ئىشان ۋەدە بويىچە رابى ۋېتنامدىن داموللىنىڭ ئالدىغا باشلاپ ئەكىردى.

ۋەدىنامە ئى [ئە+پ] بىرەر ئىشنى جەزمەن قىلىش ھەققىدە بېيزىلغان ھۆججەت؛ يازما ۋەدە؛ ئەھدىنامە: ۋەدىنامە يازماق.

ۋەدىئىزم ئى [ر] < دىن > مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 2000-يىللار بىلەن 1500-يىللار ئارىسىدا ھىندىستاننى ئىشغال قىلغان ۋە ئۆزلىرىنى «ئاريا» دەپ ئاتىغان ھىندى-ياۋروپا قوۋملىرى دەسلەپ ئېتىقاد قىلغان دىن. بۇ دىندا روھ ئۇلۇمەس دەپ قارىلىپ ئىبادەتتە قۇربانلىق مۇراسىمى مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. ئىلاھلىرى كۆپ بولۇپ، شۇ ئىلاھلار ئۇسىتىدە تۇرىدىغان يەنە بىر ئەڭ ئۇلۇغ ئىلاھ بار دەپ قارىلىدۇ.

ۋەرەقە ئى [ئە] ئاممىنىڭ بىلىشى ئۈچۈن تارقىتىلىدىغان، مەلۇم مەزمۇن خاتىرىلەنگەن تەشۋىقات قەغىزى: ئوقۇغۇچىلار يالاق، سىنىپلارنىڭ ئىشىك دېرىزىلىرىگە چوڭ خەتلەر بىلەن يېزىلغان ۋەرەقەلەرنى چاپلىدى.

ۋەز ئى [ئە] ① بىرەر مەسىلە ھەققىدە باشقىلارغا، ئاممىغا سۆزلەنگەن سۆز، نۇقتۇق: ئىمامنىڭ قەبرە بېشىدا قىلغان ۋەزلىرى مۇسىبەتتىكىلەرنىڭ دىللىرىنى ئەدى. ② پەند-نەسىھەت، تەربىيە: بۇ ۋەزلەر خالىغىنىڭ قۇلىقىغا گويا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىنىاتتى.

ۋەزخان ئى [ئە+پ] ۋەزچى: ۋەزچى كەلكۈن

یامراش بىلەن تەڭ، ھەممە يەردە ئاپئاق سەللىلىك، بىلەكلىرىگە تەسۋى ئاسقان، قوللىرىدا قۇرئان تۇتقان دۇئاگوي ۋەزخان-لار پەيدا بولدى.

ۋەزمن سۈپ [پ] ئېغىر ېبسىق، سالماق: رۇستەم ۋەزمىن يېگىت ئىدى.

ۋەزىپە ئى [ئە] ① زىممىسىگە يۈكلەنگەن، ئۆتەشكە تېگىشلىك بولغان مەجبۇرىيەت، ئىش، خىزمەت: — ۋەزىپە ئېغىر، — دېدى ئۇ چىرايىغا يېڭىۋاشتىن جىددي تۈس بېرىپ. ② مەنسەپ، ئەمەل: ۋەزىپىگە تەينىلىمەك. ۋەزىپىگە قويماق.

ۋەزىر ئى [ئە] ① بەزى ئىسلام مەملىكەت-لىرىنىڭ پادىشاھ ۋە خان سارايلىرىدىكى ئالىي مەنسەپ ئىگىسى: ئوڭ قول ۋەزىر. سول قول ۋەزىر. ② بەزى شەرق مەملە-كەتلىرىدىكى مىنىستر: باش ۋەزىر. مالە-يە ۋەزىرى.

ۋەزىرئەزەم ئى [ئە] تارىخ. باش ۋەزىر: — ۋەزىرئەزەم ئەمىر ھەزرەتلىرىنى مەسلە-ھەتكە چىللايدۇ، — دەپ مەلۇم قىلدى خەۋەرچى.

ۋەزىن (ۋەزنى) ئى [ئە] ① ئېغىرلىق: يۈك ۋەزنى. مالنىڭ تىرىك ۋەزنى. ② كۆچمە. ئابرۇي، نوپۇز، ئېتىبار، سالماق: ئۇلار ئۆزلىرى ياراتماقچى بولغان پېرسوناژ تە-لەپنىڭ ۋەزنىنى كۆچەيتىشنىلا ئويلاپ ئەشچىنى زىيالىيغا، دېھقانىنى كادىرغا ئوخشاش سۆزلىتىپ قويىدۇ. ③ <ئەد>

شېئىرنىڭ رېتىم ئاھاڭى ۋە تۇزۇلۇشىنى بەلگىلىگۈچى بوغۇملار سانى ۋە جايلىشى-شى؛ شېئىر ئۆلچەملىرى: ئاروز ۋەزنى. بارماق ۋەزنى. ④ <ھۆز>ھۆزىكا ئەسەر-لىرىدە ئۇنىڭ رېتىم ئاھاڭىنى ۋە تۇزۇ-لۇشىنى بەلگىلىگۈچى رېتىملىق بىرىكمىلەر سانى ۋە جايلىشىشى.

ۋەزىيەت ئى [ئە] مەۋجۇت بولغان ياكى بىرەر پەيتتە پەيدا بولغان شەرت-شارائىت، ئەھۋال: سىياسىي ۋەزىيەت. ئىقتىسادىي ۋەزىيەت. خەلقئارا ۋەزىيەت.

ۋەسسالام سۈپ [ئە] «گەپ تامام، باشقا گەپ يوق، گەپ شۇ، گەپ تۈگىدى» دېگەن مەنىدىكى سۆز: باشقا ئىلاجىنى تېپىش كې-رەك — ۋەسسالام.

ۋەسۋەسە ئى [ئە] ① غەم-ئەندىشە، تەش-ۋىش؛ كىشىنى ۋەھىمىگە، ھاياجانغا سا-لىدىغان ئوي-خىياللار: شۇنىڭ بىلەن شاھزادە ئوزمۇخ مەختۇمسۇلانى كۆرمەي تۇرۇپ ئىشق ۋەسۋەسىگە چۈشۈپتۇ. ② كىشىنى يولدىن ئازدۇرىدىغان گەپ-سۆز، ھەرىكەت: ئەرنى قېرىتىدىغان نەرسە شەي-تاننىڭ ۋەسۋەسىسى.

ۋەسىقە ئى [ئە] مال-مۇلۇك سېتىۋالغانلىق ھەققىدىكى ھۆججەت؛ گۇۋاھنامە: بۇلغار تاشلىق قېلىن كىتابلار، قولىيازمىلار ۋە كۆك ماتاغا ئوراپ قويۇلغان نۇرغۇن خەت-چەك، ۋەسىقىلەر ئۆز رېتى بويىچە قويۇلغانىدى.

ۋەسل (ۋەسلى) ئى [ئە] ① ئۇچرىشىش، قوشۇلۇش، بىرلىشىش، ئۇبرىشىش(يار ھەققىدە) : يارنىڭ ۋەسل جامالىنى تىلەيدۇ نۆبىتى، ھەممە قىلغىل مەن غېرىبقا بار ئىمكانىم ساڭا. ② دىدار، جامال: رازى ئىدىم كۆرۈپ ئۆلسەم ۋەسلىڭنى، ياشلىق ئىزىم قالغان ئەلۋەك ماكاندا. ③ كۆچمە. مال-مۇلۇك، بايلىق: ئوغلىغا ھەسەل ئېلىپ بېرىۋېتىپ دېھقانىنىڭ ۋەسلى ئازلاپ، پۇلى تۈگەپتۇ. ④ كۆچمە. قىممەتى: ھۆسىنخانىنىڭ ئون كۆڭلىكى بار، بىر كۆڭلەكچىلىك ۋەسلى يوق (ماقال) .

ۋەسي ئى [ئە] <قا>ۋايىغا يەتمىگەن بېتىم بالىلارغا غەمخورلۇق قىلىشنى ۋە ئۇلارغا مىراس قالغان مال - مۈلۈككە (بالىلار ۋايىغا يەتكۈچە) قاراپ تۇرۇشنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان كىشى.

ۋەسىيەت ئى [ئە] ① ئۆلگۈچىنىڭ بالا-چاقا ياكى يېقىنلىرىغا ئېيتىپ ياكى يېزىپ قالدۇرغان تاپشۇرۇقى، نەسىھىتى: بوۋاي بالىلىرىغا: — بۇندىن كېيىن ھەر قېتىم چاي ئىچكەندە قەنت سالماي ئىچەڭلار، بۇ مېنىڭ ۋەسىيىتىم، — دەپتۇ. ② <قا> ئۆلگۈچى ھايات ۋاقتىدا يېزىپ ياكى باشقىلارغا ئاغزاكى ھاۋالە قىلىپ قويغان، قانۇندا بەلگىلەنگەن ئۇسۇللار بويىچە مىراسلىرىنى ۋە باشقا ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان ھەمدە ئۆلگەن ۋاقىتتا كۈچكە ئىگە بولىدىغان قانۇنىي تاپشۇرۇق.

ۋەسىيەتنامە ئى [ئە+پ] مەرھۇمنىڭ ۋارىسلىرى ياكى يېقىن كىشىلىرىگە قالدۇرغان يازما ۋەسىيىتى؛ ۋەسىيەت يېزىلغان قەغەز، ۋەسىيەت ھۆججىتى: ئۇ مەرھۇم ئانىسىنىڭ ۋەسىيەتنامىسىنى بىر ئوقۇپ چىقىشنى تەلەپ قىلدى.

ۋەششەمسى ئى [ئە] تۇنەك كېچىلىرى ياغ كۆيدۈرۈپ ئېيتىدىغان قوشاق: بىز چوماقنىڭ ياغقا چىلانغان بېشىغا ئوت تۇتاشتۇرۇپ، مەھەللىمىزدىكى ئۇششاق بالىلار بىلەن ۋەششەمسى قىچقىرىپ ماڭدۇق.

ۋەقە ئى [ئە] ① تارىختا ياكى جەمئىيەتتە يۈز بەرگەن، بولۇپ ئۆتكەن ھادىسە، ئىش: شاھزادا بولغان ۋەقەنى ئاتىسىغا دەپ بېرىپتۇ. ② تاسادىپىي يۈز بەرگەن ھادىسە، كېلىشمەسلىك: كوچىدا قاتناش ۋەقەسى يۈز بېرىپتۇ.

ۋەكىل ئى [ئە] ① بىرەر كوللېكتىپ ياكى شەخس نامىدىن ئىش بېجىرىشكە تەيىنلەنگەن، ياكى سايلانغان، ئۇنىڭ پايدا-مەنپەئىتىنى قوغداپ خىزمەت قىلىدىغان كىشى: يۇسۇپ تەيجى ۋاقىغا ۋەكىل بولۇپ كەلگەندى. ② بىرەر دۆلەت ياكى تەشكىلاتنىڭ ۋاكالىتى بىلەن باشقا دۆلەتتە تۇرۇپ، شۇ دۆلەت ياكى تەشكىلاتنىڭ نامىدىن ۋاكالىتەن ئىش بېجىرىشكە تەيىنلەنگەن خادىم؛ ئەلچى، كونسۇل: دىپلوماتىك ۋەكىل. تۈركىيە ۋەكىلى. ۋە-

كـــل تەبىنلىمەك. ③ <قا> كارخانا، كـەسىپىي ئورۇنلار، ئىداره تەشكىلاتلارغا ۋاكالىتەن ھەق تەلەپ ھوقۇقنى يۈرگۈزۈپ، ھـەق تەلەپ مەجبۇرىيىتنى ئادا قىلغۇچى كىشى.

ۋەلىئەھد ئى [ئە] <تارىخ> تەخت ۋارىسى، ئورۇن باسار.

ۋەلىدىيە ئى [ئە] ھارامدىن بولغان بالا، نىكاھسىز تۇغۇلغان بالا.

ۋەلىي ئى [ئە] يېزا ① قوغدىغۇچى، نازارەت قىلغۇچى، مەسئۇل بولغۇچى، باشقۇرغۇچى. ② دىنىي ئەقىدە بويىچە تەكرىنىڭ قۇدرىتى بىلەن بولىدىغان ھەرقانداق ۋەقەلىكلەرنى ياكى غايىبانە ئىشلارنى ئالدىن بىلىدىغان ئۇلۇغ شەخس؛ ئەۋلىيا: تەركىدۇنيا ۋەلىيلەر، بىگانىلەر، بەخىراماندىلمقتا ئۇنتى ناخشىدىن لەززەتلىنىپ.

ۋەلىيۇللا ئى [ئە] ئاللانىڭ دوستى.

ۋەنزە ئى [خەن] بىر خىل بىمەكلىك. ئادەتتە بېلىق، گۆش قاتارلىقلارنى قېيما قىلىپ، دورا-دەرمەكلەرنى قوشۇپ كاللەك ھالەتكە كەلتۈرۈش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ.

ۋەھاكازا تر [ئە] شۇ قاتارلىق، قاتارلىقلار: يەنە شۇ نامۇۋاپىق خىزمەت ئۈسۈلى، بۇلارنى يېپىپ تۇرغىنى زىيادە، سۆزغات ۋەھاكازالار. . .

ۋەھالەنكى باغ [ئە+پ] تەگداش، لېكىن قارىمۇقارشى مەنىلىك جۈملىلەرنى باغلاپ، ئالدىنقى جۈملىدىكى ئۇقۇمغا نىسبەتەن كېيىنكى جۈملىدىكى ئۇقۇمنىڭ ئەكسىچە بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

ۋەھشەت ئى [ئە] يېزا. كىشىنى ۋەھىمىگە، غەم-ئەندىشىگە سالىدىغان ياۋۇزلۇق، ۋەھشىيلىك، قورقۇنچ، دەھشەت: ۋاداەريخ، نەقىسمەت بۇ شۇنچە دەھشەت، سولغايمۇ چېچەك ئاچماي ۋىسال مۆھلەت خۇدايا، ئۆزۈڭ بىر كۆچ قىلغىن ئىلتىپات، بۇ ۋەھشەت قىسمىتىدىن ئەيلە ئازاد!

ۋەھشىي سۈپ [ئە] ئىنسانلىق قىياپىتىنى يوقاتقان، ئۆتتۈپ كەتكەن زالىم، قانخور: ۋەھشىي ئادەم.

ۋەھشىيانە سۈپ [ئە+پ] ۋەھشىيلەرگە خاس، ۋەھشىيلەردەك، ۋەھشىيلەرچە: گومىنداڭچىلار ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان كىشىلەرنى قولىدىن دەرەخكە مىخلاپ ۋەھشىيانە ھالدا ئۆلتۈرۈۋېتىپ قاچقانلىكەن.

ۋەھىم ئى [ئە] قورقۇنچ، ۋەھىمە: ۋەھىم قىلماڭ. ★ ئەنسىز خەۋەرلەر كىشىلەر ئارىسىدا ۋەھىمە تارقىتىپ غۇلغۇلا كۆتۈرەتتى.

ۋەھىمە ئى [ئە] قاتتىق قورقۇش، غەم-ئەندىشە، ئەنسىزلىك نەتىجىسىدە پەيدا بولغان روھىي ھالەت: شۇنداق ئۇچۇن پۈتۈن ئەل-يۇرت خۇددى باستۇرۇپ كېلىۋاتقان دەھشەتلىك بىر كەلكۈنگە دۇچ كېلىپ قالغاندەك قاتتىق ۋەھىمە ئىچىدە قالدى.

ۋەھىي ئى [ئە] <دىن> دىنىي چۈشەنچىدە خۇدا تەرىپىدىن جەبرائىل ئەلەيھىسسالام

ئارقىلىق پەيغەمبەرلەرگە كەلگەن خەۋەر، بۇيرۇق ۋە شۇ قاتارلىقلار: ھېسامىدىن دا- مولا «قۇرئان كەلىمىسى» ، «ئاللادىن كەلگەن ۋەھىي» دەپ تۇرۇپ ئۇزاق سۆز- لىدى.

ۋەيران سۈپ [پ] ① پۈتۈنلەي بۇزۇلغان، خارابغا ئايلانغان: — ئەگەر بۇنىڭ تەل- چىنى قوبۇل قىلمىساق، پۈتۈن تەختىمىز ۋەيران، ئۆزىمىز سەرسان بولۇپ كېتە- مىز، — دەپتۇ ۋەزىرلەر. ② كۆچمە. خا- راب، ئېچىنىشلىق، ئازابلانغان: قاراپ كۆردىكى ھالى بەكمۇ ۋەيران، پۈتۈنلەي قۇم، توپا-چاڭغا مىلەنگەن.

ۋەيرانە [پ] ① سۈپ. بۇزۇلغان، ۋەيران بولغان، ۋەيران: مۇشۇنىڭ تاملىرى تۆكۈ- لۈپ تۇرىدىغان، ۋەيرانە بىر ئۆينىڭ ئالدا- دا توختاپتۇ. ② سۈپ. پەرىشان، روھىي چۈشكۈن: نەزەر ئۆيگە كېلىپ، قوشنىلە- رىدىن بولغان ئەھۋالنى ئاڭلاپ داد-پەريات سېلىپ، ۋەيرانە بولۇپ تۇرغانىكەن. ③ سۈپ. رەتسىز، چېچىلاڭغۇ، قالايمىقان: ۋەيرانە ئادەم. // ئۇ ئىلگىرىدىن ۋەيرانە يۈرىدىغان بىرنېمە. ④ ئى. ۋەيران بول- غان، بۇزۇلغان، خارابلىققا ئايلانغان جاي: پادىشاھ ئۇنى بىللە ئوۋغا ئاچىقىپ- تۇ، يولدا ئۇلارغا بىر ۋەيراندا سايراپ تۇرغان ھوۋقۇش ئۇچراپتۇ.

ۋەيلۇن ئى [ئە] دوزاخنىڭ بىرىنىڭ نامى يەنى ئوت ئەڭ كۈچلۈك كۆيىدىغان، چوڭقۇر دوزاخ.

ۋراج ئى [ر] <تېب >ھېدىتسىنا ئىلمىدىن ئالىي مەلۇماتقا ئىگە بولغان كىشى، دوخ- تۇر: بالىلار كېسەللىكلىرى ۋراچى.

ۋودكا ئى [ر] روسىيەدە ئىشلەنگەن ھاراق. ئالىي دەرىجىلىك ئىسپىرتقا سۇ قوشۇش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئىسپىرت تەركىبى 36 % — 60% كېچە بولىدۇ.

ۋودوپروۋود ئى [ر] < سۇ > سانائەت ۋە تۇرمۇش ئېھتىياجلىرىنى سۇ بىلەن تەمىن- لەش ئۈچۈن قۇرۇلغان سۇ تۇرۇبىلىرى، ناسوس پونكىتلىرى قاتارلىقلار سىستېمە- سى.

ۋودوروود ئى [ر] <خم>ھىدروگېن: ۋودورود بومبىسى.

ۋوسپالېنىيە ئى [ر] <تېب > ياللۇغ.

ۋوگزال ئى [ر] <فالن >پويىز ئىستانسىلە- رىدىكى چوڭ بىنا؛ ئىستانسا ئىچى: ۋوگ- زال سۆپىسى.

ۋولت مق [ر<ئىنال] <فز >ئېلېكتر بېسىم بىرلىكى. 1 ئامپېر توك قارشىلىقى 1 ئوم بولغان ئۆتكۈزگۈچتىن ئۆتكەندە، ئۆتە- كۈزگۈچنىڭ ئىككى ئۇچىدىكى ئېلېكتر بېسىمى 1 ۋولت بولىدۇ.

ۋولتمېتىر ئى [ر<ئىنال+گرېك] <فز> ئېلېكتر زەنجىرىنىڭ ئىككى نوقتا ئارىسىدىكى ئې- لېكتر بېسىمىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

ۋولفرام ئى [ر<لات] <خم >مېتال ئېلې-

ـمـبنت. بەلگىسى W (Wolifram). كۆل رەڭ ياكى قوڭۇر قارا رەڭلىك، قاتـ ـتىق، بىراق چوڑۇك كرىستال. يۇقىرى تېمپېراتۇرىغا چىداملىق. لامپۇچكا قىلى ۋە ئالاھىدە قېتىشما پولاتلارنى ئىشلەشتە قوللىنىدۇ.

ۋولقان ئى [ر<لات] <گېئول> يانار تاغ.

ۋولكار سۈپ [ر] ① ئۆتۈپ كەتكەن قوپال؛ خۇنۇك: ۋولكار سۆز. ② تولىمۇ ئاددىيـ ـلاشتۇرۇلغان، ساختىلاشتۇرۇلغان، چاكـ ـنىلاشتۇرۇلغان، بۇزۇلغان: ۋولكار ماتېرىـ ـيالىزم.

ۋولكانىزم ئى [ر<لات] ① <تل> ئەدەـ بىي تىلدا ئىشلىتىلگەن قوپال سۆز ياكى ئىبارىلەر. ② <ئىد> ئەدەبىياتتا ھەددىـ ـدىن ئارتۇق قوپال، يېرىك سۆزـئىبارىـ ـلەرنى قوللىنىش؛ ئەسەردە بەكمۇ ئاددىيـ ـلاشتۇرۇۋېتىش، ساختىلاشتۇرۇپ، رېئالـ ـلىقنى بۇزۇپ، چاكىنىلاشتۇرۇپ ئىپادە قىلىش؛ چاكىنىلاشتۇرۇش.

ۋولۋوكس ئى [ر<لات] <بوت> بېشىل يۇـ سۇنلەرنىڭ بىر تىپى، ئۇرۇقدىشى، تاتلىق سۇلاردا ياشايدۇ، ئۆسۈملۈك تېنى نۇرـ غۇنلىغان ھۈجەيرىلەردىن تۇزۇلىدۇ. ھۈـ جەيرىسىدە ئىككى تال قامچا تۇكى بولـ ـدۇ، ھەربىكەت قىلالايدۇ. جىنسسىز ياكى جىنسلىق كۆپىيىدۇ.

ۋولپىنكا ئى [ر] <مۇز>بىر خىل دۇخوۋوي چالغۇ. يەل خالتىسى، پۇۋلەش نەيچىسى ۋە بىرنەچچە تال تىللىق نەيچىلەردىن تۇـ زۇلىدۇ. ياۋروپاغا تارقالغان.

ۋۇجۇد ئى [ئە] ئادەمنىڭ پۈتۈن بارلىقى، جېنى ھەم تېنى، جىسمى، گەۋدىسى: ئۇـ ـنىڭ ۋۇجۇددىن كۈچ-قۇۋۋەت ئۇرغۇپ تۇراتتى.

ۋۇجۇدىيەت ئى [ئە] مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بارلىق نەرسە، شەيئى، مەۋجۇدىيەت.

ۋېبىر مق [ر] < فىز >ماگنىت ئېقىمىنىڭ ئەمەلىي بىرلىكى، ئەگەر ماگنىت ئىندۇكـ ـسىيە كۈچىنىشلىكى 1 تېسلا (2مېتىر / ۋېبىر1) بولۇپ، ماگنىت كۈچ سىزىقلىرىـ ـنىڭ يۆنىلىشىدىكى تەكشىلىككە تىك بولسا، ھەربىر كۋادرات مېتىردىكى ماگنىت ئېقىمى 1 ۋېبىر بولىدۇ. يەنى: 1 ۋېبىر $=10^8$ ماكسۋېل.

ۋېچىركا ئى [ر] توي-تۆكۈنلەردە بولىدىـ غان قىز-يىگىتلەرنىڭ كەچكى ئولتۇرۇـ شى: — سەن پەرىزاتنىڭ ئۆيىدىكى ۋېـ چىركىنى ئەسلەپ كۆر، — دېدى ئۇ كا-مىلغا.

ۋېدا ئى [سانس] <دىن >براخما دىنى ۋە ھىندى دىنىنىڭ ئەڭ قەدىمىي مۇقەددەس كىتابلىرى. تەخمىنەن مىلادىيىدىن ئىلـ ـگىرىكى 2000-يىلدىن 1000-يىلغىچە ئارىلىقتا كىتاب بولۇپ شەكىللەنگەن.

ۋېدائىزم ئى [سانس+ر] <دىن > ھىندىستاننىڭ قەدىمكى دىنلىرىدىن بىـ

ـرى. تـەخمىنەن ملادىيىدىن بۇرۇنقى 2000-يـىـلى قەدىمكى ھىندىستاننىڭ غـەربىي شىمالىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق بـىلەن ھايات كەچۈرگەن ئارىيانلارنىڭ ئـىـتىقادىدىن ئۆزگىرىپ كەلگەن كۆپ خۇدالىق دىن.

ۋېرتۇشكا ئى [ر] <سۇ >سۇ ئېقىمىنىڭ تـېـزلـىكىنى ئۆلچەشتە ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب. تۇرلىرى كۆپ بولۇپ، ئادەتتە چاشكا شەكىللىك ۋە ئايلانما شەكىللىك ۋېرتۇشكا دېگەن تۇرلىرى كۆپ ئىشلىتىلىدۇ.

ۋېرتىكال سۈپ [ر<لات] <ملت >تۆۋەندىن يۇقىرىغا ياكى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە تىك يۆنەلگەن؛ تىك: ۋېرتىكال سىزىق. ۋېرتىكال راۋاجلانغان بۇلۇتلار.

ۋېـكـتـور ئـى [ر<لات] <فـىـز > چوڭ-كىچىكلىكى ھەم يۆنىلىشى بولغان فـىـزىكىلىق مىقدار. مەسىلەن، تېزلىك، ھەرىكەت مىقدارى، كۈچ قاتارلىق.

ۋېكتورمېتىر ئى [ر<لات] <فىز >ۋېكتورنى ئۆلچەيدىغان ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب.

ۋېكسىل ئى [ر<نېم] <مل >مەلۇم شەكىلگە ئىگە قەرز ھۆججىتى، يەنى قەرزدارنىڭ قـەرزنى بەلگىلەنگەن مۇددەتتە تۆلەش تـوغرىسىدا بەرگەن ھۆججىتى، ئۇنىڭغا سوممىسى ئېنىق بېزىلىدۇ.

ۋېگىتاتىۋ سۈپ [ر] < بىئول >ھايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئۆزۈقلىنىشى، ئۆسۈشى ۋە كۆپىيىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان: ۋېگېتاتىۋ نېرۋا. ۋېگېتاتىۋ ئەزالار.

ۋېلىسىپت ئى [ر<لات] ئىككى چاقلىق بىر خىل قاتناش قورالى. ئادەم ئۈستىگە مىنىپ ئىككى پۇتى بىلەن تەپكىنى تېپىش ئارقىلىق ھەيدەيدۇ.

ۋېنا ئى [ر<لات] <ئانات>قان سۈيۈقلۇقىنى يۈرەككە قايتۇرۇپ كېلىدىغان تومۇر. ئۇنىڭ ئىچىدىكى قان تەركىبىدە كاربون (IV) ئوكسىد كۆپرەك بولۇپ، رەڭگى توق قىزىل كېلىدۇ.

ۋېناپورتا ئى [ر<لات] <ئانات >ئاشقازان، ئۈچەي، تال، ئۇيقۇلۇق، ئۆت خالتىسى قاتارلىقلاردىكى ۋېنالارنىڭ قوشۇلۇشىدىن تۇزۇلگەن چوڭراق ۋېنا. ئۇ يەنە جىگەرگە كىرگەندىن كېيىن نۇرغۇنلىغان كىچىك ۋېنالارغا ئايرىلىپ كېتىدۇ.

ۋېنتۇرىمېتىر ئى [ئىنگ] <فىز> ھەم تۇرۇبا ئىچىدىكى ئاقار جىسىملارنىڭ ئېقىش مىقدارىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب. ئۇ تار تۇرۇبا ۋە بېسىم پەرقىنى ئۆلچەيدىغان قۇرۇلمىلاردىن تەركىب تاپىدۇ.

ۋېنتىل ئى [ر<نېم] <ملشن>كامېر ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرگە يەل بېرىش ياكى ماشىنىلاردا ھاۋا يۈرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تۇرۇبىكا.

ۋېنىرا ئى [ر<لات] <ئىستر>قۇياش سىستېـ

مىسسەدىكى قۇياشقا بيقىن ئىككىنچى پلا-
نېتا. قۇياشنى ئومۇمىي ئايلىنىش دەۋرى
244.7 كۈن. ئۆز ئوقىدا ئايلىنىش دەۋرى
243 كۈن بولۇپ، شەرقتىن غەربكە قاراپ
تەتۇر ئايلىنىدۇ. ۋېنېرا چوڭ پلانېتىلار
ئارىسىدىكى قۇياشقا ئەڭ يېقىن تۇرغان
بىر پلانېتا. ئۇيغۇر، قازاق تىللىرىدا ئۇنى
«چولپان يۇلتۇز»مۇ دەيدۇ. ئەتىگەندە
شەرقتىن ئەڭ يورۇق بولۇپ كۆرۈنىدۇ.
نامازشامدا غەربتە يورۇق يۇلتۇز بولۇپ
كۆرۈنىدۇ.

ۋىبراتور ئى [ر<لات] <فىز>ئېلېكترودىنامىك
ئۇسۇلدىن پايدىلىنىپ مېخانىكىلىق تەۋ-
رىنىش ھاسىل قىلىدىغان قۇرۇلما. تېزلە-
نىشى مەلۇم بولغان مېخانىكىلىق تەۋرە-
نىش ھاسىل قىلالايدۇ. ئۇ ئادەتتە ئاك-
سېلېرومېتىرنى توغرىلاشقا ئىشلىتىلىدۇ.
ۋىبراتور يەنە ئېلېكتروئاكوستىكىلىق ئەس-
ۋابلارنىڭ تەۋرىنىشكە بەرداشلىق بېرىش
ئىقتىدارىنى ئۆلچەش ۋە ئېلېكترونلۇق
ئۇسكۇنىلەرنىڭ دائىملىق تەۋرىنىش تەج-
رىبىلىرىنى ئىشلەش جەھەتلەردىمۇ ئىش-
لىتىلىدۇ.

ۋىبروگراف ئى [ر<لات] <فىز>ئاۋاز چىقار-
غۇچى جىسىمنىڭ تەۋرىنىش ئەھۋالىنى
كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئەسۋاب.

ۋىبرومېتىر ئى [ر<لات گرېك] <فىز>
جىسىمنىڭ تەۋرىنىش پارامېتىرلىرىنى ئۆلـ
چەشتە ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب.

ۋىتافون ئى [ر<لات] <فىز>مىكروفون ئار-
قىلىق ئاۋاز سىگنالىدىغان موم پەردىلىك
پلاستىنكا.

ۋىتامىن ئى [ر<لات] <بىئول >ھايۋان ۋە
ئادەملەرنىڭ ئوزۇقلىنىشى، ئۆسۈشى ئۈ-
چۈن ئېھتىياجلىق، مىقدارى ئاز، ئورگانىك
خېمىيىۋى بىرىكمە. ئۇ ئورگانىزمنىڭ ماددا
ئالماشتۇرۇشى، ئۆسۈپ يېتىلىشى ۋە ساغ-
لاملىقىغا نىسبەتەن ئىنتايىن مۇھىم ئەھە-
مىيەتكە ئىگە. ۋىتامىن كەم بولۇشىدىن
ئورگانىزمنىڭ فىزىئولوگىيىلىك قابىلىيە-
تىنىڭ توسقۇنلۇققا ئۇچرىشى بىلەن بە-
زى كېسەللەرمۇ كېلىپ چىقىدۇ. ۋىتامىن
ئادەتتە يېمەكلىكلەردىن قوبۇل قىلىنىدۇ.
ئېھتىياجلىق مىقداردىن ئېشىپ كەتسە،
بەدەندە ساقلانماستىن تاشقىرىغا چىقىرىپ
تاشلىنىدۇ. 108

ۋىتېرىت ئى [ر<ئىنگ] <گېئول > بىر خىل
مىنېرال. خېمىيىلىك تەركىبى B_9CO_3.
يانتۇ ياقلىق كرىستال سىستېمىسىدا،
كرىستاللىرى ساختا ئالتە ياقلىق قوش
پىرامىدا شەكلىدە، قۇرامىغا قىلىرى زىچ كال-
لەك، دانلىق، شارسىمان بولىدۇ. رەڭسىز
ياكى سەل كۇل رەڭ، سەل سېرىق رەڭ-
لىك، ئەينەك پارقىراقلىقىدا، چوڭۇق، تۈز
كىسلاتاسىدا ئېرىيدۇ. كۆپ كۆپۈك ھا-
سىل قىلىدۇ. ئىسسىق ئېرىتمىلىك كان

تومۇرلىرىدا ۋە يىمىرىلىش پوستىدا ئۇچىراپدۇ.

ۋىتىر ئى [ئە] <دىن> نامازنىڭ بىر تۈرى، يەنى نامازخۇپتەندىن كېيىن ئوقۇلىدىغان ئۇچ رەكەتلىك ناماز.

ۋىجدان ئى [ئە] كىشىنىڭ ئۆز ھەرىكىتى، قىلمىشى، يۈرۈش-تۇرۇشى ھەققىدە جەمئىيەت ۋە خەلق ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى؛ ئىنساپ، ديانەت: ۋىجدان بىلەن ئىش قىلماق. ۋىجدان بىلەن ياشاماق.

ۋىجدانەن رەۋ [ئە] ۋىجدان بىلەن، ساپ دىللىق بىلەن: نۆرەك باغچىسى گۈلىنى ئۆلۈپ كەتكەن سۆيگۈنىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا ۋىجدانەن بەرگەن قەسىمىگە بىنائەن، ئۆمۈرۋايەت ئۇنىڭغا قارىلىق تۇتۇپ، ئۆيلىنىش ئويىدا بولمىدى.

ۋىجدانىي سۈپ [ئە] ۋىجدانغا باغلىق بولغان؛ ۋىجدانغا، ئىنسانىيلىققا ئائىت: بۇ ئۆزىنى ھەقىقىي ئىنسان دەپ ئاتىغان ھەربىر كىشىنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ۋىجدانىي بۇرچى.

ۋىدا ئى [ئە] ئايرىلىش، جۇدالىشىش.

ۋىدىس ئى [ر<لات] <بوت> ئۆزۈم ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان پىلەك غوللۇق ئۆسۈملۈك. شاخلىرى ئىنچىكە، ئۇزۇن ھەم قىرلىق كېلىدۇ. يوپۇرمىقى كەڭ، تۇخۇم شەكلىدە بولۇپ، ئۇچىتىن بەشكىچە چوڭقۇر يىرىلىدۇ. گۈل رېتى كونۇسسىمان، شىرنىلىك مېۋىسى قېنىق بىنەپشە رەڭدە بولىدۇ. غول تالالىرىدىن ئارغامچا ئەشكىلى بولىدۇ.

ۋىرتوشكا ئى [ر] <سۇ>ئېقىن سۇنىڭ ئېقىش سۈرئىتى بىلەن كىنىتىك ئېنېرگىيىسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئارقىلىق، سۇنىڭ ئېقىش سۈرئىتىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

ۋىرۇس ئى [ر<لات] <بىئول>① كېسەل مىكروبىدىن كىچىك ۋە ئېلېكترونلۇق مىكروسكوپ ئارقىلىقلا كۆرگىلى بولىدىغان بىر خىل كېسەل قوزغاتقۇچى تەنچە. مىكروب سۈزگۈچتىنمۇ ئۆتۈپ كېتەلەيدۇ. چېچەك، قىزىل، مېڭە ياللۇغى، كالا ۋابا-سى قاتارلىق كېسەللەرنى ئوخشاش بولمىغان ۋىرۇسلار كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ② <فىز>نورمال ئىشلەۋاتقان كومپيۇتېر پروگراممىلىرىنى ئۆزگەرتىۋېتەلەيدىغان ۋە بۇزۇۋېتەلەيدىغان ئالاھىدە بىر خىل يۇمشاق ماتېرىيال پروگراممىلىرىنىڭ ئوبرازلاشتۇرۇپ ئاتىلىشى.

ۋىرۇسئولوگىيە ئى [ر<لات+گرېك] <بىئول> ۋىرۇسلارنىڭ مورفولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى، كۆپىيىشى، ئىرسىيەت ئۆزگىرىشى قاتارلىق بىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكىنى ھەمدە ۋىرۇسلۇق كېسەللىكلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ۋىزا ئى [ر<لات] <ت ئش> ① بىر دۆلەتـ
نىڭ ئاساسىي باشقۇرغۇچى ئورگىنىنىڭ
ئۆز دۆلىتى ياكى باشقا دۆلەت پۇقرالىرىـ
نىڭ قولىدىكى پاسپورت ياكى باشقا ساـ
ياھەت گۇۋاھنامىلىرىغا، ئۆز دۆلىتىگە كىـ
رىپ-چىقىشىغا قوشۇلۇپ قويغان قولى
يـاكى باسقان تامغىسى. ② شۇ خىل
رەسمىيەتتىن ئۆتكەن پاسپورت ياكى گۇـ
ۋاھنامە.

ۋىزۇۋت ئى [ر] كونا < ھەرب >ـ**پەي** Ⅲ .

ۋىسال ئى [ئە] ① ئۇچرىشىش، كۆرۈشۈش،
ئۇچرىشىش؛ ۋەسىل (سۆيگەن يارى ھەقىقـ
دە) : گاھىدا چۈشىدە چۈشەپ دىلبەرنى،
ئۆتكۈزگەن ئۇيقۇسىز تالاي كېچىنى. ھاـ
مان بىر ۋىسالىنىڭ شېرىن خىيالى، كۆيـ
دۈرگەن تومۇزدەك ئۇنىڭ ئىچىنى. ②
جامال، چىراي، ھۆسن: — ئەلۋەتتە، ئۇ
ۋىسالىمغا ئاشىق بولغاي، — دېدى مەلـ
كە.

ۋىسكوزا ئى [ر<لات] <خم> ① سۈنئىي
يىپەك قىلىش ئۈچۈن سىللۇلوزىدىن تەيـ
ـيارلانغان قويۇق يېپىشقاق ماددا. ②
يۇقىرىقى ماددىدىن تەييارلانغان سۈنئىي
يىپەك. ③ شۇ خىل يىپەكتىن توقۇلغان
رەخت.

ۋىسكوزىمېتر ئى [ر<لات] <فز>ئاقار جـ
سىملارنىڭ يېپىشقاقلىقىنى ئۆلچەيدىغان
ئەسۋاب.

ۋىسمانىزم ئى [ر] <بىئول>ۋىسمان ئوتتۇرىغا
قويغان ئىرسىيەت ۋە يېتىلىش توغرىسـ
ىدىكى تەلىمات. ئادەتتە ئۇ تەشەببۇس
قىلغان نەسىل ماددىسىنىڭ ئۇزلۇكسىزلـ
كى، كۆپىيىش ھۈجەيرىلىرى بىلەن تەن
ھۈجەيرىسىنىڭ پارچىلىنىشى ھەم ئۇلارـ
نىڭ ئىرسىي تارقىلىش جەھەتتىكى ئۇزۇنئارا
مۇناسىۋىتى ۋە ئېرىشىلگەن خۇسۇسىيەتـ
نىڭ ئىرسىيەت قالماسلىقى قاتارلىق ئۇـ
قۇملار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

ۋىسمۇت ئى [ر<نېم] <خم >مېتال ئېلېـ
ـمېنـت. خـمـيـۈى بـەلگىسى
(Bismuthum)Bi . قاتتىق ھەم چۈـ
رۈك. قـېتىشمىسىنىڭ ئېرىش دەرىجىسى
ناھايىتى تۆۋەن بولۇپ، ئۇنىڭدىن بىخە-
تەرلىك سىمى ۋە پار قازىنىنىڭ بىخەتەرـ
لىك قاپقىقىنى ياساشقا بولىدۇ.

ۋىشكا ئى [ر] مۇنار شەكلىدىكى چوڭ، ئېگىز
قۇرۇلما؛ جاھاز: پاراشۇت ۋىشكىسى. نەـ
پىت ۋىشكىسى.

ۋىشنۇ ئى [سانس] <دىن >ھىندى دىنىدىكى
بىر ئىلاھنىڭ نامى. ھىندى دىنىدا ۋىشنۇ
دۇنيانى قوغدىغۇچى ئىلاھ دەپ قارىلىدۇ.

ۋىكستېرىمىيە ئى [ر<لات] <بوت> بىر خىل
ئۆسۈملۈك. مازرىيون ئائىلىسىدىكى يو-
پۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. يوپۇرمىقى
ئۇزۇن، ئېللىپسسىمان تۆمۈنە شەكىلدە
بولۇپ، ئۇدۇل ئۆسىدۇ. گۈل سېرىق ۋە
باشاقسىمان گۈل رېتىدە، ئۇچكىلىك مې-

ـؤسى قارا رەڭدە. قوۋزاق تالالىردىن قەغەز ئىشلەشكە بولىدۇ.

ۋكليۇچاتېل ئى [ر] <فىز> ئېلېكتر توكىنى ئۇزۇش ۋە ئۇلاش ئۇچۇن ئورنىتىلىدىغان ئەسۋاب.

ۋىلايەت ئى [ئە] مەملىكىتىمىزنىڭ ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلىرىدىكى بىرنەچچە ناھىيە، شەھەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەمۇرىي تېررىتورىيە: قەشقەر ۋىلايىتى. ئاقسۇ ۋىلايىتى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى.

ۋىلكا ئى [ر] تاماق پىيىشكە ئىشلىتىدىغان ئارا شەكىللىك كىچىك بۇيۇم.

ۋىنايا ئى [سانس] <دىن> بۇددا نوملىرىنىڭ ئۇچىنچى قىسمى. راھىبلار رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك ئەمرىمەرۇپ، قائىدە-يوسۇن-لارنى مەزمۇن قىلىدۇ.

ۋىنتا ئى [ر] ① < ماشىن> بۇرما، ريزبا: ۋىنتا چىقارماق. ② ئايلانما ريزبىلىق چىگىتىش دېتالى: ۋىنتا بىلەن چىگىت-ماق.

ۋىنو ئى [ر] ئاساسەن ئۇزۇمدىن تەييارلىنى-دىغان ئىسپىرتلىق ئىچىملىك، ھاراق، مەي، شاراب: ۋىنو ئىچمەك. قىزىل ۋى-نو.

ۋىنىل ئى [ر < لات] < خىم > ئېتىلېن مولېكۇلىسىنىڭ بىر دانە ھىدروگېن ئاتو-مىنى ئاز يوقىتىشى ئارقىلىق كېلىپ چىق-قان دەپ قارىلىدىغان رادىكال گۇرۇپپە-سى.

ۋىنىلون ئى [ر<لات] <خىم >ئاتسېتىلېن، ئېتىلېن، ئاتسېتات كىسلاتاسى ۋە پورمال-دىگىتنى خام ئەشيا قىلىپ سىنتېز قىلىن-غان تالا. خۇسۇسىيتى پاختا تالاسىغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ، كۇچىنىشچانلىقى يۇقىرى، سۇركىلىشكە چىداملىقراق، بې-نىك. ئۇ سىنتېتىك تالالار ئىچىدە سۇ سۇمۇرۇشچانلىقى كۇچلۇكرەك، تالالارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. يازلىق كىيىملەرنى تە-كىشكە باب كېلىدۇ. ئادەتتە ئۇنىڭدىن ئارغامچا، بېلىق تورى قاتارلىقلار ئېشىلىدۇ.

ۋىئولېت ئى [ر<لات] <بوت> بىر خىل مەنزىرە ئۆسۈملۈكى. كرېست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق ياكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ھەر-خىل رەڭدە ئۇمۇم گۈل رېتىدە ئېچىلىدۇ.

ۋىۋىسكا ئى [ر] ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ۋە كوللېكتىپ ئورۇنلارنىڭ نامىنى بېزەپ ئىشلەك ۋە دەرۋازا بېشىغا ئېسىپ قويىدە-غان جاھاز.

ئې

ئېپتۇنىي ئى [ر < لات] < خىم > رادىئوئاكتىپلىق مېتال ئېلېمېنت. نېپتۇرون ئارقىلىق ئۇرانىنى بومبارداسمان قىلىش يولى بىلەن ئېلىنىدۇ. ئەڭ تۇراقلىق ئىزوتوپنىڭ يېرىم يىمرىلىش دەۋرى تەخمىنەن 2 مىليون 200 مىڭ يىل.

ئېپوپىيە ئى [ر < گرېك] < ئىد > چوڭ تارىخىي ۋەقەلەر تەسۋىرلەنگەن بەدىئىي ئەسەرلەر.

ئېپوس ئى [ر < گرېك] ① بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ لىرىكا ۋە دراماىدىن ئايرىلىپ تۇرىدىغان يەنە بىر تۈرى، يەنى ۋەقەلەرنى كەڭ ھېكايە قىلىش ئۇسۇلى بىلەن ئىپادىلەيدىغان ئەدەبىي ئەسەرلەر مەجمۇئىسى. ② خەلق ئاغزاكى ئىجادىيىتىدە قەھرىمانلىق ۋە قەھرىمانلار ھەققىدىكى داستانلار مەجمۇئەسى. مەسىلەن، «ئوغۇزنامە» ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئېپىنىك، تارىخىي ئەھۋالىنى ۋە قەھرىمانلىق خۇسۇسىيىتىنى ئەكس ئەتتۇرگۇچى ئېپوس ھېسابلىنىدۇ.

ئېپىتاكسىيە [ر < گرېك] < فىز > يېرىم ئۆتكۈزگۈچ دېتاللارنى ياساش تېخنىكىسىدا يېرىم ئۆتكۈزگۈچ مونوكرىستال پەردىسىنى ئۆستۈرۈشنىڭ بىر خىل ئۇسۇلى. ئادەتتە گاز فازلىق ئېپىتاكسىيە، سۇيۇق فازلىق ئېپىتاكسىيە ۋە مولېكۇلا دەستىلىك ئېپىتاكسىيە قاتارلىق بىرقانچە خىلغا بۆلۈنىدۇ.

ئېپىتېلىي ئى [ر < گرېك] < ئاتا > كۆپ ھۈجەيرىلىك ھايۋانلار تېنىنىڭ يۈزىنى ۋە ئۇنىڭ بارلىق كاۋاك ئەزالىرىنىڭ ئىچكى توقۇلمىلار يۈزىنى ئوراپ تۇرىدىغان توقۇلما.

ئېپىشت ئى [ر < گرېك] < ئىد > نەرسە، ھادىسىلەرنىڭ روشەن ئوبرازىنى بېرىش، شەيئىلەرنىڭ ئېنىق ھالەتلىرىنى، سۈپىتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ تەرىپلەش ئۇچۇن قوللىنىلىدىغان سۆز ياكى ئىبارە.

ئېپىدېرما ئى [ر < گرېك] <بىئول> ① تېرىنىڭ سىرتقى قەۋىتى. ② ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تېنى يۈزىدىكى ئەڭ دەسلەپتە ئۆسكەن قوغدىغۇچى توقۇلما. ئاددىي قەۋەتلىك رەڭسىز، تەكشى ۋە تىرىك ھۈجەيرىلەردىن قۇرۇلغان.

ئېپىزوت ئى [ر < گرېك] < ئىد > ① ئايرىم تۇرمۇش ھادىسىسى. ② رومان، دراما، سىنارىيە قاتارلىق بەدىئىي ئەسەرلەرنىڭ نىسبىي مۇستەقىللىققا ئىگە بولغان بىر تەركىبىي قىسمى.

ئېپېسكوپ ئى [ر< گرېك] < دن > خرىستىئان دىنىي چېركاۋلىرىدىكى ئالىي ئۇنۋاۋان ۋە شۇ ئۇنۋانغا ئىگە بولغان شەخس.

ئېپىفىز ئى [ر< گرېك] < ئانات > ئۇزۇن سۆڭەكلەرنىڭ ئىككى ئۇچىنى كۆرسىتىدۇ. ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدە، سۆڭەك ئۇچى ۋە سۆڭەك غولى ئارىلىقىدا بىر قەۋەت كۆمۈرچەك پلاستىنكىسى بولىدۇ. چوڭلاردا بۇ پلاستىنكا قاتتىقلىشىپ ئۇچ ۋە غوللار قوشۇلۇپ كېتىدۇ.

ئېپىك سۈپ [ر] <ئىد> ① ئېپوستا ئالغىت، ئېپوستا بولىدىغان، ئېپوستا تەسۋىرلەنگەن: **ئېپىك قەھرىمان**. ② ئېپوستىن ئىبارەت بولغان؛ ۋەقەلىككە ئىگە: **ئېپىك داستان**.

ئېپىگراف ئى [ر< گرېك] <ئىد> ئەسەرنىڭ ياكى شۇ ئەسەر ئىچىدىكى قىسىم، بابلارنىڭ ياكى قىسىم، بابلارنىڭ مەزمۇنىغا ۋەكىللىك قىلالايدىغان جۈملىلەر، ئۇزۇندىلەر، شېئىرىي پارچىلار، ئەقلىيە سۆزلەر، قوشاق ۋە ماقال ـ تەمسىللەر.

ئېپىتالون ئى [ر< فران] <خىم> بەلگىلەنگەن ئۆلچەم بىرلىكىنىڭ ئېنىق نەمۇنىسى، ئۈلگىسى.

ئېپىتان ئى [ر< گرېك] < خىم > ئورگانىك بىرىكمە، يەنى ئالكانلارنىڭ بىر خىلى. مولېكۇلا فورمۇلىسى C_2H_6.رەڭسىز، پۇراقسىز، بېنىشچان گاز. تەبىئىي گازلاردا ساقلىنىدۇ. ئادەتتە ئورگانىك بىرىكمىلەرنى سىنتېزلاشتا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يېقىلغۇمۇ قىلىنىدۇ.

ئېپىتانول ئى [ر< گرېك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، يەنى ئىسپىرتلارنىڭ بىر خىلى، مولېكۇلا فورمۇلىسى C_2H_5OH. رەڭسىز بېنىشچان سۇيۇقلۇق، ئالاھىدە پۇراقلىق ئىگە، قەنتلىك ماددىلارنى ئېچىتىپ دىستىلىش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ، ئېتىلىنىدىن پايدىلىنىپمۇ ئېلىش مۇمكىن. سىنتېتىك كاۋچۇك سۇلياۋ ۋە بوياق قاتارلىق ماتېرىياللارنى ئىشلەشتە قوللىنىلىدۇ، يەنە خىمىيە سانائىتىدە كۆپ قوللىنىلىدىغان ئېرىتكۈچى ھېسابلىنىدۇ. مىكروبلارنى ئۆلتۈرۈش رولىغا ئىگە بولۇپ، دېزىنفېكسىيەلەشكە، چىرىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ئېپىتوگراف ئى [ر< گرېك] بىرەر مىللەتنىڭ كېلىپ چىقىشى، تۈرمۇش ئۆرپ ـ ئادىتى، ماددىي ۋە مەنىۋى ھەمدە ئىجتىمائىي مەدەنىيىتىنىڭ بارلىققا كېلىشىدىن تارتىپ رېئال ھالىتىچە كۆزىتىپ، تەتقىق قىلىدىغان شەخس.

ئېپىتوگرافىيە ئى [ر< گرېك] < ئىد > ① بىرەر مىللەتنىڭ كېلىپ چىقىشى، تۈرمۇش ئۆرپ ـ ئادىتى، ماددىي، مەنىۋى ۋە

ئۇجتىمائىي مەدەنىيەتنىى بىۋاستە كۆزدە تىش يولى بىلەن ئۆگىنىدىغان ساھە. ② بىرەر مىللەتنىڭ ياكى بىرەر تېررىتورىيىدىكى بىرقانچە مىللەتنىڭ تۇرمۇشى، مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپ-ئادەتلىرىگە خاس خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ يىغىندىسى.

ئېتنولوگىيە ئى [ر< گرېك] مىللەتلەرنىڭ ئور-تاق گەۋدىسىنى ئوبيېكت قىلغان ھالدا ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئېتنىك سۈپ [ر] كىلىپ چىقىش جەھەتتىن بىرەر خەلققە ئائىت ياكى خاس بولغان: ئېتنىك تەركىب. ئاھالىنىڭ ئېتنىك سوستاۋى.

ئېتنىن [ر< گرېك] < خم > ئەڭ ئاددىي ئالكىن. رەڭسىز، سەل-پەل شېرىن، سۇدا ناچار ئېرىيدىغان بېنىشچان گاز. خىمىيە-ۋى خۇسۇسىيىتى ئاكتىپ، ئوكسىدلىنىش، قوشۇۋېلىش ۋە پولىمېرلىنىش قاتارلىق رېئاكسىيىلەرگە ئاسان كىرىشىدۇ. ئادەتتە چالا پىشقان مېۋىلەرنى پىشۇرۇشتا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ يەنە ئېتانول، ئېتانال، پولىئېتېن قاتارلىقلارنى ئېلىشتا خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

ئېتىبار ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىگە قارىتىلغان دىققەت، نەزەر؛ پەرۋا: ئېتىبار قىلماق. * مۇنەۋۋەر بۇ كىشىگە ئانچە ئېتىبار بېرىپمۇ كەتمىدى. ② نەزەرگە ئېلىش: ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن بىز ئۇنى كۆتمىدۇق. ③ قەدىر، قىممەت، ئىززەت: سىز بالا دەردىنى تارتمىغان، شۇنىڭ ئۈچۈن ئالدىڭىزدا ئېتىبارى يوق. ④ كۆڭۈل بۆلۈش: مىللەتلەرنىڭ مەنپەئىتىگە تەڭ ئېتىبار بەرمەيدىغان بولساق، مىللەتلەرنىڭ ئېتتىپاقلىقىنىمۇ ياخشىلىيالمايمىز.

ئېتىبارەن تر [ئە] چقىش كېلىش قوشۇمچىسى «-دىن، -تىن» بىلەن تۈرلەنگەن سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ، «بېرى، بۇيان، باشلاپ» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: مەھەللىدىكىلەر ئۇنى شۇندىن ئېتىبارەن «قىزىل بۈرۈن» دەپ ئاتايدىغان بولۇشتى. * مەرھابا ئاشۇ سائەتتىن ئېتىبارەن تېخىمۇ زور غەيرەتكە كەلدى.

ئېتىراپ ئى [ئە] بىرەر گەپ، ئىش - ھەرىكەت قاتارلىقلارنى توغرا دەپ بىلىش: ئەلۋەتتە، مەن ئۆزۈمنىڭ ۋەيران بولغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىشىنىمۇ خالىمايمەن.

ئېتىراز ئى [ئە] بىرەر نەرسە، ئىش-ھەرىكەت قاتارلىقلارغا بولغان نارازىلىق، قارشىلىق: ئېتىراز بىلدۈرمەك.

ئېتتىقاد ئى [ئە] ① بىرەر مەسلەككە، ئېدىئولوگىيىگە، كۆز قاراشقا؛ بىرەر كىم ياكى بىرەر نەرسىگە بولغان ئىشەنچ، ئىنتىلغا باغلانغان ئۇمىد: گۈل دېگەنگە گۈل بولامدۇ، قاتى-قاتى بولمىسا، يار دېگەنگە يار بولامدۇ ئېتتىقادى بولمىسا. ②

خۇداغا ياكى بىرەر غەيرىي تەبىئي كۈچكە بولغان ئىشىنىش: دىنىي ئېتىقاد. ئېتىقاد قىلماق.

ئېتىكا ئى [ر < لات] < پەلس > ئەخلاق ۋە ئۇنىڭ مەنبەسى، تەرەققىياتى، كىشىلەر ھەرىكىتىنىڭ مىزانى، كىشىلەرنىڭ بىر-بىرىگە، كىشىلەرنىڭ، دۆلەتكە ئۆتەشكە تېگىشلىك مەجبۇرىيىتى قاتارلىقلار توغرىسىدىكى تەلىمات.

ئېتىكاپ ئى [ئە] < دىن > مەسچىت ياكى خالىي ئىبادەت ئورۇنلىرىغا كىرىۋېلىپ قىلىدىغان بىر خىل يوشۇرۇن ئىبادەت شەكلى: ئېتىكاپتا ئولتۇرماق.

ئېتىكاپخانا ئى [ئە+پ] ئېتىكاپ قىلىدىغان ئۆي: تۆگىچى دەرھال مەلىكىگە بىر ئېتىكاپخانا تەييارلاپ بېرىپتۇ، مەلىكە شۇ ئېتىكاپخانىدا ئىبادەتكە مەشغۇل بوپتۇ.

ئېتىل ئى [ر < گرېك] < خم > ئېتان مولېكۇلىسى (CH_3CH_3) دىن بىر ئاتوم ھىدروگېننى ئېلىپ تاشلىغاندا ھاسىل بولغان بىر ۋالېنتلىق رادىكال، يەنى $CH_3CH_2^-$.

ئېتىلېن ئى [ر < گرېك] < خم > ئورگانىك بىرىكمە، يەنى ئالكىنلارنىڭ بىر خىلى. رەڭسىز، يېنىشچان گاز. مەززىلىك پۇراقتا ئىگە. نېفىت، كوكسلاردىن پايدىلىنىپ ئېلىنىدۇ. ئۇ مۇھىم سانائەت خام ئەشيا-سى بولۇپ، كەپشەرلەش، مېتاللارنى كې-سىش ھەم مېۋىلەرنىڭ پىشىشىنى ئىلگە-رى سۈرۈشتە ئىشلىتىلىدۇ.

ئېتىلېندىئامىن ئى [ر < گرېك] < خم > قويۇق ۋە يېپىشقاق، رەڭسىز سۇيۇقلۇق، خىمىيەۋى فورمۇلىسى $H_2NCH_2CH_2NH_2$. پۇرىقى ئامىياك-نىڭكىگە ئوخشايدۇ. سۇدا ۋە ئېتانولدا ئېرىيدۇ، ئېتىل ئېفىر ۋە بېنزولدا ئېرىمەيدۇ. ئىشقارلىق خۇسۇسىيىتى بار، ھاۋادىكى كاربون (Ⅳ) ئوكسىدىنى سۈمۈرەلەيدۇ، شۇنىڭدەك ئانئورگانىك كىسلاتالار بىلەن ئۆزئارا بىر-بىرىگە تەسىر قىلىپ سۇدا ئېرىيدىغان تۇزلارنى ھاسىل قىلىدۇ. بويياق، كاۋچۇكنىڭ گۈڭگۈرتلىنىشىنى تېزلەتكۈچى مادىدا، دورا، ئېرىتكۈچى قاتارلىقلارنى ئېلىشتا ئىشلىتىلىدۇ.

ئېتىماد ئى [ئە] يېزىت. ئىشەنچ: ئېتىماد باغلىماق. ★ ئۇنىڭغا نېچۈك ئېتىماد قىلغىلى بولسۇن.

ئېتىمولوگىيە ئى [ر < گرېك] < تىل > ① تىلشۇناسلىقنىڭ بىر تارمىقى. سۆزنىڭ كېلىپ چىقىشى، مەنبەسىنى تەتقىق قىلىدۇ. ② سۆزنىڭ مەنبەسى، كېلىپ چىقىشى، مىللەت تەۋەلىكى: «ئادەم» سۆزىنىڭ ئېتىمولوگىيىسىنى ئېنىقلىماق.

ئېتىنىل ئى [ر < گرېك] < خم > ئېتىن مولېكۇلىسىدىن بىر ئاتوم ھىدروگېننى چىقىرىۋەتكەندە ھاسىل بولىدىغان بىر ۋالېنتلىق رادىكال.

ئېتنولوگىيە ئى [ر < گرېك] < تېب > مەبدىتسىنانىك بىر تارمىقى. كىشىلىك پەيدا بولۇش سەۋەبلىرىنى تەتقىق قىلىپ چۈشەندۈرىدۇ.

ئېتنيود ئى [ر < فران] < مۇز > قەيسەن چېلىش ئۇسۇللىرىنى ئاساس قىلىپ، چېلىش ماھارىتىنى ئاشۇرۇش يۇزىسىدىن ئىشلەنگەن ئاھاڭلار. ئاتاقلىق كومپوزىتورلار ئىشلىگەن ئېتنيودلار كۆپ چاغلاردا بەدئىيلىك قىممىتى ناھايىتى يۇقىرى ئاھاڭلار قاتارىغا كىرىدۇ.

ئېچئۇردا ئى [ر < لات] < زېئول > ئۇمۇرتقىسىز ھايۋانلارنىڭ بىر كلاسى. تاق جىنسلىق، تېنى ئۇزۇن كانالى شەكىلدە، بوغۇمى يوق. ئاز بىر قىسمىنىڭ قىلچىقلىرى بولىدۇ. دېڭىز ئاستىدىكى پاتاقلىقلاردا ياشايدۇ. «ئېچئوردا قۇرتى» مۇ دېيىلىدۇ.

ئېخنوكوك ئى [ر < گرېك] < تېب > ئىت تاسمىسىمان مەددە قۇرتىنىڭ لىچىنكىلىرى تەرىپىدىن قوزغىتىلىدىغان پارازىت كېسەللىك. بېتىلگەن قۇرت ئىت ئۇچىيىدە ياشاپ، تۇخۇملىرى تەرەت بىلەن بىللە سىرتقا چىقىرىلىدۇ. قۇرت تۇخۇمى بىلەن بۇلغانغان بېمەكلىكلەر ئارقىلىق ئادەم يەكى ئۆي ھايۋانلىرى يۇقۇملىنىدۇ. قۇرت تۇخۇملىرى جىگەر ياكى ئۆپكىگە ئورۇنلىشىپ، جىگەرنى زورايتىدۇ، جىگەر داسىرىسى ئاغرىيدۇ ياكى يۆتىلىدۇ. ئادەتتە ئوپېراتسىيە قىلىپ داۋالاشقا توغرا كېلىدۇ.

ئېدېس ئى [ر < لات] < زېئول > پاشىنىڭ بىر خىلى. رەڭگى قارا ياكى قوڭۇر كېلىدۇ. ئادەتتە ئۇ B تىپلىق مېڭە يالۇغى قاتارلىق كېسەللەرنىڭ ۋاسىتىچىسى ھېسابلىنىدۇ.

ئېدىت ئى [ئە] ھېساب، سان: ھازىر بوزلۇق ئىچىدە ئوسا قىلىنمۇاتقان يەرنىڭ ئېدىتى يوق.

ئېرا (ئېراسى) ئى [ر < لات] < گېئول > خەلقئارا گېئولوگىيە يىلنامىسىدىكى ئىككىنچى دەرىجىلىك گېئولوگىيىلىك دەۋر بىرلىكى.

ئېراتىيوم ئى [ر < لات] < گېئول > جانلىقلارنى تۈركە ئايرىشنىڭ ئەڭ يۇقىرى بىر دەرىجە بىرلىكى.

ئېرەم ئى [ئە] چۆچەكلەردە تەسۋىرلىنىدىغان گۈزەل بىر باغنىڭ نامى: نە ئىمىش بوستان، ئېرەمدۇر بارچە شاد يايرايدىغان، شىرنىسى بالدەك! ئۇزۇمنى ياغ كەبى چايناپدىغان.

ئېرەن ئى [ل] < بوت > ھامامبلىس چاتقىلى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى ئۇچكە بېرىلغان بولۇپ، نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، گىرۋەكلىرىدە ھەرىنىڭكىدەك چىشلىرى بولىدۇ، كۈز پەسلىدە قىزىل رەڭگە ئۆزگىرىدۇ. گۈلى سارى.

غوچ قوگۇر، مېۋىسى قاناتلىق مېۋە. دەرەخلەردىن ئېلىنغان ماينى دورىغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

ئېربىي ئى [ر < شۆبە] < خم > مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Er (Erbium). بىر خىل سېرىق مېتال بولۇپ، كۈمۈشتەك پارقىرايدۇ، سۇنى پارچىلىيالايدۇ.

ئېرىان ئى [ئە] يېزا. كىشىلەرنىڭ ئاڭ سەۋىيىسىنى، مەدەنىيىتىنى ئاشۇرۇشقا قارىتىلغان تەلىم-تەربىيە؛ مەرىپەت، مائارىپ: ئىلىم-بىلىم مەنبەسى نۇرى ئېرىياندۇر كىتاب، تېخنىكىسىنىڭ خەزىنىسى كەڭ-رى ئىمكاندۇر كىتاب.

ئېرسال ئى [ئە] يېزا. ئەۋەتىش، يوللاش: ئىشق باغىدىن بارار بۇ نامە ئېرسالىم سا-غا، شۇ بىلەن بولغاي ئايانكىم نامۇسىما-لىم ساغا.

ئېرسالنامە ئى [ئە+پ] پالنامە، پال مەقسەدە يېزىلغان پۈتۈك.

ئېرگ مق [ر < گرېك] < فز > سانىتىمېتىر، گرام، سېكۇنت سىستېمىسىدىكى ئىش بىلەن ئېنېرگىيىنىڭ بىرلىكى. بىر ئېرگ دېگىنىمىز بىر دىنا كۈچ جىسمىنى كۈچ يۆنىلىشىدە بىر سانتىمېتىر ئارلىقىغا يۆتكىگەندە ئىشلىگەن ئىشقا تەڭ بولىدۇ.

ئېروگلىف ئى [ر < گرېك] < تارىخ > قەدىمكى مىسىرلىقلار ۋە بەزى خەلقلەر يېزىقىدا پۈتۈن بىر چۈشەنچە، ئىبارە، سۆز، بوغۇم، ياكى تاۋۇشنى ئىپادىلىگەن، ھايۋان، ئادەم، ھەر خىل بۇيۇم ئىسۋاب ۋە شۇ قاتارلىقلار تەسۋىرىدىن ئىبارەت بولغان بەلگە.

ئېرونىيە ئى [ر < گرېك] < ئەد > ھەجۋىينىڭ ياكى ھەزىل، يۇمۇرنىڭ بىر خىل كۆرۈنۈشى، ئۇ يەنە ئۆز مەنىسىدىن كۆچۈرۈلگەن سۆزلەرنىڭمۇ بىر تۈرى بولۇپ، ئۇنىڭدا سۆز، ئىبارە ئەكسىچە مەنىدە، يەنى قارىمۇقارشى ھالەتتە كېلىدۇ.

ئېرىت ئى [ر < گرېك] < تب > كۆزنىڭ رەڭدار پەردىسى يالالۇغلىنىش كېسەللىكى.

ئېرىترومىتسىن ئى [ر < لات] < بىئول > ئانتىبىئوتىك دورىلارنىڭ بىر خىلى، يەنى ئاق ياكى سۇس سېرىق رەڭلىك كرىستال. ئادەتتە ئۇ ئۇزۇمسىمان شارچە باكتېرىيە، بوغما تاياقچە باكتېرىيىسى، ئۆپكە يالالۇغى، قوش شارسىمان باكتېرىيە قاتارلىقلارنىڭ يۇقۇملاندۇرۇشىغا قارىتا داۋالاش رولىنى ئوينايدۇ.

ئېسپېرانتو ئى [ر < لات] دۇنيا تىلى، بۇ تىل پولشىلىق ل. ل. زامىنخوپ تەرىپىدىن ئىنسانلارنىڭ ئورتاق ئالاقىسىنى ئاسانلاشتۇرۇش ئۈچۈن لايىھىلەنگەن.

ئېستېتىزم ئى [ر] ① گۈزەللىكنى سۆيۈش، گۈزەللىككە ئىنتىلىش. ② گۈزەللىكنى، ئېستېتىكىنى ھەممىدىن ئۈستۈن قويۇش، گۈزەللىكلا چوقۇنۇش؛ گۈزەللىك

ھەممىدىن مۇھىم دەيدىغان قاراش.

ئىستېتىكا ئى [ر < گرېك] < گ سۆز > تەبىئەت دۇنياسى، جەمئىيەت ۋە سەنئەت ساھەسىدىكى گۈزەللىكنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن. ئۇ ئاساسلىقى گۈزەللىكنىڭ ماھىيىتى، سەنئەت بىلەن رېئاللىقنىڭ مۇناسىۋىتى، سەنئەت ئىجادىيىتىنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى مۇھاكىمە قىلىدۇ.

ئىستېر ئى [ر < گرېك] < خم > ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ بىر تۈرى. تۆۋەن دەرىجىلىك ئىستېرلار خۇش پۇراق، ئۇچۇشچان سۇيۇقلۇق؛ يۇقىرى دەرىجىلىك ئىستېرلار موم ھالەتتىكى قاتتىق ماددا ياكى ئىنتايىن يېپىشقاق سۇيۇقلۇقتۇر. ئادەتتە ئۇ ئۆسۈملۈك ۋە ھايۋان مايلىرىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى ھېسابلىنىدۇ.

ئىسكۇلۇس ئى [ر < لات] < بوت > ئىسكۇلۇس ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ئۇ مەشھۇر مەنزىرە ئۆسۈملۈكى بولۇپ، ياغمچى سارغۇچ ئاق، يوللىرى زىچ كېلىدۇ. ئادەتتە ئۇنىڭدىن نەپىس ئۆي جاھازلىرى ياسىلىدۇ.

ئىسىل سۈپ [ئە] ① سۈپەت جەھەتتە ئالاھىدە ياخشى، ئەڭ ئوبدان: ئىسىل بۇيۇم. ئىسىل مال. ② ياخشى خىسلەت ۋە پەزىلەتكە ئىگە بولغان، ئالىيجاناب: ئىسىل ئادەم. ئىسىل ئايال. ★ بۇ كىشى بەك ئىسىل ئادەم ئىكەن.

ئىسلزادە ئى [ئە+پ] باي ۋە يۇقىرى تەبىقىدىكىلەرنىڭ پەرزەنتى ۋە شۇ تەبىقىدىن كېلىپ چىققان كىشى: بىزنىڭ ئۆيگە ئەزەلدىن ئۇنداق ئىسىلزادىلەر كېلىپ باقمايتتى.

ئىشتالىت ئى [ل < ئىرق > ھونلارنىڭ بىر تارمىقى. V ئەسىردە ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى قۇرغان، كېيىن تۈركلەر تەرىپىدىن يوقىتىلىپ، قەبىلىلىرى تارقىتىۋېتىلگەن.

ئىشقۇزىيە ئى [ر < لات] < فىز > تۆۋەن بېسىملىق گاز مولېكۇللىرىنىڭ كىچىك تۆشۈكلەردىن قېچىپ چىقىش ھادىسىسى.

ئىشقىبكت ئى [ر < لات] < فىز > فىزىكىلىق ياكى خىمىيىلىك تەسىردىن ھاسىل بولغان ئۇنۇم. مەسىلەن، ئىلېكتر ئىشقىبكتى، ئىسسىقلىق ئىشقىبكتى، خىمىيىلىك ئىشقىبكت قاتارلىقلار.

ئىشقىبكتور ئى [ر < لات] < ئىنۇل > رېئلىكس يىيىنىڭ ئاخىرقى ھالقىسى. مەركەزدىن چىققۇچى نېرۋىنىڭ ئىمپۇلىسىنى قوبۇل قىلىپ ئالاھىدە ھەرىكەت پەيدا قىلىدۇ. مەسىلەن، قىسقىراش ياكى ئاجرىتىپ چىقىش قاتارلىقلار. مۇسكۇل توقۇلمىسى ۋە بەزلەر ئىشقىبكتورلاردۇر.

ئىشقىدرون ئى [ر < گرېك] < خم > بىر خىل دورا، يېنى ئورگانىك بىرىكمە.

مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_6H_5CHOH.CH(CH_3).NH.CH_3$. ئۇ چاكاندىدىن ئاجرىتىپ ئېلىنغان بىر خىل بىئولوگىيىلىك ئاساس بولۇپ، ئاق رەڭلىك كرىستال ھالىتىدە كېلىدۇ. نېرۋا تۇتۇنىنى قوزغىتىش، نەپەس يولىنىڭ سىلىق مۇسكۇلىنى بوشىتىش، قان بېسىمنى ئۆرلىتىش، ئاشقازان ۋە ئۇچەينىڭ قىمىلدىشىنى ئاجىزلىتىش قاتارلىق روللارغا ئىگە. كلىنىكىدا دەم سقىلىش كېسىلى، بۇرۇن شىللىق پەردىسى يالليۇغى ۋە يەلـ تاشما قاتارلىقلارنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

ئېفىر I ئى[ر< گرېك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ بىر تۈرى. بىر ئوكسىگېن ئاتومىنىڭ ئىككى ھىدروكاربون رادىكالـ نى باغلاپ تۇرۇشىدىن ھاسىل بولىدۇ. كۆپچىلىكى سۇيۇقلۇق. مەسىلەن، ئېتىل ئېفىرغا ئوخشاش.

ئېفىر II ئى[ر< گرېك] <فىز> بۇرۇن ئالىم بوشلۇقىدا مەۋجۇت بولىدۇ، دەپ پەرەز قىلىنغان، يورۇقلۇقنى تارقىتىدىغان بىر خىل ئېلاستىك مۇھىت.مىلادىيە XX ئەسرىنىڭ باشلىرىدا مەيدان ھەققىدىكى تەتقىقاتلار، يورۇقلۇقنىڭ تارقىلىشى ۋە بارلىق ئۆزئارا تەسىرلەرنىڭ ئۇزىتىلىشى ھەر خىل مەيدانلار ئارقىلىق ئەمەلگە ئاـ شىدىغانلىقىنى پۈتۈنلەي مۇئەييەنلەشـ تۈردى. بۇنىڭ بىلەن ئېفىر كونىراپ كەتكەن ئۇقۇم سۈپىتىدە قالدۇرۇلدى.

ئېكتوپلازما ئى[ر< گرېك] <زوئول> ئاددىي ھايۋانلار ھۈجەيرە ماددىسىنىڭ سىرتىدىكى سۇزۇك قىسمى. ئادەتتە ئۇ ئىچكى ماددىغا نىسبەتەن ئېيتىلىدۇ.

ئېكران (ئېكرانى) ئى[ر< فران] <فىز> تەسۋىر چۈشۈرۈلىدىغان ۋە تۇرلۇك نۇرلـ نىشلارنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ياكى ئۆزـ گەرتىپ بېرىدىغان قۇرۇلمىلارنىڭ ئورتاق نامى.

ئېكـزوسفېرا ئى[ر< گرېك] <جۇغ> ئىئونوسفېرانىڭ يۇقىرىسىدىكى ئاتموسفېرا قاتلىمى.

ئېكس ئى[ر< گرېك] ① گرېك تىلى ئېلىپبەسىنىڭ يىگىرمە ئىككىنچى ھەرپى (X)نىڭ نامى. ② <ملا> نامەلۇم سانىنى ئىپادىلىگۈچى بەلگە (X)نىڭ نامى.

ئېكسپورمست ئى[ر< لات] <مۇز> ئىلھام بىلەن ئىشلەنگەن لىرىكىلىق چالغۇ ئاھاـ ڭى. ئۇ مۇكەممەل تۇزۇلمە، ساپ شەـ كىل، بېقىملىق ھېلودىيە، چوڭقۇر، تەـ سىرلىك لىرىكا بىلەن باشقا مۇزىكىلاردىن پەرقلىنىدۇ.

ئېكسپورت ئى[ر< ئىنگ] چەت ئەللەرگە مال ياكى كاپىتال چىقىرىش ئىشى، يەنى «ئېـمپورت» نىڭ ئەكسى: ئېكسپورت قىلماق. ئېكسپورت تاۋار.

ئېكسپوزىتسىيە ئى [< لات] ① <ئەد> ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ سۈژىت باشلانغۇچە بولغان ئارىلىقتىكى كىرىش قىسمى، يەنى ئەسەر قاتناشقۇچىلىرى خاراكتېرىنىڭ شەكىللەنگەن ۋە تەرەققىي قىلغان ئىجتىمائىي مۇھىت، تۇرمۇش شارائىتى، ۋەقەلەر يۈز بەرگەن ۋە راۋاجلانغان تارىخىي شەرت-شارائىت قاتارلىقلارنىڭ تەسۋىرلىنىشى. ② <فىز> نۇر سەزگۈچى ماتېرىيالنىڭ نۇرنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش جەريانى.

ئېكسپېدىتسىيە ئى [< لات] مەلۇم جايىنىڭ يەر بايلىقى، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى قاتارلىقلار ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان گېئولوگىيىلىك ياكى ئارخېئولوگىيىلىك چارلاش، تەكشۈرۈش ياكى بۇ مەقسەتلەر ئۈچۈن قىلىنغان سەپەر.

ئېكسپىلاتاتسىيە ئى [< فران] <س ئق> باشقىلارنىڭ ئەمگىكى ياكى مەھسۇلاتىنى ھەقسىز ئىگىلىۋېلىش. بۇ ئاساسلىقى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە خۇسۇسىي ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ئېلىپ بېرىلىدۇ.

ئېكسپىلاتاتور ئى [< فران] <پەلس> ئەزگۈچى، باشقىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان كىشى.

ئېكستراكت ئى [< لات] <خم> ئېكستراكتلاش ئارقىلىق ئايرىپ ئېلىنغان ماددا.

ئېكسكاتور ئى [< لات] <ملشن> ھاۋا ئۆتكۈزمەس قاپقىقى بولغان قاچا. ئاستىدا قۇرۇتۇش سۇيۇقلۇقى بولىدۇ، ئادەتتە نەرسىلەرنى قۇرۇق ساقلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

ئېكسكاۋاتور ئى [< لات] <ملشن> يەر كولاش، توپا قىزىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل مېخانىزم.

ئېكسكۇرسىيە ئى [< لات] مۇزېي، كۆرگەزمە، شەھەر ۋە گۈزەل جايلارنى كۆپچىلىك بىرلىكتە بېرىپ كۆرۈش، سەيلە-ساياھەت قىلىش: بىز سىنىپىتىكى ساۋاقداشلار بىلەن دېھقانچىلىق مەيدانىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق.

ئېكستون ئى [< لات] <فىز> قاتتىق جىسىملاردىكى ئېلېمېنتار قوزغىلىدىغان كۈچلۈك زەررىچىلەر.

ئېكلوگىت ئى [< گرېك] <گېئول> ئاساسلىقى بېشىل رەڭلىك ئۇمىلىتست بىلەن ھال كالتسىي تەركىبلىك، تۆمۈر ماگنېيلىق ئاليۇمىن ئانارتاشتىن تەركىب تاپقان رايون دائىرىلىك ئۆزگىرىشكەن جىنس.

ئېكلىپتىكا ئى [< گرېك] <ئاستر> قۇياشنىڭ بىر يىل ئىچىدە تۇرغۇن يۇلتۇزلار ئارىسىدا ئۆتىدىغان چوڭ دائىرىسى.

تۈزلار ئارىسىدا بېسىپ ئۆتكەن يولى، يەنى يەر شارىنىڭ قۇياشنى چۆرىدەپ ئايلىنىش ئوربىتىسىنىڭ تەكشىلىكى بىلەن ئاسمان شارى ئۆزئارا كېسىشكەندە ھاسىل بولغان چوڭ چەمبەر.

ئېكولوگىيە ئى [ر < گرېك] < بىئول > ① جانلىقلار ئارىسىدىكى ۋە جانلىقلار بىلەن جانسىز مۇھىت ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەتقىق قىلىدىغان پەن. ئېكولوگىيە جانلىقلار بايلىقىنى ئېچىپ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش جەھەتتىكى ئاساسىي پەنلەرنىڭ بىرى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، بېلىقچىلىق، ھېدىتسىنا قاتارلىقلار بىلەنمۇ زىچ مۇناسىۋەتلىك. ② جانلىقلارنىڭ تەبىئىي مۇھىتتىكى مورفولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى، فىزىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكى ۋە ياشاش خۇسۇسىيىتى: جانلىقلار ئېكولوگىيىسى.

ئېكونومايزىر ئى [ر < ئىنگ] < فىز > ① پار قازانلىرىدا، چىقىپ كېتىۋاتقان تۈتۈنىدىن پايدىلىنىپ سۇنى ياكى ھاۋانى ئىسسىتىش يولى بىلەن بىقىلغۇنى تېجەيدىغان قۇرۇلما. ② كاربيۇراتورلاردا بېنزىننى تېجەيدىغان قىسىم.

ئېكۋاتور ئى [ر < لات] < جۇغ > يەر شارىنىڭ بىلىگە ئوراللغان ھەمدە يەر شارىنىڭ جەنۇبىي قۇتۇپ بىلەن شىمالىي قۇتۇپىدىن تەڭ يىراقلىقتا يېتىقان چەمبەر سىزىق. يەر شارى ئېكۋاتور تەكشىلىكى يەر مەركىزىدىن ئۆتۈپ، يەر ئوقىغا تىك بولىدۇ. يەر شارىنى جەنۇبىي يېرىم شار بىلەن شىمالىي يېرىم شارىدىن ئىبارەت ئىككى يېرىم شارغا بۆلىدۇ. ئۇ يەنە كەڭلىك گرادۇسلىرىغا بۆلۈشنىڭ ئاساسى بولۇپ، ئېكۋاتورنىڭ كەڭلىك گرادۇسى نۆل بولىدۇ. يەر شارى ئېكۋاتور تەكشىلىكى بىلەن ئاسمان شارىنىڭ ئۆزئارا كېسىشىدىن ھاسىل بولغان چوڭ چەمبەر ئاسمان ئېكۋاتورى دەپ ئاتىلىدۇ.

ئېلېكترۇئالېنت ئى [ر < لات] < خىم > ئېلېمېنتنىڭ بىر ئېغىرلىق قىسىم ھېدروگېن ياكى 8 ئېغىرلىق قىسىم ئوكسىگېن بىلەن بىرىكىدىن ياكى ئۇلارنىڭ ئورنىنى ئالىدىغان مىقدارى. ئېلېمېنتنىڭ ئاتوم ئېغىرلىقىنى ۋالېنتقا بۆلۈش ئارقىلىق ئېكترۇالانتنى تېپىشقا بولىدۇ.

ئېلاستىك سۈپ [ر < گرېك] سىرتقى كۈچ تەسىر قىلغاندا ئېگىلىپ ياكى ھالىتىنى ئۆزگەرتىپ، بۇ كۈچ يوقالغاندا ئەسلى ھالىتىگە قايتىدىغان. ئېگىلىشچان؛ ئەۋرىشىم؛ سوزۇلۇشچان: ئېلاستىك ماددا. ئېلاستىك تالا. ئېلاستىك ئاقسىل. ئېلاستىك توقۇلما.

ئېلان ئى [ئە] ① كۆپچىلىككە يەتكۈزۈش زۆرۈر بولغان خەۋەر؛ ئۇقتۇرۇش، جاكار: تېلېۋىزوردا كىيىم-كېچەك ئېلانى بېرىل-

دى. ② شۇنداق ئۇقتۇرۇش يېزىلغان قەغەز: كوچىلارغا چاپلانغان ئېلاندىن ئۇقاتىلغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەنلىكىنى ئۇقتۇم.

ئېللىپس ئى [ر < گرېك] < ملت < تەكشىلىكتىكى بىر ھەرىكەتچان نۇقتا A دىن ئىككى قوزغالماس نۇقتا F^1 ، F غىچە بولغان ئارىلىقلارنىڭ يىغىندىسى بىر تۇراقلىق سانغا تەڭ بولغاندا، بۇ ھەرىكەتچان نۇقتىنىڭ تراېيكتورىيىسى بىر ئېللىپس بولىدۇ. ئىككى قوزغالماس نۇقتا F ، F^1 ئېللىپسنىڭ فوكۇسلىرى دېيىلىدۇ.

ئېللىپسوگراف ئى [ر < گرېك] < ملت < ئېللىپس سىزىشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئەسۋاب.

ئېلېكتر ئى [ر < گرېك] < فىز < ① زەرمتلەنگەن زەررىچىلەرنىڭ (ئېلېكترون، پروتون ۋە باشقىلارنىڭ) ئۆزئارا تەسىرى ۋە ھەرىكىتى نەتىجىسىدە يۈز بەرگەن فىزىكىلىق ھادىسىلەر يىغىندىسى؛ شۇ ھادىسىلەر تۈپەيلى بارلىققا كېلىدىغان ئېنېرگىيە تۈرلىرىدىن بىرى: مۇسبەت ئېلېكتر. مەنپىي ئېلېكتر. ئېلېكتر توكى. ئېلېكتر قۇۋۋىتى. ئېلېكتر لامپىسى. ئېلېكتر قوغۇراق. ② توك قۇۋۋىتى بىلەن يانىدىغان لامپا: ئېلېكتر نۇرى.

ئېلېكتروخىمىيە ئى [ر] < خىم > فىزىكىلىق خىمىيىنىڭ بىر تارمىقى. ئاساسەن ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى بىلەن خىمىيىۋى ئېنېرگىيە ئارىسىدىكى ئۆزئارا ئايلىنىش قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ. باتارىيە، ئېلېكترولىز، ئېلېكتر ئارقىلىق ھەل بېرىش، ئېلېكترلىك نۇسخا ئېلىش، توك بىلەن ئېرىتىش ۋە بەزى خىمىيىۋى ماددىلارنى ئىشلەپچىقىرىش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئېلېكتروخىمىيىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتىدۇر.

ئېلېكترود ئى [ر < گرېك] <فىز> ئېلېكتر مەنبەسى ياكى ئېلېكتر سايمانلىرىدىكى توكنى ئۇلاش ئورنى. باتارىيىدە سىرتقى توك چىقىرىش قۇتۇپى «مۇسبەت قۇتۇپ»، توك كىرگۈزىدىغان قۇتۇپى «مەنپىي قۇتۇپ» دېيىلىدۇ.

ئېلېكترودىئالىز ئى [ر < گرېك] <خىم> ئېلېكتر مەيدانىنىڭ تەسىرىدە ئىئون ئالماشتۇرغۇچى پەردىلەردىن پايدىلىنىپ، دىئېلېكتريك ماتېرىيال سۇيۇقلۇقىدىكى ئانىئون ۋە كاتىئونلارنى تاللاپ ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ئايرىۋېلىش جەريانى.

ئېلېكتروديئوگراف ئى [ر] < تېب > ئېلېكتروكاردىئوگرافىيە ئۇسۇلىدا ئىشلىتىلىدىغان ھېدىتسىنا ئەسۋابى.

ئېلېكتروزاتور ئى [ر < گرېك] < فىز > زور مىقدارداتاتىك ئېلېكتر ھاسىل قىلىدىغان ئۇسكۇنە. مەسىلەن: ئىندۇكسىيىلىك ئېلېكتروزاتورغا ئوخشاش.

ئېلېكتروسكوپ ئى [ر < گرېك] <خىم>

جسىمنىڭ زەرەتلىك ياكى ئەمەسلىكىنى تەكشۈرىدىغان ئۇسۇل.

ئېلېكترونفور ئى [ر < گرېك] < فىز > ئۇندۇكسىيىلىك ئېلېكتر ھاسىل قىلىش ھادىسىسىدىن پايدىلىنىپ، ئاز مىقدارداتا ستاتىك ئېلېكتر (تىنچ ئېلېكتر) غا ئېرە-شىش قۇرۇلمىسى. بىر قاتتىق كاۋچۇك ياكى سارغۇچ قاتارلىق ئىزولياتور ماددىلار-دىن ياسالغان دۆگىلەك تەختە بىلەن ئىزولياتور تاياقچىسى بولغان بىر ھېتال تەختىدىن تەشكىل تاپىدۇ.

ئېلېكترونفورىز ئى [ر < گرېك] < فىز > ئېلېكترولىتتا مىنۇس زەرەتلىك كوللوئىد دانىچىلىرىنىڭ مۇسبەت قۇتۇپقا قاراپ سىلجىش ھادىسىسى. خىمىيە سانائىتى، خىمىيىۋى ئانالىز، تېببىي دورىگەرلىك، تېببىي دىئاگنوز قاتارلىقلاردا قوللىنىلىدۇ.

ئېلېكتروكاردىئوگراف ئى [ر] < تېب > ئېلېكترودىئوگرافىيىلىك تەكشۈرۈشتە ئىشلىتىلىدىغان، يۈرەك ھەرىكىتىنىڭ ئەھۋالىنى گرافىك شەكلىدە كۆرسىتىپ بېرىدىغان ھېدىتسىنا ئەسۋابى.

ئېلېكتروكاردىئوگرافىيە ئى [ر < گرېك] يۈرەكنىڭ سېلىشى نەتىجىسىدە ھاسىل بولىدىغان ئېلېكتر ئىمپۇلسلارنى گرافىكا ئۇسۇلىدا بېزىپ چىقىپ، يۈرەكنىڭ ئەھ-ۋالىنى تەكشۈرۈش ئۇسۇلى.

ئېلېكتروكاردىئوگراما ئى [ر] < تېب > ئېلېكتروكاردىئوگرافى ئارقىلىق يۈرەك سې-لىشنىڭ قەغەز يۈزىگە چۈشۈرۈلگەن گرا-فىك تەسۋىرى.

ئېلېكتروگرافىيە ئى [ر] < تېب > كىتاپ ۋە شۇ قاتارلىق بۇيۇملارنى ئېلېكتر ۋە ياكى ماگنىت ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ ئىشلەش جەريانى.

ئېلېكترولىت ئى [ر < گرېك] < خىم > سۇدىكى ئېرىتمىسىدە ياكى سۇيۇقلاندۇ-رۇلغاندا ئېلېكتر ئۆتكۈزىدىغان بىرىكمىلەر، يەنى سۇدىكى ئېرىتمىسىدە ياكى سۇيۇق-لاندۇرۇلغاندا ئىئونلارغا ئاجرىلىدىغان بە-رىكمىلەر.

ئېلېكترولىز ئى [ر < گرېك] <خىم> تۇز ياكى كىسلاتالارنىڭ ئېرىتمىسىدىن ئېلېكتر تو-كى ئۆتۈۋاتقاندا، ئېرىتمىنىڭ تەركىبىي قىسىملارغا ئاجرىتىلىش ئۇزگىرىشى.

ئېلېكتروماتور ئى [ر < گرېك+لات] < فىز > ئېلېكتر دۆگاتىلى، ئېلېكتر ئېنېرگىيىسىنى مېخانىك ئېنېرگىيىگە ئايلاندۇرىدىغان ما-شىنا.

ئېلېكتروماگنىت ئى [ر < گرېك]< فىز> ئۇستىگە ئورالغان ئىزولياتسىيىلەنگەن سىمدىن توك ئۆتكۈزگەندە ماگنىتلىنە-دىغان تۆمۈر ياكى پولات پارچىسى، تۆ-مۈر ئۇزەكلىك سىم ئورالغان غالتەك.

ئېلېكتروەمتىر ئى [ر] < فىز > ئېلېكتر زەرەت مىقدارىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىنى ئۆلـ-چەيدىغان ئەسۋاب.

ئېلېكترومېخانىكا ئى [ر] < فىز > ئېلېكتر تېخنىكىسىنىڭ ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى بىلەن ئىشلەيدىغان ئېلېكتورماتور، ئېلېكتر ماشىنىلار ۋە مېخانىزملارنى قوزغاش ھەم ئولاردىن پايدىلىنىش نەزەريىسى ۋە ئەمەلىيىتى ھەققىدىكى قىسمى، شۇ ھەقتىكى پەن.

ئېلېكترون ئى [ر < گرېك] < فىز > تۇرلۇك ئاتوملارنى ھاسىل قىلىدىغان بىر خىل ئاساسىي زەررىچە. ماسسىسى ئىنتايىن كىچىك، مەنپىي زەرەتلىك. ئاتومدا ئاتوم يادروسىنى مەركەز قىلىپ ئايلىنىدۇ.

ئېلېكترونىكا ئى [ر]<فىز> رادىئو تېخنىكىسىنى ئاساس قىلغان، ئېلېكترون ياكى ئىئوننىڭ ھاسىل بولۇشى، ئۆزگىرىشى ۋە ھەرىكەت قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن. ئېلېكترون لامپا، تېلېۋىزور، رادىئو، مىكروەپتىر، ئاكسېلېراتور قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئېلېكترونىكا تەتقىقاتىنىڭ نۇرغۇن يېڭىلىقى ھەم نەتىجىسىدۇر.

ئېلېكترونوگول ئى [ر] < خىم > ① ھەر خىل كۆمۈردىن ياسالغان بۇيۇملارنىڭ ئۈمۈمىي نامى. ② سۈنئىي كۆمۈر ۋە گرافىتلارنىڭ ئۈمۈمىي نامى.

ئېلېكتروۋوز ئى [ر< گرېك] ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى ئارقىلىق ھەرىكەتلىنىدىغان پاراۋوز.

ئېلېكترونېسىفالوگراف ئى [ر] < تېب > مېڭە پائالىيىتىنىڭ نورمال ياكى ئەمەسلىكىنى تەكشۈرۈشتە ئىشلىتىلىدىغان ھېدىتسىنا ئەسۋابى.

ئېلېكترونېسىفالوگراما ئى [ر] < تېب > ئېلېكترو ئېنسېفالوگراف ئارقىلىق مېڭە پائالىيىتىنىڭ قەغەز يۈزىگە چۈشۈرۈلگەن گرافىك تەسۋىرى، نېرۋا ھەرىكىتىنىڭ قەغەزگە چۈشۈرۈلگەن خەرىتىلىك كۆرسەتمىسى.

ئېلېكتىگىيە ئى [ر < لات < گرېك] <ئەد> قەدىمكى گرېتسىيەدىكى لىرىك شېئىرلارنىڭ بىر خىلى، يەنى غەمكىن، ئەلەملىك، مۇڭلۇق شېئىر.

ئېلېمېنت ئى [ر < لات] ① < خىم > خىمىيىۋى ئېلېمېنت. ② < مات > ئالگېبرادا بىرلەشمىنى تەشكىل قىلغۇچى ھەرقايسى بۆلەكلەر. مەسىلەن، 723، 312 دىكى 7، 2، 3، 1 لەر؛ گېئومېتىرىيىدە شەكىلنى ھاسىل قىلغۇچى ھەرقايسى بۆلەكلەر. مەسىلەن، ئۈچ بۇلۇڭنى ھاسىل قىلغۇچى تەرەپ ۋە بۇلۇڭلار. ③ بىر پۈتۈنلۈكنى تەشكىل قىلغۇچى مۇرەككەپ نەرسىلەرنىڭ ياكى ھادىسىلەرنىڭ تەركىبىي قىسمى.

ئېلېمېنتار سۈپ [ر] ① ئېپتىدائىي، باشلانغۇچ: ئېلېمېنتار ماتېماتىكا. ئېلېمېنتار مەلۇمات. ② سادداً؛ ئاددىي، ئاھايىتى ئاسان: ئېلېمېنتار مەسىلە. ③ ئەڭ كىچىك، ئەڭ ئۇششاق: ئېلېمېنتار زەررە.

چە.

ئېلىپ ئى [ئە] ئەرەب ئېلىپبەسىنىڭ بىرىنچى ھەرپى «ا» نىڭ نامى.

ئېلىپبە ئى [ئە] ① بىرەر تىل-يېزىقتىكى ھەرپلەرنىڭ مەلۇم تەرتىپتە تىزىلغان يىغىندىسى: ئۇيغۇر ئېلىپبەسى. قازاق ئېلىپبەسى. ② باشلانغۇچ مەكتەپ 1-يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ساۋات چىقىرىش كىتابى: باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 1-يىللىقىنىڭ 1-مەۋسۇمىدە ئېلىپبە، ھېساب دەرسلىرى ئۆتۈلىدۇ. ③ كۆچمە. باشلانغۇچ ساۋات: تارىخنىڭ ئېلىپبەسىنى ئەمدىراق بىلگەندەك قىلىمەن.

ئېمال ئى [ر < فران] < خم > كۆزارتىس، دالا شىپاتى، سىلترا ($NaNO_3$) ۋە ناترىي كاربوناتلارغا قوغۇشۇن بىلەن قەلەمنىڭ ئوكسىدلىرىنى قوشۇپ كۆيدۈرۈش ئارقىلىق ياسالغان بىر خىل ماددا. مىس ياكى كۈمۈش قاچىلارغا سۈركەپ، كۆيدۈرۈش ئارقىلىق ھەر خىل رەڭدىكى زىننەت، نەقشىلەرنى ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ.

ئېمان مق [ر < لات] < فز > ھاۋا ياكى ئېرىتمىلەرنىڭ تەركىبىدىكى رادىئوئاكتىپ رادون پاسسىپ گازىنىڭ قويۇقلۇقىنىڭ بىرلىكى (Em) . ئېمان 1 لىتىر ھاۋا يېاكى ئېرىتمە تەركىبىدىكى 10 كىيۈرى رادونغا ياكى بىر ماخقا تەڭ.

ئېمەن [خەن] < زۇئول > قۇرتتىن چوڭراق بىر خىل ھاشارات، يوپۇرماق يەيدۇ، ئۇ چىقارغان مەشئۇت توقۇمىچىلىقنىڭ خام ئەشياسى قىلىنىدۇ. «ئېمەن پىلىسى» مۇ دېيىلىدۇ.

ئېمبارگو ئى [ر < ئىسپان] دۆلەت تەرىپىدىن چەت ئەل تاۋارلىرىنى كىرگۈزۈش ياكى ئاچقىپ كېتىشنى چەكلەش ياكى چەت دۆلەتلەرگە قاراشلىق مۇلۇكنى ۋاقتىنچە توختىتىپ تۇرۇش؛ بايقۇت.

ئېمبرىئولوگىيە ئى [ر < گرېك] < زۇئول > جىنسلىق كۆپىيىدىغان جانلىقلارنىڭ ئىنىدىۋىدۇئال تەرەققىياتى جەريانىدىكى ئۇقۇملىنىشتىن باشلاپ يېتىلگۈچە بولغان ئارىلىقتىكى ئۆزگىرىشلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن. ئادەتتە «ھايۋانلار ئېمبرىئولوگىيىسى» ۋە «ئۆسۈملۈكلەر ئېمبرىئولوگىيىسى» دەپ ئايرىلىدۇ.

ئېمبول ئى [ر < گرېك] <تب> قان تومۇرغا تىقىلىپ كەپلىشىش كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان مادا. قان ئۈيۈملىرى ۋە يات جىسىملارنىڭ ھەممىسى ئېمبول بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

ئېمبولىيە ئى [ر < گرېك] < تب > بەدەن سىرتىدىن قان تومۇرلارغا كىرىۋالغان مادىلار ياكى قان تومۇر، يۈرەك ئىچىدىن ئاجراپ چۈشكەن قان ئۈيۈملىرى قان بىلەن ئېقىپ كېلىپ، كىچىك تومۇرلارغا

كەپلىشىپ قېلىپ پەيدا قىلىدىغان قان تومۇر توسۇلۇش ھادىسىسى.

ئېمۇتسىئونال سۈپ [ر] < ئىد > ئېمۇتسىيىلەرگە، ھېس-تۇيغۇلارغا تولـغان، ئېمۇتسىينى، ھېس-تۇيغۇلارنى ئىپادىلەيدىغان؛ جۇشقۇن.

ئېمۇتسىيە ئى [ر < فران] < ئىد > ھېس-تۇيغۇلار بىلەن تولغان ئېمۇتسىئونال نۇتۇق. ئومۇمەن كىشىنىڭ ھېس-تۇيغۇسى ۋە كەچۈرمىشلىرى بايان قىلىنىدۇ.

ئېمۇلسىيە ئى [ر < لات] < خىم > بىر خىل سۇيۇقلۇقنىڭ ئۇششاق تامچىلىرىنى باشقا بىر خىل سۇيۇقلۇقتا تەكشى ئارىلاشتۇرۇش ئارقىلىق ھاسىل قىلىنغان سۇيۇقلۇق. ئادەتتە ئۇ لايقىلىنىدۇ. ئۇزۇن تۇرغۇزۇلسا، ئۇلارنىڭ تەركىبىي قىسمى سېلىشتۇرما ئېغىرلىقىنىڭ ھەر خىللىقى بويىچە ئىككى قەۋەتكە بۆلۈنىدۇ.

ئېن ئى [ر < لات] < خىم > بىر تۈردىكى ئورگانىك بىرىكمىلەر. ئۇلارنىڭ كاربون - كاربون قوش باغلىق تۈزۈلۈشى ۋە تۇيۇنمىغانلىق خۇسۇسىيىتى بار.

ئېنتالپىيە ئى [ر < گرېك] < فىز > تېرمودىنامىكا سىستېمىسىدىكى بىر خىل ھالەت پارامېتىرى. بەلگىسى H.

ئېنتروپىيە ئى [ر < گرېك] < فىز > تېرمودىنامىكا سىستېمىسىنىڭ ھالىتىنى تەسۋىرلەيدىغان فىزىكىلىق مىقدار، يەنى مۇئەييەن شەرت ئاستىدا جەريانىنىڭ داۋاملىشىش يۆنىلىشىنى ئېنىقلايدىغان بەلگە. بەلگىسى S.

ئېنتومولوگىيە ئى [ر < گرېك] <زوئول> ھاشاراتلارنىڭ مورفولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى، كلاسسىفىكاتسىيىسى، فىزىئولوگىيىسى، كېسەللىكلىرى، زەھەرلىنىش يوللىرى، گېنېتىكىسى ۋە كۆپەيىش تەرەققىياتى قاتارلىق ھاياتلىق پائالىيەتلىرىنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، زىيانلىق ھاشاراتلارنى كونترول قىلىش، پايدىلىق ھاشاراتلاردىن پايدىلىنىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش توغرىسىدىكى پەن.

ئېنتېرۋال ئى [ر < لات] < مۇز > ئىككى مۇزلىكلىق ئاۋاز ئوتتۇرىسىدىكى ئاۋاز ئېگىزلىك مۇناسىۋىتى. ئادەتتە «گرادۇس» ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. ئاددىي نوتىدا 1 دىن 1 گىچە ياكى 2 دىن 2 گىچە بىر گرادۇس؛ 1 دىن 3 كىچە ياكى 2 دىن 4 كىچە ئۈچ گرادۇس؛ 1 دىن 5 كىچە بەش گرادۇس بولىدۇ.

ئېندوسپورا ئى [ر < لات] < بوت > بەزى تاياقسىمان باكتېرىيىلەر ھۈجەيرىسىنىڭ ئىچىدە شەكىللىنىدىغان تۇخۇمسىمان ياكى دۇگلەك سپورا. بۇ خىل سپورا تەبىئىي شارائىتتا ئۇزۇن ۋاقىت ساقلىنىدۇ. مۇۋاپىق شارائىتتا ئېندوسپورا بىرىلىپ بىر كۆى باكتېرىيە ئۆسۈپ چىقىدۇ.

ئېنزىم ئى [ر < لات] < بىئول > جانلىقلار تېنىدىكى ھۈجەيرىلەردە ھاسىل بولىدىغان بېلىمسىمان ئورگانىك ماددا. ئاقسىلىدىن تۈزۈلىدۇ. سۈدا ئېرىيدۇ. ئورگانىزمدا بولۇۋاتقان ئوكسىدلىنىش، ھەزىم قىلىش، ئېچىتىش قاتارلىق خىمىيىلىك ئۆزگىرىشلەر ئۈچۈن كاتالىزاتورلۇق رول ئوينايدۇ.

ئېنستاتىت ئى [ر] < گېئول > يانتو ياقلىق پىروكسېنئاك خىمىيىلىك تەركىبى $Mg_2[Si_2O_6]$. تەركىبىدىكى تۆمۈرنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ رەڭگى كۆكۈچتىن قوڭۇر بېشىل، قوڭۇر قارىغىچە بولىدۇ. ئېينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە. سىلىشتۇرما ئېغىرلىقى 3.1 — 3.5؛ قاتتىقلىقى 5.6 .

ئېنسكلوپېدىيە ئى [ر < فران] < تل > ئىلىم ـ پەننىڭ ھەممە ساھەلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ياكى بىرمۇ ساھە بويىچە كەڭ، تولۇق مەلۇمات بېرىدىغان لۇغەت تىپىدىكى ئىلمىي توپلام؛ قامۇس: ئۇيغۇر ئېنسكلوپېدىيىسى. بۇيۇك ئېرتانىيە ئېنسكلوپېدىيىسى.

ئېنىرگېتىكا ئى [ر < گرېك] پەن-تېخنىكا، سانائەت، ئومۇمەن، خەلق ئىگىلىكىنىڭ تۈرلۈك شەكىلدىكى ئېنىرگىيە ئىشلەپچىقىرىش، ئۇزىتىش ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ساھەسى.

ئېنىرگىيە ئى [ر < گرېك] <فز> ماددىلارنىڭ ھەرىكىتىنى ئۆلچەيدىغان بىر خىل فىزىكىلىق مىقدار. ئادەتتە ماددىلارنىڭ ئىش قىلىش ئىقتىدارى دەپ چۈشەندۈرۈلىدۇ. ئېنىرگىيىنىڭ ئاساسىي تىپلىرى: پوتېنسىئال ئېنىرگىيە، ھەرىكەت ئېنىرگىيىسى، ئىسسىقلىق ئېنىرگىيىسى، ئېلېكتر ئېنىرگىيىسى، ماگنىت ئېنىرگىيىسى، يورۇقلۇق ئېنىرگىيىسى، خىمىيىلىك ئېنىرگىيە ۋە ئاتوم ئېنىرگىيىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بىر خىل ئېنىرگىيە يەنە بىر خىل ئېنىرگىيىگە ئېگە ئۆزگىرەلەيدۇ. ئېنىرگىيىنىڭ چوڭكىچىكلىكى قۇۋۋىتى بىرلىكى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

ئېنىتېلېفىنا ئى [ر < گرېك] < پەلس > ھايات كۈچ نەزەريىسى دېگەن ئىدىئالىستىك تەلىماتتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ھاياتنىڭ مەنبەسى ۋە ئاساسى بولغان سىرلىق غەيرى مادىي «ھاياتىي كۈچ» كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

ئېھتىرام ئى [ئە] باشقىلارغا قىلىنغان يۈكسەك ھۆرمەت؛ ئىززەت ـ ئىكرام: ئېھتىرام بىلدۈرمەك. ئېھتىرام قىلماق.

ئېھتىلام ئى [ئە] چۈشىدە جىنسىي مۇناسىۋەتتە بولۇپ مەنىي ئېقىپ كېتىش: ئېھتىلام بولماق.

ئېھتىمال (ئېھتىمالى) [ئە] ئى. ئەمەلگە ئېشىش، يۈز بېرىش، رېئاللىققا ئايلىنىش ئىمكانىيىتى، مۇمكىنلىك: ئۇنىڭ يىغىنغا

قاتنىشىش ئېھتىمالى بار.

ئېھتىيات ئى [ئە] يىراقنى كۆرۈپ، ئالدىنى ئېلىپ ئىش قىلىش؛ پەخەس: ئېھتىيات قىلماق.

ئېھتىياتەن رەۋ [ئە] ئېھتىيات ئۈچۈن، ئېھتىياتلىق قىلىپ: گەرچە زۆرۈر بولمىسىمۇ ئېھتىياتەن بىر ئىككى دوختۇر چاقىرماق چىمەن.

ئېھتىياج ئى [ئە] بىرەر نەرسىگە بولغان تەلەپ، ھاجەت، زۆرۈرىيەت، موھتاجلىق: ئېھتىياجى چۈشمەك. ئېھتىياجىدىن چىقماق.

ئېھرام ئى [ئە] < ئىن > ① پرامىدا. ② ھەجگە بېرىشتىن بۇرۇن مەلۇم ۋاقىت ئەتىر سېپىش، چاچ-ساقاللىرىنى ئېلىش قاتارلىقلارغا ئوخشاش ئىشلاردىن ۋاز كېچىش ۋە مىسىر، ئىراق قاتارلىق مۇسۇلمان دۆلەتلىرى چېگرىلىرىغا يەتكەندىن كېيىن ئاق كىيىمگە، تىكىلمىگەن ئاق ئەن رەختلەرگە ئورىلىش. ③ شۇنداق ئاق رەختنىڭ ئۆزى.

ئېھسان ئى [ئە] بىراۋغا قىلغان ياخشىلىق، خەيرلىك ئىش، ھەدىيە: ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە يېتىم-يېسىرلارغا ئىنئام ۋە ئېھسانلار قىلىپ ئالەمدىن ئۆتتى.

ئېئون ئى [ر < گرېك] < گېئول > جاھان، ئالەم.

ئېۋالد ئى [ر < گرېك] < فر > «ئېۋالد سفېراسى» نى كۆرسىتىدۇ. ئۇ كرستالدىن ئېلاستىك چېچىلغان X نۇر دەستىلىرىنىڭ يۇنىلىشىنى ئانالىز قىلىدىغان گرافىكا ئۇسۇلىدىن چىقىرىلغان سفېرىك يۈز.

ئېۋۇفورىيە ئى [ر < لات] < يونان > سۈتلۈكتوت ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. ئادەتتە «ئېۋۇفورىيە چاتقىلى» مۇ دېيىلىدۇ.

ئېۋۇفېمىزم ئى [ر < لات] < ئەد > توغرىدىن-توغرا ئېيتىشقا بولمايدىغان ياكى بۇاستە ئېيتىش بىئەپ، قۇلايسىز بولغان سۆزلەرنى سىلىقلاشتۇرۇپ ئېيتىش ياكى دېمەكچى بولغان سۆزنى ئەينەن ئېيتماي، شۇ سۆزگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىش-ھەرىكەتلەرنى ئېيتىش ئارقىلىق دېمەكچى بولغان مەقسەتنى ئىپادىلەش. مەسىلەن، «تۇغماق» سۆزى ئورنىغا «يەڭگىمەك»، «كۆزى يورۇماق» دېگەندەك سۆزلەرنى، «ئۆلمەك» سۆزى ئورنىغا «ۋاپات بولماق، ئالەمدىن ئۆتمەك، تۇگەپ كەتمەك...» دېگەندەك سۆزلەرنى ئىشلەتكەنگە ئوخشاش.

ئېۋكالىپت ئى [ر < گرېك] <بوت> مىرتا ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. غولى ئېگىز ھەم توز كېلىدۇ. «ئېۋكالىپت دەرىخى» مۇ دېيىلىدۇ.

ئېۋگلىنا ئى [ر < لات] < زوئول > توختام سۈلارىدا ياشايدىغان بىر ھۈجەيرىلىك ھايۋان. تېنى يېشىل، ئورچۇقسىمان، تې-

نىده خلوروفىل ماددىسى بار. فوتوسىنتېز رولىغا ئىگە. ئالدى قىسمىدا قىزغۇچ كۆز توچكىسى ۋە بىر تال ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن كەلگەن قامچا تۈكى بولۇپ، ھەربىكەت ئورگىنى ھېسابلىنىدۇ.

ئېۋگېنىكا ئى [ر < لات] < بىئول < ئىرقىي ساپلىقنى ساقلاش ۋە ياخشىلاش ئىلمى. ئۇ ئىرسىيەت قانۇنىيىتىنى ئاساس قىلىپ، ئىنسانلارنىڭ ئىرسىيەت سۈپىتىنى ياخشىلاش ئۇسۇللىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئېۋودىيە ئى [ر < لات] < بوت < سوزۇپ ئالىلسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. مېۋىسى كىچىك ھەم قىزىل بولۇپ دورا قىلىنىدۇ. ئادەتتە «ئېۋودىيە دەرەخى» مۇ دېيىلىدۇ.

ئېۋولىيۇتسىيە ئى [ر < لات] < بىئول < ① شەيئىلەرنىڭ ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە، تۆۋەن دەرىجىلىكتىن يۇقىرى دەرىجىلىككە قاراپ تەدرىجىي تەرەققىي قىلىش جەريانى. ② جانلىقلارنىڭ تەدرىجىي تەرەققىياتى توغرىسىدىكى نەزەرىيە. ئاساس سالغۇچى كىشى ئەنگلىيىلىك بىئولوگىيە ئالىمى داروۋىن. ھازىرقى زامان بىئولوگىيە ئىلمى يەنە خىلمۇخىل دەلىل-ئىسپاتلارنى ئوتتۇرىغا قويىدى. ئاساسلىق كۆز قارىشى: «ئەڭ دەسلەپكى جانلىقلار جانسىزلاردىن تەرەققىي قىلىپ كەلگەن. ھەر خىل جانلىقلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئەجدادى بىر، جانلىقلار تەدرىجىي تەرەققىيات جەريانىدا ئۆزگىرىش، ئىرسىيەت ۋە تەبىئىي تاللىنىش ئارقىلىق تۆۋەن دەرىجىلىكتىن يۇقىرى دەرىجىلىككە، ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە، تۆۋلىرى ئاز بولۇشتىن كۆپ بولۇشقا قاراپ تەدرىجىي تەرەققىي قىلغان» دېگەندىن ئىبارەت.

ئېينىشتېينىي ئى [ر < لات] < خىم < بىر خىل ھېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Es (Einsteinium) . گېلىي يادروسى ئارقىلىق ئۇران قاتارلىقلارنى بومباردىمان قىلىپ ئېلىندۇ. رادىئوئاكتىپلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە.

ئى

ئىئانە ئى [ئە] ① بىرەر ئىش ياكى پائا-لىيەت ئۇچۇن بېرىلگەن ماددىي ياردەم: ئىئانە بەرمەك. ئىئانە قىلماق. ② ياردەم قىلىش، قوللاش مەقسىتىدە يېغىدىغان پۇل: ئۇ ئۇرۇمچىدە يۇز بېرىۋاتقان تراگې-دىيىلەرنى كۆرۈپ، بۇ بەختسىزلەرگە ئى-چى ئاغرىدى-دە، ئىئانىگە كىرىشتى.

ئىبادەت ئى [ئە] ① تەڭرىگە ئىتائەت قى-لىش، تەڭرىنىڭ ئەمرىنى ئورۇنداش يۈ-زىسىدىن قىلىنىدىغان دىنىي مەجبۇرى-يەت؛ مۇراسىم، نامازى: ئىبادەت قىلماق. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ئىبادەتخانا ئى [ئە+پ] ئىبادەت قىلىدىغان جاي، ئىبادەت قىلىدىغان ئۆي.

ئىبادەتخانا ئى [ئە+پ] <دىن> ھەرقايسى دىنىدىكى دىنىي مۇرىتلارنىڭ ئۆز تەڭرى-سىگە سىغىنىپ دۇئا-تىلاۋەت، توۋا-ئىس-تىغپار ئېيتىدىغان جايى؛ ئىبادەتگاھ.

ئىبارە ئى [ئە] بىرەر ئۇقۇمنى بىلدۈرىدىغان بىر ياكى بىردىن ئارتۇق سۆز ۋە سۆز بىرىكمىسى، قىسقا جۈملە قاتارلىقلار: ئو-رازلىق ئىبارە.

ئىبارەت تر [ئە] چەكلەش كېلىش قوشۇمچە-سى «-دىن،-تىن» بىلەن تۈرلەنگەن ئىسىملارنىڭ ئارقىسىغا تىركىلىپ كېلىپ، «تەشكىل تاپقان، تەركىب تاپقان، ئۆز ئىچىگە ئېلىنغان، بولغان؛ تۈزۈلگەن» دېگەن مەنىلەرنى ئاڭلىتىدۇ: ئۇلارنىڭ ئا-خىرقى مەقسىتى نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇ-رۇشتىن ئىبارەت.

ئىبارەت ئى [ئە] كىشىلەر ئۇلۇغ ئېلىشقا بول-مايدىغان، ساقلىنىش ئۇچۇن ساۋاق بو-لىدىغان ئىش-ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە: ئىبرەت ئالماق. ئىبرەت قىلماق.

ئىبلىس ئى [ئە] ① دىنىي چۈشەنچىدە ئادەملەرنى يولدىن ئازدۇرىدىغان، يامان يولغا باشلايدىغان رەزىل مەخلۇق؛ شەي-تان: «ئەنە شۇ كىشىمۇ مېنىڭ قىزلىق، ئۇيغۇسىز كېچىلىرىمنىڭ ئىبلىسى بولغا-نىدى» دەپ ئويلىدى رازىيە. ② كۆچمە. قەبىھ قىلمىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، ئى-نتايىن ھېيلىگەر، مەلئۇن، لەنىتى، ساختىپەز (يامان ئادەم ھەققىدە): ئۇلار ھاراقنى بوتۇلكىسى بىلەنلا ئاغزىغا قۇيۇپ ئىچىۋېرىپ، مەست بولۇپ ئىبلىسقا ئوخ-شاپ قالدى.

ئىپادە ئى [ئە] ① كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە ھاسىل بولغان ئوي-پىكىر، ۋەقە-ھادىسە-لەرنى ئومۇملاشتۇرۇپ ئەكس ئەتتۈرگەن بە-لگە؛ ھالەت: ئىپادە قىلماق. ئىپادە بىلدۈرمەك. ★ ئۇنىڭ ئىپادىسى ياخشى.

② < مىك > ئۆزئارا بىرمۇ باغلىنىشنى بىلدۇرىدىغان فورمۇلا؛ تەكلىمە: تۆت ئە-مەللىك ئىپادە. ئالگىبرالىق ئىپادە.

ئىپادە ئى [ئە] ① ئاياللارنىڭ جىنسىي پاكلىقى. ② ۋىجدانىي پاكلىق، نومۇس، ھايا: ئىپادىسىگە تەگمەك.

ئىپتار ئى [ئە] <دن > روزا كۈنلىرى شام پەيتىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان ئېغىز ئېچىش ئىشى: ئىپتار ۋاقتى. ئىپتار قىلماق.

ئىپتىخار ئى [ئە] ①شان-شەرەپ كەلتۈرىدىغان، پەخرلەنسە بولىدىغان ئىش، بىركىم ياكى نەرسە: ئۇ ۋەتىنىمىزنىڭ ئىپتىخارى. ② شان-شەرەپ ھېسسى، پەخىر؛ پەخرلىنىش: مېنىڭ شۇ تاپتا ئوسمان مۇئەللىمگە بولغان ھۆرمەت، ئىپتىخارىم يالقۇنجايتتى.

ئىپتىدا رەۋ [ئە] دەسلەپ، ئاۋۋال: ئىپتىخار-لىق تۈيغۇدىن مەڭزىمدە شادلىق تامچە ياش، ئەل باھارى سەن بىلەن تاربختا بول-غاچ ئىپتىدا. // ئىپتىدائى باشلايمىز، شېھىدانە خوتەندىن. باتۇرلارنى ئۆستۈر-گەن، شان-شەۋكەتلىك ۋەتەندىن.

ئىپتىدائى سۈپ [ئە] ① ئەڭ دەسلەپتىكى، ئەڭ يىراق قەدىمكى زامانىدىكى، دەسلەپ-كى، باشلانغۇچ: ئىپتىدائى دەۋر. ئىپ-تىدائى مەكتەپ. ② ئەڭ ئاددىي، ساد-دا، يۈزەكى: بۇ خىل ئىپتىدائى ھېسسىيات ھەممىلا كىشىدە بولىدۇ.

ئىپرىت ئى [ر] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. رەڭسىز، مايسىمان سۇيۇقلۇق، قىچا ئۇرۇ-قى ۋە ساماسق تەمگە ئىگە. ئىنتايىن زەھەرلىك، تېرىنى كۆيدۈرىدۇ. ئىلگىرىكى ئۇرۇشلاردا زەھەرلىك گاز ئورنىدا ئىشلە-تىلگەن. «ئىسپىرت گازى»مۇ دېيىلىدۇ.

ئىپلاس [ئە] ①سۈپ. پاك ئەمەس، پاسكى-نا: ئىپلاس نەرسە. ② سۈپ. كۆچمە. ھەرقانداق بىر ئىشقا توغرا نىيەتتە بولمايى-دىغان؛ رەزىل، قارا نىيەت، پەس، شەر-مەندە؛ قەبىھ: ئىپلاس كىشى. * مەن سىلەرنىڭ بۇنچە ئىپلاس ئادەملەر ئىكەنلە-كىنىڭلارنى بىلمەپتىمەن. ③ ئى. شۇنداق ئادەم ياكى نەرسە: بۇ ئىپلاس تۇرمىدىن قاچقانىكەن.

ئىپوھىيە ئى [ر<لات <يۇت> يۆگەي ئائىلە-سىدىكى بىر يىللىق سامان غوللۇق ئۆ-سۈملۈك. يۇمران غول، يوپۇرماقلىرىنى كۆكتات ئورنىدا ئىستېمال قىلغىلى بولى-دۇ.

ئىتائەت ئى [ئە] بىراۋنىڭ دېگىنىنى ئاڭلاش، بۇيرۇغىنىنى قىلىش، ئەمرىنى ئورۇنلاش؛ بويسۇنۇش: ئىتائەت قىلماق.

ئىتائەتكار ئى [ئەپ] بىركىمگە ئىتائەت قىلغۇچى، بويسۇنغۇچى كىشى: — مەن بۇ ئىشتا ئەنە شۇ بۇيرۇقنى ئىجرا قىلغۇ-چى ئىتائەتكارمەن، — دەپتۇ ئۇ.

ئىتتىرىي ئى [ر<خىم] <لات >مېتال ئېلې-مېنىت، بەلگىسى Y(Yttrium).

قارامتوڵ كوڵ رەڭ پاراشوك هالەتتىكى ماددا. ئادەتتە قېتىشما ۋە ئالاھىدە ئەيىنەكلەرنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ئىتتېربي ئى [ر<لات] < خم > مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Yb (Ytterbium). ئالاھىدە قېتىشمىلارنى ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ.

ئىتتىپاق [ئە] ① ئى. گۇرۇپپا، جەمئىيەت، سىنىپ ياكى مىللەت، دۆلەتلەرنىڭ بىرلىكتە ئىش ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن تۈزگەن بىرلەشمىسى؛ بىرلەشمە، ئۇيۇشما: ئىتتىپاق تۈزمەك. ② سۈپ. ئىناق، بىقىن، قويۇق: ئىتتىپاق ئائىلە. ئىتتىپاق ئۇرۇق-تۇغقانلار.

ئىتوت ئى [ر] < تىا > كىچىك تېپتىكى تېياتىر شەكلى. ئۇنىڭدا تۇرمۇشتىكى ئۇششاق ۋەقەلىكلەر ئاددىي ئىپادىلەنگەن ئۇسۇللىرى ئارقىلىق يورۇتۇپ بېرىلىدۇ. ئادەتتە تېياتىرنىڭ ئورۇنلاش سەنئىتىنى دەسلەپ ئۆگەنگۈچىلەر ئالدى بىلەن ئىتوتتىن باشلايدۇ.

ئىجابەت ئى [ئە] رۇخسەت، ئەمەلگە ئېشىش، تەستىق، قوبۇل، ئىجازەت: ئىجابەت بولماق. ئىجابەت قىلماق. * غەيرىينىڭ تەلىپى ئىجابەت (ماقال).

ئىجابي سۈپ [ئە] ① قوبۇل قىلىنغانلىقىنى، ماقۇل تېپىلغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان: ئىجابي باھا. ئىجابي پىكىر. ئىجابي مۇناسىۋەت. ② ماقۇللايدىغان، ياقلايدىغان؛ ماقۇللاشقا، ياقلاشقا، ماختاشقا سازاۋەر بولغان؛ ياخشى؛ پايدىلىق: ئىجابي تەسىر. // ئىجابي قارىماق. ③ ياخشى خىسلەت، پەزىلەتلەرگە ئىگە بولغان؛ ئۈلگىلىك: ئىجابي ئوبراز. ئىجابي پېرسوناژ. ئىجابي قەھرىمان.

ئىجاد ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىنى بېگىدىن يارىتىش، بارلىققا كەلتۈرۈش: ئىجاد قىلماق. ② بەدىئىي، ئىلمىي ئەسەر ياكى ماددىي بايلىق يارىتىش، يارىتىلغان بېگىلىق؛ بايلىق، ئىجادىيەت: ئۇ خەلقنىڭ ئىجادى.

ئىجادكار ئى [ئە+پ] ئىجاد قىلغۇچى ئادەم، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى، ئىجادچى، ئىجادىيەتچى: ھازىر مويدىن ئاكا بىلەن بىرگە ئىشلەۋاتىمىز. ئۇ ھەقىقەتەن مۇزىكا ئىجادكارى ئىكەن.

ئىجادگاھ ئى [ئە+پ] يېرت. ئىجادىيەت ماكانى، ئىجادىيەت يۈرتى: نەپىس سەنئەت ئىجادگاھى، قەغەز، ئەتلەس، گىلەم يۇرتى خوتەن ئەھلىگە گۈلدەستە گۈلى رەيھان سۇنارىم بار.

ئىجادي سۈپ [ئە] ئىجاد قىلىش ۋە ئىجادىيەت بىلەن باغلىنىشلىق بولغان، ئىجادىيەت، بېگىلىق يارىتىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان، ئىجاد قىلىنغان: ئىجادي ئەمگەك. ئىجادي ئەسەر.

ئىجادىيەت ئى [ئە] ①ئىجادي ئىش بىلەن

مۇناسىۋەتلىك بولغان پائالىيەت؛ ئىجاد: بۇنداق بولغاندا بىزنىڭ سېپىمىز بىر تەڭ قىمقات ۋە ئىجادىيەت يۇرتىغا ئايلانغۇسى. ② بىرەر ژانىر ياكى شەخسكە مەنسۇپ ئەسەرلەر يىغىندىسى: ئۇنىڭ بىر ئۆمۈرلۈك ئىجادىيىتى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا قالغۇسى.

ئىجارە ئى [ئە] ① بىرەر شەخس ياكى كوللېكتىپقا تېگىشلىك ئۆي، جاي، مال-مۈلۈك قاتارلىق نەرسىدىن ھەق تۆلەپ ۋاقتىنچە پايدىلىنىش: ئىجارە ئالماق. ئىجارە ھەققى. ② ۋاقتىنچە پايدىلىنىش ئۇچۇن ئېلىنغان نەرسىگە تۆلەنگەن ھەق: ئۆي ئىجارىسى. ئىجارە تۆلىمەك.

ئىجارىكەش ئى [ئە+پ] ① ئۆي-جايىنى، مال-مۈلۈك، يەر قاتارلىق نەرسىلەرنى ئىجارىگە بېرىدىغان كىشى. ② باشقىلارنىڭ ئۆي-جايىنى، مال-مۈلۈك، يەر قاتارلىق نەرسىلەرنى ئىجارىگە ئالغۇچى كىشى: ئابدۇللا بەگنىڭ بۇرۇن بۇ يەردە ئىجارىكەشلىرى، ئورتاقچىلىرى بار ئىدى.

ئىجازەت ئى [ئە] بىرەر ئىش ئۈچۇن بېرىلگەن رۇخسەت: ئىجازەت بەرمەك. ئىجازەت سورىماق. ئىجازەت قىلماق.

ئىجتىمائىي سۈپ [ئە] ① كىشىلىك جەمئىيەتكە، كىشىلەر ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك ياكى ئائىت بولغان: ئىجتىمائىي تۈزۈم. ئىجتىمائىي تەرەققىيات. ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىك بولغان پائالىيەت؛ ئىجاد: بۇنداق بولغاندا بىزنىڭ سېپىمىز بىر تەڭ قىمقات ۋە ئىجادىيەت يۇرتىغا ئايلانغۇسى. ② بىرەر ژانىر ياكى شەخسكە مەنسۇپ ئەسەرلەر يىغىندىسى: ئۇنىڭ بىر ئۆمۈرلۈك ئىجادىيىتى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا قالغۇسى.

ئىجارە ئى [ئە] ① بىرەر شەخس ياكى كوللېكتىپقا تېگىشلىك ئۆي، جاي، مال-مۈلۈك قاتارلىق نەرسىدىن ھەق تۆلەپ ۋاقتىنچە پايدىلىنىش: ئىجارە ئالماق. ئىجارە ھەققى. ② ۋاقتىنچە پايدىلىنىش ئۈچۈن ئېلىنغان نەرسىگە تۆلەنگەن ھەق: ئۆي ئىجارىسى. ئىجارە تۆلىمەك.

ئىجارىكەش ئى [ئە+پ] ① ئۆي-جايىنى، مال-مۈلۈك، يەر قاتارلىق نەرسىلەرنى ئىجارىگە بېرىدىغان كىشى. ② باشقىلارنىڭ ئۆي-جايىنى، مال-مۈلۈك، يەر قاتارلىق نەرسىلەرنى ئىجارىگە ئالغۇچى كىشى: ئابدۇللا بەگنىڭ بۇرۇن بۇ يەردە ئىجارىكەشلىرى، ئورتاقچىلىرى بار ئىدى.

ئىجازەت ئى [ئە] بىرەر ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن رۇخسەت: ئىجازەت بەرمەك. ئىجازەت سورىماق. ئىجازەت قىلماق.

ئىجتىمائىي سۈپ [ئە] ① كىشىلىك جەمئىيەتكە، كىشىلەر ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك ياكى ئائىت بولغان: ئىجتىمائىي تۈزۈم. ئىجتىمائىي تەرەققىيات. ئىجتىمائىي پەن. ② جەمئىيەتنىڭ، ئاممىنىڭ سىياسىي، مەدەنىي ۋە باشقا ئېھتىياجلىرى ئۈچۈن ئىختىيارىي رەۋىشتە خىزمەت قىلىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان: ئىجتىمائىي تەشكىلات. ئىجتىمائىي تەمىنات. ئىجتىمائىي ئىشلار. ③ ئاممىغا، ئومۇمغا تېگىشلىك، ئومۇمىي: ئىجتىمائىي مۇلۈك.

ئىجتىمائىيەت ئى [ئە] ①ئىجتىمائىيلىق. ② < پەلس > ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ بىرى. ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشى ۋە ئۇ-نىڭ تەرەققىياتىنى تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىدۇ. شۇ ئارقىلىق ئىنسانلارنىڭ ھەر-قايسى تارىخىي باسقۇچلىرىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئىجتىمائىي فورماتسىيە-لەرنىڭ تۇزۇلۇشى، تەرەققىيات جەريانى ۋە قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بېرىدۇ.

ئىجتىھات ئى [ئە] پېرت ① زور غەيرەت، پۈتۈن كۈچى بىلەن ئورۇنۇش، تىرىشچانلىق: ئىجتىھات قىلماق. ② قىزغىنلىق، ئىشتىياق: لېكسىن تاشۇاي، سەندىكى ئاجايىپ بىر ئىجتىھاتنى كۆرمەپ-تىمەن.

ئىجرا ئى [ئە] قارار، ھۆكۈم، تاپشۇرۇق، تەلەپ ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ بېجىرىلىشى، ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى: ئىجرا قىلماق.

ئىجرائي سۈپ [ئە] ئىجرا قىلىدىغان، يۈرگۈ-

زىددىغان: ئۇلار شۇ چاغدىكى گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئىجرائىي ھەيئىتىنىڭ ياكى كاندىدات ئىجرائىي ھەيئىتىنىڭ سايلانغانلىقى.

ئىجرائىيە ئى [ئە] ئىجرا قىلىش، بىجىرىش: ئىجرائىيە كومىتېتى.

ئىختىرا ئى [ئە] يېڭە. پەن-تېخنىكا ساھەسىدە بارلىققا كەلگەن يېڭىلىق؛ كەشپ، كەشىپىيات، ئىجاد: ئىختىرا قىلماق. يېڭى ماشىنىلارنى ئىختىرا قىلماق.

ئىختىساس ئى [ئە] ئىلىم-پەن، تېخنىكا، سەنئەت ساھەلىرىدىكى ھەربىر مۇستەقىل پەن، كەسىپكە بولغان مۇتەخەسسىسلىك.

ئىختىلاپ ئى [ئە] قارىمۇ قارشىلىق، كېلىشىمەسلىك، زىددىيەت، نىزا: ئىختىلاپ تۇغۇلماق. ئىختىلاپ پەيدا بولماق.

ئىختىئول ئى [<لات> <تېب> بىر خىل دورا، يەنى ئورگانىك بىرىكمە. قارىمايىنى قۇرۇق ھەيدىگەندىن كېيىن سۇلغات كىسلاتاسى ۋە ئاممىياك قوشۇپ ئىشلەنگەن يېپىشقاق ھالەتتىكى بوتقىسىمان سۇيۇقلۇق. رەڭگى قىزغۇچ بېغىر رەڭ ياكى قارا قوڭۇر كېلىدۇ. چىرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش رولىغا ئىگە. تېببىي دورىگەرلىكتە قىسمەن جايىدىكى ياللۇغنى قايتۇرۇش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ.

ئىختىيار ئى [ئە] ① ئۆزلۇكىدىن بولغان، زورلۇق تۇس ئالمىغان خاھىش، ئىستەك، ئەرك، مەيل: كېلىش ئىختىيار بىلەن، كىشىنىڭ ئىجازەت بىلەن (ماقال). ② پايدىلىنىش، تەسەررۇپ ياكى ئىدارە قىلىش ھوقۇقى، ئىگىلىكى: بۇ يەرلەر شەھەر ئىختىياردا.

ئىختىيارەن رەۋ [ئە] ئىختىيارىي ھالدا؛ ئىختىيارى بىلەن، ئىختىيارىچە: سەيلە كېمىسى كۆلدە ئىختىيارەن ئۇزۇپ، خالىغان يېقىغا بۇرۇلسىمۇ، سەيلىچىلەرنىڭ كۆزى ئالدى كېمىچى تەرىپىدىن توسىلىپ قالمايدىكەن.

ئىختىيارىي سۈپ [ئە] ① خاھىش-ئىستەك ئەركىگە باغلىق بولغان، كىشىنىڭ ئۆز خاھىشى بىلەن قىلىنىدىغان ياكى قىلىنغان؛ ئەركىن: ئىختىيارىي ياردەم. ئىختىيارىي ئەۋرىشكە. ② ئېنىق مەقسىتى بولغان، بەلگىلىك ئىرادە، تەرتىپچانلىق لازىم بولىدىغان، ئىختىيار قىلغان، خالىغان، ئىستىگەن: ئىختىيارىي دىققەت. ئىختىيارىي چېتىشىش.

ئىخراج ئى [ئە] ① <بوت> زەھەرلىك، سۇتسىمان شىرنە چىقىرىدىغان ئوت. ② <تېب> سۇرگە دورىسى، سۇرگە: ئىخراج ئىچمەك.

ئىخلاس ئى [ئە] ①چىن يۈرەكتىن قىلىنغان ئىشەنچ، چىن كۆڭلىدىن بېرىلىش، ئىشەنچ بىلەن بېرىلىش؛ ئەقىدە، ئىتىقاد، مېھر: ئىخلاس باغلىماق. ئىخلاسى قايتماق. ②كۆڭۈل قويۇش، پۈتۈن دىققىتى، زېھنى بىلەن كىرىشىش، بېرىلىش؛

ئەستايىدىللىق: ئىخلاس بىلەن كىتاب كۆرمەك. ئىخلاس بىلەن ئۆگەنمەك. * ئەكبەر، مۇئەللىمنىڭ سۆزلىرىنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلىدى.

ئىداره ئى [ئە] ①بەلگىلىك تەرتىپتە باشقۇرۇش، يولغا سېلىش؛ باشقۇرۇش: ئىدارە قىلماق. دۆلەتنى ئىدارە قىلماق. ② مەلۇم بىر ئىجتىمائىي دۆلەت، مەمۇرىيەت، سودا ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ تارماقلىرىنى باشقۇرۇش ئۈچۈن شتاتلىق خادىملىرى بولغان تەشكىلات، مۇئەسسەسە: ماۋارىپ ئىدارىسى. ئىدارىدە ئىشلىمەك.

ئىددەت ئى [ئە] ئىسلام دىنىنىڭ شەرئىيتىدە ئېرىدىن ئاجراشقان ياكى ئېرى ئۆلۈپ كەتكەن ئايالنىڭ هاملىدارلىقى ئېنىقلانغۇچە ياتلىق بولۇشى مەنئى قىلىنغان يۇز كۈنلۈك مۇددەت، پەرھىز، كۈتۈش ۋاقتى: ئىددەت تۇتماق. ئىددەت توشماق.

ئىدراك ئى [ئە] ① بىلىش، چۈشىنىش قابىلىيىتى؛ زېھىن، پەم، پاراسەت: ئەقىلنىڭ ئۆلچىمى ئىدراك (ماقال). ② <پەلس> ئوبيېكتىپ شەيئىنىڭ يۈزەكى هادىسلىرى ياكى تاشقى ئالاقىسى توغرىسىدىكى ئومۇملاشتۇرما ئىنكاس. ئۇمۇ تۈيغۇغا ئوخشاش ئوبيېكتىپ شەيئىنىڭ ئانالىزاتورلارغا بىۋاستەتەسىر كۆرسىتىشىنى ئارقىسىدا پەيدا بولىدۇ. ③ <لوگ> ئوبيېكتىپ شەيئىنىڭ بىر پۈتۈن ئوبرازى ۋە يۈزەكى باغلىنىشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن پىسخىكىلىق جەريان. ئىدراك هېس ئاساسىدا شەكىللىنىدۇ. ئەمما يەنە هېسقا قارىغاندا مۇرەككەپرەك، مۇكەممەل رەك بولىدۇ.

ئىدراكچى سۈپ [ئە] باي ۋە مول ئەقلىي كۈچ بىلەن چوڭقۇر هېس قىلىنغان، چوڭقۇر چۈشىنىلگەن؛ ئەقلىي: ئىدراكىي تونۇش.

ئىدىئال سۈپ [ر<فران] هەممە جەهەتتىن كامالەتكە يەتكەن، نەمۇنە بولىدىغان، كەم-كۈتسىز؛ غايىۋى: ئىدىئال ئوبراز. ئىدىئال مۇهىت.

ئىدىئالىزم ئى [ر<فران] <پەلس> پەلسەپىدىكى ئىككى چوڭ مەزھەپنىڭ بىرى. ئۇ ماددىي دۇنيانى ئاڭنىڭ، روھنىڭ مەھسۇلى؛ ئاڭ ۋە روھ بىرلەمچى، ماددا ئىككىلەمچى دەپ قارايدۇ. ئوبيېكتىپ دۇنيانى سۇبيېكتىپ ئاڭنىڭ ئىپادىلىنىشى ياكى مەھسۇلى دەپ قاراش — سۇبيېكتىپ ئىدىئالىزم بولىدۇ؛ ئوبيېكتىپ دۇنيانى ئوبيېكتىپ روھنىڭ ئىپادىلىنىشى ياكى مەھسۇلى دەپ قاراش — ئوبيېكتىپ ئىدىئالىزم بولىدۇ.

ئىدىئالىست ئى [ر<فران] ① ئىدىئالىزم تەرەپدارى؛ ئىدىئالىزمنى ياقلىغۇچى، ئىدىئالىستىك پەلسەپىنى همايە قىلغۇچى ئادەم؛ ئىدىئالىزمچى. ② خىيالپەرەس؛ هەقىقەتنى بۇرمىلاپ، كۆرسەتكۈچى كىشى.

ئىدىئالىستىك سۈپ [ر] ئىدىئالىزمغا دائىر، ئىدىئالىزمغا خاس ياكى ئۇنىڭغا ئاساسلانغان: ئىدىئالىستىك پەلسەپە. ئىدىئالىستىك دۇنياقاراش. ئىدىئالىستىك نۇقتىنەزەر.

ئىدىئولوگ ئى [ر<گرېك] بىرەر سىنىپ، ئىجتىمائىي-سىياسىي تۈزۈم ياكى ئېقىم ئىدىئولوگىيىسىنىڭ، ئىدىيىسىنىڭ ھىمايىچىسى؛ مۇتەپپەككۇر.

ئىدىئولوگىيە ئى [ر<گرېك] <پەلس >مەلۇم سىنىپ ياكى پارتىيىنىڭ مۇئەييەن كۆزقاراش، پىكىر، ئۇقۇم، ئىدىيىلىرىنىڭ سىستېمىسى. سىياسىي كۆزقاراش، پەلسەپە، سەنئەت، دىنلارنىڭ ھەممىسى ئىدىئولوگىيىنىڭ شەكىللىرىدۇر.

ئىدىس ئى [ر<لات] <زېئول >پاشىنىڭ بىر خىلى. بېتىلگىننىڭ تېنى قارا ياكى قوڭۇر كېلىدۇ، پۇتىدا ئاق رەڭلىك يوللىرى بولىدۇ، قانتىدا سەپكۈن بولمايدۇ. جىم تۇرغاندا تېنى تۇرغان تەكشىلىك بىلەن پاراللېل ھالەتكە كېلىدۇ. لېنچىكسىس بىلەن قورچىقى دەرەخ كامارلىرى ياكى داس، قاچىلاردىكى تۇروپ قالغان سۇدا ئۆسۈپ بېتىلىدۇ. تۇخۇمى سۇ ئاستىغا چۆكۈپ تارىلىپ كېتىدۇ. ئادەتتە ئۇ تار-قىلىشچان B تىپلىق مېڭە ياللۇغى قاتارلىق كېسەللەرنىڭ ۋاستىچىسى ھېسابلىنىدۇ.

ئىدىئوم ئى [ر<گرېك] <تىل >مەنىسى ئۆز تەركىبىدىكى سۆزلەرنىڭ لۇغەت مەنىسىگە باغلىق بولمىغان، كۆچمە مەنىلىك سۆز، ئىبارە. مەسىلەن، قولى قىسقا، پېرق قورساق، چىشىغا تەگمەك... دېگەنلەرگە ئوخشاش.

ئىدىيە ئى [ر<گرېك] ① <پەلس > ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەتنىڭ تەپەككۇر نەتىجىسىدە كىشى مېڭىسىدە ئەكس ئەتكەن ئىنكاسى. ② نىيەت، مەقسەت، پىكىر: تىنچلىقنى ساقلاش ۋە مۇستەھكەملەش ئىدىيىسى. ③ <ئىد>بىرەر بەدىئىي، ئىلمىي ياكى سىياسىي ئىسەرنىڭ مەزمۇنى، تۈپ ماھىيىتىنى بەلگىلىگۈچى ئاساسىي پىكىر؛ غايە: ئەسەرنىڭ ئىدىيىسى. «ئويغانغان زېمىن» رومانىنىڭ مەركىزى ئىدىيىسى.

ئىرادە ئى [ئە] ① بىرەر مەقسەت، نىشان ۋە ئىش-ھەرىكەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كىشىدە بولىدىغان غەيرەت، مەۋقە، قەتئىيلىك: ئىرادە باغلىماق. ئىرادە تىكلىمەك. ئىرادە تۇرغۇزماق. ② خاھىش، ئىختىيار؛ قەتئىي نىيەت: راست گەپنى قىلغاندا، بۇ ئىش مېنىڭ ئىرادەمگە قارشى.

ئىرادىنامە ئى [ئە+پ] بىرەر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ۋە ئۆزىنى شۇ ئىشقا ئاتىغانلىقى، ئىرادە باغلىغانلىقى ھەققىدىكى خەت: ئىرادىنامە يازماق.

ئىراتسىئونال سۈپ [ر] <مك> پۈتۈن سان بىلەن ئۆلچىگىلى، ئىپادىلىگىلى ياكى ھېسابلىغىلى بولمايدىغان؛ ئارىغىپتىكىلىق ئەمەلدىن تاشقىرى يىلتىز تېپىش ئەمىلىنى تەلەپ قىلمايدىغان: ئىرراتسىئونال تەڭلىمە. ئىرراتسىئونال تەڭسىزلىك.

ئىرسا ئى [ر<لات] <بوت> تاغ سەۋسەنىنىڭ يىلتىزى. ياپىلاق، خۇشبۇي، پوستى كۆك، بەزىلىرى قىزىل ۋە رەڭگارەڭ بولىدۇ. بوغۇملۇق كېلىدۇ. تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ. ئەزالارنى يۇمشىتىش ۋە قىزىتىش، توسالغۇلارنى ئېچىش، سېرىق ئاچچىق سۇنى سۈمۈرۈش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە.

ئىرسىي سۈپ [ئە] <بىئول> نەسلگە ئائىت، نەسلىدىن نەسلگە ئۆتىدىغان، قالدىغان؛ نەسلىي: ئىرسىي قابىلىيەت. ئىرسىي سىگنال. ئىرسىي يوشۇرۇن كۈچ.

ئىرسىيەت ئى [ئە] <بىئول> جانلىق ئورگانىزملارنىڭ جىسمانىي ۋە پسىخىكىلىق خۇسۇسىيەتلەرنى ساقلاش ھەمدە نەسلىدىن نەسلگە قالدۇرۇش قابىلىيىتى.

ئىرسىيەتشۇناس ئى [ئە+پ] ئىرسىيەت ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇتەخەسسىس، ئالىم: بىراق بەزى ماتېماتىكلار ئۇنىڭغا قارىغاندا تېخىمۇ ئۇستۇنرەڭ تۇرىدۇ، بەزى ئىرسىيەتشۇناسلارنىڭ تۆھپىسى ئۇنىڭكىدىن كۆپ.

ئىرق ئى [ئە] ① نەسىل، زات. ② تەن تۈزۈلۈشى جەھەتتە مەلۇم ئورتاق ئىرسىيەت ئالاھىدىلىكلىرى (مەسىلەن، تېرە، چاچ رەڭگى، چاچ شەكلى، كۆز رەڭگى، قان ئايرىمىسى قاتارلىق)گە ئىگە بولغان ئادەملەر توپى، بۇ ئالاھىدىلىكلەر بەلگىلىك رايوندا ئۇزاق مۇددەت تېنىشى مۇھىتقا ماسلىشىش جەريانىدا شەكىللەنەن. بۇ ئالاھىدىلىكلەرگە ئاساسەن، پۈتۈن دۇنيادىكى ئىنسانلار موڭغۇل ئىرقى، نېگىر ئىرقى ۋە ياۋروپا ئىرقىدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ ئىرقتا بۆلۈنىدۇ. ئىرقتا ئايرىش جەھەتتە، ئاساسەن رەڭ ئالاھىدىلىكىگە قاراپ، ئىنسانلارنى سېرىق تەنلىك، قارا تەنلىك، ئاق تەنلىك ۋە قوڭۇر تەنلىك دەپ ئايرىش ئۇسۇلىمۇ بار.

ئىرقىشۇناس ئى [ئە+پ] ئىرق ئىلمى بويىچە تەتقىقات ئېلىپ بارغۇچى ئادەم؛ ئىرق ئىلمى مۇتەخەسسىسى.

ئىرقي سۈپ [ئە] ئىرقتا خاس، ئىرقتا ئائىت: ئىرقي بەلگىلەر. ئىرقي ئايرىمچىلىق سىياسىتى. ئىرقي كەمسىتىش.

ئىروزىيە ئى [ر<لات] <گېئول> تۇپراقنىڭ، يەر پوستىنىڭ سۇ، مۇز ياكى شامال تەسىرىدە يىمىرىلىشى.

ئىرونىيە ئى [ر] < ئىد > فورما جەھەتتىن ئىجابىي مەنىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر ئارقىلىق رېتسىلاش ۋە مەسخىرىلەش مەنىلىرىنى ئاڭلىتىدىغان ئىبارە.

ئىرىدىي ئى [ر<لات] <خم > ھېتال ئېلېـ مېنت. بەلگىسى Ir(Iridium). كۈل رەڭ پاراشوك ھالىتىدىكى مادىدا ياكى ئاق، يالتىراپ تۇرىدىغان كاللەك مادىدا. قاتتىق ۋە چۈرۈك، خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى تۇـ راقلىق، قېتىشما تەييارلاشتا ئىشلىتىلىدۇ. ئىرىدىينىڭ قېتىشمىسى تېگىل ۋە ئالتۇن قەلەم ئۇچى قىلىنىدۇ.

ئىرىس ئى [ر] تەركىبىگە سۈت ئارىلاشتۇرۇپ ياسىلىدىغان كەمپۈتەلەرنىڭ تۈرىنى كۆرـ سىتىدۇ.

ئىزا ئى [ئە] ئۈيىلىش تۈيغۇسى؛ ئۈيات، خىجالەت، نومۇس: ئىزا تارتماق. ئىزاغا قالماق. * ئىزا ئۆلۈمدىن قاتتىق (ماـ قال).

ئىزافەت ئى [ئە] < تىل > ئىسىملارنىڭ قارانتۇچى ـ قارالمىش مۇناسىۋىتىنى باغـ لىنىپ كېلىشى، تەۋەلىك مۇناسىۋىتى.

ئىزاھ ئى [ئە] ① سۆز، ئىبارە ھەم ئۇنىڭ مەنىسى ياكى ۋەقەـھادىسە ۋە شۇ قاتارـ لىقلارغا بېرىلگەن چۈشەندۈرۈش؛ ئىزاـ ھات، يەشمە، شەرھ: ئىزاھ بەرمەك. * بوۋاي ئىزاھ تەلەپ قىلىپ ئادىلغا قاراپ قويدى. ② تېكىستلارنىڭ ئايرىم بىرىگە كىرگۈزۈلگەن ياكى ئايرىم مەسىلىگە بېـ رىلگەن چۈشەندۈرۈش؛ قوشۇمچە مەلۇـ مات، ئەسكەرتىش: تەرجىمان يەنە ئەسەرنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىش جەريانىدا، كىتابخانلارنىڭ چۈشىنىشىگە قولايلىق يا ـ رىتىش ئۈچۈن ناھايىتى مۇكەممەل ئىزاھـ لارنى قوشقان.

ئىزاھات ئى [ئە] بېرت. ئىزاھ؛ ئىزاھلار، چۈـ شەندۈرۈشلەر، شەرھلەر: ئىزاھات بەرـ مەك. * رەيھان بۇ سۆزلەرگە ئىزاھات بەردى.

ئىزاھنامە ئى [ئە+پ] ئىزاھ، چۈشەندۈرۈش بېزىلغان قەغەز ياكى كىتابچە: ئۇ ئىزاھـ نامە بېزىلغان قەغەزلەرنى بىر چەتكە ئېـ لىپ قويۇپ، چېرتيوژنىڭ يۆگىكىنى يېـ پىپ تۇزلىدى.

ئىزتىراپ ئى [ئە] بېرت ① قاتتىق ھاياجان: شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ قەلبىدە توساتتىن شېرىن، ئەمما غەمكىن ئىزتىراپ ئويغاـ دى. ② روھىي ئازاب، روھىي ئېزىلىش، ھەسرەت، سەقىلىش، ئەلەم: بۇ مىنۇتلار تاشۇاينىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ ئاچچىق ئىزتىـ راپ ۋە ئىسيان مىنۇتلىرى ئىدى.

ئىزخىر ئى [ئە] <بوت > باشاقلىقلار ئائىلىـ سىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئۇزۇن، ياپىلاق، گۈلى كونۇسسمان گۈل رېتىدە، تروپىك بەلۋاغ رايونلىرىدا ئۆسىدۇ. غول ۋە يو ـ پۇرمىقىدىن ئىزخىر مېيى ئېلىنىپ ئەتىرـ نىڭ خام ئەشياسى قىلىنىدۇ.

ئىززەت ئى [ئە] ① باشقىلارغا قىلىنىدىغان يـاكى باشقىلاردىن كۆرگەن، ئېرىشكەن ھۆرمەت؛ ئېھتىرام: ئىززەت قىلماق. ئىـ زەت تـاپماق. ② جەمئىيەت تەرىپىدىن

شەكىللەنگەن ئىناۋەت، ئابروي، نام-شە-رەپ، شۆھرەت، پەخىر: ۋەتەننىڭ ئىززە-تى. ئىززەتلەنمەك ساتماق. ③ ئەر-ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ئىزناك ئى [ر] ئىچىگە بىرەر تەسۋىر ۋە بىرەر ئورگاننىڭ ياكى ئەھمىيەتلىك ئىشنىڭ نامى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن ماددىي بەلگە: خاتىرە ئىزنىكى. ئىزناك تاقماق.

ئىزھار (ئىزھارى) ئى [ئە] بايان قىلىش، سۆزلەش، سۆزلەپ چۈشەندۈرۈش، بىلـدۈرۈش: — قايتىپ كەلگىنىڭىز بەك ياخشى بولدى، — دېدى ھېسامىدىن زۆ-پەر خۇشاللىق ئىزھار قىلىپ.

ئىزوتروپ ئى [ر<گرېك] <فىز> ← **ئىزوتروپىيە**.

ئىزوتروپىيە ئى [ر<گرېك] <فىز>بەزى ماددـلارنىڭ ئىسسىقلىق ئۆتكۈزۈش، توك ئۆتكۈزۈش، كۆپۈش، نۇر قايتۇرۇش قا-تارلىق فىزىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرى. ئۇ-نىڭ ھەرقايسى يۆنىلىشلىردە ئوخشاش بولىدۇ. بۇ خۇسۇسىيەت «ئىزوتروپىيە» دېيىلىدۇ. ئۇ ھەر خىل پوللارسىال ۋە ئامورف جىسىملارنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلـكى.

ئىزوتوپ ئى [ر<گرېك] <خىم> بىرەر خىمىيـۋى ئېلېمېنت ئاتوملىرىنىڭ بىر ـ بىرـدىن ئاتوم ئېغىرلىقى ۋە رادىئوئاكتىپلىقى بىلەن پەرق قىلىدىغان تۈرلىرى.

ئىزوتون ئى [ر<گرېك] <فىز>نېيترون سانـلىرى ئوخشاش بولىدىغان، لېكىن ئاتوم نـومۇرلىرى ئوخشاش بولمايدىغان، شۇ سـەۋەبـتىن ماسسا سانلىرىمۇ ئوخشاش بولمايدىغان نۇكلىدلار. مەسىلەن، $^{13}_{6}C$ بىلەن $^{14}_{7}N$ ئۆزئارا ئىزوتونلاردۇر.

ئىزوتېرما ئى [ر<گرېك] <فىز> ماددىلارنىڭ ئىزوتېرمىك جەريانىدىكى بېسىمى بىلەن ھەجمىنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەيدىغان ئەگرى سىزىق. ئادەتتە ئۇ ئارقىلىق گاز-لارنىڭ ۋە سۇيۇقلۇقلارنىڭ ھالىتى، گاز ۋە سۇيۇقلۇقلارنىڭ فازا ئۆزگىرىشىدىكى بە-زى ئالاھىدىلىكلىرى ئىپادىلىنىدۇ.

ئىزوتېرمىك سۈپ [ر] ① ئىزوتېرمىغا ئائىت، ئىزوتېرما بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان: ئىزوتېرمىك سىزىق. ② تېمپېراتۇرا ئۆز-گەرمەي بىر خىل تۇرىدىغان: ئىزوتېرمىك جەريان.

ئىزوسپىن ئى [ر<گرېك] <فىز>ئاتوم يادروسى ۋە ئاساسىي زەررىچىلەرنىڭ تەققاتىدا قوبۇل قىلىنغان ئالاھىدە كۋانت سانى.

ئىزولياتسىيە ئى [ر<فران] <فىز>توكنى تو-سۇپ ئۆتكۈزمەسلىك. ئادەتتە ئىنتايىن يۇقىرى ئېلېكتر قارشىلىقىغا ئىگە بولغان ماددىلار ئىزولياتسىيە قىلىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ئىزولياتور ئى [ر<فران] < فىز >ئىسسىقلىق ياكى توكنى ئاسان ئۆتكۈزمەيدىغان جـسىم. ئادەتتە ئۇ ئىسسىقلىق ئىزولياتورى (مەسىلەن، توپا، گاز، كاۋچۇك) ۋە ئې-

لىكتر ئىزولياتورى (مەسلەن، چاقچۇق، چىرىمتال، ماي، كاۋچۇك) دەپ ئايرىلىدۇ.

ئىزومورى سۈپ [ر<گرېك] <گىئول > ئىزومورفىزم خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولغان: ئىزومورى ماددىلار.

ئىزومورفىزم ئى [ر<گرېك] <گىئول >ماددا كرىستاللاشقاندا، ئۇنىڭ كرىستال قۇرۇلمىسىدا مەلۇم خىلدىكى ئىئون ياكى ئاتوم گۇرۇپپىسىنىڭ بىر قىسمىنى ۋاسىتىچى ماددىلاردىكى خۇسۇسىيىتى ئوخشىشىپ كېتىدىغان ياشقا خىلدىكى ئىئون ياكى ئاتوم گۇرۇپپىلىرىلكتە كرىستاللىشىپ، تەكشى يەككە فاتسىيىلىك ئارىلاشما كرىستالغا (يەنى ئورۇن ئالماشقان شەكىلدىكى قاتتىق ئېرىتمە جىسىملىغا) ئايلانسمۇ، لېكىن، باغ خۇسۇسىيىتىگە ئە كرىستال قۇرۇلمىسى شەكىلىنىڭ سۈپىتىنى ئۆزگەتمەيدىغان ئالاھىدىلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

ئىزومېر ئى [ر<گرېك] <فىز > مولېكۇلىلىرىنىڭ تەشكىل تېپىشى ئە مولېكۇلا مىقدارى پۈتۈنلەي ئوخشاش، ئەكسىچە مولېكۇلىلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى، فىزىكىلىق خۇسۇسىيىتى ھەم خىمىيىلىك خۇسۇسىيەتلىرى ئوخشاشمايدىغان ماددىلار.

ئىزومېرىيە ئى [ر<گرېك] <فىز > ئىزومېرلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىن ئىبارەت بىر خىل ھادىسە.

ئىزوئوكتان ئى [ر<گرېك] <خىم >مەلۇم ئوكتان ئىزومېرلىرى ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم بىر خىلى، رەڭسىز سۇيۇقلۇق. ئىچىدىن يانىدىغان دۆڭگاتىللارنىڭ سىلىندىرى ئىچىدە كۆيگەندە پارتلاشقا بولغان قارشىلىق ياخشىراق بولغاچقا، ماتورلارنىڭ ياخشى بېقىلغۇسى ھېسابلىنىدۇ.

ئىزۇت ئى [ر] ئارمىيە ئىچىدە لېيەنىڭ قارىمىقىدىكى ئۇچ بەندىن تەركىب تاپقان كىچىك قوشۇن؛ پەيى: ئىزۇت كومانىدىرى. * ئۇ بىر ئىزۇت بىلەن چارلاشقا چىقىپ كەتتى.

ئىسپات ئى [ئە] ① پىكىر، دەۋا، پەرەز ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ توغرىلىقىنى، ھەقىقىي ئىكەنلىكىنى ياكى يوق بەرگەن ھادىسىنىڭ چىنلىقىنى دەللىلەيدىغان پاكىت، ھۆججەت؛ دەلىل: ئىسپات ئالماق. * سودىگەرنىڭ ئاچچىق كېلىپ: — نېمە ئىسپاتىڭىز بار؟ — دەپ سوراپتۇ. ② بىرەر قائىدە ياكى دەۋانىڭ توغرىلىقىنى باشقا مەلۇم قائىدىلەر ئاساسىدا مەنتىقىي مۇلاھىزە ۋە دەللىلەر بىلەن تەستىقلاش ئۇسۇلى، سىستېمىسى: ئۇ دەۋانى قانۇنىي جاۋابكارلىققا تارتىش ئۈچۈن ئىسپات توپلۇق بولۇشى كېرەك.

ئىسپاتنامە ئى [ئە+پ] <قا>مەزمۇنى ياكى مەنىسى ئارقىلىق ئەنزىگە ئالاقىدار پاكىتلارنى ئىسپاتلىغىلى بولىدىغان ھۆججەتلەر. ئۇ خەت-ئالاقە، ھۆججەت، ھېساب

دەپتىرى، تەكشۈرۈش دوكلاتى، مەكتۇپ، توختام، تىلخەت قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئىسپەغول ئى [پ] <بوت> پاقىيوپۇرماق ئا- ئىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللىق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى باشاقسىمان گۈل رېتىدە، مېۋىسى غوزىلىق مېۋە، ئۇرۇق ۋە يوپۇرمىقى دورا قىلىنىدۇ. ئۇرۇقىنىڭ ئىچ سۈرۈشنى توختىتىش ۋە سۈيدۈكنى راۋان قىلىش، يوپۇرمىقىنىڭ ئىسسىقنى قايتۇ- رۇش يولى بار.

ئىسپراپكا ئى [ر] دوختۇرنىڭ كېسەلنى تەك- شۈرگەندىن كېيىن، كېسەلنىڭ دەم ئېلى- شى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىش ئورنىغا قارىتىپ، كېسىلنىڭ ھەققەتەن ئېغىر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەرگەن ئىسپات خېتى: ئىسپە- راپكا ئالماق. ئىسپىراپكا يازماق.

ئىسپىرت ئى [ر] <خم> ئورگانىك بىرىكمە، شۇنىڭدەك رەڭسىز، ئاسان ئوت ئالىدىغان سۇيۇقلۇق. ئالاھىدە پۇراقتا ئىگە. ئۇنى تەركىبىدە قەنت بولغان ماددىلارنى ئېچە- تىپ دىستىلەش ئارقىلىق ياكى ئېتىلىنە- دىن ئېلىشقا بولىدۇ. ئادەتتە ئۇ سىنتې- تىك كاۋچۇك سۈلياۋ، بوياق قاتارلىقلار- نىڭ خام ئەشياسى بولۇپ، خىمىيە سانا- ئىتىدە كۆپ ئىشلىتىلىدىغان ئېرىتكۈچى ھېسابلىنىدۇ، ئۇنىڭ يەنە مكروب ئۆلتۈ- رۈش رولى بولۇپ، دېزىنفېكسىيە ھەم چىرىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش دورىسى ئورنى- دا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

ئىسپىرما ئى [ر<گرېك] <بىئول> ← **مەنىي.**

ئىستاپىل ئى [ر<ئىنگ] كېمە ياسىلىدىغان، قۇراشتۇرۇلىدىغان ۋە سۇغا چۈشۈرۈلىدى- غان ئىش سورۇنى.

ئىستاتور ئى [ر<لات] < ماشىن >ئېلېكتىر دۆڭگاتىلى ۋە گېنېراتورنىڭ روتورغا ماس- لاشتۇرۇلغان ھەم سىرتقى قاپقا مەھكەم ئورنىتىلغان قىسمى.

ئىستاكان ئى [ر] ئىچىملىكلەرنى ئىچىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، سىلىندىر شە- كىللىك ئەينەك قاچا: ئۇ ئىستاكانىنى قو- لىغا ئېلىپ بىر ئوتلىدى ۋە يېنىدىكى شە- رەگە قويدى.

ئىستانسا ئى [ر] ① پويىز ياكى باشقا تىرانسپورت ۋاستىلىرى توختايدىغان جاي؛ بېكەت: پويىز ئىستانسىسى. ئايرو- پىلان ئىستانسىسى. ② ئالاقە، خەۋەرلە- شىش ئىشلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدى- غان ئورۇن: رادىئو ئىستانسىسى. ھاۋا رايى ئىستانسىسى.

ئىستانوك ئى [ر<گرېك] <ماشىن >مېتال ياكى باشقا ماتېرىياللارنى مېخانىكىلىق ئا- ساستا پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان بىر خىل ماشىنا. ئادەتتە مېتاللارنى قىرىدىغان ئىس- تانوكلار كۆپرەك كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

ئىستراتېگىيە ئى [ر<گرېك] ① < ھەرب > ئۇرۇش قىلىش سەنئىتى: ئۇرۇش ئىستىرا-

تېگىمىسى. ②كۆچمە. ئىجتىمائىي، سىياسىي كۈرەشكەرمەبەرلىك قىلىش سەنئىتى:ئىنقىلابىي ھەرىكەت ئىستراتېگىيىسى.

ئىستېلكا ئى [ر] ① سائەت ۋە تۇرلۇك ئۆلچەش ئەسۋابلىرىنىڭ ئۆز ئوقى ئەترابىدا ئايلىنىپ ئۆلچىنىۋاتقان نەرسىلەرنىڭ سان-مىقدارىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ۋە ئۇچى نەيزىگە ئوخشايدىغان يېڭىنسىمان سايمىنى: سائەت ئىستېلكىسى. كومپاس ئىستېلكىسى. ② شۇخىل شەكىلدىكى سىزىق ياكى بەلگە: يول كۆرسەتكۈچى ئىستېلكا.

ئىستودېنت ئى [ر] ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى.

ئىستون ئى [ر] گېزىت-ژۇرنال قاتارلىقلار سەھىپىسىنىڭ ھەربىر بۆلىكى: «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» نىڭ ھەربىر بېتى ئىككى ئىستون قىلىپ تەييارلاندى.

ئىستوۋۇل ئى [ر] < ھەرب >ملىتىق، توپ قاتارلىق بېتىش قوراللىرىنىڭ ئوق بېتىلىپ چىقىدىغان نەيسىمان قىسمى: مىلتىق ئىستوۋۇلى. * ئۇ پىلىموت ئىستوۋۇلىنى بوزىدى.

ئىستېپا ئى [ئە] ئۆز مەنسىپىدىن ياكى خىزمىتىدىن ئۆز ئىختىيارى بىلەن چېكىنىش، ۋاز كېچىش، بوشىنىش: ئىستېپا سورىماق. ئىستېپا بەرمەك.

ئىستېدات ئى [ئە] ئىجادىي قابىلىيەت؛ لايىقەت، تالانت: يازغۇچىلىق ئىستېدادى. ئىستېدات ئىگىلىرى. * ئامانىنسادىكى قابىلىيەت ۋە ئىستېدات پادىشاھنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ.

ئىستېركۇل ئى [ر<لات] <بوت > جۇڭگو چىنارى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ئۇرۇقى كۆپىنچە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. كېكىردەك ئاغرىش، ئاۋاز پۇتۇش ۋە يۆتەل قاتارلىقلارنى داۋالاشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئادەتتە «ئىستېركۇل دەرىخى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئىستېلا (ئىستالاسى) ئى [ئە] قورال كۈچى بىلەن باشقىلارنىڭ دۆلىتىنى بېسىۋېلىش، مۇستەملىكە قىلىش؛ مۇستەملىكە، ئىشغال، ئىشغالىيەت: ئىستېلا قىلماق. * ئۇ موڭغۇل ئىستېلاسىدىن كېيىنكى ئىش ئىكەن.

ئىستېمال (ئىستېمالى) ئى [ئە]①<س ئىق> كىشىلەرنىڭ ماددىي ئېھتىياجىنى قامداش جەريانى. ئۇ ئىشلەپچىقىرىش ئىستېمالى ۋە شەخسىي ئىستېمالدىن ئىبارەت ئىككى خىل بولىدۇ. ئۇ ئىجتىمائىي تەكرار ئىشلەپچىقىرىش جەريانىنىڭ بىر ھالقىسىدۇر. ② ئىشلىتىش، قوللىنىش، پايدىلىنىش: ئىستېمال مالىلىرى. ئىستېمالدىكى سۆزلەر. ئىستېمالدىن قالغان سۆزلەر. ③ يېيىش-ئىچىش، قوبۇل قىلىش: گۆش ئىستېمال قىلىش. دورا ئىستېمال قى-

لمش.

ئستئاره ئى [ئە] < ئىد > ← **مېتافورا.**

ئستېبدات ئى [ئە] ھاكىمۇتلەق؛ زالىم: ئستېبدات ھاكىمىيەت. ئستېبدات دەۋر.

ئستىخىيە ئى [ر<گرېك] ① كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىدىن، خاھىشىدىن تاشقىرى تەبىئىي ھالدا مەيدانغا كېلىدىغان، ئىداره قىلىپ، ئۇيۇشتۇرۇپ ياكى يولغا سېلىپ بولمايدىغان ئىجتىمائىي كۈچ ياكى ھادىسە.② <يەلس>كىشىلەرنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتلەرنى بىلمىگەن، ئىگىلىمىگەن چاغدىكى پائالىيىتى.

ئستراتېپ ئى [ر<گرېك] <مت>قوغۇشۇن بەتنى قۇيۇپ چىقىرىدىغان قېلىپ. ئالاھىدە ئىشلەنگەن قەغەزنى تىزىلىپ بولغان بەت ئۇستىگە يېيىپ، بېسىش ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

ئستراھەت ئى [ئە] دەم ئېلىش، ھاردۇق ئېلىش، ئارام ئېلىش: ئستراھەت ئورنى. * شۇ كۈنى چۈشلۈك ئستراھەت ۋاقتىدا مەن مەتتوختەمنى خالىيراق بۇرجەككە تارتىپ ئاپاردىم.

ئستراھەتخانا ئى [ئە+پ] دەم ئالىدىغان جاي، ئارامگاھ: ئۇلار بىزنى بۇگۈن چۈشتىن كېيىن دالىدىن شەھىرىدىن ئون نەچچە كىلومېتىر يىراقلىقتىكى باغچۇيداۋ ئستراھەتخانىسىغا ئەكىتىدىغان بولدى.

ئستراھەتنگاھ ئى [ئە+پ] ئستراھەت ئورنى، دەم ئېلىش ئورنى: ئستراھەتگاھقا بارماق.

ئستسقا ئى [ئە] <تب>قورساق بوشلۇقىغا سۇ يىغىلىپ قالىدىغان بىر خىل كېسەللىك. كۆپىنچە جېگەر قېتىش، جېگەر راكى، بەزى يۇرەك كېسەللىكلىرى، بۆرەك كېسىلى ۋە ئوزۇقلىنىش ناچارلىشىشلاردىن پەيدا بولىدۇ.

ئستسنا رەۋ [ئە] قائىدە-قانۇندىن، ئومۇمىي پرىنسىپ، تەرتىپتىن ياكى قاتاردىن، ھېسابتىن تاشقىرى؛ قائىدە-قانۇن، ھېسابلارنىڭ سىرتىدا؛ مۇستەسنا: ئستسنا قىلماق.

ئستغپار ئى [ئە] <دن>ئاللادىن گۇناھىنى كەچۈرۈشنى ئۆتۈنۈپ سوراش، تەلەپ قىلىش، قىلغان گۇناھلىرىغا توۋا قىلىش: گۇناھ ئەڭ ئاۋۇال ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالامدا كۆرۈلگەنىدى. بۇ زات ھەممىزنىڭ ئاتىسى. ئادەم ئەلەيھىسسالام گۇناھىغا پۇشايمان قىلىپ ئستغپار ئېيتقانىدى.

ئستقامەت ئى [ئە] ① < دن >ۋاقتىنى بىرمەر جايدا خۇداغا سىغىنىش، تاۋاپ قىلىپ ئېتىكاپتا ئولتۇرۇش بىلەن ئۆتكۈزۈش ياكى خۇداغا تېۋىنىش بىلەن ئۆتۈش: ئستقامەت قىلماق. ② بىرمەر جايدا ياشاش، تۇرۇش، ھايات كەچۈرۈش؛ تىرىكچىلىك: شۇندىن كېيىن، مەن «مۇھتەرەم قارى» قۇربان ئاقساقالنىڭ

ئويده ئستىقامەتتە بولۇشنى قارار قىلـ
دىم.

ئستىقبال ئى [ئە] ① كەلگۈسىدىكى ھايات، تىرىكچىلىك يولى، كەلگۈسىدىكى چىـ
قىش يولى: گۈزەل ئستىقبال. * ئۇ بالىنىڭ ئستىقبالى پارلاق ئىكەن. ② بىرەر ئىشنىڭ، نەرسىنىڭ كېلەچەكتىكى تەقدىرى؛ ئاقىۋەت: شەھەرنىڭ ئستىقبالـ
لى. * مانا بۇ — ساپ دىللىق بىلەن قارا نىيەتلىكنىڭ ۋە ئستىقبال بىلەن ھالـ
كەتنىڭ ئالدىڭ ئاخىرقى كەسكىن بەلگىسى ئىدى. ③ ياخشى كۆرگەن، ھۆرمەت قىـ
لىدىغان كىشىنىڭ ئالدىغا چىقىپ كۈـ
تۈپ ئېلىش؛ قارشى ئېلىش: ئستىقبالىغا چىقماق.

ئستىقلال ئى [ئە] باشقىلارغا تەۋە، قارام بولماي، بېقىنماي ئۆز ئەركى بىلەن يا
شاش؛ ئۆزىنى ئۆزى ئىدارە قىلىش؛ مۇسـ
تەقىللىق، ئەركىنلىك، ھۆرلۈك: مىللىي ئستىقلال. * — بىزگە قۇللۇق كېرەك ئەمەس، ئستىقلال كېرەك، — دېدى كۆچىلىك ئىچىدىن بىرەيلەن كۆچلۈك ئاۋازدا.

ئستىقلالىيەت ئى [ئە] بېزت. مۇستەقىللىق، ئەركىنلىك، ئازادلىق: ئابدۇراخمان مۇمـ
تىپقا ئالاھىدە بۇيرۇق بويىچە مايورلۇق ئۇنۋانى ۋە «ئستىقلالىيەت» ئوردېنى بېـ
رىلگەن ئىدى.

ئستىل ئى [ر<فران] ① ئىدىيە، خىزمەت ۋە تۇرمۇشتا ئىپادىلەنگەن پوزىتسىيە؛ ھەـ
ركەت: بيۇروكراتلىق ئستىلى. ئستەـ
لى دۇرۇس كىشى. ئستىل تۇزىتىش ھەرىكىتى. ② <ئىد > مۇئەييەن بىر دەۋر، بىر مىللەت، بىر ئېقىم ياكى بىر كىشىنىڭ ئەدەبىي ئەسىرىدە ئىپادىلەنگەن ئاساسىي ئىدىيىۋى ئالاھىدىلىك ۋە بەدـ
ئىي ئالاھىدىلىك؛ ئۇسلۇب: رومانتىكـ
لىق ئستىل. كىتابىي ئستىل. ③ بىرەر ئىش-ھەرىكەتنىڭ ئۇسۇلى: رەھبەرـ
لىك ئستىلى.

ئستىلىزاتسىيە ئى [ر<فران] <ئىد > بىرەر يازغۇچى ئىجادىغا خاس غايىۋى، بەدئىي خۇسۇسىيەتلەرگە، ئىپادە قىلىش ئۇسۇلـ
غا، تىلغا ۋە ئۇسلۇبغا تەقلىد قىلىش.

ئستىلستكا ئى [ر] <تىل > تىلشۇناسلىقنىڭ بىر تارمىقى. تىلدىن ئۇنۇملۇك پايدىلـ
نىپ پىكىر ۋە ھېسسىياتنى ياخشى ئىپادـ
لەشنىڭ ئۇسۇللىرىنى تەتقىق قىلىدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئستىلستـ
كىلىق قائىدە-قانۇنىيەتلەرنى، ئۇسۇللارـ
نى، تىل ۋاستىلىرىنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىدۇ.

ئستىنجا ئى [ئە] تەرەت، بوشۇنۇش؛ تەرەتـ
تىن كېيىن يۇيۇنۇش: ئستىنجا قىلـ
ماق.

ئستىھزا ئى [ئە] بىركىمنىڭ ئۇستىدىن كۈـ
لۈش؛ مەسخىرە؛ مازاق؛ كىنايە: ئالىم

باشتا ئستمزا بلەن كۆلۈمسىزدى، كېيىن چىرايىدا چوڭقۇر ھۆرمەتنى بىلدۈ. ردىغان بىر خىل ئىپادە پەيدا بولدى.

ئستىمكام ئى [ئە] ① < ھەرب > مۇداپىئە ئۇچۇن قۇرۇلغان مۇستەھكەم توساق، تام، قەلئە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلار: بارات غەزەپتىن تىترەپ كەتتى-دە، باشقىلارنىڭ توسۇشىغا قارىماي، پارتلاتقۇچنى كۆتۈ-رۈپ دۈشمەن ئستىمكامىغا قاراپ ئېتىل-دى. ② كۆچمە. مۇستەھكەم تايانچ، تۈۋ-رۈك؛ قورغان: ئتتىپاقلىق — كۆچ، بىرلىك — ئستىمكامدۇر.

ئستۇرا ئى [ئە] جان ت. چوڭ-كىچىك ھا-جەت، تەرەت: ئستۇرا قىلماق.

ئستۇراخانا ئى [ئە] تەرەتخانا، ھاجەتخانا.

ئسچوت ئى [ر] < فر > < ھل > مەبلەغنىڭ مەنبە-سى، ئىشلىتىلىشى، تىجارەت جەريانى ۋە ئۇنىڭ نەتىجىسىنىڭ بوغالتىرلىق ھېساب تۇرلىرىگە ئاساسەن، ھېساب دەپتىرىدە تۇرلەر بويىچە ئېچىلغان ھېسابات.

ئسچوتچك ئى [ر] < فر > توك مقدارىنى كىلوۋات سائەت بىرلىك بويىچە ھېساب-لايدىغان ئەسۋاب.

ئسراپ ئى [ئە] ئورۇنسىز زايە قىلىش ؛ بىھۇدە ياكى ئارتۇقچە سەرپ قىلىنغان چىقىم-خىراجەت: ئسراپ بولماق . ئسـ-راپ قىلماق .

ئسراپخور [ئە+پ] ① سۆپ. يېمەك-ئىچـ-مەك، پۇل قاتارلىقلارنى ئورۇنسىز بۇ-زۇپ-چېچىپ زايە قىلغۇچى؛ ئارتۇقچە سەرپ قىلغۇچى: ئسراپخور ئادەم. * ئۇنىڭ نومۇسسىز، پىخسىق ئىكەنلىكى ۋە يەنە چوڭ ئسراپخور ئىكەنلىكىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. ② ئى. ئسراپ قىلىدىغان ياكى قىلغان كىشى: سەن ئسراپخورلار-دىن بولما، ھەتتا ئسراپخورلار بىلەن ھەمسۆھبەتتىمۇ بولما. چۈنكى ئامەت كەلسە بىر سەۋەب بىلەن كېلىدۇ.

ئسقات ئى [ئە] < دىن > ① قىلغان گۈ-ناھنى يۇيۇش ياكى بالا-قازانى كەتكۈ-زۈش ۋە ئۇنىڭدىن ساقلىنىش نىيىتىدە ئاجرىتىلغان پۇل، نەرسە. ② دىنىي چۈ-شەنچىدە ئۆلگەن كىشىنى ئۇ ئالەمدە تار-تىدىغان ئازابتىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن بې-رىلىدىغان سەدىقە، نەرسە: ئسقات بە-رمەك.

ئسكادرون ئى [ر < فران] < ھەرب > بىرنەچچە پەيدىن تەشكىل تاپقان ئاتلىق ئەسكەرلەر لېنى.

ئسكارلاتنا ئى [ر < ئىتال] < تېب > كۇمۇتا ئارقىلىق تارقىلىدىغان بىر خىل پارازىت كېسەللىكى. ئۇنى قارا بەزگەك قۇرتى پەيـ-دا قىلىدۇ. ئۇنىڭدا قىزىتىش، بۇرۇن ۋە چىش قاناش، جىگەر ھەم تال ئىششش، كەم قانلىق ۋە ئاق قان دانچىلىرى ئاز-لاپ كېتىش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

ئسكاربن ئى [ر < شۋېد] < گېئول > ئاساسلىقى ئوتتۇرا كىسلاتالىق بۆسمە جىنس بىلەن

كاربوناتلىق جىنس (هاك تاش، دولومىت قاتارلىق) ياكى ئوتتۇرا ئاساسلىق يانار تاغ جىنسلىرىنىڭ تېگىشىدىغان بىرى ئىسسىق تېگىشىپ ئۆزگىرىش ئاساسىدا ۋە يۇقىرى ھارارەتتە گازلاشقان ئىسسىق سۇيۇقلۇق تەسىرىدە تېگىشىپ ئالمىشىشتىن ھاسىل بولغان ئۆزگەرگەن جىنس.

ئىسكەنجە ئى [پ] ① نەرسىلەرنى سىقىدىغان، قىسىدىغان ئەسۋاب؛ پرېس: يۇڭنى ئىسكەنجە بىلەن تايلىماق. ② كۆچمە. قىسىش، قىيناش؛ قىيىن-قىستاق؛ رېجىم؛ قورشاۋ: ئىسكەنجىگە ئالماق. ئىسكەنجىدە قالماق.

ئىسكەنجۈئىل ئى [پ] ئۇزۇم شىرنىسىگە ئاق شېكەرنى ئارىلاشتۇرۇپ قېيام قىلىش ئارقىلىق ياسىلىدىغان بىر خىل ئىچىملىك. ئۇ ئىسسىقنى قايتۇرۇش رولىغا ئىگە.

ئىسكېپدار ئى [ر] <خم>دېڭىزقاينى دىسلىتىلغان ئارقىلىق ئېلىنىدىغان ئۇچۇشچان ماي. رەڭسىز ياكى توق قوڭۇر بولۇپ، ئالاھىدە پۇراققا ئىگە. سىرچىلىق سانائىتىدە خام ئەشيا قىلىنىشتىن سىرت، دورىگەرلىكتىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

ئىسكىرىپكا ئى [ر] كامانچە بىلەن چېلىنىدىغان تۆت تارلىق چالغۇ ئەسۋابى: ئىسكىرىپكا چالماق. ئىسكىرىپكا ئاۋازى.

ئىسكىلات ئى [ر] <بىن>ئاشلىق ياكى زور مىقداردىكى ماددىي ئەشيالار ساقلىنىدىغان ئۆي، ئامبار.

ئىسكىلىت ئى [ر< گرېك] <ئانات>ئادەم ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلار تېنىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى بەدەننى تىرەپ تۇرۇش رولىنى ئوينايدىغان سۆڭەكلەر جەمئىسى. نۇرغۇنلىغان پارچە سۆڭەك ۋە كۆمۈرچەكلەردىن تەشكىل تاپقان.

ئىسكىنە ئى [پ] ياغاچنى ئويۇش، تېشىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ئۇچى ياپىلاق ھەم ئۆتكۈر پولات ئەسۋاب.

ئىسكەندە ئى [پ] <تېب>مىللىي تېبابەتچىلىكتە دورا ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل يىلتىز. رەڭگى ئاق سېرىققا مايىل، تەمى بىر ئاز ئاچچىق. ئەڭ ياخشىسى ناگۇردىن چىقىدۇ. تەبىئىتى قۇرۇق ئىسسىق بولۇپ، يۆتەل، نەپەس سىقىلىش، ئەزالاردىكى ئىششىق، بەرەس كېسەللىكلىرىگە مەنپەئەت قىلىش، بەدەننى، باھانى قۇۋۋەتلەش خۇسۇسىيەتلىرىگە ئىگە.

ئىسلام ئى [ئە] ① ئىسلام دىنىغا كىرىش، مۇسۇلمان بولۇش، مۇسۇلمانچىلىق: مۇسۇلمانلارنىڭ دىنى ئىسلام دىنى. ئىسلام ئەقىدىسى. ئىسلام دىنىغا كىرمەك. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئىسلامىيەت ئى [ئە] ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام دۇنياسى ياكى ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام ئالىمى: يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ ئۇنى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى بىلەن ئاتىغانلىقى بۇ

ئوقۇمىنىڭ ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنلا ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا مەۋجۇتلۇقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

ئىسلاھ ئى [ئە] تۈزىتىش، تۈزىتىپ ياخشىلاش، ئەسلىدىكىسى ئاساسىدا تۈزىتىپ مۇكەممەللەشتۈرۈش: ئىسلاھ قىلىنغان ئەرەب ئېلىپبەسى. * ئوركېستىر مۇزىكىلىرىنىڭ ئورۇنلاش سەنئىتىدە ئۇيغۇر مىللىي چالغۇلىرىنى ئىسلاھ قىلىش مەسىلىسىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئىسلاھات ئى [ئە] ئومۇميۈزلۈك بېكىلاش يۈزىسىدىن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئۆزگەرتىش؛ ئىسلاھ، بېكىلاش: يەر ئىسلاھاتى. جەمئىيەت تۈزۈلمە ئىسلاھاتى. ماۋاربە ئىسلاھاتى. ئىسلاھات ئېلىپ بارماق. ئىسلاھات قىلماق.

ئىسمائىلىيە ئى [ئە] <ئس>شىئە مەزھىپىنىڭ بىر تارمىقى. بۇ تارماق مەزھەپنىڭ باشلىقى ئاغاخان. بۇ مەزھەپكە بېتىقاد قىلىدىغانلار برقانچە مليونغا بېتىدۇ. ئۇلار ئاساسەن ھىندىستاننىڭ بومباي رايونىغا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان.

ئىسمىنا ئى [ر] ① ئورۇن ئالمىشىپ كىشىلەر گۇرۇپپىسىنىڭ باشقا گۇرۇپپا بىلەن ئالماشقانىغا قەدەر داۋاملىشىدىغان ۋاقىت بۆلۈكى: ئىسمىنا ئالماشماق. كەچلىك ئىسمىنىدا ئىشلىمەك. ② شۇ ۋاقىت داۋامىدا بىرگە ئىشلەپ، بىرگە دەم ئالىدىغان كىشىلەر گۇرۇپپىسى: ئۇلار سېخلارنى ئارىلاپ قايتىپ كېلىۋېتىپ، ئادىل ئىشلەيدىغان بۆلۈمنىڭ يېنىغا كەلگەندە، ئۇنىڭ ئىسمىنىسىدىكىلەرمۇ ئىشتىن چۈشتى.

ئىسىم (ئىسمى) ئى [ئە] ① كىشىلەرگە قويۇلغان شەخسىي نام، ئات: ئىسىم قويماق. * ئالدىرىغاندا ئاتىسىنىڭ ئىسمىنى ئونتۇپتۇ (ماقال). ② < تىل > ئادەم ۋە شەيئىلەرنىڭ نامىنى بىلدۈرۈپ كېلىپ، «كىم»، «نېمە»، «قەيەر» دېگەن سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدىغان سۆز ۋە شۇنداق سۆزلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان سۆز تۈركۈمى.

ئىسيان ئى [ئە] سىنىپىي، مىللىي، ھوقۇقىي مەنپەئەتلەرنى ھمايە قىلىپ كۆتۈرۈلىدىغان قوزغىلاڭ: ئىسيان كۆتۈرمەك. ئىسيانىنى باستۇرماق.

ئىسيانكار [ئە+پ] ①ئى. ئىسيان كۆتۈرگۈچى ئادەم، ئىسيانچى: ئىسيانكارلار جازالىنىپ، خۇشاللىق تەنتەنىلىرى قىلىشتى. ② سۈپ. ئىسيان كۆتۈرۈشكە جۈرئەتلىك، ئىسيان كۆتۈرۈش روھىغا ئىگە: ئىسيانكار خەلق. ئىسيانكار ھايات.

ئىسيانكارانە رەۋ [ئە+پ] ئىسيانكارلىق بىلەن، ئىسيانكارلارغا خاس ھالدا، ئىسيانكارلارغا خاس روھ بىلەن.

ئىشارە ئى [ئە] ① كۆز، قاش، قول، باش ھەرىكىتى بىلەن بېرىلگەن بەلگە، ئىما؛ ئىشارەت: ئىشارە قىلماق. * رەيھان ما-

قـۇللۇق ئىشارىسىنى بىلدۇرۈپ چىقىپ كەتتى. ② ئالامەت، بەلگە: ماتېماتىكا-لىق ئىشارە.

ئىشارەت ئى [ئە] مەقسەت، نىشان، غەرەزنى سۆزسىز، تىلسىز ئۇقتۇرۇش ئۇچۇن قول-لىنىلىدىغان بەلگە؛ ئىما: ئىشارەت قىل-ماق. * ئەقىلغا ئىشارەت، نادانغا جۇۋال-دۇرۇز (ماقال).

ئىشان ئى [پ] ① ئىسلام دىنىنىڭ سوپى مەزھىپىگە مەنسۇپ دىنىي ئۇلىما، تەرغە-باتچى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئىشپىيون ئى [ر<نېم] دۆلەتنىڭ مۇھىم ئاخ-بارات‌نى ۋە ھەربىي سىرلىرىنى مەخپىي ھالدا ئىگىلەپ، ئۇنى ئۇغرىلاپ باشقا مەملىكەتكە، دۈشمەن تەرەپكە يەتكۈزۈپ بېرىدىغان شەخس، جاسۇس.

ئىشتان ئى [ر] تەنىنىڭ بەلدىن تۆۋەنكى قىسمىغا كىيىلىدىغان، ئۇزۇن ئىككى پا-چاقلىق كىيىم؛ شىم: ئىشتان كىيمەك.

ئىشتەي ئى [ئە] جان ← **ئىشتىھا**: ئاش يوق-ئىشتەي يوق (ماقال). * مەسۇم مايلە-رى ئېقىپ، گۆشلىرى تىترەپ تۇرغان بىر تەخسە پېتىر مانتىنى ئىشتەي بىلەن يې-مەكتە ئىدى.

ئىشتىراك ئى [ئە] پېزت. بىرەر ئىش-ھەرىكەت، ۋەقە ياكى توي، مۇراسىم، مەجلىس، يې-غىن قاتارلىقلارغا قاتنىشىش، ببرىش؛ دە-خىل: ئىشتىراك قىلماق. ئىشتىراك ئەتمەك.

ئىشتىك ئى [ر] ملتقا ئورنىتىلغان نەيزە، تىغ: ئىشتىك سانجىماق.

ئىشتىھا ئى [ئە] كىشىنىڭ يېمەك-ئىچمەككە كۆڭلى تارتىشى؛ مايىللىقى: ئىشتىھا بە-لەن يېمەك. * ئۇلار ئىشتىھا بىلەن كا-ۋاپ يېيىشتى.

ئىشتىياق ئى [ئە] بىرەر ئىش ياكى بىرەر نەرسە، ئىشقا بولغان زور قىزىقىش؛ زوق، ھەۋەس: سارىخان ئانا باغ ئارىسىدىكى بىر تاسما بوش يەرگە ئىشتىياق بىلەن گۈل ئۆستۈرۈپ، ھويلا ئىچىنى چوغدەك قە-زارتتى.

ئىشىرەت ئى [ئە] كەيپ-ساپا، ئەيش، ئەيش-ئىشرەت: ئىشرەت قىلماق. ئىش-رەت قىزىپ كەتمەك. * ئەي ساقىي شا-راب تۇت، بىل بۇ دەم ئىلھام ماڭا ئۇل-چەت، ئەئىلھام، بۇ زىبا گۈل يۈز مېنىڭ بىرلە قىلۇر ئىشرەت.

ئىشرەتپەرەس ئى [ئە+پ] كەيپ-ساپاغا، ئەيش-ئىشرەتكە قاتتىق بېرىلگەن، ئىش-رەتنى ياخشى كۆرىدىغان ئادەم؛ ئىشرەت-خۇمار: ئۇ شۇ قىزنى قولتۇقلاپ ئەيش-ئىشرەت بەزمىلىرىگە ئەكىرىشنى ئۆزى ئۇ-چۇن شان-شۆھرەت ھېسابلايدۇ. ئۇ ئاجا-يىپ ئىشرەتپەرەس ئادەم ئىكەن.

ئىشرەتخانا ئى [ئە+پ] ئىشرەت قىلىنىدىغان جاي؛ ئىشرەتگاھ.

ئىشرەتخۇمار سۆپ [ئە+پ] كەيپ-ساپاغا، ئەيش-ئىشرەتكە ئامراق، ئەيش-ئىشرەتكە

بېرىلىشنى، ئەيش-ئىشرەت قىلىشنى ئا-
دەتكە ئايلاندۇرغان: ئىشرەتخۇمار ئادەم.
ئىشرەتگاھ ئى [ئە+پ] ← **ئىشرەتخانا**.
ئىشغال ئى [ئە] قولغا ئېلىش، ئىگىلەش،
بېسىۋېلىش، تارتىۋېلىش: شەھەرنى ئىش-
غال قىلماق. ئىستېمكامنى ئىشغال قىل-
ماق. پوتەينى ئىشغال قىلماق.
ئىشغالىيەت ئى [ئە] ئىشغال قىلىش ئىشى،
ئىگىلىۋېلىش، بېسىۋېلىش، بېسىپ كى-
رىش: دۇشمەن ئىشغالىيىتىدىكى رايون.
* ۋەزىپە ئالغان قىسىمىمىز ئىشغالىيەت
دائىرىسىدىكى تاغ-جىلغىلارنىڭ ھەممە يې-
رىنى تەكشۈردى.
ئىشق ئى [ئە] ① يارغا بولغان مۇھەببەت،
سۆيگۈ: ئىشق سەۋداسى. يار ئىشقىدا
كۆيمەك. * ئىشقى يوق ياردىن ئىسسىق
ئوچاق ياخشى (ماقال). * ئىشق ئوتى
پۈتۈلمىگەنگە ئۆچمەس (ماقال). ② زور
ئىشتىياق، مەيل: ۋەتەن ئىشقى. بىلىم
ئىشقى.
ئىشقۇاز سۇپ [ئە+پ] مېھرى چۈشكەن،
ھەۋىس قىلغان، مۇھەببەتكە بېرىلگەن،
ھەۋەسمەن؛ ھېرىسمەن: ئىشقۇاز ئادەم.
ئىشكاپ ئى [ر] ئىچىگە تۈرلۈك نەرسىلەرنى
سېلىپ قويىدىغان، تىك ھەم ساندۇقسى-
مان جاھاز.
ئىشكەل ئى [ئە] جىنايەتچىلەرنىڭ پۈتىغا
سېلىپ قۇلۇپلاپ قويۇلىدىغان، ھېتالدىن
ياسالغان ھالقىسىمان جازا قورالى؛ كى-
شەن: ئىشكەل سالماق.
ئىغۇا ئى [ئە] ئارىنى بۇزۇش، ئىتتىپاقسىزلىق
پەيدا قىلىش مەقسىتىدە قىلىنغان يالغان
گەپ-سۆز، ئويدۇرما، بوھتان ۋە شۇ قىل-
تاراللار: ئىغۇا تارقاتماق. ئىغۇا توقى-
ماق. * بۇ ئادالەتسىز ئىش، پەسكەش-
لىك بىلەن ئويدۇرۇلغان ئىغۇا ئۇنىڭغا يۈ-
رىكىنى ئېيتقۇسىز ئازابلايتتى.
ئىغۇاگەر ئى [ئە+پ] ئىغۇا توقۇغۇچى ۋە
تارقاتقۇچى كىشى، ئويدۇرمىچى: — بىزدە
ئىغۇاگەر بىلەن تۆھمەتخورنى جازالاش
تۇغرىسىدا قانۇن تۈزۈلمىگەنىكەن، —
دېدى ئەكبەر.
ئىقبال (ئىقبالى) ئى [ئە] كېلەچەك؛ بەخت،
تەلەي، ئامەت؛ تەقدىر: ئىشچى، دېھقان،
ئىنژېنېر، ئەسكەرلىككە يارايمىز. جاسا-
رەتتە يۈكسىلىپ، ئىقبالغا شاد قارايمىز.
ئىقتىباس ئى [ئە] <ئىد>ئەدەبىياتتا، بولۇپ-
مۇ شېئىرىيەتتە باشقىلاردىن پايدىلىنىش
ئاساسىدا يېزىلغان ئەسەر: ئابدىرېھىم ئۆتە-
كۈرنىڭ «خەلق ماقالىلىرىدىن ئىقتىباس-
لار» دېگەن شېئىرى 1949-يىل يېزىل-
غان.
ئىقتىدا ئى [ئە] ئىخلاس، ئىخلاس قىلىش،
باش قويۇش؛ ئەگىشىش، دوراش، تەقلىد
قىلىش؛ بويسۇنۇش: ئىقتىدا قىلماق.
ئىقتىدار ئى [ئە] ① زېھنىي كۈچ، بىرەر
ئىش-ھەرىكەتنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا
ئورۇنلاش، بەجا كەلتۈرۈش قابىلىيىتى:

ئىقتىدار ئىگىسى. يۇكسەك ئىقتىدار. ② كۈچ، كۈچ-قۇدرەت، قادىرلىق: بۇ ماشىنىنىڭ ئىقتىدارى يۇقىرى ئىكەن.

ئىقتىساد ئى [ئە] ① <س ئىق > مۇئەييەن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئومۇمىي گەۋدىسى ياكى ئىقتىسادي تۈزۈم، ئۇستقۇرۇلمىنىڭ بەرپا قىلىنىشىدىكى بازىس. ② <س ئىق > ماددىي ۋاستىلەرنى ئىشلەپچىقىرىش، ئالماشتۇرۇش، تەقسىم قىلىش ۋە ئىستېمال قىلىش قاتارلىق پائالىيەتلەر، يەنى ئىشلەپچىقىرىش ۋە تەكرار ئىشلەپچىقىرىش جەريانى. ③ <س ئىق > خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئومۇمىي نامى ياكى خەلق ئىگىلىكىدىكى ھەرقايسى تارماقلار، يەنى سانائەت ئىگىلىكى، يېزا ئىگىلىكى، سودا ئىگىلىكى قاتارلىقلار. ④ ئىقتىسادشۇناسلىق: ئىقتىساد ئۆگەنىمەك. ئىقتىسادتىن لېكسىيە سۆزلىمەك. ئىقتىسادتىن دەرس بەرمەك. ⑤ سەرپىيات ۋە خىراجەتتىكى ئېھتىياتكارلىق، تېجەشلىكلىك: پۇلنى ئىقتىساد قىلماق. ئىقتىساد بىلەن ئىش كۆرمەك. ⑥ جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە ياكى كىشىلەرنىڭ ماددىي تۇرمۇش سەۋىيىسى: ئىقتىسادى ياخشى ئورۇن. ئىقتىسادتا ئارقىدا قالماق. * ئۇلارنىڭ ئىقتىسادى خېلى ياخشىلىنىپ قالدى. ⑦ كۆچمە. پۇل: ئىقتىسادتا قېنىنالماق. ئىقتىساد يېتىشمەسلىك.

ئىقتىسادشۇناس ئى [ئە+پ] ئىقتىساد ئىلمى مۇتەخەسسىسى.

ئىقتىسادۋاز ئى [ئە+پ] ھە دېگەندە ئىقتىساد، مال-دۇنيا، بايلىق يېغىشنىلا گېپىنى قىلغۇچى ياكى ئولتۇرسا-قوپسا ئىقتىساد، مال-دۇنيا، بايلىق توپلاشقىلا بېرىلىپ كەتكۈچى كىشى.

ئىقتىسادي سۈپ [ئە] ئىقتىسادقا ئائىت، ئىقتىسادقا ئالاقىدار، ئىقتىسادقا مۇناسىۋەتلىك: ئىقتىسادي يارەدەم. ئىقتىسادي زىرائەت. ئىقتىسادي كرىزىس.

ئىقرار ئى [ئە] تەن ئېلىش، تەن بېرىش، ئۆز ئۈستىگە، بوينىغا ئېلىش، ئېتىراپ قىلىش: ئىقرار قىلماق. ئىقرار بولماق.

ئىقرارنامە ئى [ئە+پ] بىرەر ئىش، مەسىلە ياكى گۇناھ-قىلمىش قاتارلىقلارنى تەن ئالغانلىقى، ئېتىراپ قىلغانلىقى ھەققىدە يېزىلغان خەت: بۇگۈن كەچتە قانداقلا بولمىسۇن، ئۇنىڭ ئىقرارنامىسىنى ماڭا ئەكېلىپ بېرىڭ.

ئىقلىم ئى [ئە] ① مەملىكەت؛ يەر يۈزىنىڭ بىر بۆلىكى، قىتئە (بۇرۇنقىلار يەر شارىنى يەتتە ئىقلىمغا بۆلگەن): مۇنداق نەرسە يەتتە ئىقلىمدىمۇ تېپىلمايدۇ. ② <ھېتىئور > مەلۇم رايوننىڭ كۆپ يىللىق ھاۋا رايى ئالاھىدىلىكى.

ئىقلىميا ئى [ئە] <تېب > ئالتۇن-كۈمۈشنى تاۋلىغان ۋە سوققاندا ئاجراپ چۈشكەن

كىرى. تېبابەتچىلىكتە كۆزنى قۇۋۇشتىلەش، كۆزدىكى ئاقنى ئېلىش، پەردىنى، قىچىش- قاقلارنى يوقىتىش، ھۆللۈكنى قۇرۇتۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە.

ئىكرام ئى [ئە] ① پېزت. ھۆرمەت، ئىززەت، ئىززەت-ھۆرمەت: نېيىتىڭ بولدىمۇ ھالال يا ھارام، كۆڭلۈڭدە ھۆكۈمران قايسى مۇددىئا، كىملەرگە بىلدۈردۈڭ ئىززەت ۋە ئىكرام، ۋە قايسى روھلارغا ئەيلىدىڭ دۇ- ئا. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئىگرىك ئى [ر<لات] ① لاتىن ئالفاۋىتىدىكى ئاخىرقى ھەرپىنىڭ ئالدىدىكى «لا» ھەرپى- نىڭ نامى. ② <مك> شۇ ھەرپ بىلەن ئىپادىلەنگەن نامەلۇم ئىپادە.

ئىلاج ئى [ئە] ئامال، چارە، تەدبىر؛ ئىمكان: ئىلاجى يوق. ئىلاج قىلماق. ئىلاج تاپ- ماق. ئىلاج قانچە.

ئىلاھ ئى [ئە] <پەلس> دىن ۋە ئېسانىلەردە ماددىي دۇنيانىڭ تەبىئەتتىن تاشقىرى تۇ- رىدىغان، ئادەملىك سۈپەتكە ۋە ئاڭغا ئىگە بولغان ئىگىسى دەپ قارىلىدىغان مەۋجۇتلۇق — خۇدا، تەڭرى. ئىلاھقا ئېتىقاد قىلىش ۋە چوقۇنۇش ھەممە دىنـ نىڭ يادروسى ھېسابلىنىدۇ.

ئىلاھە ئى [ئە] <دىن> كۆپ خۇدالىق دىنـ لاردىكى ئايال كىشى قىياپىتىدىكى خۇدا، سەنەم، مەبۇدە: ئۇ يەردىكى ھەممە سەت ئىاياللارمۇ ئۇنىڭغا باشقىچە، قانداقتۇر، ھۆر-پەرى ۋە ئىلاھەلەردەك كۆرۈنەتتى.

ئىلاھىي سۈپ [ئە] <دىن> خۇداغا، ئىلاھـ- يەتكە ئائىت، خۇدانىڭ كۈچ-قۇدرىتىگە باغلىق: ئىلاھىي كۈچ.

ئىلاھىيەت ئى [ئە] <پەلس> خۇدا ۋە دىن ئەقىدىلىرى ھەققىدىكى دىنىي تەلىماتلار يىغىندىسى، يەنى تەڭرىگە مۇناسىۋەتلىك بىلىملەرنى مەزمۇن قىلغان پەلسەپىنىڭ بىر تارمىقى.

ئىلاۋە ئى [ئە] <ئىد> ئاپتور ياكى تەھرىر- نىڭ ماقالە، جۇملىدىن سۆز-ئىبارىلەر توغرىسىدىكى ئىزاھاتى، ئەسكەرتىشى يا- كى دەلىل-ئىسپاتى.

ئىلتىپات ئى [ئە] كىشىلەرگە ياكى بىرەر نەرسىگە قىلىنغان ياخشى مۇئامىلە؛ غەم- خورلۇق، مېھرىبانلىق؛ نەزەر-ئېتىبار: ئىلـ- تىپات قىلماق. ئىلتىپاتقا مۇيەسسەر بول- ماق. * ئۇ يىگىتكە بۆلەكتىن ئىلتىپات بىلەن تىكىلىپ، مۇلايىملىق بىلەن قارـ- دى.

ئىلتىجا ئى [ئە] يېلىنىپ، يالۇرۇپ ئۆتۈنۈپ سوراش؛ مۇراجىئەت، ئىلتىماس: — خۇدا، شۇ ناتاۋان بەندەڭنىڭ ئىلتىجاسـ- نى قوبۇل كۆرۈپ، ئەزىز ئوغلۇم بىلەن دىدار كۆرۈشتۇرگەن بولساڭ، — دەپ ئانا خۇدادىن بالىسىنى تېزراق تېپىۋېلىشنى تىلىدى.

ئىلتىماس ئى [ئە] بىرەر مۇددىئانى قاندۇـ رۇش، ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قىلىنـ- غان يازما ۋە ئاغزاكى مۇراجىئەت، تەلەپ:

ئىلتىماس قىلماق. ئىلتىماس يازماق.
ئىلتىماسنامە ئى[ئە+پ] يېزىلغان ئىلتىماس: — مەن بىر پارچە ئىلتىماسنامە يېزىپ يۇقىرىغا سۇندۇم، — دېدى بوۋاي.
ئىللەت ئى[ئە] ① بەدەندىكى دەرد، كېسەل- لىك، كەمتۈكلۈك؛ ئاغرىق: ساقايماس ئىللەت. كونا ئىللەت. ② بىرەر ئىشقا سەۋەب بولغان كەمچىلىك؛ ئەيىب، نۇقسان: ئىللەت تاپماق. يامان ئىللەت. ناچار ئىللەتنى تۈزەتمەك.
ئىللىكسى ئى[ر<لات]<بوت>ئىللىكسىمان ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى ئۇزۇن، سوقمىچاق، ئۇچى ئۇچلۇق، گۈلى ئاق، ئاتلىق ۋە ئانىلىقى ئايرىم تۈپتە بولىدۇ. مېۋىسى شارسىمان، رەڭگى قىزىل كېلىدۇ. ئۇرۇقى بىلەن قوۋزىقى دورا قىلىنىدۇ.
ئىلمۇئېرىان ئى[ئە] ئىلىم-بىلىم، ئىلىم ۋە ئېرپان: بولۇپ تۇرماقتادۇر، گۈللەپ ناماياندا، تەرەققىي قىلغان ئۇندا ئىلمۇ ئېرپان.
ئىلمىنۇجۇم ئى[ئە] ←ئاسترونومىيە: تېبابەتچىلىك ئىلمى ۋە ئىلمى نۇجۇمدا ئۇنىڭ ئالەمدە تەڭدىشى يوق ئىكەن.
ئىلمىي سۈپ[ئە] ① ئىلىمگە، ئىلىم-پەنگە ئائىت، ئىلىم-پەنگە ئاساسلانغان: ئىلمىي ئەسەر. ئىلمىي خۇلاسە. ئىلمىي تەجرىبە. ئىلمىي خادىم. ② ئوقۇشقا، ئوقۇتۇشقا ئائىت، ئوقۇتۇش، مائارىپ ئىشلىرىغا ئائىت ھەم شۇ قاتارلىقلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان: ئىلمىي بۆلۈم. ئىلمىي مۇدىر. ئىلمىي باشقارما.
ئىلھام ئى[ئە] ① كۆتۈرەڭگۈ ئىجادىي روھ، ئىجادىي غەيرەت ۋە زوق جۇش ئۇرغان ھالەت: ئىلھام بەرمەك. ئىلھام بىلەن ئىشلىمەك. ② < ئىد >ئىجادىي پائالىيەت جەريانىدا ئاپتور ئىدىيىسىنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە مەركەزلىشىشى، كەيپىياتىنىڭ يۇقىرى ئۆرلىشى ۋە مۇناسىۋەتلىك شەيئى، ھادىسىلەرنىڭ قوزغىتىشى بىلەن پەيدا بولغان ئىجادىي قابىلىيەت: ئىلھام بىلەن يېزىلغان شېئىر. شائىرنىڭ ئىلھامى كەلمەك. ③ مەدەت، رىغبەت؛ زوق: لۇتپۇللا ئۇنىڭ چىداملىق، كەمتەرروھسىدىن، قىزغىن مۇئامىلە ۋە ياردەمىدىن يېڭى پىكىر، يېڭى ئىلھام ئېلىپ قايتىپ كېلەتتى. ④ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.
ئىلھامبەخش سۈپ[ئە+پ] ئىلھام بەرگۈچى؛ ئىلھام بېرىدىغان، مەدەت ئاتا قىلىدىغان، مەدەت بېغىشلايدىغان، روھىنى، كۈچقۇۋۋىتىنى ئۇرغۇتىدىغان: ئىلھامبەخش ئەتمەك. ★ شوخ كۆلكە، يېقىملىق ئىلھامبەخش شاد ناخشا ئېتىزلىقنى قاپلىغانىدى.
ئىلىم ئى[ئە] كىشىنىڭ ئوقۇش، ئۆگىنىش ۋە ياشاش، تەبىئەتنى بىلىش ئەمەلىيەتى جەريانىدا توپلانغان، ئارتىپ بارغان بىلىمى؛ مەلۇمات، ساۋات: ئىلىم ئالماق.

ئىلىم بەرمەك. ئىلىمگە بېرىلمەك. ئىلىم تەھسىل قىلماق.

ئىلىمپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] ئىلىمنى، ئىلىم-پەننى سۆيىدىغان، تىرىشىپ، ئىزدىنىپ ئىلىم ئۆگىنىدىغان، ئىلىمنى، مەرىپەتنى ياقلايدىغان: ئىلىمپەرۋەر كىشى. ئىلىم-چەرۋەر زات.

ئىلىمشۇناس ئى [ئە+پ] ئىلىم بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى، ئىلىم ئەھلى: نېمە ئۈچۈندۇر شۇ چاغلاردا بىرمۇنچە ئادەملەر ئۆزلىرىنى بىردىنلا مىللىي ئىلىمشۇناس دېيىشۇالغانىدى.

ئىمارەت ئى [ئە] ئولتۇرۇش، ئىشلەش ئۇ-چۇن مەخسۇس سېلىنغان قۇرۇلۇش، چوڭ ئۆي؛ بىنا: ئىمارەت سالماق.

ئىماژىنىزم ئى [ر<فرن] <ئىد >ئەنگلىيە، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەردە تارقالغان ھا-زىرقى زامان شېئىرىيىتى ئېقىمى. بۇ ئېقىم-مەمىدىكىلەر ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ شەيئىلەرنى بىۋاستە ئىپادىلەشنى، ئىپا-دىلەشكە يارىمىي تەگمەيدىغان ھەرقانداق سۆزلەرنى چىقىرىپ تاشلاشنى، ئېغىز تىلى رىتمىنى ئەنئەنىۋى رىتىم ئورنىغا دەسسە-تىشنى تەشەببۇس قىلغان. دەرھال تەسىر قىلغان ئۇيغۇر پىكىر ۋە ھېسسىياتىنىك قاي-تىدىن بىرلىشىشنى ئىپادىلەش ئۈلارنىڭ ئالاھىدىلىكى.

ئىمام ئى [ئە] ① نامازدا جامائەتنىڭ ئال-دىدا تۇرۇپ نامازنى باشقۇرغۇچى، ئۇ-لارنى ئۆزىگە ئىقتىدا قىلدۇرغۇچى دىنىي شەخس؛ ئاخۇن: ئىمامنىڭ ئۆمرىنى تە-لە، مەزىنىڭ ئۆلۈمىنى (ماقال). ② ئىسلام دىنىنىڭ ھەرقايسى مەزھەپلىرى-دىكى ئىسلام دىنىنىڭ شۇ مەزھىپىگە ئاساس سالغۇچىنىڭ ھۆرمەت نامى. ③ ئىسلام دىنىدىكى مەشھۇر ئۆلىما ـ ئالىم-لارنىڭ ھۆرمەت نامى. ④ ئىسلام پېش-ۋالىرىنىڭ ئۇنۋانى. ⑤ ئەرلەرنىڭ ئىس-مى.

ئىمامەت ئى [ئە] ئىمام بولۇش، ئىماملىق.

ئىمان ئى [ئە] ① <دىن >ئىسلام دىنىدا ئاللاغا، ئاللانىڭ بارلىقىغا، بىرلىكىگە بول-غان ئىشەنچ، ئېتىقاد، سېغىنىش: ئىمان ئېيتماق. ئىمان كەلتۈرمەك. ② ۋىجدان: بىز ساڭا قانداق يامانلىق قىل-دۇق ئىمانىڭ بىلەن گەپ قىل!

ئىمپورت ئى [ر<ئىنگ] <سودا> بىر دۆلەت-نىڭ باشقا بىر دۆلەتتىن تاۋار كىرگۈزۈش پائالىيىتى.

ئىمپۇلس ئى [ر<لات] <فىز> ① دولقۇن ھەنبەسىنىڭ يەككە، قايتىلانمايدىغان پېرتۇرباتسىيىلىك ھەرىكىتىنىڭ تارقىلى-شى. ② ئېلېكتر تېخنىكىسى ۋە ئېلېكترون تېخنىكىسىدا توك كۈچى ياكى بې-سىمنىڭ قىسقا ۋاقىتلىق داۋالغۇشى.

ئىمپېراتور ئى [ر<لات] <تارىخ> پادىشاھلىق دۆلەتلەردە پادىشاھنىڭ، ئىمپېرىيە پادىشا-

هىنىڭ ئۇنۇڭانى ۋە شۇ ئۇنۇڭانغا ئىگە بولغان شەخس.

ئىمپېرىئالىزم ئى [ر<لات] <پەلس> نۇرغۇن دۆلەتلەرنى كەڭ كۆلەمدە بويسۇندۇرۇش، ئۆزىگە قارىتىش قىلمىشى ۋە شۇنداق ئىدىيە ئېقىمى، جاھانگىرلىك.

ئىمپېرىئالىست ئى [ر] <پەلس> ← **جاھانگىر.**

ئىمپېرىيە ئى [ر<لات] <تارىخ> تېررىتورىيىسى ئىنتايىن زور ياكى مۇستەملىكىسى بولغان پادىشاھلىق دۆلەت.

ئىمتىلائى سۈپ [ئە] تېبابەتچىلىكتە، قوزغالغاندا قىزىتما يۇقىرى ئۆرلەش، تەلىمەسلىك، قەۋزىيەت بولۇپ قېلىش، مەيدە ۋە قورساق كۆپۈپ كېتىش قاتارلىق كېسەللىك ئالامەتلىرى كۆزدە تۇتىلىدۇ.

ئىمتىھان ئى [ئە] ① مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش، دەرس پروگراممىلىرىدا بەلگىلەنگەن بىلىمنى قانچىلىك ئۆزلەشتۈرگەنلىكىنى تەكشۈرۈش، سىناپ كۆرۈش، سىناش: دۆلەت ئىمتىھانى. ئۇنىۋېرسىتېتقا كىرىش ئىمتىھانى. * ئىمتىھان ئالماق. ئىمتىھان بەرمەك. يىللىق ئىمتىھان. مەۋسۇملۇق ئىمتىھان. * قادىر ئالىي مەكتەپكە كىرىش ئىمتىھانىدىن ئۆتەلمىدى. ② ئوموممەن سىناش، تەكشۈرۈش: ئىشان قولىنى شىلتىپ، «دەرۋىشكە ھۆجرىدا يېتىش ھارام، ماڭا ئۆڭكۇر ماكان بولغاي، جاپالار ئىمتىھان بولغاي، بىلىمگە ئالايمىقلار، تاڭنا ئاخىر زامان بولغاي» دەپ، تاغ تەرەپكە بۇرۇلۇپ بىر ئۆڭكۇرگە كىرىۋالىدى.

ئىمتىياز ئى [ئە] باشقىلاردىن ئارتۇق بەھرىمەن بولىدىغان مەنپەئەت؛ باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ھوقۇق، ئارتۇقلۇق: — يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن، — دېدى ئالماس، فېئودالالار سىنىپى ئەمگەكچى دېھقانلارنى ئېزىش، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئىمتىيازلىرىدىن مەھرۇم بولدى.

ئىمزا ئى [ئە] كىشىنىڭ ئۆز قولى بىلەن يېزىلغان ئىسىم-فامىلىسى ياكى قويۇلغان قول: ئىمزا قويماق.

ئىمكان ئى [ئە] ← **ئىمكانىيەت:** ئىمكان بەرمەك. ئىمكان يار بەرمەك.

ئىمكانىيەت ئى [ئە] ① ئىش-ھەرىكەت ۋە مەقسەت قاتارلىقلارنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا زۆرۈر ياكى قولاي بولغان شەرت-شارائىت؛ پۇرسەت، مۇمكىنچىلىك: ئىمكانىيەت بەرمەك. ئىمكانىيەت ياراتماق. ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە. ② < پەلس > ماتېرىيالىستىك دىئالېكتىكىنىڭ بىر كاتېگورىيىسى. ئادەتتە ئۇ ئەمەلگە ئاشىدىغان ربئاللىقنى بىلدۈرىدۇ.

ئىملا ئى [ئە] بىر مىللەت تىلىدىكى سۆزلەرنى توغرا، ئۆلچەملىك يېزىش: ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىملاسى. ئىملا لۇغىتى. ئىملا قائىدىسى.

ئىممۇنوبىئولوگىيە ئى [ر<لات+گرېك]<بىئول>

بىئولوگىيە پەنلىرى ئىچىدىكى بىر تارماق پەن. جانلىقلارنىڭ ئىممۇنىتېت ھادىسىلىرىنى سىستېمىلىق تەتقىق قىلىدۇ.

ئىممۇنوپاتولوگىيە ئى [ر<لات+گرېك]<تېب> ئىممۇنىتېتلىق كېسەللىكلەرنىڭ قوزغىلىش قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئىممۇنوخىمىيە ئى [ر<لات] <خىم>ئەمەلىي خىمىيە، بولۇپمۇ بىئوخىمىيىنىڭ تېخنىكىلىرى ۋە ئۇقۇملىرى ئارقىلىق ئىممۇنىتېت ھادىسىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزئارا تەسىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئىممۇنوفارماكولوگىيە ئى [ر<لات + گرېك] <تېب> ئىممۇنىتېت پەيدا قىلغۇچى دورىلار، ئۇلارنىڭ ئۇنۇمى، ئالاھىدىلىكى، تەسىرى ۋە داۋالاش قىممىتى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئىممۇنوگېمىاتولوگىيە ئى [ر< لات + گرېك] <تېب> ئىممۇنولوگىيىنىڭ نەزەرىيە ۋە مېتودىنى قوللىنىپ قانىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئىممۇنوگېن ئى [ر<لات] <بىئول > بېيگى تىرىك ئورگانىزمدىن ئېلىنىپ ياسىلىدىغان بىر خىل ئانتىگېن.

ئىممۇنوگېنېتىكا ئى [ر<لات+گرېك]<بىئول> ئىممۇنولوگىيىنىڭ بىر تارمىقى. كېسەللىكلەردىكى ئىممۇنىتېت بىلەن ئىرسىيەت ئامىللىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئىممۇنولوگىيە ئى [ر<لات] <بىئول > جانلىقلارنىڭ ئىممۇنىتېت رېئاكسىيىسى ۋە ئىممۇنىتېت ھادىسىلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئىممۇنىتېت ئى [ر<لات] <فىزىئول > ئورگانىزمنىڭ «ئۆزى» ۋە «يات» نىڭ تەركىبىنى پەرق ئېتىپ، يات نەرسىلەرنى چىقىرىۋېتىش ئىبارەت فىزىئولوگىيىلىك فۇنكسىيىسى.

ئىنئام ئى [ئە] بەرمە تەشكىلات، كوللېكتىپ ياكى شەخس تەرىپىدىن بېرىلگەن سوۋغا؛ ھەدىيە، تارتۇق، مۇكاپات: ئىنئام بەرمەك. ئىنئام ئالماق. ئىنئام قىلماق.

ئىناۋەت ئى [ئە] ① خەلق ئىچىدە ئېرىشكەن ھۆرمەت، ئىززەت، ئابرۇي، نوپۇز: ئىناۋەت ئالتۇندىن قىممەت. ② نەزەر، ئېتىبار: ئىناۋەتكە ئالماق.

ئىنايەت ئى [ئە] مەرھەمەت، ئىلتىپات، يار-دەم، ياخشىلىق: ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن مەكتەپكە قىرغىنايغا ۋە چايانلار ھالاك بولدى.

ئىنترادا ئى [ر<ئىنل] <مۇز> ① كىرىش خاراكتېرلىك مۇزنىكلار. ② ھەرقانداق ئاھاڭنىڭ كىرىش قىسمى.

ئىنتوناتسىيە ئى [ر<لات] ① < تىل > سۆزلىگۈچىنىڭ نۇتۇق مەزمۇنىغا مۇناسىۋەتلىك -ھېس-تۇيغۇسىنى ئىپادىلىگۈچى تەلەپپۇز ئۇسلۇبى ياكى تاۋۇشنىڭ ئۆزگىرىشىدىن، ئېگىز-پەس بولۇپ تۇرۇشىدىن

تەشكىل تاپقان رېتىملىق، ئاھاڭلىق نۇقۇم تۈزۈلۈشى؛ تون. ② < تل > گراماتىكىلىق ۋاستىلەردىن بىرى، يەنى جۈملىنى تەلەپپۇز قىلغاندا ئاۋازنىڭ يۇقىرى-تۆۋەنلىك، ئۇزۇن-قىسقىلىق، كۈچ-لۈك-ئاجىزلىق قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئۆزگىرىشلىرى.③ <مۇز>ئاھاڭنىڭ ئەڭ كىچىك مۇستەقىل قىياپىتىگە ئىگە قىسمى. ④ < مۇز >مۇزلىكا ئىجراسىدىكى ئاۋازلارنىڭ ئېگىز-پەسلىك مۇناسىۋىتى.

ئىنتېرفېرومېتر ئى [ر<لات+گرېك] <فز > دولقۇن ئۇزۇنلۇقى، سپېكترنىڭ ئىنچىكە تۈزۈلۈشلىرى، سۇنۇش نىسبىتى ۋە ئىنتايىن كىچىك بولغان سپېكتر يۆتكىلىشلىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن ئۆلچەپ بېكىتىدىغان بىر خىل ئەسۋاب.

ئىنتېرفېرېن ئى [ر<لات] <بىئول > توقۇلمىلىق تەرىپىلەشتە ياكى ھايۋانلار ئورگانىزمىدا ۋىرۇسلارنىڭ ياكى باشقا ئىنتېرفېرىننى ئىندۇكسىيىلىگۈچى دورىلارنىڭ رولى بىلەن ھاسىل بولغان، ۋىرۇسلارنىڭ ئۆسۈشىنى چەكلىگۈچى ئېرىشچان ئاقسىل.

ئىنتېرفېرىنسىيە ئى [ر<لات] <فز > ئىككى ياكى ئىككىدىن ئارتۇق دولقۇن مەنبەسىدىن چىققان، مۇئەييەن شەرتنى قانائەتلەندۈرىدىغان دولقۇنلار بوشلۇقتا قاتلىنىغاندا كېسىشىش نۇقتىلىرىنىڭ ئوخشىمىغان ئورۇنلىرىدا يۇز بېرىدىغان بىر-بىرىنى كۈچەيتىش ياكى ئاجىزلىتىش ھادىسىسى.

ئىنتېرناتسىئونال ئى [ر<لات] خەلقئارا سىياسىي تەشكىلات يەنى پۈتۈن دۇنيا كومۇنىستىك پارتىيىلىرى بىلەن كوممۇنىزم تەشكىلاتلىرىنىڭ خەلقئارا بىرلەشمە تەشكىلاتى. 1-ئىنتېرناتسىئونال 1864-يىلى لوندوندا تەسىس قىلىنغان. 3-ئىنتېرناتسىئونال لېنىننىڭ تەشەببۇسى بىلەن 1919-يىلى موسكۋادا قۇرۇلغان.

ئىنتېرناتسىئونالىزم ئى [ر<پەلس > مارکسىزمنىڭ خەلقئارا پرولېتارىياتنىڭ ئىنتېرناتسىئونالىستىك توغرىسىدىكى ئىدىيىسى، خەلقئارا كوممۇنىزم ھەرىكىتىنىڭ بېتەكچى پرىنسىپلىرىدىن بىرى.

ئىنتېرۋال ئى [ر<لات] <مۇز>ئىككى مۇزلىكلىق ئاۋاز ئوتتۇرىسىدىكى ئاۋازنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىك مۇناسىۋىتى. ئادەتتە گرادۇس ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ.

ئىنتېگرال ئى [ر<لات] <مات>ئالىي ماتېماتىكىدا، چەكسىز سانلار يىغىندىسى سۈپىتىدە قارىلىدىغان پۈتۈن مىقدار.

ئىنتىزار ئى [ئە] تەقەززا بولۇش، كۈتۈش: سىزىنىڭ تېزراق قايتىپ كېلىشىڭىزگە ئىنتىزار بولغانىدىم.

ئىنتىزام ئى [ئە] < قا >پارتىيە، ئورگان، ھەربىي قىسىم، تەشكىلات، كارخانا قاتارلىقلار كوللېكتىپىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغ-

داش ۋە خىزمەتنى نورمال ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن تۈزگەن، ھەربىر كىشىنىڭ رىئايە قىلىشى زۆرۈر بولغان قائىدە-تەرتىپ: پو-لاتتەك ئىنتىزام ئاستىدا ئالتۇندەك غەلىبە ياتىدۇ.

ئىنتىقام ئى [ئە] بىرمۇ سەۋەب ياكى دۈشمەن-لىشىشتىن كېلىپ چىققان ئۆچ؛ قىساس: ئىنتىقام ئالماق.

ئىنتىم سۈپ [ر] يۈرەكتىكى سىر، ھېس-تۇيغۇ ۋە شۇ قاتارلىقلارغا ئائىت؛ يۈرەكتىكى؛ سىرلىق: ئىنتىم لىرىكا.

ئىنجىل ئى [ئە<گرېك] < دىن >ئاللاھدىن ئەيسا پەيغەمبەرگە ئەۋەتىلگەن دەپ قارى-لىنىدىغان خرىستىئان دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى.

ئىندوس ئى [لات] <بوت> بامبۇكنىڭ بىر تۈرى. 1 مېتىردىن 5·1 مېتىرغىچە ئېگىز بوي تارتىدۇ. يوپۇرمىقىدىن بەزى جاب-دۇقلارنى ياسىغىلى بولىدۇ.

ئىندول ئى [ر<لات] <خىم>ئورگانىك بە-رىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى C_8H_7N. رەڭسىز ياكى سۇس سېرىق رەڭلىك ياپ-راقسىمان كرىستال. كوكس مېيى ۋە چە-رىگەن ئاقسىللاردا ساقلىنىدۇ. پۇراقلىق ماتېرىيال، بوياق ۋە دورا ياساشتا ئىشلىتە-لىدۇ.

ئىندۇكتور ئى [ر<لات] <فىز>ئىندۇكتىپلىق تەسىرنى پەيدا قىلالايدىغان ئەسۋاب. ئا-دەتتە كاتۇشكىدىن تۈزۈلىدۇ. شۇڭا يەنە «ئىندۇكتىپلىق كاتۇشكا» دەپمۇ ئاتىلى-دۇ.

ئىندۇكتىپ سۈپ [ر] <فىز>ئىندۇكسىيىگە ئائىت؛ ئىندۇكسىيىگە ئاساسلانغان؛ ئىن-دۇكسىيە ئارقىلىق سادىر بولىدىغان، ۋۇ-جۇدقا كېلىدىغان: ئىندۇكتىپ رېئاكتىپ قارشىلىق.

ئىندۇكسىئون سۈپ [ر] <فىز>ئىندۇكسىيىگە ئائىت؛ ئىندۇكسىيە نەتىجىسىدە پەيدا بولغان: ئىندۇكسىئون توك. ئىندۇكسى-ئون زەرىتى.

ئىندۇكسىيە ئى [ر<لات] ① < لوگ > قىسمەن ھادىسىلەردىن ئومۇمىي نەتىجە چىقىرىش، ئايرىم پاكىتلاردىن ئومۇمىي خۇلاسىگە كېلىش. ② <فىز>بەزى جە-سىملارغا ياكى ئېلېكتر ماگنىت قۇرۇلمىلە-رىنىڭ ئېلېكتر مەيدانى ياكى ماگنىت مەيدانىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش بىلەن ئې-لېكتر ماگنىتلىق ھالىتىدە ئۆزگىرىش ھا-سىل قىلىشى.

ئىندېكس ئى [ر<لات] ① < ئىد > گېزىت-ژۇرنال، كىتاب، ئەسىرلەر، ئۇلار-دىكى سۆز-ئىبارىلەر قاتارلىقلارنى ئۆز تۈرى بويىچە ياكى مەزمۇن-مەنىسى بويىچە خاتىرىلىۋېلىپ، ھەربىرىنىڭ بەت نومۇرى-نى كۆرسىتىپ، بەلگىلىك رەت-تەرتىپ بويىچە رەتلەپ چىقىپ، كىشىلەرنىڭ پاي-

دىلىنىشى ئۇچۇن ھازىرلانغان ماتېرىيال: كىتابلار ئىندېكسى. تۈركىي تىللار دىۋا-نىنىڭ ئىندېكسى. ② <مات> ئاساسەن بەلگە ئاستىغا قۇيۇلىدىغان ھەرپلىك ياكى سانلىق كۆرسەتكۈچ.

ئىندىن ئى [ئىنگ] <خم> ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى C_9H_8. رەڭسىز سۇ-يۇقلۇق. خىمىيىۋى خۇسۇسىيىتى ئاك-تىپ، ئوكايلا پولىمېرلىنىش رېئاكسىيە-سىنى پەيدا قىلىدۇ. سىنتېتىك سمولا ئىشلەشنىڭ خام ئەشياسى. ئادەتتە باشقا سۇيۇق ھالەتتىكى ئالكانلار بىلەن ئارىلا-شتۇرۇلۇپ، سرىنىڭ ئېرىتكۈچىسى قىلى-نىدۇ.

ئىندىكاتور ئى [<لات] ① < خم > بىر تۈردىكى خىمىيىۋى رېئاكتىپ. ئۇ مادده-لارنىڭ مەلۇم بىرىكمە، ئېلېمېنت ياكى ئىئونىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى تەكشۈرۈشتە ياكى شۇ ماددىنىڭ خىمىيىلىك خۇسۇ-سىيىتىنى ئۆزگەرگەن-ئۆزگەرمىگەنلىكىنى تەكشۈرۈشتە ئىشلىتىلىدۇ. ئىندىكاتورلارنىڭ رەڭ ئۆزگىرىشى نۇرلىنىش ئۆزگىرىشى ياكى لايقلىنىش دەرىجىسىنىڭ ئۆزگىرىشىدىن پايدىلىنىدۇ. ② <فىز> تەكشۈرگۈچى ئاپپاراتلار ئاسان پەرقلەندۈرۈلەيدىغان، شۇنىڭدەك ئىز كۆرسىتىشتە ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ماددا. رادىئوئاكتىپ ئىندىكاتور ۋە كەم ئۇچرايدىغان تۇراقلىق ئىزوتوپ ئىندىكا-تورلىرى دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ.

ئىندىۋىد ئى [ر] ئۆزىگە مۇستەقىل ھەرىبىر تىرىك نەرسە (يەنى ئورگانىزم، جانۋار ياكى ئۆسۈملۈك).

ئىندىۋىدۇئال سۈپ [ر] بىرەر شەخسكە خاس، شەخسىي، خۇسۇسىي: ئىندىۋىدۇئال خۇ-سۇسىيەت.

ئىندىي ئى [ر<لات] <خم > مېتال ئېلې-مېنت. بەلگىسى In (Indium). كۈ-مۈش رەڭدە، سوزۇلۇشچانلىققا ئىگە، قو-غۇشۇندىن يۇمشاق. ئادەتتە قېتىشما ئىشلەشتە ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ يەنە كۆزنىتىش چىرىغىنىڭ نۇر قايتۇرۇش ئەينىكىنىڭ نۇر قايتۇرۇش قابلىيىتىنى ئاشۇرالايدۇ.

ئىنتېرنېر ئى [ر<فران] تېخنىك خادىملارغا بېرىلىدىغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئىلمىي ئۇنۋان ياكى تېخنىكىنىڭ بىرەر ساھەسى بويىچە ئالىي مەلۇماتقا ئىگە بولغان مۇتە-خەسسىس.

ئىنساپ ئى [ئە] ھەرقانداق ئىشنى ئادالەت ۋە ۋىجدان بىلەن قىلىش تۇيغۇسى، قا-بىلىيىتى؛ توغرىلىق، ئادىللىق، ھالاللىق؛ رەھىمدىللىق: ئىنساپ بىلەن ئىش قىل-ماق.

ئىنسان ئى [ئە] ئادەم، كىشى: ئىنسان بالە-سى. ★ دۇنيادا ناخشا ئېيتمىغان ۋە ئۇ-نى چىن يۈرىكىدىن سۆيۈپ ئاڭلىمىغان بىرەر ئىنسان بارمىكىن؟

ئىنسانپەرۋەر سۈپ [ئە+پ] ئىنسانىيەت مەنـ
ـپەئىتنى قوغدايدىغان، ئىنسانىيەتنىڭ
ئورتاق مەنپەئىتنى ئۈچۈن كۈرەش قىلـ
ىدىغان: ئىنساپەرۋەر ئادەم.

ئىنساني سۈپ [ئە] ① ئىنسانغا، ئادەمگە
خاس؛ ئادەمىي: يۈكسەك ئىنساني پەزـ
لەت. ئىنساني ھۆرمەت. ئىنساني نام.
ئـــىنساني ھوقۇق ھىتابنامىسى. ②
ئىنسانپەرۋەر، ئادەمىيلىككە مۇۋاپىق: ىنز-
ناك قانۇنلىرىمىز جاھاندا ئەڭ ئادىل ۋە
ئىنسانىيدۇر.

ئىنسانىيەت ئى [ئە] ئىنسانلار، ئادەملەر: ئىنـ
ـسانىيەت تارىخى. ئىنسانىەت مەدەنىيـ
ىتى.

ئىنستىتۇت ئى [ر<لات] ① < ماتار > ئالىي
مەكتەپلەرنىڭ بىر خىلى. مەلۇم كەسىپـ
ىتكى ئوقۇتۇشنى ئاساس قىلىدۇ. مەسـ
لەن، سانائەت ئىنستىتۇتى، مۇزىكا ئىنسـ
ىتىتۇتى، تىببىي ئىنستىتۇت، پىداگوگىكا
ئىنستىتۇتى دېگەندەك. ② پەنلەر ئاكادېـ
ىمىيىسىنىڭ پەنلەر بويىچە بۆلۈنگەن تەتـ
قىقات ئورۇنلىرى: شىنجاڭ ئىجتىمائىي
پـەنـلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ تىل-تەتقىقاتى
ئىنستىتۇتى.

ئىنسۇلىن ئى [ر<لات] <ىنسول > ئۇيقۇلۇق
ئاجرىتىپ چىقىرىدىغان بىر خىل گورمون.
ئۇ جىگەر ۋە مۇسكۇللار ئىچىدە ھايۋان
ئاقسىلىنىڭ ھاسىل بولۇشىنى ئىلگىرى
سـۈرۈپ، تـوقۇلمىلاردىكى گلۇكوزنىڭ
ئىشلىتىلىشى ۋە ئوكسىدلىنىشىنى تېزلىتـ
ـىدۇ. شـۇ ئارقىلىق بەدەندىكى قاننىڭ
قەنت مقدارىنى تەڭشەيدۇ. ئىنسۇلىننىڭ
ئاجرىلىپ چىقىش مقدارىنىڭ كېمىيىشى
دىئابىت كېسىلىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.
ئۇنىڭ ياسالمىلىرى بىلەن دىئابىت كې-
سىلىنى داۋالغىلى بولىدۇ.

ئىنشا ئى [ئە] باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ تۆـ
ۋەن يـىللىقلىرىدا ئوقۇغۇچىلارغا توغرا،
چىرايلىق يېزىشنى ئۆگىتىش مەقسىتىدە
بېرىدىغان يازما مەشىق: ئاردىن ئۈچ كۈن
ئۆتۈپ تۆۋەندىكى بىر نۇسخا خەت ئىنشا
قىلىندى.

ئىنشائات ئى [ئە] <بن > مەلۇم مەقسەتلەر
ئۈچۈن سېلىنغان تۇرلۇك قۇرۇلۇشلار ۋە
ئۇلارنىڭ جاھازا ئۇسكۇنىلىرى: سۇ ئىنـ
شائاتى.

ئىنشاللا يۈك [ئە] «خۇدا خالسا» دېگەن
مەنىدىكى ياخشى تىلەكنى بىلدۈرىدىغان
سۆز: ئۇيغاتماڭ مەلىكەم، ھەرقانداق سىرـ
ىمز بولسا ئېيتىڭ، ئىنشائاللا بۇ رەنجى
ئەلەمدىن خالاس بولغايسىز.

ئىنفرا سۈپ [ر<لات] <فىز > چاستوتىسى
ئىنتايىن تۆۋەن؛ دولقۇن ئۇزۇنلۇقى ئا-
دەتتىكىدىن ئۇزۇن؛ كۆزگە كۆرۈنمەيدى-
غان ياكى ئاڭلانمايدىغان (نۇر، ئاۋاز قا-
تارلىقلار ھەققىدە): ئىنفىرا قىزىل نۇر.
ئىنفىرا ئاۋاز.

ئىنفۇرزورىيە ئى [ر<لات] < زوئول > ئاددىي

هايۋانلارنىڭ بىر كلاسى. تېنىدە تۈكچە-لىرى بولۇپ ھەرىكەت قىلىش ۋە ئوزۇقـ لۇق تۇتۇشتىكى ئورگىنى ھېسابلىنىدۇ.

ئىنفلىتراتسىيە ئى [ر<لات] ① سۈيۇقلۇقنىڭ تەدرىجىي سىڭىپ كىرىش ھادىسىسى. ② < فىز >بەزى سۈيۇق جىسىملار بەزى قاتتىق جىسىملار بىلەن ئۇچراشقاندا، سۈيۇق جىسىمنىڭ قاتتىق جىسىم يۈزىگە چاپلىشۇېلىش ھادىسىسى. ③ < تېب > توقۇلما ئارىلىق بوشلۇقلىرىدا غەيرىي نورمال يالىق باشقا ماددىلارنىڭ بارلىققا كېلىشى.

ئىنقلاب ئى [ئە] <پەلس> ① ئېزىلگۈچى سىنىپلارنىڭ زوراۋۇق كۈچ ئارقىلىق ھاكىـ مىيەتنى تارتىۋېلىپ، كونا، چىرىك ئىجـ تىمائىي تۈزۈمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، يېـ ڭى، ئىلغار بولغان ئىجتىمائىي تۈزۈمنى بەرپا قىلىشى. ئىنقلاب كونا ئىشلەپچىقىـ رىش مۇناسىۋەتلىرىنى بۇزۇپ تاشلاپ، يېڭى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ؛ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىپ، جەمئىيەت تەـ رەققىياتىنى ئالغا سلجىتىدۇ. ② تۈپتىن قىلىنغان ئىسلاھات، ئۆزگەرتىش: ئىدىيـ ۋى ئىنقلاب. تېخنىكا ئىنقلابى. سانائـ ەت ئىنقلابى.

ئىنكار [ئە] ① ئى. تەن ئالماسلىق، قوبۇل قىلماسلىق، تەستىقلىماسلىق؛ رەت: ئىنكار قىلماق. ② ئى <پەلس> شەيئىنىڭ ئۆزـ زىدە بار بولغان، شەيئىلەرنىڭ تەرەققي قىلىشى ۋە ئايلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرگۈـ چى تەرەپ: ئىنكارنى ئىنكار قىلىش قانۇـ نىيىتى. ③ سۈپ. تەن ئالمىغان، قوبۇل قىلىنمىغان ياكى قىلىنمايدىغان، رەت قىـ لىنغان، تەستىقلانمىغان: ئىنكار تېئورىـ ما. ئىنكار شەكىل. ئىنكار قاپاق. ئىنـ كار مەسىلە.

ئىنكاس ئى [ئە] ①ئەينەكتە، سۇدا، ئۇمۇـ مەن يالتىراق نەرسە يۈزىدە ئەكس ئەتـ كەن تەسۋىر؛ ئەكس. ② < پەلس > ئوبيېكتىپ شەيئىنىڭ ئادەملەرنىڭ سەزگۈ ئەزالىرىغا تەسىر قىلىشىدىن پەيدا بولغان تەسۋىر؛ بىلىش، ئادەمدىكى تۈيغۇ، تەـ سەۋۋۇر، ئىدىيە، ئۇقۇم قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئوبيېكتىپ دۇنيانىڭ كىشىلەر مېڭىسىدە ئەكس ئېتىش شەكلىدۇر. ③ < پسخول > هايۋان ئورگانىزمىنىڭ ئوبـ يېكتىپ شەيئىلەرنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىش ۋە ئۇنىڭغا جاۋاب قايتۇرۇش ئىقـ تىدارى.

ئىنكۇباتور ئى [ر<لات] تۇخۇمدىن سۈنئىي ئىسسىقلىدا چۈجە چىقىرىش مەشغۇلاتى ئورنى، قۇرۇلمىسى.

ئىنپورت سۈپ [ر<لات] <خەم> ھەرىكەتسىز، پاسسىپ: ئىنپورت گازلار.

ئىنپورتسىيە ئى [ر<لات] <فىز> جىسىمنىڭ

ئۆزىدە ئەسلىدە بار بولغان ھەربىكەت ھالىتىنى ساقلاپ قېلىش خۇسۇسىيىتى. مەسىلەن، مېڭىۋاتقان پاراۋۇزنىڭ ھەربىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ توختىغاندىن كېيىنمۇ ئىلگىرىلەشنى شۇئان توختاتماسلىقى، جىمجىت تۇرغان جىسىمنىڭ سىرتقى كۈچنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمىغۇچە تۇرغان ھالىتىنى ئۆزگەرتمەسلىكى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىنېرتسىيىنىڭ تەسىرىدىن بولىدۇ.

ئىھاتە ئى [ئە] بىرەر جايىنى ئاسراش، قوغداش ۋە ئۇنى مۇھاپىزەت قىلىش مەقسىتىدە ئەتراپىنى چۆرىدەپ قويغان توسما: ئىھاتە بەلۋېغى. ئىھاتە ئورمانلىقى.

ئىھتىدا ئى [ئە] <دىن>توغرا يولغا كىرىش، توغرا يولغا يۈنىلىش.

ئىئولىت ئى [ر<گرىك] <گېئول >بىر خىل كوللوئىدلىق ماددا، شۇنىڭدەك خىمىيىلىك چۆكۈش نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن تاغ جىنسى. ئۇ ئادەتتە بېلىق تۇخۇمىغا ئوخشاش چوگلۇقتىكى دانچىلەرنىڭ سېمونتلىشىشىدىن شەكىللىنىدۇ.

ئىئون I ئى [ر<گرىك] <خىم > ئېلېكتر زەرىتىگە ئىگە ئاتوم ياكى ئاتوملار گۇرۇپپىسى، يەنى ئاتوم (ياكى مولېكۇلا)لارنىڭ ئېلېكترونلارنى يوقتىتىش ياكى قوبۇل قىلىشىدىن ھاسىل بولغان زەرىتلىك زەرىچە.

ئىئون II ئى [ر<گرىك] <گېئول >خەلقئارا گېئولوگىيە يىلنامىسىدا داۋاملاشقان ۋاقتى ئەڭ ئۇزۇن بولغان بىرىنچى دەرىجىلىك گېئولوگىيىلىك دەۋر بىرلىكى.

ئىئوئكسىنت ئى [ر] <گېئول > بىر خىل مىنېرال. يانتۇ ياقلىق كرىستال سىستېمىسىدا بولۇپ، كرىستاللىرى تۈۋرۈكسىمان، رەڭگى قارا، بەزىدە ئاچ يېشىل ياكى ئاچ قوڭۇر بولىدۇ. سىزىق ئىزى سارغۇچ قوڭۇر ياكى قىزغۇچ قوڭۇر؛ بېرىم مېتال ياكى ماي پارقىراقلىقىدا قاتتىقلىقى 5.5 — 5.6. سىلىشتۇرما ئېغىرلىقى 4.5 — 5.0 ئۈزۈلۈش يۈزى سەدەپ شەكلىدە، ئېلېكترومagnىتلىقى ۋە رادىئو-ئاكتىپلىقى بار، گرانىتلىق زور كرىستال جىنسلاردا ئۇچرايدۇ.

ئىيۇل ئى [ر< لات] ① قەدىمكى رىم پادىشاھلىرىدىن بىرى، ئۇ مىلادىيە كالېندارىنىڭ رىنسى تۇزۇشىكە باشلامچىلىق قىلغان شەخسلەرنىڭ بىرى. شۇڭا كالېندارىدىكى يەتتىنچى ئاي شۇنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان. ② مىلادىيە يىل ھېسابىدا يەتتىنچى ئاينىڭ نامى.

ئىيۈن ئى [ر< لات] ① قەدىمكى رىم پادىشاھلىرىدىن بىرى، ئۇ مىلادىيە كالېندارىنىڭ رىنسى تۇزۇشىكە باشلامچىلىق قىلغان شەخس، شۇڭا كالېندارىدىكى 6-ئاي شۇ كىشىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان. ② مىلادىيە يىل ھېسابىدا 6-ئاينىڭ نامى: بىرىنچى ئىيۈن خەلقئارا بالىلار بايرىمى.

ي

يا I بافل [پ] ① تەڭداش جۈملە بۆلەكـ لىرى ياكى ئايرىم جۈملە بۆلىكى ئالدىدا كېلىپ، پىكىرنىڭ قىياس قىلىنغۇچى بۆـ لەكلىرىدىن بىرىگە تەئەللۇق ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ: قوغۇنغا ئوغرى كەلسە، يا پىششىقىنى قويماس، يا خەمىكىنى قويـ ماس (ماقال). ② سوئال جۈملە ئالدىـ دا كېلىپ ئۆزىدىن بۇرۇنقى جۈملە مەنـ سىگە نىسبەتەن قارىمۇقارشى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ: سۇ ئۆزى يار ئالغانمىدۇ، يا بىرەر قارا نىيەت ئۆچمەنلىك قىلغاندىمۇ ③ ئىككى جۈملە ئوتتۇرىسىدا كېلىپ، كېيىنكى جۈملىدىكى ئىش-ھەرىكەتنىڭ بولۇنمىغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان يارەمـ چى سۆز ئورنىدا خىزمەت قىلىدۇ: ئوت-چۆپ بولمىسا نېمە بوپتۇ، يا بىز ئوت ئورغىلى بارمىساق.

يا II ئم [ئە] كۆچلۈك ئىنتوناتسىيە بىلەن ئېيتىلىپ، مۇراجىئەت قىلىش، ئەجەبلـ ىنىش مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ. ئادەتتە ئۇ، ئۇيغۇر تىلىدىكى ئەسلىي تۈركىي بولغان «ئى، ھەي» ئىملىقلىرى بىلەن مەنىداش ھېسابلىنىدۇ: يا ئاللا، يا رەببىم. يا ھەزـ رەت. يا پەرۋەردىگار. يا خۇدا.

ياچىكا ئى [ر] بىرەر چوڭ تەشكىلات تەر-كىبىدىكى كىچىك بىر تەشكىلىي گۇرۇپپا: ياچىيكا يىغىنى. ياچىيكا ئەزاسى. * ئۇ يـول تەرەپكە قارىدى-دە، ژېلىسپىتتىن چۈشۈۋاتقان ياچىيكا شۇجىسى بىلەن كۆـ رۈشۈپ سوئالغا سوئال بىلەن جاۋاب بەر-دى.

ياد ئى [پ] خاتىرە، ئەس: ياد ئالماق. يادىدا تـۇتماق. * ئۇلگىمىز ئۇ باھادىرلىق، مەردلىك بابىدا، شۇڭلاشقىمۇ ياشار مەڭگۈ ئەلنىڭ يادىدا!

يادرو ئى [ر] ① نەرسىلەرنىڭ ئوتتۇرا نۇقـ تىسى؛ قاق ئوتتۇرىسى، ئىچكى مەركىزىي قىسمى، مېغىزى: ھۈجەيرىنىڭ يادروسى. * ئـەقـلىي قابىلىيەتنىڭ يادروسى — لوگىكىلىق تەپەككۇر قابىلىيىتى ھېسابـ لىنىدۇ. ② كۆچمە. بىرەر كوللېكتىپ، گۇرۇپپا ياكى تەشكىلاتنىڭ ئاساسىي قىسـ مى، مۇھىم قىسمى؛ تايانچ: پارتىيىنىڭ رەھـبەرلىك يادروسىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى كۆچەيتىش لازىم. ③ ئاتوم يادروسى.

يادنامە ئى [پ] < ئارخىئول < ① ئۆلگۈچىنىڭ ئىش-ئىزلىرىنى خاتىرىلەپ قەبرە ئالدىغا قويۇلغان تاش ئابىدە ۋە ئۇنىڭغا ئويۇلغان خەت، يېزىق: قۇددۇس-نىڭ بىر جۇپ قوي كۆزى تېخىچىلا ئۇنـ تۇلماس ئوقۇغۇچىلىق ھايات كۆرۈنۈشلـ

ـرى بىلەن تولغان بىر تەۋەررۈك يادنامە بەتلىرى ئۇستىدە ئويىنىماقتا ئىدى. ② خاتىرە، ئەسلەتمە: ئاپرېل بايرىمى ئۆچ كۈن داۋام قىلىپ كىشىلەر قەلبىدە ئۇزۇن تۇلغۇسىز يادنامە بولۇپ قالدى.

يادنكار ئى [پ] ① بىرەر ۋەقە، ھادىسە ياكى شەخسنىڭ ئەسلىتىش ۋە كۆڭلىنى ئېلىش، تەبرىكلەش قاتارلىق تۇرلۇك مەقسەتلەر بىلەن تەقدىم قىلىنغان نەرسە، سۆۋغا، نىشانە: يادنكار قىلماق. * جىمجىتلىق ئىچىدە قولۇمدىكى سائەتنىڭ چىكىلدىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. مانا، بۇ سائەت ئەھمىتىنىڭ يادنكارى. ② ئەر-ئاياللار ئىسمى.

يار ئى [پ] ① ئەڭ يېقىن كىشى؛ دوست، بۇرادەر، ئاغىنە: مەدەتكار بولاي، زۇلپىقار بولاي. بىرىيولى دوستلار، يارغا يار بولاي. ② ئۆزئارا تونۇشقان، مۇھەببەتلەشكەن؛ مەشۇق (قىز-يىگىت ھەققىدە): ژاپادار يار. يارنى كۆتمەك. * يارنى تاپقاندا گەپ يوق، گەپنى تاپقاندا يار يوق (ماقال). * يار ئوتتۇرىسىدا يارسىز يوق، ياردىن باشقا دوراسى يوق (ماقال). ③ كۆچمە. مەدەت، ئىلھام، يار-يۆلەك: قىيىن كۈنلەردە ئۇ ماڭا يار.

يارەن ئى [پ] دوستلار، ئاغىنىلەر، يولداشلار، بۇرادەرلەر.

يارچەن ئى [خەن] تارىختا ئىلىمىزدە ئىشلىتىلگەن كۈمۈش پۇل؛ تەڭگە: ئۇ يانچۇقىدىكى يارچەننى سىلاپ باقتى. يانچۇقىدىكى يارچەن قولىغا ئۇرۇنۇپ تۇراتتى.

يارۇۋزاتسىيە ئى [ر] <دېھ> تېرىشتىن ئىلگىرى زىرائەت ئۇرۇقىنىڭ مۇۋاپىق شارائىتتا 1- باسقۇچلۇق پىتىلىشىنى تاماملاتقۇزۇش. مەسىلەن، كۇزگى بۇغداينىڭ ئۇرۇقىنى نەمدەلگەندىن كېيىن، تۆۋەن تېمپېراتۇرىلىق ئورۇندا ساقلىنىدۇ. بۇ خىل ئۇسۇل ئارقىلىق مايسىنى رەتلىك ئۇنۇدۇرگىلى، پىشىشنى تېزلەتكىلى ۋە ئەسلىدە كۆزدە تېرىلىدىغان زىرائەتلەرنى ئەتىيازدا تېرىسىمۇ يەنىلا نورمال باشاق چىقىرالايدىغان قىلغىلى بولىدۇ.

ياسىن ئى [ئە] ① < دىن > قۇرئاننىڭ ئوتتۇز ئالتىنچى سۇرىسىنىڭ نامى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ياقۇت ئى [ئە] ① < گېئول> بىر خىل مىنېرال. خىمىيىلىك تەركىبى Al_2O_3. بەزىدە تەركىبىدە ئاز مىقدارىدا تۆمۇر، تىتان ياكى خروم قاتارلىقلار بولىدۇ. ئۇچ يىلىق كرىستال سىستېمىسىغا كىرىدۇ. كرىستالى كۆپىنچە بەل دۇمبىقىغا ئوخشايدۇ، قۇراشمىسى دانىچە، زىچ كاللەك ھالەتتە بولىدۇ، رەڭگى ئادەتتە كۆكۈچ كۇل رەڭ ياكى سارغۇچ كۇل رەڭ، سۇزۇك ھەم تەركىبىدە ئاز مىقدارىدا خروم

بولغان قىزىل رەڭلىكلىرى قىزىل ياقۇت، سۈزۈك ھەم تەركىبىدە تىتان بولغان كۆك رەڭلىكلىرى كۆك ياقۇت دېيىلىدۇ. تەركىبىدە تۆمۈر بولغانلىرى قوڭۇر؛ مانگان بولغانلىرى ئەتىرگۈل رەڭگىدە بولىدۇ. ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە، قاتتىقلىقى 9؛ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 3.95 — 4.10. ② ئايالارنىڭ ئىسمى.

ياكا سۆپ [سانس] <دن>ئادەم يەيدىغان، ئادەمخور.

ياكور ئى [ر] <فز>ئېلېكتر ماشىنىسىدىكى ئېنېرگىيە ئالماشتۇرىدىغان ئورۇن، يەنى ئېلېكتر ماشىنىسىنىڭ مۇھىم بۆلەكلىرىدىن بىرى. ئۇ ئورام گۈرۈپپىسى بىلەن كىرىمنىيلىق پولات پلاستىنكىلارنى قاتلاشتىن ياسالغان تۆمۈر ئۆزەكتىن تۈزۈلىدۇ.

ياگتاۋ ئى [خەن] <بوت> ① ئاچچىقئوت ئىسمىدىكى دائىم بېشىل تۈرىدىغان چاتقال. يوپۇرمىقى پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق، كىچىك يوپۇرماقلىرى تۇخۇم شەكلىدە. گۈل تاجى ياپراقچىسى ئاق ياكى سۇس سۆسۈن. گۈل كاسىسى قىزغۇچ سۆسۈن، شىرنىلىك مېۋىسى ئېلىپسلىە شەكلىدە بولۇپ، بېشىل ياكى سېرىق رەڭدە بولىدۇ، بەش تال قىرى بار، يېيىشكە بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

ياگزا ئى [خەن] بىرەر نەرسىنىڭ مەلۇم شەكلىدىكى تۈرى؛ پاسۇن، شەكىل: ئىككىنچى خۇددى قوي قوزىسىدىن، لەغمەن قورۇمىسىدىن، چىغىرىق پوزىسىدىن، بۇلۇل باغدىن، كېيىك تاغدىن، چىراغ ياغدىن، بەڭگە غاڭزىسىدىن، خېنىم ياڭزىسىدىن ئايرىلغاندەك ئايرىلىپ كەتتۇق.

ياگىيۇ ئى [خەن] <بوت> ① چەيزە ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق. كىچىك يوپۇرمىقى ساپاقلىق، يۇمىلاق ۋە تۇخۇمسىمان، گۈلى ئاق ياكى كۆكۈچ سۆسۈن. يەر ئاستى تۈگۈنەك غولى سېمىز ۋە يوغان، يېيىشكە بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ تۈگۈنەك غولى. ئادەتتە كۆكتات قىلىنىدۇ.

يامبۇ ئى [خەن] <مال> جۇڭگونىڭ كونا زامانىدىكى پۇلىنىڭ بىر خىلى. ئالتۇن، كۈمۈشتىن قۇيۇلغان بولۇپ، شەكلى ئات تۇياقىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. تاڭ ۋە سۇڭ سۇلالىسى دەۋرلىرىدە كۆپرەك قۇيۇلغان.

يامۇل ئى [خەن] تارس. خانلىق دەۋرىدىكى ناھىيە، ۋىلايەت، ئۆلكە دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورگىنى: يامۇل بېگى. * ئەنە شۇنداق پۈتمەس-تۈگىمەس خىيالالار بىلەن كېچىچە پىيادە يۈرۈپ، چاي ژاقتى بىلەن دوتەي يامۇلىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدىم.

يانۇار ئى [ر<لات] <ئىستر> ① قەدىمكى رىم خرىستىئانلىرىنىڭ كاتتىۋاشلىرىدىن

بىرىنىڭ ئىسمى. ملادىيە كالېندارىنى تۇ-
زۇشكە بىرىنچى بولۇپ قاتناشقانلىقى ئۈ-
چۈن، 1-ئاينى ئۇنىڭ نامى بىلەن ئاتا-
غان. ② ملادىيە يىل ھېسابى بويىچە
بىرىنچى ئاي.

يەجۇج ئى[ئە] دىنىي قاراش بويىچە، ئاخىر
زاماندا چىقىپ، ئەگلە كۆپ خارابلىق يەتـ-
كۈزىدىغان ۋە زۇلۇم سالىدىغان قوۋمنىڭ
ئېگىز بويلۇقلىرى.

يـەرمەنكە ئى [ر<نېم] يىلنىڭ مەلۇم بىر
ۋاقـتىدا، بەلگىلىك جايدا ئىشلەپچىقـ-
رىلغان مەھسۇلاتلارنى كۆرگەزمە قىلىپ
سېتىش ئۈچۈن قۇرۇلغان مەخسۇس تە-
جارەت ئورنى؛ سودا بازىرى: سانائەت بۇ-
يۇملىرى يەرمەنكىسى. يەرلىك مەھسۇلاتـ-
لار يەرمەنكىسى. * ئۇ بەش ئۆلكىنىڭ
ھەممە سايلاملىرىغا بارانتى، چوڭ يەرمەن-
كىلەرگىمۇ بارانتى.

يەسمەن ئى [ئە] < بوت> ① كەركىدان-
گۈل ئائىلىسىدىكى دائىم بېشىل تۇرىدە-
غان چاتقال. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى
قىلىنىدۇ. گۈلىنى ئىسلاش ئارقىلىق چاي
ئىشلەشكە بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈم-
لۈكنىڭ گۈلى.

يەشىك ئى [ر] نەرسە سېلىش، ساقلاش
ئۈچۈن ياغاچ ياكى قاتۇرما قەغەزدىن يا-
سالغان تۆت بۇرجەك بۇيۇم، ساندۇق:
تۆت يەشىك ئالما. ئىككى يەشىك ئامۇت.
* جامالىدىن ئۇچرىغان نېمىلەرنى ئوڭ-

تەي-توڭتەي قىلىپ ئاختۇرۇشقا كىرىشتى
ۋە ئاخىرى كارىۋات ئاستىدىن ئېغىر بىر
يەشىكنى تارتىپ چىقاردى.

يەك سۈپ [پ] يالغۇز، تەنھا، بېگانە، بىر:
يەك نەپەس.

يەكپاي سۈپ [پ] جۈپى يوق، جۈپى ئە-
مەس، باشقا-باشقا پاي؛ سىڭار پاي، بىر
پاي: يەكپاي ئاياغ. يەكپاي كەش.

يەكتا سۈپ [پ] يېزا. تەڭدىشى يوق، مىسلى
كۆرۈلمىگەن، يەككە، بېگانە: مىرغىزار-
لىق باغ ئارامدا، بىر گۈلى رەنا ئىدىك.
بۇ جاھاننىڭ سەھىنىسىدە، گۆھىرى يەكتا
ئىدىك.

يەكتەك ئى [پ] پەرىجىگە ئوخشاش ئالدى
ئوچۇق، ياقىسىز تىكىلىدىغان ئەستەرسىز
يالاڭ سىرتقى كىيىم: شايى يەكتەك. يەك-
تەك كىيىمەك. * قوللىرىنى ئاستا كۆ-
تۈرگىلى تۇرغان «ئىمام» تۈيۈقسىزلا با-
تۇرخانىنىڭ قورسىقىغا ئۇرۇپ يىقىتتى ۋە
يەكتەكىنى يېيىشىپ تاشلاپ ئۇنىڭغا ئې-
تىلدى.

يەكچەشمە سۈپ [پ] ① بىر كۆزلۈك، بىر
كۆزى كۆرمەيدىغان: يەكچەشمىنىڭ شە-
ھـىرگە بارسىڭ بىر كۆزۈڭنى قىسىۋال
(مـاقال). ② ئېپسانىلەردىكى ئىككى
قېشىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر كۆزى بار كە-
شىلەر: بۇ شەھەرگە ئىككى يىل ئىلگىرى
يەتتە دانە يەكچەشمە كېلىپ شەھەرنى خا-
نۇەيران قىپتۇ.

يەكدىل سۈپ [پ] پىكرى، مەقسەت-مۇد-

دىئاسى بىر، بىر نىيەت: شۇ كۈن ئاڭلاپ خەۋەرنى لەيلىمۇ تەڭ، پىسەنت قىلماي چولاققا سىلكىتىپ يەڭ، نىسايىم ھەمدە پاتەم بىرلە يەكدىل، ئورۇن ئالدى قاتار سەپ ئىچرە ئەپچىل.

يەكسان سۈپ [پ] تۈز، تەڭ، باراۋەر، بىر خىل: يەكسان بولماق. يەكسان قىلماق. يەكسان ئەيلىمەك.

يەكشەنبە ئى [پ] < ئىستر > ھەپتىنىڭ شەنبىدىن كېيىن، دۈشەنبىدىن ئىلگىرى كى دەم ئېلىش كۈنى: ئەركىن يەكشەنبە كۈنى سەھەردە يولغا چىقتى.

يەككە سۈپ [پ] ① تەنھا، يالغۇز، بېگانە: يەككە ماتېرىيال. يەككە ئوبيېكت. * مۇسا راستتىنلا ئۆزىنىڭ ۋەدىسىگە ئەمەل قىلدى. ئاردىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ يەنە مۇسا بىلەن يەككە پاراڭ-لىشىش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى. ② باشقىلارغا قوشۇلماي، بىرلەشمەي ئىشلەيدىغان، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ياشايدىغان: يەككە تىجارەتچى. يەككە ئىگىلىك. * مەن بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن مۇ پىلە باققان، ئۇ چاغدا بىز يەككە ئىدۇق.

يەكۈن ئى [ئە] بىرەر مەسىلە، ئىش ياكى نەرسە ھەققىدە يۇرگۈزۈلگەن پىكىر، مۇلاھىزىنىڭ مەنتىقىي نەتىجىسى؛ خۇلاسە، نەتىجە: يەكۈن چىقارماق.

يەنى باغل [ئە] سۆزلەنگەن سۆز ياكى بولۇغان ئىش-ھەرىكەتنى چۈشەندۈرۈش، ئىزاھلاش، باشقا ئىبارە بىلەن باغلاش ئۇچۇن قوللىنىلىدۇ:— جاھاندا يوق بىر-كۈنى يەنى شەنبىمۇ، يەكشەنبىمۇ، دۈشەنبىمۇ، سەيشەنبىمۇ، چارشەنبىمۇ، پەيشەنبىمۇ، جۈمەمۇ ئەمەس بىركۈنى ئېلىڭ، — دەپتۇ ئەپەندىم.

يوبىلېي ئى [ر<لات] <ئىد> بىرەر شەخسنىڭ تۇغۇلغان كۈنى، ئىش پائالىيىتىنىڭ ياكى بىرەر تەشكىلات، مۇئەسسەسە ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ قۇرۇلغان ياكى پائالىيەت باشلىغانلىقىنىڭ مەلۇم يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلىدىغان تەنتەنىلىك مۇراسىم.

يوپكا ئى [ر] ئايالالارنىڭ بەلىنىڭ تۆۋىنىگە كىيىدىغان ھەم ئايرىم تىكىلىدىغان كۆڭلەكنىڭ: سارجا يوپكا. تار يوپكا.

يود ئى [ر<گرىك] <خىم>مېتاللوئىد ئېلېمېنت. بەلگىسى I(Iodium). قارا قوڭۇر رەڭلىك كرىستال. مېتال پارقىراقلىقىغا ئىگە، ئاسان سۇبلىماتسىيىلىنىپ بىنەپشە رەڭلىك پار ھاسىل قىلىدۇ. يودنىڭ ئىسپېرتتىكى ئېرىتمىسى دېزىنفېكسىيە قىلىش ۋە پوقاق كېسىلىنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ. سانائىتە بويياق ماتېرىياللىرىنى ئىشلەش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ.

يودوفورم ئى [ر<گرىك] <خىم > ئورگانىك بىرىكمە. سېرىق رەڭلىك پارقىراق كرىستال، ئالاھىدە پۇراقلا ۋە تەمگە ئىگە.

دورىگەرلىكتە دزىنەپكسىيە دورىسى سۈپە-
تىدە ئىشلىتىلىدۇ.

يۈپتېر ئى [ر<لات] <ئىستر> قۇياش سىس-
ـتېمىسىدىكى قۇياشقا يېقىن بەشىنچى
پلانېتا، قۇياشنى ئايلىنىش دەۋرى 11.86
يىل بولۇپ بۇ يىل ئاستىرونومىيىدە «يو-
پىتېر يىلى» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۆز ئوقىدا
ئايلىنىش دەۋرى 9 سائەت 50 مىنۇت،
ئۇ توققۇز پلانېتا ئىچىدىكى ھەجمى ئەڭ
زور پـلانېتا بولۇپ، ھەجمى يەر شارى
ھەجمىنىڭ 1295 ھەسسىسىگە باراۋەر كە-
لىدۇ، 14 ھەمراھى بار.

يۈتازا ئى [خەن] < پىم>بىر خىل بېمەكە-
ـلـىك. ئادەتتە بولدۇرۇلغان مەخسۇس
تـەييارلانغان خېمىر نېپىزلىنىپ، يۈزىگە
قوي مېيى سۈرتۈلۈپ، يۆگەپ ئۇزۇلگەنـ-
دىن كېيىن، قاسقاندا دۆملەپ پىشۇرۇ-
لىدۇ.

يۈمۇر ئى [ر<ئىنگ] < ئەد> تۇرمۇشتىكى
كۈلكىلىك، قىزىقارلىق ۋەقەلەرنى جۈملە-
دىن كىشىلەرنىڭ نۇقسانلىرى، ئۇلارنىڭ
كەمچىلىك تەرەپلىرى ھەزىل ئارىلاشتۇرۇ-
لۇپ، كۈلكىلىك ۋە قىزىق قىلىپ تەس-
ۋىرلەنگەن بەدىئىي ئەسەر.

يۈمىنۇ ئى [خەن] < بوت> بىر خىل دورا
ئۆسۈملۈكى. توپ چېقىپ، تال-تال بو-
لۇپ يوغىنايىدۇ، بىر مېتىر ئەتراپىدا ئۆسە-
ـدۇ، ئاچچىق بولۇپ، ئۇلاغ بېمەيدۇ،
تۇغقان ئايالالارنىڭ قورسىقىدا يەل پەيدا
بولۇپ قالغاندا قاينىتىپ ئىچىپ بەرسە
ساقىيىدۇ.

يۈەن I ئى [خەن] جۇڭگونىڭ پۇل بىرلە-
كى. بىر يۈەن ئون مو ياكى يۈز پۇڭغا
تەڭ.

يۈەن II ئى [خەن] <تارىخ> يۈەن سۇلالە-
سىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ سۇلالە ملادىيە
1206-يىـلى موڭغۇللارنىڭ بورجىگىن
جەمەتىدىن بولغان تېمورچىن (چىڭگىز-
خان) تەرىپىدىن قۇرۇلغان ھەمدە موڭ-
ـغـۇلـلارنـى مـەركەز قىلغان سۇلالە.
1368-يىلى ئاغدۇرۇلغان.

يۈەنشۈەي ئى [خەن] < ھەرب > ھەربىي
ئـۇنۋان. دەرىجىسى گېنېرالدىن يۇقىرى
تۇرىدۇ.

يۈنمۇ ئى [خەن] < تىل >خەنزۇ تىلى خەت
تاۋۇشلىرىنىڭ شەكلىۋى ۋە تۇندىن باشقا
بۆلەكلىرى. يەنى خەت ئاھاڭىنىڭ پىند-
يىندا كەلگەن ئۇزۇق تاۋۇشتىن كېيىن
كەلگەن سوزۇق، ئۇزۇق تاۋۇشلار توپى.
مەسىلەن، «a»، «an»، «ban» دېگەن
بوغۇملاردىكى «a» ۋە «an» تاۋۇشلىرى
يۈنمۇ ھېسابلىنىدۇ.

يېتىم سۈپ [ئە] ① ئاتا-ئانىسىدىن ئايرىلـ
غان: يېتىم بالا. * يېتىم بۇلۇڭدا، تە-
رىق تۇلۇمدا (ماقال) . ② كۆچمە. يالغۇز،
بېگانە، ھەمايىچىسىز، بىچارە: ئۇ شۇ تاپتا

ئۆزىنى تولىمۇ يېتىم ھېس قىلدى.

يېزىخو ئى [خەن] مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غول-لۇق ئۆسۈملۈك. مەززىلىك پۇرايدۇ. غو-لىنىڭ رەڭگى سۆسۈن ياكى ئازراق يې-شىل. يوپۇرمىقى پەيسىمان تولۇق يېرە-لىپ، نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ. سېپى بول-مايدۇ. دورا قىلىنىدۇ، ئىسسىقنى قايتۇ-رۇش، زەھەر ياندۇرۇش، ھەزمنى ياخشە-لاش رولى بار.

يېسىر سۈپ [ئە] ئېرى ئۆلگەن، ئېرىدىن ئايرىلغان، تۇل.

يېقىن سۈپ [ئە] ① ئارىسى يىراق ئەمەس، ئارىلىقى قىسقا، بىر-بىرى بىلەن ئازراقلا ئارىلىق بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدىغان: جە-ئىڭ يېقىن بولسىمۇ چىشلىگىلى بولماس (ماقال) . // ئېشىك ئالسالڭ يېقىنىدىن ئال، خوتۇن ئالسالڭ يىراقتىن ئال (ما-قال) . ② مەلۇم ۋاقىتنىڭ كېلىشىگە ئاز قالغان، ۋاقىت پەرقى ئۇزۇن بولمىغان: ئۇ چۈشكە يېقىن شەھەرگە يېتىپ كەلدى. ③ كۆچمە. ئۆزئارا مۇناسىۋىتى ياخشى، ئالاقىسى قويۇق، بىر-بىرىگە كۆيۈنۈشە-ىدىغان، مېھرىبان: ئۇلار ئەنۋەرنى ئۆزلىرە-نىڭ ئەڭ يېقىن دوستى قىلىشۋالدى. // مېنىڭ سېنىڭدىن باشقا يېقىنىم يوق، مەن ساڭىلا ئىشىنىمەن. ④ بېرىش كې-لىشتە كەلگەن مقدارلارغا ۋە ئايىرىم سۆز-لەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ، تەخمىن، پەرەز مەنىسىدە شۇ مقدار ياكى شۇ ئەھۋالغا تەڭ دېگۈدەك ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ سىلەن كۆپ پەرقلەنمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: شۇ كۈنى مىڭغا يېقىن دۇشمەن جەبرىكى ئۇشتۇمتوت باستۇرۇپ كەلدى. ⑤ كۆچمە. كۆپ پەرقى يوق، ئاساسەن ئوخ-شاش، ئومۇمەن بىر خىل، باشقىچە ئە-مەس: ئۇلارنىڭ پىكرى بىر-بىرىگە يېقىن.

يېگانە سۈپ [پ] ① تەنها، يالغۇز، مۇڭ-داشقۇدەك ياكى ھەمكارلاشقۇدەك ھېچ-كىم، ھېچنېمىسى يوق، بىر: ئۇ يېگانە ئۇزۇن بىمارغا قاراپ ئولتۇراتتى. ② مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە، ھېچكىم ياكى ھېچ نەرسە تەڭ كېلەلمەيدىغان، ھەممىدىن ئېسىل دەرىجىدە، بىرلا: شاھ-ىنىڭ بىرلا ئارزۇلۇق قىزى بار ئىكەن، ھۆسەن-جامالدا يېگانە ئىكەن.

يېۋروپىي ئى [ر<لات] <خم> مېتال ئېلې-مېنت. بەلگىسى Eu(Europium). سىرەڭ يەر مېتاللىرى ئىچىدىكى ساقلە-نىش مقدارى ئەڭ ئاز بولغان بىر خىلى. ئاتوم رېئاكسىيە قانىنىدا پروتون سۈمۈر-گۈچى قىلىنىدۇ.

يىلك ئى [خەن] <مەرب> ئارمىيىنىڭ شتات بىرلىكى. تۈەننىڭ ئاستىدا بولىدۇ. ئۇ-نىڭغا بىرقانچە لىيەن قارايدۇ. تۈەنگە قارە-مايدىغان يىلك مۇستەقىل يىلك دەپ ئاتە-لىدۇ.

يىڭجاڭ ئى [خەن] <مەرب> يېڭى باش-قۇرىدىغان مەربىي ئەمەلدار.

ISBN 7-228-06388-0

ISBN 7—228—06388—0
H·205 (民文) 定价: 30.00元